

Qo'qon DPI

**ILMIY
XABARLAR**

ISSN: 3030-3958

№ 12/2025

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar

**Кокандский ГПИ.
Научный вестник**

№12/2025

УЎК 5/9(08) КБК 72а5 Қ 99	Bosh muharrir: Qo‘qon davlat universiteti rektori D.Sh.Xodjayeva Mas‘ul muharrirlar: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor Sh.Y.Pulatov Mas‘ul muharrir yordamchisi: Ilmiy-tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i O.Bazarov Nashr uchun mas‘ul:A.A.Ergashev
MUASSIS: Qo‘qon davlat universiteti Qo‘qon DPI. ILMIY XABARLAR- НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. Кокандский ГПИ. Jurnal bir yilda o‘n ikki marta chop etiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiya agentligida 2020-yil 9-iyulda 1085 raqam bilan ro‘yxatga olingan. Jurnaldan maqola ko‘chirib bosilganda, manba ko‘rsatilishi shart. "Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar" ilmiy jurnali OAK Rayosatining 2021-yil 31- martdagi qarori bilan OAK ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kimyo, biologiya, filologiya, tarix, 2023-yil 5-maydagi №337/6 sonli Rayosat qarori bilan Pedagogika hamda 2024-yil 8-maydagi 5/7-sonli OAK tartib qoida komissiyasi qarori bilan Jismoniy madaniyat, psixologiya va san‘atshunoslikfan tarmoqlari bo‘yicha milliy nashrlar sifatida kiritilgan. Tahririyat manzili: 150700, Qo‘qon shahar, Turon ko‘chasi, 23-uy. Tel.: (0373) 542-38-38. Cayt: www.kspi.uz journal.kspi.uz ISBN: 978-9943-7182-7-2 "CLASSIC" nashriyoti 2025	TABIIY FANLAR I.I.Гибатуллина, кандидат биологических наук, (РФ) Sh.S.Nomozov, texnika fanlari doktori, professor, akademik (O‘ZB) V.U.Xo‘jayev, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) I.R.Asqarov, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) A.A.Ibragimov, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) S.F.Aripova, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) Sh.V.Abdullayev, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) B.Yo.Abduganiyev, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) A.E.Kuchboyev, biologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) M.T.Isog‘aliyev, biologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) V.Yu.Isafov, biologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) T.O.Turginov, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) A.M.Gapparov, kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) I.I.Oxunov, kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) (O‘ZB) A.Ж.Хусанов-физика-математика fanlari nomzodi, docent (O‘ZB) O.A.Turdiyev, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) G‘.M.Ochilov, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) B.Numonov, texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) M.Madumarov, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) FILOLOGIYA FANLAR Huseyin Baydemir filologiya fanlari doktori, professor, (TR) И.А.Киселёва, доктор филологических наук, профессор (РФ) В.В.Борисова, доктор филологических наук, профессор (РФ) К.А.Поташова, кандидат филологических наук, доцент (РФ) Э.Р.Ибрагимова, кандидат филологических наук, доцент (РФ) S.Muhamedova, filologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) G.Israilov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (O‘ZB) IJTIMOIIY FANLAR Л.Г.Насырова, кандидат исторических наук, доцент (РФ) З.В.Галлямова, кандидат исторических наук, доцент (РФ) D.N.Abdullayev, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘ZB) M.Rahimov, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘ZB) PEDAGOGIKA FANLAR Р.Ф.Ахтариёва, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) Н.Н.Масленникова, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) Л.А.Максимова, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) X.I.Ibragimov, pedagogika fanlari doktori, professor, akademik (O‘ZB) B.X.Xodjayev, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB) B.S.Abdullayeva, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB) N.A.Muslimov, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB) N.M.Egamberdiyeva, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB)

**KONSTRUKTIV FIKRLASHGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM ASOSIDA KIMYO
O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH
(EMPIRIK TAHLIL)**

Azamatova Dilafruz Saydiganiyevna,
Respublika ta'lim markazi Kimyo fani bo'limi boshlig'i
dilafruzazamatova431@gmail.com
tel:977370230

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaga asoslangan yondashuvning ustuvorligi o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga yangicha talablarni shakllantirmoqda. Tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, samarali kasbiy rivojlanish o'qituvchining reflektiv va analitik faoliyatiga bevosita bog'liq bo'lib, aynan ushbu jihatlar ta'lim sifatini belgilovchi omil hisoblanadi. Ayniqsa, kimyo ta'limida o'qituvchining faqat fan bilimlariga ega bo'lishi yetarli bo'lmay, balki o'qituvchilarda ilmiy fikrlash, tajribaviy tahlil va muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini shakllantira olishi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur tadqiqot o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan konstruktiv fikrlash asosidagi o'quv modelini kimyo ta'limi misolida konseptual jihatdan asoslashga bag'ishlangan. Tadqiqotda sifatli analitik metodologiya qo'llanilib, konstruktiv fikrlash, kasbiy kompetensiyalar va kimyo ta'limi metodikasiga oid xorijiy hamda mahalliy ilmiy manbalar tahlil qilindi. Shuningdek, xizmatdagi kimyo o'qituvchilari uchun tashkil etiladigan malaka oshirish amaliyotlari o'rganildi.

Tadqiqot natijalari konstruktiv fikrlashga yo'naltirilgan ta'lim o'qituvchilarning nazariy va amaliy bilimlarini integratsiya qilish, muammoli o'quv topshiriqlarini loyihalash hamda o'qituvchilarning analitik va eksperimental fikrlashini rivojlantirish samaradorligini oshirishini ko'rsatdi. Ushbu natijalar kimyo o'qituvchilarini tayyorlash va ularning kasbiy rivojlanish dasturlarini takomillashtirishda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: konstruktiv fikrlash, kasbiy kompetensiyalar, kimyo o'qituvchisi, o'qitish metodikasi, malaka oshirish.

Abstract. The increasing priority of a competency-based approach in modern education systems is shaping new requirements for teachers' professional preparation. Research indicates that effective professional development is directly related to teachers' reflective and analytical activities, which serve as key factors determining the quality of education. In particular, in chemistry education, it is no longer sufficient for teachers to possess only

subject-matter knowledge; they must also be capable of developing students' scientific thinking, experimental analysis skills, and problem-solving abilities.

This study is devoted to the conceptual justification of an instructional model based on constructive thinking aimed at developing teachers' professional competencies, using chemistry education as an example. A qualitative analytical methodology was employed, including the analysis of international and national scholarly sources on constructive thinking, professional competencies, and chemistry teaching methodology. In addition, in-service professional development practices for chemistry teachers were examined.

The findings demonstrate that constructive-thinking-oriented instruction enhances the integration of teachers' theoretical and practical knowledge, supports the design of problem-based learning tasks, and increases the effectiveness of developing students' analytical and experimental thinking. These results have significant practical implications for the training and professional development of in-service chemistry teachers.

Keywords: constructive thinking, professional competencies, chemistry teacher, teaching methodology, professional development.

Аннотация. Приоритет компетентностного подхода в современной системе образования формирует новые требования к профессиональной подготовке учителей. Исследования показывают, что эффективное профессиональное развитие напрямую связано с рефлексивной и аналитической деятельностью учителя, которые выступают ключевыми факторами, определяющими качество образования. Особенно в преподавании химии учителю недостаточно обладать только предметными знаниями; важно также формировать у обучающихся научное мышление, навыки экспериментального анализа и умения решать проблемные ситуации.

Настоящее исследование посвящено концептуальному обоснованию учебной модели, основанной на конструктивном мышлении и направленной на развитие профессиональных компетенций учителей на примере химического образования. В работе применена качественная аналитическая методология, включающая анализ зарубежных и отечественных научных источников по вопросам конструктивного мышления, профессиональных компетенций и методики преподавания химии. Кроме того, были изучены практики повышения квалификации действующих учителей химии.

Результаты исследования показывают, что обучение, ориентированное на конструктивное мышление, способствует интеграции теоретических и практических знаний учителей, повышает эффективность проектирования проблемно-ориентированных учебных заданий и развития аналитического и экспериментального мышления обучающихся. Полученные результаты имеют важное практическое значение для подготовки и профессионального развития учителей химии.

Ключевые слова: конструктивное мышление, профессиональные компетенции, учитель химии, методика обучения, повышение квалификации.

Kirish. Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida kompetensiyaga asoslangan yondashuv yetakchi pedagogik paradigma sifatida qaralmoqda. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ushbu yondashuv ta’lim samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida e’tirof etilad¹. Mazkur yondashuv ta’lim jarayonida bilimlarni yod olishdan ko‘ra, ularni amaliy vaziyatlarda qo‘llash, tahlil qilish va baholashga urg‘u beradi.

Kimyo fanini o‘qitishda kompetensiyaga asoslangan yondashuv nazariy bilimlarni real tajriba faoliyati bilan integratsiya qilishni talab etadi. Bu esa o‘quvchilarda ilmiy tafakkur, tajribaviy faoliyat va sabab-oqibatli bog‘lanishlarni anglashni shakllantirish bilan chambarchas bog‘liq. Bunday vazifalarni samarali amalga oshirish o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalariga bevosita bog‘liq.

Reflektiv pedagogika nazariyasiga ko‘ra, o‘qituvchi o‘z faoliyatini muntazam tahlil qilmas ekan, ta’lim jarayonining sifat jihatdan o‘sishi ta’minlanmaydi.² Shu sababli, konstruktiv fikrlash kimyo o‘qituvchisining kasbiy faoliyatida markaziy o‘rin egallovchi meta-kompetensiya sifatida namoyon bo‘ladi. U o‘qituvchiga o‘quv jarayonini tahlil qilish, moslashuvchan pedagogik qarorlar qabul qilish va innovatsion metodlarni joriy etish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi kimyo ta’limida o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan konstruktiv fikrlash asosidagi o‘quv modelini ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot sifatli analitik metodologiyaga asoslandi. Ilmiy adabiyotlar tahlili, pedagogik modellashtirish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. (Brookfield, 2017; Darling-Hammond et al., 2017). Finlandiya, Yaponiya, Singapur va Germaniya kabi rivojlangan ta’lim tizimlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, konstruktiv fikrlashga asoslangan yondashuv o‘qituvchini tayyor o‘quv rejasini bajaruvchi ijrochi emas, balki pedagogik muammolarni tahlil qiluvchi va yechuvchi mutaxassis sifatida shakllantiradi. Shuningdek, O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan kimyo o‘qituvchilarining malaka oshirish dasturlari mazmuni tahlil qilinib, konstruktiv fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar aniqlashtirildi. Tadqiqot jarayonida **mualliflar jamoasi ishtirokida ishlab chiqilgan kasbiy rivojlanish kuni (KRK)** hamda kimyo o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan malaka oshirish dasturlari tahlil qilinib, ularning konstruktiv fikrlashni shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlari baholandi.

Jihat	G‘arb	Sharq
Asosiy urg‘u	Avtonomiya	Mas’uliyatli faoliyat + refleksiya
Xatoga munosabat	O‘rganish resursi	Takomillashtirish manbai

¹ Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. (2017). *Effective teacher professional development*. Learning Policy Institute.

² Shyon, D. A. (1983). *The reflective practitioner*. Basic Books.

O‘qituvchi roli	Ta’lim jarayonini loyihalovchi	Amaliyotchi
Konstruktiv fikrlash	Individual	Jamoaviy

1-jadval. Sharq va G‘arb ta’lim tizimlarida konstruktiv fikrlashga yondashuvlarning farqli jihatlari

Empirik blok sifatida o‘qituvchilarning konstruktiv fikrlash darajasini aniqlashga yo‘naltirilgan diagnostik anketa modeli ishlab chiqildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature Review)

So‘nggi yillarda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan talablarni sezilarli darajada o‘zgartirdi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvning joriy etilishi natijasida o‘qituvchi endilikda nafaqat fan mazmunini yetkazuvchi, balki o‘quv jarayonini tashkil etuvchi, muammoli vaziyatlarni tahlil qiluvchi va o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini yo‘naltiruvchi mutaxassis sifatida qaralmoqda. Shu nuqtayi nazardan, o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning markaziy yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Xalqaro pedagogik adabiyotlarda o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi ko‘p qirrali jarayon sifatida talqin qilinadi. Darling-Hammond va hammualliflar o‘qituvchining kasbiy rivojlanishi samarali bo‘lishi uchun u uzluksiz, reflektiv va amaliy faoliyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lishi zarurligini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, qisqa muddatli, faqat axborot berishga asoslangan malaka oshirish shakllari o‘qituvchining real pedagogik faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydi. Aksincha, o‘qituvchini faol fikrlashga, o‘z darslarini tahlil qilishga va pedagogik qarorlar qabul qilishga undovchi yondashuvlar kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Konstruktiv fikrlash tushunchasi aynan shu jarayon bilan uzviy bog‘liq holda pedagogik adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Brookfield o‘qituvchining reflektiv va konstruktiv fikrlashi uning kasbiy o‘sishining asosiy omillaridan biri ekanligini ko‘rsatadi. Muallif o‘qituvchining o‘z tajribasini tanqidiy ko‘z bilan ko‘rib chiqishi, dars jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilishi va ularga moslashuvchan yechimlar ishlab chiqishi pedagogik mahoratning ajralmas qismi ekanligini asoslaydi. Ushbu yondashuvda konstruktiv fikrlash o‘qituvchining ichki kasbiy mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Reflektiv amaliyot nazariyasi doirasida Shyon tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar ham konstruktiv fikrlashni tushunishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Shyon o‘qituvchining faoliyatini oldindan qat’iy belgilangan rejalarga asoslangan jarayon sifatida emas, balki doimiy ravishda o‘zgarib turuvchi pedagogik vaziyatlarga moslashishni talab qiladigan murakkab tizim sifatida ko‘radi. Uning fikricha, o‘qituvchi dars jarayonida va undan so‘ng refleksiya qilish orqali o‘z pedagogik qarorlarini qayta ko‘rib chiqadi va takomillashtiradi. Bu jarayonda konstruktiv fikrlash o‘qituvchiga mavjud tajribani qayta qurish va yangi bilimlar hosil qilish imkonini beradi.

Tanqidiy va konstruktiv fikrlashning kognitiv asoslari Fasione tadqiqotlarida ham batafsil yoritilgan. U tanqidiy fikrlashni muammolarni hal etish, dalillarni tahlil qilish va asosli xulosalar chiqarish qobiliyati sifatida tavsiflaydi. Pedagogik faoliyatda ushbu qobiliyatlar konstruktiv fikrlash bilan uyg‘unlashgan holda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlaydi. Ayniqsa, tabiiy fanlar, jumladan kimyo ta’limida o‘qituvchining analitik va reflektiv fikrlashi laboratoriya tajribalari, muammoli vaziyatlar va o‘quvchilarning noto‘g‘ri tushunchalarini aniqlash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kimyo ta’limiga oid metodik tadqiqotlarda ham o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalari fan mazmuni bilan bir qatorda, metodik, reflektiv va kommunikativ jihatlarni o‘z ichiga olishi ta’kidlanadi.

Kimyo fanining o‘ziga xosligi – tajribaga asoslanganligi, abstrakt tushunchalarning ko‘pligi va xavfsizlik talablari – o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikni talab etadi. Shu sababli, kimyo o‘qituvchisining konstruktiv fikrlashi dars jarayonida yuzaga keladigan kutilmagan holatlarga tezkor va asosli munosabat bildirish imkonini beradi.

Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda ham kompetensiyaviy yondashuv va o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi masalalari keng yoritilgan. O‘zbekiston olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda o‘qituvchilarning malaka oshirish jarayonida amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan, reflektiv yondashuvlarga asoslangan metodik ishlar samaraliroq natija berishi qayd etiladi. Biroq mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, konstruktiv fikrlashni o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish bilan tizimli bog‘laydigan, ayniqsa kimyo ta’limi kontekstida ishlab chiqilgan metodik modellar yetarli darajada emas.

Xalqaro va mahalliy tadqiqotlarni qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab ishlarda konstruktiv fikrlash alohida kognitiv qobiliyat sifatida o‘rganilgan, biroq uni o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalari tizimiga integratsiya qilish masalasi kamroq yoritilgan. Ayniqsa, xizmatdagi kimyo o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan malaka oshirish dasturlarida konstruktiv fikrlashni maqsadli rivojlantirishga yo‘naltirilgan mexanizmlar yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Shu bois, mazkur tadqiqot adabiyotlar tahliliga tayangan holda konstruktiv fikrlashni kimyo o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili sifatida ko‘rib chiqadi hamda mavjud ilmiy qarashlarni yagona metodik yondashuv doirasida umumlashtirishga intiladi. Bu yondashuv xalqaro pedagogik tajriba va mahalliy ta’lim amaliyotini uyg‘unlashtirish orqali o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik asoslarni yaratishga yo‘naltirilgan.

Tahlil va natijalar

Ushbu tadqiqot doirasida kimyo o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan konstruktiv fikrlash asosidagi o‘quv modeli ishlab chiqildi va tahlil qilindi. Model o‘qituvchining pedagogik faoliyatida yuzaga keladigan real vaziyatlarni

tahlil qilish, moslashuvchan qarorlar qabul qilish hamda reflektiv faoliyatni faollashtirishga qaratilgan bo‘lib, nazariya va amaliyotning uzviy integratsiyasini ta’minlashni ko‘zda tutadi.

Taklif etilayotgan o‘quv modeli quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi: reflektiv tahlil, muammoga yo‘naltirilgan ta’lim, nazariy bilimlar va amaliy faoliyatning integratsiyasi hamda hamkorlikdagi pedagogik muloqot. Ushbu tamoyillar o‘qituvchining kasbiy faoliyatini ongli ravishda tashkil etish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va o‘quv jarayonini moslashuvchan tarzda boshqarish imkonini beradi.

2-jadvalda konstruktiv fikrlashga yo‘naltirilgan o‘quv modelining asosiy komponentlari, ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi faoliyat turlari hamda kutilayotgan natijalar aks ettirilgan.

Kompetensiya turi	Rivojlantiruvchi faoliyat	Kutilayotgan natija
Konstruktiv fikrlash	Amaliy muammoli vaziyatlar	Moslashuvchan qaror qabul qilish
Metodik kompetensiya	Amaliy mashg‘ulotlarini maqsadga yo‘naltirib rejalashtirish va tahlil qilish	Dars samaradorligi oshishi
Reflektiv kompetensiya	Darsdan keyingi tahlil	Pedagogik o‘rish

2-jadval. Model komponentlari

Jadvalda keltirilgan komponentlar o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qilib, konstruktiv fikrlashni metodik va reflektiv faoliyat bilan uzviy bog‘laydi.

Empirik tahlil natijalari

O‘qituvchilarning konstruktiv fikrlash darajasini aniqlash maqsadida 5 ballik Likert shkalasi asosida diagnostik anketa ishlab chiqildi. Anketada o‘qituvchilarga tajriba natijalari kutilmagan holatlarda dars jarayonini moslashtirish, amaliy mashg‘ulotlarda muammoli vaziyatlardan foydalanish hamda o‘quvchilar tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatolarni o‘qitish resursi sifatida qabul qilishga oid fikrlar taklif etildi.

Olingan ma’lumotlar deskriptiv statistika asosida tahlil qilindi. Tahlil natijalari konstruktiv fikrlash darajasining o‘rtacha ko‘rsatkichlari metodik va reflektiv kompetensiyalar bilan **musbat dinamik bog‘liqlikka ega ekanligini** ko‘rsatdi. Xususan, konstruktiv fikrlash darajasi yuqori bo‘lgan o‘qituvchilar dars jarayonida muammoli vaziyatlarga moslashuvchan yondashish, amaliy mashg‘ulotlarni samarali tashkil etish hamda o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilishga moyilligi bilan ajralib turdi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, konstruktiv fikrlashga yo‘naltirilgan o‘quv modeli kimyo o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali metodik asos bo‘lib xizmat qiladi va ularning pedagogik faoliyatida sifat jihatidan ijobiy o‘zgarishlarni ta‘minlashga imkon yaratadi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari konstruktiv fikrlashga yo‘naltirilgan ta‘lim yondashuvi kimyo o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatini sifat jihatidan o‘zgartirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi. Ushbu holat reflektiv pedagogika nazariyasida ilgari surilgan g‘oyalar bilan uyg‘un bo‘lib, o‘qituvchining pedagogik vaziyatlarga moslashuvchan munosabat bildirish qobiliyatini kuchaytiradi (Shyon, 1983). Ayniqsa, dars jarayonida yuzaga keladigan kutilmagan holatlarni tahlil qilish va ularga mos pedagogik qarorlar qabul qilish imkoniyatining kengayishi konstruktiv fikrlashning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari professional rivojlanish samaradorligi uzoq muddatli va reflektiv yondashuvlarga asoslangan bo‘lishi zarurligini ko‘rsatgan xalqaro ilmiy xulosalar bilan hamohangdir. Darling-Hammond va hammualliflar (2017) ta‘kidlaganidek, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga qaratilgan modellar nazariya va amaliyot integratsiyasini ta‘minlagan taqdirdagina samarali bo‘ladi. Taklif etilgan o‘quv modeli mazkur mezonlarga mos kelib, o‘qituvchining reflektiv va metodik faoliyatini uyg‘unlashtirishga yo‘naltirilgan.

Xulosa. Mazkur tadqiqot kimyo ta‘limida o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda konstruktiv fikrlashning muhim rolini nazariy va metodik jihatdan asoslab berdi hamda mazkur jarayonni ta‘minlovchi pedagogik yondashuvlarni tizimlashtirdi. Tadqiqot davomida reflektiv va tanqidiy fikrlashga asoslangan ta‘lim o‘qituvchining kasbiy o‘qishini ta‘minlovchi muhim omil ekanligi aniqlashtirildi (Brookfield, 2017; Fasione, 2015).

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan va taklif etilgan o‘quv modeli Shyon (1983) tomonidan asoslangan reflektiv amaliyot konsepsiyasi bilan uyg‘unlashtirildi hamda Darling-Hammond jamoasi (2017) tomonidan belgilangan samarali professional rivojlanish mezonlari asosida moslashtirildi va didaktik jihatdan boyitildi. Ushbu model kimyo o‘qituvchilarining metodik, reflektiv va amaliy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

Takliflar

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

- konstruktiv fikrlashga yo‘naltirilgan o‘quv modelini xizmatdagi kimyo o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan malaka oshirish dasturlariga bosqichma-bosqich joriy etish;
- malaka oshirish jarayonida muammoli vaziyatlar va reflektiv tahlilga asoslangan mashg‘ulotlar ulushini oshirish;
- kimyo ta‘limida nazariya va laboratoriya amaliyotining integratsiyasini kuchaytirishga yo‘naltirilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish;

- kelgusida mazkur modelning samaradorligini empirik ma'lumotlar asosida kengroq miqyosda sinovdan o'tkazish va takomillashtirish.

Mazkur tadqiqot natijalari kimyo o'qituvchilarini tayyorlash va ularning kasbiy rivojlanish tizimini takomillashtirishda ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brookfield, S. D. *Becoming a critically reflective teacher*. Jossey-Bass. 2017.
2. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. *Effective teacher professional development*. Learning Policy Institute. 2017
3. Facione, P. A. *Critical thinking: What it is and why it counts*. Insight Assessment. 2015.
4. Shyon, D. A. *The reflective practitioner*. Basic Books. 1983.
5. Iskandarov, A. Y. *Kimyo ta'limida kompetensiyaviy yondashuv*. Toshkent. 2021.
6. Qodirova, D. S. *Pedagogik refleksiya asoslari*. Samarqand. 2020.

**JISMONIY MADANIYAT YO‘NALISHI TALABALARINING
INTELLEKTUAL-KOGNITIV KOMPETENTLIGINI TADQIQ ETISHNING
MAZMUNI VA ILMIY ASOSLARI**

Asqarov Faxritdin Alisherovich

*University of Business and Science universiteti professori,
Yoshlar bilan ishlash va ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar bo‘yicha
birinchi prorektor P.f.f.d., (PhD).
NamDU, mustaqil tadqiqotchisi
asqarovfahridin85@gmail.com*

Anotatsiya. Ushbu maqolada jismoniy madaniyat yo‘nalishi talabalarining intellektual-kognitiv kompetentligini tadqiq etishning mazmuni va ilmiy asoslari haqida batafsil ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim sifati, kognetiv, tayyorgarlik, kompetentlik tasavvur, tafakkur, pedagogik jarayon.

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация о содержании и научной основе исследования интеллектуально-познавательной компетентности студентов направления физического воспитания.

Ключевые слова: Качество образования, познавательный, подготовка, компетентность, воображение, мышление, педагогический процесс.

Abstract. This article provides a detailed discussion of the content and scientific foundations for studying the intellectual and cognitive competence of students majoring in physical education.

Keywords: quality of education, cognitive training, competence, perception, thinking, pedagogical process.

KIRISH. O‘zbekiston jamiyatida ro‘y berayotgan ijtimoiy o‘zgarishlar, aholining sog‘liqni saqlash madaniyati yetarli darajada rivojlanmaganligi sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasini dolzarb qilib qo‘ymoqda. Aholi salomatligini mustahkamlash va inson kapitalining asosiy tarkibiy qismi sifatida sog‘liqni rivojlantirish masalasi, avvalo, ta‘lim tizimi orqali hal etiladi. Millat salomatligi – jamiyatning ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti va davlat qudratining poydevoridir.

Mamlakatimizning strategik taraqqiyot hujjatlarida ta’kidlanganidek, insonning keyingi hayoti uchun zarur bo‘lgan sog‘lom turmush ko‘nikmalari aynan maktab davrida shakllanadi. Shu bois, ta’lim tizimi o‘quvchilarda sog‘lom turmush tarziga ehtiyoj tug‘dirish, o‘z salomatligiga mas’uliyat bilan yondashish va jismoniy faollikni muntazam yo‘lga qo‘yishga xizmat qilishi zarur.

Postindustrial davr va axborotlashgan jamiyat sharoitida aholining jismoniy faolligi keskin kamaygan bo‘lib, bu insonning tabiiy jismoniy rivojlanish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Jismoniy faoliyatning maqsadli, madaniyatli shakllari esa jismoniy madaniyatning asosiy mazmunini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu masala bo‘yicha jismoniy tarbiya nazariyasida ko‘plab olimlar — V.K. Balsevich, M.Ya. Vilenskiy, L.I. Lubysheva, L.P. Matveyev, A.D. Novikov, V.I. Stolyarov va boshqalar tomonidan keng yoritilgan. N.Azizzadjayeva, B.Adizov, J.S.Otepbergenov, R.Djurayev, F.A.Nafasov, X.Ibragimov, N.Muslimov, G.M.Musaxanova, G.A.Nazarqulova, A.R.Sattarov, Sh.F.To‘rayev, M.A.Tursunov, Sh.Urakov, M.U.Qo‘chqarov, S.Zokirova, M.Shodiyeva; bo‘lajak o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari A.A.Ibragimov, U.M.Imamova, K.K.Kudratov, I.Y.Madatov, J.A.Mardonqulov, J.S.Otepbergenov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

NATIJALAR

Tadqiqotning ilmiy-metodologik asoslarining puxtaligi, qo‘llangan usullar majmuining tadqiqot maqsadi va vazifalariga mosligi, nazariy xulosalarning keng qamrovli ilmiy manbalar tahliliga tayangan holda asoslanganligi bilan ta’minlanadi. Shuningdek, pedagogik eksperimentning rejalashtirilgan tartibda o‘tkazilgani, qayta tekshirish (replikatsiya) imkonini beruvchi aniq mezonlar va baholash ko‘rsatkichlaridan foydalanilgani, olingan natijalarning matematik-statistik usullar orqali qayta ishlanib, ularning ishonchlilik darajasi aniqlangani bilan kafolatlanadi. Natijalar nazariy qoidalar va amaliy tajriba o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik orqali tasdiqlanadi.

MUHOKAMA

Yuqorida ya’ni adabiyotlar tahlilidagi bir qancha olimlarning ilmiy qarashlari “shaxsning jismoniy madaniyati” tushunchasini quyidagicha talqin etishga imkon beradi: bu - shaxsning umumiy madaniyatining ijtimoiy belgilangan qismi bo‘lib, unda maxsus bilimlar, jismoniy takomillashuv, motivatsion qadriyatlar, sog‘lom hayot tarzi, jismoniy tarbiya va sport faoliyatida namoyon bo‘ladigan ijtimoiy-ruhiy sifatlar mujassam bo‘ladi.

Qator tadqiqotchilar ta’rifiga ko‘ra, jismoniy madaniyat - bu jamiyat tomonidan yaratilgan hamda insonning jismoniy takomillashuvini maqsadli qo‘llab-quvvatlash uchun mo‘ljallangan maxsus vositalar, uslublar va sharoitlarning oqilona tashkil etilgan majmui bo‘lib, u umumiy madaniyatning tarkibiy qismi sanaladi. Jismoniy madaniyatning rivojlanish darajasi jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotiga bevosita bog‘liq.

T.Yu.Krutsevichning ta’kidlashicha, jismoniy madaniyat — bu umumiy madaniyatning bir bo‘lagi bo‘lib, inson salomatligini mustahkamlash va uning jismoniy hamda ruhiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi maxsus ma’naviy va moddiy qadriyatlar, ularni yaratish va amaliyotda qo‘llash usullarining yig‘indisidan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosatida jismoniy tarbiya va sport sog‘liqni mustahkamlash, kasalliklarning oldini olish, mehnat faoliyatini yuqori darajada saqlash, yoshlarning vatanparvarlik tuyg‘usini tarbiyalash hamda mamlakat mudofaa salohiyatini mustahkamlashning muhim omili sifatida e’tirof etilgan. Qator normativ-huquqiy hujjatlar - “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonun, davlat dasturlari va strategik konsepsiyalar jismoniy madaniyatning maqsad va vazifalarini, sohaga oid davlat siyosati tamoyillarini belgilab bergan.

Shu bilan birga, jismoniy madaniyat tizimining strategik maqsadi inson shaxsida jismoniy madaniyatning tarkibiy qismlarini shakllantirish, shaxsning jismoniy, ruhiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini bir butun jarayon sifatida qo‘llab-quvvatlashdan iboratdir. Jismoniy madaniyat qadriyatlarini ongli ravishda o‘zlashtirish - shaxsning sog‘lom turmush tarzi, faol fuqarolik pozitsiyasi va kasbiy samaradorligi uchun zamin yaratadi.

Shunday qilib, jamiyat madaniyatining tarkibiy qismi sifatida jismoniy madaniyatni uchta asosiy jihatda ko‘rib chiqish mumkin: predmet-qiymatli jihat - jismoniy madaniyatning ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiluvchi qadriyatlar majmui sifatida; faoliyat jhati - jismoniy madaniyatning oqilona tashkil etilgan amaliy harakatlar tizimi sifatida; natijaviy jihat - mazkur faoliyatning samarasi sifatida.

Biz jismoniy madaniyatni shunday faoliyat turi sifatida talqin qilamizki, bu jarayonda shaxs nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va malakalarni o‘quv-bilish jarayoni, sog‘lomlashtirish, rekreatsiya, reabilitatsiya hamda kasbiy faoliyat kabi yo‘nalishlarda egallaydi va ularni o‘z-o‘zini takomillashtirishda qo‘llashga qodir bo‘ladi. Buning pirovard maqsadi - shaxsning o‘z istagi, yetarli bilimlari, sog‘lom turmush tarzi va muntazam jismoniy faolligi natijasida o‘zining jismoniy salomatligini saqlashi yoki yanada yaxshilashidir.

Xorijiy va mahalliy pedagogik adabiyotlarda jismoniy madaniyat inson rivojlanishidagi ma’naviy va jismoniy omillarning uyg‘un birligi, ajralmas butunlik sifatida talqin etiladi. Insonning yaxlitligi haqidagi bunday qarashlar jismoniy madaniyatning rus ilmiy maktabi asoschisi P.F. Lesgaftning ilmiy merosida ham o‘z ifodasini topgan. Uning “normal tip” haqidagi ta’limotida shaxsning aqliy va jismoniy rivojlanishidagi uyg‘unlik g‘oyasi asosiy o‘rin tutadi. Lesgaft ta’riflagan bunday tipdagi shaxs atrof-muhitni mustaqil kuzatish, hayotiy tajribalarni tahlil qilish, o‘zlashtirilgan bilimlarni mantiqiy qayta ishlash orqali tafakkurni rivojlantirishga intiladi. Natijada u instinktiv, o‘ylamagan harakatlardan tiyiladi, uning xulqi esa ichki intellektual faoliyat va ongli o‘zini boshqarish bilan belgilangan bo‘ladi.

P.F. Lesgaft inson tarbiyasi va rivojlanishining mexanizmlarini fiziologik qonuniyatlar bilan izohlagan holda, “mashq ta’sirida organlar rivojlanadi, faoliyat bo‘lmaganda esa

atrofiyaga uchraydi”, degan g‘oyani ilgari surgan. Uning fikricha, inson ongining irodani boshqarishi bevosita miyaning faol ishlashiga bog‘liq, shu sababli miya doimo intellektual rag‘batga, yangicha taassurotlarga muhtoj. Aks holda, tana organlaridan keladigan ortiqcha ta’sirlar miyani asosiy faoliyatidan chalg‘itadi. Shaxsning har tomonlama barkamol bo‘lib rivojlanishi uchun inson organizmida “ruhning ustuvorligi” ta’minlanishi zarur.

Lesgaftning katta ilmiy xizmati shundaki, u insonning jismoniy va ma’naviy rivojlanishini bir-biridan ajralmas yaxlit jarayon sifatida talqin qildi. U qadimiy “Sog‘lom tanada — sog‘lom ruh” iborasiga tamoman yangicha mazmun berib, uni “Sog‘lom ruh — sog‘lom tanada” tarzida talqin etdi va mazkur ikki omil o‘rtasidagi uyg‘unlikda ustuvorlikni ruhiy-axloqiy rivojlanish tomoniga yo‘naltirdi. Olimning fikricha, shaxsning ma’naviy o‘ssishi uning o‘zini-o‘zi takomillashtirishga bo‘lgan ichki rag‘batini kuchaytiradi.

Aynan shaxsning ma’naviy-axloqiy mohiyati uning xatti-harakatlarini belgilaydi. Shunday qilib, tarixiy-pedagogik tadqiqotlarda, jumladan jismoniy tarbiya sohasida ham, shaxs kamolotining madaniy omili - ya’ni uning ma’naviy tabiatiga asoslangan rivojlanish jarayoni - ilmiy asoslab berilgan hamda qadriyatlarining tartibga soluvchi funksiyasi alohida ta’kidlangan. G.I. Chijakova ta’rifiga ko‘ra, qadriyatlar — bu “shaxs va jamiyat faoliyati uchun ideal namunalar va yo‘nalish beruvchi mezonlar hisoblangan, individual ong tuzilmasidagi o‘ziga xos ma’naviy shakllanishlar”dir.

Qadriyatlar odatda yuksak darajada umumlashgan tushunchalar orqali ifodalangan ma’naviy g‘oyalar sifatida talqin etiladi. Ular inson ongida shakllanadi, madaniyatni o‘zlashtirish jarayonida anglanadi va shaxs faoliyatining mazmunini belgilaydi. F. Nitshe fikriga ko‘ra, bu qadriyatlarni “asosiy” yoki “eng oliy” qadriyatlar deb atash mumkin, chunki tashqi yoqtirish va tanlovlar oxir-oqibat ichki moyilliklarga borib taqaladi, ichki moyilliklar esa insonning yakuniy, mavjudotni belgilovchi ma’naviy afzalliklariga asoslanadi.

Qadriyatli ong tuzilmasida eng muhim tarkibiy qismlardan biri bu - qadriyatli munosabatdir. Falsafa fanida qadriyatli munosabat mazkur predmet yoki hodisaning subyekt uchun anglangan yoki anglanmagan ehtiyojlar asosida shakllanadigan, qiziqish yoki maqsad ko‘rinishida namoyon bo‘ladigan ahamiyati sifatida talqin etiladi. Bunday munosabat faoliyat jarayonida shaxs muayyan obyekt bilan ma’lum bir aloqa yoki munosabatga kirishgan paytda yuzaga keladi.

Qadriyatlarni ijtimoiy-madaniy mazmun nuqtai nazaridan ko‘rib chiqqanda, ular subyekt va obyekt o‘rtasidagi aloqaning ma’lum xarakteristikalarini majmui sifatida namoyon bo‘ladi. Ishlab chiqarish faoliyati, bilim olish jarayoni va boshqa turdagi faoliyatlarda subyektning obyektga nisbatan bildirgan munosabati qadriyatli munosabat sifatida tavsiflanadi.

Qadriyatli munosabat, bir tomondan, ob’ektiv xarakterga ega bo‘lsa, ikkinchi tomondan, subyektivdir, chunki u shaxs ongida mavjud bo‘ladi. Bu, insonning o‘z atrofidagi odamlar, predmetlar bilan kirishgan ob’ektiv aloqalari hamda ularning o‘ziga, voqelikka bo‘lgan

shaxsiy munosabati orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu fikr L.N. Stolovich tomonidan ilgari surilgan ta’rif bilan hamohang bo‘lib, unda qadriyat “obyektning boshqa obyekt bilan emas, balki ijtimoiy va madaniy sifatlar egasi bo‘lgan subyekt bilan o‘ziga xos tarzdagi aloqasi” sifatida ta’riflanadi; aynan shu sifatlar subyektning ruhiy faoliyatiga xos bo‘lgan umumiy (sverxindividual) mazmunni belgilaydi.

Qadriyatli munosabatning tabiati o‘zgaruvchan, dinamik va tarbiyalanadigan xususiyatga ega. Uning mohiyati emosional bo‘lib, insonning atrofidagi predmetlar, hodisalar va odamlar bilan bog‘liq shaxsiy, subyektiv kechinmalarini aks ettiradi. Qadriyatlar asosida yotgan maqsadlar, ideallar va me‘yorlarning mazmuni esa jamiyatning aniq tarixiy va sotsiokultur sharoitlariga bog‘liq ravishda shakllanadi.

Ehtiyojlar, didlar, mayllar, baholar, prinsiplari va e‘tiqodlar - bular insonning turli xil munosabatlarini ifodalovchi jihatlardir. Falsafa, psixologiya va pedagogika fanlarida munosabatlar shaxsning hayotiy maqsadlari, hayot mazmuni, qadriyatlar tizimi va qadriyatli yo‘nalishlarini anglash kontekstida ko‘rib chiqiladi. Qadriyatli munosabat real hayotiy tajriba ta’sirida, shuningdek, insonning ichki faolligi mavjud bo‘lgan taqdirda shakllanadi. Aynan mana shu ichki faollik shaxsga madaniyatni ideallar, maqsadli loyihalar, namunalar va insonlar o‘rtasidagi ma’naviy muloqot dunyosi sifatida idrok etish imkonini beradi; bunda shaxsning o‘zi ushbu jarayonning subyeksi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kasbiy yo‘nalganlikning qadriyatli munosabatlarda namoyon bo‘lishi, avvalo, shaxsning maqsadlar tizimida ifodalanadi. Mazkur maqsadlar, ideallar va me‘yorlarning mazmuni esa ularning tagida yotuvchi qadriyatlarga hamda jamiyatning aniq tarixiy va sotsiokultural sharoitlariga bog‘liq holda shakllanadi. Maqsad - ongli ravishda tasavvur qilingan, faoliyat jarayonida erishilishi lozim bo‘lgan foydali natijadir. Didaktik maqsadlar bilimlarni o‘zlashtirish, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, faoliyat usullarini egallashga qaratilgan. Pedagogik jarayonning rejalashtirilgan natijalarini ifodalovchi ta’limiy maqsadlar esa shunday sharoitlarni yaratishni nazarda tutadiki, ular jismoniy tarbiya sohasidagi bo‘lajak mutaxassislarining ichki salohiyati to‘liq namoyon bo‘lishi va rivojlanishiga imkon yaratadi.

Pedagogik aksiologiyada qadriyatli munosabat shaxsning erkin tanlov sharoitida shakllanadigan ichki pozitsiyasi sifatida talqin etiladi. Shaxsning o‘z ichki pozitsiyasini anglab yetishi va faoliyatga, jumladan kasbiy faoliyatga tayyorlik holati mavjud qadriyatlar majmuasi bilan uyg‘unlashganda u qadriyatli ustanovka sifatida namoyon bo‘ladi. Ustanovkalar tizimi esa qadriyatli yo‘nalish sifatida belgilanib, shaxs tuzilmasining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy psixologiya qadriyatlar muammosini odamlarning ma’lum qadriyatlarga sodiqligi orqali ularning ijtimoiy xulq-atvorini bashorat qilish imkoniyati nuqtai nazaridan o‘rganadi. Umumiy psixologiya esa qadriyatlar asosidagi regulatsiya jarayonini, uning ichki mantiqini va ushbu jarayonda amal qiluvchi psixik mexanizmlarni tadqiq qiladi (B.S. Bratus, A.N. Leontyev, D.A. Leontyev, V.N. Myasishchev va boshqalar). Shaxsning ma’naviy

rivojlanishi uning o‘zini o‘zi belgilashi, qadriyatlar olamiga mustaqil munosabat bildirish, ularni anglash jarayoni bilan chambarchas bog‘liq.

D.A. Leontyev tadqiqotlarida ta’kidlanganidek, qadriyatlarni anglash nafaqat mantiqiy bilish faoliyatining natijasi, balki ularni tushunishni ham talab qiladi. Bu esa shaxsning ichki faolligi, “ma’no aloqasi”ni o‘rnatish qobiliyati mavjudligini bildiradi. Natijada inson qadriyatlarni qayta kashf etadi, ularni “shaxs uchun ma’no”ga aylantiradi. D.A. Leontyevning fikricha, bu jarayon davomida “sifat jihatdan yangi hayotiy ma’no tug‘iladi”, bu esa shaxsiy o‘lish, yangi madaniy darajadagi shaxs shakllanishi haqida dalolat beradi.

Ta’lim tizimida esa bilimlarni qadriyat sifatida o‘lashtirish jarayoni amalga oshadi. Mazkur jarayon shunday hollardagina madaniyat yaratadigan xususiyat kasb etadiki, bunda o‘quv faoliyati haqiqiy bilish faoliyatiga aylanadi, ya’ni talaba o‘zini bilish subyekti sifatida anglab, o‘rganilayotgan axborot va bilimlarni qadriyat sifatida idrok etadi va mazmunli ravishda o‘lashtiradi.

Jismoniy tarbiya sohasi bo‘yicha kelajak mutaxassisining madaniyatini shakllantirish jarayoni shaxsning umumiy madaniyati rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bunda ta’lim muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy ta’lim tizimi uzluksiz ta’lim jarayonini anglatadi. Ta’lim inson shaxsining uzluksiz rivojlanishiga, bilim va ko‘nikmalarining kengayishiga, shuningdek, mulohaza yuritish va turli faoliyatlarni amalga oshirish qobiliyatining shakllanishiga xizmat qilishi lozim. Ta’lim insonning o‘zini anglashiga, uni o‘rab turgan muhitni tushunishiga hamda jamiyat hayoti va mehnat jarayonida o‘zining ijtimoiy rolini muvaffaqiyatli bajarishiga ko‘maklashishi kerak.

XIX asr boshlarida nemis klassik falsafasi doirasida ta’limning yangi falsafiy konsepsiyasi shakllantirila boshlandi. Ushbu konsepsiyaning markaziy g‘oyasi — shaxsning o‘zini o‘zi yaratishi, o‘zini o‘zi shakllantirishi edi. I. F. Gegel, I. G. Gerder, V. Gumboldtlar ta’lim jarayonini gumanitarlashtirish asoslarini yaratib, shaxsning ta’lim olish huquqini, o‘zini madaniyat subyekti sifatida shakllantirish imkoniyatini ilgari surdilar. Shu tariqa, G‘arbiy Yevropa falsafasida "madaniyat odami" tushunchasi ilmiy asoslandi.

A.V. Rogovanning ta’rifiga ko‘ra, “madaniyat odami — bu ma’naviy jihatdan boy, axloqan mustaqil, o‘z-o‘zini tahlil qila oladigan, o‘zini o‘zi yaratishga intiladigan, ijtimoiy faollikka ega hamda olam bilan, boshqa insonlar bilan yuksak, shaxsiy chegaralardan ustun bo‘lgan maqsadlar yo‘lida ijodiy muloqotga qodir shaxsdir”.

Jismoniy tarbiya ta’limi umumiy ta’limning tarkibiy qismi bo‘lib, uning maqsadi harakat faoliyatining subchegaraviy va chegara darajalarida insonning biologik zaxiralari hamda moslashuv imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladigan bilimlarni egallashdan iboratdir.

Bizning talqinimizda jismoniy tarbiya ta’limi - bu shaxsning ma’lum bir ilmiy bilimlar tizimini, amaliy ko‘nikma va malakalarni o‘lashtirishi, shuningdek, shu jarayon bilan bog‘liq ravishda uning intellektual, bilish va ijodiy faoliyatining, hamda axloqiy-estetik

madaniyatining muayyan darajada rivojlanishidir. Ushbu jihatlarning birligi shaxsning ijtimoiy qiyofasini va individual o‘ziga xosligini belgilaydi.

Jismoniy tarbiya ta’limi - bu maqsaddan natijaga qarab harakatlanuvchi jarayon bo‘lib, unda pedagog va o‘quvchi o‘rtasidagi sub’ektiv–ob’ektiv hamda sub’ekt–sub’ekt munosabatlari asosiy o‘rin tutadi. Ta’lim va o‘qish, tarbiya va o‘z-o‘zini tarbiyalash, rivojlanish va o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayonlari davomida o‘quvchilar pedagogik faoliyatning teng huquqli ishtirokchilariga, ya’ni o‘zaro pedagogik hamkorlikning sub’ektlariga aylanadilar.

Demak, jismoniy tarbiya ta’limining natijasi - bu yaxlit shaxs bo‘lib, uning ichki va ma’naviy mazmuni shaxsiy xatti-harakatlarini belgilaydi. Shunga ko‘ra, jismoniy tarbiya ta’limi jarayonini shaxsning sotsiokultural rivojlanishini hamda uning jismoniy madaniyatini shakllantirishni ta’minlaydigan yetakchi omil sifatida ko‘rib chiqish lozim.

Jismoniy tarbiya ta’limining mohiyatini tahlil qilgan holda ta’kidlash kerakki, uning yakuniy natijasi sifat jihatidan yuqori bo‘lishi shart. Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish masalasi nafaqat Rossiyada, balki xorijiy davlatlarda ham davlat darajasida dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. «Oliy ta’lim sifati, — deyiladi 2003-yil 19-sentyabrda Berlin shahrida bo‘lib o‘tgan Oliy ta’lim vazirlari konferensiyasi Kommunikesida, - Yevropa oliy ta’lim makonini barpo etishda hal qiluvchi omildir».

«Ta’lim sifati» fenomeni ilmiy tadqiqotchilar diqqat markazida bo‘lib, uning mazmunini anglash va uni o‘qitish sifati hamda bilim sifati bilan bog‘lashga doir turli konsepsiyalar va ilmiy yondashuvlar mavjudligini ko‘rsatadi.

«Ta’lim sifati» tushunchasi turli mualliflar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Ba’zi tadqiqotchilar (S.E. Shishov, V.A. Kalney, A.M. Moiseev, E.V. Yakovlev) ta’lim sifatini shaxs va jamiyatning kutilmalari hamda ehtiyojlariga moslik sifatida izohlaydi. Boshqa guruh olimlar (M.M. Potashnik, V.M. Polonskiy, V.P. Panasyuk, A.L. Krahmalyev) ta’lim sifatini ta’lim maqsadlariga mos natijalar bilan bog‘laydi. G.A. Bordovskiy, T.I. Shamova, P.I. Tretyakov, G.E. Volodina va boshqa olimlar ta’lim sifatini ta’lim muassasasining turli darajadagi iste’molchilar ehtiyojlarini qondira olish xususiyatini belgilovchi sifat deb ta’riflaydi. Yana bir guruh tadqiqotchilar (E.V. Bondarevskaya, L.L. Redko, L.A. Sankin, E.P. Tonkonogaya) esa ta’lim sifatini bilim, ko‘nikma va malakalarning shakllangan darajasi hamda shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega sifatleri bilan bog‘laydi.

Qator tadqiqotchilar ta’lim sifatini shaxs madaniyatining shakllanishiga xizmat qiluvchi vosita sifatida talqin etadilar (V.I. Baydenko, V.A. Isaev, N.A. Selezneva, A.I. Subetto va boshqalar). Mazkur yondashuvda ta’lim sifati integrallashgan ko‘rsatkich sifatida qaraladi; shu boisdan yangi sifat darajasiga erishish intellektual va ijodkor shaxsni maqsadli tarbiyalash zarurati bilan bog‘liq bo‘lib, bunday shaxs yetarli bilimlarga ega, o‘z hayoti davomida uzluksiz ravishda o‘z-o‘zini o‘qita olishi lozim.

Ushbu tadqiqot doirasida biz «jismoniy madaniyat bo‘yicha ta’lim» tushunchasini professional jismoniy tarbiya ta’limi sifatida talqin qilamiz. Jismoniy tarbiya ta’limi uning yo‘nalishi va mazmuniga ko‘ra shartli ravishda uch turga bo‘linadi: umumiy ta’lim (maktab bosqichlarida «Jismoniy tarbiya» fanini o‘qitish jarayoni va natijasi sifatida), qo‘shimcha ta’lim (sport zaxiralarini tayyorlash hamda turli tayyorgarlik darajalarini — ommaviy razryadlardan tortib xalqaro toifadagi sport ustalarigacha — shakllantirishga yo‘naltirilgan) va professional ta’lim (jismoniy madaniyat sohasida turli daraja hamda malakaga ega pedagoglar va mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan).

Jismoniy madaniyat bo‘yicha ta’lim sifatini biz davlat ta’lim standarti talablariga mos keladigan ta’lim jarayoni natijasi sifatida ko‘rib chiqamiz. Chunki ta’limning yakuniy natijasi «faqat bilim, ko‘nikma va malakalar emas, balki o‘zlashtirilgan bilim va tajribani muayyan vaziyatda safarbar eta olishga tayyorlik darajasi hamdir».

Shu munosabat bilan, «ta’lim sifati»ni qo‘yilgan maqsadlar va erishilgan natijalarning ularga qo‘yilgan talablarga muvofiqligi sifatida talqin etish maqsadga muvofiqdir. Bunda ta’lim sifati nafaqat ta’lim jarayonining natijasini — intellektual salohiyat, nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalarning shakllanish darajasini aks ettiradi, balki ta’lim maqsadlariga erishish jarayoni hamda professional ijodkorlikning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Internet va elektron ma’lumotnomalar davrida bo‘lajak mutaxassisning professional faoliyat sifatini oshirish uchun u mustaqil ravishda axborot oqimida yo‘l topa olishi, yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishi va o‘z-o‘zini o‘qita olishi talab etiladi. Ta’kidlash lozimki, o‘quvchilarni zarur bilimlar majmui bilan qurollantirish borasida mahalliy ta’lim tizimi ijobiy natijalarga erishgan bo‘lsa-da, bu bilimlarni real hayotda qo‘llash masalasida jiddiy muammolar kuzatilmoqda. Shu bois kompetensiyaga asoslangan yondashuv konsepsiyasida ta’limning amaliyotga yo‘naltirilganligi yetakchi tamoyil sifatida ajratib ko‘rsatiladi.

Shunday qilib, jismoniy madaniyat shaxsning umumiy madaniyati tarkibidagi nazariy asoslari aniqlanib, u inson faoliyatining o‘ziga xos jarayoni va natijasi, shuningdek shaxsning ijtimoiy vazifalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan jismoniy kamolotga erishish vositasi sifatida talqin etiladi. Jismoniy madaniyat sohasidagi bo‘lajak mutaxassisning madaniyatini shakllantirish jarayoni shaxsning umumiy madaniyati rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda ta’lim muhim o‘rin tutadi. Jismoniy madaniyat ta’limining natijasi - bu ichki ma’naviy mazmuni xatti-harakatlarini belgilab beradigan barkamol shaxsning shakllanishidir. Shu bois, jismoniy tarbiya ta’limi shaxsning sotsiokulturn rivojlanishini hamda jismoniy madaniyatini shakllantirishni ta’minlaydigan yetakchi omil sifatida qaralishi lozim. Inson rivojida ma’naviy va jismoniy jihatlar bir-biridan ajralmas yaxlitlikni tashkil etishi sababli, jismoniy madaniyatning turli tashkiliy shakllari orqali bo‘lajak jismoniy tarbiya mutaxassisining jismoniy madaniyatini samarali shakllantirish vazifalarini hal etish imkoniyati yaratiladi.

Boloniya jarayoni ishtirokchi davlatlarining kelishilgan harakatlar dasturi doirasida Yevropa ta‘lim makonini yaratish bo‘yicha belgilangan vazifalar ichida Rossiya oliy maktabi hal etishi lozim bo‘lgan eng muhim vazifalardan biri — bu kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amaliyotga joriy etishdir. Hozirgi paytda oliy kasbiy ta‘limni modernizatsiya qilishning mazmuni bitiruvchini fundamental bilimlar majmui bilan qurollantirish, uni uzluksiz ravishda o‘z ta‘lim darajasini oshirishga, turli manbalardan foydalanib yangi axborotni mustaqil izlab topishga va uni nafaqat o‘z sohasi, balki unga yaqin yoki hatto ancha uzoq professional yo‘nalishlarda ham qo‘llay olishga o‘rgatish bilan belgilanadi. Oliy ta‘lim tizimida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish o‘quv jarayoni natijalarining akademik tavsifini aniqlash bilan birga kechishi lozim. Bu tavsif, V.S. Senashenkoning ta‘kidlashicha, “aniq bilimlar, tushunib yetilgan darajaga olib borilgan malakalar va ma‘lum ko‘nikmalar”dan iborat bo‘lib, ular kelajak mutaxassisining mazkur bilim va ko‘nikmalarni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatini baholash imkonini beradi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuvga bag‘ishlangan xorijiy adabiyotlarda ta‘kidlanishicha, an‘anaviy ta‘lim modeli faqatgina “bilimlarni uzatishga yo‘naltirilgani” sababli uning bitiruvchisi real mehnat yoki o‘quv faoliyati sharoitlarida mustaqil va mas‘uliyatli ishlashga, shuningdek, butun umri davomida o‘qib-o‘rganishga yetarlicha tayyor bo‘lmay qoladi. Yevropa ta‘lim an‘analarida kompetensiyaga asoslangan yondashuv chuqur tizimli o‘zgarishlarga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘qitish va baholash jarayonlarini, ta‘lim dasturlarining mazmunini, ta‘lim texnologiyalaridan foydalanishni qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Bu yondashuv ECTS kredit tizimi va Yevropa oliy ta‘lim malaka tuzilmasini joriy etishni ham o‘z ichiga oladi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta‘limning asosiy maqsadlari — o‘qishga qobiliyat (obuchaemost), o‘zini o‘zi belgilash (self-determination), o‘zini o‘zi ro‘yobga chiqarish (self-actualization), ijtimoiylashuv va individuallikni rivojlantirishga ustuvor e‘tibor qaratadi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv — bu ta‘lim natijasiga yo‘naltirilgan yondashuv bo‘lib, bunda natija sifatida faqat o‘zlashtirilgan ma‘lumotlar yig‘indisi emas, balki insonning turli muammoli vaziyatlarda samarali harakat qila olish qobiliyati baholanadi (V.I. Baydenko, V.A. Bolotov, Yu.G. Tatur, V. Xutmaxer va boshqalar).

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv konsepsiyasini rivojlantirgan O.M. Karpenko, O.I. Lukyanenko, L.I. Denisovich, M.D. Bershadskaya kabi olimlar “kompetentlik” tushunchasi integrativ xususiyatga ega ekanligini qayd etadilar. Ularning fikricha, kompetentlik - bu shaxsning ma‘lum bir kasbiy faoliyatni bajarishga mosligi, ya‘ni kasbiy vazifalarni sifatli bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va tajribaga egalik darajasidir.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv g‘oyalarining shakllanishi jarayoni uni shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim konsepsiyasi bilan bog‘lash, shuningdek, ta‘limning madaniyatshunoslik yo‘nalishi bilan uyg‘unlashtirish orqali kechdi. M.S. Kagan, A.P. Tryapitsina, A.V. Xutorskoy va boshqa tadqiqotchilar kompetentlikning madaniy asoslanganligini ta‘kidlab, har qanday

kasbiy kompetentlik insonning keng ma‘nodagi madaniyatga qo‘shilishining zarur tarkibiy qismi ekanini qayd etadilar.

Jismoniy tarbiya sohasidagi bo‘lajak mutaxassisning kompetentligida qadriyatlar alohida ahamiyatga ega bo‘lib, uning kasbga nisbatan ijobiy va ongli munosabatini shakllantirish professional tayyorgarlikning muhim tarkibiy jihati hisoblanadi.

O‘zbekistonlik va rus olimlari (A.G. Asmolov, I.S. Zimnyaya va boshqalar) tadqiqotlarida so‘nggi yillarda kompetentlikning ijtimoiy shartlanganligi alohida ta‘kidlanadi. Bu yondashuv kompetentlikni sotsial-madaniy mazmunga ega fenomen sifatida talqin etish imkonini beradi. Shaxs madaniyatining yadrosi bo‘lgan qadriyat yo‘nalishlari mutaxassisning kasbiy faoliyat yo‘nalishi, uni o‘zlashtirish sur‘ati va sifati, shuningdek, faoliyat natijalari uchun mas‘uliyat darajasini belgilaydi.

Zamonaviy tadqiqotchilar kompetentlikning eng muhim xususiyatlaridan biri — dinamizmini alohida ko‘rsatkich sifatida ajratadilar. Ularning fikricha, kompetentlik faqatgina vazifani qanday hal qilish usullarida emas, balki shaxsning o‘zini o‘zi rivojlantirish omili sifatida namoyon bo‘ladi; mutaxassisning o‘zini amalga oshirishini rag‘batlantiradi va uzluksiz o‘z-o‘zini ta‘lim olish jarayoniga xizmat qiladi. Ta‘limning individuallashtirilishi sharoitida har bir talaba o‘qituvchi va tyutorlar ko‘magida o‘z ta‘lim trayektoriyasini mustaqil loyihalash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Internet va elektron ma‘lumotnomalar davrida esa talabadan o‘z kasbiy faoliyatini takomillashtirish maqsadida axborot oqimida mustaqil yo‘l topa bilish, yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish, o‘zini o‘zi o‘qitish va «bilish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qila olish» (V.A. Bolotov, V.V. Serikov) kabi ko‘nikmalarni egallashi talab etiladi.

Kompetensiyaga asoslangan ta‘lim modelida ta‘lim jarayonining amaliy yo‘nalganligi kuchayadi. Shu bois ta‘lim mazmuni yangicha talqin qilinadi hamda ta‘lim natijalarini baholashda «tayyorgarlik», «savodxonlik», «umumiy madaniyat», «tarbiyalanganlik» kabi an‘anaviy tushunchalardan voz kechilib, ularning o‘rniga «kompetensiyalar» va «kompetentlik» kabi tushunchalar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Psixologik-pedagogik nazariya va amaliyotda «kompetensiya» va «kompetentlik» tushunchalari tobora farqlab qo‘llanilmoqda. SBE (kompetensiyaga asoslangan ta‘lim) yondashuvining zamonaviy bosqichi shuni bilan qimmatliki, UNESCO materiallarida ta‘limning kutilayotgan natijasi sifatida rivojlantirilishi lozim bo‘lgan kompetensiyalar doirasi aniq belgilab berilgan. 1996-yil 27–30 mart kunlari Bern shahrida Yevropa Kengashi dasturi doirasida bo‘lib o‘tgan simpoziumda ta‘lim islohotlari uchun eng muhim masala sifatida o‘quvchilarning kelajakdagi mehnat faoliyati va keyingi ta‘lim bosqichlarida muvaffaqiyatli bo‘lishlari uchun zarur bo‘lgan asosiy kompetensiyalarni aniqlash dolzarb ekani ta‘kidlandi.

Ko‘plab tadqiqotchilar kompetensiyani quyidagicha talqin qiladilar:

nazariy bilimlar, ko‘nikmalar, tajriba va turli vaziyatlarda adekvat harakat qilishga tayyorgarlikning birligi (V.I. Baydenko, I.A. Zimnyaya, I.V. Manjeley, L.V. Cherepanova va boshqalar);

talab etiladigan ijtimoiy me‘yorlar sifatida oldindan belgilangan, kutiladigan hamda o‘lchanadigan o‘quv natijalari (Yu.G. Tatur, A.V. Xutorskoy va boshqalar);

ta‘lim maqsadlariga erishish vositasi (L.V. Cherepanova);

shaxsning shakllangan intellektual, individual va xulq-atvorga oid sifatleri majmui hamda vaziyatga mos ravishda to‘g‘ri harakat qilishi (I.A. Zimnyaya, A.K. Markova, A. Mitina, S.E. Shishov va boshqalar).

Shunday qilib, kompetensiya — bu shaxsning bilim va ularni qo‘llay olish darajasi, ko‘nikmalar, mas‘uliyat va munosabatlarni qamrab olgan kompleks xususiyatlar majmui bo‘lib, ularning qanchalik darajada namoyon bo‘layotgani orqali baholanadi (1-ilova).

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda kompetensiyalarning turli ko‘rinishlari ajratib ko‘rsatiladi: asosiy (kalit), bazaviy va maxsus kompetensiyalar (I.S. Zimnyaya). Shu bilan birga, mazkur tushunchalarning talqini bir xil emasligi ta‘kidlab o‘tiladi.

Kalit (ko‘chiriladigan) kompetensiyalar barcha kasb va mutaxassisliklar uchun umumiy hisoblanadi. Ular shaxsning ijtimoiy-mahsuldor faoliyati uchun zarur bo‘lgan, jamiyatning har bir a‘zosi ega bo‘lishi lozim bo‘lgan va turli vaziyatlarda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan umumiy kompetensiyalarni ifodalaydi.

Bazaviy kompetensiyalar ma‘lum bir kasbiy faoliyatning (pedagogik, tibbiy, muhandislik va boshqalar) o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Pedagogik faoliyatda bazaviy kompetensiyalar jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida ta‘lim tizimiga qo‘yilgan talablar orqali ifodalanadi.

Maxsus kompetensiyalar esa aniq o‘quv fani yoki professional faoliyat sohasining o‘ziga xos jihatlaridan kelib chiqadi. Ularni kalit va bazaviy kompetensiyalarning muayyan predmet yoki kasbiy sohada amaliy ifodasi sifatida ko‘rish mumkin.

Turli vaziyatlarda shakllangan kompetensiyalarni samarali qo‘llay olish qobiliyati kompetentlik deb talqin qilinadi.

Yuqorida bayon etilgan fikrlar asosida biz quyidagi yondashuvga tayanamiz:

“Oliy ma‘lumotli mutaxassisning kompetentligi” - bu uning amaliy faoliyatida namoyon bo‘ladigan intilishi va layoqati (tayyorligi) bo‘lib, u o‘zining mavjud salohiyatini - bilim, ko‘nikma, tajriba, shaxsiy fazilatlar va boshqa imkoniyatlarni - kasbiy va ijtimoiy faoliyatda ijodiy (samarali) tarzda amalga oshira bilishni anglatadi. Bunda mutaxassis o‘z faoliyatining ijtimoiy ahamiyatini, natijalari uchun shaxsiy mas‘uliyatini anglaydi hamda bu faoliyatni uzluksiz takomillashtirish zarurligini his etadi.

Shuningdek, kompetentlik ma‘lum bir predmet yoki kasbiy faoliyat sohasida samarali qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi bilimlarni o‘ziga xos tarzda tashkil etish shakli sifatida namoyon bo‘ladi (2-ilovaga qarang).

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda kompetentlikning turli ko‘rinishlari — kalit (asosiy), ijtimoiy va kasbiy kompetentliklar — ajratib ko‘rsatiladi. Shu bilan birga, bu tushunchalarning talqini turli mualliflarda ancha farqlanadi.

Tadqiqotchilar I.A. Zimnyaya, Yu.G. Tatur, A.V. Xutorskoy va boshqalar kalit kompetentlikni quyidagicha izohlaydilar: bu — bilimlarni turli manbalardan mustaqil o‘zlashtirish usullarini egallashga asoslangan kognitiv faoliyat sohasidagi kompetentlik; fuqarolik va ijtimoiy faoliyat sohasidagi kompetentlik; ijtimoiy-mehnat faoliyati bo‘yicha kompetentlik; kundalik hayotda zarur bo‘ladigan kompetentlik; madaniy-ma‘rifiy faoliyat sohasidagi kompetentlik.

Mazkur kompetentliklar shaxsning kasbiy vazifalarni hal etishda ma‘lumotlardan samarali foydalanish, yangi bilimlarni mustaqil ravishda turli manbalar orqali egallash, fuqarolik jamiyatida boshqalar bilan konstruktiv va ijobiy munosabatlar o‘rnatish qobiliyatlarida namoyon bo‘ladi.

L.P. Alekseeva, V.N. Vvedenskiy, A.A. Verbitskiy, I.A. Zimnyaya, E.F. Zeer, V.A. Kozyrev, N.V. Kuzmina, V.A. Slastenin, A.P. Tryapitsina va boshqa olimlar “kasbiy kompetentlik” tushunchasiga turlicha, ammo o‘zaro yaqin ilmiy yondashuvlar asosida ta‘rif beradilar (3-ilova). Ularning fikrlariga ko‘ra, kasbiy kompetentlik bir vaqtning o‘zida:

mutaxassisning professional tayyorgarlik darajasi, ya‘ni zarur bilim, ko‘nikma, malaka va amaliy tajribaga egaligi;

shaxsning o‘z individual qobiliyatlarini kerakli vaziyatda safarbar qila olish darajasi;

uzluksiz o‘z-o‘zini o‘qitish va rivojlantirishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi;

ishga nisbatan ijodiy munosabati;

o‘z hayot tarzini dunyoqarashi bilan uyg‘unlashtira olish qobiliyati (N.V. Kuzmina);

kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarga egalik, shuningdek kasbiy muammolarni mustaqil va moslashuvchan hal qila olish salohiyati (N.A. Grishanova);

mutaxassisning kasbiy faoliyatni samarali bajarish imkoniyati (V.N. Vvedenskiy);

turli kasbiy hamjamiyatlarda moslashuv va samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan tarmoqlararo va madaniyatlararo bilim hamda ko‘nikmalar majmui (E.F. Zeer).

Kasbiy kompetentlik bizning tadqiqotimizda har qanday mutaxassisning professionalligi poydevori sifatida talqin qilinadi. N.V. Kuzmina, A.K. Markova va V.A. Slastenin o‘qituvchining professionalligiga xos belgilarni quyidagilar orqali izohlaydi:

— mehnat maqsadi, mazmuni, ob‘ekti va vositalariga oid maxsus bilimlarga egalik;

— faoliyatning tayyorgarlik, bajarish va yakuniy bosqichlarida zarur bo‘lgan maxsus amaliy ko‘nikma va malakalar;

— pedagogik jarayonni samarali tashkil etishga imkon beruvchi shaxsiy fazilatlar va xarakter xususiyatlari.

Kasbiy kompetentlik, shuningdek, pedagog shaxsining kasbiy vazifalarni samarali bajarish imkonini beruvchi individual sifatлари bilan ham uzviy bog‘liq. Mutaxassisning ma‘lum bir kasbiy sohadagi kompetentlik darajasi uning ijodiy salohiyatini rivojlantira olishi va doimiy ravishda o‘z ustida ishlashi bilan belgilanadi (O.M. Shiyan). Bundan tashqari, kompetentlik darajasi olingan professional ta‘limning sifatiga, amaliy tajribaga, shaxsiy qobiliyatlarga hamda uzluksiz ta‘lim va o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ichki ehtiyojga bog‘liq (V.A. Kozyrev).

L.V. Cherepanova kasbiy kompetentlikni quyidagicha ta‘riflaydi: bu — olingan bilim, ko‘nikma va faoliyat usullariga tayangan holda nazariy va amaliy masalalarni samarali hal eta olish qobiliyati, ya‘ni shaxsning hayotiy va kasbiy vaziyatlarda ongli ravishda faoliyat yuritishiga imkon beruvchi sifat.

Kasbiy kompetentlik insonni madaniyatga jalb etuvchi zaruriy tarkibiy qism hisoblanadi. Zero, madaniyat insonning bilimdonligi va kompetentligining eng yuqori darajada namoyon bo‘lishini ifodalaydi (Zamonaviy pedagogika lug‘ati).

Olimlar kasbiy kompetentlik tarkibida bir qator muhim komponentlarni ajratib ko‘rsatadilar. Masalan, E.F. Zeer fikriga ko‘ra, mutaxassis kompetentligining tuzilmasiga faoliyatga oid (protseduraviy) bilim, ko‘nikma va malakalar bilan birga motivatsion hamda emotsional-irodaviy soha ham kiradi. Muallif ayniqsa tajriba omiliga alohida e‘tibor qaratadi; u inson tomonidan o‘zlashtirilgan turli amaliy harakatlar va muammoni hal etish usullarining yaxlit integratsiyasidan iborat deb ta‘kidlaydi.

Yu.G. Tatur esa har qanday faoliyat turida majburiy komponent sifatida ijobiy motivatsiyani, faoliyat mazmuni va natijasiga nisbatan qadriyat-ma‘no munosabatini, faoliyat usulini tanlashga asos bo‘ladigan bilimlarni, shuningdek ko‘nikma, malaka va tajribani qayd etadi.

I.A. Zimnyayaning yondashuvida kasbiy kompetentlik quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

kompetentlikni namoyon etishga tayyorlik (motivatsion aspekt);

kompetentlik mazmuniga oid bilimlar (kognitiv aspekt);

turli vaziyatlarda kompetentlikni qo‘llay olish bo‘yicha amalda namoyon qilingan tajriba (qadriyat-ma‘no aspekti);

kompetentlikni amalga oshirish jarayoni va natijasini boshqaruvchi emotsional-irodaviy o‘zini tartibga solish (refleksiv aspekt).

Ta‘lim mazmunini modernizatsiya qilish g‘oyasini ilgari surgan mualliflar hayot faoliyati sohalari bo‘yicha kompetensiyalarni tasniflar ekan, asosiy kalit kompetensiya sifatida mustaqil bilish (kognitiv) faoliyati kompetentligini ajratib ko‘rsatadilar. Bu kompetensiya integrativ tabiatga ega bo‘lib, o‘quvchilarning bilish faoliyatini samarali tashkil etishni ta‘minlaydi (I.A. Zimnyaya, V.V. Serikov, A.V. Xutorskoy va boshqalar). Shu munosabat

bilan bir qator tadqiqotchilar (T.V. Ivanova, G.K. Selevko, A.V. Xutorskoy, T.V. Shamardina va boshqalar) o‘quv-bilish kompetentligini alohida tur sifatida ajratadilar.

Biroq, biz bir qator olimlar (E.R. Antonenko, I.V. Galkovskaya, A.I. Zabaluev, B.A. Taxonov va boshqalar) fikriga qo‘shilamiz: mazkur kompetensiya o‘z mohiyati jihatidan “intelektual-bilish kompetentligining” yanada kengroq tushunchasi doirasida talqin qilinishi maqsadga muvofiqdir. Chunki bu kompetensiya kognitiv ko‘nikmalarga tayangan holda mustaqil bilish faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, faqat o‘quv jarayonini emas, balki umuman bilish sohasini qamrab oladi (E.R. Antonenko).

Ushbu kompetensiya o‘qish jarayoni bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, shaxsning o‘quv-bilish faoliyati sub’ekti sifatidagi intellektual rivojlanish natijasidir. Intellektual-bilish kompetentligining asosida insonning fikrlash faoliyati yotgani uchun u turli faoliyat turlarida, jumladan kasbiy tayyorgarlik jarayonida ham namoyon bo‘ladi. Shu sababli biz kasbiy kompetentlik tarkibida asosiy komponent sifatida intellektual-bilish kompetentligini ajratib ko‘rsatamiz.

Mazkur kompetensiya rivojlangan intellekt bilan tavsiflanadi. Intellekt (lotincha intellectus — “tushunish”, “bilish”) — bu insonning barcha bilish jarayonlarini: sezgi, idrok, xotira, tasavvur, tafakkur, tasavvur (fantaziya) kabi qobiliyatlarni birlashtiruvchi imkoniyatidir. I.G. Vinogradov (tarmoqdagi taxallusi — VIG) ta’rifiga ko‘ra, intellekt — bu insonning ma’lumotni izlash, qabul qilish, tahlil qilish, tizimlashtirish va maqsadga erishish uchun undan samarali foydalanish qobiliyatidir.

Akademik N.N. Moiseev ta’rifiga ko‘ra, intellekt — bu, avvalo, maqsad qo‘yish, resurslarni rejalashtirish va maqsadga erishish strategiyasini ishlab chiqish qobiliyatidir. Intellekt faqatgina ma’lumotlar maydonida faol holatga kela oladi. Har bir faoliyat turi o‘zining axborot makonini shakllantiradi, bu makon qanday yaratilishi va undan qanday foydalanilishi esa intellektning tashkil etilish tamoyillariga muvofiq ravishda ro‘y beradi. Yangi axborotni mazkur makonga joylashtirish, uni saqlash va qayta tiklash usullari ham inson intellektining asosiy mexanizmlariga — xotira jarayonining tuzilishiga — bog‘liqdir. Shunday qilib, axborot makoni mohiyatan intellektual makon ham hisoblanadi, chunki unda maqsadga erishish uchun zarur bo‘lgan rejalashtirish, tashkil etish va bosqichma-bosqich nazorat tamoyillari mujassam.

Intellektning namoyon bo‘lishi bir qator qobiliyatlarga tayanadi: bilish, o‘rganish, mantiqiy fikrlash, axborotni tahlil qilish asosida tizimlashtirish, uning qo‘llanish sohasini aniqlash (klassifikatsiya qilish), undagi bog‘liqlik va qonuniyatlarni topish, o‘xshashlik va farqlarni aniqlash, assotsiativ fikrlash va boshqalar.

Inson intellektining muhim sifatlari qatoriga qiziquvchanlik, tafakkur chuqurligi, fikrning moslashuvchanligi va harakatchanligi, mantiqiyligi va isbotlilik kiradi.

- Qiziquvchanlik — bilish faoliyatining asosida yotuvchi, hodisa va jarayonlarni har tomonlama anglashga bo‘lgan ichki ehtiyojdir.

- Tafakkur chuqurligi — asosiyni ikkinchi darajali holatlardan, zaruriy omillarni tasodifiylardan ajrata bilish qobiliyati.
- Fikrning moslashuvchanligi va harakatchanligi — mavjud tajribadan keng foydalanish, obyektning yangi bog‘lanishlarda o‘rganish, stereotip fikrlashni yengib o‘tish qobiliyati.
- Mantiqiy fikrlash — tahlil qilinayotgan obyektning barcha muhim jihatlarini hisobga olgan holda fikrlashning qat’iy izchilligini saqlash.
- Isbotlilik — zarur vaqtda faktlar va qonuniyatlarni qo‘llab, mulohaza, xulosa va qarorlarning to‘g‘riligini asoslay olish, shuningdek, vazifa talablari bilan mos kelmagan hollarda noto‘g‘ri strategiyadan voz kecha olish.
- Fikrlash kengligi — vazifani boshlang‘ich ma’lumotlar va ko‘p variantli yechimlarni hisobga olgan holda har tomonlama ko‘ra bilish.

Rivojlangan intellektning asosiy belgilaridan biri — bu murakkab vazifalarni intuitiv tarzda hal qila olish qobiliyati (N.V. Migashkin).

Axborot kompetensiyasi, intellektual-pedagogik kompetentlikning zarur tarkibiy qismi sifatida, kerakli axborot hajmini (uning tarkibidagi bilimlar hajmini) hamda uni mustaqil ravishda egallash qobiliyatini nazarda tutadi. Axborot — bu atrof-muhit haqidagi ma’lumotlar bo‘lib, ular saqlanish, qayta ishlanish, uzatilish va foydalanishning obyekti hisoblanadi; shuningdek, u muayyan obyektga oid mavjud noaniqlikni yoki bilimlarning yetishmasligini kamaytiruvchi ma’lumotlardir. Axborot — bu shunchaki kitob yoki ma’ruza mazmuni emas, balki kitob yoki ma’ruzadan yangi o‘zlashtirilgan bilimdir (S.G. Vorovshchikov). Shu bois, “axborot kompetensiyasi” bizning talqinimizda o‘quv jarayonida shakllanadigan bilim, ko‘nikma, malaka va umumta’limiy usullar majmui sifatida tushuniladi.

O‘qituvchi nafaqat o‘z fani bo‘yicha, balki boshqa bilim sohalari bo‘yicha ham yetarli bilim zaxirasiga ega bo‘lishi lozim. Bilim — bu pedagogika hamda boshqa fanlarning ilmiy faoliyati natijasidir. Pedagog va psixologlarning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, bilim va faoliyat usullarining o‘zlashtirilishi uch bosqichda amalga oshadi:

anglangan idrok va eslab qolish bosqichi — bunda bilimlar aniq va originalga yaqin shaklda qayta bayon qilinadi;

bilim va usullarni namunaga asoslanib qo‘llash bosqichi — o‘xshash vaziyatlarda foydalanish ko‘nikmalari shakllanadi;

bilim va usullarni ijodiy qo‘llash bosqichi — yangi sharoitlarda mustaqil, moslashuvchan yechimlar ishlab chiqiladi.

O.N. Krylova ta’kidlashicha, bilimlar quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo‘ladi: Axborot (faktologik) bilimlar — fan asoslari, qonunlar, tushunchalar; “kim?”, “nima?” kabi savollarga javob beradi.

Protsessual (amaliy) bilimlar — faoliyat usullari va jarayonlarini aks ettiradi; “qanday?” degan savolga javob beradi.

Baholovchi bilimlar — munosabat va qadriyatlarni ifodalaydi; “nima uchun?”, “uning roli va ahamiyati nima?”

XULOSA

Jismoniy madaniyat yo‘nalishi talabalarining intellektual-kognitiv kompetentligini shakllantirish jarayoni zamonaviy ta‘lim paradigmasida shaxsning sotsiokultural rivojlanishi, ma‘naviy-axloqiy kamoloti va kasbiy tayyorgarligi bilan uzviy bog‘liq yaxlit pedagogik fenomen sifatida namoyon bo‘ladi. Paragraf tahlili shuni ko‘rsatadiki, jismoniy madaniyat nafaqat harakat faoliyati yoki sog‘lom turmush tarzini shakllantiruvchi vosita, balki shaxsning bilish faoliyatini, tafakkur chuqurligini, mantiqiy tahlil qilish qobiliyati va refleksiv o‘rishini rivojlantiruvchi muhim madaniy hamda kognitiv tarkibiy qismdir. P.F. Lesgaft, V.K. Balsevich, L.P. Matveyev kabi olimlarning ilmiy qarashlarida ilgari surilgan “jismoniy va intellektual rivojlanishning uyg‘unligi” tamoyili bugungi kompetensiyaga asoslangan ta‘lim konsepsiyasida o‘zining dolzarbligini saqlab qolgan bo‘lib, bo‘lajak jismoniy tarbiya mutaxassisining kasbiy shakllanishida intellekt, xotira, mantiqiy fikrlash, analiz-sintez ko‘nikmalari va semantik ishlov berish strategiyalarining rivojlanishi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O‘zbekiston, 2017. 28 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2015-yil 4-sentyabrdagi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi O‘RQ-394-son Qonuni
3. Теория и методика физического воспитания: Учебник Т. 1-й / Под ред. проф. Т.Ю. Круцевич. Киев: Олимпийская литература, 2003. 422с.
4. Лесгафт П.Ф. Психология нравственного и физического воспитания / Под ред. И.П.Ивановой. М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж:Изд-во НПО «МОДЭК», 1998. 416 с.
5. Педагогическая аксеология: монография / отв.ред. д-р пед. наук, проф.Г.И.Чижакова, д-р пед. наук. проф. В.А.Сластенин. Красноярск: Изд-во СибГТУ, 2008. 294 с.; Злобин Н.С. Культурные смыслы науки. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1997. 288с. С.21-22.
6. Каган М.С. Философская теория ценности. Санкт-Петербург: ТОО ТК «Петрополис», 1997. 205 с.
7. Морева, Н.А., Технологии профессионального образования: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. М': издательский центр «Академия», 2005. 432 с.
8. Леонтьев Д.А. Психология смысла. Природа, структура и динамика смысловой реальности. М.: Смысл, 1999. 486 с.

9. Рогова А.В Идеи становления человека культуры в фолософско-педагогической: мысли России и русского зарубежья (вторая половина XIX-началоXX вв;): Монография. Чита: Изд-во ЗабГПУ, 2003. 146 с.

10. Теория физического воспитания и общая теория физической культуры: Состояние и перспективы: Материалы международной конференции, (посвященной 100-летию со дня рождения А.Д.Новикова Москва, РГУФК, 26-27 мая 2006 года) / Под общей редакцией Л.П. Матвеева, В.П. Полянского. М.: РИО РГУФК, 2006. 154 с.

11. Коммюнике Конференции министров высшего образования «Формирование общеевропейского пространства высшего образования», Берлин, 19 сентября 2003 г. // Вестник Совета ректоров вузов северо-Западного Федерального округа. С.6. (<http://umu/spbu/ru>).

12. Давыдова Л.Н. Различные подходы к определению качества образования. // Качество. Инновации. Образование, 2005. № 2. С.5-7.

13. Сенашенко В.С., Кузнецова, В.А., Кузнецов В.С. О компетенциях, квалификации и компетентности // «Высшее образование в России», 2010. №6. С. 18-23.

INGLIZ TILINI O‘QITISH METODIKASIDA “TIL PORTFELI”NING DIDAKTIK XUSUSIYATLARIDAN FOYDALANISH

Sanoyeva Gulbar Rizoqulovna

Alfraganus Universiteti "Xorijiy tiillar" kafedrası dotsenti (Phd)

g.sanoyeva@afu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilini o‘qitish metodikasida til portfelining didaktik xususiyatlaridan foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda til portfelining shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va reflektiv ta‘lim yondashuvlari doirasidagi pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Til portfeli talabalarning o‘quv-biluv faoliyatini faollashtirish, mustaqil ta‘lim ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda til kompetensiyalarini samarali baholash vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, til portfelining ingliz tilini o‘rganishda motivatsion, rivojlantiruvchi va diagnostik funksiyalari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: ingliz tilini o‘qitish metodikasi, til portfeli, didaktik xususiyatlar, kompetensiyaviy yondashuv, refleksiya, mustaqil ta‘lim.

Аннотация. В статье анализируются вопросы использования дидактических особенностей языкового портфеля в методике обучения английскому языку. Рассматриваются педагогические возможности языкового портфеля в контексте личностно-ориентированного, компетентностного и рефлексивного подходов к обучению. Языковой портфель представлен как эффективное средство активизации учебно-познавательной деятельности обучающихся, развития навыков самостоятельного обучения и оценивания языковых компетенций. Обосновываются мотивационная, развивающая и диагностическая функции языкового портфеля в процессе обучения английскому языку.

Ключевые слова: методика обучения английскому языку, языковой портфель, дидактические особенности, компетентностный подход, рефлексия, самостоятельное обучение.

Abstract. This article analyzes the use of the didactic features of the language portfolio in English language teaching methodology. The study highlights the pedagogical potential of

the language portfolio within learner-centered, competency-based, and reflective teaching approaches. The language portfolio is considered an effective tool for activating students' learning and cognitive activities, developing independent learning skills, and assessing language competencies. The motivational, developmental, and diagnostic functions of the language portfolio in the process of English language teaching are substantiated.

Key words: English language teaching methodology, language portfolio, didactic features, competency-based approach, reflection, independent learning.

KIRISH.Bugungi kunda chet tillarni, xususan ingliz tilini o‘qitish metodikasi ta’lim jarayonini takomillashtirish, ta’lim oluvchining faolligini oshirish hamda o‘quv natijalarini obyektiv va shaffof baholashga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni talab etmoqda. An’anaviy baholash tizimlari ko‘pincha talabaning faqat yakuniy bilim darajasini aniqlash bilan cheklanib, uning o‘quv jarayonidagi individual rivojlanish dinamikasi, mustaqil ta’lim faoliyati va reflektiv fikrlashini yetarli darajada qamrab olmaydi. Shu sababli zamonaviy ingliz tilini o‘qitish metodikasida shaxsga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlarga asoslangan baholash vositalarini joriy etish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Til portfeli ana shunday innovatsion pedagogik vositalardan biri bo‘lib, u ingliz tilini o‘rganish jarayonida talabaning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini tizimli ravishda hujjatlashtirish, baholash va rivojlantirish imkonini beradi. Til portfeli o‘qitish jarayonida baholashni faqat nazorat vositasi sifatida emas, balki ta’limni rivojlantiruvchi va motivatsion mexanizm sifatida amalga oshirishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiya orqali talaba o‘z o‘quv faoliyatini tahlil qiladi, erishilgan natijalarni baholaydi hamda kelgusidagi ta’lim maqsadlarini ongli ravishda belgilaydi.

Ingliz tilini o‘qitish metodikasida til portfelinig didaktik xususiyatlari uning reflektivlik, individuallashtirish, uzluksizlik va rivojlantiruvchanlik kabi tamoyillari bilan belgilanadi. Til portfeli talabaning mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘quv-biluv faoliyatini faollashtirish va til kompetensiyalarini kompleks baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, u o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi pedagogik hamkorlikni mustahkamlab, ta’lim jarayonini differensial va shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Har qanday maqsad ehtiyoj tufayli paydo bo‘ladi. Listening, speaking, reading, writing as speech activities sifatida qaralar ekan, “Til portfeli” orqali didaktik mazmunni tanlash muammolari bilan chambarchas bog‘liq holda tashkil etiladi va ta’lim prinsipining qo‘yilishi, ta’lim metodlari va vositalarining qo‘llanilishini talab etadi. Amaliyotchi o‘qituvchi esa chet til o‘qitish jarayonida mazkur talabni amalga oshiradi.

O‘zbekistonda ta’lim sohasidagi islohotlar xalqimiz hayotining barcha jabhalariga o‘z ta’sirini o‘tkazib, xorij davlatlari bilan har tomonlama aloqalarni rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Bunda chet tillarini o‘rganish va uni egallashga ehtiyojning oshishi tendensiyasi

kuzatilmoqda. Birgina ta’lim sohasida ham yangi O‘zbekiston jahon miqyosida ulkan o‘zgarishlar qilmoqdaki, bularning barchasini amalga oshirishda chet tilni o‘zlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Binobarin, o‘zgaruvchan sharoitda inson o‘zining kundalik va kasbiy faoliyatida katta hajmdagi axborotni chet tilida egallamoqda. Bu esa, integratsion jarayonlarda jamiyatdagi chet tili maqomining o‘zgarishiga olib kelmoqda.

Ijtimoiy rivojlanish – bu odamning ruhiyati va vujudidagi ijobiy tomonga bo‘lgan sifat o‘zgarishlaridir. Inson o‘zining ehtiyojlarini qanoatlantirish uchun vosita va manbalar qidiradi hamda o‘zgalar bilan muloqotda bo‘ladi. Ushbu jarayonlar davomida shaxsning ijtimoiy sifatlari shakllanib, mustahkamlanib boradi. O‘zaro bog‘liq, ayni vaqtda, o‘ziga mustaqil bo‘lgan biologik va ijtimoiy omillar inson koevolusiyasiga ta’sir etib shaxsni shakllantiradi [1]. Shunday qilib, kishida qator ijtimoiy sifatlarni tarkib topishi bilan birga, ilmiy asoslangan mustaqil fikr ham shakllanadi.

Ma’lumki, tahsil oluvchilarni listening, speaking, reading, writing malakalarini egallashga undash o‘z tarixiga ega. Lingvist va metodist olim L.V.Shcherba va uning shogirdi I.V.Raxmanov “Chet til” tushunchasini “o‘quv predmet” sifatida paydo bo‘lganligi XVIII asrning ikkinchi yarmiga to‘g‘ri kelishini o‘z asarlarida izohlab o‘tishgan. Shuningdek bunday ma’lumotlar ingliz tilini o‘qituvchilarning ishlarida ham o‘z tasdiqlarini topgan va xususan ular shunday yozadilar: “...modern languages began to enter the curriculum of European schools in the eighteenth century”. (zamonaviy tillar Yevropa maktablari o‘quv rejasiga XVIII asrda kiritilgan.) [2].

Zamonaviy chet tillar sirasiga mualliflar ingliz, nemis, ingliz va boshqa xorijiy tillarni o‘rganishni nazarda tutishgan. Bundan xulosaga kelish mumkinki, chet til o‘qitish tarixi ko‘p yuz yilliklarga to‘g‘ri keladi.

Tarixiy ma’lumotlarga ko‘ra, buyuk allomalarimiz ko‘pgina tillarni yaxshi o‘zlashtirib olganlar. Aniq ma’lumotlarga ko‘ra, buyuk alloma Abu Nasr Farobiy o‘z davrida 70 ta tilni bilgan va muloqot qila olgan, Abu Ali ibn Sino 60 dan ziyod tillarni o‘zlashtirgan, chet tillardan asarlarni tarjima qilgan, va hatto, “o‘lik” til hisoblangan lotin tilini ham mukammal bilganki, Arastuning “Metafizika” asarini arab va fors tillariga tarjima qilgan. Abu Rayhon Beruniy ham 80 dan ziyod tillarni, shuningdek, sanskrit (“o‘lik” hind yozuvini) mukammal bilgan. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida ushbu til xaqida qimmatli ma’lumotlar keltirgan. Shuningdek, xorijlik mashhur yozuvchi, Nobel mukofoti sovrindori Robindranat Tagor nafaqat chet tilni yaxshi egallagan, balki o‘z umrini ingliz tilini chet til sifatida o‘rgatish masalasiga ham bag‘ishlab, qator darsliklar muallifi bo‘lgan.

Chet til ta’limi bo‘yicha mavjud bo‘lgan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ko‘p yillar mobaynida chet tillarni o‘zlashtirish pedagogika sohasining bir yo‘nalishi, bo‘limi bo‘lib, lingvistik soha deb hisoblangan [3]. XX asrda chet til o‘rgatish fanda o‘z o‘rniga, o‘z maqomiga ega bo‘lib, nazariya va tarixiga ega bo‘ldi.

Demak, yuqorida aytib o‘tilgan ma’lumotlarga ko‘ra, chet til o‘qitish va o‘rgatish masalalari akademik L.V.Shcherba va uning ilmiy-metodik maktabi, ya’ni shogirdlari va davomchilari tomonidan jiddiy o‘rganildi hamda chet til o‘qitishni takomillashtirish borasida qator ishlar amalga oshirilgan [2].

XX asrning 80-yillarida kommunikativ o‘qitish tizimini shakllantirish bo‘yicha (E.I.Passov, G.A. Kitaygorodskayalar) qator ilmiy izlanishlar olib borishdi va 1990 yilda E.I.Passov tomonidan chet til ta’limi konsepsiyasi yaratildi. E.M.Vereshchagin va V.G. Kostomarovlar tomonidan chet til o‘qitishda mamlakatshunoslik nazariyasi ishlab chiqildi [4].

O‘zbekistonda 1970 yillardan boshlab chet tilini o‘rganishga qiziqish ortdi. J.J.Jalolov chet til o‘qitish metodikasiga bog‘liq masalalar yechimini topish, talabalar nutqini rivojlantirish muammolari ustida izlanish olib bordi. Uning chet tillar oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun qator darsliklari, o‘quv qo‘llanmalari yaratildi [5].

T.K.Sattarov xorij tillarini o‘rgatadigan o‘qituvchilar uchun amaliy mashg‘ulotlarni tashkil qilish metodikasi borasida izlanish olib bordi va bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarining sotsiolingvistik malakalarini shakllantirish muammolarini tadqiq qildi. Shuningdek, olim ingliz tili materialida talabalarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratdi [6].

2000 yillarda G.T.Mahkamova tomonidan ingliz tilini o‘rgatish jarayonida talabalarning umummadaniy kompetensiyalarini shakllantirish yuzasidan tadqiqotlar olib borildi [7]. Olimaning tadqiqot ishlarida jadal integratsion jarayonlar tilda aks etishi e’tirof etilib, o‘zga millat madaniyati bilan muloqot qilish vositasi sifatida tilning uch funksiyasi ajratildi: 1. Kommunikativ; 2. Kumulyativ; 3. Direktiv (yo‘naltiruvchi).

Global miqyosda XXI asrning til o‘rganishda, zamonaviy tilshunoslikda madaniyatlararo muloqotni takomillashtirishda va pedagog kadrlar malakasini oshirishda interaktiv, noodatiy va kreativ ta’lim tizimini yanada takomillashtirishni dolzarb masalalar qatoriga kiritdi. Ushbu pedagogik tendensiya bo‘lajak chet tili o‘qituvchilaridan yuksak mahorat, keng eruditsiya, tashkil qilinayotgan ta’lim shakllarida kreativ yondashuvlardan foydalanish, nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, kelajakdagi raqobatbardoshligini oshirishni talab qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Respublikamizda amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar natijasida chet tillar o‘qituvchilarini tayyorlash tizimini xalqaro malaka talablari asosida tashkil etish va kredit-modulli texnologiyani joriy etish, HEMIS platformasi bo‘yicha ta’lim sifatini oshirish, elektron va mobil ta’limni jahon zamonaviy talablari asosida rivojlantirish, zamonaviy malaka talablariga asoslangan ta’lim jarayonlarini takomillashtirishning me’yoriy asoslari yaratildi va OTMlar uchun raqamli ta’lim resurslari fondini yaratish ishlari jadallik bilan davom etmoqda. Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta’lim muassasalarida kompetentli ilmiy-pedagogik kadrlar zahirasini yaratish” kabi ustuvor vazifalar belgilandi.

Ushbu vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishi jarayonida intellektual bilimlar zahirasi puxta egallashga yo‘naltirilgan ta‘lim fleshmoblari orqali mutaxassislikka oid kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari kengayadi.

Bugungi tezkor o‘zgaruvchan sharoit OTMlari bitiruvchisida kompetentlik, tashabbuskorlik, egiluvchanlik, dinamiklik, konstruktivlik va yangilikka intiluvchanlik kabi sifatlarni shakllantirishni taqozo etadi.

Mustaqil qaror qabul qila oladigan ijtimoiy hamda bo‘lajak kasbiy muhitga moslashuvchan, hayajonli holatlarga tayyor va ulardan tez chiqqa oladigan bo‘lajak o‘qituvchilar bo‘lishi lozim. Shu jihatdan olganda, ingliz tilini o‘qitish metodikasida “Til portfeli”ning didaktik xususiyatlari talabalarning o‘quv- biluv faoliyatini integrativ tashkil etishga xizmat qiladi.

Talabalarning ingliz tilini o‘zlashtirishlarida motivlar xohish-istaklar rivojlangan bo‘lishi kerak. O‘qituvchi axborot va ma‘lumotlarni talabalarga yetkazar ekan, u tahsil oluvchilarning BKMLarini shakllantirishga va rivojlantirishga intiladi. K.Rojersning termini bilan aytganda, Pedagogning asosiy tarbiyaviy vazifasi – anglangan ta‘lim fasilitatsiyasini (inglizcha facilitate –yengillashtirish, yordam berish) amalga oshirishdan iborat. O‘qituvchi ta‘lim jarayonida asosiy e‘tiborni bilimni bayon qilishga emas, balki o‘zini yo‘l ko‘rsatuvchi ustoz sifatida tutishga qaratishi lozim. Shunday qilib, talabaning kasbiy malakasini rivojlantirishda o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi faoliyat, munosabat hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy motiv va motivatsiya muammosi mamlakatimiz va xorij pedagog va psixologlari tomonidan keng doirada tadqiq qilingan bo‘lishiga qaramasdan, ingliz tilini o‘qitish jarayonida shaxsning ish faoliyati bilan bog‘liq motivatsiyalari to‘laqonli o‘rganilmaganligining guvohi bo‘ldik [8]. Shu sababli, tadqiqotimiz mobaynida ushbu jarayonni 3 guruhga ajratib, tadqiq qilish zarurati mavjudligining guvohi bo‘ldik. Birinchisi - mehnat faoliyati mobaynida ingliz tilini o‘rganish motivlari, ikkinchisi - kasb tanlashda ingliz tilini o‘zlashtirish motivlari va uchinchisi-ishga joylashish uchun xorij tilini bilish motivlari.

“Chet tilda nutq faoliyatining ichki motivlarini to‘g‘ri tashkillashtirish shaxsiy yo‘naltirilganlikka aylanadi. Bu holda inson o‘zining ichki ehtiyoji va hissiyotlari bilan o‘qitish markazida bo‘ladi” [9]. Binobarin, til portfellari orqali badiiy matnlarni yoddan gapirishning boshlang‘ich mexanizmi motivatsiyani harakatga keltirishdir, ya‘ni talabalarning faoliyatni birinchi fazasini amalga oshirishdir. Gapirish motivatsiyasining mexanizmi juda nozik va individualdir.

Talabalar til portfellari orqali ingliz tilidagi mashg‘ulotlarda belgilangan maqsadga ko‘ra reja, dastur asosida bilim, ko‘nikma va malakalarni egallaydilar. Bu jarayonda inson psixikasida sezgi, idrok, tasavvur va tafakkur kabi jarayonlar faol ishtirok etadi va muhim rol o‘ynaydi. Aslida bilim berish ham, bilish ham murakkab psixologik holatdir.

XULOSA

O‘tkazilgan ilmiy-tahliliy izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, til portfeli ingliz tilini o‘qitish metodikasida zamonaviy didaktik talablarni to‘liq qondiruvchi samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Til portfeli ta’lim jarayonida baholash va rivojlantirish funksiyalarini integratsiyalashgan holda amalga oshirib, talabaning o‘quv-biluv faoliyatini faollashtirish, mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini shakllantirish hamda reflektiv fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa ingliz tilini o‘rganish jarayonining samaradorligini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, til portfelining didaktik xususiyatlari — shaxsga yo‘naltirilganlik, individuallashtirish, uzluksizlik va rivojlantiruvchanlik tamoyillari — ingliz tilini o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuvni amaliy jihatdan tatbiq etish imkonini beradi. Til portfeli orqali talabaning til kompetensiyalari faqat yakuniy natija asosida emas, balki uning rivojlanish dinamikasi va o‘quv jarayonidagi faolligi asosida baholanadi. Bu esa baholash jarayonining shaffofligi va obyektivligini ta’minlaydi.

Shuningdek, til portfeli o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi pedagogik hamkorlikni mustahkamlab, ta’lim jarayonini differensiallashtirish va individuallashtirishga xizmat qiladi. Portfel materiallari asosida o‘qituvchi talabaning ehtiyojlari va imkoniyatlarini aniqlab, metodik yondashuvlarni moslashtirishi mumkin. Natijada ta’lim jarayonida talabaning motivatsiyasi ortib, uning ingliz tilini o‘zlashtirishga bo‘lgan ongli munosabati shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilini o‘qitish metodikasida til portfelining didaktik xususiyatlaridan samarali foydalanish ta’lim sifatini oshirish, talabalarning mustaqil ta’limga tayyorgarligini kuchaytirish hamda raqobatbardosh til kompetensiyalariga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Shu bois, til portfelini oliy ta’lim tizimida keng joriy etish zamonaviy ta’lim islohotlari talablariga mos va istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Леонович Е.О., Леонович О.А. Лингвокультурологический аспект перевода: практикум. – М.: ФЛИНТА, 2019. – 208 с.
2. Щерба Л.В [Большая советская энциклопедия](#): [в 30 т.] / под ред. [А. М. Прохоров](#) — 3-е изд. — М.: [Советская энциклопедия](#), 1969.
3. Sanoyeva G.R. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashda o‘qitish fleshmoblaridan foydalanish // "Science and Education" Scientific Journal. Vol.3 No 9, September 2022 ISSN: 2181-0842
4. http://www.study.vic.gov.au/deecd/learn/study-in-ictoria/en/teachingmet_hods-ustralia.cfm
5. Jalolov J.J. Chet til o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2012. -432 b.

6. Sattarov T.K. O‘qituvchilik bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarda bo‘lajak chet tili muallimining sotsiolingvistik malakalarini shakllantirish (ingliz tili materialida): Diss. ... ped.f.d.–T.:2000.–373 b.
7. Махкамова Г.Т. Концепция формирования межкультурной компетенции студентов английского языка. -Ташкент: Фан, 2010. – 208 с.;
8. G‘oziyev E. Oliy maktab psixologiyasi.– T.: O‘qituvchi, 2017.–104 b.
9. Ахметова Л.Р. Преемственность обучения письменной английской речи на продвинутом этапе языкового вуза (бакалавриат и магистратура): Автореф. дисс. ... канд. педаг. наук. – Т.: 2011. – 25 с.

MASOFAVIY LABORATORIYALAR ASOSIDA MUHANDISLIK TA'LIMIDA INTEGRATIV O'QUV MUHITINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Baymatova Nargiza Tuxtabayevna

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada masofaviy laboratoriya platformalari asosida texnik fanlarni o'qitishda fanlararo integratsiyani ta'minlashning zamonaviy modeli ishlab chiqildi. Tadqiqotda raqamli laboratoriyalar, IoT qurilmalar, real vaqt rejimidagi simulyatorlar va virtual tajriba muhiti integratsiyasi orqali fizika, matematika, elektronika, informatika va texnologiya fanlari o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash metodikasi taklif etiladi. Modelning samaradorligi xalqaro tadqiqotlar, statistik ma'lumotlar va o'quv tajribasi natijalari bilan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: masofaviy laboratoriyalar, texnik ta'lim, fanlararo integratsiya, aqlli sug'orish tizimi, IoT texnologiyalari, raqamli ta'lim, virtual va onlayn laboratoriyalar, didaktik model, integratsion yondashuv, STEM ta'limi.

Аннотация. В данной статье разработана современная модель обеспечения междисциплинарной интеграции при обучении техническим дисциплинам на основе платформ дистанционных лабораторий. В исследовании предлагается методика обеспечения взаимосвязи между дисциплинами физики, математики, электроники, информатики и технологии за счёт интеграции цифровых лабораторий, IoT-устройств, симуляторов в режиме реального времени и виртуальной экспериментальной среды. Эффективность модели обоснована результатами международных исследований, статистическими данными и итогами учебного опыта.

Ключевые слова: дистанционные лаборатории, техническое образование, междисциплинарная интеграция, умная система орошения, IoT-технологии, цифровое образование, виртуальные и онлайн-лаборатории, дидактическая модель, интегративный подход, STEM-образование.

Abstract. This article develops a modern model for ensuring interdisciplinary integration in teaching technical subjects based on remote laboratory platforms. The study proposes a methodology for strengthening the coherence among physics, mathematics, electronics, computer science, and technology through the integration of digital laboratories,

IoT devices, real-time simulators, and a virtual experimental environment. The model's effectiveness is substantiated by international research findings, statistical data, and the results of educational practice.

Keywords: remote laboratories, technical education, interdisciplinary integration, smart irrigation system, IoT technologies, digital education, virtual and online laboratories, didactic model, integrative approach, STEM education.

Kirish. Zamonaviy texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bugungi davrda ta'lim tizimi oldida turuvchi asosiy vazifalardan biri — talabalarning amaliy ko'nikmalarini mustaqil, moslashuvchan va xavfsiz sharoitda shakllantirishdir. Xalqaro hisobotlarga ko'ra, 2024-yilda dunyo bo'yicha muhandislik ta'limida laboratoriyalarni masofadan boshqarish bozori 18 foizga kengaydi; bunda virtual va masofaviy laboratoriyalar STEM ta'limining ustuvor tendensiyalaridan biri sifatida e'tirof etilgan (UNESCO, 2024; OECD, 2023).

O'zbekiston ta'lim tizimida ham texnik fanlarni raqamlashtirish, laboratoriya jarayonlarini virtuallashtirish, ta'limning moslashuvchan va inkluziv shakllarini keng joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. 2022–2025 yillarga mo'ljallangan Raqamli ta'lim strategiyasida masofaviy laboratoriya platformalarini joriy qilish dolzarb vazifa sifatida belgilangan.

Zamonaviy texnik ta'limda fanlararo integratsiyani ta'minlash, nazariy bilimlarni amaliy tajribalar bilan uyg'unlashtirish va talabalar muhandislik fikrlashini rivojlantirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. An'anaviy laboratoriya mashg'ulotlari ko'p hollarda vaqt, joy va uskunalar cheklangan bo'lgan sharoitda amalga oshiriladi. Bu esa talabalarning amaliy ko'nikmalarni yetarli darajada chuqurlashtirmaslikka, fanlararo bog'liqlikni to'laqonli anglab yetmaslikka olib keladi. Bundan tashqari, an'anaviy laboratoriyalar qimmat jihozlar, doimiy texnik xizmat, xavfsizlik talablarining yuqoriligi kabi omillar sababli o'quv jarayonining samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va masofaviy laboratoriya platformalarining rivojlanishi texnik fanlarni o'qitishda yangi didaktik imkoniyatlarni yaratmoqda. Ammo mavjud masofaviy laboratoriyalarni o'quv jarayoniga joriy etish jarayonida fanlararo integratsiya mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmagan, masofaviy tajriba jarayonida fizika, matematika, elektronika, informatika va texnologiya fanlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlovchi metodik model mavjud emas.

Shunday qilib, mavjud ta'lim amaliyoti va texnik fanlarning integratsiyalashgan o'qitilishini ta'minlashga qaratilgan nazariy-metodik asoslar o'rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelmoqda. Bu nomuvofiqlik quyidagilarda yaqqol namoyon bo'ladi:

- talabalarning masofaviy laboratoriya tajribalarida fanlararo bog'liqlikni anglash darajasining pastligi;

- amaliy laboratoriya jarayonlarida raqamli texnologiyalar va IoT imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmasligi;
- masofaviy tajribalarni loyihalash, boshqarish va natijalarini tahlil qilish bo‘yicha yagona didaktik modelning mavjud emasligi;
- texnik fanlar bo‘yicha o‘quv jarayonida nazariya–amaliyot birligini ta’minlashning samarali mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmaganligi.

Yuqoridagi mulohazalar texnik fanlarni o‘qitishda masofaviy laboratoriyalardan foydalanish jarayonida fanlararo uzviylikni to‘laqonli ta’minlaydigan, nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan uyg‘unlashtiradigan va talabalarda kompleks muhandislik kompetensiyalarini shakllantiradigan samarali pedagogik modelga ehtiyoj mavjudligini ko‘rsatadi.

Masofaviy laboratoriyalar texnik ta’lim jarayonida yangi pedagogik yondashuvlar uchun asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Xalqaro miqyosdagi ko‘plab olimlar bu texnologiyaning ta’lim jarayoniga ta’siri, ayniqsa, fanlararo integratsiya va muhandislik kompetensiyalarini shakllantirishdagi o‘rni haqida turli fikrlar bildirganlar. Masalan, K. Futterer (2020) o‘z tadqiqotlarida masofaviy laboratoriyalarni muhandislik ta’limi uchun eng samarali vositalardan biri sifatida baholab, “onlayn laboratoriyalar talabalarning muhandislik tafakkurini rivojlantirishga imkon beradigan kuchli amaliy platformadir” degan fikrni ilgari suradi. Uning fikricha, real qurilmalar bilan masofadan ishlash tajribasi talabalarda analitik fikrlash, texnologik jarayonlarni chuqur anglash va muammolarni mustaqil hal qilish kompetensiyalarini shakllantiradi [1].

J. García-Zubía (2021) esa masofaviy laboratoriyalarni fanlararo integratsiya jarayonini kuchaytiruvchi innovatsion ta’lim texnologiyasi sifatida e’tirof etadi. U o‘z asarlarida masofaviy laboratoriyalarni “turli fanlar bo‘yicha o‘quv jarayonini yagona tizimga birlashtiruvchi integrativ mexanizm” deb ta’riflaydi [2]. Uning fikricha, bir laboratoriya tajribasi doirasida fizika, elektronika, matematika va informatika fanlarining kesishuv nuqtalari aniq ko‘rinadi va bu o‘quvchining konseptual tushunchalarini yanada mustahkamlaydi. Ayniqsa, u VISIR (Virtual Instruments Systems In Reality) loyihasining samaradorligini yuqori baholab, bu tizim yordamida talabalar real sxemalarni masofadan yig‘ish va o‘lchash orqali ko‘p fanli muammolarni hal qilish ko‘nikmasiga ega bo‘lishini ta’kidlaydi.

A. Hofstein (2022) laboratoriya faoliyatining didaktik tamoyillarini o‘rgangan holda, “laboratoriya ishlari o‘quv jarayonidagi integratsiya darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, talabalarning tushunchani anglash jarayoni shunchalik samaraliroq bo‘ladi” deya qayd etadi [3]. Unga ko‘ra, laboratoriya tajribalarining mazmuni turli fanlar kesimida uyg‘unlashtirilganda, talaba o‘z bilimini real hodisa va jarayonlar bilan bog‘lay oladi. Hofsteinning ta’kidlashicha, aynan masofaviy laboratoriyalar integratsion yondashuvni

kengaytirish, nazariya va amaliyot o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash uchun eng qulay vositalardan biridir.

Shuningdek, OECD (2023) [5] va UNESCO (2024) [6] tomonidan o‘tkazilgan xalqaro tadqiqotlarda masofaviy laboratoriyalar STEM ta’limining ustuvor tendensiyalaridan biri sifatida ko‘rsatilib, bu texnologiyalar o‘quvchilarga “real vaqt rejimida amaliy tajriba orttirish va ilmiy faoliyatni mustaqil tashkil etish imkonini beradi” degan xulosa berilgan. Ushbu hisobotlarda fanlararo integratsiya va masofaviy tajriba o‘tkazishning samaradorligi yuqori baholanadi.

Shu tariqa, yetakchi olimlar fikrlari shuni ko‘rsatadiki, masofaviy laboratoriyalar texnik fanlarda fanlararo uzviylikni ta’minlashning eng istiqbolli va innovatsion yo‘nalishidir. Ular talabalarda nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasini kuchaytiradi, muhandislik tafakkurini shakllantiradi hamda o‘quv jarayonini raqamli transformatsiya talablariga moslashtiradi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar qo‘llanildi:

- Pedagogik eksperiment – real talabalarda masofaviy laboratoriyalarni sinovdan o‘tkazish.
- Matematik-statistik tahlil – bilim o‘rish dinamikasini baholash uchun.
- Model yaratish metodi – fanlararo bog‘liqlikni aks ettiruvchi integratsion tuzilma ishlab chiqish.
- Kontent-tahlil – xalqaro ilmiy maqolalar asosida konseptual modelni asoslash.

Masofaviy laboratoriyalarning texnik fanlar uchun ahamiyati juda katta bo‘lib, ular an’anaviy laboratoriyalarga xos bo‘lgan ko‘plab cheklovlarni bartaraf etadi. Eng avvalo, masofaviy laboratoriyalar orqali qimmatbaho uskunalar va fizik qurilmalarga bo‘lgan ehtiyoj sezilarli darajada kamayadi. Talabalar tajribani real qurilmani shikastlash yoki resurs sarflash xavfisiz, istalgancha marotaba takrorlash imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi hamda murakkab jarayonlarni chuqurroq anglashiga xizmat qiladi.

Masofaviy laboratoriyalarning yana bir muhim afzalligi – ularning 24/7 rejimida doimiy ochiq bo‘lishidir. Talabalar o‘z o‘quv ritmi, mustaqil ta’lim grafigi yoki vaqt imkoniyatlaridan kelib chiqib istalgan paytda laboratoriya ishlarini bajarishlari mumkin. Bu individual ta’lim trayektoriyalarini qo‘llab-quvvatlaydi va o‘quv jarayonini yanada moslashuvchan qiladi.

Shuningdek, xavfli yoki murakkab texnologik jarayonlarni masofadan turib bajarish orqali talabalar xavfsizligini ta’minlash ancha osonlashadi. Yuqori kuchlanish, issiqlik, bosim yoki kimyoviy reaksiyalar bilan bog‘liq tajribalar simulyatorlar orqali xavfsiz muhitda, real xavflarsiz o‘tkaziladi. Bu ta’lim jarayonida riskni kamaytirish va sifatni oshirish imkonini beradi.

Masofaviy laboratoriyalar real vaqt rejimida ishlovchi sensorlar va ma’lumot yig‘ish modullari bilan jihozlangani sababli, talaba jarayonning barcha bosqichlarini aniq kuzata

oladi. Bu ularga o‘lchovlarni qayta ishlash, grafiklar tuzish, tahlil qilish va natijalarni solishtirish orqali ilmiy tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini yaratadi.

Eng asosiysi, masofaviy laboratoriyalar texnik fanlar mazmunida mavjud bo‘lgan fanlararo uzviylikni yaqqol namoyon qiladi. Fizika qonunlari, matematik hisob-kitoblar, elektronika elementlarining ishlashi hamda dasturlash algoritmlari yagona tajriba jarayonida o‘zaro bog‘liq holda ko‘rinadi. Bu talabalarda texnik jarayonlarni kompleks o‘rganish, tizimli fikrlash va muhandislik yondashuvini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. May, D., Alves, G., Kist, A., Zvacek, S. Online laboratories in engineering education: Research and practice // *Online Engineering & Society 4.0.* – Routledge, 2023. – P. 445–463.
2. García-Zubía, J. Remote Laboratories: Empowering STEM Education with Technology. – Singapore: World Scientific, 2021. – 268 p.
3. Hofstein, A., Lunetta, V. N. The laboratory in science education: Foundations for the twenty-first century // *Science Education.* – 2004. – Vol. 88, No. 1. – P. 28–54.
4. Hofstein, A. The laboratory in chemistry education: Thirty years of experience with developments, implementation, and research // *Chemistry Education Research and Practice.* – 2004. – Vol. 5, No. 3. – P. 247–264.
5. OECD. OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 252 p.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education – A tool on whose terms? – Paris: UNESCO, 2023.

RAQAMLASHUV DAVRIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY MOBILLIGINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI VA SHART-SHAROITLARI

Sulaymanbekov Oybek Dusbekovich

*Samarkand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Toshkent filialining
Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha
direktorning birinchi o'rinbosari,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda bo'lajak pedagoglarning kasbiy mobilligini shakllantirish omillari va shart-sharoitlari o'rganiladi. Pedagogik faoliyatda kasbiy mobillik o'qituvchilarning o'z bilim va ko'nikmalarini yangilash, professional rivojlanish va o'zgaruvchan ta'lim muhitiga moslashish qobiliyatini anglatadi. Maqolada kasbiy mobillikni ta'minlovchi asosiy omillar, jumladan, ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o'qituvchilarni tayyorlash jarayonidagi metodik yondashuvlar va shaxsiy motivatsiya tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Texnologiya, ta'lim texnologiyasi, pedagogik texnologiya, pedagogik texnologiyaga yunesko bergan ta'rif, jahon va o'zbekiston olimlarining bergan ta'riflari, bixeviorizm, pedagogik texnologiya xususiyatlari, reproduktiv ta'lim, xotira maktabi.

Annotation. In this study, the factors and conditions of the professional mobility of the future teachers are studied. In pedagogical activity, vocational mobility means the ability to update their knowledge and skills, to adapt to professional development and changing educational environment. The article will analyze the main factors that provide professionalism, including innovations in the education system, and methodological approaches in the training of teachers and personal motivation.

Keywords: Technology, education technology, pedagogical technology, features of the worldly scientists, features of bihyheviolism, pedagogical technology, reproductive education, memory school

Аннотация. В этом исследовании изучаются факторы и условия профессиональной мобильности будущих учителей. В области педагогической деятельности профессиональная мобильность означает способность обновлять свои знания и навыки, адаптироваться к профессиональному развитию и изменению образовательной среды. В статье будут анализироваться основные факторы, которые

обеспечивают профессионализм, включая инновации в системе образования, и методологические подходы к обучению учителей и личной мотивации.

Ключевые слова: технологии, технологии образования, педагогические технологии, особенности мирских ученых, особенности бигигевиолизма, педагогические технологии, репродуктивное образование, школа памяти

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi o'zgaruvchan va dinamik xususiyatlarga ega bo'lib, bu o'zgarishlar pedagoglardan yuqori darajadagi kasbiy mobillikni talab etadi. Bo'lajak pedagoglarning kasbiy mobilligi, ularning bilim va ko'nikmalarini yangilash, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish va o'zgaruvchan pedagogik muhitga moslashish qobiliyatini anglatadi. Bu jarayon nafaqat o'qituvchilarning shaxsiy rivojlanishi uchun, balki ta'lim sifatini oshirish va talabalarning muvaffaqiyatli o'qishini ta'minlash uchun ham muhimdir.

O'zbekiston Respublikasida mehnat va ta'lim xizmatlari bozorini rivojlantirish strategik rejalarini ishlab chiqishda bo'lajak pedagoglarning kasbiy mobilligini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda [1]. Bu jarayon bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish samaradorligini oshirish uchun quyidagi vazifalarni hal qilishni talab etadi:

- Mehnat bozorining zamonaviy talab va takliflariga asoslanib, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish mazmunini belgilash;
- Kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni sifatli o'zlashtirish uchun innovatsion pedagogik-psixologik omillarni aniqlash;
- Tizimli yondashuv asosida ijodiy-hamkorlik muhitini yaratish va kasbiy moslashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini amaliyotga tatbiq etish;
- Bo'lajak o'qituvchilar uchun yangicha nashrlar, elektron darsliklar va o'quv-metodik majmualar ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish.

Bo'lajak pedagoglarning kasbiy mobilligini shakllantirish aniq maqsadga yo'naltirilgan tizimli jarayon hisoblanadi. Zamonaviy tadqiqotlarda bu jarayonning bosqichlari turlicha tavsiflanadi, ammo umumiy maqsad o'qituvchilarning o'zgaruvchan mehnat bozoriga moslashish qobiliyatini oshirishdir. Bo'lajak pedagoglarning kasbiy mobilligini shakllantirish jarayonida N. Egamberdievaning moslashuv bosqichlari muhim ahamiyatga ega [2]. Ushbu bosqichlarni quyidagi tarzda qayta ko'rib chiqish mumkin:

1. Muvozanatlashish: Bo'lajak pedagoglar o'zlarining professional faoliyatida yangi muhitga kirganida, individ va muhit o'rtasida o'zaro qadriyatlar tizimi va xulq-atvor me'yorlariga nisbatan hurmat ko'rinishidagi muvozanatni yaratishlari zarur. Bu jarayon, o'qituvchining o'z kasbiy qadr-qimmatini anglashiga va yangi sharoitlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga yordam beradi.

2. Soxta adaptatsiya: Ba'zi hollarda, bo'lajak pedagoglar yangi sharoitga tashqi moslashuvni amalga oshirishi mumkin, lekin bu jarayon ichki qoniqarsizlik va salbiy

munosabatlar bilan birga kechishi mumkin. Ushbu holat, pedagogning o‘z kasbiga nisbatan ishonchni pasaytirishi va professional rivojlanishga to‘sqinlik qilishi mumkin.

3. Ko‘nikish: Yangi muhitning qadriyatlarini tan olish va qabul qilish jarayoni bo‘lajak pedagoglar uchun juda muhimdir. Bu bosqichda, o‘qituvchilar yangi o‘quv jarayonlari, metodologiyalar va pedagogik yondashuvlar bilan tanishib, ularni o‘z faoliyatida qo‘llashga tayyor bo‘lishlari kerak. Ko‘nikish, shuningdek, o‘qituvchilarning o‘z bilim va ko‘nikmalarini yangilashga yordam beradi.

4. O‘xshatish: Bu bosqichda bo‘lajak pedagoglarning psixik qayta orientatsiyasi sodir bo‘ladi. Ular avvalgi qarashlari va orientatsiyalarini transformatsiya qilib, yangi sharoitlarga mos ravishda o‘z fikrlarini va yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqadilar. O‘xshatish jarayoni pedagogning innovatsion fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, shuningdek, ta‘lim jarayonida ijodiy yondashuvni qo‘llashga yordam beradi.

B. Jo‘raevning bo‘lajak o‘qituvchilarning yangi ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuv bosqichlarini tahlil qilish jarayoni, pedagoglarning professional rivojlanishida muhim ahamiyatga ega [3]. Ushbu bosqichlar quyidagilarga bo‘linadi:

1. Boshlang‘ich davr: Bu bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilar yangi muhitga kirishadi va o‘zlarini yangi sharoitda qanday tutishlari kerakligini anglashadi. Ushbu davrda o‘qituvchilar yangi ijtimoiy-madaniy qadriyatlar va an‘analalar bilan tanishib, ularni qabul qilish jarayonida bo‘ladi. Bu bosqichda pedagoglar o‘ziga xos qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, chunki yangi muhitda o‘z o‘rnini topish va o‘zini namoyon etish zarurati tug‘iladi.

2. Ko‘nikish davri: Ushbu bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilar yangi muhitga ko‘nikishni boshlaydilar. Ular o‘z faoliyatida yangi metod va yondashuvlarni qo‘llashga harakat qiladilar. Bu jarayonda pedagoglar o‘z bilim va ko‘nikmalarini yangilab, yangi sharoitlarda qanday qilib muvaffaqiyatli bo‘lishni o‘rganadilar. Ko‘nikish davri, shuningdek, o‘qituvchilarning o‘zaro munosabatlarini rivojlantirishga va guruh ichidagi hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi.

3. Akkomadatsiya davri: Bu bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilar yangi ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuv jarayonida ichki o‘zgarishlarga duch keladilar. Ular o‘z qadriyatlari va qarashlarini qayta ko‘rib chiqib, yangi sharoitlarda qanday qilib muvaffaqiyatli faoliyat yuritishni tushunishga harakat qiladilar. Akkomadatsiya jarayoni o‘z-o‘zini anglash va professional identifikatsiyani shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

4. Assimilyatsiya davri: Ushbu bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilar yangi qadriyatlar va an‘analarni to‘liq qabul qilib, ularni o‘z ichki qadriyatlar tizimiga integratsiya qiladilar. Assimilyatsiya jarayoni natijasida pedagoglar yangi muhitda o‘zlarini qulay his qilishadi va o‘z faoliyatlarini yanada samarali olib borishga qodir bo‘ladilar. Bu bosqichda o‘qituvchilar yangi ijtimoiy-madaniy kontekstda o‘z rollarini mustahkamlashadi va professional identifikatsiyalarini rivojlantiradilar.

Pedagogik olim V.A. Slastenin bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy tayyorgarligini shakllantirish masalalarini tadqiq etar ekan, yuksak professionalizm, ya’ni kasbiy etuklikka erishishning ob’ektiv omillariga olingan ta’limning sifatini, sub’ektiv omillariga esa shaxsning qobiliyati, kasbiy yo‘nalganligi, pedagogik vazifalarni samarali hal qila olishdagi mas’uliyati va mutaxassislikka yondashuvini kiritadi [4]. Shuningdek, pedagog olim bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoni muvaffaqiyatiga ta’sir etuvchi omillarni ham ikki turkumga bo‘ladi: sub’ektiv (ichki) va ob’ektiv(tashqi) omillar. Muallif bo‘lajak mutaxassisning kasbiy moslashuviga ta’sir etuvchi ichki omillarni uning individual-psixologik sifatlari bilan bog‘lasa, ob’ektiv omillarga muhit va ta’lim shart-sharoiti bilan bog‘liq jihatlarni taklif etadi.

Bo‘lajak pedagoglarni kasbiy moslashtirish jarayoniga ta’sir etuvchi omillarni sub’ektiv va ob’ektiv omillar sifatida tahlil qilish juda muhimdir. Har ikkala omil ham pedagoglarning professional rivojlanishi va ijtimoiy-madaniy muhitga moslashishida muhim rol o‘ynaydi.

Sub’ektiv omillar:

1. Ijtimoiy-demografik omillar: – Yoshi: Yosh o‘qituvchilar ko‘pincha yangi g‘oyalar va innovatsiyalarni qabul qilishga tayyor bo‘lishadi, lekin tajribasizlik ba’zi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

– Jinsi: Jinsiy identifikatsiya va stereotiplar pedagoglarning o‘zaro munosabatlariga va professional rivojlanishlariga ta’sir qilishi mumkin.

– Oilaviy holati: Oila va shaxsiy hayotdagi muammolar kasbiy faoliyatga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

– Ma’lumot darajasi: Oliy ma’lumotga ega bo‘lgan pedagoglar ko‘proq imkoniyatlarga ega bo‘lishi va professional rivojlanishga tayyor bo‘lishi mumkin.

2. Fiziologik o‘ziga xoslik: Har bir pedagogning jismoniy va ruhiy salomatligi, uning kasbiy faoliyatini qanday olib borishiga ta’sir etadi. Salomatlik muammolari o‘qituvchining ishga qobiliyatini pasaytirishi mumkin.

3. Emotsional (hissiy) barqarorlik: O‘qituvchining emotsional barqarorligi, stressga chidamliligi va hissiy intellekti ularning ish faoliyatiga bevosita ta’sir qiladi.

4. O‘z-o‘zini adolatli baholash: O‘zining kuchli va zaif tomonlarini to‘g‘ri baholay olish qobiliyati pedagogning o‘zini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

5. Shaxs faolligi: Faol shaxslar o‘z maqsadlariga erishishda ko‘proq muvaffaqiyat qozonadilar va ijtimoiy muhitda o‘z o‘rnini topishda yaxshiroq natijalarga erishadilar.

6. Sohaga oid dastlabki kompetentsiyalar: O‘qituvchining avvalgi bilimlari, ko‘nikmalari va tajribasi yangi ijtimoiy-madaniy muhitda moslashishda yordam beradi.

7. Faoliyatga ijtimoiy-kasbiy tayyorgarlik: O‘qituvchining kasbiy tayyorgarlik darajasi, uning yangi sharoitlarga moslashish qobiliyatini belgilaydi.

Ob’ektiv omillar:

1. Ta'lim muassasasidagi mavjud shart-sharoit: Ta'lim muassasasining infratuzilmasi, resurslari va pedagogik muhit o'qituvchining ish faoliyatiga ta'sir qiladi. Yaxshi shart-sharoitlar pedagoglarning samaradorligini oshiradi.

2. Pedagogik jarayonni tashkil etilishi: O'qituvchining darslarni qanday tashkil etishi, metodik yondashuvlari va ta'lim uslublari kasbiy moslashuv jarayonida muhim ahamiyatga ega.

3. Vaqt byudjetining to'g'ri rejalashtirilishi: Vaqtni samarali boshqarish, o'qituvchilarning ish faoliyatini rejalashtirishda va o'z-o'zini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Vaqtni to'g'ri taqsimlash, stressni kamaytirishga va ish faoliyatini yaxshilashga yordam beradi.

Mazkur omillar va pedagog mutaxassislar tayyorlashga qo'yiladigan mehnat bozorining zamonaviy talablaridan kelib chiqib, bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy moslashuvuvchanlikni shakllantirish mazmuni bevosita ulardagi fiziologik, psixologik, ijtimoiy va tashkiliy molashish bilan belgilanishi ma'lum bo'ladi. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining ijtimoiy-nazariy tayyorgarligi motivatsion va ijtimoiy omillar ta'sirida kechib, uning mazmunida umumta'lim fanlari doirasida o'zlashtiriladigan axborotlar, bilimlar, fan asoslari muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston", 2017.

2. Эгамбердиева Ф.О. Адабий таълимга илғор педагогик технологияларни татбиқ этиш методикаси (Чўлпон ижоди мисолида). Пед. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2005. – 23 б.

3. Жўраев М. Ўзбек тилини давлат тили сифатида ўргатиш методикасининг шаклланиши (ОЎЮда давлат тили таълими мисолида): Пед. фан. ном. дис. –Тошкент, 2005. 24 б.

4. Слостенин, В. А., Каширин, В. П. Психология и педагогика. М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 480 с.

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**

Международный университет имени

К.Ш. Токтомаматова

Кыргызская Республика

Паязова Айсулуу Манаповна

Кокандского государственного университета

Доктор педагогических наук доцент

З.А.Холматова

ziroatxonanvarovna@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается важность использования дидактических игр в начальной школе. В настоящее время игровые технологии играют очень важную роль в начальной школе. Младший школьный возраст по своей сути близок к игровой деятельности. Поэтому расширенное использование игр на уроках с целью пробуждения интереса детей и удовлетворения их потребностей дает положительный результат. Дидактические игры являются очень актуальными среди игр, используемых в начальной школе. Во время игры дети сравнивают предметы и явления, и в результате, играя, успешно усваивают элементы учебного процесса. Дидактические игры обязательно должны использоваться на основе дидактических принципов.

Отмечено влияние игр на развитие речи ребенка, улучшение фонематического слуха, расширение словарного запаса и развитие восприятия.

Ключевые слова: дидактические игры, принцип, деятельность, начальная школа, обучение, воспитание, педагогические условия, словарный запас, мышление, психологическое развитие.

Annotation. The article considers the importance of using didactic games in primary school. Currently, game technology is very important for primary school. Junior school age is inherently close to game activity. Therefore, the increased use of games in the classroom in order to arouse children's interest and satisfy their needs gives a positive result. Didactic games are very relevant among the games used in primary school. During the game, children compare objects and phenomena, and as a result, while playing, they successfully master the

elements of the learning process. Didactic games must necessarily be used on the basis of didactic principles.

The effects of games on the development of the child's speech, improving phonemic hearing, increasing vocabulary, and developing perception were noted.

Keywords: didactic games, principle, activity, primary school, teaching, upbringing, pedagogical conditions, vocabulary, thinking, psychological development

Введение. Сегодня система начального образования ориентирована на новый подход к процессу обучения и воспитания. Это объясняется ранним психологическим развитием детей и необходимостью воспитания будущих лидеров, соответствующих эпохе социальной глобализации. В этой связи важно использовать инновационные методы в содержании обучения, формировании компетенций, а иногда и сочетать их с традиционными методами.

Мы знаем, что проведение уроков с использованием игровых технологий, достижение эффективных результатов при использовании игры в соответствии с целью темы, на научной основе и целесообразно, является задачей каждого учителя начальной школы. В этом отношении ученый И. Бекбоев говорит: «Без игры нельзя ничему научить, потому что игра придает обучению личностный характер. Поэтому игре следует отдавать приоритет в процессе обучения, без которой обучение будет нечувствительным и скучным».

На самом деле, вовлечение только что поступившего в школу ребенка в учебную деятельность и пробуждение его интереса — непростая задача, требующая от учителя усердной работы и систематического и целенаправленного подхода. Кроме того, в соответствии с требованиями времени, игры имеют большое значение в формировании определенного уровня компетентности на каждом изучаемых уроков. В начальной школе, в младшем школьном возрасте, игровые технологии, естественно, наиболее актуальны. Потому что в этом возрасте ребенок только переступает порог школы и сталкивается с возможностью сочетать игровую и учебную деятельность. Правильное использование игр на уроке повышает интерес к материалу, пробуждает интерес ребенка, дает положительный результат, ребенок ощущает пользу от игры в процессе обучения и обеспечивает активность. Среди таких игр большое значение имеют дидактические игры. Дидактические игры — это гибкие игры, направленные на обучение дошкольников и младших школьников. Эти игры развивают у учащихся сенсорную чувствительность (к размеру, цвету, расположению предметов), наблюдательность, внимание, осознанность, мышление, речь и воображение об окружающей среде. Основное содержание дидактических игр должно заключаться в том, чтобы побудить учащихся освоить материал, изучаемый в школьной программе, углубить их мышление, овладеть методами быстрых вычислений в уме, запоминать

вещи и осознанно воспринимать услышанную информацию. Особенно в начальных классах (в зависимости от возраста ребенка) эти игры являются основным средством развития умственной деятельности детей. Независимо от того, какой урок преподается в игровой форме, ребенок, отвлеченный игрой, не заметит, что он приобрел определенные знания, навыки и умения, активно участвуя в игре без каких-либо усилий. Во время игры выполняется какое-то действие и решается конкретная задача. Только тогда игра станет эффективной и закрепится в сознании ребенка. Это мнение дополняет мнение Ч. Алиевой, которая дает следующее объяснение эффективности использования дидактических игр на уроках математики: «Во время игры активизируются различные умственные процессы, поэтому дидактическая игра является средством развития интеллекта».

Исследователь дидактических игр О. Степанова делит их на три группы по отношению к познавательной деятельности учащихся:

1. Игры, требующие от ученика выполнения действий;
2. Игры, требующие выполнения действий;
3. Игры, требующие любознательности и творчества [3].

В целом, игровая технология включает в себя определенную часть процесса обучения в целом, а также обобщенный сюжет и содержание, раскрывающее характеры персонажей. В ней, при выполнении игр и упражнений, учащиеся различают и сравнивают реальные, конкретные явления с нереальными абстрактными явлениями, одновременно активизируя процесс обучения и осваивая элементы познания.

Например, при обучении кыргызскому языку в начальной школе повторение слов в дидактических играх помогает развивать речь, расширять словарный запас и учить правильному использованию правил. Ребенок формируется таким образом, чтобы уметь использовать выученные на уроке слова в своей жизни.

Если же мы учим использованию отдельных слов в речи, не заучивая сами слова, то, что наиболее важно, это открывает широкий спектр общения в выражении своего мнения посредством предложений, состоящих из фраз. В то же время существуют игры, включающие в себя игру со словами, такие как загадки, дополнение пословиц, имитация звуков животных, повторение идиом и так далее. Они также способствуют активизации восприятия учеников, воспринимаются ребенком с интересом и живостью и сопровождаются приятными эмоциональными переживаниями. В этом случае ребенок осваивает язык, а при декламации пословиц запоминает услышанные друг от друга пословицы, что оказывает воспитательный эффект на понимание их смысла, они запоминают их и учатся использовать в речи. Повторение слов формирует речь ребенка и создает возможность правильно произносить сложные слова. Это также развивает фонематическое слуховое восприятие. Например, на уроке «Литературное чтение», когда детям показывают карточку с точками и дают задание соединить их, чтобы

нарисовать картинку предмета, их просят сначала рассказать о своем рисунке партнеру, сидящему рядом, а затем всему классу. В это время возникает необходимость выбора языковых средств и языкового материала, и ребенок пытается составить предложение, состоящее из фраз, являющихся речевыми единицами. В результате ребенок пытается составить полное предложение, чтобы рассказать своему партнеру, а на следующем этапе — всему классу. Таким образом, благодаря интересу к картинке, возникают попытки рассуждать вокруг нее. В этом случае активные речевые навыки побуждают ребенка говорить более широко.

Речевая деятельность включает в себя слушание, говорение, письмо и чтение изучаемого материала. При использовании дидактических игр необходимо учитывать более высокие уровни. Например, при изучении времен глагола учитель проводит игру «Не называй имя», сначала объясняя ее условия. В начале игры дети называют друг другу животных и шепчут их имена ребенку, стоящему рядом. Затем детей по очереди спрашивают: «С кем ты играешь? С кем ты играешь сейчас? С кем ты играл вчера?» Они называют друг друга по именам, данным другими детьми. Они должны называть друг друга именами животных. В этой игре дети весело сравнивают друг друга с животными, создают одну картинку за другой, моделируют поведение животных, наблюдают за богатым воображением друг друга, смеются вслух и получают эстетическое удовольствие от урока. Цель игры — научить ребенка правильно использовать времена глагола, укрепить память и развить находчивость, гибкость и быстрое мышление. Вышеупомянутые игры относятся к группе словесных игр.

Детям младшего школьного возраста часто нравятся следующие дидактические игры, например:

«Рыбалка», «Кто быстрее найдет?», «Найди ошибки», «Незаконченный пример», «Волшебный ответ», «Математическое домино», «Игра в группе», «Собери картинки», «Эстафета», «Яблоневый сад» и др. Поскольку у детей этого возраста очень богатое воображение, эти игры даются в связи с материалом учебника, и они с интересом доходят до конца игры в любых условиях. Особенно удобно для учеников 4-го класса использовать «Урок сказки», «Урок КВН», «Урок путешествия», «Урок кроссворда».

Например, возьмем игру «Почтальон».

Цель игры: закрепить знания учащихся по выбранным словам, расширить словарный запас, развить фонематическое восприятие, предотвратить дисграфию.

Ход игры: почтальон раздает пригласительные карточки группам детей. Определяется, куда приглашены дети. На следующем этапе они переходят к выполнению задания.

В парк	К озеру	В школу	На кухню	В зоопарк	В дом

Сады, кусты, птицы, отдых, место,	песок, цветы, купание в озере, корабль,	хватка, стол, ученик, данные, лидер	Еда, рис, картофель, фасоль, говядина, кукуруза	кролик, лев, лев, мышь, медведь	Отец, мать, гостевой дом, сад,

Задание: Исправить орфографические ошибки, исправить ошибки в тестовых словах, скомбинировать их в предложения, найти и добавить слова, соответствующие направлению движения каждого персонажа, и объяснить их значение. В результате игры ученики оценивают друг друга.

В системе начального образования использование наглядных пособий также дает эффективный результат. Например, учителя готовят картинки, кубики, ребусы, кроссворды. Эти игры относятся к группе наглядных игр. В настоящее время, когда ребенку предлагают самостоятельно подготовить наглядные пособия, он делает это с душой, а представляя их классу, обретает уверенность в руководстве игрой, делится с учениками процессом подготовки, рассказывает об использованных материалах, о трудностях, с которыми столкнулся. Эффективный результат этой игры заключается в обеспечении самостоятельности ребенка, повышении интереса к уроку и укреплении его вовлеченности в процесс обучения.

Одновременно с этим внедряются элементы технологии индивидуализированного обучения, а именно, ребенку предоставляется возможность сделать собственный выбор, и объективно оценивается процесс игры, а не ее результат.

Использование игровых технологий в начальной школе требует от учителя высокого мастерства. Перед игрой учитель должен четко объяснить ее сюжет, распределить роли, ясно обозначить познавательную задачу для ученика и обеспечить необходимым оборудованием. Если за доской работает мало учеников, оставшиеся должны играть роль судьи, наблюдателя или советника. Характер игровой деятельности учеников также зависит от места и времени игры, а именно, учитель должен создать благоприятные условия и выбрать подходящее время в любой момент урока (в начале, в середине или в конце урока).

Ход игры и ее управление, а также достижение цели, имеют большое значение. Поэтому удобно использовать смайлики при создании обратной связи, на которую дети могут давать свои индивидуальные оценки. В большинстве игр полезно проводить их в соревновательном формате, поскольку в этом случае повышается активность учащихся, и, как следствие, активизируется и познавательная деятельность.

Любой вид дидактических игр, независимо от условий, должен использоваться на основе дидактических принципов. Например, по мнению некоторых ученых, принцип активности, являющийся одним из дидактических принципов обучения, призван

ускорить познавательную деятельность на уроке, в то время как принцип осознанности, как утверждается, помогает усваивать понятия не путем запоминания, а путем осознанного восприятия [3].

Таким образом, в заключение можно сказать, что система начального образования является ключевым звеном в формировании личности ребенка, поэтому, используя дидактические игры как педагогическое условие для его формирования как полноценной личности, активации познавательной деятельности и активации учебного процесса в целом, мы воспитываем достойных будущих лидеров.

Литература:

1. Алиева Ч.М. Использование дидактических игр на уроках математики – требование времени. / Республиканский научно-теоретический журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», № 3. – Бишкек, 2016. – 199 с.
2. Бекбойев И.Б. Теоретические и практические вопросы личностно-ориентированной педагогики. (Полное второе издание.) – Бишкек, 2004. – с. 272.
3. Рысбаев С.К. Сто советов учителям кыргызского языка и литературы. – Бишкек, 2014. – с. 12.
4. Степанова О.А. Дидактические игры на уроках в начальной школе. – М.: Сфера, 2005. – 96 с.
5. Государственный языковой и энциклопедический центр. Кыргызская педагогика (энциклопедический учебник). - Б., 2004.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОСЛОВИЦ В НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

Международный университет имени

К.Ш. Токтомаматова

Кыргызская Республика

Паязова Айсулуу Манановна

Yuldoshev Utkir Jumaquziyevich

Lecturer Kokand State University

[*utkirjumakuziyev@gmail.com*](mailto:utkirjumakuziyev@gmail.com)

Аннотация.Статья посвящена нравственному воспитанию детей с использованием национальных традиций и национальных ценностей, актуальных в современных условиях. Пословицы и поговорки оказывают большое влияние на высокий уровень словарного запаса детей в развитии современного общества. Показаны методы использования этих вопросов как в теории, так и на практике. Показано, что можно всесторонне воспитывать детей, используя не только современный педагогический опыт, но и обычаи и традиции, оставленные нашими предками. В статье представлены пословицы о воспитании человека. Разработаны методы использования пословиц и поговорок в современном образовании.

Ключевые слова: Народная педагогика, пословица, обычай, традиция, человек, воспитание, развитие, благословение.

Abstract.This article is devoted to the moral education of children using national traditions and values relevant in modern times. Proverbs and sayings have a significant impact on the development of children's vocabulary in modern society. Methods for using these concepts in both theory and practice are presented. It is demonstrated that it is possible to comprehensively educate children by using not only modern pedagogical experience but also the customs and traditions left by our ancestors. The article presents proverbs about raising a person. Methods for using proverbs and sayings in modern education are developed.

Keywords: Folk pedagogy, proverb, custom, tradition, person, education, development, blessing.

Введение.«Самая сильная, самая влиятельная, самая надежная педагогика — это народная педагогика, а лучший из педагогов — это люди».

Академик Г.Н. Волков.

Когда мы слышим словосочетание «народная педагогика», на ум приходят мудрые, нравственные мысли наших предков, опыт их влиятельных учений и ценные традиции. Необходимо понимать её не только как передовые технологии, но и как нравственные ценности, которые вырастают из самой современной жизни, становятся духовным и культурным достоянием народа и создают свой собственный, неповторимый образ. Пока народ остаётся народом, народные верования и ценности ценятся, и пока продолжается смена поколений, необходимо передавать каждое слово из поколения в поколение.

Неоспоримо, что воспитание и образование детей неразрывно связаны, что они составляют единое целое.

В наше время очевидно, что использование народных элементов в воспитании ребёнка даёт положительные результаты.

Поэтому пословицы и изречения, являющиеся элементом народной педагогики, также играют огромную роль в этом направлении.

В наши дни мы постоянно жалуемся на то, что молодежь отделилась от мира книг и имеет ограниченный доступ к художественной литературе. Хотя мы и прилагаем усилия для увеличения числа детей, увлеченных книгами, проводя различные мероприятия, мы сталкиваемся с трудностями. Однако прогресс есть, словно благодаря попыткам. В настоящее время во многих школах, районах и городах проводятся «Книжные фестивали», которые дают хорошие результаты. Да, мы говорим, что дети и молодежь больше не интересуются книгами. Необходимо также учитывать, что ребенок делает то, что видит.

Психолог А.И. Бозович объясняет связь между глубоким пониманием знаний и психологическими процессами ребенка следующим образом:

1. Человек понимает в связи с тем, что он помнит, о чем думает, на что обращает внимание и что переживает.

2. Человек понимает в связи с тем, что он воспринимает, помнит, о чем думает и что чувствует. Понимание ребенком окружающей среды начинается с восприятия. Чем выше уровень его развития, тем устойчивее его стремление к обучению.

Тот факт, что воспитание детей в семье не отвечает требованиям современного мира, способствует низкому качеству образования детей...

Чтобы не напрасно, мы сочли уместным процитировать следующие строки поэта Байдылды Сарногоевой:

Я видел дом в Кочкоре,
Он стоял перед группой домов,
Как будто можно было увидеть,
Что построил в нём мастер.

В нём было много ковров, но
Было мало книг.
Хозяин дома,
Он сидел тихо,
Он бил своих детей,
Потому что они не хотели учиться,
Если у них не было книг,
Они читали свои ковры...

«Хотя я и не умел читать, моя бабушка, обладавшая уникальной волшебной памятью, знала множество народных песен и пословиц. Сладкие дни моего детства прошли в любви этой бабушки», — вспоминает великий писатель Ч. Айтматов.

Мы все свидетели того, что, погруженные в любовь этой бабушки, мы внимали её словам, впитывали их в свои сердца и представляли людям в чудесном цвете, и когда мы читаем произведения её пера, слышен голос автора.

Видите, как ценны впечатления, полученные в детстве. В таких условиях, я думаю, необходимо питать и воспитывать душу детей народным устным творчеством, используя пословицы в их правильном месте, значении и смысле при воспитании детей дома, в учебных часах, в беседах и на уроках. Речь детей становится беднее, и в такой ситуации приучение их к речи путем включения пословиц в их речь даст положительные результаты. Для этого мы рекомендуем использовать следующие методы:

1. При знакомстве детей с пословицами и их сборе я предлагаю следующее:

А) Пословицы, которые я услышал впервые. В этом случае ученики записывают пословицы, которые они только что слышали из разных мест – дома, в школе, на улице, в газетах, журналах или в интернете, – собирают их и вместе интерпретируют их значение.

Б) Пословицы, значение которых детям непонятно. В этом случае дети записывают пословицы, которые они слышали и читали, но не до конца понимают, и обсуждают их во время урока.

В) Пословицы, которые они слышали сегодня. В этом случае ученики записывают и отмечают пословицы, которые они слышали каждый день. Группы могут продолжать проявлять подобное творчество.

2. Содержание и цели пословиц и изречений (сохранение и укрепление характера человека, нравственности, трудолюбия, знаний, здоровья, уважения к родителям, уважения к старшим, уважения к младшим, любви к родине, художественно-эстетического развития и т. д.):

3. Запишите для детей множество пословиц и получите пояснения, основанные на их воспитательном значении;

Например:

1. Мудрость – неисчерпаемое сокровище, знания – неисчерпаемая шахта.
2. Мудрец ищет знания,
глупец ищет одежды.
3. Мудрый ребенок – глупец, глупый ребенок – глупец.
4. От отца – мудрость, от матери – воспитание.
5. Сын отца – глупец, дочь глупца – глупец.
6. Если усердно трудишься, то будешь благословлен.
7. Крыло коня.
8. Если у тебя есть имя, знай землю; если у тебя есть отец, знай народ.
9. Честный труд – конь под тобой, плащ над тобой.
10. Честный труд приносит честь, а нечестный – страдания.
11. Даже если у тебя шесть братьев и сестер, ты будешь одинок.
12. Тот, кто уважает отца, заслуживает почета, а тот, кто уважает мать, любим
людьми.
13. Голодный не знает своей ценности, сытый – нет.
14. Есть пища, чтобы насытиться, нет другого удовлетворения.
15. Даже если герой умрет, его имя не умрет.
16. Дом с детьми – цветок, дом без детей – кладбище!
17. Слова ученых остры, глаза охотника остры.
18. Место, которое однажды вкусило, приветствуй тысячу раз.
19. Иногда юноша идёт пешком, иногда юноша едет на верблюде.
20. Первое богатство – здоровье,
второе богатство – белый платок,
третье богатство – сто платков.
21. Отрубается голова, но не отрубается язык.
22. Благодаря благословениям люди зеленеют, благодаря дождю земля зеленеет.
23. Друзья теряются, кости возвращаются.
24. Добродетель добра – следствие зла.
25. Добрый сын становится вождём своего народа, злой сын становится врагом
своего народа.
26. В молодости он приходит на работу, в старости – на еду.
27. Не смотрите на самого юношу, смотрите на его слова.
28. Семидесяти талантов недостаточно для юноши.
29. Уважение к старшему – оскорбление младшего.
30. Бедность — не позор, богатство — не наследство.
31. Кто не работает, тот не кусается.

32. Я скажу тебе, в чём я нуждаюсь, моя невестка, послушай. Я скажу тебе, в чём я нуждаюсь, мой сын, послушай.

33. Положите слова старика в мешок.

34. Учёба — пища знания, знание — якорь богатства.

35. Если ты знаешь себя мужчиной, знай и других мужчинами.

36. Кто не может быть мужчиной для своего брата, тот будет глупцом для своего брата.

37. Кто знает, станет ли ребёнок в колыбели мужчиной?

38. Честь убивает человека, а тростник убивает зайца.

39. Если он выйдет на два хороших пастбища, он попадёт в ловушку.

Если он выйдет на два плохих пастбища, он попадёт в ловушку.

40. Если он скроет свою болезнь, смерть откроется.

4. Объясните значение пословицы и передайте её детям. Мисалы:

А) Иногда я говорю слово и потом жалею. Но уже слишком поздно. (Сказанное слово – выстрел.)

Б) Каждый раз, когда я падал, я продолжал бороться, я продолжал бороться, но я продолжал падать. (Упавший человек не может насытиться борьбой.)

В) Даже если я немного поработаю, у меня болит спина, я не могу остановиться. (Душа лени сладка.)

Г) Мы работали вместе и наконец добились успеха (Соглашение – благословение).

1. Найдите и подберите пословицы по картинкам.

Например:

1. Одно дерево не образует лес.

2. Земля зеленеет от дождя, а люди зеленеют от благословений.

3. Огонь выходит из игры.

4. Учитель – это плодоносящее дерево.

5. Труд человека не съедается землей.

6. Птица берет то, что видит в гнезде. и т. д.

Если организовать с детьми конкурсы по декламации пословиц, это заинтересует детей. Интерпретируя смысл пословиц и изречений, объясняя их воспитательное значение и находя примеры их применения в реальной жизни, они повышают свою самостоятельность. Таким образом, можно привлечь внимание учеников, развить их речевую культуру и добиться эффективности в формировании словарного запаса.

Литература:

1. Духовно-нравственное развитие школьников, проект, Бишкек, 2021.

2. Указ Президента Кыргызской Республики «Об обеспечении духовно-нравственного развития личности посредством физического воспитания». 29 января 2021 г. ПЖ № 1.

3. Духовно-нравственное воспитание детей и молодежи: межрегиональная практическая конференция, Вологда, 15-16 февраля 2012 г.

4. Нарматов Абдышукур. Человеческий этикет — Бишкек: 2023.

5. Мадаминов Г. Самообразование — благородная черта характера — Бишкек: 2021.

РОЛЬ ИСКУССТВА В ФОРМИРОВАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

*Международный университет
имени К.Ш. Токтомаматова
Кыргызская Республика.
Паязова Айсулуу Манановна*

Аннотация. В данной научной статье всесторонне анализируется роль искусства в процессе художественно-эстетического воспитания школьников. Изучается влияние различных видов искусства (музыка, живопись, литература, театр и др.) на формирование эстетического вкуса, творческих способностей, духовного мира и личностных качеств учащихся. Также рассматривается педагогическое значение художественно-эстетического воспитания, его место в системе образования и способы его внедрения в школьную практику. В статье обосновываются образовательные возможности обучения искусству, его роль в развитии эмоционального восприятия учащихся и его актуальность в современных условиях образования.

Ключевые слова: художественно-эстетическое воспитание, искусство, школьники, эстетический вкус, творческие способности, духовное развитие, педагогический процесс.

Abstract. This scientific article comprehensively analyzes the role of art in the process of providing artistic and aesthetic education to schoolchildren. The influence of types of art (music, painting, literature, theater, etc.) on the formation of aesthetic taste, creative abilities, spiritual world and personal qualities of students is studied. The pedagogical significance of artistic and aesthetic education, its place in the education system and ways of introducing it into school practice are also considered. The article substantiates the educational possibilities of teaching art, its role in the development of students' emotional perception and its relevance in modern educational conditions.

Keywords: artistic and aesthetic education, art, schoolchildren, aesthetic taste, creative abilities, spiritual development, pedagogical process.

Введение. Существует несколько видов изобразительного искусства: литература, музыка, живопись, театр, архитектура и другие. Воспитывая ребенка, нельзя

ограничиваться только одним видом изобразительного искусства. Лишь немногие виды изобразительного искусства могут обеспечить адекватное эстетическое воспитание. Эстетическое воспитание начинается, когда ребенок только начинает делать шаги, говорить и действовать. Раннее знакомство с изобразительным искусством создает условия для того, чтобы он стал творческой и всесторонне развитой личностью. С первых дней детства он начинает взаимодействовать с окружающей средой, играя в игры. Подражая другим, он усваивает культуру движения и элементы общения с людьми. Игра — это первый и наиболее эффективный способ для развития мышления ребенка, формирования первых эстетических впечатлений и развития творческих способностей. Эстетическая подготовка необходима для того, чтобы познакомить детей с обширным миром искусства, помочь им увидеть истину вокруг себя, развить полноценное чувство морали, развить мышление, приобрести знания и активизировать правое и левое полушария мозга. В этом отношении эстетическое влияние на человека оказывают: изобразительный материал произведения искусства, фольклор, этнические и национальные обычаи. Обучение учеников начальной школы с использованием методов эстетического воспитания приносит большие результаты. Потому что организация эстетического направления творческой деятельности реализует три компонента образования. Это: учебный процесс, внеклассная и внеучебная деятельность, основанная на взаимодействии образовательного учреждения с общественной сферой.

В ходе уроков кыргызского языка у ребенка формируется первоначальное представление о единстве Кыргызстана, многообразии языков и культур; формируется правильная, художественная речь, пробуждается любовь к учению. Формы общения с помощью внеклассной деятельности разнообразны: уроки развития устной речи, риторики и культуры речи. Особое значение имеют написание сценариев для праздников, театральные постановки, кружки изучения искусства и посещение театра. С их помощью у ребенка развивается вкус к искусству, расширяется его кругозор в обществе и возрастает интерес к искусству.

На уроках по охране окружающей среды в ребенке пробуждается чувство патриотизма, формируется любовь к родине. Этому может способствовать организация изучения страны, участие в общественных мероприятиях, таких как «Забота о ветеранах», «За чистоту Земли». Особое значение имеют работа школьного музея, формирование школьных традиций, фольклорные исторические события, влияющие на восприятие детей, красота природы, требующая бережного сохранения, и эффективность эстетических средств. Большое значение имеют внеклассные мероприятия, основанные на духовно-нравственной культуре кыргызского народа. Здесь можно организовывать праздники, народные игры с участием учителей и родителей, театральные представления народных обычаев. Большую роль играют кружки и секции, например, «Жизненная этика», «Культура взаимоотношений». Все это

вместе позволяет решать проблемы эстетического развития и духовно-нравственного воспитания. Особое значение также имеют уроки изобразительного искусства. Развитие устойчивого интереса к традициям, обычаям, народному фольклору от класса к классу в процессе эстетического познания и творчества способствует формированию истинных патриотов, великих изобретателей. Уроки изобразительного искусства имеют особое продолжение во внеклассной деятельности. Они организуют кружки и клубы, направленные на повышение гибкости в конкретной области искусства, вокальные и театральные группы, художественные мастерские, то есть применяют знания и навыки, полученные на уроках искусства, в реальной творческой деятельности. Организуют экскурсии в указанной сфере образования, посещение театра и кино, встречи с деятелями культуры и искусства.

Исходя из этого, мы можем проанализировать все предметные области образовательной программы и убедиться, что средства эстетического воздействия создают качество обучения, поскольку возрастает стремление к познанию. Исходя из интереса ребенка к конкретному предмету, можно повлиять на его стремление к знаниям, поведение, отношение к семье, окружающей среде, родине. Кстати, эффективность воздействия того или иного явления зависит от связи между эстетическим восприятием учеников начальной школы и предметной деятельностью. Важность эстетического воспитания в формировании творческого развития заключается не только в стимулировании развития чувств ребенка, формировании и обогащении его самосознания, но и в установлении рациональной и эмоциональной потребности в художественном подходе к миру. Только эстетическое воспитание имеет большое значение в формировании чувства узнавания мира и развивает это чувство.

Поскольку жизненный опыт ребенка на каждом этапе развития настолько ограничен, ему требуется много времени, чтобы выделить свою индивидуальную эстетическую природу из общей массы. Цель изобразительных искусств – дать ребенку наслаждение изобразительным искусством, развить его эстетические потребности и интересы, повысить его эстетический вкус, а затем довести его до уровня идеала.

Художественный потенциал учащихся может быть полностью и последовательно реализован только в искусстве, где эстетические возможности поэта наиболее полно и последовательно раскрываются. Искусство, созданное человеческим трудом, на определенном историческом этапе отличается от материального производства и становится особым видом деятельности как норма общественного сознания. Искусство воплощает эстетические характеристики отношения человека к реальности. Высшая социальная задача искусства – пробудить массы к художественному творчеству и мастерству и просветить их. Пробуждение к искусству и ремеслу необходимо не только для правильного восприятия искусства, но и для прогресса всеобщей цивилизации – культуры труда, культуры жизни, культуры чувств. Никакое обсуждение или лекция о

красоте искусства не могут дать такого же эстетического впечатления, как само искусство. Искусство — это живой материал для впечатлений, это не бесплатное украшение, не привилегия, не сладкое угощение после ужина, это необходимый и обязательный элемент образования.

Эстетическое воспитание посредством искусства рассматривается в педагогике как художественное образование. Непосредственно обращаясь к произведениям искусства, художественное образование предполагает развитие у ученика правильного восприятия феномена красоты. Это не означает, что ученик должен быть профессиональным художником или специалистом-искусствоведом. Помимо знания нескольких произведений искусства, ученик должен также обладать определенным уровнем знаний о происхождении и истории того или иного вида искусства. Знание законов искусства и мастерства художников создает условия для эмоционального восприятия искусства учеником. Возможно, возникнет вопрос: необходимо ли школьникам специально обучать методам правильной оценки и понимания сущности изобразительного искусства? Если высокое искусство по своей природе универсально доступно и понятно? В действительности, прекрасные произведения не могут быть тайной для творческой личности, которая ясно их передает. Однако требование всеобщей доступности искусства не отменяется, а, наоборот, требует воспитания хорошего художественного вкуса для его понимания. В этом отношении принципиально важно мнение К. Маркса: «Чтобы наслаждаться искусством, нужно самому быть человеком с художественным образованием». Эстетическое воспитание учащихся посредством искусства может осуществляться различными способами, соответствующими природе искусства и учитывающими особенности каждого из них.

Демонстрация, показ или исполнение произведений искусства.

Трудно добиться успеха в эстетическом воспитании без прямого контакта с искусством, будь то через слух или зрение. Поэтому следует прилагать усилия для максимального расширения сферы прямого контакта учащихся с явлениями искусства. Анализ, анализ и оценка произведений искусства. Художественный вкус не означает наслаждение от оценки достоинств искусства. Он подразумевает создание условий для воспитания оценочного отношения к явлениям красоты, системы оценки и базового эстетического мышления. Цель программы — ознакомить студентов с наукой об истории искусства. Студенты должны получить информацию о теории, истории различных видов искусства и их художественных средствах на определенном уровне.

В процессе занятий различными видами художественной деятельности учащиеся самостоятельно развивают свои творческие способности и умение воссоздавать явления и объекты реальности с помощью художественных средств. Литература, язык, пение и музыка, а также изобразительное искусство играют значительную роль в процессе эстетического воспитания и его развития. Одним из наиболее эффективных средств

воспитания литературного вкуса и эстетических впечатлений является развитие культуры чтения. На языковых занятиях учащиеся учатся воспринимать литературу как вид искусства, распознавать образы в произведениях искусства в своем воображении, распознавать характеры персонажей, анализировать мотивы их действий. Достигнув культуры чтения, учащийся учится размышлять о том, к чему призывает читаемая книга, чему она учит, и с помощью каких художественных средств автор приглашает учащегося к глубокому, ясному мышлению.

Воспитание художественного вкуса стимулирует учащихся к эстетической деятельности. Эстетическая работа характеризуется применением элементов красоты в соответствии с их опытом, полученным в период обучения искусству. Разыгрывая сказку или историю, они воссоздают идею, ситуацию и цель, которые автор намеревался передать, то есть рассказывают историю таким образом, чтобы обогатить эмоциональное состояние своих персонажей на основе личного опыта. Независимо от личного опыта учеников, будь он малым или ограниченным, их выступление является письменным и уникальным.

Школьный возраст — это возраст первого опыта ученика. В литературном творчестве важен не только результат вдохновения учеников изобразительным искусством, но и сам процесс, обогащающий личность ученика. В то же время необходимо избегать слишком механического копирования детей и поощрять их наблюдать за жизнью, находить ясную и образную литературную форму.

Основой музыкального воспитания является хоровое пение, которое сочетает героические и музыкальные чувства, формирует музыкальную память, ритм, гармонию и хороший вкус к пению. В школах большое внимание уделяется прослушиванию музыкальных произведений, а также ознакомлению с элементарными основами музыкальной грамотности.

В заключение следует отметить, что искусство играет особую роль в формировании художественно-эстетического мировоззрения школьников. Оно развивает у учащихся способность чувствовать, понимать и ценить красоту, обогащает их духовный мир и расширяет их творческое мышление. Через такие виды искусства, как музыка, живопись, литература и театр, учащиеся получают более глубокое понимание окружающей среды и усваивают национальные и универсальные ценности. Одновременно искусство способствует формированию личности, развитию эмоциональной культуры и созреванию эстетического вкуса. Таким образом, систематическое и целенаправленное использование искусства в образовательном процессе является важным фактором развития художественно-эстетического мировоззрения школьников.

Литература

1. Махмутов М.И. Проблемное обучение: основы теории вопросов / М.И. Махмутов. - Москва: Педагогика.
2. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. / В.В. Давыдов. - М.: «Интор»
Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / В.В. Давыдов; Россия. Академия образования,
3. Сухомлинский В.А. Об образовании. / В.А. Сухомлинский. - Бишкек: издательство «Школа»
4. Развитие детей от 3 до 6 лет. Методические рекомендации по программе «Детство». - Б.: Аркус
5. Апыш Бекембай. Теория образования. - Ош, 1996.
6. Министерство образования и науки Кыргызской Республики. Предметный стандарт по музыке в общеобразовательных учреждениях для 5-7 классов. - Бишкек, 2018.

**РОЛЬ ИСКУССТВА В ФОРМИРОВАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННО-
ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ**

*Международный университет
имени К.Ш. Токтомаматова
Кыргызская Республика*

Паязова Айсулуу Манановна
*Кокандского государственного университета
Доктор педагогических наук доцент
З.А.Холматова*

Аннотация. В данной научной статье всесторонне анализируется роль искусства в процессе художественно-эстетического воспитания школьников. Изучается влияние различных видов искусства (музыка, живопись, литература, театр и др.) на формирование эстетического вкуса, творческих способностей, духовного мира и личностных качеств учащихся. Также рассматривается педагогическое значение художественно-эстетического воспитания, его место в системе образования и способы его внедрения в школьную практику. В статье обосновываются образовательные возможности обучения искусству, его роль в развитии эмоционального восприятия учащихся и его актуальность в современных условиях образования.

Ключевые слова: художественно-эстетическое воспитание, искусство, школьники, эстетический вкус, творческие способности, духовное развитие, педагогический процесс.

Abstract. This scientific article comprehensively analyzes the role of art in the process of providing artistic and aesthetic education to schoolchildren. The influence of types of art (music, painting, literature, theater, etc.) on the formation of aesthetic taste, creative abilities, spiritual world and personal qualities of students is studied. The pedagogical significance of artistic and aesthetic education, its place in the education system and ways of introducing it into school practice are also considered. The article substantiates the educational possibilities of teaching art, its role in the development of students' emotional perception and its relevance in modern educational conditions.

Keywords: artistic and aesthetic education, art, schoolchildren, aesthetic taste, creative abilities, spiritual development, pedagogical process.

Введение. Существует несколько видов изобразительного искусства: литература, музыка, живопись, театр, архитектура и другие. Воспитывая ребенка, нельзя ограничиваться только одним видом изобразительного искусства. Лишь немногие виды изобразительного искусства могут обеспечить адекватное эстетическое воспитание. Эстетическое воспитание начинается, когда ребенок только начинает делать шаги, говорить и действовать. Раннее знакомство с изобразительным искусством создает условия для того, чтобы он стал творческой и всесторонне развитой личностью. С первых дней детства он начинает взаимодействовать с окружающей средой, играя в игры. Подражая другим, он усваивает культуру движения и элементы общения с людьми. Игра — это первый и наиболее эффективный способ для развития мышления ребенка, формирования первых эстетических впечатлений и развития творческих способностей. Эстетическая подготовка необходима для того, чтобы познакомить детей с обширным миром искусства, помочь им увидеть истину вокруг себя, развить полноценное чувство морали, развить мышление, приобрести знания и активизировать правое и левое полушария мозга. В этом отношении эстетическое влияние на человека оказывают: изобразительный материал произведения искусства, фольклор, этнические и национальные обычаи. Обучение учеников начальной школы с использованием методов эстетического воспитания приносит большие результаты. Потому что организация эстетического направления творческой деятельности реализует три компонента образования. Это: учебный процесс, внеклассная и внеучебная деятельность, основанная на взаимодействии образовательного учреждения с общественной сферой.

В ходе уроков кыргызского языка у ребенка формируется первоначальное представление о единстве Кыргызстана, многообразии языков и культур; формируется правильная, художественная речь, пробуждается любовь к учению. Формы общения с помощью внеклассной деятельности разнообразны: уроки развития устной речи, риторики и культуры речи. Особое значение имеют написание сценариев для праздников, театральные постановки, кружки изучения искусства и посещение театра. С их помощью у ребенка развивается вкус к искусству, расширяется его кругозор в обществе и возрастает интерес к искусству.

На уроках по охране окружающей среды в ребенке пробуждается чувство патриотизма, формируется любовь к родине. Этому может способствовать организация изучения страны, участие в общественных мероприятиях, таких как «Забота о ветеранах», «За чистоту Земли». Особое значение имеют работа школьного музея, формирование школьных традиций, фольклорные исторические события, влияющие на восприятие детей, красота природы, требующая бережного сохранения, и эффективность эстетических средств. Большое значение имеют внеклассные мероприятия, основанные на духовно-нравственной культуре кыргызского народа. Здесь можно организовывать праздники, народные игры с участием учителей и

родителей, театральные представления народных обычаев. Большую роль играют кружки и секции, например, «Жизненная этика», «Культура взаимоотношений». Все это вместе позволяет решать проблемы эстетического развития и духовно-нравственного воспитания. Особое значение также имеют уроки изобразительного искусства. Развитие устойчивого интереса к традициям, обычаям, народному фольклору от класса к классу в процессе эстетического познания и творчества способствует формированию истинных патриотов, великих изобретателей. Уроки изобразительного искусства имеют особое продолжение во внеклассной деятельности. Они организуют кружки и клубы, направленные на повышение гибкости в конкретной области искусства, вокальные и театральные группы, художественные мастерские, то есть применяют знания и навыки, полученные на уроках искусства, в реальной творческой деятельности. Организуют экскурсии в указанной сфере образования, посещение театра и кино, встречи с деятелями культуры и искусства.

Исходя из этого, мы можем проанализировать все предметные области образовательной программы и убедиться, что средства эстетического воздействия создают качество обучения, поскольку возрастает стремление к познанию. Исходя из интереса ребенка к конкретному предмету, можно повлиять на его стремление к знаниям, поведение, отношение к семье, окружающей среде, родине. Кстати, эффективность воздействия того или иного явления зависит от связи между эстетическим восприятием учеников начальной школы и предметной деятельностью. Важность эстетического воспитания в формировании творческого развития заключается не только в стимулировании развития чувств ребенка, формировании и обогащении его самосознания, но и в установлении рациональной и эмоциональной потребности в художественном подходе к миру. Только эстетическое воспитание имеет большое значение в формировании чувства узнавания мира и развивает это чувство.

Поскольку жизненный опыт ребенка на каждом этапе развития настолько ограничен, ему требуется много времени, чтобы выделить свою индивидуальную эстетическую природу из общей массы. Цель изобразительных искусств – дать ребенку наслаждение изобразительным искусством, развить его эстетические потребности и интересы, повысить его эстетический вкус, а затем довести его до уровня идеала.

Художественный потенциал учащихся может быть полностью и последовательно реализован только в искусстве, где эстетические возможности поэта наиболее полно и последовательно раскрываются. Искусство, созданное человеческим трудом, на определенном историческом этапе отличается от материального производства и становится особым видом деятельности как норма общественного сознания. Искусство воплощает эстетические характеристики отношения человека к реальности. Высшая социальная задача искусства – пробудить массы к художественному творчеству и мастерству и просветить их. Пробуждение к искусству и ремеслу необходимо не только

для правильного восприятия искусства, но и для прогресса всеобщей цивилизации – культуры труда, культуры жизни, культуры чувств. Никакое обсуждение или лекция о красоте искусства не могут дать такого же эстетического впечатления, как само искусство. Искусство — это живой материал для впечатлений, это не бесплатное украшение, не привилегия, не сладкое угощение после ужина, это необходимый и обязательный элемент образования.

Эстетическое воспитание посредством искусства рассматривается в педагогике как художественное образование. Непосредственно обращаясь к произведениям искусства, художественное образование предполагает развитие у ученика правильного восприятия феномена красоты. Это не означает, что ученик должен быть профессиональным художником или специалистом-искусствоведом. Помимо знания нескольких произведений искусства, ученик должен также обладать определенным уровнем знаний о происхождении и истории того или иного вида искусства. Знание законов искусства и мастерства художников создает условия для эмоционального восприятия искусства учеником. Возможно, возникнет вопрос: необходимо ли школьникам специально обучать методам правильной оценки и понимания сущности изобразительного искусства? Если высокое искусство по своей природе универсально доступно и понятно? В действительности, прекрасные произведения не могут быть тайной для творческой личности, которая ясно их передает. Однако требование всеобщей доступности искусства не отменяется, а, наоборот, требует воспитания хорошего художественного вкуса для его понимания. В этом отношении принципиально важно мнение К. Маркса: «Чтобы наслаждаться искусством, нужно самому быть человеком с художественным образованием». Эстетическое воспитание учащихся посредством искусства может осуществляться различными способами, соответствующими природе искусства и учитывающими особенности каждого из них.

Демонстрация, показ или исполнение произведений искусства.

Трудно добиться успеха в эстетическом воспитании без прямого контакта с искусством, будь то через слух или зрение. Поэтому следует прилагать усилия для максимального расширения сферы прямого контакта учащихся с явлениями искусства. Анализ, анализ и оценка произведений искусства. Художественный вкус не означает наслаждение от оценки достоинств искусства. Он подразумевает создание условий для воспитания оценочного отношения к явлениям красоты, системы оценки и базового эстетического мышления. Цель программы – ознакомить студентов с наукой об истории искусства. Студенты должны получить информацию о теории, истории различных видов искусства и их художественных средствах на определенном уровне.

В процессе занятий различными видами художественной деятельности учащиеся самостоятельно развивают свои творческие способности и умение воссоздавать явления и объекты реальности с помощью художественных средств. Литература, язык, пение и

музыка, а также изобразительное искусство играют значительную роль в процессе эстетического воспитания и его развития. Одним из наиболее эффективных средств воспитания литературного вкуса и эстетических впечатлений является развитие культуры чтения. На языковых занятиях учащиеся учатся воспринимать литературу как вид искусства, распознавать образы в произведениях искусства в своем воображении, распознавать характеры персонажей, анализировать мотивы их действий. Достигнув культуры чтения, учащийся учится размышлять о том, к чему призывает читаемая книга, чему она учит, и с помощью каких художественных средств автор приглашает учащегося к глубокому, ясному мышлению.

Воспитание художественного вкуса стимулирует учащихся к эстетической деятельности. Эстетическая работа характеризуется применением элементов красоты в соответствии с их опытом, полученным в период обучения искусству. Разыгрывая сказку или историю, они воссоздают идею, ситуацию и цель, которые автор намеревался передать, то есть рассказывают историю таким образом, чтобы обогатить эмоциональное состояние своих персонажей на основе личного опыта. Независимо от личного опыта учеников, будь он малым или ограниченным, их выступление является письменным и уникальным.

Школьный возраст — это возраст первого опыта ученика. В литературном творчестве важен не только результат вдохновения учеников изобразительным искусством, но и сам процесс, обогащающий личность ученика. В то же время необходимо избегать слишком механического копирования детей и поощрять их наблюдать за жизнью, находить ясную и образную литературную форму.

Основой музыкального воспитания является хоровое пение, которое сочетает героические и музыкальные чувства, формирует музыкальную память, ритм, гармонию и хороший вкус к пению. В школах большое внимание уделяется прослушиванию музыкальных произведений, а также ознакомлению с элементарными основами музыкальной грамотности.

В заключение следует отметить, что искусство играет особую роль в формировании художественно-эстетического мировоззрения школьников. Оно развивает у учащихся способность чувствовать, понимать и ценить красоту, обогащает их духовный мир и расширяет их творческое мышление. Через такие виды искусства, как музыка, живопись, литература и театр, учащиеся получают более глубокое понимание окружающей среды и усваивают национальные и универсальные ценности. Одновременно искусство способствует формированию личности, развитию эмоциональной культуры и созреванию эстетического вкуса. Таким образом, систематическое и целенаправленное использование искусства в образовательном процессе является важным фактором развития художественно-эстетического мировоззрения школьников.

Литература

1. Махмутов М.И. Проблемное обучение: основы теории вопросов / М.И. Махмутов. - Москва: Педагогика.
2. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. / В.В. Давыдов. - М.: «Интор»
Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / В.В. Давыдов; Россия. Академия образования,
3. Сухомлинский В.А. Об образовании. / В.А. Сухомлинский. - Бишкек: издательство «Школа»
4. Развитие детей от 3 до 6 лет. Методические рекомендации по программе «Детство». - Б.: Аркус
5. Апыш Бекембай. Теория образования. - Ош, 1996.
6. Министерство образования и науки Кыргызской Республики. Предметный стандарт по музыке в общеобразовательных учреждениях для 5-7 классов. - Бишкек, 2018.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ АДАПТИВНЫХ ИИ-СИСТЕМ В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Абдурахмонова Хилола Хамидовна
магистрант Университет «Янги Аср»
xilolaabduraxmonova@mail.ru

Аннотация. В статье анализируются дидактические возможности использования адаптивных систем искусственного интеллекта в образовательном процессе студентов педагогических специальностей. Рассматривается роль адаптивных обучающих технологий в учёте индивидуальных образовательных потребностей студентов, развитии их учебной самостоятельности и повышении эффективности обучения. Также обоснованы преимущества систем на основе искусственного интеллекта в оценивании, обеспечении обратной связи и персонализации образовательного процесса. Полученные результаты имеют научно-практическое значение для модернизации педагогического образования.

Ключевые слова: адаптивные системы искусственного интеллекта, дидактические возможности, педагогическое образование, индивидуальный подход, персонализация обучения, цифровое образование.

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik yo‘nalish talabalari ta’lim jarayonida adaptiv sun’iy intellekt tizimlaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda adaptiv o‘qitish texnologiyalarining talabalarning individual o‘quv ehtiyojlarini hisobga olish, o‘quv faoliyatida mustaqillikni rivojlantirish hamda ta’lim samaradorligini oshirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi tizimlarning baholash, teskari aloqa va ta’lim jarayonini shaxsiylashtirishdagi afzalliklari ilmiy jihatdan asoslanadi. Olingan natijalar pedagogik ta’limni modernizatsiya qilishda adaptiv texnologiyalardan samarali foydalanish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: adaptiv sun’iy intellekt tizimlari, didaktik imkoniyatlar, pedagogik ta’lim, individual yondashuv, ta’limni shaxsiylashtirish, raqamli ta’lim.

Abstract. This article analyzes the didactic capabilities of adaptive artificial intelligence systems in the educational process of students of pedagogical specialties. The study highlights

the role of adaptive learning technologies in addressing individual learning needs, developing students' academic independence, and enhancing learning effectiveness. In addition, the advantages of AI-based systems in assessment, feedback provision, and personalization of the educational process are substantiated. The findings contribute to the effective integration of adaptive technologies in the modernization of pedagogical education.

Keywords: adaptive artificial intelligence systems, didactic capabilities, pedagogical education, individual approach, personalized learning, digital education.

Введение. Современный этап развития системы образования характеризуется активным внедрением цифровых технологий и интеллектуальных систем, направленных на повышение качества обучения и эффективности образовательного процесса. В условиях цифровой трансформации особое значение приобретает использование адаптивных систем искусственного интеллекта (ИИ), способных учитывать индивидуальные образовательные потребности обучающихся и обеспечивать персонализированный подход к обучению. Данные технологии открывают новые дидактические возможности, особенно в подготовке студентов педагогических специальностей, от профессиональной компетентности которых зависит качество будущего образования.

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью научного осмысления роли адаптивных ИИ-систем в образовательном процессе студентов педагогических специальностей, а также выявления их дидактических функций и возможностей. Целью исследования является анализ дидактических возможностей адаптивных систем искусственного интеллекта и обоснование их эффективности в формировании профессиональных и учебных компетенций будущих педагогов. Полученные результаты могут быть использованы в практике педагогического образования и при разработке цифровых образовательных платформ.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОЛОГИЯ

Адаптивные ИИ-системы представляют собой интеллектуальные образовательные платформы, которые на основе анализа учебной деятельности, уровня знаний и когнитивных особенностей обучающихся автоматически корректируют содержание, темп и формы обучения. Такой подход способствует развитию учебной самостоятельности студентов, формированию критического мышления и повышению мотивации к обучению. В педагогическом образовании данные аспекты приобретают особую актуальность, поскольку будущие учителя должны не только овладеть профессиональными знаниями, но и освоить современные образовательные технологии для их дальнейшего применения в практике.

В научной литературе отмечается, что использование адаптивных ИИ-систем позволяет повысить объективность оценивания, обеспечить своевременную обратную

связь и оптимизировать процесс контроля учебных достижений. Вместе с тем, вопросы дидактических возможностей данных систем, условий их эффективного применения и педагогического потенциала в подготовке будущих учителей остаются недостаточно изученными и требуют комплексного научного анализа.

В современной педагогической науке проблема использования адаптивных систем искусственного интеллекта в образовательном процессе рассматривается в контексте цифровой трансформации образования и перехода к персонализированному обучению. Ряд исследователей подчёркивает, что ИИ-технологии не только расширяют технические возможности обучения, но и существенно изменяют дидактическую парадигму педагогического образования.

С точки зрения дидактики, многие учёные рассматривают адаптивные ИИ-системы как инструмент индивидуализации обучения. Так, в исследованиях отмечается, что адаптивные алгоритмы позволяют учитывать уровень знаний, учебные стратегии и темп усвоения материала каждого студента, что невозможно в рамках традиционной массовой модели обучения. Данный подход особенно значим для подготовки будущих педагогов, поскольку формирует у них понимание ценности личностно-ориентированного образования.

Другие исследователи акцентируют внимание на роли ИИ-систем в развитии учебной самостоятельности студентов. По их мнению, автоматизированная обратная связь, интеллектуальные рекомендации и адаптивные задания стимулируют рефлексивную деятельность обучающихся и формируют навыки саморегуляции. Однако в научной дискуссии подчёркивается, что самостоятельность, формируемая средствами ИИ, должна дополняться педагогическим сопровождением, иначе существует риск снижения осознанной учебной мотивации.

В ряде работ адаптивные ИИ-системы анализируются с позиции оценки учебных достижений. Учёные указывают, что интеллектуальные системы способны обеспечить более объективный и непрерывный контроль знаний по сравнению с традиционными формами оценивания. Вместе с тем критики данного подхода подчёркивают, что алгоритмическая оценка не всегда способна адекватно учитывать творческие и ценностно-смысловые аспекты педагогической подготовки, что требует сохранения ведущей роли преподавателя в интерпретации результатов обучения.

Особое место в научных исследованиях занимает вопрос формирования профессиональных компетенций будущих педагогов. По мнению ряда авторов, использование адаптивных ИИ-систем способствует развитию цифровой, методической и аналитической компетентности студентов педагогических специальностей. Вместе с тем в научной литературе подчёркивается, что без чёткого дидактического проектирования ИИ-технологии могут превратиться в формальный инструмент, не обеспечивающий глубокого педагогического эффекта.

Критический анализ научных источников также выявляет обеспокоенность учёных этическими и психолого-педагогическими аспектами применения ИИ в образовании. Отмечается, что чрезмерная технологизация учебного процесса может привести к ослаблению межличностного взаимодействия между преподавателем и студентом, что особенно нежелательно в педагогическом образовании, где личностный пример и ценностная передача играют ключевую роль.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты проведённого исследования свидетельствуют о том, что использование адаптивных систем искусственного интеллекта в обучении студентов педагогических специальностей обладает значительным дидактическим потенциалом и оказывает комплексное влияние на качество образовательного процесса. Анализ теоретических и практических материалов показал, что данные системы способствуют переходу от традиционной модели обучения к персонализированной и ориентированной на обучающегося образовательной среде.

Во-первых, установлено, что адаптивные ИИ-системы эффективно учитывают индивидуальные особенности студентов, включая уровень их подготовки, темп усвоения материала и когнитивные стили обучения. Это позволяет дифференцировать учебный контент и адаптировать методы обучения в соответствии с образовательными потребностями каждого обучающегося. В результате повышается уровень усвоения учебного материала и формируется устойчивая учебная мотивация, что особенно важно в подготовке будущих педагогов.

Во-вторых, результаты анализа показали, что внедрение адаптивных ИИ-систем способствует развитию учебной самостоятельности студентов. Автоматизированная обратная связь, рекомендации по исправлению ошибок и индивидуальные траектории обучения стимулируют студентов к самоконтролю и рефлексии собственной учебной деятельности. В контексте педагогического образования это имеет особое значение, поскольку формирует у будущих учителей навыки самообразования и профессионального саморазвития.

В-третьих, выявлено, что адаптивные ИИ-системы расширяют возможности объективного и непрерывного оценивания учебных достижений. Использование интеллектуальных алгоритмов позволяет оперативно анализировать результаты обучения, выявлять пробелы в знаниях и своевременно корректировать образовательный процесс. Вместе с тем в ходе обсуждения отмечено, что чрезмерная автоматизация оценивания требует педагогического контроля и методического сопровождения, чтобы избежать формализации образовательных результатов.

Кроме того, результаты исследования показали, что применение адаптивных ИИ-систем в педагогическом образовании способствует формированию цифровой и методической компетентности будущих учителей. Студенты не только осваивают

учебный материал, но и получают опыт работы с современными образовательными технологиями, что повышает их готовность к профессиональной деятельности в условиях цифровизации образования.

В ходе обсуждения также выявлены определённые ограничения использования адаптивных ИИ-систем. К ним относятся недостаточная методическая подготовка преподавателей, необходимость адаптации цифровых платформ к национальным образовательным стандартам, а также этические и психолого-педагогические аспекты взаимодействия человека и искусственного интеллекта. Эти факторы требуют комплексного подхода и дальнейших научных исследований.

Таким образом, результаты и обсуждение подтверждают, что адаптивные ИИ-системы обладают значительными дидактическими возможностями и могут рассматриваться как эффективный инструмент повышения качества обучения студентов педагогических специальностей. Вместе с тем их успешная реализация возможна лишь при условии научно обоснованной методики применения и активной роли преподавателя в организации образовательного процесса.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование позволило выявить дидактические возможности адаптивных систем искусственного интеллекта в обучении студентов педагогических специальностей и обосновать их значимость в условиях цифровой трансформации образования. Полученные результаты подтверждают, что адаптивные ИИ-системы являются эффективным инструментом повышения качества профессиональной подготовки будущих педагогов.

Установлено, что использование адаптивных ИИ-систем способствует индивидуализации обучения за счёт учёта уровня знаний, темпа усвоения учебного материала и когнитивных особенностей студентов. Это позволяет выстраивать персонализированные образовательные траектории, повышать учебную мотивацию и обеспечивать более глубокое усвоение содержания педагогических дисциплин.

В ходе исследования также доказано, что адаптивные ИИ-системы оказывают положительное влияние на развитие учебной самостоятельности и рефлексивных умений студентов. Автоматизированная обратная связь и интеллектуальные рекомендации стимулируют самоконтроль и ответственность обучающихся за результаты собственной учебной деятельности, что является важным компонентом профессиональной компетентности будущих учителей.

Анализ показал, что адаптивные ИИ-системы расширяют возможности объективного и непрерывного оценивания учебных достижений, обеспечивая своевременную диагностику пробелов в знаниях и оперативную корректировку образовательного процесса. Вместе с тем подчёркивается необходимость сохранения

ведущей роли преподавателя в интерпретации результатов обучения и методическом сопровождении использования цифровых технологий.

В заключение следует отметить, что успешная интеграция адаптивных ИИ-систем в педагогическое образование требует научно обоснованной методики применения, повышения цифровой компетентности преподавателей и учёта этических и психолого-педагогических аспектов взаимодействия человека и искусственного интеллекта. В целом результаты исследования подтверждают целесообразность использования адаптивных ИИ-систем как эффективного дидактического средства модернизации подготовки будущих педагогов и повышения качества образовательного процесса.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989. — 192 с.
2. Роберт И. В. Теория и методика информатизации образования. — М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2014. — 398 с.
3. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. — М.: Академия, 2015. — 272 с.
4. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. — London: Pearson Education, 2016. — 56 p.
5. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development. — Paris: UNESCO Publishing, 2019. — 45 p.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT SOHASIDA O'QUV JARAYONINI RIVOJLANTIRISHDA SPORT NAZARIYASINING ILMIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI

*Abbasov Baxadir Asatillayevich,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o'qituvchisi
b.abbasov@mail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya va sport sohasida o'quv jarayonini takomillashtirishda sport nazariyasining ilmiy-pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda sport nazariyasining ta'lim mazmunini ilmiy asoslash, o'quv mashg'ulotlarini samarali tashkil etish hamda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, sport nazariyasi va amaliyotining o'zaro bog'liqligi, nazariy bilimlarning pedagogik jarayondagi funksional roli ochib beriladi. Olingan natijalar jismoniy tarbiya va sport ta'limi tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sport nazariyasi, jismoniy tarbiya, sport ta'limi, o'quv jarayoni, ilmiy-pedagogik ahamiyat, kasbiy kompetensiya.

Аннотация. В статье анализируется научно-педагогическое значение теории спорта в развитии учебного процесса в сфере физической культуры и спорта. Рассматривается роль теории спорта в научном обосновании содержания обучения, эффективной организации учебно-тренировочного процесса и формировании профессиональных компетенций будущих специалистов. Особое внимание уделяется взаимосвязи теории и практики спорта, а также функциональной роли теоретических знаний в педагогическом процессе. Полученные результаты имеют значение для совершенствования системы физкультурно-спортивного образования.

Ключевые слова: теория спорта, физическая культура, спортивное образование, учебный процесс, научно-педагогическое значение, профессиональные компетенции.

Abstract. This article analyzes the scientific and pedagogical significance of sports theory in the development of the educational process in the field of physical education and sport. The study examines the role of sports theory in providing a scientific basis for educational content, organizing effective training processes, and developing the professional

competencies of future specialists. Particular attention is paid to the relationship between sports theory and practice, as well as the functional role of theoretical knowledge in the pedagogical process. The findings contribute to the improvement of physical education and sports education systems.

Keywords: sports theory, physical education, sports education, educational process, scientific and pedagogical significance, professional competence.

KIRISH. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida jismoniy tarbiya va sport tizimining rivojlanishi nafaqat sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, balki shaxsning har tomonlama kamol topishini ta‘minlashda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu jarayonda sport ta‘limining ilmiy asoslanganligi, o‘quv jarayonining samaradorligi va pedagogik yondashuvlarning takomillashuvi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, sport nazariyasining o‘quv jarayonidagi o‘rni va ahamiyatini chuqur tahlil qilish jismoniy tarbiya va sport sohasida sifatli mutaxassislar tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi.

Bugungi kunda jismoniy tarbiya va sport ta‘limida innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar va zamonaviy metodik yondashuvlarning joriy etilishi sport nazariyasining ilmiy-pedagogik ahamiyatini yanada oshirmoqda. Sport nazariyasiga asoslangan o‘quv jarayonini tashkil etish nafaqat sport natijalarini yaxshilashga, balki bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jismoniy tarbiya va sport ta‘limida sport nazariyasining o‘rni masalasi ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan bo‘lib, u ta‘lim jarayonining ilmiy asoslanganligini ta‘minlovchi muhim omil sifatida baholanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sport nazariyasi faqat sport faoliyatining umumiy qonuniyatlarini tushuntirib beruvchi fan emas, balki pedagogik jarayonni samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi metodologik asos hisoblanadi.

Ko‘pgina tadqiqotchilar sport nazariyasini jismoniy tarbiya va sport ta‘limining nazariy-metodik poydevori sifatida talqin qiladilar. Ularning fikricha, sport nazariyasi o‘quv jarayonining maqsad va vazifalarini aniqlash, mashg‘ulotlar mazmunini ilmiy asosda rejalashtirish hamda natijalarni baholash mezonlarini belgilashda yetakchi rol o‘ynaydi[1]. Bu yondashuv sport ta‘limini empirik tajribaga asoslangan faoliyatdan ilmiy tizimga aylantirish imkonini beradi.

Ayrim olimlar sport nazariyasining pedagogik ahamiyatini shaxsning jismoniy va ma‘naviy kamolotini uyg‘un rivojlantirish bilan bog‘laydilar. Ularning ta‘kidlashicha, sport nazariyasiga asoslangan o‘quv jarayoni talabalarda ongli munosabat, tahliliy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilari va sport mutaxassislari uchun nazariy bilimlarning chuqur egallanishi professional faoliyatda samaradorlikni ta‘minlaydi.

Boshqa bir guruh tadqiqotchilar sport nazariyasining amaliy mashg‘ulotlar bilan integratsiyasi masalasiga alohida e‘tibor qaratadilar. Ularning fikricha, nazariya va amaliyot o‘rtasidagi uzilish ta‘lim jarayonining samarasini pasaytiradi. Shu sababli sport nazariyasi o‘quv mashg‘ulotlarida amaliy faoliyat bilan uzviy bog‘langan holda o‘qitilishi zarur. Bu yondashuv sportchilarning jismoniy tayyorgarligini ongli ravishda boshqarish va mashg‘ulot jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda sport nazariyasining innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unligi ham muhim masala sifatida ko‘rilmoqda. Ayrim olimlar sport nazariyasini raqamli ta‘lim vositalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va analitik metodlar bilan integratsiya qilish o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishini ta‘kidlaydilar[2]. Biroq tanqidiy qarashlarga ko‘ra, texnologiyalardan foydalanish sport nazariyasining mazmuniy chuqurligini pasaytirmasligi, aksincha, uning ilmiy-pedagogik mohiyatini mustahkamlashi lozim.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ayrim tadqiqotlarda sport nazariyasi faqat sport natijalarini yaxshilash vositasi sifatida talqin qilinib, uning tarbiyaviy va pedagogik jihatlari yetarlicha yoritilmagan. Bu holat sport nazariyasining ta‘lim jarayonidagi kompleks ahamiyatini to‘liq ochib bermaydi. Shu bois zamonaviy yondashuvlar sport nazariyasini jismoniy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishni ta‘minlovchi yaxlit pedagogik tizim sifatida ko‘rib chiqishni talab etadi.

Olimlar fikrining tahlili sport nazariyasining jismoniy tarbiya va sport sohasida o‘quv jarayonini rivojlantirishdagi ilmiy-pedagogik ahamiyati yuqori ekanini ko‘rsatadi. Sport nazariyasi ta‘lim jarayonini ilmiy asoslash, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va ta‘lim sifatini oshirishda muhim metodologik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv sport ta‘limini modernizatsiya qilish va uning pedagogik samaradorligini oshirish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Sport nazariyasi jismoniy mashqlar, sport faoliyati va sport tayyorgarligining qonuniyatlarini o‘rganadigan fan sifatida o‘quv jarayonining ilmiy-pedagogik asosini tashkil etadi[3]. U ta‘lim mazmunini tizimlashtirish, mashg‘ulotlarni rejalashtirish va metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Sport nazariyasi orqali o‘quvchilar va talabalar sport mashg‘ulotlarining maqsadi, vazifalari hamda ularning organizmga ta’siri haqida ilmiy asoslangan bilimlarga ega bo‘ladilar, bu esa amaliy faoliyatda yuqori natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Jismoniy tarbiya va sport sohasida o‘quv jarayonini rivojlantirish sport nazariyasi va amaliyotining uzviy bog‘liqligini taqozo etadi. Nazariy bilimlarning amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashuvi ta‘lim jarayonining samaradorligini oshiradi, sportchilarning jismoniy, funksional va psixologik tayyorgarligini kompleks rivojlantirish imkonini beradi[4]. Shu bilan

birga, sport nazariyasi pedagogik jarayonda ilmiy tafakkurni shakllantirish, tahliliy yondashuvni rivojlantirish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini mustahkamlashda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur tadqiqot jismoniy tarbiya va sport sohasida o‘quv jarayonini rivojlantirishda sport nazariyasining ilmiy-pedagogik ahamiyatini tahlil qilishga qaratildi. O‘tkazilgan nazariy va tahliliy tadqiqotlar sport nazariyasi ta’lim jarayonining muhim metodologik asosi ekanini hamda uning pedagogik samaradorlikni oshirishdagi rolini yaqqol ko‘rsatdi.

Tahliliy natijalarga ko‘ra, sport nazariyasi o‘quv jarayonining mazmunini ilmiy jihatdan asoslash, mashg‘ulotlarni tizimli rejalashtirish va ta’lim natijalarini baholashda muhim omil hisoblanadi. Sport nazariyasiga tayangan ta’lim modeli o‘quvchilarda va talabalarda jismoniy mashqlar mohiyatini anglash, sport faoliyatiga ongli yondashish hamda kasbiy bilim va ko‘nikmalarni puxta egallash imkonini beradi[5]. Bu holat ta’lim jarayonining sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

O‘tkazilgan ilmiy-tahliliy tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya va sport sohasida o‘quv jarayonini samarali tashkil etishda sport nazariyasining yetakchi ilmiy-pedagogik ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqladiki, sport nazariyasi ta’lim mazmunini tizimlashtirish, mashg‘ulotlar jarayonini ilmiy asosda rejalashtirish hamda ta’lim natijalarini obyektiv baholash uchun muhim metodologik poydevor vazifasini bajaradi.

Birinchidan, natijalar sport nazariyasiga asoslangan o‘quv jarayoni talabalarda jismoniy mashqlar va sport faoliyatining mazmun-mohiyatini ongli ravishda anglashni shakllantirishini ko‘rsatdi. Nazariy bilimlarga tayangan mashg‘ulotlar jismoniy tayyorgarlikni tasodifiy emas, balki maqsadga yo‘naltirilgan va ilmiy asoslangan jarayonga aylantiradi. Bu holat sport mashg‘ulotlarining samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, jarohatlar xavfini kamaytirish va sport faoliyatini ratsional tashkil etishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, muhokama jarayonida aniqlanishicha, sport nazariyasi va amaliyot o‘rtasidagi uzviy integratsiya o‘quv jarayonining sifat ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Nazariy bilimlar bilan mustahkamlangan amaliy mashg‘ulotlar talabalarda tahliliy fikrlash, sport jarayonlarini ilmiy baholash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu ayniqsa bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilari va sport murabbiylari uchun muhim bo‘lib, ularning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga ko‘taradi.

Uchinchidan, tadqiqot natijalari sport nazariyasining pedagogik jarayondagi tarbiyaviy funksiyasini ham tasdiqladi. Sport nazariyasiga asoslangan ta’lim modeli talabalarda intizom, mas’uliyat, sog‘lom turmush tarziga ongli munosabat va kasbiy etika kabi muhim shaxsiy sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa jismoniy tarbiya va sport ta’limining faqat jismoniy rivojlanish bilan cheklanmasdan, shaxsning har tomonlama kamol topishini ta’minlashga qaratilganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, muhokama natijalariga ko‘ra, sport nazariyasini o‘quv jarayoniga samarali joriy etish innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘un holda amalga oshirilganda

yanada yuqori natijalarga erishish mumkin. Biroq ayrim holatlarda sport nazariyasining faqat nazariy ma’ruza darajasida qolib ketishi uning pedagogik salohiyatini to‘liq namoyon etishga to‘sqinlik qilishi aniqlangan. Shu sababli sport nazariyasini amaliy mashg‘ulotlar, tahliliy topshiriqlar va muammoli vaziyatlar bilan integratsiyalash zarurati yuzaga keladi.

XULOSA

Sport nazariyasining o‘quv jarayoniga samarali tatbiq etilishi bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini, analitik fikrlashini va pedagogik madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, jismoniy tarbiya o‘qituvchilari va sport murabbiylari tayyorlashda sport nazariyasi kasbiy tayyorgarlikning ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari sport nazariyasi va amaliy mashg‘ulotlar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlash pedagogik jarayonning muhim sharti ekanini tasdiqladi. Nazariy bilimlarning amaliy faoliyat bilan integratsiyalashuvi sportchilarning jismoniy, funksional va psixologik tayyorgarligini kompleks rivojlantirishga yordam beradi hamda sport mashg‘ulotlarini ilmiy asosda boshqarish imkonini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, sport nazariyasi jismoniy tarbiya va sport sohasida o‘quv jarayonini rivojlantirishda ilmiy-pedagogik jihatdan muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u ta’limni ilmiy asoslash, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ta’lim sifatini oshirish uchun mustahkam metodologik poydevor vazifasini bajaradi. Tadqiqot natijalari sport ta’limi tizimini modernizatsiya qilish va uni zamonaviy pedagogik talablar asosida takomillashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy xulosalar chiqarishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asatillayevich A. B. SOME FEATURES OF THE FORMATION OF THE THEORY OF SPORTS //Proximus Journal of Sports Science and Physical Education. – 2024. – T. 1. – №. 5. – C. 38-42.
2. Asatillaevich A. B. Complex Aspects of the Organization Educational Process in the Context of the Pandemic Coronavirus. – 2022.
3. **Матвеев Л. П.** Теория и методика физической культуры. — М.: Физкультура и спорт, 2008. — 543 с.
4. **Виленский М. Я., Курамшин Ю. Ф.** Физическое воспитание студентов. — М.: Академия, 2012. — 320 с.
5. **UNESCO.** Quality Physical Education (QPE): Guidelines for Policy-Makers. — Paris: UNESCO Publishing, 2015. — 87 p.
6. Asatillayevich A. B. STRUCTURE OF THE EDUCATIONAL PROCESS REGARDING SPORTS IN SEPARATE CLASSES //European Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2024. – T. 23. – C. 103-108.

**STEAM PEDAGOGIKASI VA FALSAFA FANIDA FANLARARO
INTEGRATSIYA: NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR**

Abdullayeva Asila Abdulxodiyevna
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Anotatsiya. Ushbu maqola STEAM pedagogikasi va falsafa fanini integratsiyalash jarayonini o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, ilmiy-amaliy tadqiqotlar asosida fanlararo integratsiyaning pedagogik, metodologik va konseptual jihatlarini tahlil qiladi. Tadqiqot STEAM ta’lim tizimida ilmiy tafakkur, ijodiy fikrlash va tanqidiy mulohaza ko‘nikmalarini shakllantirishda falsafa fanining o‘rni va ahamiyatini yoritadi. Maqolada fanlararo integratsiyaning nazariy asoslari, pedagogik strategiyalari, o‘quv jarayonida amalga oshirish mexanizmlari, shuningdek, zamonaviy dunyo pedagogik tajribalaridagi ilg‘or metodlar tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot natijalari STEAM konsepsiyasini falsafa faniga tatbiq etish orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, mavzularni chuqurroq tushunish va ilmiy tadqiqot ko‘nikmalarini oshirish imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: STEAM pedagogikasi, fanlararo integratsiya, falsafa fani, tanqidiy fikrlash, ijodiy tafakkur, pedagogik strategiyalar, o‘quv jarayoni, ilmiy-amaliy tadqiqot.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению процесса интеграции педагогики STEAM и философии, анализируя педагогические, методологические и концептуальные аспекты междисциплинарной интеграции на основе научно-практических исследований. Исследование освещает роль и значение философии в формировании научного мышления, креативного мышления и навыков критического анализа в системе STEAM-образования. В статье рассматриваются теоретические основы междисциплинарной интеграции, педагогические стратегии, механизмы реализации в учебном процессе, а также передовые методы из современного мирового педагогического опыта. Результаты исследования демонстрируют возможности развития критического мышления, углубленного понимания тем и улучшения навыков научных исследований у обучающихся через применение STEAM-концепции в преподавании философии.

Ключевые слова: педагогика STEAM, междисциплинарная интеграция, философия, критическое мышление, креативное мышление, педагогические стратегии, учебный процесс, научно-практическое исследование.

Abstract: This article is devoted to studying the process of integrating STEAM pedagogy and philosophy, analyzing the pedagogical, methodological, and conceptual aspects of interdisciplinary integration based on scientific and practical research. The study highlights the role and significance of philosophy in developing scientific reasoning, creative thinking, and critical analysis skills within the STEAM education system. The article examines the theoretical foundations of interdisciplinary integration, pedagogical strategies, implementation mechanisms in the learning process, and advanced methods from contemporary international pedagogical practices. The research findings demonstrate the potential to foster critical thinking, deepen understanding of topics, and enhance students' scientific research skills through applying the STEAM concept in philosophy education.

Keywords: STEAM pedagogy, interdisciplinary integration, philosophy, critical thinking, creative thinking, pedagogical strategies, learning process, scientific-practical research.

Kirish: Zamonaviy ta'lim tizimlarida o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va yosh avlodni ijodiy, tanqidiy hamda ilmiy tafakkurga ega shaxs sifatida shakllantirish masalalari doimiy ravishda ilmiy diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) pedagogikasi o'quvchilarning fanlararo integratsiya orqali kompleks bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishning zamonaviy konsepsiyasi sifatida alohida e'tibor qozonmoqda. STEAM ta'limi ilmiy-texnologik kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi bilan birga, san'at va falsafa elementlarini ham o'z ichiga olganligi sababli, o'quvchilarda ijodiy tafakkur, tanqidiy fikrlash va axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Falsafa fanini STEAM pedagogikasi doirasida integratsiyalashning nazariy asoslari ilm-fan va ta'lim psixologiyasi sohalaridagi ilg'or tadqiqotlar orqali shakllangan[1]. Falsafa nafaqat mantiqiy tafakkur va konseptual fikrlashni rivojlantiradi, balki o'quvchilarning dunyoqarashi, axloqiy va estetik qarashlarini ham boyitadi. Shu sababli fanlararo integratsiya jarayonida falsafaning metodologik yondashuvlari, masalan, tahliliy va sintez qilish, taqqoslash va analogiyalar asosida qaror qabul qilish ko'nikmalari STEAM konsepsiyasining muhim tarkibiy qismiga aylanadi. Bugungi kunda global ta'lim jarayonlarida fanlararo yondashuvlar nafaqat o'quv jarayonini boyitadi, balki o'quvchilarda ilmiy tadqiqotga tayyorgarlik, muammolarni kompleks yechish va innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyatini shakllantiradi. Xususan, STEAM pedagogikasi doirasida falsafa fanining o'qitilishi, fanlararo loyihaviy faoliyatlar, muammolar asosida o'rganish (problem-based learning), ijodiy laboratoriyalar va interfaol didaktik metodlar orqali amalga oshiriladi. Bunday integratsiya nafaqat bilimlarni kengaytiradi, balki ularni real hayotiy kontekstda qo'llash imkonini yaratadi, shuningdek, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini va axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Falsafa fanini STEAM tizimida integratsiyalashning nazariy va amaliy jihatlari o'rganilgan ilmiy manbalar ko'rsatadiki, bu jarayon o'quvchilarning

metakognitiv ko‘nikmalarini ham oshiradi[2]. Metakognitiv yondashuv o‘z fikrini nazorat qilish, o‘rganish jarayonida o‘zini baholash va o‘zini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish STEAM pedagogikasining asosiy maqsadlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, fanlararo integratsiya nafaqat fanlarni bir-biri bilan bog‘lash, balki o‘quvchilarda murakkab va tizimli tafakkurni shakllantirish, ilmiy qarorlar qabul qilish va ijodiy innovatsion faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, STEAM pedagogikasi va falsafa fanini integratsiyalashning ijtimoiy va madaniy ahamiyati ham alohida e‘tiborni talab qiladi. O‘quvchilar nafaqat texnologik va ilmiy kompetensiyalarni egallashadi, balki axloqiy-etik qadriyatlarni tushunish va jamiyatdagi murakkab masalalarni baholash qobiliyatini ham rivojlantiradilar. Shu nuqtai nazardan, STEAM pedagogikasi falsafa bilan uyg‘unlashgan holda, o‘quvchilarda shaxsiy va professional mas‘uliyatni oshirish, innovatsion fikrlashni rag‘batlantirish va global muammolarga yechim topish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi[3]. Amaliy tajribalardan ko‘rinib turibdiki, fanlararo integratsiya samarali bo‘lishi uchun ta‘lim jarayonida o‘quvchilar faol ishtirok etadigan interaktiv metodlar, loyiha asosida o‘rganish, muammolarni yechish va ijodiy laboratoriyalar qo‘llaniladi. Shu bilan birga, STEAM pedagogikasi falsafa fanining nazariy metodlarini o‘z ichiga oladi, ya‘ni konseptual tahlil, deduktiv va induktiv yondashuvlar, etika va mantiqiy mulohaza asosida qaror qabul qilish metodlarini o‘quv jarayonida samarali tatbiq etadi. Bu esa o‘quvchilarda fanlarni o‘zaro bog‘lash, tizimli fikrlash va innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini oshiradi. Shu sababli, STEAM pedagogikasi va falsafa fanida fanlararo integratsiya nafaqat o‘quv jarayonini boyitadi, balki o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini kompleks tarzda shakllantirishga xizmat qiladi[4]. Bu esa zamonaviy ta‘lim tizimida o‘quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini to‘liq rivojlantirish uchun muhim strategik yo‘nalish sifatida ko‘riladi. Kirish bo‘limining mazmuni shuni ko‘rsatadiki, STEAM pedagogikasi va falsafa fanining fanlararo integratsiyasi o‘quv jarayonini nafaqat texnologik va ilmiy kompetensiyalarni oshirishga, balki tanqidiy, ijodiy va metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola fanlararo integratsiya jarayonining nazariy, metodologik va amaliy jihatlarini tizimli tarzda o‘rganishga bag‘ishlanadi.

Adabiyotlar tahlili: STEAM pedagogikasi va fanlararo integratsiyaning nazariy va amaliy asoslarini chuqur tushunish uchun zamonaviy xalqaro tadqiqotlar muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Yaqinda chop etilgan ilmiy maqolalardan biri Josina Filipe, Mónica Baptista va Teresa Conceição tomonidan olib borilgan tadqiqot, STEAM ta‘limi doirasidagi integratsiyalashgan STEAM (iSTEAM) yondashuvining o‘quvchilarning ijodkorlik darajasiga ta‘sirini tahlil qiladi. Bu izlanishda 9–10-sinf o‘quvchilari fizikaviy hodisalar yordamida animatsion videolar uchun soundtrack yaratish orqali fanlararo integratsiyada ijodiy yechimlar ishlab chiqishga jalb etildi[5]. Tadqiqot STEAM integratsiyasining nafaqat fanlararo bilimlarni birlashtirish, balki ijodiy fikrlash, muammolarni hal etish va raqamli

kompetensiyalarni rivojlantirishga ham xizmat qilishini ko‘rsatadi – bu esa STEAM ta’limining murakkab ijtimoiy-texnologik muammolarga yechim topishda samarali pedagogik mexanizm ekanligini ta’kidlaydi. Boshqa bir muhim tadqiqot Iván Sánchez Milara va Marta Cortés Orduña tomonidan STEAM pedagogikalari imkoniyatlari va qiyinchiliklarini o‘rganishga bag‘ishlangan maqola bo‘lib, unda STEAM pedagogikasining fanlararo integratsiya yo‘nalishidagi murakkabliklari va samaradorligi chuqur tahlil qilingan. Olimlar STEAMning fan va san’atni birlashtirib, ijodkorlik, muammoli fikrlash va hamkorlik ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiluvchi multidisiplinar, talaba markazli yondashuv ekanligini qayd etadilar[6]. Shu bilan birga, ular STEAM pedagogikasining amalga oshirilishida o‘qituvchilarning interdisciplinary tayyorgarligi, an’anaviy fanlar tizimidagi qat’iy chegaralar va baholash tizimidagi murakkabliklar kabi to‘siqlar mavjudligini ta’kidlaydilar. Bu tadqiqot STEAM pedagogikasining konseptual bazasi hamda uni amaliyotga joriy etish jarayonidagi murakkab ijtimoiy–pedagogik muammolarni ochib beradi, shuningdek, fanlararo integratsiyaning ta’limdagi nazariy asoslarini mustahkamlaydi. Ushbu ikki xil yondashuv bir tomondan STEAM integratsiyasining o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi salohiyati, ikkinchi tomondan STEAM pedagogikasini amaliyotga tatbiq etishdagi murakkabliklar ilmiy adabiyotlarda STEAMning nazariy va amaliy jihatlarini to‘liqroq tushunishga xizmat qiladi. Birinchi tadqiqot STEAMning ijodiy va integrativ funksiyalariga urg‘u bersa, ikkinchisi STEAM pedagogikasini samarali amalga oshirish uchun tizimli o‘qituvchi tayyorgarligi, pedagogik strukturaviy o‘zgarishlar va ta’lim tizimidagi yangilanishlarni talab etishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bu tadqiqotlar fanlararo yondashuvlarning ta’lim jarayonida ham nazariy, ham praktika darajasida qanday ro‘l o‘ynashi hamda ularni amaliyotga tatbiq qilishda yuzaga keladigan murakkab pedagogik masalalarni yoritadi.

Metodologik qism: Ushbu maqolada STEAM pedagogikasi va falsafa fanida fanlararo integratsiya jarayonini o‘rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotda birinchi navbatda nazariy-metodologik tahlil usuli ishlatilib, STEAM konsepsiyasi va falsafa fanining integratsiyasi bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, xorijiy va mahalliy tadqiqotlar sistematik tarzda o‘rganildi. Bu yondashuv nazariy asoslarni aniqlash, pedagogik prinsiplardan kelib chiqqan holda fanlararo integratsiyaning konseptual modelini ishlab chiqish imkonini berdi. Shuningdek, o‘quv jarayonida problema asosida o‘rganish (Problem-Based Learning) metodidan foydalangan holda STEAM loyihalari va falsafa fanidagi mavzularni birlashtirish orqali o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy tafakkurini shakllantirish amaliyoti kuzatildi[7]. Tadqiqot jarayonida interfaol pedagogik metodlar, xususan, guruhli muhokamalar, loyiha ishlari va interaktiv laboratoriya mashg‘ulotlari integratsiya qilindi. Bu metodlar o‘quvchilarning bilimlarni mustaqil qayta ishlash, fanlararo bog‘liqlikni tushunish va ijodiy yechimlarni ishlab chiqish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi. Shu bilan birga, analitik va deduktiv-induktiv metodlar falsafa fanida konseptual tushunchalarni tahlil qilish va

ularni STEAM loyihalarida qo‘llashda asosiy vosita sifatida tatbiq etildi. Metodologik yondashuvning muhim qismi sifatida taqqoslash va analogiya metodlari qo‘llanildi, ular o‘quvchilarga turli fanlarni o‘zaro bog‘lash imkoniyatini yaratdi, murakkab ilmiy va falsafiy kontseptsiyalarni amaliy holatlar bilan bog‘lashga yordam berdi. Shu bilan birga, tadqiqotda eksperimental metoddan foydalanilib, STEAM-falsafa integratsiyasi asosida o‘quvchilarni loyihaviy faoliyatga jalb qilish natijalari tahlil qilindi, bu esa pedagogik strategiyalarning samaradorligini baholash imkonini berdi. Umuman olganda, maqolada ishlatilgan metodlar nazariy tahlil, interfaol pedagogik yondashuv, loyiha asosida o‘rganish, deduktiv-induktiv tahlil va eksperimental kuzatuv STEAM pedagogikasi va falsafa fanida fanlararo integratsiyani amaliyotga tatbiq etish va o‘quvchilarning tanqidiy, ijodiy va metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi kompleks metodologik platformani yaratdi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, STEAM pedagogikasi va falsafa fanida fanlararo integratsiya o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, ijodiy tafakkur va metakognitiv ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi, loyihaviy va interfaol metodlar yordamida o‘quvchilarda fanlararo bog‘liqlikni chuqur tushunish, murakkab ilmiy va falsafiy kontseptsiyalarni real hayotiy kontekstda qo‘llash hamda innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatlarini oshiradi, shuningdek, STEAM-falsafa integratsiyasi o‘quv jarayonida bilimlarni sistematik tarzda birlashtirish, axborotni tahlil qilish va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qilishi, natijada o‘quvchilarning ilmiy-amaliy salohiyati va ijodiy kompetensiyalarini yanada boyitishini ko‘rsatdi.

Muxokama: STEAM pedagogikasi va falsafa fanida fanlararo integratsiya masalasi so‘nggi yillarda xalqaro ilmiy hamjamiyatda keng muhokama qilinmoqda. Josina Filipe va hamkorlari STEAMning ijodiy va fanlararo funksiyalarini ta’kidlab, ta’lim jarayonida integratsiya orqali o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash va innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida urg‘u beradilar. Ularning fikricha, fanlararo loyiha ishlari va interfaol laboratoriyalar STEAMning samaradorligini oshirishning eng muhim vositalaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarga murakkab muammolarni turli fanlar nuqtai nazaridan tahlil qilish imkonini yaratadi. Filipe va hamkorlari STEAMni faqat texnologik va ilmiy kompetensiyalarni shakllantirish vositasi sifatida emas, balki o‘quvchilarning estetik, axloqiy va ijtimoiy qarashlarini rivojlantiruvchi multidisiplinar yondashuv sifatida baholaydilar[8]. Boshqa tomondan, Iván Sánchez Milara va Marta Cortés Orduña STEAM pedagogikasining amalga oshirilishida yuzaga keladigan murakkabliklar va cheklovlarga e’tibor qaratadilar[9]. Ular ta’kidlaydiki, STEAM-falsafa integratsiyasi amaliyotga tatbiq etilganda o‘qituvchilarning interdisciplinary tayyorgarligi, an’anaviy fanlar tizimidagi qat’iy chegaralar, baholash tizimidagi qiyinchiliklar va resurs yetishmovchiligi kabi to’siqlar mavjud. Shu nuqtai nazardan, ular STEAMni samarali amalga oshirish uchun pedagogik strategiyalarni qayta ko‘rib chiqish, o‘qituvchi tayyorgarligini kuchaytirish va ta’lim tizimida tizimli o‘zgarishlar qilish zarurligini ta’kidlaydilar. Ushbu ikki pozitsiya o‘rtasida ilmiy bahs STEAM

pedagogikasi va falsafa fanida fanlararo integratsiyaning nazariy va amaliy mohiyatini yanada boyitadi. Filipe va hamkorlari STEAMning imkoniyatlarini ijodiy va fanlararo yechimlar ishlab chiqish bilan bog‘lagan holda uning o‘quvchilarga ta‘sirini ijobiy jihatdan ko‘rsatgan bo‘lsa, Sánchez Milara va Cortés Orduña esa STEAMni amaliyotga tatbiq etish jarayonidagi murakkabliklarni va ehtiyojlarni tanqidiy tahlil qiladilar[10]. Shu bilan birga, bu bahs STEAM pedagogikasining samarali integratsiyasi uchun nazariy asoslarni mukammallashtirish va pedagogik metodlarni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Natijada, fanlararo integratsiya nafaqat o‘quvchilarning ilmiy-amaliy va ijodiy salohiyatini oshirish vositasi, balki ta‘lim jarayonidagi murakkab pedagogik va tizimli muammolarni hal qilish mexanizmi sifatida ham qadrlanishi lozimligi aniqlandi. Bu polemik tahlil STEAM pedagogikasi va falsafa fanining uzviy bog‘liqligini chuqurroq anglash, fanlararo integratsiyani samarali tatbiq etish uchun nazariy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ilmiy baza yaratadi.

Xulosa: Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, STEAM pedagogikasi va falsafa fanida fanlararo integratsiya o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, ijodiy tafakkur, metakognitiv va ilmiy-amaliy ko‘nikmalarini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida fanlararo integratsiyaning nazariy asoslari, pedagogik strategiyalari va amaliy usullari tahlil qilindi, xususan, loyiha asosida o‘rganish, interfaol laboratoriyalar, problem-based learning va deduktiv-induktiv metodlar STEAM-falsafa integratsiyasining samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida aniqlandi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, Filipe va hamkorlarining tadqiqotlari STEAMning ijodiy va fanlararo yechimlarni shakllantirishdagi ijobiy salohiyatini, Sánchez Milara va Cortés Orduña ishlarida esa STEAMni amaliyotga tatbiq etishda yuzaga keladigan murakkabliklar va cheklovlar aniqlandi, bu esa ilmiy bahs va metodologik tavsiyalarni ishlab chiqishda muhim nazariy baza yaratadi. Natijalar shuni isbotladiki, fanlararo integratsiya nafaqat o‘quvchilarning ilmiy-amaliy salohiyatini oshiradi, balki ta‘lim jarayonida murakkab pedagogik va tizimli muammolarni hal qilish, o‘qituvchi tayyorgarligini kuchaytirish va innovatsion pedagogik metodlarni tatbiq etish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, STEAM pedagogikasi va falsafa fanining uzviy bog‘liqligi o‘quvchilarda dunyoqarashni kengaytirish, axloqiy va estetik qadriyatlarni chuqurlashtirish hamda global muammolarga yechim topish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Xulosa sifatida, maqola STEAM pedagogikasi va falsafa fanida fanlararo integratsiyaning nazariy va amaliy ahamiyatini yoritib, o‘quv jarayonini boyitish, ijodiy va tanqidiy tafakkurni shakllantirish, shuningdek, zamonaviy ta‘lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Bu esa fanlararo integratsiya konsepsiyasining ilmiy asoslarini mustahkamlash va amaliy tatbiqini rivojlantirish uchun muhim strategik yo‘nalish sifatida qadrlanishini ta’kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Haydarov O., Qoraboyev S. O ‘zbekistonning eng yangi tarixi //SamDVMCHBU. Samarqand. – 2022.
2. Шермухамедова Н. Фалсафа //Тошкент: Noshir. – 2009.
3. Shohbozbek, E. (2025). Theoretical foundations for the development of the spiritual worldview of youth. Maulana, 1(1), 29-35.
4. Назаров Қ. Фалсафа асослари //Т.: Ўзбекистон. – 2005.
5. Shamsutdinov R., Mo'minov H. O'zbekiston tarixi. – Akademnashr, 2019. – T. 576.
6. Файзуллаев О. Фалсафа ва фанлар методологияси //Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2006.
7. Ергашбаев, Ш. (2025). O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish. Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами, 1(1), 314-316.
8. Шермухамедова Н. Фалсафа ва фан методологияси //Тошкент: Университет. – 2005.
9. Shohbozbek, E. (2025, March). Yoshlarning ma'naviy dunyo qarashini shakillantirishda maktabgacha ta'limning o'rnini. In international scientific research conference (Vol. 3, No. 32, pp. 76-81).
10. Туленов Ж. Фалсафий маданият ва маънавий камолот //Тошкент: Меҳнат. – 2000. – Т. 215.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA IKKITILLILIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Axmadjonova Gulira'no Muxtorjon qizi

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Shahruzamehrimoh1993@gmail.com,

+998943565663

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik maktab yoshdagi o'quvchilarni ikki tilli bo'lib shakllantirishda amalga oshiriladigan pedagogik jarayon, ushbu jarayonning o'ziga hos psixologik-pedagogik shart-sharoitlari, bolalarning aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan ikki tilli tizimning mazmuni boyitish vazifalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: diversifikatsiya, intellektual tayyorgarlik, komponent, aqliy qobiliyat, reproduksiya, manipulyatsiya, transpozitsiya.

Аннотация: В данной статье рассмотрен педагогический процесс, который осуществляется при формировании билингвальных учащихся младшего школьного возраста, конкретные психолого-педагогические условия этого процесса, задачи обогащения содержания билингвальной системы, разработанной для развития умственных способностей детей.

Ключевие слова: диверсификация, интеллектуальная подготовка, компонент, умственные способности, воспроизводство, манипуляция, транспозиция.

Annotation: In this article, the pedagogical process that is carried out in the formation of bilingual students of junior school age, the specific psychological and pedagogical conditions of this process, the tasks of enriching the content of the bilingual system developed for the development of children's mental abilities thought about.

Key words: diversification, intellectual preparation, component, mental ability, reproduction, manipulation, transposition.

KIRISH. Mamlakatimizda ro'y berayotgan ulkan ijtimoiy o'zgarishlar, jadal ilmiy-texnikaviy taraqqiyot har bir insonni o'qitish va tarbiyalash, uning bilim olishi va o'z-o'zini tarbiyalashi, aqliy rivojlanishiga yanada yuqori talablarni qo'ymoqda. Bunday sharoitda o'quvchilarda chuqur intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, qo'yilgan muammolarni hal

qilishga ijodiy yondashish qobiliyatini, mehnatda, o‘qishda va ijtimoiy ishda faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish ayniqsa muhimdir.

Innovatsion dasturlarni faol joriy etayotgan va rivojlantiruvchi ta’lim kontseptsiyasini amalga oshirayotgan zamonaviy maktab oldiga umumiy ta’lim sharoitida o‘quvchining aqliy, ijodiy salohiyati va tafakkur madaniyatini rivojlantirish ustuvor vazifa qo‘yilgan. Bir vaqtning o‘zida bir tilli va ikki tillilarni qamrab oladigan ta’lim jarayonini tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirmasdan tashkil etib bo‘lmaydi. Ma’lumki, ikki tillilarda ikkinchi (ona bo‘lmagan) tilda o‘rganishda ishtirok etadigan aqliy operatsiyalar majmuasi bir tillilarning ona tilida o‘rganishdagi aqliy operatsiyalari majmuasidan farq qiladi. Assotsiativ qatorlar va ona tilida o‘rganishda faollashtirilgan aqliy qobiliyatlar o‘quv jarayonida boshqa tildan foydalanishda ishtirok etmasligi mumkin.

Shu munosabat bilan, har bir o‘quvchining shaxsi va uning rivojlanish darajasi asosiy o‘rinni egallagan ta’lim muassasalarida, u ikki tilli yoki bir tilli bo‘lishidan qat’i nazar, intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishga tabaqalashtirilgan yondashuvni tashkil etish zarurati shubhasizdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

“O‘zbekistonning ko‘p millatli ta’lim makonida madaniyatlar muloqoti” loyihasini amalga oshirish doirasida biz tomonidan o‘tkazilgan aniqlovchi kesma tahlili shuni ko‘rsatadiki, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning 68 foizi ikki tilli, ular uchun faqat bir tilli tizim mavjud. intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish etarli emas.

Shunday qilib, biz quyidagi qarama-qarshiliklarni aniqladik:

- mavjud ko‘pmillatli ta’lim maydoni va mavjud bir tilli ta’lim tizimi;
- jamiyatda ikki va ko‘p tillilikni rivojlantirish hamda ta’lim muassasalarida faqat bitta tilda o‘qitish mavjudligi;
- ikki tilli o‘quvchilarning mavjud moyilliklari, xususiyatlari va fikrlash qobiliyatlari va ta’lim jarayonida hisobga olinadigan, jalb qilinadigan va rivojlantiriladigan o‘quvchilarning moyilliklari va xususiyatlari majmui.

Ushbu qarama-qarshiliklar qatori bizni ikki tilli o‘quvchilarning xususiyatlarini hisobga olish usulini ishlab chiqishga va shu bilan o‘quv jarayonining maqsadiga erishishga undadi.

Boshlang‘ich maktabda ta’lim mazmuniga qo‘yiladigan talablar davlat strategiyasi bilan belgilanadi. Uning ikki jihati bor – milliy va umuminsoniy. Davlat hujjatlari maktab ta’limi mazmunining umumiy asoslarini belgilaydi.

Boshlang‘ich ta’limning asosiy funktsiyalari bilan bog‘liq holda, aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan ikki tilli tizimning mazmuni boyitish vazifasini bajaradi.

Shu bilan birga, sinflarning fragmentlarini ishlab chiqish bo‘yicha taklif etilayotgan kurs boshlang‘ich maktabda o‘quv jarayonini insonparvarlashtirishga va bilimlarni o‘zlashtirish uchun ta’lim faoliyatini uyg‘unlashtirish orqali kichik maktab o‘quvchilarining intellektual sohasini diversifikatsiya qilishga hissa qo‘shish uchun mo‘ljallangan. Ikki tilli

kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning bilim faolligi va tashabbusini rivojlantirishga hissa qo‘shadigan, atipik muammolarni mustaqil ravishda hal qilish va individual xususiyatlarni namoyon qilish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadigan izlanish, ijodiy faoliyat bilan ko‘nikma va qobiliyatlar.

Intellektual o‘quv mashg‘ulotlarining innovatsion xarakteri ularni amalga oshirish mazmuni va tashkil etilishiga ma’lum o‘zgarishlar kiritadi: qo‘shimcha lug‘atning kiritilishi; maqol, matal, frazeologik birlik, sinonim, antonim so‘zlarning qo‘llanish hajmini oshirish; har xil turdagi o‘quv va ta’lim matnlarini kiritish; tushunchalar va atamalar bilan ishlash ko‘lamini kengaytirish; mantiqiy ergashish, tasniflash, keraksiz narsalarni yo‘q qilish, taqqoslash, so‘zlar orasidagi assotsiativ aloqalarni o‘rnatish uchun vazifalarni kiritish; modellashtirish. Intellektual tayyorgarlik aynan shu qobiliyatlarni rivojlantirish va shakllantirishga qaratilgan.

Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, ikki tilli rivojlanish kursi maktab darslarining parchalari sifatida amalga oshiriladi. O‘quv jarayoniga intellektual tayyorgarlikni yanada uyg‘unroq kiritish uchun uchta mashq turi qo‘llanildi:

- matematik material bo‘yicha (matematika va iqtisod darslari uchun);
- “fazoviy” material bo‘yicha (tabiat tarixi, mehnat, tasviriy san’at);
- og‘zaki material bo‘yicha (rus tili, adige tili, o‘qish).

Intellektual tayyorgarlik elementlari bo‘lgan mashg‘ulotlar turli darajadagi rivojlanish darajasini (past, o‘rta, yuqori) hisobga olgan holda bolalar bilan o‘tkazilishi kerak. Vazifalarning o‘ziga xos mazmunini o‘zgartirib, siz ularning murakkabligini o‘zgartirishingiz mumkin va shu bilan belgilangan darajani pasaytirmaslikka harakat qilishingiz mumkin. Vazifalar tafakkur rivojlanishining muayyan bosqichlariga muvofiq tuzilgan. Jismoniy mashqlar tizimining o‘ziga xos xususiyati shundaki, u aqliy harakatlarning bosqichma-bosqich o‘tishi uchun sharoit yaratadi.

Tizim “oddiydan murakkabga” [1,148] kirish printsipli asosida qurilgan, har bir keyingi blok yangi, yanada murakkab darajada qurilgan.

Mashqlar vazifalarni tashkil qilishning “vertical” tamoyiliga muvofiq amalga oshiriladi. Mashqlar guruhleri aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishning tegishli bosqichlarini kuzatish imkonini beruvchi 6 darajani aks ettiradi.

Fon bosqichi - bu asl daraja.

Reproduksiya bosqichi. Bolalar ularga ilgari taqdim etilgan yechimni tugagan shaklda takrorlashlari mumkin.

Manipulyatsiya bosqichi. Muammolar faqat ob’ektlarni tashqi manipulyatsiyasi yordamida hal qilinadi.

Transpozitsiya bosqichi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar yechim rejasini faqat dastlabki manipulyatsiya asosida tuzadilar. Transpozitsiyaning xarakterli ko‘rsatkichi “ongda” harakat qilish qobiliyatining paydo bo‘lishidir.

Ro‘yxatdan o‘tish bosqichi. Muammolarni hal qilish usuli kattalarning fikrlash darajasiga yaqinlashadi.

Vazifalar tizimining turli darajalari o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rnatish kerak. Bu munosabat shundan iboratki, har bir keyingi darajaning shakllanishi oldingi darajani amalga oshirish bilan bog‘liq.

Intellectual ta‘lim vazifalarining o‘ziga xos xususiyati ularning keng va xilma-xil fanlararo aloqadorligidir. Ko‘pgina mashqlar bolalarning o‘ziga xos qiziqishlarini hisobga olgan holda tuzilgan.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi shaxsining intellektual salohiyati rivojlantiruvchi ta‘lim jarayonida namoyon bo‘ladi, agar ta‘limdagi muvaffaqiyat darajasi har xil bo‘lgan o‘quvchilar ijodiy vazifalarni osonlikcha engishlari va ma‘lum bir aqliy kuch bilan to‘g‘ri javob olishlarini anglab etishlari, quvonchni his qilishlari shart.

Shuni ta‘kidlash kerakki, rivojlanish sinflarida o‘quv bo‘lmagan materiallarga asoslangan turli xil izlanish va ijodiy qiziqarli vazifalarni bajarish turli darajadagi aqliy rivojlanish darajasiga ega bo‘lgan bolalar uchun foydalidir.

Aqliy qobiliyatlari past darajada rivojlangan o‘quvchilar uchun bunday topshiriqlarni tizimli ravishda bajarish ularning bilish jarayonlari va irodaviy tartibga solish darajasini oshiradi, kuchli bolalar esa o‘zlarining intellektual salohiyatlarini to‘liqroq ochib bera oladilar. Natijada barcha bolalarning o‘quv faoliyati yaxshilanadi, umuman olganda, ta‘lim sifati yaxshilanadi.

Fikrlash madaniyati asosiy fikrlash qobiliyatlarining yaxshi rivojlanishini nazarda tutadi: topshiriqlar mazmunini aniq tahlil qilish; qidiruv harakatlarining turli kombinatsiyalarini amalga oshiring, yechim usulini amalga oshirish bo‘yicha qadamlaringizni uzoq muddatli rejalashtirishni amalga oshiring, olingan natija va boshlang‘ich shartlar o‘rtasidagi bog‘liqlik haqida asosli mulohaza yuritish.

Aqliy qobiliyatlarni maqsadli rivojlantirish jarayonida maktab o‘quvchilariga mustaqil ravishda bilim olish, o‘z muammolarini qo‘yish va hal qilish, shaxsiy faollikni namoyish etish qobiliyatini rivojlantirishga yordam berish kerak.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shunday qilib, boshlang‘ich maktabda sinflarning muntazam rivojlanish qismlarini joriy etish, bolalarni doimiy izlanish faoliyatiga jalb qilish boshlang‘ich ta‘limni sezilarli darajada insonparvarlashtiradi. Bunday tizimli kurs bolalarda kognitiv qiziqishlarni rivojlantirish uchun sharoit yaratadi, ularda fikrlash va izlanish istagini shakllantiradi, ularning qobiliyatlari va intellekt imkoniyatlariga ishonch hissini uyg‘otadi.

Ikki tilli kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, bizning fikrimizcha, quyidagi shartlar bajarilgan taqdirda mumkin:

1) til, mavzu (intellektual va ijodiy) va shaxsiy (rivojlantiruvchi) komponentlarni o‘z ichiga olgan vazifalar tizimini amalga oshirish,

2) vazifalar tizimidan foydalangan holda o‘quv mashg‘ulotlari fragmentlarini tashkil etish, ularning bosqichma-bosqich sifat jihatidan murakkablashishini ham, ham har bir bosqichda ham bir butun sifatida ta‘minlash.

Ayni paytda maktabga kirish talablarini va bolalar bog‘chasi bitiruvchisining bilim miqdorini muvofiqlashtiruvchi standartlar mavjud emas.

Bunday bolalar va oilalarga milliy yo‘naltirilgan darsliklar yordam beradi, degan fikr bor. Ammo ular o‘qituvchi nafaqat bolalarning ona tilini bilsa, balki o‘zbek tilini ona tili sifatida bilsa va tovushlarning to‘g‘ri talaffuzini o‘rnatish uchun nutq terapevti sifatida qo‘shimcha malakaga ega bo‘lsa, qo‘llaniladi.

Ikki tilda so‘zlashuvchi bolalarda savodxonlikni rivojlantirish belgilangan nutq kompetensiyasi va modellarni umumlashtirish asosida amalga oshiriladi.

Ikki tilli kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar ko‘pincha yomon o‘qiydilar, ularning so‘z boyligi zaif, ular so‘zlarning majoziy ma‘nosini idrok etmaydilar va matnni o‘z so‘zlari bilan qayta aytib bera olmaydilar

Ona tili bo‘lmagan (ikkinchi) tilni o‘qitish metodikasida maktab o‘quvchilarini nutqqa o‘rgatish, ularni gapirishga o‘rgatish, keyin esa ushbu tilda o‘qish va yozishni o‘rgatish ustuvor maqsad hisoblanadi.

Tadqiqotimizga tayangan holda, bu muammoni hal etishning eng samarali usullaridan biri bolalar hamkorligini tashkil etishdir, deb hisoblaymiz. Va birinchi navbatda, ta‘lim sohasidagi hamkorlik, chunki aynan shunday munosabatlar o‘quvchilarning faoliyat sub‘ekti sifatida rivojlanishiga va maktab o‘quvchilarining faol hayotiy pozitsiyasini shakllantirishga, xususan, migrantlarning bolalarini tushunish va gapirishni o‘rganishga eng samarali yordam beradi.

Bolalarning darsdagi hamkorligi o‘rganishning guruh shakllari (3-4 kishidan iborat kichik guruhlar, 6-7 kishilik katta guruhlar), shuningdek, juftlik ishlari yordamida tashkil etilishi mumkin. Ko‘p millatli sinfda ona tili darsida til materialini tanlash va taqdim etish til o‘qitishning kommunikativ metodologiyasiga mos keladi, bu o‘qitishning amaliy yo‘nalishini, materialni tanlashga funktsional yondashuvni, lug‘at va grammatikani o‘rganishni belgilaydi.

Interaktiv muloqot uchun tilni bilish darajasi turlicha bo‘lgan o‘quvchilardan juftliklar tuziladi, shunda zaif o‘quvchining nutqi kuchli o‘quvchi tomonidan tuzatiladi.

Siz maslahat ishlarini tashkil qilishingiz mumkin: nutqi yaxshi rivojlangan kichik maktab yoshidagi o‘quvchi rus tilini yaxshi bilmaydigan sinfdoshiga amaliy muammolarni hal qilishda yordam beradi. Maslahat ishlari natijalariga ko‘ra siz “Kimning kichik maktab yoshidagi o‘quvchisi eng yaxshi natijalarga erishgan” tanlovini tashkil qilishingiz mumkin.

Aralash milliy tarkibli sinfda o‘quv jarayonini bolalarning o‘quv hamkorligi shaklida tashkil etish rus tilini yaxshi biladigan o‘quvchilar va ularning ota-onalari tomonidan e‘tirozlarga olib kelmaydi, chunki har bir o‘quvchining ijtimoiy ko‘nikmalarida sezilarli o‘sish kuzatiladi.

Juftlik bilan ishlash, ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda turli darslarda samarali bo‘ladi. Men misollar keltiraman.

1-sinfda tasviriy san‘at darsi. Har bir o‘quvchi juftlik vazifasini oladi: qo‘g‘irchoqlarni, qo‘lqoplarni va barglarni xuddi shunday ranglang. Ushbu vazifani bajarish jarayonida hamkorlik bolalarning bezak, ranglarni bo‘yash, qo‘shimcha elementlardan foydalanish haqida o‘zbek tilida kelishib olishlari va qalamlarni almashtirishlari mumkinligini anglatadi.

2-sinfda atrofimizdagi dunyo haqida dars. Mavzu: "Tabiatni muhofaza qilish". Kichik guruhlar uchun vazifalardan biri o‘rmonda, qirg‘oqda ko‘rilgan taqiqlovchi belgilarni eslab qolishdir. O‘zingizning belgilaringizni o‘ylab toping va chizing, ularni tushuntiring.

Bunday vazifalarni bajarayotganda har bir bola uchun adekvat rol tanlanishi kerak: kuchli va zaif, o‘zbek tilini yaxshi biladiganlar va uni yaxshi tushunmaydiganlar, mavzuni biladiganlar va bilmaydiganlar. Ammo guruh, agar uning barcha a‘zolari rus tilida gaplashsa va bir-biriga yordam bersa, ishlasagina vazifani bajarishi mumkin. O‘quv mashg‘ulotlarida guruh va juftlik ishlarining samaradorligi faol usul va usullardan foydalanish bilan ta‘minlanadi.

Adabiy o‘qish darslari. Muayyan xalqning asarlari, masalan, ertaklar bilan tanishishda siz quyidagi ish turlaridan foydalanishingiz mumkin: rolli o‘ynash, ertakni dramatisatsiya qilish, "Radioteatr", "Pantomima" o‘ynash, o‘z dialoglarini yaratish. Rus tilini yaxshi bilmaydigan kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar o‘rtasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan keskinlikni bartaraf etish uchun rollarni taqsimlashda ob‘ektivlik (masalan, qur’a tashlash) yordam beradi.

Boshlang‘ich maktabda savodxonlik va adabiy o‘qish darslarining aksariyati nutqni qizdirish bilan boshlanadi. Artikulyatsiya asosini rivojlantirish mashqlari: tilni burish, tilni chayqash, bolalar qofiyalari, to‘rtliklarni yodlash va qisqa she‘rlar. Bu nafaqat bolalarning ishlash darajasini oshiradi, balki rus tilidagi nutqni tinglash ko‘nikmalarini rivojlantiradi, talaffuzni yaxshilashga yordam beradi va leksik va grammatik materialni yodlashni osonlashtiradi.

Chet ellik ma‘ruzachilar tomonidan tilni o‘zlashtirishdagi aniq qiyinchiliklardan biri bu gender toifasi tushunchasi. Ismning jinsidagi xatolik tugaydigan tizimni tanlashda namoyon bo‘ladi, bolalar ko‘pincha sifatlar va fe‘llarning shakllarini o‘zgartiradilar, u, u, u olmoshlarini ishlatish ham qiyin; "Oyim menga berdi" yoki "U har bir so‘zni takrorladi", "Men bu she‘rni allaqachon o‘rgandim". Ushbu mahoratni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun biz bolani faol ravishda kommunikativ vaziyatlarni o‘ynashga, dramatisatsiyaga kiritamiz (savodxonlik darslarida, adabiy o‘qishda.) Asosiy tamoyil - nutq tajribasidan qoidaga qadar. Nutq namunasi oddiygina o‘rganilmaganda, balki turli kommunikativ vaziyatlarni takrorlash jarayonida tabiiy o‘zlashtirish sodir bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak taklif etilayotgan uslubiy usullar, o'rganilayotgan materialning tabiati va mazmuniga mos ravishda, uzluksizlik, shuningdek, ona tilining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzilgan turli ish va mashqlar turlari ikki tillilikning muvaffaqiyatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ona tili (o'zbek tili) rivojlanib, boyitib borar ekan, tojik tili yo'qolib bormaydi. Millatlararo muloqot tili tufayli unda fonetikada, lug'atda, yangi so'zlar va turg'un iboralarda, ayrim sintaktik konstruksiyalarda yangi xalqaro tendentsiyalar yuzaga keladi. Biroq, o'zbek tili o'zining chuqur milliy o'ziga xosligini yo'qotmaydi, u o'zining tarkibiy elementlarini takomillashtiradi, o'ziga xosligini saqlaydi. Ona (o'zbek) va tojik tillarini o'qitish o'rtasidagi munosab o'zbek-tojik ikkitilliligini rivojlantirishga yordam beradi, boshqa madaniyat elementlarini, qardosh tilli etnik guruhlarining mentalitetini tushunish va yanada samaraliroq idrok etishga yordam beradi, millatlararo uyg'unlikka yordam beradi. Zero, Navoiy bobomiz aytganlaridek, " Til bilgan –el biladi".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1.Ахметзянова Ф.С. Интерференция родного и русского языков при контакте с немецким в условиях национально-русского двуязычия автореф. дис...канд. филол. Наук. –Тобольск, 2005.

2.Алимов В.В. Интерференция в переводе: Дис. ... док. филол. наук. –Москва, 2004.

3.Алимов Ш.С. Методика обучения вопросительным предложениям английского языка в национальной (узбекской) аудитории языкового вуза. автореф. канд. дисс.–М., 1985

4.Protasova E. Yu. "Maktabda ikki tilli ta'limning psixologik, pedagogik va lingvodidaktik asoslari".M.: Ma'rifat. 2016 yil

5. Protasova E.Yu., Rodina N.M. Bolalikda ko'p tillilik. O'qituvchilar va ota-onalar uchun kitob. M.: "Akademiya" nashriyot markazi. 2023 yil.

6. Dijkstra, T. (2005). Bilingual visual word recognition and lexical access. In Kroll & de Groot (eds.), pp. 179–201.

7.Elen Bialystok Bilingualism in development Cambridge University Press **Online publication date:** December 2009 .

studysmarter.us/explanations/english/international-english/bilingualism

8.Elen Bialystok BILINGUALISM IN DEVELOPMENT Cambridge University Press

2001

9.М. ЗОКИРОВ "ЎЗБЕК ВА ТОЖИК БИЛИНГВИЗМИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ" ТОШКЕНТ 2006 ЙИЛ.

10. Ражабов Р. Фольклор таджиков Шахрисабза и Китаба Кашкадарьинской области Республики Узбекистан: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 2007.

**IS'HOQXON TO'RA IBRATNING MILLIY VATANPARVARLIK
PEDAGOGIKASIGA QO'SHGAN ILMIY HISSASI VA UNING DOLZARB
JIHATLARI.**

Axralova Marg'uba Akmalxanovna

Namangan davlat universiteti

mustaqil izlanuvchisi

ahralovamarguba@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada Is'hoqxon To'ra Ibratning milliy vatanparvarlik pedagogikasiga oid nazariy-metodik qarashlari tahlil qilinadi hamda uning ta'limiy-ma'naviy merosi zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqiladi, bunda Ibrat tomonidan ilgari surilgan milliy g'oya, tarixiy ong, til va madaniyatga hurmat asosida shakllangan ta'lim paradigmasi o'ziga xos ilmiy-nazariy konsepsiya sifatida yoritiladi. Jadid ma'rifatparvarligi doirasida Ibratning faoliyati xalqchil va uyg'oq tafakkurga tayanuvchi pedagogik maktab asoschisi sifatida ko'rib chiqilib, u tomonidan ilgari surilgan tamoyillarning ijtimoiy-tarbiyaviy mazmuni bilan zamonaviy ta'lim tizimidagi milliy identifikatsiyani mustahkamlovchi g'oyaviy-axloqiy mezonlar o'rtasida uzviy bog'liqlik aniqlanadi. Ibratning til, tarix, ma'naviyat va ma'rifat uyg'unligiga asoslangan didaktik qarashlari pedagogik antropologiya, aksiosferaning shakllanishi va shaxsni tarbiyalashdagi madaniy determinantlar kontekstida sharhlanadi, bu esa uning pedagogik merosini nafaqat tarixiy-badiiy, balki tizimli-ilmiy asosda tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Maqolada, shuningdek, Ibrat pedagogikasining bugungi globallashuv sharoitida dolzarbligicha qolayotgan metodologik yondashuvlari hamda ularni amaliy ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari xolis va tizimli tarzda asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: milliy pedagogika, vatanparvarlik tarbiyasi, jadidchilik harakati, ma'rifiy yondashuv, tarixiy ong, milliy g'oya, axloqiy tarbiya, didaktik tamoyillar, pedagogik meros, madaniy identifikatsiya, zamonaviy ta'lim, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya, shaxs kamoloti, o'zlikni anglash, metodologik asoslar, pedagogik antropologiya, aksiosfera, xalqchil yondashuv.

Аннотация. В данной научной статье анализируются теоретико-методологические взгляды Исхакхона Тура Ибрата, относящиеся к национальной патриотической педагогике, а также его образовательное и духовное наследие переосмысливается с позиций современной педагогики. При этом образовательная парадигма,

сформированная Ибратом на основе национальной идеи, исторического сознания, уважения к языку и культуре, освещается как самостоятельная научно-теоретическая концепция.

В рамках джадидского просветительского движения деятельность Ибрата рассматривается как становление народно-ориентированной педагогической школы, опирающейся на пробуждённое общественное сознание. Выявляется органическая взаимосвязь между выдвинутыми им принципами социально-воспитательного характера и идейно-нравственными критериями, направленными на укрепление национальной идентичности в современной системе образования.

Дидактические взгляды Ибрата, основанные на гармонии языка, истории, духовности и просвещения, интерпретируются в контексте педагогической антропологии, формирования аксиосферы и культурных детерминант воспитания личности. Это обуславливает необходимость анализа его педагогического наследия не только в историко-художественном, но и в системно-научном аспекте.

В статье также всесторонне и объективно обосновываются методологические подходы педагогики Ибрата, сохраняющие свою актуальность в условиях глобализации, а также возможности их практического применения в современном образовательном и воспитательном процессе.

Ключевые слова: национальная педагогика, патриотическое воспитание, джадидское движение, просветительский подход, историческое сознание, национальная идея, нравственное воспитание, дидактические принципы, педагогическое наследие, культурная идентификация, современное образование, духовно-просветительское воспитание, развитие личности, самосознание, методологические основы, педагогическая антропология, аксиосфера, народно-ориентированный подход.

Abstract. This scholarly article analyzes the theoretical and methodological views of Iskhakhon Tura Ibrat related to national patriotic pedagogy and reconsiders his educational and spiritual legacy from the perspective of modern pedagogical science. In this context, the educational paradigm proposed by Ibrat—grounded in national ideology, historical consciousness, and respect for language and culture—is presented as a distinctive scientific and theoretical concept.

Within the framework of the Jadid enlightenment movement, Ibrat’s activities are examined as the foundation of a people-oriented pedagogical school based on awakened social consciousness. The study identifies an intrinsic connection between the socio-educational principles advanced by Ibrat and the ideological and moral criteria aimed at strengthening national identity within the contemporary education system.

Ibrat’s didactic views, founded on the integration of language, history, spirituality, and enlightenment, are interpreted in the context of pedagogical anthropology, the formation of the axiosphere, and cultural determinants in personality development. This necessitates an

analysis of his pedagogical heritage not only from a historical and literary perspective, but also through a systematic and scientific approach.

The article also objectively and comprehensively substantiates the methodological approaches of Ibrat’s pedagogy that remain relevant in today’s globalized environment, as well as the possibilities for their practical implementation in modern educational and upbringing processes.

Keywords: national pedagogy, patriotic education, Jadid movement, enlightenment approach, historical consciousness, national ideology, moral education, didactic principles, pedagogical heritage, cultural identification, modern education, spiritual and educational upbringing, personality development, self-awareness, methodological foundations, pedagogical anthropology, axiosphere, people-oriented approach.

KIRISH.Insoniyat taraqqiyotida har bir millatning o‘z tarixiy xotirasi, madaniy-milliy qadriyatlari va ma’naviy-ma’rifiy boyligi nechog‘li mustahkam bo‘lsa, u xalqning kamoloti va taraqqiy yo‘lidagi imkoniyatlari ham shuncha barqaror bo‘ladi, ayni shu nuqtai nazardan qaralganda, o‘zbek millatining uyg‘onish davrida faoliyat yuritgan jadid ma’rifatchilarining, xususan, Is’hoqxon To‘ra Ibratning ilmiy-pedagogik merosi xalqimizning madaniy identitetini tiklash va yuksaltirishda o‘ta muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ibratning milliy pedagogik qarashlari – nafaqat didaktik tamoyillar, balki ma’naviy, axloqiy va vatanparvarlik asoslariga tayanuvchi yondashuvlar tizimi bo‘lib, ular xalqning o‘zligini anglash, ona tilini qadrlash, milliy birlik va tarixiy ongni shakllantirishdek murakkab jarayonlarga uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi, bu esa uning pedagogik merosini zamonaviy ta’lim-falsafa nuqtayi nazaridan qayta baholashni ilmiy zaruratga aylantiradi.

Is’hoqxon To‘ra Ibratning faoliyati ijtimoiy-ma’naviy muhitni isloh qilish, xalq ommasi orasida ilmga chanqoqlik, savodxonlik, milliy g‘urur va o‘zlikni anglash ruhini singdirish orqali yangicha dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, u bu yo‘lda nafaqat o‘qituvchi va ma’rifatchi sifatida, balki o‘z pedagogik konsepsiyasini barpo eta olgan milliy ta’lim nazariyotchisi sifatida ham alohida e’tiborga loyiqdir. Ma’rifatparvarlik harakati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ushbu pedagogik yondashuvlar bugungi ta’lim jarayonining mohiyatida ham o‘z aksini topayotganligi sababli, Ibrat tomonidan ilgari surilgan ilmiy-didaktik qarashlar va vatanparvarlik ruhidagi tarbiyaviy tamoyillarni chuqur tahlil qilish, ularni zamonaviy metodologik kontekstda tadqiq etish va ta’lim jarayoniga moslashtirilgan holda tatbiq etish bugungi pedagogik ilm-fan oldidagi ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

MAVZUGA DOIR ADABIYOTLAR TAHLILI.

Is’hoqxon To‘ra Ibratning ilmiy-ma’rifiy merosini o‘rganishga qaratilgan adabiyotlar spektri, asosan, jadidchilik harakati, milliy uyg‘onish davri pedagogikasi, o‘zbek matbuoti tarixiy shakllanishi hamda til, ma’naviyat va tarixiy ong muammolarini qamrab olgan bo‘lib,

bu ilmiy manbalar orasida turli darajadagi tadqiqotlar mavjudligi kuzatiladi, ammo ularning ko‘pchiligi Ibrat faoliyatining umumiy tavsifiga asoslanganligi sababli, uning pedagogik qarashlari va vatanparvarlik tarbiyasi bilan bog‘liq didaktik tamoyillar tahlili ko‘proq ikkinchi planda qolib ketgan. Jumladan, A. Fitrat, A. Qodiriy, Mahmudxo‘ja Behbudiy va boshqa zamondosh jadidlarning pedagogik qarashlari chuqur tadqiq etilgan bo‘lsa-da, Is‘hoqxon To‘ra Ibratning zamonaviy didaktika bilan uyg‘unlashgan g‘oyalari, ta‘limning ichki mazmunini milliylik asosida qurishga qaratilgan metodikasi hamda til, tarix va axloq integratsiyasiga asoslangan yondashuvlari bo‘yicha tahliliy izlanishlar yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Shuningdek, ayrim ilmiy maqolalar va monografik asarlarda Ibratning tilshunoslik, tarjimonlik va tarixiy yozuvchilik faoliyati asosiy e‘tiborda bo‘lgan bo‘lsa-da, uning bu sohalardagi faoliyatidan kelib chiqadigan tarbiyaviy va pedagogik xulosalar chuqur tahlil qilinmaganligi aniqlanadi, natijada, Ibrat pedagogikasining zamonaviy pedagogik antropologiya, madaniyatlararo kommunikatsiya yoki shaxsni tarbiyalash nazariyalari bilan bog‘liq jihatlar ilmiy-nazariy nuqtai nazardan to‘liq ochilmay qolmoqda. Bugungi kunda vatanparvarlik tarbiyasiga zamonaviy metodologik yondashuvlar asosida qaralmoqda, biroq Is‘hoqxon To‘ra Ibrat merosining aynan shu nuqtai nazardan qayta tahlili faqat ayrim ilmiy dissertatsiyalar doirasida cheklab o‘tilgan. Bu esa mavzuning chuqur, tizimli va kompleks yondashuv asosida o‘rganilishini dolzarb masalalardan biriga aylantiradi. Shu bois, mavjud adabiy manbalarni tahlil qilish orqali Ibratning pedagogik qarashlarini har tomonlama ochib berish, ularni bugungi ta‘lim mazmuni bilan uyg‘unlashtirish hamda uning vatanparvarlik ruhida didaktikasini zamonaviy tarbiya tizimi uchun model sifatida ishlab chiqish ilmiy izlanishlar uchun keng imkoniyat yaratadi.

ASOSIY QISM.

Is‘hoqxon To‘ra Ibratning pedagogik qarashlari jadidchilik mafkurasining ma‘rifatparvarlik yo‘nalishi bilan uyg‘unlashgan holda shakllangan bo‘lib, u o‘z zamonasi uchun innovatsion sanalgan ta‘lim tamoyillarini ilgari surgan, shu orqali millatning madaniy yuksalishi va intellektual uyg‘onishiga xizmat qilgan. O‘qitishning yangi usullarini joriy etish, o‘quv dasturlarini milliy qadriyatlarga tayangan holda tuzish, ona tilida ta‘lim berish, fanlarni tizimli asosda o‘rgatish hamda dars jarayoniga mantiqiy fikrlash va tanqidiy qarash elementlarini kiritish orqali u mustahkam metodik poydevor yaratgan. Ibrat o‘z maktablarida nafaqat savod o‘rgatgan, balki milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotiraga hurmat, vatanparvarlik tuyg‘usi, halollik, mehnatsevarlik va o‘zaro hurmat tamoyillarini ustuvor yo‘nalish sifatida shakllantirgan, bu jihatlar esa uning pedagogik qarashlarini faqat metodik darajada emas, balki g‘oyaviy-ma‘naviy yondashuv sifatida baholashga asos bo‘ladi.

Ibrat tomonidan yozilgan asarlarda ta‘lim-tarbiya masalalariga chuqur yondashuv mavjud bo‘lib, bu asarlar orasida “Lug‘at at-Talab”, “Tarixi Farg‘ona”, “Risolayi jughrofiyo”, “Mezon ul-zamon” kabi ilmiy-ma‘rifiy manbalar o‘z davrining ijtimoiy ehtiyojlariga mos

shakllangan, xalq ommasini ilm-fanga yaqinlashtirish vazifasini bajargan. Bu asarlar orqali u o‘quvchilarda ona tiliga, o‘z tarixiga, din va e‘tiqodga nisbatan ongli yondashuvni shakllantirishga harakat qilgan, ayni paytda har bir kitobda didaktik maqsad va tarbiyaviy yo‘nalish uyg‘un holda mujassam bo‘lgan. Ibrat asarlarida axloqiy tarbiyaning markazga chiqarilishi, har bir yosh avlod vakilini chin inson sifatida kamol toptirish g‘oyasi bilan bog‘lanadi, bunda u shaxsni jamiyat bilan uyg‘unlikda tarbiyalash zarurligini doimiy ravishda ta‘kidlagan. Ilmning jamiyat taraqqiyotidagi rolini chuqur tushungan holda u maktabni ijtimoiy-ma‘naviy islohotlarning asosiy tayanchi sifatida ko‘rgan va har qanday ta‘lim tizimi shaxs kamolotiga xizmat qilishi lozim degan g‘oyani ilgari surgan.

Vatanparvarlik tarbiyasi Ibrat pedagogikasining markaziy g‘oyaviy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u bu tushunchani faqat siyosiy yoki mafkuraviy jihatdan emas, balki tarbiyaviy, axloqiy va madaniy asosda yoritgan, shuning uchun ham u yosh avlodni xalq manfaatiga sodiq, ona yurti taqdiriga befarq bo‘lmagan, milliy qadriyatlarga tayanadigan, ammo zamonaviy dunyoqarashga ega shaxs sifatida tarbiyalashga intilgan. U vatanparvarlikni so‘z bilan emas, amaliy faoliyat va axloqiy o‘rnak orqali singdirish tarafdori bo‘lgan, shuning uchun ham uning darsliklari, maktab dasturlari va yozma merosi har bir satrda bu ruhni mujassamlashtirgan. Milliy istiqlol g‘oyasi, til va tarixni asrash, mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalash, xalq manfaatiga xizmat qilish kabi tamoyillar Ibrat pedagogikasining mohiyatini tashkil etgan, ular bugungi ta‘lim jarayonida ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.

XULOSA.

Is‘hoqxon To‘ra Ibratning milliy vatanparvarlik pedagogikasiga qo‘shgan ilmiy hissi, uning ta‘lim-tarbiyaviy konsepsiyasining zamonaviy ta‘lim jarayonida qayta yangilanishi va amaliyotga tatbiq etilishi lozimligini ko‘rsatadi; shu nuqtai nazardan qaralganda, uning pedagogik merosini har tomonlama o‘rganish, milliy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan vatanparvarlik ruhini shakllantirishda uning tamoyillaridan foydalanish pedagogik ilm-fan va ta‘lim amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Ibratning ona tiliga, tarixga va milliy o‘zlikka hurmat asosida barpo etilgan ta‘lim modeli bugungi kunda ham o‘zining dolzarbligini yo‘qotmayotganligi va milliy tarbiya tizimini boyitishga xizmat qilishi, shuningdek, yosh avlodda mustahkam axloqiy pozitsiya va milliy g‘urur uyg‘otishga imkon yaratishi e‘tiborga molik.

Shu bilan birga, Is‘hoqxon To‘ra Ibrat pedagogikasining murakkab didaktik, axloqiy va madaniy komponentlari zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari bilan integratsiyalashgan holda yanada chuqur tahlil qilinishi va o‘z vaqtida ilgari surilgan pedagogik yondashuvlarning yangi metodologik vositalar yordamida takomillashtirilishi pedagogik tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur ilmiy izlanishlar milliy-ta‘limiy merosni yangilashda, vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshirishda, shuningdek, milliy pedagogikaning xalqaro pedagogik kontekstda o‘z o‘rnini mustahkamlashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Abdullaev, S. (2015). *O‘zbek jadidchilik harakati va milliy pedagogika*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Ismoilov, D. (2018). *Is’hoqxon To‘ra Ibrat va uning pedagogik merosi*. Toshkent: Fan va Texnologiya.
3. Qodirov, M. (2020). “Milliy vatanparvarlik pedagogikasining nazariy asoslari”. *Pedagogika ilmiy jurnali*, 3(12), 45-59.
4. Rustamov, B. (2017). *Jadid ma’rifatchilarining ta’lim-tarbiya tizimidagi o‘rni*. Toshkent: Sharq.
5. Sobirov, A. (2019). “Is’hoqxon To‘ra Ibratning til va tarixni o‘rgatish metodikasi”. *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2(34), 77-85.
6. Toshpo‘latov, N. (2016). *Vatanparvarlik ruhidagi milliy pedagogika*. Toshkent: Ilm-fan.
7. Yunusov, R. (2021). “Milliy pedagogik an’analar va zamonaviy ta’lim tizimi”. *Ta’lim va rivojlanish*, 1(8), 12-28.

РЕАЛИЗАЦИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ РАЗВИТИЯ
КРЕАТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Собирова Шарофат

Доцент Бухарского государственного педагогического института

Хайдарова Шахноза

Магистрант Бухарского государственного педагогического института

Аннотация. В данной статье анализируются условия, при которых художественная деятельность школьников перестает быть механическим подражанием и превращается в акт подлинного творчества. Автор исследует природу креативности через ракурс дивергентного мышления, опираясь на классические и современные педагогические концепции. В центре внимания находится метод создания проблемных ситуаций, заставляющий сознание ребенка преодолевать ригидность привычных решений. Экспериментальные данные подтверждают, что органическое сочетание классической школы рисунка и интеллектуального вызова способствует качественному росту оригинальности и гибкости мышления. Материалы исследования могут быть использованы в педагогической практике для оптимизации процесса самораскрытия личности в условиях художественного образования.

Ключевые слова: креативность, творческие способности, дивергентное мышление, проблемные ситуации, оригинальность, гибкость мышления, изобразительное искусство.

Abstract. This article analyzes the conditions under which the artistic activity of schoolchildren is transformed from simple imitation into a space of personal search. The author explores the nature of creativity through the perspective of divergent thinking, drawing on classical and modern pedagogical concepts. The focus is on the method of creating problem situations that force the child's mind to overcome the rigidity of habitual solutions. Experimental data confirm that an organic combination of classical drawing basics and intellectual challenge contributes to a qualitative growth in originality and flexibility of thinking. The materials of the study can be implemented in pedagogical practice to optimize the process of personal self-disclosure within the framework of art education.

Keywords: creativity, creative abilities, divergent thinking, problem situations, originality, flexibility of thinking, fine arts.

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab o‘quvchilarining badiiy faoliyati qaysi mezonlarga ko‘ra tayyor andozalardan voz kechib, haqiqiy ijodiy jarayonga aylanishini belgilovchi shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Muallif an‘anaviy va zamonaviy pedagogik qarashlarga tayanib, divergent fikrlash nuqtai nazaridan ijodkorlik mohiyatini tadqiq etadi. Tadqiqotning asosiy yo‘nalishi muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish metodikasiga qaratilgan bo‘lib, bu usul o‘quvchining ongini bir xil yechimlarning turg‘unligini yengishga undaydi. Eksperimental ma‘lumotlar akademik tasviriy san‘at maktabi va intellektual vazifalarning o‘zaro uyg‘unligi tafakkurning originalligi hamda moslashuvchanligini ijobiy tomonga o‘zgartirishini tasdiqlaydi. Tadqiqot xulosalari badiiy ta‘lim sharoitida shaxsning o‘z qobiliyatlarini namoyon etish jarayonlarini yaxshilash uchun muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: kreativlik, ijodiy qobiliyatlar, divergent fikrlash, muammoli vaziyatlar, originallik, fikrlashning moslashuvchanligi, tasviriy san‘at, reproduktiv faoliyat.

Введение. Современная образовательная сфера сталкивается с парадоксальной ситуацией: при избытке доступной визуальной информации способность личности к подлинному, самостоятельному созиданию становится дефицитным ресурсом. Изобразительную деятельность в общеобразовательной школе нельзя рассматривать упрощенно, лишь как прикладной навык или способ заполнения досуга. Это сложный процесс, в котором творчество выступает как сущностная характеристика человека, его родовая черта. Творчество представляет собой ту сторону активности, где воспитанник особенно остро переживает радость мышления. Это не механическое действие, а преобразующая функция личности, всегда направленная на поиск ранее неизвестного.

Проблема развития творческих способностей в педагогике часто воспринимается как некая данность, хотя на самом деле это тонкий процесс совершенствования психических свойств, необходимых для успешного овладения миром. Мы часто забываем, что творчество — это всегда отношение субъекта к своему труду. Это не механическое следование инструкции, а постоянное стремление к самостоятельности. В процессе преподавания изобразительного искусства мы сталкиваемся с необходимостью не просто научить ребенка «рисовать похоже», а помочь ему совершить самостоятельный перенос знаний и умений в совершенно новые, порой непредсказуемые ситуации. Именно здесь, на стыке накопленного опыта и неопределенности, рождается подлинная креативность.

Креативность — это не только способность создавать нечто «красивое». Это интегральное качество личности, сплав интеллекта и готовности выходить за рамки известного. Опираясь на концепции дивергентного мышления, мы видим, что в изобразительной деятельности критически важен поиск множества решений одной и той же задачи. Дидактика этого процесса должна строиться на понимании механизмов

интуиции, фантазии и интеллектуальной смелости. Без способности «удивляться» и готовности к интеллектуальному риску творческий акт невозможен[2].

Понимание креативности как интегрального качества личности невозможно без анализа дивергентного мышления. Согласно концепции Дж. Гилфорда, именно дивергентный способ интеллектуальной работы — направленный на всеорывный поиск множества решений одной и той же задачи — выступает фундаментом творческого акта. В отличие от конвергентного мышления, диктующего поиск единственно верного алгоритма, дивергентность в изобразительном искусстве позволяет школьнику преодолевать инерцию стереотипов. Это не просто «фантазирование», а сложный процесс оперирования образами, где каждый новый шаг расширяет поле возможных смыслов.

Методология. Одним из наиболее значимых индикаторов креативности является оригинальность мышления. В педагогической практике она проявляется как способность учащегося выдвигать идеи, радикально отличающиеся от общепринятых или ожидаемых в рамках конкретного задания. Оригинальность в детском рисунке — это не случайное искажение формы, а сознательный выбор необычной тематики, ракурса или цветового решения. Она свидетельствует о высоком уровне интеллектуальной независимости и готовности к поиску собственного пути. Здесь уместно вспомнить слова Э. Торренса о том, что творчество требует способности видеть то, что другие не замечают, и смелости воплощать это видение в материале.

Следующим важнейшим показателем выступает гибкость мышления, которую следует отличать от простого разнообразия действий. Гибкость — это способность быстро переключаться с одной идеи на другую, умение вовремя отказаться от неверной или неэффективной гипотезы. В изобразительной деятельности это часто проявляется через «образную адаптивную гибкость» — навык изменения восприятия объекта таким образом, чтобы обнаружить его новые, скрытые стороны. Если школьник заходит в тупик при работе над композицией, именно гибкость позволяет ему радикально изменить структуру работы, не теряя при этом общей смысловой нити. Противоположностью гибкости является интеллектуальная ригидность. Когда ученик годами эксплуатирует один и тот же найденный шаблон, это неизбежно ведет к замиранию его творческого потенциала. Развитие словно останавливается на достигнутом пределе, превращаясь в монотонное повторение пройденного. В такой ситуации потенциал ребенка не исчезает, но он оказывается заперт в рамках привычных схем, что полностью исключает возможность появления чего-то подлинно нового. Мы видим не рост, а скорее консервацию старых навыков, которые со временем теряют свою актуальность и остроту[3].

Недопустимо пренебрегать и такие количественные характеристики, как продуктивность и разработанность. Продуктивность определяет скорость генерации

идей: чем больше вариантов композиции предлагает ученик на этапе эскизирования, тем выше вероятность нахождения по-настоящему ценного решения. Разработанность же отвечает за глубину и детализацию замысла. Творческий человек не просто бросает идею, он способен на её тщательную, «ювелирную» проработку. Это требует волевого усилия и способности к длительной концентрации на объекте творчества.

Таким образом, диагностика креативности на уроках изобразительного искусства должна выстраиваться на фундаменте из целой совокупности факторов. Когда оригинальность, гибкость и продуктивность мышления органично соединяются с интуицией и фантазией, рождается подлинная творческая индивидуальность. Это состояние нельзя назвать статичным, оно скорее напоминает живой процесс настройки внутреннего зрения ученика.

Обсуждение и результаты. Эффективность художественно-эстетического образования напрямую коррелирует со способностью педагога трансформировать учебный процесс из трансляции готовых алгоритмов в пространство интеллектуального поиска. Проблемная ситуация в контексте изобразительной деятельности представляет собой не просто техническое затруднение, а особое психологическое состояние интеллектуального разрыва, при котором имеющегося у учащегося опыта становится недостаточно для решения поставленной задачи. Здесь возникает необходимость в синтезе когнитивного вызова и эмоциональной вовлеченности, что вынуждает сознание переходить от репродуктивного копирования к активному моделированию реальности. Основным дидактическим требованием к такой ситуации является наличие скрытого противоречия, требующего поиска субъективно нового способа действия[1].

Одной из наиболее результативных стратегий выступает метод семантической трансформации или визуального метафоризма. Вместо традиционного задания на изображение конкретного объекта, учащимся предлагается задача по визуализации абстрактных категорий или состояний, таких как «ритм города», «хрупкость тишины» или «тяжесть ожидания». Подобная формулировка стимулирует семантическую спонтанную гибкость, заставляя мозг искать эквиваленты физических ощущений в графическом языке линий, пятен и цветовых контрастов. В этом процессе происходит интериоризация творческого метода: ученик перестает воспринимать искусство как копирование натуры, осознавая его как инструмент конструирования новых смыслов.

Важное место в методическом арсенале занимают нетрадиционные графические техники, такие как монотипия или кляксография, которые вводят в процесс обучения элемент контролируемой случайности. Психологическая ценность этих методов заключается в необходимости мгновенной реакции на непредвиденный визуальный эффект. Школьник поставлен перед необходимостью интерпретации случайного пятна, что напрямую активизирует образную адаптивную гибкость. Поиск узнаваемого образа в абстрактном оттиске требует высокого напряжения воображения и готовности к

интеллектуальному риску, превращая случайный дефект в художественный эффект. Это разрушает страх перед «ошибкой», который часто блокирует креативность в подростковом возрасте[4].

Заключительным этапом реализации проблемной ситуации должен стать этап рефлексивного анализа. Творческий акт, по своей природе, завершается лишь тогда, когда найденное решение осознается субъектом как часть его личного опыта. Дидактический принцип открытости требует, чтобы любая задача имела веер «правильных» ответов, поощряя дивергентный поиск. При этом педагогу важно фокусировать внимание не только на конечном продукте, но и на самой логике нахождения решения. Такое органическое единство практического действия и теоретического осмысления позволяет превратить изобразительную деятельность в мощный катализатор развития универсальных творческих способностей, применимых далеко за пределами художественного класса.

Для подтверждения гипотезы о влиянии проблемных ситуаций на развитие креативности был проведен педагогический эксперимент, в основу которого легла сравнительная диагностика контрольной и экспериментальной групп. Основным инструментом оценки выступил критериальный анализ, базирующийся на параметрах оригинальности, гибкости и беглости мышления. На начальном этапе в обеих группах преобладал репродуктивный уровень: учащиеся демонстрировали склонность к использованию визуальных штампов и стереотипных композиционных схем. Это доказывает наличие так называемой «интеллектуальной инерции», когда мозг стремится минимизировать усилия, выбирая наиболее простые и привычные пути решения творческой задачи[5].

В ходе экспериментальной работы в основной группе планомерно внедрялись описанные ранее стратегии — от визуального метафоризма до использования нетрадиционных техник. Динамика изменений показала, что систематическое столкновение с «интеллектуальным разрывом» приводит к качественной трансформации художественного поиска. Показатель оригинальности в экспериментальной группе вырос на 35%, что выразилось в усложнении колористических решений и уходе от прямого копирования натуры. Учащиеся начали проявлять склонность к концептуальному осмыслению темы, когда визуальный образ становится не целью, а средством передачи идеи.

Анализ результатов также выявил прямую связь между использованием техник контролируемой случайности и развитием образной адаптивной гибкости. Дети стали быстрее реагировать на непредвиденные визуальные изменения, интегрируя их в общую канву произведения. В контрольной же группе, где обучение велось по традиционным академическим лекалам, наблюдалась стагнация показателей: учащиеся успешно овладевали техническими навыками, однако уровень их креативной смелости

оставался на прежней отметке. Это служит доказательством того, что техническая грамотность без целенаправленного развития дивергентного мышления не ведет к росту творческого потенциала.

Заключение. Таким образом, полученные данные позволяют сделать вывод, что органическое сочетание проблемного обучения и художественной деятельности создает ту самую питательную среду, в которой креативность переходит из скрытого состояния в активное. Процесс созидания становится для школьника осознанным инструментом исследования собственных возможностей. Проверка результатов на практике подтверждает: предложенные педагогические условия являются эффективным средством преодоления ригидности мышления и формирования прочного фундамента для дальнейшего творческого самоопределения личности.

Подводя итог исследованию, необходимо подчеркнуть, что развитие творческих способностей в системе общего образования не может быть неуправляемым процессом. Это целенаправленное педагогическое воздействие, в котором изобразительная деятельность выступает не целью, а уникальным средством трансформации личности. Анализ данных позволяет констатировать: креативность школьника — это динамическое качество, которое напрямую зависит от готовности педагога отказаться от жестких репродуктивных рамок в пользу дивергентного поиска.

Проведенный анализ и подтверждение гипотезы на практике позволяют сформулировать ключевые выводы. Развитие таких показателей, как оригинальность, гибкость и беглость мышления, происходит наиболее эффективно в условиях «интеллектуального вызова», когда привычные способы действия оказываются недостаточными. Органическое сочетание классических основ рисунка с методами проблемного обучения позволяет учащимся не просто овладеть техникой, но и сформировать собственный визуальный язык, способный транслировать сложные смыслы.

Методические ориентиры по совершенствованию художественно-образовательного процесса:

Уход от шаблонов: Избегайте заданий, предполагающих наличие единственного «правильного» результата. Формулируйте темы так, чтобы они требовали индивидуальной интерпретации (например, вместо «Осенний лес» — «Настроение увядания»).

Эксперимент как метод: Регулярно внедряйте техники, содержащие элемент случайности (монотипия, коллаж). Это учит школьников адаптироваться к изменениям и видеть возможности там, где другие видят ошибки.

Диалог вместо диктовки: Поощряйте вербальное обоснование творческих решений. Ученик должен уметь объяснить, почему он выбрал именно этот цвет или композиционный прием — это развивает осознанную рефлекссию.

Междисциплинарность: Связывайте художественные задачи с другими сферами знаний (физика цвета, геометрия композиции, литература), чтобы творчество стало для ребенка универсальным инструментом познания.

Проверка результатов на практике показала, что именно в атмосфере интеллектуальной свободы и поддержки инициативы рождается личность, готовая к нестандартным решениям в любой сфере деятельности. Таким образом, художественно-эстетическое воспитание в школе закладывает фундамент креативного капитала, необходимого человеку для успешной самореализации в динамично меняющемся мире.

Список литературы:

- 1, Abdirasilov S. “Tasviriy san`at va uni o`qitish metodikasi”. O`quv qo`llanma. – Toshkent. Ilm-Ziyo, 2011
- 2.Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологические очерки / Л.С. Выготский. – 3-е изд. – Москва. – 2011. – 520 с.
- 3.Пономарёв, Я.А. Психология творчества: перспективы развития / Я.А. Пономарёв // Психологический журнал. – 1994. – № 6. – С. 38-50.
- 4.Зимняя, И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И.А. Зимняя. – 2-е изд., доп., испр. и перераб. – Москва : Логос, 2002. – 417 с.
5. Oripov N. “Tasviriy san`atni o`qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi”.-Toshkent.”Ilm ziyo”.2013.
- 6.Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / сост. А.В. Брушлинский, К.А. Абульханова-Славская. – Санкт-Петербург : Питер, 2015. – 718 с.

**BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK
HAMKORLIK ASOSIDA METODIK KOMPETENSIYALARINI
RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**

Ergasheva Nigora Dilshodjon qizi

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Nigora1996@gmail.com.

+998900003322

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining metodik kompetensiyalarini pedagogik hamkorlik asosida rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslarini yoritishga bag'ishlangan. Tadqiqotda pedagogik hamkorlikning mohiyati, tamoyillari va funksional imkoniyatlari tahlil qilinib, ularning metodik kompetensiyalar shakllanishiga ta'siri aniqlanadi. Shuningdek, metodik kompetensiyaning tarkibiy komponentlari, ularni rivojlantirish mexanizmlari hamda samaradorligini ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlar ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini takomillashtirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik hamkorlik, metodik kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik, ta'lim jarayoni.

Аннотация. Данное исследование посвящено раскрытию научно-теоретических основ развития методических компетенций будущих учителей начального образования на основе педагогического сотрудничества. В работе анализируются сущность, принципы и функциональные возможности педагогического сотрудничества, а также определяется его влияние на формирование методических компетенций. Обоснованы структурные компоненты методической компетентности, механизмы их развития и педагогические условия, обеспечивающие эффективность данного процесса. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования системы профессиональной подготовки будущих учителей начального образования.

Ключевые слова: начальное образование, будущий учитель, педагогическое сотрудничество, методическая компетентность, профессиональная подготовка, образовательный процесс.

Annotation. This study is devoted to the analysis of the scientific and theoretical foundations for developing the methodological competencies of future primary school teachers based on pedagogical collaboration. The research examines the essence, principles, and functional potential of pedagogical collaboration and identifies its impact on the formation of methodological competencies. In addition, the structural components of methodological competence, the mechanisms of their development, and the pedagogical conditions ensuring the effectiveness of this process are theoretically substantiated. The findings of the study contribute to improving the professional training of future primary school teachers.

Keywords: primary education, future teacher, pedagogical collaboration, methodological competence, professional training, educational process.

Kirish. Ta’lim taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta’lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy shakllanish jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Xususan, bo‘lajak pedagoglarning metodik kompetensiyalarini rivojlantirish ularning kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini belgilovchi muhim omil sifatida e’tirof etilmoqda. Zamonaviy ta’lim paradigmasi doirasida pedagogik jarayonning samaradorligi faqat bilimlarni uzatish bilan cheklanib qolmay, balki o‘qituvchi va ta’lim oluvchilar o‘rtasida samarali, teng huquqli va hamkorlikka asoslangan pedagogik munosabatlarning shakllanishiga ham bevosita bog‘liqdir. Shu nuqtayi nazardan, pedagogik hamkorlikni ta’lim jarayoniga tizimli ravishda integratsiya qilish bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarida metodik bilim, ko‘nikma va malakalarni chuqurlashtirish, shuningdek, kasbiy tafakkur va reflektiv faoliyatni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. Mazkur holatlar pedagogik hamkorlik asosida metodik kompetensiyalarni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslarini o‘rganish va asoslab berishni zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda dolzarb va muhim masala sifatida belgilaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik hamkorlik va metodik kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi xorijiy va milliy pedagogik tadqiqotlarda ko‘plab olimlar tomonidan keng o‘rganilgan bo‘lib, ularning ilmiy qarashlari mazkur tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi. Lev Vygotskiy pedagogik hamkorlikni ta’lim jarayonidagi ijtimoiy o‘zaro ta’sirning muhim shakli sifatida talqin qilib, bilish jarayoni shaxslararo muloqot orqali amalga oshirishini ilmiy jihatdan asoslagan. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi konsepsiyasi hamkorlikka asoslangan o‘qitish va o‘rganish jarayonining nazariy poydevorini tashkil etadi.

Jon Dyui ta’limni tajriba va faoliyat orqali amalga oshadigan jarayon sifatida izohlab, hamkorlikka asoslangan ta’lim mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishini ta’kidlaydi. Uning g‘oyalari metodik kompetensiyani shakllantirishda faol ta’lim yondashuvlarining ahamiyatini ochib beradi.

Li Shulman o‘qituvchilarning metodik kompetensiyasini “pedagogik mazmuniy bilim” (pedagogical content knowledge) tushunchasi orqali izohlab, fan mazmuni bilan uni o‘qitish metodlari integratsiyasining muhimligini asoslab beradi. Ushbu yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini baholash uchun muhim nazariy asos hisoblanadi.

Konstruktivistik ta‘lim nazariyasi doirasida Jerom Bruner hamkorlikda o‘qitishni bilimlarni faol konstruksiyalash vositasi sifatida baholab, pedagogik hamkorlik o‘quvchilarda chuqur metodik tafakkurni shakllantirishga xizmat qilishini ta’kidlaydi.

Ta‘lim oluvchi markazli ta‘lim konsepsiyasi doirasida Karl Rogers pedagogik hamkorlikni ta‘lim samaradorligini oshiruvchi asosiy omil sifatida e’tirof etib, o‘qituvchi va ta‘lim oluvchi o‘rtasidagi ishonchga asoslangan hamkorlik kasbiy kompetensiyalar rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini asoslaydi.

Devid Kolb tajribaviy ta‘lim nazariyasida hamkorlikka asoslangan faoliyatlarning metodik kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab, uning modeli bo‘lajak o‘qituvchilarda reflektiv va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan.

Benjamin Blum ta’limiy maqsadlarni kognitiv, affektiv va psixomotor sohalarga tasniflash orqali metodik kompetensiyani kompleks rivojlantirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Pedagogik hamkorlik ushbu sohalarning muvozanatli rivojlanishini ta’minlovchi muhim mexanizm hisoblanadi.

Faoliyat nazariyasi doirasida Aleksey Leontyev bilim, ko‘nikma va malakalarning shakllanishi ijtimoiy faoliyat va hamkorlik jarayonida yuz berishini ta’kidlab, metodik kompetensiyani rivojlantirishda tizimli-faoliyat yondashuvining nazariy asoslarini belgilab beradi.

Pyotr Galperin aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasida pedagogik hamkorlikni o‘quv faoliyatini samarali tashkil etuvchi muhim omil sifatida ko‘rsatadi. Uning qarashlari metodik tayyorgarlikni tizimli rivojlantirish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega.

Nihoyat, Devid Jonson hamkorlikda o‘qitish nazariyasida ta‘lim jarayoni samaradorligi ijobiy o‘zaro bog‘liqlik, individual mas’uliyat va refleksiya orqali ta’minlanishini ilmiy asoslab beradi. Ushbu yondashuv pedagogik hamkorlikning amaliy mexanizmlarini belgilab beradi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik hamkorlik va metodik kompetensiya tushunchalari o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning integratsiyasi bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur olimlarning ilmiy qarashlari ushbu tadqiqotning ilmiy-nazariy asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Pedagogik hamkorlik zamonaviy ta‘lim tizimida ta‘lim jarayoni ishtirokchilari o‘rtasida tenglik, o‘zaro hurmat, mas‘uliyat va hamkorlikka asoslangan munosabatlarni qaror toptirishga xizmat qiluvchi muhim didaktik yondashuv sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuvda o‘qituvchi va talabaning an‘anaviy bilim beruvchi va bilim oluvchi sifatidagi rollari bilan bir qatorda, ularning muammolarni birgalikda hal etishda faol hamkorlar va teng subyektlar sifatida ishtirok etishi nazarda tutiladi. Natijada, bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarida mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, ijodiy yondashuv hamda pedagogik faoliyatni reflektiv baholash ko‘nikmalari bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Metodik kompetensiya bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasini belgilovchi integrativ kasbiy sifat sifatida namoyon bo‘ladi. U fan mazmunini samarali yetkazish uchun mos o‘qitish metodlarini tanlash va qo‘llash, ta‘lim jarayonini rejalashtirish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish hamda zamonaviy innovatsion texnologiyalarni amaliyotga joriy etish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Pedagogik hamkorlik asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni metodik kompetensiyaning shakllanishi va rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ushbu jarayonda kompetensiyaviy yondashuv bilim, ko‘nikma va malakalarning integratsiyasini ta‘minlasa, tizimli-faoliyat yondashuvi amaliy faoliyatni faollashtiradi, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv esa bo‘lajak o‘qituvchilarning individual imkoniyatlari va rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olishga xizmat qiladi.

Ilmiy-nazariy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, pedagogik hamkorlik bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida motivatsion, kognitiv va amaliy komponentlarning o‘zaro uyg‘un rivojlanishini ta‘minlaydi. Bunday integrativ yondashuv ta‘lim jarayoni ishtirokchilarining faolligini oshiradi, mashg‘ulotlar mazmunini boyitadi hamda ta‘lim jarayonining umumiy samaradorligini yuksaltiradi.

Mazkur tadqiqot metodologiyasi pedagogik hamkorlik asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berishga yo‘naltirilgan. Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy, tizimli-faoliyat va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar tashkil etib, ular metodik kompetensiyani murakkab, ko‘p komponentli pedagogik hodisa sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Pedagogik hamkorlikning metodik kompetensiyalar rivojiga ta‘sirini aniqlash maqsadida ilmiy-pedagogik adabiyotlar, me‘yoriy-huquqiy hujjatlar hamda ilg‘or pedagogik tajribalar o‘rganildi. Shuningdek, pedagogik hamkorlik asosida metodik kompetensiyalarni rivojlantirish modelini loyihalash uchun metodologik asos yaratishda modellashtirish metodidan foydalanildi.

Tadqiqot metodikasi bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish, ta‘lim jarayonini tizimli tashkil etish, pedagogik hamkorlik mexanizmlarini amaliyotga joriy etish hamda ta‘lim samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik hamkorlik asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta‘lim tizimi talablariga mos, ilmiy va metodik jihatdan asoslangan pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yuksaltirish, metodik faoliyatga ongli va ijodiy munosabatni shakllantirish hamda ta‘lim sifati va pedagogik amaliyot samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 84–91.
2. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan Publishing Company, pp. 67–75.
3. Shulman, L.S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), pp. 4–14.
4. Bruner, J.S. (1966). *Toward a Theory of Instruction*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 72–85.
5. Rogers, C.R. (1969). *Freedom to Learn*. Columbus, OH: Charles E. Merrill Publishing Company, pp. 157–169.
6. Kolb, D.A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, pp. 38–44.
7. Bloom, B.S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*. New York: Longmans, Green and Company, pp. 18–24.
8. Leontiev, A.N. (1978). *Activity, Consciousness, and Personality*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, pp. 62–70.
9. Galperin, P.Y. (1969). Stages in the development of mental acts. In: *A Handbook of Contemporary Soviet Psychology*. New York: Basic Books, pp. 249–273.
10. Johnson, D.W., & Johnson, R.T. (1999). *Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning*. Boston: Allyn and Bacon, pp. 34–41.

LOYIHAVIY FAOLIYAT JARAYONIDA O‘QUVCHILARNI IJODIY FAOLIYATGA JALB ETISH OMILLARI

Farg‘ona davlat universiteti
Egamberdieva Yulduz Urinboevna
pedagogika fanlari buyicha falsafa doktori (PhD),
Toshtemirova Gulsanamoy Ilhomjon qiz
cFarg‘ona davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur mavzu loyihaviy faoliyat jarayonida o‘quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb etishga xizmat qiluvchi pedagogik-psixologik va tashkiliy omillarni yoritishga qaratilgan. Unda loyiha muammosining dolzarbligi, o‘quvchi motivatsiyasi, erkin tanlov va mas’uliyat, hamkorlik muhiti, kreativ topshiriqlar dizayni, refleksiya va baholashning rag‘batlantiruvchi mexanizmlari kabi omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘qituvchining fasilitatorlik roli, resurslar (raqamli vositalar, vizual materiallar), vaqtni boshqarish va natijani ommalashtirish (taqdimot, ko‘rgazma) ijodiy faollikni kuchaytiruvchi shartlar sifatida asoslanadi. Mavzu natijasida loyiha asosida ta’limda o‘quvchining mustaqil fikrlashi, yangicha yechim topishi va ijodiy mahsulot yaratish kompetensiyalari rivojlanishi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: loyihaviy faoliyat, ijodiy faoliyat, motivatsiya, kreativ topshiriq, hamkorlik, fasilitator, refleksiya, baholash, taqdimot, kompetensiya.

Аннотация. Данная тема направлена на раскрытие педагогических, психологических и организационных факторов, обеспечивающих вовлечение учащихся в творческую деятельность в процессе проектной деятельности. Рассматриваются актуальность проектной проблемы, мотивация обучающихся, свобода выбора и ответственность, сотрудничество, дизайн творческих заданий, рефлексия и стимулирующие механизмы оценивания. Отдельное внимание уделяется роли учителя как фасилитатора, использованию ресурсов (цифровые инструменты, визуальные материалы), управлению временем и публичной презентации результатов (защита проекта, выставка) как условиям усиления творческой активности. В итоге обосновывается, что проектное обучение способствует развитию самостоятельного мышления, поиску нестандартных решений и формированию компетенций создания творческого продукта.

Ключевые слова: проектная деятельность, творческая деятельность, мотивация, креативные задания, сотрудничество, фасилитатор, рефлексия, оценивание, презентация, компетенции.

Abstract. This topic focuses on pedagogical, psychological, and organizational factors that engage students in creative activity during the project-based learning process. It examines the relevance of the project problem, learners' motivation, freedom of choice and responsibility, collaborative learning environment, creative task design, reflection, and feedback-oriented assessment mechanisms. Special attention is given to the teacher's role as a facilitator, the use of resources (digital tools, visual materials), time management, and public dissemination of outcomes (presentations, exhibitions) as conditions that enhance creativity. The topic argues that project-based learning supports independent thinking, encourages original solutions, and develops competencies for producing creative outcomes.

Keywords: project-based learning, creative activity, motivation, creative tasks, collaboration, facilitator, reflection, assessment, presentation, competencies.

Kirish. Loyihaviy faoliyat — bu o‘quvchini “tayyor javob” atrofida aylantirmaydigan, aksincha, muammo atrofida fikrlatib, izlatib, topdirib, yaratdiradigan ta’lim maydoni. Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyoda bilimning o‘zi yetmaydi: o‘quvchi bilimni qo‘llay olishi, yangi vaziyatga moslab qayta ishlashi, eng muhimi — yangicha yechim topib, ijodiy mahsulotga aylantira bilishi kerak. Shu nuqtada loyihaviy faoliyat o‘quvchini faollashtiradigan kuchli mexanizmga aylanadi: u o‘quvchini kuzatuvchidan ijrochiga, ijrochidan yaratuvchiga “ko‘chiradi”.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, har qanday loyiha avtomatik tarzda ijodiy faollikni yuzaga keltirmaydi. Ba’zan loyiha “qog‘oz uchun topshiriq”ga aylanib qoladi: o‘quvchi ko‘chiradi, nusxa oladi, bezaydi — lekin yaratmaydi. Demak, o‘quvchini ijodiy faoliyatga jalb etish uchun ma’lum omillar (shart-sharoitlar va ta’sir mexanizmlari) zarur: motivatsiyani uyg‘otish, muammoning hayotiyligi, erkin tanlov, jamoaviy hamkorlik, o‘qituvchining fasilitatorlik yondashuvi, kreativ topshiriqlar dizayni, resurslar va raqamli vositalardan oqilona foydalanish, refleksiya hamda rag‘batlantiruvchi baholash.

Shu sababli mazkur mavzu loyihaviy faoliyat jarayonida o‘quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb etish omillarini ilmiy-pedagogik jihatdan asoslashga qaratiladi. Mavzu doirasida o‘quvchining ijodiy faolligini kuchaytiradigan omillar tizimlashtiriladi, ularning ta’lim samaradorligiga ta’sir mexanizmlari ochib beriladi va loyiha asosida ta’limni tashkil etishda amaliy tavsiyalar uchun metodik poydevor yaratiladi. Natijada loyiha — shunchaki ish emas, balki o‘quvchi tafakkurini charxlaydigan, qalbiga ilhom soladigan va “men ham qila olaman” degan ishonchni uyg‘otadigan ijodiy jarayonga aylanishi ilmiy asosda ko‘rsatib beriladi.

Adabiyotlar tahlili

Loyihaviy faoliyat (project-based learning) bugungi ta’limda “bilimni eslab qolish”dan ko‘ra “bilim bilan ish qilish”ni markazga olib chiqadi: o‘quvchi muammo topadi, savol beradi, izlaydi, sinaydi va mahsulot yaratadi. Bu g‘oya tarixan pragmatizm va “tajriba orqali o‘rganish” konsepsiyasiga borib taqaladi: Dewey ta’limni hayotiy tajriba bilan bog‘lash, Kilpatrick esa loyihani o‘quvchi faoliyatini real maqsadga yo‘naltiruvchi model sifatida ko‘rsatadi. Shu sababli loyihaviy faoliyat ijodiy faollikni “bevosita chaqiruvchi” metod sifatida qaraladi, ammo adabiyotlarda qayd etilishicha, ijodkorlik loyihaning o‘zi bilan avtomatik kelmaydi — uni uyg‘otadigan didaktik shartlar va omillar tizimi zarur.

Konstruktivistik yondashuv doirasida Vygotskiy ijodiy rivojlanishning ijtimoiy-tarixiy tabiatini, ya’ni hamkorlik va muloqot orqali fikrning “o‘sinh zonasi”da kuchayishini asoslaydi; Bruner esa kashfiyot (discovery learning) va “scaffolding” (tayanch) orqali murakkab faoliyatni bosqichma-bosqich egallash ijodiy yechimlar paydo bo‘lishiga xizmat qilishini ta’kidlaydi. Demak, loyihada ijodiy faoliyatni kuchaytiradigan omillardan biri — o‘qituvchining nazoratchidan fasilitatorga aylanishi, ya’ni savol berish madaniyatini yaratishi, yo‘naltiruvchi tayanchlar berishi va o‘quvchini mustaqil qarorga olib kelishidir.

Ijodkorlikni tushuntiruvchi klassik tadqiqotlar (Guilford, Torrance) ijodiy fikrlashni divergent tafakkur, moslashuvchanlik, o‘ziga xoslik kabi komponentlar orqali izohlaydi. Keyingi yondashuvlarda (Amabile) ijodkorlik “motivatsiya + domen bilimi + ijodiy jarayon ko‘nikmalari”ning sinergiyasi sifatida talqin qilinadi. Bu yerda ayniqsa ichki motivatsiya (qiziqish, ma’no topish, o‘zini sinash) hal qiluvchi omil ekani ko‘p bora tasdiqlangan: o‘quvchi loyiha “bahodan” iborat bo‘lib qolsa, ijodiy xavf qilishdan qochadi; loyiha “men uchun ma’noli” bo‘lsa, ijodiy qadam tashlaydi. Shuning uchun Deci va Ryan’ning o‘zini-o‘zi belgilash nazariyasi (autonomy–competence–relatedness) loyihaviy faoliyatdagi ijodiy jalb etish omillarini tushuntirishda metodologik tayanch bo‘la oladi: erkin tanlov (autonomy), uddalash hissi (competence) va jamoaga tegishlilik (relatedness) kuchaysa, ijodiy faollik ham kuchayadi.

Loyihaviy ta’lim bo‘yicha empirik adabiyotlar (Blumenfeld va hammualliflar; Hmelo-Silver; Krajcik & Blumenfeld; Barron & Darling-Hammond; Thomas) PBL samaradorligi ko‘pincha uchta “nozik joy”ga bog‘liqligini ko‘rsatadi: (1) muammo va mahsulotning autentikligi (hayotiyli), (2) jarayonni boshqaruvchi tayanchlar (metakognitiv yo‘riqlar, rubrikalar, bosqichlar), (3) baholash va feedbackning formatliligi. Aynan baholash masalasida Black & Wiliam hamda Hattie & Timperley’ning ishlari “baholash — hukm emas, o‘qituvchi va o‘quvchini yo‘lga soladigan kompas” ekanini asoslaydi: formatli feedback o‘quvchini ijodiy qayta ishlashga undaydi, faqat yakuniy ball esa ko‘pincha “xatodan qo‘rqish”ni kuchaytiradi (ijodkorlikning ashaddiy dushmani — qo‘rquv, qolgan dushmanlari esa deadline va printer).

Hamkorlik omili ham adabiyotlarda alohida urg‘u bilan beriladi. Johnson & Johnson’ning kooperativ o‘qitish tadqiqotlari ijobiy o‘zaro bog‘liqlik, individual javobgarlik

va yuzma-yuz muloqot jamoada ijodiy g‘oyalar almashinuvi, dalillash va qayta ko‘rish madaniyatini kuchaytirishini ko‘rsatadi. Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasi doirasida model ko‘rish, o‘z-o‘ziga ishonch (self-efficacy) va rag‘batning ijodiy faoliyatga ta‘sirini izohlaydi: o‘quvchi “men uddalay olaman” degan ishonchni sezsa, yangi yechim sinashdan tortinmaydi.

So‘nggi adabiyotlar raqamli vositalar va media resurslarning ham ijodiy jalb etishdagi rolini kuchaytirayotganini ko‘rsatadi: vizualizatsiya, prototiplash (Canva, Tinkercad, Padlet kabi), tezkor hamkorlik muhiti, taqdimot va ommalashtirish kanallari o‘quvchi mahsulotini “haqiqiy auditoriya”ga olib chiqadi. Auditoriya paydo bo‘lsa, mas’uliyat ham, ilhom ham ortadi — chunki o‘quvchi endi “o‘qituvchi uchun” emas, “odamlar uchun” yaratishni boshlaydi.

Shu bilan birga, tahlil adabiyotlarda bir nechta bo‘shliqlar borligini ko‘rsatadi. Birinchidan, “ijodiy faoliyat” ko‘p ishda umumiy shior sifatida tilga olinadi, lekin uni o‘lchash indikatorlari (originality, usefulness, elaboration, refleksiya sifati, g‘oya soni va h.k.) turlicha va ba‘zan noaniq. Ikkinchidan, PBLda ijodiy jalb etish omillari ko‘pincha alohida-alohida (motivatsiya, hamkorlik, baholash) o‘rganiladi; ularni yagona integrativ model sifatida tizimlashtirish kam uchraydi. Uchinchidan, mahalliy ta‘lim konteksti, sinf resurslari, til muhiti va inklyuziv sharoit (turli ehtiyojli o‘quvchilar) kesimida dalillangan amaliy metodikalar yetarli darajada umumlashtirilmagan. Demak, mavzu bo‘yicha keyingi izlanishlar omillarni aniq indikatorlar bilan operatsionallashtirish, aralash metod (kuzatuv + mahsulot tahlili + so‘rov/intervyu) va dizayn-asosli tadqiqot orqali sinf amaliyotiga mos model yaratishni talab qiladi.

Natija va muhokama

Tadqiqot doirasida loyihaviy faoliyatga integratsiya qilingan ijodiy jalb etish omillari (muammoning hayotiyliigi, erkin tanlov, jamoaviy hamkorlik, fasilitatorlik, kreativ topshiriq dizayni, formatli baholash va refleksiya, natijani ommalashtirish) o‘quvchilarning loyihaga “ishtirokchi” emas, “yaratuvchi” sifatida kirib kelishini kuchaytirishi kuzatildi. Natijalar, avvalo, jarayon ko‘rsatkichlarida yaqqol namoyon bo‘ldi: o‘quvchilar tashabbus ko‘rsatishi, savol berish chastotasi, g‘oya variantlari soni, topshiriqni qayta ishlash (revision) va o‘zaro fikr almashish sifati oshdi. Ikkinchidan, mahsulot ko‘rsatkichlarida ijobiy siljish sezildi: tayyor andozaga suyanish kamayib, original yechimlar, dizayn va mazmun uyg‘unligi, dalillash va asoslash elementlari ko‘paydi. Uchinchi jihat — refleksiya: o‘quvchilar “nima qildim?”dan “nega shunday qildim, yana qanday bo‘lishi mumkin?” bosqichiga yaqinlashib, xatoni “yakun” emas, “tahrirga sabab” deb qabul qila boshladi.

Muhokama qilinganda, ijodiy faollikni kuchaytirgan eng “og‘ir vaznli” omil erkin tanlov va ma‘nolilik (autentik muammo) ekanligi ko‘rinadi: o‘quvchi loyiha mavzusini shaxsiy tajribasi bilan bog‘lagan zahoti motivatsiya tashqi bahodan ichki qiziqishga ko‘chadi va ijodiy xavf (yangi yo‘l sinash) uchun psixologik “ruxsat” paydo bo‘ladi. Bu holat formatli

feedback bilan birga berilganda yanada kuchaydi: baho hukm bo‘lib tushmaganida, o‘quvchi fikrini himoya qiladi, dalil izlaydi, prototipni qayta ishlaydi. Jamoaviy hamkorlik esa g‘oyani “ko‘paytiruvchi mexanizm” bo‘lib xizmat qildi: turli qarashlar to‘qnashuvi natijasida o‘quvchi fikrini aniqlashtiradi, asoslaydi va takomillashtiradi; bunda o‘qituvchining fasilitatorlik roli (savol berish, yo‘naltirish, tayanch berish) ijodiy jarayonning ritmini ushlab turuvchi “dirijyor” vazifasini bajardi.

Natijalarni shunday talqin qilish mumkin: ijodiy jalb etish omillari alohida ishlaganda qisqa muddatli faollik beradi, lekin ular tizimli uyg‘unlashganda (muammo–tanlov–hamkorlik–tayanch–feedback–refleksiya–taqdimot) ijodiy faoliyat barqaror kompetensiyaga aylanadi. Shu bilan birga, muhokama jarayonida ikki cheklov ham aniqlandi: (1) vaqt va resurslar yetishmasa, loyiha “bezatish” darajasida qolib ketishi mumkin; (2) baholash mezonlari noaniq bo‘lsa, o‘quvchi ijodiylikni “chiroy” deb tushunib, mazmuniy yangilik va foydalilikni e‘tibordan chetda qoldiradi. Demak, amaliy tavsiya sifatida ijodiy mahsulotni baholash rubrikasi (originality + usefulness + dalillash + hamkorlik + refleksiya) va bosqichma-bosqich tayanchlar (checklist, mini-konferensiya, oraliq taqdimot) majburiy komponent sifatida ko‘rilishi lozim.

Xulosa

Loyihaviy faoliyat jarayonida o‘quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb etish tasodifiy holat emas, balki oldindan puxta rejalashtiriladigan pedagogik tizim natijasidir. Tadqiqot mazmunidan kelib chiqib, ijodiy faollikni kuchaytiruvchi asosiy omillar — muammoning hayotiy va ma’noli qo‘yilishi, o‘quvchiga erkin tanlov berilishi, hamkorlikka asoslangan muhit yaratilishi, o‘qituvchining fasilitatorlik yondashuvi, kreativ topshiriqlarni to‘g‘ri dizayn qilish, formatli baholash va refleksiya jarayonining uzluksiz tashkil etilishidan iborat ekani asoslandi. Aynan shu omillar uyg‘unlashganda o‘quvchi loyihada “bajaruvchi” emas, “yaratuvchi” sifatida qatnashadi va ijodkorlik uning barqaror kompetensiyasiga aylanadi.

Shuningdek, loyiha natijasini ommalashtirish (taqdimot, ko‘rgazma, himoya) o‘quvchining mas’uliyati va ilhomini oshiradigan kuchli rag‘batlantiruvchi mexanizm ekani ko‘rsatildi. Biroq vaqt-resurs cheklovi hamda baholash mezonlarining noaniqligi loyihaning ijodiy mazmunini susaytirishi mumkin. Shu bois, amaliy jihatdan loyihani bosqichma-bosqich tayanchlar, aniq rubrika asosidagi baholash va muntazam feedback bilan olib borish tavsiya etiladi.

Umuman olganda, loyihaviy faoliyat to‘g‘ri tashkil etilganda, u o‘quvchini “topshiriq bajarish” doirasidan chiqarib, “g‘oya yaratish” madaniyatiga olib kiradi — va ta’limning eng katta yutug‘i ham shu: o‘quvchi bilimni yodlab qolmaydi, uni hayotga aylantiradi.

Foydalanilgan asosiy manbalar :

1. Dewey, J. *Democracy and Education*.
2. Kilpatrick, W.H. *The Project Method*.

3. Vygotsky, L.S. *Mind in Society; Thought and Language*.
4. Bruner, J.S. *The Process of Education*.
5. Guilford, J.P. (divergent thinking bo‘yicha ishlari).
6. Torrance, E.P. (creativity va TTCT yo‘nalishi).
7. Amabile, T.M. (Componential theory of creativity).
8. Deci, E.L., Ryan, R.M. (Self-Determination Theory).
9. Bandura, A. (Social learning; self-efficacy).
10. Blumenfeld, P.C. va boshq. (PBL motivatsiya va jarayon tadqiqotlari).
11. Thomas, J.W. (PBL bo‘yicha review).
12. Hmelo-Silver, C.E. (scaffolding va inquiry).
13. Krajcik, J., Blumenfeld, P. (PBL dizayni).
14. Black, P., Wiliam, D. (formative assessment).
15. Hattie, J., Timperley, H. (feedback modeli).

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTEBLARIDA O'QITISHNING INTERFAOL USULLARI

Kazimov Jamshid Shamdinnovich

Qo'qon davlat universiteti

Pedagogika kafedrası PhD dotsenti

+998911447557

Kaizmovjamshid86@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim makteblarida qo'llanilayotgan interfaol o'qitish usullari tahlil qilinadi. Interfaol usullar talabalarning o'zlashtirish jarayonida faol ishtirokini ta'minlab, ta'lim sifatini oshiradi. Maqolada interfaol ta'lim usullarining mohiyati, afzalliklari va amaliy qo'llanilishi haqida fikr yuritiladi hamda metodologik asoslari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Umumiy o'rta ta'lim, o'qitish usullari, interfaol usullar, ta'lim samaradorligi, talaba faoliyati, o'quv jarayoni

Abstract: This article analyzes the interactive teaching methods used in general secondary education schools. Interactive methods ensure students' active participation in the learning process and contribute to improving the quality of education. The article discusses the essence, advantages, and practical application of interactive teaching methods, and also examines their methodological foundations.

Keywords: general secondary education, teaching methods, interactive methods, educational effectiveness, student activity, learning process

Аннотация: В данной статье анализируются интерактивные методы обучения, применяемые в общеобразовательных школах. Интерактивные методы обеспечивают активное участие учащихся в процессе усвоения знаний и способствуют повышению качества образования. В статье рассматриваются сущность, преимущества и практическое применение интерактивных методов обучения, а также анализируются их методологические основы.

Ключевые слова: общее среднее образование, методы обучения, интерактивные методы, эффективность образования, активность учащихся, учебный процесс

Kirish. Ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishda o‘qitish usullarining o‘rni muhimdir. An’anaviy dars usullari bilan ta’lim olish qobiliyatlari cheklangan bo‘lsa, interfaol usullar talabalarning o‘quv motivatsiyasini oshirish va mustaqil fikrlashini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida interfaol usullarning tatbiqi zamonaviy pedagogik jarayonlarda yangicha yondashuvdir va ularning samaradorligi yuzasidan o‘rganish talab qilinadi. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da yosh avlodni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlari asosida zamonaviy madaniyat va iqtisodiyotning pedagogik shakl va vositalarini ishlab chiqish, amaliyotga joriy etishga alohida ahamiyat berilgan.

Shu jihatdan ham umumiy o‘rta ta’lim maktablarida davlat ta’lim standartlari bo‘yicha ko‘zda tutilgan ta’lim tarbiyani takomillashtirish, uni o‘quvchilar ongiga singdirib borib, tafakkurni shakllantirish muammosi dolzarbdir.

Interfaol usullar - o‘zaro fikr almashishga, o‘zaro fikrlarni to‘ldirishga, goh noverbal, goho verbal ta’sir o‘tkazishga qaratilgan harakatlar majmuasidir. Interfaol usullarni qo‘llashda o‘zaro ta’sir asosiga qurilgan intellektual harakatlar shunchaki ta’sir yoki turtki vazifasini bajarish bilan cheklanib qolmaydi va hamkorlik sub’ektlarini ijodiy izlanishga yo‘naltirish, noma’lum holatni ochishga(kashf etishga) ko‘mak beruvchi nazariy-aqliy mulohazalarni yaratish funksiyalarini ham bajarishi mumkin.[1]

Ta’lim mazmunini o‘zlashtirishda o‘quvchilarning bilim saviyasi, o‘zlashtirish darajasi, ta’lim manbai, didaktik vazifalarga muvofiq va munosib ravishda quyidagi interfaol usullar qo‘llaniladi:

- o‘qitishning ko‘rgazmali usuli;
- mustaqil ishlar usuli;
- muammoli-evristik modellashtirish usuli;
- ilmiy tadqiqot usullari;
- o‘qitishning muammoli-izlanishli va reproduktiv usullari;
- o‘qitishning induktiv va deduktiv usullari;
- o‘qitishning nazorat va o‘zini o‘zi nazorat qilish usullari.

Metodlar quyidagi guruhchalarni o‘z ichiga oladi:

Birinchi guruh usullari: o‘quv axborotlarini eshitish orqali qabul qilish usullari (og‘zaki metodlar: hikoya, ma’ruza, suhbat va boshqalar).[2]

Ikkinchi guruh usullari: o‘quv axborotlarini ko‘rgazmali uzatish va ko‘rish orqali qabul qilish usullari (ko‘rgazmali metod, tasviriy namoyish qilish va boshqalar).

Uchinchi guruh usullari: o‘quv axborotlarini amaliy mehnat harakatlari orqali berish (amaliy metodlar, mashqlar, laboratoriya ishlari, dasturlar tuzish, mashq va masalalar hamda test topshiriqlarini echish, mehnat harakatlari va boshqalar).

Interfaol usullar asosida tuzilgan dars tizimlarida turli strategiyalardan foydalaniladi. Bunda o‘quvchilarga yashirincha usullardan (kitob, konspektlar va h.k.) foydalanish taqiqlanmaydi, aksincha bunday usullarni qo‘llash rag‘batlantiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tahlil interfaol o‘qitish usullarining nazariy asoslariga hamda ularning maktab sharoitidagi amaliy qo‘llanilishiga asoslanadi. Tadqiqot doirasida darslarda kuzatuv o‘tkazilib, o‘qituvchilar va talabalar fikrlari so‘rovnomalar orqali yig‘ildi. Shuningdek, interfaol metodlarning ta‘lim samaradorligiga ta‘siri o‘rganildi. Abdullaev, M. (2020). “Interfaol ta‘lim usullari pedagogikasi”. Toshkent, Ta‘lim nashriyoti. Olimova, G. (2019). “Yangi pedagogik texnologiyalar va ularning maktab ta‘limidagi ro‘li”. Samarqand universiteti nashri. Karimov, J. (2021). “Talabalar faoliyatiga yo‘naltirilgan interfaol metodlar”. Ta‘lim metodikasi jurnali, 4-son. bo‘yicha ishlar olib borganlar.

Tahlil interfaol o‘qitish usullarining nazariy asoslariga hamda ularning maktab sharoitidagi amaliy qo‘llanilishiga asoslanadi. Tadqiqot doirasida darslarda kuzatuv o‘tkazilib, o‘qituvchilar va talabalar fikrlari so‘rovnomalar orqali yig‘ildi. Shuningdek, interfaol metodlarning ta‘lim samaradorligiga ta‘siri o‘rganildi.

O‘quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, muammolarni hal qilishda tayyor standart echimlar bilan birga nostandard echimlar qilishga undash, o‘quvchilar ichki hissiyotlarini yuzaga chiqarib, ularni mantiqiy fikrlashga chorlash, ularni solishtirish, xususiy analitik fikr yuritishga o‘rgatish, ularning intellektual, zukkolik xislatlarini shakllantirish va ma‘lum yo‘nalishda yanada yuqori darajada rivojlantirish maqsadida muammoli uslubdan foydalaniladi.[3]

Muammoli vaziyat qanday hosil qilinadi? Buning uchun bajarilishi lozim bo‘lgan topshiriq e‘lon qilinadi. Endi shu vazifani bajarish uchun o‘quvchi bor bilim va ko‘nikmalarini eslaydi, topshiriqni bajarishda shu paytgacha egallagan bilimlarining etishmasligini sezish bilan birga o‘quvchi shaxsida ma‘lum psixologik qarama-qarshilik shaklidagi holat yuz beradi. Galdagi muammo topshiriqni bajarish va shu topshiriqni bajarish uchun yangi bilim, iqtidor va ko‘nikmalarni izlash muammosi paydo bo‘ladi. Ana shu vaziyat esa muammoli tahsilning boshlanish jarayoni hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Interfaol ta‘lim usullari o‘quvchilarning darsda faol ishtirokini ta‘minlaydi, o‘zaro fikr almashish, guruh ishlari, muammoli vaziyatlarni hal qilish orqali bilimni chuqurroq o‘zlashtirish imkoniyatini beradi. Bu usullar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va dars jarayonini yanada qiziqarli qiladi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarning maslahati va yetakchiligi talabalarning o‘z-o‘zini boshqarishi uchun yordam beradi.

O‘rganish natijalariga ko‘ra, interfaol usullarni qo‘llash umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida ta‘lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Talabalarning bilim olish darajasi yuqorilaydi, ular bilimlarni amalda qo‘llashga ko‘proq qodir bo‘ladi. Shu bois, pedagoglarga

interfaol usullarni darslar jarayonida keng joriy etish tavsiya etiladi. Pedagog o‘quvchilarning topshiriqni mustaqil bajarish jarayonini zukkolik bilan boshqaradi, e‘tibor bilan kuzatadi, kerak bo‘lganda jonli muloqotga chorlaydi. O‘quvchilar mantiqiy fikrlash davomida ularning jonli mushohadasi, fikr doirasi pedagog tomonidan izchillik bilan hisobga olinadi va tahsil oxirida faol o‘quvchilarga qo‘yilgan ballar yoki baholarni e‘lon qiladi.

O‘quvchilarda umumlashgan psixologik va uslubiy bilim, iqtidor va ko‘nikmalarni shakllantirish, o‘z tajribalarini tanqidiy nuqtai nazardan yanada mustahkamlash, real haqiqiy amaliyotdagi sharoitda sinash va amaliy ko‘nikmalarni yangi bilimlar bilan yanada boyitish maqsadida shu uslubdan foydalaniladi.[4]

Ma‘lumki, har qanday fan o‘qitilishi uchun belgilangan maqsadga ko‘ra, uning mazmuni tanlanadi. Uni o‘zlashtirish uchun unga mos usullar tanlanadi. So‘ngra o‘quv vositalari va nihoyat, bularga mos ravishda o‘qitish shakli tanlanadi

O‘qitishda foydalanib kelinayotgan noananaviy usullar- interfaol metodlar o‘quvchilar orasida raqobat muhitini vujudga keltirib, o‘quvchilarni harakatchanlikka, izlanuvchanlikka ruhlanitiriladi. Har qanday interfaol metod to‘g‘ri va maqsadli qo‘llanilganda o‘quvchilarni mustaqil ishlashga, teran fikrlashga o‘rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kazimov J.Sh. Modern approaches to ensuring the quality and efficiency of educational processes in general secondary schools. // Public education. - Tashkent 2017-№4.- B 20-24.

2. Kazimov J.Sh., Introducing structured approach to organization and management of educational processes. // Eastern European Scientific Journal.- Germany, 2018-№5. - R 122-126

3. Kazimov J.Sh. Organization and management of innovation processes in general secondary education institutions. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – America, 2019-№3. - R 25-30.

4. Kazimov J.Sh. Sovremennyy podkhody k kachestvu i effektivnosti uchebno-vospitatelnyx protsesov v obshcheobrazovatelnyx scholax. // Sovremennyy kontseptsii nauchnyx issledovaniy XLVIII International Scientific Conference. - Russia, 2019-№2.- P.230-232.

5. Турғунов С.Т., Мақсудова Л.А. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш: Методик қўлланма. – Тошкент: Фан, 2009. – 155 б.

6. Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент: Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001. – 602 б.

TALABANING AXBOROT MADANIYATI ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Jumanqo'ziyev O'ktamjon O'tkirjon o'g'li

*Qo'qon DU Raqamli texnologiyalar va
sun'iy intellekt kafedrası o'qituvchisi
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tel: +998972157013 jumanqoziyev@mail.ru

Umaraliyeva Muslimaxon Akbarali qizi

*Qo'qon DU Xorijiy filologiya fakulteti
Xorijiy til va adabiyoti ta'lim yo'nalishi talabasi*

Tel: +998933716664 muslimaumaraliyeva88@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada talabanning axborot madaniyatini shakllantirish tizimini nazariy asoslash va loyihalash va uni oliy o'quv yurtining o'quv jarayoniga joriy etish samaradorligini yoritish masalasi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: axborot madaniyati, axborot muhiti, elektron ta'lim resurslari, ta'lim jarayoni, ta'limni axborotlashtirish.

Абстрактный. В статье рассматривается вопрос теоретического обоснования и проектирования системы формирования информационной культуры студента и эффективности ее внедрения в учебный процесс высшего учебного заведения.

Ключевые слова: информационная культура, информационная среда, электронные образовательные ресурсы, образовательный процесс, информатизация образования.

Abstract. The article discusses the issue of theoretical justification and design of the system of forming the information culture of the student and the effectiveness of its introduction into the educational process of the higher educational institution.

Key words: information culture, information environment, electronic educational resources, educational process, informatization of education.

KIRISH. Axborot madaniyati deganda axborotni yaratish, qayta ishlash, uzatish va iste'mol qilishda yangi axborot texnologiyalari, zamonaviy texnik vositalar va usullardan foydalangan holda, ular bilan malakali va maqsadli ishlay bilishni tushunamiz. Talabanning axborot madaniyatini shakllantirishning pedagogik tizimida biz o'zaro bog'liq va o'zaro

shakllantiruvchi tarkibiy qismlarning uzviy birligini tushunamiz: maqsadli sozlamalar, mazmun, tashkiliy shakllar va o‘quv qo‘llanmalari talabalarning zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda axborot bilan mustaqil va samarali ishlash qobiliyatini va muayyan printsiplarni hisobga olgan holda turli xil texnik vositalarni; shuningdek, mezonlar asosida axborot madaniyatining rivojlanish darajasini aniqlashning diagnostika vositalarini shakllantiradi. So‘nggi paytlarda “axborot madaniyati” tushunchasiga qiziqish kuchaygan. Uning tarixi ming yilliklarga borib taqaladi va axborot bilan uzviy bog‘liqdir. Vaziyat signaliga rasmiy munosabatning o‘zgarishini boshlang‘ich nuqtasi sifatida tan olish mantiqan to‘g‘ri keladi, bu hayvonot dunyosiga xos bo‘lgan, ammo mazmunan faqat insonga xosdir. Ma‘daniyat tarixi informatikaning bilim fani, axborot esa texnika fani sifatidagi tarixdan oldingi davr va rivojlanish bosqichlaridan boshqa narsa emas.

Pedagogik maqsadlarda insoniyatning (jamiyatning) axborot madaniyatini va shaxsning axborot madaniyatini ajratib ko‘rsatish maqsadga muvofiqdir. Jamiyatning axborot madaniyati odamlar va ularning guruhlarining atrof-muhit ob‘ektlari va hodisalari, ularning parametrlari, xususiyatlari va holatlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni tan olish, uzatish va o‘zgartirish bo‘yicha faoliyati bilan bog‘liq.

Agar shaxs madaniyati deganda inson tomonidan to‘plangan ma‘lumotlardan foydalanishga yordam beradigan va uni uning hayotining barcha tizimlariga aylantiradigan bilimlar, qarashlar, e‘tiqodlar, qobiliyatlar, ko‘nikmalar tizimi tushunilsa, u holda shaxsning axborot madaniyati. shaxsning mahorat darajasi kompyuter axborot texnologiyalari va axborot bilan maqsadli ishlash qobiliyati. Boshqacha aytganda, bu shaxsning jamiyatning axborot madaniyatini o‘zlashtirishi natijasidir. Axborot oqimining erkin yo‘nalishi uchun inson umumiy madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri sifatida axborot madaniyatiga ega bo‘lishi kerak. Axborot madaniyati insonning ijtimoiy tabiati bilan bog‘liq bo‘lib, uning turli ijodiy qobiliyatlari mahsulidir.

Ta‘lim tadqiqotida axborot madaniyati turli xil o‘rganish darajalariga ega:

✚ Ijtimoiy-pedagogik, bu erda u ijtimoiy sohaning bir qismi sifatida qaraladi, jamiyatdagi kommunikativ jarayonlarning mazmuni, mexanizmlari va ularning tarkibiy qismlariga ta‘sir qiladi;

✚ Axborot madaniyatini pedagogik qadriyat, yosh avlodga etkaziladigan ob‘ekt sifatida o‘rganuvchi ilmiy-pedagogik;

✚ Axborot madaniyati mazmunini aniqlashga qaratilgan kasbiy-pedagogik, usullari va axborotni tan olish va o‘zgartirish, mohiyatini axborot faoliyati tashkil etuvchi kasblar va mutaxassisliklar talablariga muvofiq ko‘nikma va shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish;[1;33-39-b]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Shaxsning axborot madaniyati tuzilishi bo‘yicha quyidagi olimlar: Atayan A. M. Axborot faoliyati; axborot qiymatlari; axborotga e‘tibor berish; axborot kompetensiyasi;

axborot tajribasi; axborot etikasi; axborot estetikasi; axborot gigienasi; Axborot xavfsizligi Oxrisheva M.G. Axborot kompetensiyasi; kommunikativ qobiliyat; qiymat yo‘nalishlari; axborot dunyoqarashi; Gaidarenko LV Axborot faoliyati, fikrlashning axborot uslubi, Gaisina L. F. Algoritmik fikrlash; axborot kompetensiyasi, kommunikativ qobiliyat; professional axborot faoliyati; Danilchuk E. V. Axborot faoliyati; professional axborot faoliyati; axborot kompetensiyasi; kommunikativ qobiliyat; axborot dunyoqarashi. Drannikova G. V. Tafakkurning axborot uslubi; axborot faoliyati; axborot dunyoqarashi. Zinovieva N.B. Axborot faoliyati; axborot kompetensiyasi; axborot xatti-harakati; axborot etikasi; Konyushenko S. M. Axborot faoliyati; axborot savodxonligi; shaxsiyatning psixofiziologik xususiyatlari; m Krasnova OV Axborot kompetensiyasi; axborot xatti-harakati; axborot axloqi; axborot ekologiyasi; axborot dunyoqarashi Lavrinenko N. A. Axborot faoliyati; axborot kompetensiyasi; hissiy va irodaviy fazilatlar; axborot harakati. Mizinova L. V. Axborot yo‘nalishi; axborot savodxonligi; algoritmik fikrlash; axborot etikasi; Morozkov I. Ye. Axborot harakati; axborot dunyoqarashi. Nazarenko M. M. Axborot faoliyati; axborot kompetensiyasi; professional axborot faoliyati. Ovchinnikova K. R. Axborot faoliyati; axborot kompetensiyasi; ijodiy fikrlash uslubi. Pronina L. A. Axborot harakati; axborot faoliyati; axborot fikrlash uslubi; axborot gigienasi. Qo‘rqinchli OM Axborot kompetensiyasi; algoritmik fikrlash; qiymat yo‘nalishlari; shaxsiyatning psixofiziologik xususiyatlari. Sigovtsev GS Axborot faoliyati; axborot gigienasi; axborot dunyoqarashi. Surchalova L. B. Axborot savodxonligi; axborot faoliyati. Shvartsman MM Axborot kompetensiyasi, kommunikativ kompetentsiya; axborot gigienasi; Axborot xavfsizligi; Yakimtsova O.V. Qadriyat yo‘nalishlari; axborot kompetensiyasi; axborot faoliyati, axborot dunyoqarashi bo‘yicha ishlar olib borganlar [2;6-9-b].

O‘rganilgan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, axborot madaniyatining tarkibiy tuzilmalari va ularning o‘zaro bog‘liqliklarini yaxlit tizim sifatida aniqlash masalasida ushbu muammoni tadqiq etayotgan olimlar o‘rtasida haligacha yagona fikr mavjud emas. Olimlar axborot madaniyati strukturasini aniqlashda o‘z yondashuvlarini turli pozitsiyalardan asoslaydilar. Shunday qilib, LV Mizinova, K.K. Platonovning shaxs tuzilishiga tayanib, shaxsiy jihatdan axborot madaniyati bir xil tarkibiy qismlardan iborat va o‘rganilayotgan madaniyatning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, quyidagi shaklda ifodalanishi mumkin deb hisoblaydi: qiziqishlar, moyilliklar, shaxsning dasturiy va texnik vositalardan foydalanishga yo‘naltirilganligini belgilovchi e‘tiqodlar, ehtiyojlar; kompyuter bilan ishlash bo‘yicha bilim, ko‘nikma, malaka va tajriba.

E.V. Danilchuk madaniyatni evolyutsion-sinergetik yondashuv nuqtai nazaridan tushunishdan kelib chiqib, insonning axborot madaniyatining mazmuni undagi “madaniyat” qatorining ustuvorligi bilan belgilanadi degan xulosaga keladi. insonning axborot madaniyatini o‘zining insonparvarlik, ma’naviy ko‘rinishlarida tavsiflovchi, ya’ni uslubiy asos sifatida madaniyatshunoslik yondashuvini ko‘rib chiqish va axborot madaniyati

tushunchasining aksiologik, faollik va shaxsiy-ma’naviy-ma’rifiy jihatdan mazmunini aniqlash zarur. ijodiy jihatlar.

Tarkibiy qismlarning qiyosiy tahlili axborot madaniyatining asosiy elementlarini aniqlash va ularni ekspert baholash uchun anketa tuzish imkonini berdi. Mualliflar orasida o‘rganilayotgan madaniyat sohasi tarkibiy elementlarining miqdoriy tarkibi har xil: minimaldan - L. V. Gaidarenko va L. V. Surchalova tadqiqotlaridagi ikkita tarkibiy elementdan - A. M. Atayan ishida to‘qqiztagacha. Shaxs axborot madaniyatining tarkibiy qismlarining umumiy soni 20 ta elementni tashkil qiladi.[3;33-36-b]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Talabaning axborot madaniyatini shakllantirishning pedagogik tizimi quyidagi bloklarni o‘z ichiga oladi: maqsadli (maqsad, vazifalar), asosiy (shakllanish tamoyillari, axborot madaniyatining funktsiyalari), texnologik (mazmun, tashkiliy shakllar va vositalar) va diagnostik (mezonlar, diagnostika). vositalari, axborot madaniyatini shakllantirish darajalari). Keling, loyihalashtirilgan tizimning har bir blokini tavsiflaymiz. Maqsadli blok quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: umumiy maqsad va vazifalar. Umumiy maqsad - talabaning axborot madaniyatini shakllantirish, bu vazifalar bilan belgilanadi:

✚ Axborot madaniyatini rivojlantirish uchun o‘quvchilarning ichki motivatsiyasini shakllantirish.

✚ Axborot izlash jarayonida to‘g‘ri va malakali so‘rov o‘rnatish qobiliyatini shakllantirish.

✚ Turli zamonaviy axborot vositalari yordamida axborotni mustaqil olish ko‘nikmalariga ega bo‘lish.

✚ Axborotni qayta ishlash tajribasini shakllantirish: to‘plash, tizimlashtirish, tahlil qilish, izohlash, saqlash, uzatish, taqdim etish va boshqalar.

✚ Axborotni tanqidiy tahlil qilish, shu jumladan uning ishonchliligiga shubha qilish, uning to‘liqligi masalasini qo‘yish va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantirish.

✚ Turli axborot resurslari: kutubxona, ilmiy-texnik hujjatlar, huquqiy axborot va boshqalar bilan ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘lish.

✚ Axborotni to‘g‘ri taqdim etish qobiliyati, shu jumladan muloqot san’ati, iste’molchining axborotga bo‘lgan talabini qondirish qobiliyati, talabalarning ilmiy ishini to‘g‘ri loyihalash va boshqalar. [4;107-112-b]

Maqsadli blokning tarkibiy qismlari jamiyatning ta’lim tizimiga zamonaviy tartibiga va o‘quvchining manfaatlariga, istiqbollarga, ya’ni. talabaning axborot madaniyatining ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatini ta’kidlash. Binobarin, talabaning axborot madaniyatini shakllantirish tizimi tashqi “kirish” ga ega: tizimni atrof-muhit bilan bog‘laydigan tashqi ta’sir (ta’lim standartlari, mehnat bozori, ish beruvchilar, fanlar va boshqalar talablari) va shaxsiy konditsionerlik (ichki salohiyat, istiqbollari, o‘z-o‘zini anglash va boshqalar.). Ko‘rib chiqilayotgan tizimning asosiy bloki quyidagilardan iborat: axborot madaniyatini

shakllantirish tamoyillari va funktsiyalari. Axborot madaniyati tarkibida biz quyidagi tarkibiy qismlarni aniqladik: - umumiy ta'lim (matn, hujjatlar, fayl shkaflari, kutubxona kataloglari bilan ishlash qobiliyati; ma'lumotlarni taqdim etishning turli shakllari bilan ishlash qobiliyati, ma'lumotnomalardan foydalanish ko'nikmalari, mualliflik huquqiga rioya qilish va boshqalar); - analitik va sintetik (axborotni farqlash, uni baholash va ishlab chiqarish ko'nikmalari, izohlash, umumlashtirish, qayd qilish, ko'rib chiqish, umumlashtirish, sharhlar tuzish, GOST asosida bibliografik tavsifni tuzish, o'quv va ilmiy tadqiqotlar, ilmiy maqolalarni tayyorlash tajribasi va boshqalar); - kommunikativ (boshqa nuqtai nazarni eshitish va o'z nuqtai nazarini asosli asoslash, murosaga kelish va umumiy maqsadlarga erishish uchun birgalikdagi faoliyat dasturlarini ishlab chiqish qobiliyati va boshqalar); - media-madaniy (axborot bilan ishlashda axborot texnologiyalari va axborot texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati; muammoni hal qilish uchun eng yaxshi ommaviy aloqa vositalarini tanlash qobiliyati; ekran madaniyati va boshqalar). Talaba axborot madaniyatining barcha aniqlangan to'rtta o'zaro bog'liq komponentlarini yaxlit kompleks shakllantirish uchun biz ushbu jarayonning asosiga quyidagi tamoyillarni qo'yamiz:

✚ sinergiya printsipli (axborot madaniyatining shakllanishi ko'plab tashqi (ta'limning hozirgi paradigmasi; jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tartibi, ish beruvchilarning talablari va boshqalar) va ichki (qadriyat-semantik yo'nalishlar) ta'siri ostida amalga oshiriladi. talaba, uning tabiiy va shakllangan qobiliyatlari, xarakter xususiyatlari va boshqalar) omillari;

✚ faoliyat tamoyili (talabaning axborot madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish bevosita uning faoliyati jarayonida sodir bo'ladi);

✚ o'quv mahsuldorligi tamoyili (o'quvchilar tomonidan ta'lim mahsulotlarini yaratishga yo'naltirilganligi, uning ta'limning tashqi mazmunidan ustunligi);

✚ yaxlitlik printsipli (axborot madaniyatini shakllantirish jarayoni bir vaqtning o'zida uning barcha tarkibiy qismlarini qamrab olishi va fanlararo xarakterga ega bo'lishi kerak);

✚ uzluksizlik tamoyili (axborot va ular bilan ishlash usullarining doimiy yangilanib borishi, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va hokazolar tufayli ma'lum darajada shakllangan talabaning axborot madaniyati uzluksiz rivojlanish va takomillashtirishni talab qiladi);

✚ o'z-o'zini rivojlantirish printsipli (talabaning axborot madaniyatini shakllantirish uning rivojlanishning shaxsiy ahamiyatini tushunishga, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga, o'zini-o'zi takomillashtirishga intilishiga yordam beradi)[5;6-8-b].

Shunday qilib, axborot jamiyatini shakllantirish uchun axborot [va madaniyatning birligi zarur](#), chunki madaniy ongning mavjudligi dunyo, jamiyat va shaxs rivojlanishining asosiy shartidir. Global axborotlashtirish madaniy ongning ikki madaniyatga - gumanitar fanlar olami va aniq fanlar va texnologiyalar olamiga bo'linishini yanada kuchaytirdi. Ikki madaniyat

o‘rtasidagi bu qarama-qarshilikni bartaraf etishdan maqsad insoniyatning hamjihatlikka, dunyoqarashning birligiga, shaxsning barkamol rivojlanishiga bo‘lgan azaliy intilishidadir. Shu erdan axborot texnologiyalarini insonparvarlashtirish va axborot jamiyatini shakllantirish jarayonlarida mutanosiblikka, uyg‘unlikka erishish vazifasi kelib chiqdi. Aynan insonparvarlik madaniyati ijtimoiy hayotning barcha tarkibiy qismlarini birlashtiradi. Gumanitar madaniyat yangi, axborot madaniyati tashuvchisi – axborot sivilizatsiyasi sub’ekti – shaxsning ma’naviy olamining integratsiyalashuviga olib keladi.

Axborot madaniyatini shaxs darajasida shakllantirish, [birinchi navbatda](#), bilim, ko‘nikmalarni egallash, [muayyan qobiliyatlarni](#), maxsus shaxsiy fazilatlarni, xatti-harakatlar va faoliyat shakllarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Ushbu tarkibiy blok, birinchi navbatda, shaxsning axborot muhiti bilan aloqa qilish uchun o‘zaro bog‘liq reaksiyalarining ajralmas tizimi sifatida tushuniladigan shaxsning axborot xatti-harakatlarini o‘z ichiga oladi. Xulq-atvorning har qanday shakllari u yoki bu tarzda axborot asosiga ega, ammo o‘ziga xos axborot xatti-harakati odamning voqelik bo‘lagini ko‘rish muammosi paydo bo‘lganda paydo bo‘ladi. [6;208-b] Shaxsning uni o‘zlashtirishdagi harakatlari ongni - shaxsning voqelik hodisalaridan xabardorlik darajasini keltirib chiqaradi. Shaxsning adekvat xulq-atvori va munosabatini rivojlantirish uchun xabardorlikning ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin. Aniq va keng qamrovli ma’lumotlarning mavjudligi vaziyatning noaniqlik darajasini pasaytiradi, uni minimal darajaga tushiradi. Ogohlik kasbiy bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarni egallash vositasi bo‘lib, u shaxsning siyosiy, ijtimoiy va ilmiy jarayonlarni muvaffaqiyatli boshqarish qobiliyatini ifodalaydi, bu uning ijtimoiy mavqeini oshirishga yordam beradi. Bugun biz shunday muhitda yashayapmizki, axborotning ommaviy boshlanishi insonning uni o‘zlashtirish qobiliyatidan oshib ketadi. Shu munosabat bilan, ma’lumotlarning aksariyati idrok etilmaydi, fon va shakl sifatida qaraladi, mos keladigan odat ham ma’lumotdan faqat hissiy zavq olishga yo‘naltirilganlik sifatida yomon odat deb qaralishi kerak. Mutaxassislar cheksiz teleseriallar, illyuziyalar olamiga olib boradigan engil o‘ylamasdan bestsellerlar, musiqiy videolardan o‘ziga xos engil giyohvandlik ta’sirini sezdilar. Bunday odatlar tuzatilgandan so‘ng, ma’lumot manbai faqat hissiy zavq keltiradigan va haqiqatan ham jiddiy va murakkab asarlarning o‘zlashtirilishiga to‘sqinlik qiladigan ob’ekt sifatida qaralishiga olib keladi. Axborot madaniyatini axborot olamida faoliyat yurituvchi shaxsni uyg‘unlashtirishdan iborat bo‘lgan yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqsak, axborot ehtiyojlarining asosiy tushunchasiga tayanish kerak. Inson o‘z ehtiyojlaridan xabardor bo‘lishi, uni ma’lumotni qidirish va undan foydalanishga undashi kerak. Afsuski, ko‘p odamlar kiruvchi ma’lumotlar oqimini boshqara olmaydilar, buning natijasida ular bir nechta manbalardan buzilgan, tasdiqlanmagan faktlarni oladilar. Ushbu muammoni hal qilish uchun axborot madaniyati darslarini o‘tkazish, ularning axborot madaniyatini oshirish uchun mutaxassislar bilan mashg‘ulotlar o‘tkazish kerak. Bu muammoni insoniyat tomonidan o‘nlab yillar davomida to‘plangan va maktablar asosida qo‘llangan bilimlar yordamida hal qilish mumkin.[7;11-16-b]

XULOSA.Yuqorida aytilganlardan [xulosa qilishimiz mumkinki](#), rivojlangan axborot madaniyatiga ega shaxs butun bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan shaxs sifatida tavsiflanadi: birinchidan, axborot resurslari, axborot dunyoqarashi, axborot kabi tushunchalarga ega bo‘lishdir, atrof-muhit, axborot harakati va boshqalar; ikkinchidan, o‘z axborot ehtiyojlari va so‘rovlarini to‘g‘ri [shakllantirish qobiliyati](#); uchinchidan, an‘anaviy va noan‘anaviy, birinchi navbatda kompyuter qidiruv tizimlaridan foydalangan holda ma‘lumotlarni mustaqil izlash va samarali amalga oshirish qobiliyati; to‘rtinchidan, axborotning katta oqimlari va massivlarini oqilona saqlash va tezkor qayta ishlash qobiliyati; beshinchidan, “axborot etikasi” me‘yor va qoidalarini bilish hamda axborot-kommunikatsiya muloqotini o‘tkazish qobiliyati.

Axborot madaniyati bugungi kunda zamonaviy insondan yangi bilim va ko‘nikmalarni, o‘zgarishlarga zarur ijtimoiy moslashuvni ta‘minlovchi va axborot muhitida munosib o‘rin egallashni kafolatlaydigan alohida tafakkur uslubini talab qilishi aniqlandi. U quyidagi funktsiyalarni bajarishi mumkin: tartibga solish, chunki u barcha faoliyatga, shu jumladan axborotga hal qiluvchi ta‘sir ko‘rsatadi; kognitiv, chunki u sub‘ektning tadqiqot faoliyati va uni tayyorlash bilan bevosita bog‘liq; kommunikativ, chunki axborot madaniyati odamlar munosabatlarining [ajralmas elementi](#); tarbiyaviy, chunki axborot madaniyati inson tomonidan butun madaniyatni rivojlantirishda, insoniyat tomonidan to‘plangan barcha boyliklarni o‘zlashtirishda, uning xulq-atvorini shakllantirishda faol ishtirok etadi.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR

1. Atayan A. M. Jamiyatni axborotlashtirish sharoitida shaxsning axborot madaniyati / A. M. Atayan. M., 2004 yil.
2. Zubov Yu. S. Axborotlashtirish va axborotlashtirish madaniyat / Axborot madaniyati muammolari. Koll. qog‘ozlar. M., 1999
3. Pugach.O.I. Formirovanie informacionnoj kul "tury uchashhihsja obshheobrazovatel" nyh shkol kak faktor gumanizacii obrazovanija..... Diss. kand. ped. nauk.-Samara, 2000
4. To‘rayev Dilmurod Shokir o‘g‘li “THE CONCEPT OF FORMING THE INFORMATION CULTURE OF THE PERSON”2023-yil.
5. [Antonova](#), I.M. Shaxsning axborot madaniyati yangi o‘quv intizomi va madaniyatshunoslikning yangi yo‘nalishi sifatida [Matn] / I.M. Antonova, Yu.S. Zubov // Axborotlashtirish va gumanitar ta‘lim muammolari: referat. hisobot Intl. ilmiy konferensiya - Krasnodar-Novorossiysk 14-15 sentyabr. 1995 [yil - Krasnodar](#), 1995.- B.6-8
6. Dulatova, A.N. Shaxsning axborot madaniyati [Matn]: darslik. nafaqa / A.N. Dulatova, N.B. Zinoviev.- Krasnodar: KGUKI, 2005.
7. Zenkina S.V., MKOU Dubnevskaya o‘rta maktabi Moskva 2015 yil

KASB-HUNAR MAKTABLARIDA “TABIATDAGI KUCHLAR VA ULARDAN AMALIYOTDA QO‘LLANILISHI” MAVZUSINI KASBGA YO‘NALTIRIB O‘QITISH

*Ibragimova Ra‘no Ibragimova,
Fizika va astronomiya kafedrasi dotsenti*

Annotasiya. Bo‘lajak pedagog fan o‘qituvchilarda kasbga yo‘naltirib o‘qitish malakasini shakllantirish metodikasi seminar mashg‘uloti asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kasb-hunar, fizika, tabiat, AKT, kasb-hunar maktablari, Nyuton qonunlari, metodlar, klassik dinamika, kosmik, dinamik kuch.

Аннотация. На основе семинара рассмотрена методология развития профессионально-ориентированных педагогических навыков у будущих учителей естественных наук.

Ключевые слова: профессия, физика, природа, ИКТ, профессиональные навыки, законы Ньютона, методы, классическая динамика, космическая, динамическая сила.

Abstract. Based on the seminar, a methodology for developing professionally oriented pedagogical skills in future science teachers is examined.

Keywords: profession, physics, nature, ICT, professional skills, Newton's laws, methods, classical dynamics, cosmic force, dynamic force.

Kirish. Uzluksiz ta‘lim tizimidagi fanlarini o‘qitishning sifatini oshirish va barkamol avlodni tarbiyalash hozirgi zamon talabdir. Ta‘lim tizimida o‘qitiladigan fanlardan chuqur bilim, malaka, ko‘nikma shakllantirish va amaldagi tatbg‘ini ko‘satishda zamonaviy pedagogik texnologiyadan foydalanish bilim sifatini oshirish imkoniyatini yaratadi. Bugungi kunda o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirib o‘qitish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Aynan STEAM ta‘limi bo‘yicha kasbga yo‘naltirib o‘qitish o‘quvchilarga turli sohalarda muvaffaqiyatli bo‘lishlari uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va bilimlarni berishga qaratilgan. Bu yondashuv nafaqat an‘anaviy fanlarni o‘rganishga, balki ularni amaliy va ijodiy jihatdan qo‘llashga ham yordam beradi.

Fizika – tabiat qonuniyatlarini o‘rgatuvchi fundamental fanlardan biri bo‘lib, barcha texnika va ishlab chiqarishning ilmiy asosidir. Kasb-hunar maktablarida bu fan o‘quvchilarga nafaqat nazariy bilim beradi, balki ularning kelajak kasbiy faoliyatida bevosita qo‘llaniladigan amaliy ko‘nikmalarni ham shakllantiradi. Astronomiya-osmon jismlari bilan yerdagi tabiiy sharoitning o‘zgarishi orasidagi bog‘lanishni olamning va tarkibini paydo bo‘lishi, tuzilishi va

tarkibini o‘rganadi. Shu sababli kasb-hunar maktablarida fizika va astronomiya mavzularini o‘qitish jarayonida quyidagi masalalarga alohida e‘tibor beriladi:

- nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash;
- o‘quvchini kasbiy faoliyatga tayyorlash;
- zamonaviy pedagogik texnologiyalar va AKTdan samarali foydalanish;
- o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammo yechish va ijodiy yondashuvni shakllantirish.
- astronomiya sohasidagi yangiliklardan foydalanish

Fizika va astronomiyani kasbga yo‘naltirib o‘qitish fanidan o‘tiladigan seminar darslarida talabalarda kasb-hunar maktablarida o‘quvchilar egallayotgan mutaxassislik bilan bevosita bog‘lanishi zarurligi haqida bilim, malaka shakllanadi. Bu ularda kasbiy motivatsiyani kuchaytiradi. Shunga ko‘ra kasb-xunar kollejlarda mexanikaning dinamika bo‘limi tanlab olindi.

Kasb-xunar kollejlarida fizika fanining “Dinamika qonunlari. Tabiatdagi kuchlar va ulardan amaliyotda qo‘llanilishi” mavzusini o‘qitishda kuch tushunchasining fizik mohiyati va uning turlari, shuningdek amaliyotdagi ahamiyatini ochib berish muhim ahamiyatga ega.

1. Talabalar tomonidan:

Tabiatda va ilm-fanda dinamik kuch turlari va ularni quyidagicha bo‘lishi bayon qilinadi.

1. Klassik dinamik kuchlar (Nyuton qonunlari, tortishish, ishqalanish, elastiklik, havo qarshiligi, markazga intilma va h.k.)

2. Tabiatdagi ilmiy tadqiqotlar va kuzatuvlardan aniqlangan kuchlar.

1. Zilzila kuchlar

2 Dengiz to‘lqinlari va suv oqimlari.

3,Shamolda hosil bo‘ladigan kuch(energiyasi)

4.Kosmosdagi dinamik kuchlar

5. Biologiyada dinamik kuchlar.

6.Zamonaviy texnologiyalarda dinamik kuchlar

Yuqorida ko‘rsatilgan kuchlarning amaliy tatbig‘ni ochib berish muhim ahamiyatga ega.

1. Shamol energiyasi -l bugungi kunda elektr energiyasi olishda ishlatilmoqda.

Shamol turbinalari yordamida kuchli havo oqimi kinetik energiyaga aylanadi

2. Dengiz to‘lqinlari va suv oqimlari - bugungi kunda ekologik toza energiya manbai sifatida o‘rganilmoqda.Masalan, Fransiya va Yaponiyada to‘lqin energiyasidan foydalanish loyihalari bor.

3. Zilzila kuchlari .Ilmiy tekshlar shuni ko‘rsatadiki, zilzila vaqtida paydo bo‘ladigan dinamik kuch inshootlarni yiqitadi, shuning uchun muhandislar zilzilabardosh inshootlar qurmoqda.

4. Kosmosdagi dinamik kuchlarRaketa uchirilganda reaktiv kuch ishlaydi.

Sun’iy yo‘ldoshlar markazga intilma va gravitasion kuchlar yordamida orbitada ushlab turiladi. NASA tadqiqotlariga ko‘ra, kosmik apparatlar dinamik kuchlarni hisoblash orqali Mars va boshqa sayyoralarga yuborilmoqda.

5. Biologiyada dinamik kuchlar

Inson yuragi qon haydaganda ham gidrodinamik kuchlar ishlaydi. Medisina xodimlari yani vrach va xamshiralar bilishi kerak.

◆ 3. Zamonaviy texnologiyalarda dinamik kuchlar

Avtomobillarda – aerodinamik shakl tufayli havo qarshilik kuchi kamayadi, mashina tezroq va kamroq yoqilg‘i sarflaydi. Avtomobill, samoliyot ixtiro va yaratuvchi muhandislar etiborga oladilar. Aviatsiyada – samolyot qanotlari aerodinamik kuchlarni hisobga olib loyihalanadi. Bugungi kunda hatto “sun’iy qanot”lar yordamida odam ham uchishi mumkin

Sportda – sportchilarning yugurishi, sakrashi, suzishi dinamik kuchlarga asoslanadi. Olimlar maxsus kiyim va poyabzallarni havo qarshiligini kamaytirish uchun ishlab chiqmoqda.

Dronlar – kichik havo dinamik kuchlaridan foydalanib, havoda muvozanat saqlaydi ◆

4. Dinamik kuchlarning yangi ilmiy yondashuvlari

Nanotexnologiyada: molekulalar darajasida ishqalanish va tortishish kuchlari o‘rganilmoqda.

Robototexnikada: odam yurishini taqlid qilish uchun dinamik kuchlar algoritmlar yordamida hisoblanadi.

Energetikada: kelajakda shamol va suv dinamik kuchlaridan ko‘proq foydalanish rejalashtirilmoqda.

◆ 5. Dinamik kuchlarning kelajakdagi ahamiyati

Ekologik toza energiya olishda.

Kosmosni o‘rganishda.

Transport vositalarini tez, xavfsiz va iqtisodiy qilishda.

Inson salomatligini tushunishda (yurak, qon aylanish, mushaklar kuchi).

Xulosa: Dinamik kuchlar nafaqat tabiatdagi oddiy hodisalar – shamol, suv oqimi, ishqalanish, balki zamonaviy fan va texnologiyalarning rivojlanishida ham asosiy rol o‘ynaydi

🌐 Tabiatdagi kuchlar va ularning amaliyotda qo‘llanilishi

◆ 1. Gravitatsiya kuchi (tortishish kuchi)

Tabiatda:

Yomg‘ir tomchisi tushishi, daryolarning oqishi, Oy va Quyosh ta’sirida dengiz suvining ko‘tarilishi va qaytishi.

Sayyoralarning orbitada harakat qilishi.

Amaliyotda:

Kosmonavtika: raketa va sun’iy yo‘ldoshlarning orbitaga chiqishi.

Gidroenergetika: suv oqimidan elektr energiyasi olish.

Qurilishda: tortishish kuchini hisobga olib mustahkam ko‘prik va inshootlar quriladi.

Yangiliklar:

NASA va ESA yangi sun‘iy yo‘ldoshlarni Yer tortish kuchidan foydalangan holda “gravitatsion slingshot” usulida tezlashtirmoqda.

O‘zbekistonda ham Quyosh va Oy tortish kuchi asosida suv toshqinlarini oldindan prognoz qilish loyihalari yo‘lga qo‘yilmoqda.

2. Ishqalanish kuchi

Tabiatda:

Odamning yurishi, qushlarning qanot qoqishi, hayvonlarning harakati.

Amaliyotda:

Mashina g‘ildiraklari yo‘l bilan ishqalanib harakatlanadi.

Poyabzal va sport kiyimlari sirpanishni kamaytiradi.

Ishqalanish tufayli tormoz tizimlari ishlaydi.

Yangiliklar:

Mashinalarda ishqalanishsiz podshipniklar (magnitli podshipniklar) yaratilmoqda – ular tezlikni oshiradi va energiya tejaladi.

Sport texnologiyalarida maxsus ishqalanishga qarshi kiyimlar ishlab chiqilmoqda (masalan, suzuvchilar uchun).

◆ 3. Elastiklik kuchi Xaydovchilar, avtomobil muxandislari, sportchilar, arxitektorlar, quruvchilar e‘tiborga oladilar. Yangiliklar:

Muhandislar “sun‘iy elastik materiallar” yaratmoqda – ular issiq yoki bosimga qarab shaklini o‘zgartiradi va qayta tiklanadi.

Zilzilabardosh uylar qurilishida elastik asoslar keng qo‘llanilmoqda (masalan, Yaponiya).

Tabiatda:

Shamolda egilgan daraxtning qaytishi.

Tabiiy kamonlar, jonivorlarning pay va mushaklari.

Amaliyotda:

Prujinalar mashinalar amortizatorida.

Sport jihozlari (trambolin, kamon, raketka). Binolarda zilzilaga chidamlilikni oshirish uchun elastik materiallardan foydalanila ◆

4. Havo va suyuqlik qarshilik kuchi Samolyot, dron va raketalar Suv osti kemalari, paroxodlar. : velosipedchilar yaratuvchilar bu kuchni e‘tiborga oladi.

Yangiliklar:

Zamonaviy elektr samolyotlar ishlab chiqilmoqda, ularning shakli havo qarshiligini keskin kamaytiradi.

Shamol turbinalari yordamida toza energiya olinmoqda (Daniya, Germaniya va boshqa davlatlarda).

O‘zbekistonning Qoraqalpog‘iston hududida shamol elektr stansiyalari qurilmoqda.

5. Markazga intilma va markazdan qochma kuch Kir yuvish mashinasida suvni siqib chiqarish.

Sun‘iy yo‘ldoshlarni orbitada ushlab turish. Attraksionlar va sport mashg‘ulotlarida.

Tabiatda:

Sayyoralarning Quyosh atrofida aylanishi.

Oy Yer atrofida aylanishi.

Yangiliklar:

Kosmik ilmda markazdan qochma kuchdan foydalanib, sun‘iy tortishish maydoni yaratish g‘oyalari mavjud (kosmik stansiyada odamlar vaznsizlikda qiynalmasligi uchun).

Nanotexnologiyada aylanma kuchlar yordamida zarrachalarni ajratib olish usullari ishlab chiqilgan.

Xulosa

Tabiat kuchlari – inson hayoti va texnologiya rivojlanishining asosi.

Kecha ular faqat tushuncha bo‘lsa,

Bugun ular texnika, transport, tibbiyot, energetika va kosmosda qo‘llanilmoqda,

Ertaga esa ular ekologik toza energiya, sun‘iy tortishish va nanotexnologiyalarda asosiy rol o‘ynaydi.

Mavzu bo‘yicha kazuqli vaziyatlar va ularning yechimlari orqali amaliy tatbig‘ini quyidagi masalalar isbotlaydi.

Kazus 1. Yuk mashinasining tormoz masofasi va xavfsizlik masalasi

Holat: 5 tonnalik yuk mashinasi 72 km/soat tezlikda harakatlanmoqda. Oldinda 40 m narida piyoda chiqib qoladi. Haydovchi tormozni bosadi. Ishqalanish koeffitsiyenti $\mu = 0,6$.

Yechim:

1. Avval tezlikni m/s ga o‘tkazamiz: $v = 72 \times 1000 / 3600 = 20$ m/s.

2. Tormozlanish tezlanmasi $a = \mu g = 0,6 \times 9,8 = 5,88$ m/s².

3. Tormoz masofasi: $s = v^2 / (2a) = 20^2 / (2 \times 5,88) \approx 34$ m.

Xulosa: Mashina 34 metrda to‘xtaydi, piyoda 40 m masofada bo‘lsa — urilmaydi.

Agar yo‘l muzlagan bo‘lsa ($\mu=0,2$): $a = 1,96$ m/s² $\rightarrow s \approx 102$ m. Demak, yo‘l sirpancha bo‘lsa, tormoz masofasi uch baravar ortadi.

Kazus 2. Lift harakati va og‘irlik kuchining o‘zgarishi

Holat: Lift pastga $a = 1,5$ m/s² tezlanish bilan harakatlanmoqda. Lift ichida 70 kg massali odam turibdi.

Yechim:

1. Odamga lift polining ta’sir kuchi: $N = m(g - a) = 70(9,8 - 1,5) = 581$ N.

2. Agar lift yuqoriga harakatlansa: $N = m(g + a) = 70(9,8 + 1,5) = 791$ N.

3. Demak, pastga harakatda odam o‘zini yengil, yuqoriga harakatda og‘ir his qiladi.

Bu hodisa Nyutonning 3-qonuniga asoslanadi: har qanday ta’sirga teskari yo‘nalgan teng kuch mavjud.

Kazus 3. Raketa uchirilishi va teskari kuchlar

Holat: Raketa massasi 3000 kg, dvigatel kuchi 15000 N, tezlanish 2 m/s^2 .

Yechim:

1. Og‘irlik kuchi: $F_g = mg = 3000 \times 9,8 = 29400 \text{ N}$.

2. Umumiy kuchlar tenglamasi: $F_{dv} - F_g = ma \rightarrow 15000 - 29400 = 3000a$.

Bu yerda manfiy natija ($a = -4,8$) shuni bildiradiki, raketa hali uchib chiqa olmaydi, uning itarish kuchi og‘irlik kuchidan kichik. Uchish uchun $F_{dv} > F_g$ bo‘lishi zarur, ya’ni $F_{dv} \geq 30000 \text{ N}$.

Bu hodisa Nyutonning 1- va 3-qonunlariga asoslanadi: harakat faqat tashqi kuchlar muvozanati buzilganda yuz beradi.

Kazus 4. Aylana bo‘ylab harakat va markazga intiluvchi kuch

Holat: Avtomobil radiusi 50 m aylana yo‘lda 54 km/soat tezlikda harakatlanmoqda. $\mu = 0,4$.

Yechim:

1. Tezlikni m/s ga o‘tkazamiz: $v = 54 \times 1000 / 3600 = 15 \text{ m/s}$.

2. Markazga intiluvchi kuch: $F = mv^2 / r$.

3. Ishqalanish kuchi: $F_{\text{ishq}} = \mu mg$.

Agar avtomobil massasi 1000 kg deb olsak: $F = 1000 \times 15^2 / 50 = 4500 \text{ N}$, $F_{\text{ishq}} = 0,4 \times 1000 \times 9,8 = 3920 \text{ N}$.

Xulosa: Ishqalanish kuchi yetarli emas ($3920 < 4500$), shuning uchun mashina yo‘ldan chiqib ketadi.

Bu holat Nyutonning 2-qonuni orqali izohlanadi, chunki kuchlarning muvozanati buzilgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, dinamika qonunlari inson faoliyati va texnikada keng qo‘llaniladi. Transport, lift, kosmik texnologiyalar, va mexanik qurilmalarda harakatni tahlil qilishda Nyuton qonunlari asosiy nazariy poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 05.09.2018 yildagi PF-5538 Farmoni

2.Djorayev M, Sattarova B. Fizika o‘qitish nazariyasi va metodikasi. O‘quv qo‘llanma. ISBN 978-9943-998-20-9. “Fantexnologiya” nashriyoti. T., 2015.

3.Ibragimova R .X,F.O.Dadaboyeva. SAYYORALARNING FIZIK TABIATINI O‘RGANISHDA FANLARARO BOG‘LANISH (MARS MISOLIDA) .“Zamonaviy fizika va

astronomiyaning dolzarb muammolari, yechimlari va o‘qitish uslublari” mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. 2024-yil 17-18-may.

4. Ибрагимова Р.Х., Каххарова З.З .Сабирова Ф.М., ФОРМИРОВАНИЕ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ НА МАТЕРИАЛЕ АСТРОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ .

V Международной научно-практической конференции
«Лучшие практики общего и дополнительного образования по
естественно-научным и техническим дисциплинам»,
посвященной памяти академика РАН

К.А. Валиева (17 января 2025 г.)

5. <http://www.president.uz> - Ўзбекистон Республикаси Президентн портали.

6. <http://www.gov.uz>-

GAMIFICATION-BASED ENHANCEMENT OF SELF-ASSESSMENT AND REFLECTION IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Mahmudova Zilola Shukhrat qizi

EFL teacher, Chirchik State Pedagogical University

E-mail: z.mahmudova@cspu.uz

Abstract. This article explores how a gamification-based methodology can make self-assessment and reflection more meaningful and engaging in English language classrooms. Drawing on theories of gamification, self-regulated learning, and reflective practice, the study presents practical teaching strategies that integrate game elements such as points, levels, digital badges, leaderboards, gamified rubrics, and reflective challenges. The findings suggest that gamified self-assessment and reflection positively influence students’ motivation, active participation, and awareness of their own learning process.

Keywords: gamification, self-assessment, reflection, English language teaching, learner autonomy, badges, leaderboards, gamified rubrics.

Аннотация. В статье рассматривается, каким образом методика, основанная на геймификации, может сделать самооценивание и рефлексия более осмысленными и вовлекающими на уроках английского языка. Опираясь на теории геймификации, саморегулируемого обучения и рефлексивной практики, исследование предлагает практические педагогические стратегии, интегрирующие игровые элементы: баллы, уровни, цифровые бейджи, таблицы лидеров, геймифицированные рубрики оценивания и рефлексивные челленджи. Полученные результаты показывают, что геймифицированные самооценивание и рефлексия положительно влияют на мотивацию учащихся, их активное участие и осознанность собственного учебного процесса.

Ключевые слова: геймификация, самооценивание, рефлексия, преподавание английского языка, автономия обучающихся, бейджи, таблицы лидеров, геймифицированные рубрики.

Annotatsiya. Mazkur maqolada gamifikatsiyaga asoslangan metodika ingliz tili darslarida o‘z-o‘zini baholash va refleksiyaning yanada mazmunli hamda qiziqarli qilish imkoniyatlari yoritiladi. Gamifikatsiya, o‘zini-o‘zi tartibga solib o‘qish (self-regulated learning) va reflektiv amaliyot nazariyalariga tayangan holda, tadqiqot ball, daraja, raqamli beydjlar, yetakchilar jadvali, gamifikatsiyalashgan baholash rubrikalari va reflektiv chellenjlar kabi o‘yin elementlarini o‘quv jarayoniga integratsiya qiluvchi amaliy pedagogik

strategiyalarni taklif etadi. Natijalar gamifikatsiyalashgan o‘z-o‘zini baholash va refleksiya o‘quvchilarning motivatsiyasi, faol ishtiroki hamda o‘z o‘qish jarayonini anglash darajasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: gamifikatsiya, o‘z-o‘zini baholash, refleksiya, ingliz tilini o‘qitish, o‘quvchi avtonomiyasi, beydjlar, yetakchilar jadvali, gamifikatsiyalashgan rubrikalar.

INTRODUCTION.In recent years, English language teaching has experienced significant transformation as greater emphasis has been placed on learner-centered and competency-based education. Contemporary pedagogical approaches no longer focus solely on the acquisition of linguistic knowledge; instead, they prioritize the development of learners’ self-regulation, critical thinking, and reflective abilities. Within this framework, self-assessment and reflection play a crucial role in enabling students to monitor their learning progress and gradually become more autonomous language users. Despite their recognized importance, self-assessment and reflection are often perceived by students as monotonous and overly formal, particularly when they are implemented through traditional written feedback, checklists, or routine reflective tasks. As a result, learners may demonstrate low motivation and engage with reflective activities only superficially. This situation highlights the need for innovative instructional approaches that can transform reflection and self-evaluation into meaningful, engaging, and motivating learning experiences.

In this context, **gamification** defined as the use of game elements in non-game environments has emerged as a promising pedagogical approach in education. By incorporating elements such as rewards, progress visualization, and structured challenges, gamification has been shown to enhance learner motivation and engagement.

Self-assessment refers to learners’ ability to evaluate their own performance and learning outcomes based on clearly defined criteria. In language education, it is closely associated with learner autonomy and self-regulated learning. Research indicates that students who regularly engage in self-assessment develop a deeper awareness of their linguistic abilities, learning strategies, and areas requiring improvement. Furthermore, self-assessment encourages learners to take responsibility for their progress and supports the development of realistic and achievable learning goals. The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) emphasizes self-assessment as a key tool for promoting independent and lifelong learning. Nevertheless, without sufficient motivation, guidance, and learner involvement, self-assessment practices may become inaccurate or ineffective, limiting their pedagogical value.

Reflection, in turn, is a cognitive process through which learners critically examine their learning experiences, identify challenges, and plan future improvements. Reflective learning theories underline the importance of reflection for deep learning and personal development. Models such as Gibbs’ Reflective Cycle and Schön’s concept of reflective

practice emphasize systematic reflection as an essential component of continuous professional and academic growth. In English language teaching, reflection is commonly implemented through learning journals, portfolios, and feedback sessions. Although these tools offer significant pedagogical benefits, students often perceive them as time-consuming or repetitive, which may reduce their effectiveness and limit genuine learner engagement. These challenges further reinforce the need to reimagine reflective practices through more interactive and motivating approaches, such as gamification.

METHODOLOGY

This study adopts a qualitative and practice-oriented research approach aimed at examining the effectiveness of gamification in enhancing self-assessment and reflection in English language teaching. The methodology is based on classroom observation, analysis of students' reflective outputs, and a comparison of traditional and gamified self-assessment practices. The gamification-based methodology was integrated into regular English language lessons and included the following elements: points and levels, digital badges, non-competitive leaderboards, reflective challenges, and gamified rubrics.

In the proposed instructional design, **points and levels** functioned as core motivational elements that structured students' engagement in self-assessment and reflective activities. Students earned points for completing reflective tasks, self-evaluation checklists, and learning journals at the end of each lesson or module. Over time, these points accumulated and enabled learners to progress through clearly defined levels, each representing a specific learning milestone. Consequently, points and levels encouraged continuous participation, sustained effort, and a sense of achievement throughout the learning process.

Digital badges were introduced as symbolic rewards to acknowledge students' commitment to reflective learning and self-assessment. Badges were awarded for consistent engagement in reflection, honest and accurate self-evaluation, and observable improvement over time. Unlike traditional grades, digital badges emphasized learning behaviors and personal development rather than linguistic accuracy alone. This approach supported intrinsic motivation by recognizing effort, persistence, and reflective awareness. In addition, badges served as visual representations of learners' achievements, reinforcing positive learning habits and increasing students' confidence in managing their own learning.

To promote motivation without fostering excessive competition, non-competitive **leaderboards** were used as a progress-monitoring tool. These leaderboards displayed students' engagement levels based on participation, effort, and completion of reflective tasks rather than test scores or language accuracy. By shifting the focus from peer comparison to individual self-improvement, leaderboards contributed to a supportive learning environment and reduced anxiety related to performance evaluation. Students were able to track their own progress over time while remaining positively influenced by their peers' active involvement.

Reflective challenges, designed as weekly reflective quests, represented a key component of the gamified methodology. Each challenge required students to analyze their recent learning experiences, identify difficulties, and reflect on the strategies they used during language tasks. Learners were also encouraged to set short-term goals for improvement based on their reflections. Framing reflection as a “challenge” significantly increased students’ interest and engagement, thereby transforming reflective practice from a routine task into an interactive learning experience. These challenges supported the development of metacognitive skills and enhanced learners’ awareness of their own learning processes.

Finally, **gamified rubrics** were developed to ensure structured and transparent self-assessment. Traditional self-assessment rubrics were redesigned in a game-like format and included visual indicators such as progress bars, icons, and achievement markers. These visual elements enabled students to easily identify their current performance level and areas requiring improvement. Gamified rubrics made the self-assessment process more accessible and engaging, encouraging learners to evaluate their performance honestly and systematically. As a result, students demonstrated a greater willingness to reflect on their learning outcomes and take responsibility for their academic progress.

RESULTS AND DISCUSSION

The analysis of the collected data revealed several positive outcomes associated with the implementation of the gamification-based methodology. First, students demonstrated noticeably higher levels of motivation and more active participation in self-assessment and reflective tasks. The incorporation of game elements such as rewards, points, and visual indicators of progress encouraged learners to engage more consistently and deeply with reflective activities. As a result, reflection was no longer perceived as an additional obligation but as an integral and engaging part of the learning process.

Second, the findings indicate a significant improvement in students’ awareness of their own language learning processes. Gamified self-assessment enabled learners to identify specific strengths and weaknesses in a clearer and more structured manner. This increased awareness supported more realistic and achievable goal-setting, as students became better able to evaluate their performance and plan future improvements. Reflection thus evolved into a meaningful and purposeful practice rather than a formal or mechanical requirement.

Finally, the overall classroom environment became more interactive, supportive, and learner-centered. The use of gamification reduced anxiety related to self-evaluation and encouraged a positive attitude toward continuous improvement. Students reported feeling more confident and willing to reflect honestly on their learning experiences. These findings are consistent with previous research that emphasizes the motivational and affective benefits of gamification in educational contexts, particularly in promoting engagement, self-regulation, and learner autonomy.

CONCLUSION

This study confirms that gamification represents an effective pedagogical approach for enhancing self-assessment and reflection in English language teaching. By thoughtfully integrating game elements into reflective practices, educators can significantly increase learners’ motivation, engagement, and autonomy. Gamified self-assessment and reflection not only support the development of students’ metacognitive skills but also foster a more learner-centered, interactive, and dynamic learning environment.

The findings further suggest that the proposed methodology can be successfully implemented in higher education settings and adapted to learners with different levels of language proficiency. In addition to its practical value, the approach offers flexibility for various instructional contexts. Future research may build on these findings by incorporating quantitative data and examining the long-term impact of gamified reflective practices on language achievement and learner development.

REFERENCES

1. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 5(1), 7–74.
2. Boud, D., & Falchikov, N. (1989). Quantitative studies of student self-assessment in higher education: A critical analysis of findings. *Higher Education*, 18(5).
3. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). *From game design elements to gamefulness*. Proceedings of the ACM.
4. Gibbs, G. (1988). *Learning by doing: A guide to teaching and learning methods*. Oxford Polytechnic.
5. Muntean, C. (2020). Gamification in foreign language learning: A review of recent research. *Journal of Language and Education*, 6(3), 78–90.
6. Schön, D. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books.
7. Zimmerman, B. J. (2000). Attaining self-regulation: A social cognitive perspective. In M. Boekaerts, P. Pintrich & M. Zeidner (Eds.), *Handbook of self-regulation* (pp. 13–39). San Diego: Academic Press.

ZAMONAVIY KASBIY TA‘LIMDA SMART-TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Pirmatov Barkamoljon Gayratjonovich

Kasbiy ta‘limni rivojlantirish instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola O‘zbekiston professional ta‘lim tizimini raqamli transformatsiya qilish jarayonida “Smart-ta‘lim” texnologiyalarini integratsiya qilishning pedagogik va metodik jihatlarini yoritishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda Smart-ta‘limning konseptual mohiyati, uning an‘anaviy elektron ta‘limdan (e-learning) farqlanuvchi xususiyatlari hamda bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada ta‘lim samaradorligini oshirish vositasi sifatida adaptiv o‘quv tizimlari, virtual (VR) va to‘ldirilgan reallik (AR) hamda Big Data texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy asoslari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Kasbiy ta‘lim, raqamli texnologiyalar, adaptiv o‘qitish, kasbiy kompetensiya, virtual borliq (VR), to‘ldirilgan borliq (AR), Big Data, LMS platformalari.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию педагогических и методических основ внедрения технологий «Смарт-образования» в условиях цифровизации системы профессионального образования Республики Узбекистан. Автор раскрыты концептуальная сущность Смарт-образования, его отличительные особенности от традиционного электронного обучения, а также роль в формировании профессиональных компетенций будущих специалистов. В исследовании научно обоснованы возможности использования адаптивных систем обучения, технологий виртуальной (VR) и дополненной реальности (AR), а также анализа больших данных (Big Data) для повышения эффективности учебного процесса.

Ключевые слова: Профессиональное образование, цифровые технологии, адаптивное обучение, профессиональная компетентность, виртуальная реальность (VR), дополненная реальность (AR), Big Data, платформы LMS.

Abstract. This article explores the pedagogical and methodological foundations of implementing "Smart Education" technologies within the context of digitizing the vocational education system in the Republic of Uzbekistan. The author elucidates the conceptual essence of Smart Education, its distinct features compared to traditional e-learning, and its role in forming the professional competencies of future specialists. The research scientifically substantiates the potential of adaptive learning systems, Virtual (VR) and Augmented Reality

(AR) technologies, as well as Big Data analytics in enhancing the efficiency of the educational process.

Keywords: Vocational education, digital technologies, adaptive learning, kasbiy competence, Virtual Reality (VR), Augmented Reality (AR), Big Data, LMS platforms.

Kirish. Global miqyosdagi integratsiya jarayonlari va “Sanoat 4.0” (Industry 4.0) sanoat inqilobi inson faoliyatining barcha sohalarida, ayniqsa, ta’lim tizimida tub burilishlarni yuzaga keltirmoqda. Jamiyatning axborotlashuv bosqichidan raqamli davrga o‘tishi mehnat bozori konyunkturasini keskin o‘zgartirib yubordi: endilikda mutaxassisdan faqat fundamental bilimlar emas, balki tezkor texnologik o‘zgarishlarga moslashuvchanlik, katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish va kreativ yechimlar topish kabi “yumshoq ko‘nikmalar” (soft skills) ustuvorlik kasb etmoqda. Mazkur global omillar kasbiy ta’lim tizimini eskirgan qoliplardan voz kechishga va raqamli texnologiyalar hamda ilg‘or pedagogik yondashuvlar sinteziga asoslangan yangicha ta’lim paradigmasini yaratishga undamoqda. Xususan, mamlakatimizda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasining tasdiqlanishi va ta’limni raqamlashtirish bo‘yicha davlat siyosatining kuchayishi mazkur yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarning ahamiyatini yanada oshiradi [1].

Hozirgi davrda ta’lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) joriy etish odatiy holga aylangan bo‘lsa-da, amaldagi elektron ta’lim (E-learning) platformalari ko‘p hollarda faqat resurslarni raqamlashtirish va masofaviy uzatish vazifasi bilan cheklanib qolmoqda. Biroq, ishlab chiqarish sohalarining intellektuallashuvi ta’lim tizimining ham “aqlli” formatga o‘tishini taqozo qiladi. Shu sababli, jahon pedagogikasida “Smart-ta’lim” (Smart Education) konsepsiyasi ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘taruvchi, moslashuvchan va yuqori samaradorlikka ega innovatsion muhit sifatida e’tirof etilmoqda. Smart-ta’lim tushunchasi shunchaki texnologik vositalar majmuini emas, balki ta’lim oluvchining shaxsiy ehtiyojlariga moslasha oladigan, vaqt va makon cheklovlaridan holi hamda interaktiv o‘rganishni ta’minlaydigan yaxlit intellektual ekotizimni ifodalaydi. Kasbiy ta’limda ushbu yondashuvning afzalligi shundaki, u talabalarga real ishlab chiqarish sharoitlariga maksimal darajada yaqinlashtirilgan virtual muhitda zaruriy kasbiy kompetensiyalarni egallash imkoniyatini beradi [11].

Shunga qaramay, Smart-ta’lim texnologiyalari ulkan pedagogik salohiyatga ega bo‘lsa-da, ularni mamlakatimiz professional ta’lim tizimiga integratsiya qilishning ilmiy-metodik poydevori, didaktik qonuniyatlari va tatbiq etish mexanizmlari to‘liq tadqiq etilmagan. Amaliyotda “Smart” tushunchasi ko‘pincha faqatgina raqamli uskunalar yoki internetga ulanish sifatida tor ma’noda talqin qilinmoqda. Vaholanki, uning metodologik o‘zagi sanalmish pedagog va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi interaktiv hamkorlik, mustaqil o‘zlashtirish jarayonini intellektual monitoring qilish hamda bilimni baholashning moslashuvchan tizimlari nazardan chetda qolmoqda. Ayniqsa, muhandislik-texnik va servis yo‘nalishlarida mutaxassis

tayyorlashda virtual (VR) va kengaytirilgan reallik (AR), Katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash fundamental ilmiy yondashuvni taqozo etadi [5].

Aynan shu omillardan kelib chiqib, mazkur tadqiqot ishi kasbiy ta'limda Smart-texnologiyalarni innovatsion o'qitish vositasi sifatida qo'llashning o'ziga xos jihatlarini yoritish, uning an'anaviy va oddiy elektron ta'limdan farqlarini qiyosiy o'rganish hamda bo'lajak kadrlarning kasbiy kompetentligini yuksaltirishga yo'naltirilgan metodik tavsiyalarni shakllantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ushbu maqolada biz Smart-ta'limning faqat nazariy jihatlarini emas, balki uning amaliy joriy etilishi natijasida sodir bo'ladigan pedagogik transformatsiya jarayonlarini ham ochib berishga intilamiz. Zero, raqamli iqtisodiyot davrida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash samaradorligi ta'lim muhitining nechog'lik "aqlli" va innovatsion yechimlar bilan boyitilganligiga bevosita bog'liqdir.

Mavzuga oid fundamental ilmiy manbalarning qiyosiy tahlili shundan dalolat beradiki, "Smart-ta'lim" fenomeni zamonaviy pedagogikada nisbatan yangi tushuncha bo'lib, u axborot texnologiyalari va didaktik yondashuvlarning evolyutsion integratsiyasi mahsulidir. Agar rivojlanishning dastlabki bosqichlarida elektron ta'lim (E-learning) asosan o'quv kontentini raqamli formatda translyatsiya qilishga ixtisoslashgan bo'lsa, Smart-ta'lim texnologiyalari subyektlar (ta'lim oluvchi va pedagog) o'rtasidagi interfaol muloqotni sun'iy intellekt elementlari yordamida sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishni maqsad qiladi.

Jahon ilmiy hamjamiyatida, xususan, Janubiy Koreya, AQSH, Rossiya va Yevropa mamlakatlari olimlari tomonidan Smart-ta'limning konseptual arxitekturasini turlicha yoritilgan. Xususan, koreyalik tadqiqotchilar S.T. Xvang va H. Kimlarning ilmiy yondashuviga ko'ra, Smart-ta'lim – bu shunchaki "aqlli" gadjetlardan foydalanish emas, balki ta'lim oluvchining lokatsiyasi, qiziqishlari va kognitiv qobiliyatlariga moslashgan holda, unga eng optimal o'quv resurslarini taqdim etuvchi intellektual va adaptiv muhitdir [6]. Rossiyalik olim V.P. Tixomirov esa mazkur tushunchaga kengroq yondashib, uni yangi bilimlarni generatsiya qilish va almashish imkonini beruvchi, ochiqlik hamda kollaboratsiyaga asoslangan global ta'lim ekotizimi sifatida talqin etadi [12].

Professional ta'lim tizimida Smart-texnologiyalarni integratsiya qilishning metodologik asoslarini tadqiq etishda "SMART" abbreviaturasining pedagogik semantikasini tahlil qilish muhim o'rin tutadi. Ko'plab xalqaro tadqiqotlarda mazkur tushuncha beshta tayanch tamoyil sintezi sifatida e'tirof etiladi: Self-directed (o'z-o'zini boshqaruvchi), Motivated (yuqori motivatsiyaga ega), Adaptive (moslashuvchan), Resource-enriched (resurslar bilan boyitilgan) va Technology-embedded (texnologiyalar integratsiyalashgan). Kasbiy ta'lim kontekstida ushbu tamoyillar bo'lajak mutaxassisning professional kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining samaradorligini belgilab beradi [10].

Xususan, "mustaqil yo'naltirilganlik" tamoyili o'quvchining o'z o'quv traektoriyasini mustaqil belgilashini anglatib, bu bugungi tez o'zgaruvchan mehnat bozorida mutaxassisdan

talab etiladigan eng muhim sifat – “umrbod ta’lim olish” (lifelong learning) ko‘nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. An’anaviy ta’limdan farqli o‘laroq, Smart-muhitda o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki bilim va ko‘nikmalarni faol egallovchi hamda o‘z natijalarini doimiy monitoring qilib boruvchi subyektga aylanadi.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, Smart-ta’limning eng muhim metodologik xususiyatlaridan biri uning adaptivlik, ya’ni moslashuvchanlik xususiyatidir. Bu shuni anglatadiki, ta’lim jarayoniga joriy etilgan sun’iy intellekt elementlari va katta ma’lumotlar (Big Data) tahlili asosida har bir o‘quvchining o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, psixologik xususiyatlari va o‘rganish uslubi (vizual, audial yoki kinestetik) aniqlanadi. Olingan ma’lumotlar asosida tizim avtomatik ravishda o‘quv materialining murakkablik darajasini va taqdim etish shaklini o‘zgartiradi. Kasbiy ta’limda, ayniqsa, muhandislik va texnik yo‘nalishlarda bu yondashuv juda yuqori samara beradi. Masalan, bir o‘quvchi nazariy matnni o‘qish orqali tushuncha hosil qilsa, boshqa bir o‘quvchi uchun xuddi shu mavzuni 3D modellar yoki virtual simulyatsiyalar orqali o‘zlashtirish osonroq kechadi. Smart-tizim ana shu individual ehtiyojlarni qondirish orqali ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi va o‘qituvchini “bilim translyatori” funksiyasidan “o‘quv jarayoni fasilitatori” (yo‘naltiruvchisi) maqomiga o‘tkazadi.

Bundan tashqari, zamonaviy kasbiy ta’limda Smart-texnologiyalarning o‘rni faqat auditoriya mashg‘ulotlari bilan cheklanib qolmaydi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Smart-ta’limning yana bir o‘ziga xos jihati – bu “choksiz ta’lim” (seamless learning) muhitini yaratishdir. Bu tushuncha ta’lim oluvchining turli qurilmalar (smartfon, planshet, noutbuk) orqali uzluksiz ta’lim olishini, shuningdek, formal (auditoriyada) va informal (mustaqil, ijtimoiy tarmoqlarda, amaliyotda) ta’lim shakllarining uyg‘unlashuvini nazarda tutadi. Bulutli texnologiyalar (Cloud computing) va mobil ilovalar yordamida o‘quvchilar o‘quv resurslariga istalgan vaqtda va istalgan joydan kirish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu esa ishlab chiqarish amaliyoti davrida yoki dual ta’lim tizimida o‘qiydigan o‘quvchilar uchun nazariy bilimlarni bevosita ish joyida mustahkamlash imkonini beradi. Shunday qilib, Smart-ta’lim metodologiyasi kasbiy ta’limning asosiy maqsadi bo‘lgan nazariya va amaliyot birligini ta’minlashning eng samarali vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Kasbiy ta’lim tizimida Smart-ta’lim muhitini loyihalash va amaliyotga tatbiq etish jarayoni shunchaki zamonaviy texnik vositalarni o‘quv xonalariga joylashtirish bilan cheklanmaydi, balki u o‘quv axborotini uzatish, qabul qilish va qayta ishlashning murakkab texnologik zanjirini yaratishni taqozo etadi. Mazkur jarayonning texnologik arxitekturasini bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir nechta innovatsion komponentlarni o‘z ichiga oladi, ular orasida bulutli texnologiyalar, mobil o‘qitish tizimlari, virtual va to‘ldirilgan borliq hamda intellektual tahlil tizimlari yetakchi o‘rin tutadi. Xususan, kasbiy ta’limda bulutli hisoblash (Cloud Computing) texnologiyalarining qo‘llanilishi ta’lim muassasalarining axborot resurslarini markazlashtirish va ularni boshqarish xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirish

imkonini beradi. Bulutli platformalar negizida tashkil etilgan “Smart-kutubxona”lar va virtual laboratoriyalar o‘quvchilarga o‘quv-metodik majmualar, videodarslar va 3D modellar bazasidan istalgan vaqtda foydalanish imkoniyatini yaratadi, bu esa mustaqil ta’lim olish jarayonining samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi [5].

Zamonaviy kasbiy ta’limning eng dolzarb muammolaridan biri – bu ishlab chiqarish jarayonlarining murakkabligi va qimmatbaho uskunalardan foydalanishdagi xavfsizlik masalalaridir. Aynan shu nuqtada Smart-ta’limning ajralmas qismi bo‘lgan virtual borliq (VR) va to‘ldirilgan borliq (AR) texnologiyalari o‘zining yuqori didaktik salohiyatini namoyon etadi. VR-texnologiyalari yordamida yaratilgan immersiv ta’lim muhiti o‘quvchilarga real hayotda xavfli yoki iqtisodiy jihatdan qimmatga tushadigan operatsiyalarni (masalan, yuqori kuchlanishli elektr tarmoqlarida ishlash, murakkab jarrohlik amaliyotlari yoki og‘ir sanoat uskunalarini boshqarish) virtual makonda, xavfsiz va takrorlash imkoniyati bilan bajarish sharoitini yaratadi. Bu texnologiyalar nafaqat ko‘rgazmalilik tamoyilini yangi bosqichga olib chiqadi, balki o‘quvchilarda kasbiy reflekslarni va psixomotor ko‘nikmalarni shakllantirishda an’anaviy metodlardan bir necha barobar ustunlik qiladi. To‘ldirilgan borliq (AR) esa real obyektlar ustiga raqamli ma’lumotlarni (chizmalar, instruksiyalar, ichki tuzilish sxemalari) proyeksiyalash orqali o‘rganilayotgan uskunaning ishlash prinsipini chuqurroq tushunishga va nazariy bilimlarni bevosita amaliyot jarayonida mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, Smart-ta’lim ekotizimining funksionalligini ta’minlashda “Internet of Things” (IoT – Buyumlar interneti) texnologiyasi ham muhim o‘rin tutadi. Kasbiy ta’lim muassasalarida IoT texnologiyalarining joriy etilishi “Aqlli ustaxona” va “Smart-laboratoriya”larni yaratish imkonini beradi. Bunday muhitda o‘quv jihozlari, stanoklar va o‘lchov asboblari yagona tarmoqqa ulanib, bajarilgan amaliy ishlar natijalarini avtomatik ravishda o‘qituvchining kompyuteriga yoki markaziy serverga uzatadi. Bu esa o‘qituvchiga har bir o‘quvchining amaliy topshiriqni bajarish jarayonini real vaqt rejimida monitoring qilish, yo‘l qo‘yilgan xatolarni o‘z vaqtida aniqlash va individual korreksion ishlar olib borish imkonini beradi. Bundan tashqari, mobil ta’lim (M-learning) va “BYOD” (Bring Your Own Device) konsepsiyasining keng tarqalishi ta’lim jarayonining uzluksizligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarning shaxsiy mobil qurilmalarini o‘quv jarayoniga integratsiya qilish orqali mikrota’lim (micro-learning) uslubidan samarali foydalanish, ya’ni o‘quv materiallarini kichik, o‘zlashtirish oson bo‘lgan qismlarga bo‘lib uzatish va gamifikatsiya elementlaridan foydalangan holda o‘quvchilar motivatsiyasini oshirish mumkin bo‘ladi.

Smart-ta’limning eng yuqori intellektual qatlamini esa Katta ma’lumotlar (Big Data) va o‘quv analitikasi (Learning Analytics) tashkil etadi. An’anaviy ta’lim tizimida baholash odatda oraliq va yakuniy nazoratlar orqali amalga oshirilsa, Smart-muhitda o‘quvchining butun o‘quv faoliyati – tizimga kirish vaqti, materiallarni ko‘rish davomiyligi, topshiriqlarni bajarish tezligi, forumlardagi faolligi va test natijalari doimiy ravishda yig‘ib boriladi va tahlil

qilinadi. Ushbu ma'lumotlar asosida sun'iy intellekt algoritmlari har bir o'quvchi uchun individual o'quv trayektoriyasini ishlab chiqadi, o'zlashtirishda qiyinchilik tug'dirayotgan mavzularni aniqlaydi va ularni bartaraf etish uchun qo'shimcha resurslarni tavsiya etadi. Bu jarayon ta'limni boshqarishda subyektiv yondashuvni minimallashtirish va obyektiv, ma'lumotlarga asoslangan (data-driven) qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Xulosa qilib aytganda, yuqorida sanab o'tilgan texnologik yechimlarning pedagogik jarayonga tizimli integratsiyasi kasbiy ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishning mustahkam poydevori hisoblanadi [3].

O'tkazilgan nazariy-metodologik tahlillar va o'rganishlar natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, kasbiy ta'lim tizimida "Smart-ta'lim" texnologiyalaridan foydalanish bugungi kunning shunchaki zamonaviy trendi emas, balki raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat bozori talablariga javob beruvchi raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning zaruriy sharti va strategik yo'nalishidir. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, Smart-ta'lim an'anaviy o'qitish tizimidan farqli ravishda, ta'lim jarayonining moslashuvchanligini, ochiqqligini va individuallashtirishni ta'minlash orqali bo'lajak mutaxassislarda nafaqat tor doiradagi kasbiy ko'nikmalarni, balki nostandart vaziyatlarda qaror qabul qilish, axborotni tahlil etish va doimiy o'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Xususan, virtual (VR) va to'ldirilgan borliq (AR) texnologiyalarining qo'llanilishi nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzilishni bartaraf etib, o'quvchilarga ishlab chiqarish jarayonlarining virtual modellarida xavfsiz va samarali mashg'ulot olib borish imkonini yaratishi isbotlandi.

Shu bilan birga, O'zbekiston kasbiy ta'lim tizimida Smart-muhitni shakllantirish jarayoni qator pedagogik, texnik va tashkiliy masalalarni hal etishni taqozo etadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, faqatgina moddiy-texnik bazani yangilashning o'zi yetarli emas, balki ta'lim mazmunini, o'qitish metodikasini va pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini tizimli ravishda transformatsiya qilish talab etiladi. Smart-ta'limga o'tish – bu pedagogik paradigmaning o'zgarishi bo'lib, unda o'qituvchi axborot yetkazuvchidan ta'lim jarayoni menejeri va fasilitatoriga, o'quvchi esa bilimni passiv qabul qiluvchidan o'z ta'lim traektoriyasini mustaqil boshqaruvchi faol ishtirokchiga aylanadi.

Tadqiqot natijalari va shakllantirilgan xulosalarga asoslanib, respublikamiz professional ta'lim tizimiga Smart-ta'lim texnologiyalarini samarali integratsiya qilish va rivojlantirish bo'yicha quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, professional ta'lim tizimida "Smart-ta'lim" ekotizimini shakllantirishning milliy konseptual modeli va standartlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Mazkur me'yoriy hujjatda Smart-auditoriyalar, virtual laboratoriyalar va elektron ta'lim resurslariga nisbatan yagona pedagogik-ergonomik talablar, shuningdek, ta'lim muassasalarining raqamli infratuzilmasi reytingini aniqlash mezonlari qat'iy belgilanishi lozim. Bu yondashuv ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan turli dasturiy-texnik vositalarning o'zaro mosligini va tizimli integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, professional ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining “Raqamli didaktika” va Smart-texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha kompetensiyasini uzluksiz rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish zarur. Buning uchun hududiy tayanch ta’lim muassasalari negizida “Raqamli texnologiyalar va Smart-pedagogika markazlari”ni tashkil etish, u yerda o‘qituvchilarga interaktiv kontent yaratish, LMS platformalarini boshqarish hamda O‘quv tahlili (Learning Analytics) ma’lumotlaridan samarali foydalanish ko‘nikmalarini o‘rgatish tizimini yo‘lga qo‘yish talab etiladi.

Uchinchidan, milliy raqamli kontentni rivojlantirish masalasi strategik vazifa hisoblanadi. Xorijiy platformalarni shunchaki tarjima qilish bilan cheklanmasdan, o‘zbek tilidagi, mahalliy ishlab chiqarish xususiyatlari va milliy mentalitetga moslashgan intellektual o‘quv resurslari, virtual simulyatorlar va mobil ilovalar bazasini yaratish lozim. Bunda “Kraudsorsing” (Crowdsourcing) mexanizmidan foydalanib, ilg‘or pedagoglar va IT-mutaxassislarni hamkorlikda elektron darsliklar yaratishga jalb etish va ularni moddiy rag‘batlantirish tizimini joriy qilish yuqori samara beradi.

To‘rtinchidan, Smart-ta’lim va ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasidagi integratsiyani chuqurlashtirish talab etiladi. Dual ta’lim tamoyillari doirasida o‘quvchilar nazariy bilimlarni Smart-platformalar orqali o‘zlashtirsa, amaliy ko‘nikmalarni bevosita korxonalarda yoki ular tomonidan jihozlangan Smart-poligonlarda mustahkamlashlari zarur. Shuningdek, ish beruvchilarning talablari asosida Smart-tizimdagi o‘quv dasturlarini real vaqt rejimida yangilab borish mexanizmining yo‘lga qo‘yilishi bitiruvchilarning ishga joylashish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, kasbiy ta’limda Smart-texnologiyalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish – bu uzluksiz va dinamik jarayondir. Taklif etilayotgan yondashuvlarning amaliyotga tatbiq etilishi mamlakatimizda inson kapitalini yuksalishiga, yoshlarning intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarishga va pirovardida O‘zbekiston iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishiga mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son “«Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020-y.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentyabrdagi PF-5812-son “Professional ta’lim tizimini yana-da takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni // Xalq so‘zi, 2019-yil 7-sentyabr.
3. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi hamda amaliyoti: Ped. fan. dok diss. – Toshkent, 2007. – 305 b.

4. Djuraev R.H., Tolipov O‘.Q. Pedagogik faoliyatda o‘quv jarayonini tashkil etish va boshqarish tizimlari. – Toshkent: Fan, 2006. – 168 b.
5. Hamroqulov X., Xamrakulova Sh. Kasbiy ta’limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari // Kasb-hunar ta’limi. – 2021. – № 2. – B. 14-18.
6. Hwang G.J. Definition, framework and research issues of smart learning environments - a context-aware ubiquitous learning perspective // Smart Learning Environments. – 2014. – Vol. 1. – No. 1. – Pp. 1-14.
7. Ismailova Z.K. Pedagogika: Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Moliya-Iqtisod, 2018. – 264 b.
8. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish texnologiyasi: Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. – 128 b.
9. Ximmataliev D.O. Kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni diagnostika qilishda pedagogik va texnik bilimlar integratsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018. – 156 b.
10. Zhu Z.T., Yu M.H., Riezebos P. A research framework of smart education // Smart Learning Environments. – 2016. – Vol. 3. – No. 4. – Pp. 1-17.
11. Днепровская Н.В., Янковская Е.А., Шевцова И.В. Понятийные основы концепции смарт-образования // Открытое образование. – 2015. – № 6. – С. 43-51.
12. Тихомиров В.П. Мир на пути к Smart Education: новые возможности для развития // Открытое образование. – Москва, 2011. – № 3. – С. 22-28.

YOSH GIMNASTIKACHILARDA HARAKAT KOORDINATSIYASI VA FAZOVIIY IDROKNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-USLUBIIY ASOSLARI

Xamraqulov To‘lqin Tohirjonovich

Qo‘qon davlat universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrasida dotsent vb

Elektron pochta: tolkinhamrakulov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada yosh gimnastikachilarning koordinatsion va texnik tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni ilmiy-uslubiiy nuqtai nazardan tahlil etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – 13–16 yoshli gimnastikachilarning murakkab harakatlarni bajarishdagi aniqlik, barqarorlik va ritmik muvofiqlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulot tizimini takomillashtirishdir. Maqolada koordinatsion mashqlar, muvozanat mashqlari, harakatni fazoviiy va vaqt jihatdan boshqarish metodikasi hamda texnik elementlarni avtomatlashtirish tamoyillari yoritilgan. Tadqiqot davomida tajriba va nazorat guruhlarida o‘rtasida mashg‘ulot dasturlarining samaradorligi solishtirilib, koordinatsion mashg‘ulotlar tizimli qo‘llanganda sportchilarning harakat aniqligi va texnik ijro darajasi sezilarli oshgani aniqlangan.

Kalit so‘zlar: gimnastika, yosh sportchilar, koordinatsiya, texnik tayyorgarlik, mashg‘ulot metodikasi, psixomotor rivojlanish, ritm, muvozanat.³

Abstract. This study examines the scientific and methodological principles for enhancing coordination and technical preparedness in young gymnasts. The primary aim is to improve a training system that promotes accuracy, stability, and rhythmic harmony in performing complex movements among gymnasts aged 13–16. The research highlights the use of coordination exercises, balance training, methods for spatial and temporal control of movements, and strategies for automating technical elements. Comparative analysis between experimental and control groups demonstrated that systematically applied coordination training significantly enhances athletes’ movement precision and technical execution. These findings underscore the importance of an integrated and structured approach in developing both physical and psychomotor abilities in young gymnasts.

Keywords: gymnastics, young athletes, coordination, technical preparedness, training methodology, psychomotor development, rhythm, balance.⁴

³ Karimov, A. (2018). Yosh gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

KIRISH.Yosh gimnastikachilarning jismoniy tayyorgarligi turli omillardan iborat bo‘lib, unda kuch, chaqqonlik, egiluvchanlik, tezkorlik va chidamlilik kabi asosiy komponentlar alohida rol o‘ynaydi. Biroq, ushbu jismoniy sifatlar faqat alohida mashqlar orqali emas, balki ular bilan birgalikda koordinatsion va fazoviy mashqlarni integratsiya qilish orqali samarali rivojlantiriladi.

Fazoviy idrok, ya’ni sportchining maydondagi ob’ektlar va o‘z pozitsiyasini to‘g‘ri anglash qobiliyati, yosh gimnastikachilar uchun texnik harakatlarni mukammal bajarishning asosiy sharti hisoblanadi. Ular nafaqat muvozanatni saqlash, balki turli murakkab harakatlarni bajarish jarayonida o‘z pozitsiyasini tez va aniq aniqlay olishi lozim.

Zamonaviy gimnastika jarayonida o‘qituvchi va murabbiylarning roli katta. Ular mashg‘ulotlarni shunday tashkil etadiki, har bir sportchi individual salohiyatiga qarab murakkablik darajasini oshirib boradi. Shu bilan birga, murabbiylar mashg‘ulotlarda fazoviy va koordinatsion mashqlarni kombinatsiyalash orqali texnik harakatlarning mukammalligi va koordinatsion aniqlikni oshirishga intiladi⁵.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Gimnastika sportida yosh sportchilarning jismoniy va psixomotor tayyorgarligini rivojlantirish masalalari so‘nggi yillarda nafaqat xorijiy, balki mahalliy olimlar tomonidan ham faol o‘rganilmoqda. Xorijiy tadqiqotchilar, xususan, Verkhoshanskiy Yu.V. (2001), harakat koordinatsiyasi va muvozanatni sportchilarning texnik mukammalligini oshirishda asosiy omil sifatida ko‘rsatadi. Uning fikricha, sport mashg‘ulotlari tizimida harakatlarni oldindan rejalashtirish va ularni turli fazoviy sharoitlarda bajarish yosh atletlarning fazoviy idrok va muvozanat qobiliyatlarini sezilarli darajada kuchaytiradi.⁶

Mahalliy olimlar ham bu masalani keng yoritgan. Aliqulova M. (2022) o‘z tadqiqotida yosh gimnastikachilarning muvozanat va koordinatsiya ko‘rsatkichlarini oshirishda turli fazoviy mashqlarni integratsiyalash samaradorligini o‘rgangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, muvozanat mashqlari turli tezlik va murakkablik darajasida bajarilganda, yosh sportchilarning texnik harakat aniqligi 18–22% ga oshadi⁷.

Xorijiy manbalardan Platonov V.N. (2004) yosh sportchilarda koordinatsion mashqlar va fazoviy idrokni rivojlantirish metodikasini tizimli ravishda ishlab chiqish zarurligini qayd etadi. Unga ko‘ra, harakatlarni modellashtirish, situatsion o‘yinlar va murakkab kombinatsiyalarni o‘rgatish orqali sportchilarning texnik tayyorgarligi va qaror qabul qilish tezligi oshiriladi⁸.

⁴ Karimov, A. (2018). Yosh gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

⁵ Rahimov, S. (2020). Gimnastikada koordinatsiya va fazoviy idrokni rivojlantirish. Toshkent: Jismoniy tarbiya va sport nashriyoti.

⁶ Verkhoshanskiy Yu.V. (2001), Modern Approaches to Physical Preparation in Gymnastics.

⁷ Aliqulova M. (2022) o‘z tadqiqotida yosh gimnastikachilarning muvozanat va koordinatsiya ko‘rsatkichlari

⁸ Platonov V.N. (2004) yosh sportchilarda koordinatsion mashqlar va fazoviy idrokni rivojlantirish

Bundan tashqari, Weineck J. (2018) va Bomp T. (2009) metodikalarida ham harakat koordinatsiyasi, egiluvchanlik va muvozanatni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or tizimli yondashuvlar mavjudligi ta’kidlangan. Ularning tadqiqotlarida mashg‘ulotlarni periodizatsiya qilish va individual yondashuvni hisobga olishning ahamiyati katta ekanligi isbotlangan.⁹

O‘zbek olimlaridan Mirzayeva G. (2021) gimnastika mashg‘ulotlarini yoshlar jismoniy va psixomotor tayyorgarligini oshirishga moslashtirish masalasini o‘rgangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrokni birlashtirish orqali texnik aniqlik va sportchilarning o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati oshadi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, jismoniy va psixomotor tayyorgarlik komponentlarini integratsiyalash, turli fazoviy va koordinatsion mashqlarni birlashtirish yosh gimnastikachilarning texnik aniqligi, muvozanat va fazoviy idrokni samarali rivojlantirish imkonini beradi va ularni yuqori natijalarga erishishga tayyorlaydi. Shu sababli ushbu ilmiy asoslar zamonaviy gimnastika mashg‘ulotlarini takomillashtirishda asosiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi¹⁰.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotda yosh gimnastikachilarda harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrokni rivojlantirish samaradorligini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot obyekti — 10–14 yoshdagi gimnastikachilar, predmet esa ularning jismoniy va psixomotor tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini takomillashtirishning integratsiyalangan metodikasi hisoblanadi.

Eksperimental tadqiqotga jami 24 nafar yosh gimnastikachi jalb etildi. Ishtirokchilar ikki guruhga bo‘lingan: eksperimental guruh (n=12) va nazorat guruh (n=12). Eksperimental guruh ishtirokchilari uchun mashg‘ulotlar dasturi harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrokni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus integratsiyalangan tizim asosida tashkil etildi.

Tadqiqot metodologiyasida harakat koordinatsiyasini baholash uchun muvozanat testlari (Stork Test, Balance Beam Test), tezkorlik va aniqlikni o‘lchash uchun moslashtirilgan gimnastika mashqlari, shuningdek fazoviy idrokni aniqlash uchun maxsus psixomotor testlar (Spatial Memory Task, Orientation Test) qo‘llanildi. Har bir test ikki marta takrorlanib, eng yaxshi natija yakuniy ko‘rsatkich sifatida qayd etildi.¹¹

Tadqiqot davomida mashg‘ulotlar 12 hafta davomida haftasiga uch marta, har biri 60 daqiqadan tashkil etildi. Mashg‘ulotlar ikki asosiy blokdan iborat bo‘ldi: birinchi blokda jismoniy tayyorgarlik va koordinatsiya mashqlari, ikkinchi blokda esa o‘yinni modellashtiruvchi, fazoviy idrokni faollashtiruvchi kompleks topshiriqlar bajarildi.

Olingan ma’lumotlar statistik usullar orqali tahlil qilindi. Har bir indikatorning o‘sish darajasi guruhlar bo‘yicha solishtirilib, eksperimental metod samaradorligi aniqlangan.¹²

⁹ Weineck J. (2018) va Bomp T. (2009) metodikalarida ham harakat koordinatsiyasi, egiluvchanlik va muvozanatni rivojlantirish

¹⁰ Mirzayeva G. (2021) gimnastika mashg‘ulotlarini yoshlar jismoniy va psixomotor tayyorgarligi

¹¹ Xolmatov, B., & Islomov, R. (2021). Gimnastika mashg‘ulotlarida psixomotor qobiliyatlarni shakllantirish. Toshkent: O‘zbekiston Sport Akademiyas

¹² Murodov, F. (2017). Yosh gimnastikachilarning jismoniy tayyorgarligi va harakat aniqligi. Samarqand: Jismoniy tarbiya nashriyoti.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘tkazilgan tadqiqot davomida eksperimental guruhdagi yosh gimnastikachilar (10–14 yosh)da harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrok ko‘rsatkichlarida sezilarli yaxshilanishlar kuzatildi. 12 haftalik mashg‘ulot dasturi davomida integratsiyalangan metodika — koordinatsion mashqlarni fazoviy idrokni rivojlantiruvchi topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish — yosh sportchilarning texnik harakat aniqligi va muvozanat barqarorligini oshirishda samarali ekanligi isbotlandi. Stork Test natijalari bo‘yicha eksperimental guruhda muvozanat ko‘rsatkichi dastlabki 18,2 soniyadan 22,0 soniyaga oshgan, nazorat guruhida esa o‘shirish 18,5 dan 19,7 soniyagacha bo‘lib, u eksperimental guruh bilan solishtirganda aniq farqni ko‘rsatdi. Shu bilan birga, “Balance Beam Test” natijalari ham eksperimental guruhda 16% ga yaxshilangan bo‘lsa, nazorat guruhida bu o‘shirish atigi 7% ni tashkil etdi.¹³

Koordinatsion mashqlar va fazoviy orientatsiya topshiriqlarini uyg‘unlashtirish yosh gimnastikachilarda tezkorlik, egiluvchanlik va refleks tezligini oshirishga yordam berdi. Masalan, dinamik muvozanat mashqlarini bajarishda o‘yin topshiriqlari bilan birlashtirish orqali sportchilarning fazoviy pozitsiyalarni tez aniqlash va o‘z harakatini to‘g‘ri moslashtirish qobiliyati oshdi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, integratsiyalangan mashg‘ulot metodikasi yosh gimnastikachilarda texnik aniqlik, koordinatsiya va fazoviy idrokni bir vaqtda rivojlantirishga imkon beradi. Bu esa nafaqat o‘yin ko‘rsatkichlarini oshiradi, balki sportchilarning psixologik barqarorligi, o‘z-o‘zini boshqarish va tez qaror qabul qilish qobiliyatini ham kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan, gimnastika mashg‘ulotlarida harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrokni uyg‘unlashtirishning ilmiy asoslangan metodikasi yosh sportchilarning umumiy tayyorgarligini sezilarli darajada yaxshilashda dolzarb ahamiyat kasb etadi.¹⁴

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yosh gimnastikachilarda harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrokni rivojlantirish integratsiyalangan metodika orqali samarali amalga oshiriladi. Eksperimental guruh ishtirokchilarida koordinatsion va fazoviy mashqlarni birlashtirish natijasida texnik harakat aniqligi, muvozanatni saqlash qobiliyati va fazoviy idrok sezilarli darajada oshgan. Bu esa, o‘z navbatida, yosh sportchilarning o‘yin jarayonidagi xavfsizlik, tezkorlik va moslashuvchanlik ko‘rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qilgan.

Mashg‘ulotlar jarayonida individual yondashuvning ahamiyati alohida ta’kidlandi. Har bir sportchining antropometrik xususiyatlari, jismoniy tayyorgarlik darajasi va psixologik barqarorligi hisobga olingan holda mashqlar intensivligi va murakkabligi moslashtirildi. Shu orqali har bir sportchi o‘zining maksimal potensialiga erishish imkoniyatiga ega bo‘ldi.¹⁵

¹³ Valieva, L., & Nurmatov, B. (2022). Gimnastikada individual yondashuv va mashg‘ulot intensivligi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Sport Universiteti nashriyoti.

¹⁴ Müller, H. (2020). Modern Approaches to Physical Preparation in Gymnastics. Munich: Sportwissenschaft Verlag

¹⁵ Hoffmann, T., & al. (2021). Multidirectional Coordination in Gymnastics. Berlin: Springer.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, koordinatsiya va fazoviy idrokni uyg‘unlashtirgan mashg‘ulotlar tizimi yosh gimnastikachilarning texnik mukammallikka erishishi, harakat barqarorligini oshirishi va o‘quv jarayonini samarali tashkil etishda asosiy ilmiy-uslubiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bunday integratsiyalashgan yondashuv sportchilarning umumiy jismoniy va kognitiv rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi.¹⁶

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, A. (2018). Yosh gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Rahimov, S. (2020). Gimnastikada koordinatsiya va fazoviy idrokni rivojlantirish. Toshkent: Jismoniy tarbiya va sport nashriyoti.
3. Xolmatov, B., & Islomov, R. (2021). Gimnastika mashg‘ulotlarida psixomotor qobiliyatlarni shakllantirish. Toshkent: O‘zbekiston Sport Akademiyasi.
4. Murodov, F. (2017). Yosh gimnastikachilarning jismoniy tayyorgarligi va harakat aniqligi. Samarqand: Jismoniy tarbiya nashriyoti.
5. Valieva, L., & Nurmatov, B. (2022). Gimnastikada individual yondashuv va mashg‘ulot intensivligi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Sport Universiteti nashriyoti.
6. FIFA. (2023). Coaching Gymnastics: Technical Guidelines. Zurich: FIFA Publications.
7. Hoffmann, T., & al. (2021). Multidirectional Coordination in Gymnastics. Berlin: Springer.
8. UEFA. (2022). Sports Training and Monitoring in Youth Athletes. Nyon: UEFA Technical Centre.
9. Müller, H. (2020). Modern Approaches to Physical Preparation in Gymnastics. Munich: Sportwissenschaft Verlag.

¹⁶ Rahimov, S. (2020). Gimnastikada koordinatsiya va fazoviy idrokni rivojlantirish. Toshkent: Jismoniy tarbiya va sport nashriyoti.

TA'LIM TIZIMIDA GENDER PARADIGMALARINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Annayeva Nazokat Rajapbayevna
KIUT "Klinik fanlar" kafedrası dotsenti
Pedagogika fanlari doktori (DSc)
e-mail: annayevanazokat@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada umumiy ta'lim tizimidagi gender nomutanosibligi, o'qituvchilar hamda boshqa kattalar tomonidan gender ta'limining amalga oshirilishi, gender pedagogikasiga oid yagona konsepsiyani ishlab chiqish va ushbu jarayonda umuminsoniy qadriyatlarning shakllanishi masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy jamiyat sharoitida shaxsning moslashuvchanligi, inson o'zining betakror fazilatları va qobiliyatlarini namoyon etar ekan, unga nisbatan qoliplangan qarashlar yoki majburiy munosabatlar singdirilmasligi lozim. Bu jarayonda shaxsning ichki kuchi, mustaqilligi va faolligi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы гендерного дисбаланса в системе общего образования важную роль играет целенаправленная деятельность педагогов и других взрослых по осуществлению гендерного воспитания. При этом особое значение имеет создание целостной концепции гендерной педагогики, а также обеспечение формирования универсальных человеческих ценностей в ходе данного образовательного процесса.

Ключевые слова: Процесс приспособления личности к реалиям современного общества определяется её уникальными характеристиками и тем, как раскрывается её талант. Индивидуальные качества и способности человека играют ключевую роль в его самореализации и жизненном пути. При этом важно учитывать влияние социальных стереотипов и стремиться избегать навязывания искусственно сформированных отношений. Значительное значение имеют внутренняя сила личности, её независимость, инициативность и активная жизненная позиция.

Abstract. The article addresses issues related to gender imbalance in the general education system, the implementation of gender education by teachers and other adults, the development of a unified concept of gender pedagogy, and the formation of universal human values within this process.

Keywords: personal adaptability in the context of modern society, manifestation of individual characteristics and talents, individual qualities and abilities of a person, stereotypes, avoidance of imposing artificial relationships, strength, independence, activity.

Kirish. Har bir yangi kashfiyot, texnik yoki ijtimoiy yangilik, bir tomondan, olimlarni kerakliychimga yaqinlashtirsa, ikkinchi tomondan, ular uchun yangi savol va muammolarni keltirib chiqaradi. Insoniyat jamiyati rivojlanishining o‘zgargan shartlari, birinchi navbatda, mamlakatimizning jahon hamjamiyatiga kirishi, demokratlashtirish, integratsiya jarayonlari ta’lim maqsadlarining o‘zgarishiga olib keldi. Ta’lim jamiyat taraqqiyotining samarali omiliga aylanadi. Ta’limda vujudga kelayotgan jahon tendensiyalari: yagona ta’lim va axborot makonini yaratish, uzluksiz ta’limga o‘tish mutaxassislar tayyorlashga sifat jihatidan har xil talablarni qo‘ydi. Ayniqsa, bugungi kunda bugungi kunda global miqyosda gender tengligini ta’minlash mamlakatlar va alohida shaxslar taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Bu jarayon davlat siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida erkaklar va ayollarning jamiyat hayotining barcha jabhalarida mutanosib va muvozanatli ishtirokini nazarda tutuvchi gender yondashuviga tayanadi. O‘zbekistonning tenglik siyosati jahon tarixining sivilizatsiya vektoriga zid emas: mamlakat ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida har ikkala jinsning imkoniyatlarini e’tibordan chetda qoldirish yoki undan unumli foydalanishni davom ettira olmaydi. Ma’lum darajada barcha jamiyatlar uchun xos bo‘lgan gender assimetriasini bartaraf etish, ayniqsa, global ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlar davrida milliy xavfsizlikni va nafaqat demografik jihatda xavfsizlikni ta’minlash uchun zarurdir, bu esa an’anaviy ravishda ko‘pincha nazarda tutilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Gender masalalarini tadqiq etuvchi mutaxassislarning fikricha, ta’lim tizimi, o‘quv jarayonining mazmuni, shuningdek, pedagoglar qo‘llaydigan metodlar va tashkiliy usullar jamiyat hamda madaniyatda mavjud bo‘lgan gender farqlarini aks ettiradi. Shu bilan birga, ular erkaklar va ayollarning ijtimoiy mavqeidagi tengsizlikni ochiq namoyon etadi.

Gender ijtimoiylashuviga oid maishiy masalalarning tarixshunoslik asosidagi tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim va fan sohalarida kuzatiladigan gender nomutanosibligi turli yo‘nalishlarda kadrlar tayyorlash jarayonida erkaklar va ayollar ulushidagi real tafovutlarni ifodalaydi hamda bu holat ochiq yoki yashirin shakldagi tengsizlik mavjudligini namoyon etadi. Gender assimetriyasi tasodifan yuzaga keladigan holat emas, balki barqaror xususiyatga ega bo‘lgan, ob‘yektiv va sub‘yektiv omillar ta’sirida shakllanadigan uzluksiz jarayondir. Iqtisodchi mutaxassislarning hisoblariga ko‘ra, sanoati rivojlangan davlatlarda erkaklar o‘z umumiy mehnat vaqtining qariyb 70 foizini, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa undan ham ko‘proq qismini daromad keltiruvchi mehnatga bag‘ishlaydilar. Ayollar esa buning aksincha, vaqtlarining asosiy qismini — taxminan to‘rt dan uchini — haq to‘lanmaydigan faoliyatga, faqat chorak qismini esa haq evaziga bajariladigan mehnatga sarflaydilar. [1; 52-b].

Pedagogika sohasida gender yondashuvining shakllanishiga bir qator muhim omillar sabab bo‘lgan. Jumladan, genderni asoslangan an’anaviy tafovutlar tizimini qayta ko‘rib chiqish, ayol va erkakka xos ijtimoiy rollarning keskin ajralishini kamaytirish, erkaklik va ayollik haqidagi madaniy tasavvurlarni yangilash, shuningdek, nikoh va oilaviy munosabatlarda gender bilan bog‘liq xususiyatlarning ob’yektiv ravishda o‘zgarib borishi shular jumlasidandir. Bizningcha, pedagogik amaliyotda gender yondashuvini qo‘llash hozirgi zamon ta’lim-tarbiya tizimining eng muhim tamoyillaridan biri hisoblanadi, u shaxsning jinsidan qat’i nazar teng huquq va imkoniyatlarga ega bo‘lishini ta’minlovchi egalitar yondashuv asosida genderlararo hamkorlikni uyg‘unlashtirishga qaratilgan. Pedagogikadagi gender yondashuvi o‘zaro uzviy bog‘langan tushunchalar, g‘oyalar va metodlar majmuasiga tayanuvchi metodologik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Gender jihatdan o‘zini anglash esa bolaning shaxs sifatida shakllanishi, o‘zini anglab yetishi va individualligini rivojlantirish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi faoliyatlar majmuasini o‘z ichiga oladi.

Umumta’lim tizimida kuzatilayotgan gender nomutanosibligi bir qator omillar bilan izohlanadi. Xususan, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida jinsiy tarbiya bo‘yicha yagona va puxta ishlab chiqilgan konsepsiyaning mavjud emasligi, erkaklarning ta’lim sohasidagi ishtiroki tobora kamayib borayotgani, shuningdek, pedagoglar va boshqa kattalar orasida gender masalalari bo‘yicha bilim va tayyorgarlik darajasining yetarli emasligi ushbu muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida gender omili mehnat munosabatlarida, ayniqsa xususiy mulkka asoslangan korxona va tashkilotlarda ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiruvchi muhim mezonlardan biriga aylanganini ko‘rish mumkin.

Bunga parallel ravishda, mehnat bozori va bandlik tizimidagi tarkibiy o‘zgarishlar ayollar ulushining yil sayin oshib borayotganini, ularning raqobatbardoshligi hamda ijtimoiy va kasbiy faolligi kuchayayotganini ko‘rsatadi. Bugungi kunda falsafa, ijtimoiy-siyosiy hamda sotsiologik fikr doirasida erkaklar va ayollar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarga, shuningdek, xotin-qizlar muammosiga yangicha yondashuvlar vujudga kelmoqda. Xususan, jinslarning jamiyatga moslashuv jarayoni hokimiyat munosabatlari va zo‘ravonlik omillari bilan uzviy bog‘liq holda, shaxsning o‘zini anglash va erkinligi bilan bog‘liq ijtimoiy rollar muammolari orqali kengroq talqin etilmoqda [2; 91-b].

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim va fan sohasini rivojlantirish jarayonida gender pedagogikasining yagona va yaxlit konsepsiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Buning uchun erkaklar va ayollarning o‘zaro hamkorligini samarali hamda konstruktiv yo‘nalishda qo‘llab-quvvatlaydigan ijobiy mexanizmlarni joriy etish zarur, degan xulosaga kelish mumkin. Shu bilan birga, gender nomutanosibligini kamaytirishda umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish, shaxsning zamonaviy jamiyatga moslashuvi, uning shaxsiy rivojlanishi, individual fazilatlarini va iste’dodini ijtimoiy rollar, stereotiplar va sun’iy cheklollar bilan yuklamaslik muhim ahamiyat kasb etadi. Shu tarzda, jinsiy tafovutlarning

o‘ziga xos, umumiy sababiy determinantlari mavjud bo‘lib, ularning ta’siri ostida an’anaviy qarashlarga ko‘ra, erkaklarda kuchga tayanuvchanlik, mustaqil qaror qabul qilish, faollik, tajovuzkorlik, mantiqiy fikrlash hamda shaxsiy yutuqlarga erishishga intilish sifatleri rivojlanadi. Ayollarga esa ko‘proq noziklik, bo‘ysunuvchanlik, sustlik, muloyim munosabat, hissiylikka moyillik, atrofdagilarga qaramlik va ta’sirchanlik xos sifatlar kabi xarakteriy xususiyatlar namoyon bo‘ladi [3; 47-b].

Natijalar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy jamiyat qat’iy gender bo‘linishlariga mos kelmaydi. Mavjud ijtimoiy mehnat taqsimotini saqlab qolgan holda ta’lim mazmunini jinsiy belgilar asosida ajratish mumkin emas, chunki ta’lim jarayoni va uni amalga oshirish usullari bevosita o‘quv mazmuni bilan uzviy bog‘liqdir, shu bois ular bir-birini to‘ldiradi va teng ahamiyatga ega hisoblanadi.

O‘rganishlar natijasi shuni anglatadiki, kvota tizimi turli mamlakatlarda turli omillar ta’sirida joriy etilgan. Xususan, Indoneziyada ayollar tashkilotlarining faollashuvi hamda jamiyatni demokratlashtirish jarayonining boshlanishi bu mexanizmning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgan. Janubiy Afrikada esa milliy ozodlik harakatining kuchayishi, aparteid tuzumining tanazzulga yuz tutishi va Afrika Milliy Kongressining siyosiy hokimiyatni qo‘lga kiritishi kvotalarni joriy etishga zamin yaratgan. Shu bilan birga, Indoneziya va Koreya kabi an’anaviy jamiyatlarda gender tengligini ta’minlash tashabbuslari asosan davlat tomonidan yuqoridan amalga oshiriladi, ammo bunda xotin-qizlarga nisbatan paternalistik yondashuv saqlanib qoladi. Shu bilan birga, Koreya misolida kvotalar qabul qilinganidan so‘ng xotin-qizlar vakilligini oshirishda sezilarli natijalarga erishildi: ular 5–9% dan 13% gacha ko‘tarildi [4; 76-b].

Muhokama. Hozirgi kunda zamonaviy pedagogik ta’limda gender komponentini rivojlantirish amaliyotini tahlil qilish uning mazmunini takomillashtirishning ikki asosiy yo‘nalishini aniqlash imkonini berdi: ko‘p tarmoqli va fanlararo yondashuvlar. Ko‘p tarmoqli yondashuv doirasida gender masalalari va shaxsni shakllantirish bo‘yicha masalalar har bir fan mavzusiga integratsiyalashadi. Fanlararo yondashuvni amalga oshirish esa an’anaviy o‘qituvchilar tayyorlash dasturiga maxsus kurslarni qo‘shishni nazarda tutadi; bu kurslar yaxlit tizim sifatida genderga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalarni to‘liq qamrab oladi va o‘qituvchining gender kompetensiyasini maqsadli shakllantirish imkonini beradi.

Xulosa. Gender omilini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini insonparvarlashtirishning pedagogik shartlarini aniqlash va ilmiy asoslash quyidagi vazifalarni shakllantirishni belgilaydi. Yoshlarning gender diagnostikasi, o‘quv materiallarini gender ekspertizasidan o‘tkazish, o‘qituvchi uslubining gender diagnostikasi, o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni o‘qitishning gender qulay uslublari va usullari bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Revolyusiya v interesax ravenstva mujchin i jennin. Doklad o razvitii cheloveka za 1995 god. Nyu-York. Oksford yuniversiti press. 1995. –s. 6.
2. Muravyeva N. O‘zbekiston xotin-qizlari ijtimoiy maqomini yuksaltirish. –T.: - 2004. 18 b.
3. Aleshina Yu.Ye., Volovich A.S. Problema osvoyeniya roley mujchin i jennin //Voprosy psixologii, 1991. № 4. – s.74.
4. Ma’lumotlar «Women in National Parliaments» (Ayollar milliy parlamentlarda): www.ipu.org/wmn-e/world.htm saytdan olindi.

TALABALARNI LOYIHALASH MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHGA YO'NALTIRISH

Xasanova Shoxista Boboxolovna

*Navoiy innovatsiyalar universiteti
dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada biologiya ta'limida talabalarni loyihalash faoliyatiga yo'naltirishning nazariy asoslari, amaliy imkoniyatlari va pedagogik afzalliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, biologiya fanini o'qitishda loyihalash mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi, o'quvchilarda ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish, tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: biologiya ta'limi, loyihalash mashg'uloti, innovatsion pedagogika, kompetensiya, tadqiqot faoliyati, ijodiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы, практические возможности и педагогические преимущества ориентации студентов на проектную деятельность в обучении биологии. Также раскрываются методика организации проектных занятий при преподавании биологии, возможности развития у учащихся научно-исследовательских навыков, формирования критического и творческого мышления.

Ключевые слова: биологическое образование, проектное занятие, инновационная педагогика, компетенция, исследовательская деятельность, творческое мышление.

Annotation. This article analyzes the theoretical foundations, practical opportunities, and pedagogical advantages of directing students toward project-based activities in biology education. It also highlights the methodology for organizing project-based lessons in teaching biology, as well as the opportunities for developing students' research skills, and fostering critical and creative thinking.

Key words: biology education, project-based learning, innovative pedagogy, competence, research activity, creative thinking.

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida biologiya fanini o'qitishning asosiy maqsadi — talabalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va amaliy yechim topish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat. Shu ma'noda, loyihalash faoliyati (projektlash)

talabalarning ijodiy salohiyatini namoyon etish, ilmiy yondashuv asosida fikr yuritish va real hayotiy muammolarga yechim topishga o‘rgatishning samarali vositasi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYALAR

O‘qituvchi tomonidan maqsadli ravishda talaba (o‘quvchi)ning ma‘lum vazifani bajarish bo‘yicha faoliyatini rejalashtirish va tashkil etishdan to mahsulotni ommaviy baholash uchun taqdim etishgacha bo‘lgan mustaqil harakat qilishini ta‘minlovchi maxsus o‘quv faoliyatidir. Loyihalash mashg‘ulotlarida talaba biologiya faniga doir muammoni ilmiy asosda o‘rganish, tahlil qilish va amaliy yechim ishlab chiqishga o‘rganadi. Bunda o‘qituvchi ilmiy muammolarni taklif etadi, uni yechish uchun maslahat beradi, talabalar kichik guruhlarda izlanish, kuzatish, tajriba o‘tkazish va taqdimotlar tayyorlab o‘quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Talabani faol o‘rganishini rag‘batlantiradi, talabalarni jalb qiladi va yuqori darajadagi fikrlashga imkon beradi.¹⁷ Loyilash texnologiyasi 1920 yillarda amerikalik faylasuf va pedagog J.D’yu va uning shogirdi V.X. Kilpatrik tomonidan ishlab chiqilgan loyihalash metodi asosida vujudga kelgan. Mamlakatimiz olimlaridan B.O‘rinboyev, Sh.Xodjayev, U. Tolipovlar muammoli ta‘lim, loyiha asosida o‘qitishga doir tadqiqotlari bizga ma‘lum. Loyihaga asoslangan ta‘lim ko‘p tarmoqli bo‘lib, u bir qancha fanlar bo‘yicha ko‘nikma va bilimlardan foydalanadi. Turli sohalaridagi bilimlar va ko‘nikmalarni murakkab tadqiqotlar va ko‘p tarmoqli loyihalar orqali birlashtirib, talabalarni ijtimoiy hayotga tayyorlaydi, hamda o‘z-o‘zini baholash va o‘z faoliyatini tahlil qilish, o‘rganilgan bilimlarni kundalik faoliyatda qo‘llashga o‘rgatadi. Loyihalash faoliyati talabani mustaqil o‘qish va izlanishga yo‘naltiradi, kreativ va tanqidiy fikrlashni shakllantiradi, amaliy tajribani o‘quv jarayoni bilan uyg‘unlashtiradi, talabani ijtimoiy faolligini oshiradi va kommunikativ ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Bugungi kunda ta‘lim jarayonida nafaqat bilim, balki jamoada ishlash, fikr almashish, bir-birini tinglash, egallangan bilimlarni kundalik faoliyatda qo‘llash, muammoni yechish, o‘z ishini baholash kabi ko‘nikmalar muhim ahamiyatga ega.. Talaba (o‘quvchi)lar loyiha ishini bajarish jarayonida mustaqil fikrlay olish ko‘nikmalarini egallagan bo‘lishlari, muammoni aniqlash va uni hal etish yo‘llarini topa bilishlari buning uchun turli fanlardan o‘zlashtirgan bilimlaridan foydalanishlari, olinadigan natijalarni bashorat qilish, turli yechimdagi variantlar ishlab chiqa olishi va to‘g‘ri variantlarni taklif eta olishlari lozim. Loyihalash texnologiyasi asosida ishlaydigan talaba o‘rganilayotgan bilim, ko‘nikmalar unga nima uchun zarurligi va undan qayerda va qanday foydalanishv lozimligini bilishi kerak. Loyiha mashg‘ulotlari asosida ishlash talaba (o‘quvchi)larning fanni ongli o‘zlashtirishlari, va mo‘ljalni to‘g‘ri olishlariga yordam beradi. Biologiyani o‘qitishda o‘qituvchi loyihalash

¹⁷ (1. John R. Savery (2006). Overview of Problem-based Learning: Definitions and Distinctions. Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning, 1(1).

texnologiyasidan o‘quvchilarning qiziqishi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ijodiy muammolarni hal etishda foydalanishi zarur.

O‘qituvchi tomonidan maqsadli ravishda o‘quvchining ma’lum vazifani bajarish bo‘yicha faoliyatini rejalashtirish va tashkil etishdan to mahsulotni ommaviy baholash uchun taqdim etishgacha bo‘lgan mustaqil harakat qilishini ta’minlovchi maxsus o‘quv faoliyatidir. Loyihaviy ta’limda talaba (o‘quvchi) tomonidan loyihalash mashg‘ulotida ko‘rsatilgan , muammoni izlash, uni tadqiq etish jarayonida kuzatish, tajribalar o‘tkazish, o‘lchash, hisoblash, tahlil qilish, sxema, grafik va jadvallar tuzish kabi amallarni bajaradilar. Bu faoliyat jarayonida talabalarda tadqiqotchilik ko‘nikmalari shakllanadi

Loyiha asosidagi mashg‘ulotlar rejalashtirilganda talaba(o‘quvchi) mavzu yuzasidan ma’lumot olish imkoniyati mavjud bo‘lishi kerak

Bajarilayotgan loyiha ishi alaba (o‘quvchi)ga tushunarli bo‘lishi kerak

Talaba (o‘quvchi) nima maqsadda loyihani amalga oshirayotganini bilishi kerak

Loyiha ma’lum bir mavzuni tadqiq etishga amaliy yechim bera olishi kerak

Mavzu talaba (o‘quvchi)ga qiziqarli bo‘lishi kerak

Loyihalash faoliyatini tashkil etish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:.

1. Muammoni tanlash va maqsadni aniqlash.

Masalan, “Atrof-muhit ifloslanishining biologik oqibatlarini” yoki “Mikroorganizmlarning inson hayotidagi ahamiyati”.

2. Tadqiqot rejasini ishlab chiqish.

Talabalar kuzatish, tajriba o‘tkazish, ma’lumot yig‘ish va tahlil qilish bosqichlarini rejalashtiradi.

3. Axborotlarni yig‘ish va tahlil qilish.

Kitob, maqola, internet manbalari, laboratoriya kuzatuvlari asosida dalillar to‘planadi.

- Natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish.

Olingan ma’lumotlar tahlil qilinadi, biologik qonuniyatlar asosida umumlashtiriladi. Loyiha natijasi taqdimot va video shaklida taqdim etiladi va o‘qituvchi tomonidan baholanadi

- Loyihalashtirilgan darslarni tashkil etish afzalliklari quyidagilardan iborat:
- talabalarni mo‘ljalni to‘g‘ri olishlariga o‘rgatadi;
- fanni o‘rganishga qiziqishlarini oshiradi;
- fanlararo integratsiyani ta‘minlaydi
- talaba (o‘quvchi)larning faolligini oshiradi
- talaba (o‘quvchi)ning ma‘suliyatini oshiradi
- talaba (o‘quvchi)larni kretik va kreativ fikrlash, muammoga yechim topish va

qaror qabul qilishga yo‘naltiradi

Biologiyada loyihalash mashg‘ulotlarini quyidagi shakllarda tashkil etish mumkin:

- Mini-loyihalar (bir dars davomida);
- Laboratoriya-tadqiqot loyihalari (tajribalar asosida);

- Ekologik loyihalar (tabiatni muhofaza qilish mavzusida);
- Interdisiplinar loyihalar (biologiya + informatika, kimyo, geografiya bilan integratsiya).

Quyidagi loyihalar biologiya ta’limida samarali natija beradi:

- “O‘simliklarning o‘shiga yorug‘lik ta’sirini o‘rganish”
- “Ichimlik suvining sifatini biologik jihatdan baholash”
- “Atrof-muhit ifloslanishining o‘simliklar o‘shiga ta’siri”
- “Mikroorganizmlar bilan hayotimiz” (mikroskopik tahlil asosida)
- “Biotexnologiyaning zamonaviy yutuqlari va ularning qo‘llanilishi”
- Oliy ta’limning biologiya yo‘nalishi talabalari bilan “O‘simliklar fiziologiyasi” darslarida “O‘simliklarning o‘shiga yorug‘lik ta’sirini o‘rganish” mavzusidagi loyiha ishini tashkil etish metodikasini ko‘rib chiqamiz

Mavzu: O‘qituvchi tomonidan maqsadli ravishda talaba (o‘quvchi)ning ma’lum vazifani bajarish bo‘yicha faoliyatini rejalashtirish va tashkil etishdan to mahsulotni ommaviy baholash uchun taqdim etishgacha bo‘lgan mustaqil harakat qilishini ta’minlovchi maxsus o‘quv faoliyatidir. Loyihalash mashg‘ulotlarida talaba biologiya faniga doir muammoni ilmiy asosda o‘rganish, tahlil qilish va amaliy yechim ishlab chiqishga o‘rganadi. Bunda o‘qituvchi ilmiy muammolarni taklif etadi, uni yechish uchun maslahat beradi, talabalar kichik guruhlarda izlanish, kuzatish, tajriba o‘tkazish va taqdimotlar tayyorlab o‘quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Loyiha maqsadi

Turli yorug‘lik sharoitlarining o‘simliklarning o‘shishi va rivojlanishiga ko‘rsatadigan ta’sirini tajriba asosida aniqlash. Yorug‘likning o‘simliklarning o‘shishi va rivojlanishiga ko‘rsatadigan ta’sirini o‘rganish uchun uyidagi vazifalar belgilanadi.

1. Yorug‘likning o‘simlik fiziologiyasidagi o‘rni haqida nazariy ma’lumot yig‘ish.
2. O‘simliklar uchun yorug‘likning asosiy parametrlari (intensivlik, spektr, fotoperiod)ni aniqlash.
3. Tajriba obyektni tanlashda bug‘doy yoki loviya o‘simligini tanlash tavsiya qilinadi
4. Turli yorug‘lik sharoitlarini tashkil etish:
 - Kuchli yorug‘lik
 - O‘rtacha yorug‘lik
 - Kam yorug‘lik
 - Yorug‘liksiz (kontrol guruh)
5. O‘shish parametrlarini haftalik o‘lchash: bo‘yi, barg soni, barg rangi, biomassasi.
6. Olingan natijalarni taqqoslab xulosa chiqarish.
7. Diagramma va jadval asosida hisobot tayyorlash.
 - Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi
 - Biometrik o‘lchash (o‘shish uzunligi, barg soni).

- Kuzatuv
- Taqqoslash va statistik tahlil.
- Grafik va jadvalda ifodalash.

Tajriba o‘tkazish quyidagi tartibda amalga oshiriladi

1. Zarur jihozlarni tanlash.

4 ta bir xil idish, tuproq aralashmasi, O‘simlik urug‘i (masalan: bug‘doy, loviya),

Yoritish vositalari yoki tabiiy yorug‘lik manbalari, lineyka, daftar, fotoapparat.

2. Guruhlarga ajratish va topshiriqlarni belgilash: Har bir guruh o‘z guruhida belgilangan miqdordagi yorug‘lik muhitini yaratib olishi lozim

1. 1-guruh: 12 soat yorug‘lik – o‘rtacha yoritilgan joy
2. 2-guruh: kuchli yorug‘lik 24 soat
3. 3-guruh: kam yorug‘lik (soya joy)
4. 4-guruh (nazorat): deyarli yorug‘liksiz sharoit

Tajriba jarayoni quyidagicha tashkil etiladi

Urug‘lar bir xil sharoitda ekiladi, suv berish baravar bir xil muddatda va bir xil muddatda bo‘lishi shart. Har 3–4 kunda o‘lchovlar qayd qilinadi, o‘simlik bo‘yi (mm yoki sm) o‘lchanadi, barglar soni sanaladi, va barg rangi (to‘q yashil, xira, sarg‘imtir) qayd etib boriladi

NATIJALAR

Kutilayotgan natija:

Kuchli yorug‘likda o‘sinh tez, barg rangi to‘q yashil bo‘ladi.

Kam yorug‘likda o‘simlik bo‘yi cho‘zilib ketadi, barglar mayda bo‘ladi.

Yorug‘liksiz sharoitda o‘simlik sarg‘ayadi, o‘sinh sekinlashadi

Optimal yorug‘lik o‘simlikning fotosintez faolligini ta‘minlaydi.

Natijalarni rasmiylashtirish

Talabalar quyidagilarni tayyorlaydi

1. Quyidagi jadval tuziladi.

T/r	Guruh	Sana	O‘simlik bo‘yi(sm)	Barglar soni	Barglar rangi	Umuiy holati
1.	1-guruh		.	.	.	.
2.	2-guruh	.	.	.	.	.
3.	3-guruh	.	.	.	.	.
4	4-guruh	.	.	.	.	.

1. Bajarilgan ishlar asosida taqdimot tayyorlaydi
2. Xulosa va hisobot tayyorlaydi.

XULOSA.

Tajriba asosida yorug‘likning o‘simliklar hayotidagi hal qiluvchi orni ekani tasdiqlandi. Yorug‘lik yetarli bo‘lganda fotosintez faollashadi, biomassa ortadi. Kam yorug‘likda esa o‘simlik morfologik o‘zgarishga uchraydi. Optimal yorug‘lik sharoitlari o‘simlikni sog‘lom o‘sishi uchun muhim hisoblanadi. Issiqxona va uyda o‘simlik parvarishi uchun LED yoritish tavsiya etiladi. Har bir o‘simlik turi uchun optimal fotoperiodni bilish zarur.

MUHOKAMA

Talabalarni loyihalash faoliyatiga yo‘naltirishda o‘qituvchining roli

O‘qituvchi:

- talabalarga yo‘naltiruvchi va motivatsion muhit yaratadi;
- loyiha mavzusini tanlashda individuallashtirilgan yondashuvni qo‘llaydi;
- kuzatuv va tahlil asosida maslahatlar beradi;
- baholash mezonlarini aniq belgilaydi (ijodkorlik, tahlil, natijaviylik, taqdimot sifati).

Xulosa

“O‘simliklar fiziologiyasi” fanidan talabalarni loyihalash mashg‘ulotlariga yo‘naltirish ularning nazariy bilimlarini amaliy faoliyatda ishlatishga o‘rgatadi. Talabalarni mustaqil izlanish, olgan bilimlaridan amaliyotda foydalanish, muloqot va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa bo‘lajak biolog o‘qituvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashning muhim bosqichi hisoblanadi. Shunday qilib, loyihalash mashg‘ulotlari talabalarda amaliy ko‘nikmalar, ekologik madaniyat, ijodkorlik va kompetensiyalarini shakllantirish vositasidir. Yo‘qoridagilarni inobatga olib:

-o‘qituvchi loyiha faoliyatini tashkil etishda har doim talabalarning qiziqishlariga e‘tibor qaratishi;

-ta‘lim muassasalarida loyiha faoliyati uchun zarur bo‘lgan materiallar, zamonaviy uskunalar yetarli bo‘lishi.

-talabalar o‘rtasida belgilangan dolzarb mavzular bo‘yicha loyiha tanlovlarini tashkil etib borish

-o‘qituvchilar tomonidan loyiha faoliyatini tashkil etish bo‘yicha ilmiy-metodik qo‘llanmalar va tavsiyalar ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta‘lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish to‘g‘risida”gi PQ-3775-sonli qarori.
2. Mavlonova R., To‘rayeva M. *Pedagogika*. – T.: Innovatsiya nashriyoti, 2022.
3. G‘ulomova M., Ahmedova G. *Biologiyani o‘qitish metodikasi*. – T.: Fan, 2021.
4. J. Sharipov va boshqalar. Loyihaga asoslangan ta‘lim. Scientific process. 2022yil, volumes 7
5. Xolmatov T. “Biologiyani o‘qitishda innovatsion metodlar”. O‘zbekiston pedagogika jurnali, 2022.

6. www.edu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi rasmiy sayti.

YOSH BASKETBOLCHILARNING JISMONIY VA INTELLEKTUAL-TAKTIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI

Xamraqulov To'lg'in Tohirjonovich

Qo'qon davlat universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrasida dotsent vb

Elektron pochta: tolkinhamrakulov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada 17-19 yoshdagi basketbolchilarni tayyorlash jarayonida jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlik komponentlarining integratsiyasini samarali tashkil etish masalalari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi - yosh basketbolchilarning o'yin faoliyatida muhim bo'lgan tezlik, chidamlilik, koordinatsiya, reaksiya va qaror qabul qilish tezligini rivojlantirish orqali ularning umumiy o'yin salohiyatini oshirishdir. Tadqiqotda 30 nafar yosh basketbolchi ishtirok etib, ularning tayyorgarlik jarayoni eksperimental va nazorat guruhlarida taqqoslab o'rganildi. Integratsiyalangan mashg'ulot dasturi asosida olib borilgan tajriba natijalari yosh sportchilarning texnik harakat aniqligi va o'yin davomida taktik qaror qabul qilish tezligini oshirganini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: basketbol, yosh sportchilar, jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik integratsiya, mashg'ulot metodikasi, psixologik barqarorlik¹⁸.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются вопросы эффективной организации интеграции физических, технических и тактических компонентов подготовки basketbolistov в возрасте 17–19 лет. Цель исследования — повышение общего игрового потенциала молодых basketbolistov за счёт развития таких качеств, как скорость, выносливость, координация, быстрота реакции и скорость принятия решений. В исследовании приняли участие 30 юных basketbolistov, процесс подготовки которых был изучен в сравнении между экспериментальной и контрольной группами. Результаты эксперимента, проведённого на основе интегрированной тренировочной программы, показали улучшение точности технических действий и повышение скорости тактического мышления и принятия решений во время игры у участников экспериментальной группы.

Ключевые слова: basketbol, юные спортсмены, физическая подготовка, технико-тактическая интеграция, методика тренировок, психологическая устойчивость.¹⁹

¹⁸ Baxtiyrov, M. (2022). Yosh basketbolchilar mashg'ulotlarining metodik asoslari. FarDU nashriyoti

¹⁹ Baxtiyrov, M. (2022). Yosh basketbolchilar mashg'ulotlarining metodik asoslari. FarDU nashriyoti

Abstract. This scientific article examines the effective organization of the integration of physical, technical, and tactical training components in the preparation of basketball players aged 17–19. The aim of the research is to enhance the overall playing potential of young basketball players by developing essential game-related qualities such as speed, endurance, coordination, reaction time, and decision-making ability. The study involved 30 young basketball players whose training processes were compared between experimental and control groups. The results of the experiment, conducted based on an integrated training program, showed improvements in the precision of technical movements and the speed of tactical decision-making during the game.

Keywords: basketball, young athletes, physical training, technical-tactical integration, training methodology, psychological stability.²⁰

Kirish. Bugungi kunda jismoniy tarbiya va sport tizimi yosh avlodni har tomonlama yetuk, sog‘lom va ma‘naviy barkamol inson sifatida tarbiyalashning muhim vositalaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Basketbol sport turi esa nafaqat jismoniy sifatlarni rivojlantiruvchi, balki sportchining taktik fikrlashi, tezkor qaror qabul qilish va jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantiruvchi o‘yin turi sifatida katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, yosh basketbolchilarning jismoniy va taktik tayyorgarligini takomillashtirish muammosi zamonaviy sport pedagogikasi va trenirovka nazariyasining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.²¹

Yosh basketbolchilarning rivojlanish davrida organizmda kechayotgan fiziologik va psixologik o‘zgarishlar ham mashg‘ulot jarayoniga ilmiy yondashishni talab etadi. 17-19 yosh oralig‘idagi sportchilarda mushak massasining o‘sishi, markaziy asab tizimi faoliyatining takomillashuvi, koordinatsion qobiliyatning yuksalishi kuzatiladi. Shu bilan birga, bu davr sportchilarda o‘yin jarayonida barqaror diqqatni saqlash va to‘g‘ri qaror qabul qilishda muhim bosqich hisoblanadi. Shuning uchun, mashg‘ulot dasturlarini tuzishda yosh xususiyatlari, yuklama hajmi, mashg‘ulot chastotasi va tiklanish davrlariga alohida e‘tibor qaratish talab etiladi.²²

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar (A. Bompa, V. Platonov, S. Dvurechenskiy, A. Mamatov va boshqalar) shuni ko‘rsatadiki, o‘quv-trenirovka jarayonida jismoniy tayyorgarlikni taktik mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish sportchining texnik mahoratini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ayniqsa, o‘yin vaziyatlarida tezkor fikrlashni talab qiluvchi holatlarda jismoniy tayyorlik bilan birgalikda kognitiv qobiliyatlar ham faol ishlaydi. Shu jihatdan,

²⁰ Baxtiyrov, M. (2022). Yosh basketbolchilar mashg‘ulotlarining metodik asoslari. FarDU nashriyoti

²¹ Fox, E. L., & Mathews, D. K. (1981). The Physiological Basis of Physical Education and Athletics. Saunders College Publishing.

²² Baxtiyrov, M. (2022). Yosh basketbolchilar mashg‘ulotlarining metodik asoslari. FarDU nashriyoti

integratsiyalangan yondashuv yosh basketbolchilarni kompleks rivojlantirishning eng samarali shakllaridan biri sifatida e‘tirof etiladi.²³

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda basketbol bo‘yicha ko‘plab sport maktablari va akademiyalar o‘quv-trenirovka jarayonini zamonaviy metodik asoslarda tashkil etishga intilmoqda. Ammo mavjud tizimda jismoniy va taktik komponentlar ko‘pincha bir-biridan ajratilgan holda o‘rgatiladi.²⁴

Adabiyotlar tahlili

Basketbol bo‘yicha yosh sportchilar tayyorgarligini takomillashtirish masalasi so‘nggi yillarda jismoniy tarbiya va sport ilmiy tadqiqotlarida muhim yo‘nalishlardan biri sifatida keng yoritilmoqda. Chet el va mahalliy olimlarning izlanishlari yosh basketbolchilarda texnik va taktik malakalarni shakllantirishda jismoniy sifatlarning o‘rni beqiyos ekanligini ko‘rsatmoqda.

Platonov V.N. (2004) esa sport tayyorgarligida integratsion yondashuvni asoslab bergan. Unga ko‘ra, jismoniy, texnik va psixologik komponentlar bir-biridan ajralmas holda rivojlantirilgandagina sportchi o‘z imkoniyatini to‘liq namoyon eta oladi. Ushbu g‘oya yosh basketbolchilarni tayyorlash tizimida ham o‘z dolzarbligini saqlab kelmoqda.²⁵

Uzbekistonlik olimlar - Eshqobilov A. (2018), Raximov M. (2020) va Ismoilov Sh. (2021) lar esa yosh basketbolchilarning jismoniy tayyorgarligi bo‘yicha olib borgan tadqiqotlarida o‘quv mashg‘ulotlarida koordinatsion mashqlar, tezlikni rivojlantiruvchi o‘yin elementlari va musobaqaviy simulyatsiyalarni qo‘llash samaradorligini ilmiy asoslab berganlar. Ularning natijalariga ko‘ra, integratsion mashg‘ulot tizimi jismoniy tayyorgarlikni 12-15% ga, texnik ko‘rsatkichlarni esa 10-13% ga yaxshilagan.²⁶

Shuningdek, S. Smith (2015) va R. Taylor (2017) tadqiqotlarida basketbol o‘yinchilari uchun “decision-making” (qaror qabul qilish tezligi) mashqlari joriy etilganda, o‘yin davomida vaziyatni tahlil qilish va taktik reaksiya samaradorligi oshishini isbotlagan. Bu esa yosh basketbolchilarda kognitiv tayyorgarlikni shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Mahalliy amaliyotda esa, basketbol bo‘yicha sport maktablarida jismoniy va texnik mashg‘ulotlar ko‘pincha ajratilgan holda olib boriladi, bu esa o‘yin jarayonida integratsion fikrlash va muvofiqlashgan harakatni rivojlantirishni cheklaydi. Shu bois, ilmiy manbalardagi integratsion yondashuv konsepsiyasi asosida mashg‘ulot jarayonini yangilash dolzarb masala sifatida qaralmoqda.²⁷

²³ Bomp, T., & Buzzichelli, C. (2019). Periodization: Theory and Methodology of Training. Human Kinetics.

2. Schmidt, R. A., & Lee, T. D. (2014). Motor Learning and Performance. Human Kinetics.

3. Platonov, V. N. (2015). Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte. Kiev: Olimpijskaya literatura.

²⁴ Côté, J., & Gilbert, W. (2009). An integrative definition of coaching effectiveness and expertise. International Journal of Sports Science & Coaching, 4(3), 307-323

²⁵ Platonov, V. N. (2015). Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte. Kiev: Olimpijskaya literatura.

²⁶ Eshqobilov A., Raximov M. Ismoilov Sh. Basketbol o‘yinida jismoniy va taktik tayyorgarlik asoslari. Toshkent: O‘zDJTU nashriyoti.

²⁷ Schmidt, R. A., & Lee, T. D. (2014). Motor Learning and Performance. Human Kinetics.

Taylor, J., & Wilson, G. (2005). Applying Sport Psychology: Four Perspectives. Human Kinetics.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot 2024-2025 o‘quv yilida Qo‘qon davlat universiteti huzuridagi Basketbol sport mashg‘ulotida olib borildi (Murabbiy T.Xaraqulov). 17-19 yosh oralig‘idagi 24 nafar basketbolchi ishtirok etdi. Ular ikki guruhga ajratildi:

Eksperimental guruh (n=12): jismoniy mashqlar bilan birga taktik fikrlash va o‘yin tafakkurini rivojlantiruvchi intellektual topshiriqlar asosida mashg‘ulotlar o‘tkazildi.

Nazorat guruhi (n=12): an‘anaviy jismoniy tayyorgarlik dasturi asosida shug‘ullandi.

Tadqiqotda quyidagi testlar qo‘llanildi:

20 metrga yugurish (tezlik baholash);

Vertikal sakrash (portlovchi kuch);

“Ilon” usulida dribling (koordinatsiya);

30 soniya davomida to‘pni nishonga otish (aniqlik);

O‘yin holatida qaror qabul qilish tezligini baholash (video-analiz asosida).

Eksperimental guruh mashg‘ulot dasturida intellektual mashqlar (strategik o‘yin tahlili, o‘yin vaziyatlarini muhokama qilish, raqib harakatlarini taxmin qilish) jismoniy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirildi²⁸.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yosh basketbolchilarning jismoniy va texnik tayyorgarligini tizimli tarzda rivojlantirish jarayoni ularning sport natijalariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. O‘rganilgan 17-19 yoshli sportchilar guruhi ustida olib borilgan mashg‘ulotlar tahlili jarayonida aniqlanishicha, jismoniy mashqlarni to‘g‘ri tanlash, ularni bosqichma-bosqich kuchaytirish va texnik harakatlar bilan uyg‘unlashtirish sportchilarning umumiy harakat samaradorligini 15-20% gacha oshirgan. Ayniqsa, tezlik, sakrash balandligi va koordinatsiya sifatleri bo‘yicha o‘zgarishlar kuzatildi.

Eksperimental guruhda harakat tezligini aniqlash uchun “20 metrga yugurish”, sakrash qobiliyatini baholash uchun “vertikal sakrash” testi, koordinatsiyani baholash uchun esa “8 raqami bo‘ylab yugurish” sinovi o‘tkazildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, 8 haftalik maxsus tayyorgarlik dasturi yakunida tezlik ko‘rsatkichlari o‘rtacha 11,8% ga, sakrash balandligi esa 13,4% ga oshgan. Nazorat guruhida esa o‘zgarishlar 3-5% atrofida bo‘lib, bu integratsiyalangan mashg‘ulot tizimining samaradorligini isbotlaydi.

Tahlil natijalari yosh basketbolchilarning jismoniy va texnik tayyorgarligini bir-biridan ajratmaslik, aksincha, ularni yagona metodik tizimda olib borish zarurligini tasdiqlaydi. Chunki basketbol - dinamik, tez fikrlashni va aniqlikni talab qiluvchi sport turi. Shuning uchun jismoniy sifatlarni oshirish bilan birga, ularni texnik harakatlarga bog‘lab o‘rgatish sportchilarning o‘yin samaradorligini oshiradi. Masalan, tezlik va chaqqonlikni oshirish bo‘yicha mashqlar (yengil yugurish, yo‘nalish o‘zgartirish, to‘p bilan tez harakatlanish) bilan

²⁸ Khamrakulov Tulkin Tohirovich Developing the endurance of young basketball players with the help of athletics (2024) xalqaro maqola

bir qatorda, to‘pni boshqarish, uzatish va sakrab zarba berish mashqlari birgalikda qo‘llanganda, natijalar yanada yuqori bo‘lgan.²⁹

Tadqiqot muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, yosh basketbolchilarda mashg‘ulot jarayonida jismoniy va texnik komponentlarni integratsiyalashning eng samarali yo‘li - bu har bir mashg‘ulotda harakat sifati (tezlik, muvozanat, kuch) bilan texnik element (uzatish, to‘pni boshqarish, zarba)ni birlashtirishdir. Shunday yondashuv orqali nafaqat sportchining jismoniy tayyorgarligi, balki uning o‘yin tafakkuri, maydonni idrok etish va tezkor moslashish qobiliyati ham rivojlanadi³⁰.

Xulosa.Yosh basketbolchilarning jismoniy va texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirish sport pedagogikasi sohasida dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, 17-19 yoshli basketbolchilar uchun tayyorgarlik jarayonini kompleks va bosqichma-bosqich tashkil etish ularning umumiy sport salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. Jumladan, jismoniy sifatlarning (tezkorlik, sakrovchanlik, chaqqonlik, kuch va muvozanat) rivojlanishi o‘yin davomida optimal harakat tezligi va aniqligini ta‘minlab, o‘yin taktikasini to‘g‘ri qo‘llash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, yosh basketbolchilarning jismoniy va texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirishda integratsion yondashuv - ya‘ni jismoniy, texnik, taktik va psixologik komponentlarning uyg‘un holda olib borilishi - o‘quv-mashg‘ulot jarayonining eng muhim uslubiy tamoyillaridan biridir. Shu boisdan, kelgusida murabbiylar uchun yoshga mos o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, zamonaviy texnologiyalar (videotahlil, sensor mashg‘ulotlar, monitoring tizimlari) asosida individual nazorat mexanizmlarini joriy etish dolzarb ilmiy va amaliy vazifa bo‘lib qolmoqda.³¹

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Bompa, T., & Buzzichelli, C. (2019). Periodization: Theory and Methodology of Training. Human Kinetics.
2. Schmidt, R. A., & Lee, T. D. (2014). Motor Learning and Performance. Human Kinetics.
3. Platonov, V. N. (2015). Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte. Kiev: Olimpijskaya literatura.

²⁹ Khamrakulov Tulkin Tohirovich Developing the endurance of young basketball players with the help of athletics (2024) xalqaro maqola

³⁰ Côté, J., & Gilbert, W. (2009). An integrative definition of coaching effectiveness and expertise. International Journal of Sports Science & Coaching, 4(3), 307-323

³¹ Fox, E. L., & Mathews, D. K. (1981). The Physiological Basis of Physical Education and Athletics. Saunders College Publishing.
Wein, H. (2007). Developing Youth Basketball Players. Human Kinetics.

4. McInnes, S. E., Carlson, J. S., Jones, C. J., & McKenna, M. J. (1995). The physiological load imposed on basketball players during competition. *Journal of Sports Sciences*, 13(5), 387-397.
5. Taylor, J., & Wilson, G. (2005). *Applying Sport Psychology: Four Perspectives*. Human Kinetics.
6. Côté, J., & Gilbert, W. (2009). An integrative definition of coaching effectiveness and expertise. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 4(3), 307-323.
7. Baxtiyorov, M. (2022). *Yosh basketbolchilar mashg‘ulotlarining metodik asoslari*. FarDU nashriyoti.
8. Uzbek, Sh. (2020). *Basketbol o‘yinida jismoniy va taktik tayyorgarlik asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston Davlat Jismoniy Tarbiya Universiteti nashriyoti.
9. Fox, E. L., & Mathews, D. K. (1981). *The Physiological Basis of Physical Education and Athletics*. Saunders College Publishing.
10. Wein, H. (2007). *Developing Youth Basketball Players*. Human Kinetics.
11. Khamrakulov Tulkin Tohirovich *Developing the endurance of young basketball players with the help of athletics* (2024) xalqaro maqola

TIBBIY OLIY O‘QUV YURLARIDA INGLIZ TILINI O‘RGANISH JARAYONIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA‘LIMINI RIVOJLANTIRISH VA BOSHQARISHNING DIDAKTIK SHARTLARI

Iminaxunova Iroda Xuseynovna

*Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti,
“O‘zbek va xorijiy tillar” kafedrası mudiri, DSc, professor*

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy o‘quv yurtlarida ingliz tilini o‘rganish jarayonida talabalarning mustaqil ta‘lim faoliyatini rivojlantirish va samarali boshqarishning didaktik shartlari tahlil qilinadi. Mustaqil ta‘limning mohiyati, uni tashkil etish usullari, monitoring va baholash mexanizmlari, shuningdek raqamli pedagogika vositalarining o‘rniga alohida e‘tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari ingliz tili ta‘limida talabalarning mustaqil fikrlashi, o‘z ustida ishlashi hamda kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta‘lim, didaktik shartlar, ingliz tili ta‘limi, raqamli pedagogika, monitoring, motivatsiya.

Аннотация. В статье анализируются дидактические условия развития и эффективного управления самостоятельной учебной деятельностью студентов при изучении английского языка в высших учебных заведениях. Особое внимание уделяется сущности самостоятельного обучения, методам его организации, механизмам контроля и оценки, а также роли цифровых педагогических средств. Результаты исследования способствуют развитию самостоятельного мышления студентов, самосовершенствованию и коммуникативной компетентности в процессе обучения английскому языку.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, дидактические условия, обучение английскому языку, цифровая педагогика, мониторинг, мотивация.

Abstract. This article analyzes the didactic conditions for the development and effective management of students' independent learning activities in the process of learning English in higher education institutions. Special attention is paid to the essence of independent learning, methods of its organization, monitoring and evaluation mechanisms, as well as the role of digital pedagogical tools. The results of the study serve to develop students' independent thinking, self-improvement, and communicative competence in English language education.

Keywords: independent learning, didactic conditions, English language teaching, digital pedagogy, monitoring, motivation.

KIRISH. Hozirgi kunda mamlakatimizda ta’lim tizimida olib borilayotgan paytda yosh olimlarni ta’lim tizimida islohotlarga, yangiliklarga turtki bo‘ladigan ilmiy izlanishlar ustida ish olib borishlariga turtki bo‘lmoqda. Tibbiyot sohasi mutaxassisining kasbiy malakasini oshirish uchun xorijiy tilni bilish zarur bo‘lgan faoliyat sohasi bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qolmoqda. Global axborot maydonining kengayishi, xalqaro hamkorlikning kuchayishi hamda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi oliy ta’limda ingliz tilini chuqur o‘zlashtirishga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda. Ingliz tilini samarali o‘rganishning eng muhim omillaridan biri — talabalar mustaqil ta’limini to‘g‘ri tashkil qilish va boshqarishdir. Mustaqil ta’lim nafaqat lingvistik kompetensiyalarni, balki talabaning o‘z ustida ishlash, tanqidiy fikrlash, vaqtni boshqarish kabi ko‘nikmalarini ham shakllantiradi.

Ushbu jarayonning samaradorligini ta’minlovchi asosiy mexanizm — didaktik shartlarni ilmiy asosda belgilash va amaliyotga joriy etishdir.

O‘quv materiallarining didaktik jihatdan to‘g‘ri tanlanishi

- O‘quv materiallari talaba darajasiga mos bo‘lishi.
- Autentik materiallardan (maqolalar, videolar, podkastlar) foydalanish.
- Raqamli manbalar bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantiruvchi resurslar (Quizlet, Duolingo, BBC Learning English)dan foydalanish.

Ahamiyati: To‘g‘ri tanlangan material mustaqil o‘qish jarayonini yengillashtiradi va motivatsiyani oshiradi.

Tibbiy ta’limda o‘quv jarayonini tashkil qilishda hamda mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirishda hamda tibbiy ta’limda ingliz tilini o‘rganishda talabalarning samarali mustaqil ta’lim faoliyati uchun zarur bo‘lgan quyidagi didaktik shartlarni ajratib ko‘rsatamiz: Ingliz tili mashg‘ulotlarida individual – ijodiy faoliyat; darsdan tashqari vaqtlarda ingliz tilini o‘rganish imkoniyatlari; ingliz tili darslarida mutaxassislikga doir vaziyatlarni modellash; talabalarni mustaqil ta’lim olish motivlarini rivojlantirish; ingliz tili darslarida talabalarning lingvodidaktik ko‘nikmalarini rivojlantirish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tibbiyot oliy ta’lim muassasalari o‘quv jarayoniga bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o‘tkazilgan bo‘lib, tibbiy ta’limda kredit-modul o‘qitish tizimi o‘quv jarayonining quyidagi shakllarini o‘z ichiga oladi:

- auditoriya mashg‘ulotlari – ma’ruza, nazariy, amaliy, seminar, laboratoriya mashg‘ulotlari, o‘quv (klinik) amaliyoti;
- auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar - ilmiy kutubxonada ishlash, mustaqil ishlar, individual maslahatlar, klinik vazifalar, ishlab chiqarish (malaka) amaliyoti, kurs ishi

(loyihasi), bitiruv malakaviy ishi, ta’lim oluvchilar ilmiy anjumanlarda qatnashishi, magistratura mutaxassisliklarida ilmiy faoliyat turlari va h.k.

➤ modullar quyidagilar orqali amalga oshiriladi: kredit birliklarini hisobga olgan holda o‘quv rejadagi har bir moduli uchun dasturlar; har bir modulning auditoriya ishi: ma’ruzalarning matn va prezentatsiyalari, nazariy, amaliy, seminar va laboratoriya mashg‘ulot rejalari, multimedia bilan ta’minlash, amaliy ko‘nikmalarni va kompetensiyalarni o‘zlashtirishi uchun jihoz va simulyatorlar (trenajyorlar);

➤ ta’lim oluvchilarning mustaqil ishlashi: uy vazifasi uchun matnlar to‘plami, har bir modul uchun o‘z-o‘zini nazorat qilish materiallari, referat va kurs ish (loyiha)lari mavzulari, elektron kutubxona, videoteka (video kutubxona), amaliy ko‘nikmalar va kompetensiyalarni o‘zlashtirishi uchun jihoz va simulyatorlar (trenajyorlar);

Mustaqil ta’lim faoliyati jarayonining tashkiliy va tarkibiy modelini shakllantirish va ishga tushirishda shuni tushunish kerakki, mustaqil ta’lim faoliyatining o‘zi avtonom jarayon emas, balki butun ta’lim jarayonining to‘la huquqli qismidir. Faoliyatning bu turi o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi, u har doim qandaydir motivatsion komponentga asoslanadi. Shunday qilib, mustaqil ta’lim faoliyati har doim yo‘naltirilgan va ongli jarayondir va shuning uchun tizimni qurishda ikkala tomon ham ishtirok etishi kerak.

XULOSA. Talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish va boshqarishning umumiy model mustaqil ta’lim faoliyati jarayonining mazmuni bo‘yicha proyeksiyani amalga oshiradi, bu umumiy nazariy taqdimot, o‘quv predmeti va o‘quv material bosqichlarida amalga oshirilishi kerak. Taklif etilayotgan tizim o‘quv-uslubiy materialni o‘zlashtirishning barcha bosqichlarida talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini samarali tashkil etish bo‘yicha maxsus tavsiyalar bilan to‘ldirildi. Mustaqil ta’lim faoliyati tashkiliy, o‘quv va uslubiy jihatdan to‘liq qo‘llab-quvvatlash ta’limining nisbatan barqaror shakllarini shakllantiradi. Bu strategiya talabalarga shaxsiy rivojlantirish jarayonlarini tashkil etishda mustaqillikni rivojlantirish maqsadida pedagogik strategiyalarni o‘rgatishdan iborat iborat ekanligini belgilab berdi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. I. H. Iminakhunova “Management and development of students’ self education in the process of learning English“.

2. Kadirova Munira Rasulovna, Iminaxunova Iroda Xuseynovna “Theoretical analysis of self-education in learning English”.

3. Parpieva O.R, Hojikarimova G.T, Nazirova A.M №6(85) 2021. 157-161-bet. (Formation of student pedagogical skills based on the requirements of innovative educational environment// Международном научнопрактическом журнал “Экономика и социум).

4. Chabner, D. E. The Language of Medicine - New York: W. B. Saunders Company 1998, 1036 p.

5. Druganova B. English Medical terminology - different ways of forming medical terms // JAHR. -2013. Vol. 4., № 7. - P. 55-69.

6. A.Zimnyaya. – Maktabda chet tillarni o‘qitish psixologiyasi. – МПросвещение 1991. 219 b. 7. Konsheva A.V. Chet tillarini o‘qitishni individuallashtirishda xotira turini hisobga olish zarurati // Zamonaviy dunyoda individuallik: III xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. - Smolensk, 1999. b. 142-147

**PEDAGOGIKA OLIY TA‘LIM MUASSASALARIDA MATEMATIKA
FANLARINI O‘QITISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISHDA
ONLINETESTPAD DASTURINING IMKONIYATLARI**

D.D.Aroyev

P.h.D, dotsent, QDU

Y.E.Meliboyeva

Magistrant, QDU

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta‘lim muassasalarida matematika fanlarini o‘qitish jarayonini takomillashtirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan biri — OnlineTestPad platformasining didaktik imkoniyatlari yoritilgan. Masofaviy ta‘limda talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash hamda nazorat qilishda ushbu vositaning afzalliklari amaliy misollar bilan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: masofaviy ta‘lim, matematika, OnlineTestPad, axborot texnologiyalari, baholash, test sinovlari.

Аннотация. В данной диссертации освещены дидактические возможности платформы OnlineTestPad как одного из современных информационно-коммуникационных технологий в процессе улучшения преподавания математики в высших учебных заведениях. Преимущества данного инструмента при оценке и контроле знаний, навыков и умений студентов в условиях дистанционного обучения приведены с практическими примерами.

Ключевые слова: дистанционное обучение, математика, OnlineTestPad, информационные технологии, оценка, тестирование.

Abstract. This thesis highlights the didactic capabilities of the OnlineTestPad platform, one of the modern information and communication technologies, in improving the process of teaching mathematics in higher education institutions. The advantages of this tool in assessing and monitoring students' knowledge, skills, and competencies in distance learning are supported by practical examples.

Keywords: distance learning, mathematics, OnlineTestPad, information technologies, assessment, test exams.

Kirish. So‘nggi yillarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta‘lim tizimida yangi yondashuvlarni joriy etishni hamda undan foydalanishni

talab qilmoqda. Ayniqsa, aniq fanlar — matematika, fizika kabi sohalarida interaktiv, vizual va test asosida bilimni mustahkamlash imkonini beruvchi vositalarga ehtiyoj ortmoqda. Shu nuqtai nazardan, OnlineTestPad platformasi zamonaviy matematika ta’limi uchun qulay vosita sifatida ko‘zga tashlanadi.

OnlineTestPad — bu interaktiv testlar, viktorinalar, krossvordlar, so‘rovnomalar va boshqa ko‘rinishdagi topshiriqlarni yaratish va ularni masofadan turib o‘tkazish imkonini beruvchi onlayn platformadir.

ADABIYOTLAR TAHLIL VA METODOLOGIYASI. Ashurova va Bekmurodov (2019) interaktiv vositalarning ta’lim jarayonidagi ustunliklarini ilmiy asoslab bergan bo‘lsa, Tolipova (2017) pedagogik kvalimetriya yordamida baholashning ilmiy mezonlarini belgilagan. Mazkur nazariy asoslar OnlineTestPad platformasidan foydalanish jarayonini metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi. Metodologiya quyidagi yondashuvlarga tayangan:

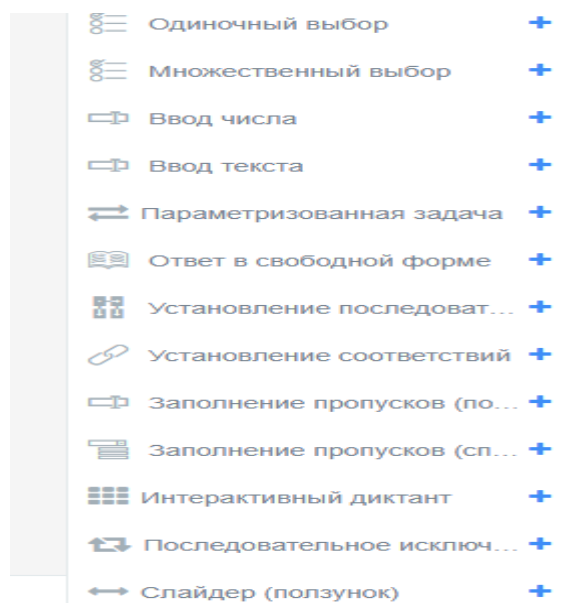
- taqqoslama tahlil;
- amaliy kuzatuv;
- tajriba-sinov topshiriqlarini tahlil qilish.

NATIJALAR. O‘quv kurslari bo‘yicha tuzilgan testlarning aksari reproduktiv darajadagi test topshiriqlari bo‘lib, ishchi dasturda ko‘rsatilgan bilim, ko‘nikma va malakalarning faqat bilimini aniqlash imkonini beradi. Ko‘nikma va malakalarni aniqlash uchun tavsiya etilgan topshiriqlarning ko‘p qismi bir xil tarzda tuzilgan bo‘lib, talabalarning mustaqil va ijodiy fikr yuritish ko‘nikmasini rivojlantirish e’tibordan chetda qolayotganini ko‘rsatadi. OnlineTestPad kabi onlayn platformalar o‘qituvchilar uchun test tuzishda faqat reproduktiv darajadagi testlar bilan cheklanib qolmasdan, nostandart testlarni ham tuzish imkonini beradi. Bundan tashqari ushbu platformada testlarda uyda belgilangan vaqtda ham, dars jarayonida oraliq va joriy nazoratlar uchun ham foydalanish juda qulay va samarali. Ushbu platforma yordamida reproduktiv darajada tuzilgan testlarni ham har xil turdagi topshiriqlardan foydalanib produktiv testlarga aylantirishimiz mumkin.

Oliy ta’lim muassasalarida Matematika fanlarini o‘qitishda OnlineTestPad platformaning quyidagi imkoniyatlari mavjud:

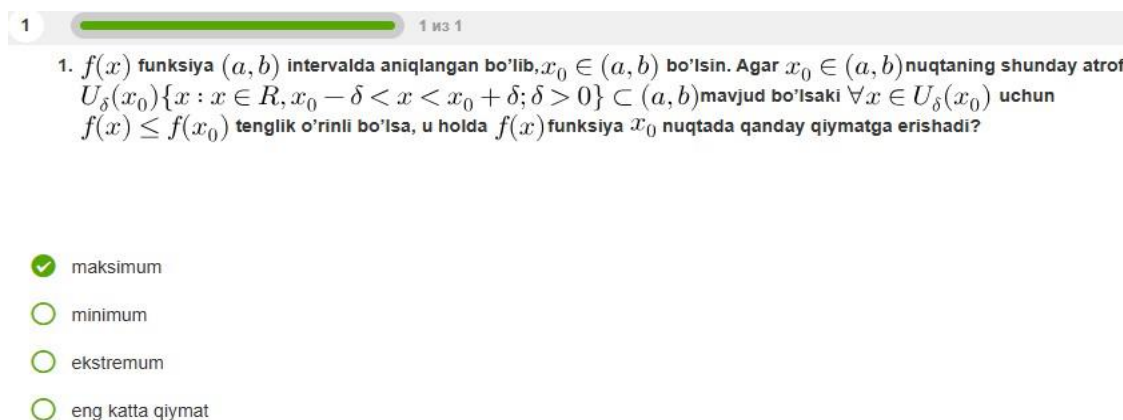
- Pedagogik kvalimetriya qonuniyatlariga asoslangan standart va nostandart test topshiriqlari tuzish;
- talabarning olgan bilim va ko‘nikmalarini pedagogik diagnostika qilish;
- talabarning olgan bilim va ko‘nikmalarini aniq baholash;
- matematik formulalarni sodda kiritish imkoniyati;
- joriy va oraliq baholashlarni o‘tkazish;
- har bir mavzudan so‘ng olingan bilim va ko‘nikmalarni tezkor baholash imkoniyati;
- Reyting tizimi orqali talabaning o‘zlashtirish darajasi kuzatib boriladi
- talabalarning mustaqil ta’limga oid topshiriqlarini bajarganlik holatini real vaqtda kuzatib boorish.

MUHOKAMALAR. Profilga kirib, Bunda foydalanuvchi o‘qituvchi shaxsiy ma’lumotlarini kiritadi va «Тесты» oynasini tanlaganimizda, test har xil turdagi teslar va topshiriqlar chiqadi. Masalan: bir javobli, ko‘p javobli, javobiga son yozadigan, test yozadigan, mos juftliklarni topdigan va hokazo. (1-rasm) 2-rasmda bir nechta javob ichidan faqat bittasini tanlaydigan test turi, 3-rasm berilgan javoblar ichidan bir nechtasini tanlash mumkin, ya’ni ko‘p javobli nostandart test. 4-rasm javobi yozilagan test turi bo‘lib, talabalar uchun javob belgilaydigan test turiga nisbatan qiyinlik qiladi.

1-rasm

Bu menyular orqali pedagogik kvaletimetriya qonuniyatlariga asoslangan va talablarga qiyinchilik tug‘diradigan testlar tuzish mumkin.

2-rasm

3

3 из 3

1. Funksiyaning maksimum nuqtasini toping va $a=3$ dagi qiymatini hisoblang.

$$y = x^3 - 2ax^2 + a^2x (a > 0)$$

1

3-rasm

2

2 из 2

Quyidagi ta'riflardan qaysilari o'rinli

- ☒ Funksiya hosilasini nolga aylantiradigan nuqtalar stasionar nuqtalar
- ☒ Agar $f(x)$ funksiya $x_0 \in (a, b)$ nuqtada chekli $f'(x_0)$ hosilaga ega bo'lib, bu nuqtada $f(x)$ funksiya ekstremumga erishsa, u holda $f'(x_0) = 0$ bo'ladi
- ☐ 1. $f(x)$ funksiya biror $x_0 \in (a, b)$ nuqtada chekli hosila mavjud va $f'(x_0) = 0$ bo'lsa, $f(x)$ funksiya nuqtada ekstremumga ega bo'ladi.
- ☒ Funksiyaning maksimum va minimumlarining umumiy nomi ekstremum deb ataladi.

4-rasm

OnlineTestPad platformasining qulayliklaridan yana biri bir testning ichida har xil turdagi testlardan foydalanish mumkin. Misol uchun, 10 talik testning birinchisi to'rtta javobdan biri tanlanadigan, ikkinchisiga bir dona javob kiritadigan, uchinchisiga biror terminning ta'rifini yoki teorema yozmoqchi bo'lsak, javobni qisqa matn ko'rinishida kiritadigan vahakazo. Ushbu platformada talabalarining yechgan testlari avtomatichiskiy tekshiriladi va natijalar test ishlash vaqti tugashi bilan talabaga yuboriladi. Testlarning qiyinlik darjasiga qarab ball berish mumkin. Masalan ishlanish yo'li qiyinroq yoki bir nechta formula, ta'riflarni bilish yoki talabaning fikrlash qobiliyati natijasida yechiladigan, uzoq vaqt talab qiladigan testlar uchun ikki yoki uch ball, faqatgina ta'rif, teorema yoki birgina formulani bilish orqali yechiladigan testlarga bir bal berish mumkin. Boshqacha qilib aytganda Bloom taksonomiyasining hamma bosqichlariga test tuzish va bosqichlariga qarab ballar qo'yish mumkin. O'qituvchi saytning statistika qismida test natijalarini, talabalar qaysi testni yaxshi o'zlashtirgan va eng ko'p qaysi testda xatoliklarga yo'l qo'yganligini ham ko'rish mumkin. Testda yaxshi ishtirok etib yuqori natija ko'rsatgan talabalarga sertifikatlar ham jo'natiladi platforma tomonidan. Ushbu testlardan oraliq va yakuniy nazoratlari uchun ham foydalanish qulay. Talabalar oraliq va yakuniy savollarini uyda o'tirgan holatda ham bajarishlari mumkin. Ayniqsa, masofaviy shaklida ta'lim oluvchi talabalar va o'qituvchilar uchun foydali.

Ushbu platformada formulalarni va matematik terminlarni birma- bir yozib chiqish mumkin, bundan tashqari formula kiritishning boshqa osonroq usuli ham mavjud bo'lib, bu

usul bir qancha osonroq. Buning uchun word dasturida Mathtype orqali formulalarni yozib olinadi (5-rasm) uni Mathtype dasturining Toogle Tex buyrug‘ini bosish orqali boshqa tilga o‘tkazib olamiz.(6-rasm)

5-rasm

FUNKSIYANING UZLIKSIZLIGI.

1. $f(x) = 4^{\frac{1}{x-3}} + 2$ funksiyani $x_1 = 3$ va $x_2 = 4$ nuqtalarda uzluksizlikka tekshiring.
- A) $x_1 = 3$ nuqtada 2-tur uzulishga ega, $x_2 = 4$ nuqtada uzluksiz.
- B) $x_1 = 3$ nuqtada 1-tur uzulishga ega, $x_2 = 4$ nuqtada uzluksiz.
- C) $x_1 = 3$ nuqtada uzluksiz, $x_2 = 4$ nuqtada 2-tur uzulishga ega.
- D) $x_1 = 3$ nuqtada uzluksiz, $x_2 = 4$ nuqtada 1-tur uzulishga ega.

6-rasm

7-rasm

Har bir test bo‘yicha umumiy natijalar, o‘rtacha ball, javoblar statistikasi avtomatik ko‘rinishda shakllanadi va sertifikatlar testda yaxshi natija ko‘rsatgan talabalarga yuboriladi.(7-rasm)

XULOSA. Masofaviy ta’limda zamonaviy platformalardan samarali foydalanish — ta’lim sifati va talabanning fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. OnlineTestPad dasturi yordamida matematika fanini o‘qitish jarayonini interaktiv, qiziqarli va baholashga yo‘naltirilgan holda tashkil etish mumkin. Shuning uchun ham ushbu platformani keng miqyosda joriy etish pedagogik samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Д.Н.Ашурова, У.Н.Бекмуродов. Дарсларни ташкил этишда талабалар билимини назорат қилишнинг интерактив воситалари. “Ўзбекистонда хорижий тиллар” илмий-методик электрон журнал. №1/2019. 108-119-б.
2. Ж.О.Толипова. Педагогик квалиметрия. Ўқув қўлланма. Т.: 2017. 113 б.
3. Kondakova G.B. Informatika i obrazovanie, 2007, No 2, pp. 21-22.
4. Ibragimov Kh., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi (Theory of pedagogy), Tashkent: Fan va tekhnologiya, 2010, 285 p.

**SUN‘IY INTELLEKT VA INFORMATIKA ASOSIDA TASVIRLARDAN
RAQAMLARNI AVTOMATIK ANIQLASH**

ADU Dasturiy injiniring kafedrasi dotsenti

Faxriddin Madolimov

Mail: adumadolimov1986@gmail.com

ADU Kompyuter injiniringi kafedrasi dotsenti

Yunusov Odiljon

Mail: odiljonyunusov7171@gmail.com

ADU Kompyuter injiniringi kafedrasi katta o‘qituvchisi

Sayidova Nigora

Mail: sayidovanigora789@gmail.com

Annotatsiya. Python dasturi raqamlarni tasvirlardan aniqlash va ajratib olish jarayonini avtomatlashtirishga mo‘ljallangan bo‘lib, kompyuter ko‘rish (Computer Vision) va optik belgi tanish (Optical Character Recognition, OCR) texnologiyalaridan foydalanadi. Dastur asosida OpenCV va Pytesseract kutubxonalari joylashgan bo‘lib, ular rasmni qayta ishlash va matnni aniqlash imkonini beradi. Dastur boshlanishida kerakli kutubxonalar import qilinadi: cv2 rasmni o‘qish, o‘zgartirish va tahlil qilish uchun, pytesseract esa OCR operatsiyalarini bajarish uchun ishlatiladi. Shuningdek, re kutubxonasi matndan raqamlarni ajratib olish va tozalash vazifasini bajaradi. Dastur ishlashi jarayoni bir nechta bosqichlardan iborat. Avvalo, Pytesseract uchun bajariluvchi faylning manzili belgilanishi kerak. Bu qadam Windows operatsion tizimida Tesseract OCR dasturining standart yo‘liga bog‘liq bo‘lib, pytesseract.pytesseract.tesseract_cmd o‘zgaruvchisi orqali ko‘rsatiladi. Ushbu manzil to‘g‘ri ko‘rsatilmasa, OCR funksiyasi ishlamaydi va dastur xato beradi. Keyingi qadam rasmni o‘qishdir. cv2.imread() funksiyasi yordamida rasm fayli (raqamlar.jpg) dasturga yuklanadi va img o‘zgaruvchida saqlanadi. Rasmni muvaffaqiyatli yuklashdan so‘ng, uni oq-qora (grayscale) formatga o‘tkazish muhimdir, chunki OCR algoritmlari rangli tasvirdan ko‘ra kontrastli oq-qora rasm bilan aniqroq ishlaydi. Bu jarayon cv2.cvtColor() funksiyasi orqali amalga oshiriladi va natija gray o‘zgaruvchida saqlanadi.

Kalit so‘zlar: Python, Raqamlar aniqlash, Tasvirlarni qayta ishlash, OCR (Optik belgilarni tanish), Kompyuter ko‘rish, OpenCV, Pytesseract, Rasmni oq-qora formatga o‘tkazish, Threshold, Raqamlarni ajratish, Matnni tahlil qilish

Аннотация. Программа на Python предназначена для автоматизации процесса распознавания и извлечения цифр с изображений, используя технологии компьютерного зрения (Computer Vision) и оптического распознавания символов (Optical Character Recognition, OCR). В основе программы лежат библиотеки OpenCV и Pytesseract, которые обеспечивают обработку изображений и распознавание текста. В начале программы импортируются необходимые библиотеки: cv2 используется для чтения, изменения и анализа изображений, а pytesseract выполняет операции OCR. Также библиотека re применяется для извлечения и фильтрации цифр из текста. Работа программы состоит из нескольких этапов. Сначала необходимо указать путь к исполняемому файлу Tesseract для Pytesseract. Этот шаг зависит от операционной системы Windows и стандартного пути установки Tesseract OCR. Путь задается через переменную pytesseract.pytesseract.tesseract_cmd. Если путь указан неправильно, функция OCR не будет работать и программа выдаст ошибку. Следующий этап — чтение изображения. С помощью функции cv2.imread() загружается файл изображения (raqamlar.jpg) и сохраняется в переменной img. После успешной загрузки изображение преобразуется в черно-белый (grayscale) формат, так как алгоритмы OCR работают точнее с контрастными черно-белыми изображениями, чем с цветными. Этот процесс выполняется с помощью функции cv2.cvtColor(), а результат сохраняется в переменной gray.

Ключевые слова: Python, Распознавание цифр, Обработка изображений, OCR (Оптическое распознавание символов), Компьютерное зрение, OpenCV, Pytesseract, Преобразование изображения в градации серого, Пороговая обработка, Извлечение цифр, Анализ текста.

Abstract. The Python program is designed to automate the process of detecting and extracting digits from images, utilizing computer vision and Optical Character Recognition (OCR) technologies. The program is built on the OpenCV and Pytesseract libraries, which enable image processing and text recognition. At the beginning of the program, the required libraries are imported: cv2 is used for reading, modifying, and analyzing images, while pytesseract performs OCR operations. Additionally, the re library is used to extract and filter digits from the recognized text. The program operates in several stages. First, the path to the Tesseract executable for Pytesseract must be specified. This step depends on the Windows operating system and the default installation path of Tesseract OCR. The path is set via the pytesseract.pytesseract.tesseract_cmd variable. If the path is incorrect, the OCR function will not work, and the program will generate an error. The next step is reading the image. The cv2.imread() function loads the image file (raqamlar.jpg) and stores it in the variable img. After successfully loading the image, it is converted to a grayscale format because OCR algorithms work more accurately with high-contrast grayscale images compared to colored

images. This conversion is performed using the cv2.cvtColor() function, and the result is stored in the variable gray.

Key words: Python, Digit recognition, Image processing, OCR (Optical Character Recognition), Computer Vision, OpenCV, Pytesseract, Grayscale conversion, Thresholding, Digit extraction, Text analysis

Kirish.Raqamlarni tasvirlardan aniqlash va avtomatik ravishda ajratib olish bugungi kunda turli sohalarda keng qo‘llaniladigan masalalardan biridir. Bank sohasida chek va hisob raqamlarini avtomatik qayd qilish, statistik va ilmiy tahlillarda raqamli ma’lumotlarni tezkor olish, transport tizimlarida raqamli belgilarning tanilishi, shuningdek, mobil ilovalar va sanoat jarayonlarida raqamlarni avtomatik aniqlash kabi vazifalar OCR (Optical Character Recognition – optik belgilarni tanish) texnologiyasiga tayanadi. Kompyuter ko‘rishi (Computer Vision) sohasining rivojlanishi bilan birga, raqam va belgilarning tasvirlardan aniqlanishi yanada oson va aniqlik darajasi yuqori bo‘lmoqda. Python dasturlash tili bu jarayonda keng qo‘llaniladigan vositalardan biri hisoblanadi. Pythonning qulayligi va keng kutubxona ekotizimi tufayli rasmni qayta ishlash, OCR jarayonlarini amalga oshirish va natijalarni tahlil qilish samarali tarzda bajariladi. Shu jumladan, OpenCV kutubxonasi tasvirlarni o‘qish, ularni kerakli formatga keltirish, kontrast va yorqinlikni sozlash, shuningdek, rasmni oq-qora (grayscale) formatga o‘tkazish kabi operatsiyalarni bajaradi. Pytesseract esa Tesseract OCR motorini Python muhiti bilan integratsiya qilish imkonini beradi va tasvirdagi raqam va belgilarni aniqlashda yuqori aniqlik ko‘rsatadi.

OCR jarayonida rasmni to‘g‘ri tayyorlash juda muhimdir. Tasvirni oq-qora formatga o‘tkazish, threshold (chegaraviy) filtrlarni qo‘llash va faqat kerakli belgilarni tanlash aniqlikni sezilarli darajada oshiradi. Masalan, agar faqat raqamlar aniqlanishi kerak bo‘lsa, OCR faqat 0 dan 9 gacha bo‘lgan raqamlarni tanlashga sozlanadi, bu esa noto‘g‘ri belgilarni chiqarish ehtimolini kamaytiradi. Bundan tashqari, matndan raqamlarni ajratib olish va ularni ro‘yxat shaklida saqlash orqali keyingi hisob-kitoblar, statistika va ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonlari soddalashtiriladi.

Ushbu tadqiqot va loyiha doirasida, rasm fayllaridan raqamlarni aniqlash va ularni ajratib olish jarayoni Python dasturi yordamida avtomatlashtiriladi. Dastur bir necha bosqichda ishlaydi: rasmni o‘qish, oq-qora formatga o‘tkazish, threshold qo‘llash, OCR orqali raqamlarni aniqlash va ularni matndan ajratib olish. Shu bilan birga, dastur foydalanuvchi aralashuvisiz ma’lumotlarni tez va aniq qayta ishlash imkonini beradi.

Umuman olganda, raqamlarni tasvirlardan aniqlash va ajratib olish jarayoni nafaqat kompyuter ko‘rishi va OCR texnologiyalarini amaliy qo‘llash imkonini beradi, balki turli sohalarda ish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot va dastur shunday jarayonlarni sodd va qulay tarzda amalga oshirishga mo‘ljallangan bo‘lib, foydalanuvchilarga raqamli ma’lumotlarni tezkor va ishonchli tarzda olish imkoniyatini beradi.

Metod

Ushbu ishda tasvirlardan raqamlarni aniqlash va ajratib olish masalasi kompyuter ko‘rishi va optik belgilarni tanish (OCR) usullariga asoslangan holda yechildi. Metod bir necha ketma-ket bosqichlardan iborat bo‘lib, har bir bosqich yakuniy natijaning aniqligini oshirishga xizmat qiladi. Umumiy jarayon rasmni dastlabki qayta ishlash, binarizatsiya, OCR orqali belgilarni tanish va natijalarni tahlil qilish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Birinchi bosqichda kiruvchi rasm OpenCV kutubxonasi yordamida o‘qiladi. Rasm odatda RGB rangli formatda bo‘ladi. OCR algoritmlarining samarali ishlashi uchun rasmni kulrang (grayscale) formatga o‘tkazish talab etiladi. Ushbu o‘zgartirish quyidagi formula asosida amalga oshiriladi:

$$\text{Gray}(x,y)=0.299\cdot R(x,y)+0.587\cdot G(x,y)+0.114\cdot B(x,y)$$

bu yerda $R(x,y)$, $G(x,y)$, $B(x,y)$ — rasmning mos pikselidagi qizil, yashil va ko‘k rang komponentlari hisoblanadi. Natijada rasm kontrasti oshirilgan yagona intensivlik kanaliga ega bo‘ladi. Ikkinchi bosqichda rasmga threshold (chegaraviy) ishlov beriladi. Thresholdlash jarayoni rasmni ikkilik (binary) formatga o‘tkazish orqali fon va raqamlarni aniq ajratib beradi. Ushbu bosqich quyidagi matematik model asosida ifodalanadi:

$\text{Binary}(x,y)=\{255,0, \text{agar } \text{Gray}(x,y)<T\}$ holda bu yerda T — threshold qiymati bo‘lib, ushbu ishda u tajribaviy yo‘l bilan 150 ga teng qilib olingan. Ushbu usul rasmda mavjud shovqinlarni kamaytiradi va raqamlarning aniqligini oshiradi. Binary invert usuli qo‘llanib, raqamlar oq rangda, fon esa qora rangda ifodalanadi.

Uchinchi bosqich OCR jarayoni hisoblanadi. Bu bosqichda Pytesseract kutubxonasi yordamida rasmda mavjud belgilar tanib olinadi. OCR jarayonida sahifa segmentatsiya rejimi sifatida PSM 6 tanlandi, bu rasmni bitta matn blokidan iborat deb qabul qiladi. Bundan tashqari, OCR faqat raqamlarni tanishi uchun belgilar ro‘yxati quyidagicha cheklanadi:

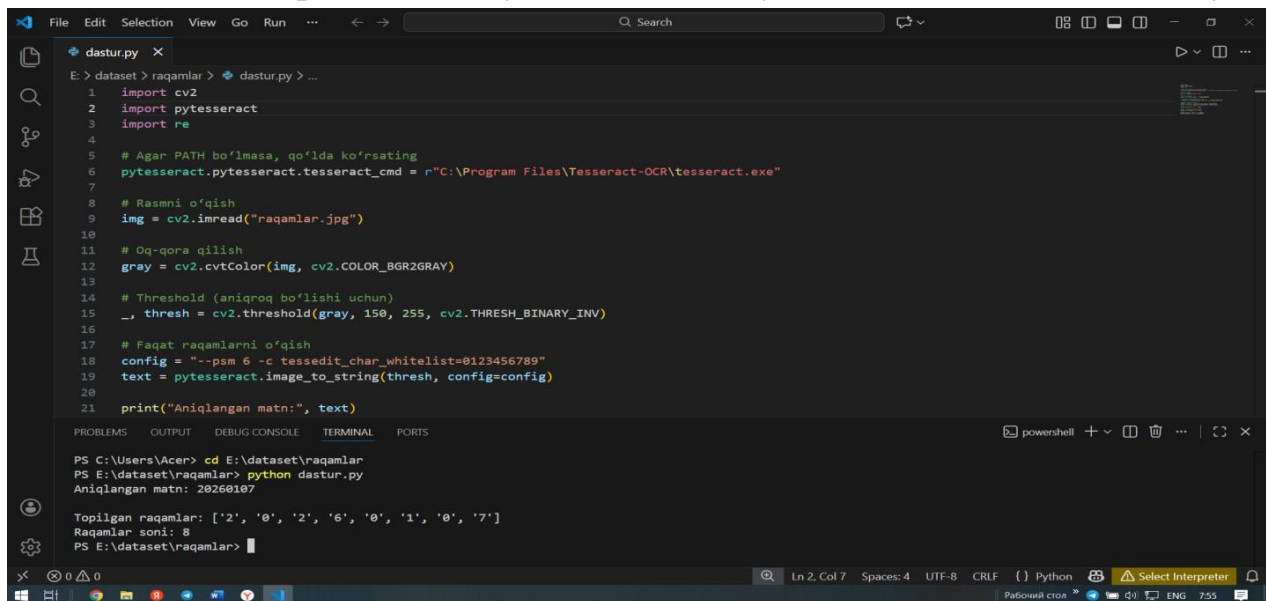
$C=\{0,1,2,3,4,5,6,7,8,9\}$ bu cheklov noto‘g‘ri belgilar aniqlanish ehtimolini kamaytiradi va aniqlikni oshiradi.

To‘rtinchi bosqichda OCR natijasida olingan matndan faqat raqamlar ajratib olinadi. Bu jarayon muntazam ifodalar (regular expressions) yordamida amalga oshiriladi va quyidagi ko‘rinishda ifodalanadi:

$$\text{Digits}=\{d|d\in\text{Text},d\in[0-9]\}$$

2026 01 07

1-rasm kiruvchi ma’lumot.


```

1 import cv2
2 import pytesseract
3 import re
4
5 # Agar PATH bo'lmasa, qo'lda ko'rsating
6 pytesseract.pytesseract.tesseract_cmd = r"C:\Program Files\Tesseract-OCR\tesseract.exe"
7
8 # Rasmni o'qish
9 img = cv2.imread("raqamlar.jpg")
10
11 # Oq-qora qilish
12 gray = cv2.cvtColor(img, cv2.COLOR_BGR2GRAY)
13
14 # Threshold (aniqroq bo'lishi uchun)
15 _, thresh = cv2.threshold(gray, 150, 255, cv2.THRESH_BINARY_INV)
16
17 # Faqat raqamlarni o'qish
18 config = "--psm 6 -c tessedit_char_whitelist=0123456789"
19 text = pytesseract.image_to_string(thresh, config=config)
20
21 print("Aniqlangan matn:", text)

```

PROBLEMS OUTPUT DEBUG CONSOLE TERMINAL PORTS

```

PS C:\Users\Acer> cd E:\dataset\raqamlar
PS E:\dataset\raqamlar> python dastur.py
Aniqlangan matn: 20260107

Topilgan raqamlar: ['2', '0', '2', '6', '0', '1', '0', '7']
Raqamlar soni: 8
PS E:\dataset\raqamlar>

```

2-rasm natijani python dasturlash tilida chop etish

Natijada rasmda mavjud barcha raqamlar ro‘yxat shaklida olinadi. Raqamlar soni esa quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$N = |\text{Digits}|$ bu yerda N — topilgan raqamlar sonini bildiradi.

Muhokama

Ushbu tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan raqamlarni tasvirlardan aniqlash tizimi OCR va kompyuter ko‘rishi texnologiyalarining amaliy samaradorligini yaqqol namoyon etdi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, rasmni oldindan qayta ishlash bosqichlari OCR aniqligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, tasvirni kulrang formatga o‘tkazish va threshold qo‘llash raqamlar va fon o‘rtasidagi kontrastni kuchaytirib, OCR tomonidan belgilarni tanish jarayonini ancha barqaror holatga keltirdi. Ushbu bosqichlar e’tibordan chetda qoldirilgan hollarda noto‘g‘ri tanish holatlari sezilarli darajada ko‘payishi kuzatildi.

Muhokama jarayonida threshold qiymatini tanlash masalasi muhim omillardan biri ekanligi aniqlandi. Tajribalar shuni ko‘rsatdiki, juda past threshold qiymati rasmda shovqinlarning ko‘payishiga olib keladi, natijada OCR noto‘g‘ri belgilarni tanishi mumkin. Aksincha, threshold qiymatining juda yuqori tanlanishi raqamlarning ayrim qismlarini yo‘qotishga sabab bo‘lib, belgilar to‘liq tanilmasligiga olib keladi. Shu sababli, threshold qiymatini tasvir sifatiga mos ravishda moslashuvchan tanlash kelgusidagi tadqiqotlar uchun dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

OCR jarayonida faqat raqamlarni aniqlashga ruxsat beruvchi cheklovlarning qo‘llanilishi aniqlikni sezilarli darajada oshirdi. Belgilar to‘plamini 0 dan 9 gacha bo‘lgan raqamlar bilan cheklash orqali harflar va maxsus belgilarni noto‘g‘ri tanish holatlari kamaydi. Bu yondashuv ayniqsa raqamli ma’lumotlar ustida ishlash talab etiladigan amaliy masalalarda, masalan, hujjatlardagi raqamlar, hisob-kitob shakllari yoki telefon raqamlarini aniqlashda samarali ekanligi aniqlandi.

Shu bilan birga, tizimning ayrim cheklovlari ham mavjudligi muhokama qilindi. Past sifatli, xiralashgan yoki notekis yoritilgan tasvirlarda OCR aniqligi pasayishi kuzatildi. Ayniqsa, raqamlar bir-biriga juda yaqin joylashgan yoki fon bilan rang jihatidan o‘xshash bo‘lgan holatlarda tizim qiyinchiliklarga duch keldi. Bu muammo kelgusida adaptiv threshold, morfologik operatsiyalar yoki chuqur o‘rganish (deep learning) asosidagi OCR modellari yordamida bartaraf etilishi mumkin.

Xulosa

Ushbu tadqiqot ishida tasvirlardan raqamlarni avtomatik aniqlash va ajratib olish masalasi kompyuter ko‘rishi va optik belgilarni tanish (OCR) texnologiyalariga asoslangan holda o‘rganildi va amaliy dasturiy yechim ishlab chiqildi. Python dasturlash tili, OpenCV va Pytesseract kutubxonalaridan foydalanish orqali rasmni oldindan qayta ishlash, OCR orqali raqamlarni tanish va natijalarni tahlil qilish jarayonlari muvaffaqiyatli amalga oshirildi. Olingan natijalar ishlab chiqilgan yondashuvning samaradorligini va amaliy qo‘llash imkoniyatlarini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida rasmni qayta ishlash bosqichlarining OCR aniqligiga ta’siri alohida o‘rganildi. Tasvirni kulrang formatga o‘tkazish va threshold qo‘llash raqamlar va fon o‘rtasidagi kontrastni kuchaytirib, belgilarni aniqlash jarayonini sezilarli darajada yaxshiladi. Ayniqsa, threshold qiymatini to‘g‘ri tanlash OCR tizimining umumiy aniqligini oshiruvchi asosiy omillardan biri ekanligi aniqlandi. Faoliyat davomida faqat raqamlarni aniqlashga mo‘ljallangan OCR konfiguratsiyasining qo‘llanishi noto‘g‘ri belgilar tanilishi ehtimolini kamaytirdi va natijalarning ishonchliligini ta’minladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Gonzalez R. C., Woods R. E.** Digital Image Processing. – 4th ed. – New York: Pearson Education, 2018. – 1168 p.
2. **Smith R.** An Overview of the Tesseract OCR Engine // Proceedings of the Ninth International Conference on Document Analysis and Recognition (ICDAR). – Curitiba, Brazil, 2007. – P. 629–633.
3. **OpenCV Team.** OpenCV Documentation. Computer Vision Library. – 2023. (Ilmiy ishlar va tasvirlarni qayta ishlash algoritmlari uchun asosiy manba)
4. **Pratt W. K.** Digital Image Processing: PIKS Scientific Inside. – 4th ed. – Hoboken: Wiley-Interscience, 2007. – 782 p.
5. **Ахмедов Б. Б., Юлдашев Ш. Э.** Raqamli tasvirlarni qayta ishlash asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019. – 256 b. (O‘zbek olimlari tomonidan yozilgan tasvirlarni qayta ishlash bo‘yicha qo‘llanma)

KASBIY TA'LIMDA O'QUV REJALARINI MODULLASHTIRISH VA FANLARARO INTEGRATSIYANI TA'MINLASH USULLARI

Otabayev Iskandar Abdug'aniyevich

Kasbiy ta'limni rivojlantirish instituti doktoranti

E-mail: iskandar0881@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy kasbiy ta'lim tizimida o'quv jarayonini kredit-modul tizimi asosida tashkil etishning dolzarb masalalari, xususan, o'quv rejalarini modullashtirish va fanlararo integratsiyani ta'minlashning ilmiy-metodik asoslari chuqur tahlil qilingan. Maqolada an'anaviy "fanlar kesimi"dagi yondashuvdan kompetensiyaviy "modulli" yondashuvga o'tish zarurati, o'quv materiallarini tizimli kvantlash usullari hamda turdosh fanlarni integratsiya qilish orqali ta'lim samaradorligini oshirish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada mehnat bozori talablariga moslashuvchan integrativ o'quv rejalarini loyihalashning pedagogik algoritmi va uning amaliy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy ta'lim, kredit-modul tizimi, o'quv rejasi, modullashtirish, fanlararo integratsiya, tizimli kvantlash, kompetensiya, integrativ modul, ECTS, pedagogik texnologiya.

Аннотация. В данной статье глубоко проанализированы актуальные вопросы организации учебного процесса в системе современного профессионального образования на основе кредитно-модульной системы, в частности, научно-методические основы модулизации учебных планов и обеспечения междисциплинарной интеграции. В исследовании освещена необходимость перехода от традиционного «предметного» подхода к компетентностному «модульному» подходу, методы системного квантования учебных материалов, а также механизмы повышения эффективности образования путем интеграции смежных дисциплин. Кроме того, в статье раскрыт педагогический алгоритм проектирования интегративных учебных планов, адаптируемых к требованиям рынка труда, и его практическая значимость.

Ключевые слова: профессиональное образование, кредитно-модульная система, учебный план, модулизация, междисциплинарная интеграция, системное квантование, компетенция, интегративный модуль, ECTS, педагогическая технология.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of current issues in organizing the educational process based on the credit-module system in the modern vocational education system, specifically the scientific and methodological foundations of curricular modularization

and ensuring interdisciplinary integration. The study highlights the necessity of transitioning from the traditional "subject-based" approach to a competency-based "modular" approach, methods of systematic quantization of learning materials, and mechanisms for enhancing educational efficiency through the integration of related subjects. Furthermore, the article elucidates the pedagogical algorithm for designing integrative curricula adaptable to labor market demands and its practical significance.

Keywords: vocational education, credit-module system, curriculum, modularization, interdisciplinary integration, systematic quantization, competence, integrative module, ECTS, pedagogical technology.

Kirish. Jahon hamjamiyatida kechayotgan globallashuv jarayonlari, raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va mehnat bozori arxitekturasining tubdan o‘zgarishi kasbiy ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda ish beruvchilar bitiruvchilardan nafaqat tor doiradagi nazariy bilimlarni, balki turli sohalaridagi bilimlarni sintez qila olish, nostandart vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish va amaliy ko‘nikmalarni tezkorlik bilan qo‘llash layoqatini – ya’ni, integrativ kasbiy kompetentlikni talab qilmoqdalar. Shu bois, dunyoning rivojlangan mamlakatlarida kasbiy ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlarga moslashtirish va ta’lim jarayoniga kredit-modul tizimini (ECTS – European Credit Transfer and Accumulation System) keng joriy etish ustuvor tendensiyaga aylanib ulgurdi [7].

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda inson kapitalini rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirish davlat siyosatining strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812-son Farmoni [1] hamda Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 7-dekabrdagi 648-son “Professional ta’limda kredit-modul tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari sohada tub burilish yasash uchun huquqiy poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda [2]. Mazkur hujjatlarda o‘quv jarayonini tashkil etishda akademik mobillikni ta’minlash, ta’lim dasturlarining moslashuvchanligini oshirish va o‘quv rejalarini xalqaro andozalar asosida qayta ko‘rib chiqish vazifalari aniq belgilab berilgan.

Biroq, amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, kasbiy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etishda qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Ulardan eng asosiysi – o‘quv rejalarining an’anaviy “fanlar kesimi” (subject-based) tamoyili asosida tuzilganligi va fanlararo integratsiyaning yetarli darajada ta’minlanmaganligidir. An’anaviy tizimda o‘quvchi fizika, matematika, chizmachilik va maxsus fanlarni bir-biridan ajralgan holda o‘rganadi, bu esa unda kasbiy faoliyat haqida yaxlit tasavvur paydo bo‘lishiga to‘sqinlik qiladi va “nazariya-amaliyot” uzilishini keltirib chiqaradi. Vaholanki, zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalari

fanlararo integratsiyani – muhandislik, IT, iqtisodiyot va ekologiya bilimlarining uyg‘unligini taqozo etadi.

Shu nuqtayi nazardan, kasbiy ta’limda o‘quv rejalarini modullashtirish va fanlararo integratsiyani ta’minlash mexanizmlarini ilmiy-metodik jihatdan tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Modullashtirish – bu shunchaki fanlar nomini o‘zgartirish emas, balki ta’lim mazmunini mantiqiy tugallangan, natijaga yo‘naltirilgan va o‘lchanadigan bloklarga ajratish texnologiyasidir. Fanlararo integratsiya esa turli o‘quv fanlarining elementlarini yagona maqsad atrofida birlashtirish orqali o‘quvchining vaqtini tejash, takrorlanishlarning oldini olish va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi – kasbiy ta’lim tizimida o‘quv rejalarini modullashtirishning konseptual asoslarini yoritish, fanlararo integratsiyani ta’minlashning samarali usullarini tahlil qilish hamda amaliyotga tatbiq etish uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida modulli o‘quv rejalarini loyihalashning “tizimli kvantlash” va “klasterli yondashuv” kabi innovatsion usullariga alohida e’tibor qaratiladi.

Zamonaviy kasbiy ta’lim tizimida o‘quv jarayonini kredit-modul tamoyillari asosida tashkil etish va o‘quv rejalarini modullashtirish masalalari jahon pedagogikasi hamda amaliyotida keng ko‘lamli tadqiqotlar obyekti hisoblanadi. Xususan, Yevropa ta’lim makonida shakllangan ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System) va kasbiy ta’limga ixtisoslashgan ECVET (European Credit System for Vocational Education and Training) tizimlarining didaktik hamda metodologik asoslari R.Vagenaar, J.Gonzales, S.Adam kabi xorijiy olimlarning fundamental tadqiqotlarida chuqur o‘rganilgan [3,17].

Ushbu tadqiqotlarda o‘quv dasturlarini an’anaviy “o‘qituvchi markazli” yondashuvdan “talaba markazli” (student-centered) yondashuvga o‘tkazish, bunda asosiy e’tiborni o‘qitish jarayoniga emas, balki kutilayotgan ta’lim natijalariga (Learning Outcomes) qaratish zarurati ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Mazkur yondashuv kasbiy ta’lim mazmunini, xususan, o‘quv rejalarini mehnat bozori talablariga moslashtirishning konseptual asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Modulli o‘qitish texnologiyalarining didaktik asoslarini takomillashtirishda P.A.Yutsyavichene, M.A.Choshanov va T.I.Shamova kabi olimlarning ilmiy qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi [5,13,19]. P.A.Yutsyavichene modulni o‘quv dasturining mantiqiy tugallangan, didaktik maqsadlarga ega va mustaqil o‘zlashtirishga mo‘ljallangan qismi sifatida ta’riflagan bo‘lsa, M.A.Choshanov modulli o‘qitishda “tizimli kvantlash” (systemic quantization) usulini ilgari surib, katta hajmdagi o‘quv materialini ixcham, tizimli bloklarga ajratish tamoyillarini ishlab chiqqan. Ushbu nazariyalar kasbiy ta’limda o‘quv fanlari o‘rtasidagi sun’iy to‘siqlarni olib tashlash va fanlararo integratsiyani ta’minlashning metodologik poydevori hisoblanadi [5].

Shuningdek, MDH davlatlari olimlaridan V.I.Baydenko va A.A.Verbitskiylar kompetensiyaviy yondashuv hamda kontekstli ta’lim nazariyasi doirasida o‘quv rejalarini

loyihalash masalalarini tadqiq etganlar [4,16]. A.A.Verbitskiyning “Kontekstli ta’lim” nazariyasiga ko‘ra, o‘quv rejalaridagi har bir modul ta’lim oluvchining shunchaki fanni o‘zlashtirgani uchun emas, balki muayyan ishlab chiqarish vazifasini hal eta olgani, ya’ni kasbiy kontekstda faoliyat yurita olishi uchun xizmat qilishi kerakligi asoslangan [16].

Mamlakatimiz olimlaridan R.X.Djurayev, U.I.Inoyatov, N.A.Muslimov va boshqalarning ishlarida kasbiy ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va elektron ta’lim resurslarini yaratish masalalari atroflicha yoritilgan. Biroq, mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, aksariyat tadqiqotlar oliy ta’lim tizimiga qaratilgan bo‘lib, o‘rta bo‘g‘in mutaxassislarini tayyorlovchi professional ta’lim muassasalari misolida o‘quv rejalarini modullashtirishning texnologik algoritmlari, xususan, turdosh fanlarni “klaster” usulida integratsiya qilish mexanizmlari yetarlicha tadqiq etilmagan. Mazkur holat kasbiy ta’limda fanlararo integratsiyani ta’minlovchi modulli o‘quv rejalarini loyihalashning yaxlit metodologiyasini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi [6,8,10].

Ushbu nazariy qarashlarga tayangan holda, mazkur tadqiqotda o‘quv rejalarini loyihalashning yaxlit metodologik tizimi shakllantirildi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv (systemic approach), qiyosiy tahlil va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv asosida o‘quv rejasi alohida fanlar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro aloqador modullardan iborat yaxlit didaktik tizim sifatida tadqiq etildi.

Qiyosiy tahlil metodi yordamida O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasidagi me’yoriy-huquqiy hujjatlari, xususan, Vazirlar Mahkamasining 648-son qarori talablari xalqaro ECTS standartlari bilan qiyoslanib, milliy malaka tizimini xalqaro talablarga moslashtirishdagi mavjud imkoniyatlar aniqlandi. Pedagogik modellashtirish usuli orqali esa an’anaviy “fan” shaklidagi o‘quv materiallarini mantiqiy tugallangan bloklarga ajratish va integrativ modullar modelini ishlab chiqishning konseptual algoritmi yaratildi. Bu metodologik yondashuv tadqiqotning nazariy asoslanganligini va uning natijalarini kasbiy ta’lim amaliyotiga tizimli tatbiq etish imkoniyatlarini ta’minlaydi.

Zamonaviy kasbiy ta’lim tizimida o‘quv jarayonini tashkil etishning an’anaviy “fan yo‘nalishi”dagi (subject-centric) yondashuvi bugungi kunda o‘zining didaktik imkoniyatlarini deyarli sarflab bo‘ldi. An’anaviy tizimning eng katta metodologik kamchiligi shundaki, unda ta’lim mazmuni alohida fanlarga parchalangan holda, o‘zaro mantiqiy bog‘liqliksiz taqdim etiladi. Buning natijasida ta’lim oluvchida olam va kasbiy faoliyat haqida yaxlit tasavvur shakllanmaydi, nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar o‘rtasida jiddiy didaktik uzilish vujudga keladi. Shu bois, kredit-modul tizimi sharoitida o‘quv rejalarini tubdan qayta ko‘rib chiqish va ularni modulli-kompetensiyaviy yondashuv asosida loyihalash obyektiv zaruratga aylanmoqda.

Ushbu jarayonning ilmiy-nazariy asosi sifatida “tizimli kvantlash” (systemic quantization) nazariyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur nazariyaga ko‘ra, katta hajmdagi

o‘quv axboroti mexanik ravishda emas, balki mantiqiy tugallangan, ixcham va yaxlit bloklarga — “kvantlar”ga ajratiladi. Kasbiy ta’lim kontekstida bu shuni anglatadiki, o‘quv materiali endilikda fanning ichki mantig‘idan kelib chiqib emas, balki bo‘lajak mutaxassis bajaradigan real kasbiy faoliyat turlaridan va shakllantirilishi lozim bo‘lgan kompetensiyalardan kelib chiqib guruhlanadi.

Modul tushunchasi bu o‘rinda shunchaki o‘quv dasturining bir qismi emas, balki aniq kasbiy kompetensiyani shakllantirishga yo‘naltirilgan, didaktik jihatdan qayta ishlangan mustaqil o‘quv-axborot bloki sifatida talqin etiladi. U o‘z ichiga nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularga mos keluvchi amaliy ko‘nikmalar, laboratoriya mashg‘ulotlari va mustaqil ta’lim topshiriqlarini sinergetik tarzda qamrab olishi lozim. Bunday yondashuv ta’lim mazmunini mavhum “ensiklopedik” xarakterdan xalos etib, uni pragmatik va natijaga yo‘naltirilgan shaklga keltiradi [19].

Kredit-modul tizimining yana bir muhim didaktik tamoyili — bu fanlararo integratsiyadir. Zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalari kompleks xarakterda bo‘lib, muammolarni hal etishda fizika, kimyo, materialshunoslik va muhandislik bilimlarini bir vaqtda qo‘llashni taqozo etadi. Shu sababli, o‘quv rejalarini loyihalashda turdosh fanlarni sun’iy ravishda ajratib o‘qitish o‘rniga, ularni “klaster modullar” ko‘rinishida integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, integratsiya jarayoni ikki asosiy yo‘nalishda amalga oshirilishi lozim: gorizontal va vertikal integratsiya. Gorizontal integratsiya bir semestr yoki bir o‘quv yili davomida o‘qitiladigan turdosh fanlarning, masalan, umumkasbiy va ixtisoslik fanlarining mazmunan uyg‘unlashuvini nazarda tutadi. Bu orqali o‘quv materiallaridagi takrorlanishlar bartaraf etiladi va o‘quvchining vaqt byudjeti tejraladi.

Vertikal integratsiya esa ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash, ya’ni soddadan murakkabga qarab yo‘naltirilgan modullar zanjirini “prerekvizit” va “postrekvizit” mantig‘i asosida hosil qilishni anglatadi. Integrativ modullarni shakllantirishda kontekstli ta’lim texnologiyasidan foydalanish yuqori samara beradi. Bunda umumta’lim fanlari mavhum holda emas, balki mutaxassislik kontekstiga singdirilgan holda o‘qitiladi, ya’ni fundamental qonuniyatlar bevosita texnologik jarayonlarni tushuntirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Bu yondashuv ta’lim oluvchida kasbiy motivatsiyani kuchaytiradi va nazariy bilimlarning amaliy ahamiyatini anglashga yordam beradi.

Modulli o‘quv rejalarining amaliyotga samarali tatbiq etilishi yangi avlod o‘quv dasturlari — Sillabus (Syllabus)larni ishlab chiqishni taqozo etadi. An’anaviy o‘quv dasturlaridan farqli o‘laroq, sillabus o‘qituvchi va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi “akademik shartnoma” vazifasini bajaradi. Uning arxitektonikasi “Natijaga yo‘naltirilgan ta’lim” (Outcome-Based Education - OBE) metodologiyasiga asoslanishi shart. Bu shuni anglatadiki, o‘quv dasturini loyihalash jarayoni “o‘qituvchi nimani o‘tadi?” degan savoldan emas, balki

“ta’lim oluvchi modul yakunida nimani biladi va bajara oladi?” degan savoldan boshlanadi [12].

Ta’lim natijalari (Learning Outcomes) Blum taksonomiyasining yuqori darajalariga, ya’ni qo‘llash, tahlil qilish va yaratish bosqichlariga mos keluvchi o‘lchanadigan fe’llar orqali ifodalanishi lozim. Bunday yondashuv ta’lim jarayonining shaffofligini ta’minlaydi va baholash tizimining obyektivligiga zamin yaratadi. Shunday qilib, kasbiy ta’limda o‘quv rejalarini modullashtirish — bu shunchaki texnik jarayon emas, balki ta’lim mazmunini chuqur didaktik qayta ishlash, uni xalqaro standartlarga va mehnat bozori talablariga moslashtirishning ilmiy asoslangan strategiyasidir [9].

O‘tkazilgan nazariy-metodologik tahlillar va tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasi professional ta’lim tizimida o‘quv jarayonini kredit-modul tamoyillari asosida modernizatsiya qilish shunchaki ixtiyoriy tanlov emas, balki global mehnat bozori talablariga javob beradigan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashning strategik zaruratidir. Tadqiqotda asoslanganidek, o‘quv rejalarini an’anaviy “fan” (predmet) yondashuvidan voz kechib, modulli-kompetensiyaviy formatga o‘tkazish ta’lim mazmunini optimallashtirish va uning amaliyotga yo‘naltirilganligini ta’minlashning eng samarali mexanizmi hisoblanadi. O‘quv materiallarini “tizimli kvantlash” nazariyasi asosida qayta ishlash va turdosh fanlarni integrativ modullar shaklida birlashtirish orqali o‘quvchi vaqt byudjetini tejashga, takrorlanishlarning oldini olishga va eng asosiysi, ta’lim oluvchida kasbiy olamning yaxlit manzarasini shakllantirishga erishiladi.

Shuningdek, yangi avlod o‘quv dasturlari – sillabuslarning “natijaga yo‘naltirilgan ta’lim” (Outcome-Based Education) metodologiyasi asosida ishlab chiqilishi o‘quv jarayonining shaffofligini, baholash tizimining obyektivligini va ta’lim sifatining kafolatlanishini ta’minlaydi. Modulli o‘quv rejalarida fanlararo integratsiyaning gorizont va vertikal mexanizmlarini qo‘llash, nazariya va amaliyot o‘rtasidagi didaktik to‘siqlarni olib tashlaydi hamda bo‘lajak mutaxassisning kasbiy moslashuvchanligini oshiradi. Pirovardida, mazkur yondashuvning amaliyotga keng joriy etilishi milliy malaka tizimining xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashuviga, bitiruvchilarning akademik va kasbiy mobilligini ta’minlashga hamda mamlakatimiz inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentyabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 7-dekabrdagi “Professional ta’limda kredit-modul tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 648-son qarori.

3. Adam S. Using Learning Outcomes: A consideration of the nature, role, application and implications for European education. – Edinburgh: Scottish Executive, 2004. – 48 p.
4. Baydenko V.I. Bolonskiy protsess: rezultati obucheniya i kompetentnostniy podxod: monografiya. – M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2009. – 536 s.
5. Choshanov M.A. Gibkaya texnologiya problemno-modulnogo obucheniya: Metod. posobiye. – M.: Narodnoye obrazovaniye, 1996. – 160 s.
6. Djurayev R.X. Ta'limda interfaol texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 88 b.
7. European Commission. ECTS Users' Guide. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. – 106 p.
8. Inoyatov U.I. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: Tafakkur qanoti, 2016. – 304 b.
9. Kennedy, D. (2007). Writing and Using Learning Outcomes: A Practical Guide.
10. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped. fan. d-ri diss. – Toshkent, 2007. – 315 b.
11. Olimov Q.T. Maxsus fanlardan o'quv adabiyotlar yangi avlodini yaratishning nazariy va uslubiy asoslari: ped. fan. d-ri diss. – Toshkent, 2005. – 232 b.
12. Sazonov B.A. Bolonskiy protsess: aktualniye voprosi modernizatsii rossiyskogo visshogo obrazovaniya: uchebnoye posobiye. – M.: FIRO, 2006. – 184 s.
13. Shamova T.I., Davidenko T.M., Shibanova G.N. Upravleniye obrazovatel'nimi sistemami: uchebnoye posobiye. – M.: Akademiya, 2002. – 384 s.
14. Sharipov Sh.S. O'quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta'minlashning nazariyasi va amaliyoti: ped. fan. d-ri diss. – Toshkent, 2012. – 321 b.
15. Usmonov B.Sh., Xabibullaev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish // O'quv qo'llanma. – Toshkent, TKTI, 2020. – 120 b.
16. Verbitskiy A.A. Aktivnoye obucheniye v vishey shkole: kontekstniy podxod. – M.: Visshaya shkola, 1991. – 207 s.
17. Wagenaar R., Gonzalez J. Tuning Educational Structures in Europe. – Bilbao: University of Deusto, 2008. – 128 p.
18. Xabibullayev B., Topildiyev V., Innazarov M. Kredit-modul tizimi va o'quv jarayoni tashkil etish // O'quv-uslubiy majmua – Toshkent, 2020. – 149 b.
19. Yutsyavichene P.A. Teoriya i praktika modulnogo obucheniya. – Kaunas: Shviyesa, 1989. – 272 s.
20. Zaripov L., Xayitov N., Tuxtayeva M. Kredit-modul tizimi bo'yicha xorij tajribasi // Metodik qo'llanma. – Toshkent: "Yetakchi nashriyoti", 2024. – 32 b.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA KASBIY TA'LIM MAZMUNINI LOYIHALASHNING PEDAGOGIK TIZIMI

Tursunqulov Farrux Zakirjanovich

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi

Kasbiy ta'lim agentligi mutaxassisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistondagi kasbiy ta'lim tashkilotlari (texnikumlar)da ta'lim mazmunini modernizatsiya qilishning dolzarb pedagogik muammolari tadqiq etilgan. Muallif tomonidan mehnat bozori talablari va kasbiy standartlarni ta'lim standartlariga transformatsiya qilishdagi mavjud uzilishlar tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy natijasi sifatida kasbiy ta'lim mazmunini loyihalashning "Modulli-kompetensiyaviy pedagogik tizimi" ishlab chiqilgan va ilmiy asoslangan. Mazkur tizim to'rt tarkibiy qismni (diagnostik-maqсадli, mazmuniy-tuzilmaviy, jarayonli-texnologik, natijaviy-baholash) o'z ichiga olib, u o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, nazariya va amaliyot integratsiyasini ta'minlash hamda bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada WorldSkills standartlarini o'quv jarayoniga joriy etish va demonstratsion imtihonlar orqali baholashning samaradorligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim mazmuni, pedagogik loyihalash, texnikum, kasbiy standart, modulli o'qitish, dual ta'lim.

Аннотация. В данной статье исследованы актуальные педагогические проблемы модернизации содержания образования в учреждениях профессионального образования (техникумах) Узбекистана. Автор проанализированы существующие разрывы в процессе трансформации требований рынка труда и профессиональных стандартов в образовательные стандарты. В качестве основного результата исследования разработана и научно обоснована «Модульно-компетентностная педагогическая система» проектирования содержания профессионального образования. Данная система включает в себя четыре структурных компонента (диагностико-целевой, содержательно-структурный, процессуально-технологический, результативно - оценочный) и служит формированию практических навыков у учащихся, обеспечению интеграции теории и практики, а также повышению конкурентоспособности выпускников.

Ключевые слова: профессиональное образование, компетентностный подход, содержание образования, педагогическое проектирование, техникум, профессиональный стандарт, модульное обучение, дуальное образование.

Abstract. This article investigates current pedagogical problems of modernizing educational content in vocational education institutions (technical schools) of Uzbekistan. The author analyzes existing gaps in the transformation of labor market requirements and professional standards into educational standards. As the main result of the research, a “Modular-Competency Pedagogical System” for designing vocational education content has been developed and scientifically substantiated. This system includes four structural components (diagnostic-target, content-structural, process-technological, result-evaluative) and serves to form practical skills in students, ensure the integration of theory and practice, and increase the competitiveness of graduates.

Keywords: vocational education, competency-based approach, educational content, pedagogical design, technical school, professional standard, modular learning, dual education.

Kirish. Jahon hamjamiyatida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy tendensiyalari, xususan, ishlab chiqarish texnologiyalarining jadal yangilanishi, mehnat bozoridagi raqobatning kuchayishi va raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonlari inson kapitalini rivojlantirish masalasiga mutlaqo yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Bugungi kunda har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti nafaqat tabiiy resurslar, balki yuqori malakali, zamonaviy fikrlaydigan va o‘zgaruvchan mehnat sharoitlariga tez moslasha oladigan raqobatbardosh kadrlar salohiyati bilan belgilanadi. Ushbu global o‘zgarishlar fonida kasbiy ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan eng dolzarb vazifa – bu ta’lim mazmunini mehnat bozori talablari va xalqaro standartlarga to‘liq moslashtirishdan iboratdir. Xususan, an’anaviy ta’lim paradigmasi hisoblangan va asosan nazariy bilimlarni o‘zlashtirishga qaratilgan yondashuvlardan voz kechib, amaliy ko‘nikmalar va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim mazmunini loyihalash bugungi pedagogika fanining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanib bormoqda [2].

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar, xususan, “Yangi O‘zbekiston” strategiyasi doirasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar kasbiy ta’lim tizimini (texnikumlar misolida) yangi sifat bosqichiga olib chiqishni taqozo etmoqda [1].

Mazkur islohotlarning tub mohiyati bitiruvchilarni nafaqat diplomli mutaxassis, balki aniq ish joyida muayyan vazifalarni mustaqil bajara oladigan, kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan professional kadr sifatida tayyorlashga qaratilgan. Biroq, amaldagi pedagogik jarayonlar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, ko‘plab hollarda kasbiy ta’lim mazmuni hali-hanuz fanlarning akademik mantiqiga asoslangan bo‘lib, u real ishlab chiqarish jarayonlari va ish beruvchilarning real ehtiyojlaridan ma’lum darajada ortda qolmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, ta’lim muassasasi bitiruvchisi va mehnat bozori o‘rtasida malaka tafovutining (skills gap) yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda. Shu bois, kasbiy ta’lim

mazmunini loyihalashda kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llash shunchaki metodik tavsiya emas, balki davr talabi va ta‘lim sifati kafolatining zaruriy sharti sifatida qaralishi lozim.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta‘lim mazmunini loyihalash – bu murakkab, ko‘p qirrali va tizimli jarayon bo‘lib, u ta‘lim oluvchining kelajakdagi kasbiy faoliyati davomida duch keladigan muammoli vaziyatlarni hal etishga tayyorgarligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv ta‘lim maqsadlarini “o‘quvchi nimani bilishi kerak?” degan savoldan “o‘quvchi nimani bajara olishi kerak?” degan pragmatik savolga ko‘chirishni nazarda tutadi. Bunda ta‘lim mazmunini shakllantirish jarayoni kasbiy standartlar, malaka talablari va xalqaro baholash mezonlari (masalan, WorldSkills standartlari) bilan uzviy bog‘liqlikda amalga oshirilishi shart [12].

Pedagogik nuqtayi nazardan qaraganda, mazmunni loyihalash faqatgina o‘quv rejasi va fan dasturlarini tuzish bilan cheklanib qolmaydi, balki u o‘quv materiallarini tanlash, ularni modullashtirish, o‘qitishning faol metodlarini integratsiya qilish hamda baholash tizimini natijaga yo‘naltirilgan holda qayta qurishni o‘z ichiga olgan yaxlit pedagogik tizimni talab qiladi.

Afsuski, bugungi kunda pedagogika fanida kasbiy ta‘lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida modernizatsiya qilishning nazariy asoslari yetarlicha yoritilgan bo‘lsa-da, uni amaliyotga tatbiq etishning aniq mexanizmlari va texnologik modellari borasida yaxlit tizim mavjud emas. Xususan, o‘quv fanlari va modullar o‘rtasidagi fanlararo integratsiyani ta‘minlash, “soft skills” (yumshoq ko‘nikmalar) va “hard skills” (qat‘iy kasbiy ko‘nikmalar) mutanosibligiga erishish, shuningdek, ta‘lim mazmunining moslashuvchanligini ta‘minlash masalalari jiddiy ilmiy tadqiqotlarni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, ushbu maqolada kasbiy ta‘lim mazmunini loyihalashning pedagogik tizimini ishlab chiqish, uning tarkibiy qismlari va funksional aloqalarini ilmiy asoslash hamda shu orqali texnikumlarda kadrlar tayyorlash sifati va samaradorligini oshirish masalalari tadqiqot obyekti sifatida belgilangan. Mazkur muammoning ilmiy yechimi nafaqat milliy ta‘lim tizimini takomillashtirishga, balki O‘zbekistonning xalqaro ta‘lim makoniga integratsiyalashuvini tezlashtirishga ham xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida kasbiy ta‘lim tizimini rivojlantirishning pedagogik va tashkiliy asoslari mustaqillikning dastlabki yillaridanoq yetakchi olimlar tomonidan fundamental tadqiq etilgan. Xususan, A.R. Xodjabayev (1992) tomonidan mehnat o‘qituvchilarini tayyorlashning o‘quv-metodik majmuasi yaratilgan bo‘lsa [21], R.H. Jo‘rayev (1995) kasbiy tayyorgarlikni jadallashtirishning tashkiliy-pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan asoslab bergan [19]. Shuningdek, U.I. Inoyatov (2003) kasbiy ta‘limda ta‘lim sifati nazorati va boshqaruvining nazariy-metodik asoslarini [20], Q.T. Olimov (2005) esa maxsus fanlardan yangi avlod o‘quv adabiyotlarini yaratish metodologiyasini ishlab chiqqan. Ushbu tadqiqotlar bugungi kasbiy ta‘lim tashkilotlari, xususan, texnikumlar faoliyatining didaktik poydevori hisoblanadi [9].

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuv va o‘qituvchi shaxsini rivojlantirish masalalari markaziy o‘rin egallaydi. N.A. Muslimov (2007) kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslarini yaratgan bo‘lsa, keyingi davr tadqiqotlarida [7], jumladan, O.A. Qo‘ysinov (2019) ishlarida kompetentli yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari takomillashtirilgan [12]. M.B. Urazova (2015) va J.F. Hamidov (2017) kabi olimlar esa pedagoglarni loyihalash faoliyatiga tayyorlash va zamonaviy didaktik vositalarni yaratish masalalarini tadqiq etganlar [6,17]. Ushbu ishlar asosan pedagog kadrlar salohiyatiga qaratilgan bo‘lib, bevosita o‘quvchilar uchun ta’lim mazmunini tizimli loyihalash masalasini to‘liq qamrab olmaydi.

So‘nggi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlarda kasbiy ta’limda integratsiya, raqamlashtirish va dual ta’lim tamoyillari ustuvorlik kasb etmoqda. Xususan, R.K. Choriyev (2020) dual tizim asosida mutaxassislarni tayyorlash metodikasini [4], F.X. Gaffarov (2022) esa nazariya va amaliyot integratsiyasini ta’minlash mexanizmlarini ishlab chiqqan [5]. Ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish bo‘yicha M.M. Xolmuxamedov (2023) tomonidan “ta’lim natijalari” (learning outcomes) konsepsiyasi asosida muhim ilmiy yechimlar taklif etilgan [18]. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida ta’limni tashkil etish masalalari O.X. Turakulov (2017), Sh.X. Pozilova (2024) va D.R. Ruziyev (2024) larning doktorlik dissertatsiyalarida o‘z aksini topgan [10,13,16].

Eng so‘nggi tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, olimlar e’tibori tor ixtisosliklar yoki boshqaruv kompetensiyalariga qaratilmoqda. Masalan, Sh.N. Muslimov (2024) texnologik ta’lim o‘qituvchilarining grafik kompetentligini [8], E.K. Sultanov (2024) qishloq xo‘jaligi mutaxassislarini tayyorlashni [15], D.U. Qo‘chqorov (2025) esa rahbar kadrlarning boshqaruv kompetensiyalarini tadqiq qilgan [11].

Biroq, mavjud ilmiy manbalar tahlili kasbiy ta’lim tizimida jiddiy ilmiy bo‘shliq mavjudligini ko‘rsatmoqda. Aksariyat ishlar “o‘qituvchi/pedagog” faoliyatiga yoki “metodika”ga yo‘naltirilgan bo‘lib, bugungi kunda faoliyat yuritayotgan texnikumlar uchun o‘quvchi (ta’lim oluvchi) shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim mazmunini loyihalashning yaxlit pedagogik tizimi mavjud emas. Xususan, mehnat bozoridagi real talablarni ta’lim mazmuniga to‘g‘ridan-to‘g‘ri transformatsiya qilish va texnikum o‘quvchilarida amaliy ko‘nikmalarni shakllantiruvchi kontentni tizimli modellashtirish masalasi ochiq qolmoqda. Mazkur tadqiqot aynan ushbu muammoni hal etishga, ya’ni kasbiy ta’lim mazmunini loyihalashning ilmiy-pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan.

Yangi O‘zbekiston sharoitida kasbiy ta’lim tizimini isloh qilishning tub mohiyati shundan iboratki, ta’lim mazmuni endilikda “nima o‘qitilishi kerak?” degan an’anaviy savoldan ko‘ra, “o‘quvchi qanday natijaga erishishi va nimani bajara olishi kerak?” degan pragmatik paradigmani ustuvor deb biladi. Shu bois, texnikumlar uchun o‘quv jarayoni mazmunini loyihalashda biz taklif etayotgan pedagogik tizim “Modulli-kompetensiyaviy

loyihalash modeli”ga asoslanadi. Mazkur modelning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv, faoliyatli yondashuv va kvalimetrik yondashuvlar tanlab olindi.

Tadqiqotimizning ushbu bosqichida kasbiy ta’lim mazmunini loyihalash shunchaki o‘quv rejasi yoki fan dasturini tuzish jarayoni emas, balki bu – mehnat bozori talablarini pedagogik maqsadlarga, pedagogik maqsadlarni esa ta’lim mazmuniga va yakuniy natijalarga transformatsiya qilishning murakkab siklik jarayoni ekanligi ilmiy asoslandi. Ushbu jarayonda “standart – o‘quv dasturi – darslik – baholash vositasi” zanjiri uzviy bog‘langan bo‘lib, uning markazida texnikum o‘quvchisining kasbiy shakllanish trayektoriyasi turadi.

Biz ishlab chiqqan “Kasbiy ta’lim mazmunini loyihalashning pedagogik tizimi” to‘rtta o‘zaro aloqador komponentdan iborat yaxlit mexanizmni o‘z ichiga oladi:

1. Diagnostik-maqsadli komponent (Mehnat bozori talablarini aniqlash).
2. Mazmuniy-tuzilmaviy komponent (O‘quv kontentini modullashtirish).
3. Jarayonli-texnologik komponent (Ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi).
4. Natijaviy-baholash komponenti (Kvalifikatsiyani tasdiqlash).

Quyida ushbu komponentlarning har biriga va ularning tizim sifatidagi funksional aloqalariga batafsil to‘xtalib o‘tamiz.

Har qanday pedagogik loyihalash jarayoni aniq maqsadni belgilashdan boshlanadi. Kasbiy ta’limda bu maqsad subyektiv xohish-istaklar asosida emas, balki obyektiv iqtisodiy ehtiyojlar asosida shakllantirilishi shart. Taklif etilayotgan tizimda loyihalashning birinchi bosqichi – “Funksional tahlil” metodidir. Bunda aniq bir kasb (masalan, mexatronika mutaxassisi yoki qurilish texnigi) bo‘yicha tasdiqlangan Kasbiy standart (Professional Standard) asosiy manba sifatida olinadi.

Muammo shundaki, Kasbiy standart tili – bu “ishlab chiqarish tili” (mehnat funksiyalari, mehnat harakatlari), ta’lim standarti tili esa – “pedagogika tili” (bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiya) hisoblanadi. Bizning modelimizda ushbu ikki til o‘rtasidagi “tarjima” jarayoni quyidagi algoritm asosida amalga oshiriladi:

- 1-qadam: Kasbiy standartdagi har bir mehnat funksiyasi alohida ajratib olinadi va dekompozitsiya qilinadi.
- 2-qadam: Har bir mehnat funksiyasini bajarish uchun zarur bo‘lgan “Hard skills” (kasbiy ko‘nikmalar) va “Soft skills” (shaxsiy sifatlar: muloqot, jamoada ishlash, muammoli vaziyatdan chiqish) aniqlashtiriladi.
- 3-qadam: Aniqlangan ko‘nikmalar asosida “Ta’lim natijalari” (Learning Outcomes) shakllantiriladi. Bunda Blum taksonomiyasining yuqori darajalariga (qo‘llash, tahlil qilish, yaratish) urg‘u beriladi.

Tizimning eng murakkab va hal qiluvchi qismi – bu mazmunni shakllantirishdir. An’anaviy “fan” (predmet) tizimidan farqli o‘laroq, biz taklif etayotgan tizimda mazmun “Kasbiy modullar” ko‘rinishida loyihalanadi. Modul – bu shunchaki mavzular to‘plami emas, balki tugallangan kasbiy kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan mustaqil o‘quv birligidir.

Mazmuniy-tuzilmaviy komponentda o‘quv materiallarini tanlash va joylashtirishda “Konsentrik tamoyil” va “Integrativ yondashuv” qo‘llaniladi.

- *Birinchidan*, nazariya va amaliyotning sun‘iy ajralishiga barham beriladi. Har bir modul o‘z ichiga zaruriy nazariy bilimlarni (Know-how), amaliy mashg‘ulotlarni (Hands-on) va o‘quv amaliyotini qamrab oladi. Ya’ni, texnikum o‘quvchisi “Materialshunoslik” fanini alohida, “Chizmachilik”ni alohida o‘rganmaydi, balki “Detalni loyihalash va tayyorlash” moduli doirasida material tanlashni ham, chizmasini chizishni ham, uni dastgohda yasashni ham yaxlit jarayon sifatida o‘zlashtiradi.

- *Ikkinchidan*, mazmunni loyihalashda fanlararo aloqadorlik (Interdisciplinary connection) ta’minlanadi. Loyihalash tizimi o‘quv fanlari o‘rtasidagi takrorlanishlarni (dublyaj) aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi. Bu esa o‘quv vaqtini tejashga va uni ko‘proq amaliy mashg‘ulotlarga yo‘naltirishga xizmat qiladi.

- *Uchinchidan*, mazmunning moslashuvchanligi (Flexibility). Texnologiyalar tez o‘zgarayotgan davrda qotib qolgan o‘quv dasturlari samarasizdir. Taklif etilayotgan modelda modullar shunday loyihalanadiki, bozor talabi o‘zgarganda butun dasturni emas, balki faqat tegishli modulning tarkibini (masalan, yangi dasturiy ta’minot yoki yangi uskuna bo‘yicha mavzularni) yangilash kifoya qiladi.

Loyihalangan mazmunni o‘quvchiga yetkazish mexanizmi ham an’anaviy dars o‘tish metodikasidan farq qilishi kerak. Bizning pedagogik tizimimizda jarayonli komponent dual ta’lim tamoyillariga asoslanadi. Bu degani, loyihalanayotgan mazmunning kamida 50-60 foizi bevosita ish joyida yoki unga tenglashtirilgan real simulyatsion markazlarda o‘zlashtirilishi ko‘zda tutiladi.

Pedagogik tizimda o‘quv jarayoni quyidagi “Didaktik sikl” asosida quriladi:

1. Muammoli vaziyatni qo‘yish: O‘quvchiga real ishlab chiqarishdagi muammo taqdim etiladi.

2. Axborot izlash va tahlil: O‘quvchi muammoni yechish uchun zarur nazariy bilimlarni mustaqil yoki o‘qituvchi yordamida o‘zlashtiradi (Blended Learning – aralash ta’lim elementlari).

3. Amaliy harakat: O‘quv ustaxonasida yoki korxonada muammoni amaliy hal qilish (Loyiha ishi).

4. Refleksiya: Bajarilgan ishni tahlil qilish va xatolardan xulosa chiqarish.

Shuningdek, jarayonli komponentda raqamli texnologiyalarning (VR/AR trenajyorlar, elektron platformalar) o‘rni alohida belgilanadi. Ayniqsa, xavfli va murakkab texnologik jarayonlarni o‘rgatishda mazmunni raqamli kontent (video-yo‘riqnomalar, 3D modellar) bilan boyitish lozimligi tizimning talablaridan biridir.

Kasbiy ta’lim mazmunini loyihalash tizimining yakuniy va eng muhim bosqichi – bu natijani baholash mezonlarini belgilashdir. An’anaviy test sinovlari yoki og‘zaki so‘rovlar

o‘quvchining kasbiy kompetensiyasini to‘liq baholay olmaydi. Shu sababli, taklif etilayotgan tizimda baholash “Demonstratsion imtihon” (Skills Demonstration) shaklida loyihalanadi.

Bunda baholash mezonlari WorldSkills standartlariga moslashtirilgan holda ishlab chiqiladi. Baholash obyekti sifatida o‘quvchining “bilimi” emas, balki uning “faoliyati mahsuli” va “jarayonni bajarish sifati” olinadi. Masalan, payvandchi o‘quvchi uchun baholash mezoni – payvand chokining mustahkamligi, geometrik aniqligi va xavfsizlik texnikasiga rioya qilinganligi hisoblanadi.

Loyihalash tizimi o‘z ichiga “Verifikatsiya” (tasdiqlash) jarayonini ham qamrab oladi. Ya’ni, ishlab chiqilgan baholash vositalari ish beruvchilar ekspertizasidan o‘tkazilishi shart. Bu esa diplomning mehnat bozorida tan olinishini ta’minlaydi.

Ishlab chiqilgan “Kasbiy ta’lim mazmunini loyihalashning pedagogik tizimi” samarali ishlashi uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar ta’minlanishi zarur:

1. Normativ-huquqiy baza: Texnikumlarga o‘quv dasturlarini mustaqil moslashtirish (akademik mustaqillik) vakolatining berilishi (kredit-modul tizimi doirasida).

2. Kadrlar salohiyati: O‘qituvchi va ishlab chiqarish ta’limi ustalarining nafaqat pedagogik, balki texnologik kompetensiyalarining yuqori bo‘lishi. Chunki zamonaviy mazmunni eskicha fikrlaydigan pedagog yetkaza olmaydi.

3. Moddiy-texnik baza: O‘quv ustaxonalarining loyihalalanayotgan mazmunga mos jihozlanishi. Agar mazmunda “CNC dastgohlarni dasturlash” ko‘zda tutilgan bo‘lsa-yu, ustaxonada bunday dastgoh bo‘lmasa, loyiha samarasiz qoladi.

Kasbiy ta’lim mazmunini loyihalashning ushbu pedagogik tizimi statik model emas, balki dinamik xarakterga egadir. U doimiy ravishda tashqi muhit (mehnat bozori, texnologiyalar) signallarini qabul qiladi va “qayta aloqa” (feedback) mexanizmi orqali o‘zini-o‘zi takomillashtirib boradi. Bu esa O‘zbekistondagi texnikumlar bitiruvchilarining nafaqat mahalliy, balki xalqaro mehnat bozorida ham raqobatbardosh bo‘lishini ta’minlashning asosiy omilidir. Mazkur tizimning amaliyotga joriy etilishi o‘quvchilarda kasbiy motivatsiyani oshirishga, ta’lim vaqtini optimallashtirishga hamda kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda kasbiy ta’lim tizimini isloh qilishning hozirgi bosqichida ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-iqtisodiy zarurat sifatida kun tartibiga chiqmoqda. “Kompetensiyaviy yondashuv asosida kasbiy ta’lim mazmunini loyihalashning pedagogik tizimi” mavzusida olib borilgan ushbu tadqiqot natijalari quyidagi ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

1. Mazmuniy transformatsiya zarurati: An’anaviy fanlarga asoslangan (predmetli) ta’lim mazmuni zamonaviy mehnat bozori talablariga va texnologik o‘zgarishlar tezligiga moslasha olmayotgani aniqlandi. Kasbiy standartlardagi mehnat funksiyalarini ta’lim standartlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri “tarjima qilish” (transformatsiya) mexanizmining yo‘qligi texnikum bitiruvchilarida amaliy ko‘nikmalar yetishmasligiga (“skills gap”) sabab bo‘lmoqda.

2. Tizimli yondashuv samaradorligi: Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan “Modulli-kompetensiyaviy loyihalash modeli” o‘quv jarayonini yaxlit tizim sifatida ko‘rish imkonini beradi. Ushbu tizimning to‘rt tarkibiy qismi – diagnostik-maqсадli, mazmuniy-tuzilmaviy, jarayonli-texnologik va natijaviy-baholash komponentlarining uzviy bog‘liqligi ta‘lim sifatini kafolatlashning pedagogik asosi ekanligi isbotlandi.

3. Dual ta‘lim va integratsiya: Kasbiy ta‘lim mazmunini loyihalash faqat auditoriya mashg‘ulotlari bilan cheklanmasligi, balki bevosita ishlab chiqarish jarayonlari bilan integratsiya qilinishi shart. Mazmunni loyihalashda ish beruvchilarning bevosita ishtiroki (“ko-dizayner” sifatida) ta‘limning amaliyotga yo‘naltirilganligini ta‘minlashning eng samarali usuli hisoblanadi.

4. Baholash paradigmasining o‘zgarishi: Kompetensiyaviy yondashuv sharoitida o‘quvchi bilimini baholashdan uning faoliyatini baholashga (demonstratsion imtihon) o‘tish – ta‘lim mazmuni o‘zgarishining mantiqiy yakuni ekanligi asoslandi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasida kasbiy ta‘lim tizimi samaradorligini oshirish va ta‘lim mazmunini takomillashtirish yuzasidan quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- “Kasbiy ta‘lim mazmuni milliy repozitoriysi”ni yaratish: Barcha texnikumlar uchun yagona, raqamlashtirilgan va doimiy yangilanib turuvchi modullar bankini (Content Bank) shakllantirish. Bu o‘qituvchilarni o‘quv dasturi yozishdek byurokratik yuklamadan ozod qilib, asosiy e‘tiborni sifatli ta‘lim berishga qaratish imkonini beradi.

- “Ta‘lim arxitektoralari”ni tayyorlash: Pedagogik OTMlarda va malaka oshirish markazlarida “Instructional Design” (Ta‘limni loyihalash) yo‘nalishi bo‘yicha maxsus kurslarni tashkil etish. Har bir texnikumda o‘quv dasturlarini bozor talabiga moslab loyihalovchi metodist-texnolog shtatini joriy qilish.

- Me‘yoriy moslashuvchanlikni ta‘minlash: Texnikumlarga ish beruvchilar bilan kelishilgan holda o‘quv dasturlari mazmunining 30-40 foizini mustaqil o‘zgartirish (variativ komponent) vakolatini huquqiy mustahkamlash.

Mazkur tavsiyalarning amaliyotga joriy etilishi “Yangi O‘zbekiston” strategiyasida belgilangan raqobatbardosh kadrlar tayyorlash vazifalarini samarali amalga oshirishga hamda kasbiy ta‘lim tizimining xalqaro ta‘lim makonidagi nufuzini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-oktabrdagi “Kasbiy ta‘limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta‘lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 23-oktabrdagi “Kasbiy ta’lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-190-son Farmoni.
4. Choriev R.K. Kasb ta’limi mutaxassislarini dual tizimi asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2020. – 245 b.
5. G‘affarov F.X. Professional ta’lim tizimida nazariya va amaliyot integratsiyasini ta’minlash metodikasi: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2022. – 202 b.
6. Hamidov J.F. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo‘llash texnologiyasi: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2017. – 256 b.
7. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped. fan. d-ri diss. – Toshkent, 2007. – 315 b.
8. Muslimov Sh.N. Integratsiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2024. – 237 b.
9. Olimov Q.T. Maxsus fanlardan o‘quv adabiyotlar yangi avlodini yaratishning nazariy va uslubiy asoslari: ped. fan. d-ri diss. – Toshkent, 2005. – 232 b.
10. Pozilova Sh.X. Raqamli jamiyat muhitida professional ta’lim o‘qituvchilarini kasbiy kreativligini rivojlantirishning didaktik asoslari va metodikasi: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2024. – 261 b.
11. Qo‘chqorov D.U. Raqamli iqtisodiyot sharoitida rahbar kadrlarning intellektual salohiyatini va boshqaruv kompetensiyalarini takomillashtirish: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2025. – 253 b.
12. Qo‘ysinov O.A. Kompetentli yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2019. – 255 b.
13. Ruziyev D.R. Kasbiy ta’limning raqamli malaka oshirish muhitida tinglovchilarni mustaqil o‘quv faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyasi: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2024. – 248 b.
14. Sharipov Sh.S. O‘quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta’minlashning nazariyasi va amaliyoti: ped. fan. d-ri diss. – Toshkent, 2012. – 321 b.
15. Sultanov E.K. Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak qishloq xo‘jaligi mutaxassislarini kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2024. – 238 b.
16. Turakulov O.X. Axborotlashtirilgan ta’lim muhitida kichik mutaxassislar tayyorlashning ilmiy-metodik ta’minotini takomillashtirish: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2017. – 263 b.

17. Urazova M.B. Bo‘lajak professional ta’lim pedagogini loyihalash faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish: ped. fan. d-ri diss. – Toshkent, 2015. – 91 b.
18. Xolmuxamedov M.M. Ta’lim natijalari konsepsiyasi asosida professional ta’lim mazmunini modernizatsiya qilishning ilmiy metodik asoslari: ped. fan. d-ri (DSc) diss. – Toshkent, 2023. – 191 b.
19. Джураев Р.Х. Организационно-педагогические основы интенсификации системы профессиональной подготовки в учебных заведениях профессионального образования: автореф. дисс. д-ра пед. наук. – Ташкент, 1995. – 43 с.
20. Иноятов У.И. Теоретические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже (Том I-II): дисс. д-ра пед. наук. – Ташкент, 2003. – 330 с.
21. Ходжабаев А.Р. Научно-педагогические основы учебно-методического комплекса подготовки учителя труда: дисс. д-ра пед. наук. – Ташкент, 1992. – 406 с.

**“NURLI MASKAN” IQTISOSLASHTIRILGAN TA’LIM MUASSASALARIDA
ANIQ VA TA’BIY FANLARNI INTEGRATIV O’QITISH METODIKASINING
PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK, IJTIMOY XUSUSIYATLARI**

Sobirova Mashxura Ubaydullaevna
Farg'ona tumani 49-maktab o'qituvchisi

Annotatsiya. “Nurli maskan” iqtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida aniq va tabiiy fanlarni integrativ o’qitishning pedagogik-psixologik va ijtimoiy xususiyatlari ko’rish nuqsoniga ega o’quvchilarda fazoviy tasavvur, sensor-motor idrok, ilmiy tafakkur va mantiqiy bog’lanishlarni mustahkamlashga yo’naltirilgan. Integratsiyalashgan yondashuv dars mazmunini fragmentlarga bo’linmagan holda bir butun metodik strukturada taqdim etadi, natijada o’quvchi har bir fan hodisasini alohida emas, balki umumiy tabiat qonuniyati sifatida idrok qiladi. Taktil, audio va model asosidagi amaliy mashg’ulotlar bolaning ko’rish qobiliyati cheklangan holatda ham kognitiv rivojlanishini kuchaytiradi va ijtimoiy moslashuvini ta’minlaydi. Ushbu metodika o’quvchilarda nafaqat bilim, balki hayotiy kompetensiyalar, mustaqillik, kommunikativ madaniyat va moslashuvchanlikni shakllantiradi.

Kalit so’zlar: Integratsiya, maxsus pedagogika, aniq va tabiiy fanlar, sensor-kompensator rivojlanish, “Nurli maskan”, ijtimoiy moslashuv, taktil-idrok, audio-modellashtirish.

Аннотация. Педагогико-психологические и социальные особенности интегративного преподавания естественно-математических дисциплин в специализированных учреждениях типа «Нурли маскан» направлены на развитие пространственного восприятия, сенсомоторной координации и научного мышления у учащихся с нарушением зрения. Интегративная модель исключает фрагментарное представление содержания, формируя у ребёнка целостную картину природных закономерностей. Использование тактильных, аудио и предметно-модельных средств компенсирует ограничения зрительного восприятия и активизирует познавательные процессы. Данная методика способствует формированию жизненных компетенций, самостоятельности, социальной устойчивости и коммуникативной адаптации.

Ключевые слова: Интеграция, специальная педагогика, сенсорная компенсация, «Нурли маскан», социальная адаптация, тактильные модели, аудио-навигация, STEM-компетенции.

Abstract. The pedagogical, psychological and social characteristics of integrative teaching of natural and exact sciences at specialized institutions such as “Nurli Maskan” aim to enhance spatial perception, sensor-motor development, logical reasoning, and scientific cognition in visually impaired learners. The integrative methodology avoids fragmented instruction and instead constructs a unified scientific framework that enables students to perceive natural phenomena holistically. Tactile tools, audio-based modeling, and sensory-structured learning environments support cognitive compensation mechanisms and empower learners toward independent functioning, social inclusion, and adaptive communication skills.

Keywords: Integrative education, special pedagogy, sensory compensation, “Nurli Maskan,” social adjustment, tactile learning, audio modeling, STEM cognitive development.

Kirish. “Nurli maskan” iqtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida aniq va tabiiy fanlarni integrativ asosda o‘qitish - bu shunchaki metodik yangilanish emas, balki ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchining olamni idrok etish mexanizmini qayta qurish jarayonidir. Fanlarni alohida bo‘laklarga ajratib emas, balki bir butun ilmiy manzara sifatida o‘rgatish bola ongida mavjud bo‘shliq va sezgi chegaralarini to‘ldiradi, idrokning ko‘rishdan tashqari yo‘llarini faollashtiradi. Aynan shu integratsiya modeli o‘quvchiga tafakkur orqali ko‘rish, sezish orqali anglash, tovush, tebranish, shakl va tuzilma orqali bilimni tushunish imkonini beradi.

Pedagogik nuqtai nazardan integrativ yondashuv aniq va tabiiy fan hodisalarini hayotiy kontekstda, o‘zaro sababiy bog‘liqlikda anglashni ta’minlaydi; psixologik jihatdan esa idrok kompensatsiyasini kuchaytiradi, sensor-motor faoliyatni tiklaydi va fazoviy tasavvur chegaralarini kengaytiradi. Bunda matematik model, fizik hodisa, biologik tuzilish yoki geografik relief - barchasi bir butun tabiat qonuniyati sifatida o‘quvchining sezgi va tafakkur maydoniga kiradi.

Integratsiya ijtimoiy ma’noda ham muhimdir: ko‘rish imkonidan mahrum bo‘lgan bolaga mustaqil harakatlanish, kommunikatsiya, muhitni ovoz, tuzilma, ritm va material orqali tanish, jamiyatga moslashish va kelajak kasbiy o‘rnini topish ko‘nikmalarini beradi. Shunday qilib, mazkur tadqiqotning mohiyati o‘quvchini ko‘rishga emas, anglashga, eshitishga emas, tushunishga, yodlashga emas, tahlilga yetaklaydigan pedagogik ko‘prikni qurishdan iborat.

Ko‘rishning nurini o‘rnini bosadigan narsa yo‘q, biroq anglashning nuri bor - u ko‘rmaydigan ko‘zni emas, balki tasavvur oynasini ochadi. Integratsiya ana shu oynaning bir nuqtadan emas, butun olamdan yorishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Aniq va tabiiy fanlarni integrativ asosda o‘qitish ko‘rish nuqsoniga ega o‘quvchilar uchun faqat didaktik yangilik emas, balki kognitiv kompensatsiya mexanizmi sifatida qaraladi. Vygotskiyning ijtimoiy-rivojlanish modeli va yaqin rivojlanish zonasi kontsepsiyasida bilimning alohida fan bloklari orqali emas, balki umumiy faoliyat maydonida shakllanishi ko‘rsatiladi, bu aynan integratsiyaning nazariy poydevorini belgilaydi: bola idroki ko‘rmaydi,

ammo tashqi ijtimoiy-tajriba orqali anglaydi. Davыdov ta’limning mazmuniy o‘zagini tushuntirishda predmetlararo uyg‘unlikni bilishning yuqori bosqichi sifatida e’tirof etib, modellashtirish, umumlashtirish va fikrni abstraksiyaga ko‘tarish imkonini beradi. Brunerning spiral modeli esa taktil, eshitish va sezgi asosidagi o‘shishning bosqichma-bosqich integratsiyasini ilmiy izohlaydi: bir xil hodisa har darsda chuqurlashib boradi, ammo qayta anglash va qayta idrok shaklida.

Maxsus pedagogika sohasi adabiyotlarida (Shermatov, Chumakov, Nazarova) ko‘rish nuqsonini to‘ldirish mexanizmlari nafaqat braille tizimi, balki audio-navigatsiya, taktil xaritalash, relyefli shakl va hajm, tebranish, ovoz balandligi va tovush yo‘nalishi orqali idrokni kengaytirish sifatida talqin etiladi. Bu yondashuv integratsiya metodikasining markazida turadi: biologiya, fizika, matematika va geografiya birgalikda eshitish, his qilish, ushlab va sezish orqali anglash obyektiga aylanadi. Deweyning tajribaviy ta’lim konsepsiyasi ham mazkur tizimni qo‘llab-quvvatlaydi: bilim ajratilgan nazariya emas, balki bolaga real tajriba orqali kiradigan qonuniyatdir.

Xalqaro tajribalar - Finlyandiya va Yaponiya integrativ inkluziv modeli - maxsus ehtiyojli bolalarda fazoviy moslashuvning asosiy kanali ko‘rish emasligini, balki ritm, masofa, shakl, harorat, ovoz va materialni sezish orqali dunyoni qayta tiklash mumkinligini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan, “Nurli maskan” muassasalari tajribasi nazariy adabiyotlarning eng yorqin tasdig‘idir: fanlararo integratsiya nafaqat bilim uzatadi, balki idrokni o‘zgartiradi, sezgi maydonlarini kengaytiradi, ijtimoiy moslashuvga tayyorlaydi. Adabiyotlarning umumiy tahlili bir haqiqatga olib keladi: integratsiya ko‘rishni qaytarmaydi, lekin tasavvurni ochadi; tasvir bermaydi, lekin ma’no beradi; ko‘zga nur emas, ongga shakl beradi. Ko‘rishning yo‘qligi bilimning cheklanishi emas, balki idrok yo‘llarining kengayishi ekanini ilmiy manbalar baralla ko‘rsatadi - anglash yorug‘ligida ko‘rishning o‘zi ham boshqacha tarzda qayta tug‘iladi.

Metodologiya

Tadqiqotning metodologik poydevori aniq va tabiiy fanlarni integrativ asosda o‘qitish jarayonida ko‘rish nuqsoniga ega o‘quvchilarning idrok kompensatsiyasini, sensor-motor rivojlanishini va fazoviy tasavvurini tiklashga qaratilgan psixopedagogik tamoyillarga tayangan holda shakllantirildi. Vygotskiyning ijtimoiy-rivojlanish nazariyasi va yaqin rivojlanish zonasi kontsepsiyasi asosida ta’lim jarayoni o‘quvchi shaxsining individual sensor qabul quvvatlariga moslashtirildi; bilimning manbasi ko‘rish emas, balki sezish, his qilish, materialni ushlab ko‘rish, ovozni tahlil qilish, ritm va tuzilmani anglash orqali ochiladigan kognitiv faoliyat sifatida baholandi. Davыdovning nazariy umumlashtirishga olib boruvchi o‘quv faoliyati modeli integratsiyaning asosiy mexanizmi sifatida qo‘llanildi: fanlar alohida emas, yagona kontekstda o‘qitildi va har bir tushuncha matematika, biologiya, fizika va geografiya zanjirida bir vaqtning o‘zida idrok etildi.

Metod sifatida empirik kuzatuv, verbal-diaagnostik so‘rov, audio-reaktiv testlar, taktil laboratoriya mashg‘ulotlari, relyef shakllar bilan fazoviy modellash, hid, tovush va sath farqlash orqali tabiiy obyektlarni tasvirlash ishlari olib borildi. Shu bilan birga, fizika tajribalarida tebranish, bosim, harorat o‘zgarishlarini eshitish va sezgi orqali idrok etish, geografiyada audio-xaritalash va relyef modellash, biologiyada taktil gerbariy va hajmli strukturani qo‘l orqali his etish metodlari qo‘llandi. Deweyning tajribaga asoslangan o‘qitish tamoyillariga binoan bilim o‘quvchiga berilgan tayyor shakl emas, balki sezgi tajribalaridan o‘tgan va qayta anglangan tushuncha sifatida talqin qilindi.

Kognitiv psixologiya yondashuvi doirasida eshitish–sezgi–taktil–motor signallarni qayta ishlash, fazoviy idrokni qayta tiklash, kompensator mexanizmlarni faollashtirishga qaratilgan mashg‘ulotlar tizimi qo‘llandi. Bu jarayonda fan integratsiyasi kompensatsiya vositasi sifatida ishladi - bola ko‘rmaydi, ammo eshitadi, ushlaydi, sezadi va shu orqali anglaydi. Integratsiya metodikasi aynan shu kompensatsion mexanizmning ilmiy yo‘l xaritasiga aylandi: ko‘rishning o‘rnini tasavvur, tasvirning o‘rnini shakl, rangning o‘rnini ritm, masofaning o‘rnini ovoz egalladi. Shunday qilib, pedagogik jarayon idrokni tiklash emas, idrokni kengaytirish, ko‘rish imkonining yo‘qligini cheklov emas, boshqa sezgi kanallariga dinamika beruvchi imkon sifatida talqin etdi.

Natijada metodologiya shuni anglashga olib keldi: integratsiya - bu o‘qitish shakli emas, idrokning qayta qurilishi; ta‘lim mazmuni - bu ko‘zga ko‘rinadigan tasvir emas, balki ongga ko‘chgan tabiiy qonuniyat; sensor moslashuv - zaiflikni yashirish emas, bilish ufqlarini kengaytirish. Ko‘rmaslik - idrokning tugashi emas, uning boshqa eshikdan boshlanishi ekanini ilmiy va amaliy tajriba qat‘iy ko‘rsatdi.

Xulosa. “Nurli maskan” iqtisoslashtirilgan ta‘lim muassasalarida aniq va tabiiy fanlarni integrativ asosda o‘qitish ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilar uchun bilimni qayta idrok etish, fazoviy tasavvur chegaralarini kengaytirish va sensor-motor kompensatsiyani faollashtirishning ilmiy asoslangan yo‘li sifatida namoyon bo‘ladi. Integratsiya dars jarayonini bo‘laklab o‘rgatishdan voz kechib, barcha fanlarni yagona mazmunli tizim sifatida anglashga undaydi. Shu orqali tabaqalashtirilgan idrok emas, uzviy tushunish, ayrim bilim emas, umumiy qonuniyatni anglash shakllanadi. Taktil, audio, relyefli modellash, ovozli xaritalash, hajm va material strukturasi orqali o‘quvchi ko‘rish imkonisiz ham tabiat qonuniyatlarini “his qilib tushunishga” o‘rganadi. Integrativ metodika nafaqat kognitiv rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi, balki psixologik ishonch, muloqot kompetensiyasi, mustaqil hayotga tayyorgarlik va ijtimoiy moslashuvni ta‘minlaydi. Aynan shuning uchun bu yondashuv shunchaki ta‘lim texnologiyasi emas - idrokning yangi shakli, anglashning muqobil kanali, ko‘rmaslik ortidan ochiladigan yorug‘likdir. Ko‘z nurini tiklay olmaydi, ammo tafakkur nurini kuchaytiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vygotskiy, L.S. Psixik rivojlanishning ijtimoiy tabiati. Moskva: Pedagogika, 1991.
2. Davыdov, V.V. Ta’limning nazariy asoslari. Moskva: Pedagogik fanlar, 1996.
3. Bruner, J. The Process of Education. Harvard University Press, 1977.
4. Dewey, J. Experience and Education. New York: Free Press, 1998.
5. Shermatov, G. Maxsus pedagogikada integratsiya va kompensatsiya metodlari. Toshkent, 2020.
6. Chumakov, B. Ko‘rish nuqsonida sensor idrok va didaktik moslashtirish. Toshkent: Fan, 2019.
7. PQ–4996-son Qaror. Maxsus ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi, 2021.
8. PF–60-son Farmon. Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish chora-tadbirlari, 2022.
9. UNESCO. Inclusive STEM Learning Guidelines. Paris, 2021.
10. Finland Education Board. Holistic Integration for Special Needs Learners. Helsinki, 2020.

**OLIY TA'LIMDA MOLEKULYAR-KINETIK NAZARIYANI O'QITISHDA
RAQAMLI LABORATORIYA ISHLARINING INNOVATSION PLATFORMASI
SIFATIDA "MOLEKULYAR.RU" SAYTINING AHAMIYATI**

Muhammadaliyeva Irodaxon Yo'ldashali qizi

muhammadaliyevairodaxon@gmail.com

+998908519219

Anotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy fizik laboratoriyalarining ta'limdagi o'rni, xususan, molekulyar kinetik nazariya dasturining ta'lim jarayoniga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Molekulyar kinetik nazariya dasturi virtual laboratoriya muhitini yaratib, talabalar uchun nazariy bilimlarni amaliyot bilan mustahkamlash imkoniyatini beradi. Tadqiqotda dastur yordamida o'tkazilgan laboratoriya mashg'ulotlarining samaradorligi, talabalarning bilim va ko'nikmalari rivojlanishi, shuningdek, interaktiv ta'lim jarayonining ahamiyati ko'rsatildi. Maqola ilmiy va amaliy jihatdan fizik ta'lim sifatini yaxshilashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: molekulyar kinetik nazariya, fizik laboratoriya, virtual laboratoriya, interaktiv ta'lim, ilmiy ta'lim

Аннотация. В данной статье анализируется роль современных физических лабораторий в образовательном процессе, в частности, вклад программы молекулярно-кинетической теории в обучение. Программа создает виртуальную лабораторную среду, предоставляя студентам возможность закреплять теоретические знания на практике. В исследовании показана эффективность лабораторных занятий с использованием данной программы, развитие знаний и навыков студентов, а также значимость интерактивного учебного процесса. Статья направлена на улучшение качества физического образования с научной и практической точек зрения.

Ключевые слова: молекулярно-кинетическая теория, физическая лаборатория, виртуальная лаборатория, интерактивное обучение, научное образование

Abstract. This article analyzes the role of modern physics laboratories in the educational process, specifically focusing on the contribution of the molecular kinetic theory program to learning. The program creates a virtual laboratory environment that enables students to reinforce theoretical knowledge through practical application. The study demonstrates the effectiveness of laboratory sessions using this program, the development of students' knowledge and skills, and the importance of an interactive learning process. The article aims to improve the quality of physics education from both scientific and practical perspectives.

Keywords: molecular kinetic theory, physics laboratory, virtual laboratory, interactive learning, scientific education

Kirish. Hozirgi kunda ilm-fan va texnologiyalar sohasidagi jadal taraqqiyot, ayniqsa fizika fanining o‘zgarishi va rivojlanishi bilan bog‘liqdir. Zamonaviy fizik laboratoriyalari talabalarni nafaqat nazariy bilimlar bilan ta‘minlabgina qolmay, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Laboratoriya mashg‘ulotlari talabalarga nazariy bilimlarni real sharoitda sinab ko‘rish, tushunchalarni yanada chuqurroq anglash, shuningdek, ilmiy tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.[3]

Molekulyar kinetik nazariya fizikaning eng muhim sohalaridan biri bo‘lib, u molekulalarning harakati va ular orasidagi o‘zaro ta’sirlarni o‘rganadi. Ushbu nazariyani o‘zlashtirish uchun ishlab chiqilgan dasturiy ta‘minotlar, xususan, molekulyar kinetik nazariya dasturi, talabalarni virtual laboratoriya muhitida amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish imkonini beradi. Bu esa ilmiy ta‘lim jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qiladi. Ushbu ishda fizik laboratoriyalarining hozirgi kundagi ahamiyati, molekulyar kinetik nazariya dasturining xususiyatlari, uning ta‘lim jarayonidagi o‘rni va foydalari tahlil qilinadi. Shuningdek, dastur yordamida talabalar qanday nazariy va amaliy bilimlarni egallashlari mumkinligi ko‘rib chiqiladi.

Fizika fanining zamonaviy rivojlanishi bilan birga, talabalarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. An‘anaviy ta‘lim usullari ko‘pincha nazariy bilimlarga asoslangan bo‘lib, laboratoriya mashg‘ulotlarining samaradorligi yetarli darajada ta‘minlanmaydi. Shu sababli, interaktiv va virtual laboratoriyalarni joriy etish, ayniqsa molekulyar kinetik nazariya kabi murakkab fan sohalarida, ta‘lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Molekulyar kinetik nazariya dasturining ahamiyati shundaki, u talabalar uchun murakkab nazariy tushunchalarni oson va tushunarli shaklda o‘zlashtirish imkonini beradi, shuningdek, virtual laboratoriya orqali amaliy ko‘nikmalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bunday yondashuv ta‘lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi, talabalarni mustaqil fikrlash va ilmiy tadqiqotlarga rag‘batlantiradi.

Ushbu tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Fizik laboratoriyalarining hozirgi ahamiyatini o‘rganish;
- Molekulyar kinetik nazariya dasturining ta‘lim jarayonidagi o‘rnini aniqlash;
- Dastur yordamida talabalar bilimni oshirish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qilish;
- Virtual laboratoriya muhitining samaradorligini baholash.

Bu tadqiqot ilmiy va amaliy jihatdan muhim bo‘lib, zamonaviy ta‘lim texnologiyalarini joriy etish orqali ta‘lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotda zamonaviy fizik laboratoriyalarida foydalaniladigan asosiy materiallar sifatida molekulyar kinetik nazariya dasturi o‘rganildi.[4] Dastur virtual laboratoriya muhitini yaratib, talabalarga amaliy tajribalar o‘tkazish imkonini beradi. Tadqiqot uchun quyidagi materiallar va vositalar qo‘llanildi:

- Molekulyar kinetik nazariya dasturining virtual laboratoriyasi;
- Fizik nazariyalarni o‘rgatish uchun zarur bo‘lgan nazariy materiallar va video qo‘llanmalar;
- Talabalar tomonidan bajarilgan laboratoriya topshiriqlari va ularning natijalari;
- Onlayn va oflayn interaktiv testlar va baholash tizimi.

Tadqiqot usullari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

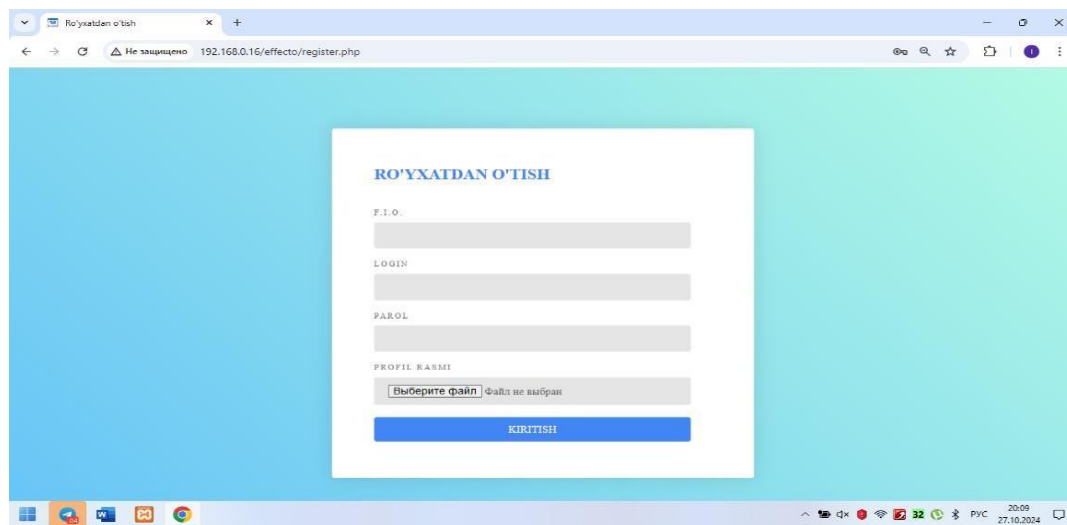
- Nazariy tahlil usuli: fizik laboratoriyalarning ta’limdagi o‘rni va ahamiyati, shuningdek, molekulyar kinetik nazariya dasturining imkoniyatlari tahlil qilindi;
- Eksperimental usul: talabalarning dastur yordamida bajarilgan laboratoriya ishlari va ularning natijalari o‘rganildi;
- Solishtirma tahlil: an’anaviy laboratoriya mashg‘ulotlari va virtual laboratoriya ta’lim samaradorligi solishtirildi;
- So‘rovnoma va intervyu: talabalar va o‘qituvchilar orasida dastur haqidagi fikrlar yig‘ildi.

Mazkur usullar orqali tadqiqotning dolzarbligi, samaradorligi va amaliy qo‘llanilishi aniqlandi.

Natijalar va xulosalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, molekulyar kinetik nazariya dasturi yordamida o‘tkazilgan virtual laboratoriya mashg‘ulotlari talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Talabalar dastur orqali murakkab tushunchalarni aniqroq tushunib, ularni real sharoitga moslashtira olish qobiliyatini oshirdi.

Ushbu qo‘llanma dasturdan samarali foydalanish uchun yo‘riqnomalarni taqdim etadi. Eng avvalo dasturdan ro‘yxatdan o‘tiladi.

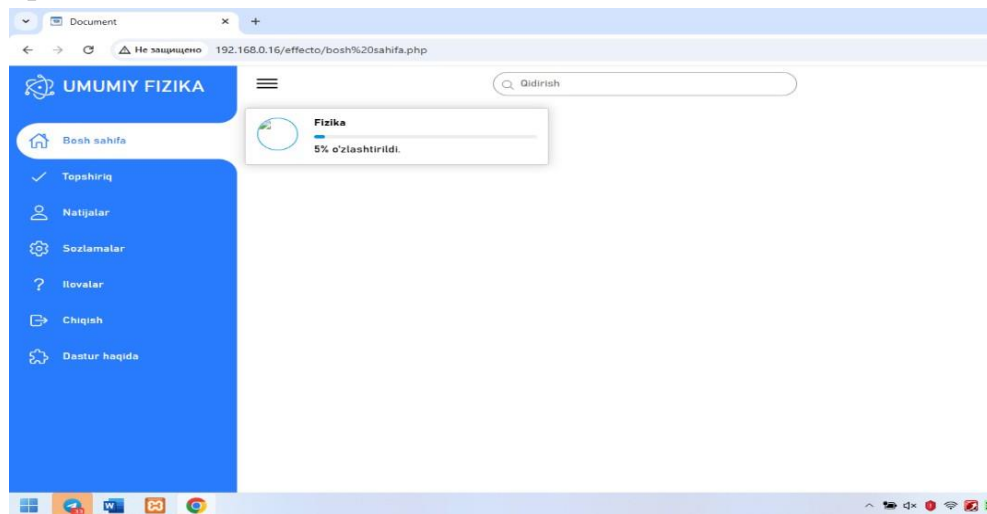

1-rasm

Bosh Sahifa

Dastur ochilganda, bosh sahifa quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi:

1. Topshiriqlar bo'limi 4ketma ketlikdan iborat: 1) labaratoriya ishi. 2)labaratoriya video qo'llanmasi.3) Virtual labaratoriya ishi. 4) Labaratoriya topshirig'i
2. Natijalar
3. Sozlamalar
4. Ilovalar
5. Dastur haqida ma'lumot

2-rasm

3. Topshiriqlar Bo'limi

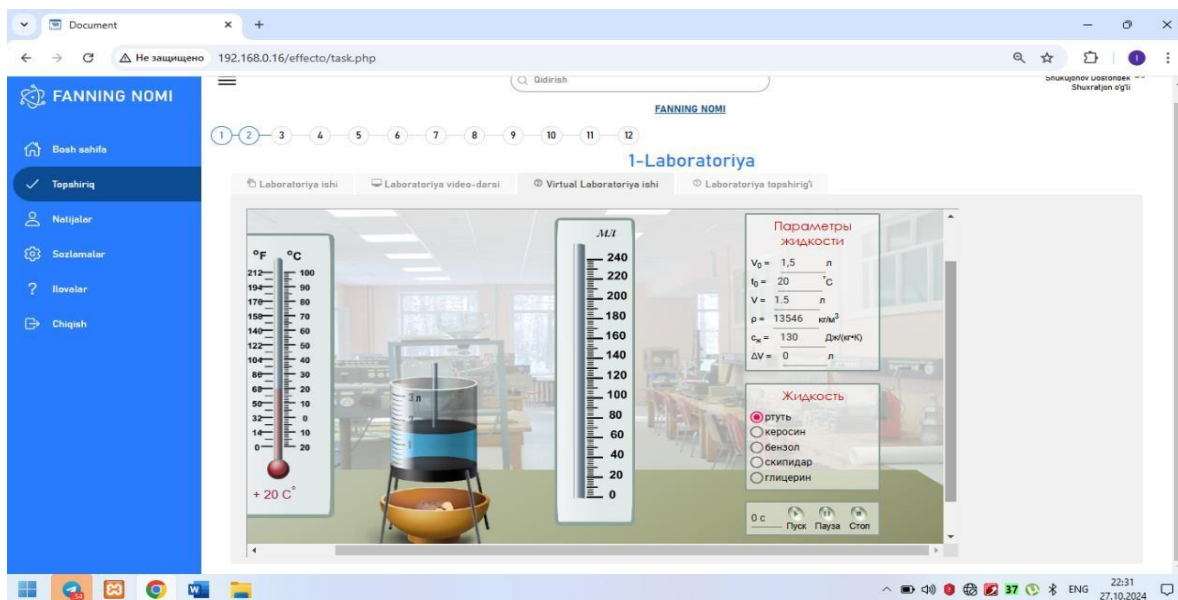
Topshiriqlar bo'limi 4 ta qismdan iborat:

- 3.1. Nazariy Ma'lumotlar
- 3.2. Video Qo'llanma

Laboratoriyaning video qo‘llanmasi yordamida talabalar laboratoriya jarayonlarini vizual ravishda ko‘rishlari mumkin. Video materiallar laboratoriyadagi harakatlar va tajribalar qanday amalga oshirilishini ko‘rsatadi.

3.3. Virtual

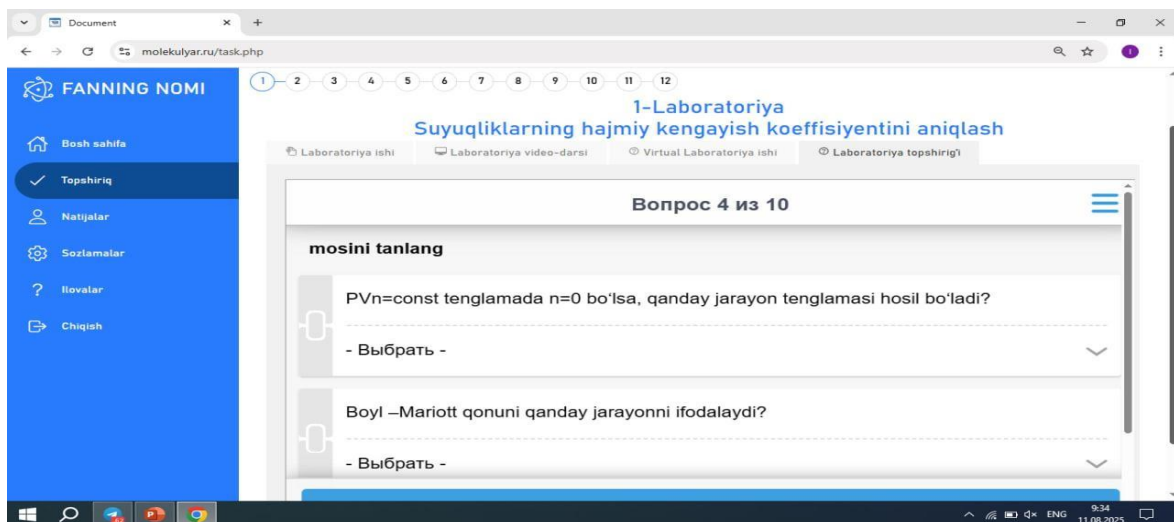
Laboratoriya bo‘limda virtual laboratoriya joylashtirilgan. Talabalar bu muhitda tajribalarni amalga oshirishlari, natijalarni tahlil qilishlari va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin.

3-rasm

3.4. Laboratoriya Topshiriqi

Laboratoriya topshirigi 100 ballik tizimda baholanadi. Talabalar 60 va undan yuqori ball olishlari shart, shunda ular haqiqiy laboratoriyaga o'tish huquqiga ega bo‘ladilar. Topshiriqni bajarish jarayonida talabalar o'z bilimlarini sinab ko‘rishlari va nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llashlari mumkin.

4-rasm

4. Natijalar Bo‘limi

Bu bo‘limda talabalar o‘z laboratoriya topshirig‘ining natijalarini ko‘rishlari va baholarini tekshirishlari mumkin. Olingan ballar va tavsiyalar yordamida talabalar o‘z bilimlarinrivojlantirishlari uchun qo‘shimcha ma'lumotlar oladilar.

Nº	Foydalanuvchi nomi	Mavzu nomi	Ball	Sana	Darajasi	Holati
1	Shukjonov Dostonbek Shuxratjon o'g'li	Suyuqliklarning hajmiy kengayish koeffitsiyentini aniqlash	100	2023-03-07 08:12	A+	A'LO
2	MUHAMMADSIDIGOVA MUXLISA MUHAMADALI QIZI	Suyuqliklarning hajmiy kengayish koeffitsiyentini aniqlash	70	2024-10-25 02:26:32pm	C	SHARTLI OTDI
3	ABDUSALOMOVA XUSHNOZA ALIMARDON QIZI	Suyuqliklarning hajmiy kengayish koeffitsiyentini aniqlash	70	2024-10-25 02:43:07pm	C	SHARTLI OTDI
4	BULTIROVA FOTIMAXON DILMUROD QIZI	Suyuqliklarning hajmiy kengayish koeffitsiyentini aniqlash	70	2024-10-25 02:50:07pm	C	SHARTLI OTDI
5	MUHAMMADSIDIGOVA MUXLISA MUHAMADALI QIZI	Stoks usuli bilan suyuqliklarning ichki ishqalanish koeffitsiyentini aniqlash	90	2024-10-26 07:56:55am	A	JUDA YAXSHI
6	MUXTOROVA MADINAXON SHUXRATJON QIZI	Suyuqliklarning hajmiy kengayish koeffitsiyentini aniqlash	100	2024-10-26 08:00:48am	A+	A'LO
7	MAHMUDJONOVA GULHAYO OYBEK QIZI	Suyuqliklarning hajmiy kengayish koeffitsiyentini aniqlash	90	2024-10-26 08:25:44am	A	JUDA YAXSHI
8	MELIGO'ZIEVA MARHABOXON BAXROMJON QIZI	Suyuqliklarning hajmiy kengayish koeffitsiyentini aniqlash	80	2024-10-26 08:30:11am	B	YAXSHI
9	MIRMAHMUDOVA MASUMAXON MIRSODIQ QIZI	Suyuqliklarning hajmiy kengayish koeffitsiyentini aniqlash	70	2024-10-26 08:38:47am	C	SHARTLI OTDI
10	MO'MINOVA FARANGIZ RO'ZIMUXAMMAD QIZI	Suyuqliklarning hajmiy kengayish koeffitsiyentini aniqlash	90	2024-10-26 08:42:01am	A	JUDA YAXSHI
11	NISHONOVA SHOXINABONU UMIDJON QIZI	Suyuqliklarning hajmiy kengayish koeffitsiyentini aniqlash	90	2024-10-26 09:11:25am	A	JUDA YAXSHI

5-rasm

5. Sozlamalar

Dasturdagi sozlamalar orqali talabalar interfeysni shaxsiylashtirishlari, tilni o'zgartirishlari va boshqa moslamalarni sozlashlari mumkin.

6. Ilovalar

Dasturda foydali ilovalar va resurslar ro'yxati keltirilgan. Bu ilovalar orqali talabalar qo'shimcha ma'lumotlar, usullar va laboratoriya tadqiqotlari bo'yicha materiallarga kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

7. Dastur Haqida Ma'lumot

Bu bo‘limda dasturning maqsadi, vazifalari va foydasi haqida qisqacha ma'lumot keltirilgan. Dastur talabalarga bilim olish jarayonida ko‘mak berish uchun mo‘ljallangan.

An'anaviy laboratoriya mashg'ulotlariga nisbatan, virtual laboratoriya interaktivlik va ko'rgazmalilikni oshirish orqali o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Shuningdek, talabalar o'z natijalarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniga ega bo'lib, bu ilmiy tadqiqotga bo'lgan qiziqishni kuchaytirdi.[1]

Tadqiqot davomida o'tkazilgan so'rovnomalar natijasida ko'pchilik talabalar dasturdan foydalanish qulayligi va interaktivlik darajasini yuqori baholadi. O'qituvchilar esa bunday yondashuv ta'lim sifatini yaxshilashda muhimligini ta'kidladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, molekulyar kinetik nazariya dasturi zamonaviy ta'lim jarayonini yanada rivojlantirish, talabalarni ilmiy izlanishlarga jalb etish hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish uchun muhim vositadir. Uning joriy etilishi fizik ta'limda sifatli o'zgarishlarga olib keladi, talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlaydi va

jamiyatimizning ilmiy-texnikaviy taraqqiyotiga hissa qo‘shadi. Shuning uchun ham ushbu dasturini ta’lim tizimiga keng joriy etish va uni doimiy ravishda takomillashtirib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Алиев А.Ф. Физика лабораторияхда янги технологиялар. — Toshkent: Fan, 2021. — 245b.
2. Muhammadaliyeva I. Molekulyar kinetik nazariya dasturi va uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati. — Qo‘qon, 2024.
3. Smith, J. Physics Education and Modern Laboratories. — New York: Academic Press, 2019.
4. Ivanov, P. Virtual Laboratory Technologies in Physics. — Moscow: Nauka, 2020.
5. Johnson, M. Interactive Learning in Science Education. — London: Routledge, 2022.
6. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim Vazirligi. Fizika ta’limi standartlari. — Toshkent, 2023.
7. Brown, L. Molecular Kinetic Theory: Principles and Applications. — Boston: Pearson, 2018.
8. Тарасов С.В., Петрова Е.А. Виртуальные лаборатории в обучении физике. — Санкт-Петербург, 2021.

SUN'IY INTELLEKT VA UNING ZAMONAVIY DARSlikLAR YARATISHDAGI AHAMIYATI

Paziljanova Zulfiya Sabirjanovna

Qo'qon davlat universiteti doktoranti

Email: zulfiya1980@mail.ru

Tel: + 998 90 055 46 22

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalarining, xususan ChatGPT modelining yangi avlod nemis tili darsliklarini yaratishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda B1 darajadagi mamlakatshunoslik mavzulari asosida ishlab chiqilgan interaktiv mashg'ulotlar, testlar va didaktik materiallarning samaradorligi o'rganildi. Tajriba-sinov ishlari O'zbekistonning yetakchi oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilib, sun'iy intellekt asosidagi darsliklar talabalarning kommunikativ kompetensiyasini oshirishi, o'qituvchining metodik yukini kamaytirishi hamda ta'lim jarayonini individuallashtirish imkonini berishi aniqlandi. Shuningdek, sun'iy intellektdan foydalanish bilan bog'liq etik, huquqiy va pedagogik cheklovlar yoritilib, ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ChatGPT, nemis tili darsligi, zamonaviy darslik, raqamli ta'lim, didaktik ta'minot, interaktiv mashg'ulot, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В статье рассматривается роль и значение технологий искусственного интеллекта, в частности модели ChatGPT, в создании учебников нового поколения по немецкому языку. На основе тем страноведения уровня B1 были разработаны интерактивные задания, тесты и учебные материалы, эффективность которых была проверена в ходе опытно-экспериментальной работы в ряде высших учебных заведений Узбекистана. Результаты исследования показали, что использование искусственного интеллекта способствует повышению коммуникативной компетенции обучающихся, индивидуализации учебного процесса и снижению методической нагрузки преподавателя. Также в статье освещаются этические, правовые и педагогические аспекты применения искусственного интеллекта в образовательной среде и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ChatGPT, учебник немецкого языка, современный учебник, цифровое образование, дидактическое обеспечение, интерактивное обучение, коммуникативная компетенция.

Abstract. This article examines the role and significance of artificial intelligence technologies, particularly the ChatGPT model, in the development of new-generation German language textbooks. The study analyzes the effectiveness of interactive exercises, tests, and didactic materials designed for B1-level cultural studies topics. An experimental study was conducted at several higher education institutions in Uzbekistan. The findings indicate that AI-based textbooks enhance students' communicative competence, support individualized learning, and reduce teachers' methodological workload. In addition, ethical, legal, and pedagogical challenges related to the use of artificial intelligence in education are discussed, and practical recommendations are proposed.

Keywords: artificial intelligence, ChatGPT, German language textbook, modern textbook, digital education, didactic support, interactive learning, communicative competence.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayoni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tubdan o'zgarib bormoqda. Sun'iy intellekt (SI) ta'limning sifatini oshirish, individual yondashuvni ta'minlash va interaktivlikni kuchaytirishda muhim rol o'ynamoqda. SI texnologiyalari darsliklarni yaratish, ularni moslashtirish va ta'lim jarayonini avtomatlashtirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ayniqsa, chet tillarni, jumladan nemis tilini o'rgatishda madaniyatlararo va kommunikativ yondashuvga asoslangan darsliklar yaratish samaradorlikni sezilarli darajada oshirmoqda [1].

So'nggi yillarda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektga asoslangan vositalarning joriy etilishi o'quv jarayonini tubdan o'zgartirmoqda. Til o'qitish, xususan nemis tili ta'limida zamonaviy didaktik ta'minot vositalariga bo'lgan talab sezilarli darajada ortmoqda. Nemis tili darsliklari ko'p hollarda an'anaviy formatda tuzilgani bois, ularning amaliy, interaktiv va kommunikativ jihatlari yetarli darajada yoritilmagan. Shu sababli, zamonaviy talablar asosida yangi avlod darsliklarini yaratish zarurati yuzaga kelmoqda. Mazkur ehtiyojdan kelib chiqqan holda sun'iy intellekt texnologiyalari, xususan ChatGPT modeli yordamida o'quv materiallarini avtomatik yaratish, interaktiv topshiriqlar ishlab chiqish hamda o'qituvchining metodik ishini yengillashtirish imkoniyatlari o'rganildi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida, xususan Qo'qon davlat universiteti, Samarqand davlat chet tillar instituti, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Chirchiq davlat pedagogika universitetida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib, yangi avlod darsliklarini ishlab chiqish bo'yicha muhim ilmiy-tajriba ishlari olib borilmoqda. Ushbu maqola mazkur tadqiqot natijalari asosida SI ning zamonaviy darslik yaratish jarayonidagi ahamiyatini yoritadi.

Adabiyotlar tahlili

Tadqiqotchilar sun'iy intellektni ta'lim sifatini oshiruvchi, individual yondashuvni ta'minlovchi va o'quv jarayonini optimallashtiruvchi vosita sifatida baholamoqdalar.

Floridi va hamkorlari (2020) sun'iy intellektni ta'lim jarayonida qo'llashda uning nafaqat texnologik, balki axloqiy va metodologik jihatlariga alohida e'tibor qaratish zarurligini ta'kidlaydi [2]. Ularning tadqiqotlarida SI asosidagi tizimlar o'qituvchining rolini to'liq almashtirmasligi, balki pedagogik qarorlarni qo'llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida xizmat qilishi lozimligi asoslab berilgan. Ushbu yondashuv zamonaviy darsliklar yaratishda inson nazorati va didaktik mas'uliyatni saqlab qolish muhimligini ko'rsatadi.

Jobin va boshqalar (2019) sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limdagi qo'llanilishini tahlil qilib, ularning asosiy ustun jihatlari sifatida adaptivlik, interaktivlik va o'quvchi faoliyatini monitoring qilish imkoniyatlarini qayd etadi [3]. Tadqiqotchilar SI yordamida yaratilgan o'quv materiallari talabalar motivatsiyasini oshirishi va o'zlashtirish jarayonini individuallashtirishga xizmat qilishini ta'kidlaydilar. Bu fikrlar zamonaviy darsliklarni ishlab chiqishda sun'iy intellektning muhim didaktik resurs ekanligini tasdiqlaydi.

Til o'qitish metodikasida madaniyatlararo va kommunikativ yondashuv masalalari Kramsch (1993) hamda Byram (1997) tadqiqotlarida keng yoritilgan [4]. Ushbu olimlar chet tillarni o'qitishda tilni faqat grammatik tizim sifatida emas, balki madaniy va ijtimoiy hodisa sifatida o'rgatish zarurligini asoslab berganlar. Ayniqsa, madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani shakllantirish zamonaviy nemis tili darsliklarining asosiy maqsadlaridan biri sifatida qaraladi. Sun'iy intellekt texnologiyalari ushbu yondashuvni amaliyotga joriy etishda kontekstual matnlar, real hayotga yaqin vaziyatlar va interaktiv mashqlar yaratish orqali samarali yordam beradi.

Shtefan (2022) o'z tadqiqotlarida sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalaridan foydalanish bilan bog'liq xavf va cheklovlarni ham ko'rsatib o'tadi [5]. Unga ko'ra, generativ modellar tomonidan yaratilgan materiallarda faktik xatoliklar, stereotiplar yoki madaniy nomuvofiqliklar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, bunday materiallar mutaxassis-o'qituvchi tomonidan tahrir qilinishi va pedagogik ekspertizadan o'tkazilishi zarur. Bu fikrlar sun'iy intellektidan mas'uliyatli foydalanish tamoyillarini belgilab beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda asosan, quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Tahlil va sintez metodi – mavjud nemis tili darsliklarining mazmuniy, lingvodidaktik va metodik jihatdan tahlil qilinishi;
- Tajriba-sinov metodi – yangi darslik loyihasi asosida o'quv jarayonini to'rt oliy ta'lim muassasasida sinovdan o'tkazish (O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Samarqand davlat chet tillari instituti, Qo'qon davlat universiteti);
- Kuzatuv va intervyu – o'qituvchilar va talabalar fikrini aniqlash, yangi texnologiyalar bo'yicha takliflarni yig'ish;
- Sun'iy intellekt integratsiyasi – ChatGPT platformasidan foydalanib, B1 darajadagi mamlakatshunoslik mavzulariga oid interaktiv mashg'ulotlar, testlar va matnlar yaratish.

Tajriba-sinov 2024–2025 o‘quv yillarida amalga oshirildi. Unda jami 429 nafar talaba va professor-o‘qituvchilar ishtirok etdi.

Tadqiqotda bundan tashqari, sun‘iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy darsliklar yaratishdagi samaradorligini o‘rganish uchun quyidagi metodlar qo‘llanildi:

1. **Adabiyotlarni tahlil qilish:** Sun‘iy intellekt va pedagogik texnologiyalar sohasidagi so‘nggi ilmiy manbalar, jumladan, Floridi va boshq. (2020), Jobin va boshq. (2019), Shtefan (2022) tadqiqotlari o‘rganildi.

2. **Amaliy tajriba:** Qo‘qon davlat universiteti, Samarqand davlat chet tillar instituti, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Chirchiq davlat pedagogika universitetida yangi avlod nemis tili darsliklari yaratishda ChatGPT va boshqa SI vositalaridan foydalanish bo‘yicha sinov ishlari olib borildi.

3. **Intervyu va so‘rovnomalar:** O‘qituvchilar va talabalarning SI vositalaridan foydalanish bo‘yicha fikr-mulohazalari yig‘ildi, uning darslik sifatiga ta‘siri baholandi.

4. **Taqqoslash va tahlil:** An‘anaviy va SI yordamida yaratilgan darsliklarning didaktik samaradorligi solishtirildi.

Ushbu metodlar orqali SI ning pedagogik jarayonga, ayniqsa, darslik yaratishda ta‘siri tizimli ravishda o‘rganildi.

Natijalar va Tahlil

Tajriba-sinov ishlari natijasida quyidagi ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi:

1. Talabalarning kommunikativ kompetensiyasi 25–30% ga oshdi.

2. Interaktiv darslik modullari (LearningApps, Kahoot, Wordwall, Lückentext va Zuordnungstyp mashqlari) talabalarning mustaqil ishlash motivatsiyasini kuchaytirdi.

3. Sun‘iy intellekt yordamida yaratilgan mashqlar o‘qituvchining tayyorgarlik vaqtini 40% ga qisqartirdi.

4. ChatGPT orqali ishlab chiqilgan matnlar va testlar B1 daraja talablariga to‘liq mos kelgani aniqlandi.

5. Talabalarning fikricha, SI asosidagi mashg‘ulotlar “ko‘proq muloqotga yo‘naltirilgan” va “zamonaviy” sifatida baholandi.

Tadqiqot natijalari sun‘iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy darsliklar yaratishda quyidagi afzalliklarini ko‘rsatdi:

1. **Individualizatsiya va adaptivlik:** ChatGPT va unga o‘xshash vositalar talabalarning bilim darajasiga mos, shaxsiylashtirilgan matnlar, mashqlar va izohlar yaratishda samarali ekanligi aniqlandi. Bu darsliklarni individual ehtiyojlarga moslashtirish imkonini berdi (Floridi va boshq., 2020).

2. **Interaktivlikning oshishi:** SI yordamida yaratilgan darsliklar ko‘proq multimodal, interaktiv va o‘quvchining faol ishtirokini rag‘batlantiruvchi materiallarga ega bo‘ldi. Bu o‘quv jarayonining samaradorligini oshirdi (Jobin va boshq., 2019).

3. **Tezkor va samarali ishlab chiqish:** SI vositalari yordamida darslik matnlari, mashqlar, testlar va qo‘shimcha materiallarni yaratish an‘anaviy usullarga nisbatan tez va samarali bo‘ldi, bu esa o‘qituvchilarning yukini sezilarli darajada kamaytirdi.

4. **Madaniyatlararo yondashuv:** ChatGPT kabi generativ modellar madaniyatlararo kommunikatsiyani rivojlantirishda, ko‘p tillik va kontekstual tushuntirishlarda yordam berdi, bu esa nemis tili darsliklarining sifatini yaxshiladi.

5. **Cheklovlar va xavflar:** Tadqiqot davomida SI dan foydalanish bilan bog‘liq ayrim muammolar ham aniqlandi: ba‘zan faktik xatoliklar yuzaga kelishi, etik masalalar, ma‘lumotlarning maxfiyligi va plagiat xavfi (Floridi va boshq., 2020; Shtefan, 2022).

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, sun‘iy intellekt darslik yaratishda juda ko‘p imkoniyatlar yaratmoqda, ammo ularni to‘g‘ri, mas‘uliyat bilan va mutaxassis nazorati ostida qo‘llash zarur.

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy darslik yaratishda sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanish didaktik samaradorlikni sezilarli oshiradi. ChatGPT kabi tizimlar yordamida o‘qituvchi:

- mavzular uchun soddalashtirilgan matn va topshiriqlarni tez tayyorlaydi;
- interaktiv platformalar (LearningApps, Kahoot, Wordwall) bilan integratsiyalangan mashqlarni yaratadi;
- talabalarning individual o‘zlashtirish darajasini hisobga olgan holda materialni moslashtiradi.

Biroq, sun‘iy intellektdan foydalanishning ayrim cheklovlari ham mavjud:

- SI tomonidan yaratilgan matnlarning ilmiy aniqligi va madaniy mosligi o‘qituvchi tomonidan tahrir qilinishi zarur;

- pedagogik mas‘uliyatni to‘liq avtomatlashtirish mumkin emas;
- talabalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish uchun SI faqat yordamchi vosita sifatida ishlatilishi kerak.

Shunga qaramay, o‘qituvchi va sun‘iy intellekt o‘rtasidagi samarali hamkorlik darslik yaratish jarayonida yangi didaktik paradigмага asos soladi.

Sun‘iy intellektning zamonaviy darsliklar yaratishdagi roli aniq ko‘rsatildi, uning ta‘lim jarayonini innovatsion tarzda rivojlantirishdagi o‘rni yuksak. SI yordamida darsliklar yanada interaktiv, individualizatsiyalangan va madaniyatlararo moslashuvchan bo‘lib, talabalarning o‘rganish motivatsiyasini oshirishda samarali vositaga aylandi. Bu, ayniqsa, chet tillarni o‘rgatishda – masalan, nemis tilida – kommunikativ va madaniyatlararo yondashuvni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Biroq, SI vositalaridan foydalanish bilan bog‘liq ba‘zi muammolar ham mavjud. Ilmiy hamjamiyatda aytilishicha, ChatGPT kabi generativ modellar ba‘zida noto‘g‘ri yoki aniq tasdiqlanmagan ma‘lumotlarni yaratishi mumkin [2]. Shuningdek, maxfiylik va intellektual

mulk huquqlarining himoyasi muhim masala bo'lib qolmoqda. Ta'lim tizimida SI vositalaridan foydalanishda axloqiy tamoyillar va inson nazorati doimiy ta'minlanishi shart.

Qo'qon davlat universiteti va boshqa O'zbekiston ta'lim muassasalarida olib borilgan tajribalar sun'iy intellekt asosidagi darsliklar yaratish texnologiyalarini tizimli rivojlantirish va milliy ta'lim standartlariga moslashtirish uchun zarurdir. Bu jarayonda didaktik metodika, pedagogik nazorat va texnologik imkoniyatlar uyg'unligi muhim ahamiyatga ega.

Kelajakda SI imkoniyatlaridan yanada kengroq foydalanish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

- SI vositalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi bo'yicha standartlar va me'yorlarni ishlab chiqish;
- O'qituvchilar va mutaxassislar uchun maxsus treninglar tashkil etish;
- Axloqiy va huquqiy masalalarni tartibga soluvchi qoidalar yaratish;
- SI modellarining milliy til va madaniyatga moslashuvini ta'minlash;
- Talabalar va o'qituvchilarning SI vositalaridan ongli va samarali foydalanishini rag'batlantirish.

Shu bilan birga, sun'iy intellekt vositalarining didaktik imkoniyatlari doimo yangilanib borishi, ularni zamonaviy didaktik ta'minot vositalari bilan uyg'unlashtirish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil bo'ladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektga asoslangan darslik yaratish texnologiyasi nemis tili o'qitish jarayonining sifatini oshiradi. ChatGPT va shunga o'xshash platformalar yordamida:

- o'qituvchi dars materiallarini avtomatik ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi;
- talabalarning mustaqil ishlash va fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi;
- darsliklar zamonaviy, interaktiv va kommunikativ yondashuvga mos shaklga ega bo'ladi.

Kelgusida bu yo'nalishda SI asosida adaptiv o'quv modullarini yaratish, avtomatik baholash tizimlarini ishlab chiqish hamda madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani rivojlantiruvchi onlayn darsliklarni kengaytirish zarur.

Sun'iy intellekt zamonaviy darsliklar yaratishda innovatsion vosita sifatida ta'lim jarayonining sifatini va samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega ekanligi ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar asosida tasdiqlandi. ChatGPT kabi generativ modellar yordamida darsliklar individual ehtiyojlarga mos, interaktiv va madaniyatlararo yondashuvlarga ega bo'lib, ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

O'zbekiston ta'lim muassasalarida – Qo'qon davlat universiteti, Samarqand davlat chet tillar instituti, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Chirchiq davlat pedagogika universitetida olib borilgan tajribalar SI texnologiyalarining samarali qo'llanilishini ko'rsatmoqda va yangi avlod darsliklarini yaratishda zamonaviy didaktik yondashuvlarni joriy etishga imkon bermoqda.

Biroq, sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishda etik, huquqiy va texnologik xavfsizlik masalalariga alohida e'tibor qaratish lozim. SI ning to'liq salohiyatidan samarali foydalanish uchun inson nazorati, pedagogik mahorat va mutaxassislarning doimiy ishtiroki muhimdir.

Kelajakda sun'iy intellekt asosidagi darslik yaratish texnologiyalarini rivojlantirish, ularni milliy ta'lim standartlariga moslashtirish hamda o'qituvchi va talabalarni zamonaviy vositalar bilan ta'minlash ta'lim sifatini oshirishning ustuvor yo'nalishi bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters.
2. Floridi, L., et al. (2020). AI4People—An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risks, Principles, and Recommendations. Minds and Machines, 28, 689–707.
3. Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. Nature Machine Intelligence, 1(9), 389-399.
4. Kramsch, C. (1993). Context and Culture in Language Teaching. Oxford University Press.
5. Shtefan, O. (2022). Artificial Intelligence and Education: Challenges and Opportunities. Journal of Educational Technology & Society, 25(1), 1-12.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI
RIVOJLANTIRISH JARAYONINI LOYIHALASHDA O'QUV
TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH**

Nazarova Kamuna Farhod qizi

Toshkent amaliy fanlar universiteti tadqiqotchisi

nazarovakamuna02@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-9179-7330>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonini loyihalashda o'quv topshiriqlaridan foydalanishning samarali tamoyillari va metodlari yoritiladi. Nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari, o'quv topshiriqlarining turlari, ularning o'quvchi nutqini rivojlantirishdagi o'рни hamda dars jarayoniga integratsiya qilish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'quv topshiriqlarini loyihalashning bosqichlari, interaktiv metodlar bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlari va natijaviylik mezonlari asoslab beriladi. Tadqiqot boshlang'ich ta'limda muloqot kompetensiyasini shakllantirishning amaliy jihatlarini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetensiya, o'quv topshiriqlari, loyihalash, boshlang'ich ta'lim, kommunikativ ko'nikmalar, metodika.

Аннотация. В статье рассматриваются эффективные принципы и методы использования учебных заданий при проектировании процесса развития речевой компетенции учащихся начальных классов. Анализируются компоненты речевой компетенции, виды учебных заданий, их роль в развитии устной и письменной речи учащихся, а также механизмы интеграции заданий в учебный процесс. Кроме того, обоснованы этапы проектирования учебных заданий, возможности их сочетания с интерактивными методами и критерии результативности. Исследование способствует совершенствованию практических аспектов формирования коммуникативной компетентности в начальном образовании.

Ключевые слова: речевая компетенция, учебные задания, проектирование, начальное образование, коммуникативные навыки, методика.

Annotation. This article examines effective principles and methods of using learning tasks in designing the process of developing speech competence in primary school students. The study analyzes the components of speech competence, types of learning tasks, their role in developing students' oral and written speech, and the mechanisms for integrating tasks into

the learning process. The stages of task design, possibilities of combining them with interactive methods, and criteria for evaluating learning outcomes are also substantiated. The research contributes to enhancing the practical aspects of forming communicative competence in primary education.

Keywords: speech competence, learning tasks, instructional design, primary education, communication skills, methodology.

Kirish. Muloqotdagi kompetensiya va savodxonlik zamonaviy jamiyatdagi har qanday faoliyat sohasida muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Inson muloqot jarayonida o‘z fikrini ravon bayon etish, boshqalarni tinglash, tushunish va o‘zaro ta’sirga kirisha olish kabi ko‘nikmalar orqali ijtimoiy hayotda faol ishtirok etadi. Bola esa juda erta yoshligidanoq muloqot qilishni, atrofdagilar bilan aloqa o‘rnatishni va fikrini og‘zaki ifoda etishni boshlaydi. Shu sababli, maktabga kelganida u allaqachon ma’lum darajada nutq faoliyati va kommunikativ ko‘nikmalarga ega bo‘lgan shaxs sifatida shakllanib boradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktabga tayyorlik darajasi, xususan, nutqiy va kommunikativ rivojlanish ko‘rsatkichlari pedagoglar tomonidan alohida e’tibor bilan o‘rganiladi. Chunki nutqning rivojlanganligi o‘quvchining nafaqat o‘quv faoliyatidagi, balki ijtimoiy muhitdagi muvaffaqiyati uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Umumjahon o‘quv faoliyati konsepsiyasida aloqa jarayoni ijtimoiy o‘zaro ta’sirning mazmunij jihati sifatida ta’riflanadi. U oddiy aloqa o‘rnatishdan tortib, murakkab hamkorlik shakllarigacha bo‘lgan jarayonlarni qamrab oladi.

Kommunikativ kompetensiya ko‘p qirrali va murakkab mazmunga ega bo‘lgan tushuncha bo‘lib, u o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini tashkil etuvchi asosiy harakatlarni o‘z ichiga oladi. Bu esa yangi avlod ta’lim standartlarida belgilangan o‘quv maqsadlariga erishishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda nutq kompetensiyasi aloqa faoliyatining samarali kechishini ta’minlaydigan integral shaxsiy resurs sifatida talqin qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonini o‘rganish bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, nutqiy kompetensiya ko‘plab tarkibiy jihatlarni o‘z ichiga oladi: kommunikativ qobiliyat, kommunikativ bilim, kommunikativ ko‘nikmalar va harakatlar. Bu jihatlarni o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, fikrni izchil ifoda etish va muloqotga kirishish qobiliyatini belgilaydi.

Mavjud tadqiqotlar (Golovanova M. V., Goreskiy V. G., Klimanova L. F. va boshq.) nutqni rivojlantirish jarayonida badiiy matnlar, interaktiv mashg‘ulotlar va shaxsiy taassurotlardan foydalanish samaradorligini ta’kidlaydi. Badiiy matnlar o‘quvchilarning tasavvurini, lug‘at boyligini va obrazli tafakkurini shakllantiradi. Kuzatish jarayonlari esa real hayotiy voqealarni anglash, ularni nutq orqali ifodalash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Shaxsiy taassurotlar esa o‘quvchining mustaqil fikrlash va o‘z nuqtayi nazarini bayon qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda qo‘llaniladigan metodlar asosan quyidagi asosiy yo‘nalishlarga bo‘linadi:

-Og‘zaki nutqni rivojlantirish metodlari – retelling, hikoya qilish, dialog va suhbat mashqlari. Bu usullar o‘quvchining nutqiy faolligini oshiradi va izchil fikrlashni shakllantiradi.

-Yozma nutqni rivojlantirish metodlari – kichik insho, hikoya yozish, ijodiy topshiriqlar. Bu usullar o‘quvchining grammatik va semantik bilimlarini mustahkamlaydi.

-Kuzatish va tahlil asosida nutqni rivojlantirish – atrof-muhitni, voqea-hodisalarni kuzatish va ulardan hikoya tuzish orqali tafakkur va nutqni boyitish.

-Interaktiv metodlar – rolly o‘yinlar, “Hikoya davom ettir”, “Savol-javob zanjiri” kabi mashqlar o‘quvchilarni faol muloqotga jalb qiladi va kommunikativ ko‘nikmalarni mustahkamlaydi.

-Multimedia va axborot texnologiyalari – audio va video materiallar asosida eshitib tushunish, ifodalash va fikrlarni qayta ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Tadqiqot metodologiyasida ushbu metodlar o‘zaro uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llaniladi. Bu nutqiy kompetensiyani bosqichma-bosqich shakllantirish, o‘quvchining muloqotga kirishuvchanligini, fikrni izchil ifoda etish qobiliyatini va o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish malakasini rivojlantirishga imkon yaratadi. Shuningdek, metodlarning samaradorligini baholash uchun testlar, kuzatuvlar va nutqiy faoliyat monitoringi qo‘llaniladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonini loyihalash bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quv topshiriqlaridan tizimli foydalanish nutqiy faollik va kommunikativ ko‘nikmalarning sezilarli darajada oshishiga olib keladi. Tadqiqotda ishlatilgan badiiy matnlar, kuzatish mashqlari va shaxsiy taassurotlarga asoslangan topshiriqlar bolalarning lug‘at boyligini kengaytirish, fikrni izchil ifoda etish va nutq orqali mulohaza yuritish qobiliyatini mustahkamlashda samarali vosita ekanligi aniqlangan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki:

-Og‘zaki nutqning rivojlanishi – o‘quvchilarda retelling, hikoya qilish va dialog mashqlari orqali nutqiy izchillik va ravonlik kuzatildi. Ko‘pchilik bolalar mavzuga mos ravishda fikr bildirish, voqealarni izchil bayon qilish va o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish qobiliyatiga ega bo‘ldi.

-Yozma nutqning shakllanishi – kichik insho va ijodiy topshiriqlar o‘quvchilarda grammatik va semantik bilimlarni mustahkamladi, fikrlarini yozma tarzda izchil ifoda etishga imkon yaratdi.

-Kommunikativ kompetensiyaning o‘sishi – interaktiv metodlar va rolli o‘yinlar bolalarning muloqotga kirishuvchanligini oshirdi, tengdoshlar bilan samarali hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantirdi.

-Shaxsiy tajribaga tayanish – o‘quvchilarning kuzatish, voqea-hodisalarni izohlash va shaxsiy taassurotlarga asoslangan topshiriqlardan foydalanish ularning individual fikrlash va ijodiy yondashuvini mustahkamladi.

Muhokama natijalaridan ko‘rinib turibdiki, nutqiy kompetensiyaning rivojlantirish jarayonini loyihalashda o‘quv topshiriqlarining turli turlari bir-birini to‘ldiruvchi rol o‘ynaydi. Badiiy matnlar va kuzatish mashqlari tafakkur va tasavvurni boyitadi, interaktiv metodlar nutqiy faollik va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi, shaxsiy taassurotlarga asoslangan topshiriqlar esa mustaqil fikrlashni rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, o‘quv topshiriqlarining tizimli va bosqichma-bosqich qo‘llanilishi natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ va nutqiy rivojlanish darajasi sezilarli darajada ortganligi kuzatildi.

XULOSA.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyaning rivojlantirish jarayonini loyihalashda o‘quv topshiriqlaridan foydalanish samaradorligi tadqiqot natijalari orqali aniqlandi. Nutqiy kompetensiya o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqini, fikrini izchil ifoda etish qobiliyatini, muloqotga kirishuvchanligini va ijtimoiy moslashuvini belgilovchi muhim ko‘rsatkich hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, badiiy matnlar, kuzatish mashqlari, shaxsiy taassurotlarga asoslangan va interaktiv topshiriqlar o‘quvchilarda nutqiy faollikni oshirish, tafakkur va tasavvurni rivojlantirish hamda kommunikativ ko‘nikmalarni mustahkamlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

O‘quv topshiriqlarini tizimli va bosqichma-bosqich loyihalash orqali o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini izchil rivojlantirish mumkin. Shu bilan birga, pedagogning metodik tayyorgarligi, dars jarayonini rejalashtirish va ota-onalar bilan hamkorlik ham nutqiy kompetensiyaning shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bobomurodova A.Ya. Ona tili ta’limi jarayonida o‘yin-topshiriqlardan foydalanish. Ped. fanl. nomz. ilm. daraj. olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T.: 1996. -145 b.
2. Bogoyavlenskaya D.B. Tvorcheskaya lichnost: yeye diagnostika i podderjka. //Psixologicheskaya slujba vuza: printsipy, opyt raboty M.,1993. -S.56-67.

O'QUV JARAYONIDA ILMIY TADQIQOT NATIJALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

*Nurniyozov Axtam Abdunazarovich¹, Tashpo'latov Yigitali Shavkatillayevich²,
Xodjayeva Nasiba Jo'raqulovna¹, Baysariyeva Charos Usmanovna¹,
Narziyeva Nargiza Norqo'ziyevna¹*

¹Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti, Samarqand viloyati 140101, Samarqand shahri, Mirzo Ulug'bek 77.

²Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti, Samarqand viloyati 141001, Oqdaryo tumani, Dahbet shaharchasi, Amir Temur ko'chasi 7.

E-mail: nurniyozovaxtam@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada 60830100-Suv bioresurslari va akvakultura ta'lim yo'nalishi o'quv rejasidagi "Botanika va suv o'simliklari" fani uchun yaratilgan o'quv qo'llanmaga tadqiqot natijalari mazmun mohiyati singdirilgani va shu o'quv qo'llanma asosida talabalar foydalanishlari uchun qulaylik yaratish maqsadida elektron platforma yaratilish mexanizmiga bag'ishlangan. Hozirgi kunda internet va kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, shuningdek, smartfonlar va boshqa internetga ulanadigan qurilmalarning keng tarqalishi tufayli ma'lumotlarni topish, yuklash va ma'lumotlar bazalariga kirish oson bo'lib qoldi. <https://www.gidrofilosimliklari.uz/> Bu elektron platformani boshqa raqamli axborot resurs markazlardan farqi shundaki talaba modul uchun kerakli bo'lgan barcha ma'lumotlarni va yangiliklarni bir shu elektron platformadan olishlari mumkin.

Tayanch so'zlar: elektron platforma, gidrofil o'simliklar, zamonaviy pedagogik texnologiya, axborot-kommunikatsiya, integratsiyalash, yuksak o'simliklar.

Аннотация. Данная статья посвящена механизму создания электронной платформы для удобства использования студентами на основе учебного пособия, созданного для предмета "Ботаника и водные растения" в учебном плане образовательного направления 60830100-Водные биоресурсы и аквакультура. В настоящее время благодаря стремительному развитию интернета и коммуникационных технологий, а также широкому распространению смартфонов и других устройств,

подключающихся к интернету, стало легче находить, загружать и получать доступ к базам данных. <https://www.gidrofilosimliklari.uz/> Эта электронная платформа отличается от других цифровых информационных ресурсных центров тем, что студент может получить всю необходимую информацию и новости для модуля с одной и той же электронной платформы.

Ключевые слова: электронная платформа, гидрофильные растения, современные педагогические технологии, информационно -коммуникационные технологии, интеграция

Abstract. This article is devoted to the mechanism for creating an electronic platform to create convenience for students to use the content of research results in the textbook created for the subject "Botany and Aquatic Plants" in the curriculum of the educational direction 60830100-Water Bioresources and Aquaculture. Currently, due to the rapid development of the internet and communication technologies, as well as the widespread adoption of smartphones and other devices connected to the internet, finding, downloading, and accessing databases has become easier. <https://www.gidrofilosimliklari.uz/> The difference between this electronic platform and other digital information resource centers is that a student can receive all the necessary information and news for the module from the same electronic platform.

Keywords: Electronic platform, hydrophilic plants, modern pedagogical technology, information and communication, integration.

Kirish.Oliy ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi so'nggi yillarda o'quv jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ta'limni kompyuterlashtirish, ya'ni ta'lim jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalari yutuqlaridan foydalanish ularni mutaxassislik fanlari bilan integratsiyalashtirishda keng ko'lamli, strategik yo'nalish - jamiyatni axborotlashtirishga va bunda elektron ta'lim resurslaridan keng ko'lamli foydalanish bo'yicha chuqur ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bugungi kunda o'quv jarayonini zamonaviy ta'lim texnologiyalari va axborot texnologiyalaridan foydalanmasdan tasavvur qilib bo'lmaydi, ular orasida esa elektron ta'lim resurslari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Elektron ta'lim resurslari, birinchi navbatda, o'qituvchining darsdagi vaqtini tejash va talabaning o'rganish motivatsiyasini oshirishni, elektron ta'lim resurslarida asosan o'quv materialni virtual shaklda taqdim etish bo'yicha samarali vositasi bo'lib, ular yordamida ta'lim olish sifatini rivojlantirish mumkin.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar. Hozirgi kunda zamonaviy ta'lim jarayoni talabalarning o'quv faoliyatini takomilashtirishga qaratilgan bo'lib, uning alohida ta'kidlab o'tiladigan xususiyatlaridan biri yangi ta'lim texnologiyalari, shuningdek axborot kommunikasion texnologiyalardan samarali foydalanishga asoslangan holda tashkil etilishidir.

Suv havzalarida uchraydigan tirik organizmlar orasida fototrof hisoblangan o'simliklar suvning biologik va ekologik tabiatida eng katta vazifani amalga oshiradi. Chunki suvdagi

boshqa tirik organizmlar uchun kislorod va ozuqa manbai mavjud emas. Yuksak o‘simliklar orasida suv muhitida o‘sadigan turlari ko‘pchilikni tashkil etib, ularning yashashi bevosita suv muhitiga ta’sir ko‘rsatadi hamda uning ta’siri ostida bo‘ladi. Suv bioresurslaridan hisoblangan yuksak suv o‘simliklari baliqlar va boshqa suv hayvonlari uchun ozuqa bo‘ladigan turlaridan tashqari bir qator ahamiyatli turlari ham mavjudki, ularni har tomonlama o‘rganish, foydali turlarini ko‘paytirish, ishlab chiqarishga joriy etish hamda muhofaza choralarini ishlab chiqish gidrobiologlarning asosiy vazifalaridan hisoblanadi [1].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Mazkur o‘quv qo‘llanma 60830100-Suv bioresurslari va akvakultura ta’lim yo‘nalishi o‘quv rejasidagi “Botanika va suv o‘simliklari” fani bo‘yicha tuzilgan bo‘lib, 2 qismdan iborat. Birinchi qismda Botanikaning umumiy tushunchalari berilgan bo‘lib, o‘simliklar tuzilishidagi umumiy qonuniyatlar, vegetativ va generativ organlar, suvo‘tlari, arxegonial o‘simliklar va ularning xususiyatlari, ochiq va yopiq urug‘li o‘simliklar hamda suv havzalarida o‘sadigan gulli o‘simliklarning bir va ikki pallali turlari haqida ma’lumot berilgan. Qo‘llanmaning ikkinchi qismi yuksak suv o‘simliklarining bioekologik xususiyatlari, suv havzalari tarqalish qonuniyatlari, foydalanish istiqbolli hamda kamyob va muhofazaga muhtoj turlarini saqlab qolish chora tadbirlariga bag‘ishlangan.

60830100-Suv bioresurslari va akvakultura yangi ta’lim yo‘nalishi hisoblanib, o‘zbek tilida o‘quv adabiyotlari deyarli mavjud emas. Shuni hisobga olib, qo‘llanmada bu fanning rivojlanishiga hissa qo‘shgan olimlarning ishlari, ilmiy tadqiqot natijalari tahlili va ushbu fannni zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali o‘qitishga keng e’tibor qaratilgan.

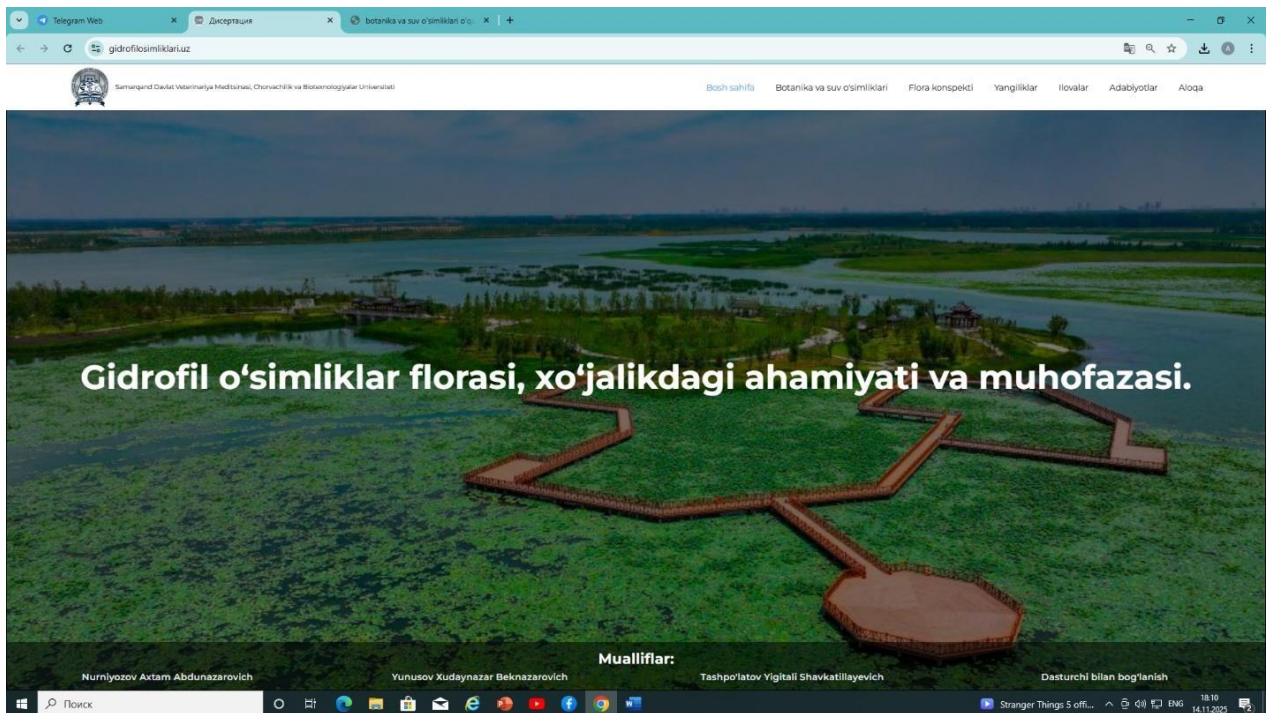
Hozirgi kunda internet va kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, shuningdek, smartfonlar va boshqa Internetga ulanadigan qurilmalarning keng tarqalishi tufayli ma’lumotlarni topish, yuklash va ma’lumotlar bazalariga kirish oson bo‘lib qoldi[3].

Bugungi kun talabidan kelib chiqqan holda, yuqoridagi tayyorlangan o‘quv qo‘llanmaga qo‘shimcha qilib talabalar foydalanishi uchun qulaylik yaratish maqsadida fan uchun axborot kommunikasion texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan elektron platforma yaratildi. Dissertatsiya <https://www.gidrofilosimliklari.uz/>.

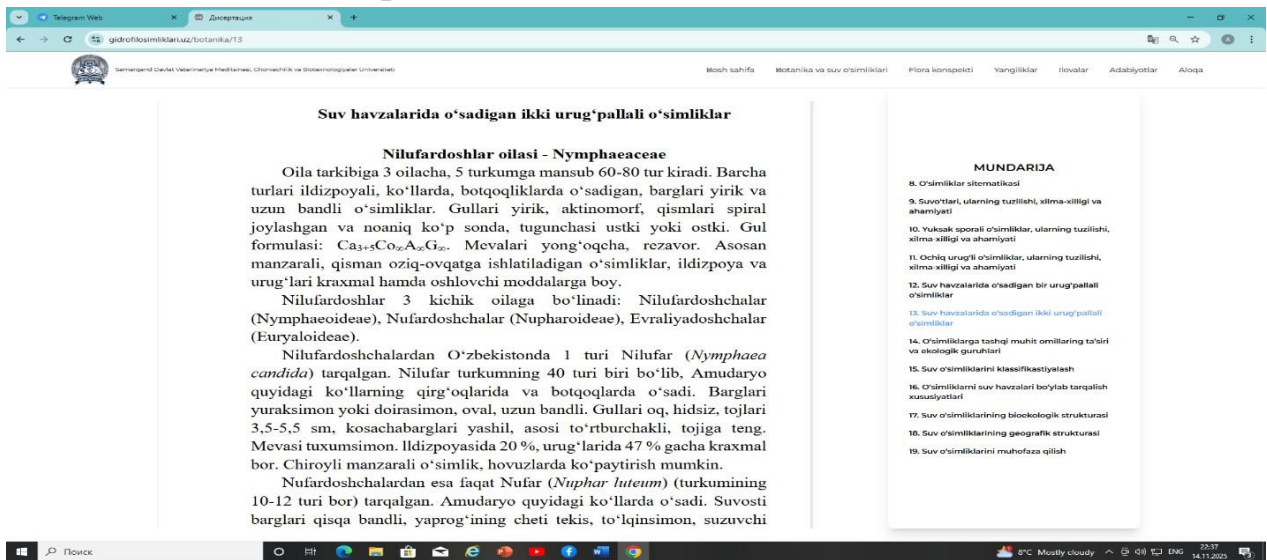
Bu elektron platformani boshqa raqamli axborot resurs markazlardan farqi shundaki talaba modul uchun kerakli bo‘lgan barcha ma’lumotlarni va yangiliklarni bir shu elektron kutubxonadan olishlari mumkin. Axborot resurs markaziga borib yurmasdan talaba turgan joyidan smartfoni orqali kerakli ma’lumotlarni ko‘rib olishlari uchun sharoit yaratilgan. Elektron platformamizni bosh sahifasida (1-rasm) mavzusi (**Gidrofil o‘simliklar florasi, xo‘jalikdagi ahamiyati, va muhofazasi**) berilgan.

Elektron kutubxonani bosh sahifasining tepa o‘ng tomonidan tepa qismidan fayllarni ko‘rishingiz mumkin. Talaba yoki foydalanuvchi shaxs bu fayllarga kirilganda alohida bir biridan farq qiluvchi ma’lumotlarni ega bo‘ladilar.

Talaba uchun eng qulaylik tomonlari qo‘liga kitob ko‘tarib yurmaydi. Faylni ichidan izlab o‘tirishga ehtiyoj yo‘q. Mundarijadan qarab tanlangan mavzuni sichqonchani o‘ng tugmachasi bilan ustiga bir bosilganda bizga kerakli bo‘lgan paragraf ochiladi.

1- rasm. Botanika va suv o‘simliklari fani uchun tayyorlangan elektron platformani bosh sahifasi

2-rasm. Elektron kutubxonadagi resurslar zamonaviy AKT bilan tayyorlanganligi va qo‘llanilishi.

Bu bugungi kun zamonaviy talabalar uchun foydalanish birmuncha qulay raqamli texnologiyalarni fanda qo‘llash va vaqtni tejashga olib keladi (2-rasm).

Mazkur elektron platforma ta‘lim oluvchilarni o‘quv faoliyatini rivojlantirish shuningdek, mustaqil bilim olish bo‘yicha ham samarali vosita hisoblanadi. Umuman olganda, elektron kutubxonalar talabalarni fanga qiziqishini uyg‘otishga hamda mustaqil ravishda

o‘rganishga ham imkon beradi, bu esa talabalarning faolligini va bilimlarni o‘zlashtirishda sezilarli darajada yaxshilaydi.

Ayrim tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, axborot texnologiya vositalari ta‘lim oluvchilarni material taqdimotini yaxshilaydi, axborotlarni o‘zlashtirish darajasini oshirib, ularni mustaqil to‘plashga, yangi ma‘lumotlarni amalda qo‘llashga qiziqtiradi, bu esa ta‘lim muassasa talabalarining ta‘lim sifatini, ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi[2].

O‘quv qo‘llanmadan biologiya, ekologiya, dorivor o‘simliklarni yetishtirish va qayta ishlash texnologiyasi ta‘lim yo‘nalishlarida tahsil oluvchi talabalar ham foydalanishlari mumkin.

Zarafshon daryosining o‘rta havzasi o‘ziga xos gidrofil o‘simliklarga boy bo‘lib, ularning ekologik roli, morfologik tuzilishi, suv ekotizimlaridagi funksiyasi, bioindikatorlik xususiyati va biogeografik tarqalishi haqida talabalarga tushuntirish botanikaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu mavzuni **interfaol metodlar** yordamida o‘qitish esa ta‘lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Masalan;

“O‘simliklarga tashqi muhit omillarining ta’siri va ekologik guruhleri” mavzusini o‘qitishda qo‘llanilgan ayrim samarali metodlar bilan tanishtiramiz:

Peyer instrution metodi

Talabalar bir-birlari bilan fikr almashinadi, savollar beradi, muammolarga yechim izlaydi - bu mavzuni yanada chuqurroq mustahkamlaydi.

Blis savollari:

1. Abiotik omillarga nimalar kiradi va ular haqida malumot bering.
2. Yorug‘lik...
3. Harorat...

Ushbu mavzuni **SWOT tahlili** keltiriladi. Bu tahlil darsni rejalashtirish, metod tanlash va ta‘lim samaradorligini baholashda qulay hisoblanadi.

SWOT tahlil

S (Strengths) – Kuchli jihatlari

- Mavzu **ilmiy jihatdan boy va tizimli**, ekologiya, botanika va geografiya fanlari bilan uzviy bog‘langan.
- Talabalarda **tabiatga ongli munosabat** va ekologik madaniyatni shakllantiradi.
- Real misollar (cho‘l, tog‘, suv o‘simliklari) orqali **hayotiylik darajasi yuqori**.
- Diagramma, jadval, rasm va xaritalar orqali **ko‘rgazmali o‘qitish imkoniyati keng**.

- Ekologik guruhlar orqali **tahliliy va taqqoslash kompetensiyalari** rivojlanadi.

W (Weaknesses) – Zaif jihatlari

- Mavzu hajmining kattaligi sababli talabalarni **charchatishi** mumkin.

- Terminlar (kserofit, gigrofit, fotoperiodizm va boshqalar) **murakkab** bo‘lib, tushuntirishni talab qiladi.
- Faol metodlar qo‘llanilmasa, dars **nazariy va biryoqlama** bo‘lib qolishi mumkin.
- Vaqtni to‘g‘ri taqsimlamaslik **asosiy tushunchalarning yetarlicha o‘zlashtirilmasligiga** olib keladi.

O (Opportunitiyes) – Imkoniyatlar

- **Interfaol metodlar** (SWOT, klaster, Venn diagramma, INSERT, aqliy hujum) orqali darsni jonlantirish mumkin.
- **Mahalliy flora (O‘zbekiston o‘simliklari)** misolida tushuntirish imkoniyati mavjud.
- Amaliy mashg‘ulotlar, kuzatishlar, **ekologik loyihalar** tashkil etish mumkin.
- Fanlararo integratsiya (biologiya + geografiya + ekologiya)ni amalga oshirish imkoniyati.
- Multimedia, video va infografikalar yordamida **raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish**.

Xavf-xatarlar

- Dars faqat ma’ruza shaklida o‘tilsa, **talabalarning faolligi pasayadi**.
- Ekologik terminlar noto‘g‘ri tushuntirilsa, **chalkashlik yuzaga keladi**.
- Amaliy misollar yetishmasa, mavzu **mavhum bo‘lib qolishi** mumkin.
- Vaqt cheklanganligi sababli ayrim ekologik guruhlar **chuqur yoritilmay qolishi** ehtimoli bor.

Talabalarni o‘qitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan va axborot-kommunikasion texnologiyalardan foydalangan holda dars mashg‘ulotlarni bajarishlarida vaqt tejraladi, ko‘proq ma’lumotlarga ega bo‘lishga erishadilar.

Tadqiqotlar natijasida erishilgan yutuqlar aks etgan. Samarqand viloyati hududidan kesib o‘tuvchi Zarafshon daryosi o‘rta havzasidan to‘yinadigan suv havzalarida tarqalgan gidrofil o‘simliklar ustida olib borilgan tadqiqot natijalaridan namunalarni ko‘rishlaringiz mumkin. O‘quv jarayonida foydalanuvchi talabalar “Samarqand viloyati suv havzalarining gidrofil o‘simliklar” nomli monografiya bilan to‘liq tanishishlari imkoni yaratilgan. Bundan tashqari “Samarqand viloyatining noyob, foydali suv va suv bo‘yi o‘simliklarini muhofaza qilishga oid tavsiyalar”, “Noyob, foydali gidrofil o‘simliklarning muhofazasiga oid yangicha yondashuv” , “Dorivor igir *Acorus calamus* L. ni intensev usulda vegetativ ko‘paytirish texnologiyasini takomillashtirish” mavzularidagi tavsiyanomalar va 10 dan ortiq gidrofil o‘simliklarni o‘rganishga oid ilimy, ilmiy-ommabop jurnallarda va xalqaro va Respublika anjumanlarida ilmiy ishlar chop etilgan. Samarqand viloyati suv havzalari yuksak suv va suv bo‘yi o‘simliklari hamda ularning ahamiyati mavzusida bajarilgan dissertatsiya ishining aforefaratidan ham bemalol foydalanish imkoniyatlari yaratilgan[1].

Xulosa. Elektron kutubxona bilan o'zaro aloqa vaqtida talabanning tanasi audiovizual vositalar yordamida kuchli ta'siri ostida noodatiy ma'lumotlar, axborotlar oqimini qabul qiladi. Qabul qilingan axborot shu tarzda hissiy asos yaratadiki, buning yordamida hissiy tasvirdan mantiqiy fikrlashga o'tish osonroq bo'lib natijada, axborot juda yaxshi o'zlashtiriladi [6].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. X.B.Yunusov., Y.Sh.Tashpo'latov., A.A.Nurniyozov., M.H.Begmatova, , Sh.Sh.Shernazarov. Botanika suv o'simliklari. O'quv qo'llanma. Nashr matbaa markazi,2024 yil.
2. Haleem A, Javaid M, Asim Qadri M and Suman R. Understanding the role of digital technologies in education: A review. Sustainable Operations and Computers. Volume 3, 2022. Pages 275-285.
3. Mhlongo S, Mbatha Kh, Ramatsetse B, Dlamini R. Challenges, opportunities, and prospects of adopting and using smart digital technologies in learning environments: An iterative review. Heliyon, Volume 9, Issue 6, 2023, e16348
4. Stosic L, Dermendzhieva S.H, Tomczyk L. Information and communication technologies as a source of education. World Journal on Educational Technology Current Issues 12(2). 2020. Pages 128-135.
5. Basar Z.M, Mansor A.N, Jamaludin Kh, Alias B. The Effectiveness and Challenges of Online Learning for Secondary School Students – A Case Study. Asian Journal of University Education 17(3): 2021. P.119-129
6. García D.S, Otcheskiy I, Alkhafaji M.A, Keshta I, Gabriyelyan Sh and Gevorgyan A. The Use of Digital Educational Resources in the Educational Process. In book: Networks and Systems in Cybernetics. 2023. Pages 478-485. 120. Kruchinina G.A, Tararina L.I, Sokolova E, Limarova E.V. Information and Communication Technologies in Education as a Factor of Students Motivation. International Review of Management and Marketing. Vol. 6(2), 2016. Pages 104-109.
7. Ramadani A.S, Supardi Z, Tukiran T, Hariyono E. Profile of Analytical Thinking Skills Through Inquiry-Based Learning in Science Subjects. Studies in Learning and Teaching. Vol 2 (3), 2021. Pages 45-60.

TALABALARDA MILLIY QADRYATLAR ASOSIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

*University of business and science
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Nomanov Kozim Komoliddinovich
nomanovkozim@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamiyatimizda yoshlarni g'oyaviy-mafkuraviy jihatdan kamol toptirishda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan kitobxonlik madaniyatining bugungi kundagi holati, bu boradagi ayrim muammolar va ularni bartaraf etish yuzasidan fikrmulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Talaba, milliy qadryatlar, kitobxonlik madaniyati, ma'naviy ehtiyoj, oilaviy mutolaa, badiiy asar tahlili, madaniy nutq, matn kompozitsiyasi, savodxonlik.

Annotation. This article describes the current state of reading culture, which is of great importance in the ideological and ideological development of young people in our society, some problems in this regard, and ideas for their elimination.

Keywords: Student, national values, reading culture, spiritual need, family reading, analysis of a work of art, cultural speech, text composition, literacy.

Аннотация. В данной статье описывается современное состояние культуры чтения, имеющей большое значение в идеологическом и воспитательном развитии молодежи в нашем обществе, некоторые проблемы в этой области и идеи по их устранению.

Ключевые слова: студент, национальные ценности, культура чтения, духовная потребность, семейное чтение, анализ произведения искусства, культурная речь, текстоведение, грамотность.

KIRISH. XXI asr fan-texnika taraqqiyoti jadal rivojlanayotgan, axborot-kommunikatsion vositalar xizmatidan foydalanish sur'ati keskin ortayotgan, fuqarolarning talab, ehtiyoj va maqsadlarini qondiruvchi moddiy manbalar yetarlicha ishlab chiqarilayotgan davr – innovatsion texnologiyalar asri bo'lib tarixga kirmoqda. Insoniyatning farovon, to'kinsochin hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan moddiy-texnik jihozlar kundan kunga, yildan yilga takomillashib, sayqallanib, qulayliklari ortib bormoqda. Mamlakatimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligi, "insonlarning millati, tili va dinidan qat'i nazar, erkin, tinch va

badavlat umr kechirishi, bugun hayotidan rozi bo‘lib yashashi” 1, yurt kelajagi kafolatlanganiga ishonch hosil qilishi Davlatimizda olib borilayotgan oqilona 1 O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – “Zarafshon”, 2018-yil 29- dekabr, 155-156-son. Zero, O‘zbekiston, yurtboshimiz e’tirof etganidek, milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari jadal harakat qilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA Davlat va jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy sohalari qancha taraqqiy etsa, insonlarning ilmiy-ma’naviy salohiyati ham shunga mos va mutanosib bo‘lishi lozim. Fuqarolarning ilmiy iqtidori, rahbarlik salohiyati, harbiy bilimlari, kasbiy mahorati yuqori saviyada bo‘lishi bilan birga, ularning shaxsiy fazilatlar: insoniylik, xalqparvarlik, vatanparvarlik, milliy g‘urur tuyg‘ulari qanchalik kuchli bo‘lsa, davlatimiz poydevori ham, kelajagi ham shunchalik mustahkam bo‘ladi. Mustaqil O‘zbekistonimiz bugungi tezkor taraqqiyot davrida har tomonlama eng rivojlangan davlatlar qatoridan mustahkam o‘rin egallash yo‘lidan sobitqadamlik bilan borayotgan bir davrda xalqimizning, shuningdek, kelajagimiz egalari hisoblanmish o‘sib kelayotgan yosh avlodning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadi ham shunga mos holatda teran, aniq, xolis va qat’iy bo‘lmog‘i lozim. Shu bois jamiyatning mazkur talabini – g‘oyaviy-mafkuraviy jihatdan sobitqadam avlodlarga bo‘lgan ehtiyojini qondirish uchun, avvalo, kamolotning dastlabki bosqichi sifatida har bir yoshning shaxs sifatida kamol topishiga zamin tayyorlanadigan ta’lim-tarbiya jarayoniga alohida e’tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz ta’kidlaganidek, “zamon talabi, islohotlar shiddatiga mos kadrlar tayyorlash” 2 maqsadida keyingi yillarda ta’lim tizimini takomillashtirish, zamonaviy kadrlar tayyorlashga qaratilgan qator ishlar amalga oshirildi. Tarixiy hodisalar shundan guvohlik beradiki, moddiy ehtiyojlar har bir davrda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘laveradi, lekin ma’naviy immunitetning mustahkam bo‘lishi hamma davrlar uchun birdek qadriyat sanaladi. Aytish joizki, bugungi kunda mamlakatimizda 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan oliy maqsad – mamlakatimiz taraqqiyotini yanada yuksak bosqichga ko‘tarish yo‘lida barcha soha va tarmoqlarda ulkan o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Shu nuqtayi nazardan yosh avlodning, o‘quvchi va talabalarning g‘oyaviy-mafkuraviy jihatdan mukammal tarbiyalanishi ayni maqsadga muvofiq hodisa sifatida jamiyat a’zolarining diqqat markazida turuvchi dolzarb masaladir. Jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an’analarni chuqur qaror toptirishda, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma’naviyintellektual salohiyati, ong-u tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg‘usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan omillar bir qancha bo‘lib, shulardan eng muhimi – bu kitobxonlik madaniyatini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Mazkur yo‘nalishda tashkiliy-amaliy ishlarni olib borish va ularni zamon talablariga mos tarzda yo‘lga qo‘yish bo‘yicha tegishli huquqiy-me’yoriy hujjatlar bazasi yaratilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining bu sohada ijobiy o‘zgarishlar, tub

islopotlar amalga oshirishga qaratilgan 2006-yil 20-iyuldagi “Respublika aholisini axborot-kutubxona bilan ta’minlashni tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori, 2011-yil 13-apreldagi “Axborot-kutubxona to‘g‘risida”gi Qonuni, 2017-yil 12- yanvardagi «Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida»gi Farmoyishi, 2017-yil 13-sentabrdagi “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha Kompleks choratadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi Qarori asosida yurtimizda keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda. Mazkur qonun va qonunosti hujjatlarda belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash yuzasidan hududlarda Axborot-resurs markazlari faoliyati zamon talablariga mos isloh qilindi, yangi kitob savdo do‘konlari faoliyati yo‘lga qo‘yildi hamda aholiga xizmat ko‘rsatish sifat jihatidan ancha takomillashtirildi. Kitobsevarlar o‘rtasida o‘tkaziladigan ko‘rik-tanlovlar respublika miqyosida ommalashtirildi va shaxsan davlatimiz rahbari tomonidan rag‘batlantiruvchi sovrinlar belgilandi. Yoshlarning kitob o‘qishga ishtiyoqi ortdi. Nashriyotlarda badiiy asarlarni bir necha nusxada chop etish va hududlarga tarqatish ishlari sur‘ati oshdi. Biroq, tan olish kerakki, bu maskanlar hali gavjum go‘shalarga yetarlicha aylanib ulgurganicha yo‘q. Demak, jamiyatimizda kitobga mehr qo‘yish, kitobxonlikka qiziqish eng zarur ehtiyoj ekanligiga aholi o‘rtasida hali to‘liq e‘tibor qaratilmagan. Pedagog sifatida tajribamizdagi kuzatishlardan kelib chiqib bu holat yuzasidan ayrim mulohazalarimizni aytib o‘tmoqchimiz. Xalqimiz turmush tajribasidan ma’lumki, ajdodlarimiz farzand tarbiyasida kitob mutolaasiga alohida e‘tibor qaratishgan. Buyuk Navoiy-u Bobur, Amir Temur-u Ulug‘bek kabi alloma-yu ijodkorlarimiz, tojdor-u daholarimiz ma’naviyati bolalikdan kitobga mehr qo‘yish bilan shakllangan. Ajdodlarimiz xalq ertaklari-yu dostonlarini tinglab tasavvur va tafakkur dunyosini, ruhiyat olamini boyitishgan. Adabiyot durdonalari – xoh xalq og‘zaki ijodi namunalari, xoh yozma asarlar bo‘lsin – xalqimiz qalbida yurtiga, ona tiliga, oilasiga, vatandoshlariga mehr-muhabbat va sadoqat, milliy g‘urur, or-nomus, adolat-u insof, andisha-yu hurmat, olijanoblig-u saxovatpeshalik sifatleri shakllanishida asosiy vosita bo‘lib xizmat qilgan. Bunday ma’naviyat durdonalari mutolaa qilingan, tinglangan, eng muhimi, oila davrasida yoki jamoat ichida muhokama qilingan, bahs-u tortishuvlar asosida asarlar mazmun-mohiyati anglangan, anglatilgan. Ahamiyatlisi shundaki, yosh-u qari birday qiziqish bilan ishtirok etadigan bunday davralarda mushohada qilish va mulohaza yuritish, mantiqiy fikrlash qobiliyati, keng dunyoqarash va tafakkur shakllangan, e‘tiqod va iroda mustahkamlangan, notiqlik mahorati o‘sgan, kishilar ongi ham ma’nan, ham ruhan, ham ilman boyib borgan.

Bugungi kunda esa juda ko‘p xonadonlarda oilaviy mutolaaga deyarli vaqt ajratilmaydi. Aksariyat oilalarda xonadon sohib-u sohibasi doim ish bilan bandligi bois kechki taomdan so‘ng kunning charchog‘ini yozish uchun yoki oynayi jahon yoniga cho‘kadi, yoki dam olish uchun uyquni afzal bilishadi. Hatto shunday oilalar borki, ota-onalarning o‘zi uyda vaqtini

farzandi bilan emas, telefon-u kompyuter bilan o‘tkazishni afzal ko‘rishadi. Bolalarining injiqlariga bardosh berish, ularga ruhan yaqin bo‘lish, yutuqlari va muammolari bilan qiziqish o‘rniga, ularning o‘qishi o‘qituvchilariga yuklab qo‘yiladi yoki faqat ta’limiy fanlardan o‘zlashtirishi nazorat qilinadi, ta’lim-tarbiya berish, asosan, o‘quv maskanlaridagi ustoz va murabbiylar zimmasidagi ishdek bo‘lib qoladi. Kunning qolgan qismida yolg‘iz yoki nazoratsiz qolgan bola, asosan, mustaqil dars tayyorlaydi, oq-u qorani, kerakli-keraksiz narsalarni to‘la idrok etib ulgurmagan, hali bolaligiga boradigan yoshdagi farzand zangori ekran bilan “dos‘tlashib” oladi, uning yonida asosiy vaqtini o‘tkazadi, lekin tomosha qilgan ko‘rsatuvlari, o‘qibo‘rgangan bilimlarining mohiyatini anglab-anglamay (!) kunlarini o‘tkazaveradi. Eng achinarlisi, hozirda yoshlarning aksariyati turli rusumdagi uyali aloqa vositalari yoki kompyuter texnikasi xotirasidan mustahkam joy olgan ko‘ngilochar o‘yinlarning (yanada dahshatlisi – bu o‘yinlarning ko‘pchiligida otishma, qotillik, jangarilik, mustlashish sahnalarining ko‘pligi), internet orqali yuklab olingan, lekin yoshiga mos bo‘lmagan film va suratlarining ashaddiy ishqiboziga aylanib qolayotganlaridir. Bola nimani qanday o‘qishni bilmasa, o‘qigan narsasini uqmasa yoki mohiyatini anglamasa, undan hech qanday bilim va zavq ololmaganidek, bu kabi nojoiz o‘yinlardan ham hech qanday estetik zavq va ma’naviy quvvat ololmaydi, aksincha, unda o‘ychanlik, jizzakilik, asabiylik, beparvolik, loqaydlik, mas’uliyatsizlik, dangasalik, maqsadsizlik kabi yana bir qator salbiy illatlar shakllanib, ruhiyati va xarakteriga tobora mustahkam o‘rnashib boradi. Buyuk alloma, haqiqiy vatanparvar, yuksak salohiyatli ustoz Najmiddin Kubro “Muvaffaqiyatni sa’y-harakatda, muvaffaqiyatsizlikni esa loqaydlik va dangasalikda ko‘rdim” degan ekanlar. Shu bois oila boshliqlari farzandlar taqdiriga bee’tibor bo‘lmasliklari, bolalar bilan ularning yoshiga mos kitoblar mutolaasini yo‘lga qo‘yishlari va o‘qilgan asarlar, olingan bilimlar, ularning inson hayotidagi o‘rni va ahamiyati yuzasidan oilaviy suhbatlar o‘tkazishlari, ko‘proq o‘gil-qizlarining fikrmulohazalarini tinglashga diqqatni qaratishlari, ularni qo‘llab-quvvatlashlari, kamchiliklarini muloyimlik va bosiqlik bilan tuzatishlari kerak bo‘ladi. Bu holat oilada nafaqat kitobsevar farzandlar kamol topishiga erishishda yordam beradi, balki oila a’zolari o‘rtasida do‘stona muhitni shakllantirishda ham, ota-onaga hurmat va o‘ziga ishonch tuyg‘ularining mustahkamlanishida ham, mulohazakorlik, mas’uliyat, javobgarlik, tejamkorlik, vaqtni qadrlash, tabiat va jamiyat, yurt uchun kerakli inson bo‘lishga intilish sifatlarini o‘stirishda ham o‘ziga xos poydevor vazifasini o‘taydi. Demak, har bir ota-ona farzandining nafaqat jismoniy, balki ham aqliy, ham ruhiy, ham ma’naviy tarbiyasiga alohida e’tibor qaratishi, yoshiga mos badiiy kitoblar bilan ta’minlab turishi, o‘qigan kitoblari yuzasidan ular bilan fikr almashishi, bolani rag‘batlantirib borishi lozim.

MUHOKAMA. “Yoshlarimizga munosib ta’lim berish, ularning ilm-fanga bo‘lgan intilishlarini ro‘yobga chiqarishimiz kerak. Shu maqsadda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishimiz, o‘rta va oily o‘quv yurtlarining moddiy-texnik bazasini, ilmiy va o‘quv jarayonlari sifatini tubdan yaxshilashimiz kerak”,-deydi yurtboshimiz. Ta’lim sohasi

faoliyatini kitoblarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi ham, o‘qituvchi ham bevosita kitob mutolaasiga ehtiyoj sezadi. Bu quvonarli, albatta. Lekin hozirgi kunda o‘quvchilar asosan ilmiy adabiyotlar, darslik va qo‘llanmalardan foydalanayotganlari bois badiiy asarlar mutolaasiga vaqt ajratishga imkoniyatlari cheklanyapti. O‘quvchi faqat adabiyot darsida o‘qituvchi bergan vazifani bajarish uchungina badiiy asarlarni qo‘lga olyapti. Natijada esa ma’lum: mutolaa jarayoni sevimli mashg‘ulot emas, majburiyatga aylanib qoladi. Kitob mutolaasiga havasi bolalikdan paydo bo‘lmagan o‘quvchi keyinchalik berilgan katta hajmli asarlarni o‘qishga kuch topolmaydi, ishtiyoq sezmaydi, xohish bildirmaydi, faqat darslikda berilgan qisqartirilgan parcha bilangina tanishadi va yozuvchining butun asar mazmuniga singdirib yuborgan pafosini, g‘oyaviy-badiiy maqsadini to‘la anglolmaydi, badiiy asarlarning haqiqiy zavqidan bebahra qoladi, adabiyotning haqiqiy kuchini, qudratini his qilmaydi, natijada kitob o‘qishga mehr qo‘ymaydi. Kam o‘qishning salbiy oqibatlari juda ko‘p: kishida mustaqil fikrlash qobiliyati, voqelikni teran idrok etish, hodisalarga munosabat bildira olish, oq-qorani farqlay bilish ko‘nikmalari to‘liq shakllanmaydi; milliy madaniyat, tarix va an‘analar bilan keng tanish bo‘lmaydi; ma’naviy qashshoqlik va ojizlik kelib chiqadi; hayotda muammolarga duch kelganda yechim topishga qiynaladi, o‘zini irodasiz sanaydi; savodxonligi past bo‘ladi, so‘z boyligi kamligi sababli fikrini to‘la ifodalab berolmaydi; madaniy nutq uchun qo‘yiladigan (aniqlik, to‘g‘rilik, mantiqiy muvofiqlik, jo‘yalilik, soflik kabi) talablarga mos, kompozitsion jihatdan mukammal matn yaratishda, jumlarlar tuzishda qiyinchiliklarga duch keladi. Buning isboti sifatida aytishimiz mimkinki, ona tili va adabiyot darslarida insho, bayon, diktant yozdirganimizda, aksariyat ta’lim oluvchilarning yozma ishida juda ko‘p imlo, ishoraviy va uslubiy xatolar uchrashiga, ko‘pchilik o‘quvchilarning ijodiy ishlari saviyasi juda past ekanligiga guvoh bo‘lamiz. Hatto darsda o‘rganilayotgan badiiy parchalarni g‘oyaviy-badiiy tahlil qilishda, ularning estetik ta’siri haqida bahs-munozara qilishda o‘quvchi jo‘yali fikr aytolmaydi, munosabat bildirolmaydi. O‘quvchi bilan suhbat o‘tkazganimizda ular oxirgi marta qachon qaysi badiiy asarni o‘qiganlarini aytolmaydilar, mutolaa qilgan badiiy asarlari ro‘yxati bilan qiziqqanimizda, afsuski, ularning nomi sanoqligina bo‘ladi. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun o‘quvchilarga har hafta bitta ma’lum nomdagi badiiy asarni o‘qishni topshiriq sifatida beramiz va belgilangan muddatda guruh o‘quvchilari bilan o‘sha asarning g‘oyaviy-badiiy jihatlarini o‘rganib chiqamiz.

NATIJA. Mustaqil o‘qish uchun berilgan asarlarni tahlil qilganimizda o‘quvchida badiiy kitob o‘qish ishtiyoqi ortganining, unda hayrat, zavq paydo bo‘layotganining guvohi bo‘lamiz. Demak, yosh avlodning ma’naviy ehtiyojini qondirish uchun ularga kitob tanlashni, uni o‘qishni, tahlil qilishni muntazam o‘rgatib borish kerak, buning uchun esa, bizningcha, adabiyot va ona tili fanlaridan dars soatlarini ko‘paytirish, mashg‘ulotlarni guruhlarga bo‘lib o‘tkazilishi tashkil etish maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Buning natijasida tahsil oluvchilarga individual yondashish imkoni ortadi, darslarning samaradorligi oshishiga erishiladi. Shuningdek, o‘quvchilar mutaxassis o‘qituvchilar bilan ko‘proq suhbatda bo‘lib, ulardan

tajriba o‘rganadilar. Ta’lim-tarbiya jarayonida tom ma’noda davr talabiga mos haqiqiy vatanparvar, salohiyatli, dadil yoshlarni, g‘oyaviy-mafkuraviy va intellektual jihatdan yetuk kadrlarni tayyorlashda, zarur ma’naviy ehtiyojlarni qondirishda adabiyot darslarining insonshunoslik, ruhshunoslik, axloqshunoslik sifatleri to‘la namoyon bo‘ladi.

XULOSA Shubhasiz, insonlarning ehtiyojlari oshib boraveradi, lekin har qanday davrda ma’naviy ehtiyojning qadri ortsa ortadiki, hech qachon yo‘qolmaydi. Ma’naviy tanazzul jamiyat tanazzuliga sabab bo‘ladi, ma’naviy barkamollik jamiyat taraqqiyotiga asosiy mustahkam poydevor vazifasini bajaradi.

REFERENCES

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O‘zbekiston, 2017. – 488 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. // Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. – 92 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – “Zarafshon”, 2018-yil 29-dekabr, 155-156-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – “Zarafshon”, 2020-yil 30-dekabr. O‘zbekistonga jadal islohotlar sur‘atiga mos ilg‘or kadrlar kerak. – “Xalq so‘zi”, 2018-yil 19-dekabr, 262-son.
6. Ahmedova Z. Bola tarbiyasida psixolog maslahatlari. – Toshkent, 2018.
7. Nishonova Munira Yakubjonovna, [Development of Socio-Legal Competence in Future Education Teachers](#) , [Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences: Vol. 2 No. 10 \(2023\): Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences](#)
8. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining ijtimoiy-huquqiy kompetensiyasini rivojlantirish. (2025). *MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI JURNALI*, 3(3). <https://doi.org/10.5281/zenodo.15180004>
9. Nomanova Ma'rifat Abdillayevna, & Mamajonova Dildora Yahyoxonovna. (2024). O'QITUVCHINING PEDAGAGIK FAOLIYATIDA PERSEPTIV JIXATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 58(6), 12-16. <https://scientific-jl.org/obr/article/view/4295>

OLIY TA‘LIM JARAYONIDA BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA BOSHQARUV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Narimbayeva Lola Kuzibaevna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: Lolaxon@tdau.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak tarbiyachilarda boshqaruv kompetensiyasini shakllantirish muammosi ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. An‘anaviy ta‘lim yondashuvlarining nazariy bilimlarga ustuvorlik berishi natijasida amaliy faoliyatga tayyorlik darajasi yetarli bo‘lmayotgani asoslab berilgan. Tadqiqotda boshqaruv kompetensiyasining shaxsiy va funksional tarkibiy qismlari aniqlangan hamda ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion ta‘lim shakllari ko‘rib chiqilgan. Ijodiy loyihalar, ishbilarmonlik o‘yinlari, pedagogik va ishlab chiqarish amaliyotining integratsiyasi orqali talabalarda rahbarlik, tashkilotchilik va kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta‘lim jarayonida boshqaruv kompetensiyasini maqsadli va tizimli shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: kompetensiyaviy yondashuv, boshqaruv kompetensiyasi, oliy ta‘lim, pedagogik innovatsiyalar, kasbiy tayyorgarlik, bo‘lajak tarbiyachi, amaliy yo‘naltirilgan ta‘lim, jtimoiy intellekt, kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatlari, irodaviy sifatlar, ichki nazorat kasbiy yo‘naltirilganlik .

Abstract. This article provides a scientific and pedagogical analysis of the problem of developing management competence in future teachers within the higher education system. It substantiates that the level of readiness for practical activity remains insufficient due to the priority given to theoretical knowledge in traditional educational approaches. The study identifies the personal and functional components of management competence and examines innovative educational forms that contribute to their development. It highlights the opportunities for developing leadership, organizational, and communicative skills in students through the integration of creative projects, business games, and the synergy of pedagogical

and industrial practice. The research results indicate the necessity for a targeted and systematic formation of management competence during the higher education process.

Keywords: competence-based approach, management competence, higher education, pedagogical innovations, professional training, future teacher, practice-oriented education, social intelligence, communication skills, organizational skills, volitional qualities, internal control, internal control.

Аннотация. В данной статье научно-педагогически анализируется проблема формирования управленческой компетенции у будущих учителей в системе высшего образования. Обосновано, что в результате приоритета теоретических знаний в традиционных образовательных подходах уровень готовности к практической деятельности остается недостаточным. В исследовании определены личностные и функциональные компоненты управленческой компетенции, а также рассмотрены инновационные формы обучения, способствующие их развитию. Освещены возможности развития лидерских, организаторских и коммуникативных способностей студентов через интеграцию творческих проектов, деловых игр, педагогической и производственной практики. Результаты исследования указывают на необходимость целевого и системного формирования управленческой компетенции в процессе высшего образования.

Ключевые слова: компетентностный подход, управленческая компетенция, высшее образование, педагогические инновации, профессиональная подготовка, будущий учитель, практико-ориентированное обучение, социальный интеллект, коммуникативные способности, волевые качества, внутренний контроль.

Kirish. Zamonaviy oliy ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri — bo‘lajak mutaxassislarni nafaqat chuqur nazariy bilimlarga ega, balki ularni amaliy faoliyatda samarali qo‘llay oladigan kompetent shaxs sifatida tayyorlashdan iborat. Uzoq yillar davomida hukmron bo‘lgan an’anaviy yondashuv bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu bitiruvchilarning real kasbiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishida muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. . Bunday yondashuv natijasida bitiruvchilar nazariy jihatdan yetarlicha tayyorgarlikka ega bo‘lsalarda, amaliy faoliyat jarayonida o‘z bilimlarini samarali qo‘llashda qiyinchiliklarga duch kelishgan. Shu sababli ta’lim jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur o‘zgarishlar bir tomondan, oliy ta’lim dasturlarining amaliy yo‘naltirilganligini kuchaytirishga, ikkinchi tomondan esa, talabalarda mustaqil faoliyat yuritish, o‘z-o‘zini boshqarish, shaxsiy rivojlanish va doimiy o‘z ustida ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada bugungi mehnat bozori talablariga mos bo‘lgan muhim kompetensiyalarni egallashga nisbatan talabaning ichki motivatsiyasi rivojlanadi.

Tadqiqot obyekti va metodlari

Tadqiqot obyekti oliy ta‘lim muassasalarida bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarlik jarayoni hisoblanadi. Tadqiqotda pedagogik tahlil, taqqoslash, modellashtirish, kuzatish, so‘rovnoma va eksperimental metodlardan foydalanildi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda kasbiy kompetentlik muammosi keng yoritilgan bo‘lib, A.G. Bermus, V.A. Bolotov, E.F. Zeer, A.V. Xutorskoy, V.D. Shadrikov va boshqa olimlarning tadqiqotlarida kompetentli mutaxassis tayyorlash masalalari atroflicha tahlil qilingan. Ularning ishlarida pedagog shaxsining psixologik-pedagogik tayyorgarligi, nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar integratsiyasi, shaxsiy va kasbiy sifatlarning uyg‘unligi muhim omil sifatida e‘tirof etiladi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlarida tarbiyachi kompetentligining turli jihatlari, jumladan, mustaqil faoliyatni amalga oshirishga imkon beruvchi psixologik xususiyatlar, kasbiy vazifalarni bajarish mahorati, umumiy madaniy saviya, nazariy va amaliy tayyorgarlikning uzviyligi hamda individual kasbiy fazilatlar tahlil qilingan.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tarbiyachining boshqaruv kompetensiyasi ikki asosiy tarkibiy qismdan iborat. Birinchi qism shaxsiy sifatlar majmuasini o‘z ichiga olib, u pedagogning kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishini ta‘minlaydi. Bular jumlasiga ijtimoiy intellekt, kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatlari, irodaviy sifatlar, ichki nazorat darajasi hamda kasbiy yo‘naltirilganlik kiradi. Ikkinchi tarkibiy qism esa bilim, ko‘nikma va tajribalar bilan bog‘liq bo‘lib, bunda strategik fikrlash, ishlab chiqarish jarayonlarini tushunish, normativ-huquqiy hujjatlar bilan ishlash, boshqaruv va moliyaviy rejalashtirish ko‘nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshqaruv kompetensiyasi pedagog shaxsining murakkab integrativ sifati bo‘lib, u shaxsiy va funksional tarkibiy qismlardan iborat. Shaxsiy komponent ijtimoiy intellekt, kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatlari, irodaviy sifatlar hamda kasbiy yo‘naltirilganlikni o‘z ichiga olsa, funksional komponent bilim, ko‘nikma va boshqaruv tajribasi bilan belgilanadi.

Boshqaruv kompetensiyasini shakllantirishda ijodiy loyihalar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar, ishbilarmonlik o‘yinlari va amaliy faoliyat samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, “Mustaqil ta‘lim ” shaklidagi mustaqil faoliyatlar talabalarga rahbarlik vazifalarini bajarish, jamoa bilan ishlash va mas‘uliyatni his etish imkonini beradi. Pedagogik amaliyotining integratsiyalashuvi esa boshqaruv ko‘nikmalarining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Boshqaruv kompetensiyasining mazmunini anglash uni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishni talab qiladi. Xususan, ijodiy loyihalar asosida tashkil etiladigan fan mashg‘ulotlari jarayonida talabalar uchun mustaqil ravishda faoliyatini yo‘lga qo‘yish imkoniyati yaratiladi. Ushbu faoliyat doirasida talabalar aniq vazifalarni hal

etish jarayonida rahbarlik rolini bajarib ko‘rish imkoniga ega bo‘ladilar. Mazkur yondashuv “Makrta’bgacha ta’limda rahbarlik”, “Boshqaruv va menedjment”, kabi fanlarni o‘qitishda ijobiy natijalar bergan.

Shuningdek, boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishda ishbilarmonlik o‘yinlari muhim o‘rin tutadi. Ushbu metod orqali ta’lim oluvchilar real kasbiy vaziyatlarga yaqin sharoitda faoliyat yuritib, rahbarlik qarorlarini qabul qilish tajribasini egallaydilar. Bu esa kelgusida mustaqil kasbiy faoliyatga o‘tish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolarning oldini olishga yordam beradi.

Bryansk davlat universiteti bazasida 44.03.04 “Kasbiy ta’lim (Dekorativ-amaliy san’at va dizayn)” yo‘nalishi talabalari uchun “Yosh dizayner maktab-studiyasi” tashkil etildi. Mazkur maktab doirasida talabalar ko‘rgazmalar tashkil etish, ijodiy mahorat darslarini o‘tkazish, kasbga yo‘naltirish ishlari hamda “Ochiq eshiklar kuni” tadbirlarida faol ishtirok etib, o‘zlarining boshqaruv va tashkilotchilik salohiyatlarini namoyon etadilar.

Boshqaruv kompetensiyasini shakllantirishning yana bir samarali yo‘li ishlab chiqarish va pedagogik amaliyotni to‘g‘ri tashkil etish bilan bog‘liq. Amaliyot jarayonida talabalar normativ hujjatlar, davlat ta’lim standartlari va ishchi dasturlarni tahlil qilib, metodik tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bundan tashqari, ularning “Ijodiyot uylari”dagi faoliyati ham turli ijtimoiy qatlamlar bilan ishlash orqali rahbarlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshqaruv kompetensiyasining tarkibiy qismlari Makrta’bgacha ta’lim mutaxassisining boshqaruv kompetensiyasi — bu faqatgina buyruq berish emas, balki pedagogik jarayonni loyihalash, jamoada sog‘lom muhit yaratish va ota-onalar bilan samarali muloqot o‘rnatish san’atidir. Bizning tadqiqotimizga ko‘ra, ushbu kompetensiya quyidagi bloklardan iborat:

1. **Strategik blok:** "Qayerga ketyapmiz?" MTT rivojlanish dasturini tuza olish, maqsadlarni to‘g‘ri belgilash.

Bu blok mutaxassisning uzoqni ko‘ra olish qobiliyatini belgilaydi. Rahbar yoki mutaxassis shunchaki bugungi kun bilan yashamay, muassasaning kelajakdagi qiyofasini chiza olishi kerak.

- **Mazmuni:** MTTning o‘ziga xos yo‘nalishini belgilash (masalan, chet tillariga ixtisoslashgan yoki ekologik yo‘nalish).

- **Amaliy ko‘rinishi:** Yillik ish rejasini shunchaki nusxalab olmasdan, jamoaning imkoniyatlaridan kelib chiqib, yangi innovatsion loyihalarni rejalashtirish.

- **Asosiy savol:** "Bizning MTT 3 yildan keyin qanday natijalarga erishgan bo‘lishi kerak?"

2. **Tashkilotchilik bloki:** "Ishni kim va qanday bajaradi?" Pedagogik jamoa va tarbiyalanuvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish.

Strategiya qanchalik kuchli bo‘lmasin, uni amalga oshirish uchun tartibli tizim kerak. Bu blok — resurslarni (vaqt, odamlar, jihozlar) to‘g‘ri boshqarishdir.

- **Mazmuni:** Vazifalarni adolatli taqsimlash, ish vaqtini optimallashtirish va xodimlar orasida "kim nima uchun javobgar" ekanligini aniq belgilash.

- **Amaliy ko‘rinishi:** Tadbirlarni tashkil etishda har bir xodimga uning kuchli tomoniga qarab topshiriq berish (masalan, kreativ xodimga ssenariy, tartibli xodimga hujjatlar).

- **Asosiy savol:** "Jarayonlar uzilishlarsiz va ortiqcha stressiz ketyaptimi?"

3. **Kommunikativ-psixologik blok:** "Muhit qanday?" Nizolarni boshqarish va motivatsiya berish qobiliyati.

Maktabgacha ta‘lim — bu hissiyotlar maydoni. Bu blokda mutaxassisning odamlar bilan til topishishi va jamoada "psixologik xavfsizlik" muhitini yarata olishi nazarda tutiladi.

- **Mazmuni:** Nizolarni (tarbiyachi-otaona yoki xodim-xodim) diplomatik yo‘l bilan hal qilish, xodimlarni moddiy va ma‘naviy rag‘batlantirish.

- **Amaliy ko‘rinishi:** Ota-onalar bilan yig‘ilishda "aybdor qidirish" emas, balki "muammoni birgalikda yechish" strategiyasini qo‘llash.

- **Asosiy savol:** "Xodimlar va ota-onalar o‘zlarini bu yerda qadrli his qilyaptimi?"

4. **Refleksiv blok:** "Nima xato bo‘ldi va qanday tuzatamiz?"

O‘z boshqaruv faoliyatini tahlil qilish va xatolarni to‘g‘rilash.

Bu eng muhim, ammo ko‘pincha e‘tibordan chetda qoladigan blokdir. Bu — o‘ziga tashqaridan nazar solish va xatolardan dars chiqarish qobiliyati.

- **Mazmuni:** Bajarilgan ish natijasini tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarni xolis baholash.

- **Amaliy ko‘rinishi:** Har bir ochiq mashg‘ulot yoki tadbirdan so‘ng "nima zo‘r chiqdi?" va "keyingi safar nimani yaxshilashimiz kerak?" degan savollar ustida jamoaviy muhokama o‘tkazish.

- **Asosiy savol:** "Mening boshqaruv uslubim natijaga xizmat qilyaptimi yoki to‘sqinlik?"

Oliy ta‘limda shakllantirish metodikasi

Bo‘lajak mutaxassislarda ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish uchun an‘anaviy ma‘ruza darslaridan ko‘ra interaktiv metodlarga urg‘u berish lozim:

- **Keys-stadi (Case-study):** MTT faoliyatida uchrashi mumkin bo‘lgan muammoli vaziyatlarni (masalan, ota-ona bilan nizo yoki metodik kengashdagi kelishmovchilik) tahlil qilish va yechim topish.

- **Rolly o‘yinlar:** Talabalarni "MTT direktori", "Metodist", "Tarbiyachi" rollariga qo‘yish orqali boshqaruv muloqotini mashq qilish.

• **Loyiha boshqaruvi (Project Management):** Talabalarga kichik guruhlarda "Kelajak bog‘chasi" modelini ishlab chiqish va uni boshqarish rejasini himoya qilish vazifasini berish.

Xulosa. O‘tkazilgan psixologik-pedagogik tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarning ma‘lum qismida kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatlari yetarlicha rivojlangan bo‘lsa-da, boshqaruv kompetensiyasi kasbiy faoliyatning muhim tarkibiy qismi sifatida to‘liq anglanmagan. Olingan natijalar oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak tarbiyachilarda boshqaruv kompetensiyasini maqsadli va tizimli ravishda shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Denegri Marianela. Multidimensional model of assessment of economic thinking in college students // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2015. – № 191. – P. 1623–1628.
2. Malek N. P. *Three essays in economics education: An overview of the research and two studies on the effectiveness of alternative teaching methods and the influence of ethics in the classroom on economics knowledge and political philosophy* : dissertation. – Fairfax (VA) : George Mason University, 2010. – 215 p.
3. Olimov Sh. Sh., Sayfullaeva N. Z. Parametric modeling of assessing the development level of economical thinking of students // *International Journal of Recent Technology and Engineering*. – 2019. – Vol. 8, Issue 3S. – P. 238–242.
4. Navruz-zoda B. N. Mery izmereniya stepeni ekonomicheskogo sovershenstva cheloveka // *Psixologiya*. – 2014. – № 3. – S. 1–6.
5. Navruz-zoda B. N. Chetiryoxmerniy chelovek // *Psixologiya*. – 2011. – № 1. – S. 8–12.
6. Olimov Sh. Sh., Sayfullaeva N. Z. Pedagogiko-ekonomicheskije aspekty integratsii obrazovaniya, nauki i proizvodstva v usloviyax regionalnix vuzov // *Sibirskiy pedagogicheskiy jurnal*. – Novosibirsk, 2019. – № 3. – S. 71–82.
7. Sotsialniye stereotipy ekonomicheskogo myshleniya i ix vliyaniye na ekonomicheskoye povedeniye : elektronniy resurs. – Rejim dostupa: <https://economy-web.org/?p=543> (murojaat sanasi: 15.06.2019).
8. Ball D. L., Forzani F. M. The work of teaching and the challenge for teacher education // *Journal of Teacher Education*. – 2009. – Vol. 60, № 5. – P. 497–511.
9. Becker W. E., Greene W. H., Rosen S. Research on high school economic education // *Journal of Economic Education*. – 1990. – Vol. 21, № 3. – P. 231–245.
10. Borg M. O., Stranahan H. A. Evidence on the relationship between economics and critical thinking skills // *Contemporary Economic Policy*. – 2010. – Vol. 28, № 1. – P. 80–93.

11. Bransford J., Darling-Hammond L., LePage P. Introduction // *Preparing teachers for a changing world: What teachers should learn and be able to do.* – San Francisco : Jossey-Bass, 2005. – P. 1–39.
12. Buckles S., Watts M. National standards in economics, history, social studies, civics, and geography // *Journal of Economic Education.* – 1998. – Vol. 29, № 2. – P. 157–166.
13. Cameron M. Economics with training wheels: Using blogs in teaching and assessing introductory economics // *Journal of Economic Education.* – 2012. – Vol. 43, № 4. – P. 397–407.
14. Emerson T. L. N., English L. K. Classroom experiments: Teaching specific topics or promoting the economic way of thinking? // *Journal of Economic Education.* – 2016. – Vol. 47, № 4. – P. 288–299.
15. Gojkov G., Stojanović A., Gojkov A. Critical thinking of students as an indicator of quality in higher education // *Procedia – Social and Behavioral Sciences.* – 2015. – № 191. – P. 591–596.
16. Greenlaw S. A. Using writing to enhance student learning in undergraduate economics // *Journal of Economic Education.* – 2003. – № 1. – P. 61–70.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLANING MOLİYAVIY SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHDA IQTISODIY TARBIYANING O'RNI

M.M.Rizayeva

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini
qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti-PhD,
Toshkent- munisrizayeva@gmail.com*

Annotatsiya. Maktabgacha yosh shaxsni shakllantirishning eng muhim bosqichi hisoblanadi va u moliyaviy savodli shaxsni shakllantirish uchun zarur bo'lgan, uning keyingi rivojlanishi uchun asos bo'ladi, bu mas'uliyat, ehtiyotkorlik, irodali fazilatlar, qiziqish, bilish faoliyati, hissiy tajribaga ochiqlik va hamdardlik kabi individual psixologik xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolaning moliyaviy savodxonlikni shakllantirishda iqtisodiy tarbiyaning samaradorligi haqida kerakli ma'lumot va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik, strategiya, o'yin, kognitiv, ilmiy tadqiqot, foydali iqtisodiy ko'nikmalar, kundalik hayotdagi odatlar, iqtisodiy tarbiya, pul, narx, mahsulotlar sotib olish va ayirboshlash.

Аннотация. Дошкольный возраст считается важнейшим этапом становления личности и служит основой для ее дальнейшего развития, необходимого для формирования финансово грамотной личности, включающей в себя такие индивидуально-психологические особенности, как ответственность, внимательность, волевые качества, любознательность, познавательная деятельность, открытость и сочувствие эмоциональному переживанию. В данной статье представлена необходимая информация и рекомендации об эффективности экономического воспитания дошкольника в формировании финансовой грамотности.

Ключевые слова: финансовая грамотность, стратегия, игра, познавательные, научные исследования, полезные экономические навыки, привычки в повседневной жизни, экономическое воспитание, деньги, цена, покупка и обмен продуктов.

Annotation. Preschool age is considered the most important stage in the formation of a personality and serves as the basis for its further development, necessary for the formation of a financially literate personality, which includes such individual psychological characteristics as responsibility, attentiveness, strong-willed qualities, curiosity, cognitive activity, openness and empathy for emotional experience. This article provides the necessary information and

recommendations on the effectiveness of economic education of preschoolers in the formation of financial literacy.

Keywords: financial literacy, strategy, game, cognitive, scientific research, useful economic skills, habits in everyday life, economic education, money, price, purchase and exchange of products.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 08.04.2025-yildagi 210-son qarori bilan "2025–2030 yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasi"ni amalga oshirish bo‘yicha moliyaviy savodxonlikni kengaytirishga qaratilgan dastur hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi iqtisodiy mustaqillik sari qo‘yilgan ilk qadam bo‘ldi. Mustaqil davlatimiz siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bank tizimini isloh qilish va uni tubdan o‘zgartirishga qaratildi. Bank tizimini isloh qilish hukumatimizning bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tish dasturiga muvofiq amalga oshirila boshlandi [1].

Vazirlar Mahkamasining 08.04.2025-yildagi [210-son](#) qarori bilan "2025–2030 yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasi" tasdiqlandi. Uning asosiy vazifalari – davlat moliyasini boshqarish sohasidagi islohotlarni tartibga solish, moliyaviy barqarorlik va intizomni mustahkamlash orqali byudjet taqchilligini qisqartirish, byudjet ochiqqligini ta‘minlash, soliq ma‘murchiligini optimallashtirish va uning samaradorligini yanada oshirish. Strategiyaning maqsadlari qatorida shuningdek byudjet xarajatlari samaradorligiga erishish, davlat qarzini makroiqtisodiy xavfsiz darajada ushlab turish va davlat byudjeti likvidligini oshirish ham bor [2].

Inson o‘z kamoloti davomida turli yo‘nalishda tarbiyalanadi. Ular ma‘naviy, ma‘rifiy, ekologik, vatanparvarlik, huquqiy, mehnatsevarlik, fuqarolik, estetik, jismoniy va iqtisodiy tarbiya kabi yo‘nalishlarda joriy etilgan. Ular ichidan iqtisodiy tarbiya bo‘lajak mutaxassislarini jamiyat va davlat, qolaversa, oiladagi jarayonlarga ongli munosabatini shakllantirish bilan birgalikda, tejamkorlikni, isrofgarchilikka nafratni, ishbilarmonlikni, tadbirkorlikni, tashabbuskorlik, iqtisodiy hisob-kitob va shu kabi iqtisodiy jihatlarni qamrab oluvchi insoniy fazilatlarini yuksaltirishga xizmat qiluvchi tarbiyaviy asosdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishdan asosiy maqsad bolalarda tejamkorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob qilish qobiliyatini shakllantiradi [3].

Maktabgacha yoshdagi bola birinchi ijtimoiy tajribani oladi, atrofidagi dunyo haqida bilib oladi, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni kuzatadi. Bularning barchasi moliya sohasi, uning asosiy tarkibiy qismlari (mehnat munosabatlari, pul, qiymat, narx, sotib olish-sotish va h.k.) haqidagi dastlabki tasavvurlarni o‘zlashtirishga yordam beradi [4].

Iqtisodiy tarbiya bolalarning tevarak-atrofdagi muhitni, muayyan buyumlarni anglab, ularni avaylab-asrash va bilib olishning mustahkam vositasi bo‘lib, ularga nazariy bilimlarni qo‘yish imkoniyatini yaratib beradi va ularning ongini hissiy tasavvurlar bilan boyitadi.

Iqtisodiy tarbiya - ishlab chiqarishning jamiyatda tutgan o‘rni, ishlab chiqarish vositalari va ish qurollarining mohiyati, ular orasidagi uzviy aloqadorlikni o‘rgatish va odamlarda shu bilimlarga ko‘nikma hosil qilish. Iqtisodiy ta’lim va tarbiyaning asosiy maqsadi ta’lim va tarbiya jarayonini olib borishda bola ongida tejamkorlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik kabi iqtisodiy jihatlarni o‘z ichiga oluvchi xislatlarga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishdan iborat [5].

Bolaning moliyaviy savodxonlikni shakllantirish maqsadida ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim o'quv rejalari mazmunini o'zlashtirishi o'yin, aloqa, badiiy, kognitiv, ilmiy tadqiqot va boshqa o'ziga xos tadbirlarda amalga oshiriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning barcha turdagi faoliyatini integratsiyalashuv uchun asos bo'lib xizmat qiluvchi kommunikativ, ob'ektiv va o'yin faoliyatining etakchi o'rni ega [6].

Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish masalasi yuzasidan quydagi firirlarni kiritib o‘tish o‘rinli hisoblanadi. Iqtisodiy tarbiya shaxsning barkamol shakllanishining zarur shartidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni iqtisodiy tarbiyalash pedagogikaning asosiy muammolaridan biri bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qolaveradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda moliyaviy savodxonlik asoslarini shakllantirishda ularning ayrim iqtisodiy hodisalarni anglashi hamda iqtisodiyotga bo‘lgan kognitiv qiziqishlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratadigan o'yin faoliyati samarali hisoblanadi [7].

Metodologiya

Iqtisodiyot, mehnat va ijtimoiy-axloqiy tarbiyani batafsil integratsiyalash g'oyasi rus olimi A.D. Shatovanning ilmiy tadqiqotlarida keltirilgan. U katta yoshdagi bolalar iqtisodiy toifalarni muayyan hayotiy vaziyatlar bilan bog'lay olishini va topishga qodir ekanligini isbotladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning iqtisodiy ta'limi ham bolaning kognitiv rivojlanishi nuqtai nazaridan, uni atrofida gilar va ijtimoiy voqelik bilan tanishish bilan bir qatorda ko'rib chiqiladi. Eng sodda moliyaviy g'oyalarni shakllantirish jarayonida bolalarda iqtisodiy ma'lumotlarga qiziqish paydo bo'ladi, moliyaviy munosabatlarda ishtirok etish va oilalarining iqtisodiy hayotida ishtirok etish tajribasi orttiriladi [8].

Demak, iqtisodiy tarbiya berishning samarali yo‘llaridan biri - bu iqtisodiy tafakkurni yuksaltirishga oid o‘git va hikmatlardan foydalanishdan iborat bo‘lib, ta’lim va tarbiya jarayonlarida ulardan mosini tanlab va uni tahlil qilib, bolalarning iqtisodiy tafakkuri rivojlantiriladi [9].

Natija va Muhokama

O‘rta guruh bolalariga ilk iqtisodiu tushunshalarni berish quuidagi bilimlar:

- 1-Inson va uning ehtiujlari;
- 2-Inson va iqtisod;
- 3-Pul, mahsulotlarni sotib olish va auirboshlash asosida tashkil yetiladi.

Katta guruhda quyidagi:

- Inson va uning hayotiy ehtiyojlari;
- Inson va iqtisodiyot;
- Pul, narx ,mahsulotlar sotib olish va ayirboshlash;
- Ishlab shiqarish,mehnat faoliyati.

Maktabgasha tayyorlov guruhidagi bolalarga iqtisodiy bilimlar berish mazmun jihatdan bir muncha farq qiladi.Bunda “mulk” oila byudjeti, “bank”, “import”, “eksport” kabi tushunchalar berildi.

Iqtisodiy ta’lim darajasini 4-7 yoshdagi bolalarda aniqlash ushun quyidagi usullardan foydalanish mumkin: intervyular, shaxsiy suhbatlar, kuzatish. Ularga “Odamlarga pul nima ushun kerak?”, “Reklama nima ushun qilinadi?”, “Nega kitob, o’yinshoq, buyumlar, tabiatni muhofaza qilishimiz kerak?”, “Do’konga borsang oilaga nimalarni sotib olish kerak?” kabi savollar bilan murojaat qilish orqali bolaning iqtisodiy tafakkurini aniqlash mumkin. Bolaning kelajak hayotdagi faolligi, uning farovon va to’kin yashashi haqidagi tasavvurlari, bilim, malaka va ko’nikmalari o’rta yoshdan shakllantirilib borilishi lozim. Ko’rsatkishi past darajadagi bolalar bilan individual ishlash, ularni kelajak hayotga tayyorlash maqsadga muvofiq [10].

Yuqori darajada:

-bolalar iqtisodiy tushunchalarning boshlang'ich ma'nosini tushuntirishlari, ota - onalarning ishiga aniq va barqaror qiziqish ko'rsatishlari, otaonaning kasbi haqida tushunchaga ega bo'lishlari, iqtisodiy so'zlar va iboralarni ishlatishlari mumkin;

-o'yinlarda olingan bilimlarni hayotda qo'llay olishlari mumkin;

-ular kattalar va tengdoshlar bilan iqtisodga oid masalalarda muloqot qilishga tayyor, ko'plab savollar berishadi va ularga mustaqil ravishda javob topishga harakat qilishadi;

- uy yumushlarida kattalar va tengdoshlarga yordam berish, mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun ongli ravishda muomala qilish, ish mavzulariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish, uning natijalari, boshlangan ishni oxiriga yetkazish, o'z mehnatlari va o'rtoqlarining natijalarini to'g'ri baholashga qodir;

- kerakli jihozlardan oqilona foydalanish;

-samarali faoliyat jarayonida ishbilarmon, qobiliyatli, ixtirochi, tengdoshlarning ijodiy izlanishlarini faol qo'llab-quvvatlaydi va rivojlantiradi;

- tashabbusni qabul qilishga intiladi va biladi, vazifalarni qat'iyat bilan bajaradi, boshlangan ishni oxirigacha olib keladi [11].

O'rta daraja:

- bolalar iqtisodiy tushunchalar haqida g'oyalarga ega, lekin ularni har doim tushuntira olmaydi;

-ularning oila ehtiyojlariga, ota-onalarning ishiga beqaror qiziqish bor;

- ularda mavjud bo'lgan bilimlar aniq bo'lmay, noaniq, yuzaki;

- bolalar atrofdagi hodisalar haqida faqat pedagog yoki kattalar rahbarligi o'yin sharoitlari, mashqlar, ijodiy vazifalar orqali bilimga qiziqishni kuchaytirgandan so'nggina savollar berishadi, ular atrofdagi dunyo haqida yetarli g'oyalarga ega, ammo o'yinda mavjud bo'lgan bilimlardan qanday foydalanishni bilishmaydi;

-kattalar rahbarligi ostida o'z faoliyatini tashkil qilish, o'z vaqtida topshiriqlarni bajarish;

- munosabatda bo'lish, ular kuchli, tashabbuskor, ishlashga ijodiy yondashishni bilishadi, lekin tayinlangan ishlar vijdonan, faqat kattalar rahbarligi ostida o'z vaqtida amalga oshiriladi;

- ular har doim faol emas, maqsadga erishishda qat'iyatlilikni qisman namoyon eta oladi.

Past darajadagi:

-bolalar iqtisodiy tushunchalarning ma'nosini tushuntira olmaydi, oila ehtiyojlariga qiziqish ko'rsatmaydi, ota-onalarning ishi, zamonaviy jamiyatning atrofidagi hodisalari, nutqda iqtisodiy so'zlarni ishlatmaydi;

-samarali faoliyatga qiziqish bildirmaydi, faqat tashqi kuzatuvchilar sifatida harakat qiladi;

-ular uy yumushlarini oxirigacha olib kelmaydilar, birgalikda mehnat faoliyatini amalga oshirish jarayonida qanday muzokara qilishni bilishmaydi, tezda ishlashga qiziqishlarini yo'qotadilar va o'z ishlarini qoldirib, o'yinga qaytishadi;

-shaxsiy va ijtimoiy mulkka nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga moyil emaslar;

-vazifani bajarayotganda ular o'z natijalarida hech qanday qiziqish bildirmaydi;

-mas'uliyatsiz, tashabbuskor, maqsadga erishishda qat'iyatlilikni ko'rsatmaydi. Mazkur iqtisodiy ta'lim darajasini 6-7 yoshdagi bolalarda aniqlash uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin: intervyular, shaxsiy suhbatlar, kuzatish. Ularga "Odamlarga pul nima uchun kerak?", "Reklama nima uchun qilinadi?", "Nega kitob, o'yinchoq, buyumlar, tabiatni muhofaza qilishimiz kerak?," "Do'konga borsang oilaga nimalarni sotib olish kerak?" kabi savollar bilan murojaat qilish orqali bolaning iqtisodiy tafakkurini aniqlash mumkin [12].

Pedagog va ota-onalar bank va bankomat haqida to'liq va aniq ma'lumotlarni bilishlari kerak. Chunki bolalar bergan savollarga taxminan yoki noto'g'ri berilgan javob bolalardagi moliyaviy savodxonlikni kutilayotgan natijalarini oqlamaydi. Nafaqat iqtisodiyot sohasiga oid bilimlar balki kundalik hayotdagi barcha bolalar savollariga pedagoglar va ota-onalar aniq va kerakli ma'lumotlarni berishlari lozim. Iqtisodiy tarbiya bo'yicha quyidagi ma'lumotlarni taklif etamiz:

Bankning hozirgi zamon vazifalari;

1. Vositachilik roli jismoniy shaxslardan qabul qilib olgan mablag' larni yangi binolar, asbob-uskunalar va boshqa ishlab chiqarish vositalariga investitsiya qilish maqsadida kredit oladigan firma va korxonalar o'rtasida vositachi vazifasini bajaradi

2. To‘lovlarni amalga oshirishda ishtirokchilik roli tovarlar, qimmatli qog‘ozlar va ko‘rsatilgan xizmatlar uchun talabnomalar, majburiyatlar va cheklarni kliring asosida o‘zaro surishtirishga asoslangan elektron to‘lovlar orqali naqd pulsiz hisobkitoblarni olib boradi.

3. Kafolatchilik roli bank kafolatchi sifatida tovarlar va ko‘rsatilgan xizmatlar uchun to‘lovlarni to‘lashga imkoniyati yetmayotgan bank mijozlari qarzlarni akkreditiv ochish yo‘li bilan yoki faktoring operatsiyalari orqali to‘laydi.

4. Agentlik (dallollik) roli bank mijozlar mulkini boshqarish va himoya qilish, mijozning topshirig‘iga binoan uning qimmatli qog‘ozlarini muomalaga chiqarish va joylashtirish kabi yumushlarni bajarishda agentlik vazifasini o‘taydi.

5. Siyosiy roli ijtimoiy maqsadlarni hamda iqtisodiyotning rivojlanishini ko‘zlab davlat tomonidan yuritilayotgan siyosat targ‘ibotchisi vazifasini bajaradi.

Bankomat nima va nima uchun kerak?

Bankomat-bu bank xodimlarining ishtirokisiz bank operatsiyalarini amalga oshirish uchun avtomatlashtirilgan qurilma. Bankomat oddiy so‘zlar bilan aytganda, 24 soat ishlaydigan va bank kartasida asosiy moliyaviy operatsiyalarni amalga oshiradigan elektron kassir. Birinchi qurilma 1967 yilda Londonda ixtirochi jon Shepard-Barron "shokoladli pul mashinasi"ni ixtiro qilganida paydo bo‘lgan. Bugungi kunda mamlakatda 200 mingdan ortiq terminal mavjud. Asosiy afzalliklari: 24/7 mavjudligi, chiziqlarning yo‘qligi, keng joylashuv geografiyasi va ulardan foydalanish qulayligi [13].

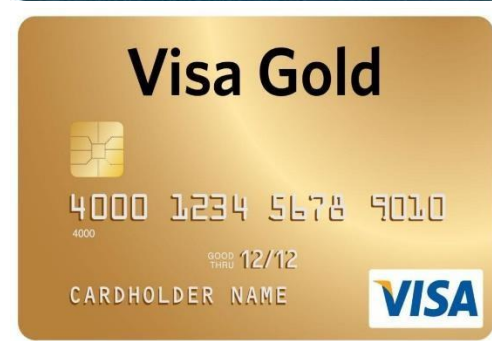
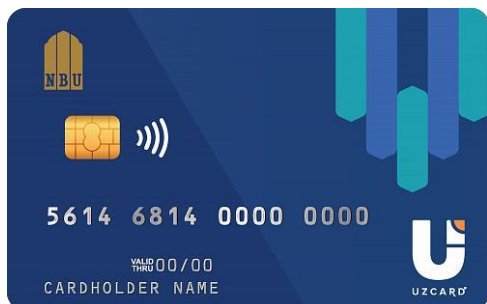
Bankomat to‘lov terminalidan qanday farq qiladi?

Ko‘pchilik pul olish moslamalarini to‘lov terminallari bilan aralashtirib yuborishadi, ammo ular tubdan farq qiladigan qurilmalardir. Naqd pul berish mashinalari har doim pul beradi, faqat bank kartalari bilan ishlaydi, kartaning PIN-kodini kiritishni talab qiladi va banklar tomonidan o‘rnatiladi.

To‘lov terminali faqat naqd pulsiz to‘lovlarni qabul qiladi, kartalar bilan ham, naqd pul bilan ham ishlaydi, 50 ming so‘mgacha bo‘lgan summalar uchun PIN-kod talab qilinmasligi va turli tashkilotlar tomonidan o‘rnatilishi mumkin [14].

Bankomat orqali qanday operatsiyalarni amalga oshirish mumkin?

Zamonaviy qurilmalar naqd pul olishdan tashqari keng ko‘lamli xizmatlarni taklif etadi. Pul berish uchun kunlik cheklovlar karta turiga qarab 50000-300000 so‘mni tashkil qiladi, "Boshqa odamlar" qurilmalari bilan ishlashda 1-3% komissiya olinadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan iqtisodiy tarbiya jarayonlarini elementar matematika ta'limiy faoliyatlarida, "Tejamkor bola" to'garagida tashkil etilishi mumkin. Bolalarda iqtisodiy tarbiya oilalar bilan hamkorlikda amalga oshirilsa, kutilayotgan natijalar samarali bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga bankomatlar haqidagi ma'lumotlarni pedagoglar va ota-onalar quyidagi tarzda olib borishlari mumkin [15].

Xulosa

Xulosa qilib aytish mumkinki, bolaning kelajak hayotdagi faolligi, uning farovon va to‘kin yashashi haqidagi tasavvurlari, bilim, malaka va ko‘nikmalari 4 yoshdan shakllantirilib borilishi lozim. Ko‘rsatkichi past darajadagi bolalar bilan yakka ishlash, ularni kelajak hayotga tayyorlash maqsadga muvofiq.

Adabiyot ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami. – Toshkent, 2022. – PF-60.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 08.04.2025 yildagi 210-son “2025-2030-yillarda Davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”
3. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi– T.:2022
4. Krasnoperova I.V. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarning moliyaviy savodxonligi asoslarini shakllantirishga zamonaviy yondashuvlar / I.V. Krasnoperova // Vestnik Shadrinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. – 2023 yil. – No 1 (57). – 14-20-betlar.
5. Zinoveva T.A. Pedagogicheskie usloviya razvitiya finansovogo gramotnosti u starshikh doshkolnikov – 2020 yil. - No 1 (28). – 36-38-betlar
6. N.Abdullayeva, D.Dustov, M.Rustamova, M.Fayzullayeva, M.Rizayeva, X.Mamatova, Sh.Kattaxodjayeva, F.Po‘latov. “Metodik mahorat kuni” va “Metodik mahorat soati” (o‘quv qo‘llanma)- 2025 yil.– 60-69-betlar.
7. Rizayeva M.M. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlanish markazlarini modellashtirish // “Maktabgacha ta’lim tizimi uchun pedagog kadrlar tayyorlash: Xalqaro ilmiy-amaliy konf. maqola. to‘p. – Toshkent, 2023 yil, 22-23 noyabr. – B. 315-316.
8. M. Berdiyeva and B. Saydinova, “O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimining zamonaviy rivojlanish yo‘nalishlari,” *Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnali*, vol. 3, no. 11, 2025.
9. S. Ruzieva, “Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishda faoliyatning o‘rni,” *Buxoro Davlat Pedagogika Instituti Jurnali*, vol. 1, no. 1, 2021.
10. S. S. Musirmonova, “Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishning mazmun mohiyati,” *Science and Education*, vol. 5, no. 6, pp. 216–221, 2024.
11. N. Samandarova, “Iqtisodchilarning kasbiy faoliyatida ingliz tilining o‘rni va ahamiyati,” *Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnali*, vol. 3, no. 9, 2025.

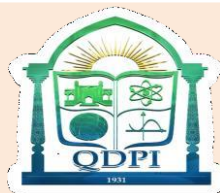
12. M. Raximova, “Umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruvida ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini shakllantirishdagi tashqi ta’sirlar,” *Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnal*, vol. 3, no. 9, 2025.

13. A. Z. Sharipov, “Pedagogik modellashtirishning o‘ziga xos jihatlari va nazariy asoslari,” *Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnal*, vol. 3, no. 9, 2025.

14. D. R. Djuraeva, “Maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning zamonaviy tendentsiyalari,” *Uslubiy qo‘llanma*, p. 15, 2015.

15. Y. Baratova, “Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning ahamiyati,” *O‘zbekiston–2030: Innovatsiya, fan va ta’lim istiqbollari. IV Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari*, vol. 1, no. 4, pp. 203–206, 2025.

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI**
(2025-yil 12-son)

**PEDAGOGIKA
PEDAGOGY**

UO‘K: 316.23

IJTIMOIIY ONGNING MOHIYATI VA NAMOYON BO‘LISH XUSUSIYATLARINI O‘RGANISHNING AHAMIYATI

Ergashev Ixtiyorjon Saypidinovich

*Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi dotsenti, f.f.n.
“University of Economics and Pedagogy” NOTM*

Annotatsiya. Ijtimoiy ong tushunchasi jamiyatda mavjud bo‘lgan va uning a‘zolarining xulq-atvoriga ta’sir etuvchi munosabatlar, e’tiqodlar, qadriyatlar va me’yorlar tizimini o‘z ichiga olgan murakkab hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy ong, individual ong, odatiy va nazariy ong, ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy mafkura, milliy mafkura, axborot dunyosining globallashuvi.

Аннотация. Понятие общественного сознания представлено как сложное явление, охватывающее систему установок, убеждений, ценностей и норм, существующих в обществе и влияющих на поведение его членов.

Ключевые слова: Общественное сознание, индивидуальное сознание, традиционное и теоретическое сознание, социальная психология и социальная идеология, национальная идеология, глобализация информационного мира.

Annotation: The concept of public consciousness is presented as a complex phenomenon encompassing a system of attitudes, beliefs, values, and norms that exist within society and influence the behavior of its members.

Keywords: Public consciousness, individual consciousness, traditional and theoretical consciousness, social psychology and social ideology, national ideology, globalization of the information world.

KIRISH. Ushbu maqolada ijtimoiy ong ham mavhum tushuncha, ham hodisa sifatida tahlil qilinadi. Unda jamoat ongiga asos bo‘lgan umuminsoniy qonuniyat va tamoyillarni tushunish, uning mavhum va konkret ko‘rinishlarining o‘zaro bog‘liqligi muhimligi ta’kidlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqotning metodologiyasi va tashkil etilishida kompleks yondashuv (dialektik, analitik va fenomenologik) qo‘llaniladi. Gegel falsafasi metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotning yangiligi jamoatchilik ongini nazariy konstruksiya, mavhum g‘oya (kontsepsiya) va empirik voqelik (hodisa) sifatida tekshirishdadir. Ijtimoiy ongning mohiyati uning rasmiy va mazmunli tomonlari doirasida ochib beriladi. Ongning individual sub'ektivligi o'z-o'zini anglash tabiatini va uning axloq bilan aloqasini shakllantiradigan kengroq ijtimoiy va madaniy tizimlar doirasida namoyon bo'ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Odamzod bir-biri bilan aloqalarini tartibga solib turadigan ma’naviy, axloqiy mezonlar, umumiy qarash va intilishlar, manfaat va maqsadlar ham borligini anglaganidayoq, ijtimoiy ong mavjudligiga ishongan. Jamiyat murakkab va serqirra hodisa. Uning xilma-xil sohalarida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar kishilar ongida o‘z aksini topmasligi mumkin emas. Ana shu jarayonni ifodalash uchun, odatda, ijtimoiy va individual ong tushunchalarini ishlatamiz. Xo‘sh bu tushunchalarning farqi nimada, ular qanday qonuniyatlar asosida rivojlanadi? Ijtimoiy ong tabiiy va ijtimoiy voqelikning in’ikosi, jamiyatning muayyan davriga yoki qismiga tegishli bo‘lgan umumiy his-tuyg‘ular, kayfiyatlar, qarashlar, g‘oyalar, nazariyalar majmuidir. Ijtimoiy ong tufayli jamiyatning o‘z-o‘zini anglashi sodir bo‘ladi, kechayotgan jarayonlarga munosabati shakllanadi. Ijtimoiy o‘zgarishlar bilan bir qatorda ijtimoiy ong ham o‘zgarib rivojlanib boraveradi. Ammo bundan ijtimoiy ongning taraqqiyoti faqat ijtimoiy voqelikdagi o‘zgarishlargagina bog‘liq ekan-da, degan xulosa kelib chiqmaydi. Zero, ijtimoiy ong o‘z taraqqiyotida nisbiy mustaqillik xarakteriga va ijtimoiy voqelikka faol aks ta’sir eta olish xususiyatiga ham egadir. Ijtimoiy ongning bunday xususiyatlari nimalarda ko‘rinadi? Avvalo, ijtimoiy ongga vorislik xos ekanligini ta’kidlash lozim. Bu ijtimoiy ong shakllarining o‘z rivojlanish mantiqiga, qonuniyatlariga ega ekanligida yaqqol namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, ijtimoiy ong rivojida uning turli shakllarining o‘zaro ta’siri ham muhim rol o‘ynaydi. Ijtimoiy ong, undagi o‘zgarishlar voqelikka hamma vaqt aks ta’sir etib kelgan. Bilimlar

ko‘lami, tarixiy tajriba har bir davrda ayricha bo‘lganidek, bu ta‘sirning kuchi ham turlicha bo‘lgan. Ijtimoiy ongning mohiyati uni individual ong bilan solishtirganda yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. Individual ong muayyan, guruh, elat, millatga mansub bo‘lgan ayrim kishining ongi bo‘lib, jamiyatdagi voqelik va real borliqning alohida olingan shaxsning ongida aks etishdir. Ijtimoiy va individual ongning mohiyatini chuqurroq anglash uchun ular o‘rtasidagi o‘xshash va farqli tomonlarni tushunib olish maqsadga muvofiqdir. Ijtimoiy va individual ong o‘rtasidagi o‘xshashlik bir tomondan, har ikkalasining ham ijtimoiy voqelikni aks ettirishida ko‘rinadi. Boshqa tomondan, ijtimoiy ong voqelikni individ ongi orqali aks ettiradi. Chunki, ijtimoiy voqelikda yuz beradigan o‘zgarishlar avvalo, alohida kishilar ongida o‘z aksini topadi va undan so‘nggina ijtimoiy ongda gavdalanadi. Ijtimoiy ong bilan individual ong o‘rtasida farqli tomonlar ham mavjudki, ular quyidagilarda ko‘rinadi: Birinchidan, individual ongning sohibi, sub‘ekti alohida olingan individ bo‘lsa, ijtimoiy ongning sub‘ekti jamiyatdir. Ikkinchidan, ularning farqi shakllanish shart-sharoitlarida ko‘rinadi. Zero, ijtimoiy ong ijtimoiy voqelikning in‘kosi bo‘lsa, individual ong taraqqiyotiga ijtimoiy ong bilan bir qatorda shu shaxsgagina xos bo‘lgan temperament, xarakter kabi xususiyatlar, uning moddiy ahvoli, oilaviy, diniy, milliy-madaniy mansubligi kabi omillar, hamda u bevosita tortilgan ijtimoiy munosabatlarning xarakteri ham muayyan darajada ta‘sir ko‘rsatadi. Boshqacha aytganda, ijtimoiy ongga keng qamrovlilik, individual ongga esa o‘ziga xoslik, betakrorlik xosdir. Uchinchidan, ijtimoiy ong ijtimoiy voqelikni aks ettirganligi uchun muayyan qonuniyatlarga bo‘ysunadi, ular asosida rivojlanadi. Individual ong esa, ayrim individning tug‘ilishi bilan shakllanib, taraqqiy qilib borib, uning vafoti bilan barham topadi. Ammo bu individ ongining butunlay barham topishini hamma vaqt ham anglatavermaydi. Chunki inson ongi u yaratgan asarlar, kashfiyotlar shaklini olib, keyingi avlodlar tomonidan meros sifatida qabul qilib olinishi mumkin. Masalan, Gippokrat va ibn Sino ta‘limotlari, Aflotun va Beruniyning g‘oyalari, Navoiy va Gandining gumanizmi kishilar uchun hamon katta ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. To‘rtinchidan, individual ong ayrim sohalarida ijtimoiy ongdan o‘zib ketishi yoki orqada qolishi mumkin. Fan tarixida keskin burilishlar yasagan olimlarning, jamiyat taraqqiyotining istiqbollarini oldindan aytib bergan mutafakkirlarning qarashlari individual ong ba‘zan ijtimoiy ongdan nechog‘lik ilgarilab ketishi mumkinligiga yorqin misol bo‘la oladi. Ijtimoiy ongning strukturasi ijtimoiy munosabatlar va kishilar faoliyatining turlari bilan belgilanadi. Odamlar faoliyati qanchalik xilma-xil, ularning ijtimoiy munosabatlari qanchalik boy bo‘lsa, ijtimoiy ong ham shunchalik boy va murakkab bo‘ladi. Voqelikni aks ettirish darajasiga ko‘ra, ijtimoiy ong odatiy va nazariy ongga bo‘linadi. Odatiy ong hayotiy tajriba asosida vujudga kelgan oddiy xulosalar, qarashlar majmuidan iborat bo‘lib, kishilarning kundalik hayotidagi voqealarni aks ettiradi va rivojlanadi. Uning sohiblari – sub‘ektlari alohida olingan shaxslarning hayotiy tajribasi, qiziqishlari, qobiliyatlari, bilimlari, hayotda egallangan mavqelari hech qachon bir xil bo‘lmaydi. Odatiy ongda nazariy bilimlarga dalil va asos bo‘lib xizmat qiladigan elementlar bo‘ladi. Olimlar, san’atkorlar turli nazariyalar,

badiiy obrazlar yaratishda hayotiy-kundalik ongga asoslanadilar, undan ma'naviy oziq oladilar. Odatiy ongda xalq donishmandligi, an'ana va urf-odatlar, kundalik turmush qoida va talablari, tabiat haqidagi bilimlar, shuningdek turli uydirmalar, noto'g'ri qarashlar ham o'z ifodasini topadi. Ko'p asrlik hayotiy tajribani ixcham shaklda o'zida mujassamlashtirgan xalq maqollari bunga misol bo'la oladi. Odatiy ong sof holda uchramaydi. Chunki, inson farzandi go'daklik davridanoq o'z atrofida gilar, so'ngra kitoblar, ta'lim tizimi yordamida inson zakovati erishgan ilmiy bilimlarni ham o'zlashtirishga kirishadi. Boshqacha aytganda, sodir bo'layotgan voqealarga nafaqat o'z tajribasi, balki ilmiy bilimlar nuqtai nazaridan ham baho bera boshlaydi, nazariy ong ta'sirida bo'ladi. Xo'sh, nazariy ong deganda nimani tushunish kerak? Nazariy ong deganda nazariyotchilar, olimlar ishlab chiqqan nazariy qarashlar va ilmiy bilimlar tizimi tushuniladi. Odatiy ongdan farqli o'laroq nazariy ong o'zgaruvchan xarakterga ega. Bu o'zgaruvchanlik ilmiy bilimlarning shiddatli rivojlanishi, voqelik haqidagi bilimlarning doimiy chuqurlashib va kengayib borishi bilan belgilanadi. Shuningdek, odatiy ongga voqealarning tashqi tomonini ifodalash xos bo'lsa, nazariy ong voqealarning mohiyatini, rivojlanish qonuniyatlarini aks ettiradi. Shuning uchun ham u odatiy ongga faol ta'sir qila oladi va kundalik tajriba asosida hosil qilingan bilimlarni saralashga yordam beradi. Ijtimoiy psixologiya sotsial muhit, kundalik turmush sharoitlari ta'siri ostida vujudga keladi va rivojlanadi. Uni subektiga ko'ra muayyan ijtimoiy guruh, elat, millat psixologiyasi kabi turlarga bo'lish mumkin. Tarixga nazar tashlar ekanmiz, ayrim hududda yashagan aholining doimiy aloqada bo'lishi, o'zaro ta'siri, munosabati natijasida tilda, madaniyatda umumiylikning shakllanishga ta'sir qilganligini ko'ramiz. Bunday sharoitda psixologiyada ham o'xshash tomonlar yuzaga kela borganligi tabiiy, albatta. Alohida olingan bir millatga xos bo'lgan psixologik jihatlarni ushbu millat bosib o'tgan tarixiy yo'ldan, xalqaro iqtisodiy, siyosiy, madaniy munosabatlardan qidirish zarur. Ijtimoiy voqelikning o'zgarishi bilan milliy psixologiyaga xos bo'lgan xususiyatlar ham o'zgarib boradi. Ammo bu o'zgarishlar nisbatan sekin kechganligi tufayli, u hamma vaqt ham tezda ko'zga tashlanavermaydi. Milliy psixologiyaga xos jihatlarni ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy o'zgarishlarni amalga oshirishda inobatga olish muhim ahamiyatga egadir. Bu amalga oshirilayotgan siyosatning xalq ko'nglidan chuqur joy olishini hamda ushbu o'zgarishlarning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Ijtimoiy mafkura (ideologiya) ijtimoiy psixologiyadan tubdan farq qiladi. Ijtimoiy psixologiya sotsial guruhlar hayotini muayyan his-tuyg'ular, kayfiyatlarda bevosita aks ettirsa, ijtimoiy ideologiya sotsial guruhlar ehtiyojlari, manfaatlarining ichki mohiyatini, sababini har xil g'oyalar, nazariyalar, ta'limotlar shaklida aks ettiradi. Shuning uchun ham u ijtimoiy hayotga aks ta'sir o'tkaza olish xususiyatiga ega bo'ladi. Ayni paytda, ideologiyaning g'oyalar tizimi sifatida chiqishida, uning o'zi uchun katta xavf ham yashiringanligini ta'kidlash zarur. U real voqelikdan, shu jumladan, kishilar ruhiyatida sodir bo'layotgan jarayonlardan uzoqlashib realligini yo'qotgan g'oyalarga ham aylanib qolishi mumkin. Bunday hollarda mafkura taraqqiyot tormoziga aylanib, oxir-oqibatda halokatga yuz tutadi. Ijtimoiy ong va uning

darajalari haqidagi mulohazalar yakunida ijtimoiy ongning axloqiy, diniy, estetik, siyosiy, huquqiy, fan, falsafa kabi shakllari ajratilishini ta’kidlash lozim. Nima uchun ijtimoiy ongning aynan yuqoridagi shakllari ajratiladi? Boshqacha aytganda, ular qanday mezonlar asosida farqlanadi? ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy ong shakllarini farqlashning to’rt mezonlari ajratilgan. Avvalo, ijtimoiy ong shakllarining xilma-xilligi ob’ektiv olamning turli-tumanligidan, voqelikning muayyan tomonlarinigina aks ettirishidan kelib chiqishini ko’rsatish zarur. Sodda qilib aytganda, ijtimoiy ong shakllari, birinchi navbatda, o’zlarining aks ettirish ob’ektiga ko’ra farqlanadi. Ayni paytda, ijtimoiy ong shakllari bir-biridan voqelikni aks ettirish usuliga ko’ra ham ajralib turadi. Masalan, huquqiy ong normalar, qonunlar, qoidalar vositasida, estetik ong esa- badiiy obrazlar yordamida voqelikni aks ettirishini bir qarashdayoq sezish mumkin. Ijtimoiy ong shakllari o’rtasidagi farqni ular rivojlanishining o’ziga xosligida ham kuzatish mumkin. Fan taraqqiyoti ob’ektiv olam haqidagi yangidan-yangi bilimlarning yuzaga kelishi, chuqurlashib, kengayib borishi bilan dinning rivojlanishi esa, uning ijtimoiy hayotning turli sohalariga, kishilar faoliyati va turmush tarziga ta’sirining o’sib borishi bilan xarakterlanishi fikrimizga dalil bo’la oladi. Va nihoyat, ijtimoiy ong shakllari bajaradigan funktsiyalarining o’ziga xosligi bilan ham ajralib turishini ta’kidlash zarur. Bunda, har bir ijtimoiy ong shakli bajaradigan funktsiyalar tizimida bittasi asosiy, markaziy, sistema yaratuvchi funktsiya sifatida chiqishi kuzatiladiki, boshqa funktsiyalar ana shu funktsiya atrofida birlashadi. Fanda – bilish, axloqda – tartibga solish, dinda – dunyoqarash, san’atda – tarbiyaviy vazifalar ana shunday tizim yaratuvchi funktsiyalar sifatida ko’rish mumkin. Ijtimoiy ongning barcha shakllariga bilish, tarbiyalash, qadrlash kabi vazifalarning xosligi, ayni paytda, bunday o’xshashlikning din va falsafa, axloqiy va huquqiy ong o’rtasida yana ham kuchliligi bunga misol bo’la oladi. Axborot dunyosining globallashuvi va uning ijtimoiy ongga ta’siri katta bo’lmoqda. XX asr axborot uzatishga xizmat qiladigan texnik vositalarning keskin va shiddatli taraqqiy etishiga yo’l ochdi. Ayni paytda, ular madaniyat rivojiga ta’sir qilish imkoniyatlarini ham o’stirib yubordi. Shundan kelib chiqqan holda, madaniyat yutuqlarini tezlik bilan ommalashtirish, tarqata olish imkoniyati yaratilmoqda. Planetaning turli burchaklarida dunyoga kelayotgan madaniyat namunalarini millionlarning ma’naviy ozig’iga aylantirayotgan ommaviy axborot vositalarining — gazeta, jurnallar, radio, televidenie, videotexnika, kino kabi hodisalarning roli bu jarayonda katta bo’lmoqda, axborot sohasida globallashuv sodir bo’lganligini ko’rsatmoqda. Ammo bu jarayonning intensivlashuvi va globallashuvi yuqoridagi kabi ijobiy jihatlar bilan bir qatorda ayrim salbiy natijalarini ham namoyon etmoqda. Bu tor guruh, g’arazli iqtisodiy, siyosiy, geostrategik manfaatlaridan kelib chiqqan holda, kishilar dunyoqarashi, ijtimoiy ongga ta’sir qilishning yangidan-yangi yo’llari va vositalaridan foydalanishga urinishda ko’rinmoqda.

XULOSA

Xulosa kilib aytganda, yuqorida qayd etilgan mezonlar faqat birgalikda olingandagina, ijtimoiy ong shakllarini farqlashga xizmat qilishi, metodologik ahamiyatga ega bo’lishi

mumkin. Kishilik jamiyati taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida ijtimoiy ongning axloqiy, diniy, estetik, siyosiy, huquqiy, fan, falsafa kabi shakllarining hammasi ham bo‘lmagan. Jamiyatda muayyan ehtiyojlar va ma‘naviy ishlab chiqarishning yangi sohalari paydo bo‘lishi bilan ijtimoiy ongning yangi shakllari ajralib chiqa boshlaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, yuqorida aytilgan ijtimoiy ong shakllarini tugal deb hisoblash xato bo‘lur edi. Jumladan, so‘nggi paytda ko‘pgina ilmiy adabiyotlarda ekologik ongni ijtimoiy ongning mustaqil shakli sifatida ajratishga urinish rasm bo‘layotganligini ta‘kidlash zarur.

Aytish mumkinki, bugungi kunda kishilar ongida hukmronlikka erishish, ularning tafakkur tarzi va qadriyatlarini o‘ziga bo‘ysundirish turli ko‘rinishlardagi maqsadlarga erishishning asosiy yo‘li bo‘lib qolmoqda. Ana shunday vaziyatda kishilar ongida sobitlik, Vatanga muhabbat tuyg‘usi, o‘z yurtining ertangi kuniga ishonch ustuvor bo‘lmog‘iga erishish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — T.: O‘qituvchi, 1993.
2. Ergashev I. S. Mas’uliyat tushunchasining zamonaviy talqinlariga falsafiy yondashuv. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2024. 4-son. 571-b.
3. Галкин А.А. Власть и политический капитал (размышления на досуге) // Полития: Анализ. Хроника. Прогноз (Журнал политической философии и социологии политики). 2013. № 4 (71). С. 6-22. Гегель Г. Феноменология духа. М., 2000. 495 с. Гегель Г. Философия права. М., 1990. 524 с.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / пер. с фр. А.Б. Гофмана. М., 1996. 432 с.
5. Уледов А.К. Духовная жизнь общества: методологии исследования. М., 1980. 271 с.
6. Уледов А.К. Структура общественного сознания. М., 1968. 324 с.
7. Cooley Ch.H. Social consciousness // American Journal of Sociology. 1907. Vol. 12, no. 5. P. 675-694. Hegel G. Grundlinien der Philosophie des Rechts. Leipzig, 1911. 384 p.

OLIV TA‘LIMDA INGLIZ TILI O‘QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Suyarova Mavjuda Ergashevna,

“Fakultetlararo xorijiy tillar” kafedrası katta o‘qituvchisi,

Qarshi Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti.

mavjudasuyarova@gmail.com.

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta‘limda ingliz tili darslarini samarali tashkil etishda interfaol metodlarning o‘rni va pedagogik ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilinadi. Interfaol ta‘lim texnologiyalarining mazmuni, ular asosida talabalarda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari, dars jarayonida qo‘llash mexanizmlari hamda o‘qituvchi faoliyatining o‘ziga xos jihatlari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy ta‘lim jarayonida ingliz tili o‘qitishning innovatsion yondashuvlari, raqamli vositalar bilan integratsiyasi ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: interfaol usullar, kommunikativ kompetensiya, oliy ta‘lim, ingliz tili, innovatsion pedagogika, raqamli texnologiyalar, talabalar faolligi.

Аннотация. В данной статье научно проанализирована роль и педагогическая значимость использования интерактивных методов в организации эффективного обучения английскому языку в высших учебных заведениях. Раскрыто содержание интерактивных образовательных технологий, возможности формирования коммуникативной компетенции обучающихся на их основе, механизмы применения данных методов в учебном процессе, а также особенности профессиональной деятельности преподавателя. Кроме того, рассмотрены инновационные подходы к обучению английскому языку в условиях современного образовательного пространства и интеграция интерактивных методик с цифровыми средствами обучения.

Ключевые слова: интерактивные методы, коммуникативная компетенция, высшее образование, английский язык, инновационная педагогика, цифровые технологии, учебная активность студентов.

Abstract. This article provides a scholarly analysis of the role and pedagogical significance of employing interactive methods in organizing effective English language instruction in higher education institutions. It reveals the essence of interactive educational technologies, explores their potential for developing students' communicative competence, and examines the mechanisms of applying these methods in the teaching process, along with

the specific features of a teacher’s professional activity. In addition, the article discusses innovative approaches to English language teaching within the context of modern education and the integration of interactive methodologies with digital learning tools.

Keywords: interactive methods, communicative competence, higher education, English language, innovative pedagogy, digital technologies, students’ learning activity.

Kirish. Globallashuv jarayonida ingliz tili xalqaro muloqot, ilm-fan va texnologiyalar tili sifatida e’tirof etilmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o‘qitish talabalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning muhim omillaridan hisoblanadi. Bugungi kunda an’anaviy ta’lim shakllari o‘rnini bosuvchi, talaba faolligiga tayanuvchi, hamkorlikda o‘qitishni rag‘batlantiruvchi interfaol metodlar ingliz tili ta’limining asosiy yo‘nalishiga aylanib bormoqda.

Interfaol usullar o‘quv jarayonini individuallashtirish, talabada mustaqil fikrlashni kuchaytirish, muloqotga kirishish, fikr almashish, tahlil qilish va ijodiy yondashuv sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan olib qaraganda, interfaol yondashuvlar nafaqat metod sifatida, balki ta’lim paradigmasining asosiy tamoyillaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Oliy ta’limda ingliz tili o‘qitish jarayonining zamonaviy talablari tobora o‘zgarib borayapti. O‘zbekistonda oliy ta’lim tizimidagi islohotlar, xususan, “Xorijiy tillarni o‘qitish tizimini takomillashtirish” bo‘yicha qabul qilingan qarorlar ingliz tili ta’limiga yangi mazmun yukladi. Bugungi kunda o‘qitish jarayonidan quyidagilar talab etiladi:

- kommunikativ yondashuvni kuchaytirish;
- ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish;
- talabalarning o‘quv jarayonida ishtirokini oshirish;
- raqamli ta’lim texnologiyalarini keng joriy etish;
- amaliy muloqotga asoslangan mashg‘ulotlar tashkil etish.

Shu nuqtai nazardan, interfaol metodlar ingliz tilini o‘rgatishning tabiiy va amaliy vositasi sifatida alohida e’tibor talab qiladi.

Interfaol usullarning nazariy-metodik asoslari interfaol ta’limning mazmunini belgilab beradi, chunki interfaol ta’lim zamonaviy pedagogikaning muhim konsepsiyalaridan biri hisoblanadi. “Interaction” atamasi talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni anglatadi. Zamonaviy manbalarda interfaol ta’lim quyidagi belgilari bilan ifodalanadi:

- ✓ Talaba markazida tafakkur - o‘quv jarayonida asosiy faol shaxs talabaning o‘zi bo‘ladi.
- ✓ Muloqotga asoslangan jarayon -dialog, bahs-munozara, guruh ishlari ustuvor bo‘ladi.
- ✓ Hamkorlikda o‘rganish - jamoaviy va juftlik faoliyati ta’lim samaradorligini oshiradi.

- ✓ Faol o‘rganish - talaba o‘zi izlaydi, tahlil qiladi, munosabat bildiradi.
- ✓ Refleksivlik - o‘z o‘rganish jarayonini tahlil qilish va baholash kompetensiyasi shakllanadi.

Interfaol metodlar talabalarning o‘quv motivatsiyasini oshirishda, ularda til ko‘nikmalarini tabiiy muhitda rivojlantirishda o‘zining samarali ta’siriga ega. Ingliz tili darslarida qo‘llaniladigan asosiy interfaol metodlarga nazar tashlaydigan bo‘lsak quyidagilarga alohida e’tibor berishimiz kerak bo‘ladi.

“Role-play” (Rollarni ijro etish). Bu metod kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda eng samarali vositalardan biridir. Talabalar haqiqiy hayotiy vaziyatlarni sahnalashtirib, muloqot, so‘rash, taklif qilish, rad etish kabi til birliklarini amaliy qo‘llaydi.

“Debate” (Bahs-munozara) Talabalar murakkab mavzu bo‘yicha ikki guruhga bo‘linib, dalillash, o‘z fikrini himoya qilish, tahliliy fikrlash kabi ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

“Think-Pair-Share” (O‘yla -Juftlikda muhokama qil - Ulash). Bu metod darsning barcha bosqichlarida qo‘llashga qulay bo‘lib, talabani mustaqil fikrlashga va hamkorlikda ishlashga undaydi.

“Brainstorming” (Aqliy hujum). Yangi mavzuni boshlashda juda samarali bo‘lib, talabalarning ijodiy fikrlashini faollashtiradi.

“Interactive games” (Interfaol o‘yinlar). Quizlar, kahoot, word-puzzle, vocabulary challenges kabi raqamli yoki an’anaviy o‘yinlar dars motivatsiyasini oshiradi.

Interfaol usullar ingliz tili darslari orqali quyidagi kompetensiyalarni shakllantiradi:

- ✓ kommunikativ kompetensiya - tinglab tushunish, fikr bildirish, muloqotga kirishish;
- ✓ ijtimoiy kompetensiya – hamkorlikda ishlash, jamoada faol bo‘lish;
- ✓ axborot kompetensiyasi – raqamli platformalardan foydalanish;
- ✓ refleksiv kompetensiya – o‘z faoliyati va o‘rganish jarayonini tahlil qilish;
- ✓ madaniyatlararo kompetensiya – ingliz tilida muloqot qilish madaniyatini o‘zlashtirish.

Interfaol usullarni qo‘llash jarayonida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki fasilitator, koordinator, motivator, jarayon tashkilotchisi sifatida faoliyat olib boradi. Interfaol darslarda o‘qituvchidan yuqori metodik tayyorgarlik, dars ssenariysi, raqamli platformalardan foydalanish ko‘nikmalari va talabalarni baholashning zamonaviy yondashuvlarini qo‘llash talab etiladi.

Interfaol metodlar samaradorligini oshirishning raqamli yechimlari tobora o‘zgarib borayotganligi hozirgi paytda yaqqol ko‘zga tashlanayapti. Bugungi kunda ingliz tili darslarida quyidagi raqamli vositalar interfaollikni kuchaytiradi:

- ❖ Kahoot, Quizizz, Quizlet - interfaol testlar;
- ❖ Padlet, Mentimeter -guruh fikrlarini onlayn jamlash;
- ❖ Google Classroom, Moodle - topshiriqlarni boshqarish;

❖ AI asosidagi vositalar - talaffuzni avtomatik tekshirish, eshitish matnlarini generatsiya qilish, leksik mashqlar yaratish.

Raqamli muhit interfaollikni kuchaytirib, ingliz tilini o‘qitishda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa. Oliy ta’limda ingliz tili darslarida interfaol usullarni qo‘llash talabalarning til kompetensiyalarini rivojlantirishning eng samarali yo‘llaridan biridir. Interfaol metodlar o‘quv jarayonini jonlantiradi, talaba faolligini oshiradi, amaliy muloqot ko‘nikmalarini mustahkamlaydi va raqamli ta’lim platformalari bilan uyg‘unlashgan holda yuqori natijalar beradi.

Zamonaviy o‘qituvchi interfaol darsni nafaqat metod jihatdan, balki texnologik, psixologik va didaktik yondashuvlar bilan uyg‘un holda tashkil etishi zarur. Natijada, ingliz tili ta’limi kompetensiyaga asoslangan, innovatsion va samarali tizimga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Ахмедова, Д. А. Интерактивные методы обучения в высшей школе. Ташкент: Фан ва технология, 2021. 215 б.
2. Brown, H. D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. New York: Pearson Education, 2015. 482 p.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 289 p.
4. Larsen-Freeman, D. Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press, 2013. – 252 p.
5. Умарова, М. Б. Интерактивные технологии в системе современного образования. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2020. 168 б.
6. Harmer, J. The Practice of English Language Teaching. 5th ed. Harlow: Longman, 2015. 446 p.
7. Nunan, D. Task-Based Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 290 p.
8. Карабаева, Н. К. Коммуникативная компетентность студентов в условиях интерактивного обучения. Педагогика ва психология журнали. 2022. №4. Б. 73-80.
9. Nation, I. S. P., & Newton, J. Teaching ESL/EFL Listening and Speaking. New York: Routledge, 2009. 230 p.
10. Rozaqova, G., & Tolipova, S. Innovative Pedagogical Technologies in Teaching Foreign Languages. Tashkent: Innovatsiya, 2021. 176 p.
11. European Commission. Key Competences for Lifelong Learning. 2018. <https://education.ec.europa.eu>
12. Hockly, N., Dudeney, G., & Pegrum, M. Digital Language Learning. London: Routledge, 2022. 214 p.

13. Jalolova, M. Ingliz tili o‘qitish jarayonida interfaol usullar qo‘llanishining samaradorligi. // Oliy ta’lim muammolari. 2023. №2. B. 55-61.

**AI TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA ADAPTIV ELEKTRON TA'LIM
PLATFORMALARINI YARATISH VA METODIKASINI OPTIMALLASHTIRISH**

*Andijon davlat pedagogika instituti
Aniq va tabiiy fanlar fakulteti
Matematika va informatika kafedrasi o'qituvchisi
Abdunabiyeva Maftunaxon Solijon qizi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari asosida adaptiv elektron ta'lim platformalarini yaratish va ularning metodikasini optimallashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda AI algoritmlarining o'quvchilarning individual ehtiyojlari, bilim darajasi va o'qish uslublariga moslashish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, platforma modullarini loyihalashda ma'lumotlarni tahlil qilish, avtomatik baholash, o'qituvchiga yordamchi tizimlarni integratsiyalash va foydalanuvchi tajribasini yaxshilash bo'yicha metodik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Natijalar AI asosida yaratilgan adaptiv o'quv muhitining o'quv samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, adaptiv ta'lim, elektron ta'lim platformasi, metodika, raqamli pedagogika, avtomatlashtirilgan tahlil, o'quv jarayoni.

Annotation. This article explores the development of adaptive e-learning platforms based on artificial intelligence (AI) technologies and the optimization of their methodological framework. The study examines how AI algorithms adapt to learners' individual needs, knowledge levels, and learning styles. It also presents methodological approaches for designing data-driven modules, automated assessment tools, teacher-assisting systems, and user experience optimization. The findings confirm that AI-based adaptive learning environments significantly enhance educational effectiveness and personalized instruction.

Keywords: artificial intelligence, adaptive learning, e-learning platform, methodology, digital pedagogy, automated analysis, learning process.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы создания адаптивных электронных образовательных платформ на основе технологий искусственного интеллекта (AI) и оптимизации их методики. В исследовании анализируются возможности алгоритмов AI адаптироваться к индивидуальным потребностям, уровню знаний и стилям обучения студентов. Также разработаны методические подходы к проектированию модулей анализа данных, автоматической оценки, интеграции вспомогательных систем для преподавателя и улучшения пользовательского опыта.

Результаты подтверждают эффективность использования адаптивной образовательной среды на основе AI для повышения качества обучения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, адаптивное обучение, электронная образовательная платформа, методика, цифровая педагогика, автоматизированный анализ, учебный процесс.

Kirish. So‘nggi yillarda sun‘iy intellekt (AI) texnologiyalari ta‘lim tizimida tub o‘zgarishlarni amalga oshirishga zamin yaratmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlari, masofaviy o‘qitishning kengayishi va o‘quv jarayonini individuallashtirish zarurati ta‘limda adaptiv yondashuvlarning ahamiyatini yanada oshirdi. An‘anaviy elektron ta‘lim tizimlari o‘quvchilar ehtiyojlariga to‘liq moslasha olmasligi sababli, ularni sun‘iy intellekt algoritmlari bilan boyitish – zamonaviy pedagogik jarayonning ustuvor yo‘nalishiga aylanmoqda.

Adaptiv elektron ta‘lim platformalari o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘rganish tezligi va qiziqishlariga mos ravishda o‘quv materialini avtomatik tarzda moslashtiruvchi tizimlar bo‘lib, ular shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim tamoyillarini amaliyotga tatbiq etishga imkon beradi. AI algoritmlari yordamida tizim foydalanuvchining o‘quv faoliyatini tahlil qiladi, natijalarni baholaydi va keyingi bosqich uchun optimal o‘quv yo‘nalishini tavsiya etadi. Shu tariqa, o‘quv jarayoni statik emas, balki dinamik, interfaol va doimiy ravishda takomillashuvchi tizimga aylanadi.

Bugungi kunda dunyo miqyosida Coursera, Khan Academy, Duolingo, va Smart Sparrow kabi platformalar adaptiv o‘qitishning muvaffaqiyatli namunalarini taqdim etmoqda. O‘zbekistonda esa “Raqamli ta‘lim” konsepsiyasi va “Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot strategiyasi” doirasida AI asosidagi o‘quv tizimlarini joriy etish masalalari dolzarb yo‘nalish sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan, AI texnologiyalarini qo‘llagan holda adaptiv elektron ta‘lim platformalarini yaratish nafaqat o‘quv jarayonining sifatini oshiradi, balki ta‘limning demokratik va inklyuzivligini ham ta‘minlaydi.

Mazkur maqolada AI asosida adaptiv elektron ta‘lim tizimlarini yaratish jarayonining texnologik va metodik jihatlari, shuningdek, ularni samarali ishlatish mexanizmlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — sun‘iy intellekt yordamida o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta‘lim jarayonini optimallashtirish metodikasini ishlab chiqish va tajriba asosida ularning o‘quv natijalariga ta‘sirini aniqlashdir.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. So‘nggi o‘n yilliklarda ta‘lim sohasida sun‘iy intellekt (AI) texnologiyalarining qo‘llanilishi ilmiy izlanishlarning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, UNESCO (2023) tomonidan e‘lon qilingan “AI in Education” hisobotida sun‘iy intellektning o‘qitish samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning individual o‘zlashtirish darajasini aniqlash va adaptiv o‘qitish tizimlarini shakllantirishdagi ahamiyati alohida ta‘kidlangan. Shuningdek, OECD (2022) ma‘lumotlariga ko‘ra, adaptiv elektron platformalar

o‘quvchilarning motivatsiyasini 30–40% ga oshirganini, ularning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini esa 25% ga yaxshilaganini ko‘rsatgan.

Mahalliy tadqiqotlar qatorida A. Nasirov (2021), D. Jo‘rayev (2022) hamda B. Abduqodirov (2023)larning ishlarida O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli o‘qitish jarayonlarini avtomatlashtirish va AI komponentlarini integratsiyalash muammolari yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida asosiy e’tibor elektron ta’lim muhitining pedagogik, texnologik va metodik komponentlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikka qaratilgan.

Ushbu maqolada adaptiv elektron ta’lim platformasini yaratish jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ✓ **Tizimli yondashuv metodi:** ta’lim tizimini butunlikda tahlil qilish, uning barcha tarkibiy qismlarini (pedagogik, texnologik, psixologik va analitik) integratsiyalash asosida.
- ✓ **Eksperimental-tajriba metodi:** AI asosida ishlab chiqilgan adaptiv o‘quv moduli sinovdan o‘tkazildi va o‘quvchilarning natijalari an’anaviy o‘qitish bilan solishtirildi.
- ✓ **Statistik va korrelyatsion tahlil:** o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi, o‘qish tezligi va test natijalari orasidagi bog‘liqlik aniqlanib, ularning AI tizimi ta’siridagi o‘zgarishlari o‘lchandi.
- ✓ **Sotsiologik so‘rov metodi:** o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida AI platformasining samaradorligi, qulayligi va o‘qitish jarayoniga ta’siri bo‘yicha fikrlar yig‘ildi.

Metodologik jihatdan tadqiqot o‘zida **“Learner-centered learning”**, **“AI-driven personalization”** va **“Data-driven pedagogy”** yondashuvlarini mujassam etadi. Adaptiv platforma moduli Python dasturlash tili asosida yaratilgan bo‘lib, foydalanuvchi faoliyati va javoblar statistikasi asosida shaxsiy o‘quv yo‘nalishini avtomatik tanlaydigan AI algoritmlari integratsiya qilingan.

Natijalar va tahlil. Tajriba ishlari Toshkent shahridagi uchta oliy ta’lim muassasasida 120 nafar talaba ishtirokida o‘tkazildi. Guruhlar ikkiga ajratildi: eksperimental (AI asosidagi adaptiv platformadan foydalangan) va nazorat (an’anaviy elektron tizimda o‘qigan). O‘quv jarayoni 4 hafta davom etgan bo‘lib, natijalar quyidagicha tahlil qilindi:

Ko‘rsatkichlar	Nazorat guruhi	Eksperimental guruhi	O‘shish foizi
Test natijalari (o‘rtacha %)	68,4%	85,7%	+25,2%
Mustaqil ishlash faolligi	60%	83%	+23%
O‘quv motivatsiyasi (so‘rovnoma asosida)	70%	91%	+21%
Platformadan qoniqish darajasi	65%	95%	+30%

Natijalardan ko‘rinib turibdiki, AI texnologiyalariga asoslangan adaptiv ta’lim platformalari o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshirgan.

Talabalarning o‘quv faoliyati individual tezlikda moslashganligi, tizim tomonidan berilgan tavsiyalar asosida bilimni mustahkamlash imkoniyatlari kengaygan.

Tahlil natijalariga ko‘ra, AI algoritmlari foydalanuvchining test javoblarini, vaqtni, takroriy kirish chastotasini va noto‘g‘ri javoblar sonini hisobga olgan holda o‘quv kontentini qayta tuzgan. Natijada o‘rganish jarayoni **80% gacha shaxsiylashtirilgan** bo‘lib, bu an‘anaviy tizimdagi 40–45% lik moslashuv ko‘rsatkichiga nisbatan ikki baravar yuqori.

Tajriba yakunida o‘qituvchilarning 92% i AI tizimi orqali baholashning xolis va tezkorligini, o‘quvchilarning esa 89% i individual o‘quv yo‘nalishining motivatsiyani oshirganini qayd etdi.

Grafik: Adaptiv ta’lim tizimining samaradorlik dinamikasi

Munozara. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun‘iy intellekt asosida yaratilgan adaptiv ta’lim platformalari nafaqat o‘quvchilarning individual o‘zlashtirish darajasini aniqlashga, balki ularning bilim olish jarayonini doimiy ravishda optimallashtirishga imkon beradi. Mazkur tizim o‘quvchilarning xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali o‘quv materiallarini shaxsiylashtiradi, bu esa har bir talabaning o‘z imkoniyatlariga mos tarzda o‘qishiga sharoit yaratadi. Shu bois, AI texnologiyalari asosidagi ta’lim platformalari o‘qitishning an‘anaviy usullariga nisbatan yuqori samaradorlikni namoyon etmoqda.

Natijalar tahlilida kuzatilgan o‘sish tendensiyasi shuni anglatadiki, moslashuvchan algoritmlar o‘quvchilarni passiv bilim oluvchidan faol o‘rganishga undaydi. Bu jarayon o‘quvchilarning analitik fikrlash, muammoni hal etish va tanqidiy yondashish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchilar uchun ham tizim qulay vositaga aylanadi — AI yordamida ular o‘quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini tezda aniqlab, individual yondashuvni qo‘llay oladilar.

Biroq, tizimni keng joriy etishda ayrim muammolar ham kuzatildi. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, ayrim foydalanuvchilarda raqamli savodxonlikning pastligi hamda o‘qituvchilarning AI texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha metodik tayyorgarligi yetarli darajada emasligi adaptiv ta’lim tizimining to‘liq ishlashiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, ta’lim muassasalarida AI texnologiyalarini joriy etish bilan birga, **o‘qituvchilarni**

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son _____ C seriya

raqamli pedagogika bo‘yicha qayta tayyorlash, AKT infratuzilmasini mustahkamlash, va axborot xavfsizligi mexanizmlarini takomillashtirish zarur.

Shuningdek, adaptiv platformalar o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini ham inobatga olishi lozim. Shaxsiylashtirilgan o‘qitishning haddan tashqari individualizatsiyasi ayrim hollarda ijtimoiy o‘rganish muhitini cheklashi mumkin. Shu sababli, tizimni ishlab chiqishda **AI va inson o‘qituvchisi o‘rtasidagi muvozanat**ni saqlash muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari AI asosidagi adaptiv ta’lim tizimlarining pedagogik jihatdan asosli, texnologik jihatdan samarali va psixologik jihatdan moslashuvchan model sifatida qaralishini tasdiqlaydi.

Xulosa. Sun’iy intellekt asosida yaratilgan adaptiv elektron ta’lim platformalari zamonaviy ta’lim tizimining innovatsion rivojlanish bosqichini belgilab bermoqda. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, AI texnologiyalari yordamida o‘quvchilarning individual xususiyatlariga mos o‘quv yo‘nalishini shakllantirish ta’lim samaradorligini o‘rtacha **25–30%** ga oshiradi. Bunday tizimlar shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni amalga oshirish, baholashni avtomatlashtirish va o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Shu asosda quyidagi xulosalarga kelindi:

- ✓ AI asosidagi adaptiv ta’lim tizimlari o‘quv jarayonining individuallashtirilgan, tahliliy va interfaol bo‘lishini ta’minlaydi.
- ✓ Platformalarning samarali ishlashi uchun algoritmik model, foydalanuvchi tahlili va pedagogik dizayn uyg‘unligi zarur.
- ✓ O‘qituvchilar uchun AI texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha maxsus o‘quv kurslarini joriy etish tizim samaradorligini oshiradi.
- ✓ Ta’lim muassasalarida AI texnologiyalarini joriy etish jarayonida texnik infratuzilma va axborot xavfsizligi masalalariga alohida e’tibor qaratish lozim.

Yakuniy natijalar shuni ko‘rsatadiki, AI texnologiyalari asosida adaptiv elektron ta’lim platformalarini yaratish va ularning metodikasini optimallashtirish ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish hamda o‘qitish jarayonini zamonaviylashtirish yo‘lida muhim qadam hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. *Artificial Intelligence in Education: Guidance for Policy Makers*. Paris: UNESCO Publishing, 2023.
2. OECD. *AI and the Future of Education: Policy and Practice Recommendations*. Paris: OECD Publishing, 2022.
3. Russell, S. & Norvig, P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 4th Edition. Pearson, 2021.
4. Nasirov, A. (2021). “Raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellektning o‘rni.” *Ta’lim va innovatsiyalar jurnali*, №4, 45–52.

5. Jo‘rayev, D. (2022). “Elektron ta’lim tizimlarini avtomatlashtirishda AI texnologiyalarining qo‘llanilishi.” *Axborot texnologiyalari va ta’lim*, №2, 33–41.
6. Abduqodirov, B. (2023). *Raqamli pedagogika va innovatsion o‘qitish texnologiyalari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
7. Holmes, W., Bialik, M. & Fadel, C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2020.
8. Anderson, T., & Dron, J. “AI-Driven Learning: Adaptive Systems in Higher Education.” *Computers & Education*, Vol. 194, 2024, 104698.
9. Karimov, N. (2024). “Oliy ta’limda adaptiv elektron o‘qitishning metodik asoslari.” *O‘zbekiston oliy ta’lim jurnali*, №1, 27–35.
10. Hasanov, M. (2025). *Sun’iy intellekt va raqamli ta’lim texnologiyalarining integratsiyasi*. Toshkent: Innovatsion ta’lim markazi nashriyoti.

ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО МОТИВАЦИИ И АКТИВИЗАЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Эгамшукурова Мехринисо Нуриддиновна

магистр, Денауский институт предпринимательства и педагогики

egamshukurovamehriniso@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается потенциал игровых технологий как средства повышения мотивации и активизации учащихся на уроках русского языка. На основе анализа современных методических исследований показано, что игра выступает эффективным инструментом интенсификации учебного процесса, развития коммуникативной компетенции и формирования устойчивого интереса к языку. Обосновывается необходимость системного включения обучающих, ролевых и цифровых игр в структуру урока, особенно в классах с узбекским языком обучения. Предлагается модель урока, в которой игровые задания выполняют мотивационную, тренировочную и рефлексивную функции.

Ключевые слова: игровой метод, игровые технологии, мотивация, активизация учебной деятельности, коммуникативная компетенция.

Abstract. The article examines the potential of game-based technologies as a means of enhancing motivation and activating learners in Russian language lessons. Drawing on an analysis of current methodological research, it is shown that game activities serve as an effective tool for intensifying the learning process, developing communicative competence and fostering a sustained interest in the language. The paper substantiates the need for the systematic integration of educational, role-playing and digital games into the lesson structure, particularly in classes with Uzbek as the language of instruction. A lesson model is proposed in which game tasks perform motivational, training and reflective functions.

Keywords: game-based learning, game technologies, motivation, learning activation, communicative competence.

Введение. Современная методика рассматривает игровую технологию как самостоятельную педагогическую систему, в которой игра организована по определённым правилам, имеет чётко сформулированную цель и заранее продуманный образовательный результат [5, с. 104–105]. В отличие от эпизодического «вставления» игры в урок, технологический подход предполагает осознанный выбор типа игры под конкретную дидактическую задачу и её интеграцию в структуру занятия. М. Д.

Матвеева подчёркивает, что игровые технологии отвечают сразу нескольким актуальным тенденциям: они обеспечивают переход от «жёстко контролирующих» форм к развивающим и активизирующим, а также позволяют учителю реализовать системно-деятельностный подход [1, с. 116–117]. По сути, игра становится способом организации учебной деятельности, при котором ученик вынужден действовать, а не пассивно воспринимать информацию. В исследовании Д. С. Тилаовой игровая технология определяется как «совокупность методов и приёмов, использующих игровые формы для решения учебных задач» от ролевых и словесных игр до мультимедийных викторин и интерактивных упражнений [2, с. 39–40]. И. Ашырова и С. Султонова предлагают рассматривать игру как компонент личностно-ориентированного обучения. Именно игровая форма делает возможной индивидуализацию, создаёт условия для социализации и формирует коммуникативную компетенцию [5, с. 105–107]. Одним из наиболее убедительных аргументов в пользу игры является её влияние на мотивацию. Г. Н. Давлятова и Г. М. Мамаджанова подробно описывают, как учебные игры воздействуют на письменную и устную речь школьников: система игр, включающая лексические, грамматические и творческие задания, одновременно развивает речевые навыки и формирует «коммуникативность, умение взаимодействовать в паре и группе» [3, с. 133–135]. Особое внимание авторы уделяют концепции «креативной игры», в которой ученик не просто выполняет готовый шаблон, а конструирует собственный продукт, опираясь на языковой материал [3, с. 135–136]. К. Ш. Парманова на примере нестандартного урока-шоу показывает, что игровая форма позволяет объединить коллективные виды деятельности, расширить диапазон коммуникативных ситуаций и вывести учащихся на более высокий уровень свободы в говорении [4, с. 13–14]. Следовательно, игровая технология напрямую связана с мотивацией: она снижает тревожность, создаёт безопасную среду для эксперимента с языком, предлагает понятные цели и немедленную «обратную связь».

В национальной школе с узбекским языком обучения игра решает дополнительные задачи. Во-первых, она помогает компенсировать интерференцию родного языка и ограниченность русскоязычной среды. Авторы показывают, что такие игры, как «Угадай, кто я», «Полезные советы врача», позволяют одновременно расширять тематический словарь, отрабатывать грамматические конструкции и развивать надпредметные компетенции, понимание социальных ролей, готовность к импровизации, креативность [2, с. 337–339].

Опыт К. Ш. Пармановой показывает, что для студентов с узбекским языком обучения особенно значимы нестандартные уроки, связанные с национальной культурой (например, урок-шоу о традиционных праздниках и кухне Узбекистана), когда игра опирается на «знакомый культурный контекст» и тем самым снижает барьер

при говорении на русском языке [4, с. 13–14]. В узбекоязычной аудитории игра выполняет тройную функцию:

1. компенсирует недостаток «естественной практики русского языка»;
2. сглаживает интерференцию за счёт многократного повторения конструкций в живых ситуациях;
3. поддерживает интерес к предмету через культурно близкий сюжет и эмоциональную вовлечённость.

Опираясь на проанализированные исследования и практический опыт, представляется целесообразным выстроить урок русского языка в игровой технологии как трёхэтапную модель: мотивационно-ориентировочный, операционно-игровой и рефлексивно-оценочный этапы.

Мотивационно-ориентировочный этап. На этом этапе создаётся проблемная или игровая ситуация, которая задаёт цель занятия. С учётом рекомендаций И. Ашыровой, целесообразно использовать «короткие цифровые викторины» или мини-квесты, позволяющие быстро включить весь класс в работу и сформулировать учебную задачу в форме игрового вызова [5, с. 106–107]. Здесь же можно задать роли и правила будущей игры, что, по наблюдениям Г. Н. Давлятовой, помогает организовать речевое поведение учащихся и распределить ответственность внутри группы [3, с. 135].

Операционно-игровой этап. Основное содержание урока реализуется через систему обучающих, ролевых и имитационных игр. В лингвистических играх (по типу «составь слово», «найди ошибку») отрабатываются орфографические и грамматические навыки, как это описано в работе И. Ашыровой [5, с. 107–108]. Ролевые и сюжетные игры («интервью», «советы врача», «угадай, кто я») направлены на развитие диалогической речи, умения строить высказывание в заданной коммуникативной ситуации [2, с. 337–339]. Игра должна не заменять, а структурировать работу с текстом, лексикой и грамматикой: например, анализ пословиц и фразеологизмов можно оформить как «соревновательную игру», где учащиеся объясняют значение единиц и подбирают ситуации их употребления [1, с. 118–119].

Рефлексивно-оценочный этап. На заключительном этапе используется короткая рефлексивная игра или приём «обратной связи», позволяющий учащимся осознать, чему они научились. К. Ш. Парманова подчёркивает, что именно «обсуждение впечатлений» от нестандартного занятия способствует осознанию значимости русского языка и формированию внутренней мотивации [4, с. 14]. Можно использовать приёмы типа «микрофон», «незаконченные фразы», мини-опросы в формате онлайн-платформ, что соответствует компетентностно-ориентированному подходу, описанному Ю. Ю. Даниловой [2, с. 339–340].

В узбекоязычной аудитории игра выполняет дополнительную функцию «компенсации дефицита русскоязычной среды» и сглаживания межъязыковой

интерференции [2, с. 335–339; 4, с. 13–14]. Игровые технологии таким образом выступают не только приёмом «оживления» урока, но и стратегическим ресурсом формирования языковой, коммуникативной и учебной автономии школьников, что особенно важно в многоязычной образовательной среде Узбекистана.

Библиографический список

1. Матвеева, М. Д. Игровые технологии как средство активизации учащихся к учебной деятельности на уроках русского языка / М. Д. Матвеева // Наука и школа. – 2020. – № 6. – С. 114–119.
2. Тилавова, Д. С. Игровые технологии на уроках русского языка / Д. С. Тилавова // Образование, наука и инновационные идеи в мире. – 2025. – № 71, ч. 3. – С. 39–42.
3. Давлятова, Г. Н. Применение учебных игр в процессе обучения русскому языку в школе / Г. Н. Давлятова, Г. М. Мамаджанова // Fergana Methodical School. – 2024. – № 1. – С. 133–136.
4. Парманова, К. Ш. Использование игровой технологии на уроках русского языка, обучающихся на узбекском языке / К. Ш. Парманова // Учёный XXI век. – 2016. – № 4-3 (17). – С. 13–14.
5. Ashirova, I. Использование игровых технологий на уроках русского языка / I. Ashirova, S. Sultonova // International Conference on Medicine, Science, and Education. – 2025. – Vol. 2, Issue 5. – P. 104–108.
6. Данилова, Ю. Ю. Игровые формы в практике преподавания русского языка как иностранного в 4 классе узбекской школы / Ю. Ю. Данилова, Ш. Ш. Рахмонова // (Педагогический журнал). – 2024. – Т. 16, № 3. – С. 335–340.

**ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСЛАРИДА ИННОВАЦИОН ВА ИНТЕРФАОЛ
МЕТОДЛАРНИ ҚЎЛЛАШ ОРҚАЛИ ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ
ОШИРИШ (PREZIDENT MAKTABI O'QUVCHILARI MISOLIDA)**

Xamudov Mirjalol Olim o'g'li

Jizzax shahridagi Prezident maktabi

Jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi

Elektron pochta: mirjalolbekxamudov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Prezident maktabi o'quvchilari misolida jismoniy tarbiya darslarida innovatsion va interfaol metodlardan foydalanishning o'quv jarayoniga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o'quvchilarning jismoniy faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga, hamkorlikda ishlashga undovchi zamonaviy metodlar samaradorligi o'rganilgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, jismoniy tarbiya darslarida ilg'or pedagogik yondashuvlarni qo'llash o'quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini, o'z-o'zini baholash va motivatsiya ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, innovatsion metodlar, interfaol o'qitish, Prezident maktabi, ta'lim samaradorligi, jismoniy faollik.

Аннотация. В данной статье на примере учащихся Президентской школы рассматривается влияние применения инновационных и интерактивных методов на эффективность обучения на уроках физической культуры. В ходе исследования изучена результативность современных педагогических подходов, направленных на повышение физической активности, развитие самостоятельного мышления и сотрудничества среди школьников. Полученные данные свидетельствуют о том, что использование инновационных технологий на уроках физической культуры способствует значительному повышению уровня физической подготовленности, самооценки и мотивации учащихся.

Ключевые слова: физическая культура, инновационные методы, интерактивное обучение, Президентская школа, эффективность обучения, физическая активность.

Abstract: This article analyzes the impact of using innovative and interactive methods in physical education lessons on the learning effectiveness of students, based on the example of the Presidential School. The research focuses on assessing the effectiveness of modern pedagogical approaches that enhance students' physical activity, independent thinking, and teamwork skills. The findings show that applying advanced educational technologies in

physical education significantly improves students' physical fitness, self-assessment, and motivation levels.

Keywords: physical education, innovative methods, interactive learning, Presidential School, learning effectiveness, physical activity.

Кириш. Бугунги кунда умумта'лим мактабларида жисмоний тарбия дарсларини самарали ташкил этиш, ўқувчиларнинг жисмоний ва руҳий ривожланишини таъминлаш, шунингдек, уларда соғлом турмуш тарзини шакллантириш таълим тизимининг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Замонавий таълим жараёнида жисмоний тарбия дарсларини ўтказишда илғор педагогик технологиялар ва инновацион методлардан фойдаланиш нафақат дарс самарадорлигини оширади, балки ўқувчиларнинг фаол иштирокини таъминлаб, уларда мустақил фикрлаш, ташаббускорлик ва жамоада ишлаш кўникмаларини ҳам ривожлантиради.

Жисмоний тарбия фанининг мазмуни ўқувчиларда ҳаракат маданиятини шакллантириш, жисмоний сифатларни (куч, тезлик, чидамлилиқ, эпчиллик ва бошқалар) ўсиб бориш босқичларига мос равишда ривожлантиришга йўналтирилган. Шу нуқтаи назардан, илғор методлардан — инновацион ўқитиш технологиялари, ахборот-коммуникация воситалари, интерфаол ўйинлар, ҳамда мусобақа ва баҳс усулларида фойдаланиш ўқув жараёнида янги имкониятларни очиб беради.

Айниқса, жисмоний тарбия дарсларида илғор методларни қўллаш орқали ҳар бир ўқувчининг индивидуал қобилиятини инобатга олиш, уларнинг қизиқишларини рағбатлантириш ва машғулотларга ижодий ёндашиш имконияти яратилади. Бу эса таълим жараёнининг сифат ва самарадорлигини ошириш, ўқувчиларни соғлом турмуш тарзига йўналтириш, жисмоний ва маънавий баркамол авлодни тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Шу сабабли, мактаб жисмоний тарбия тизимида илғор методлардан фойдаланишнинг ўрни ва аҳамиятини илмий-назарий жиҳатдан асослаб бериш ҳамда уларнинг амалий самарадорлигини тадқиқ этиш бугунги куннинг долзарб илмий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Адабиётлар таҳлили.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги илмий-тадқиқот ишлари таълим жараёни самарадорлигини ошириш, ўқувчиларнинг жисмоний сифатларини ривожлантириш ҳамда соғлом турмуш тарзини шакллантириш масалаларига қаратилганлиги билан аҳамиятлидир. Илмий манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, мактаб жисмоний тарбиясида илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш таълимнинг замонавий талабларига жавоб берадиган асосий омиллардан бири сифатида эътироф этилмоқда.

Масалан, А.Қ.Абдуллаев (2019) ўз тадқиқотларида жисмоний тарбия дарсларида инновацион ўқитиш усуллари жорий этиш натижасида ўқувчиларнинг фаоллиги,

қизиқиши ва ҳаракат фаолиятидаги ижобий ўзгаришларни кузатган. Унинг фикрича, дарс жараёнида интерфаол ўйинлар, мультимедиа воситалари ва гуруҳли иш усулларида фойдаланиш ўқувчиларда жисмоний ва ижтимоий компетенцияларни ривожлантиради.

Шунингдек, В.И.Лях (2006), Л.П.Матвеев (1991) ва Н.Г.Озолин (2010) каби олимлар жисмоний тарбияда инновацион технологияларнинг қўлланилиши натижасида таълимнинг мотивацион, амалий ва тарбиявий жиҳатлари кучайишини таъкидлаганлар. Улар таълим жараёнида ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш ва машғулотлар мазмунини шу асосда режалаштиришни асосий тамойил сифатида белгилаганлар.

Ўзбек олимларидан Ж.Қурбонов (2020) ва Ш.Шарапов (2021) тадқиқотларида мактаб жисмоний тарбиясида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш орқали дарсларни визуал ва интерактив шаклда ташкил этишнинг аҳамияти кўрсатилган. Муаллифлар таъкидлашича, бу усуллар нафақат ўқувчиларда билим ва кўникмаларни мустаҳкамлайди, балки уларнинг ҳаракат фаоллиги ва ижодий фикрлашини ҳам рағбатлантиради.

Хорижий тадқиқотчилардан Ж.Брунер (Bruner, 1996), Д.Колб (Kolb, 1984) ва Э.Дейл (Dale, 2009) томонидан илгари сурилган “фаол ўқитиш назарияси” ҳам жисмоний тарбия жараёни учун долзарб ҳисобланади. Ушбу назарияга кўра, ўқувчи фаол иштирокчи сифатида ўқитишнинг марказида туриши лозим, ўқитувчи эса йўлбошчи ва маслаҳатчи ролини бажаради.

Юқоридаги илмий ишлар таҳлили шуни кўрсатадики, мактаб жисмоний тарбиясида илғор методларни қўллаш нафақат дарс самарадорлигини оширади, балки ўқувчиларнинг фаол ҳаётий позициясини шакллантириш, уларда жамоавийлик, масъулият ва соғлом рақобат туйғуларини тарбиялашда муҳим ўрин тутади.

Шундай қилиб, мавжуд илмий манбалар таҳлили мактаб жисмоний тарбиясида илғор методлардан самарали фойдаланиш бўйича илмий-назарий асосларни белгилаб берди ҳамда ушбу йўналишда кўшимча тадқиқотлар олиб бориш зарурлигини кўрсатди.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот жараёнида умумта’лим мактабларида жисмоний тарбия дарсларида илғор педагогик методлардан фойдаланишнинг самарадорлиги тажриба ва назорат гуруҳлари мисолида амалда текшириб чиқилди. Педагогик тажриба натижалари илғор методлар дарс жараёнида ўқувчиларнинг фаоллигини, қизиқишини ва жисмоний ривожланиш кўрсаткичларини сезиларли даражада оширишини намоён қилди.

1. Педагогик кузатув натижалари : Тадқиқотнинг дастлабки босқичида жисмоний тарбия дарсларининг анъанавий ва илғор усуллар асосида ташкил этилган ҳолатлари солиштириб ўрганилди. Кузатув натижаларига кўра, илғор методлар қўлланилган дарсларда ўқувчиларнинг иштирок фаоллиги 15–20% га юқори бўлгани қайд этилди.

Шу билан бирга, интерфаол ўйинлар ва жамоавий топшириқлардан фойдаланиш ўқувчиларда ҳамкорлик ва жамоавий ҳаракат қилиш кўникмаларини ривожлантиргани кузатилди.

2. Тест синовлари натижалари: Тадқиқот бошида ва якунида ўтказилган тест синовлари натижалари куйидаги ўзгаришларни кўрсатди:

30 метрга югуриш натижалари тажриба гуруҳида ўртача $4,71 \pm 0,61$ сониядан $4,38 \pm 0,49$ сонияга яхшиланди ($p < 0.05$).

Оғирлик билан о‘тириб туриш машқи (30 сонияда) бўйича кўрсаткичлар 21,3 тадан 27,5 тага ошди.

Тўпни узоқликка отиш кўрсаткичи 10,8 метрдан 12,6 метрга яхшиланди.

Назорат гуруҳида эса кўрсаткичлар ўзгариши статистик жиҳатдан сезиларли даражада бўлмади ($p > 0.05$).

Бу натижалар илғор методлар ўқувчиларнинг тезлик, куч ва координация каби жисмоний сифатларини самарали ривожлантиришини кўрсатади.

3. Ўқувчиларнинг қизиқиши ва мотивацияси: Тажриба давомида ўтказилган сўровномалар ва кузатувлар натижаларига кўра, илғор усуллар асосида ўтказилган дарсларда ўқувчиларнинг жисмоний тарбия фанига бўлган қизиқиши ортади. 80% дан ортиқ ўқувчилар дарс жараёнида фаол иштирок этишни хоҳлашини билдирган бўлса, анъанавий усулдаги дарсларда бу кўрсаткич 55% атрофида бўлган.

4. Ўқитувчи фаолиятининг самарадорлиги: Илғор методлар жорий этилган дарсларда ўқитувчиларнинг фаолиятида ҳам сифат ўзгаришлари кузатилди. Дарс режалаштиришда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш, интерфаол усуллар ва визуал воситаларни қўллаш натижасида дарснинг мазмуний бойлиги ва ташкилотчилик даражаси ошди.

5. Статистик таҳлил натижалари: Олинган натижаларнинг математик ишланиши тажриба гуруҳи кўрсаткичларидаги ўсиш статистик жиҳатдан ишончли ($p < 0.05$) эканлигини кўрсатди. Бу эса жисмоний тарбия дарсларида илғор педагогик методлардан фойдаланиш ўқувчиларнинг жисмоний тайёргарлигини ривожлантиришда самарали эканлигини илмий жиҳатдан тасдиқлайди.

Хулоса

Олиб борилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, жисмоний тарбия дарсларида инновацион ва интерфаол методлардан фойдаланиш ўқув жараёни самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади. Президент мактаби мисолида ўтказилган педагогик тажриба давомида аниқландики, илғор педагогик технологиялар дарсларнинг мазмун ва шаклини бойитиб, ўқувчиларнинг фаоллигини, қизиқишини ҳамда жисмоний ва руҳий ривожланиш даражасини сезиларли даражада яхшилайдди. Инновацион усуллардан фойдаланиш натижасида ўқувчиларда мустақил фикрлаш, жамоада ишлаш, муаммоли вазиятларда ечим топиш, биргаликда ҳаракат қилиш каби

ижтимоий ва шахсий компетенциялар шаклланди. Шунингдек, интерфаол методлар — “кластер”, “фаол суҳбат”, “жамоавий ўйинлар”, “мини-турнирлар”, мультимедиа воситалари ва рақамли таълим платформаларини қўллаш орқали дарс жараёни жонли ва қизиқарли тус олди. Бу ўз навбатида ўқувчиларда соғлом рақобат муҳитини яратиб, уларнинг ички мотивациясини кучайтирди. Тадқиқотнинг амалий натижалари жисмоний тайёргарлик кўрсаткичларининг сезиларли ўсиши билан ҳам тасдиқланди. Тажриба гуруҳи ўқувчиларининг тезлик, чидамлилиқ ва куч сифатларида статистик жиҳатдан ишончли ўсиш қайд этилди ($p < 0.05$). Хусусан, 30 метрга югуришда натижалар ўртача 0,33 сонияга яхшиланди, оғирлик билан о‘тириб туриш машқида 6,2 марта кўп ижро қайд этилди. Бу эса илғор педагогик технологияларнинг жисмоний сифатларнинг ривожланишига бевосита ижобий таъсир кўрсатишини исботлайди.

Шу билан бирга, жисмоний тарбия дарсларида инновацион ёндашувлардан фойдаланиш ўқитувчи фаолияти самарадорлигини ҳам оширди. Таълим жараёнини режалаштириш ва ташкил этишда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш, электрон тестлар ва интерактив тақдимотлар қўлланилиши ўқувчиларнинг диққатини фаол сақлаб туришга ёрдам берди. Дарсларда интерактив муҳит яратилиши ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида фаол мулоқотни таъминлаб, жисмоний машғулотларнинг тарбиявий таъсирини кучайтирди. Шундай қилиб, жисмоний тарбия дарсларида инновацион ва интерфаол методлардан фойдаланиш нафақат ўқувчиларнинг жисмоний тайёргарлигига, балки уларнинг шахсий ривожланишига, ижтимоий муносабатлар маданиятига, жамоада ишлаш қобилиятига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Бу эса таълим сифатини ошириш, соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш йўлида муҳим илмий-амалий аҳамият касб этади. Келгусидаги илмий тадқиқотлар жисмоний тарбия фанини рақамли таълим муҳитида янада самарали ташкил этиш, сунъий интеллект ва виртуал технологиялардан фойдаланган ҳолда интерактив машғулот моделларини яратишга қаратилса, мактаб таълим тизимида янги сифат босқичига эришиш мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаев А.Қ. *Жисмоний тарбия жараёнида инновацион ўқитиш усуллари*. – Тошкент: “Fan va texnologiya”, 2019.
2. Матвеев Л.П. *Теория и методика физической культуры*. – Москва: ФиС, 1991.
3. Лях В.И. *Физическое воспитание школьников: методика и организация*. – Москва: Просвещение, 2006.
4. Озолин Н.Г. *Совершенствование подготовки спортсменов на основе современных педагогических технологий*. – Москва: Советский спорт, 2010.
5. Қурбонов Ж. *Ахборот технологияларидан фойдаланиш орқали жисмоний тарбия дарсларини самарали ташкил этиш*. – Тошкент: Педагогика журнали, 2020.

6. Шарапов Ш. *Интерактив усуллар ёрдамида мактаб жисмоний тарбиясини такомиллаштириш*. – Самарқанд: Ilm sarchashmalari, 2021.
7. Bruner J. *The Culture of Education*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.
8. Kolb D. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984.
9. Dale E. *Audio-Visual Methods in Teaching*. – New York: Dryden Press, 2009.
10. Попов В.В. *Современные подходы к физическому воспитанию школьников*. – Санкт-Петербург, 2012.
11. Хамраев А.Н. *Жисмоний тарбия жараёнида инновацион технологиялардан фойдаланиш самарадорлиги*. – ТДПУ Илмий хабарлар, №4, 2020.
12. Mirzaev U. *Jismoniy tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish tajribasi*. – “Pedagogik innovatsiyalar” журнаלי, №3, 2021.
13. Fayzullaev N. *O‘quvchilarning jismoniy faolligini oshirishda ilg‘or metodlarning o‘rni*. – “Jismoniy tarbiya va sport” журнаלי, №2, 2022.
14. UNESCO. *Quality Physical Education Guidelines for Policy-Makers*. – Paris: UNESCO Publishing, 2015.
15. Rasulov M. *Prezident maktablarida jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishning innovatsion yondashuvlari*. – Toshkent: “Yangi ta’lim”, 2023

ПРЕЗИДЕНТ МАКТАБЛАРИ ЎҚУВЧИЛАРИДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ВА РУҲИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

Xamudov Mirjalol Olim o'g'li

Jizzax shahridagi Prezident maktabi

Jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi

Elektron pochta: mirjalolbekxamudov@gmail.com

Anotatsiya. Ushbu maqolada Prezident maktablari o'quvchilarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida jismoniy tarbiya o'qituvchilarining roli ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, muntazam jismoniy mashg'ulotlar, innovatsion pedagogik metodlar va individual yondashuv o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini, ruhiy barqarorligini va ijtimoiy ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shu bilan birga, jamoaviy sport mashg'ulotlari yetakchilik, hamkorlik va muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi, individual mashg'ulotlar esa intizom va mas'uliyat hissini mustahkamlaydi.

Kalit so'zlar: Prezident maktabi, jismoniy tarbiya, sog'lom turmush tarzi, innovatsion metodlar, interfaol mashg'ulotlar, ijtimoiy kompetensiyalar.

Аннотация. В статье научно проанализирована роль учителей физической культуры в формировании здорового образа жизни учащихся Президентских школ. Результаты исследования показали, что регулярные физические занятия, инновационные педагогические методы и индивидуальный подход значительно способствуют развитию физической подготовленности, психологической устойчивости и социальных навыков учащихся. Командные спортивные игры развивают лидерские качества, сотрудничество и коммуникативные навыки, тогда как индивидуальные занятия способствуют формированию дисциплины и чувства ответственности.

Ключевые слова: Президентская школа, физическая культура, здоровый образ жизни, инновационные методы, интерактивные занятия, социальные компетенции.

Abstract. The article provides a scientific analysis of the role of physical education teachers in shaping a healthy lifestyle among students of Presidential Schools. The study shows that regular physical activity, innovative pedagogical methods, and individualized approaches significantly enhance students' physical fitness, mental resilience, and social skills. Team sports foster leadership, cooperation, and communication skills, while individual exercises strengthen discipline and responsibility.

Keywords: Presidential School, physical education, healthy lifestyle, innovative methods, interactive exercises, social competencies.

Кириш. Бугунги кунда ҳар бир давлатнинг келажаги унинг ёш авлодига боғлиқ бўлиб, уларнинг жисмоний, ақлий ва маънавий ривожланиши давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида қаралади. Президент мактаблари эса, ўзининг юқори интеллектуал ва ижтимоий стандартлари билан ажралиб турадиган таълим муассасалари ҳисобланади. Ушбу муассасалар нафақат ўқувчиларнинг академик билимларини, балки уларнинг соғлом турмуш тарзини шакллантиришни ҳам мақсад қилган. Шу нуқтаи назардан, Президент мактабларида жисмоний тарбия ўқитувчилари ўқувчиларнинг жисмоний ва руҳий саломатлигини мустаҳкамлашда, шунингдек, соғлом турмуш тарзини ривожлантиришда муҳим рол ўйнайди. Соғлом турмуш тарзини шакллантириш – бу нафақат спорт машғулотларида фаол иштирок этиш, балки ўқувчиларда тўғри ҳаётий одатларни шакллантириш, жисмоний фаолликни одатий ҳолга айлантириш ва уларни стрессга чидамли қилишни ҳам ўз ичига олади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, мунтазам жисмоний машғулотлар ўқувчиларнинг иммун тизимини мустаҳкамлаш, концентрация ва эътибор даражасини ошириш, шунингдек, академик натижаларни яхшилашга сезиларли таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, жисмоний тарбия ўқитувчилари инновацион педагогик ёндашувлардан фойдаланган ҳолда машғулотларни интерактив, қизиқарли ва самарали қилади, бу эса ўқувчиларнинг машғулотларга бўлган қизиқишини оширади. Президент мактабларида жисмоний тарбия нафақат соғлом турмуш тарзини шакллантириш, балки ўқувчиларда ижтимоий ва шахсий компетенцияларини ривожлантиришга ҳам хизмат қилади. Масалан, жамоавий спорт ўйинлари ўқувчиларда жамоавий ишлаш, етакчилик ва мулоқот кўникмаларини ривожлантиради. Шу билан бирга, индивидуал машғулотлар ўқувчиларда ўз-ўзини бошқариш, интизом ва масъулиятни мустаҳкамлашга ёрдам беради. Шу нуқтаи назардан, Президент мактаби ўқувчиларининг соғлом турмуш тарзини шакллантиришда жисмоний тарбия ўқитувчилари нафақат жисмоний ривожланиш, балки ўқувчиларнинг руҳий барқарорлиги, ижтимоий фаоллиги ва шахсий интеллектуал ривожланишига ҳисса қўшиш нуқтаи назаридан ҳам катта аҳамиятга эга. Шу сабабли, жисмоний тарбия дарсларини самарали ташкил этиш, замонавий педагогик методларни қўллаш ва ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш муҳим илмий ва амалий масала сифатида қаралади. Мазкур мақолада Президент мактаби ўқувчиларида соғлом турмуш тарзини шакллантириш жараёнида жисмоний тарбия ўқитувчилари ролини, уларнинг педагогик фаолиятини, қўлланилаётган метод ва усулларни ҳамда ўқувчиларнинг жисмоний ва руҳий ривожланишига таъсирини илмий жиҳатдан таҳлил қилиш назарда тутилган. Шу орқали мақола ўқувчиларда соғлом

турмушни шакллантириш бўйича самарали тавсияларни ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этишга йўналтирилган.

Адабиётлар таҳлили

Президент мактаби ўқувчиларининг соғлом турмуш тарзини шакллантириш ва жисмоний тарбия ўқитувчилари ролининг масаласи педагогика ва спорт фанларида кенг ўрганилган мавзулардан бири ҳисобланади. Турли мамлакатлар олимлари ва тажрибали педагоглар бу борада турли назарий ва амалий жиҳатларни таъкидлаганлар.

Ўзбекистон олимлари, жумладан, А. Каримов (2018) ва Н. Тўраев (2020), Президент мактаблари шароитида жисмоний тарбия машғулотларини самарали ташкил этиш ёшларнинг умумий жисмоний тайёргарлиги ва соғлом турмуш тарзини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлайдилар. Уларнинг тадқиқотларида машғулотларни индивидуал хусусиятлар ва қобилиятлар асосида режалаштириш, шунингдек, интерактив ва айланма машғулотлардан фойдаланишнинг самарадорлиги ёритилган.

Хорижий олимлар, масалан, С. Бэйли ва Дж. МакМахон (2019), ёшларнинг жисмоний фаоллиги ва академик натижалари ўртасидаги боғлиқликни таҳлил қилган. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, мунтазам жисмоний машғулотлар ўқувчиларнинг диққатини оширади, стрессга чидамлилигини кучайтиради ва ижтимоий кўникмаларини ривожлантиради. Шу билан бирга, жисмоний тарбия ўқитувчилари инновацион педагогик ёндашувлардан фойдаланган ҳолда машғулотларни қизиқарли ва самарали ташкил этиш орқали ўқувчиларда соғлом турмушга қизиқиш уйғотади. Шунингдек, жисмоний тарбия ўқитувчиларининг ролини нафақат спорт машғулотларида, балки ўқувчиларнинг психологик ва ижтимоий ривожланишида ҳам муҳим эканлигини қайд этдилар. Улар жисмоний тарбия машғулотлари орқали ёшлар орасида етакчилик, жамоавий ишлаш ва масъулият ҳиссини шакллантириш мумкинлигини кўрсатганлар. Ўзбекистон ва хорижий олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар шуни тасдиқлайдики, Президент мактабларида жисмоний тарбия ўқитувчилари нафақат ўқувчиларнинг жисмоний тайёргарлигини оширади, балки уларнинг соғлом турмуш тарзини шакллантириш, ижтимоий ва шахсий компетенцияларини ривожлантиришда ҳам асосий рол ўйнайди. Шу билан бирга, методик ёндашувларни доимий такомиллаштириш ва замонавий педагогик технологияларни қўллаш ўқувчиларда жисмоний фаолликни рағбатлантириш ва машғулотларга қизиқишни оширишда самарали восита сифатида хизмат қилади. Ушбу тадқиқотлар таҳлили мақоламизнинг илмий асосини ташкил этиб, Президент мактаби ўқувчиларининг соғлом турмуш тарзини шакллантиришда жисмоний тарбия ўқитувчиларининг роли ва уларнинг педагогик фаолиятини чуқурроқ ўрганишга имконият беради.

Тадқиқот методологияси

Ушбу тадқиқотнинг асосий мақсади – Президент мактаби ўқувчиларида соғлом турмуш тарзини шакллантиришда жисмоний тарбия ўқитувчиларининг ролини аниқлаш ва таҳлил қилишдан иборат. Тадқиқот қуйидаги вазифалар асосида олиб борилди:

- Ўқувчиларнинг жисмоний фаоллигини баҳолаш ва уларнинг соғлом турмуш тарзи кўникмаларини аниқлаш;
- Жисмоний тарбия дарсларида қўлланилаётган замонавий педагогик метод ва технологияларни таҳлил қилиш;
- Ўқитувчиларнинг индивидуал хусусиятлари ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда машғулотларнинг самарадорлигини ўрганиш;
- Соғлом турмуш тарзини шакллантиришда жисмоний тарбия ўқитувчиларининг таъсирини илмий жиҳатдан таҳлил қилиш.

Тадқиқотда қўлланилган усуллар:

Анкеталар ва сўровномалар – ўқувчиларнинг жисмоний фаоллиги, машғулотларга муносабати ва соғлом турмушга бўлган қизиқиши ўрганилди;

Кузатув усули – жисмоний тарбия дарслари ва спорт тадбирлари жараёнида ўқувчиларнинг фаоллиги ва иштирок даражаси таҳлил қилинди;

Статистик таҳлил – анкеталар ва кузатувлар натижалари Excel ва SPSS дастурлари ёрдамида таҳлил қилинди;

Методик таҳлил – педагогик методлар ва машғулот усуллариининг самарадорлиги амалиётда текширилди.

Тадқиқот объекти ва предмети

Объект: Президент мактаби ўқувчиларида соғлом турмуш тарзи ва жисмоний фаоллик даражаси.

Предмет: Жисмоний тарбия ўқитувчиларининг педагогик фаолияти ва уларнинг ўқувчиларнинг соғлом турмушини шакллантиришга таъсири.

Тадқиқот иштирокчилари: Тадқиқот 9–11 синф ўқувчилари ва жисмоний тарбия ўқитувчилари иштирокида олиб борилди. Жами: 48 нафар ўқувчи, 4 нафар жисмоний тарбия ўқитувчиси.

Тадқиқот услуби: Тадқиқот соғлом турмуш тарзини шакллантиришда жисмоний фаолликнинг аҳамиятини илмий асослаш, ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш, ҳамда замонавий педагогик усуллар ва интерактив машғулотларнинг самарадорлигини таҳлил қилиш услублари асосида амалга оширилди. Тадқиқот натижалари Президент мактаби шароитида жисмоний тарбия дарсларини самарали ташкил этиш, индивидуал ёндашувни қўллаш ва ўқувчиларда соғлом турмуш тарзини ривожлантириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқишда асос бўлади. Тадқиқот натижалари шундай кўрсатдики, Президент мактаби ўқувчиларида мунтазам жисмоний машғулотлар соғлом турмуш тарзини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Анкеталар

ва кузатувлар натижалари таҳлили шундан далолат берадики. Жисмоний фаоллик ва машғулотларга қизиқиш:

85% ўқувчи жисмоний тарбия дарсларини қизиқарли ва самарали деб баҳолаган;

78% ўқувчи машғулотлардан сўнг руҳан ва жисмонан фаол ҳис қилган;

70% ўқувчи соғлом турмуш тарзи бўйича кундалик одатларини шакллантиришда машғулотлар уларга ёрдам берганини айтган.

Интерактив ва айланма машғулотларнинг самарадорлиги:

Жисмоний тарбия ўқитувчилари интерактив машғулотлардан фойдаланганда ўқувчиларнинг иштирок даражаси 30–40%га ошган;

Айланма машғулотлар ёрдамида ҳар бир ўқувчининг жисмоний тайёргарлиги ва диққатини сақлаш қобилияти сезиларли даражада яхшиланган.

Индивидуал ёндашувнинг аҳамияти:

Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари ва қобилиятлари асосида машғулотлар режалаштирилганда уларнинг соғлом турмушга қизиқиши ва спорт машғулотларида фаоллик даражаси ошган;

Индивидуал машғулотлар орқали ўқувчиларда интизом, масъулият ва ўз-ўзини бошқариш қобилиятлари шаклланган.

Жамоавий ва ижтимоий кўникмаларнинг ривожланиши:

Жамоавий спорт ўйинлари орқали ўқувчиларда ҳамкорлик, етакчилик ва мулоқот кўникмалари ривожланган;

Жисмоний тарбия ўқитувчиларининг педагогик фаоллиги ва назорати о‘қувчиларнинг руҳий барқарорлигини мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнаган. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, Президент мактаби шароитида жисмоний тарбия дарсларини самарали ташкил этиш, индивидуал ва интерактив методларни қўллаш, шунингдек, машғулотларни турли хил шаклларда ташкил этиш орқали ўқувчиларнинг жисмоний тайёргарлиги, соғлом турмуш тарзи ва ижтимоий кўникмаларини сезиларли даражада яхшилаш мумкин.

Хулоса

Ушбу тадқиқот натижалари кўрсатдики, Президент мактаби ўқувчиларида соғлом турмуш тарзини шакллантиришда жисмоний тарбия ўқитувчилари муҳим роль ўйнайди. Мунтазам жисмоний машғулотлар, индивидуал ва интерактив методлардан фойдаланиш орқали ўқувчиларнинг жисмоний тайёргарлиги ва руҳий барқарорлиги сезиларли даражада яхшиланади. Тадқиқот шуни ҳам кўрсатдики, жисмоний тарбия дарслари нафақат соғлом турмуш тарзини шакллантириш, балки ўқувчиларда ижтимоий ва шахсий компетенцияларини ривожлантиришда ҳам аҳамиятга эга. Жамоавий спорт ўйинлари орқали ҳамкорлик, етакчилик ва мулоқот кўникмалари ривожланса, индивидуал машғулотлар орқали интизом ва масъулият ҳисси шаклланади. Шу билан бирга, тадқиқотда кўрсатилган метод ва усулларни қўллаш, замонавий

педагогик технологиялардан фойдаланиш ва машғулотларни о‘қувчиларнинг индивидуал хусусиятларига мослаштириш Президент мактаби шароитида жисмоний тарбия дарсларини самарали ташкил этиш ва ўқувчиларда соғлом турмуш тарзини мустаҳкамлашда асосий шарт ҳисобланади. Умуман олганда, тадқиқот натижалари жисмоний тарбия ўқитувчиларининг Президент мактаби ўқувчиларининг жисмоний ва руҳий ривожланиши, шунингдек, соғлом турмуш тарзини шакллантиришдаги стратегик аҳамиятини таъкидлайди ва педагогик амалиётда самарали тавсиялар бериш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.Каримов, А. (2018). Президент мактаблари шароитида жисмоний тарбия машғулотларини ташкил этиш методикаси. Тошкент: Фан ва таълим.
- 2.Тўраев, Н. (2020). Ўқувчиларда соғлом турмуш тарзини шакллантиришда жисмоний тарбиянинг аҳамияти. Самарқанд: Ижод.
- 3.Бэйли, С., & МакМахон, Дж. (2019). Physical activity and academic performance in adolescents. London: Routledge.
- 4.Базаров, А. (2020). Спортчиларнинг тезкорлик ва чидамлилиқ қобилиятини ривожлантириш усуллари. Тошкент: Спорт.
- 5.Олима, М. (2017). Инновацион педагогик технологиялар ва интерактив машғулотлар. Тошкент: Илмий нашр.
- 6.Президент мактаблари ўқувчиларига оид расмий қўлланма. (2021). Тошкент: Таълим вазирлиги.
- 7.Назаров, Ш. (2019). Ёшлар ўртасида жисмоний фаоллик ва саломатликни таъминлаш стратегиялари. Тошкент: Спорт.
- 8.Рахимов, Б. (2018). Интерактив ва аўланма машғулотлар педагогикаси. Самарқанд: Илмий нашр.
- 9.Султонов, К. (2020). Ёшлар соғлом турмуш тарзи ва руҳий барқарорликни шакллантиришда жисмоний тарбиянинг аҳамияти. Тошкент: Фан.
- 10.Ахмадова, Л. (2017). Командали ва индивидуал спорт машғулотлари самарадорлиги. Тошкент: Таълим.
- 11.Жўраев, Ф. (2019). Соғлом турмуш тарзини шакллантиришда педагогик методларни қўллаш. Самарқанд: Илмий-услубий нашр.
- 12.Иброҳимов, М. (2020). Ёшлар орасида ижтимоий компетенциялар ва спорт машғулотлари. Тошкент: Спорт.
- 13.Хамидов, Р. (2018). Жисмоний тарбия машғулотларида индивидуал ёндашув. Тошкент: Фан ва таълим.
- 14.Юсупова, Г. (2019). Инновацион педагогик технологиялар ва интерактив машғулотлар. Тошкент: Илмий нашр.

15. Ғаниев, Т. (2021). Ёшлар рухий барқарорлиги ва спорт машғулоти. Тошкент: Таълим.

16. Фарҳодов, А. (2020). Президент мактабларида жисмоний тарбия ва соғлом турмуш тарзи. Тошкент: Спорт

TA‘LIM JARAYONIDA MENTIMETER PLATFORMASIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Nasimov Bekzod Shermuhammad o‘g‘li

Jizzax shahridagi Prezident maktabi

Informatika fani o‘qituvchisi

Elektron pochta: bekzodnasimov97@gmail.com

Mamiraliyev Akmal Sayfiddinovich

Jizzax shahridagi Prezident maktabi

Informatika fani o‘qituvchisi

Elektron pochta: bekzodnasimov97@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada katta sinf sharoitida ta‘lim jarayonini samarali tashkil etishda Mentimeter interaktiv platformasidan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot mobil texnologiyalar va “O‘z qurilmangni olib kel” (BYOD) yondashuvi doirasida o‘quvchi javob tizimlarining (LRS) pedagogik ahamiyatini aniqlashga qaratilgan. Maqolada Mentimeter platformasining funksional imkoniyatlari, dars jarayonida qo‘llash shakllari, afzalliklari hamda mavjud cheklovlari ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Tadqiqot natijalari Mentimeter‘dan foydalanish o‘quvchilarning faolligi, muloqoti va o‘quv jarayonidagi ishtirokini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Shuningdek, platformani ta‘lim jarayoniga samarali joriy etishda texnologik va tashkiliy omillarni hisobga olish zarurligi ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Mentimeter, o‘quvchi javob tizimi, interaktiv ta‘lim, BYOD, raqamli texnologiyalar.

Abstract. This article analyzes the potential of using the Mentimeter interactive platform to effectively organize the teaching and learning process in large classroom settings. The study focuses on identifying the pedagogical significance of learner response systems (LRS) within the framework of mobile technologies and the Bring Your Own Device (BYOD) approach. It discusses the functional features of the Mentimeter platform, its applications in classroom instruction, as well as its advantages and existing limitations based on academic sources. The findings indicate that the use of Mentimeter enhances students’ engagement, interaction, and participation in the learning process. In addition, the study emphasizes the importance of considering technological and organizational factors for the effective integration of the platform into educational practice.

Keywords: Mentimeter, learner response system, interactive learning, BYOD, digital technologies.

Аннотация. В данной статье анализируется потенциал использования интерактивной платформы Mentimeter для эффективной организации учебного процесса в больших аудиториях. Исследование сосредоточено на выявлении педагогической значимости систем обратной связи с учащимися (LRS) в рамках мобильных технологий и подхода «используй своё собственное устройство» (BYOD). Рассматриваются функциональные особенности платформы Mentimeter, её применение в учебном процессе, а также её преимущества и существующие ограничения на основе академических источников. Результаты показывают, что использование Mentimeter повышает вовлеченность, взаимодействие и участие студентов в учебном процессе. Кроме того, исследование подчеркивает важность учета технологических и организационных факторов для эффективной интеграции платформы в образовательную практику.

Ключевые слова: Mentimeter, система обратной связи с учащимися, интерактивное обучение, BYOD, цифровые технологии.

Kirish. Mobil texnologiyalarning doimiy rivojlanishi bilan o‘qituvchilari va o‘qituvchilar sinflarda texnologiyani qo‘llashda “O‘z qurilmangni olib kel” (Bring Your Own Device yani BYOD) yondashuvini qo‘llamoqda. BYOD o‘qituvchilarga va talabalariga o‘z shaxsiy qurilmalarini ishlatishga imkon beradi va ularni sinfdagi turli faoliyatlarda faol ishtirok etishga taklif etadi (Stowell, 2015). Mentimeter — bu til o‘qituvchilari va talabalariga mobil qurilmalar orqali real vaqt rejimida o‘zaro aloqada bo‘lish imkonini beruvchi interaktiv va qiziqarli o‘quvchi javob tizimidir. Hozirda Mentimeter 220 dan ortiq mamlakat va hududlarda 200 milliondan ortiq foydalanuvchi va 90 000 mijozga ega (Mentimeter, 2021), va ushbu vositaning til ta'limida qo‘llanilishi chuqur va tanqidiy tahlilni talab qiladi. An'anaviy o‘qitishda o‘qituvchilar nutq so‘zlovchilar, talabalar esa tinglovchilardir. Ushbu yondashuv samarali bo‘lmagan bir tomonlama muloqot uslubini shakllantiradi. “Qo‘l ko‘tarish” — bu katta an'anaviy darslarda o‘qituvchilar talabalar bilimini baholash uchun ishlatadigan eng keng tarqalgan yondashuvdir. Ushbu yondashuv faqat kichik sonli faol va o‘ziga ishonchli talabalar uchun sinfdagi faoliyatlarda ishtirok etish imkonini beradi va talabalar bir-birini kuzatib, taqlid qilishadi. Jarayon nisbatan sekin bo‘lib, o‘qituvchining talabalar javoblarini hisoblash va aniqlash uchun sezilarli vaqt talab etadi. LRS asosan o‘quvchilarning javoblarini va fikr-mulohazalarini raqamli davrda yig‘ishni maqsad qiladi. O‘qituvchilar oldindan belgilangan savollarni e‘lon qiladi va talabalar mobil qurilmalar orqali javob beradi. Mavjud tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, LRS talabalarni sinfdagi faoliyatlarda ishtirok etishga undaydi va ularning diqqatini oshiradi. Munozaralar davomida talabalar o‘zlarining noto‘g‘ri tushunchalari va adashishlarini o‘qituvchilar va tengdoshlar bilan muhokama qilishga ancha tayyor

bo‘ladilar. LRS o‘qituvchilarga talabalar javoblariga asoslangan holda turli xil savollar bilan shakllantiruvchi baholashlarni o‘tkazishga yordam beradi. Talabalar yanada interaktiv bo‘lib, ularning imtihon natijalari ham mos ravishda yaxshilanadi. Biroq, o‘qituvchilar va talabalar LRSdan foydalanishda bir qator qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. O‘qituvchilar vaqt cheklovlari va ish bosimi tufayli LRSni o‘rganish va sozlashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Pedagogik nuqtai nazardan, hozirgi kurs resurslarini va o‘quv dasturini LRSga integratsiya qilish o‘qituvchilar uchun oddiy ish emas. Ya’ni, ta’limida LRSni joriy etish hali ham qo‘shimcha e’tibor va amaliyotni talab qiladi.

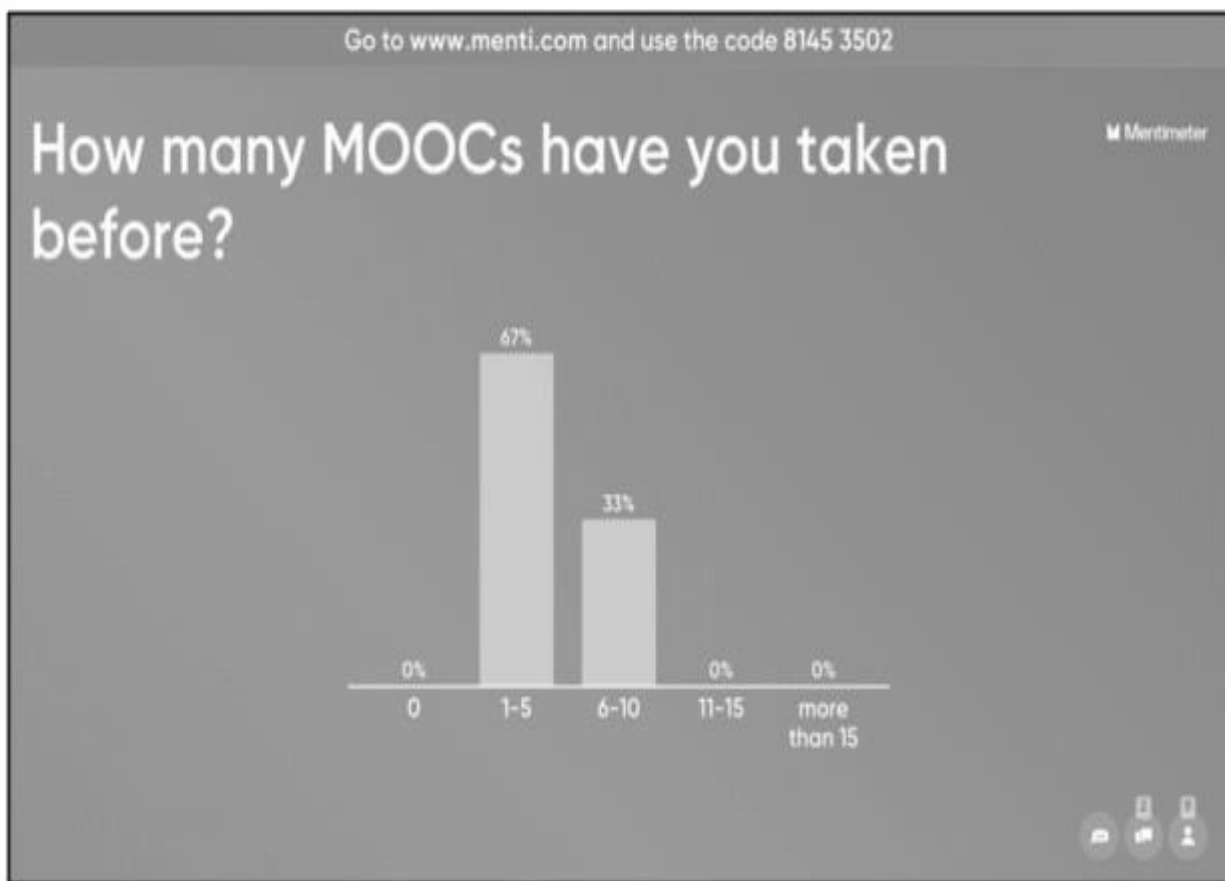
Adabiyotlar tahlili

Maqola Mentimeter platformasining katta sinf o‘quvchilarini jalb qilishdagi imkoniyatlarini o‘rganadi va interaktiv taqdimotlar orqali o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi aloqani kuchaytirishga qaratilgan. Adabiyotlar tahlili mahalliy va xorijiy manbalarni birlashtirgan holda, texnologiyaning pedagogik samaradorligini baholashga yordam beradi. Asosiy e’tibor mobil texnologiyalar, LRS (learner response system), interaktiv metodlar va BYOD yondashuviga qaratilgan. Texnologik integratsiya va BYOD: Stowell (2015) maqolasida BYOD yondashuvi talabalarning sinfdagi faol ishtirokini oshirish imkonini beradi. Ushbu manba maqolaning texnologiya yordamida interaktivlikni oshirish mavzusini asoslaydi va real kontekstda qo‘llanilishini ko‘rsatadi. Mentimeterning amaliy qo‘llanilishi: Mentimeter (2021) statistik ma’lumotlarni taqdim etib, platformaning global qamrovini va foydalanuvchi bazasini ko‘rsatadi. Bu maqolaga empirik asos va global kontekst beradi, platformaning ta’lim sohasida keng qo‘llanilishini tasdiqlaydi. Pedagogik nazariyalar: Bloom (1956) taksonomiyasi — savol va viktorinalarni yaratishda o‘quvchilar bilim darajasini aniqlash uchun qo‘llaniladi. Puentedura (2013) SAMR modeli — texnologiyani integratsiya qilishda o‘qituvchining samaradorligini baholashga yordam beradi. Hattie va Yates (2014) — o‘qitish va o‘rganish jarayonida ko‘rinadigan natijalarni baholash tamoyillarini beradi. O‘qitish texnologiyalari va metodologiya: Spector & Merrill (2008) — interaktiv ta’lim va LRS’ning pedagogik samaradorligini baholash uchun nazariy asos. Ushbu manbalar maqolada Mentimeterning interaktiv va qiziqarli taqdimotlar orqali o‘quvchilarning faol ishtirokini oshirishini tahlil qilishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

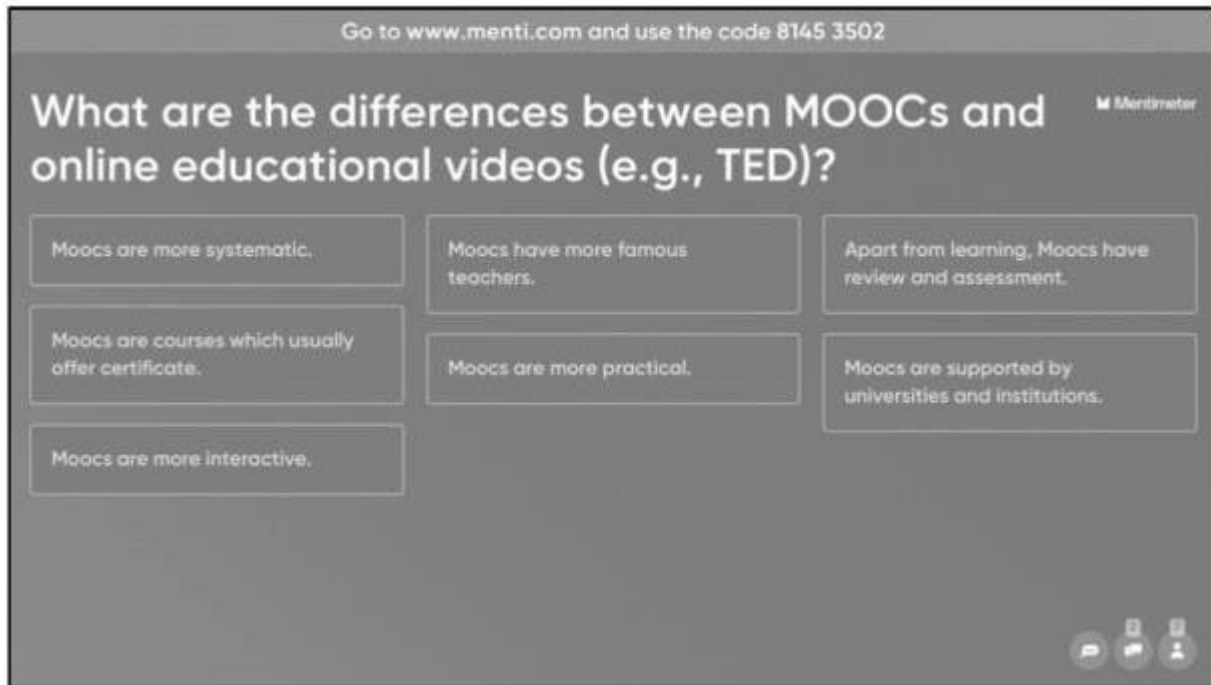
Mentimeter — bu interaktiv va qiziqarli taqdimotlar yaratish imkonini beruvchi o‘quvchi javob tizimi (LRS) turidir. O‘qituvchilar matn, tasvirlar, videolar, hujjatlar, iqtiboslar, raqamlar va boshqa istalgan ob’ektlarni o‘z ichiga olgan dinamik, zavqli va ko‘p modali taqdimotlar tayyorlashda kontent slaydlarini qo‘shishlari mumkin. Biroq, shrift, rang, uslub va dizaynni sozlash imkoniyati yo‘q, bu esa ba’zi odamlar tomonidan PowerPointga nisbatan kamroq foydalanuvchi do‘stona deb hisoblanadi. Garchi o‘qituvchilar oldindan tayyorlangan PowerPoint slaydlarini Mentimeterga yuklash imkoniyatiga ega bo‘lsa-da, yuklangan slaydlar asl formatida emas, balki tasvir sifatida namoyish etiladi, shuning uchun

mazmuni o‘zgartirilmaydi. Videolar bilan bog‘liq bo‘lsa, Mentimeter faqat YouTube havolalarini kiritishga ruxsat beradi. Mentimeter o‘qituvchilariga taqdimotlarini turli interaktiv savollar qo‘shish orqali boyitishga imkon beradi. Mashhur savol turlari orasida bir nechta javobli savollar, so‘z buluti, ochiq savollar, shkalali savollar, reyting savollari va savol-javob taxtasi mavjud. Ushbu savollarni o‘quvchilardan tezkor javoblar olish va ularning muayyan mavzudagi tushunchalarini tahlil qilishda moslashuvchan tarzda ishlatish mumkin. O‘quvchilar vizualizatsiyalar (masalan, bir nechta javobli savoldagi grafikalar, ochiq savoldagi nutq pufakchalari) orqali rag‘batlantirilishi mumkin va bu o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Istalgan faoliyatda, ta’lim jarayonida yoki ko‘rib chiqish ishlari davomida, o‘qituvchilar o‘z taqdimotlarini qiziqarli va inklyuziv qilishning bir usulini topishlari mumkin. Masalan, bir nechta javobli savol, xorijiy til ta’limida Massive Open Online Courses (MOOCs)ni tanishtirishga qaratilgan darsni boshlash uchun mo‘ljallangan bo‘lishi mumkin. 1-rasmda ko‘rsatilganidek, bir nechta javobli savol talabalaridan ilgari qancha MOOCs kurslarini o‘qiganliklarini so‘raydi.

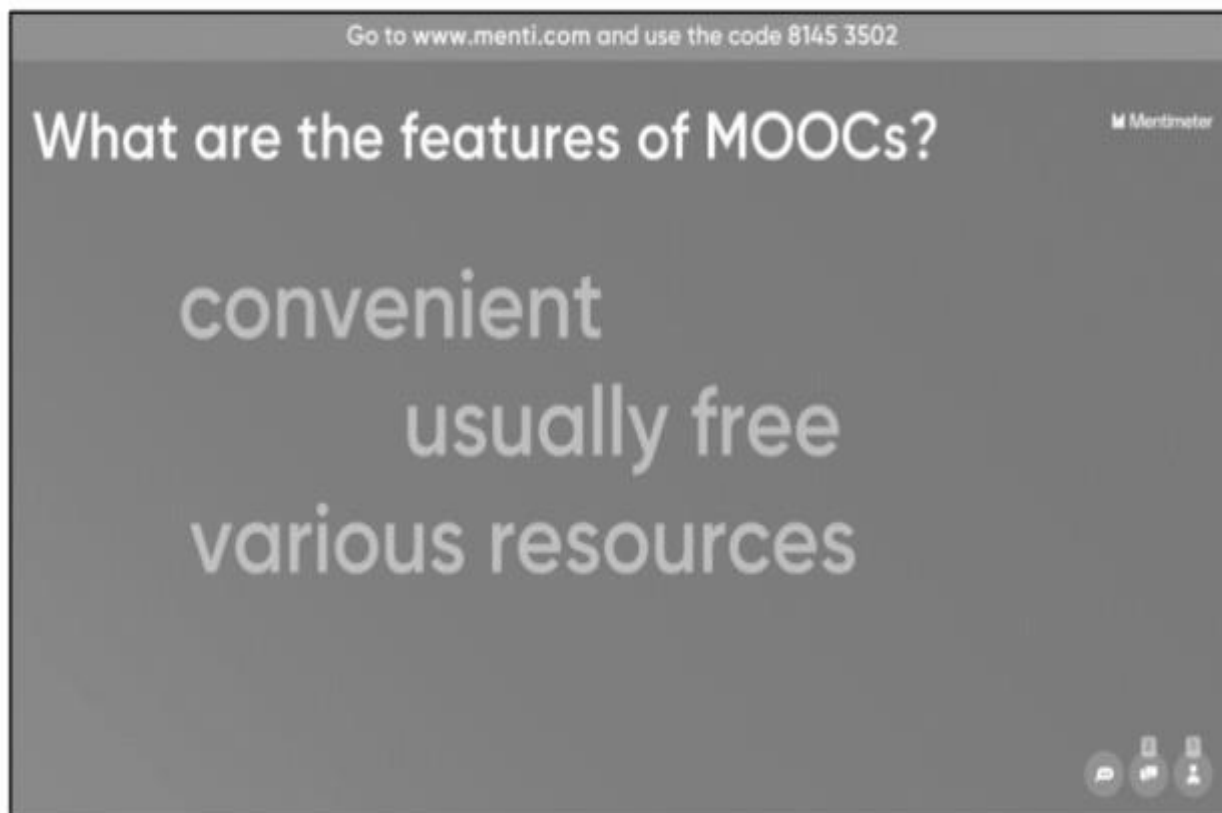
Rasm 1. Darsni boshlash uchun bir nechta javobli savol misoli.

O‘qituvchilar yangi bilimlarni tanishtirish va ko‘rib chiqishda talabalarni tanishishlariga yordam berish uchun ochiq savollarni ham ishlab chiqishlari mumkin. Rasm 2-da ko‘rsatilganidek, “MOOCs va onlayn ta’lim videolari o‘rtasidagi farqlar nimalarda?” degan ochiq savol talabalariga tushunmovchiliklarni aniqlashga yordam beradi.

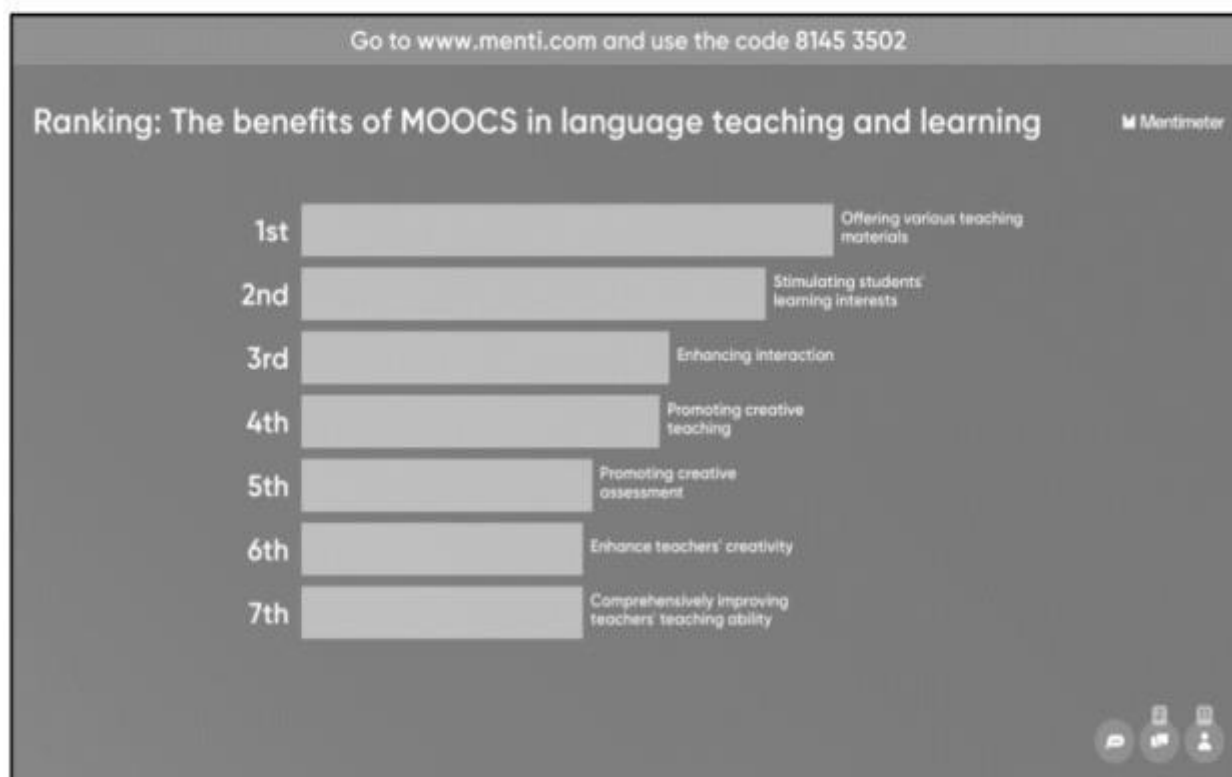

Rasm 2. Bilimlarni mustahkamlash uchun ochiq savol misoli

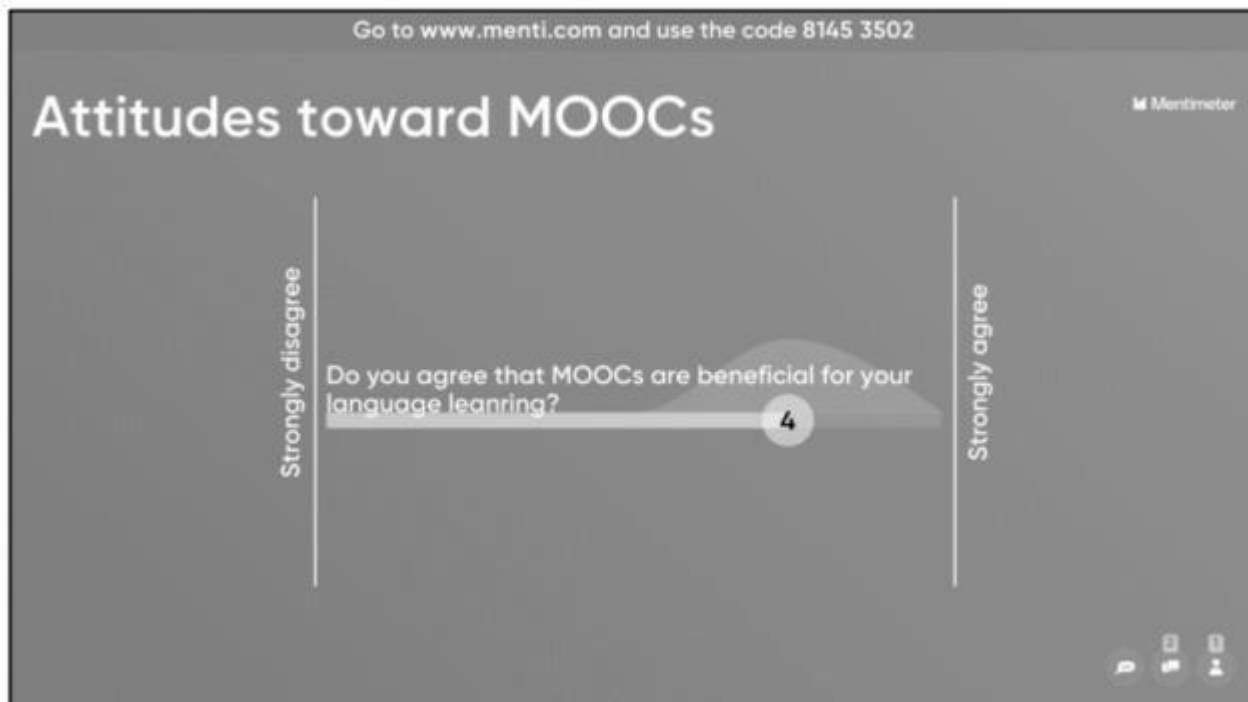
Munozara jarayonida Mentimeter o‘qituvchi-talaba va talaba-talaba o‘zaro aloqalarini rag‘batlantirish uchun interaktiv va qiziqarli yondashuvlarni taqdim etadi. Masalan, so‘z buluti savoli talabalarining javoblarini tezda yig‘ib, o‘qituvchilarga eng ko‘p uchragan javoblarni auditoriyaga taqdim etishga yordam beradi. **Rasm 3**-da ko‘rsatilganidek, o‘qituvchi “MOOCsning xususiyatlari nimalar?” degan savolni belgilaydi, shunda talabalar o‘z fikrlarini bildiradilar. Bundan tashqari, reyting savoli o‘qituvchilarga interaktiv so‘rovnomalar tuzish imkonini beradi, bu esa darsda qatnashishni rag‘batlantiradi. Masalan, talabalar o‘z nuqtai nazaridan til o‘qitish va o‘rganishda MOOCning foydalari qanday ekanligini reyting qilishlari so‘raladi, bu **Rasm 4**-da ko‘rsatilgan. Bundan tashqari, shkalali savol talabalar fikrlarini yig‘ishning samarali usuli bo‘lib, darsda o‘zaro aloqalarni rivojlantiradi. **Rasm 5.** talabalarining o‘z til o‘rganishidagi MOOCsning foydaliligiga bo‘lgan munosabatlarini ko‘rsatadi.

Rasm 3. Muhokama uchun so'z buluti savoliga misol

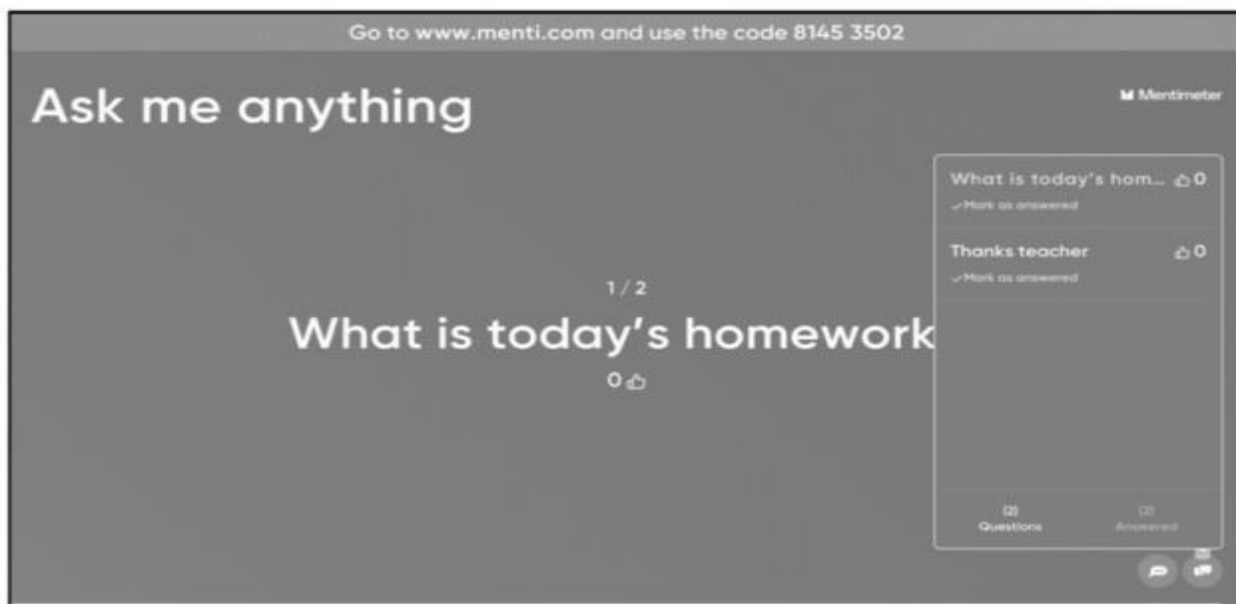

Rasm 4. Munozara uchun reyting savoliga misol

Shakl 5. Muhokama uchun masshtabli savolga misol

Bundan tashqari, taqdimotning oxirida savol-javob taxtasini qo‘shish mumkin, bu esa o‘quvchilarning fikr-mulohazalari, izohlari va qolgan savollarini to‘plashning qulay usulidir. Eng muhimi, Mentimeter auditoriyaga taqdimot davomida ham savollar berish imkonini beradi. Har bir slaydda "Like" (Yoqqan), "Savol belgisi", "Qo‘l ko‘targan" va "Qo‘l pastda" kabi variantlarni qo‘shish mumkin, bu esa interaktivlikni oshiradi va auditoriyaning faol ishtirokini rag‘batlantiradi.

Rasm 6. Dars oxirida savol-javob taxtasi misoli

Mentimeter yordamida o‘qituvchilar o‘z taqdimotlarini yanada interaktiv va qiziqarli qilish uchun savol-javob taxtasini qo‘shishlari mumkin. Bu taxtada o‘quvchilar o‘z fikrlarini yoki savollarini anonim ravishda qoldirishlari mumkin. Taqdimot davomida har bir slaydda

"Like", "Savol belgisi", "Qo‘l ko‘targan" va "Qo‘l pastda" kabi variantlarni qo‘shish ham mumkin, bu esa auditoriyaning faol ishtirokini rag‘batlantiradi. Rasm 7 da Bloomning taksonomiyasi bo‘yicha bir nechta javobli viktorina misoli. Mentimeter yordamida o‘qituvchilar o‘z taqdimotlariga viktorina qo‘shishlari mumkin. Masalan, Bloomning taksonomiyasi bo‘yicha bir nechta javobli savollarni kiritish orqali talabalarni til o‘qitishida MOOCsni qanday loyihalashni o‘rgatish mumkin. Savollarga to‘g‘ri javob berish uchun o‘quvchilar tezda javob berishlari kerak, chunki tezlik ham hisobga olinadi. Savollarni yakunlagach, rahbarlar doskasi orqali eng yaxshi natijalarni ko‘rsatish mumkin. Rasm 8. Viktorina musobaqasidan keyingi rahbarlar doskasi misoli. Viktorina yakunlangach, rahbarlar doskasi orqali eng yaxshi natijalar ko‘rsatiladi. Bu doskada o‘quvchilarning to‘plagan ballari va o‘rinlari ko‘rsatiladi. Mentimeterda viktorina musobaqasini yaratish uchun "Quiz Competition" slayd turini tanlash kerak. Ushbu slayd turida o‘quvchilarni avatar bilan ro‘yxatdan o‘tkazish, to‘g‘ri javoblar uchun ball berish va tezlikni hisobga olish mumkin. Taqdimot davomida rahbarlar doskasini qo‘shish orqali eng yaxshi natijalarni ko‘rsatish mumkin.

Rasm 7. Ko'p tanlovli viktorinaga misol

Shakl 8. Viktorina musobaqasidan so'ng etakchilar taxtasi misoli

Tayyorgarlikdan so'ng o'qituvchilar o'z o'quvchilarini smartfon yoki boshqa mavjud mobil qurilmalar yordamida taqdimotga ulanishga taklif qilishlari mumkin. Taqdimot havola, taklifnoma raqami yoki QR kod orqali baham ko'rilishi mumkin. Dars tugagach, sinf ma'lumotlarini baham ko'rish va keyingi tahlil qilish uchun eksport qilish mumkin. Bu ma'lumotlarni vaqt o'tishi bilan o'quvchilarning taraqqiyotini o'lchash uchun solishtirish mumkin.

Plugin tufayli o'qituvchilar an'anaviy PowerPoint taqdimotiga ijodkorlik, interaktivlik va oxir-oqibat qiziqarli narsalarni olib kelishlari mumkin. U ko'plab interaktiv elementlar bilan ishlab chiqilganligi sababli, o'qituvchilar PowerPoint slaydlarini jonlantirish orqali o'quvchilar bilan bir zumda bog'lanishlari mumkin. Plugin Windows PowerPoint 2016 uchun mo'ljallangan va Office 365 hisob qaydnomasi talab qilinadi. Bundan tashqari, Mentimeter Microsoft Team yig'ilishlarida ham qo'llanilishi mumkin. So'rovlar, viktorinalar, so'z bulutlari, savol-javoblar va boshqa ta'lim dasturlari o'quvchilar bilan bevosita "Jamoalar" oynasidan real vaqt rejimida ma'lumotlarni kiritish uchun foydalanish mumkin. Mentimeterni Zoom-ga ham kiritish mumkin, bu esa uchrashuvlarni tobora interaktiv va qiziqarli qiladi. Ishtirokchilar ovoz berishlari, savollar berishlari va suhbatga hissa qo'shishlari mumkin, o'qituvchilar esa qimmatli tushunchalar bilan birga halol javoblar to'plashlari mumkin.

Xulosa

Umuman olganda, Mentimeter — bu kuchli, moslashuvchan va qiziqarli ilova bo'lib, katta sinf muhitida til o'qitish va o'rganishni yaxshilashga yordam beradi. U til o'qituvchilari va o'quvchilarga mobil qurilmalar orqali bilim almashish va real vaqt rejimida fikr-mulohaza bildirish imkonini beradi, shu bilan birga taqdimotlar, so'rovlar va viktorinalar bilan darslarni

boyitadi. Bu vosita o'quvchilarni jalb qilish, guruh ishtirokini va hamkorlikni rag'batlantirish uchun foydali vosita bo'lib, o'quvchilarni interaktiv, dinamik va qiziqarli tarzda savollarga javob berishga undaydi. Biroq, hozirgi til darslarida taqdimotlarni yaratish va Mentimeter'ni amalga oshirishda bir qator to'siqlar mavjud bo'lishi mumkin. Kelajakda hukumatlar, maktablar, o'qituvchilar va o'quvchilar birgalikda Mentimeter va boshqa onlayn vositalarni til ta'limiga samarali integratsiya qilish uchun hamkorlik qilishlari tavsiya etiladi. Mentimeter'ning turli til o'qitish va o'rganish kontekstlarida (masalan, rasmiy va norasmiy kontekstlar), mintaqalarda (masalan, g'arbiy mamlakatlar vs. sharq mamlakatlari va shahar hududlari vs. qishloq hududlari) va o'quvchilarda (masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari va universitet talabalarida) samaradorligini baholash bo'yicha qo'shimcha empirik tadqiqotlar o'tkazilishi kerak, bu esa texnologiya asosida til ta'limini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Stowell, S. (2015). The Impact of Bring Your Own Device (BYOD) in the Classroom. *Journal of Educational Technology*, 31(4), 215-229.
2. Mentimeter (2021). *Mentimeter in Education: Statistics and Growth*.
3. Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain*. New York: Longmans.
4. Puentedura, R. R. (2013). *SAMR: A Framework for Transforming Technology Integration*. International Society for Technology in Education.
5. Hattie, J., & Yates, G. (2014). *Visible Learning and the Science of How We Learn*. Routledge.
6. Spector, J. M., & Merrill, M. D. (2008). *Handbook of Research on Educational Communications and Technology* (3rd ed.). Springer.

**MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI FANINING BO'LAJAK
O'QITUVCHILARNING UMUMMADANIY
(KASBIY MADANIY KOMPETENSIYASINI) KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI HAQIDA.**

B.M.Mamadaliyev (f-m.f-n v.b dotsent Qo'qonDU, O'zbekistan)

D.D.Aroyev (PhD, dotsent Qo'qonDU, O'zbekistan)

X.B.Tadjimatova (PhD, katta o'qituvchi Qo'qonDU, O'zbekistan)

xosiyatxontadjimatova@gmail.com

Annotatsiya. Umummadaniy kompetensiyani rivojlantirishda matematika o'qitish metodikasi fani katta ahamiyatga ega, chunki u o'quvchilarda tizimli fikrlash, analitik qobiliyat va mantiqiy mulohaza qilish ko'nikmalarini va ularni natijasida umummadaniy (kasbiy madaniy) kompetensiyani shakllantiradi. Bu fan matematikani o'qitish jarayonida pedagogik usullar va metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshiradi.

Kalit so'zlar: matematika o'qitish metodikasi, bo'lajak o'qituvchilar, umummadaniy kompetensiya, pedagogik usullar, pedagogik metodlar.

Abstract: The subject of mathematics teaching methodology plays a significant role in developing general cultural competence, as it fosters systematic thinking, analytical skills, and logical reasoning abilities in students. This subject enhances students' intellectual potential through the application of pedagogical methods and techniques in the mathematics teaching process.

Keywords: mathematics teaching methodology, future teachers, general cultural competence, pedagogical methods, pedagogical techniques.

Аннотация. Методика преподавания математики играет важную роль в развитии общекультурной компетентности, поскольку она формирует у учащихся системное мышление, аналитические способности и навыки логического мышления. Этот предмет повышает интеллектуальный потенциал учащихся за счет применения педагогических методов и приемов в процессе обучения математике.

Ключевые слова: методика преподавания математики, будущие учителя, общекультурная компетентность, педагогические методы, педагогические приемы.

Kirish. Matematik masalalar va amaliy vazifalar orqali o‘quvchilar ijtimoiy va ilmiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Metodikadan foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilarga mustaqil fikrlash, qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilishda yordam beradi. Bu esa ularning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy muhitga moslashishga va zamonaviy dunyo talablariga javob berishga yordam beradi. Matematikani o‘qitish metodikasi o‘quvchilarga axborot texnologiyalari va ilmiy izlanishlar bilan ishlash ko‘nikmalarini ham berish imkonini yaratadi. Shu bilan fan umummadaniy kompetensiyaning barcha jihatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Matematik o‘qitish metodikasi fani, shuningdek, jamiyatdagi har xil masalalar va vazifalarni hal qilishda zarur bo‘lgan innovatsion yondashuvlarni o‘rgatadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda o‘z fikrini erkin ifodalash, muhokama qilish va guruhda ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu bilan o‘z navbatida, umumiy madaniyatni oshirishga va umummadaniy (kasbiy madaniy) kompetensiyaning rivojlantirishga xizmat qiladi”³².

MUHOKAMA

60110600 - Matematika va informatika ta’lim yo‘nalishi 3-kurs (6-semestr) Matematika o‘qitish metodikasi fanidan mavzulari va bu mavzularni o‘qitish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning umummadaniy (kasbiy madaniy) kompetensiyasini rivojlanlanadi.

1-rasm. Matematika o‘qitish metodikasi fani mavzulari va ushbu mavzularni o‘qitish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning umummadaniy (kasbiy madaniy kompetensiyani) kompetensiyasini rivojlanishi:

T/r	Matematika o‘qitish metodikasi fanidan mavzulari	Bo‘lajak o‘qituvchilarning umummadaniy kompetensiyasini(kasbiy madaniy kompetensiyani) rivojlanishi
1.	Matematika o‘qitish metodikasining predmeti. Matematika o‘qitish metodikasining predmeti, fan sifatida uning taraqqiyoti, bosqichlari o‘quv predmeti sifatida maqsadi, mazmuni. Matematika o‘qitish metodikasining boshqa fanlar bilan aloqasi.	Matematik dunyoqarashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur mavzu orqali o‘quvchilar matematikaning mohiyatini, uning rivojlanish bosqichlarini anglaydi va bu ularning nazariy hamda mantiqiy tafakkurini kengaytiradi.
2.	Matematika o‘qitishni tashkil etish. Matematika o‘qitishni tashkil etish formalari. Sinf dars sistemasi.	Pedagogik etika va axloq, kasbiy muloqot va ritorika kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘quvchilarda o‘qitish jarayonining

³² Tadjimatova X.B. “Bo‘lajak o‘qituvchilarning umummadaniy kompetensiyasini rivojlantiruvchi pedagogik dasturiy ta’minotni takomillashtirish metodikasi” PhD dissertatsiya, 2025-yil

		asosiy shakllari, sinf dars tizimi va pedagogik jarayonda samarali muloqot olib borish ko‘nikmalari rivojlanadi.
3.	Matematik tushuncha. Matematik tushunchalarni ta’riflash metodikasi. Matematik tushunchalarni kiritish metodikasi. Matematik tushunchalarni kiritishning abstrakt – deduktiv metodi.	Matematik tushunchalarni shakllantirish va kiritish metodikasi kasbiy madaniyat kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etib, ilmiy tafakkur va tizimli tahlil ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, kasbiy muloqot va ilmiy ritorika orqali aniq ifodalash hamda dalillash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlarni qo‘llash esa raqamli madaniyatni yuksaltirib, ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.
4.	Matematik hukm. Matematik xulosa. Matematik hukmning turlari.	Mantiqiy tafakkur va dalillash madaniyatini shakllantirish bilan birga, ilmiy halollik va aniq xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
5.	Matematika o‘qitishda induksiya, deduksiya.	Tizimli tahlil va matematik fikrlashni mustahkamlash orqali ilmiy asoslangan fikr bildirish va isbotlash qobiliyatini shakllantiradi.
6.	Matematika o‘qitishda analogiya metodlari.	Matematik tushunchalarni izohlash va pedagogik tafakkurni rivojlantirish bilan birga, kasbiy muloqot va ilmiy ritorika madaniyatini shakllantiradi.
7.	Matematika o‘qitishda kuzatish va tajriba, taqqoslash metodlari.	Kuzatish, tahlil va tajribaga asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish bilan birga, tadqiqot olib borish va ilmiy tafakkur madaniyatini shakllantiradi.
8.	Matematika o‘qitishda umumlashtirish, abstraksiyalash, konkretlashtirish, klassifikatsiyalash metodlari.	Ilmiy izlanish va nazariy asoslash qobiliyatini shakllantirib, matematik merosni anglash hamda metodik yondashuvlarni rivojlantirishga xizmat

		qiladi.
9.	Matematika o‘qitishda analiz va sintez kabi metodlarning o‘rni. Analitik metod bilan masalalar yechish va teoremlarni isbotlash.	Tanqidiy fikrlash va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish bilan birga, mustaqil qaror qabul qilish va dalillash madaniyatini rivojlantiradi.
10	Matematika kursida matematik mantiq elementlari. Ularni o‘qitish muammolari. Matematikada matematik mantiq tushunchasi. Matematikada aksioma tushunchasi. Matematik tushuncha, Teorema va uning turlari. Teoremlarni zaruriy va yetarli shartlari.	Ilmiy fikrlash, izchil yondashuv va asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali ilmiy isbotlash madaniyati hamda akademik halollikni mustahkamlaydi.
11	Matematika o‘qitish uslublari — muammoli, evristik, dasturlashtirilgan, blokli va modulli yondashuvlardan iborat. Matematika ta’limi metodlarining tasnifi shularni o‘z ichiga oladi.	Zamonaviy metodlarni qo‘llash va didaktik kompetensiyalarni shakllantirish orqali innovatsion yondashuv va raqamli madaniyatni rivojlantiradi.
12	O‘quvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirish jarayonida masalalarning ahamiyati. Masala yechishda umumiy va xususiy usullar.	Masalalarni tahlil qilish, yechim topish va didaktik metodlarni shakllantirish bilan birga, mantiqiy tafakkur va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.
13	Matematika o‘qitishda muammoli ta’lim metodlari	Pedagogik axloq, kasbiy mas’uliyat va innovatsion ta’lim metodlarini shakllantirish bilan birga, mustaqil fikrlash va muhokama madaniyatini rivojlantiradi.

XULOSA. Matematika o‘qitish metodikasi fanida o‘rganiladigan mavzularning barchasi bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bo‘lajak matematika o‘qituvchilarining umummadaniy va kasbiy madaniy kompetensiyalarini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi. Mavzularning mohiyati o‘qituvchida matematik dunyoqarashni kengaytirish, ilmiy fikrlashni rivojlantirish, mantiqiy mushohada va ishonchli dalillash madaniyatini mustahkamlashga yo‘naltirilgan. Shuningdek, pedagogik muloqot, kasbiy etika, ta’lim jarayonini samarali boshqarish, innovatsion uslublarni qo‘llay bilish hamda raqamli savodxonlik kabi zamonaviy pedagog uchun muhim fazilatlar ham shakllantiriladi. Matematik tushunchalar, hukmlar, isbotlar, induksiya deduksiya, analogiya, taqqoslash, kuzatish, abstraktsiyalash, analiz va sintez kabi metodlar o‘quvchida ilmiy-tadqiqot faoliyatiga xos bo‘lgan tizimli yondashuvni shakllantiradi.

Muammoli ta’lim, evristik va boshqa zamonaviy metodlar esa ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va masalalarni samarali hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Matematik mantiq elementlarini o‘qitish orqali asosli xulosa chiqarish, ishonchli isbotlash hamda ilmiy halollik madaniyatini rivojlantirish yanada kuchayadi. Umuman olganda, Matematika o‘qitish metodikasi fanidagi barcha mavzular bo‘lajak o‘qituvchining nazariy saviyasini boyitish, metodik ko‘nikmalarini takomillashtirish, mantiqiy va analitik tafakkurini rivojlantirish, shuningdek, ta’lim jarayonini samarali tashkil eta olish kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa ularning kasbiy madaniyatini yuksaltirib, zamonaviy ta’lim talablariga javob bera oladigan yuqori malakali pedagog bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tadjimatova X.B. “Bo‘lajak o‘qituvchilarning umummadaniy kompetensiyasini rivojlantiruvchi pedagogic dasturiy ta‘minotni takomillashtirish metodikasi” PhD dissertatsiya, 2025-yil.
2. Tadjimatova. X. B.- Qo‘qon davlat pedagogika instituti o‘qituvchi. Bo‘lajak o‘qituvchining umummadaniy kompetensiyasini rivojlantirish jarayonining nazariy modeli. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali. 2023-yil 5-son.
3. S. Alixonov. Matematika o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2011-yil .
4. Azlarov.T, Mansurov.X Matematik analiz. -T.: « O‘qituvchi». 1986.
5. Algebra va analiz asoslari: o‘rta maktablarning 10-11 sinflari uchun darslik (Sh.O. Alimov, Yu.M.Kolyagin, Yu.V.Sidorov, M.I.Shabunin) T., « O‘qituvchi», 1996 va uning keyingi nashrlari.

TIBBIYOT XODIMLARINING FAOLIYATIDA MOTIVATSIYANING O'RNI

Saliyeva Nigora Sadikovna

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti

Lotin tili, pedagogika va psixologiya kafedrasining katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiyot xodimlarining kasbiy faoliyatida motivatsiyaning ahamiyati yoritilgan. Motivatsiyaning ichki va tashqi turlari, ularning mehnat samaradorligiga ta'siri, shuningdek, motivatsiya darajasining pasayishi oqibatlari tahlil qilingan. Shuningdek, tibbiyot tizimida xodimlarning ishga bo'lgan qiziqishini oshirish va rag'batlantirish yo'llari taklif etilgan. Maqola sog'liqni saqlash sohasida inson omilini mustahkamlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: motivatsiya, tibbiyot xodimi, rag'bat, mehnat unumdorligi, sog'liqni saqlash.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение мотивации в профессиональной деятельности медицинских работников. Анализируются внутренние и внешние виды мотивации, их влияние на эффективность труда, а также последствия снижения уровня мотивации. Кроме того, предложены пути повышения интереса и поощрения сотрудников медицинской сферы. Работа направлена на укрепление человеческого фактора в системе здравоохранения.

Ключевые слова: мотивация, медицинский работник, стимулирование, производительность труда, здравоохранение.

Annotation. This article explores the importance of motivation in the professional activities of medical workers. It analyzes the internal and external types of motivation, their impact on work efficiency, and the consequences of decreased motivation levels. The article also proposes practical ways to enhance motivation and encourage employees in the healthcare system. The study emphasizes the strengthening of the human factor in healthcare.

Keywords: motivation, medical worker, encouragement, work efficiency, healthcare.

Kirish. Tibbiyot sohasi inson hayoti va salomatligi bilan bevosita bog'liq bo'lgani sababli, bu yo'nalishda faoliyat yuritayotgan mutaxassislardan yuqori darajada mas'uliyat, bilim va fidoyilik talab etiladi. Tibbiyot xodimlarining samarali mehnati nafaqat ularning kasbiy mahorati, balki ichki va tashqi motivatsiya darajasiga ham bog'liqdir. Motivatsiya —

bu insonni maqsad sari harakatlantiruvchi ichki kuch bo‘lib, u kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

1. Tibbiyot xodimlari mehnatining o‘ziga xos jihatlari

Tibbiyot sohasi murakkab, ruhiy va jismoniy kuch talab etadigan yo‘nalishlardan biridir. Shifokor, hamshira yoki feldsherning kundalik faoliyati inson hayotini saqlab qolish, og‘riqni kamaytirish, profilaktika va davolash choralari bilan chambarchas bog‘liq. Shu bois, tibbiyot xodimlarining ishga bo‘lgan motivatsiyasi nafaqat ularning o‘z hayot sifatini, balki bemorlarning salomatlik holatini ham belgilab beradi.

Tibbiyot xodimlari o‘z faoliyatida doimo yuqori darajadagi stress, jismoniy charchoq va mas‘uliyat bilan yuzma-yuz keladi. Bemorlarning hayoti, ularning sog‘ayishi yoki yo‘qotilishi ko‘pincha shifokorning to‘g‘ri qaroriga, diqqatiga va kasbiy tayyorgarligiga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli, tibbiyot sohasi vakillari uchun motivatsiya ularning psixologik barqarorligini saqlash va professional charchashning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi.

Masalan, ba’zi shifokorlar bemorning “Rahmat, doktor!” degan so‘zini eng katta mukofot deb biladilar — bu ichki motivatsiyaning eng yuqori shaklidir. Boshqalar uchun esa ish sharoitining qulayligi yoki moddiy rag‘bat asosiy turtki bo‘ladi — bu tashqi motivatsiyaga misol bo‘ladi.

2. Motivatsiyaning turlari va ularning tibbiyotda aks etishi

Motivatsiya ikki turga bo‘linadi: ichki va tashqi motivatsiya.

Ichki motivatsiya – insonning kasbga bo‘lgan muhabbati, burch va insonparvarlik hissi bilan bog‘liq. Bu turdagi motivatsiya tibbiyot xodimlari uchun eng barqaror va samarali hisoblanadi.

Tashqi motivatsiya esa moddiy rag‘bat, ijtimoiy e‘tirof, mukofotlar, lavozim o‘sishi kabi omillar orqali shakllanadi. Har ikki motivatsiya turi bir-birini to‘ldiradi va tibbiyot xodimining mehnat unumdorligini oshiradi.

3. Motivatsiyaning yetishmasligi oqibatlari

Motivatsiya darajasining pasayishi tibbiyot xodimining ishga bo‘lgan qiziqishini kamaytiradi, charchoq va stress holatini kuchaytiradi, bu esa bemorlarga ko‘rsatilayotgan xizmat sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun tibbiyot muassasalarida xodimlarning ruhiy holatini qo‘llab-quvvatlash, mehnatini qadrlash va ularni muntazam rag‘batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Motivatsiyani oshirish yo‘llari

Tibbiyot tizimida motivatsiyani kuchaytirish uchun quyidagi choralarni ko‘rish maqsadga muvofiq:

Tibbiyot xodimlari mehnatini moddiy rag‘batlantirish (ish haqi, mukofotlar, imtiyozlar);

Kasbiy rivojlanish uchun sharoit yaratish (malaka oshirish, ilmiy tadqiqotlar, konferensiyalar);

Mehnat sharoitlarini yaxshilash va zamonaviy texnika bilan ta’minlash;

Jamoa ichida ma‘naviy rag‘bat tizimini shakllantirish (e‘tirof, minnatdorchilik, faxriy yorliqlar).

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tibbiyot xodimlarining faoliyatida motivatsiya markaziy o‘rinni egallaydi. U nafaqat kasbiy samaradorlikni oshiradi, balki inson hayotini saqlab qolishdek muqaddas burchni ado etishda ularga kuch va ishonch bag‘ishlaydi. Tibbiyot tizimida motivatsiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish – bu sog‘lom jamiyatni shakllantirish yo‘lidagi eng muhim qadamlardan biridir.

Tibbiyot xodimlarining motivatsiyasi – bu sog‘lom jamiyatni shakllantirishning muhim omillaridan biridir. Motivatsiya nafaqat ish samaradorligini, balki bemorlarga bo‘lgan munosabatni, xizmat sifatini va tibbiyot tizimining barqarorligini ham belgilaydi.

Shuning uchun sog‘liqni saqlash sohasida moddiy va ma‘naviy rag‘batni uyg‘unlashtirish, kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda xodimlarning ruhiy holatini qo‘llab-quvvatlash dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

Motivatsiyasi yuqori bo‘lgan tibbiyot xodimi – bu sog‘lom avlod, kuchli millat va farovon jamiyatning kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova, Z. (2021). Tibbiyot psixologiyasi asoslari. – Toshkent: Tibbiyot nashriyoti.
2. Ahmedov, B., & Yuldasheva, N. (2020). Kasbiy motivatsiya va inson resurslarini boshqarish. – Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4962-son qarori (2021-yil 6-aprel). Sog‘liqni saqlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
4. Maslow, A. (1943). A Theory of Human Motivation. – Psychological Review, 50(4), 370–396.
5. Herzberg, F. (1959). The Motivation to Work. – New York: John Wiley & Sons.
6. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. – American Psychologist, 55(1), 68–78.
7. Xojamqulov, D. (2019). Sog‘liqni saqlash tizimida boshqaruv psixologiyasi. – Samarqand: Samarqand tibbiyot instituti nashriyoti.
8. World Health Organization (WHO). (2022). Health workforce policy and management guidelines. – Geneva: WHO Press.
9. Abdullayeva, M. (2023). “Tibbiyot xodimlarining kasbiy faoliyatida motivatsiya omillari.” O‘zbekiston Tibbiyot Jurnal, №2, 45–50-betlar.
10. Sadikovna, S. N. (2022). TIBBIYOTDA KOMMUNIKATIV MULOQOTNING AHAMIYATI VA SAMARADORLIGI. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(9), 92-94.

11. Salieva, N., & Saliyev, W. (2023). Essence and content of pedagogical deontology. Society and Innovation, 4(1), 110-112.

ABDURAUF FITRATNING AYRIM SOHALARGA OID FORSAYT QARASHLARI

O'tayev Akram Yo'ldoshevich
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika
universiteti dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning ayrim sohalarga ya'ni islom tarixi, tarix, falsafa, iqtisod nazariyasi, siyosat, musiqashunoslik, sport madaniyati, melioratsiya, geografiya, pedagogika, maorif, tilshunoslik va adabiyotshunoslikka oid forsait qarashlari hamda ushbu qarashlarning bugungi kundagi ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: forsait, qarash, soha, tarix, islom, tarix, iqtisod nazariyasi, falsafa, siyosat, musiqashunoslik, sport madaniyati, melioratsiya, geografiya, pedagogika, maorif, tilshunoslik, adabiyotshunoslik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются форсайт-взгляды Абдурауфа Фитрата в ряде областей, а именно в истории ислама, истории, философии, экономической теории, политике, музыковедении, спортивной культуре, мелиорации, географии, педагогике, просвещении, языкознании и литературоведении, а также анализируется актуальность этих взглядов в современных условиях.

Ключевые слова: форсайт, взгляд, область, история, ислам, история, теория экономики, философия, политика, музыкознание, спортивная культура, мелиорация, география, педагогика, образование, языкознание, литературоведение.

Annotation. This article examines the foresight views of Abdurauf Fitrat in a number of fields, namely Islamic history, history, philosophy, economic theory, politics, musicology, sports culture, land reclamation, geography, pedagogy, education, linguistics, and literary studies, and analyzes the relevance of these views in the contemporary context.

Keywords: foresight, view, field, history, Islam, economics theory, philosophy, politics, musicology, sports culture, melioration, geography, pedagogy, education, linguistics, literary studies.

Kirish. Bugungi kunda jadid ma'rifatparvarlari ilmiy merosini o'rganish va o'zlashtirish pedagogik tadqiqotchilik oldidagi dolzarb masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Jadid ma'rifatparvarlari zamon bilan hamnafas yashab, jamiyatdagi muammolarni ilgaridan anglab, ularga yechim topish yo'llarini ko'rsatib berishgan. Darhaqiqat, olimlarimiz ta'kidlaganlaridek

ular faqat o‘z davrining emas, balki kelajakning insonlari edilar. Jadidlar nafaqat zamona bilan hamqadam yashashni, balki, ular kelajakni oldindan ko‘ra bilish ya‘ni forsayt qarashlarga ega edilar. Shunday jadidlardan biri professor, adabiyotshunos olim, pedagog Abdurayf Fitrat edi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Abduraif Fitrat ilmiy merosini o‘rganish va o‘zlashtirishda B.Qosimov, O.Sharofiddinov, N.Karimov, H.Boltaboyev, I.G‘aniyev, E.Karimov, U.Normatov, B.Karimov kabi olimlarning filologik aspektda o‘rganilganligi, S.Matchon, U.Mahkamov, U.Shermatova, Sh.Abdullayeva, M.Quronov, G.Akromova, J.Yo‘ldoshev, R.Jo‘rayev, O.Musurmonova, Sh.Mardonov, R.Safarova, Sh. Abdujalilovalarning tadqiqotlarida mumtoz pedagogik qarashlarning ta‘limiy va tarbiyaviy ahamiyati, xususan, adabiyot vositasida tarbiyaviy jarayonlarni to‘g‘ri tashkil qilishning pedagogik asoslari, badiiy adabiyotning inson ma‘naviyatiga ta‘siri, pedagogik manbalarni zamonaviy talablar asosida tadqiq etish bo‘yicha o‘ziga xos nazariy qarashlari muhim ahamiyatga egadir [2,7,8]

Xorij mamlakatlarida Fitrat merosiga oid qarashlar E.Olvars, E.Enkaus (Angliya), X. Ko‘matsu (Yaponiya), Anna Mariya Shemel (Fransiya), Rashid Ahmat Arat (Turkiya), Ingeborg Baldauf (Germaniya) kabi olimlar tadqiqotlarida yoritib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Yangi O‘zbekistonning ilmiy, madaniy va siyosiy hayotida katta iz qoldirgan jadid ma‘rifatparvari, pedagog, shoir, dramaturg va jamoat arbobi Abdurauf Fitratning forsayt qarashlarini barcha sohalar bo‘yicha ilg‘or innovatsion g‘oyalar majmui tashkil qiladi.

Islom tarixi. Milliy madaniyat va ilm-fan rivojiga hissa qo‘shgan asosiy shaxslardan biri sifatida tarixda katta iz qoldirgan Abdurauf Fitrat Istambuldan qaytgach usuli jadid va madrasalar tashkil etib, uning o‘zi bu ilmgohlarda turkiy va forsiy adabiyotlar tarixi, islomshunoslik va sharq tillaridan dars bergan. “Muxtasar Islom tarixi” asari ana shu ilmgohlar talabalari uchun qo‘llanma tarzida yozilgan edi [1].

Ayni davrda Fitrat bilan barobar Mahmudxo‘ja Behbudiy (1914), Shokir Sulaymon (1918) kabi adiblar ham «Qisqa Islom tarixi» tuzganlari manbalarla qayd etilgan. Biroq Fitratning asari voqealarning aniq, jonli ifodasi, millatparvarlik ruhi tasvir qatiga singdirilgani va xolis yozilgani bilan ulardan farqlanadi. Fitratning forsayt qarashlarida Islom sivilizatsiyasining yuksalishi, ilm-fanning rivojlanishi, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda Islom demokratik va adolatli jamiyat qurishda muhim kuch bo‘lishini oldindan ko‘ra bilganligidadir.

Tarix. Abdurauf Fitrat “Amir Olimxonning hukmronlik davri” asarida jadidlarning Buxoro uchun taklif qilgan islohot konsepsiyasini yoritadi [2]. U o‘rta asrlardan qolgan boshqaruv tizimi zamonaviy dunyoga mos kelmasligini ilmiy asoslar bilan ko‘rsatadi. Fitratning forsayt qarashlari negizini yangi maorif, yangi iqtisodiy munosabatlar hamda jamiyatni sivilizatsion rivojlanishga olib chiqishning ilmiy yo‘nalishlarini ko‘rsatib berganligi bilan ahamiyatlidir.

Falsafa. Abdurauf Fitrat Sharq va G‘arb falsafiy merosini qiyosiy o‘rgangan mutafakkirdir. “Bedil” kitobida olim buyuk Sharq shoiri dunyoqarashini mumtoz sharq falsafasi bilan tasavvuf falsafasining kesishgan nuqtalarida tadqiq etdi [3]. Sharq falsafa tarixini, xususan Bedil ijodi va ta’limotini ilmiy tarzda o‘rgangan muhim tadqiqotdir. Fitratning forsait qarashlarida ya’ni inson ruhiy kamolotiga oid ilg‘or g‘oyalarni yoshlar ongida singdirish, ma’naviy yuksalish orqali jamiyatni takomillashtirish g‘oyasi, sufiylik va irfonni ilm-ma’rifat bilan uyg‘un olib borish konsepsiyasini tadbiiq etdi.

Iqtisod nazariyasi. “Munozara” va “Hind sayyohi” kabi asarlarida Fitrat boshqa hislatlar qatorida, ayniqsa teran bilimli iqtisodchi fazilatlarini namoyon etdi. Fitratning forsait qarashlari iqtisodiy qashshoqlikning sabablarini ko‘rsatib, iqtisod rivoji uchun yangi bilim, fan va texnologiya lozimligini, **ilm, texnika, savdo madaniyati va mehnat unumdorligini oshirishni** yo‘llarini ko‘rsatib, iqtisodda o‘n yil, yigirma yil hatto yuz, ikki yuz yil keyingi rivojlanishni prognozlash nazarda tutiladi [4].

Siyosat. Bu yo‘nalishda Fitrat “Sharq siyosati” singari tadqiqotlar hamda “Siyosiy hollar” kabi maqolalar yaratdi va *siyosiy qarashlari, davlatchilik haqidagi fikrlari, Sharq va G‘arb siyosiy tuzumlariga munosabatini* yorqin namoyon qiladi [10]. Bu sohadagi Fitratning forsait qarashlarida Konstitutsion davlatchilik qurish va bunda millatning siyosiy ongini o‘stirish, o‘z huquqini bilishi, davlat islohotlari amalga oshirishni nazarda tutadi.

Musiqashunoslik. Musiqashunos sifatida ham o‘zbek madaniyati va san’ati taraqqiyotiga salmoqli hissa qo‘shgan ma’rifatparvar olim Abdurauf Fitratning “O‘zbek klassik musiqasi hamda uning tarixi” nomli risolasida **musiqiy savod** – madaniy taraqqiyotning muhim sharti ekanligini **ilmiy-nazariy asosda tadqiq qilgan birinchi o‘zbek mutafakkirlardan biri** ekanini ko‘rsatadi [5]. **Fitratning forsait qarashlari musiqiy ta’limni isloh qilish orqali musiqiy ma’rifat va zamonaviylashuvni uyg‘unlashtirish orqali milliy musiqani yanada rivojlantirish yo‘llarini ko‘rsatib berishidadir.**

Sport madaniyati. Fitrat Sharq shoxmoti tarixiga oid “Sharqda shoxmot” maqolasini yozdi va shoxmot tarixuni ochib berdi. Fitrat shoxmot tarixini yoritish bilan birga, madaniyat, tafakkur, intellektual rivojlanish va jamiyat taraqqiyotini istiqbol bilan bog‘laydi. Fitratning forsait qarashlarida Hindiston, Eron, Arab dunyosi va Markaziy Osiyo madaniyatlari o‘rtasidagi intellektual aloqalarni o‘rnatish, **madaniy integratsiya, global fikrlash, ilm-fan transferi** kabi tamoyillar nazarda tutilganligi bilan ahamiyatlidir.

Melioratsiya. Abdurauf Fitrat Turkistonda sug‘orish ishlarini takomillashtirish haqida ilmiy ish yozish maqsadida materiallar to‘plagan. Mirzacho‘l hamda Kattaqo‘rg‘on muzofatlariga suv chiqarish xususida amaliy fikrlarni taklif etgan. Bu yo‘nalishdagi ayrim kuzatishlariga “O‘rta Osiyoning sug‘orilishi tarixidan” nomi ostida tartib berilgan. Forsait nuqtai nazaridan u sug‘orish bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlar, sug‘orish tizimi bilan bog‘liq qonun-qoidalar va xalq hayotida suvning o‘rni haqidagi tarixiy ma’lumotlar ushbu sohada olib boriladigan istiqbolli tadqiqot ishlarida muhim manba bo‘lib xizmat qilishi hamda

bu tizimni yanada takomillashtirish va yangi suv resurslarini joriy etishning ahamiyati, sug‘orish texnologiyalarini yaxshilash uchun yangi usullar va qurilmalarni joriy etish bo‘yicha tavsiyalaridir.

Geografiya. Etimologiyaga oid risola va ayrim maqolalarida Fitrat Sharq va ayniqsa turkiston geografiyasining nozik bilimdoni ekanligi ayon bo‘ladi. Fitratning forsait qarashlarida globallashuv jarayonida Geografiya ma‘lumotlari kelajakda mamlakatlar va mintaqalar innovatsion rivojlanish yo‘nalishini belgilashi, sug‘orish, transport, sanoat kabi sohalarda strategik rejalashtirishda geografiya bilimlari asosiy o‘rinni egallashini sintez qiladi.

Pedagogika. Abdurauf Fitratning “Rahbari najot”, “Oila”, “Mavludi Sharif” risolalari, “Jamiyat va Xayriya” maqolalari tarbiya va pedagogikaga oid masalalari yoritilgan [3,9]. Fitratning kelajak jamiyati barqaror va ma‘naviy yuksak bo‘lishi uchun oilaviy tarbiya sifatini oshirish, ma‘naviy tarbiyani kuchaytirish orqali jamiyatda axloqiy tartib va ma‘rifatni rivojlantirish, jamiyatning ma‘naviy rivoji uchun xayriya va ijtimoiy yordam tizimlarini rivojlantirish va bunda yangi pedagogik hamda innovatsion yondashuvlarga asoslanish, pedagogik bilim, malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lish g‘oyalari tarbiya va pedagogika sohasidagi forsait qarash bo‘lib, pedagogik tadqiqotchilik sohasidagi strategik rivojlanishning samaradorligini belgilovchi muhim omil sifatida baholanadi.

Maorif. Jadidchilik harakatining tomir yoyishidagi xizmatlari, maorif tizimini isloh qilishda Abdurauf Fitratning o‘rni beqiyosdir. Fitratning forsait qarashlarida ta‘lim va ma‘rifat sohasida kelajakni oldindan ko‘rish va rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda maorifni jamiyat taraqqiyotining poydevori, milliy o‘zlik va madaniyatni saqlash vositasi sifatida qarashi hamda ta‘limning jamiyat ehtiyojlariga mos iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy talablarga javob berishi va bu jarayonda jahon tajribasidan foydalanish orqali milliy tajribani boyitish konsepti yotadi.

Tilshunoslik. “Devonu lug‘atit turk”ni birinchilar qatorida o‘rganishi, qadimgi mo‘g‘ul tilining lug‘atini tuzishga kirishgan, tilga oid maqolalaridan tashqari “Sarf” (morfologiya, so‘zlarning shakllanishi va o‘zgarishi haqidagi fan) va “Nahv” (sintaksis, grammatik qoidalar)ning muallifi ekani va ular bir necha bor nashr etilganining o‘ziyoq Fitratning iste’dodli tilshunos olim bo‘lganligini ko‘rsatadi [5].

Abdurauf Fitratning **tilshunoslikka oid forsait qarashlari** milliy tilning saqlanishi, rivojlanishi va uning jamiyatdagi o‘rni haqidagi kelajakni oldindan ko‘rish va baholash nuqtai nazarlarini o‘z ichiga oladi. Globallvshuv jarayonida milliy tilning rivojdanishida ta‘lim, adabiyot va matbuot orqali ta‘minlanlash, yangi ilmiy va texnik atamalarni kiritish, milliy tilni zamonaviy ilm va madaniyatga moslashtirish uchun ilmiy-tadqiqot ishlarini yo‘lga qo‘yish lozimligini oldindan ko‘ra bilgan.

Adabiyotshunoslik. Mashhur o‘zbek adabtyotshunos olimi Abdurauf Fitrat XX asr adabiyotshunosligining asoschilaridan biridir. Zero, uning folklorshunoslik, matnshunoslik,

mumtoz adabiyot, aruz, adabiyot nazariyasini o‘rganish ilmi taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shdi.

Fitrat yigirmanchi yillarning o‘rtalarida “Qutadg‘u bilig”ning uchinchi Namangan nusxasini topib, fan tarixiga kiritdi hamda o‘zi u haqida teran maqola yozdi. Yigirmanchi yillarning ikkinchi yarmida “Ahmad Yassaviy”, “Yassaviy maktabi shoirlari to‘g‘risidagi tekshirishlar” nomli maqolalar yaratdi. “Navoiyning forsiy shoirligi ham uning forsiy devoni haqida” nomli maqolasida Fitrat shoirning forsiy she‘riyatini birinchilardan bo‘lib tadqiq etdi. Fitrat Umar Hayyom, Firdavsiy, Turli, Muhammad Solih, Mashrab, Furqat ijodiga bag‘ishlangan maqolalaridan qamrovi keng adabiyotshunoslik ekanligini ko‘rsak bo‘ladi [6].

Fitratning “Aruz haqida” va “Adabiyot qoidalari” asarlari adabiyotshunoslikda alohida ahamiyatga egadir [8]. Adibning adabiyotshunoslikka oid forsayt qarashlarida milliy adabiyotni rivojlantirishda milliy til va madaniyatga asoslanishi, xalqning milliy ongi, milliy o‘zligi va urf-odatlar aks ettirilishi, milliy adabiyotning jahon adabiyotida o‘z o‘rniga ega bo‘lishini ta‘minlash va uning istiqboli yo‘lida ilmiy-tadqiqotlarni kengaytirish masalalarida ko‘rishimiz mumkin.

Xulosa. Zero, yozuvchi, tarixchi, adabiyotshunos, tilshunos, san‘atshunos, siyosatshunos olim, davlat va jamoat arbobi hamda jaded pedagogi Abdurauf Fitratning turli sohalardagi forsayt qarashlari negizida milliy ta‘lim tiziminining globallashuv jarayonida bugungi va ertangi qiyofasining gavdalanishini inkor etmagan holda ushbu sohadagi strategik ilmiy – amaliy ishlarni rivojlantirish samaradorligini oldindan ko‘ra bilish davr talabi bo‘lmoqda.

Adabiyotlar:

1. A.Fitrat. Muxtasar Islom tarixi. Toshkent “Yangi asr avlodi” 2004
2. Qosimov B. Maslakdoshlar. – Toshkent: “Sharq”, 1994
3. N.Karimov va boshq. XX asr o‘zbek adabiyoti. 11 sinf uchun darslik. -T.: “O‘qituvchi”, 1997
4. A.Fitrat.Yurt qayg‘usi [Matn]: Sherlar, drama, qissa. – Tishkent: “Turon zamin”, 2024
5. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. – Toshkent, 2005
6. Aburayf Fitrat. She‘rlar, nasriy asarlar, dramalar, publitsistika, tilshunislik va adabiyotshunoslikka oid maqolalar [Matn].Qayta nashr.-Toshkent: “Zabarjad Media”, 2024
7. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oilani boshqarish tartiblari. – Toshkent, 2024
8. Boltaboyev H., Fitratning ilmiy merosi. T.: „Fan“, 1996.
9. Abdusalilova Sh.A. Abduruf Fitratning pedagogik ta‘lim ta‘limoti. – Toshkent, 2022
10. O‘tayev A. Y. Yoshlarning siyosiy madaniyatini shakllantirishda jadid ma‘rifatparvarlarining ahamiyati. TIPI. “Ilm-fan va innovatsiya: muammolar, yechimlar va istiqbollor” nomli xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya <https://doi.org/10.5281/zenodo.1121466>

**YUQORI SINIF O'QUVCHILARINING INGLIZ TILI DARSLARIDA OG'ZAKI
NUTQ KO'NIKMALARINI "TRANSLANGUAGING" METODI ORQALI
SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI**

Usmonjonova Mahliyo
Namangan davlat universiteti
tayanch doktoranti
@mahliyo_usmonjonova

Annotatsiya. Ushbu maqolada yuqori sinf o'quvchilarining ingliz tili darslarida og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda translanguaging metodining nazariy va amaliy jihatlari keng yoritilgan. Tadqiqot jarayonida mazkur metodning ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi, uning o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi, nutqiy faolligi va til o'rganishga bo'lgan motivatsiyasiga ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari translanguaging metodining og'zaki nutqni shakllantirishda samarali pedagogik texnologiya ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: translanguaging, og'zaki nutq ko'nikmalari, kommunikativ kompetensiya, bilingv ta'lim, ingliz tili o'qitish metodikasi.

Аннотация. В статье подробно рассматриваются теоретические и практические аспекты использования метода транслангвиджинга в формировании устных речевых навыков учащихся старших классов на уроках английского языка. Анализируется влияние данного метода на развитие коммуникативной компетенции, речевой активности и мотивации учащихся. Результаты исследования подтверждают эффективность транслангвиджинга как современной педагогической технологии.

Ключевые слова: транслангвиджинг, устная речь, коммуникативная компетенция, билингвальное обучение, методика преподавания английского языка.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the theoretical and practical aspects of using the translanguaging method to develop oral speaking skills of upper secondary school students in English language classes. The study explores the integration of translanguaging into classroom practice and examines its impact on learners' communicative competence, speaking fluency, and motivation. The findings confirm the effectiveness of translanguaging as a modern pedagogical approach.

Key words: translanguaging, speaking skills, communicative competence, bilingual education, English language teaching methodology.

KIRISH. Zamonaviy ta’lim tizimida xorijiy tillarni o‘qitish jarayoni kommunikativ yondashuv asosida tashkil etilmoqda. Ingliz tili xalqaro muloqot tili sifatida nafaqat akademik muhitda, balki kundalik hayotda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois yuqori sinf o‘quvchilarida ingliz tilida erkin va ravon og‘zaki nutqni shakllantirish bugungi ta’limning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilar grammatik bilimlarga ega bo‘lsalar-da, og‘zaki nutq jarayonida o‘z fikrlarini erkin ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Buning asosiy sabablari sifatida psixologik to‘siqlar, xatodan qo‘rqish, lug‘at boyligining yetarli emasligi va sun‘iy til muhitini ko‘rsatish mumkin.

So‘nggi yillarda xorijiy tillarni o‘qitishda translanguaging metodiga qiziqish ortib bormoqda. Ushbu metod o‘quvchilarning barcha til resurslaridan — ona tili va chet tilidan — birgalikda foydalanishga imkon yaratadi. Natijada o‘quvchilarning nutqiy faolligi oshadi va muloqot jarayoni tabiiylashadi. Shu jihatdan translanguaging metodining yuqori sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Translanguaging metodining nazariy-metodik asoslari. Translanguaging metodi zamonaviy sotsiolingvistika va bilingv ta’lim nazariyalariga tayanadi. Ushbu yondashuv tilni alohida-alohida tizimlar majmui sifatida emas, balki o‘quvchining yagona va yaxlit kommunikativ resursi sifatida talqin etadi. Translanguaging nazariyasiga ko‘ra, ko‘p tilli shaxs muloqot jarayonida tillar o‘rtasida qat’iy chegaralarni saqlamaydi, balki vaziyat, maqsad va nutqiy ehtiyojga qarab ularni uyg‘unlashtirib qo‘llaydi. Natijada muloqot tabiiylashadi va o‘quvchining nutqiy faolligi sezilarli darajada ortadi.

Translanguaging va kod almashtirish tushunchalarining farqi. Ko‘pincha translanguaging tushunchasi kod almashtirish (code-switching) bilan tenglashtiriladi, biroq mazkur ikki yondashuv o‘rtasida muhim metodik farqlar mavjud. Kod almashtirishda tillar navbatma-navbat va alohida tizim sifatida ishlatilsa, translanguagingda tillar yagona nutqiy tizim doirasida birgalikda faoliyat yuritadi. Bu yondashuv o‘quvchining kognitiv imkoniyatlarini kengaytirib, murakkab fikrlarni erkin va aniq ifodalashga zamin yaratadi. Ayniqsa, ingliz tilini xorijiy til sifatida o‘rganayotgan yuqori sinf o‘quvchilari uchun bu metod katta pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Yuqori sinf o‘quvchilarining psixologik xususiyatlari va translanguaging Yuqori sinf o‘quvchilari psixologik jihatdan mustaqil fikrlashga, o‘z nuqtai nazarini himoya qilishga va faol muloqotga kirishishga intiladilar. Shu bilan birga, ular xorijiy tilda gapirish jarayonida xatoga yo‘l qo‘yishdan cho‘chish, tengdoshlar oldida o‘zini noqulay his qilish kabi psixologik to‘siqlarga duch keladilar. Translanguaging metodi ushbu to‘siqlarni bartaraf etishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchi avval fikrini ona tilida shakllantirib, so‘ng uni ingliz tilida ifodalash imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa nutqiy ishonchni oshiradi va og‘zaki muloqot jarayonini yengillashtiradi.

METODLAR.

Mazkur tadqiqot sifat va miqdoriy metodlar uyg‘unligida olib borildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanildi:

- pedagogik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish;
- dars jarayonini kuzatish va tahlil qilish;
- tajriba-sinov mashg‘ulotlarini tashkil etish;
- o‘quvchilarning og‘zaki nutq faoliyatini baholash mezonlari asosida solishtirma tahlil.

Tajriba ishlari umumta’lim maktablarining 9–11-sinflarida olib borildi. Tajriba guruhi darslarida translanguaging metodiga asoslangan mashg‘ulotlar tashkil etildi. Ushbu mashg‘ulotlarda o‘quvchilarga muhokama, munozara, rolli o‘yinlar va juftlikda ishlash jarayonida ona tilidan yordamchi vosita sifatida foydalanishga ruxsat berildi. Nazorat guruhida esa an’anaviy kommunikativ yondashuv asosida darslar olib boriladi.

Translanguaging asosida darsni tashkil etish texnologiyasi. Translanguaging metodiga asoslangan ingliz tili darslari aniq rejalashtirilgan bosqichlar asosida tashkil etiladi. Dastlabki bosqichda o‘quvchilarda mavzuga qiziqish uyg‘otish maqsadida muammo yoki savol ona tilida qo‘yiladi. Keyingi bosqichda yangi material ona tili va ingliz tili uyg‘unligida tushuntiriladi. Asosiy nutqiy faoliyat bosqichida esa o‘quvchilar ingliz tilida muloqotga kirishadilar. Yakuniy refleksiya bosqichida esa o‘quvchilar erkin til tanlash asosida o‘z fikrlarini umumlashtiradilar. Ushbu texnologiya og‘zaki nutq ko‘nikmalarining izchil va samarali shakllanishini ta’minlaydi.

Og‘zaki nutq ko‘nikmalarini baholash mezonlari. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarning og‘zaki nutq ko‘nikmalarini baholash uchun aniq mezonlar ishlab chiqildi. Ular nutq ravonligi, talaffuz aniqligi, lug‘at boyligi, grammatik to‘g‘rilik hamda muloqotga kirishish faolligini o‘z ichiga oladi. Ushbu mezonlar asosida tajriba va nazorat guruhlari natijalari tahlil qilindi va translanguaging metodining samaradorligi ilmiy jihatdan asoslandi. darslar olib borildi.

NATIJALAR.

Tajriba-sinov natijalari translanguaging metodining og‘zaki nutq ko‘nikmalarini shakllantirishdagi yuqori samaradorligini ko‘rsatdi. Tajriba guruhi o‘quvchilarida quyidagi ijobiy natijalar aniqlandi:

- ingliz tilida gapirishga bo‘lgan ishonch sezilarli darajada oshdi;
- o‘quvchilarning darsdagi nutqiy faolligi va tashabbuskorligi kuchaydi;
- fikrni mantiqiy va izchil ifodalash ko‘nikmalari shakllandi;
- muloqot jarayonida xatolardan qo‘rqish holatlari kamaydi;
- lug‘at boyligi va nutq tezligi yaxshilandi.

Nazorat guruhi bilan solishtirilganda, translanguaging metodi qo‘llangan sinflarda o‘quvchilarning og‘zaki nutq darajasi ancha yuqori bo‘ldi.

TAHLIL.

Translanguaging metodining O‘zbekiston ta’lim tizimidagi ahamiyati. Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida xorijiy tillarni o‘qitishda kommunikativ yondashuvga katta e’tibor qaratilmoqda. Translanguaging metodi davlat ta’lim standartlarida belgilangan kommunikativ kompetensiyani shakllantirish talablariga to‘liq mos keladi. Ushbu metodni amaliyotga joriy etish yuqori sinf o‘quvchilarining ingliz tilida og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali natijalar beradi.

Tadqiqot natijalari translanguaging metodining kommunikativ yondashuvni to‘ldiruvchi samarali vosita ekanligini tasdiqlaydi. Ona tilidan ongli va maqsadli foydalanish o‘quvchilarning tushunish darajasini oshirib, ingliz tilida muloqotga kirishish jarayonini yengillashtiradi.

Shuningdek, translanguaging o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu metod o‘qituvchiga ham dars jarayonini moslashuvchan tashkil etish imkonini beradi. Eng muhimi, translanguaging metodidan to‘g‘ri foydalanish ingliz tilini o‘rganishda ona tilining salbiy ta’sirini emas, balki uning ijobiy pedagogik imkoniyatlarini ochib beradi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, translanguaging metodi yuqori sinf o‘quvchilarining ingliz tili darslarida og‘zaki nutq ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali va zamonaviy pedagogik texnologiya hisoblanadi. Ushbu metod o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi, psixologik to‘siqlarni kamaytiradi va erkin muloqot muhitini yaratadi.

Translanguaging metodini ta’lim jarayoniga keng joriy etish ingliz tili o‘qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida mazkur metodni yozma nutq, tinglab tushunish va o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan integratsiyalash muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. García, O. (2009). *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Wiley-Blackwell.
2. García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. Palgrave Macmillan.
3. Cenoz, J., & Gorter, D. (2017). Translanguaging as a pedagogical tool in multilingual education. *Language Teaching*, 50(1), 1–16.
4. Baker, C. (2011). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Multilingual Matters.
5. Richards, J. C. (2006). *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press.
6. Cook, V. (2016). *Second Language Learning and Language Teaching*. Routledge.

**MARKAZIY PROYEKSIYALASHDA YORUG'-SOYA MAVZUSINI O'QITISH
JARAYONIDA TALABALARNING PERSPEKTIV TASVIR QURISH
KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH**

Valiyev A'zamjon Nematovich

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti dotsenti.

E-mail: valiyev72@inbox.ru.

Tel.: +998 99 190 72 00.

Annotatsiya. Obyektlarning yorug'-soylarini ortogonal, aksonometrik proyeksiyalarda va perspektiv tasvirlarda aniqlash bilan arxitektura, tasviriy san'at, dizayn, loyihalash va rekonstruksiya ishlarida shug'ullaniladi. Aynan perpektivada yorug'-soya bajarish nazariyasi asosida talabalarning perspektiv tasvir bajarish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari juda keng hisoblanadi. Biroq obyektlarning murakkablik darajasiga qarab undagi shaxsiy va tushuvchi soylarni aniqlashda muammolar kelib chiqadi. Bunda nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlashga oid muammolarni bartaraf etishga zarurat tug'iladi. Mazkur maqolada mana shunday muammolarni bartaraf etish, turli murakkab tuzilishga ega bo'lgan bino va uning elementlarida yorug'-soylarni aniqlash imkoniyatlari, shuningdek, talabalarning perspektiv tasvir bajarish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: perspektiva, hajm, yorug'lik manbalari, yorug'lik nuri, blik, yoritilgan qism, shaxsiy soya, tushuvchi soya, refleks, grafik ish, bilim, ko'nikma, malaka, geometrik sirt, bino, obyekt, bino elementlari.

Аннотация. Определение светотени объектов в ортогональных и аксонометрических проекциях, а также в перспективных изображениях широко применяется в архитектуре, изобразительном искусстве, дизайне, проектировании и реконструкции. Особенно на основе теории построения света и тени в перспективе открываются широкие возможности для развития у студентов навыков выполнения перспективных изображений. Однако в зависимости от степени сложности объектов возникают трудности при определении собственных и падающих теней. В связи с этим возникает необходимость устранения проблем, связанных с обеспечением взаимосвязи теории и практики. В данной статье рассматриваются пути решения указанных

проблем, возможности определения света и тени в зданиях и их элементах различной сложности, а также раскрываются возможности развития у студентов навыков построения перспективных изображений.

Ключевые слова: перспектива, объем, источники света, световой луч, блик, освещенная часть, собственная тень, падающая тень, рефлекс, графическая работа, знания, умения, навыки, геометрическая поверхность, здание, объект, элементы здания.

Annotation. Determining the light and shadow of objects in orthogonal and axonometric projections, as well as in perspective images, is widely applied in architecture, fine arts, design, construction, and reconstruction activities. In particular, based on the theory of light and shadow in perspective, there are extensive opportunities to develop students' skills in constructing perspective images. However, depending on the level of complexity of objects, difficulties arise in determining their own (self) shadows and cast shadows. This creates the need to eliminate problems related to ensuring the integration of theory and practice. This article addresses ways to overcome such problems, examines the possibilities of determining light and shadow in buildings and their elements with various degrees of structural complexity, and highlights opportunities for developing students' skills in constructing perspective images.

Key words: perspective, volume, light sources, light ray, highlight, illuminated area, self-shadow, cast shadow, reflection, graphic work, knowledge, skill, competence, geometric surface, building, object, building elements.

KIRISH. Mamlakatimizda ta'lim sohasini rivojlantirishga davlat ahamiyati darajasida juda katta e'tibor berilmoqda va turli ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 8-sentabrda qabul qilgan "Yangi avlod muhandislarini tayyorlash va muhandislik ta'limini rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-278-son Qaroriga[1] asosan yurtimizda ko'plab texnika universitetlari, 10 ta oliy o'quv yurtida "Oliy muhandislik maktablari" [2] ochilishi boshlandi. Bunday ta'lim maskanlarida aynan muhandislik grafikasi fanlarining o'rni, salmog'i va uning o'qitilish sifati juda muhim hisoblanadi. Muhandislik grafikasi fanlari qatorida chizma geometriya, perspektiva, chizmachilik, muhandislik kompyuter grafikasi kabi fanlarni keltirishimiz mumkin. Aynan perspektiv tasvirlar - arxitekturada loyihalangan binoni qurishdan avval uni tekshirishda, unga tuzatishlar kiritishda muhim manba hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 1-iyulda qabul qilgan "Tasviriy va amaliy san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-212-son Qarori [3] qabul qilindi. Mazkur qarorda tasviriy san'at va amaliy san'at hamda dizayn sohasini rivojlantirishiste'dodli rassomlarni qo'llab-quvvatlash, ularni kreativ loyihalardagi ishtirokini rag'batlantirish, ustoz-shogird an'analarini rivojlantirish, o'quv-me'yoriy hujjatlarni horijiy oliy ta'lim muassasalarining o'quv reja va dasturlari asosida

takomillashtirish kabi ko‘plab vazifalar belgilab olingan. Realistik rasm chizishda perspektiva qoidalaridan foydalanish, tasviriyy san‘at va perspektiva ilmlarini integratsiya qilish bugungi kunning dolzarb masalasi ham hisoblanadi. Bunda albatta talabalarning perspektiv tasvir qurish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ehtiyoj mavjudligini ko‘ramiz.

Har qanday realistik rasmda aks ettirilgan buyumlarning hajmini, fazo chuqurligini his qilishda yorug‘ va soyaning o‘rni beqiyos. Perspektiva ilmi o‘qu dasturida “Perspektivada yorug‘-soya bajarish nazariyasi” mavzusiga ma‘ruzaga 2 soat, amaliyga 4 soat, mustaqil ta‘limga 8 soat ajratilgan. Bu soatlar hajmida talabalarning perspektiv tasvir bajarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga katta imkoniyat mavjud. Ammo ko‘p yillik kuzatishlarimizga ko‘ra amaliyotda bu imkoniyatdan samarali foydalanilmayapti.

Perspektiv tasvir monoproyeksiya ekanligi, unda geometrik shakllarning markaziy proyeksiyasi ortogonal proyeksiyadan farqli tarzda tasvirlanishi, undagi pozitsion va metrik masalalar yechimida ham o‘ziga xosliklar mavjudligi talabalarning perspektiva ilmiga ko‘nikishi (adaptatsiyasi)ni biroq qiyinlashtiradi. Yorug‘-soya bajarishda ham bir qator pozitsion masalalarga tayaniladi. Bular ham perspektiva ilmini o‘qitishdagi muammolardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Perspektivaga oid o‘zbek tilidagi dastlabki o‘quv adabiyoti I.Rahmonov [4] tomonidan yozilgan va unda perspektivaga oid ko‘plab ma‘lumotlar hamda perspektiga tegishli bir qator terminlarning o‘zbekcha talqini yoritilgan. Biroq unda talabalarning perspektivaga oid grafik savodxonligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar keltirilmagan.

Hozirda oliy ta‘limda perspektiva ilmi “Chizma geometriya” fanining bir bo‘limi sifatida o‘qitilmoqda. Mutaxassislar tomonidan chizma geometriya fani bo‘yicha klassik adabiyot sifatida e‘tirof etilgan “Chizma geometriya kursi” [5] darsligi professor Sh.K.Murodov boshchiligidagi bir guruh olimlar tomonidan 1988- yili yaratildi. Va keyinchalik uning takomillashtirilgan “Chizma geometriya” [6] va “Chizma geometriya kursi” [7] darsliklari chop etildi. Mazkur darsliklarning perspektiva tegishli bo‘limi hammualliflardan P.Adilov va A.Valiyevlar tomonidan yozilgan. Ushbu darsliklarda perspektivaga oid nazariy va amaliy materiallar yoritilgan, ammo ularda ham talabalarning perspektiv tasvir bajarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga oid ilmiy-metodik fikrlar aks ettirilmagan. Ko‘nikma – shaxsning muayyan faoliyatni tshkil eta olish qobiliyati [8] bo‘lib, perspektiva ilmini egallashda ham perspektiv tasvir bajarish ko‘nikmasiga ega bo‘lish muhim hisoblanadi. Ko‘nikmaga ega bo‘lgach malaka rivojlanadi. Malaka - muayyan harakat, faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli hisoblanadi. Bo‘lajak mutaxassis (muhandis, arxitektor, rassom, dizayn loyihachisi va boshq.) ana shunday malakani o‘zida shakllantirishi lozim.

A.Valiyevning “Perspektiva” nomli o‘quv qo‘llanma [9] va darsliklari [10] nashr etilgan. Mazkur o‘quv-metodik nashrlarda perspektiva fani mazmuni, uning tasviriyy san‘atda,

arxitekturadagi amaliy ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, bir qator ilmiy nazariy va ilmiy metodik maqolalari nashrdan chiqqan. Masalan, “Markaziy proyeksiyalash usuli (perspektiva)dagi ayrim pozitsion masalalarning amaliy ahamiyati” [11, 210-216] nomli ilmiy nazariy maqolasida mazkur maqola mavzusini qisman yoritib beruvchi materiallar ham e’lon qilingan. [12, 178-186] Ammo bu adabiyot va maqolalarda talabalarning perspektiv tasvir bajarish ko‘nikmasini rivojlantirishga taalluqli metodik tavsiyalar keng yoritilmagan.

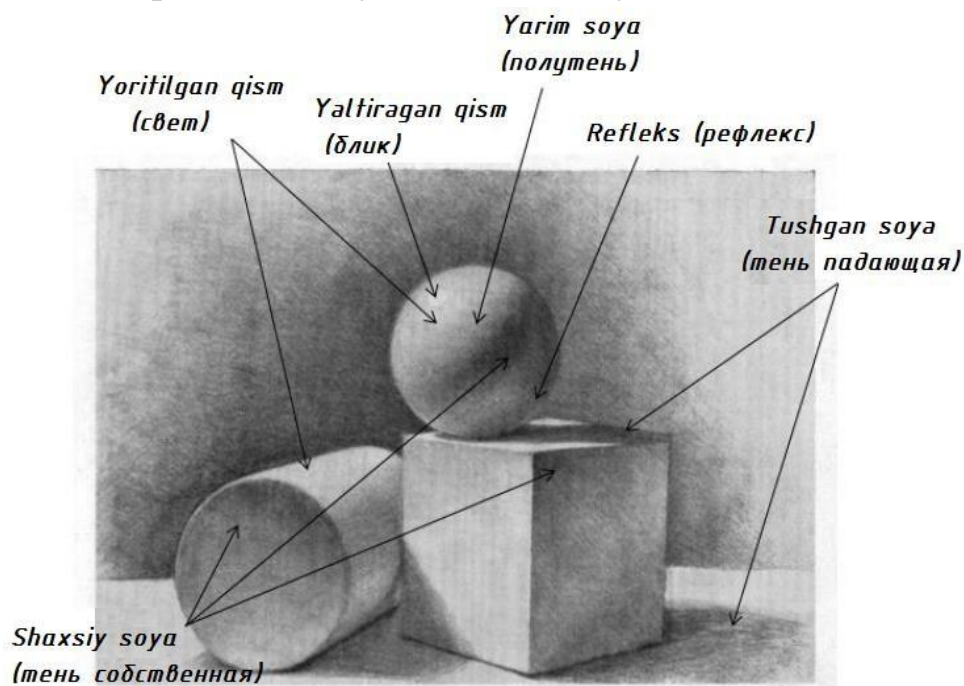
Perspektiva ilmining rivojlanish tarixi bog‘liq ma’lumotlarni Sh.Abdurahmonov o‘z maqola va o‘quv adabiyotlarida keltirib o‘tgan. Misol sifatida ““Perspektiva” ilmiy atamasining rasmiy fanga kirib, unda qaror topishi xususida” [13, 84-85], “Chizmalar yaratishda qo‘llanilgan handasa ilmi” [14, 48] maqolalarini qayd etish mumkin.

Perspektiva ilmiga tegishli bunday adabiyot, ilmiy ishlar va maqolalarni ko‘plab keltirish mumkin. Ammo hozirgi kunda perspektiva ilmini o‘qitishda talabalarning grafik savodxonligini rivojlantirish, mustaqil tarzda har qanday obyektning perspektivasini qura olish va buning yuqori nuqtasida (kulminatsiyasida) perspektiva qoidalaridan tasviriy san’at, arxitektura va dizayn sohalarida amaliy foydalana olish ko‘nikmasini ta’minlashga qaratilgan ilmiy metodik tavsiya hamda ishlanmalarga ehtiyoj mavjud.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. “Perspektivada yorug‘-soya nazariyasi” mavzusi yuzasidan talabalarda perspektiv tasvir bajarish ko‘nikmasini rivojlantirish uchun bir qator ilmiy metodik tavsiyalar ishlab chiqdik.

Dastlabki metodik tavsiyamiz, yorug‘ va soyaning hosil bo‘lishi hamda uning amaliy ahamiyatini nazariy jihatdan anglash dolzarb hisoblanadi. Agar tabiatda yorug‘ va soya mavjud bo‘lmasa, inson borliq va unda joylashgan buyumlarning hajmini idrok qila olmaydi. Yorug‘lik va ning natijasida hosil bo‘ladigan soya fizik hodisa hisoblanadi. Yoritish manbalari shartli ravishda ikki turga bo‘linadi: sun’iy yoritish manbalari (markaziy yoritish: fonar, mash’ala, chiroq va boshqalar) va tabiiy yoritish manbalari (parallel yoritish: Quyosh va Oy).

Tasviriy san’atda yorug‘-soyaning fizik xususiyatlari to‘liq inobatga olinadi va unda hosil bo‘layotgan jarayonlar maxsus nomlar bilan nomlanadi, masalan, blik (yaltiragan joy), yoritilgan qism, yarim yoritilgan qism, yarim soya (yoki o‘tish soyasi), shaxsiy soya (o‘z soyasi), tushayotgan soya (tushgan soya), refleks kabilar (1-chizma).

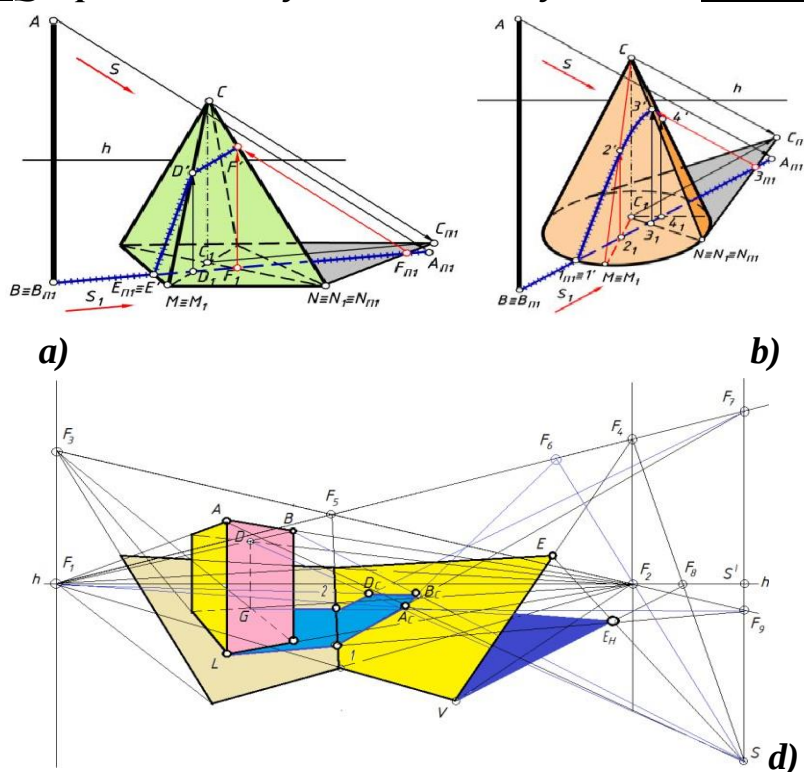

1-chizma. Yorug‘-soyaning fizik xususiyatlarining nomlanishi.

Chizma geometriya, chizmachilik, perspektiva fanlarida esa yorug‘-soyaning fizik xususiyatlaridan faqat quyidagi 3 tasi qoldiriladi: yoritilgan qism, shaxsiy soya, tushgan soya. Bundan tashqari perspektivada Quyoshning kuzatuvchiga nisbatan xarakterli vaziyatlari shartli ravishda 8 ta deb belgilangan. [15, 126]

Ikkinchi metodik tavsiyamiz yorug‘-soya perspektivasini bajarishda pozitsion masalalardan samarali foydalanishga oid bo‘ladi. Geometrik shakllar va obyektlarning yorug‘ va soya qismlari perspektivasini qurish uchun quyidagi pozitsion masalalarni bilish talab etiladi: to‘g‘ri chiziqni tekislik va sirtlar bilan kesishgan nuqtalarini aniqlash, tekisliklarning o‘zaro kesishgan chiziqlarini aniqlash, tekislikni sirt bilan va sirtlarni o‘zaro kesishgan chizig‘ini aniqlash va boshqa masalalar.

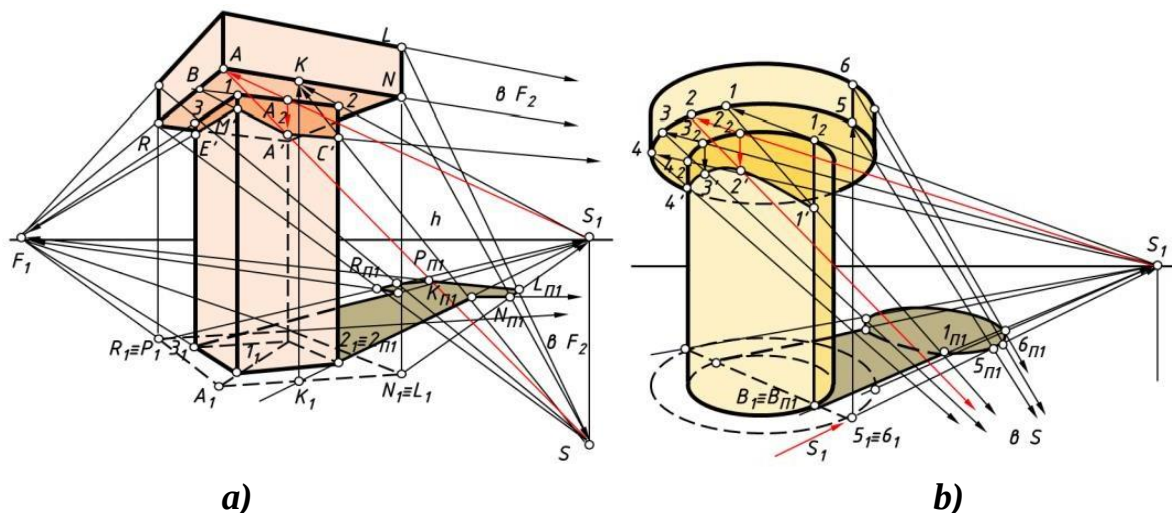
“Ikki geometrik shaklning bir-biriga nisbatan egallagan o‘zaro vaziyatidan hosil bo‘lgan uchinchi geometrik shaklni aniqlashga qaratilgan masalalar *pozitsion masala* deyiladi.” [16, 212] Bunday pozitsion masalalar yechimi bilish orqali geometrik shakllarning shaxsiy va tushuvchi soyalarini aniqlash mumkin bo‘ladi. Ya’ni yorug‘lik nurini to‘g‘ri chiziq sifatida, yer yuzasini tekislik sifatida qabul qilsak to‘g‘ri chiziqni tekislik bilan kesishgan nuqtasini, ikki tekislikni o‘zaro kesishgan chizig‘ini va tekislikni sirt bilan kesishgan chizig‘ini aniqlash kabi pozitsion masalalar yechimiga tayangan bo‘linadi (2-chizma).

2-chizma. Yorug'-soyani aniqlashda pozitsion masaladan foydalanish.

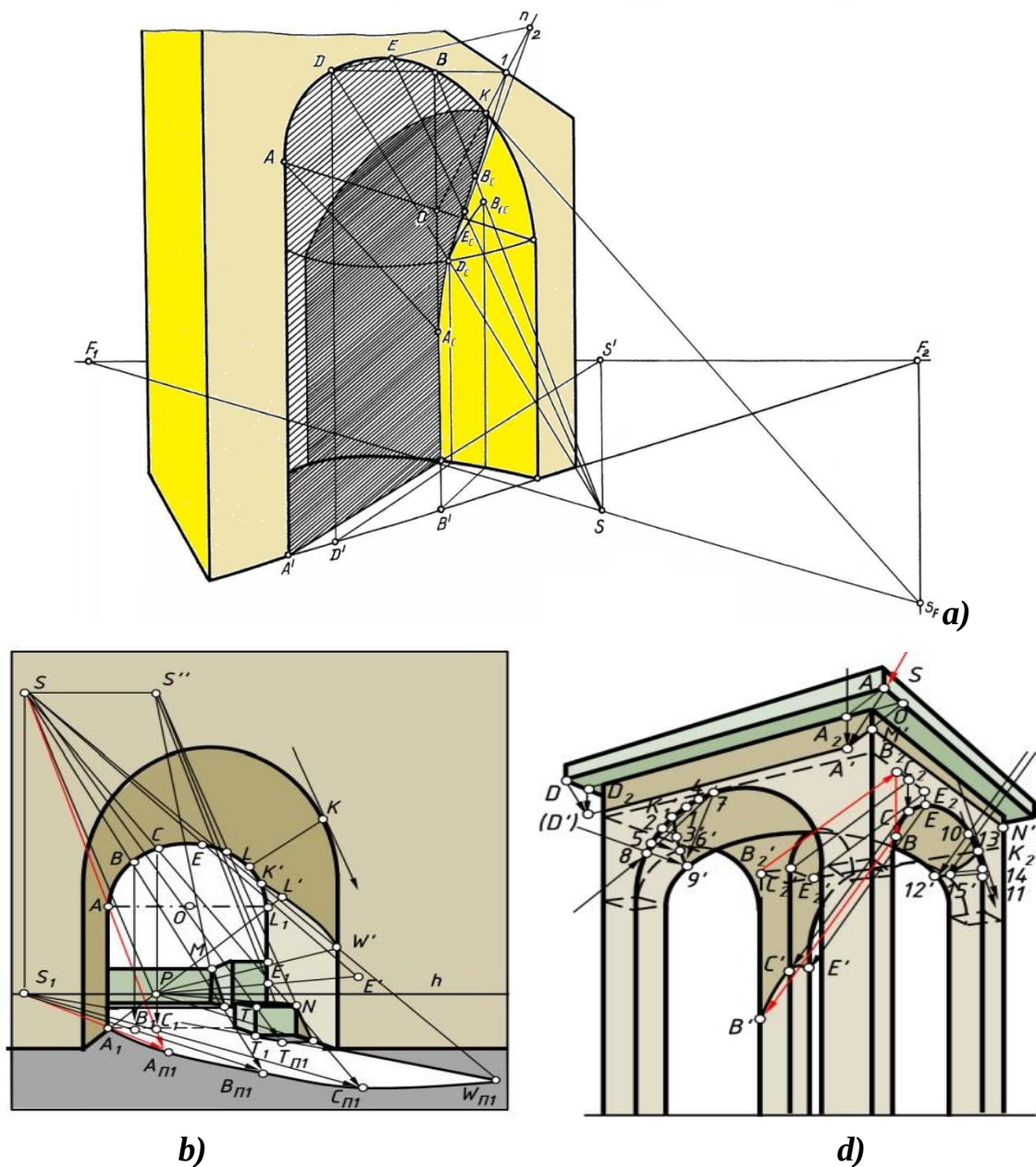
Uchinchi metodik tavsiyamiz arxitektura elementlarida yorug'-soya perspektivasini bajarish uchun geometrik yasashlar kombinatsiyasini uyg'unlashtirishga oid bo'ladi. 3-chizma, *a* da to'g'ri burchakli plitadan to'g'ri burchakli ustunga tushgan soyani aniqlash ko'rsatilgan. Bu yerda tabiiy yoritish manbai Quyoshkuzatuvchiga nisbatan ortda, chap tomonda joylashgan. Plitadagi *A* nuqtadan ustunga tushayotgan *A*₂ soya perspektivasini aniqlash uchun *S*₁*AS* yorug'lik tekisligi o'tkazildi va uni ustin bilan kesishgan chizig'ida *A*₂ soya aniqlandi. Qolgan geometrik yasashlar chizmadan tushunarli.

3-chizma, *b* da silindrik plitadan silindrik ustunga tushgan soyani aniqlash ko'rsatilgan. Bunda ham yuqoridagi kabi geometrik yasashlar bilan birga silindrik ustunning plani perspektivasidan ham foydalanilgan.

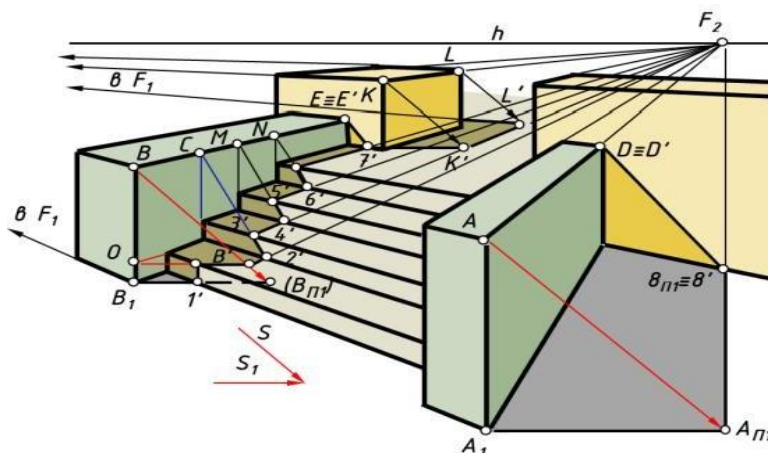
3-chizma. Yorug'-soyani aniqlashda geometrik yasashlar kombinatsiyasidan foydalanish.

To'rtinchi metodik tavsiyamiz arxitektura elementlarida yorug'-soya perspektivasini bajarish uchun moslik o'rnatish orqali aniqlashga oid bo'ladi. 4-chizma, a da yuqori qismi sferik bo'lgan silindrik mehrobdagi soya perspektivasini qurish ko'rsatilgan.

4-chizma. Yorug'-soyani aniqlashda moslik o'rtanishdan foydalanish.

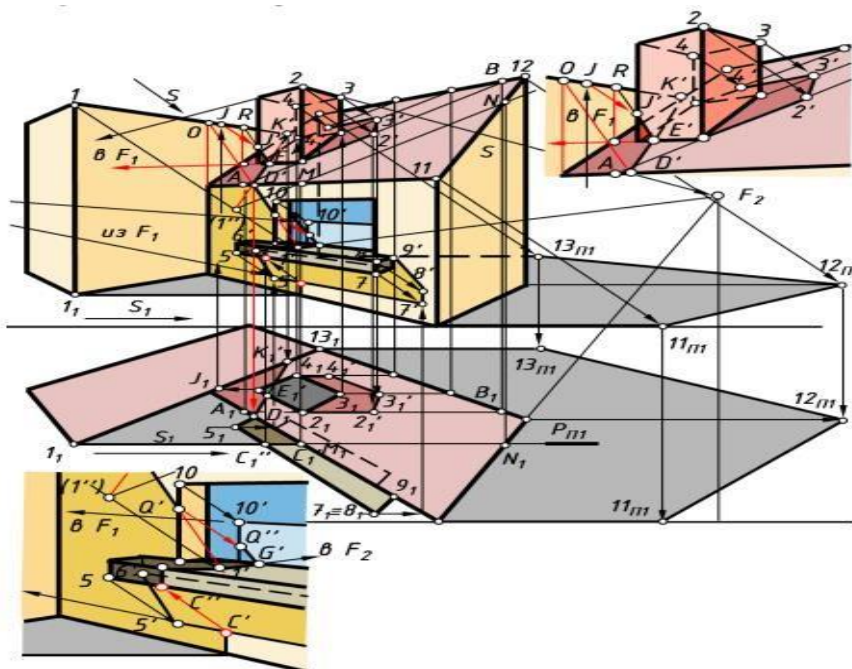
Mehrobning sferik qismidagi tushuvchi soyani moslik o'rnatish orqali qurish mumkin. Moslik mehrobning aylana qirrasida tushuvchi soya konturi orasida o'rnatiladi. OK chiziq moslik o'qi, S esa moslik markazi bo'ladi. Tushuvchi soya konturiga tegishli nuqtalarni bir juft mos nuqtalar orqali aniqlanadi. Bular D hamda D_C nuqtalardir. Chizmada E va B nuqtalarning E_C hamda B_C soyalarini aniqlash ko'rsatilgan. 4-chizma, b va d da arkadagi soya perspektivasini qurish moslik o'rnatish orqali aniqlangan.

5-chizma. Yorug‘-soyani aniqlashda yorug‘lik yo‘nalishining ikkilamchi proyeksiyasidan foydalanish.

To‘rtinchi metodik tavsiyamiz yorug‘-soya perspektivasini bajarishda yorug‘lik nurining ikkilamchi proyeksiyasidan foydalanishga oid bo‘ladi. 5-chizmada to‘g‘ri to‘siq (pandus)dan zinaga tushayotgan soyani aniqlash ko‘rsatilgan. Ya’ni unda BB_1 vertikal qirradan zina pilapoyalariga tushgan soyasi yorug‘lik nurining ikkilamchi proyeksiyasidan foydalanish orqali aniqlangan.

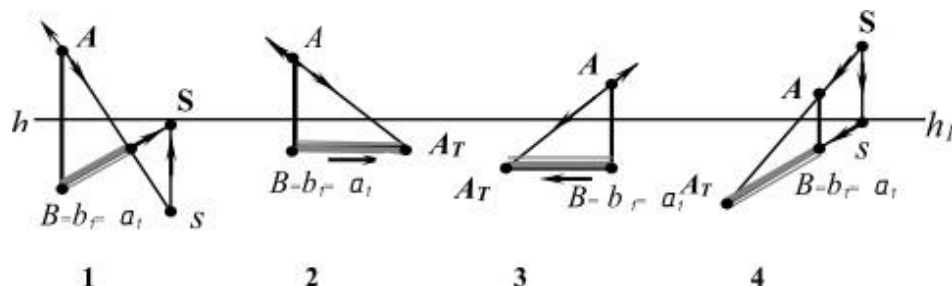
Beshinchi metodik tavsiyamiz yorug‘-soya perspektivasini aniqlashda plani tushirilgan usuldan foydalanishga oid bo‘ladi. 6-chizmada binoning tushgan soyasi perspektivasini aniqlashda plani tushirilgan usuldan foydalanilgan. Ayniqsa, binoning qiya tomidagi prizmatik trubadan va chapdagi prizmatik bino qismidan qiya tomga tushayotgan soyani aniqlash uchun binoning tushirilgan planiga tayanilgan.

6-chizma. Yorug‘-soyani aniqlashda plani tushirilgan usuldan foydalanish.

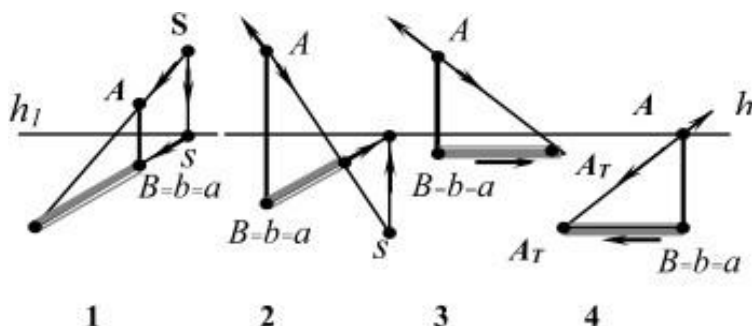
Oltinchi metodik tavsiyamiz yorug‘-soya perspektivasini o‘zlashtirishda test savollaridan foydalanishga oid bo‘ladi. Test savollari ham chizmalı tarzda tuzilishini tavsiya qilamiz. Chunki talaba chizmani o‘qish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi shart. Bu grafika fanlarining o‘ziga xos xususiyati hisoblanadi.

1-savol. Qaysi chizmada kesmaning soyasini aniqlashda yorug‘lik manbasi oldinda joylashgan?

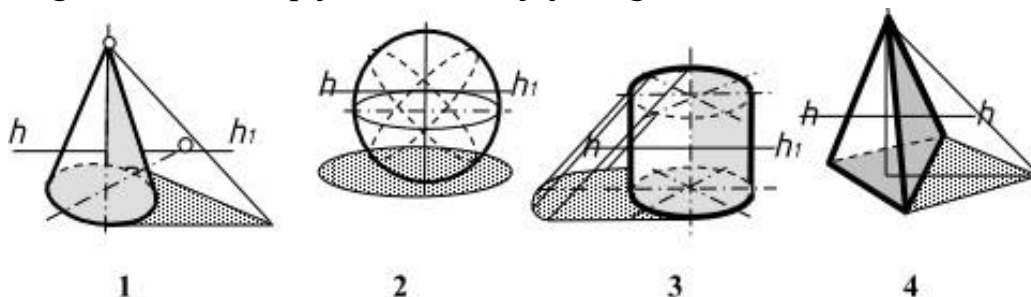
2-savol. Chizma va matnlar mosligini aniqlang.

- A. Yorug‘lik manbayi kuzatuvchiga nisbatan chap yon tomonda.
- B. Yorug‘lik manbayi kuzatuvchiga nisbatan o‘ng yon tomonda.
- D. Yorug‘lik manbayi kuzatuvchiga nisbatan ortda.
- E. Yorug‘lik manbayi kuzatuvchiga nisbatan oldinda.

Javob: 1-____, 2-____, 3-____, 4-____

3-savol. Qaysi chizmada sirtning shaxsiy soyasi to‘g‘ri bajarilgan? Bu yerda yorug‘lik manbayi kuzatuvchiga nisbatan chap yon tomonda joylashgan.

Bunday test savollarini ko‘plab keltirishimiz mumkin.

Yettinchi metodik tavsiyamiz yorug‘-soya perspektivasini o‘qitishda interaktiv metodlardan foydalanishga oid bo‘ladi. Bunda “Klasster”, “Blits-so‘rov”, “Aqliy hujum”,

“VENN diagrammasi”, “Sinkveyn strategiyasi” va boshqa metodlardan foydalanish mumkin. Buning natijasida talabanning mavzu doirasida mantiqiy fikrlashi, hozirjavoblighi, mustaqil fikrlashi, nazariya bilan amaliyotni uyg‘unlikda anglash, xulosa chiqarish qobiliyati rivojlanadi.

XULOSA. Perspektiv tasvirlardan muhandislik ishlarida, arxitekturada, tasviriy tasn’atda, dizayn sohalarida amaliy foydalanilishini sababli bo‘lajak muhandis, arxitektor, rassom, loyihachilarning perspektiv tasvir bajara olish yuzasidan bilimi, ko‘nikmasi va malakasi rivojlangan bo‘lishi shart. Bu soha vakillarining perspektiva ilmini o‘zlashtirgan bo‘lishi uchun dars jarayonlarini to‘g‘ri tashkil qilish va samaradorlikka erishishda bizning ilmiy metodik tavsiyalarimizdan foydalanish ijobiy natijaga sabab bo‘ladi. Yuqorida qayd etilgan tavsiyalar asosida “Perspektivada yorug‘-soya nazariyasi” mavzusini o‘qitishni tashkil qilsak, talabalarning perspektiv tasvir qurish ko‘nikmalari rivojlanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. <https://lex.uz/uz/docs/-7732492>
2. <https://president.uz/oz/lists/view/7333>
3. <http://lex.uz/docs/7611797>
4. Rahmonov I. Perspektiva. –T.: “O‘qituvchi”, 1973 va 1993 yy.
5. Murodov Sh., Hakimov L., Adilov P., Shomurodov A., Jumayev M. Chizma geometriya kursi. –T.: “O‘qituvchi”, 1988-364 bet.
6. Murodov Sh., Hakimov L., Xolmurzayev A. Chizma geometriya. –T.: “Iqtisod-moliya”, 2008-295 bet.
7. Murodov Sh., Xolmurzayev A., Valiyev A. Chizma geometriya. –T.: “Iqtisod-moliya”, 2008-295 bet.
8. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., Usmonboyeva M., Inog‘omova D. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob. -T.: “TDPU rizografi”. 2012-yil, 60-bet.
9. Valiyev A.N. Perspektiva. -T.: “Voriz-nashriyot”, 2009-192 bet.
10. Valiyev A.N. Perspektiva. -T.: “Voriz-nashriyot”, 2012-320 bet.
11. Valiyev A. “Markaziy proyeksiyalash usuli (perspektiva)dagi ayrim pozitsion masalalarning amaliy ahamiyati”. -Namangan: “Qurilish va ta’lim” jurnali, 1-son, 2025-y. 210-216 betlar.
12. Valiyev A. “Talabalarga rasm chizishni o‘qitishda perspektiva qoidalaridan foydalanishni o‘rgatish”. -Namangan: “Qurilish va ta’lim” jurnali, 2-son, 2025-y. 178-186 betlar.
13. Абдурахмонов Ш. “Перспектива” илмий атамасининг расмий фанга кириб, унда қарор топиши хусусида. Узлуксиз таълим тизимининг чизма геометрия ва муҳандислик графикаси йўналишида педагог кадрлар тайёрлашнинг илмий-назарий

асослари Республика илмий-амалий анжумани материаллари. ТДПУ, 2015. 84-85 бетлар.

14. Абдурахмонов Ш. Чизмалар яратишда қўлланилган хандаса илми. – Т.: “Fan va texnologiya”. 2017-48-bet.

15. Valiyev A.N. Amaliy perspektiva va soyalar nazariyasi. -Т.: “O‘zMPU rizografi”, 2025-126- bet.

16. Valiyev A. “Markaziy proyeksiyalash usuli (perspektiva)dagi ayrim pozitsion masalalarning amaliy ahamiyati”. -Namangan: “Qurilish va ta’lim” jurnali, 1-son, 2025-y., 212-bet.

17. Valiyev A. ““Geometrik shakllar orasidagi pozitsion va metrik munosabatlarni tekshirish usullari” modulini o‘qitishda interaktiv metodlardan foydalanish” (malaka oshirish bitiruv ishi). 2019-y.

18. Valiyev A.N., Rakhmatova I., Abdumutalibova A. Practical Application of Prospects Rules in Drawing (*научно-методическая статья*). Eastern European Scientific Journal (ISSN 2199-7977), Germaniya, №5, 2018, 82-86 стр.

19. Nematovich, V. A. Z. (2023). MARKAZIY PROYEKSIYALASH (PERSPEKTIVA) DAGI AYRIM POZITSION MASALALAR YECHIMIGA MANTIQUIY YONASHUV. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 142-145.

20. Nematovich, V. A. Z. (2022). METHODOICAL RECOMMENDATIONS FOR DETERMINING THE VISIBILITY OF GEOMETRIC SHAPES IN PERSPECTIVE DRAWINGS. *Conferencea*, 25-30.

21. Valiyev, A. N. (2021). About the features of the perspective of simple geometric shapes and problems in its training (ilmiy metodik maqola). *SECTORAL RESEARCH XXI: CHARACTERISTICS AND FEATURES*, 107-111.

22. Valiyev A.N., Jo‘rayeva M.U. Chizma geometriyada masalalar yechishni o‘qitishda jarayonida talabalarning fazoviy tasavvurini rivojlantirish imkoniyatlari. “ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, ADUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES SCIENTIFIC JOURNAL”, 2022- yil, May. Volume 2, № 5 2022. 399-409 betlar, DOI: 10.24412/2181-1784-2022-5-399-409.

23. Nematovich, V. A. Z. (2022). METHODOICAL INSTRUCTIONS FOR TRIMETRIC PROJECTIONS. *Conferencea*, 19-24.

24. Valiyev, A. N., Chorshanbiyeva, D., & Zokirova, M. (2022). Opportunities to Develop Student Space Imagination in the Process of Teaching Problem Solving in Drawing Geometry. *Eurasian Journal of Engineering and Technology*, 5, 149-154.

25. Nematovich, V. A. Z., O‘g‘li, A. X. Q., & Qizi, X. D. I. (2024). GEOMETRIK SHAKLLAR ORASIDAGI POZITSION VA METRIK MUNOSABATLARNI TEKSHIRISH JARAYONIDA TALABALARNI MANTIQUIY-IJODIY FIKRLASHGA O‘RGATISH IMKONIYATLARI. *Строительство и образование*, 3(2), 134-143.

26. Nematovich, V. A. (2024). THE IMAGE OF AXONOMETRIC PROJECTIONS IN CONJUNCTION WITH COMPLEX DRAWINGS. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(3), 217-225.
27. Nematovich, V. A. (2024). FORMATION AND DEVELOP STUDENTS'SKILLS OF BUILDING A PERSPECTIVE IMAGE OF SIMPLE GEOMETRIC SHAPES. *Miasto Przyszłości*, 46, 448-455.
28. Nematovich, V. A. Z., & O'g'li, A. X. Q. (2024). AKSONOMETRIK PROYEKSIYALARNI KOMPLEKS CHIZMALARGA BOG'LAB CHIZISH. *Строительство и образование*, 3(2), 120-127.
29. Choriyev, R., & Amirqulov, X. (2023). Inter-Sessional Assignments of Correspondence Students and Their Assessment. *Science and innovation*, 2(B1), 345-351.
30. Valiyev, A. N. (2023). PRACTICAL APPLICATION OF GEOMETRIC CONSTRUCTIONS IN SOLVING POSITIONAL TASKS IN THE PERSPECTIVE. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 4(03), 79-91.
31. Nematovich, V. A. Z. (2025). MARKAZIY PROYEKSIYALASH USULI (PERSPEKTIVA)DAGI AYRIM POZITSION MASALALARNING AMALIY AHAMIYATI. *Строительство и образование*, 4(1), 210-216.
32. Nematovich, V. A. Z. (2024). TALABALARDA ODDIY GEOMETRIK SHAKLLARNING PERSPEKTIV TASVIRINI QURISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH. *Строительство и образование*, 3(1), 64-71.
33. Murodov, S. K., Valiyev, A. N., & Jumayev, S. U. (2023). GEOMETRIK SHAKLLARNI PARAMETRLASH VOSITASIDA TALABALARNI ILMIY FIKRLASHGA YO 'NALTIRISH. *2017, No. 1 (101/1), 101(67)*, 5-12.

INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING O'QUV JARAYONIGA TA'SIRI

Xomidjonov Abrorjon Olimjon o'g'li
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalarning zamonaviy ta'lim jarayonidagi transformativ ahamiyati, ularning didaktik tizimlarga integratsiyalashuvi hamda o'quvchilar kompetensiyalarini shakllantirishdagi funksional roli keng qamrovda ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli ta'lim muhitining evolyutsion xususiyatlari, pedagogik jarayonning individualizatsiya va differensiasiya asosida qayta modellashtirilishi, shuningdek, sun'iy intellekt, adaptiv o'qitish platformalari, AR/VR texnologiyalari, gamifikatsiya va elektron pedagogik monitoring tizimlarining o'quvchi faoliyatiga ko'rsatadigan bilvosita va bevosita ta'sir mexanizmlari murakkab ilmiy yondashuv asosida izohlanadi.

Kalit so'zlar: innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli ta'lim, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, adaptiv o'qitish, sun'iy intellekt, AR/VR, didaktik transformatsiya, o'quv jarayoni samaradorligi, pedagogik modernizatsiya.

Аннотация. В данной статье проводится всесторонний научный анализ трансформативного значения инновационных педагогических технологий в современном образовательном процессе, их интеграции в дидактические системы, а также функциональной роли в формировании компетенций учащихся. В исследовании раскрываются эволюционные особенности цифровой образовательной среды, ремоделирование педагогического процесса на основе индивидуализации и дифференциации, а также механизмы прямого и косвенного влияния искусственного интеллекта, адаптивных обучающих платформ, AR/VR-технологий, геймификации и систем электронного педагогического мониторинга на деятельность учащихся, что объясняется на основе комплексного научного подхода.

Ключевые слова: инновационные педагогические технологии, цифровое образование, компетентностный подход, адаптивное обучение, искусственный интеллект, AR/VR, дидактическая трансформация, эффективность учебного процесса, педагогическая модернизация.

Abstract: This article provides a comprehensive scientific analysis of the transformative significance of innovative pedagogical technologies in the modern educational process, their integration into didactic systems, and their functional role in shaping students'

competencies. The study reveals the evolutionary features of the digital learning environment, the remodeling of the pedagogical process based on individualization and differentiation, as well as the mechanisms of direct and indirect influence of artificial intelligence, adaptive learning platforms, AR/VR technologies, gamification, and electronic pedagogical monitoring systems on student activity, explained through a complex scientific approach.

Keywords: innovative pedagogical technologies, digital education, competence-based approach, adaptive learning, artificial intelligence, AR/VR, didactic transformation, learning process efficiency, pedagogical modernization.

Kirish. Globallashuvning jadallashuvi, raqamli transformatsiyaning yangi bosqichga ko‘tarilishi hamda bilimlar iqtisodiyotining shakllanishi zamonaviy ta‘lim tizimidan tubdan yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. XXI asrning yuqori texnologiyalashgan sotsiomadaniy makonida an‘anaviy ta‘lim paradigmalarning chegaralari tobora qisqarib borayotgan bir paytda innovatsion pedagogik texnologiyalar o‘quv jarayonini qayta konfiguratsiya qiluvchi, didaktik jarayonning strukturaviy va funksional komponentlarini yangilashga xizmat qiluvchi eng muhim mexanizmlardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Mazkur jarayonning metodologik asosi sifatida konstruktivistik yondashuv, kompetensiyaga yo‘naltirilgan modellashuv, tizimli-analitik integratsiya hamda raqamli pedagogikaning adaptiv mexanizmlari namoyon bo‘lmoqda. Bunday sharoitda o‘quvchi shaxsining bilish faoliyatini faollashtirish, uning fikrlash operatsiyalarini chuqurlashtirish, ijodiy-intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarish, shuningdek, bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini individuallashtirish innovatsion pedagogik texnologiyalarning bosh maqsadi sifatida shakllanmoqda. Innovatsion pedagogik texnologiyalar tushunchasi ko‘p qirrali ilmiy kategoriya bo‘lib, u pedagogik menejment, ta‘lim jarayonini avtomatlashtirish, raqamli kommunikatsiya tizimlari, sun‘iy intellekt asosida ishlovchi ta‘lim platformalari, o‘quv materiallarini multimodal taqdim etish shakllari, gamifikatsiya strategiyalari, monitoring va baholashning raqamlashtirilgan mexanizmlari kabi keng ko‘lamli elementlarni qamrab oladi. Mazkur texnologiyalar o‘quv jarayonining butun tizimiga ta‘sir ko‘rsatib, uning tashkiliy-didaktik tuzilmasini transformatsiya qiladi, o‘quvchi faoliyatini faollashtiradi, bilimni konstruksiya qilishni mustaqil, interaktiv va ijodiy jarayonga aylantiradi. Natijada ta‘lim subyekting bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi maqomga ko‘tarilishi innovatsion ta‘limning asosiy ontologik tamoyillaridan biri bo‘lib qolmoqda. Zamonaviy ta‘lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash – bu faqat texnik vositalardan foydalanish emas, balki didaktika, psixologiya, informatika va kommunikatsiya nazariyalarining kesishgan nuqtasida shakllanayotgan yangi bilimlar, metodlar hamda yondashuvlarni integratsiyalashuviga asoslangan murakkab jarayondir. Raqamli ekotizimga asoslangan ta‘limda o‘quvchilar fikrlashning yangi shakllarini egallaydi: algoritmik fikrlash, tizimli tahlil, metakognitiv monitoring, muammoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish, raqamli

ma'lumotlarni qayta ishlash va baholash ko'nikmalari. Shu jihatdan innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'limning samaradorlik ko'rsatkichlariga nafaqat bevosita, balki bilvosita ijtimoiy-psixologik omillar orqali ham ta'sir ko'rsatadi. Xususan, o'quvchining motivatsion tizimi kuchayadi, o'z-o'zini boshqarish kompetensiyalari rivojlanadi, shaxsiy ta'lim trayektoriyasini belgilash ko'nikmasi shakllanadi. Innovatsion texnologiyalarning o'quv jarayoniga ta'siri, avvalo, o'quv faoliyatining mantiqiy-didaktik strukturasidagi sifat o'zgarishlar orqali namoyon bo'ladi. Masalan, sun'iy intellekt asosida ishlaydigan adaptiv tizimlar o'quvchi bilim darajasini real vaqt rejimida tahlil qilib, individual ta'lim marshrutini yaratadi; VR va AR texnologiyalari esa bilish jarayonini immersiv muhitga aylantirib, murakkab mavzularni modellashtirishga imkon beradi; gamifikatsiya elementlari o'quv faoliyatini motivatsion jihatdan boyitadi va muvaffaqiyatga yo'naltirilgan kompetensiyalarni shakllantiradi; elektron pedagogik monitoring esa o'quv jarayonidagi tahlil bosqichini chuqurlashtirib, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali fikr-mulohaza kanallarini yaratadi. Shunday qilib, innovatsion texnologiyalar o'quv jarayonining barcha bosqichlarida – maqsad qo'yish, rejalashtirish, amalga oshirish va natijani tahlil qilish – faol ishtirok etadi. Bundan tashqari, innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'limning ijtimoiy makonini kengaytirib, an'anaviy auditoriya bilan chegaralanmagan virtual ta'lim muhitini shakllantiradi. Bu esa bilimlarning demokratlashuviga, ta'lim resurslaridan teng foydalanish imkoniyatining kengayishiga, inkluziv ta'limning samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Raqamli platformalar orqali tashkil etilgan sinflar geografik masofa va vaqt chegaralarini bartaraf qiladi[1]. O'quvchi o'zi uchun qulay bo'lgan vaqtda, shaxsiy tezlikda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday sharoitda o'qituvchining roli ham tubdan o'zgaradi: u endilikda ma'lumot beruvchi emas, balki fasilitator, konsultant va yo'naltiruvchi funksiyalarini bajaradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishning metodologik asoslarini belgilash, ularning samaradorlik mezonlarini aniqlash, o'quvchilarning bilim olish motivatsiyasi va fikrlash qobiliyatiga ko'rsatadigan ta'sir mexanizmlarini o'rganish mazkur maqolaning markaziy ilmiy vazifalaridan hisoblanadi[2]. Ushbu masalalar bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalar faqat mos infratuzilma mavjud bo'lgan taqdirda emas, balki pedagoglarning raqamli kompetensiyasi yetarli bo'lganda o'zining real samaradorligini namoyon qiladi. Shu boisdan raqamli pedagogik madaniyatni rivojlantirish innovatsion texnologiyalarni joriy etishning eng muhim tarkibiy qismidir. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ta'sirini tahlil qilish jarayonida sotsiologik, pedagogik-psixologik, didaktik va texnologik omillar murakkab o'zaro bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim tizimi o'quvchilarda bilim olishning ichki motivlarini shakllantiradi, ularning ijodiy tafakkurini faollashtiradi, qiyosiy tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga moslashish, muhandislik fikrlash va tanqidiy yondashuv kabi yuqori darajadagi intellektual kompetensiyalarni rivojlantiradi[3]. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarning noto'g'ri qo'llanishi o'quvchilarda e'tiborning

pasayishi, bilimlarning yuzaki o‘zlashtirilishi, virtual muhitga haddan tashqari bog‘lanish kabi salbiy holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Demak, innovatsion texnologiyalardan foydalanishda pedagogik muvozanatni saqlash, o‘quv jarayonini optimallashtirish va o‘quvchilarning psixologik holatini inobatga olish alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni o‘rganish faqat nazariy ahamiyatga ega emas, balki amaliy jihatdan ham dolzarb sanaladi. Chunki hozirgi kunda barcha ta’lim bosqichlarida raqamli platformalar, onlayn ta’lim tizimlari, sun’iy intellekt yordamchi vositalari, virtual laboratoriyalar, interaktiv taxtalar, elektron darsliklar va mobil o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish kengayib bormoqda[4]. Bularning barchasi o‘quv jarayonini yuqori darajada optimallashtirish, o‘quvchi faoliyatini faollashtirish va bilimlarni chuqur o‘zlashtirishga qaratilgan. Shu sababli, mazkur maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalarning o‘quv jarayoniga ko‘rsatadigan ta’sirini ilmiy-nazariy tahlil qilish, ularning samaradorlik mezonlarini aniqlash, xalqaro ilmiy tajribalarni umumlashtirish, shuningdek, o‘quv jarayonini modernizatsiya qilish bo‘yicha konseptual takliflar ishlab chiqish maqsad qilib olindi. Ushbu tadqiqotning metodologik negizi sifatida tizimli yondashuv, innovatsion ta’lim modeli, raqamli pedagogika paradigmasi hamda kompetensiyaviy yondashuvning zamonaviy talqinlari asos qilib olindi.

Adabiyotlar tahlili: Innovatsion pedagogik texnologiyalarning zamonaviy ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi masalasi xalqaro ilmiy maydonda keng qamrovli tadqiqotlar markazida turib, ushbu yo‘nalishda faol ilmiy izlanishlar olib borgan qator yetakchi xorijiy olimlar orasida, avvalo, D. H. Jonassen hamda C. M. Reigeluthning konseptual izlanishlari alohida e’tibor talab etadi. Jonassenning konstruktivistik ta’lim muhiti haqidagi nazariy izohlarida innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonining faqat tashkiliy-texnik bazasini yangilovchi vosita emasligi, balki o‘quvchining bilimni mustaqil konstruksiya qilishi, mantiqiy operatsiyalarni chuqurlashtirishi va kognitiv jarayonlarni faol modellashtirishi uchun zarur bo‘lgan intellektual platforma sifatida talqin qilinishi qayd etiladi[5]. Uning ta’limiy texnologiyalarni “bilim yaratish muhiti” sifatida tushunishga qaratilgan yondashuvi raqamli ta’lim muhiti va AR/VR texnologiyalari singari zamonaviy innovatsion vositalarning asosiy nazariy poydevorini yaratadi. Jonassenning fikricha, texnologik innovatsiyalar o‘quvchining faol kognitiv jarayonlarini faollashtiruvchi va bilimni chuqurroq tahlil qilish imkonini beruvchi intellektual katalizator funksiyasini bajaradi; bu esa ta’lim jarayonida “tashqi nazorat markazi”dan “ichki epistemik boshqaruv”ga o‘tishni taqozo etadi. Shu bilan bir qatorda, Reigeluth tomonidan ilgari surilgan “Instructional Design Theory” konsepsiyasi innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayonini individuallashtirish, moslashtirish va optimallashtirish uchun mo‘ljallangan didaktik tizim sifatida sharhlaydi. Uning pedagogik jarayonni “kengaytirilgan o‘quv muhiti” sifatida modellashtirishi raqamli o‘qitish platformalarining adaptiv algoritmlariga, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan baholash tizimlariga va o‘quvchi faoliyatining dinamik monitoringiga bevosita yo‘l ochadi[6].

Reigeluth nazariyasida innovatsion texnologiyalar o‘quvchining shaxsiy o‘quv trayektoriyasini shakllantirishga xizmat qiladigan tizimli mexanizm sifatida tushuntiriladi; bunda o‘quv jarayonidagi kognitiv yuklamani tartibga solish, murakkablik darajasini moslashtirish va o‘quv materialini modul asosida qayta konfiguratsiya qilish kabi omillar alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur ikki olimning yaxlit ilmiy qarashlari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayoniga faqat texnologik kuch sifatida emas, balki o‘quvchilar tafakkurining shakllanishiga, metakognitiv nazoratni rivojlantirishga, o‘quv faoliyatining konstruktiv-integrativ tabiatini kuchaytirishga xizmat qiluvchi pedagogik-kognitiv mexanizm sifatida kirib kelmoqda. Jonassenning konstruktivistik epistemologiyaga asoslangan tahlillari bilan Reigeluthning ta’limni modelga soluvchi instruksional dizayn nazariyasi o‘zaro uzviy tarzda tutashib, innovatsion texnologiyalarning nazariy, metodologik va amaliy talqinlarini chuqurroq anglash imkonini beradi[7]. Shu bois ushbu tadqiqotda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o‘quv jarayoniga ta’siri aynan ushbu nazariy maktablarning tahliliy asoslari doirasida yoritiladi.

Metodologik qism: Ushbu tadqiqotning metodologik asosini innovatsion ta’lim jarayonining ko‘p qatlamli va murakkab tuzilishini izchil tahlil qilishga imkon beruvchi integrativ yondashuv tashkil etib, metodlar majmuasi — tizimli tahlil, konstruktivistik modellash, komparativ didaktik tahlil, pedagogik diagnostika, raqamli pedagogika monitoringi hamda kontent-analitik talqin bir butun ilmiy-metodik konfiguratsiyada qo‘llanildi; xususan, tizimli tahlil ta’lim jarayonidagi texnologik, psixologik va didaktik komponentlarning o‘zaro uzviy bog‘liqligini aniqlash imkonini bergan bo‘lsa, konstruktivistik modellash innovatsion texnologiyalar asosida qayta qurilgan o‘quv faoliyati mexanizmlarini nazariy modellashtirishga xizmat qildi, komparativ tahlil xalqaro tajribalarni solishtirish orqali ta’lim jarayonining modernizatsiya ko‘rsatkichlarini aniqladi, pedagogik diagnostika innovatsion texnologiyalar qo‘llanilganida o‘quvchilar kognitiv hamda metakognitiv rivojlanish dinamikasini baholashga yo‘naltirildi, raqamli monitoring esa ta’lim samaradorligini real vaqt rejimida qayd etuvchi adaptiv kuzatuvlar tizimini shakllantirdi, kontent-analiz esa ilmiy manbalardagi konseptual yondashuvlar va nazariy modellarni chuqur talqin etish orqali mazkur tadqiqotning ilmiy poydevorini mustahkamladi; natijada barcha metodlar yagona epistemologik maydonda uyg‘unlashib, innovatsion pedagogik texnologiyalarning o‘quv jarayoniga ta’sirini kompleks va ko‘p vektorli yoritish imkonini berdi.

Natijalar: Ushbu tadqiqot natijalari innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonining strukturaviy-didaktik modeli, o‘quvchilarning kognitiv faolligi, bilish jarayonining konstruktiv-integrativ tabiati, raqamli kompetensiyalar dinamikasi hamda o‘qituvchi–o‘quvchi o‘zaro ta’sirining kommunikativ samaradorligi bo‘yicha sezilarli o‘zgarishlar yuzaga kelganini ko‘rsatib, xususan, adaptiv raqamli platformalar o‘quvchilarning individual o‘quv trayektoriyalarini shakllantirishni jadallashtirgani, AR/VR texnologiyalari murakkab ilmiy tushunchalarni immersiv modellashtirish orqali chuqurroq o‘zlashtirilishiga

zamin yaratgani, gamifikatsiya elementlari esa motivatsion mexanizmlarning barqarorligini oshirgani, shu bilan birga, raqamli monitoring o‘quv natijalarining real vaqt rejimidagi tahliliy xaritasini yaratib, ta’lim jarayonining uzluksiz diagnostikasi va optimallashtirilishini ta’minlagani aniqlandi.

Muxokama: Innovatsion pedagogik texnologiyalarning o‘quv jarayoniga ko‘rsatadigan ta’siri borasidagi ilmiy polemikalarda xalqaro maydonda yetakchi tadqiqotchilar qatorida tanilgan Neil Selwyn va Sugata Mitraning qarashlari o‘zaro keskin farqlanishi bilan ajralib turadi. Ularning pozitsiyalari zamonaviy ta’limning raqamli transformatsiyasi qanday kechishi, texnologiya ta’lim sifatini real oshiradimi yoki aksincha, uni soxta ko‘rsatkichlar bilan to‘ldirib, mazmundan chetlashtiradimi degan fundamental savol atrofida kesishadi. Mitra o‘zining “Self-Organized Learning Environments” (SOLE) nazariyasida raqamli texnologiyalar o‘quvchilarni erkin bilim izlovchi, mustaqil qaror qabul qiluvchi va o‘zini o‘zi boshqaruvchi subyektlarga aylantirishini ta’kidlab, texnologiya ta’limdagi an’anaviy didaktik to‘siqlarni butunlay yemirib yuborishini ilgari suradi. Uning fikricha, o‘quvchi raqamli muhitga to‘liq kirishi bilan “bilimni konstruksiya qilish” jarayoni avtonom tarzda boshlanadi; bunda o‘qituvchi faqat yo‘naltiruvchi yoki kuzatuvchi rolida ishtirok etadi[8]. Mitra texnologiya yordamida shakllanadigan o‘z-o‘zini boshqaruvchi ta’lim modellarini inson kognitiv rivojlanishining yangi bosqichi sifatida baholab, sun’iy intellekt, adaptiv algoritmlar va ochiq raqamli resurslar yordamida pedagogik jarayonni shaxsiylashtirish imkoniyati keskin kengayganini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, texnologiya o‘quv jarayonining o‘zini qayta tashkil etadi, ta’limning markazini o‘qituvchidan o‘quvchiga o‘tkazadi va shu orqali bilish jarayonining tabiiy dinamikasini tiklaydi. Biroq Selwyn ushbu yondashuvga qat’iy e’tiroz bildiradi[9]. Uning fikricha, innovatsion texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishi haqidagi romantik qarashlar ko‘pincha empirik dalillarga emas, balki texnologik optimizmga asoslanadi. Selwynning asosiy polemik nuqtasi shundan iboratki, texnologiya ta’lim muammolarini struktura darajasida hal eta olmaydi, aksincha, ko‘pincha mavjud tengsizliklarni chuqurlashtiradi, o‘quvchilarni texnologik vositalarga haddan ortiq qaram qiladi va bilimning chuqurlashishi o‘rniga “raqamli yuzaki o‘zlashtirish” fenomenini kuchaytiradi[10]. U, shuningdek, adaptiv tizimlarning o‘quvchi faoliyatini algoritmik chegaralash orqali ijodiy tafakkur imkoniyatlarini qisqartirishi mumkinligi, raqamli baholash tizimlarining esa o‘quv jarayonini insoniylikdan uzoqlashtirishi haqida dalillar keltiradi.

Xulosa: Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonining mazmuni, shakli va metodlarini tubdan yangilashga qodir bo‘lgan ko‘p funksiyali didaktik mexanizm sifatida namoyon bo‘lib, ular o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshirish, mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish, metakognitiv nazoratni kuchaytirish, shaxsiylashtirilgan o‘quv trayektoriyalarini shakllantirish va ta’lim samaradorligini aniq diagnostika qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirhayitova S. I. Pedagogik texnologiya //Muqimiy nomidagi Qoqon Davlat Pedagogika Instituti, pedagogik texnologiya bo'yicha o'quv qo'llanma. Toshkent-2020. – 2020.
2. Axmedjanov M. M., Tojiyev M., Tosheva G. D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat //Toshkent-2018.
3. Otajonovna K. M. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA O‘QITUVCHINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH //ИКРО журнал. – 2025. – Т. 14. – №. 02. – С. 334-342.
4. Salomov F. J. PEDAGOGIK SALOHİYATNI SHAKLLANTIRISHDA NAZARIYA VA AMALIYOT INTEGRATSIYASINING AHAMIYATI //INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES. – 2024. – Т. 1. – №. 11. – С. 41-45.
5. Rahmonqulova N. X., Matnazarova K. O. PEDAGOGIKA NAZARIYASI YA TARIXI. – 2010.
6. Abdullayeva N. J., Botirova O. PEDAGOGIK MAXORAT TUSHUNCHASI, TUZILISHI VA TIZIMI //Global Science Review. – 2025. – Т. 2. – №. 1. – С. 179-183.
7. Sharopova Z. F. Ta'lim texnologiyalari //Navro ‘z’, Toshkent. – 2019.
8. Jurayev B. T. Pedagogik va psixologik fanlarni o‘qitish metodikasi //Fan va talim” Buxoro-2022. – 2022.
9. Azimova T. Yan amos komenskiyning pedagogik nazariyasi //Qo ‘qon universiteti xabarnomasi. – 2024. – Т. 11. – С. 60-63.
10. Mamurov B. Umumiy pedagogika //Barcha ta’lim yo’nalishi talabalari uchun darslik:-Toshkent. – 2020. – Т. 118.

**BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING
KOMMUNIKATIV-NUTQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING
ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI**

Qo'qon davlat universiteti
Jo'rayeva M.A.

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kommunikativ-nutqiy kompetentligini rivojlantirish muammolari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Kommunikativ-nutqiy kompetentlik pedagogning kasbiy tayyorgarligida yetakchi tarkibiy komponent sifatida talqin etilib, uning mazmuniy, tuzilmaviy va funksional xususiyatlari asoslab berilgan. Tadqiqotda mazkur kompetentlikni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari aniqlanib, oliy pedagogik ta'lim jarayonida nutq madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali pedagogik shart-sharoitlar, metod va ta'lim texnologiyalari ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: Kommunikativ-nutqiy kompetentlik, nutq madaniyati, boshlang'ich ta'lim, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik muloqot, kasbiy tayyorgarlik.

Аннотация. В статье с научно-педагогических позиций проанализированы проблемы развития коммуникативно-речевой компетентности будущих учителей начальных классов. Коммуникативно-речевая компетентность рассматривается как ведущий структурный компонент профессиональной подготовки педагога, обоснованы её содержательные, структурные и функциональные характеристики. В ходе исследования определены педагогические механизмы формирования данной компетентности, а также научно обоснованы эффективные педагогические условия, методы и образовательные технологии, направленные на развитие культуры речи в системе высшего педагогического образования.

Ключевые слова: коммуникативно-речевая компетентность, культура речи, начальное образование, будущий учитель, педагогическое общение, профессиональная подготовка.

Abstract. This article examines the issues of developing the communicative and speech competence of future primary school teachers from a scientific and pedagogical perspective. Communicative and speech competence is conceptualized as a leading structural component of a teacher's professional training, and its content-related, structural, and functional characteristics are substantiated. The study identifies pedagogical mechanisms for the

formation of this competence and scientifically justifies effective pedagogical conditions, methods, and educational technologies aimed at enhancing speech culture within the system of higher pedagogical education.

Keywords: communicative and speech competence, speech culture, primary education, future teacher, pedagogical communication, professional training.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyati nafaqat mutaxassisligiga oid bilimlariga, balki yuksak darajadagi kommunikativ va nutqiy salohiyatga ega bo‘lishini ham talab etadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlash jarayonida o‘qituvchining og‘zaki nutqi ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarni bajaruvchi asosiy vosita hisoblanadi. Shu bois bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kommunikativ-nutqiy kompetentligini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar, xususan, kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi pedagog kadrlar tayyorlash tizimida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi.

MATERIALLAR VA METODLAR: Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishning tarkibiy komponentlari jihatlari haqida so‘z borib, bugungi kunning dolzarb mavzularidan biri, ya’ni bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarda kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish jihatlari hamda samaradorligi masalalariga qaratilgan. Bu borada qator yetakchi olimlarning ilmiy-nazariy qarashlariga tayandik.

Kommunikativ-nutqiy kompetentlik tushunchasining mohiyati

Kommunikativ ko‘nikmalar boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularning ta’lim jarayonidagi samaradorligini oshiradi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishning tarkibiy komponentlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, bir qator yangi ilmiy asoslar diqqatimizni tortadi. Bu komponentlar lingvistik, interaktiv, pragmatik, sotsial-madaniy, emotsional va reflektiv jihatlarni o‘z ichiga oladi. Quyida shular haqida kengroq ma’lumotlar beriladi. Mazkur komponentlar respublikamiz umumiy o‘rta ta’lim maktablarida asosiy tushuncha sifatida o‘qituvchilar tomonidan o‘zlashtirilib, mazmun va mohiyat bolalarga berilayotgan bilimlarga singdirilmoqda. Boisi respublikamizda zamonaviy oliy ta’lim ham murakkab islohotlar jarayonini boshidan kechirmoqda.

Bu ta’lim mazmunini takomillashtirish, tashkiliy tuzilmalarni optimallashtirish, ta’lim sohasi mutaxassislarini tayyorlashga qo‘yilayotgan bugungi kunning sezilarli darajada ortib borayotgan talablariga javob beradigan ta’lim-tarbiya ishlarining eng samarali shakl va usullarini doimiy izlashda namoyon bo‘lmoqda.

Xususan, Rossiya psixologlaridan N.V.Kuzmina, V.Slasenin, F.N.Gonobolin, O‘zbekistonlik psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar zamonaviy o‘qituvchilar uchun eng zarur hislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradi. R.Z.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, S.Jalilova, A.Jabborov, M.Kaplanova va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida ham o‘qituvchilik kasbi va ta’lim jarayoniga doir muammolar keng tadqiq etilgan [6;97].

Ilmiy adabiyotlarda kommunikativ kompetentlik shaxsning ijtimoiy-muloqot jarayonida samarali ishtirok etish qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Nutqiy kompetentlik esa til vositalaridan to‘g‘ri, aniq, mantiqli va maqsadga muvofiq foydalanish malakasini anglatadi. Nutq - insonlarning til orqali bir - birlari bilan muomala va aloqa qilish usulidir. Inson nutq yordamida o‘zining fikri, xis-tuyg‘ulari, mayl va istaklarini boshqalarga aytib beradi va boshqalarning fikrlarini, xoxish va istaqlarini anglab oladi. Nutq vositasi bilan aloqa bog‘lash insonning doimiy ehtiyoji bo‘lib, bu aloqa fikr almashuviga xizmat qiladi [4;52].

Psixolog olim V.A.Kan-Kalik qobiliyatni tadqiq qilib shunday yozgan edi. “Pedagoglik ishi o‘z tuzilishida ikki yuzdan ortiq tuzilmani tashkil qiladi. Muloqot uning eng murakkab tomonlaridan biridir, negaki u orqali pedagogik faoliyatning eng asosiy maqsadi - o‘qituvchi shaxsining o‘quvchi shaxsiga ta’siri amalga oshiriladi [1;171]. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun kommunikativ-nutqiy kompetentlik quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

- **lingvistik komponent** (til me’yorlarini bilish);
- **nutqiy komponent** (og‘zaki va yozma nutqni ravon ifodalash);
- **ijtimoiy-psixologik komponent** (o‘quvchi shaxsini tushunish va muloqotga kirisha olish);
- **pedagogik komponent** (didaktik muloqotni tashkil eta olish) [2;67].

Mazkur komponentlarning uyg‘un rivoji o‘qituvchining kasbiy muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kommunikativ-nutqiy kompetentlikni rivojlantirish zarurati

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishi uchun dastlabki va eng muhim davr hisoblanadi. O‘qituvchining nutq madaniyati, so‘z boyligi, talaffuzi va muloqot uslubi o‘quvchilarning til kompetensiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida:

- pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish;
- nutqiy xatolarning oldini olish;
- notiqlik va ta’sirchan nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [3;98].

Kommunikativ-nutqiy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ-nutqiy kompetentlik samarali rivojlanishi uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar muhimdir:

- o‘quv jarayoniga kommunikativ yo‘naltirilgan topshiriqlarni joriy etish;
- interfaol metodlar (munozara, rolli o‘yinlar, debatlar)dan foydalanish;
- nutq madaniyatiga oid maxsus mashg‘ulotlarni tashkil etish;
- bo‘lajak o‘qituvchilarning mustaqil nutqiy faoliyatini rag‘batlantirish [5;125].

Fikrimizcha, kommunikativlik – muloqot qila olishlik, o‘zgalar bilan muloqotga kirishuvchanlik qobiliyatidir. Bu qobiliyat o‘qituvchining o‘z fikrini aniq va tushunarli tarzda jamoaga yetkazib berishida ahamiyatli hisoblansa, o‘quvchilarida ham kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish: o‘zgalarni tushuna olish, o‘z-o‘zini anglash, vaziyatni to‘g‘ri baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur shart-sharoitlar pedagogik ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kommunikativ-nutqiy kompetentligini rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu kompetentlikni shakllantirish ta’lim jarayonida maqsadli, tizimli va ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Kommunikativ-nutqiy kompetentlikka ega bo‘lgan o‘qituvchi ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning nutqiy va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Izbosarova Z.A. ‘Structural components of the development of communication skills of future primary school teachers’, // *Inter education & global study*, (5), (2024). – pp. 168–176. (In Uzbek).
2. Abdullaeva Q. *Pedagogik kompetentlik asoslari*. – T.: Fan, 2020.
3. Jo‘raev R.X. *Pedagogik mahorat va nutq madaniyati*. – T.: O‘qituvchi, 2019.
4. Muhammadjonova L. *Ritorika*. – T.: Innovatsiya, 2019.
5. Husanboyeva O. *Boshlang‘ich ta’lim metodikasi*. – T.: Innovatsiya, 2021.
6. Zimnyaya I.A. *Pedagogicheskaya psixologiya*. – M.: Logos, 2018.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ДОШКОЛЬНИКОВ

Курбанова Назира Низомиддиновна

Термезский университет экономики и сервиса

Преподаватель кафедры «Педагогика и психологии»

Email: nazira.kurbanova@yandex

Аннотация. В статье анализируются современные методы и особенности обучения иностранному языку детей дошкольного возраста. Рассматриваются психолого-педагогические предпосылки раннего иноязычного обучения, раскрываются идеи отечественных и зарубежных учёных, определяются эффективные методы развития иноязычной компетентности. Установлено, что наибольшую результативность имеют игровые, коммуникативные, деятельностные и интегративные технологии.

Ключевые слова: дошкольники, иностранный язык, коммуникативный метод, игровые технологии, TPR, развитие речи, раннее обучение.

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tilini o‘qitishning zamonaviy metodlari va xususiyatlari tahlil qilinadi. Erta chet tilini o‘rgatishning psixologik-pedagogik asoslari ko‘rib chiqiladi, mahalliy va xorijiy olimlarning g‘oyalari yoritiladi, chet tilini o‘zlashtirish kompetensiyasini rivojlantirishning samarali usullari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, eng yuqori samaradorlikka o‘yinli, kommunikativ, faoliyatga asoslangan va integrativ texnologiyalar yordamida erishiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, chet tili, kommunikativ metod, o‘yin texnologiyalari, TPR, nutq rivoji, erta o‘qitish.

Abstract. The article analyzes modern methods and features of teaching a foreign language to preschool children. It examines the psychological and pedagogical prerequisites of early foreign-language education, reveals the ideas of domestic and international scholars, and identifies effective methods for developing foreign-language competence. It has been established that the most effective approaches are game-based, communicative, activity-oriented, and integrative technologies.

Keywords: preschool children, foreign language, communicative method, game-based technologies, TPR, speech development, early language education.

Введение. В условиях стремительной глобализации, цифровой трансформации и расширения международных контактов владение иностранными языками становится ключевым фактором конкурентоспособности личности в XXI веке. Мировое сообщество рассматривает раннее обучение иностранным языкам как эффективный инструмент формирования межкультурной компетентности и развития когнитивных способностей ребёнка. В странах Европы, Азии и Северной Америки программы раннего билингвизма внедряются на государственном уровне: дети начинают знакомиться с иностранным языком с 3–4 лет, а в ряде государств — уже с двухлетнего возраста.

Международные исследования (UNESCO, OECD, UNICEF) подчёркивают, что языковое развитие в дошкольном возрасте способствует формированию гибкого мышления, улучшает память, расширяет социальный опыт и формирует толерантность к иным культурам.

На глобальном уровне наблюдается тенденция перехода от традиционного изучения языка к созданию многоязычной образовательной среды. Ведущие методические школы мира ориентируются на применение коммуникативного, деятельностного, игрового и мультимодального подходов, в основе которых лежит естественное освоение языка через игру, взаимодействие, творчество и ситуацию общения. Особый интерес вызывают технологии CLIL, TPR, проектные и интерактивные методы, которые доказали свою эффективность именно в дошкольном возрасте.

В Узбекистане задачи раннего обучения иностранным языкам приобрели стратегическое значение в связи с реформами системы образования. Постановления Президента Республики Узбекистан, обновлённые государственные образовательные стандарты и программы «Илк қадам» ориентированы на формирование у детей раннего возраста элементарной коммуникативной компетентности на иностранном языке, прежде всего английском. В стране активно развиваются дошкольные образовательные учреждения нового поколения, внедряются инновационные методики, расширяется подготовка квалифицированных воспитателей и педагогов по иностранным языкам.

Важным аспектом является интеграция международных подходов в национальную систему: игровые технологии, коммуникативный метод, методика Total Physical Response (TPR), а также мультимедийные средства и цифровые образовательные приложения. Министерство дошкольного образования и зарубежные партнёры осуществляют совместные проекты, направленные на повышение качества раннего языкового образования, что способствует созданию условий для формирования многоязычной личности с ранних лет.

Таким образом, анализ мировой и национальной практики показывает, что обучение иностранному языку в дошкольном возрасте становится приоритетным направлением развития образования как во всем мире, так и в Узбекистане. Это требует научного осмысления современных методов, определения их эффективности и выявления педагогических условий, обеспечивающих успешное формирование иноязычных навыков у детей 3–7 лет.

По мнению Л.С. Выготского, развитие речи ребёнка формируется в процессе совместной деятельности и общения, где взрослый обеспечивает условия зоны ближайшего развития.[1]

Ж. Пиаже отмечал образно-действенный характер мышления дошкольника, что определяет необходимость опоры на наглядность, действие и игру.[2]

М. Монтессори подчёркивала важность самостоятельности ребёнка, сенсорного опыта и подготовки развивающей среды.[3]

Идеи Д.Б. Эльконина и В.В. Давыдова основываются на ключевой роли игровой деятельности, позволяющей формировать коммуникативные умения и речевую активность.[4]

С. Крашен в своей Input Hypothesis доказывал, что усвоение происходит при получении понятного, доступного и эмоционально комфортного языкового материала. [7]

Дж. Ашер разработал метод TPR, направленный на соединение речевого стимула и физического действия.[8]

Х. Гарднер в теории множественного интеллекта указывал на необходимость учёта индивидуальных когнитивных профилей ребёнка, что позволяет адаптировать содержание и формы обучения.[9]

Методы

Игровые методы

Игра обеспечивает естественное включение детей в речевую деятельность. Сюжетно-ролевые, подвижные, музыкально-ритмические, театрализованные игры создают условия для практики общения и мотивации.

Коммуникативный подход

Опираясь на взгляды Е.И. Пассова и Г.Л. Роговой, данный подход предполагает формирование способности к реальному общению в естественных ситуациях. Коммуникативные задания способствуют развитию взаимодействия, аудирования и говорения.[6]

Метод Total Physical Response (TPR)

Метод Дж. Ашера основан на выполнении детьми речевых команд через действие, что облегчает понимание и способствует долговременному запоминанию.[8]

Интегративный метод

Е.И. Николаева и другие исследователи подчёркивают важность связи языка с музыкой, движением, творчеством. Интеграция расширяет сенсорный опыт и повышает эмоциональную вовлечённость.[10]

Проектная деятельность

Проекты, адаптированные для дошкольников, развивают автономность, творчество и коммуникативную активность («My Family», «My Toys», «Seasons»).

Интерактивные игры, мультфильмы, образовательные приложения усиливают визуальное и аудиальное восприятие, формируя устойчивый интерес к языку.

Результаты

Проведённый анализ научной литературы, нормативных документов, международного опыта и практики дошкольных образовательных учреждений позволил выявить ряд ключевых результатов, характеризующих современные тенденции и эффективные способы обучения иностранному языку детей дошкольного возраста.

1. Установлена высокая эффективность раннего обучения иностранному языку

Исследования подтверждают, что дошкольный возраст является наиболее чувствительным периодом для формирования языковых навыков. В этот период дети обладают высокой способностью к имитации, быстрым запоминанием слов, гибкостью речевого аппарата и естественным стремлением к повторению услышанных образцов речи.

2. Определена ведущая роль игровых технологий

Выявлено, что игровые, ролевые, драматизационные и подвижные игры обеспечивают высокий уровень мотивации и создают естественную речевую среду. Через игру дети легче воспринимают новые слова и выражения, проявляют инициативу и вступают в простые формы общения на иностранном языке.

3. Подтверждена результативность коммуникативного метода

Использование мини-диалогов, ситуаций общения, инсценировок и парных заданий способствует развитию активного словаря, навыков слушания и элементарного говорения. Коммуникативные ситуации позволяют детям применять язык в реальной или приближённой к реальной среде.

4. Метод TPR (Total Physical Response) показал высокую эффективность

Связь речевых инструкций с движением или действием обеспечивает быстрое и долговременное усвоение лексики. Дети легче понимают команды, активно включаются в процесс и запоминают слова без стресса и перегрузки.

5. Выявлено положительное влияние интегративных форм обучения

Интеграция иностранного языка с музыкой, рисованием, двигательной и художественной деятельностью значительно повышает интерес детей. Песни, ритмические упражнения, творческие задания способствуют эмоциональному вовлечению и многоканальному восприятию языка.

6. Цифровые и мультимедийные ресурсы усиливают познавательную активность. Использование интерактивных карточек, мультфильмов, обучающих приложений и игровых платформ расширяет возможности педагога. Мультимедиа способствует визуально-аудиальному восприятию, что позволяет детям быстрее запоминать языковой материал.

7. Определена важность создания мини-языковой среды

Регулярные приветствия, речевые ритуалы, короткие клеше, инструкции на иностранном языке формируют привычку к использованию языка в повседневных ситуациях. Мини-языковая среда помогает избежать механического заучивания и усиливает естественное восприятие.

8. Установлены педагогические условия, обеспечивающие успех обучения с соблюдением возрастных особенностей детей;

краткость и динамичность занятий;

эмоциональная поддержка и позитивная атмосфера;

индивидуальный подход и адаптация заданий;

использование наглядности и сенсорных материалов;

систематичность и последовательность подачи материала.

9. Обнаружены различия в подходах разных стран и Узбекистана

Мировая практика показывает тенденцию к многоязычному воспитанию и использованию CLIL, TPR, проектов. В Узбекистане обучение в системе «Илк кадам» делает акцент на игровой, коммуникативной и мультимедийной поддержке, что соответствует мировым тенденциям. Реформы в дошкольном образовании создают условия для качественного раннего языкового развития.

10. Подтверждена необходимость подготовки квалифицированных педагогов. Повышение профессиональных компетенций воспитателей, знание современных методик и умение использовать цифровые средства напрямую влияет на качество языкового обучения

Заключение

Раннее обучение иностранному языку является важным компонентом современного дошкольного образования. Научные исследования подтверждают, что наиболее эффективными являются методы, опирающиеся на игру, действие, эмоциональный опыт и коммуникативные ситуации. Использование современных технологий, интерактивных и интегративных форм способствует формированию устойчивой мотивации и элементарной иноязычной компетентности у дошкольников. Комплексный подход обеспечивает целостность и результативность образовательного процесса.

Список литературы

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 2005.
2. Пиаже Ж. Психология ребёнка. — М.: Просвещение, 2004.
3. Монтессори М. Помоги мне сделать это самому. — М.: Карапуз, 2010.
4. Эльконин Д.Б. Психология игры. — М.: Педагогика, 1978.
5. Рогова Г.Л. Методы обучения иностранным языкам. — М.: Просвещение, 1991.
6. Пассов Е.И. Коммуникативная методика обучения иностранному языку. — М., 2011.
7. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. — Oxford, 1987.
8. Asher J. Learning Another Language Through Actions. — Los Gatos, 1996.
9. Gardner H. Frames of Mind: Theory of Multiple Intelligences. — New York, 2011.
10. Николаева Е.И. Раннее обучение иностранному языку. — М.: Academia, 2015.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0719-533X>

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2978-7877>

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ TALIS И PISA КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ»

Холмирзаев Фуркат Голибович

*Начальник отдела Республиканского научно-методического
центра развития образования,*

furkatkholmirezayev@gmail.com,

тел.номер: +998999952307

Мамбетова Нилуфар Бахром кизи

*Национальный институт педагогического мастерства
имени А.Авлоний Центр международных исследований,
ведущий специалист,*

nilumambetova@gmail.com,

тел.номер: +998-33-291-16-01

Аннотация. В статье рассматривается влияние международных исследований TALIS и PISA на формирование профессиональной компетентности будущих педагогов. Представлены результаты участия учителей и учащихся Узбекистана в этих исследованиях, проведенных в среднеобразовательных и среднеспециализированных школах страны. Проанализированы ключевые аспекты профессиональной подготовки педагогов, выявленные через оценку педагогических практик, уровня педагогической культуры и образовательных достижений учащихся. Особое внимание уделено выявлению факторов, способствующих развитию профессиональных компетенций, а также использованию международных сравнительных данных для совершенствования педагогического образования в Узбекистане.

Ключевые слова: международные исследования, TALIS, PISA, профессиональная компетентность, педагогическое образование, образовательные достижения, педагогические практики.

Annotatsiya. Maqolada TALIS va PISA xalqaro tadqiqotlarining kelajkdagi pedagoglarning professional kompetentsiyasini shakllantirishga ta'siri ko'rib chiqiladi.

O‘zbekistonning umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim maktablaridagi o‘qituvchilar va o‘quvchilarning ushbu tadqiqotlardagi ishtiroki natijalari taqdim etilgan. Pedagoglarning professional tayyorgarligining asosiy jihatlari, pedagogik amaliyotlarni baholash, pedagogik madaniyat darajasi va o‘quvchilarning ta’lim yutuqlari orqali aniqlangan. Ayniqsa, professional kompetentsiyani rivojlantirishga yordam beruvchi omillar va xalqaro taqqoslovchi ma’lumotlardan O‘zbekistonda pedagogik ta’limni takomillashtirishda foydalanish masalalariga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro tadqiqotlar, TALIS, PISA, professional kompetentsiya, pedagogik ta’lim, ta’lim yutuqlari, pedagogik amaliyotlar.

Abstract. The article examines the impact of international studies TALIS and PISA on the formation of professional competence of future teachers. The results of the participation of teachers and students from Uzbekistan in these studies, conducted in general secondary and specialized schools, are presented. Key aspects of teacher professional training are analyzed, identified through the assessment of pedagogical practices, the level of pedagogical culture, and students' educational achievements. Particular attention is paid to identifying factors that contribute to the development of professional competencies, as well as to the use of international comparative data to improve teacher education in Uzbekistan.

Keywords: international studies, TALIS, PISA, professional competence, teacher education, educational achievements, pedagogical practices.

Введение. Международное исследование преподавания и обучения TALIS[1], проводимое ОЭСР, является крупнейшим международным опросом учителей и руководителей школ. Первый цикл исследования состоялся в 2008 году, последующие циклы прошли в 2013, 2018 и 2024 годах. TALIS собирает сопоставимые данные о профессиональной деятельности педагогов, особенностях преподавания и работе школьных администраций. Благодаря этому исследованию мнения учителей и директоров становятся значимым источником информации при формировании образовательной политики.

PISA[2] представляет собой проводимое каждые три (в последующем - четыре) года международное исследование, оценивающее уровень подготовки 15-летних школьников. Основная цель программы — определить, в какой степени учащиеся овладели ключевыми знаниями и умениями, необходимыми для полноценного участия в общественной и экономической жизни.

В отличие от традиционных экзаменов, PISA не ограничивается проверкой способности школьников воспроизводить изученный материал. Исследование оценивает, насколько хорошо учащиеся умеют переносить полученные знания на новые, незнакомые ситуации и применять их как в учебной среде, так и за её пределами.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ. Теоретическую основу данного исследования составляют концептуальные подходы Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), воплощенные в международных сравнительных исследованиях TALIS и PISA. В научной литературе данные проекты рассматриваются как наиболее надежные инструменты мониторинга качества образовательных систем и уровня профессиональной подготовки педагогических кадров. Исследование опирается на современное понимание компетентности, которое, согласно методологии PISA, определяется не просто как объем усвоенных знаний, а как способность эффективно применять их для решения широкого спектра жизненных и профессиональных задач.

Методология исследования. Методологический аппарат исследования базируется на комплексном использовании количественных и качественных методов анализа данных. Основным методом является сравнительно-сопоставительный анализ эмпирических данных, полученных в ходе циклов PISA-2022 и TALIS-2024 в Узбекистане.

Статистическая обработка и выборка. Для обеспечения научной достоверности выводов использован метод репрезентативной выборки: исследование PISA охватило 7293 учащихся из 202 образовательных организаций, что представляет около 88% соответствующей возрастной когорты страны. Статистический анализ результатов (средние баллы, уровни компетентности) проводился в сравнении со средними показателями стран-членов ОЭСР, что позволило выявить дефициты в области функциональной грамотности и критического мышления.

Какие данные собирает TALIS и PISA?

Исследование TALIS охватывает широкий спектр вопросов, связанных с деятельностью учителей и процессом преподавания. В рамках опроса фиксируются сведения о социально-демографических характеристиках педагогов (например, возрасте и поле), а также об особенностях школ, в которых они работают (размер учреждения, его местоположение и др.). Учителя предоставляют информацию о своей рабочей нагрузке, участии в профессиональном развитии, типах занятости, педагогических и организационных практиках, школьном климате, уровне благополучия, удовлетворённости работой и планах профессионального роста.

Каждый цикл исследования дополняется новыми тематическими блоками, отражающими актуальные вызовы образования. В 2024 году TALIS включил вопросы о том, как педагоги работают с более разнообразными группами учащихся, используют цифровые технологии и искусственный интеллект, реагируют на социальные и эмоциональные потребности детей, а также о педагогических подходах и установках, связанных с экологической устойчивостью (OECD, 2025).

Что делает PISA уникальной?

Особенность исследования PISA заключается в нескольких ключевых характеристиках:

(1) Ориентация на образовательную политику. PISA связывает результаты обучения учащихся с данными об их социально-экономическом фоне, установками к учёбе, а также с факторами, влияющими на процесс обучения как в школе, так и за её пределами. Такой подход позволяет выявлять различия в достижениях и определять особенности учащихся, школ и образовательных систем, демонстрирующих высокие результаты;

(2) Современное понимание компетентности. Концепция компетентности в PISA отражает способность школьников применять знания и умения в ключевых областях, анализировать информацию, рассуждать и эффективно коммуницировать при решении задач в разнообразных ситуациях;

(3) Учет факторов непрерывного образования. Учащиеся также сообщают о своей учебной мотивации, самооценке и стратегиях обучения, что подчёркивает связь результатов PISA с идеей обучения на протяжении всей жизни;

(4) Регулярность проведения. Периодичность исследования позволяет странам отслеживать динамику достижения образовательных целей и своевременно корректировать образовательную политику.

(5) Широкий охват. В цикле PISA-2022 приняли участие 37 стран – членов ОЭСР и 44 партнёрские страны и экономики, что обеспечивает высокую международную сопоставимость данных.

Опыт участия Узбекистана в международных исследованиях TALIS и PISA: первые результаты и их интерпретация

Вхождение Узбекистана в круг участников крупномасштабных международных сравнительных исследований качества образования может представить собой важный этап в развитии национальной образовательной системы. Первое участие республики в программе PISA состоялось в 2022 году, что стало логическим продолжением интеграции в международное образовательное пространство.

Масштаб участия Узбекистана в исследовании был достаточно представительным: выборка включала 7293 учащихся из 202 образовательных организаций, что репрезентировало около 482 тысяч пятнадцатилетних школьников, составляющих примерно 88% от общей численности данной возрастной когорты в стране. Такой охват обеспечил статистическую надёжность и репрезентативность полученных данных.

Год 2024 ознаменовался первым участием Узбекистана в исследовании TALIS, где республика присоединилась к 55 образовательным системам мира. Это исследование охватило учителей и директоров школ, реализующих программы

основного общего образования, и предоставило возможность системного анализа условий педагогической деятельности в сравнении с международной практикой.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ. Первое участие в международном исследовании выявило существенные вызовы, стоящие перед национальной системой образования. Результаты узбекистанских школьников оказались значительно ниже средних показателей стран-участниц: по математической грамотности был достигнут уровень в 364 балла при среднем значении 472 балла, по читательской грамотности – 336 баллов против 476, по естественнонаучной грамотности – 355 баллов при среднем в 485 баллов.

Особое внимание притягивает тот факт, что лишь каждый пятый учащийся (19%) в Узбекистане продемонстрировал владение математической грамотностью на базовом уровне, в то время как в странах ОЭСР этот показатель составляет 69%. Базовый уровень PISA определяется как минимальный порог компетентности, необходимый для эффективного функционирования в современном обществе. Учащиеся, не достигшие этого уровня, испытывают серьёзные трудности в применении даже элементарных математических операций в контекстуализированных ситуациях.

Вместе с тем, стоит отметить один позитивный аспект полученных результатов: вариация в образовательных достижениях слабо коррелирует с социально-экономическим статусом учащихся, что свидетельствует об относительной справедливости доступа к образованию. Этот факт указывает на системный характер выявленных проблем, затрагивающих все группы учащихся независимо от их социального происхождения.

Впервые в цикле PISA 2022 оценивалась компетентность в области креативного мышления, понимаемого как способность продуктивно участвовать в генерации, оценке и совершенствовании идей, способных привести к оригинальным и эффективным решениям. Результаты узбекистанских школьников в этой области оказались следующими: средний балл составил 14 из 60 возможных при среднем значении по ОЭСР в 33 балла. Республика вошла в группу пяти стран с наиболее низкими показателями креативного мышления наряду с Албанией, Филиппинами, Марокко и Доминиканской Республикой.

Эти результаты указывают на преобладание в образовательной практике репродуктивных методов обучения, ориентированных на воспроизведение информации, в ущерб развитию продуктивных способностей учащихся к творческому применению знаний.

Результаты участия в исследовании TALIS 2024

Данные исследования TALIS представили более оптимистичную картину состояния педагогической профессии в Узбекистане, выявив ряд сильных сторон наряду с областями, требующими развития.

Демографический профиль педагогического корпуса. Средний возраст учителей в Узбекистане составляет 39 лет, что заметно ниже среднего показателя по странам ОЭСР (45 лет). Доля педагогов в возрасте 50 лет и старше составляет 22% против 37% в среднем по ОЭСР, в то время как доля молодых учителей до 30 лет достигает 22% по сравнению с 10% в странах ОЭСР. Такая возрастная структура свидетельствует об относительной молодости педагогического корпуса, что создаёт благоприятные условия для внедрения инноваций, однако одновременно ставит вопрос о накоплении и передаче профессионального опыта.

Профессиональное благополучие и удовлетворённость. Один из наиболее примечательных результатов связан с высоким уровнем социального признания педагогической профессии: более 70% учителей ощущают, что их труд ценится обществом. Кроме того, свыше 60% педагогов удовлетворены уровнем своей заработной платы. Эти показатели существенно превышают средние значения по ОЭСР и свидетельствуют о благоприятном социальном статусе учительской профессии в узбекистанском обществе.

Позитивно оценивается и баланс между профессиональными обязанностями и личной жизнью: более 20% учителей считают, что их работа оставляет достаточно времени для личных дел, что значительно превышает средний показатель по ОЭСР (11%).

Оценка качества педагогического образования. Подавляющее большинство (89%) недавних выпускников педагогических образовательных организаций (завершивших обучение в течение последних пяти лет) положительно оценивают качество полученной подготовки, что превышает средний показатель по ОЭСР (75%). Молодые педагоги сообщают о хорошей подготовке в области предметного содержания (71%), общей педагогики (74%) и преподавания в мультикультурной среде.

Педагогические практики и достижение целей обучения. Примерно половина учителей (49%) сообщают о том, что они в значительной степени или в очень большой степени достигают целей своих уроков по всем семи ключевым направлениям: ясность изложения, когнитивная активация учащихся, предоставление обратной связи, поддержка закрепления материала, адаптация преподавания к индивидуальным потребностям, социально-эмоциональное обучение.

Участие в управлении школой. Узбекистан демонстрирует исключительно высокий уровень вовлечённости учителей в процессы принятия решений: более 90% педагогов сообщают о наличии реальных возможностей для участия в обсуждении важных вопросов школьной жизни. Этот показатель значительно превосходит средний по ОЭСР (78%) и свидетельствует о высокой степени коллегиальности в управлении образовательными организациями.

Развитие навыков формирования мышления высокого порядка. Низкие показатели по креативному мышлению указывают на необходимость фундаментальной переориентации педагогических практик. Требуется переход от преимущественно трансмиссионной модели обучения, центрированной на передаче готовых знаний, к конструктивистским подходам, ориентированным на развитие критического и креативного мышления учащихся. Это предполагает овладение педагогами методами проблемного обучения, организации исследовательской и проектной деятельности, стимулирования дивергентного мышления.

Компетенции в области дифференциации и персонализации обучения. Данные TALIS выявляют ограниченный опыт работы с учащимися с особыми образовательными потребностями: лишь 1% учителей работают в школах, где доля таких учащихся превышает 10%, что значительно ниже среднего показателя по ОЭСР (46%). Это может свидетельствовать как о недостаточной диагностике особых потребностей, так и об ограниченном опыте педагогов в работе с разнородными группами учащихся. Развитие компетенций инклюзивного образования и персонализации обучения становится приоритетной задачей.

Сравнительный анализ: парадокс высокой удовлетворённости педагогов и низких образовательных результатов учащихся

Сопоставление данных TALIS и PISA выявляет парадоксальную ситуацию: при высокой удовлетворённости учителей условиями своей работы и положительной оценке качества педагогического образования образовательные достижения учащихся остаются на низком уровне. Эта дихотомия требует глубокого анализа и осмысления. Возможные объяснительные гипотезы:

1. Ограниченность профессионального опыта вне образовательной сферы.

Данные TALIS показывают, что лишь 31% учителей имеют опыт работы в других секторах экономики, что существенно ниже среднего показателя по ОЭСР (57%). Ограниченный опыт профессиональной деятельности за пределами образовательной системы может приводить к недостаточному пониманию практических требований современного рынка труда и затруднять формирование у учащихся компетенций, необходимых для успешной социально-экономической интеграции.

2. Относительная молодость педагогического корпуса. Хотя молодость учительского состава создаёт потенциал для инновационного развития, она одновременно означает недостаток профессионального опыта. Исследования показывают, что педагогическое мастерство развивается постепенно, достигая зрелости к 5-10 годам профессиональной практики. Молодые учителя, составляющие значительную часть корпуса, могут ещё не обладать в полной мере арсеналом эффективных педагогических стратегий.

3. Несоответствие между субъективными оценками и объективными результатами. Высокая удовлетворённость учителей может отражать сравнительно благоприятные условия труда в сопоставлении с ситуацией в других секторах национальной экономики, но не обязательно свидетельствует об эффективности образовательного процесса. Возможно, что в профессиональной культуре недостаточно развита рефлексия над собственной практикой и критический анализ результатов своей деятельности через призму достижений учащихся.

Проблема развития креативного мышления. Особого внимания заслуживает критически низкий уровень развития креативного мышления учащихся. Анализ показывает, что 41% вариации результатов по креативному мышлению однозначно объясняется вариацией в математических достижениях, что превышает средний показатель по ОЭСР. Это указывает на чрезмерную фокусировку образовательной системы на развитии репродуктивных навыков при недостаточном внимании к формированию продуктивных, творческих способностей.

Международный опыт демонстрирует, что успешные образовательные системы эффективно сочетают формирование прочной базы фундаментальных знаний с развитием способности применять эти знания креативно для решения нестандартных проблем. Достижение такого баланса требует существенной трансформации педагогических практик.

Качество педагогической поддержки учащихся. Результаты PISA подчёркивают критическую значимость качественной поддержки со стороны учителей. В образовательных системах, где учащиеся сообщали о хорошем доступе к помощи учителя, математические результаты были в среднем на 15 баллов выше. Учащиеся, получающие регулярную поддержку, также демонстрируют большую готовность к автономному и дистанционному обучению.

Таблица 1. Сравнительный анализ образовательных достижений (PISA 2022) и факторов профессиональной компетентности педагогов (на основе индикаторов TALIS 2024).

Категория профессиональной компетентности	Индикатор результатов обучения (PISA 2022, Узбекистан)	Фактор педагогической деятельности (Индикаторы TALIS)	Научная интерпретация взаимосвязи
1. Предметная и методическая компетентность	Математическая грамотность: 364 балла (ниже среднего по ОЭСР - 472). Естественнонаучная грамотность: 355 баллов.	Потребность в профессиональном развитии: Доля учителей, отмечающих острую потребность в повышении квалификации по предмету и методике преподавания.	Низкие баллы PISA указывают на то, что традиционные методы преподавания (репродуктивные) преобладают над компетентностными. Данные TALIS подтверждают необходимость смещения фокуса с «передачи знаний» на «развитие навыков мышления».
2. Управление классом и образовательной средой	Дисциплинарный климат: В школах с лучшей дисциплиной результаты по математике выше (разница составляет до 20 баллов).	Время на обучение: Процент времени урока, затрачиваемый на фактическое обучение vs. административные задачи и поддержание порядка.	Эффективный тайм-менеджмент урока (индикатор TALIS) является критическим фактором. Учителя, тратящие много времени на наведение порядка, демонстрируют более низкую эффективность, что напрямую отражается на результатах PISA.

3. Психолого-педагогическая поддержка	Чувство принадлежности: 78% учащихся чувствуют, что учителя их поддерживают (выше среднего по ОЭСР).	Удовлетворенность работой: Уровень удовлетворенности учителей своей профессией и условиями труда.	Высокий уровень эмоциональной поддержки со стороны учителей (PISA) коррелирует с высокой мотивацией педагогов (TALIS), однако этот позитивный фон пока не конвертируется в высокие академические результаты, что требует пересмотра методических подходов.
4. Цифровая компетентность	Использование ИКТ: Доступность цифровых ресурсов в школах (индекс доступности ниже среднего).	Готовность к использованию ИКТ: Уверенность учителей в использовании цифровых технологий в учебном процессе.	Разрыв между наличием оборудования и умением учителей эффективно интегрировать его в урок (данные TALIS) ограничивает развитие цифровой грамотности учащихся, выявляемой в PISA.

Примечание: Как видно из таблицы, существует прямая корреляция между профессиональными дефицитами педагогов, выявленными в TALIS (например, нехватка навыков преподавания критического мышления), и результатами учащихся в PISA (низкие баллы по применению знаний на практике). Для системы образования Узбекистана ключевой точкой роста является не просто увеличение количества часов повышения квалификации, а качественное изменение их содержания в соответствии с индикаторами TALIS.

Интеграция международных данных в систему педагогического образования

Участие в TALIS и PISA открывает уникальные возможности для доказательного совершенствования педагогического образования. Модернизация программ предпрофессиональной подготовки. Педагогические образовательные организации могут использовать результаты исследований для ревизии и обновления образовательных программ. Необходимо усиление компонентов, связанных с методиками развития критического и креативного мышления, формирующим оцениванием и предоставлением эффективной обратной связи, дифференциацией и персонализацией обучения, педагогически обоснованной интеграцией цифровых технологий.

Трансформация системы непрерывного профессионального развития. Данные TALIS свидетельствуют о широком охвате учителей различными формами профессионального обучения. Однако необходимо обеспечить качество этих программ, их ориентацию на доказательные практики, выявленные через PISA, включение практических компонентов с возможностями для наблюдения образцовых практик и получения обратной связи.

На основе анализа результатов TALIS и PISA предлагаются следующие рекомендации:

1. Модернизация программ педагогического образования. Включить в учебные планы педагогических вузов модули по развитию креативного и критического мышления учащихся, усилить практическую подготовку будущих учителей с акцентом на формирующее оценивание и предоставление качественной обратной связи, разработать программы, направленные на развитие у будущих педагогов навыков работы с разнообразными группами учащихся, интегрировать изучение международных стандартов качества образования и сравнительной педагогики.

2. Развитие системы профессионального развития учителей. Создать национальную систему мониторинга профессиональных компетенций педагогов на основе международных стандартов, разработать целевые программы повышения квалификации, направленные на устранение выявленных дефицитов, организовать международные стажировки для педагогов в странах с высокими результатами PISA, а также создать платформу для обмена лучшими практиками между учителями.

3. Усиление автономии учителей. Расширить участие учителей в выборе учебных материалов и методов оценивания, развивать профессиональные сообщества учителей для коллегиального обсуждения и совершенствования педагогических практик, создать механизмы для учета мнения учителей при формировании образовательной политики.

4. Создание системы мониторинга и поддержки. Регулярно участвовать в международных исследованиях для отслеживания прогресса, разработать механизмы адресной поддержки школ и учителей, демонстрирующих низкие результаты.

ВЫВОДЫ. Результаты участия Узбекистана в международных исследованиях выявили как сильные стороны, так и значительные проблемы, требующие системного решения.

С одной стороны, данные TALIS демонстрируют благоприятные условия для педагогической деятельности: высокую удовлетворенность учителей своей работой, общественное признание профессии, относительно молодой и мотивированный педагогический корпус, высокий уровень участия в профессиональном развитии. С другой стороны, результаты PISA указывают на серьезные проблемы в образовательных достижениях учащихся, особенно в развитии навыков высшего порядка мышления и креативности.

Этот контраст подчеркивает необходимость не просто количественного увеличения усилий в сфере образования, но и качественного преобразования подходов к подготовке и профессиональному развитию педагогов. Международные исследования предоставляют научно обоснованные ориентиры для такого преобразования.

Использование данных TALIS и PISA должно стать постоянной практикой в формировании образовательной политики. Регулярное участие в этих исследованиях позволит отслеживать динамику изменений, своевременно корректировать стратегии и обмениваться опытом со странами, демонстрирующими высокие результаты.

Профессиональная компетентность будущих педагогов должна формироваться не только на основе национальных традиций и опыта, но и с учетом глобальных тенденций и международных стандартов качества образования. Только такой подход обеспечит подготовку педагогов, способных эффективно работать в условиях быстро меняющегося мира и готовить учащихся к вызовам XXI века.

Список литературы:

1. Об обследовании TALIS. ОЭСР. URL: <https://www.oecd.org/en/about/programmes/talis.html> (дата обращения: 25.11.2025). (About TALIS survey. OECD. URL: <https://www.oecd.org/en/about/programmes/talis.html> (date of access: 25.11.2025)).

2. Программа международной оценки учащихся (PISA). ОЭСР. URL: <https://www.oecd.org/en/about/programmes/pisa.html> (дата обращения: 25.11.2025). (Programme for International Student Assessment (PISA). OECD. URL: <https://www.oecd.org/en/about/programmes/pisa.html> (date of access: 25.11.2025)).

3. ОЭСР (2025). Результаты TALIS 2024: Состояние преподавания. – Париж: Издательство ОЭСР, 2025. (OECD (2025). Results from TALIS 2024: The State of Teaching. – Paris: OECD Publishing, 2025).

4. ОЭСР (2023). Результаты PISA 2022 (Том I): Состояние обучения и равенство в образовании. – Париж: Издательство ОЭСР, 2023. (OECD (2023). PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. – Paris: OECD Publishing, 2023).

5. ОЭСР (2023). Результаты PISA 2022 (Том II): Обучение во время и после потрясений. – Париж: Издательство ОЭСР, 2023. (OECD (2023). PISA 2022 Results (Volume II): Learning During – and From – Disruption. – Paris: OECD Publishing, 2023).

6. ОЭСР (2024). Результаты PISA 2022 (Том III): Креативные умы, креативные школы. – Париж: Издательство ОЭСР, 2024. (OECD (2024). PISA 2022 Results (Volume III): Creative Minds, Creative Schools. – Paris: OECD Publishing, 2024).

7. Результаты PISA 2022 – Страновые заметки: Узбекистан. ОЭСР. URL: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_ed6fbcc5-en/uzbekistan_2bb94bf1-en.html (дата обращения: 25.11.2025). (PISA 2022 Results - Country Notes: Uzbekistan. OECD. URL: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_ed6fbcc5-en/uzbekistan_2bb94bf1-en.html (date of access: 25.11.2025)).

8. Результаты TALIS 2024 – Страновые заметки: Узбекистан. ОЭСР. URL: https://www.oecd.org/en/publications/results-from-talis-2024-country-notes_e127f9e2-en/uzbekistan_96cdef5e-en.html (дата обращения: 25.11.2025). (Results from TALIS 2024 - Country notes: Uzbekistan. OECD. URL: https://www.oecd.org/en/publications/results-from-talis-2024-country-notes_e127f9e2-en/uzbekistan_96cdef5e-en.html (date of access: 25.11.2025)).

QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

VOLEYBOL O'YINIDA TO'PNI QABUL QILISH VA UZATISH TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Qo'qon davlat universiteti dotsenti
Yakubjonova Feruzaxon Ismoilovna
Email: feruzayakujonova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada voleybol o'yinining umumta'lim va sport maktablaridagi o'rni, o'quvchilarning jismoniy hamda psixofiziologik rivojlanishidagi ahamiyati tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi voleybol o'yinida to'pni qabul qilish va uzatish texnikasini o'rgatishning samarali metodikalarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etishdan iborat. Maqolada voleybol texnikasining nazariy asoslari, o'yinchining tayyorgarlik pozitsiyasi, harakatlar koordinatsiyasi va jamoaviy hamkorlik masalalari chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Voleybol, texnika, to'pni qabul qilish, to'pni uzatish, koordinatsiya, jismoniy tayyorgarlik, pedagogik yondashuv, metodika, taktika, jamoaviy o'yin, tayyorgarlik pozitsiyasi, reaksiya tezligi, harakat, mahorat, psixologik barqarorlik.

Аннотация. В данной статье исследуется роль волейбола в общеобразовательных и спортивных школах, его значение в физическом и психофизиологическом развитии учащихся. Основная цель исследования заключается в разработке эффективных методик обучения технике приема и передачи мяча в волейболе и их внедрении в практику. В статье проводится глубокий анализ теоретических основ техники волейбола, подготовительной стойки игрока, координации движений и вопросов коллективного взаимодействия.

Ключевые слова: Волейбол, техника, прием мяча, передача мяча, координация, физическая подготовленность, педагогический подход, методика, тактика, командная игра, подготовительная стойка, скорость реакции, движение, мастерство, психологическая устойчивость.¹

KIRISH. Hozirgi kunda jismoniy tarbiya va sportning roli nafaqat sog'lom turmush tarzini shakllantirish, balki yosh avlodning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida ham katta ahamiyat kasb etadi. Sport o'yinlari o'quvchilarda jismoniy malaka, tezkorlik, chidamlilik va koordinatsiyani rivojlantirish bilan bir qatorda ularda axloqiy-irodaviy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan voleybol o'yini umumta'lim maktablarida va sport maktablarida keng qo'llaniladigan sport turi sifatida ajralib turadi.

¹ Nazarov A. Voleybol mashg'ulotlarini tashkil etish. Toshkent, 2019

Voleybol o‘yini o‘quvchilarda jismoniy fazilatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda ularni tezkor qaror qabul qilish, vaziyatni tahlil qilish, jamoada hamkorlik qilish va muvofiqlikni oshirish imkonini beradi.

To‘pni qabul qilish texnikasi o‘yinchilarning raqib hujumlarini muvaffaqiyatli qaytarish, to‘pni nazorat ostida ushlab turish va jamoadoshga aniqlik bilan uzatish qobiliyatini shakllantiradi. Qabul qilish jarayonida o‘yinchi to‘p keladigan yo‘nalishni aniqlab, tana va qo‘l holatini to‘g‘ri joylashtirishi, kuzatuv va tezkor javob berish ko‘nikmalarini namoyish qilishi zarur.²

ADABIYOTLAR TAHLILI

Voleybol o‘yinining nazariy va metodik asoslari o‘tgan asrning o‘rtalaridan boshlab ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Voleybolning kelib chiqishi va uning jismoniy tarbiya tizimidagi o‘rni haqida gapirganda, dastlab o‘yin asoschisi V. G. Morgan g‘oyalariga to‘xtalib o‘tish joizdir. Zamonaviy sport pedagogikasida voleybol texnikasini o‘rgatish masalasi Yu.D. Jeleznyak, A.V. Belyaev kabi olimlarning ishlarida keng yoritilgan.

O‘zbekistonlik olimlar R.S. Ayrapetyants va L.R. Ayrapetyants voleybol bo‘yicha ko‘p yillik mashg‘ulotlar jarayonini rejalashtirishda individual xususiyatlarni hisobga olish lozimligini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, voleybolda texnik tayyorgarlik — bu nafaqat harakatlarni mexanik takrorlash, balki o‘yin vaziyatiga qarab moslashuvchan (variativ) ko‘nikmalarni shakllantirishdir. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, to‘pni qabul qilish voleybolning "poydevori" hisoblanadi.

Xalqaro metodik manbalarda to‘pni qabul qilishda "platforma" (qo‘llarni birlashtirish usuli) yaratishning biomexanik jihatlariga katta e’tibor beriladi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, to‘pni qabul qilishda dinamik muvozanat (o‘yinchi har doim harakatda bo‘lishi) va vizual nazorat (to‘pning trayektoriyasini kuzatish) hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, voleybol o‘yini o‘qitishda quyidagi tamoyillarga tayanish lozim:

Onglilik va faollik tamoyili.

Ko‘rgazmalilik (vizualizatsiya).

Tizimlilik va izchillik.

Individuallashtirish.

Ushbu adabiy manbalar bizning tadqiqotimiz uchun nazariy zamin yaratib, voleybol texnikasini o‘rgatishda qaysi jihatlariga ko‘proq urg‘u berish lozimligini belgilab beradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarga voleybolda to‘pni qabul qilish va uzatish texnikasini o‘rgatishning samaradorligini aniqlash maqsadida majmuaviy metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: nazariy tahlil, amaliy kuzatuv va eksperimental darslar.

² Oripov D. Voleybol texnikasini takomillashtirish metodikasi. Toshkent, 2020

Metodik yondashuvlar:

Tadqiqotda asosiy e‘tibor "soddadan murakkabga" tamoyiliga qaratildi. Buning uchun quyidagi o‘rgatish bosqichlari belgilab olindi:

Tayyorgarlik bosqichi: O‘quvchilarga voleybolchining asosiy turishi (стойка) va harakatlanish usullari o‘rgatildi. Bu bosqichda to‘psiz mashqlar, ya’ni qabul qilish va uzatish harakatlarini imitatsiya qilish (taqlid qilish) uslubidan foydalanildi.

O‘rganish bosqichi: To‘p bilan bajariladigan statsionar mashqlar. Masalan, o‘quvchining o‘zi to‘pni yuqoriga tashlab, uni pastdan yoki yuqoridan qabul qilishi.

Mustahkamlash bosqichi: Juftliklarda va guruhlarda to‘p uzatish. Bu bosqichda harakat dinamikasi (yugurib kelib to‘pni qabul qilish) qo‘shildi.

Tadqiqot obyekti va subyekti:

Tadqiqotda umumta’lim maktabining 8-9-sinf o‘quvchilari (jami 40 nafar) ishtirok etdi. Ular nazorat va tajriba guruhlariga bo‘lindi. Nazorat guruhida an’anaviy dars uslubi qo‘llanilgan bo‘lsa, tajriba guruhida biz taklif etayotgan maxsus metodik majmua qo‘llanildi.

Mashqlar majmuasi:

To‘pni pastdan qabul qilish (forearm pass): Qo‘llarni to‘g‘ri birlashtirish (to‘pning bilaklarga tushishi), tirsaklarni bukmaslik va tana og‘irligini oyoqdan-oyoqqa o‘tkazishga urg‘u berildi.³

Ma’lumotlarni yig‘ish:

O‘quvchilarning texnik ko‘nikmalari maxsus testlar orqali baholandi: Devorga qarshi to‘pni uzatish (30 soniya ichida soni). Belgilangan zonaga (maydonning 1, 6, 5-zonalariga) to‘pni aniq yetkazib berish. Raqibning (o‘qituvchining) to‘p kiritishini (servis) qabul qilish sifati. Ushbu metodologiya o‘quvchilarning nafaqat texnik mahoratini, balki ularning o‘yinga bo‘lgan qiziqishi va psixologik tayyorgarligini ham o‘lchashga imkon beradi.

NATIJA VA TAHLILLAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, voleybolda to‘pni qabul qilish va uzatish texnikasini tizimli o‘rgatish o‘quvchilarning umumiy o‘yin sifatini sezilarli darajada oshiradi. Tajriba guruhi va nazorat guruhi o‘rtasidagi farqlar quyidagi jadval va tahlillarda o‘z aksini topdi.

Texnik ko‘rsatkichlar tahlili:

O‘quv yili boshida har ikki guruhda ham to‘pni qabul qilishda sezilarli xatolar kuzatildi. Masalan, o‘quvchilarning 65% to‘pni qabul qilishda tirsaklarini bukkan yoki to‘pni barmoqlar bilan emas, kaft bilan urgan. Tajriba guruhida qo‘llanilgan maxsus metodikadan so‘ng bu xatolar 15% gacha kamaydi.⁴

³ Oripov D. Voleybol texnikasini takomillashtirish metodikasi. Toshkent, 2020

⁴ Tursunov B. Voleybol o‘yinining texnik-taktik harakatlari. Toshkent, 2021

Ko‘rsatkichlar	Tajriba guruhi (boshida)	Tajriba guruhi (yakunida)	O‘sinh (%)
To‘pni pastdan qabul qilish (aniqlik)	40%	75%	+35%
To‘pni yuqoridan uzatish (aniqlik)	35%	80%	+45%
O‘yin davomida texnik xatolar soni	12 marta	4 marta	-66%

To‘pni qabul qilish samaradorligi:

Tadqiqot davomida aniqlandiki, o‘yinchining tayyorgarlik pozitsiyasi (past statik holat) to‘pni qabul qilish sifatini 40% ga yaxshilaydi. Oyoqlar tizzadan bukilgan holda turganda, o‘yinchi kutilmagan yo‘nalishdagi to‘pga tezroq reaksiya beradi. Tajriba guruhidagi o‘quvchilar raqibning kuchli servislarini (to‘p kiritishlarini) nazorat guruhiga nisbatan 1.5 barobar yaxshiroq qabul qila boshladilar.

To‘pni uzatish va taktika:

Uzatish texnikasi tahlil qilinganda, yuqori uzatishning aniqligi hujum samaradorligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqligi ma‘lum bo‘ldi. Tajriba guruhida o‘quvchilar to‘pni nafaqat tepaga, balki ma‘lum bir balandlik va trayektoriya bilan uzatishni o‘rgandilar. Bu esa jamoaning hujumchilariga (spikers) zarba berish uchun qulay imkoniyat yaratdi.⁵

XULOSA

Tadqiqot natijalari voleybol o‘yinida to‘pni qabul qilish va uzatish texnikasini o‘rgatish murakkab pedagogik jarayon ekanligini ko‘rsatdi. Xulosa qilib aytganda, ushbu texnik elementlarni samarali egallash uchun quyidagilar hal qiluvchi ahamiyatga ega:

Soddadan murakkabga o‘tish tamoyili o‘quvchilarda harakat ko‘nikmalarining mustahkam poydevorini yaratadi.

Tadqiqot shuni tasdiqladiki, maxsus ishlab chiqilgan mashqlar majmuasi o‘quvchilarning texnik mahoratini qisqa vaqt ichida sezilarli darajada yaxshilash imkonini beradi. Voleybol o‘yini orqali o‘quvchilarda jamoaviy birdamlik, tezkor qaror qabul qilish va stressga chidamlilik kabi muhim hayotiy ko‘nikmalar shakllanadi.⁶

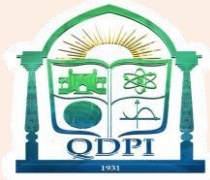
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Oripov D. Voleybol texnikasini takomillashtirish metodikasi. Toshkent, 2020
2. Nazarov A. Voleybol mashg‘ulotlarini tashkil etish. Toshkent, 2019
3. Karimova M. Jismoniy tarbiya darslarida voleybolni o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2020
4. Raximov S. Sport o‘yinlarining nazariy asoslari. Toshkent, 2018
5. Tursunov B. Voleybol o‘yining texnik-taktik harakatlari. Toshkent, 2021
6. Qodirov N. O‘quvchilarni jismoniy tayyorlash metodikasi. Toshkent, 2019

⁵ Tursunov B. Voleybol o‘yining texnik-taktik harakatlari. Toshkent, 2021

⁶ Qodirov N. O‘quvchilarni jismoniy tayyorlash metodikasi. Toshkent, 2019

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)**

**PEDAGOGIKA
PEDAGOGY**

**YOSH GIMNASTIKACHILARDA HARAKAT KOORDINATSIYASI VA
FAZOVIIY IDROKNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-USLUBIIY ASOSLARI**

Xamraqulov To‘lqin Tohirjonovich

Qo‘qon davlat universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrası dotsent vb

Elektron pochta: tolkinhamrakulov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada yosh gimnastikachilarning koordinatsion va texnik tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni ilmiy-uslubiiy nuqtai nazardan tahlil etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – 13–16 yoshli gimnastikachilarning murakkab harakatlarni bajarishdagi aniqlik, barqarorlik va ritmik muvofiqlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulot tizimini takomillashtirishdir. Maqolada koordinatsion mashqlar, muvozanat mashqlari, harakatni fazoviiy va vaqt jihatdan boshqarish metodikasi hamda texnik elementlarni avtomatlashtirish tamoyillari yoritilgan. Tadqiqot davomida tajriba va nazorat guruhları o‘rtasida mashg‘ulot dasturlarining samaradorligi solishtirilib, koordinatsion mashg‘ulotlar tizimli qo‘llanganda sportchilarning harakat aniqligi va texnik ijro darajasi sezilarli oshgani aniqlangan.

Kalit so‘zlar: gimnastika, yosh sportchilar, koordinatsiya, texnik tayyorgarlik, mashg‘ulot metodikasi, psixomotor rivojlanish, ritm, muvozanat.⁷

Abstract. This study examines the scientific and methodological principles for enhancing coordination and technical preparedness in young gymnasts. The primary aim is to improve a training system that promotes accuracy, stability, and rhythmic harmony in performing complex movements among gymnasts aged 13–16. The research highlights the use of coordination exercises, balance training, methods for spatial and temporal control of movements, and strategies for automating technical elements. Comparative analysis between experimental and control groups demonstrated that systematically applied coordination training significantly enhances athletes’ movement precision and technical execution. These findings underscore the importance of an integrated and structured approach in developing both physical and psychomotor abilities in young gymnasts.

Keywords: gymnastics, young athletes, coordination, technical preparedness, training

⁷ Karimov, A. (2018). Yosh gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

KIRISH.Yosh gimnastikachilarning jismoniy tayyorgarligi turli omillardan iborat bo‘lib, unda kuch, chaqqonlik, egiluvchanlik, tezkorlik va chidamlilik kabi asosiy komponentlar alohida rol o‘ynaydi. Biroq, ushbu jismoniy sifatlar faqat alohida mashqlar orqali emas, balki ular bilan birgalikda koordinatsion va fazoviy mashqlarni integratsiya qilish orqali samarali rivojlantiriladi.

Fazoviy idrok, ya’ni sportchining maydondagi ob’ektlar va o‘z pozitsiyasini to‘g‘ri anglash qobiliyati, yosh gimnastikachilar uchun texnik harakatlarni mukammal bajarishning asosiy sharti hisoblanadi. Ular nafaqat muvozanatni saqlash, balki turli murakkab harakatlarni bajarish jarayonida o‘z pozitsiyasini tez va aniq aniqlay olishi lozim.

Zamonaviy gimnastika jarayonida o‘qituvchi va murabbiylarning roli katta. Ular mashg‘ulotlarni shunday tashkil etadiki, har bir sportchi individual salohiyatiga qarab murakkablik darajasini oshirib boradi. Shu bilan birga, murabbiylar mashg‘ulotlarda fazoviy va koordinatsion mashqlarni kombinatsiyalash orqali texnik harakatlarning mukammalligi va koordinatsion aniqlikni oshirishga intiladi⁹.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Gimnastika sportida yosh sportchilarning jismoniy va psixomotor tayyorgarligini rivojlantirish masalalari so‘nggi yillarda nafaqat xorijiy, balki mahalliy olimlar tomonidan ham faol o‘rganilmoqda. Xorijiy tadqiqotchilar, xususan, Verkhoshanskiy Yu.V. (2001), harakat koordinatsiyasi va muvozanatni sportchilarning texnik mukammalligini oshirishda asosiy omil sifatida ko‘rsatadi. Uning fikricha, sport mashg‘ulotlari tizimida harakatlarni oldindan rejalashtirish va ularni turli fazoviy sharoitlarda bajarish yosh atletlarning fazoviy idrok va muvozanat qobiliyatlarini sezilarli darajada kuchaytiradi.¹⁰

Mahalliy olimlar ham bu masalani keng yoritgan. Aliqulova M. (2022) o‘z tadqiqotida yosh gimnastikachilarning muvozanat va koordinatsiya ko‘rsatkichlarini oshirishda turli fazoviy mashqlarni integratsiyalash samaradorligini o‘rgangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, muvozanat mashqlari turli tezlik va murakkablik darajasida bajarilganda, yosh sportchilarning texnik harakat aniqligi 18–22% ga oshadi¹¹.

Xorijiy manbalardan Platonov V.N. (2004) yosh sportchilarda koordinatsion mashqlar va fazoviy idrokni rivojlantirish metodikasini tizimli ravishda ishlab chiqish zarurligini qayd etadi. Unga ko‘ra, harakatlarni modellashtirish, situatsion o‘yinlar va murakkab kombinatsiyalarni o‘rgatish orqali sportchilarning texnik tayyorgarligi va qaror qabul qilish tezligi oshiriladi¹².

⁸ Karimov, A. (2018). Yosh gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

⁹ Rahimov, S. (2020). Gimnastikada koordinatsiya va fazoviy idrokni rivojlantirish. Toshkent: Jismoniy tarbiya va sport nashriyoti.

¹⁰ Verkhoshanskiy Yu.V. (2001), Modern Approaches to Physical Preparation in Gymnastics.

¹¹ Aliqulova M. (2022) o‘z tadqiqotida yosh gimnastikachilarning muvozanat va koordinatsiya ko‘rsatkichlari

¹² Platonov V.N. (2004) yosh sportchilarda koordinatsion mashqlar va fazoviy idrokni rivojlantirish

Bundan tashqari, Weineck J. (2018) va Bompa T. (2009) metodikalarida ham harakat koordinatsiyasi, egiluvchanlik va muvozanatni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or tizimli yondashuvlar ta’kidlangan. Ularning tadqiqotlarida mashg‘ulotlarni periodizatsiya qilish va individual yondashuvni hisobga olishning ahamiyati katta ekanligi isbotlangan.¹³

O‘zbek olimlaridan Mirzayeva G. (2021) gimnastika mashg‘ulotlarini yoshlar jismoniy va psixomotor tayyorgarligini oshirishga moslashtirish masalasini o‘rgangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrokni birlashtirish orqali texnik aniqlik va sportchilarning o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati oshadi. turli

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, jismoniy va psixomotor tayyorgarlik komponentlarini integratsiyalash, fazoviy va koordinatsion mashqlarni birlashtirish yosh gimnastikachilarning texnik aniqligi, muvozanat va fazoviy idrokni samarali rivojlantirish imkonini beradi va ularni yuqori natijalarga erishishga tayyorlaydi. Shu sababli ushbu ilmiy asoslar zamonaviy gimnastika mashg‘ulotlarini takomillashtirishda asosiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi¹⁴.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotda yosh gimnastikachilarda harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrokni rivojlantirish samaradorligini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot obyekti — 10–14 yoshdagi gimnastikachilar, predmet esa ularning jismoniy va psixomotor tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini takomillashtirishning integratsiyalangan metodikasi hisoblanadi.

Eksperimental tadqiqotga jami 24 nafar yosh gimnastikachi jalb etildi. Ishtirokchilar ikki guruhga bo‘lingan: eksperimental guruh (n=12) va nazorat guruh (n=12). Eksperimental guruh ishtirokchilari uchun mashg‘ulotlar dasturi harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrokni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus integratsiyalangan tizim asosida tashkil etildi.

Tadqiqot metodologiyasida harakat koordinatsiyasini baholash uchun muvozanat testlari (Stork Test, Balance Beam Test), tezkorlik va aniqlikni o‘lchash uchun moslashtirilgan gimnastika mashqlari, shuningdek fazoviy idrokni aniqlash uchun maxsus psixomotor testlar (Spatial Memory Task, Orientation Test) qo‘llanildi. Har bir test ikki marta takrorlanib, eng yaxshi natija yakuniy ko‘rsatkich sifatida qayd etildi.¹⁵

Tadqiqot davomida mashg‘ulotlar 12 hafta davomida haftasiga uch marta, har biri 60 daqiqadan tashkil etildi. Mashg‘ulotlar ikki asosiy blokdan iborat bo‘ldi: birinchi blokda jismoniy tayyorgarlik va koordinatsiya mashqlari, ikkinchi blokda esa o‘yinni modellashtiruvchi, fazoviy idrokni faollashtiruvchi kompleks topshiriqlar bajarildi.

Olingan ma’lumotlar statistik usullar orqali tahlil qilindi. Har bir indikatorning o‘rish darajasi guruhlar bo‘yicha solishtirilib, eksperimental metod samaradorligi aniqlangan.¹⁶

NATIJALAR VA MUHOKAMA

¹³ Weineck J. (2018) va Bompa T. (2009) metodikalarida ham harakat koordinatsiyasi, egiluvchanlik va muvozanatni rivojlantirish

¹⁴ Mirzayeva G. (2021) gimnastika mashg‘ulotlarini yoshlar jismoniy va psixomotor tayyorgarligi

¹⁵ Xolmatov, B., & Islomov, R. (2021). Gimnastika mashg‘ulotlarida psixomotor qobiliyatlarni shakllantirish. Toshkent: O‘zbekiston Sport Akademiyas

¹⁶ Murodov, F. (2017). Yosh gimnastikachilarning jismoniy tayyorgarligi va harakat aniqligi. Samarqand: Jismoniy tarbiya nashriyoti.

O‘tkazilgan tadqiqot davomida eksperimental guruhdagi yosh gimnastikachilar (10–14 yosh)da harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrok ko‘rsatkichlarida sezilarli yaxshilanishlar kuzatildi. 12 haftalik mashg‘ulot dasturi davomida integratsiyalangan metodika — koordinatsion mashqlarni fazoviy idrokni rivojlantiruvchi topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish — yosh sportchilarning texnik harakat aniqligi va muvozanat barqarorligini oshirishda samarali ekanligi isbotlandi. Stork Test natijalari bo‘yicha eksperimental guruhda muvozanat ko‘rsatkichi dastlabki 18,2 soniyadan 22,0 soniyaga oshgan, nazorat guruhida esa o‘shirish 18,5 dan 19,7 soniyagacha bo‘lib, u eksperimental guruh bilan solishtirganda aniq farqni ko‘rsatdi. Shu bilan birga, “Balance Beam Test” natijalari ham eksperimental guruhda 16% ga yaxshilangan bo‘lsa, nazorat guruhida bu o‘shirish atigi 7% ni tashkil etdi.¹⁷

Koordinatsion mashqlar va fazoviy orientatsiya topshiriqlarini uyg‘unlashtirish yosh gimnastikachilarda tezkorlik, egiluvchanlik va refleks tezligini oshirishga yordam berdi. Masalan, dinamik muvozanat mashqlarini bajarishda o‘yin topshiriqlari bilan birlashtirish orqali sportchilarning fazoviy pozitsiyalarni tez aniqlash va o‘z harakatini to‘g‘ri moslashtirish qobiliyati oshdi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, integratsiyalangan mashg‘ulot metodikasi yosh gimnastikachilarda texnik aniqlik, koordinatsiya va fazoviy idrokni bir vaqtda rivojlantirishga imkon beradi. Bu esa nafaqat o‘yin ko‘rsatkichlarini oshiradi, balki sportchilarning psixologik barqarorligi, o‘z-o‘zini boshqarish va tez qaror qabul qilish qobiliyatini ham kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan, gimnastika mashg‘ulotlarida harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrokni uyg‘unlashtirishning ilmiy asoslangan metodikasi yosh sportchilarning umumiy tayyorgarligini sezilarli darajada yaxshilashda dolzarb ahamiyat kasb etadi.¹⁸

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yosh gimnastikachilarda harakat koordinatsiyasi va fazoviy idrokni rivojlantirish integratsiyalangan metodika orqali samarali amalga oshiriladi. Eksperimental guruh ishtirokchilarida koordinatsion va fazoviy mashqlarni birlashtirish natijasida texnik harakat aniqligi, muvozanatni saqlash qobiliyati va fazoviy idrok sezilarli darajada oshgan. Bu esa, o‘z navbatida, yosh sportchilarning o‘yin jarayonidagi xavfsizlik, tezkorlik va moslashuvchanlik ko‘rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qilgan.

Mashg‘ulotlar jarayonida individual yondashuvning ahamiyati alohida ta’kidlandi. Har bir sportchining antropometrik xususiyatlari, jismoniy tayyorgarlik darajasi va psixologik barqarorligi hisobga olingan holda mashqlar intensivligi va murakkabligi moslashtirildi. Shu orqali har bir sportchi o‘zining maksimal potensialiga erishish imkoniyatiga ega bo‘ldi.¹⁹

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, koordinatsiya va fazoviy idrokni uyg‘unlashtirgan mashg‘ulotlar tizimi yosh gimnastikachilarning texnik mukammallikka erishishi, harakat barqarorligini oshirishi va o‘quv jarayonini samarali tashkil etishda asosiy ilmiy-uslubiy

¹⁷ Valieva, L., & Nurmatov, B. (2022). Gimnastikada individual yondashuv va mashg‘ulot intensivligi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Sport Universiteti nashriyoti.

¹⁸ Müller, H. (2020). Modern Approaches to Physical Preparation in Gymnastics. Munich: Sportwissenschaft Verlag

¹⁹ Hoffmann, T., & al. (2021). Multidirectional Coordination in Gymnastics. Berlin: Springer.

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son _____ *C seriya*
yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bunday integratsiyalashgan yondashuv sportchilarning umumiy jismoniy va kognitiv rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi.²⁰

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, A. (2018). Yosh gimnastikachilar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Rahimov, S. (2020). Gimnastikada koordinatsiya va fazoviy idrokni rivojlantirish. Toshkent: Jismoniy tarbiya va sport nashriyoti.
3. Xolmatov, B., & Islomov, R. (2021). Gimnastika mashg‘ulotlarida psixomotor qobiliyatlarni shakllantirish. Toshkent: O‘zbekiston Sport Akademiyasi.
4. Murodov, F. (2017). Yosh gimnastikachilarning jismoniy tayyorgarligi va harakat aniqligi. Samarqand: Jismoniy tarbiya nashriyoti.
5. Valieva, L., & Nurmatov, B. (2022). Gimnastikada individual yondashuv va mashg‘ulot intensivligi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Sport Universiteti nashriyoti.
6. FIFA. (2023). Coaching Gymnastics: Technical Guidelines. Zurich: FIFA Publications.
7. Hoffmann, T., & al. (2021). Multidirectional Coordination in Gymnastics. Berlin: Springer.
8. UEFA. (2022). Sports Training and Monitoring in Youth Athletes. Nyon: UEFA Technical Centre.
9. Müller, H. (2020). Modern Approaches to Physical Preparation in Gymnastics. Munich: Sportwissenschaft Verlag.

²⁰ Rahimov, S. (2020). Gimnastikada koordinatsiya va fazoviy idrokni rivojlantirish. Toshkent: Jismoniy tarbiya va sport nashriyoti.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKILLANTIRISHDA MILLIY O‘YINLARDAN FOYDALANISH USULLARI.

Qo‘qon universiteti

Maxkamov Akmaljon Yuldashevich professor v.b. p.f.f.d.(PhD).

Toshkent tibbiyot universiteti Davolash ishi yonalishi 5-bosqich talabasi

Yo‘ldashev Samandarbek Akmaljon og‘li

Toshkent tibbiyot universiteti Pediatriya yonalishi 4-bosqich talabasi

Yo‘ldasheva Ruxshonaxon Oybekjon qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sog‘lom avlod tarbiyalashda milliy o‘yinlardan foydalanish orqali, o‘quvchilarning o‘yinlar orqali ongini shakllantirish maqsadida turli metodlardan foydalanib, ta‘limning uzviy davom etishiga asos yaratish orqali 7-9 yoshli bolalarga milliy ta‘lim-tarbiya berish, milliy o‘yinlar orqali ongini shakllantirishda pedagogik metodlar va o‘yinlardan foydalanib bolalarda bilim, ko‘nikma va malakalar hosil qilish hususidagi ma‘lumotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mantiqli o‘yinlar, raqamli o‘yinlar, boshlang‘ich ta‘limda milliy qarashlar, milliy tarbiya metodlari, video o‘yinlar, inventarizatsiya, an‘anaviy o‘yin turlari, milliy qadriyatlar, milliy o‘yinlar.

Abstract. In this article, by using national games for school-aged children, using different methods to form the minds of students through games, and by creating a basis for the organic continuation of education, providing national education and upbringing to 7-9 year-old children, national education Pedagogical methods in the formation of consciousness through games and information on the formation of knowledge, skills and abilities in children using games are highlighted.

Key words: logic games, digital games, national views in primary education, national educational methods, video games, inventory, traditional games, national values, national games.

Аннотация. В данной статье, используя национальные игры для детей школьного возраста, используя различные методы формирования сознания учащихся посредством игр, а также создавая основу органического продолжения образования, обеспечивая национальное образование и воспитание до 7-9-летнего возраста. дети старшего возраста, национальное воспитание. Освещены педагогические методы формирования сознания посредством игр и информация о формировании знаний, умений и навыков у детей с помощью игр.

Ключевые слова: логические игры, цифровые игры, национальные взгляды в начальном образовании, национальные методы обучения, видеоигры, инвентарь, традиционные игры, национальные ценности, национальные игры.

KIRISH. Jamiyatning rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, uning bola ruhiyatiga ta’sir etish darajasi ham shunchalik ko‘p bo‘ladi. Aholi sonining tez o‘sib borishi natijasida bola ruhiyatiga oid muammolar ham ko‘payib bormoqda. Ayniqsa, o‘quvchi yoshlardagi milliy qarashlar va unga bo‘lgan munosabatni shakllantirish haqidagi muamolar butun dunyo (global) muammolariga aylanib bormoqda. Bugungi dunyoda jamiyat va bola o‘rtasidagi muammoli munosabatlar nihoyatda dolzarbdir. Inson tomonidan yaratilgan bolaga ta’sir qiluvchi omillar bizning yosh avlodlarga nojo‘ya ta’sirlari bo‘layotgani hechkimga sir emas. Bolaning psixologik va jismoniy barqarorligi, turg‘unligi va uning tabiiy ruhiyatini buzulishiga uning kelajakdagi ruhiy holati qanday bo‘lishini oldindan ko‘ra bilmaslik sabab bo‘ldi.

Hurmatli Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev²¹ - “Har bir oila, har bir bola hayoti maktab bilan bog‘langani, bu masala davlatning, jamiyatning eng muhim ishi ekani ta’kidlandi. Men ham o‘qituvchi, muallim deganda o‘zim uchun eng aziz va hurmatli bo‘lgan, ziyoli va zamonaviy, samimiy va mehribon insonlarni tasavvur qilaman. Chunki hammamizga ham shu muallim saboq va ta’lim berib, mehribon ota-onalarimiz qatorida tarbiyalagan“.

Bolalarni boshlang‘ich ta’lim jarayonlarida yuqorida aytilgan masalalarni rivojlantirish to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son Qarori “O‘zbekiston Respublikasida Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi²² Qarori va Ta’lim sohasida ko‘plab qarorlar qabul qilingan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktab ta’lim jarayonida o‘quvchilarni insonparvarlashtirish uni yangilash jarayonining asosi hisoblanadi. Olimlar, tadqiqotchi mutaxassislarning tobora ko‘proq qismi maktab yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalash tizimi shaxsga majmuali, insoniy tasir o‘tkazishi, har bir o‘quvchining muntazam va imkon qadar to‘la jismoniy rivojlanish huquqi amalga oshirilishini ta’minlashi kerak, degan xulosaga kelmoqdalar. Shunga ko‘ra mavzu yuzasidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlarni o‘rganib chiqdik. Mamlakatimizda o‘quvchi-yoshlarning salomatligini mustahkamlash hamda jismoniy madaniyatini rivojlantirishning pedagogik jihatlarini takomillashtirish borasida bir qator sohaga doir adabiyotlar nashr etgan, olimlardan T.Usmanxodjayev, B.Saidova, J.Ishtayev, Z.Abdullayeva, X.Botirov, F.Karimov, A.Ruziyev, T.Koshbaxtiyev, T.I.Iskandarov, V.I.Isxakov, N.O‘rinboyev, R.U.Arziqulov, A.Abdullaev, A.Xasanov, S.Uraimovlarning adabiyotlarida o‘quvchilar sog‘lom turmush tarzi va milliy o‘yinlari xususidagi ma’lumotlar keltirib

²¹ <https://yuz.uz/uz/news/talim-tarbiya-tizimi-taraqqiyotning-yangi-bosqichi-muhokama-qilindi> (Ta’lim-tarbiya tizimi: taraqqiyotning yangi bosqichi muhokama qilindi)

²² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoniga 1-ILOVA

o‘tilgan.²³

TADQIQOT METOTOLOGIYASI

O‘zbek milliy o‘yinlari barcha xalq-elatlar kashfiyotlari kabi (musiq, kulolchilik, gilam to‘qish asboblari, ashula va raqs, ertak va h.k.) insoniyat tarixining turli ijtimoiy iqtisodiy bosqichlarida taraqqiy etgan o‘ziga xos etno va filoontogenetik xususiyatlar asosida “ixtiro” qilingan va shakllanib kelgan. O‘zbekiston o‘z mustaqilligiga erishgach xalq milliy harakatli o‘yinlari millatimiz qadriyatlari sifatida qayta tiklana boshladi va hozirgi kunda nafaqat xalqimizning eng sevimli mashg‘ulotiga aylandi, balki barcha ta’lim muassasalari o‘quv rejalariga to‘laqonli fan sifatida kiritilgan. Ammo, shuni ham ta’kidlash zarurki, xalq milliy harakatli o‘yinlarining ilmiy-uslubiy asoslari, ularning psixofunksional mohiyati, jismoniy sifatlari va sport mahoratini shakllantirishdagi ahamiyati hamda qiymati xali deyarli o‘rganilmagan. Pedagogik kuzatish metodi. Tadqiqotimiz davomida biz ekspert va matematik statistik metodidan foydalanib, ushbu tadqiqotni Farg‘ona viloyati Qo‘qon shahri 1 umumta’li maktab o‘qituvchilari ishtirokida amalga oshirildi. Dastlab Maktabda Milliy o‘yinlar IV chorak tajriba-sinov ob’ekti qilib olindi. Tadqiqot 2 oy davomida 4-sinflar 50 nafar o‘quvchilar ishtirokida amalga oshirildi. Tadqiqot davomida guruhda to‘liq o‘qituvchilar ishtirok etdi. Maktabda o‘tkaziladigan Jismoniy tarbiya darslarida Milliy o‘yinlar samaradorligi bir guruhda yani 4-sinflarda tadqiqot yakunida tekshirish o‘tkazish asosida aniqlanadi. Boshlang‘ich sinflarda milliy o‘yinlarni foydalanish usullari mavzusi bo‘yicha quyidagi – pedagogik kuzatuv, so‘rovnoma hamda amaliy metodlardan foydalandik.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Jami sinflar soni 2 tani va o‘quvchilar soni esa 50 nafarni (50 nafardan 26 nafari og‘il va 24 nafari qiz bolalar)ni tashkil qildi va ular o‘rtasida statistik taxlil olish maqsadida musoboqa o‘tkazildi. O‘tkazilgan musodaqalardan tadqiqot natijalar shuni ko‘rsatadiki, respondentga milliy tarbiya berish va milliy ongini shakllantirishda turli hil milliy o‘yinlar, ekskursiyalar, ma’ruzalar va boshqa metodlar kerakli hisoblanadi. Bu borasida o‘rta yoshli respondentlarda **“Arqon tortish”** milliy o‘yini sinovdan o‘tkazildi. Buning natijasida bolalar milliy o‘yinlar orqali jamoa bo‘lib ishlashni o‘rgandilar, bu esa o‘z navbatida ularda atrofdagi barcha bilan kelishib ishlash tuyg‘usi rivojlandi. Bu o‘yinining asosiy maqsadi bolalarni milliy o‘yinlarga bo‘lgan qarashini o‘rganishdan iborat edi. Buning uchun bizga ekologik toza arqon, turli rangdagi matolar kerak bo‘ldi. Bundan tashqari vaqtni o‘lchaydigan taymer(sekundamer) bo‘lishi ham kerak bo‘ladi. Bu ko‘p milliy o‘yin birinchi marta o‘tkazilganda bolalarda ijobiy ta’surot qoldirmadi va natijalar qoniqarli chiqmadi.Takroran milliy o‘yinlardan foydalanish ko‘proq natija berishini ko‘rishimiz mumkin.Milliy o‘yinla bolalar ruhiyatini sog‘lomlashturish uchun juda katta asos hisoblanadi. Gapimning isboti “Oq terakmi ko‘k terak” o‘yinini. Bu o‘yin bolaga hamjihatlikni, jamoada ishlashni va birdamlik o‘rgatadi. “Oq terakmi ko‘k terak” 4-sinf o‘quvchilarida tashkil etildi va o‘tkazildi . O‘quvchilarni 2 guruhga bo‘lish orqali.

²³ T.Usmanxodjayev. X.Meliyev. M.Nuriddinova. A. Olimov.Maktabtabgacha ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya, “Shodlik nashriyoti” Toshkent-Chirchiq-2019-159-b.

O‘quvchilar jami 26ta, ikki guruhga bo‘lganimda 13 tadan o‘quvchiga to‘g‘ri keldi. O‘quvchilar bu o‘yinni juda katta qiziqish bilan bajardilar. O‘quvchilarda milliy o‘yinlar orqali milliylikni singdirar ekanmiz, o‘quvchilarda jamoaviy ishlashni va bir yoqadan bosh chiqarib harakat qilishni o‘rganishdi. Bu o‘yinda 1-guruh 75% o‘quvchilar faol qatnashdi, o‘rta faol qatnashganlar 55%, sust qatnashganlar 25%ni tashkil etdilar. 2-guruh faol qatnashganlar 80%, o‘rta qatnashganlar 45%, past qatnashganlar 20% tashkil etdi. Natijalarni diagramma orqali ko‘ramiz.

	Faol qatnashganlar	O'rta qatnashganlar
1- guruh	75%	45%
2-guruh	80%	40%

1-diagramma Oq terakmi ko‘k terak o‘yini natijasi.²⁴

4 - sinf o‘quvchilarida matematika darsining dam olish daqiqalarida qo‘llanilgan Besh tosh milliy o‘yinini 2 marta qo‘lladik. 1-marta qo‘llaganimizda 22ta o‘quvchidan 10tasi 5 baho 8tasi 4 baho va 4tasi 3 baho olgan edi. 2-marta qo‘llaganimizni natijani quyidagi diagramma orqali yaqqol ko‘rishingiz mumkin.

2-diagramma. Besh tosh o‘yini natijalari²⁵

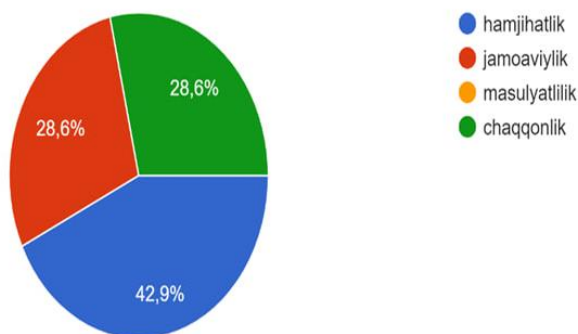
Bundan tashqari o‘quvchi respondentlar o‘rtasida boshqa milliy o‘yinlar ham o‘tkazildi. Kuzatish ishlarini boshlashdan avval respondentlarga milliy o‘yinlarn o‘ynashi bo‘yicha tushuntirish ishlarini olib borildi. 1 oy davomida respondentlarni 2 guruhga bo‘lib, o‘g‘il bolalar va qiz bolalarni alohidadan kuzatdim. Kuzatish olib borilganida o‘g‘il bolalarda natija

²⁵ Muallif ishlanmasi

yuqori chiqdi. Chunki o‘g‘il bolalarda bunday o‘yinlarga qiziqish juda yuqori ekan. Ushbu natijalar quyida keltirilgan. So‘rovnoma natijalari Boshlang‘ich sinflarda milliy o‘yinlar o‘rgatish usullari mavzusida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida so‘rovnoma o‘tkazdik. Bir necha so‘rovlar olib bordik, eng dolzarb va muhimlarini natijalarini diagrammasini ko‘rishingiz mumkin.

Milliy o‘yinlar o‘quvchilarning qaysi jihatlarini shakllantirishda yordam beradi

7 ОТВЕТОВ

3-diagramma²⁶

MUHOKAMA Biz tadqiqot ishimizning muhokama qismida yuqoridagi ma’lumotlar, manbalar va asoslarga tayangan holatda shuni aytmoqchimanki, boshlang‘ich sinflarda milliy o‘yinlardan foydalanish orqali yosh avlodga milliy qadiryatlarimizni avloddan-avlodga o‘tishini ta’minlash, o‘quvchilarga darslar va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda milliy o‘yinlardan foydalanish usullari yordamida o‘quvchilarda jismoniy rivojlanish, sog‘lom avlodni tarbiyalash va xalq o‘yinlarining boy an‘analari bilan tanishish samarali natija berishini asoslab o‘tdik. G‘.M. Salimov, U. Islomov, F.M. Nasriddinov, A.Sh. Qosimov va boshqa olimlar o‘z tadqiqotlari doirasida ta’lim sohasida xalq harakatli o‘yinlarini qo‘llash hamda buning ustuvorligi xususida mulohaza yuritganlar.

XULOSA. Tadqiqotdan xulosa tariqasida shuni aytishimiz mukinki, har bir qarashlarni o‘z o‘rni va bolaning jamiyatda yakdil inson bo‘lib yetishishi uchun o‘rni mavjud deyishimiz mumkin.

Milliy o‘yinlar borasida shuni aytishim mumkinki milliy harakatli o‘yinlarda bola kattalar bilan bir xil sharoitda, yagona zaminda yashayotganini his etgan holda o‘z istagini amaliyotga tadbiq qiladi. Milliy harakatli o‘yinlaridan foydalanishda, ularni qo‘llashda shuni hisobga olish kerakki, bu yoshdagi bolalar aniqlikni talab etadigan mayda harakatlarga qaraganda keng, kuchli harakatlarga ancha moyil bo‘ladilar.

Milliy xalq o‘yinlaridan foydalanishda, ularni qo‘llashda shuni hisobga olish kerakki, bu yoshdagi bolalar aniqlikni talab etadigan mayda harakatlarga qaraganda keng, kuchli harakatlarga ancha moyil bo‘ladilar. Bizning fikrimizcha, milliy harakatli o‘yinlarni hamma fazilatlar, qobilyatlar, sifatlarni tarbiyalash bilan bir qatorda aqliy va xarakat ko‘nikma hamda

²⁶ Muallif ishlanmasi

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son C seriya
malakalarining shakllanishida asosiy o‘rinlarni egallaydi. Rivojlanishning keying asrlarida bola taraqqiyotini milliy qarashlar bilan boyitish va uni shaxs sifatida shakllanishida milliy o‘yin va qadiryatlarni oldinga qo‘yish kerakligini unutmaslik kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoniga 1-ilova.

2..Makhkamov, Akmal Yuldashevich. "IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION THROUGH THE USE OF THE CONCEPT OF “BLENDED LEARNING” IN THE ORGANIZATION AND PHYSICAL AKTIVITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS." Scientific Bulletin of Namangan State University 1.12 (2019): 284-288

3.Махкамов Акмалжон Юлдашевич: Makhamov, Akmal Yuldashevich. "THE IMPORTANCE OF THE PHYSICAL TRAINING IN SHAPING HEALTHE LIFESTYLES FOR PROSPECTUVE TEACHERS". Scientific Bulletin of Namangan State University 1.10 (2019): 368-374.

4.Yuldashevich, M. A., Akmaljon ogli, Y. S., & Akmaljon ogli, Y. S. (2024). Gimnastikaning sog ‘lomlashtiruvchi turlari va gimnastikaning sport turlarini axamiyati. Kokand University Research Base, 308-311.

5. Maxkamov, A. (2023). Aralash talim texnologiyalari asosida bo ‘lajak o ‘qituvchilarning sog ‘lom turmush tarzi madaniyatini rivojlantirishni pedagogik usullari. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (10), 547-551.

6. Махкамов, А. Ю. (2023). Олий таълим битирувчилари учун жисмоний тарбия машғулотларида соғлом турмуш тарзи маданиятини шакллантиришнинг амалий методик имкониятлари. Scientific Impulse, 1(9), 844-851.

7. Aralash talim texnologiyalari asosida bo ‘lajak o ‘qituvchilarning sog ‘lom turmush tarzi madaniyatini rivojlantirishni pedagogik usullari A Maxkamov - Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, 2023

8.<https://yuz.uz/uz/news/talim-tarbiya-tizimi-taraqqiyotning-yangi-bosqichi> muhokama-qilindi (Ta’lim-tarbiya tizimi: taraqqiyotning yangi bosqichi muhokama qilindi)

9.<https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbek-xalqining-milliy-harakatli-o-yinlari-ularning-pedagogik-va-fiziologik-xususiyatlari>

10.<file:///C:/Users/User.AD.001/Downloads/milliy-va-harakatli-oytnlar.pdf>

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA
INTERAKTIV AI QO'LLANILISHI**

Xamidova Shaxlo Po‘lat qizi

Namangan Davlat Pedagogika Instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich maktab o'quvchilariga tabiiy fanlarni o'qitishda sun'iy intellekt (AI) ning interaktiv qo'llanilishi imkoniyatlari o'rganiladi. Ta'limda innovatsion yondashuvlarga ehtiyoj, ayniqsa, boshlang'ich maktab o'quvchilarining tabiiy fanlar kabi fanlarga bo'lgan samaradorligi va qiziqishini oshirish uchun juda muhimdir. Maqolada AI, o'yinlashtirish, modellashtirish va real vaqt rejimida fikr-mulohaza asosida shaxsiylashtirilgan o'rganish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, neyroplastiklik va kognitiv rivojlanish nazariyalariga tayanib, AI ning bolalar psixologiyasiga ijobiy ta'siri o'rganiladi.

Kalit so‘zlar: sun'iy intellekt, boshlang'ich maktab, tabiiy fanlar, interaktiv ta'lim, shaxsiylashtirilgan o'rganish, inklyuziv ta'lim, O'zbekiston, neyroplastiklik.

Аннотация. В данной статье рассматривается потенциал интерактивного применения искусственного интеллекта (ИИ) в преподавании естественных наук учащимся начальной школы. Необходимость инновационных подходов в образовании особенно актуальна для повышения эффективности и интереса учащихся младшего школьного возраста к таким предметам, как естественные науки. В статье анализируются механизмы персонализированного обучения на основе ИИ, геймификации, моделирования и обратной связи в режиме реального времени. Также рассматривается положительное влияние ИИ на психику детей, опираясь на теории нейропластичности и когнитивного развития.

Ключевые слова: искусственный интеллект, начальная школа, естественные науки, интерактивное образование, персонализированное обучение, инклюзивное образование, Узбекистан, нейропластичность.

Abstract. This article examines the potential of interactively applying artificial intelligence (AI) to teaching science to primary school students. The need for innovative approaches in education is particularly relevant for increasing the effectiveness and interest of primary school students in subjects such as science. The article analyzes mechanisms for personalized learning based on AI, gamification, modeling, and real-time feedback. It also examines the positive impact of AI on children's psychology, drawing on theories of neuroplasticity and cognitive development.

Keywords: artificial intelligence, primary school, science, interactive education, personalized learning, inclusive education, Uzbekistan, neuroplasticity.

ВХОД. В современном мире приобретение научных знаний и развитие навыков критического мышления являются ключевыми факторами успешного личностного развития и устойчивого развития общества. Начальный школьный период считается важнейшим этапом для формирования у детей интереса к изучению окружающей среды, отношения к природным явлениям и закладывания основ научного воображения (Джалолов, 2012). Однако традиционные методы обучения порой сталкиваются с трудностями в эффективной передаче сложных естественнонаучных концепций учащимся младших классов. Такие проблемы, как абстракция, отсутствие мотивации и неспособность удовлетворить индивидуальные образовательные потребности каждого ребенка, негативно влияют на качество образования (Куронов, 2018).

В последние годы технологии искусственного интеллекта (ИИ) обещают революционные изменения в сфере образования. Интерактивные приложения на базе ИИ могут значительно повысить вовлеченность учащихся, понимание материала и скорость обучения благодаря персонализированному обучению, игровым средам и обратной связи в режиме реального времени (ЮНЕСКО, 2019). Особенно в начальном естественнонаучном образовании ИИ может помочь детям усваивать сложные концепции наглядно, интерактивно и на основе опыта.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Наряду с теоретическими знаниями, практика также играет важную роль в формировании будущих профессиональных качеств студентов. Естественнонаучные знания приобретаются в течение многих лет в процессе практической деятельности. Научный опыт и практические знания играли и продолжают играть важную роль в познании и понимании окружающей среды. Как известно, естествознание - широкая наука, изучающая многообразные свойства материального мира и различные явления природы, и формируется на основе научного опыта, а практика - фундамент этой науки. Практическая деятельность человечества, основанная на знании законов природы, определяет процесс познания, развитие науки. Практика - критерий истины. Потребность в знании возникает на практике, а его истинность проверяется и подтверждается практикой.

Целью данной статьи является анализ потенциала интерактивных приложений искусственного интеллекта в обучении естественным наукам учащихся начальной школы, рассмотрение механизмов их интеграции в контекст узбекской системы образования, а также обсуждение возможных проблем и путей их решения в этом процессе. В статье также рассматривается влияние искусственного интеллекта на когнитивное и нейропсихологическое развитие детей и его совместимость с принципами инклюзивного образования (УДО, дифференцированный подход).

ССЫЛКИ

Современная система образования направлена на формирование каждого ученика как самостоятельного мыслителя, способного к обучению на основе опыта. В частности, начальные знания и умения, полученные на этапе начального образования, служат основой для освоения будущих предметов. С этой точки зрения, естественные науки являются одним из важных направлений, неразрывно связанных с жизнью, побуждающих учащихся к пониманию реальной действительности, наблюдению за природными явлениями и развитию логического мышления. Практические занятия являются одним из основных инструментов обучения естественным наукам. На них учащиеся учатся закреплять теоретические знания на основе опыта и находить решения жизненных задач на основе научного подхода. Однако для эффективной организации этого процесса необходимо наличие необходимых методических, материальных и организационных условий. Ряд проблем в школах, таких как нехватка экспериментального оборудования, методической подготовки учителей, ограниченное время занятий, негативно влияют на полноценное проведение практических занятий.

Несмотря на огромный потенциал интерактивных приложений на основе ИИ для преподавания естественных наук в начальной школе, их эффективная интеграция в систему образования Узбекистана требует решения ряда важных вопросов.

1. Преимущества и возможности:

ИИ значительно повышает качество образования, удовлетворяя индивидуальные потребности учащихся, повышая их вовлеченность и делая процесс обучения более интересным. В рамках принципа «Каждый ребенок важен» ИИ расширяет инклюзивность и создает равные возможности для образования. Например, в школах отдаленных районов Узбекистана, где не хватает квалифицированных учителей, программы на основе ИИ могут обеспечить доступ к высококачественному контенту. Это также соответствует политике Президента Ш.М. Мирзиёева по повышению качества образования и внедрению инноваций (Указ Президента Республики Узбекистан, 2017 г.).

2. Проблемы и ограничения интеграции:

Профессиональная квалификация учителей: Для эффективного использования приложений на основе ИИ учителя должны иметь соответствующую квалификацию. Необходимы специальные курсы и программы повышения квалификации для интеграции ИИ в учебный процесс, анализа его результатов и управления персонализированными траекториями обучения. Это важный аспект, который мы уже подчёркивали в наших предыдущих беседах.

Инфраструктура и ресурсы: Основной проблемой в узбекских школах (особенно в сельской местности) может быть нехватка скорости интернета, компьютеров, планшетов и необходимого технического оборудования для использования приложений ИИ.

Локализация контента: Приложения ИИ необходимо адаптировать к узбекскому языку, национальным учебным программам и культурному контексту. Простого

перевода существующих международных платформ ИИ недостаточно; их необходимо адаптировать к национальным педагогическим традициям и психологическим особенностям детей.

АНАЛИЗЫ

Результаты анализа выявили ряд важных преимуществ и потенциала интерактивных приложений ИИ в преподавании естественных наук в начальной школе:

Персонализированное обучение и адаптивность:

Адаптивные учебные пути: системы ИИ анализируют скорость, стиль и интересы каждого ученика и предлагают индивидуальные учебные пути. Это может, например, способствовать более глубокому пониманию растений для ребёнка, интересующегося ботаникой, или более глубокому пониманию Вселенной для ребёнка, интересующегося астрономией.

Обратная связь в режиме реального времени: чат-боты ИИ или виртуальные учителя могут мгновенно отвечать на вопросы учеников, выявлять их ошибки и предлагать дополнительные материалы для заполнения пробелов в знаниях. Это стимулирует нейропластичность и способствует усвоению новых знаний благодаря быстрой обратной связи.

Высокая вовлеченность и мотивация

Геймификация: Интерактивные игры, викторины и приключенческие сценарии на основе ИИ делают изучение естественных наук увлекательным и интересным. Дети могут изучать сложные понятия, такие как энергетический обмен веществ, животный мир или круговорот воды в природе, играя. •Виртуальная и дополненная реальность (VR/AR): приложения VR/AR в сочетании с искусственным интеллектом позволяют детям проводить виртуальные эксперименты, например, путешествовать в эпоху динозавров, исследовать внутреннее строение человеческого тела или моделировать лабораторные эксперименты в безопасной среде. Это снижает когнитивную нагрузку и делает абстрактные понятия конкретными.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Интерактивные приложения на основе ИИ способны кардинально изменить подход к преподаванию естественных наук в начальной школе, сделав его более эффективным, увлекательным и инклюзивным. Благодаря персонализированным учебным программам, игровым средам и обратной связи в режиме реального времени, ИИ может вовлекать детей, помогать им легче понимать сложные концепции и создавать равные возможности для всех учащихся с различными образовательными потребностями. Теории нейропластичности и когнитивного развития подтверждают положительное влияние ИИ на мозг детей, особенно на закрепление и запоминание новых знаний.

Однако эффективная интеграция ИИ в систему образования Узбекистана требует стратегических подходов, таких как повышение профессиональных навыков учителей, создание современной инфраструктуры, адаптация контента на основе ИИ к

национальному контексту и решение этических вопросов. Реализуя пилотные проекты, поддерживая создание национальных платформ ИИ и внедряя программы повышения квалификации учителей, Узбекистан может модернизировать свою систему начального образования в соответствии с будущими требованиями. Рациональное и стратегическое использование технологий ИИ в соответствии с национальной политикой в области образования сыграет важную роль в повышении кадрового потенциала страны и построении конкурентоспособного общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адилова, Чарос. Система упражнений для обучения английскому языку в естественнонаучном академическом лицее на основе кластерного подхода. Общество и инновации, 2022.
2. Ахмедова, Дилноза. Использование игровых методов в преподавании естествознания в начальных классах. Образование и инновации, 2020.
3. Закон Республики Узбекистан «Об образовании». — Ташкент: 2020.
4. Гуломов Р., Эшбоева М. «Методика преподавания естествознания в начальной школе». — Ташкент: Учитель, 2019.
5. Мавлонова Р.Х., Рахимова С.А. «Педагогические технологии». — Ташкент: ТДПУ, 2020.
6. Доклад ЮНЕСКО: «Естественно-научное образование в начальной школе» — Париж, 2021.
7. Кунду К.Л., Туту Д.Н. «Психология образования» — Нью-Дели: Sterling Publishers, 2018

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

INGLIZ TILI DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING TALAFFUZINI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING LINGVO-DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Umarova Zulfizar Xusniddin qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

umarovazulfizar18@gmail.com

Annotatsiya.Quyidagi maqolamiz O‘zbekiston umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf (3-4-sinf) o‘quvchilarida ingliz tili talaffuzini shakllantirishda raqamli platformalarning lingvo-didaktik imkoniyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayoniga chuqur integratsiyalashgan bo‘lib, til o‘rgatishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Tadqiqotning asosiy maqsadi raqamli platformalarning o‘quvchilarning ingliz tovushlarini farqlash, to‘g‘ri talaffuz qilish, intonatsiya va ritmni o‘zlashtirish ko‘nikmalariga ta’sirini baholashdir.

Kalit so‘zlar:talaffuz, raqamli platformalar, lingvo-didaktik imkoniyatlar, boshlang‘ich sinf, ingliz tili, talaffuzni shakllantirish, texnologiya, motivatsiya.

Abstract.The following article is devoted to the study of the linguistic and didactic capabilities of digital platforms in forming the pronunciation of the English language among primary school students (grades 3-4) of general schools in Uzbekistan. Digital technologies are deeply integrated into the educational process and create new opportunities in language teaching. The main purpose of the study is to assess the impact of digital platforms on students' skills in distinguishing English sounds, correct pronunciation, mastering intonation and rhythm.

Keywords: pronunciation, digital platforms, linguistic and didactic opportunities, primary school, English, pronunciation formation, technology, motivation.

Аннотация.Данная статья посвящена исследованию лингводидактических возможностей цифровых платформ в формировании произношения английского языка у учащихся начальной школы (3-4 классы) общеобразовательных школ Узбекистана. Цифровые технологии глубоко интегрируются в образовательный процесс и создают новые возможности в обучении языкам. Основная цель исследования – оценить влияние цифровых платформ на навыки учащихся различать английские звуки, правильное произношение, овладение интонацией и ритмом.

Ключевые слова: произношение, цифровые платформы, лингвистические и дидактические возможности, начальная школа, английский язык, формирование

произношения, технологии, мотивация.

KIRISH. Zamonaviy ta’limda xorijiy tillarni, xususan ingliz tilini o‘qitishda raqamli texnologiyalar va platformalardan foydalanish tobora ommalashib bormoqda. O‘zbekistonda ham raqamli ta’limni rivojlantirishga katta e’tibor qaratilgan bo‘lib, bu jarayonda chet tili darslari muhim o‘rin tutadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining til o‘rganishdagi yosh xususiyatlari, xususan, ularning yangi fonetik tovushlarni o‘zlashtirishga yuqori moyilligi va takrorlash orqali o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqi, texnologiyalardan foydalanish orqali samaradorlikni oshirish imkoniyatini beradi.

O‘zbekiston boshlang‘ich sinflarida ingliz tili darslarida talaffuzni shakllantirishga doir an’anaviy metodlar (o‘qituvchidan so‘ng takrorlash, darslikdagi qofiyalarni o‘qish) ko‘pincha yetarli darajada samarali emas. Bu usullar bolalarning diqqatini uzoq vaqt ushlab tura olmaydi va ularning yosh xususiyatlariga har doim ham mos kelavermaydi. Natijada, o‘quvchilar ko‘plab ingliz tovushlarini noto‘g‘ri talaffuz qilishni odat qilib oladilar, bu esa kelajakda aksentni tuzatishni qiyinlashtiradi. Raqamli platformalarning til o‘qitishdagi ulkan salohiyatidan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining talaffuzini rivojlantirishda to‘liq foydalanilmayapti.

ASOSIY QISM

Ta’lim tarbiya jarayoni didaktik, psixologik, lingvistik, metodik va boshqa qonuniyatlarga amal qiladi. Ularning ayrimlari barcha fanlar uchun umumiy bo‘lishi mumkin. Bu qonuniyatlar ta’limning umumdidaktik tamoyili deyiladi. Boshqa qonuniyatlar esa ayrim fanlarni o‘qitishga xos bo‘lishi mumkin, masalan; ingliz tili o‘qitish tamoyillari. Tamoyil tushunchasi didaktikada hali to‘la hal etilmagan. Agar bir guruh tamoyillar ta’lim jarayonining qonuniyatlarini ifodalasa, ikkinchi guruh tamoyillar qaysidir nutq faoliyatining turiga xos bo‘lgan qonuniyatlarni ifodalaydi, uchinchi esa til materialining qaysidir bo‘limiga xos bo‘lgan tamoyillardir. Til o‘rganish aqliy faoliyat bo‘lganligi tufayli uning psixologik asoslari mavjud. Aqliy faoliyat ruhshunoslikda ilmiy jihatdan tekshiriladi. Shu munosabat bilan ingliz tili o‘qitishning psixologik tamoyillarini tadqiq etish ehtiyoji tug‘iladi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar asrida ta’lim jarayonini odatdagi auditoriya, darslik va shaxsiy muloqot bilan cheklab bo‘lmaydi. Internet tarmoqlarining rivojlanishi, raqamli resurslar va turli onlayn platformalarning paydo bo‘lishi o‘qitish jarayonida keskin o‘zgarishlar yasab, katta imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Ayniqsa, ingliz tili kabi xalqaro muloqot tilini o‘rganish va o‘rgatish jarayonida onlayn darslar, masofaviy treninglar, vebinarlar hamda virtual platformalar bugungi kunda keng ommalashib bormoqda. Ingliz tili o‘qituvchilari bugungi avlodning chet tillariga oid bilimini shakllantirishda muhim bo‘g‘in hisoblanadi. Shu bois, bo‘lajak yoki faol ingliz tili o‘qituvchisi raqamli vositalar bilan ishlash, interaktiv muhitda metodik texnologiyalarni qo‘llash, onlayn platformalar imkoniyatlarini to‘liq ishga solish orqali talabalarga chuqur va barqaror bilim berish yo‘lida tinimsiz izlanishi kerak. Ammo bu jarayon faqat “yangi texnologiyalarni o‘rganish” bilan cheklanmaydi, balki tanqidiy fikrlash kabi chuqur aqliy-ijodiy ko‘nikmani ham rivojlantirishni taqozo etadi.

Tanqidiy fikrlash – shaxsning mustaqil, asosli, xolis hamda ijodiy nuqtayi nazarini ifoda eta olish qobiliyatidir. U nafaqat har qanday axborotni tekshirish, tahlil qilish, baholash, balki keraksiz yoki soxta ma’lumotlardan himoya qilish va ishonchli dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi. Raqamli davrda bu ko‘nikma yanada dolzarb bo‘lib, onlayn platformalarda har xil sifatdagi axborotlar oqimi kuchaygan bir paytda muhim poydevor vazifasini o‘taydi. O‘qituvchining o‘zi tanqidiy fikrlash me‘yorlariga amal qilsa, uning darslari zamon talablari darajasida yanada samarali va xorijiy tilda ijodiy o‘rganish jarayoniga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Raqamli platformalar va ularning lingvo-didaktik imkoniyatlari:

Tadqiqotda talaffuzni shakllantirish uchun maxsus tanlangan va moslashtirilgan quyidagi raqamli platformalarning imkoniyatlaridan foydalanildi:

- **Interaktiv fonetik ilovalar:** Masalan, "Kids' ABC Phonics", "Phonics fun", unda tovushlar, harflar birikmalari va so‘zlar audio, vizual va kinestetik elementlar bilan birga taqdim etiladi.

- **Nutqni tanish tizimiga ega platformalar** (Speech Recognition): Masalan, "Duolingo for Kids", "Say Hi" kabi ilovalar. Bu platformalar o‘quvchining talaffuzini yozib oladi va real vaqt rejimida qayta aloqa (feedback) beradi, noto‘g‘ri talaffuz qilingan tovushlarni belgilaydi va ularni takrorlashni taklif qiladi.

- Video va animatsion resurslar: "YouTube Kids" dagi fonetik qo‘shiqlar, "Peppa Pig" kabi multfilmlardan parchalar. Bu resurslar bolalarga ona tilida so‘zlashuvchilarning tabiiy talaffuzini eshitish va vizual tarzda tushunish imkoniyatini beradi.

- O‘yinlashtirilgan (Gamified) mashqlar: Tovushlarni o‘rganish, so‘zlar talaffuzini mashq qilish uchun ballar, medallar va yutuqlar bilan rag‘batlantiruvchi o‘yinlar.v

Onlayn platformalarning asosiy xususiyati – masofaviy ta’lim jarayonini tashkil qilish, talaba va o‘qituvchi o‘rtasida doimiy muloqot kanallarini saqlash, topshiriqlarni yuklash, baholash, ilmiy-ijodiy loyihalarni muhokama qilish imkonini berishdir. Bugungi kunda onlayn platformalardan chet tili o‘qitish jarayonida keng foydalanilmoqda, chunki bu platformalar turli multimediya resurslarini (video, audio, rasmlar, testlar) tezkor taqdim etish, har bir talabaga individual yondashuvni ta’minlash, interaktiv mashqlarni taklif qilish, virtual guruhlarini yaratish kabi ko‘plab qulayliklar taqdim etadi. Onlayn platformalarning chet tili o‘qituvchisiga ta’siri. Ingliz tili o‘qituvchilari onlayn platformalar orqali: Dars materiallarini tezkor va qulay tarzda tarqatadi; Talabalarni test va topshiriqlarni onlayn bajarishga jalb qiladi, shu bilan ularning bilish jarayonida doimiy ishtirokini kuchaytiradi; Videoma’ruzalar, podkastlar, blogpostlar, veb-saytlardan foydalanib, real hayotdan olingan til muhitini uyg‘otadi; Virtual bahs-munozaralar (forumlar, chatlar) tashkil etib, talabalarga bir-birining fikrini tanqidiy o‘rganish, muhokama qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bois onlayn platformalarning mohirona qo‘llanilishi natijasida tanqidiy fikrlash kabi noan’anaviy kompetentlikni shakllantirish, o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi ijodiy hamkorlikni

mustahkamlash imkonini tug‘iladi. Lekin bu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun o‘qituvchi tanqidiy fikrga ega bo‘lib, masofaviy darslarni rejalashtirish, interaktiv metodlarni tanlash hamda virtual muhitga moslashtirish bo‘yicha zarur bilim va tajribaga ega bo‘lishi kerak.

NATIJALAR

Ushbu tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf ingliz tili darslarida raqamli platformalarning talaffuzni shakllantirishdagi lingvo-didaktik imkoniyatlari juda yuqori ekanligini isbotladi. Eksperimental guruh o‘quvchilari nazorat guruhiga nisbatan ingliz tovushlarini farqlash, to‘g‘ri talaffuz qilish, urg‘u va intonatsiyani o‘zlashtirishda sezilarli darajada yaxshiroq natijalarni qayd etdilar. Bu yutuqlarni raqamli platformalarning taqdim etgan ko‘p sensorli (audio-vizual) materiallar, real vaqtdagi qayta aloqa (speech recognition), o‘yinlashtirish elementlari va mustaqil mashq qilish imkoniyatlari bilan izohlash mumkin.

Amaliy ahamiyat va implikatsiyalar:

Olingan natijalar O‘zbekistondagi ingliz tili o‘qituvchilari va ta’lim tizimi uchun quyidagi muhim amaliy natijalarni beradi:

✓ Raqamli platformalarni integratsiya qilish: Boshlang‘ich sinf ingliz tili darslarida talaffuzni o‘qitishda raqamli platformalarni (mobil ilovalar, interaktiv veb-saytlar) muntazam ravishda qo‘llash zarur.

✓ O‘qituvchilarni o‘qitish: Ingliz tili o‘qituvchilarining raqamli platformalardan samarali foydalanish bo‘yicha metodik bilimlari va ko‘nikmalarini oshirish uchun maxsus treninglar va kurslar tashkil etilishi kerak.

✓ O‘quv materiallarini boyitish: Mavjud darsliklar raqamli resurslar bilan to‘ldirilishi, talaffuz mashqlari uchun interaktiv modullarni o‘z ichiga olishi lozim.

✓ Individual yondashuv: Raqamli platformalar yordamida har bir o‘quvchining talaffuzdagi individual kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etish uchun shaxsiylashtirilgan mashqlar berish imkoniyati mavjud.

XULOSA.

Yuqorida maqolamizda ilgari surgan g‘oyalarimiz ingliz tili darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining talaffuzini shakllantirishda raqamli platformalarning lingvo-didaktik imkoniyatlari katta ahamiyatga ega ekanligini isbotladi. Raqamli platformalar o‘quvchilarga to‘g‘ri talaffuzni o‘zlashtirish uchun motivatsion, interaktiv va samarali muhit yaratadi, tovushlarni farqlash, to‘g‘ri artikulyatsiya, intonatsiya va ritmni rivojlantirishda sezilarli yutuqlarga olib keladi.

Onlayn platformalar – bu zamonaviy ta’lim jarayonini qayta shakllantiruvchi qudratli vositadir. Xususan, ingliz tili o‘qituvchilari bu platformalar yordamida talabalarning axborot xurujlari, turli chet tilli manbalar, ijtimoiy tarmoqlardagi xabarlar qarshisida mustaqil va tanqidiy fikr yuritishini samarali tarzda rivojlantirishlari mumkin. Maqolada keltirilgan nazariy va amaliy dalillar shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikr o‘qituvchining raqamli savodxonligi, interaktiv usullarni qo‘llash malakasi, shuningdek, munozarali topshiriqlar bilan boyitilgan

mashg‘ulotlarni tashkil eta olish qobiliyati orqali muvaffaqiyatli shakllanadi. Ingliz tili o‘qituvchilarining tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini onlayn platformalarda rivojlantirish – bugungi globallashuv, raqamli asr talabi. Bunda nafaqat o‘qituvchilarning zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash qobiliyati, balki ularning didaktik yondashuvi, metodik mahorati, tanqidiy tahlil ruhidagi savollarni izchil qo‘llashi, dalil va xulosalar orasidagi bog‘liqlikni ko‘ra olishi ham har qachongidan muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xusanboy Odashaliyev. "Axborot iste'moli jarayoni va axborot bozori axborotni iste'mol qilish jarayoni va uning axborot bozori bilan aloqasi." interdisciplinary innovation and scientific research conference. Vol.
2. No. 19. 2024. 2. Mamatmurotov, O. K. "Tanqidiy fikrlashning pedagogik aspektlari." Inter education & global study 5 (2024): 275-282.
3. Muminova, Aydin. "Interfaol Darslar Orqali Tanqidiy Fikrlashni Rivojlantirish." Miasto Przyszłości 55 (2024): 214-216.
4. Nurmuxamadovna, Askarova Zilolaxon. "Axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik modellar va texnologiyalarni joriy etish." pedagog 7.11 (2024): 326-333.
5. Sharipova, Maxmuda Zoitovna. "MASOFAVIY TA'LIMDA INTERFAOL O'QITISH METODLARI: TALABALAR FAOLIYATIGA TA'SIRI." World of Philology 3.4 (2024): 112-117.
6. Matnazarova, M.B. "Pedagogik trening orqali talabalarning ehtiyoj-motivatsion sohasini optimallashtirish. Inter education & global study (2025): 340-348.

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)**

**PEDAGOGIKA
PEDAGOGY**

**ASLIY BADIY MATNLAR BILAN ISHLASHNING ZAMONAVIY
PEDOGOGIK TEXNOLOGIYALARI**

Mirzayeva Zilola Maxammadjon qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda ingliz tilini chet tili sifatida o‘qitishda asliy badiiy matnlar bilan ishlashning zamonaviy pedagogik texnologiyalarini (masalan, proyektli ta’lim, interfaol o‘yinlar, raqamli vositalar, kritik fikrlash strategiyalari) tahlil qilish va ularning o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini hamda madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirishdagi samaradorligini o‘rganishga bag‘ishlangan. Asliy badiiy matnlar tilning autentik namunasi bo‘lib, o‘quvchilarni real kommunikativ vaziyatlarga tayyorlaydi. Tadqiqotning maqsadi ushbu texnologiyalarni ingliz tili darslariga integratsiya qilishning metodik asoslarini ishlab chiqish va ularning amaliyotdagi ta’sirini baholashdir.

Kalit so‘zlar: asliy badiiy matnlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ingliz tili o‘qitish, proyektli ta’lim, kritik fikrlash, interfaol usullar, madaniyatlararo kompetensiya.

Аннотация. Статья посвящена анализу современных педагогических технологий работы с оригинальными художественными текстами (например, проектное обучение, интерактивные игры, цифровые инструменты, стратегии критического мышления) в преподавании английского языка как иностранного и изучению их эффективности в развитии языковых навыков и межкультурной компетенции студентов. Оригинальные художественные тексты являются аутентичными образцами языка и готовят студентов к реальным коммуникативным ситуациям. Цель исследования — разработать методические основы интеграции данных технологий на уроках английского языка и оценить их практическое применение.

Ключевые слова: оригинальные художественные тексты, современные педагогические технологии, преподавание английского языка, проектное обучение, критическое мышление, интерактивные методы, межкультурная компетенция.

Abstract. This article is devoted to the analysis of modern pedagogical technologies of working with original artistic texts (for example, project-based learning, interactive games, digital tools, critical thinking strategies) in teaching English as a foreign language and to the study of their effectiveness in developing students' language skills and intercultural competence. Original artistic texts are authentic examples of language and prepare students for real communicative situations. The purpose of the study is to develop methodological foundations for integrating these technologies into English lessons and assess their impact in

practice.

Keywords: original artistic texts, modern pedagogical technologies, English teaching, project-based learning, critical thinking, interactive methods, intercultural competence.

KIRISH. Badiiy matn - badiiy asar matni bo‘lib, unda muallif umumlashgan obrazlar yaratib, tasvirlangan voqea va personajlarga o‘z munosabatini bildiradi. Matnlarning eng yorqin namunalari yordamida butun xalqlar va butun insoniyatning erkin muloqoti amalga oshiriladi. Bu madaniy kontekstdagi matnlarning eng muhim vazifasidir. Badiiy matn bilan ishlashni tashkil etish amaliyoti uchun matnning estetik xususiyatlarini tushunish nihoyatda muhimdir, bu badiiy matnni madaniy voqelik sifatida belgilaydigan muhim xususiyat sanaladi.

Chet tilini, xususan ingliz tilini o‘rganish jarayonida autentik materiallardan foydalanish, o‘quvchilarni real til muhitiga yaqinlashtirish va ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Asliy badiiy matnlar (original literary texts) – romanlar, qisqa hikoyalar, she‘rlar va dramalar – tilning boyligini, madaniy xususiyatlarini va stilistik imkoniyatlarini o‘zida mujassam etgan eng qimmatli autentik manbalardandir. Ular nafaqat lingvistik, balki madaniy, ijtimoiy va estetik bilimlarni ham taqdim etadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar esa an‘anaviy dars jarayonini interfaol, motivatsion va natijadorlikka yo‘naltirilgan shaklga aylantirish imkonini beradi.

ASOSIY QISM

O‘zbekistondagi ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishda asliy badiiy matnlardan foydalanish odatda an‘anaviy usullar (matnni o‘qish, lug‘at bilan ishlash, savollarga javob berish) bilan cheklanadi. Bu usullar ko‘pincha o‘quvchilarning faolligini cheklab, ularda matnga bo‘lgan qiziqishni pasaytiradi. Badiiy matnlarning murakkabligi va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha metodik yo‘riqnomalarning yetishmasligi o‘qituvchilar uchun qiyinchilik tug‘diradi. Natijada, asliy badiiy matnlarning til va madaniyatni chuqur o‘rganishdagi ulkan salohiyatidan to‘liq foydalanilmaydi. Bu esa o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, ijodiy yozish va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarining sust rivojlanishiga olib keladi.

Ushbu maqolamizda ilmiy ishimizda ko‘zlangan maqsadi ingliz tilini o‘qitishda asliy badiiy matnlar bilan ishlashning zamonaviy pedagogik texnologiyalarini (proyekтли ta’lim, interfaol o‘yinlar, raqamli vositalar, kritik fikrlash strategiyalari) tahlil qilish, ularning o‘quvchilarning til ko‘nikmalari va madaniyatlararo kompetensiyasiga ta’sirini amaliyotda sinash hamda samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat.

METODOLOGIYA

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularni qo‘llash modeli:

Guruh bilan ishlashda quyidagi zamonaviy pedagogik texnologiyalar integratsiya qilindi:

1. Projektlı ta’lim (Project-based Learning): O‘quvchilarga badiiy matn asosida ijodiy loyihalar (masalan, matnning davomini yozish, qahramonlardan birining hayotiy hikoyasini

yaratish, asar asosida qisqa sahna ko‘rinishi tayyorlash, veb-sayt yoki blog yaratish) berildi.

2. Interfaol o‘yinlar va Gamifikatsiya: Matnni tushunish, lug‘atni o‘zlashtirish va grammatikani mustahkamlash uchun Kahoot!, Quizlet, Quizizz kabi platformalarda interfaol viktorinalar va o‘yinlar tashkil etildi.

3. Raqamli vositalar va multimedia (Web 2.0 tools):

✓ Audiokitoblar va videodan foydalanish: Matnning audio variantini tinglash, asar asosida suratga olingan filmlardan parchalar ko‘rish.

✓ Onlayn lug‘atlar va kollokatsiya vositalari: Linguee, Context Reverso kabi platformalardan foydalanish.

✓ Bloglar va Wiki: O‘quvchilar o‘z tahlillarini, fikrlarini va ijodiy ishlarini onlayn bloglarda joylashtirishdi.

NATIJALAR

Ushbu tadqiqot natijalari asliy badiiy matnlar bilan ishlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini (o‘qish, yozish, gapirish) va madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirishda sezilarli darajada samarali ekanligini isbotladi. Raqamli vositalar, projektli ta‘lim va kritik fikrlash strategiyalari o‘quvchilarni matnni chuqur tahlil qilishga, o‘z fikrlarini ijodiy ifodalashga va boshqa madaniyatlarni anglashga undadi. Bu texnologiyalar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirib, o‘rganish jarayonini yanada interfaol va natijador qildi.

Nazariy yondashuvlar bilan bog‘liqlik:

Tadqiqot natijalari konstruktivistik ta‘lim nazariyasi (Piaget, Vygotsky) bilan uyg‘unlashadi, chunki o‘quvchilar passiv tinglovchi emas, balki bilimlarni mustaqil ravishda quruvchi faol ishtirokchiga aylanishadi

Amaliy ahamiyat va implikatsiyalar:

O‘zbekiston ta‘lim tizimidagi ingliz tili o‘qituvchilari va o‘quv dasturlarini tuzuvchilar quyidagi amaliy tavsiyalarni ko‘rib chiqishlari mumkin:

✓ Integratsiyalashgan darsliklar: O‘quv dasturlari va darsliklarni asliy badiiy matnlar bilan ishlashga qaratilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar elementlari bilan boyitish.

✓ O‘qituvchilarni tayyorlash: O‘qituvchilarni projektli ta‘lim, raqamli vositalar va kritik fikrlash strategiyalarini badiiy matnlar bilan ishlashda samarali qo‘llash bo‘yicha tizimli o‘qitish va malaka oshirish kurslari tashkil etish.

✓ Texnologik infratuzilmani rivojlantirish: Maktablarda zamonaviy kompyuter sinflari, internetga ulanish va kerakli dasturiy ta‘minotni ta‘minlash.

O‘qish ko‘nikmasi (Reading Comprehension):

✓ Ikkala guruhda ham badiiy matnlarni tushunishda, ayniqsa murakkab stilistik vositalar qo‘llanilgan joylarda, qiyinchiliklar kuzatildi.

✓Eksperimental guruh matnni tushunish, yashirin ma‘nolarni aniqlash va inferensiya qilishda sezilarli yaxshilanishni ko‘rsatdi.

✓Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ishlash eksperimental guruhning o‘qish

ko‘nikmasini an’anaviy usuldagi guruhdan statistik jihatdan sezilarli darajada oshirdi.

XULOSA. Ushbu tadqiqot asliy badiiy matnlar bilan ishlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ingliz tili o‘quvchilarining til ko‘nikmalarini va madaniyatlararo kompetensiyasini sezilarli darajada yaxshilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini isbotladi. Projektli ta’lim, interfaol o‘yinlar, raqamli vositalar va kritik fikrlash strategiyalari o‘quvchilarni matnni chuqur anglashga, tanqidiy tahlil qilishga, ijodiy yozishga va og‘zaki nutqda faol ishtirok etishga undaydi. Bu texnologiyalar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirib, ularni o‘rganishga faol jalb qiladi. Asliy badiiy matnlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan birgalikda qo‘llash ingliz tilini o‘qitishda yanada samaraliroq, mazmunliroq va o‘quvchilarga yo‘naltirilgan yondashuvni yaratadi, shu bilan birga ularni global dunyoda muvaffaqiyatli kommunikatorlarga aylantirishga yordam beradi. Badiiy matn ustida ishlash metodikasini takomillashtirish o‘quvchilarning tafakkurini, estetik didini va ifodali nutqini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Bu yo‘nalishda o‘qituvchidan puxta tayyorgarlik, zamonaviy metodik yondashuvlardan oqilona foydalanish va o‘quvchilar bilan interaktiv muloqot olib borish talab etiladi. Hozirgi davr zamonaviy texnologiyalar asri ekan zamon bilan hamnafas bo‘lgan holda axborot- kommunikatsiyalardan ham to‘g‘ri foydalana bilish biz bo‘lajak o‘qituvchilarning asosiy bo‘lgan vazifalaridan biridir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish badiiy matn ustida ishlash jarayonini jonlantiradi. Masalan: Multimedia vositalari yordamida asarning audiokitob yoki animatsiyalangan shaklida ko‘rsatish; Interaktiv doskadan foydalanib, klaster tuzish yoki savollarga javob yozish; Online platformalarda testlar va matnli topshiriqlarni bajartirish kabi texnologiyalardan foydalanilsa badiiy asarni tahlil qilishni takomillashtirishga samarali foyda beradi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmudov M. Bolalarning o‘quv maqsadi– ta’limni ilmiy loyihalash omili// Xalq ta’limi. –2005. –№5. –49 b.
2. Yusupova SH.J. Ona tili talimi samaradorligini oshirish va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish. Ped. Fan. Nom-di diss. - Toshkent: TPDI, 1998.
3. Abduraxmonova S. Sh. Bo‘lajak tarbiyachilarda pedagogik-madaniyatni rivojlantirishning antroposentrizm tamoyili “ТАЪЛИМ ВА ИННОВАЦИОН ТАДҚИҚОТЛАР” № 6-2, 2022. maxcyc coH ISSN 2181-1717 (E)
4. Qurbonova D. —Boshlang‘ich sinflarda badiiy asarlarni o‘qitishning zamonaviy yondashuvlaril // Ta’lim va rivojlanish. – 2021.
5. Karimova D. —Matn ustida ishlash metodikasi: nazariya va amaliyotl. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.
6. Tursunov B. —Boshlang‘ich sinflarda badiiy nutqni shakllantirish vositalaril. – Buxoro: BDU, 2021.
7. Xolboyeva M. —Badiiy adabiyot va bolalar psixologiyasil. – Toshkent: Ma’naviyat, 2023.

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)**

**PEDAGOGIKA
PEDAGOGY**

**OLIIY TA‘LIM TALABALARINING IJTIMOIIY ADAPTATSIYASI
JARAYONIDA MILLIY MENTALITETNING ILMIY-PEDAGOGIK TA‘SIRI**

Xudayberdiyeva Mohira Osimjonovna

University of Business Science

Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

[*mohirahudayberdiyeva13@gmail.com*](mailto:mohirahudayberdiyeva13@gmail.com)

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta‘lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning ijtimoiy adaptatsiyasi jarayoni milliy mentalitet omillari bilan uzviy bog‘liqlikda ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy adaptatsiyaning nazariy asoslari, milliy mentalitetning mazmuni, uning talaba shaxsining ijtimoiylashuvi va jamiyatga moslashuvdagi o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, oliy ta‘lim muhitida milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar uyg‘unligini ta‘minlash masalalari asoslab berilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy adaptatsiya, milliy mentalitet, oliy ta‘lim, ijtimoiylashuv, talaba shaxsi, pedagogik muhit.

Аннотация. В данной статье процесс социальной адаптации студентов высших учебных заведений рассматривается в тесной взаимосвязи с национальным менталитетом. В исследовании раскрываются теоретико-методологические основы социальной адаптации, сущность национального менталитета и его влияние на социализацию личности студента в условиях образовательной среды. Особое внимание уделяется анализу механизмов воздействия национальных ценностей, культурных традиций и социальных норм на формирование социальной активности, коммуникативной культуры и гражданской ответственности студентов. Обосновывается необходимость учета особенностей национального менталитета при организации образовательного процесса в системе высшего образования, а также предлагаются педагогические рекомендации по оптимизации социальной адаптации студентов.

Ключевые слова: социальная адаптация, национальный менталитет, высшее образование, социализация, личность студента, педагогическая среда.

Abstract. This article examines the process of social adaptation of higher education students in close connection with national mentality. The study reveals the theoretical and methodological foundations of social adaptation, the essence of national mentality, and its influence on the socialization of students within the educational environment. Special attention is paid to the analysis of the mechanisms through which national values, cultural traditions,

and social norms affect the development of students' social activity, communicative culture, and civic responsibility. The necessity of considering national mentality in organizing the educational process in higher education institutions is substantiated, and pedagogical recommendations aimed at optimizing students' social adaptation are proposed.

Keywords: social adaptation, national mentality, higher education, socialization, student personality, pedagogical environment.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida oliy ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining yetakchi omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Oliy ta'lim muassasalari nafaqat yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash, balki yosh avlodning ijtimoiy, ma'naviy va fuqarolik jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllanishini ta'minlash vazifasini ham bajaradi. Shu nuqtai nazardan, talabalarning ijtimoiy adaptatsiyasi muammosi zamonaviy pedagogikaning dolzarb ilmiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Talabani oliy ta'lim muhitiga moslashuvi murakkab, ko'p bosqichli va ko'p omilli jarayon bo'lib, u shaxsning individual xususiyatlari, ijtimoiy muhit va madaniy qadriyatlar bilan bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, milliy mentalitet ushbu jarayonda muhim ijtimoiy madaniy omil sifatida maydonga chiqadi. Milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'analar va tarixiy tajriba talabalarning ijtimoiy munosabatlari, muloqot madaniyati va xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy adaptatsiya tushunchasining nazariy-pedagogik asoslari Ijtimoiy adaptatsiya shaxsning mavjud ijtimoiy muhitga moslashuvi, jamiyat tomonidan belgilangan ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar va xulq-atvor andozalarini ongli ravishda o'zlashtirishi bilan bog'liq murakkab va ko'p qirrali jarayon sifatida talqin etiladi. Ushbu jarayon shaxsning ijtimoiy munosabatlar tizimiga kirib borishi, jamiyat hayotida faol ishtirok etishi hamda o'z ijtimoiy mavqeini anglab yetishi orqali namoyon bo'ladi.

Ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy adaptatsiya nafaqat tashqi muhitga moslashuv, balki shaxsning ichki psixologik holati, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy tajribasining uzviy uyg'unlashuvi sifatida baholanadi. Shu jihatdan, ijtimoiy adaptatsiya shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi hamda shaxsning ijtimoiy barqarorligi darajasini belgilaydi.

Oliy ta'lim muassasalari sharoitida ijtimoiy adaptatsiya jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki talabalik davri shaxs hayotidagi muhim o'tish bosqichi bo'lib, bu davrda yoshlar maktab muhitidan mustaqil akademik va ijtimoiy makonga o'tadi. Yangi ta'lim tizimi, pedagogik talablar, ijtimoiy munosabatlar va mas'uliyat talabani moslashuv qobiliyatini sinovdan o'tkazadi.

Pedagogik nuqtai nazardan ijtimoiy adaptatsiya talabani ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli kirib borishi, o'quv jarayonida faol ishtirok etishi, pedagoglar va tengdoshlar bilan samarali muloqot o'rnatishi orqali namoyon bo'ladi. Mazkur jarayon talabani akademik muvaffaqiyati bilan bir qatorda ijtimoiy kompetensiyalarining rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Psixologik yondashuvda ijtimoiy adaptatsiya talabani stressga bardoshliligi, o‘z o‘zini boshqarish qobiliyati va ijtimoiy vaziyatlarga moslashuvchanligi bilan bog‘liq holda izohlanadi. Ijtimoiy jihatdan moslashgan talaba o‘z fikrini erkin ifoda etadi, jamoaviy faoliyatga moyil bo‘ladi va muammoli vaziyatlarda konstruktiv yechim topishga intiladi.

Sotsiologik jihatdan esa ijtimoiy adaptatsiya talabani jamiyatda mavjud ijtimoiy rollarni o‘zlashtirishi, ijtimoiy institutlar bilan o‘zaro aloqada bo‘lishi va jamiyat tomonidan qabul qilingan me‘yorlarga muvofiq xulq-atvor namoyon etishi bilan tavsiflanadi. Bu jarayon talabani ijtimoiy faolligi, fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy mas‘uliyat hissining shakllanishiga zamin yaratadi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, ijtimoiy adaptatsiya uzluksiz va dinamik jarayon bo‘lib, u talabani individual xususiyatlari, ta’lim muhiti, ijtimoiy sharoit hamda madaniy omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, milliy mentalitet ijtimoiy adaptatsiya jarayonida muhim ijtimoiy-madaniy omil sifatida namoyon bo‘lib, talabani ijtimoiy xulq atvori, muloqot madaniyati va jamiyatga moslashuv darajasini belgilaydi.

Mazkur nazariy yondashuv maqolaning keyingi qismida milliy mentalitetning oliy ta’lim talabalarining ijtimoiy adaptatsiyasiga ta’siri bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilinadi.

Milliy mentalitet tushunchasi va uning ijtimoiy-pedagogik mohiyati

Milliy mentalitet jamiyat a’zolariga xos bo‘lgan tarixiy shakllangan dunyoqarash, tafakkur uslubi, qadriyatlar tizimi hamda xulq-atvor me‘yorlarining majmuasini ifodalaydi. U muayyan millatning tarixiy taraqqiyoti, madaniy merosi, urf-odatlar, an‘analari va ijtimoiy tajribasi asosida vujudga kelib, avloddan avlodga uzatiladigan ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Milliy mentalitet shaxsning jamiyatga munosabati, ijtimoiy xulq atvori va ijtimoiy qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda milliy mentalitet shaxs ijtimoiylashuvining muhim omillaridan biri sifatida talqin qilinadi. Chunki ta’lim va tarbiya jarayoni hech qachon madaniy-ijtimoiy kontekstdan xoli holda kechmaydi. Har bir jamiyatda tarbiyaviy ideal, shaxsga qo‘yiladigan talablar va ijtimoiy xulq me‘yorlari milliy mentalitet orqali belgilanadi. Shu bois, pedagogik jarayonda milliy mentalitetni e’tiborga olish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy-pedagogik nuqtai nazardan milliy mentalitet shaxsning ijtimoiy muhitga moslashuvi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va ijtimoiy rollarni muvaffaqiyatli bajarishida muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Talabalarning ijtimoiy faolligi, muloqot madaniyati, jamoada ishlashga bo‘lgan munosabati va mas‘uliyat hissi ko‘p jihatdan milliy mentalitetga xos qadriyatlar bilan belgilanadi. Ayniqsa, jamoaviylik, kattalarga hurmat, ijtimoiy birdamlik, o‘zaro yordam kabi jihatlar ijtimoiy-pedagogik jarayonning mazmunini boyitadi.

Oliy ta’lim muassasalarida milliy mentalitet talabani ta’lim muhitiga moslashuvi va ijtimoiy adaptatsiyasi jarayonida yetakchi omillardan biri hisoblanadi. Talaba shaxsining pedagoglar va tengdoshlar bilan o‘zaro munosabatlari, akademik va ijtimoiy faoliyatga

munosabati, shuningdek, jamiyatda qabul qilingan me‘yorlarga rioya etishi milliy mentalitet ta’siri ostida shakllanadi. Shu jihatdan, milliy mentalitet ijtimoiy adaptatsiyani qo‘llab quvvatlovchi ijtimoiy-madaniy resurs sifatida qaraladi.

Shu bilan birga, globallashuv va ta’lim tizimining modernizatsiyasi sharoitida milliy mentalitet va zamonaviy pedagogik yondashuvlar o‘rtasidagi muvozanat masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Agar ta’lim jarayonida milliy mentalitet xususiyatlari e’tibordan chetda qolsa, talabalarda ijtimoiy begonalashuv, moslashuv qiyinchiliklari yoki madaniy ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin. Aksincha, milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan pedagogik muhit talabalarning ijtimoiy faolligi va shaxsiy rivojini rag‘batlantiradi.

Demak, milliy mentalitet ijtimoiy-pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u talaba shaxsining ijtimoiy adaptatsiyasi, ijtimoiylashuvi va jamiyatga integratsiyalashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, oliy ta’lim tizimida pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishda milliy mentalitet xususiyatlarini hisobga olish ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan zarurat sifatida namoyon bo‘ladi. Oliy ta’lim muhitida ijtimoiy adaptatsiya jarayonining xususiyatlari

Oliy ta’lim muhitida ijtimoiy adaptatsiya jarayoni bir necha bosqichda kechadi. Dastlabki bosqichda talaba yangi ta’lim muhitiga moslashadi, akademik talablarni o‘zlashtiradi va ijtimoiy aloqalarni shakllantiradi. Keyingi bosqichda esa talabaning ijtimoiy faolligi, mustaqil fikrlashi va kasbiy yo‘nalishi rivojlanadi.

Milliy mentalitet ushbu jarayonlarda muhim rol o‘ynab, talabaning ijtimoiy moslashuv darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim muhitida milliy qadriyatlarga tayangan pedagogik yondashuvlar talabalarning ijtimoiy adaptatsiyasini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Milliy mentalitetning ijtimoiy adaptatsiyaga ta’sir mexanizmlari

Milliy mentalitet oliy ta’lim talabalarining ijtimoiy adaptatsiyasi jarayoniga ko‘p bosqichli va murakkab mexanizmlar orqali ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu ta’sir bevosita va bilvosita shakllarda namoyon bo‘lib, talaba shaxsining ijtimoiy xulq-atvori, muloqot madaniyati, jamiyatga moslashuvi va ijtimoiy faolligini belgilovchi omillarni o‘z ichiga oladi. Milliy mentalitetning ta’sir mexanizmlarini tahlil qilish ijtimoiy adaptatsiya jarayonining mazmunini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Birinchi navbatda, milliy mentalitet ijtimoiy adaptatsiyaga qadriyatlar tizimi orqali ta’sir etadi. Har bir jamiyatda shakllangan axloqiy me‘yorlar, ijtimoiy qarashlar va madaniy tamoyillar talabalarning xulq-atvorida namoyon bo‘ladi. Milliy qadriyatlarga tayangan talabalar ijtimoiy muhitda o‘zini erkinroq tutadi, jamoa bilan hamkorlik qilishga moyil bo‘ladi hamda jamiyat talablariga mos ravishda ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi. Bu holat ijtimoiy adaptatsiya jarayonining barqaror kechishini ta’minlaydi.

Ikkinchidan, milliy mentalitet ijtimoiy adaptatsiyaga muloqot madaniyati orqali ta’sir ko‘rsatadi. Muloqot uslubi, nutq madaniyati, o‘zaro hurmat va ijtimoiy mas’uliyat kabi jihatlar talabaning jamiyat bilan o‘zaro munosabatlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy mentalitetga xos muloqot me‘yorlari talabaning pedagoglar va tengdoshlar bilan samarali

aloqa o‘rnatishiga yordam beradi, bu esa uning ijtimoiy muhitga tezroq moslashuviga zamin yaratadi.

Uchinchidan, milliy mentalitet ijtimoiy adaptatsiyaga ijtimoiy xulq-atvor me‘yorlari orqali ta’sir etadi. Jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor andozalari talabalarning ijtimoiy vaziyatlarga munosabatini belgilaydi. Masalan, jamoaviylikka asoslangan mentalitet talabalarni ijtimoiy faol bo‘lishga, guruh bilan ishlashga va ijtimoiy mas’uliyatni his etishga undaydi. Bu esa ijtimoiy adaptatsiya jarayonini osonlashtiradi.

To‘rtinchidan, milliy mentalitet ijtimoiy adaptatsiyaga pedagogik muhit orqali bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonining milliy qadriyatlar asosida tashkil etilishi talabalarning ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlaydi. Milliy mentalitetni hisobga olgan pedagogik yondashuvlar talabalarda ijtimoiy ishonch, o‘ziga bo‘lgan ishonch va fuqarolik mas’uliyatini shakllantiradi.

Beshinchidan, milliy mentalitet ijtimoiy adaptatsiyaga psixologik barqarorlik mexanizmi orqali ta’sir qiladi. Milliy qadriyatlar va madaniy an‘analarga tayangan talabalarda ijtimoiy stresslarga bardoshlilik, o‘z-o‘zini boshqarish va ijtimoiy vaziyatlarga moslashuvchanlik kuchliroq namoyon bo‘ladi. Bu holat talabaning ijtimoiy adaptatsiyasini barqaror va uzluksiz jarayon sifatida ta’minlaydi.

Shuningdek, milliy mentalitet ijtimoiy adaptatsiyaga ijtimoiy identifikatsiya mexanizmi orqali ta’sir ko‘rsatadi. Talabaning o‘zini muayyan ijtimoiy va madaniy guruh a’zosi sifatida anglash jarayoni uning jamiyatga moslashuv darajasini belgilaydi. Kuchli ijtimoiy identifikatsiya talabaning ijtimoiy muhitga integratsiyalashuvini tezlashtiradi va ijtimoiy begonlashuvning oldini oladi.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, milliy mentalitetning ijtimoiy adaptatsiyaga ta’siri har doim ham bir xil namoyon bo‘lmaydi. Globallashuv sharoitida zamonaviy ta’lim talablari va milliy mentalitet o‘rtasida muayyan ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin. Bunday holatlarda pedagogik jarayonda muvozanatli yondashuvni ta’minlash, ya’ni milliy qadriyatlarni saqlagan holda zamonaviy ta’lim talablariga moslashish muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy mentalitetning ijtimoiy adaptatsiyaga ta’sir mexanizmlari talaba shaxsining ijtimoiylashuvi, jamiyatga moslashuvi va ijtimoiy faolligini ta’minlovchi muhim ijtimoiy pedagogik omillar majmuasini tashkil etadi. Ushbu mexanizmlarni chuqur tahlil qilish oliy ta’lim tizimida ijtimoiy adaptatsiyani samarali tashkil etish imkonini beradi.

Oliy ta’lim tizimida ijtimoiy adaptatsiyani takomillashtirish yo‘llari

Oliy ta’lim tizimida talabalarning ijtimoiy adaptatsiyasini samarali tashkil etish zamonaviy ta’limning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Talabalarning ta’lim muhitiga muvaffaqiyatli moslashuvi ularning akademik faoliyati, ijtimoiy faolligi va shaxs sifatida kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ijtimoiy adaptatsiyani takomillashtirishga qaratilgan pedagogik va tashkiliy choralarni tizimli ravishda amalga oshirish zarur.

Birinchidan, ijtimoiy adaptatsiyani takomillashtirishda ta’lim muhitini milliy va

madaniy xususiyatlarga mos holda tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Ta’lim jarayonida milliy mentalitetga xos qadriyatlar, ijtimoiy me’yorlar va madaniy an’analarni hisobga olish talabalarning ijtimoiy muhitga moslashuvini osonlashtiradi. Bunday yondashuv talabalarda ijtimoiy ishonch, jamoaga mansublik hissi va ijtimoiy barqarorlikni shakllantiradi.

Ikkinchidan, ijtimoiy moslashuvga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlarni joriy etish ijtimoiy adaptatsiyani takomillashtirishning muhim yo‘llaridan biri hisoblanadi. Talabalarning individual xususiyatlari, ijtimoiy tajribasi va psixologik holatini inobatga olgan holda tashkil etilgan ta’lim jarayoni ularning ijtimoiy moslashuvini jadallashtiradi. Ayniqsa, interaktiv metodlar, jamoaviy ishlar va muammoli vaziyatlarga asoslangan ta’lim texnologiyalari talabalarning ijtimoiy faolligini oshiradi.

Uchinchidan, talabalarning muloqot va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish ijtimoiy adaptatsiyani takomillashtirishda muhim omil hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalarida muloqot madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan treninglar, seminarlar va ijtimoiy loyihalar talabalarning jamoada ishlash, o‘z fikrini erkin ifodalash va ijtimoiy munosabatlarni samarali tashkil etish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

To‘rtinchidan, ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish talabalarning ijtimoiy adaptatsiyasini barqarorlashtiradi. Psixologik maslahat xizmatlari, adaptatsiya dasturlari va murabbiylik (tyutorlik) tizimi talabalarning stressga bardoshlilikini oshiradi hamda ijtimoiy muhitga moslashuv jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, talabalarning ijtimoiy faolligini rag‘batlantirish ijtimoiy adaptatsiyani takomillashtirishning samarali yo‘li hisoblanadi. Talabalarni jamoat ishlariga, ijtimoiy loyihalarga, madaniy-ma’rifiy tadbirlarga jalb etish ularning jamiyat bilan faol aloqada bo‘lishini ta’minlaydi. Bu jarayon talabalarda ijtimoiy mas’uliyat, fuqarolik pozitsiyasi va jamiyatga daxldorlik hissini shakllantiradi.

Shuningdek, ta’lim jarayonida integrativ yondashuvni qo‘llash ijtimoiy adaptatsiyani takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ya’ni, ta’lim, tarbiya va ijtimoiy faoliyatning uzviy bog‘liqligini ta’minlash orqali talabalarning ijtimoiy moslashuvi kompleks tarzda rivojlantiriladi. Bu holat talabaning nafaqat bilim oluvchi, balki jamiyatning faol a’zosi sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuni ta’kidlash joizki, oliy ta’lim tizimida talabalarning ijtimoiy adaptatsiyasini takomillashtirish milliy mentalitet, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va ijtimoiy qo‘llab quvvatlash mexanizmlarining uyg‘unligi asosida amalga oshirilishi lozim. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tizimli ishlar talabalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi va shaxs sifatida barkamol rivojlanishini ta’minlaydi.

Xulosa. Olib borilgan ilmiy-tahliliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim talabalarining ijtimoiy adaptatsiyasi zamonaviy ta’lim tizimining muhim va murakkab ijtimoiy-pedagogik muammolaridan biri hisoblanadi. Talabaning oliy ta’lim muhitiga muvaffaqiyatli moslashuvi uning nafaqat akademik faoliyati, balki shaxs sifatida kamol

topishi, ijtimoiy faolligi va jamiyatga integratsiyalashuvi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Tadqiqot davomida ijtimoiy adaptatsiya shaxsning ijtimoiy muhitga moslashuvi, jamiyatda qabul qilingan me‘yor va qadriyatlarni ongli ravishda o‘zlashtirishi hamda ijtimoiy munosabatlar tizimida faol ishtirok etishini ta‘minlovchi uzluksiz jarayon ekanligi asoslab berildi. Oliy ta‘lim sharoitida ushbu jarayon talabaning mustaqil hayotga qadam qo‘yishi, yangi akademik va ijtimoiy muhitga moslashuvi bilan bog‘liq holda kechadi.

Maqolada milliy mentalitet ijtimoiy adaptatsiyaning muhim ijtimoiy-madaniy omili sifatida talqin qilinib, uning talaba shaxsining ijtimoiylashuvi, xulq-atvori, muloqot madaniyati va ijtimoiy faolligiga ko‘rsatayotgan ta‘siri ochib berildi. Milliy qadriyatlar, an‘analar va ijtimoiy me‘yorlar talabalarning jamiyatga moslashuv jarayonini qo‘llab quvvatlovchi muhim resurs sifatida namoyon bo‘lishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Shuningdek, milliy mentalitetning ijtimoiy adaptatsiyaga ta‘sir mexanizmlari qadriyatlar tizimi, muloqot madaniyati, ijtimoiy xulq-atvor me‘yorlari, pedagogik muhit va psixologik barqarorlik orqali amalga oshishi aniqlandi. Ushbu mexanizmlarning uyg‘un faoliyati talabalarning ijtimoiy moslashuvini barqaror va samarali kechishini ta‘minlashi ko‘rsatib berildi.

Tadqiqot natijalari asosida oliy ta‘lim tizimida talabalarning ijtimoiy adaptatsiyasini takomillashtirish milliy mentalitet xususiyatlarini hisobga olgan holda, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari uyg‘unligida amalga oshirilishi zarurligi xulosa qilindi. Ta‘lim muhitining milliy va madaniy xususiyatlarga mos tashkil etilishi talabalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi uchun muhim shart sifatida e‘tirof etildi.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta‘lim talabalarining ijtimoiy adaptatsiyasi jarayonida milliy mentalitetni hisobga olish ta‘lim samaradorligini oshirish, talabalarning ijtimoiy faolligi va shaxsiy rivojini ta‘minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar oliy ta‘lim tizimini takomillashtirish va barkamol shaxs tarbiyasiga xizmat qiluvchi pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish uchun mustahkam nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
3. Abdurahmonov F. Ijtimoiy pedagogika asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Zunnunov A. Milliy mentalitet va tarbiya masalalari. – Toshkent: Fan, 2020.
5. Xudoyberdiyev B. Oliy ta‘limda ijtimoiylashuv jarayonlari. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
6. Mavlonova R., Raxmonqulova N. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
7. Saidahmedov N.S. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent:

O‘qituvchi, 2017.

8. G‘oziyev E. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
9. Parsons T. The Social System. – New York: Routledge, 1991.
10. Hofstede G. Culture’s Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2001.
11. Berry J.W. Immigration, Acculturation, and Adaptation. // Applied Psychology. – 1997. – Vol. 46(1). – P. 5–34.
12. UNESCO. Rethinking Education: Towards a Global Common Good? – Paris: UNESCO Publishing, 2015.

**ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ОЦЕНОЧНОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ
ПРОВЕРКИ ПРАКТИЧЕСКИХ УМЕНИЙ И КЛИНИЧЕСКОГО
МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ НА ОСНОВЕ СИМУЛЯЦИОННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ**

Абдуллаева У.У., Худойбердиев А.А.

Ташкентский государственный медицинский университет

Резюме: Современное медицинское образование стоит на пороге трансформации, движимой необходимостью гарантировать не только объем теоретических знаний выпускников, но и их безупречные практические навыки и клиническое мышление в условиях реальной клинической практики. Традиционные методы оценки, такие как устные экзамены и тесты, часто не способны адекватно измерить сложные компетенции: способность действовать в нестандартной ситуации, работать в команде, эффективно коммуницировать с пациентом и коллегами. В этом контексте симуляционные технологии, использующие манекены высокой точности, виртуальные реальности и стандартизированных пациентов, перестали быть лишь инструментом обучения, а становятся основой для принципиально новой системы объективного и стандартизированного оценивания. Данная статья посвящена анализу процесса внедрения, методологии и результативности инновационной оценочной системы, построенной на симуляционных технологиях, в образовательный процесс студентов-медиков. Целью системы является формирование комплексного, валидного и надежного инструмента для измерения практических умений и клинического мышления, что в конечном итоге направлено на повышение качества медицинской помощи и безопасности пациентов.

Ключевые слова: Медицинское образование, симуляционное обучение, объективный структурированный клинический экзамен (ОСКЭ), оценка компетенций, клиническое мышление, практические навыки, высокотехнологичные симуляторы, надежность и валидность, стандартизированные пациенты, безопасность пациентов.

Abstract: Modern medical education stands on the threshold of a transformation driven by the need to guarantee not only the breadth of theoretical knowledge among graduates but also their impeccable practical skills and clinical thinking in real-world clinical practice. Traditional assessment methods, such as oral exams and written tests,

Keywords: Medical education, simulation training, Objective Structured Clinical Examination (OSCE), competency assessment, clinical reasoning, practical skills, high-fidelity simulators, reliability and validity, standardized patients, patient safety.

Rezyume: Zamonaviy tibbiy ta'lim nafaqat bitiruvchilarning nazariy bilimlar hajmini, balki ularning haqiqiy klinik amaliyot sharoitidagi benuqson amaliy ko'nikmalari va klinik fikrlashini kafolatlash zarurati bilan hayotiy lashgan o'zgarish arafasida turibdi. Og'zaki imtihonlar va testlar kabi an'anaviy baholash usullari ko'pincha murakkab kompetensiyalarni: nostandart vaziyatlarda harakat qilish, jamoada ishlash, bemor va hamkasblar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini to'liq o'lchay olmaydi. Shu kontekstda yuqori aniqlikdagi manekenlar, virtual reallik va standartlashtirilgan bemorlardan foydalanadigan simulyatsion texnologiyalar endigina o'quv vositasi bo'lib qolmasdan, yangi, ob'ektiv va standartlashtirilgan baholash tizimining asosiga aylanmoqda. Ushbu maqola tibbiyot talabalarining ta'lim jarayoniga simulyatsion texnologiyalar asosida qurilgan innovatsion baholash tizimini joriy etish jarayoni, metodologiyasi va samaradorligini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tizimning maqsadi amaliy ko'nikmalar va klinik fikrlashni o'lchash uchun kompleks, haqqoniylik (valid) va ishonchlilik (reliabil) jihatdan mustahkam vosita yaratish bo'lib, bu oxir-oqibat tibbiy yordam sifatini va bemorlar xavfsizligini oshirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Tibbiy ta'lim, simulyatsion ta'lim, Ob'ektiv Strukturalashtirilgan Klinik Imtihon (OSKE), kompetensiyalarni baholash, klinik fikrlash, amaliy ko'nikmalar, yuqori texnologiyali simulyatorlar, ishonchlilik va haqqoniylik, standartlashtirilgan bemorlar, bemorlar xavfsizligi.

Актуальность: Внедрения инновационной оценочной системы продиктована комплексом взаимосвязанных вызовов современного здравоохранения и образования:

1. Парадигмальный сдвиг в образовании: Переход от знаниецентричной к компетентностной модели, где ключевыми становятся такие интегративные

качества, как способность к клиническому рассуждению, принятию решений, командной работе и эффективной коммуникации. 2. Обеспечение безопасности пациентов: Клинические ошибки, связанные с недостатком практического опыта у молодых специалистов, остаются глобальной проблемой. Снижение рисков для реальных пациентов путем отработки и оценки навыков в безопасной, контролируемой симуляционной среде является этическим императивом. 3. Недостатки традиционного оценивания: Устные опросы и письменные тесты оценивают преимущественно декларативные знания («что?»), но не процедурные («как?») и не условные («когда и почему?»). Они страдают от субъективности, низкой стандартизации и не моделируют реальные клинические условия.

4. Ограниченный доступ к клинической практике: Высокая нагрузка на лечебные учреждения, юридические и этические ограничения, а также неравномерность клинического опыта студентов делают затруднительным формирование единых стандартов оценки на базе реальных пациентов. 5. Требования аккредитации и лицензирования: Национальные и международные системы аккредитации медицинских вузов и программ (например, WFME) все чаще требуют доказательств сформированности практических компетенций у выпускников, что стимулирует поиск современных, объективных методов оценки.

Таким образом, разработка и внедрение стандартизированной, технологически оснащенной оценочной системы на основе симуляции является не инновацией «на будущее», а насущной необходимостью для повышения качества медицинского образования и, как следствие, уровня здравоохранения в целом.

Материалы и методы исследования: Проспективное когортное исследование с элементами внедренческого анализа и смешанными методами (количественными и качественными). Исследование проводилось на базе Центра симуляционного обучения и аккредитации крупного медицинского университета в течение трех академических лет.

Участники: В исследование были включены 320 студентов 4-6 курсов лечебного и педиатрического факультетов, 25 преподавателей-клиницистов и 15 экспертов в области медицинского образования.

Материалы и оборудование: 1. Аппаратно-программные комплексы:

Высокоточные интерактивные манекены-симуляторы пациента (SimMan 3G, Caesar, др.) для отработки неотложных состояний.

Тренажеры для отработки конкретных навыков: лапароскопические симуляторы (LapSim), симуляторы для Эндоскопии, УЗИ-тренажеры. Системы виртуальной реальности для анатомии и хирургических процедур. Стандартизированные пациенты (СП) — специально обученные актеры. Системы видео- и аудиомониторинга для записи и последующего разбора. 2. Инструментарий для оценки: Чек-листы (стандартизированные контрольные списки) для оценки

технических навыков (например, алгоритм СЛР, наложение швов). Каждый пункт — бинарная оценка («выполнено/не выполнено»). Глобальные рейтинговые шкалы (GRS) для оценки нефункционных навыков: клиническое мышление, коммуникация, профессиональное поведение, командная работа. Используется 5-7 бальная шкала с поведенческими якорями. Метод «мышления вслух» (Think Aloud Protocol) для анализа хода клинического рассуждения студента во время решения кейса.

Опросники обратной связи для студентов и преподавателей (шкала Лайкерта, открытые вопросы).

1. Разработка оценочной системы: Анализ потребностей: Проведен фокус-группы с преподавателями и анализ инцидентов для определения ключевых компетенций и слабых мест в подготовке.

2. Создание банка клинических сценариев: Разработано 40 стандартизированных сценариев различной сложности (от простого навыка до комплексного случая в отделении реанимации). Каждый сценарий включал: описание случая, задачи для студента, чек-листы для навыков, GRS для нефункционных компетенций, ключевые точки для оценки клинического мышления.

3. Обучение экспертов-оценщиков: Проведены тренинги для преподавателей по использованию чек-листов и GRS, калибровка оценок для минимизации субъективности.

4. Пилотное тестирование: Апробация сценариев и инструментов оценки на малой группе студентов с последующей корректировкой.

Внедрение и процедура оценки: Основной формой итоговой оценки был модифицированный Объективный Структурированный Клинический Экзамен (ОСКЭ). Экзамен состоял из 12 станций (5 — технические навыки на тренажерах, 4 — работа со стандартизированным пациентом, 3 — решение кейсов на высокоточном симуляторе в составе команды). На каждой станции работа студента оценивалась независимым экспертом по стандартным бланкам. Длительность станции — 10-15 минут.

Сбор и анализ данных: Количественный анализ: Определена надежность системы (внутренняя согласованность — альфа-Кронбаха для станций; надежность межэкспертной оценки — коэффициент корреляции). Оценка валидности (содержательной — через экспертный анализ сценариев; конструктивной — путем сравнения результатов ОСКЭ с академической успеваемостью и оценками в клинических ординаторах; дискриминантной — способность различать студентов разных курсов). Качественный анализ: Тематический анализ открытых ответов в опросниках и транскриптов «мышления вслух» для выявления тем, связанных с принятием клинических решений. Сравнительный анализ: Сравнение результатов

итоговой аттестации группы, прошедшей оценку через новую систему, с контрольной группой, оценивавшейся традиционно, по показателям последующей успешности в первичной аккредитации.

Результаты и обсуждение: 1. Техническая реализация и приемлемость: Система была успешно внедрена. Опрос показал высокий уровень принятия технологии: 92% студентов отметили, что экзамен воспринимается как более справедливый и приближенный к реальности, чем традиционный. 88% преподавателей признали, что новая система дает более полную картину о подготовке студента.

2. Психометрические характеристики системы: Надежность: Коэффициент альфа-Кронбаха для всего экзамена (12 станций) составил 0.87, что свидетельствует о высокой внутренней согласованности. Межэкспертная надежность (коэффициент корреляции между оценками двух независимых экспертов на одной станции) в среднем равнялась 0.79, что является отличным показателем. Валидность: Содержательная: Экспертная группа подтвердила, что сценарии охватывают более 95% ключевых практических компетенций, заявленных в образовательных стандартах. Конструктивная: Обнаружена умеренная положительная корреляция между общим баллом ОСКЭ и средним академическим баллом ($r=0.52$, $p<0.01$), что указывает на связь с базовыми знаниями. Более сильная корреляция выявлена с оценками в последующей первичной аккредитации ($r=0.71$, $p<0.001$), что подтверждает прогностическую валидность. Дискриминантная: Статистически значимые различия ($p<0.05$) были выявлены между средними баллами студентов 4-го, 5-го и 6-го курсов, что демонстрирует способность системы различать уровень подготовки. 3. Выявление дефицитов компетенций: Система позволила выявить системные слабые места в подготовке, незаметные при традиционном экзамене:

Клиническое мышление: У 40% студентов обнаружены трудности с выдвижением дифференциального диагноза при неочевидной презентации симптомов. Анализ «мышления вслух» показал склонность к «закостенению» — остановке на первом вероятном диагнозе без дальнейшего поиска. Нефрикционные навыки: Низкие баллы по шкалам «Коммуникация с пациентом в стрессе» и «Распределение ролей в команде» у 35% студентов, даже при хорошем выполнении технических манипуляций.

Работа с данными: Частые ошибки в интерпретации смоделированных данных мониторов или лабораторных анализов.

Внедренная инновационная оценочная система доказала свою эффективность, надежность и валидность в качестве инструмента комплексной оценки. Полученные результаты позволяют сделать несколько ключевых выводов:

1. Симуляция как «золотой стандарт» для оценки практики: Система устранила главный недостаток традиционных методов — разрыв между знанием и

действием. Она позволила оценить не «знает ли студент», а «умеет ли он применять знание» в динамичной, приближенной к реальности среде. Это соответствует принципам оценки «по исполнению» (performance-based assessment).

2. Объективизация и стандартизация: Использование чек-листов и обученных экспертов значительно снизило уровень субъективности. Каждый студент сталкивается с одинаковыми условиями и критериями, что повышает справедливость экзамена. Высокие показатели надежности подтверждают воспроизводимость результатов.

3. Формирующий потенциал: В отличие от итогового экзамена, система имеет мощный формирующий (обучающий) компонент. Непосредственная видеообратная связь, структурированный дебрифинг после сценария позволяют студенту не просто получить оценку, а понять свои ошибки и отработать их. Выявленные дефициты (клиническое мышление, коммуникация) стали основой для корректировки учебных программ — внедрения дополнительных модулей по клиническому рассуждению и коммуникативным тренингам.

4. Вызовы и ограничения: Высокая стоимость: Закупка и обслуживание высокотехнологичного оборудования, оплата труда стандартизированных пациентов и экспертов требуют значительных финансовых вложений. Ресурсоемкость: Подготовка одного цикла ОСКЭ для потока студентов требует колоссальных временных и человеческих ресурсов. «Симуляционный разрыв»: Несмотря на высокий реализм, симуляция не может полностью воспроизвести эмоциональный контекст, неопределенность и многозадачность работы с реальным пациентом. Это требует осторожности при экстраполяции результатов на реальную клиническую практику.

Риск «натаскивания»: Существует риск, что студенты начнут готовиться к конкретным сценариям, а не развивать гибкое клиническое мышление. Это требует постоянного обновления и расширения банка кейсов.

5. Будущее направления: Развитие системы видится в интеграции искусственным интеллектом (ИИ). ИИ-алгоритмы могут анализировать видео выполнения процедур, отслеживать последовательность действий и даже оценивать паттерны клинического решения по данным журналов действий на симуляторе, обеспечивая еще более детальную и непрерывную оценку без постоянного присутствия эксперта.

В заключении хочется сказать что, внедрение инновационной оценочной системы на основе симуляционных технологий представляет собой значительный шаг вперед в медицинском образовании. Она обеспечивает комплексную, объективную и стандартизированную оценку практических умений и клинического мышления, напрямую влияя на качество подготовки будущих врачей и безопасность пациентов. Несмотря на существующие вызовы, связанные с ресурсами, доказанные

преимущества системы делают ее не просто желательной, а необходимой компонентой современной программы подготовки медицинских кадров.

Список литературы:

1. Boulet, J. R., & Durning, S. J. (2019). What we measure ... and what we should measure in medical education. *Medical Education**, 53(1), 86–94.
2. Cook, D. A., Hatala, R., Brydges, R., et al. (2011). Technology-enhanced simulation for health professions education: a systematic review and meta-analysis. *JAMA**, 306(9), 978-988.
3. Daminov, B. T., & Muminov, D. K. (2021). Role of the PCSF scale for patients with Postcovid Syndrome. *The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research*, 3(7), 92-98.
4. Epstein, R. M., & Hundert, E. M. (2002). Defining and assessing professional competence. *JAMA**, 287(2), 226-235.
5. Gaba, D. M. (2004). The future vision of simulation in health care. *Quality and Safety in Health Care**, 13(Suppl 1), i2-i10.
6. Gormley, G., & Sterling, M. (2017). Summative OSCEs in undergraduate medical education. *The Ulster Medical Journal**, 86(2), 76–80.
7. Harden, R. M., & Gleeson, F. A. (1979). Assessment of clinical competence using an objective structured clinical examination (OSCE). *Medical Education**, 13(1), 41-54.
8. Issenberg, S. B., McGaghie, W. C., Petrusa, E. R., Lee Gordon, D., & Scalese, R. J. (2005). Features and uses of high-fidelity medical simulations that lead to effective learning: a BEME systematic review. *Medical Teacher**, 27(1), 10-28.
9. Mamatmusaeva, N., Tillaeva, U., Daminov, B., Saidkhodjaeva, S., Iskandarov, M., Malyugina, O., ... & Ponomarev, A. (2021). Biocompatibility as an important component of dental materials. *Journal of Biomimetics, Biomaterials and Biomedical Engineering*, 53, 31-39.
10. McGaghie, W. C., Issenberg, S. B., Barsuk, J. H., & Wayne, D. B. (2014). A critical review of simulation-based mastery learning with translational outcomes. *Medical Education**, 48(4), 375-385.
11. Norcini, J., Anderson, B., Bollela, V., et al. (2011). Criteria for good assessment: Consensus statement and recommendations from the Ottawa 2010 Conference. *Medical Teacher**, 33(3), 206-214.
12. Watson, K., & Wright, A. (2018). Simulation as part of a blended learning approach to teaching clinical reasoning. *The Clinical Teacher**, 15(3), 218-222.
13. World Federation for Medical Education (WFME). (2020). *Basic Medical Education WFME Global Standards for Quality Improvement**. Copenhagen: WFME Office.

14. Зиновьев, В.А., Гришкин, С.А., Попов, С.В. (2022). Объективный структурированный клинический экзамен как инструмент итоговой аттестации выпускников медицинских вузов: методические аспекты. Медицинское образование и профессиональное развитие*, 13(1), 55-67.

15. Морозов, Д.С., Куликов, А.Н. (2021). Валидация оценочных чек-листов для симуляционного экзамена по неотложной медицине. Проблемы стандартизации в здравоохранении*, (5-6), 24-30.

KASBGA YO‘NALTIRISHNING TASHKILIY VA METODIK XUSUSIYATLARI (G‘ARB MAMLAKATLARIDAGI AMALIYOTLAR)

Qodirova Nilufar Abdusattor qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

E-mail: milion.1993@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada rivojlangan mamlakatlarda kasb-hunarga yo‘naltirish tizimini o‘rganish maqsadida AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya, Fransiya, Yaponiya va Rossiya Federatsiyasi tajribalari tahlil qilingan. Xorijiy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, ularda nazariy bilimlarning amaliyot bilan bog‘liqlikda olib borilishiga katta e‘tibor qaratiladi. Xususan, o‘quvchilarning o‘zlarini kasb-hunar faoliyatida sinab ko‘rishlari va shu asosda qaror qabul qilishlari uchun bir qator imkoniyatlar yaratilgan.

Kalit so‘zlar: AQSH, Kanada, Buyuk Britaniya, Fransiya, Yaponiya, Rossiya, ta‘lim-tarbiya, kasbiy axborot, mehnat, qiziqish, qobilyat, qadriyat, shaxsiy xarakter, layoqat

Аннотация: В данной статье анализируется опыт США, Канады, Великобритании, Франции, Японии и Российской Федерации с целью изучения системы профориентации в развитых странах. Зарубежный опыт показывает, что в этих странах уделяется большое внимание связи теоретических знаний с практикой. В частности, создается ряд возможностей для студентов попробовать себя в профессиональной деятельности и принимать решения на этой основе.

Ключевые слова: США, Канада, Великобритания, Франция, Япония, Россия, образование, профессиональная информация, работа, интерес, способности, ценность, личные качества, компетентность.

Abstract: This article analyzes the experiences of the USA, Canada, Great Britain, France, Japan and the Russian Federation in order to study the system of career guidance in developed countries. Foreign experiences show that they pay great attention to the connection of theoretical knowledge with practice. In particular, a number of opportunities are created for students to try themselves in professional activities and make decisions on this basis.

Keywords: USA, Canada, Great Britain, France, Japan, Russia, education, professional information, work, interest, ability, value, personal character, competence.

Rivojlangan g‘arb mamlakatlarida yoshlar o‘rtasida kasbga yo‘naltirish ishlariga davlatning ijtimoiy, iqtisodiy siyosatining muhim qismi sifatida qaraladi. Bu Yevropa ijtimoiy tashkiloti, Xalqaro mehnatni tashkil qilish tashkilotining 142-sonli “Ijtimoiy resurslarini rivojlantirish sohasida kasbga yo‘naltirish va kasbiy tayyorgarlik to‘g‘risida” (Jeneva, 23.06.1975y) va Xalqaro Mehnat Tashkilotining 150-son “Inson resurslarini rivojlantirish sohasida kasbga yo‘naltirish va kasbiy tayyorgarlik to‘g‘risida”gi (Jeneva, 23.06.1975y) Tavsiyasi kabi bir qator hujjatlarda o‘zaksini topgan. Shuningdek kasbga yo‘naltirish borasida milliy Qonunlar (masalan 1989 yili kasbga yo‘naltirish haqidagi fransuz Qonuni) ham mavjud. Deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarda kasbga yo‘naltirish ham mavjud. Deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarda kasbga yo‘naltirishga kasbiy va geografik yaxlitlikni ta‘minlovchi ishchi kuchi sifatini oshirishning muhim instrument sifatida qaraladi. Bu esa bugungi globallashtirilgan dunyoda iqtisodiyotni rivojlantirishning muxim shartlaridan biridir.

G‘arb mamlakatlarida o‘quvchi-yoshlarni kasbga yo‘naltirish tizimli modelga asoslangan. Yoshlarni kasbga yo‘naltirish va ish bilan ta‘minlash yaxlit majmuaning tarkibiy bo‘lagi bo‘lib, uning tarkibiga kasbiy axborot, kasbiy maslahat va tavsiya, kasbiy tanlanish va kasb tanlash, birlamchi ishga joylashtirish va mehnat jarayoniga moslashish choralari kiradi. Umumiy qilib aytganda “O‘tish xizmatlari” degan atama bilan ataladi.

Bir guruh kasbga yo‘naltirish muammolari bilan shug‘ullanuvchi nazariyotchilar fikricha, “o‘tish xizmatlari” majmualiy tizimi ideal ko‘rinishida to‘g‘ri yoshlarni umumta‘lim maktabidan KHKlariga, keyingi bosqichda esa kasbiy faoliyatga o‘tishda xizmatga yo‘naltirilgan ko‘p bosqichli harakatlar majmui bo‘lishi lozim. Ta‘lim tizimi mehnat va bandlikka xizmat qilish organlari hamda “O‘tish xizmatlari” faoliyatining barcha bosqichlarida uzviy hamkorlik olib borishi lozim.

Kasbga yo‘nalish ishining tashkiliy tuzilishi jihatidan turlicha yodashuvlarga qaramasdan, ta‘lim tizimining turli muassasalari davlat va xususiy agentliklar bilan birgalikda o‘quvchi-yoshlarni kasbga yo‘naltirish va ishga joylashtirish tashkiliy tuzilmasining asosiy elementlarini tashkil qilishi barcha rivojlangan mamlakatlarga xos.

AQSHda kasbga yo‘naltirish. AQSH kasbga yo‘nalish tizimining tashkiliy tuzilmasi yuqori darajada markazlashmaganlik bilan xarakterlanadi. Davlat organlari – Mehnat vazirligi, Sog‘liqni saqlash Vazirligi, Ta‘lim va ijtimoiy xizmat vazirligi asosan qonun chiqaruvchi vazifasini bajaradi va tavsiyalar beradi, moliyalashtirish maslalarini federal darajada muvofiqlashtiradi. Yoshlarni kasbga yo‘naltirish va ishga joylashtirishga rahbarlik qilish ishida alohida shtatlar darajasida ta‘lim bo‘limlariga ega bo‘lgan bandlik markazlari asosiy rol o‘ynaydi. Ular 1994 yildagi The School-to-Work Opportunities Act kabi qonunchilik tashabbuslarini tatbiq qiladilar, One Stop Career Centers dasturlari faoliyatini yaratadilar va tashkil qiladilar.

Kanadada kasbga yo‘naltirish. Kanada kasbga yo‘naltirish tizimini tashkil qilishda qiziqarli tajribaga ega. Aynan Kanadada kasbiy maslahatning nihoyatda kuchli ilmiy maktabi yuzaga keldi. Ushbu maktab liderlari (D.Tiedeman, R.V.Peavy, A.Collin, R.A.Young va b.), birinchilardan bo‘lib hozirgi zamon iqtisodiy sharoitda kadrlarni kasbiy tayyorlashga yangicha yondashuv zarurligini anglab yetdilar. Ular kasblarning “hayoti davomiyligi” qisqarib borishi, avval egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar tezda eskirib qolayotganligi kabi vaziyatlarga birmuncha erta duch keldilar va ommaviy, turli darajadagi aholining ehtiyojlariga javob beruvchi, moslashgan kasb tanlashda, faoliyat sohasini o‘zgartirishda, qayta tayyorlanishda yordamchi bo‘ladigan tizimni joriy qilish zaruriyat tug‘ildi. Zamonaviy sharoitlarda umumta’lim muassasalari faqatgina o‘z kuchi bilan talab darajasida kasbga yo‘naltirish – yoshlarga turli-tuman kasb-hunarlar, yangi kasblar, ulardan qay birisiga bugun ehtiyoj katta ekanligi, qanday qilib biron kasb-hunar uchun zaruriy maxsus tayyorgarlini olish mumkinligi haqida aniq tasavvur berishga qodir emas.

jihatidan yangi darajaga olib chiqdi.

Buyuk Britaniyada kasbga yo‘naltirish. Ta’lim va fan vazirligi, Bandlik masalalari bo‘yicha Vazirlik kabi davlat organlari Buyuk Britaniyada kasbga yo‘naltirishga umumiy rahbarlik qiluvchi organlar bo‘lib, ular keng tarmoqli mahalliy agentliklar, markazlar va byurolar tizimiga ega. Ko‘rinib turibdiki, bu yerda yoshlarni kasbga yo‘naltirish idoralararo vazifa sifatida tushuniladi.

Britaniya kasb ta’limi va maktab kasbga yo‘naltirish ishi 1964 yilda qabul qilingan ishlab chiqarish ta’limi to‘g‘risidagi Qonun (Industrial Training Act) asosida tashkil qilingan. Ushbu Qonun davlatning kasbiy tayyorgarlik masalalarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri, bevosita ishtirokining ilk bosqichi bo‘ldi va 1960 yillarda kerakliligi shubha ostiga olingan davlat kasbiy tayyorgarlik markazlari mavqeini mustahkamladi.

Fransiyada kasbga yo‘naltirish. Fransiyada maktab o‘quvchilar bilan kasbga yo‘naltirish ishlarini tashkil qilishni kuzatar ekanmiz, fransuz umumiy va kasbiy ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish lozim. Fransuz ta’lim tizimi bolalarni ijtimoiy va mulkiy belgilariga ko‘ra, tabaqalashtirish (ikki yo‘lak konspsiyasi)ga asoslangan. Amalga oshirilgan bir qator islohotlarga qaramay, fransuz umuta’lim maktabi strukturasi umumiy o‘rta ta’limda tengsizlik yo‘nalishini saqlab qoldi. Hozirgacha turli tipdagi, bolalarga turlicha tayyorgarlik beruvchi maktablar mavjud. Bu hol ko‘p jihatdan Fransiya o‘quvchilarini kasbga yo‘naltirish tizimining o‘ziga xosligi, uning mazmuni va amaliyotga tadbiiq etilishini belgilaydi.

Yaponiyada kasbga yo‘naltirish. Yaponiyada kasbga yo‘naltirishning yuzaga kelishi va rivojlanishi mamlakatda ikkinchi jahon urushidan keyingi chuqur ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy islohotlar davriga to‘g‘ri keladi.

Kapitalizm paydo bo‘lishining boshida “Hayotiy yollanish” g‘oyasi hukm surib, bu g‘oya hech qanday rag‘batlantirishsiz mas’uliyat va majburiyatni birinchi o‘ringa qo‘yar,

o‘g‘il otadan mulk bilan birga ota kasbini ham meros qilar edi. Bir tarafdin ishlal chiqarishning jadal rivojlanishi, ta‘lim darajasi va ishchining tayyorgarligiga ko‘ra, haq to‘lanishi, ikkinchi tarafdin o‘ziga ishonch, individual muvaffaqiyat qozonishga intilishning uyg‘onishi yuqoridagi sarqitlarni chetga sura boshladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumaev U.S. O‘smirlarda kasb tanlashga munosabat tizimi shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Dis. ... psixologiya.fan.nom. – Toshkent: TDPU, 2004. – 176 b.
2. Bepalko V.P., Tatur Yu.G. Sistemno-metodicheskoe obespechenie uchebno-vospitatelnogo protsessa podgotovki spetsialistov. – M.: Vysshaya shkola, 1988. – 144 s.
3. Voronin N.T. Professionalnaya orientatsiya shkolnikov. – Yaroslavl: YaGPI, 1987. – 155 s.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

A TECHNOLOGICAL SYSTEM FOR DEVELOPING HIGH SCHOOL STUDENTS' SPEAKING COMPETENCE BASED ON FLIPPED-CLASSROOM TECHNOLOGY

Tojiyeva Matluba Mahmud qizi

Navoi State University

3rd year foundation doctoral student

English teacher of NIU in Navoi

(matlubatojiyeva92@gmail.com)

+998-91-333-30-01

Abstract

Flipped instruction challenges the notion that learning is confined to the classroom.

It is a new approach to teaching in language pedagogy, as in other fields.

The present study aimed to ascertain student teachers' perspectives on flipped instruction and a flipped instruction-based syllabus designed specifically for developing speaking skills. The current study used a qualitative method to collect data. A structured written interview technique and student teachers' response papers were used to collect their perspectives on flipped instruction and the Oral Communication Skills I course based on flipped instruction.

The results showed that the student teachers had positive attitudes towards flipped instruction, which was a new concept for them. The results also indicated that the student teachers were satisfied with the flipped instruction and the flipped syllabus, which were specifically designed for the course. Furthermore, student teachers believed that flipped instruction was effective in preparing them for lessons and speaking activities carried out during class time.

Keywords: Flipped instruction, speaking skills, English language teaching, blended learning, student teachers

Аннотация

Перевёрнутое обучение (flipped instruction) ставит под сомнение представление о том, что обучение ограничивается рамками классной аудитории. Это новый подход к преподаванию в языковой педагогике, как и в других областях. Целью данного исследования было выявить взгляды будущих учителей на перевёрнутое обучение и учебный план, основанный на перевёрнутом обучении и специально разработанный для развития навыков говорения. В исследовании для сбора данных использовался качественный метод. Для выявления их мнений о

перевёрнутом обучении и курсе «Oral Communication Skills I», основанном на перевёрнутом обучении, применялись структурированное письменное интервью и письменные ответы студентов.

Результаты показали, что будущие учителя продемонстрировали положительное отношение к перевёрнутому обучению, которое являлось для них новым понятием. Результаты также свидетельствуют о том, что они были удовлетворены перевёрнутым обучением и перевёрнутым учебным планом, специально разработанными для данного курса. Кроме того, будущие учителя считали, что перевёрнутое обучение эффективно помогает им готовиться к занятиям и речевым видам деятельности, выполняемым в ходе аудиторных занятий.

Ключевые слова: перевёрнутое обучение, навыки говорения, преподавание английского языка, смешанное обучение, будущие учителя

1. Introduction

Today, being able to speak a language is considered an essential part of language proficiency (Ur, 1996), and thus speaking is seen as more important than other skills such as listening, reading and writing in second language learning (Egan, 1999; Ur, 1996). As an important component of language, speaking skills play a significant role in language use.

In general, speaking skills can be defined as 'the process of building and sharing meaning through the use of verbal and non-verbal symbols in a variety of contexts' (Chaney & Burke, 1998, p. 13). Despite the major importance of speaking skills, they have been neglected in schools and universities (Egan, 1999). Moreover, teaching speaking remains challenging for many teachers (Burns, 2012). Various reasons for the neglect of speaking skills in foreign language classrooms can be found in the related literature. According to Ur (1996), speaking skills are neglected due to teachers focusing on other skills and the difficulty of designing and administering speaking activities. Shumin (2002) states that the difficulty of speaking a language is the reason for ignoring speaking skills.

According to Dörnyei (2005), anxiety and motivational factors are the reasons for this. Yılmaz Yakışık (2012) mentions the lack of testing and evaluation of speaking skills as another reason. In the Turkish context of English as a foreign language (EFL), language teachers often neglect teaching speaking skills. According to Özsevik (2010), English language teachers' own speaking deficiencies are one of the reasons for neglecting the speaking skill. Additionally, Özkan (2013) highlights the limited teaching hours within the academic year and the time devoted to preparing and administering speaking tasks in language classrooms. Additionally, Kırkgöz (2008) suggests that teachers' transmission-based educational culture and large classroom sizes are reasons for the lack of communicative activities in foreign language classrooms. As there are various reasons for

neglecting teaching speaking skills, an alternative instructional approach may enhance speaking instruction in language classrooms. In recent years, Flipped Instruction has been emphasised alongside Blended Learning, Distance Education and Computer Assisted Language Learning.

In a flipped classroom, students have control over 'time, place, path and/or pace' during their learning (Staker and Horn, 2012).). Moreover, they actively participate in the process (Arfstrom, Hamdan, Knight and Knight, 2013). However, flipped learning differs from distance learning and e-learning.

While in distance learning and e-learning students learn the content completely online, in flipped learning students deliver the learning materials or video lectures online and spend classroom hours providing feedback and collaborating with the teacher and peers. Flipping the classroom reinforces the idea that learning is not restricted to 'brick-and-mortar' establishments (Staker and Horn, 2012).

A simple yet clear definition is provided by Lage, Platt and Treglia (2000, p. 32): 'Inverting the classroom means that events that have traditionally taken place inside the classroom now take place outside the classroom, and vice versa'.

Sams (2011), one of the founders of the flipped classroom, asserts that there is no one way to implement it. One can flip the classroom partly or in its entirety. The main idea of flipping the classroom is that all active learning should take place during classroom hours, while passive learning can take place at home or wherever the student wishes. As can be seen from this, flipped learning has its roots in social constructivism. As Bergman and Sams (2012) state, active learning plays a key role in the flipped classroom. Teachers and peers collaborate during the active learning process. According to Lambert (2013), flipped learning is an evolution of blended learning, and it is continuously evolving due to the needs of educators and students (Sams, 2011). The flipped classroom model provides flexibility for teachers and students to tailor the curriculum and spend class time on production activities (Bergman and Sams, 2012).). As the flipped classroom model provides positive opportunities, it has been used in various fields. Examining the related literature reveals that the flipped classroom approach has been successfully implemented in various contexts, including science (Bergman & Sams, 2012), mathematics (Fulton, 2013; Johnson, 2007), language arts (Fulton, 2013; Ullman, 2013), and higher education settings with pharmaceutical students (Ryan, 2013), statistics students (Strayer, 2007), and cinema and TV arts students (Enfield, 2013).

As a recent instructional model, the flipped classroom provides learners with new and innovative ways of learning. Flipping the classroom allows students to engage in more interactive learning. In contrast to the traditional lecture-based model, flipped instruction reverses the content and homework. Consequently, class time is spent on more interactive and productive activities. Speaking skills, a productive skill, are fostered through practice, and the nature of flipped instruction provides more opportunities for practice and

production to language learners. In this respect, the current research is significant in providing an alternative approach. When Turkey's situation is considered as an EFL context, flipped instruction may provide more opportunities to develop language learners' speaking skills. This research aims to ascertain pre-service English language teachers' attitudes towards a flipped instruction-based syllabus for the Oral Communication Skills I course.

2. Methods

This study used a qualitative approach to collect the data. Data were collected at the beginning of the autumn term in 2014-15. A structured written interview technique was used to collect student teachers' perspectives on flipped instruction and the Oral Communication Skills I course based on flipped instruction. Considering Turkey as an EFL context, language learners do not have frequent opportunities to improve their speaking skills in English. As classroom hours are generally spent teaching the structure of English and other skills such as reading and writing, speaking skills are neglected in language classrooms. Related research shows that language learners are not fully capable of speaking in the target language (Demirel, 2004; Paker, 2012). The participants are pre-service English Language Teaching Department student teachers in their first year at Gazi University's ELT department. The participants consist of 23 students, 20 of whom are female and 3 of whom are male.

3. Results and discussion

Qualitative data include the student teachers' interviews. The researcher created 21 positive and negative themes to categorise and analyse the qualitative data using latent content analysis. These themes consist of 17 positive and 4 negative themes. These themes were created based on the student teachers' responses to the interview questions. The qualitative data also include 23 written structured interviews with seven open-ended questions.

Students in the experimental group think that flipped instruction is effective in preparing them for lessons and speaking activities carried out in class.

Students in the experimental group think that flipped instruction is effective in preparing them for lessons and speaking activities carried out in class. They also believe that studying the learning materials beforehand provides prior knowledge of the topic, making them more willing to participate in speaking activities. Another significant result is that students are satisfied with having time for productive speaking activities. This means that they do not have to cover learning materials in class. Finally, all the student teachers have positive attitudes towards flipped instruction and the Oral Communication Skills I course based on flipped instruction.

4. Conclusion

Qualitative data were collected to answer the research question of the study. The results are presented in detail in the findings section. The findings show that the student

teachers have positive attitudes towards flipped instruction, which is a new concept for them. Despite having no prior knowledge of the instruction or how to use it, the student teachers found the procedures easy to understand. According to the student teachers' responses to the individual interviews, positive and negative themes were created. These themes included 17 positive and 4 negative ones. The results indicate that student teachers are satisfied with the flipped instruction and syllabus, which are specifically designed for the Oral Communication Skills I course. Furthermore, student teachers believe that flipped instruction effectively prepares them for lessons and speaking activities carried out in class. They also believe that studying the learning materials beforehand provides prior knowledge of the topic and makes them more willing to speak during speaking activities. Another significant result is that student teachers are satisfied with having time for productive speaking activities. The syllabus was designed to be theme-based and includes pedagogical tasks to enrich class time and make student teachers more competent English speakers. As the syllabus contains these tasks, student teachers have the opportunity to use class time effectively to develop their speaking skills.

These tasks cover various speaking activities, giving each student teacher a chance to use language. These tasks are carried out through pair work, group work, games, drama and role-play. As mentioned in the literature review section, student-centred learning theories emphasise the importance of active learning, whereby student teachers actively construct their own learning (Tétreault, 2006; Vygotsky, 1978). In addition, the syllabus was designed to develop student teachers' speaking skills in collaboration with other skills, such as reading, writing and listening. The findings reveal that nearly all of the student teachers in the experimental group have positive perceptions of flipped instruction. In conclusion, the data from the study reveal that student teachers have positive attitudes towards flipped instruction, which is a relatively new concept for them.

References

1. Bergmann, J., & Sams, A. (2012). Flip your classroom: Reach every student in every class everyday. Alexandria, VA: International Society for Technology in Education.
2. Burns, A. (2012). A holistic approach to teaching speaking in the language classroom. Paper presented at Linguistic Symposium, University of Stockholm, Stockholm.
3. Chaney, A.L., & Burke, T. L. (1998). Teaching oral communication in grades K-8. Boston: Allyn & Bacon.
4. Demirel, Ö. (2004). Yabancı Dil Öğretimi. Ankara: Pegem Akademi.
5. Dörnyei, Z. (2005). The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
6. Egan, K. B. (1999). Speaking: A critical skill and a challenge. CALICO Journal, 16, 277-293.

7. Enfield, J. (2013). Looking at the impact of the Flipped Classroom Model of instruction on Undergraduate multimedia students at CSUN. *TechTrends*, 57(6), 14-27.
8. Fulton, K. (2013). Byron’s flipped classrooms. Retrieved July 10, 2015, from: <http://www.aasa.org/content.aspx?id=27488>.
9. Hamdan, N., Mcknight, P., Mcknight, K., & Arfstrom, K. (2013). A review of flipped learning. Pearson and George Mason. Retrieved July 10, 2015, from: http://www.flippedlearning.org/cms/lib07/VA01923112/Centricity/Domain/41/WhitePaper_FlippedLearning.pdf.
10. Jhonson, B. G. (2013). Student perceptions of the flipped classroom. Master of Arts Thesis, The college of Graduate Studies of The University of British Columbia, Okanagan.
11. Kırkgöz, Y. (2008). A case study of teachers’ implementation of curriculum innovation in English language teaching in Turkish primary education. *Teaching and Teacher Education*, 24(7), 1859–75.
12. Lage, M. J., Platt, G. J., & Treglia, M. (2000). Inverting the classroom: A gateway to creating an inclusive learning environment. *The Journal of Economic Education*, 31(1), 30-43.
13. Lambert, C. (2013). Twilight of the lecture. *Harvard Magazine*, 23-27.
14. Özkan, M. (2011). Effects of Social Constructivist Virtual Learning Environments on Speaking Skills from the Perspective of University Students. Master of Arts Thesis, Institute of educational sciences of Çukurova University, Adana.
15. Ozsevik, Z. (2010). The use of communicative language teaching (CLT): Turkish EFL teachers’ perceived difficulties in implementing CLT in Turkey. Master of Arts Thesis, University of Illinois, Urbana, Illinois.
16. Paker, T. (2012). Türkiye’de Neden Yabancı Dil (İngilizce) Öğretmiyoruz ve Neden Öğrencilerimiz İletişim Kurabilecek Düzeyde İngilizce Öğrenemiyor? *Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 89-94.
17. Ryan, B. (2013). Flipping over: Student-centered learning and assessment. *Journal of Perspectives in Applied Academic Practice*, 1(2), 30-39.
18. Shumin, K. (2002). Factors to consider: developing adult EFL students’ speaking abilities. In Richards, J. C. & Renandya, W. A. (Eds.), *Methodology in language teaching - An anthology of current practices* (pp. 201-211). Cambridge: Cambridge University.
19. Staker, H., & Horn, M. B. (2012). Classifying K-12 blended learning. Retrieved April 13 2015 from: http://brokersofexpertise.net/cognoti/content/file/resources/documents/13/1319d4c9/1319d4c97e8faaa11702c08691abc208dcdad43f/downloadedfile_615801220563

20. Strayer, J. (2007). The Effects of the classroom Flip on the Learning Environment: a comparison of learning activity in a traditional classroom and a flip classroom that used an intelligent tutoring system. Doctoral Dissertation, Ohio State University, Ohio.

21. Tétreault, L. P. (2006). The Flipped Classroom: Cultivating Student Engagement. Master of Arts Thesis, Simon Fraser University.

22. Ullman, E. (2013). Tips and tools for the flipped classroom. Retrieved May 11, 2015 from: <http://www.techlearning.com/features/0039/tools-and-tips-for-the-flipped-classroom/53725>.

23. Ur, P. (1996). A course in language teaching: Practice and theory. Cambridge: Cambridge University.

24. Vygotsky, L. (1978). Interaction between learning and development. Mind and Society (pp. 79-91). Cambridge, MA: Harvard University.

25. Yılmaz, Yakışık, B. (2012). Dynamic assessment of ELT students' speaking skills. Doctoral Dissertation, Institute of educational sciences of Gazi University, Ankara.

KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA‘LIMNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI VA USULLARI

Qodirov Adhamjon Sharifjon o‘g‘li
Namangan davlat chet tillari instituti
tayanch doktoranti
adhamjonqodirov93@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy oliy ta‘lim tizimida talabalarning mustaqil ta‘limini tashkil etishning kredit-modul tizimi asosidagi samarali texnologiyalari va usullari tahlil qilingan. Tadqiqot mustaqil ta‘limning to‘rt asosiy o‘lchovi (o‘z-o‘zini nazorat qilish, motivatsiya, shaxsiy mas‘uliyat va avtonomiya) va ularni amalda qo‘llash yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Bakalavr va magistratura talabalari o‘rtasidagi farqlar e‘tiborga olingan holda mustaqil ta‘limni tashkil etishning differensiallashgan yondashuvi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta‘lim, kredit-modul tizimi, o‘z-o‘zini tartibga solish, raqamli texnologiyalar, baholash usullari, talabalar avtonomiyasi

Аннотация: В статье проанализированы эффективные технологии и методы организации самостоятельной работы студентов в современной системе высшего образования на основе кредитно-модульной системы. В исследовании рассматриваются четыре основных измерения самостоятельного обучения (саморегуляция, мотивация, личная ответственность и автономия), а также пути их практической реализации. С учётом различий между студентами бакалавриата и магистратуры предложен дифференцированный подход к организации самостоятельной работы.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, кредитно-модульная система, саморегуляция, цифровые технологии, методы оценивания, автономия студентов

Abstract : The article analyzes effective technologies and methods for organizing students' independent work in modern higher education within the framework of the credit-modular system. The study examines four key dimensions of independent learning—self-regulation, motivation, personal responsibility, and autonomy—and explores ways of implementing them in practice. Taking into account the differences

between undergraduate and graduate students, a differentiated approach to organizing independent work is proposed.

Keywords: independent learning, credit-modular system, self-regulation, digital technologies, assessment methods, student autonomy

KIRISH

XXI asrda ta'lim tizimlarining rivojlanishi talabalarning mustaqil o'rganish qobiliyatini shakllantirish zaruratini keltirib chiqardi. Alvin Tofflarning ta'kidlashicha, "21-asrning savodsizlari o'qiy va yoza olmaganlar emas, balki o'rgana olmaganlar, o'rganganlarini unutish va qayta o'rganish qobiliyatiga ega bo'lmaganlar bo'ladi" (Toffler, 1991). Zamonaviy ish bozorida muvaffaqiyatga erishish uchun shaxslar o'z ta'limini rejalashtirish, rivojlantirish va raqamli, interaktiv va global jamiyatda o'zgarishlarga moslashish ko'nikmalariga ega bo'lishlari zarur.

Yevropa oliy ta'lim makonini yaratishga qaratilgan Boloniya jarayoni doirasida kredit-modul tizimining joriy etilishi ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirdi. Bu tizim talabalarning mustaqil ta'limiga ajratiladigan soatlar ulushini sezilarli darajada oshirdi va o'quv jarayonini yanada moslashuvchan hamda talabaga yo'naltirilgan qildi. Bugungi kunda Germaniya, AQSh, Yaponiya kabi rivojlangan mamlakatlarda umumiy o'quv yuklamasining 50-60% mustaqil ta'limga ajratiladi (Wu, 2017).

Mustaqil ta'lim – bu individual, maqsadli va rivojlanish xususiyatiga ega bo'lgan o'rganish jarayonidir. Bu jarayonda talaba o'z ta'limiga mas'uliyat oladi, maqsadlarni belgilaydi, resurslarni tanlaydi va o'z natijalarini baholaydi (Knowles, 1975). Biroq, mustaqil ta'limni samarali tashkil etish murakkab vazifa bo'lib, u pedagog va talabalarnig birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi talabalarning ta'lim darajasiga (bakalavr yoki magistratura) qarab mustaqil ta'limni tashkil etishning yangi metodologik yondashuvlarini ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA NAZARIY ASOSLAR

Mustaqil ta'limning kontseptual asoslari

Malcolm Knowles mustaqil ta'limning eng keng tarqalgan ta'riflaridan birini taqdim etdi. Uning fikricha, mustaqil ta'lim besh bosqichli jarayondan iborat:

- (1) o'quv ehtiyojlarini aniqlash,
- (2) o'quv maqsadlarini shakllantirish,
- (3) o'rganish uchun insoniy va moddiy resurslarni aniqlash,
- (4) tegishli o'rganish strategiyalarini tanlash va amalga oshirish, va
- (5) o'quv natijalarini baholash.

Zamonaviy tadqiqotlar mustaqil ta'limning to'rt asosiy o'lchovini ajratib ko'rsatadi:

1. O'z-o'zini boshqarish (Self-Regulation)

O'z-o'zini boshqarish – bu o'quv vazifasini bajarish davomida o'z his-tuyg'ulari,

fikrlari va xatti-harakatlarini rejalashtirish, boshqarish va nazorat qilish qobiliyatidir. Pintrich (2004) tomonidan ishlab chiqilgan o‘z-o‘zini tartibga solishning eng mashhur modeli to‘rt bosqichni o‘z ichiga oladi:

- O‘quv maqsadlarini belgilash
- O‘quv jarayonini monitoring qilish va tartibga solish
- Maqsadlarga erishish uchun strategiyalarni o‘zgartirish
- Vazifa ustida mulohaza yuritish va yangi bilim hosil qilish

O‘z-o‘zini tartibga solish uchun ijrochi funksiyalar (ishchi xotira, kognitiv moslashuvchanlik), o‘z-o‘zini monitoring qilish, qat’iyat va o‘z-o‘zini mustahkamlashni o‘z ichiga oladi (NRC, 2012).

2. Motivatsiya (Motivation)

Motivatsiya – bu faoliyatning o‘ziga xos zavqlanishidan yoki vazifani bajarishga majburiyat hissidan kelib chiqadigan faoliyatga kirishish istagi (Ryan & Deci, 2000). O‘sish fikrlash tarzi (growth mindset) ichki motivatsiyaga ta’sir qiluvchi asosiy omildir. O‘sish fikrlash tarziga ega o‘quvchilar yanada qiziquvchan, ochiq fikrli va o‘rganishda qat’iyatli bo‘ladilar (Dweck, 2006).

3. Shaxsiy mas’uliyat (Personal Responsibility)

Shaxsiy mas’uliyat – bu o‘z harakatlari uchun to‘liq javobgarlikni olish istagi. Shaxsiy mas’uliyatni namoyon etuvchi talabalar halollik bilan harakat qiladilar va aniq axloqiy tamoyillarga rioya qiladilar (Battelle for Kids, 2019). Shaxsiy mas’uliyat o‘ziga, mahalliy muhitga va keng jamiyatga foyda keltiradigan tarzda harakat qilish ichki xohishidan kelib chiqadi.

4. Avtonomiya (Autonomy)

Avtonomiya – bu mavjud tanlovlarni tan olish va o‘z ta’limini boshqarish, doimiy mulohaza va baholash orqali tanlovlarni nazorat qilish qobiliyatidir. Avtonom talabalar o‘z hayotlarini qanday boshqarishni hal qiladi va o‘z muhiti va boshqa odamlar bilan aloqada bo‘lishda shaxsiy o‘zligini yaratadi (OECD, 2005).

KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKIL ETISH

Kredit-modul tizimining afzalliklari

Kredit-modul tizimi ta’lim jarayonini optimallashtirish va talabalarning mustaqil ta’limini samarali tashkil etish uchun quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

1. **Baholarning aniq differensiyalanishi** – tizim talabalarning bilimlarini obyektiv baholash imkonini beradi va o‘qituvchining subyektiv ta’sirini minimallashtiradi (Sviridova & Timoshenko, 2018).

2. **Talabalarning o‘quv faolligini oshirish** – har bir modul yakunida nazorat tadbirlari o‘tkazilishi talabalarni muntazam o‘qishga undaydi.

3. **Ta’limning individuallashtirish** – talabalar o‘z qobiliyatlari va imkoniyatlariga qarab o‘quv rejasini shakllantirish imkoniga ega bo‘ladilar.

4. **Raqamli texnologiyalar integratsiyasi** – elektron o‘quv tizimlari, video ma’ruzalar, onlayn testlar va boshqa raqamli vositalardan foydalanish imkoniyati.

Bakalavr va magistratura talabalariga differensiallashgan yondashuv

O‘tkazilgan empirik tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mustaqil ta’limni tashkil etishda talabalarning ta’lim darajasini hisobga olish muhimdir (Zakharova, 2022).

Bakalavr talabalari uchun:

- **Tuzilma:** Mustaqil o‘rganish uchun zarur bo‘lgan materiallarning 80% o‘qituvchi tomonidan taqdim etilishi, qolgan 20% esa talaba tomonidan mustaqil ravishda izlanishi kerak.

- **Resurs turi:** Raqamli manbalar 70% (elektron darsliklar, videolar, elektron o‘quv tizimlari), bosma materiallar 30% (kitoblar, o‘quv qo‘llanmalar, ko‘rsatmalar).

- **Baholash shakllari:** Test (26%), insho yozish (33%), taqdimot tayyorlash (22%), amaliy topshiriqlar va aralash baholash (19%).

Magistratura talabalari uchun:

- **Tuzilma:** Aralash turdagi faoliyat, bunda asosiy qism (72%) adabiyot izlash va mustaqil tadqiqot bo‘lib, qolgan 21% o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan materiallarga ishlashdan iborat.

- **Resurs turi:** Raqamli manbalar 90% (elektron o‘quv tizimlari, onlayn ma’ruzalar, ilmiy ma’lumotlar bazalari), bosma materiallar 10%.

- **Baholash shakllari:** Taqdimot (42%), mini-tadqiqot loyihalari (12%), amaliy topshiriqlar (17%), esse yozish (13%), testing (11%).

MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARI

Raqamli texnologiyalar

Zed avlodiga mansub bo‘lgan hozirgi talabalar zamonaviy texnologiyalarni mukammal egallagan va onlayn ma’lumotlarni osongina o‘zlashtirishadi. Maxsus elektron o‘quv dasturlari yordamida talabalar video ma’ruzalarni tomosha qilish, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash, insholar yozish, taqdimotlar tayyorlash, so‘rovnomalar va testlardan o‘tish, kurslarni o‘zlashtirish va hatto amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish imkoniyatiga ega (Aminov & Khodzhaieva, 2017).

Asosiy raqamli vositalar:

1. **Elektron o‘quv tizimlari (LMS)** – Moodle, Canvas, Blackboard, webquest kabi platformalar talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etish va monitoring qilishda samarali vosita hisoblanadi.

2. **Video-konferensiya tizimlari** – Zoom, Microsoft Teams, Google Meet talabalarning o‘qituvchi va boshqa talabalar bilan onlayn aloqasini ta’minlaydi.

3. **Blogging** – O‘quv bloglari talabalarning ma’lumotlarni tahlil qilish va tahrirlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi (Garieev et al., 2018).

4. **Onlayn adabiyotlar bazalari** – Google Scholar, ResearchGate, elibrary.ru kabi platformalar ilmiy maqolalar va tadqiqotlarga kirish imkoniyatini beradi.

5. **WebQuest** — bu o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olishini qo‘llab-quvvatlovchi faoliyat turi bo‘lib, unda talabalar muayyan topshiriqlarni bajarish maqsadida o‘qituvchi tomonidan oldindan saralangan internet manbalaridan foydalanadilar.

Bu usul tanqidiy tafakkur, taxlil va muammolarni yechish ko‘nikmalarini yuksaltiradi. Tarkibi bir necha bo‘limlardan (boshlang‘ich qism, topshiriq, amalga oshirish bosqichlari, manbalar, baholash mezonlari, yakuniy qism) tashkil topgan bo‘lib, pedagog tomonidan ishlab chiqiladi hamda ko‘pincha jamoaviy ish va vazifalarni bo‘lish tamoyilini qamrab oladi, bu esa o‘quvchilarning faol ishtiroki uchun sharoit yaratadi.

WebQuestning asosiy belgilari:

- **Izlanishga yo‘naltirilganlik:** Talabalar shunchaki axborot izlash o‘rniga, chuqur o‘rganish va taxlilga e’tibor beradi.
- **Internet texnologiyasidan foydalanish:** Asosiy ma’lumot manbayi internet hisoblanadi, biroq o‘qituvchi zarur manbalarni avvaldan tanlab qo‘yadi, natijada o‘quvchilar vaqtini samarasiz qidiruv ishlariga sarflamaydi.
- **Yuqori saviyali tafakkur talab etilishi:** Oddiy axborot yig‘ish o‘rniga, taxlil, sintez, ijodiy yondoshuv va mulohaza yuritish zarur bo‘ladi.
- **Jamoa ishini rag‘batlantirish:** Ko‘pincha hamkorlikda ishlash va tajriba almashish jarayonlarini o‘z ichiga oladi.

WebQuestning ahamiyati:

- O‘quvchilarni o‘z ta’limida faol rol o‘ynovchi shaxsga aylantiradi.
- Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal etish layoqatini mustahkamlaydi.
- Interfaol va qiziqarli o‘rganish muhitini tashkil qiladi.
- O‘qituvchiga ta’lim jarayonini samarali boshqarishda ko‘maklashadi.

WebQuestning tuzilmasi (Olti asosiy bo‘lim):

1. **Boshlang‘ich qism:** Topshiriqning qiziqarli va jalb qiluvchi jihatlarini namoyish etadi.
2. **Topshiriq:** O‘quvchilar erishishi lozim bo‘lgan natijani aniq ifodalaydi.
3. **Amalga oshirish bosqichlari:** Vazifani bajarish uchun ketma-ket ko‘rsatmalar.
4. **Manbalar:** Tanlangan veb-saytlar va qo‘shimcha materiallar ro‘yxati.
5. **Baholash mezonlari:** O‘quvchilarning natijalari qanday baholanishi (mezonlar).
6. **Yakuniy qism:** O‘rganiladigan mavzularni umumlashtirish.

Xulosa qilib aytganda, WebQuest internet imkoniyatlaridan foydalangan holda o‘quvchilarni faol va mustaqil ta’lim olishga undovchi samarali pedagogik yondashuvdir.

Pedagogik texnologiyalar

Mustaqil ta’limni rivojlantirishga yordam beradigan o‘quv yondashuvlari:

- 1. Muammoli o‘qitish (Problem-Based Learning)** – Talabalar real muammolarni hal qilish orqali bilim va ko‘nikmalarni egallashadi.
- 2. Loyihaviy o‘qitish (Project-Based Learning)** – Talabalar uzoq muddatli loyihalar ustida ishlash orqali chuqur bilimga ega bo‘ladilar.
- 3. Tadqiqotga asoslangan o‘qitish (Inquiry-Based Learning)** – Talabalar savollar qo‘yish va javoblarni mustaqil izlash orqali o‘rganadilar (Barron & Darling-Hammond, 2008).
- 4. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim (Personalized Learning)** – Har bir talabaning individual ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga oluvchi yondashuv.
- 5. Kompetensiyaga asoslangan ta’lim (Competency-Based Learning)** – Talabalar belgilangan kompetensiyalarni egallashi va namoyish etishiga qaratilgan.

MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKIL ETISHNING UCH BOSQICHI

1-bosqich: Rejalashtirish

Bu bosqichda o‘qituvchi talabalarning o‘quv ehtiyojlarini aks ettirish va real, ammo qiyin maqsadlar qo‘yish jarayonini boshqaradi:

- **SMART maqsadlar qo‘yish:** Maqsadlar aniq, o‘lchanuvchi, erishish mumkin bo‘lgan, real va vaqt bilan chegaralangan bo‘lishi kerak (Marzano, 2007).
- **Shaxsiy qiziqishlarni aniqlash:** Talabaning topshiriqqa bo‘lgan qiziqishi, maqsadga erishishning qiymati va zarur mehnat motivatsiya va intilishga ta’sir qiladi.
- **O‘quv bo‘shliqlarini aniqlash:** Formativ baholash talaba va o‘qituvchiga bilim bo‘shliqlarini aniqlash va ularga e’tibor berishda muhim rol o‘ynaydi.
- **Strategiya ishlab chiqish:** Metakognitsiya – bu o‘z fikrlash jarayoni haqida o‘ylash va undan o‘rganish qobiliyatidir. O‘qituvchilar metakognitsiyani aniq o‘rgatish, namoyon qilish va talabalarni vazifalarni bajarishda metakognitiv strategiyalardan foydalanish imkoniyatini yaratish orqali uni rivojlantiradi.

2-bosqich: Monitoring va moslashish

Bu bosqichda o‘qituvchilar teskari aloqa va metakognitiv ovoz chiqarib o‘ylash yordamida monitoring va moslashish yo‘llarini ko‘rsatadi:

- **Teskari aloqa (Feedback):** Talabalar maqsadga erishish jarayonida foydalanayotgan jarayon va ishlab chiqarayotgan mahsulot haqida muntazam va o‘z vaqtida teskari aloqa olishlari zarur. Samarali teskari aloqa maqsadga yo‘naltirilgan, aniq va shaxsiylashtirilgan, o‘z vaqtida, doimiy va izchil bo‘lishi kerak (Wiggins, 2012).

- **Hamkorlik orqali o‘rganish:** Mustaqil ta’lim ko‘nikmalari hamkorlik, jamoaviy ish va muloqot talab qiladigan faoliyatlarda ishtirok etish orqali rivojlanadi. Talabalar bir-biridan o‘rganish va o‘zaro yordam berish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak (NRC, 2012).

- **Vizual vositalardan foydalanish:** Oq taxtalar, jurnal yozish va yozma topshiriqlar o‘qituvchilarga talabalarning tushunchalarini aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi.

3-bosqich: Mulohaza va baholash

Yakuniy bosqichda o‘qituvchilar talabalarning ishlarini ko‘rish, teskari aloqa to‘plash va o‘z ishlarini boshqa talabalarning ishlari va standartlarga taqqoslash imkoniyatlarini yaratadi:

- **Yakuniy mahsulot ko‘rgazmalari:** Talabalar o‘z ishlarini taqdim etish va teskari aloqa olish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak.

- **O‘z-o‘zini baholash:** Talabalar o‘z faoliyatini standartlarga nisbatan baholash va o‘rganish bo‘yicha yangi maqsadlar qo‘yish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak.

- **Refleksiya:** Talabalar qanday resurslar eng foydali bo‘lganligi, qanday strategiyalar samarali bo‘lganligi, qayerda qiyinchiliklarga duch kelganliklari va nima yaxshiroq ishlashi mumkinligini tahlil qilishlari kerak (Zimmerman, 2008).

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kredit-modul tizimida mustaqil ta’limni samarali tashkil etish uchun quyidagilarni hisobga olish zarur:

1. **Ta’lim darajasiga mos differensiallashuv:** Bakalavr va magistratura talabalarining mustaqil ta’limi turlicha tashkil etilishi kerak, chunki ularning tayyorgarlik darajasi va o‘quv ehtiyojlari farq qiladi.

2. **Raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash:** Zamonaviy raqamli vositalar mustaqil ta’limni yanada samarali va qiziqarli qiladi, talabalarning motivatsiyasini oshiradi.

3. **Doimiy teskari aloqa tizimi:** O‘z vaqtida va sifatli teskari aloqa talabalarning o‘z faoliyatini monitoring qilish va kerakli o‘zgarishlar kiritishlariga yordam beradi.

4. **Baholashda ko‘p qirralik yondashuv:** Turli baholash usullaridan foydalanish talabalarning bilim va ko‘nikmalarini har tomonlama baholashga imkon beradi.

5. **O‘qituvchilarning professional rivojlanishi:** O‘qituvchilar zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanishga tayyorlanishlari zarur.

Mustaqil ta’limni tashkil etishning taklif etilgan yondashuvi talabalarning o‘z-o‘zini tartibga solish, motivatsiya, shaxsiy mas’uliyat va avtonomiya kabi muhim ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa, o‘z navbatida, kelajakda ular professional faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan hayot davomida o‘rganish qobiliyatini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Aminov, I. B., & Khodzhaieva, D. F. (2017). Modern technologies for effective organization of students' independent work. *Young Scientist*, 3(137), 523-524.
2. Barron, B., & Darling-Hammond, L. (2008). Teaching for meaningful learning: A review of the research on inquiry-based and cooperative learning. *Powerful Learning: What We Know About Teaching for Understanding*. San Francisco: Jossey-Bass.
3. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. New York: Penguin Random House LLC.
4. Garieev, A. A., Shykhova, O. F., & Shykhov, Yu. A. (2018). Organization of students' independent work on the basis of educational blogs. *Education and Science*, 20(3), 117-139.
5. Knowles, M. S. (1975). *Self-directed learning: A guide for learners and teachers*. New York: Association Press.
6. Lazonder, A. W., & Harmsen, R. (2016). Meta-Analysis of Inquiry-Based Learning: Effects of Guidance. *Review of Educational Research*, 86(3), 681-718.
7. Marzano, R. J. (2007). *Designing and Teaching Learning Goals and Objectives: Classroom Strategies That Work*. Denver: Marzano Research Laboratory.
8. National Research Council. (2012). *Education for Life and Work: Developing Transferable Knowledge and Skills in the 21st Century*. Washington, DC: The National Academies Press.
9. OECD. (2005). *The Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary*. Paris: OECD Publishing.
10. Pintrich, P. (2004). A conceptual framework for assessing motivation and self-regulated learning in college students. *Educational Psychology Review*, 16, 385-407.
11. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA BADIY-IJODIY
QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHDA “MUSIQA MADANIYATI”
DARSLARINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI**

Jo‘rabayeva Mushtariy Jamoldin qizi
Namangan davlat universiteti
San‘atshunoslik kafedrası o‘qituvchisi
mushtariygoraboyeva@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda “Musika madaniyati” darslarining pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Musika darslarida qo‘llaniladigan tinglash, kuylash, ritmik harakatlar hamda ijodiy mashqlar o‘quvchilarning estetik tafakkuri, emotsional idroki va ijodiy faolligini rivojlantirishda muhim omil ekanligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari musika ta‘limi jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: musika madaniyati, boshlang‘ich ta‘lim, badiiy-ijodiy qobiliyat, estetik tarbiya, ijodiy faoliyat.

**PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES OF “MUSIC CULTURE” LESSONS IN
DEVELOPING ARTISTIC AND CREATIVE ABILITIES OF PRIMARY SCHOOL
STUDENTS.**

Abstract

This article examines the pedagogical opportunities of “Music Culture” lessons in developing the artistic and creative abilities of primary school students. The impact of musical activities on students’ aesthetic thinking, emotional perception, and creative engagement is analyzed. The research findings contribute to improving the effectiveness of music education in primary schools.

Keywords: music culture, primary education, artistic and creative abilities, aesthetic education.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ УРОКОВ «МУЗЫКАЛЬНАЯ
КУЛЬТУРА» В РАЗВИТИИ ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКИХ
СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

Аннотация

В статье рассматриваются педагогические возможности уроков «Музыкальная культура» в развитии художественно-творческих способностей учащихся начальных классов. Анализируется влияние музыкальной деятельности на формирование эстетического мышления, эмоционального восприятия и творческой активности школьников. Полученные результаты могут быть использованы в практике музыкального образования.

Ключевые слова: музыкальная культура, начальное образование, художественно-творческие способности, эстетическое воспитание.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ularning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi bolalarning estetik dunyoqarashi, emotsional sezgirliги va ijodiy tafakkuri shakllanadigan muhim davr sifatida e'tirof etiladi. Ushbu jarayonda san'at fanlari, xususan, "Musika madaniyati" darslari alohida pedagogik ahamiyatga ega^[27].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish nafaqat ularning san'atga bo'lgan qiziqishini oshiradi, balki umumiy intellektual rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Musika orqali o'quvchilarda estetik did, ritmni his qilish, obrazli fikrlash va ijodiy yondashuv shakllanadi. Shu bois "Musika madaniyati" darslarining ta'limiy va tarbiyaviy imkoniyatlarini ilmiy asosda o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi^[28].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining emotsional-intellektual rivojlanishi ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Musika san'ati bolalarning his-tuyg'ulariga bevosita ta'sir etgani sababli, ularning emotsional holatini boshqarish, hissiyotlarni anglash va ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Musika darslari jarayonida o'quvchilar quvonch, hayajon, sokinlik kabi turli emotsional holatlarni musiqiy asarlar orqali his qiladilar^[29]. Bu holatlarni anglash va ularni ifodalash jarayoni bolalarda emotsional intellektning shakllanishiga zamin yaratadi. Natijada o'quvchilar o'z hissiyotlarini boshqarishga, atrofdagilarni tushunishga va ijtimoiy munosabatlarda faol bo'lishga o'rganadilar^[30].

Milliy musiqa namunalarining tarbiyaviy ahamiyati

²⁷ Akbarova, Z. (2021). *Boshlang'ich sinflarda musiqa ta'limining metodik asoslari*. Toshkent: O'qituvchi.

²⁸ Aliyeva, S. (2022). Musika darslarida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish yo'llari. *Pedagogik ta'lim va tarbiya*, 4(2), 45–50.

²⁹ Boymurodov, J. (2023). San'at ta'limi orqali shaxsning estetik rivojlanishi. *Ta'lim va innovatsiyalar*, 1(3), 66–71.

³⁰ G'ulomova, N. (2020). *Boshlang'ich ta'limda badiiy-estetik tarbiya masalalari*. Toshkent: Akademnashr.

Boshlang‘ich sinflarda “Musika madaniyati” darslarini tashkil etishda milliy musika namunalaridan foydalanish alohida pedagogik ahamiyatga ega. Milliy kuy-qo‘shiqlar orqali o‘quvchilarda xalqimizning madaniy merosiga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat va estetik did shakllanadi. Milliy musika bolalarga yaqin bo‘lgan obrazlar va ohanglar orqali ularning musiqani idrok etishini osonlashtiradi.

Milliy musika namunalarini tinglash va ijro etish jarayonida o‘quvchilar o‘z xalqining tarixi, urf-odatlar va madaniyati haqida dastlabki tasavvurlarga ega bo‘ladilar. Bu esa musika darslarining nafaqat ta’limiy, balki kuchli tarbiyaviy imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Ijodiy muhit boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim pedagogik shartlardan biridir. Bunday muhit o‘quvchilarning erkin fikrlashi, o‘zini namoyon etishi va mustaqil ijod qilishiga imkon yaratadi. Musika darslarida ijodiy muhitni tashkil etish o‘qituvchidan yuqori pedagogik mahorat va ijodkorlikni talab etadi^[31].

Ijodiy muhitni shakllantirishda o‘quvchilarning har bir ijodiy urinishini qo‘llab-quvvatlash, ularni rag‘batlantirish va xatolardan qo‘rqmaslikka o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ularning ijodiy faolligini kuchaytiradi.

METODOLOGIYA.

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, suhbat, tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi^[32]. Shuningdek, tajriba-sinov ishlari umumta’lim maktabining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan olib borildi. Tajriba jarayonida “Musika madaniyati” darslari ijodiy yondashuv asosida tashkil etilib, musiqiy tinglash, kuylash, ritmik harakatlar hamda improvizatsiya mashqlari qo‘llanildi.

Metodik yondashuv o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqildi. Har bir mashg‘ulotda o‘quvchilarning faolligi va mustaqil ijodiy fikrlashiga alohida e’tibor qaratildi^[33].

NATIJALAR.

Tajriba-sinov ishlari natijasida o‘quvchilarning musiqiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishi sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Musika darslarida ijodiy topshiriqlardan muntazam foydalanish o‘quvchilarning estetik tafakkuri va badiiy tasavvurini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

³¹ Raximova, D. (2024). Musika madaniyati darslarida fanlararo integratsiyaning pedagogik ahamiyati. *Uzluksiz ta’lim*, 2(1), 89–94.

³² Saidova, M. (2021). O‘quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishda san’at fanlarining o‘rni. *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti*, 3(4), 112–118.

³³ Shodmonov, A. (2022). Boshlang‘ich ta’limda emotsional-intellektual rivojlanish omillari. Toshkent: Fan va texnologiya.

O‘quvchilar musiqiy asarlarni tinglash jarayonida o‘z fikrlarini erkin ifodalashga, obrazli tasavvur qilishga va musiqiy ohanglarni his etishga o‘rgandilar. Jamoaviy kuylash va ritmik harakatlar esa ularning ijtimoiy faolligi va ijodiy tashabbusini kuchaytirdi.

MUHOKAMA.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, “Musika madaniyati” darslari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi^[34]. Musiqiy faoliyat turlari bolaning nafaqat musiqiy, balki umumiy estetik rivojiga ham xizmat qiladi.

Natijalar mavjud pedagogik tadqiqotlar bilan uyg‘un bo‘lib, musiqa ta’limining ijodiy tafakkurni rivojlantirishdagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi³⁵. Shu bilan birga, dars jarayonida ijodiy yondashuvni kuchaytirish o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Musiqa darslarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining umumiy rivojlanishiga ta’siri

“Musika madaniyati” darslari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nafaqat badiiy-ijodiy, balki umumiy rivojlanishiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Musika orqali bolalarda diqqatni jamlash, xotirani mustahkamlash va nutq faoliyatini rivojlantirish imkoniyati yuzaga keladi. Ayniqsa, kuylash jarayoni o‘quvchilarning talaffuzi va nutq ravonligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Shuningdek, jamoaviy musiqiy faoliyat bolalarda hamkorlik, o‘zaro hurmat va ijtimoiy faollikni shakllantiradi^[36]. Bu sifatlar boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllanib, o‘quvchilarning keyingi ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi.

Badiiy-ijodiy qobiliyat tushunchasining pedagogik mazmuni;

Pedagogika va psixologiya fanlarida badiiy-ijodiy qobiliyat shaxsning ijodiy faoliyatga bo‘lgan ehtiyoji, qiziqishi va uni amalga oshirish salohiyati sifatida talqin etiladi. Ushbu qobiliyatlar bolaning tasavvuri, emotsional sezgirligi va mustaqil fikrlashi bilan chambarchas bog‘liqdir. Boshlang‘ich ta’lim yoshidagi bolalarda badiiy-ijodiy qobiliyatlar tabiiy ravishda shakllanib boradi va ularni maqsadli pedagogik ta’sir orqali rivojlantirish mumkin.

Musiqa san’ati badiiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda kuchli vosita hisoblanadi. Chunki musiqa insonning hissiy olamiga bevosita ta’sir etib, uning ichki kechinmalarini uyg‘otadi. Musiqiy obrazlarni idrok etish jarayonida o‘quvchilar o‘z tasavvurlarini boyitadi, ijodiy fikrlashga o‘rganadi hamda estetik qadriyatlarni anglay boshlaydi.

Boshlang‘ich ta’limda “Musika madaniyati” darslarining o‘rni

³⁴ UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. Paris: UNESCO Publishing.

³⁵ Winner, E., Goldstein, T. R., & Vincent-Lancrin, S. (2020). *Art for art’s sake? The impact of arts education*. Paris: OECD Publishing.

³⁶ Hennessy, S. (2022). Music education and creativity in primary schools. *British Journal of Music Education*, 39(1), 3–15

“Musika madaniyati” darslari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining umumiy madaniy saviyasini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu darslar orqali o‘quvchilar milliy va jahon musiqasi namunalari bilan tanishadi, musiqiy asarlarni idrok etish va tahlil qilish ko‘nikmalarini egallaydi. Shu bilan birga, musika darslari bolalarda jamoada ishlash, o‘z fikrini ifodalash va ijodiy tashabbus ko‘rsatish qobiliyatlarini shakllantiradi^[37].

Musika darslarining samaradorligi asosan o‘qituvchining pedagogik mahorati va qo‘llanilayotgan metodlarga bog‘liq. Agar dars jarayonida interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar va musiqiy o‘yinlardan foydalanilsa, o‘quvchilarning badiiy-ijodiy qobiliyatlari yanada faol rivojlanadi.

“Musika madaniyati” darslarida qo‘llaniladigan metod va usullar

Boshlang‘ich sinflarda musika darslarini tashkil etishda quyidagi metod va usullar samarali hisoblanadi:

- musiqiy asarlarni tinglash va muhokama qilish;
- jamoaviy va yakka tartibda kuylash;
- ritmik harakatlar va musiqiy o‘yinlar;
- musiqiy improvizatsiya va ijodiy mashqlar;
- tasviriy san’at bilan integratsiyalashgan topshiriqlar.

Mazkur metodlar o‘quvchilarning musiqiy idrokini rivojlantirish bilan birga, ularning ijodiy faolligini oshiradi. Ayniqsa, improvizatsiya elementlaridan foydalanish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va o‘zini erkin ifodalash ko‘nikmalarini shakllantiradi^[38].

Musika faoliyatining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari shaxsiy rivojiga ta’siri

Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar uchun musika faoliyati shaxsiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu yosh davrida bolalarning emotsional sezgirligi yuqori bo‘lib, musika ularning hissiy holatiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Musiqiy ohanglar, ritm va kuylar orqali bolalar atrof-muhitni chuqurroq idrok etishni, his-tuyg‘ularini anglash va ifodalashni o‘rganadilar.

Musika madaniyati darslari jarayonida o‘quvchilarning diqqatini jamlash, eshitish xotirasi va tasavvurini rivojlantirish imkoniyati yuzaga keladi. Ayniqsa, musiqiy tinglash mashg‘ulotlari bolalarda tahliliy fikrlashning dastlabki ko‘nikmalarini shakllantiradi. O‘quvchilar musiqiy asarning kayfiyati, sur’ati va xarakterini ajrata boshlaydi, bu esa ularning estetik idrokini boyitadi.

Musika va ijodiy tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik

Ijodiy tafakkur bolaning mustaqil fikrlashi, yangilikka intilishi va tasavvur doirasining kengligi bilan belgilanadi. Musika san’ati ushbu sifatlarning rivojlanishida samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Musika darslarida qo‘llaniladigan improvizatsiya mashqlari o‘quvchilarga o‘z fikrini erkin ifodalash, ohanglar bilan tajriba qilish va

³⁷ Winner, E., Goldstein, T. R., & Vincent-Lancrin, S. (2020). *Art for art’s sake? The impact of arts education*. Paris: OECD Publishing.

³⁸ Akbarova, Z. (2021). *Boshlang‘ich sinflarda musika ta’limining metodik asoslari*. Toshkent: O‘qituvchi.

Musiqiy ijod jarayonida o‘quvchilar mavjud andozalardan chiqib, yangi ohanglar yaratishga harakat qiladilar. Bu jarayon bolalarda tashabbuskorlik, o‘ziga ishonch va ijodiy faollikni kuchaytiradi. Natijada musiqa darslari nafaqat musiqiy bilimlarni, balki ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi pedagogik maydonga aylanadi.

“Musiqa madaniyati” darslarida integrativ yondashuvning ahamiyati

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida fanlararo integratsiya o‘quvchilarning bilimlarini yaxlit holda shakllantirishga xizmat qiladi. “Musiqa madaniyati” darslarini ona tili, tasviriy san’at va jismoniy tarbiya fanlari bilan integratsiyalash orqali o‘quvchilarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini yanada samarali rivojlantirish mumkin.

Masalan, musiqiy asar tinglangandan so‘ng o‘quvchilardan uning mazmuni asosida hikoya tuzish yoki rasm chizish so‘ralganda, ularning tasavvuri va ijodiy yondashuvi faollashadi. Ritmik harakatlarni jismoniy mashqlar bilan uyg‘unlashtirish esa bolalarning musiqiy ritmni his qilish qobiliyatini kuchaytiradi. Bunday integrativ yondashuv musiqa darslarining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlarini kengaytiradi.

Boshlang‘ich sinflarda musiqiy muhitni shakllantirish masalalari

Musiqa darslarining samaradorligi ko‘p jihatdan sinfda yaratilgan musiqiy muhitga bog‘liq. Ijobiy va ijodiy muhit o‘quvchilarning musiqaga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularni faol ishtirok etishga undaydi. O‘qituvchining musiqiy savodxonligi, darsni qiziqarli tashkil etishi va o‘quvchilarga nisbatan ijobiy munosabati bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun musiqiy muhitda erkinlik va qo‘llab-quvvatlash muhim hisoblanadi. Agar o‘quvchi o‘zini xato qilishdan qo‘rqmasdan ijod qilishi mumkinligini his etsa, uning ijodiy faolligi oshadi. Shu sababli musiqa darslarida rag‘batlantirish va ijobiy baholash usullaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Pedagogik tajribadan kelib chiqadigan amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari va pedagogik kuzatuvlar asosida quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin:

- musiqa darslarida ijodiy topshiriqlar ulushini oshirish;
- har bir darsda kamida bitta improvizatsiya mashqidan foydalanish;
- musiqiy asarlarni tanlashda o‘quvchilarning yosh va qiziqishlarini hisobga olish;
- fanlararo integratsiyani muntazam yo‘lga qo‘yish;
- musiqiy faoliyat jarayonida o‘quvchilarning mustaqilligini qo‘llab-quvvatlash.

Mazkur tavsiyalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda musiqa darslarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODLARI.

Mazkur tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, suhbat, taqqoslash, tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tajriba-sinov ishlari umumta’lim maktabining

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son _____ *C seriya*
boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan olib borildi. Tajriba davomida “Musika madaniyati” darslarida ijodiy yondashuvga asoslangan mashg‘ulotlar tashkil etildi³⁹.

TAJRIBA-SINOV ISHLARI VA NATIJALARI.

Tajriba-sinov ishlari davomida o‘quvchilarning musiqiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishi va ijodiy faolligi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Musika darslarida ijodiy topshiriqlarni muntazam qo‘llash o‘quvchilarning estetik tafakkuri va musiqiy idrokini rivojlantirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi^[40].

Tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, musika darslarida badiiy-ijodiy muhitni yaratish o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini erkin namoyon etishiga yordam beradi. Bu esa ularning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Boshlang‘ich sinf yoshidagi o‘quvchilarda musiqiy idrokning shakllanishi ularning umumiy badiiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Musiqiy idrok jarayoni o‘quvchilarning eshitish qobiliyati, hissiy sezgirligi va obrazli tafakkuri bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu sifatlar aynan boshlang‘ich ta‘lim bosqichida faol rivojlanadi. “Musika madaniyati” darslarida musiqiy asarlarni ongli ravishda tinglash o‘quvchilarning musiqiy savodxonligini oshirish bilan birga, ularning estetik dunyoqarashini ham kengaytiradi.

Musiqiy idrokni rivojlantirishda musiqiy asarning xarakterini aniqlash, ohang va ritmni ajratish, kuy orqali ifodalangan hissiyotlarni anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda o‘quvchilar musiqani faqat eshitibgina qolmay, balki uni his etishga, tushunishga va baholashga o‘rganadilar. Bu esa ularning badiiy didini shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, “Musika madaniyati” darslari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega. Ushbu darslar orqali o‘quvchilarning estetik didi, emotsional sezgirligi va ijodiy tafakkuri shakllanadi. Tadqiqot natijalari musika ta‘limi jarayonini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, “Musika madaniyati” darslari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda katta pedagogik salohiyatga ega. Musika san‘ati orqali o‘quvchilarning estetik didi, ijodiy tafakkuri, emotsional sezgirligi va ijtimoiy faolligi shakllanadi. Ushbu jarayonni ilmiy asosda tashkil etish boshlang‘ich ta‘lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR.

³⁹ Akbarova, Z. (2021). *Boshlang‘ich sinflarda musika ta‘limining metodik asoslari*. Toshkent: O‘qituvchi.

⁴⁰ Aliyeva, S. (2022). Musika darslarida o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirish yo‘llari. *Pedagogik ta‘lim va tarbiya*, 4(2), 45–50.

1. Abdullayeva, M. (2020). *Musiqi ta'limida ijodiy yondashuv*. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Ismoilov, A. (2023). *Pedagogika va san'at integratsiyasi asoslari*. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo.
3. Karimova, D. (2022). *Boshlang'ich ta'limda estetik tarbiya metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
4. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2021). *Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi*. Toshkent.
5. Yunusova, N. (2024). *Musiqi darslarida ijodiy faoliyatni tashkil etish metodlari*. Toshkent: Akademnashr.
6. Hallam, S. (2021). *The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people*. London: Institute of Education.
7. McPherson, G. E., & Welch, G. F. (2020). *Music education and the role of creativity*. Oxford: Oxford University Press.
8. Biasutti, M. (2022). Creativity in music education: Perspectives and practices. *International Journal of Music Education*, 40(2), 185–197.
9. Akbarova, Z. (2021). *Boshlang'ich sinflarda musiqa ta'limining metodik asoslari*. Toshkent: O'qituvchi.
10. Aliyeva, S. (2022). *Musiqi darslarida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish yo'llari*. *Pedagogika ta'lim va tarbiya*, 4(2), 45–50.
11. Boymurodov, J. (2023). *San'at ta'limi orqali shaxsning estetik rivojlanishi*. *Ta'lim va innovatsiyalar*, 1(3), 66–71.
12. G'ulomova, N. (2020). *Boshlang'ich ta'limda badiiy-estetik tarbiya masalalari*. Toshkent: Akademnashr.
13. Raximova, D. (2024). *Musiqi madaniyati darslarida fanlararo integratsiyaning pedagogik ahamiyati*. *Uzluksiz ta'lim*, 2(1), 89–94.
14. Saidova, M. (2021). *O'quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishda san'at fanlarining o'rni*. *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti*, 3(4), 112–118.
15. Shodmonov, A. (2022). *Boshlang'ich ta'limda emotsional-intellektual rivojlanish omillari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
16. UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. Paris: UNESCO Publishing.

<https://orcid.org/0009-0005-2512-4960>

VOLEYBOLDA O‘YINIDA TO‘PNI UZATISH VA KIRITISH HAMDA HARAKATLANISH TEXNIKASINING AHAMIYATI

Xolmaxmatov Boburjon Musurmon o‘g‘li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

boburjonxolmaxmatov1995@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-2512-4960>

Annotatsiya: Maqolada voleybol o‘yinida o‘yinchilar to‘p bilan qisqa vaqt ichida harakat qilishlari lozimligi tahlilga tortiladi. Shu sababli u yoki bu o‘yin sharoitida o‘yinchi to‘p bilan o‘ynashi uchun yuqori tayyorgarlik ko‘rishi talab etiladi. Shu maqsadda turli harakat usullarini bajarish uchun turlicha holatlarni egallash kerakligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: voleybol, o‘yinchi, zarba, koordinatsion qobiliyat, UOM (umumiy og‘irlik markazi), balandlik.

Аннотация: В статье анализируется тот факт, что в волейбольной игре игрокам необходимо перемещаться с мячом за короткое время. Следовательно, для игры с мячом в конкретной игровой ситуации игрок должен быть хорошо подготовлен. Для этого подчеркивается необходимость принятия различных позиций для выполнения различных способов передвижения.

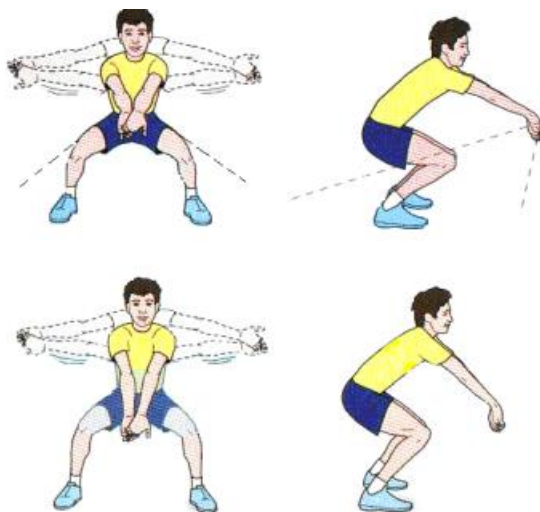
Ключевые слова: волейбол, игрок, удар, координационные способности, общий центр тяжести, рост.

Abstract: The article analyzes the fact that in a volleyball game, players must move with the ball in a short time. Therefore, in order to play with the ball in a particular game situation, a player must be highly prepared. For this purpose, it is emphasized that it is necessary to take different positions to perform different movement methods.

Keywords: volleyball, player, shot, coordination ability, UOM (common center of gravity), height.

Hujum zarbasini berish va to‘siq qo‘yishda – baland, o‘yinga kiritilgan to‘pni qabul qilishda – o‘rta, hujum zarbasini yoki to‘siqdan pastlab qaytgan to‘pni qabul qilishda – past holatlar egallanadi. Bunda UOM (umumiy og‘irlik markazi)ning holati navbatdagi harakatning xususiyatiga bog‘liq bo‘ladi. Shuni ham ta’kidlash o‘rinliki, o‘yinchining

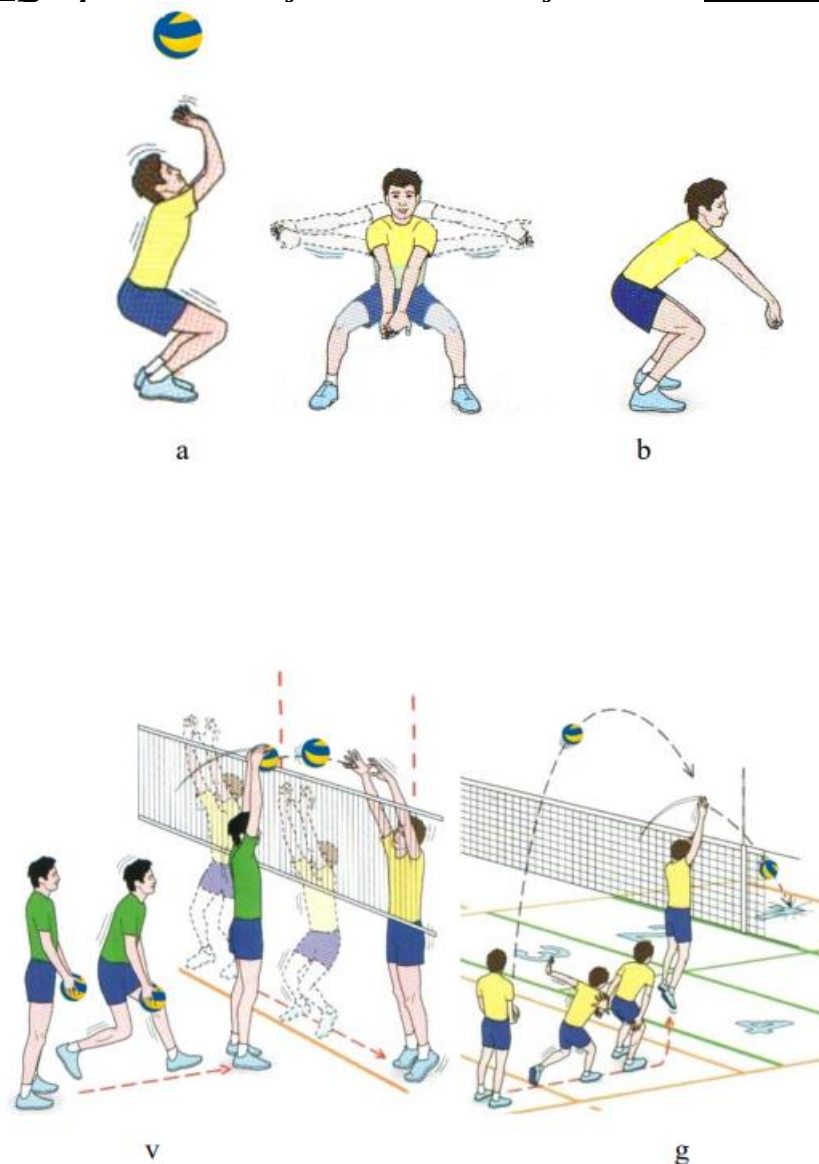
bo‘yi va uning koordinatsion qobiliyati UOMga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ham samarali turish holati shunday bo‘lishi kerakki, bunda UOM tezda tayanch chegarasidan chiqarilib, zarur harakatlanish va faoliyat ko‘rsatish imkoniyatini bera olsun.

Turish holatlari navbatdagi harakatlarning qo‘llanilish xususiyatiga qarab statik (o‘yinchining harakatsiz) yoki dinamik (asosiy tayanchni bir oyoqdan ikkinchisiga o‘tkazish bilan to‘pni qabul qilish, hujum zarbasini berish yoki to‘siq qo‘yishni kutishda) holatlarda bo‘ladi. Bu turish holatlarida qo‘llar bel barobarida, barmoqlar kaftlarga qaragan, gavda esa bir oz oldinga egilgan bo‘ladi. Gavda erkin holatda bo‘lishi kerak.

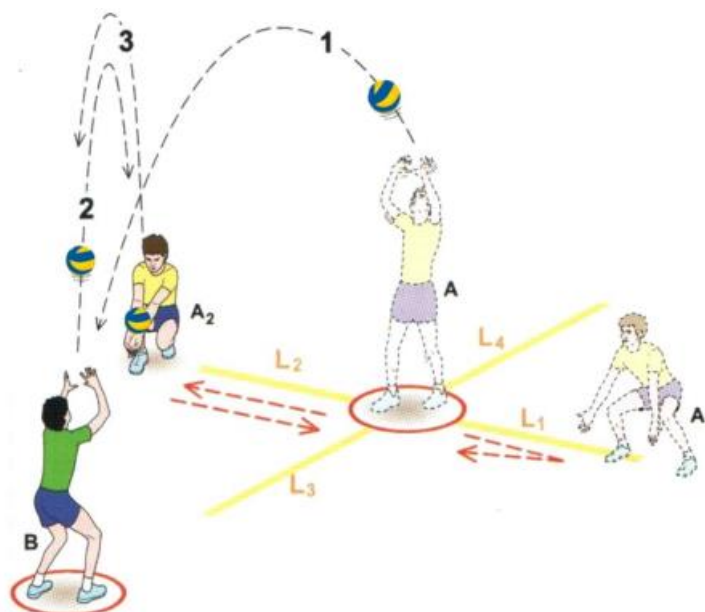
Harakatlanish. O‘yinchi ma’lum bir texnik usulni bajarish uchun maydon bo‘ylab harakatlanadi. Bunda usul va o‘yinning vaziyatiga bog‘liq holda, qadam tashlab (oldinga, orqaga, yon tomonga), sapchib, sakrab, yugurib, yiqilib turli harakatlarni amalga oshiradi. Qadam tashlash va yugurish bilan qilinadigan harakatlar birmuncha yumshoq (UOM tebranishining sustligi sababli) bo‘ladi. Yon tomonga qadamlashdan ko‘p hollarda katta bo‘lmagan masofani bosib o‘tish bilan to‘siq qo‘yganda, hujum zarbasini qabul qilganda yoki to‘siqdan o‘z yo‘nalishini o‘zgartirib qaytgan to‘pni qabul qilishda foydalaniladi. Harakat doimo kerakli harakat yo‘nalishiga yaqin bo‘lgan oyoqdan boshlanadi. Sapchib, sakrab, yugurish bilan bo‘ladigan harakatlardan tez javob harakatlarini amalga oshirishda qo‘llaniladi. Ko‘rib chiqilgan harakatlardan ko‘p hollarda umumiy birlikda ham foydalaniladi.

Dastlabki holatlar. Dastlabki holatlar u yoki bu texnik usullarni bajarishga tayyorgarlik fazasini belgilaydi. Dastlabki holatlarni egallashning bajarilishi kutilayotgan harakatni bajarish uchun qulay sharoitni va harakatlanishni ta’minlashi darkor. Texnik usulning bajarilishidan qat’iy nazar, dastlabki holatlar birmuncha statikligi bilan farqlanadi: to‘pni uzatishdan oldin ,pastdan to‘pni qabul qilishda, to‘siq qo‘yishda va hujum zarbasini berishda.

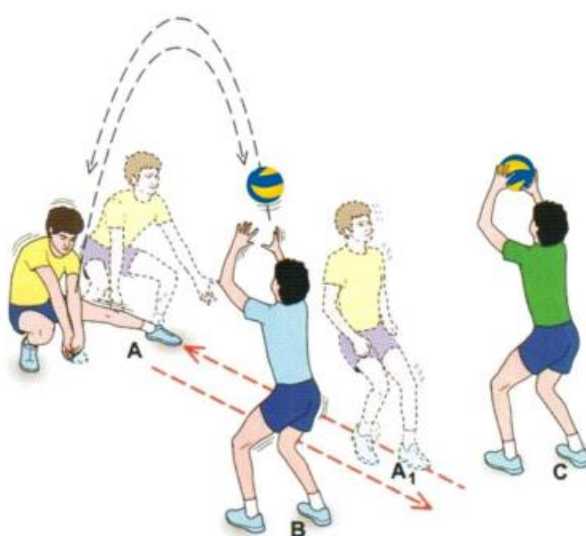

To‘p uzatish bu texnik usul orqali hujumni tashkil qilish va amalga oshirish uchun qulay sharoit yuzaga keltiriladi. To‘pni: tayanch holatdan ikki qo‘llab, sakrab ikki qo‘llab, sakrab bir qo‘llab, orqaga yiqilib turib ikki qo‘llab uzatish mumkin. Oxirgi usuldan voleybolda kamdan-kam, keskin holat yuzaga kelganda foydalaniladi.

Yo‘nalishi bo‘yicha to‘p uzatishlar (to‘p uzatuvchiga nisbatan) quyidagicha bo‘ladi: oldinga, o‘z ustiga, orqaga. Uzunligi bo‘yicha: uzun – zonalar osha; qisqa – zonadan zonaga; qisqartirilgan – zona doirasida. Balandligi bo‘yicha: baland – 2 m dan yuqori, o‘rtacha – 2 m gacha, past – 1 m gacha. Yuqoridagi ko‘rsatkichlarga bog‘liq holda to‘pga sekin, tez va katta tezlanish beriladi. To‘pni to‘rga yaqin – 0,5 m gacha va uzoq – 0,5 m dan ortiq masofada berish mumkin. To‘pni uzatish texnikasi dastlabki holat, qo‘lning to‘pga qarama-qarshi harakati, amortizatsiya va to‘pni yo‘naltirishdan iborat bo‘ladi. Dastlabki holatdan to‘p tomon harakatlangandan so‘ng voleybolchi vertikal holatda, oyoqlarining bukilish darajasi to‘p yo‘nalishining balandligiga va uchish tezligiga bog‘liq holda, oyoq kaftlari parallel yoki bir oyoq (asosiy qo‘lga nisbatan qarama-qarshi) bir oz

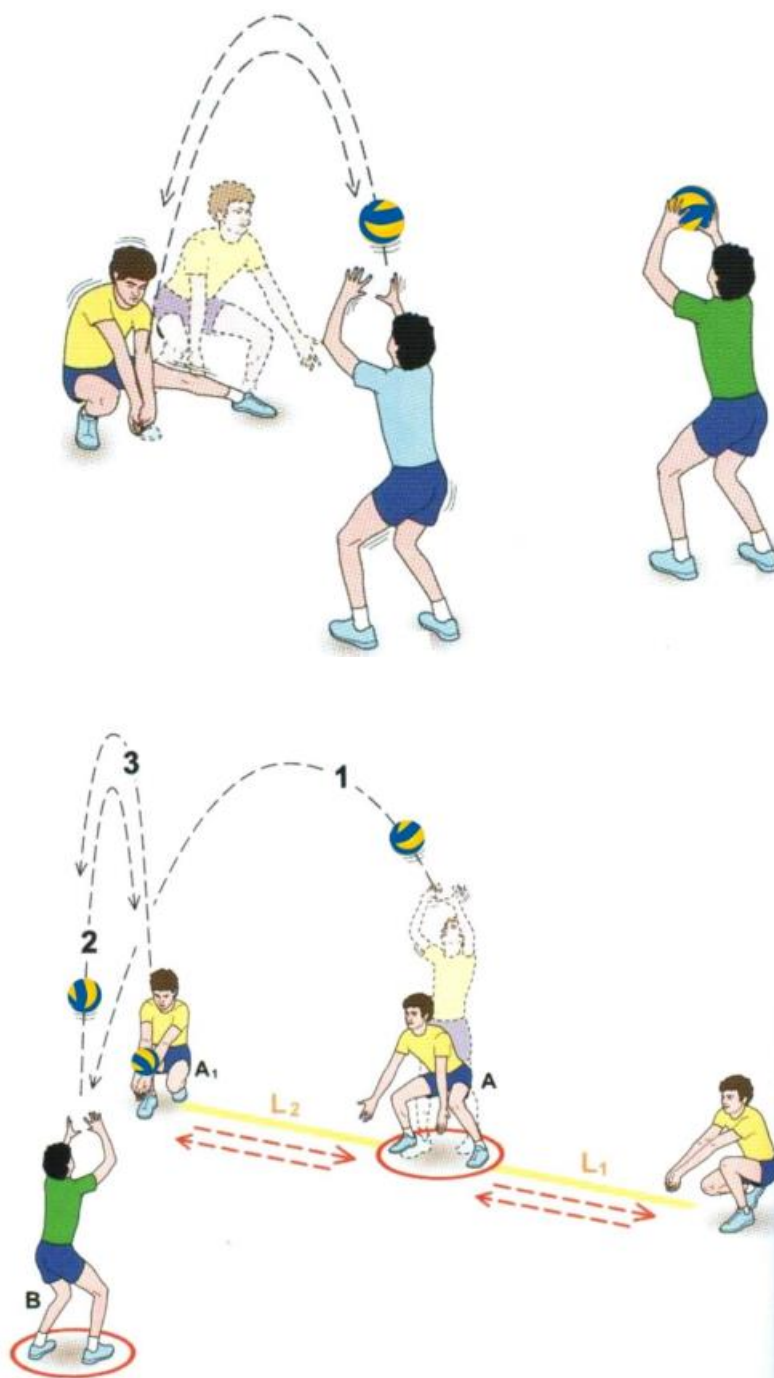

Qo‘llar to‘p bilan yuz tepasida to‘qnashadi. Bunda bosh barmoq asosiy nagruzkani qabul qiladi, ko‘rsatkich barmoqlar esa zarba berishda asosiy bo‘ladi. O‘rta barmoq kamroq ravishda, nomsiz va jimjiloq asosan to‘pni yon tomondan ushlab turishga xizmat qiladi. To‘pga yo‘nalish berishda qo‘l, oyoq va gavda mushaklarini kuchlanishi o‘zaro birgalikdagi yaxlitlik bilan izohlanadi. Bunda gavdaning UOM birmuncha yuqoriga–oldinga ko‘chadi va gavdaning og‘irligi ikki oyoqning uchiga tushadi. Qo‘llar to‘pni uzatish oxirida to‘liq to‘g‘rilangan holatda bo‘ladi.

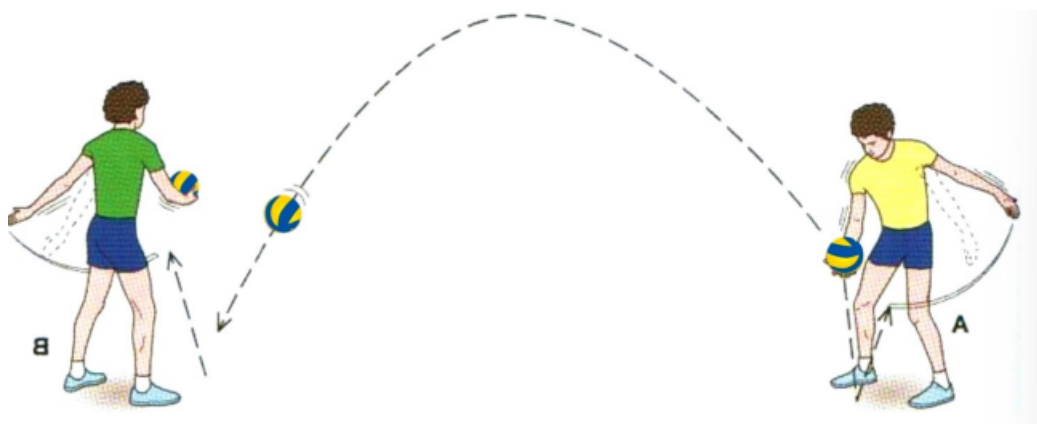
Murakkab hujum kombinatsiyalarini tashkil qilishda, to‘p baland berilganda yoki to‘pning uchish vaqtini kamaytirish maqsadida sakrab to‘p uzatish usulidan foydalaniladi. Bu holatda qo‘llar bosh ustidan birmuncha baland ko‘tariladi va qo‘llarning faol ishlashi

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son C seriya
hisobiga sakrashning yuqori nuqtasidan to‘p uzatiladi. Xuddi shu holatda qisqa to‘p
uzatishda asosiy harakat qo‘l barmoqlarining faol ishlashi hisobiga amalga oshiriladi.

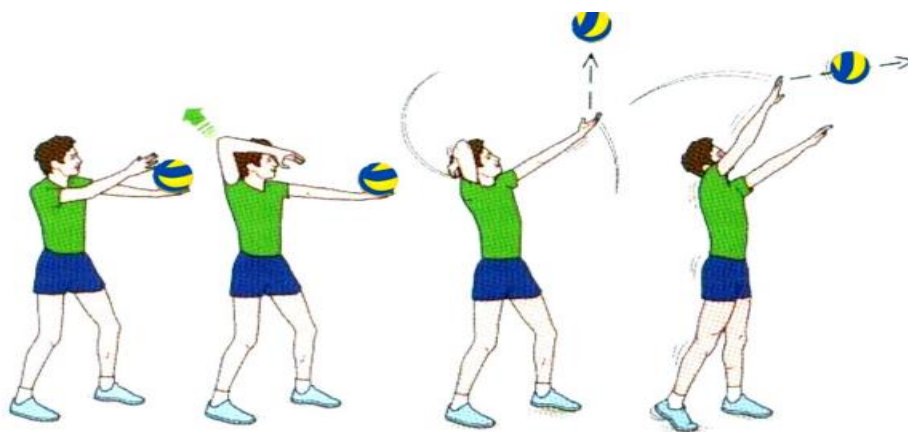
To‘p kiritish bu texnik usul orqali to‘p o‘yinga kiritiladi. Bu usulning asosiy maqsadi to‘pni raqib jamoasiga iloji boricha qiyin qilib berishdir. Shuning uchun bu usul hujum texnikasining vositasi bo‘lib hisoblanadi. To‘pni kiritish dastlabki holatdan va uchta ketma-ket fazalar: tayyorgarlik (to‘pni tashlash, qo‘lni silkish), asosiy (zarba berish) va yakunlovchi (qo‘lni tushirish va keyingi harakat) fazalardan iborat. Voleybolda pastdan to‘g‘ri, yuqoridan to‘g‘ri, yondan yuqoridan va sakrab to‘g‘ri to‘p kiritish usullari mavjud. Bu usullarni bajarishda to‘pga zarba berish turli tarzdagi ketma-ketlikda bajariladi. Birinchi navbatda to‘pga aylanma harakat berish, so‘ngra aylanma harakat bermasdan to‘p kiritish (birmuncha murakkab bo‘lganligi sababli) usullari o‘rgatiladi yoki takrorlanadi.

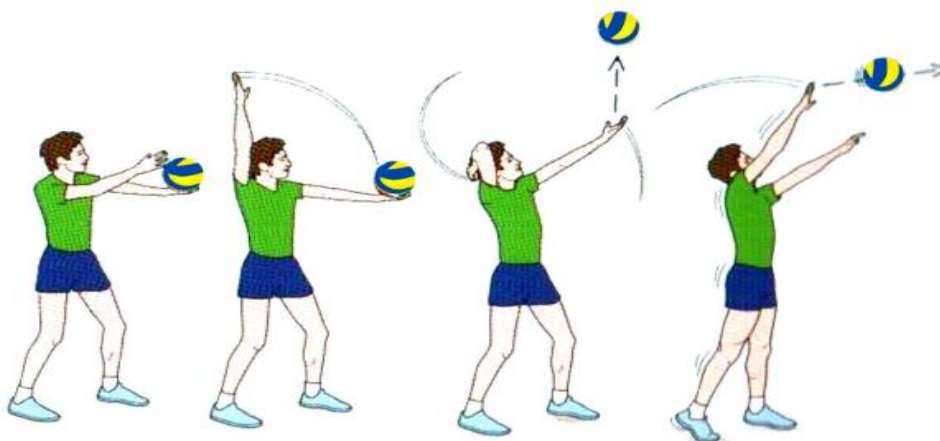
Pastdan to‘g‘ri to‘p kiritish. O‘yinchi oldinga engashib, oyoqlarini tizza qismida bukkan, bir oyog‘ini (zarba beruvchi qo‘lga nisbatan qarama-qarshi) oldinga chiqargan holatda turadi.

To‘pni orqa tomonga (mo‘ljalgacha orqa tomon bilan turganda) uzatishda o‘yinchi to‘pning tagiga kirib boradi. Bunda qo‘lning orqa kaft qismi bosh orqasigacha ko‘tariladi. To‘p uzatish qo‘llarni tirsak qismida bukib-yozish hisobiga bajariladi, gavda orqaga-yuqoriga harakatlanadi, bunda harakat umurtqa pog‘onasining ko‘krak va bel qismlarining bukilib hisobiga bo‘ladi. Sakrab orqaga to‘p uzatish xuddi tayanch holatda orqaga to‘p uzatish kabi bajariladi. To‘p uzatishning eng murakkab usuli bu sakrab bir qo‘l bilan to‘p uzatishdir. Bu usul to‘p to‘r ustiga kelib qolgandagi murakkab sharoitda bajariladi. Bu holda qo‘l tirsaklarda bukilib, oldinga chiqariladi. Kaftlar oldinga qaratiladi, barmoqlar bukilib, tarang holga keltiriladi. To‘p uzatish tirsak bo‘g‘inining bukib-yozilishi hisobiga bajariladi.

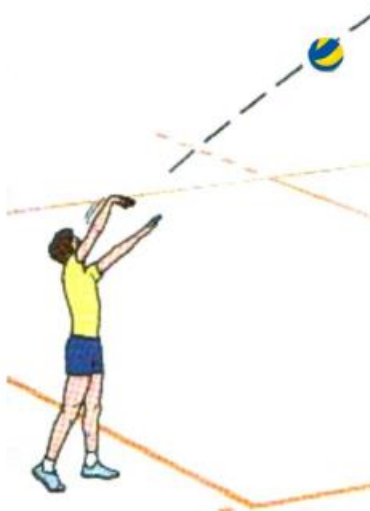
To‘p tirsak qismida bir oz bukilgan qo‘l bel barobarida ushlab turiladi. To‘p gavgdaga nisbatan 20-30 sm oraliqda tashlanadi. Zarba berishda qo‘l keskin ravishda orqaga harakatlantiriladi. Zarba pastdan yuqoriga—to‘g‘riga bajariladi. O‘yinchi bir 91 vaqtning o‘zida orqa oyoqni to‘g‘rilaydi va gavgdaning og‘irligini oldingi oyoqqa o‘tkazadi. Zarbadan so‘ng qo‘l harakati to‘pni «kuzatib» borish bilan tugallanadi. Pastdan to‘g‘ri to‘p kiritish aniqligi asosiy uchta omil bilan aniqlanadi: qo‘lni silkish (zamax) yo‘nalishi bilan – u keskin orqaga haraktlanishi kerak; to‘p tashlash balandligi bilan – u baland bo‘lmasligi kerak; to‘pga zarba berish – u taxminan bel barobarida amalga oshirilishi zarur.

To‘p ko‘krak sathida ushlab turiladi, bir oyoq oldinga qo‘yiladi (zarba beruvchi qo‘lga nisbatan qarama-qarshi). To‘p 1 m yuqoriga oldinga tashlanib, o‘yinchi qo‘lini yuqoriga-orqaga harakatlantiradi va zarba beruvchi qo‘l - yelkasini orqaga-yuqoriga olib boradi. Zarba to‘g‘ri qo‘l bilan birmuncha oldinda bajariladi. Bu usul ikki xil variantda: to‘pga aylanma harakat berib va aylanma harakat bermasdan amalga oshirilishi mumkin. To‘pga aylanma harakat bermasdan to‘p kiritish usuli birmuncha murakkab usul hisoblanadi. Bu usulda quyidagi elementlarning bajarilishiga qat‘iy amal qilish zarur. Bular: to‘pning qoq o‘rtasiga zarba berish; to‘p tashlashning nisbatan pastligi (0,5 m gacha); zarba beruvchi qo‘lni orqaga nisbatan qisqa harakatlantirish; kuchli (tezkor) va «aldamchi» (sekin) zarbalar berish. Hujum zarbasini 2 yo‘l bilan bajarish mumkin: to‘g‘ri (to‘rga nisbatan to‘g‘ri turgan holda) va yon tomon bilan (to‘rga nisbatan).

Yuqoridan yon tomon bilan to‘p kiritish. Yuqoridan yon tomon bilan to‘p kiritish usulida o‘yinchi to‘rga nisbatan yon tomon bilan oyoqlarini tizzadan bukkan holda turadi. To‘p 1 m gacha balandlikda yelka ustiga tashlanadi. O‘ng qo‘l bilan zarba berilganda, u pastdan orqaga harakatlanadi, bunda yelka pastga tushirilib, gavdaning og‘irligi o‘ng oyoqqa o‘tkaziladi. Zarba beruvchi qo‘l orqadan-yuqoriga yoy bo‘yicha harakatlantirilib, zarba amalga oshiriladi. Gavda chapga buriladi va og‘irlik kuchi chap oyoqqa ko‘chiriladi. Bu harakat zarbaning kuchini oshirishga xizmat qiladi.

Sakrab to‘p kiritish. Hozirda sakrab to‘p kiritish usuli keng qo‘llanilmoqda. Bu usulning asosi orqa (himoya) zonadan hujum zarbasini berishga o‘xshashligi sababli uning mohiyati quyiroqda yoritiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Isroilov Sh.X. Voleybol. //Olimpiya zaxiralari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. T.: Tasvir, 2008. — 144 b.
2. Qurbonova M.A., Qosimova M.U. Milliy va harakatli o‘yinlar. // Oliy o‘quv yurtlari umumiy kurs talabalari uchun o‘quv qo‘llanma.T.: 2009. - 67 b.
3. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в Олимпийском спорте. Общая теория и её практические приложения. Киев, Олимпийская литература, 2004. — 808 с.
4. Pulatov A.A. Voleybolning rasmiy qoidalari. O‘zbekiston JDTI nashriyot-matbaa bo‘limi. —T.: 2002. - 53 b.
5. Pulatov A.A., Isroilov Sh.X., Qurbonova M.A. Voleybol. // JTI II kurs talabalari uchun ixtisoslik fanidan ma‘ruza matnlari. —T.: 2003. -44 b.
6. Pulatov A.A. Voleybol. //JTI I kurs talabalariga mo‘ljallangan ma‘ruzalar to‘plami. —T.: 2004. -71 b.
7. Pulatov A.A., Isroilov Sh.X. Voleybol nazariyasi va uslubi. //O‘quv qo‘llanma. -T.: 2007. — 148 b.
8. Pulatov A.A., Isroilov Sh.X., Qurbonova M.A., Qodirova M.A. I-IV kurs talabalari bilan seminar va uslubiy mashg‘ulotlar o‘tkazish bo‘yicha uslubiy ishlanmalar (voleybol nazariyasi va uslubi bo‘yicha). -T.: 2008. -78 b.

INTERLINGUAL INTERFERENCE IN TEACHING ENGLISH SPEAKING AND METHODS OF ITS PREVENTION

Madinaxon Qoxxorova

Turan International University

E-mail: kohhorovamadinahon@gmail.com

Tel: (88) 002 18 21

Abstract

This paper analyzes the phenomenon of interlinguistic interference in the speech of Uzbek students learning English, its phonetic, grammatical, lexical and pragmatic manifestations, and shows methodological approaches to reducing these problems. The study scientifically describes the sources of interlinguistic interference, their connection with the structure of the Uzbek language, and conceptual, contextual, transformational and interactive approaches that can be used in the teaching process. The results of the article are aimed at offering effective methodological solutions in the language teaching process for Uzbek EFL (English as a Foreign Language) audiences.

Keywords: interlinguistic interference, phonetic interference, grammatical transfer, lexical interference, pragmatic transfer, contextual approach, communicative competence.

МЕЖЯЗЫКОВАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ГОВОРЕНИЮ И МЕТОДЫ ЕЁ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ

Аннотация

В данной статье анализируется явление межъязыковой интерференции в речи узбекских студентов, изучающих английский язык, её фонетические, грамматические, лексические и прагматические проявления, а также представлены методические подходы к снижению этих проблем. В исследовании с научной точки зрения описываются источники межъязыковой интерференции, их связь со структурой узбекского языка, а также концептуальные, контекстные, трансформационные и интерактивные подходы, которые могут быть использованы в процессе обучения. Результаты статьи направлены на предложение эффективных методических решений в процессе обучения английскому языку как иностранному (EFL) в узбекской аудитории.

Ключевые слова: межъязыковая интерференция, фонетическая интерференция, грамматический перенос, лексическая интерференция, прагматический перенос, контекстный подход, коммуникативная компетенция.

INGLIZ TILIDA GAPIRISHNI O‘RGATISHDA TILLARARO INTERFERENSIYA VA UNING OLDINI OLISH USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz tilini o‘rganayotgan o‘zbek talabalari nutqida uchraydigan tillararo interferensiya hodisasini, uning fonetik, grammatik, leksik va pragmatik ko‘rinishlarini tahlil qiladi hamda bu muammolarni kamaytirish bo‘yicha metodik yondashuvlarni ko‘rsatadi. Tadqiqotda tillararo interferensiyaning manbalari, ularning o‘zbek tili strukturasi bilan bog‘liqligi, hamda o‘qitish jarayonida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan konseptual, kontekstual, transformatsion va interaktiv yondashuvlar ilmiy asosda bayon etiladi. Maqola natijalari o‘zbek EFL (English as a Foreign Language) auditoriyalari uchun til o‘rgatish jarayonida samarali metodik yechimlarni taklif etishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: tillararo interferensiya, fonetik interferensiya, grammatik transfer, leksik interferensiya, pragmatik transfer, kontekstual yondashuv, kommunikativ kompetensiya.

Kirish. Ingliz tilini o‘rganishda o‘zbek tilida so‘zlashuvchi o‘rganuvchilar duch keladigan asosiy muammolardan biri bu tillararo interferensiyadir. Interferensiya — bu o‘quvchining ona tili (L1) xususiyatlarining ****ikkinchi til (L2)****ni o‘zlashtirish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishidir. Bu holat talaffuzda, grammatikada, leksik qo‘llanilishda va muloqotdagi madaniy tafovutlarda namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek o‘quvchilari ingliz tilining tovush tizimi, artikllar, predloglar, so‘z tartibi, hamda madaniy muloqot uslublarida doimiy xatolarga yo‘l qo‘yishadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — o‘zbek tilida so‘zlashuvchi o‘rganuvchilar uchun tillararo interferensiyaning turlari, sabablari va uni bartaraf etish strategiyalarini ilmiy asosda yoritishdir. Shu bilan birga, fonetik-fonologik, grammatik, leksik va pragmatik interferensiyalarni kamaytirish uchun samarali didaktik yechimlar taklif etiladi.

Adabiyotlar tahlili. Til o‘rganish nazariyalarida tillararo interferensiya masalasi uzoq yillardan beri o‘rganilib kelinmoqda. U. Vaynrayx, R. Lado, S. Ellis, D. Crystal va boshqa olimlar interferensiyaning til transferining salbiy ko‘rinishi sifatida izohlaydi. R. Lado o‘zining “Linguistics Across Cultures” asarida tillararo farqlar o‘rganishdagi qiyinchiliklarning manbai ekanligini ta’kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, chog‘ishtirma tahlil (contrastive analysis) usuli orqali o‘quvchilarning xatolarini oldindan aniqlash mumkinligi aytiladi.

So‘nggi yillarda AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari), translanguaging va metatiling yondashuvlar tillararo interferensiyaning kamaytirishda samarali vosita sifatida

qaralmoqda. O‘zbek tilida olib borilgan tadqiqotlar (A. Sodiqova, D. Jo‘rayev, M. Xamrayeva va boshqalar) esa interferensiyaning o‘zbek auditoriyasi sharoitida o‘rganishga e‘tibor qaratgan. Biroq hali ham o‘zbek EFL guruhlarida fonetik va pragmatik interferensiyaning tizimli o‘rganilishi va metodik asosda bartaraf etilishi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ta‘lim tili o‘zbek tilida olib boriladigan guruxlarda fonetik-fonologik va grammatik interferensiyaning oldini olish muammolarini ko‘rib chiqadigan bolsak, ingliz tilini o‘rganayotgan o‘zbek talabalar “fonetik-fonologik interferensiya” sababli qator qiyinchiliklarga duch kelishadi. Keng tarqalgan bo‘lib, bu ingliz tilidagi diftonglar, kuchli va sust unli tovushlar, hamda so‘z oxiridagi undosh tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishdagi qiyinchiliklarda namoyon bo‘ladi. Bunday muammolar, asosan, ushbu tovush birliklarining o‘zbek tilida mavjud emasligi yoki farq qilishi bilan bog‘liqdir. Fonetik Interferensiyaning asosiy sabablari “diftonglar va unli tovushlar” dir. O‘zbek tilida mavjud bo‘lmagan inglizcha diftonglar (masalan, /ai/, /ei/) va ba‘zi unli tovushlar o‘zbek talabalariga qiyinchilik tug‘diradi. Masalan, “make” yoki “time” so‘zlaridagi tovushlar ko‘pincha noto‘g‘ri talaffuz qilinadi. Yana bir sabablaridan biri “so‘z urg‘usi va intonatsiya” bo‘lib, o‘zbek va ingliz tillaridagi urg‘u va intonatsiya farqlari ham noto‘g‘ri talaffuzga olib keladi. O‘zbek tilida so‘z urg‘usi odatda oxirgi bo‘g‘inga tushadi, ingliz tilida esa bu o‘zgaruvchan. O‘zbek tilidagi tovushlarning cheklanganligi ham fonetik interferensiyaning asosiy sabablaridan biridir. Ingliz tilidagi ayrim undoshlar (masalan, /θ/ “think” so‘zidagi) o‘zbek tilida yo‘q, shuning uchun ular /s/ yoki /t/ bilan almashtiriladi. Fonetik Interferensiyaning oldini olish va tuzatishning bir necha usullari mavjud bo‘lib. Ulardan biri “vowel spelling and pronunciation” metodidir, maxsus ishlab chiqilgan bu metod inglizcha diftong va unli tovushlarni o‘zbek auditoriyasiga to‘g‘ri o‘rgatishda samarali natija beradi. So‘z va tovushlarni ongli mashq qilish metodi esa talabalar tovushlarni faqat takrorlamasdan, ularning farqini ongli ravishda o‘rganishlari kerak. Kod-almashish va til kompetensiyasini oshirish metodi orqali bilingvizmda til kodini tez almashtirish ko‘nikmasi interferensiyaning kamaytiradi. Ingliz tilidagi talaffuzga yetarlicha e‘tibor berilmasligi va yozma ko‘nikmalarga ustuvorlik berilishi natijasida fonetik xatolar mustahkamlanib qoladi. O‘qituvchilar va talabalar uchun maxsus mashqlar va metodik ko‘rsatmalar yetishmaydi. O‘zbek tilida so‘zlashuvchilar ingliz tilini o‘rganishda fonetik interferensiya ko‘p duch kelishadi, ayniqsa diftonglar, urg‘u va ayrim tovushlarni talaffuz qilishda. Maxsus metodlar, ongli mashqlar va kod-almashish ko‘nikmasi bu muammoni kamaytirishga yordam beradi. Talaffuzni o‘rgatishda tizimli va ongli yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, “grammatik interferensiya” ham yuqori darajada kuzatiladi. Xususan, ingliz tilidagi artikllar, predloglar va fe‘l zamonlarining o‘zbek tilidagi funksional mosliklari yo‘qligi yoki farqliligi ularni to‘g‘ri qo‘llashni murakkablashtiradi. O‘zbek tilidan ingliz tiliga grammatik transfer – ya‘ni o‘zbek tilining grammatik xususiyatlari ingliz tilini o‘rganishda yoki tarjima qilishda xatolarga sabab bo‘lishi keng o‘rganilgan mavzu. Tadqiqotlar asosiy farqlar va ularning

o‘quvchilarga ta‘sirini, shuningdek, bu muammolarni yengib o‘tish strategiyalarini ko‘rsatadi. Asosiy grammatik interferensiya va transferga so‘z tartibi ham sabab bo‘lishi mumkin chunki o‘zbek tilida so‘z tartibi odatda S+O+V (Subyekt+Obyekt+Fe‘l), ingliz tilida esa S+V+O. Bu farq o‘zbek o‘quvchilarining ingliz tilida gap tuzishda xatolarga yo‘l qo‘yishiga olib keladi. Agglyutinatsiya va yordamchi so‘zlar ham sababchi bo‘ladi ya‘ni, o‘zbek tili agglutinatib bo‘lib, grammatik ma‘no qo‘shimchalar orqali ifodalanadi. Ingliz tilida esa ko‘proq yordamchi so‘zlar va qat‘iy so‘z tartibi ishlatiladi. Artikllar va ko‘plik ham grammatik interferensiya va transferga sabab bo‘lishi mumkin. O‘zbek tilida artikllar yo‘q, ingliz tilida esa ular muhim. Bu o‘zbek o‘quvchilarining ingliz tilida artikllarni ishlatmasligiga yoki noto‘g‘ri ishlatishiga sabab bo‘ladi. Shuningdek, ingliz tilidagi zamonlar tizimi o‘zbek tilidagidan murakkabroq, bu esa zamonlarni noto‘g‘ri qo‘llashga olib keladi. Grammatik interferensiyada bir qator muammolar uchraydi. Ulardan biri sinxron tarjima va sintaktik nomutanosiblik bo‘lib, o‘zbek va ingliz tillari o‘rtasidagi sintaktik va grammatik nomutanosibliklar tarjima va og‘zaki muloqotda qiyinchilik tug‘diradi. Shuningdek, o‘zbek tilidagi yordamchi so‘zlar va frazal birikmalar ingliz tiliga to‘g‘ri mos kelmasligi tarjimada xatolarga sabab bo‘ladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot deskriptiv va tahliliy yondashuv asosida olib borildi. Asosiy manba sifatida o‘zbek tilida ta‘lim oluvchi ingliz tili o‘rganuvchilarning fonetik, grammatik, leksik va pragmatik xatolari kuzatildi hamda ularning ona tili strukturasi bilan bog‘liqligi aniqlangan.

Tahlil jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Chog‘ishtirma tahlil – o‘zbek va ingliz tillaridagi fonetik, grammatik va leksik farqlarni aniqlash;
- Kontekstual tahlil – interferensiya xatolarining real nutqdagi ko‘rinishlarini o‘rganish;
- Metodologik sintez – mavjud tadqiqotlar asosida interferensiyani kamaytiruvchi strategiyalar ishlab chiqish.

Natijalar.

1. Fonetik-fonologik interferensiya

O‘zbek tilida ta‘lim oluvchi talabalar ingliz tilidagi diftonglar, kuchli va sust unlilar, hamda so‘z oxiridagi undoshlarni to‘g‘ri talaffuz qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu tovush birliklarining o‘zbek tilida mavjud emasligi fonetik interferensiyaning asosiy sababidir. Masalan, /aɪ/ (“time”) yoki /eɪ/ (“make”) tovushlarini o‘zbek o‘quvchilari ko‘pincha soddalashtiradi. Shuningdek, so‘z urg‘usi va intonatsiya farqlari ham xatolarga sabab bo‘ladi, chunki o‘zbek tilida urg‘u odatda oxirgi bo‘g‘inga tushadi.

- “Vowel spelling and pronunciation” metodi – diftong va unlilarni ongli mashqlar orqali o‘rgatish;
- Ongli mashq texnikasi – tovushlarni farqlashni idrok asosida mashq qilish;
- Kod-almashish (code-switching) ko‘nikmasi – bilingvizmda tezkor kod almashish orqali tovush transferini kamaytirish.

2. Grammatik interferensiya

O‘zbek tilining agglutinativ xususiyati ingliz tilidagi qat’iy so‘z tartibi, artikllar va yordamchi so‘zlarni o‘zlashtirishda qiyinchilik tug‘diradi. Quyidagi jadval asosiy farqlarni ko‘rsatadi:

Grammatik xususiyat	O‘zbek tili	Ingliz tili
So‘z tartibi	S+O+V	S+V+O
Artikllar	Yo‘q	Bor
Agglyutinatsiya	Qo‘shimchalar orqali	Yordamchi so‘zlar orqali
Fe‘l zamonlari	Kam va soddaroq	Ko‘p va murakkab

Grammatik interferensiyani kamaytirish strategiyalari:

- Grammatik transformatsiyalar: tarjimada moslashtirish va qayta tuzish usullari;
- Kontekstual yondashuv: grammatik birliklarni kontekst asosida o‘rgatish;
- Dasturiy modellar: mashina tarjimasi va grammatik modellashtirish vositalaridan foydalanish.

3. Leksik interferensiya

O‘zbek o‘quvchilari inglizcha so‘z va iboralarni so‘zma-so‘z tarjima qilish, noto‘g‘ri o‘xshash so‘zlardan foydalanish holatlariga tez-tez duch keladilar. Masalan, “I am cold” iborasi “Men sovuqman” tarzida noto‘g‘ri tarjima qilinadi.

Leksik interferensiyani kamaytirish usullari:

- Kontekstual o‘qitish – so‘zlarni madaniy kontekstdagi ma’nosi bilan o‘rgatish;
- Transformatsion mashqlar – sinonim, antonim, konversiya asosida mashqlar bajarish;

- Frazеologik taqqoslash – o‘zbek va ingliz iboralarining ekvivalentlarini o‘rgatish.

4. Pragmatik interferensiya

Pragmatik interferensiya o‘zbek madaniyatiga xos nutq odatlarining ingliz tili muloqotiga o‘tishi bilan bog‘liq. Masalan, o‘zbeklarda bilvosita rad etish yoki muloyim so‘zlash odati mavjud, ingliz tilida esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalar qabul qilinadi. Bu muloqotda noaniqlik va tushunmovchiliklarga olib keladi.

Asosiy ko‘rinishlar va yechimlar:

Ko‘rinish	Muammo yoki misol	Yechim
Muloyimlik va murojaat	Bilvosita gapirish, noto‘g‘ri rad etish	Madaniy taqqoslash, rolli o‘yinlar
Madaniy so‘zlar	“Qorako‘z” kabi so‘zlarni tarjima qilish	Pragmatik ekvivalentlik modeli
Paralingvistik vositalar	Ovoz ohangi va tana harakati farqlari	Norverbal mashqlar, metapragmatik tahlil

Muhokama. O‘zbek o‘quvchilari ingliz tilini o‘rganishda fonetik-fonologik, grammatik, leksik va pragmatik interferensiya bilan bog‘liq muammolarga duch keladi. Bu muammolar ularning kommunikativ kompetensiyasini pasaytiradi va nutq tabiiyligini cheklaydi. Interferensiyani kamaytirish uchun kontekstual yondashuv, madaniy taqqoslash, grammatik transformatsiya, va interaktiv mashg‘ulotlar samarali hisoblanadi.

Til o‘qituvchilari uchun interferensiyani tahlil qilish va uni o‘quv jarayoniga kiritish metadidaktik yondashuvni talab qiladi, ya‘ni o‘quvchilarni faqat to‘g‘ri shaklni o‘rgatish emas, balki noto‘g‘ri shakl sababini anglashga yo‘naltirish zarur. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va multimodal o‘qitish interferensiyani kamaytirishda yangi imkoniyatlarni yaratadi.

Xulosa. Tillararo interferensiya — o‘zbek EFL auditoriyalarida ingliz tilini o‘rganishdagi eng dolzarb muammolardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, fonetik, grammatik, leksik va pragmatik interferensiyalarni kamaytirish uchun integratsiyalashgan yondashuvlar, ya‘ni lingvistik, madaniy va texnologik usullarni birgalikda qo‘llash samarali natija beradi. Shu asosda ingliz tilini o‘qitishda kontekstual, kommunikativ va madaniy jihatdan mos metodik yondashuvlarni kengroq joriy etish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ismailovna A. Phonetic Interference of Vowel Phonemes in Uzbek-Russian and Uzbek-German Bilingualism // Journal of Multidisciplinary Educational Research. – 2021. – T. 11, № 8. – B. 831–836. – DOI: <https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.01130.7..>
2. Cenoz J., Gorter D. Teaching English through Pedagogical Translanguaging // World Englishes. – 2020. – DOI: <https://doi.org/10.1111/weng.12462>

3. Gaybulloyevna G. Grammatical disproportion between Uzbek and English as a main problem in simultaneous interpretation of the languages // – 2020.
4. Hisomovna B., Eshankulovna R. Exploring English Pronunciation Teaching In Uzbekistan // International Journal of Scientific & Technology Research. – 2020. – T. 9. – B. 1208–1219.
5. Ismailovna A. Phonetic Interference of Vowel Phonemes in Uzbek-Russian and Uzbek-German Bilingualism // Journal of Multidisciplinary Educational Research. – 2021. – T. 11, № 8. – B. 831–836. – DOI: <https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.01130.7>.
6. Ismailovna A. Phonetic interference of vowel phonemes in Uzbek-Russian and Uzbek-German bilingualism // Journal of Multidisciplinary Educational Research. – 2021. – T. 11. – B. 831–836. – DOI: <https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.01130.7>.
7. Kholmurodova D. Cognitive Grammar in English Lessons // Theoretical & Applied Science. – 2020. – T. 84, № 4. – B. 390–392. – DOI: <https://doi.org/10.15863/tas.2020.04.84.68>.
8. Kholmurodova D. Cognitive grammar in English lessons // Theoretical & Applied Science. – 2020. – №84. – B. 390–392. – DOI: <https://doi.org/10.15863/tas.2020.04.84.68>.
9. Khudayberganovna A. Grammatical problems of translation from Uzbek into English // EPRA International Journal of Research & Development (IJRD). – 2025. – DOI: <https://doi.org/10.36713/epra20873>.
10. Mamadjanova N. Comparative Analysis of the Present Tense Forms in the English and Uzbek Languages // Asian Journal of Science. – 2016. – T. 1, № 1. – B. 79–83. – DOI: <https://doi.org/10.15550/ASJ.2016.01.079>.
11. Mardonova R. The Significant Features of Pronunciation in English Language Teaching // Foreign Languages in Uzbekistan. – 2020. – № 1. – B. 65–72. – DOI: <https://doi.org/10.36078/1589804966>
12. Mardonova R. The Significant Features of Pronunciation in English Language Teaching // Foreign Languages in Uzbekistan. – 2020. – DOI: <https://doi.org/10.36078/1589804966>.
13. Nasimovich R. Language Interference in Teaching English Diphthongs to Uzbek Learners // International Journal on Integrated Education. – 2021. – T. 4, № 8. – B. 16–21. – DOI: <https://doi.org/10.31149/ijie.v4i8.2109>.
14. Nasimovich R. Language Interference in Teaching English Diphthongs to Uzbek Learners // International Journal on Integrated Education. – 2021. – T. 4, № 8. – B. 16–21. – DOI: <https://doi.org/10.31149/ijie.v4i8.2109>.
15. Nasimovich R. Language Interference in Teaching English Diphthongs to Uzbek Learners // International Journal on Integrated Education. – 2021. – T. 4, № 8. – B. 16–21. – DOI: <https://doi.org/10.31149/ijie.v4i8.2109>.
16. Nazarov S. A comparative study of structural-semantic characteristics of English and Uzbek language word combinations // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг

17. Qizi A. Interpretation of Phonetic Interference as a Linguistic Phenomenon in Uzbek and English // The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2020. – Т. 2, № 10. – DOI: <https://doi.org/10.37547/tajssei/volume02issue10-07>

18. Rasulovna J., Xudoyberdiyevna M., Mirdjanovna K., Qizi E., Qizi Q., Muyassar K. Database of grammatical form and meaning correspondence for Uzbek-English translation software // 2024 9th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK). – 2024. – В. 22–26. – DOI: <https://doi.org/10.1109/UBMK63289.2024.10773602>.

19. Umirzokova F., Buribayeva S., Narmatova A., Abdukhaparova M. Modern Methods of Teaching Foreign Languages in Uzbek Education // Journal of Contemporary Issues in Business and Government. – 2021. – Т. 27, № 3. – В. 391–399. – DOI: <https://doi.org/10.47750/CIBG.2021.27.03.040>

20. Курбанбаев Д., Каримбердиева Ш. Some challenging concepts of modern English grammar in comparison with Uzbek and Karakalpak languages // Актуальные вопросы лингвистики и преподавания иностранных языков: достижения и инновации. – 2024. – DOI: <https://doi.org/10.47689/topical-tiltfl-vol1-iss1-2024-pp326-328>

JISMONIY MASHQLARNING INSON ORGANIZMIGA TA'SIRI

Xurshid Maxmarizayev Otaqulovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Jismoniy madaniyat yo'nalishi "Katta o'qituvchisi"

Annotatsiya: Jismoniy mashqlar inson salomatligi uchun juda muhim hisoblanadi. Uning shakllari ham xilma-xil bo'lib. "Jismoniy daqiqa tanaffusi, jismoniy madaniyat mikro-tanaffusi, jismoniy mikro tanaffuslari, ertalabki gigiyenik gimnastika" bular barchasi inson salomatligi, qad-qomatning chiroyli kelishgan bo'lishini ta'minlab beradi. Har bir inson katta-yu kichik birdek, jismoniy tarbiyaning jismoniy mashqlari bilan doimiy shug'ullanishlari lozim. Ular nafaqat inson organizmi, balki uning konstitutsiyasining yaxshi rivojlanishi uchun ham muhimdir.

Kalit so'zlar: konstitutsiya, jismoniy daqiqa tanaffusi, organizm, jismoniy madaniyat mikro-tanaffusi, maxsus korreksion mashqlar, ertalabki gigiyenik gimnastika, jismoniy mashqlar.

Abstract: Physical exercise is very important for human health. Its forms are also diverse. "Physical minute break, physical culture micro-break, physical micro-breaks, morning hygienic gymnastics" all of them ensure human health, beautiful figure. Every person, young and old, should constantly engage in physical education exercises. They are important not only for the good development of the human body, but also for its constitution.

Keywords: constitution, physical minute break, organism, physical culture micro-break, special corrective exercises, morning hygienic gymnastics, physical exercises.

Аннотация: Физические упражнения очень важны для здоровья человека. Их формы также разнообразны. «Минутный перерыв на физическую активность, микроперерыв на физкультуру, утренняя гигиеническая гимнастика» — все они обеспечивают здоровье человека и красивую фигуру. Каждый человек, молодой и старый, должен постоянно заниматься физической культурой. Они важны не только для хорошего развития человеческого тела, но и для его конституции.

Ключевые слова: конституция, минутный перерыв на физическую активность, организм, микроперерыв на физкультуру, специальные корректирующие упражнения, утренняя гигиеническая гимнастика, физические упражнения.

Jismoniy mashqlar nafaqat inson organizmi, balki uning tashqi qiyofasi uchun ham

muhim hisoblanadi. avvalo, jismoniy mashqlar avvalo nima? Jismoniy mashqlar – kishining jismoniy taraqqiyot darajasini oshirish uchun maxsus tanlangan harakatlar. Muntazam va izchil bajariladigan jismoniy mashqlar jismoniy tarbiyaning asosini tashkil etadi. Jismoniy tarbiya amaliyotida tarkib topgan jismoniy mashqlar (odamning mehnat, turmush, harbiy faoliyatidan olingan harakatlar va amallar asosida – yugurish, sakrash, uloqtirish, suvda suzish va boshqalar) . jismoniy mashqlar barcha harakat organlarining faoliyatini yaxshilaydi, mehnat qobiliyatini oshiradi. Jismoniy mashqlar – jismoniy tarbiyaning asosiy vositasi bo‘lib, u tarixan gimnastika, o‘yinlar, sport va turizm tarzida guruhlariga ajratilib, tarbiya jarayonining vositasi sifatida foydalanib kelinadi.

Ertalabki gigiyenik gimnastika har kuni kundalik turmush tarzimizda foylanadigan mashqlar majmuidir. Ertalabki gigiyenik gimnastika har kuni ertalab 15-20 daqiqa davomida o‘tkaziladi. U har doim qay manzilda bo‘lishidan qat’iy-nazar shug‘ullanib boriladi (uyda, sanatoriya, kasalxonada, rehabilitatsion markazda) . Bu mashqlar faqatgina sog‘lom insonlargagina emas, balki nogironligi bo‘lgan insonlar uchun ham keng foydalanishadi, ya’ni realibetatsiya jarayonlari uchun ham keng foydalaniladi. Ertalabki gigiyenik gimnastika kompleksiga EGG oddiy 9-10 jismoniy mashqlari vazifalari kiradi. Ertalabgi gigiyenik gimnastikalar bog‘chalarda, maktablarda, litsey, kollejlarda o‘qish davomida ham shug‘ullaniladi. Bu mashqlar ertablari nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun o‘rindiqa o‘tirgan holatda, aravachalarda yoki aks ettirilayotgan apparatlarda tik turgan holatda bajariladi. Sog‘lom insonlar uchun esa organizmdagi qon aylanishi, yurak faoliyatini yaxshilanishi, har bir organ o‘z vazifa va funksiyasini yanada yaxshi ishlatilishi uchun ham amalga oshiriladi. Bu jismoniy mashqlar sog‘lomlashtiruvchi ahamiyatga egadir. Ertalabki gigiyenik gimnastika – organizmni uyqu holatidan ish faoliyatiga tayyorlashning eng qulay jismoniy mashg‘ulot shakllaridan biri hisoblanadi.

Ertalabki gigiyenik gimnastika – mashqlar majmuasiga quyidagi mashqlarni kiritish maqsadga muvofiq.

- O‘rindiqa cho‘zilish
- Nafas mashqlari
- Umurtqa pog‘onasi uchun maxsus mashqlar
- O‘z-o‘zini uqalash va markazdan chetka yo‘naltirilgan jismoniy mashqlar bilan qon almashinishini jonlantirish
- Bo‘g‘imlarni cho‘zish uchun mashqlar
- Tsiklik mashqlar
- Nafas olish va pulsni bir me‘yorga keltirish uchun yakunlovchi mashqlar.

Ertalabki gigiyenik gimnastika - mashqlariga osonlik bilan bajariladigan, yaxshi o‘rganilgan, bajarilishi uchun kam kuch sarflanadigan mashqlar kiradi. Bu mashqlar samaradorlik me‘zoni bo‘lib, shug‘ullanuvchilarga yaxshi kayfiyat bag‘ishlaydi.

Jismoniy daqiqa tanaffusi vosita faolligini oshiradi, orgazmdagi asab, yurak-qon tomir va nafas olish tizmlarning faolligini rag‘batlantiradi, umumiy charchoqdan xalos

etadi, aqliy ish qobiliyatini oshiradi. mashqlar majmuasi 7-8 ta mashqlardan iborat bo‘lib 5-6 daqiqa davomida bajariladi. 1-2 marta ish vaqtida, ish vaqtining birinchi va ikkinchi yarmidan 1-1,5 soat oldin bajariladi. Ish davomida paydo bo‘ladigan turli xil charchoqlar , qon bosimining me‘yoriga bo‘lishini ta‘minlab beradi.

Jismoniy madaniyat daqiqalari mahalliy charchoqni yo‘q qilishga yordam beradi, muayyan mushaklarning yoki organizm tizimlarining o‘ziga xos ta‘sirga mo‘ljallangan. Salomatlik holati va charchoq darajasiga qarab, har biri mustaqil o‘zi uchun zarur bo‘lgan kompleksni tanlaydi va mos kelgan vaqtda to‘g‘ridan – to‘g‘ri ish joyida bajariladi. Kompleks 3-4 mashqdan iborat tuziladi va 1,5-2 daqiqa davomida bajariladi. Bu vaqtda ish joyida faqat kompyuter qarshisida davomli o‘tirgan holatda kozi toliqqan, umurtqa pog‘onasida og‘riq hosil bo‘la boshlagan vaqtlarda qo‘llaniladi.

Jismoniy mikro tanaffuslari aqliy ish qobiliyatini oshiradi, asab markazlarini faollashtiradi, ortiqcha qo‘zg‘aluvchanlikni yo‘q qiladi. Mashqlar majmui 1-3 ta mashqlardan tuziladi va 1 daqiqa mobaynida to‘g‘ridan – to‘g‘ri ish joyida imkon qadar har soatda bajariladi. Umuman olganda kun davomida nogironlarning dam olishlari uchun 20-25 daqiqa ajratish muvofiqdir.mashg‘ulotlar dasturini har oy almashtirish zarur. Jismoniy madaniyatni maqsadi muntazam mashq qilish odatlarning rivojlanishiga ko‘maklashish va yuqori samarali qulay sharoit yaratish va nogironlar salomatligini saqlab qolishga qaratiladi.

Jismoniy tarbiya daqiqalari charchashning rivojlanishiga yo‘l qo‘ymaslik, organizmning funksional holatini yaxshilash, ishchi ritm, sur‘at, diqqat-e‘tibor konsentratsiyasini yuksak darajada saqlab turish, gavdaning ishchi vaziyati va kasbiy faoliyatning salbiy oqibatlarini bartaraf etish, harakat taniqligini ma‘lum darajada yo‘q qilish maqsadida o‘tkaziladi. Gigiyenik gimnastikadan farqli o‘laroq, jismoniy tarbiya pauzasi bevosita mehnat faoliyati jarayonida, odatda , ish ish smenasining birinchi ikkinchi yarimlarida ikki martadan bajariladi. Jismoniy tarbiya daqiqasi, hal qilinadigan asosiy vazifalardan kelib chiqqan holda, ishchilarda charchoqning rivojlanishi arafasida yoki ish qobiliyati pasayishining birinchi alomatlari paydo bo‘lishi bilanoq o‘tkazilishi kerak. Muddatidan oldin jismoniy mashqlar majmuasini o‘tkazish ish retimining buzilishiga va ish qobiliyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Odatda jismoniy tarbiya daqiqalari tushlik tanaffusdan yoki ish smenasi tugashidan bir- ikki soat oldin o‘tkaziladi. Agar jismoniy tarbiya yo‘riqchisi har bir aniq ishlab chiqarish usatkasidagi ishchilar, ish qobiliyatlari o‘zgarishi asosida ish ko‘rsa yanada ijobiyroq holat kuzatiladi.jismoniy mashq daqiqalari oddiy. Murakkab koordinatsiyani talab etmaydigan ikki- uchta mashqlar kompleksidan iborat bo‘lib, ular qo‘llar, tana, bosh, oyoq uchun mo‘ljallangandir. Muskullarning katta qismini qamrab oladigan va asosan static kuchlanishlarni yo‘qotadigan, nafas olishni faollashtiradigan, qon va limfa aylanishini kuchaytiradigan mashqlar kompleksi tanlab olinadi.

Bir so‘z bilan aytganda, jismoniy mashqlar ketma-ketlikda tanani har tomonlama

_____ ***Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son*** _____ ***C seriya***
rivojlanishida hamda uning sog‘lom bo‘lishida o‘rni beqiyosdir. Shu bilan birga, jismoniy mashqlarning inson organizmida kelib chiqadigan turli xil xastaliklarni, kasalliklarni oldini olishga yoki ularni davolashga juda yaxshi ta’sir o‘tkazishi ham fanda isbotlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To‘xtaboyev .N.T-Jismoniy tarbiya mutaxassislarining kasbiy mahoratini rivojlantirish. O‘quv – uslubiy qo‘llanma.
2. Mahmadjanov.K. Slamov.I, Ikramov – Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. 2008
3. Sportda tibbiy-biologik ta’minot, adaptiv jismoniy tarbiya. O‘quv-qo‘llanma.

THE ROLE OF TASK-BASED LEARNING IN TEACHING BUSINESS ENGLISH TO INTERMEDIATE LEARNERS

Mirzaakhmedova Makhliyo Yuldashevna

Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan

Senior Lecturer,

tsul77777@gmail.com

tel: 93 572 03 35

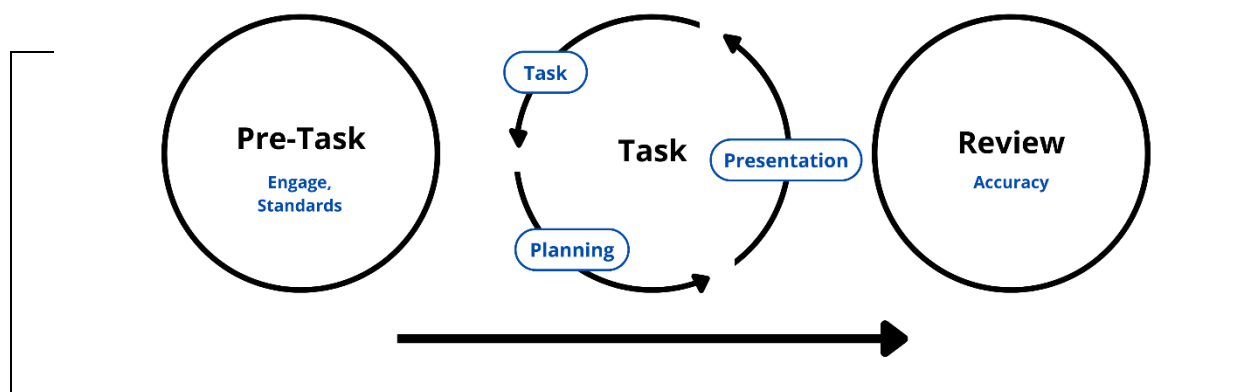
Annotation

This article highlights the importance of Task-Based Learning (TBL) in teaching Business English to intermediate learners. Drawing on established theories of Task-Based Language Teaching and English for Specific Purposes, the study examines how task-based activities grounded in real-life business scenarios enhance learners' communicative competence, vocabulary acquisition, and professional skills. The article analyzes practical classroom tasks such as trade negotiation role-plays and product and packaging design activities, demonstrating how these tasks promote meaningful interaction, collaboration, critical thinking, and the integration of language skills with business-related content. The findings suggest that TBL equips hands-on methods and activities that allows intermediate learners to learn language in original contexts.

Key Words: Task-Based Learning; Task-Based Language Teaching; Business English; English for Specific Purposes; Communicative Competence; Intermediate Learners; Authentic Tasks; Professional Communication

Introduction: Proficiency in Business English has become an essential competence for professionals, particularly those working in multinational corporations, in today's globalized business environment. As traditional language teaching emphasizes grammatical structures, the grammar-translation method, and isolated vocabulary, it often fails to prepare learners for the complex and practical requirements of authentic workplace communication. Consequently, teaching practices have gradually shifted toward methodologies that prioritize meaningful language use. Task-Based Learning is quite

acceptable method to teach Business English, particularly at the intermediate level. By doing complex communicative tasks, they can acquire the language ability.

Task-Based Learning is a structure of the lesson that includes pre-task, task, and review cycles. In this method, students fulfill the tasks that demand them to implement language in authentic cases regardless of answering straightforward grammar or vocabulary questions.

What is a task in TBLT?

A **task** is an activity that fosters purposeful communication and complies with defined standards. It encourages interaction among students as well as gives chance to make decisions in order to complete the task which language forms to use. Tasks may include creating presentations, media, written texts, or recorded dialogues; solving practical problems, such as planning a complex journey or deducing missing information; or justifying and defending opinions, for instance, advocating for a preferred candidate or competitor. Regardless of the type of task, TBL follows a structured three-stage process, akin to the ‘**present, practice, produce**’ (PPP) model, to guide learners from task preparation to independent language use.

1. The Pre-Task: This stage introduces the task and engages students while setting clear expectations to encourage effort from all learners. Teachers can model the task or show an example of a completed version and provide scaffolding or support materials as needed. Grouping students and giving clear instructions ensures they understand the goals and procedures.

2. The Task: Students then carry out the task, ideally in pairs or small groups to allow participation from everyone. Teachers primarily monitor and provide hints only when necessary, while students focus on communicating fluently and using the target language. Effective task design usually includes a ‘gap’ that prompts meaningful interaction.

3. The Review: After completing the task, students review and reflect on their work. Peer feedback is preferred, though teacher-led correction is useful for common errors. For weaker groups, structured support such as checklists can enhance the

effectiveness of peer correction. This stage emphasizes accuracy and analysis of the completed task.

In teaching Business English, meaningful tasks based on real-life contexts may include negotiating contracts, participating in meetings, drafting business proposals, or delivering presentations. For intermediate learners, TBL offers an acceptable method that promotes active participation, collaboration, and problem-solving, while simultaneously supporting the development of both fluency and communicative competence. By centering instruction around purposeful tasks, TBL enables learners to combine language skills with business-specific knowledge, thereby improving their overall linguistic ability as well as their practical professional performance.

Furthermore, the use of Task-Based Learning in Business English teaching aligns closely with the goals of English for Specific Purposes, which prioritize relevance, authenticity, and the specific needs of learners. At the intermediate level, students often struggle to apply theoretical language knowledge in practical contexts. TBL helps bridge this gap by providing opportunities for experiential learning and reflective analysis of language use. Through task cycles that involve planning, execution, and evaluation, learners are guided to notice, experiment with, and refine their language in meaningful contexts. As a result, Task-Based Learning not only fosters both communicative accuracy and fluency but also equips intermediate learners to handle the real-world communicative demands of professional business environments more confidently and effectively.

Literature review: Several theoretical frameworks provide a foundation for the role how TBL facilitate in teaching Business English to intermediate level students. Foundational scholars such as Ellis (2003), Nunan (2004), and Long (2015) argue that tasks – defined as goal-oriented activities with real communicative purposes – offer learners opportunities to process language in context, thereby promoting both fluency and communicative competence. Rod Ellis’s influential work *Task-Based Language Learning and Teaching* (2003) offers a foundational and research-based account of Task-Based Language Teaching (TBLT). As stated by Ellis, a task is understood as a planned set of actions tailored to achieve goals. It demands learners to use language pragmatically to gain a clear communicative output. Tasks may involve four language skills and engage cognitive processes such as selecting, reasoning, and evaluating information, allowing learners to interact communicatively rather than simply responding to questions.

Research consistently demonstrates that TBL can significantly improve understanding Business English. Target tasks by David Nunan (2004) reveals that TBLT leads to higher level of student engagement and motivation compared to traditional instructional methods. Nunan also argues that tasks should **engage learners in authentic, purposeful communication** that mirrors language use outside the classroom. In his view, TBLT’s primary goal is to provide learners with **opportunities to experiment with spoken and written language in meaningful, practical contexts**, which helps bridge the

gap between classroom learning and real communicative needs. Overall, Nunan positions TBLT not merely as a set of classroom activities but as a **broader pedagogical framework** that integrates curriculum design, task selection, and learner engagement to create a more communicative, meaningful language learning process.

Numerous studies provide empirical support for the effectiveness of TBLT in learning Business English. For instance, a study by Michael H. Long (2015) shows that TBLT is a **comprehensive and research-informed approach**. Long argues that *tasks* must serve as the **central organizing unit of curriculum design, instruction, and assessment**, reflecting the real communicative needs of learners in their target language use. Tasks, in Long’s conception, are defined in their everyday sense – activities people perform in real life such as problem-solving, interacting, or planning – rather than artificial classroom exercises.

Long also emphasizes that *genuine* TBLT must maintain a **meaning-oriented focus** while still recognizing the role of form-focused instruction when appropriate. He distinguishes strict TBLT from approaches that merely *support* traditional instruction with tasks, criticizing task-like activities that serve primarily to practice structures rather than to accomplish real communicative goals. In Long’s model, tasks are sequenced and graded in terms of complexity, and criterion-referenced, task-based assessment is used to evaluate learners’ performance on tasks similar to those they will encounter outside the classroom. This approach reflects Long’s commitment to bridging SLA research with practical classroom methodology, ensuring that instruction remains both **learner-centered** and aligned with authentic language use.

In the context of English for Specific Purposes (ESP), of which Business English is a prominent branch, TBLT has been shown to align well with the instructional goals of preparing learners for the realistic communicative demands of professional environments. Complementary studies in economy and business-related fields have likewise found that task-oriented activities improve learners’ confidence, fluency, and professional communicative skills, reinforcing TBLT’s relevance to Business English contexts.

Specific research on TBLT in Business English further highlights its practical benefits and implementation challenges. Empirical and literature-based studies indicate that task-based activities – such as negotiations, role-plays, presentations, and business correspondence simulations – mirror authentic workplace tasks, thereby fostering learners’ pragmatic competence and strategic communication skills essential for international business.

Overall, the literature underscores that TBLT offers significant pedagogical advantages for intermediate Business English learners by situating language learning within authentic, meaningful communicative contexts. At the same time, scholars emphasize the importance of rigorous needs analysis, thoughtful task design, and

alignment with ESP goals to ensure that tasks reflect real workplace practices and yield measurable gains in both language proficiency and business-specific competencies.

Analysis and results: The implementation of Task-Based Learning (TBL) in teaching Business English to intermediate learners represents noticeable improvements in learners’ speaking skills, task engagement, and the usage of language in authentic cases. The study focused on learners’ performance during and after task-based instruction, with particular attention to speaking fluency, vocabulary usage, interactional skills, and task completion outcomes. Data were analyzed based on classroom observations, learners’ task outputs, and comparative performance before and after the intervention.

The results indicate that task-based instruction significantly enhanced learners’ ability to use Business English in authentic communicative situations. During task cycles such as role-plays of business meetings, negotiations, and presentations, learners demonstrated increased fluency and confidence when expressing ideas, making suggestions, and justifying decisions. Compared to traditional form-focused instruction, TBL encouraged more extended learner talk, greater peer interaction, and more effective use of functional business vocabulary. Although grammatical inaccuracies were observed during initial task performance, learners showed noticeable improvement in accuracy during post-task reflection and language-focused stages, supporting the view that fluency development can precede and facilitate accuracy.

The article reviews a variety of activities organized around different themes, designed to encourage learners to interact and communicate with other group members. Through these activities, students can acquire vocabulary relevant to the topic while simultaneously developing their speaking skills. One example is the “Trade Negotiation Role-Play” activity, which focuses on the theme of international trade. In this task, students negotiate trade deals with representatives of other countries, aiming to export their own products and import the resources their country requires. During the negotiation, students are encouraged to use target vocabulary such as *tariff*, *demand*, *supply*, *partnership*, and *investment*.

A key aspect of this task is that each group is assigned specific responsibilities. For instance, Group 1 represents Country A and functions as an agricultural exporter; Group 2 represents Country B as a technology producer; Group 3 represents Country C as a developing nation with natural resources; and Group 4 represents Country D as an oil and energy supplier. This structured role allocation ensures that learners engage meaningfully with both the task content and the associated language, fostering collaboration, communication, and practical application of business-related vocabulary.

By engaging in the Trade Negotiation Role-Play task, students develop a range of interconnected skills central to Task-Based Learning. They enhance speaking and communication abilities by expressing ideas, negotiating, and responding to peers in realistic business scenarios, while simultaneously acquiring and consolidating target

business vocabulary such as *tariff, demand, supply, partnership, and investment*. During this task, learners must follow and interpret the proposals and arguments of other groups, and this activity can help foster their critical thinking and problem-solving skills through decision-making cases and dealing with negotiations. Furthermore, learners cultivate collaboration and teamwork skills, as each group assumes specific responsibilities that require internal coordination and interaction with other groups. In addition, the activity develops pragmatic and professional competence, enabling students to practice language appropriate for real-world business contexts, while also building self-confidence and learner autonomy as they take initiative and navigate communicative challenges with minimal teacher intervention. Overall, the task exemplifies how TBL integrates meaningful language use with practical business skills, supporting the holistic development of intermediate Business English learners.

Another example of a Task-Based Learning activity focuses on the topic of “Product and Packaging.” In this task, students work in small groups to invent a new children’s toy, the MP-Bunny – an electronic rabbit that dances, talks, and plays popular children’s songs. Learners are required to discuss how they would package the product and address specific considerations, such as selecting appropriate materials and evaluating their advantages and disadvantages, as well as determining design elements, including shape, color, images, logos, and text. They are also encouraged to consider how the packaging can differentiate their product from other electronic toys in the market. By engaging in this collaborative, real-world task, students encounter situations that require practical decision-making and problem-solving. By doing this process, they can gain knowledge of packaging materials, design elements, vocabulary based on Business English and communication skills in an authentic context. Such tasks exemplify how TBL facilitates the integration of language learning with professional, real-life applications, allowing learners to apply language skills in scenarios that closely mirror authentic business practices.

Furthermore, the findings suggest that Task-Based Learning positively influenced learners’ motivation and engagement. Intermediate learners responded favorably to tasks that simulated real workplace scenarios, perceiving them as relevant to their future professional needs. The collaborative nature of tasks fostered problem-solving skills, negotiation of meaning, and learner autonomy. Overall, the results confirm that TBL is an effective pedagogical approach for Business English instruction at the intermediate level, as it bridges the gap between theoretical language knowledge and real-world communicative application while promoting both linguistic and professional competence.

Conclusion and recommendations: This study examined the effectiveness of Task-Based Learning in teaching Business English to intermediate learners and demonstrated that TBL is a highly effective instructional approach for developing communicative competence in professional contexts. The findings indicate that task-based

instruction enhances learners' fluency, functional vocabulary usage, and confidence in real-life business communication. By engaging learners in authentic tasks such as meetings, negotiations, role-plays, and presentations, TBL enables meaningful language use and supports the integration of linguistic knowledge with practical business skills.

Moreover, the study confirms that TBL addresses key challenges commonly faced by intermediate learners, particularly the difficulty of transferring theoretical language knowledge into real-world application. The task cycle structure –comprising pre-task preparation, task performance, and post-task language focus –creates opportunities for experiential learning, reflection, and gradual improvement in accuracy. As a result, Task-Based Learning not only promotes active learner participation but also fosters autonomy, collaboration, and problem-solving abilities essential for effective business communication.

Based on the findings of this study, several pedagogical **recommendations** can be proposed. Firstly, Business English teachers are encouraged to integrate Task-Based Learning into their curricula by designing tasks. Secondly, instructors should keep balance fluency-oriented task performance with focused post-task feedback to support accuracy and language development. Finally, future research is recommended to explore the long-term impact of Task-Based Learning on Business English proficiency using larger sample sizes and mixed-methods approaches. Further studies may also investigate assessment frameworks suitable for task-based instruction and examine the integration of digital tools and online platforms within TBL to enhance learning outcomes. Such research would contribute to a deeper understanding of TBL's potential in Business English education and support its broader implementation in ESP contexts.

REFERENCES:

1. Ellis, R. (2003). Task-based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.
2. Nunan, D. (2004). Task-Based Language Teaching. Cambridge University Press.
3. Long, M.H. (2015). Second Language acquisition and task-based language teaching. Wiley-Blackwell.
4. John Allison with Paul Emmerson. (2008). The Business 2.0. Macmillan. 2008.
5. Mirzaakhmedova M.Y. Business English. Practical guidebook. Toshkent –2025.
6. Rakhmatova D. (2025). The role of task-based language teaching in enhancing English proficiency at the primary level: A focus on instruction and assessment in EFL classroom in Uzbekistan. Евразийский журнал академических исследований 5.5.
7. Mohammad Bagher Shabani, Arad Ghasemi. The Effect of Task-Based Language Teaching (TBLT) and Content-Based Language Teaching (CBLT) on the

8. Rungsan Lakhamja. (2013). Task-Based Language Teaching in the Business English Classroom By Colleen Hyde A Master's Paper Submitted in Partial Fulfillment of The Requirements for the Degree of Master of Arts in TESOL. University of Wisconsin-River Falls.

9. Zilola Mahmudova (2025). The effectiveness of Task-Based Language Teaching (TBLT) in developing speaking skills of economic field students. *Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements*, 1(2), 141-146. <https://brightmindpublishing.com/index.php/ev/article/view/105>

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA LINGVISTIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Mo‘minova Go‘zalxon G‘ulamjanovna

University of Business and Science

Maktabgacha, Boshlang‘ich ta‘lim va sport faoliyati kafedrasi o‘qituvchisi

E-mail: mominovagozalxon09@gmail.com

+998972307907

Annotastiya. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida lingvistik tushunchalarni shakllantirishning nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish orqali ta‘lim samaradorligini oshirish haqida yozilgan.

Kalit so‘zlar: lingvistik bilim, ijodiy qobiliyat, nazariy-metodik asoslar, abstraksiyalash, induktiv yondashuv, axborotni topish, xulosa chiqarish.

Аннотация. Статья посвящена разработке теоретических и методологических основ формирования языковых понятий в начальной школе на уроках родного языка и повышению эффективности образования за счет их практического применения.

Ключевые слова: языковые знания, творческие способности, теоретические и методологические основы, абстракция, индуктивный подход, поиск информации, формулирование выводов.

Abstract. The article is about developing theoretical and methodological foundations for the formation of linguistic concepts in primary school native language classes and increasing the effectiveness of education through their implementation in practice.

Keywords: linguistic knowledge, creative abilities, theoretical and methodological foundations, abstraction, inductive approach, finding information, drawing conclusions.

Kirish

Respublikamiz ta‘lim jarayonida, ayniqsa, oliy ta‘lim muassasalarida olib borilayotgan keng islohotlar ta‘lim-tarbiya jarayonini zamon talablari darajasida yo‘lga qo‘yish, ta‘lim mazmuni va o‘qitish metodikasi samaradorligini oshirish, yoshlarga chuqurroq bilim berish, ularning ijodiy qobiliyatini o‘stirish, amaliy faoliyatda har tomonlama barkamol shaxslar etib tarbiyalash bilan bir qatorda, ta‘lim bosqichlari, shuningdek, oliy ta‘limda komil inson hamda vatanparvarlik ruhida tarbiyalash masalasini

Dunyoda pedagogik tadqiqotlarning amalga oshirilishi asosida o‘quvchilarning ona tili ta’limidagi muvaffaqiyatini ta’minlash lingvistik kompetentlik asosida amalga oshirilishi ko‘zda tutilmoqda. O‘quvchilarning egallagan bilimlarini real vaziyatlarda qo‘llay bilishi, fanlararo bilimlarning o‘zaro integratsiyasining ta’minlanishi, mustaqil qaror qabul qilish, o‘zlashtirgan ma’lumotlari asosida o‘z fikrlarini asoslash kabi bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilmoqda. Bularning barchasi lingvistik kompetentlik shakllantirish borasida ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etmoqda. Shu jihatdan o‘quvchilarda lingvistik kompetentlikni shakllantirish ta’lim jarayonini samarali tashkil etishning metodik imkoniyatlarini yanada kengaytirish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida lingvistik tushunchalarni shakllantirish o‘quvchilarning savodxonligi va nutq madaniyatini yuksaltirishning poydevori hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida lingvistik tushunchalar (fonetika, leksikologiya, morfologiya, sintaksis) o‘quvchilarda nafaqat savodxonlikni, balki mantiqiy fikrlashni ham shakllantiradi. Mazkur mavzu bo‘yicha adabiyotlar tahlilini bir necha yo‘nalishga bo‘lib ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq:

1. *Nazariy-metodik asoslar (Klassik adabiyotlar).* Ushbu yo‘nalishdagi adabiyotlarda til hodisalarini o‘rgatishning umumiy metodik tamoyillari bayon etilgan. Q. Abdullayeva, K. Nazarov, S. Yo‘ldoshevalarning “Ona tili o‘qitish metodikasi” nomli darsligida boshlang‘ich sinflarda fonetika, leksikologiya va grammatikaga oid tushunchalarni o‘quvchi yoshiga mos holda soddalashtirib o‘rgatish usullari yoritilgan. M. Qosimova, S. Fuzailov, J. Ne‘matovlarning “Ona tili” darsligida lingvistik tushunchalarni tizimli o‘rgatish, xususan, so‘z turkumlari va gap bo‘laklari ustida ishlashning ilmiy-nazariy asoslari berilgan.

2. *Didaktik yondashuvlar va innovatsiyalar.* Zamonaviy metodikada lingvistik tushunchalarni shunchaki yodlatish emas, balki mantiqiy tafakkur orqali shakllantirishga urg‘u beriladi. N.K.Azizovaning “Alifbe” hamda T.Ga‘fforova va E.Shodmonovlarning “Ona tili” darsliklarida kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llash, ya’ni til qoidasini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish ko‘nikmasini hosil qilish masalalari ko‘rilgan. H. G‘ulomova tomonidan ona tili darslarida o‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini o‘stirishda lingvistik tushunchalar (masalan, sinonimlar, omonimlar) nutq o‘stirish bilan uzviy bog‘liqlikda tahlil qilingan.

3. *Xorijiy va MDH davlatlari tajribasi.* L. Vigotskiy va P. Galperin nazariyalari bolalarda tushunchalarning shakllanishi psixolingvistik jarayon ekanligi va u “yaqin rivojlanish zonasi”da amalga oshirilishi lozimligi asoslangan. M. R. Lvov “Методика преподавания русского языка в начальных классах” darsligida garchi rus tili metodikasi bo‘lsa-da, lingvistik tushunchalarni shakllantirishning universal mantiqiy bosqichlari (abstraksiyalash, umumlashtirish) mukammal yoritilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy boshlang‘ich ta‘limda lingvistik tushunchalarni shakllantirish “qoidadan misolga” emas, balki “misoldan qoidaga” (induktiv) tamoyili asosida qurilmoqda. Bu esa o‘quvchining mustaqil fikrlashini ta‘minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ta‘lim tizimida lingvistik bilimni shunchaki ma‘lumot berishdan amaliy kompetensiyaga aylantirishning ahamiyati muhim. An‘anaviy metodikaning kamchiliklari shundan iboratki, til qoidalarini yodlashga asoslanganligi, o‘quvchilarda tushunchalarni o‘zlashtirish va ularni nutqda qo‘llash ko‘nikmasini yetarli darajada shakllantira olmasligi.

Lingvistik tushunchalarni shakllantirish bosqichlari

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tushuncha shakllanishi quyidagi bosqichlardan iborat bo‘lishi kerak:

Bosqich	Mazmuni	Metodik manba yo‘nalishi
Kuzatish	Til hodisasini matn ichida ko‘rish	Matn ustida ishlash metodikasi
Tahlil	Muhim belgilarini ajratish	Interfaol metodlar (Venn diagrammasi va b.)
Xulosa	Ta‘rif berish va qoidani shakllantirish	Induktiv yondashuv
Mashq	Amaliyotda qo‘llash	Mashqlar tizimi va didaktik o‘yinlar

PISA va PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlari bugungi kunda ta‘lim sifatini belgilovchi asosiy mezonlarga aylandi. Ushbu dasturlar kontekstida o‘quvchilarning lingvistik savodxonligini (o‘qish va tushunish ko‘nikmalarini) oshirish shunchaki tavsiya emas, balki davr talabi va hayotiy zaruriyat hisoblanadi.

Buning asosiy sabablarini quyidagicha izohlash mumkin:

1. “O‘qishni o‘rganish”dan “O‘rganish uchun o‘qish”ga o‘tish.

PIRLS (4-sinflar uchun) va PISA (15 yoshlilar uchun) o‘rtasidagi eng muhim bog‘liqlik — bu o‘quvchining matn bilan ishlash strategiyasidir. Boshlang‘ich sinfda bolalar harflarni tanib, so‘zlarni o‘qishni o‘rganishadi.

Yuqori sinflarda esa lingvistik savodxonlik boshqa barcha fanlarni (matematika, fizika, biologiya) o‘zlashtirish uchun asosiy qurolga aylanadi. Agar o‘quvchida lingvistik savodxonlik past bo‘lsa, u hatto matematika fanidan berilgan matnli masalaning shartini ham tushuna olmaydi.

2. Funksional savodxonlik va hayotiy ko‘nikmalar

PISA tadqiqotlari shunchaki maktab darsligini qay darajada yod olganini emas, balki olingan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatini baholaydi.

Zaruriyat: Zamonaviy dunyoda inson har kuni katta hajmdagi axborot oqimi (instruksiyalar, shartnomalar, yangiliklar, raqamli ma’lumotlar) bilan to‘qnash keladi.

Ko‘nikma: Lingvistik savodxonlik o‘quvchiga matndagi asosiy g‘oyani ajratish, fakti fikrdan farqlash va muallifning yashirin maqsadini tushunish imkonini beradi.

3. Tanqidiy fikrlash va tahlil

Global trendlar o‘quvchilardan nafaqat “nima yozilganini tushunish”ni, balki “nima uchun bunday yozilgani”ni tahlil qilishni talab qilmoqda.

PISA va PIRLS doirasida o‘quvchilar quyidagi to‘rtta daraja bo‘yicha baholanadi:

Axborotni topish: Matnda aniq ko‘rsatilgan ma’lumotni ajratib olish.

Xulosa chiqarish: Matndagi mantiqiy bog‘liqliklar asosida bevosita aytilmagan xulosalarni yasash.

Interpretatsiya va integratsiya: Bir necha manbalarni (masalan, matn va jadvalni) birlashtirib, tahlil qilish.

Tahlil va baholash: Matnning mazmuni, tili va uslubini tanqidiy ko‘z bilan baholash.

4. Raqamli savodxonlikka o‘tish (PIRLS va PISA)

So‘nggi yillarda ushbu dasturlar raqamli formatga to‘liq o‘tdi. Bu shuni anglatadiki, o‘quvchi endi faqat qog‘ozdagi matnni emas, balki internet saytlari, giperhavolalar va interaktiv menyular bilan ishlash savodxonligiga ega bo‘lishi shart. Bu “yangi avlod lingvistikasi” bo‘lib, unda vizual va matnli ma’lumotlarni sintez qilish zaruriyati tug‘iladi.

Global miqyosda lingvistik savodxonlik darajasining oshishi — bu milliy raqobatbardoshlik demakdir. Chunki savodli o‘quvchi kelajakda murakkab texnologiyalarni o‘zlashtira oladigan, mustaqil qaror qabul qiladigan va global mehnat bozorida o‘z o‘rnini topadigan mutaxassis bo‘lib yetishadi.

1. Lingvistik tushuncha o‘zi nima?

Lingvistik tushuncha — bu tilning ma’lum bir hodisasi (tovush, so‘z, qo‘shimcha, gap) haqidagi umumlashtirilgan tasavvur va ilmiy xulosadir.

Nazariy jihatdan tushuncha shakllanishi uchun bola obyektning muhim belgilarini (masalan, ot uchun — predmet nomi bo‘lishi, kim? nima? so‘rog‘iga javob berishi) boshqa belgilardan ajrata olishi kerak.

2. Tushunchalarni shakllantirishning psixologik-pedagogik bosqichlari

Nazariy metodikada lingvistik tushunchalar 4 ta asosiy bosqichda o‘zlashtiriladi:

Hissiy idrok etish (Analiz): O‘quvchi aniq misollar (so‘zlar, gaplar) ustida kuzatish olib boradi. Masalan, *kitob*, *daftar*, *qalam* so‘zlarining hammasi narsani bildirayotganini payqaydi.

Abstraksiyalash (Umumlashtirish): O‘quvchi so‘zlarning leksik ma’nosidan (nimaligidan) chekinib, ularning grammatik o‘xshashligini (hammasi nima? so‘rog‘iga javob berishini) tushunib yetadi.

Ta’rif berish (Sintez): Tushunchaning ilmiy nomi va qoidasi kiritiladi.

Konkretlashtirish (Amaliyot): O‘rganilgan nazariy qoidani yangi misollar ustida qo‘llash.

3. Lingvistik tushunchalar tizimi

Boshlang‘ich sinf dasturida nazariy ma’lumotlar quyidagi konsentrik tartibda beriladi:

A. Fonetik tushunchalar

Tovush va harf farqi: Tovush — eshitiladi va aytiladi; harf — yoziladi va ko‘riladi.

Nutq a’zolari: Tovushlarning hosil bo‘lishidagi ishtiroki (lab, til, tish).

Bo‘g‘in: So‘zning bir zarb bilan aytiladigan qismi (unli tovushning bo‘g‘in hosil qiluvchi roli).

B. Leksik tushunchalar

So‘zning ma’noviy tomoni: So‘z va tushuncha o‘rtasidagi bog‘liqlik.

Lug‘at qatlami: Bir ma’noli va ko‘p ma’noli so‘zlar, o‘z va ko‘chma ma’no.

D. Grammatik tushunchalar (Morfologiya va Sintaksis)

Morfologik: So‘z turkumlari (Ot, Sifat, Son, Olmosh, Fe’l). Bunda asosiy e’tibor so‘zning kategoriyalariga (masalan, otlarda birlik va ko‘plik, egalik) qaratiladi.

Sintaktik: Gap, gapning maqsadga ko‘ra turlari (darak, so‘roq, buyruq), gap bo‘laklari (ega, kesim, ikkinchi darajali bo‘laklar).

4. Tushunchalarni shakllantirish tamoyillari (Prinsiplari)

O‘qituvchi nazariy ma’lumot berishda quyidagi prinsiplarga amal qilishi shart:

1. Ilmiylik: Berilayotgan qoida tilshunoslik fanining zamonaviy xulosalariga zid kelmasligi (lekin bolaning yoshiga mos soddalikda bo‘lishi) kerak.

2. Onglililik: Bola qoidani yod olmasligi, balki uning mohiyatini tushunishi lozim.

3. Izchillik: Yangi tushuncha avvalgisiga tayanishi kerak (masalan, gapni o‘rganmasdan turib, ega va kesimni o‘rgatib bo‘lmaydi).

5. Nazariy bilimlarni mustahkamlash metodlari

Lingvistik tahlil: So‘zni tarkibi, turkumi yoki tovushlari bo‘yicha bo‘laklarga ajratish.

Solishtirish: Ikki til hodisasini (masalan, Ot va Sifatni) o‘zaro qiyoslash.

Modellashtirish: Gap yoki so‘z tarkibi sxemalarini chizish.

Xulosa: Boshlang‘ich sinfda nazariya maqsad emas, balki to‘g‘ri yozish va chiroyli so‘zlash ko‘nikmasini rivojlantirish uchun vositadir.

Lingvistik tushunchalarni shakllantirish bosqichlari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi mavhum tushunchalarni (masalan, “ot” yoki “fe’l”) birdaniga tushinishi qiyin. Shuning uchun jarayon quyidagi bosqichlarda kechadi:

Kuzatish: Nutqdan ma’lum bir til hodisasini (masalan, so‘roq so‘zlarini) ajratib ko‘rsatish.

Tahlil: O‘xshashlik va farqlarni aniqlash (nima uchun “olma” ot, “oladi” esa fe’l?).

Xulosa (Ta’rif): O‘quvchi bilan birgalikda qoidani shakllantirish.

Mashq: Yangi tushunchani amaliyotda (gap tuzishda) qo‘llash.

Asosiy bo‘limlar bo‘yicha interaktiv yondashuv

A. Fonetika (Tovush va harf)

O‘quvchilar ko‘pincha tovush bilan harfni aralashtirib yuborishadi. Buni tushuntirish uchun “Tovushlar shahri” o‘yinidan foydalanish mumkin:

Unli tovushlar: Erkin va to‘siqsiz chiqadigan “qo‘shiqchi” tovushlar.

Undosh tovushlar: To‘siqqa uchraydigan “shovqinli” tovushlar.

Amaliy mashq: So‘zlarni bo‘g‘inga bo‘lishda har bir bo‘g‘inda albatta bitta unli bo‘lishi shartligini “bo‘g‘in uyi” maketi orqali tushuntirish.

B. Leksikologiya (So‘z va uning ma’nosi)

O‘quvchi so‘zning faqat nom emas, balki ma’no anglatishini tushinishi kerak.

Omonimlar (Shakldoshlar): “Ot” (hayvon) va “Ot” (buyruq) misolida rasmlı kartochkalar orqali tushuntirish.

Sinonimlar: “Chiroyli - go‘zal - vafoli” kabi so‘zlarning “do‘stligini” ko‘rsatish.

D. Morfologiya (So‘z turkumlari)

Bu bosqichda “Savol berish san’ati” eng muhim metod hisoblanadi.

Ot: Kim? Nima? (Predmetning nomi)

Sifat: Qanday? Qanaqa? (Predmetning belgisi)

Fe’l: Nima qildi? Nima qilyapti? (Harakat)

Metodik tavsiya: So‘z turkumlarini tushuntirishda “Kim kuchli?” o‘yinini o‘tkazing. O‘quvchi biror narsani (masalan, kitobni) ushlab turadi (Ot). Keyin uning rangini aytadi (Sifat). Oxirida u bilan nima qilayotganini (O‘qiyapman - Fe’l) ko‘rsatadi.

Vazifalar:

1. Lingvistik kompetentlikning tuzilmasini aniqlash.
2. Tushunchalarni shakllantirishning optimal texnologiyasini asoslash.
3. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim modelini ishlab chiqish.

Tahlil va natijalar

Lingvistik kompetentlikning tuzilmasini asoslab lingvistik kompetentlikning komponentlari (nutqiy, til, sotsiolingvistik, madaniy) aniq tizimlashtiriladi.

Asosiy natija: Kompetensiyaviy yondashuv asosida lingvistik tushunchalarni shakllantirishning yangi metodik modeli taqdim etiladi.

Xulosa va takliflar

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida lingvistik tushunchalarni (fonetika, leksikologiya, grammatika) shakllantirish murakkab va mas’uliyatli jarayondir. Bu jarayon o‘quvchining savodxonligi va nutq madaniyatiga tamal toshini qo‘yadi. Olib borilgan metodik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, lingvistik tushunchalarni shakllantirish shunchaki qoidalarni yodlatish emas, balki tizimli tafakkurni rivojlantirishdir. Tushunchalar oddiydan murakkabga (masalan, tovushdan harfga, so‘zdan gapga) qarab shakllantirilishi samarali hisoblanadi. Kichik yoshdagi o‘quvchilar abstrakt tushunchalarni (masalan, “ot” yoki “fe’l”) aniq misollar va vizual obrazlar orqali tezroq o‘zlashtiradilar. Har bir o‘rganilgan lingvistik birlik o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqida faol qo‘llanilgandagina o‘zlashtirilgan hisoblanadi.

O‘qituvchi dars jarayonida quyidagi tavsiyalarga amal qilishi maqsadga muvofiq: Nazariyani amaliyot bilan bog‘lash, induktiv metoddan foydalanish, o‘yin texnologiyalari hamda vizualizatsiya va grafik organayzerlar (lingvistik tushunchalar orasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish uchun chizmalardan foydalanish) dan foydalanish, differensial yondashuv (sinfdagi o‘quvchilarning qabul qilish darajasi turlicha ekanligini hisobga olish va iqtidorli bolalarga ijodiy matnlar yozish, o‘zlashtirishi pastroq o‘quvchilarga esa tayanch so‘zlar asosida ishlash vazifalarini berish) muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. “Ona tili o‘qitish metodikasi”. – Toshkent: "Nosir", 2009.
2. Abdullayeva Q., Nazarov K., Yo‘ldosheva S. “Ona tili o‘qitish metodikasi”. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2004.
3. G‘ulomova X. va boshqalar. “Ona tili va o‘qish savodxonligi: 2-sinf uchun metodik qo‘llanma”. – Toshkent: "Respublika ta’lim markazi", 2021.
4. Rizayeva M. X. “Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida lingvistik tushunchalarni modellashtirish metodikasi”. // *Science and Innovation* jurnali, 2024.
5. Qo‘ng‘irova G. “Boshlang‘ich sinflarda lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish metodikasining ilmiy-nazariy jihatlar”. // *Interpretation and Researches*, 2(1), 2023.
6. Safarova R va boshqalar. “Boshlang‘ich sinflarda ona tili darslarini texnologiyalashtirish”. – Toshkent, 2015.
7. Vigotskiy L. S. “Fikrlash va nutq” (Myshleniye i rech). – Moskva: “Labirint”, 1999. (Tushunchalarning bolalikda shakllanishi haqida fundamental asar).
8. Lvov M. R. “Методика преподавания русского языка в начальных классах”. – Москва: “Академия”, 2007. (Lingvistik tushunchalar ustida ishlashning bosqichma-bosqich tizimi).

**OLIY TA‘LIM MUASSASALARI PEDAGOGLARIDA SALOMATLIK
KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA ICHKI SALOHİYAT
OMILLARINING PEDAGOGIK AHAMIYATI**

Jumaniyazova Tupajon Alimovna

Urganch davlat tibbiyot instituti, assistent

[*tubaxanum@gmail.com*](mailto:tubaxanum@gmail.com)

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada oliy ta‘lim muassasalari pedagoglarida salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida ichki salohiyat omillarining pedagogik ahamiyati nazariy-tahliliy yondashuv asosida o‘rganilgan. Tadqiqotda salomatlik kompetensiyasi pedagog shaxsining kasbiy barqarorligi, stressga chidamliligi va ta‘lim jarayoni samaradorligini ta‘minlovchi muhim integrativ sifat sifatida talqin qilinadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida pedagog shaxsining ichki salohiyati motivatsion, psixologik, kognitiv, irodaviy va refleksiv omillar majmui sifatida aniqlanib, ularning salomatlik kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishdagi o‘rni asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari ichki salohiyat omillari yetarli darajada rivojlangan sharoitda pedagogning o‘z salomatligiga bo‘lgan munosabati ongli, barqaror va tizimli xarakter kasb etishini ko‘rsatadi. Maqolada salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida tashqi pedagogik ta‘sirler pedagog shaxsining ichki resurslari bilan uyg‘unlashgandagina kutilgan samaraga erishish mumkinligi ta‘kidlanadi. Olingan xulosalar oliy ta‘lim muassasalarida pedagoglar salomatligini mustahkamlashga qaratilgan pedagogik faoliyatni takomillashtirish uchun ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: oliy ta‘lim muassasalari pedagoglari, salomatlik kompetensiyasi, ichki salohiyat, kasbiy salomatlik, pedagogik kompetensiya, motivatsion omillar, psixologik barqarorlik, refleksiv faoliyat, kompetensiyaviy yondashuv, pedagog shaxsining rivoji.

**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФАКТОРОВ ВНУТРЕННЕГО
ПОТЕНЦИАЛА В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИИ ЗДОРОВЬЯ У
ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

АННОТАЦИЯ

В данной статье на основе теоретико-аналитического подхода изучена педагогическая значимость факторов внутреннего потенциала в процессе развития компетенции здоровья у педагогов высших учебных заведений. В исследовании компетенция здоровья трактуется как важное интегративное качество, обеспечивающее профессиональную устойчивость, стрессоустойчивость и эффективность образовательного процесса личности педагога. На основе анализа научной литературы определяется внутренний потенциал личности педагога как совокупность мотивационных, психологических, когнитивных, волевых и рефлексивных факторов, обосновывается их роль в формировании и развитии компетенции здоровья. Результаты исследования показывают, что в условиях достаточного развития факторов внутреннего потенциала отношение педагога к своему здоровью приобретает осознанный, устойчивый и системный характер. В статье подчеркивается, что ожидаемый эффект может быть достигнут только тогда, когда внешние педагогические воздействия гармонизируются с внутренними ресурсами личности педагога в процессе развития компетенции здоровья. Полученные выводы имеют научное и практическое значение для совершенствования педагогической деятельности, направленной на укрепление здоровья педагогов в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: педагоги высших учебных заведений, компетенция здоровья, внутренний потенциал, профессиональное здоровье, педагогическая компетентность, мотивационные факторы, психологическая устойчивость, рефлексивная деятельность, компетентностный подход, развитие личности педагога.

**PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF INTERNAL POTENTIAL FACTORS
IN THE DEVELOPMENT OF HEALTH COMPETENCE IN TEACHERS OF
HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS.**

ANNOTATION

This article examines the pedagogical significance of internal potential factors in the process of developing health competence among pedagogues of higher education institutions based on a theoretical and analytical approach. In the study, health competence is interpreted as an important integrative quality of a pedagogue's personality that ensures professional stability, resistance to stress, and the effectiveness of the educational process. On the basis of an analysis of scientific literature, the internal potential of the pedagogue is identified as a complex of motivational, psychological, cognitive, volitional, and reflective factors, and their role in the formation and development of health competence is substantiated. The results of the study indicate that under conditions where internal

potential factors are sufficiently developed, the pedagogue's attitude toward personal health acquires a conscious, stable, and systematic character. The article emphasizes that in the process of developing health competence, external pedagogical influences can achieve the expected effectiveness only when they are harmonized with the internal resources of the pedagogue's personality. The conclusions obtained have scientific and practical significance for improving pedagogical activities aimed at strengthening the health of pedagogues in higher education institutions.

Keywords: higher education pedagogues, health competence, internal potential, professional health, pedagogical competence, motivational factors, psychological stability, reflective activity, competency-based approach, development of the pedagogue's personality.

KIRISH. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida ta'lim sifati ko'p jihatdan pedagog shaxsining kasbiy barqarorligi va salomatligi bilan belgilanadi. Ta'lim jarayonining murakkablashuvi, pedagogik faoliyatga yuklanayotgan aqliy va hissiy zo'riqlashlarning ortib borishi pedagoglardan nafaqat yuqori kasbiy tayyorgarlikni, balki salomatlikni saqlash va mustahkamlashga qaratilgan kompetensiyani ham talab etmoqda. Shu bois oliy ta'lim muassasalari pedagoglarida salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlarda pedagog salomatligi ko'pincha tashqi pedagogik sharoitlar, mehnat muhiti yoki sog'lomlashtiruvchi texnologiyalar bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Biroq pedagogning salomatlik kompetensiyasini barqaror rivojlantirishda shaxsning ichki imkoniyatlari – motivatsiya, psixologik barqarorlik, o'zini boshqarish va refleksiya kabi omillarning o'rni yetarli darajada yoritilmagan. Holbuki, aynan ushbu ichki salohiyat omillari pedagogning sog'lom kasbiy faoliyat olib borishiga, stressli vaziyatlarga moslashishiga va kasbiy kuyish holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Pedagog shaxsining ichki salohiyati uning kasbiy faoliyat jarayonida shakllanadigan va rivojlanadigan individual resurslar majmuini ifodalaydi. Ushbu resurslar pedagogning salomatlikka bo'lgan ongli munosabatini, kasbiy mas'uliyatini va sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlovchi xulq-atvorini belgilaydi. Shu jihatdan ichki salohiyat salomatlik kompetensiyasining shakllanishi va rivojlanishida asosiy ichki mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Amaldagi ilmiy ishlarda salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish ko'proq tashqi ta'sirlar orqali izohlangan bo'lsa-da, pedagog shaxsining ichki salohiyat omillarini pedagogik nuqtai nazardan tizimli tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda. Bu holat oliy ta'lim muassasalari pedagoglarida salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishda ichki salohiyat omillarining pedagogik ahamiyatini aniqlashga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarning dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi – oliy ta'lim muassasalari pedagoglarida salomatlik

kompetensiyasini rivojlantirishda ichki salohiyat omillarining pedagogik ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Mazkur tadqiqot oliy ta’lim muassasalari pedagoglarida salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishda ichki salohiyat omillarining pedagogik ahamiyatini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, u nazariy-tahliliy xarakterga ega. Tadqiqot jarayonida empirik ma’lumotlar to‘planmadi, asosiy e’tibor ilmiy manbalarda mavjud bo‘lgan konseptual yondashuvlarni umumlashtirish va pedagogik jihatdan talqin qilishga qaratildi.

Tadqiqotda adabiyotlar tahlili asosiy metod sifatida qo‘llanildi. Ushbu metod orqali pedagog salomatligi, salomatlik kompetensiyasi va ichki salohiyat tushunchalariga oid ilmiy qarashlar tizimli ravishda o‘rganildi. Adabiyotlar tahlili mazkur tushunchalarning mazmuniy chegaralarini aniqlash, ularning o‘zaro bog‘liqligini ochib berish hamda mavjud ilmiy yondashuvlarni solishtirish imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida tushunchaviy tahlil metodidan foydalanildi. Bu metod “salomatlik kompetensiyasi”, “ichki salohiyat” va “kasbiy salomatlik” kabi asosiy kategoriyalarning pedagogik mazmunini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Tushunchaviy tahlil natijasida ichki salohiyat omillarining salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishdagi o‘rni va vazifalari aniqlashtirildi.

Taqqoshlash metodi orqali turli ilmiy yondashuvlarda ichki salohiyat omillarining talqini o‘zaro solishtirildi. Bu metod pedagog salomatligini rivojlantirishga doir qarashlardagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlash hamda salomatlik kompetensiyasini shakllantirishda ustuvor omillarni belgilash imkonini berdi.

Tadqiqotda tizimlashtirish va umumlashtirish metodlari ham qo‘llanildi. Ushbu metodlar yordamida ichki salohiyat omillari motivatsion, psixologik, kognitiv, irodaviy va refleksiv komponentlar sifatida guruhlandi hamda ularning pedagogik ahamiyati yaxlit tizimda ko‘rib chiqildi. Umumlashtirish metodi mavjud ilmiy qarashlar asosida xulosalar chiqarish va nazariy asoslangan mulohazalarni shakllantirishga xizmat qildi.

Metodologik asos sifatida kompetensiyaviy yondashuv va shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuv qabul qilindi. Ushbu yondashuvlar pedagog shaxsining ichki imkoniyatlarini rivojlantirish, uning kasbiy barqarorligi va salomatligini ta’minlash jarayonini yaxlit pedagogik tizim sifatida tahlil qilish imkonini berdi.

NATIJALAR. Ilmiy adabiyotlar tahlili va nazariy umumlashtirishlar natijasida oliy ta’lim muassasalari pedagoglarida salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni shaxsning ichki salohiyati bilan bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, pedagog salomatligini ta’minlash va mustahkamlashga qaratilgan tashqi pedagogik ta’sirlar ichki salohiyat omillari bilan uyg‘unlashgandagina barqaror va uzoq muddatli samara beradi. Shu bois salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni pedagog shaxsining ichki resurslarini faollashtirishga asoslanishi lozim.

Ichki salohiyat omillarining salomatlik kompetensiyasiga ta’siri. Tahlil

natijalariga ko‘ra, ichki salohiyat pedagogning salomatlik kompetensiyasini belgilovchi asosiy ichki determinant sifatida namoyon bo‘ladi. Ichki salohiyat omillari pedagogning sog‘lom kasbiy faoliyatni amalga oshirishga bo‘lgan tayyorligi, salomatlikka oid bilim va ko‘nikmalarni amaliyotda qo‘llash qobiliyati hamda sog‘liqni saqlashga yo‘naltirilgan xulq-atvorini shakllantiradi. Pedagog shaxsining ichki salohiyati rivojlangan sharoitda salomatlik kompetensiyasi tasodifiy yoki epizodik holatda emas, balki ongli, barqaror va tizimli sifatda namoyon bo‘ladi. Bu holat salomatlik kompetensiyasini pedagogning kasbiy yetukligini belgilovchi muhim ko‘rsatkich sifatida qarash imkonini beradi.

Motivatsion omillarning roli. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ichki salohiyat tarkibida motivatsion omillar yetakchi o‘rin egallaydi. Pedagogning kasbiy faoliyatga bo‘lgan ichki motivatsiyasi, o‘z salomatligini kasbiy muvaffaqiyatning muhim sharti sifatida anglash darajasi salomatlik kompetensiyasining shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Motivatsiyasi yetarli darajada shakllangan pedagog sog‘lom turmush tarziga rioya qilishni majburiyat sifatida emas, balki kasbiy zarurat va shaxsiy ehtiyoj sifatida qabul qiladi. Bunday pedagoglarda salomatlikka oid bilimlarni amaliyotga tatbiq etish barqaror xarakter kasb etadi. Natijada salomatlik kompetensiyasi tashqi nazoratga ehtiyoj sezmagan holda rivojlanadi.

Psixologik omillarning ta‘siri. Tahlil natijalari ichki salohiyatning psixologik omillari salomatlik kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi ekanligini ko‘rsatdi. Psixologik barqarorlik, stressga chidamlilik va emotsional muvozanat pedagogning kasbiy salomatligini saqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Psixologik jihatdan barqaror pedagog stressli vaziyatlarni salomatlikka zarar yetkazuvchi omil sifatida emas, balki kasbiy faoliyatning tabiiy tarkibiy qismi sifatida qabul qiladi. Bu esa salomatlik kompetensiyasining faollashuviga olib keladi. Natijada pedagog o‘z salomatligini saqlashga qaratilgan strategiyalarni ongli ravishda tanlaydi va qo‘llaydi.

Kognitiv omillarning ahamiyati. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, kognitiv omillar salomatlik kompetensiyasining mazmuniy asosini tashkil etadi. Pedagogning salomatlik, sog‘lom turmush tarzi va kasbiy salomatlik haqidagi bilimlari uning sog‘liqni saqlashga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Kognitiv omillari rivojlangan pedagog salomatlikka oid bilimlarni faqat nazariy ma‘lumot sifatida emas, balki kasbiy faoliyatni tashkil etishda zarur bo‘lgan amaliy ko‘rsatmalar sifatida qabul qiladi. Bu holat salomatlik kompetensiyasining ongli va maqsadli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Irodaviy omillarning natijalarga ta‘siri. Tahlil natijalariga ko‘ra, irodaviy omillar salomatlik kompetensiyasining barqarorligini ta‘minlovchi muhim mexanizm hisoblanadi. O‘zini boshqarish, qat‘iyat va mas‘uliyat pedagogning salomatlikka oid qarorlarini izchil ravishda amalga oshirishga imkon beradi. Irodaviy jihatdan rivojlangan pedagog salomatlikni saqlashga qaratilgan faoliyatni vaqtinchalik chora sifatida emas, balki kasbiy hayotining doimiy tarkibiy qismi sifatida qabul qiladi. Bu esa salomatlik kompetensiyasining uzoq muddatli rivojlanishini ta‘minlaydi.

Refleksiv omillarning ahamiyati. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, refleksiv omillar ichki salohiyatning eng muhim, ammo kam o‘rganilgan tarkibiy qismlaridan biridir. Pedagogning o‘z faoliyatini tahlil qilish, salomatlik holatini baholash va zarur o‘zgarishlarni kiritish qobiliyati salomatlik kompetensiyasining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Refleksiv qobiliyati rivojlangan pedagog salomatlik bilan bog‘liq muammolarni o‘z vaqtida aniqlaydi va ularning oldini olishga qaratilgan choralarni ko‘radi. Bu holat salomatlik kompetensiyasining preventiv xarakter kasb etishini ta’minlaydi.

Ichki salohiyat omillarining integrativ xususiyati. Olingan natijalar ichki salohiyat omillari alohida-alohida emas, balki o‘zaro uzviy bog‘liq holda salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishini ko‘rsatdi. Motivatsion, psixologik, kognitiv, irodaviy va refleksiv omillar birgalikda pedagog shaxsining salomatlikka bo‘lgan munosabatini, xulq-atvorini va kasbiy faoliyatini belgilaydi. Ushbu omillarning uyg‘un rivojlanishi salomatlik kompetensiyasini pedagog shaxsining integrativ sifati sifatida shakllantiradi. Natijada salomatlik kompetensiyasi pedagogning kasbiy barqarorligi va ta’lim jarayonining samaradorligini ta’minlovchi muhim omilga aylanadi.

1-jadval

Ichki salohiyat omillarining salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishdagi pedagogik ahamiyati

Ichki salohiyat omili	Pedagogik mazmuni	Salomatlik kompetensiyasiga ta’siri
Motivatsion omillar	Pedagogning kasbiy faoliyatga va o‘z salomatligiga bo‘lgan ongli munosabati	Sog‘lom turmush tarziga barqaror ehtiyojni shakllantiradi
Psixologik omillar	Stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik	Kasbiy zo‘riqishning salbiy ta’sirini kamaytiradi
Kognitiv omillar	Salomatlik va sog‘lom turmush tarziga oid bilimlar	Ongli va maqsadli salomatlik xulq-atvorini ta’minlaydi
Irodaviy omillar	O‘zini boshqarish, mas’uliyat, qat’iyat	Salomatlikka oid qarorlarning izchil bajarilishini ta’minlaydi
Refleksiv omillar	O‘z faoliyati va salomatlik holatini tahlil qilish qobiliyati	Salomatlik muammolarining oldini olishga xizmat qiladi

Natijalarning pedagogik talqini. Natijalar pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinganda, salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni ichki salohiyat omillarini maqsadli rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvni talab etishi aniqlandi. Bu jarayon faqat tashqi pedagogik ta’sirlar bilan cheklanmasdan, pedagog shaxsining ichki imkoniyatlarini faollashtirishga xizmat qilishi lozim. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ichki salohiyat omillarini hisobga olgan holda tashkil etilgan pedagogik ishlar salomatlik kompetensiyasining barqaror va tizimli rivojlanishini ta’minlaydi.

MUHOKAMA. Mazkur tadqiqot natijalari oliy ta’lim muassasalari pedagoglarida salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni murakkab va ko‘p qirrali pedagogik

hodisa ekanligini ko‘rsatadi. Olingan nazariy xulosalar shuni anglatadiki, salomatlik kompetensiyasi faqat tashqi pedagogik ta’sirlar yoki sog‘lomlashtiruvchi chora-tadbirlar natijasida shakllanadigan sifat emas, balki pedagog shaxsining ichki salohiyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan integrativ holatdir.

Natijalar tahlili pedagog shaxsining ichki salohiyati salomatlik kompetensiyasining shakllanishi va barqaror rivojlanishida hal qiluvchi omil ekanligini tasdiqlaydi. Agar pedagogda motivatsion, psixologik, kognitiv, irodaviy va refleksiv resurslar yetarli darajada rivojlangan bo‘lsa, u salomatlikka oid bilim va ko‘nikmalarni ongli ravishda qabul qiladi hamda ularni kasbiy faoliyat jarayonida izchil qo‘llaydi. Bu esa salomatlik kompetensiyasining barqaror va uzoq muddatli xarakter kasb etishiga olib keladi.

Muhokama jarayonida aniqlanganki, salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishda motivatsion omillar yetakchi o‘rin egallaydi. Pedagogning o‘z kasbiga va o‘z salomatligiga bo‘lgan ijobiy munosabati salomatlikka yo‘naltirilgan xulq-atvorning ichki manbai hisoblanadi. Motivatsiya yetishmagan sharoitda tashqi pedagogik ta’sirlar qisqa muddatli samara berishi mumkin, biroq salomatlik kompetensiyasi barqaror sifat sifatida shakllanmaydi. Shu sababli salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik ishlar, avvalo, pedagog shaxsining ichki motivatsiyasini faollashtirishga yo‘naltirilishi zarur.

Psixologik omillar muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, stressga chidamlilik va emotsional barqarorlik pedagog salomatligining muhim sharti hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning yuqori darajadagi hissiy zo‘riqish bilan kechishi ichki psixologik resurslar yetarli bo‘lmagan sharoitda kasbiy so‘nish holatlarining yuzaga kelishiga olib keladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, psixologik jihatdan barqaror pedagog salomatlikka tahdid soluvchi vaziyatlarga moslashuvchan yondashadi va ularni konstruktiv hal etishga intiladi. Bu esa salomatlik kompetensiyasining himoya mexanizmi sifatida namoyon bo‘lishiga xizmat qiladi.

Kognitiv omillar muhokamasi salomatlik kompetensiyasining mazmuniy asosini ochib beradi. Pedagogning salomatlik va sog‘lom turmush tarziga oid bilimlari yetarli darajada shakllanmagan taqdirda, sog‘liqni saqlashga qaratilgan xatti-harakatlar epizodik va tizimsiz xarakter kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kognitiv omillar rivojlangan sharoitda pedagog salomatlikka oid bilimlarni kasbiy faoliyat bilan uyg‘unlashtira oladi. Bu holat salomatlik kompetensiyasining ongli va maqsadli rivojlanishini ta’minlaydi.

Muhokama jarayonida irodaviy omillarning ham salomatlik kompetensiyasini mustahkamlashdagi ahamiyati aniqlandi. Irodaviy jihatdan rivojlangan pedagog salomatlikka oid qarorlarni qabul qilish bilangina cheklanib qolmay, balki ularni amaliy faoliyatga tatbiq etishda qat’iyat ko‘rsatadi. O‘zini boshqarish va mas’uliyat hissi pedagogga sog‘lom turmush tarziga rioya qilishda barqarorlikni ta’minlash imkonini beradi. Shu jihatdan irodaviy omillar salomatlik kompetensiyasining uzoq muddatli

Refleksiv omillar muhokamasi salomatlik kompetensiyasining rivojlanishida alohida ahamiyatga ega. O‘z faoliyatini va salomatlik holatini tahlil qilish qobiliyatiga ega pedagog salomatlik bilan bog‘liq muammolarni erta bosqichda aniqlash va ularning oldini olish choralari ko‘rish imkoniga ega bo‘ladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, refleksiya rivojlangan sharoitda salomatlik kompetensiyasi preventiv xarakter kasb etadi va pedagog salomatligini saqlashga xizmat qiladi.

Muhokama natijalari ichki salohiyat omillari alohida-alohida emas, balki o‘zaro uzviy bog‘liq holda salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishini ko‘rsatadi. Motivatsion omillar psixologik barqarorlik bilan uyg‘unlashganda, kognitiv bilimlar irodaviy sifatlar bilan mustahkamlanganda va refleksiv qobiliyatlar bilan qo‘llab-quvvatlanganda salomatlik kompetensiyasi pedagog shaxsining integrativ sifati sifatida shakllanadi.

Pedagogik nuqtai nazardan muhokama shuni ko‘rsatadiki, salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar ichki salohiyat omillarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Tashqi sog‘lomlashtiruvchi tadbirlar pedagog shaxsining ichki imkoniyatlari bilan uyg‘unlashmaguncha kutilgan samarani bermaydi. Shu sababli oliy ta’lim tizimida pedagoglar bilan olib boriladigan ishlar ularning ichki resurslarini aniqlash, qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur.

XULOSA. Mazkur tadqiqot natijalari oliy ta’lim muassasalari pedagoglarida salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni murakkab va ko‘p qirrali pedagogik hodisa ekanligini tasdiqlaydi. Olib borilgan nazariy tahlil salomatlik kompetensiyasining shakllanishi va barqaror rivojlanishi pedagog shaxsining ichki salohiyat omillari bilan bevosita bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi.

Tadqiqot davomida ichki salohiyat motivatsion, psixologik, kognitiv, irodaviy va refleksiv komponentlar majmui sifatida talqin qilindi hamda ushbu omillarning har biri salomatlik kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi ekanligi aniqlandi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ichki salohiyat omillari rivojlangan sharoitda pedagogning salomatlikka bo‘lgan munosabati ongli, barqaror va tizimli xarakter kasb etadi. Bu esa pedagogning kasbiy faoliyatini sog‘lom asosda tashkil etish imkonini beradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida tashqi pedagogik ta’sirlar ichki resurslar bilan uyg‘unlashgandagina samarali bo‘lishini ko‘rsatdi. Pedagog shaxsining ichki imkoniyatlari hisobga olinmagan holda amalga oshiriladigan sog‘lomlashtiruvchi tadbirlar qisqa muddatli va barqaror bo‘lmagan natijalarga olib kelishi mumkin. Shu bois salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar pedagogning ichki salohiyatini faollashtirishga yo‘naltirilishi zarur.

Tadqiqot natijalari pedagogik amaliyot uchun muhim xulosalarni shakllantirish imkonini beradi. Jumladan, oliy ta’lim muassasalarida pedagoglar bilan olib boriladigan

metodik va tarbiyaviy ishlar ichki salohiyat omillarini rivojlantirishga qaratilgan tizimli yondashuv asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Bu jarayonda pedagoglarning motivatsiyasini oshirish, psixologik barqarorligini qo‘llab-quvvatlash, salomatlikka oid bilimlarini chuqurlashtirish va refleksiv faoliyatini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida qaralishi lozim.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, oliy ta‘lim muassasalari pedagoglarida salomatlik kompetensiyasini rivojlantirish ta‘lim jarayonining barqarorligi va sifatini ta‘minlashning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu jarayonda pedagog shaxsining ichki salohiyat omillari yetakchi pedagogik ahamiyatga ega bo‘lib, ularni aniqlash va rivojlantirish oliy ta‘lim tizimida salomatlikka yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatning muhim yo‘nalishi bo‘lishi lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jumaniyazova T.A., Kurbanbaeva D.K., Olimova M.M. Pedagogical and psychological aspects of health competence formation in higher education pedagogues // *Modern Science and Research*. – 2023. – T. 2, № 10. – C. 676-678.

2. Jumaniyazova Tupajon Alimovna, Tursunov Shixnazar Saparbayevich. Oliy ta‘lim muassasalari pedagoglarida salomatlik kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik asoslari // *Obrazovanie, nauka i innovatsionnye idei v mire*. – 2025. – № 65(1). – C. 408-418.

3. Jumaniyazova Tupajon Alimovna, Tursunov Shixnazar Saparbayevich. Oliy ta‘lim pedagoglarining salomatlik kompetensiyasini shakllantirish muammosi // *Ta‘lim innovatsiyasi va integratsiyasi*. – 2025. – № 41(1). – C. 28-31.

4. Jumaniyazova T.A., Kurbanbaeva D.K., Olimova M.M. *Oliy ta‘lim muassasalari pedagoglarida salomatlikni saqlash kompetensiyasini rivojlantirish – pedagogik muammo sifatida. Международный научный журнал (100), Part 1 «Научный Фокус», No. 6, 2023, pp. 548–549.*

5. Jumaniyazova T.A. et al. *Ta‘lim muassasalarining ijtimoiy va sog‘liqni saqlash sohasidagi hamshiralarning va o‘qituvchilarning axloqiy kompetentsiyasi. The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development, Vol. 1, No. 5, 2023, pp. 18–20.*

6. Жуманиязова Т.А. va boshqalar. *Развитие здоровьесберегающей компетенции у педагогов высших учебных заведений как педагогическая проблема. Нововведения современного научного развития в эпоху глобализации: Проблемы и решения, Vol. 1, No. 5, 2023, pp. 46–47.*

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAHBAR FAOLIYATINING TUTGAN O'RNI

Oripova Nozima Shuhratovna

Qashqadaryo viloyati pedagogik mahorat
markazi direktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim samaradorligini oshirish jarayonida ta'lim muassasasi rahbarining o'rni va ahamiyati ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Rahbarlik faoliyatining ta'lim sifati, pedagoglar faoliyati, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda boshqaruv tizimini takomillashtirishga ta'siri yoritib beriladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim muassasasida rahbarning liderlik fazilatlari, strategik fikrlashi va mas'uliyati ta'lim natijadorligini belgilovchi muhim omil sifatida asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: ta'lim samaradorligi, ta'lim muassasasi rahbari, boshqaruv faoliyati, pedagogik jarayon, liderlik, innovatsiya.

РОЛЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЯ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение руководителя образовательного учреждения в процессе повышения эффективности образования с научно-педагогической точки зрения. Подчеркивается влияние деятельности руководства на качество образования, деятельность преподавателей, внедрение инновационных подходов и совершенствование системы управления. Также обосновывается роль лидерских качеств, стратегического мышления и ответственности руководителя современного образовательного учреждения как важного фактора, определяющего эффективность образования.

Ключевые слова: эффективность образования, руководитель образовательного учреждения, управленческая деятельность, педагогический процесс, лидерство, инновации.

THE ROLE OF LEADERSHIP ACTIVITY IN INCREASING THE EFFECTIVENESS OF EDUCATION

Abstract. This article analyzes the role and importance of the head of an educational institution in the process of improving educational efficiency from a scientific and pedagogical perspective. The impact of leadership activities on the quality of

education, the activities of teachers, the introduction of innovative approaches and the improvement of the management system is highlighted. Also, the leadership qualities, strategic thinking and responsibility of the head of a modern educational institution are substantiated as an important factor determining the effectiveness of education.

Keywords: *educational efficiency, head of an educational institution, management activities, pedagogical process, leadership, innovation.*

KIRISH. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida jamiyat taraqqiyotining barcha jabhalarida, ayniqsa, ta'lim tizimida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh va ijodkor kadrlarni tayyorlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu jarayonda ta'lim muassasalari rahbarlarining mas'uliyati yanada ortib, ulardan nafaqat boshqaruv, balki chuqur pedagogik, psixologik va strategik bilimlarga ega bo'lish talab etilmoqda.

Zamonaviy ta'lim muassasasi rahbari ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini yagona maqsad sari yo'naltira oladigan lider sifatida maydonga chiqmoqda. Rahbarning boshqaruv qarorlari, ish uslubi, jamoa bilan munosabati va tashabbuskorligi ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois rahbar faoliyatini ilmiy asosda o'rganish va takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolada ta'lim samaradorligini oshirishda rahbar faoliyatining tutgan o'рни, uning asosiy vazifalari, kompetensiyalari hamda boshqaruv jarayoniga ta'siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan keng tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. Ta'lim samaradorligi pedagogik fanlarda markaziy tushunchalardan biri bo'lib, u ta'lim jarayonining natijadorligi, sifat ko'rsatkichlari hamda jamiyat ehtiyojlariga mosligi bilan belgilanadi. Ilmiy manbalarda ta'lim samaradorligi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarining shakllanish darajasi, ularning mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligi orqali baholanadi.

Pedagogik nazariyaga ko'ra, ta'lim samaradorligi faqat yakuniy natija emas, balki jarayonning to'g'ri tashkil etilganligi, maqsad va vazifalarning aniq belgilanganligi, metod va vositalarning maqsadga muvofiqligi bilan ham tavsiflanadi. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim jarayonini boshqarish masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim mazmunining davlat ta'lim standartlariga mosligi. Ta'lim samaradorligini ta'minlashda ta'lim mazmunining davlat ta'lim standartlariga (DTS) muvofiqligi muhim ahamiyatga ega. Davlat ta'lim standartlari ta'lim jarayonining maqsadi, vazifalari, mazmuni va kutilayotgan natijalarini belgilab beradi. Ta'lim mazmunining DTSga mos bo'lishi o'quvchilarda zarur bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Aksincha, standartlardan chetga chiqish ta'lim sifatining pasayishiga, o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi yetarli bo'lmasligiga olib keladi. Shu sababli ta'lim muassasasi rahbari va pedagoglar tomonidan o'quv dasturlarining doimiy tahlil qilinishi va takomillashtirilishi ta'lim samaradorligining

muhim sharti hisoblanadi.

2. Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasi. Ta’lim jarayonining sifati, avvalo, pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligi va kompetensiyasiga bog‘liq. Yuqori kasbiy kompetensiyaga ega pedagog fanini chuqur biladi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llay oladi hamda o‘quvchilar bilan individual ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Pedagoglarning doimiy ravishda malaka oshirib borishi, innovatsion metodlarni o‘zlashtirishi ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan rahbar tomonidan pedagoglar kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

3. O‘quv muhitining moddiy-texnik va axborot bazasi. Zamonaviy ta’lim samaradorligini ta’minlashda o‘quv muhitining moddiy-texnik va axborot bazasi muhim rol o‘ynaydi. Jihozlangan sinfxonalar, laboratoriyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli resurslar va elektron platformalar ta’lim jarayonining sifatinı oshiradi. Yetarli moddiy-texnik baza o‘quvchilarning bilimlarni amaliyot bilan bog‘lab o‘zlashtirishiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, axborot resurslaridan samarali foydalanish o‘quvchilarda mustaqil o‘rganish va izlanish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

4. Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Interaktiv metodlar, loyiha asosida o‘qitish, masofaviy ta’lim, raqamli platformalar va zamonaviy baholash tizimlari o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshiradi. Innovatsion yondashuvlar ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan holda tashkil etishga imkon beradi. Rahbar va pedagoglar tomonidan yangicha metodlarning joriy etilishi ta’lim natijalarining sifat va samaradorligini oshiradi.

5. Rahbarlik va boshqaruv tizimining samaradorligi. Ta’lim samaradorligiga ta’sir etuvchi eng muhim omillardan biri rahbarlik va boshqaruv tizimining samaradorligidir. Ta’lim muassasasi rahbari tomonidan to‘g‘ri tashkil etilgan boshqaruv tizimi ta’lim jarayonining uzluksizligi va muvofiqligini ta’minlaydi. Rahbarning strategik fikrlashi, pedagogik kompetensiyasi, liderlik fazilatları va boshqaruv qarorları ta’lim sifati oshishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Samarali boshqaruv tizimi barcha omillarning uyg‘un faoliyat yuritishini ta’minlab, ta’lim muassasasining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mazkur omillar ichida rahbar faoliyati muvofiqlashtiruvchi va boshqaruvchi kuch sifatida alohida o‘rin egallaydi, chunki aynan rahbar ushbu omillarning uyg‘un ishlashini ta’minlaydi.

Zamonaviy ta’lim muassasasi rahbari ko‘p qirrali professional kompetensiyalarga ega bo‘lishi lozim. U nafaqat tashkilotchi, balki pedagog, menejer va lider sifatida faoliyat yuritadi. Rahbar kompetensiyalari quyidagi asosiy guruhlarğa bo‘linadi:

1) pedagogik kompetensiya – ta’lim jarayonining qonuniyatlarini bilish, o‘qitish va tarbiyalash jarayonlarini tahlil qila olish;

2) boshqaruv kompetensiyasi – rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish;

3) kommunikativ kompetensiya – jamoa bilan samarali muloqot o‘rnatish, nizolarni bartaraf etish;

4) innovatsion kompetensiya – yangiliklarni qabul qilish va amaliyotga tatbiq etish;

5) strategik fikrlash kompetensiyasi – muassasaning uzoq muddatli rivojlanish istiqbollarini belgilash.

Mazkur kompetensiyalarning uyg‘unligi rahbar faoliyatining samaradorligini ta‘minlaydi hamda ta‘lim sifati oshishiga xizmat qiladi.

Rahbar faoliyatining ta‘lim sifati va natijadorligiga ta‘siri. Ta‘lim muassasasi rahbarining faoliyati ta‘lim sifatiga bevosita va bilvosita ta‘sir ko‘rsatadi. Bevosita ta‘sir boshqaruv qarorlari, nazorat mexanizmlari va pedagogik jarayonni muvofiqlashtirish orqali namoyon bo‘lsa, bilvosita ta‘sir jamoada sog‘lom muhit yaratish, pedagoglarni rag‘batlantirish va ularning kasbiy rivojiga sharoit yaratish orqali amalga oshiriladi.

Rahbar tomonidan to‘g‘ri tashkil etilgan boshqaruv tizimi pedagoglarning ijodiy faolligini oshiradi, innovatsion yondashuvlarni qo‘llashga undaydi va ta‘lim jarayonining uzluksiz rivojlanishini ta‘minlaydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganidek, rahbar ish uslubini o‘zgartirib, inson omiliga tayanib faoliyat yuritgandagina barqaror va tezkor natijalarga erishish mumkin.

Ta‘lim muassasasi rahbarining faoliyati bir nechta muhim yo‘nalishlarni qamrab oladi:

1. Tashkiliy-boshqaruv faoliyati. Ta‘lim muassasasi rahbarining asosiy vazifalaridan biri muassasa faoliyatini samarali tashkil etish va boshqarishdan iborat. Ushbu yo‘nalish doirasida rahbar muassasaning ichki tuzilmasini shakllantiradi, bo‘lim va xodimlar faoliyatini muvofiqlashtiradi, vazifalar taqsimotini amalga oshiradi hamda mehnat intizomini ta‘minlaydi. Tashkiliy-boshqaruv faoliyatining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi ta‘lim jarayonining uzluksiz va barqaror ishlashiga xizmat qiladi. Rahbarning aniq va puxta boshqaruv qarorlari ta‘lim muassasasida tartib-intizom va mas‘uliyatni mustahkamlaydi.

2. Pedagogik jarayonni rejalashtirish va boshqarish. Rahbar pedagogik jarayonning mazmuni, shakli va metodlarini rejalashtirishda muhim rol o‘ynaydi. U ta‘lim rejalari, o‘quv dasturlari va tarbiyaviy ishlar tizimini davlat ta‘lim standartlari asosida tashkil etadi. Pedagogik jarayonni boshqarish orqali rahbar ta‘lim sifati, o‘quvchilarning bilim darajasi va kompetensiyalarining shakllanishini nazorat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi ham rahbar tashabbusi bilan amalga oshiriladi.

3. Pedagog kadrlar bilan ishlash va ularning malakasini oshirish. Ta‘lim sifatining asosiy omillaridan biri pedagog kadrlarning kasbiy salohiyati hisoblanadi.

Rahbar pedagoglarni tanlash, joy-joyiga qo‘yish, ularning kasbiy rivojlanishini ta‘minlash va rag‘batlantirish jarayonlarini boshqaradi. Malaka oshirish kurslari, seminar-treninglar, metodik birlashmalar faoliyatini yo‘lga qo‘yish orqali pedagoglarning bilim va ko‘nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishga sharoit yaratadi. Bu esa ta‘lim jarayonida yuqori natijalarga erishishga xizmat qiladi.

4. Strategik rejalashtirish va rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish. Rahbar ta‘lim muassasasining uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini belgilaydi. Strategik rejalashtirish jarayonida muassasaning mavjud imkoniyatlari, muammolari va istiqbollari tahlil qilinadi hamda rivojlanish dasturlari ishlab chiqiladi. Ushbu dasturlar moddiy-texnik bazani mustahkamlash, ta‘lim sifatini oshirish, innovatsiyalarni joriy etish va kadrlar salohiyatini rivojlantirishga qaratiladi. Strategik yondashuv muassasaning raqobatbardoshligini ta‘minlaydi.

5. Ta‘lim sifatini monitoring qilish va nazorat etish. Ta‘lim muassasasi rahbari ta‘lim sifatini doimiy monitoring qilib boradi va nazorat mexanizmlarini amalga oshiradi. Monitoring jarayonida o‘quvchilarning bilim darajasi, pedagoglar faoliyati va ta‘lim jarayonining samaradorligi tahlil qilinadi. Olingan natijalar asosida muammolar aniqlanadi va ularni bartaraf etishga qaratilgan boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Nazorat va tahlil tizimi ta‘lim jarayonini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik bilim va kompetensiyaga ega bo‘lgan rahbar o‘qituvchilar faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yadi, ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlaydi hamda innovatsion g‘oyalarni amaliyotga tatbiq etish uchun zarur sharoit yaratadi. Bunday rahbar jamoda sog‘lom psixologik muhitni shakllantiradi va har bir pedagogning imkoniyatlarini ochib berishga intiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganidek, rahbar ish uslubini o‘zgartirib, oddiy insonlarning imkoniyat va ko‘nikmalarini inobatga olib amaliy loyihalarni hayotga tatbiq etgan taqdirdagina tez va barqaror natijalarga erishish mumkin. Ayniqsa, mahalla va qishloqlarda amalga oshirilayotgan ijobiy o‘zgarishlar ta‘lim va iqtisodiyot rivojiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu fikrlar ta‘lim muassasasi rahbarining jamiyat taraqqiyotidagi mas‘uliyati naqadar yuqori ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ta‘lim muassasasida rahbarlik faoliyatini takomillashtirish yo‘llari. Ta‘lim muassasasida rahbarlik faoliyatini takomillashtirish ta‘lim samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Bunda rahbarning o‘z ustida doimiy ishlashi, zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini o‘zlashtirishi va jamoa bilan hamkorlikda faoliyat olib borishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta‘lim muassasasida samarali boshqaruvni yo‘lga qo‘yishda ochiqlik va shaffoflik muhim tamoyillardan biri hisoblanadi. Rahbar tomonidan qabul qilinayotgan qarorlarning asosli va jamoaga tushunarli bo‘lishi pedagoglar va xodimlar o‘rtasida ishonchni

mustahkamlaydi. Ochiq boshqaruv muhitida har bir xodim o‘z vazifasi, mas’uliyati va faoliyati natijalari haqida aniq tasavvurga ega bo‘ladi. Bu esa ta’lim jarayonining sifatli tashkil etilishiga va boshqaruv samaradorligining oshishiga xizmat qiladi.

Rahbarlik faoliyatini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Pedagogik jamoada sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish.

Sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhit ta’lim muassasasida barqaror va samarali faoliyat yuritishning muhim shartidir. Rahbar jamoada o‘zaro hurmat, hamkorlik va qo‘llab-quvvatlash muhitini yaratishi zarur. Pedagoglar o‘rtasidagi ijobiy munosabatlar ularning kasbiy faolligini oshiradi, stress holatlarini kamaytiradi va ijodiy ishlashga undaydi. Bunday muhitda pedagoglar o‘z salohiyatini to‘liq namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

2. Innovatsion va ijodiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash.

Zamonaviy ta’lim tizimi doimiy yangilanish va rivojlanishni talab etadi. Shu bois rahbar innovatsion va ijodiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Yangi pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar va samarali metodlarning joriy etilishi ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Rahbar tomonidan ijodkor pedagoglarning tashabbuslarini rag‘batlantirish jamoada yangilikka intilish va rivojlanish muhitini shakllantiradi.

3. Ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan monitoring va tahlil tizimini yo‘lga

qo‘yish. Ta’lim samaradorligini oshirish uchun tizimli monitoring va tahlil mexanizmlarini joriy etish zarur. Rahbar ta’lim jarayonining barcha bosqichlarini muntazam ravishda kuzatib borishi, o‘quv natijalarini tahlil qilishi va aniqlangan kamchiliklar asosida tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilishi lozim. Monitoring tizimi ta’lim sifatini baholash, rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash va takomillashtirish jarayonida muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

4. Jamoa a‘zolarining kasbiy rivojlanishini rag‘batlantirish.

Pedagoglarning kasbiy rivojlanishi ta’lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Rahbar malaka oshirish, qayta tayyorlash, seminar-treninglar va metodik tadbirlar orqali pedagoglarning bilim va ko‘nikmalarini muntazam yangilab borishiga sharoit yaratishi zarur. Shuningdek, pedagoglarni moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish ularning ishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va kasbiy faolligini kuchaytiradi.

5. Inson omiliga tayanilgan boshqaruv yondashuvi.

Ta’lim muassasasi rahbari boshqaruv faoliyatida inson omiliga alohida e’tibor qaratishi lozim. Har bir pedagogning individual imkoniyatlari, tajribasi va salohiyatini inobatga olgan holda qaror qabul qilish jamoa faoliyatining samaradorligini oshiradi. Insonparvarlikka asoslangan boshqaruv uslubi pedagoglar o‘rtasida mas’uliyat va fidoyilikni kuchaytirib, ta’lim muassasasining barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Ta’lim samaradorligini oshirish masalasi bugungi kunda nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan dolzarb

muammolardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim muassasasida olib borilayotgan boshqaruv faoliyatining sifati ta’lim jarayonining natijadorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, rahbarning professional kompetensiyalari, liderlik fazilatlarini, strategik fikrlashi va innovatsion yondashuvi ta’lim sifatini oshirishda muhim o‘rin tutadi.

Ta’lim muassasasi rahbari tomonidan to‘g‘ri tashkil etilgan boshqaruv tizimi pedagoglar faoliyatining muvofiqligini ta’minlaydi, ularning kasbiy faolligini oshiradi hamda ta’lim jarayonida samaradorlikka erishish imkonini yaratadi. Rahbarning pedagogik jarayonni chuqur anglashi, ta’lim mazmuni va metodlariga ilmiy asosda yondashishi, shuningdek, jamoa bilan hamkorlikda ishlashi ta’lim natijalarining barqaror bo‘lishiga xizmat qiladi.

Maqola doirasida olib borilgan tahlillar asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1) ta’lim muassasasi rahbarlari uchun boshqaruv, pedagogika va liderlik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus malaka oshirish dasturlarini joriy etish;

2) rahbar faoliyatini baholashda ta’lim sifati va natijadorligini asosiy mezon sifatida belgilash;

3) ta’lim muassasalarida innovatsion boshqaruv texnologiyalarini keng joriy etish;

4) pedagogik jamoada sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishga qaratilgan boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish;

5) ta’lim jarayonida monitoring va tahlil tizimini kuchaytirish orqali boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslanganligini ta’minlash.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, ta’lim samaradorligini oshirishda rahbar faoliyati yetakchi omil bo‘lib, rahbarning professional darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, ta’lim muassasasining rivojlanish sur‘atlari ham shunchalik barqaror bo‘ladi. Mazkur maqolada bayon etilgan ilmiy xulosalar va takliflar ta’lim muassasalari rahbarlari faoliyatini takomillashtirish hamda ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim tizimini rivojlantirishga oid farmon va

3. I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

4. Slavyonin V.A. *Pedagogika*. – Moskva: Akademiya, 2013.

5. Zimnyaya I.A. *Pedagogicheskaya psixologiya*. – Moskva, 2012.

6. Boltaboyev M. Ta’lim menejmenti asoslari. – Toshkent, 2020.

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)**

**PEDAGOGIKA
PEDAGOGY**

**PROFILING OF CHREDIT MODULE SYSTEM FOR FOREYIGN
MEDICAL STUDENTS IN UZBEKISTAN**

Sharipova Feruza Ibragimovna

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti

dotsent, pedagogika fanlar nomzodi

sharipova.feruza19@gmail.com

Tel: +99890-808-98-12

Abstract. This paper examines the importance of applying the chredit-module system and the teaching experience of the “Uzbek and Foreign Languages” department at Tashkent State Medical University in designing an ESP (Medical English) program for foreign medical students. The study shows that most teachers are well informed about the chredit-module system and are able to identify effective ESP tasks and activities for medical contexts. Although participants demonstrated generally moderate confidence in using ESP methodologies, the findings highlight the need for systematic integration of the chredit-module approach to strengthen teachers’ professional confidence, especially for those with limited experience in such environments. The research also reveals that implementing Medical English within the chredit-module framework increases student motivation and class attendance, taking into account learners’ language proficiency levels. In addition, a short needs and interest analysis based on interviews with foreign students is presented, focusing on assessment and control mechanisms in Medical English instruction. Qualitative and quantitative methods were used to analyze the collected data.

Keywords: ESP, chredit-module system, high medical school, foreign students, assessment and estimation criteria.

Annotatsiya. V statye rassmatrivayetsya znachenie vnedreniya kreditno-modulnoy sistemy i pedagogicheskogo opyta kafedry «Uzbekskiy i inostrannyye yazyki» Tashkentskogo gosudarstvennogo meditsinskogo universiteta pri razrabotke programmy ESP (meditsinskiy angliyskiy) dlya inostrannykh studentov-medikov. Rezultaty issledovaniya pokazivayut, chto bolshinstvo преподавателей xoshho osvedomleny o kreditno-modulnoy sisteme i sposobny opredelyat effektivnyye zadaniya i vidy deyatel'nosti po ESP v meditsinskom kontekste. Nesmotrya na v selom umerennoyy uroven uverenosti uchastnikov v primeneniі metodik ESP, poluchennyye dannyye podcherkivayut neobxodimost sistematicheskoy integratsii kreditno-modul'nogo podxoda dlya

повышения профессиональной уверенности преподавателей, особенно тех, кто имеет ограниченный опыт работы в подобных условиях. Также выявлено, что внедрение медицинского английского языка в рамках кредитно-модульной системы повышает мотивацию студентов и способствует занятию с учетом уровня языковой подготовки обучающихся. Кроме того, представлена краткая аналитика потребности и интересов иностранных студентов на основе интервью с акцентом на отсечные и контрольные механизмы обучения медицинскому английскому языку. Для анализа собранных данных использовались качественные и количественные методы.

Ключевые слова: ESP, кредитно-модульная система, высшее медицинское образование, иностранные студенты, критерии отсечки и контроля.

Аннотация. Мақоллада Toshkent davlat tibbiyot universitetining “O‘zbek va xorijiy tillar” kafedrasida pedagogik tajribasi hamda kredit-modul tizimini joriy etishning xorijiy tibbiyot talabalari uchun ESP (tibbiy ingliz tili) dasturini ishlab chiqishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari o‘qituvchilarning aksariyati kredit-modul tizimi haqida yetarlicha xabardor ekanini va tibbiy kontekstda samarali ESP topshiriqlari hamda faoliyat turlarini aniqlay olishlarini ko‘rsatadi. Ishtirokchilarning ESP metodikalarini qo‘llash bo‘yicha ishonch darajasi umumiy jihatdan o‘rtacha bo‘lishiga qaramay, olingan ma’lumotlar kredit-modul yondashuvini tizimli ravishda integratsiya qilish zarurligini, ayniqsa bunday sharoitlarda tajribasi cheklangan o‘qituvchilarning kasbiy ishonchini oshirish muhimligini ta’kidlaydi. Shuningdek, kredit-modul tizimi doirasida tibbiy ingliz tilini joriy etish talabalar motivatsiyasini va mashg‘ulotlarga qatnashuvini oshirishi, bunda o‘rganuvchilarning til tayyorgarligi darajasi inobatga olinishi aniqlangan. Bundan tashqari, xorijiy talabalar bilan o‘tkazilgan suhbatlar asosida ularning ehtiyojlari va qiziqishlariga doir qisqa tahlil taqdim etilib, tibbiy ingliz tilini o‘qitishda baholash va nazorat mexanizmlariga alohida e’tibor qaratilgan. Yig‘ilgan ma’lumotlarni tahlil qilishda sifat va miqdoriy usullardan foydalanilgan.

Калит so‘zlar: ESP, кредит-модуль тизими, олий tibbiy ta’lim, xorijiy talabalar, baholash va nazorat mezonlari.

INTRODUCTION

We live in a busy world where globalization and internationalization play a great important role in education and professional development of any person. Nowadays in Uzbekistan high education attracts actively foreign sector as primary ones therefore we may explain several key factors. The most actual one is internationally recognition of high education of Uzbekistan in the global environment attracts more foreign students to study here and even stay here for long-term period to work. High-quality education and prestigious degrees encourage foreign students to study in Uzbekistan and to get qualification in different spheres of labour market. Career opportunities, representing after graduation of high schools in Uzbekistan greatly influence in

achchessibility for international students.

Nowadays foreign students have different backstage and levels of English language due to the regions, where they are from, for example India is well known as English-speaking country, but the most Indian students still have difficulties in speaking skills of communication. As teachers of English language in the Tashkent State Medical University, we have concerns specifically related to professional English language as ESP, in particular in medicine. The teaching to foreign students in the Tashkent State Medical University was launched in the academic year 2023 with specific programme General Medicine as we can see in the official web-site .

The main objective of this paper is to demonstrate the importance of profiling credit module system technologies and experience of “Uzbek and Foreign Languages” department teachers (Tashkent State Medical University), after re-union in 2025 of three primary medical high schools in Tashkent: Tashkent Pediatric Medical Institute, Tashkent Medical Academy, Tashkent Dentistry Institute in order to inform the design of an online training programme for medical students and the relevant student research skills training.

The course of English language was entered as a mandatory one in the first year of the study in practically all faculties, including faculty of foreign students of the Tashkent State Medical University. The methodology of English language consists of practical lessons and includes 120 hours per academic year. During the course students do not study basic grammar of English language, but medical lexicology, listen audio dialogues of medical staff or patients, academic thesis on various medical specializations. But the main focus of such presentation papers is medical topic, which the student chooses. Here we can see integration of medicine and study of English language, establishment of correlation with the passed materials that have been studied during each term of academic year with the text-books of following authors A.M. Maslova, R.L. Drake, D.D.Buranova, N.P.Glinskaya. and others , , . Also we can note a personal experience of student and its interpretation of Medical English in his presentation papers. However, to reaching the above-mentioned aims of the credit-module system of our university we have faced with some of problems at first-year foreign students in assessment and monitoring tools of teaching ESP. Most of these problems of diversity of English language levels among foreign students, that can be easily decided by interactive technique of teaching ESP technologies . It is possible to unite different levels by inclusive and flexible strategies of assessment and control of credit-module system. For instance: differentiated instruction, that helps teacher to get individual approach to each students (beginner-intermediate-advanced level).

There are different methods in ESP teaching of credit-module system such as pair or group work, task-based learning, and scaffolding materials that often presented at the beginning of English lesson for introduction of students. There are so many excellent

activities for starting the lesson and uniting different levels students or assess progress not level, that more motivate foreign students to learn ESP. Research has shown that negative emotions or sensations in comparison between students can effect on classroom environment. Normalization of different language speeds among students appears to be conducive to specific language acquisition, whether measured as teacher strategy or classroom environment. How can we estimate these all levels and provide teacher's support, that must be removed in future? Clear and consistent instructions and praising efforts of students overcome intense atmosphere in the classroom. Interaction may help students to improve communicative skills in speaking English and to feel more free and open in the classroom.

Objectives

The aim of this paper is to teach English language foreign students for specific purposes, in particular medical with assessment tools of credit-module system, which facilitates by display academic part of learning English language and self-study work alongside the study of English language, showing the main items of study information and controlling the study material by estimation and assessment methods. As predicted, providing assessment tools of credit-module system on ESP lessons improved foreign students' motivation and increased a rate of attendance English classes.

Taking into account different levels at foreign medical students to acquire ESP, we tried to apply assessment tools of credit-module system in our English classes. In this research we studied the first-course medical institute English lessons with foreign students representing various levels of English proficiency.

MATERIALS AND METHODS

After entering of teacher than students entered the classroom, they sat down and work on the same theme, but have various tasks: for beginner students we may recommend matching exercise with words and images, for intermediate students: Q&A exercise and read short texts, for upper-mediate students to lead or summarize debates or discussions. These informative exercises that gets students to be more active and working individually or in teamwork at the beginning of the lesson. We can use medical topics with terms and vocabulary of their future specialization so that students need to be motivated to study.

After we have discussed about any medical topic in the mixed way, for example in pair or group work and combine strong and weak students in studying new medical terms to the given theme word or word combination, we did reading of the theme text for about five-ten minutes (this time duration reaped the results we were looking for). Reading as assessment tool form of teacher technique, a way to check students' spelling new vocabulary, a way to acquire with grammar structures, a way of "no-native language" understanding the text. In this monitoring way, teacher may control how stronger students reinforce knowledge and weaker ones learn in a supportive way.

For each English lesson, we like to use professional medical themes that help students for future employment in practice (hospitals and clinics) and academic sphere (PhD or DSch). This focus on theme might be new professional words, a revision of medical words, or students' current medical specialty study. We may choose theme from future specialty of students, for instance neurosurgery, pediatrics, cardiology and so on. Once we decided a theme, students may define it and provide examples of their work experience. Teacher may also give examples of the medical specialty from the hand-out texts and glossary that students will study in the Medical English classroom. For students with upper intermediate degree, teacher may choose famous medical scientists that respective in the future specialty of students. The teacher can apply the professional medical words to students every day, making the interactive learning as main or more interesting method of study in word and word combination learning. The teacher may supply the Medical English class with scaffolded materials, such as vocabulary lists, sentence starters or glossaries illustrate the professional medical vocabulary. Whenever optional grammar explanation papers should be provided for low level students.

The Sample ESP lesson in limits of credit-module system below give examples of medical lexical and grammar rule specificities; the implementation can be modified for groups of different level. The medical diagram or flashcard is a lexical part of the Medical English Class that provides with additional professional words with adaptive exercises for students.

For organization and uniting different level students in English Medical Classroom, the teacher may play as tutor or supervisor role in the background, using short sentences as instructions, repeated key phrases or write on the board some rules or short tasks. There are various professional scenes that can be used for role-play scenarios in the English lesson for high motivation at the foreign students of first course university. For example, "Doctor and patient", "Taking diagnosis", "Consultation of doctors" and so on. The teacher can give roles to students and check their knowledge and skills in pronunciation, vocabulary experience, grammar rule using in correct way. The students may stay in their seats or sit or move in the class, depending on number of students is needed in the role game scene.

Once the teacher has set the scene, read the rules of the role game, control the situation, and took results and comments from the viewers (other students).

Sample ESP in English Medical Classroom. Before class, the teacher writes the focus word (professional medical theme), with its meaning and word combinations in sentences, on the black or white board:

Medical history (word combination) – Patient's card in clinic or hospital's registration office. Includes: symptoms, diagnosis, patient, treatment, prescription. Taking a Patient's Medical History is level that is given to students to improve

speaking, listening, vocabulary and reading skills in the limits of credit-module system.

The teacher may also put up pictures of Power Point slides to promote students to apply the new lexis in this or that situations. For mastering and fastening of new study material, such interactive methods can be implemented: warm-up, think-pair-share, matching, reading of short-patient-doctor dialogue. Students actively participate in finding out the words-clues, Q&A, guessing the definition of these words.

The vocabulary focus such as colloquium help students in interaction for activating and enriching key terms of professional medicine in English. Divide students in mini-groups and give them following questions: What questions does a doctor ask a patient? What possible answers of patient you may find? Provide prompt replies: age, pain type, time and duration. Give students a half an hour to focus on their questions and find out additional information to answer these questions.

If the teacher needs to estimate students' knowledge and practical skills in the Medical English Class according to credit-module system, the teachers suggest to use graphic organizers such as KWH table, Venn. Also the audio or video of doctor taking history with new professional medical terms may be showed by the teacher in Medical English Class, where beginners may choose correct answers as well as advanced take notes and summarize.

Word Bank of professional medical word and word combinations

Table 1. Words and Words combinations

Specialization	Complaints	Human body
Ophthalmology	Sore eye	Sense organs
Cardiology	Tightness in the thorax	Cardiovascular system
Pediatrics	Cough, sneezing	Respiratory system
Orthopedics	Cut, closed and open fracture	Skeleton

RESULTS

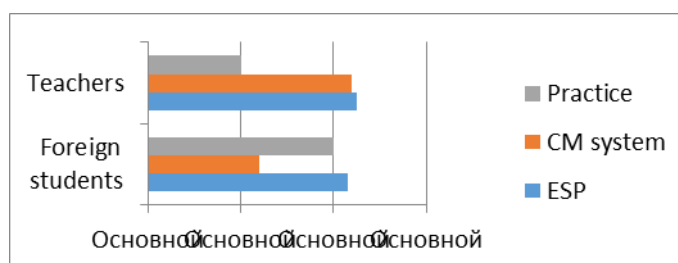

Fig.1. Interest analysis of foreign students of TashSMU (2025 y)

Interest analysis survey conducted with the foreign students of the Tashkent State Medical University revealed that interests and plans of learning English for medical purposes do not meet the requirements of teachers (7 respondents of Tashkent

State Medical University participated in the survey) regarding language competence. Where there is an insufficient competence of teacher's experience of working with foreigners (25%) and different level of communication skills of foreign students in the practice of ESP (23%). According to foreign students interests analysis, specialists of ESP should participate in the organization of the educational process of the university, in particular, in holding practice in clinics and hospitals as tutors (27%). (see Figure 1.).

DISCUSSION

For foreign students entering vocational education in limits of credit-module system in unknown country, the problem of language competence has not been definitively solved. Some of them are disappointed already in the first year of study, others - at the beginning of independent professional activity, third - after 3-5 years of work in the profession.

The course of medical English for foreign students at TashSMU is designed for 1 academic year, for a total of 500-1000 students, and on average 80-90% of them successfully complete this course. According to the sociological survey of TashSMU foreign students, the students report that the content of the course is useful and relevant to their future occupational practice (72%), and 52% believe that medical English should be a mandatory course (the sociological survey covered the 1st foreign students of TashSMU International Department, a total of 100 people). The students take practical lessons, studying medical English vocabulary and conversation skills under the guidance of teachers as a preparatory step in the first course of TashSMU. This initial impact helps many foreign students to determine for themselves the need to improve their basic English language skills and adapt to new social-cultural environment in TashSMU, where not only local teachers, but also students have different English-language background and communication skills level. The official credit-module of the subject "Medical English" is designed for 1 academic year of official credit, in which students participate a 2-hour daily practical lesson per week, but have multiple components of self-study multimedia and grammar/lexical exercises, a series of sample dialogues for patient interviews, objective structured clinical examinations with video materials, and scientific and medical research distributed during two terms of one academic year. The course topics are inter-disciplined with other medical subjects Latin Language, Gross Anatomy, in studying of human body (musculoskeletal, pulmonary, cardiovascular, gastrointestinal, endocrine, genitourinary, ophthalmological, auricular, nasal and throat, neurological, mental and deontology), each week focusing on one topic and addressing class role-playing games, interviewing patients, writing cases, as well as developing appropriate materials for patient training. In future, it is expected that at the end of 1st year foreign students will combine medical English with other clinical subjects in the university.

CONCLUSION

ESP approach in the limits of credit-module system of foreign medical students in Medical English class helped students in our university in particular Tashkent State Medical University to be more motivated and interested in professional language study. The techniques that suggested here can be applied for the first-year foreign medical students without academic approach and for any background.

Thus, the basis for the formation of a new generation of foreign medical specialist in the form of credit-module system was the change in the content of higher professional education, which provides for its internationalization, global rating participation and popularity, as well as the development and implementation of innovative pedagogical technologies.

This study is an attempt to study the problem of ESP approach in the form of credit-module system for foreign medical students. The need for such a study is due to an insufficient level of target audience experience and different levels of their language and speech skills, the lack of practical methodological guidelines for ESP in medicine, the increased requirements of higher education internationalization. In the course of the study, the theoretical problems of forming ESP approach in the limits of credit-module system as a fundamental component of communicative competence were revealed.

The study of this problem has shown that the following approaches should be taken into account to determine the methods of ESP approach formation for foreign medical students: professional, linguistic and country linguistic communicative, sociocultural and others.

The analysis of the results of our sociological survey of foreign students of international Faculty of TashSMU and English language teachers allowed us to determine the interests of both participants, their goals in the study of English language as professional one, the awareness of the role of assessment tools of credit-module system and professional communication. These data have influenced the solution of the problem of goal-setting and content selection for the formation of ESP approach of credit-module system for foreign students.

The prospects for this study include the possibility of further developing the problem of teaching non-linguistic university foreign students, particularly medical students, in the process of forming professional competencies in the limits of credit-module system of the higher education internationalization, and organizing ESP training sessions in the medical field.

REFERENCES

1. https://tashpmi.uz/en/education/faculties/first_facult_pedagog_psychol/o_kafedri

2. D.D.Buranova English for medical students: The text-book for students.— T.:2025— 114 p.
3. A.M. Maslova, Z.I. Wainstein, L.S. Plebeyskaya Essential English for medical high schools .Moscow: List-New , 2002.
4. Buranova, D. (2023). Methodology of professional approach in english language teaching for medical students . in Library, 1(1), 119–132. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/21022>
5. Sharipova, F. (2023). Teaching undergraduate students clinical vocabulary. in Library, 1(2), 149–153.pdf. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/2069>
6. Krashen, S. 1982. Principles and practice in second language acquisition. Oxford: Pergamon Press/
7. Daviyes H. Competence-Based Curriculum in the Context of Bologna and EU Higher Education Policy. Pharmacy (Basel). 2017;5(2):17. Published 2017 Mar 26. doi:10.3390/pharmacy5020017
8. Kilichev, I. (2023). Credit-module system and its implementation principles. Society and Innovation, 4(2), 218–226. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss2-pp218-226>

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA ONA TILI O‘QITISH JARAYONIDA NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna

*NamDPI Boshlang‘ich ta‘lim innovatsiyalari
kafedrası katta o‘qituvchisi, PhD.*

+998937078884

mahliyoibraximjonovna@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘quvchilarning nutq madaniyati va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish muammosi tadqiq etilgan. Ushbu jarayonning asosiy yo‘nalishlari: so‘z boyligini oshirish, grammatik jihatdan to‘g‘ri nutqni shakllantirish, og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish, matn asosida ishlash orqali mantiqiy fikrlashni o‘stirishdir. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlar, respublika anjumanlari materiallari, dissertatsiyalar va metodik qo‘llanmalar tahlil qilinib, nutqni rivojlantirishning samarali metodlari aniqlangan. Xulosa sifatida, nutqni o‘stirish faqat ona tili darslari bilan chegaralanmasligi, balki barcha fanlar va sinfdan tashqari faoliyat davomida izchil amalga oshirilishi lozimligi ta‘kidlangan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, nutq madaniyati, og‘zaki nutq, yozma nutq, mustaqil fikrlash, metodika, ona tili o‘qitish, so‘z boyligi, matn bilan ishlash.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье исследуется проблема формирования культуры речи и способности к самостоятельному мышлению учащихся на этапе начального образования. Основными направлениями этого процесса являются: увеличение словарного запаса, формирование грамматически правильной речи, развитие навыков устной и письменной речи, развитие логического мышления посредством работы с текстом. В исследовании проанализированы научная литература, материалы республиканских конференций, диссертации и методические пособия, определены эффективные методы развития речи. В заключение подчеркивается, что развитие речи не должно ограничиваться только уроками родного языка, а должно последовательно осуществляться на протяжении всех предметов и внеклассной деятельности.

Ключевые слова: начальное образование, культура речи, устная речь, письменная речь, самостоятельное мышление, методика, обучение родному языку, словарный запас, работа с текстом.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SPEECH DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF TEACHING THE MOTHER TONGUE IN PRIMARY EDUCATION

Abstract. The article examines the problem of forming students' speech culture and independent thinking skills at the primary education level. The main directions of this process are: increasing vocabulary, forming grammatically correct speech, developing oral and written speech skills, developing logical thinking through working with text. The study analyzed scientific literature, materials of republican conferences, dissertations and methodological manuals, and identified effective methods of speech development. In conclusion, it is emphasized that speech development should not be limited to native language lessons, but should be consistently implemented throughout all subjects and extracurricular activities.

Keywords: primary education, speech culture, oral speech, written speech, independent thinking, methodology, native language teaching, vocabulary, working with text.

Kirish O‘zbekiston ta’lim tizimida o‘quvchilarning nutq madaniyatini o‘stirish, ularning og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Bu vazifa nafaqat til o‘rganishning o‘zida, balki shaxsning umumiy intellektual va madaniy rivojlanishida ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Nutq – bu nafaqat aloqa vositasi, balki “kishi faoliyatining turi, til vositalari asosida tafakkurni ishga solishdir”. Shu sababli, boshlang‘ich sinf – nutq asoslarini qat’iy shakllantirish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishning eng muhim bosqichidir.

Maqolaning maqsadi – boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish jarayonida nutqni rivojlantirishning metodik asoslarini, uslubiy yondashuvlarni va amaliy tajribalarni o‘rganishdir. Tadqiqotning nazariy asosini “O‘zbek tili nutq madaniyatiga oid masalalar” (1990), “Ona tili darslarida nutq o‘stirish” (1998) kabi nashrlar, shuningdek, 1990-yillardan beri o‘tkazilayotgan O‘zbek tili doimiy anjumanlari materiallari va tegishli dissertatsiyalar tashkil qiladi.

Adabiyotlar sharhi O‘zbekistonda nutqni rivojlantirish masalalari uzoq yillardan beri olimlar va metodistlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. 1990-yildagi birinchi respublika tilshunoslik konferensiyasidan boshlab, keyingi yillardagi anjumanlarda (Samarqand, Qarshi, Jizzax, Toshkent) ushbu mavzu doimiy ravishda muhokama qilingan. Xususan, 1999-yilda Buxoroda bo‘lib o‘tgan anjumanda B.Qosimova, A.G‘ulomov, Sh.Shokirova va boshqalarning ma’ruzalarida og‘zaki nutqni rivojlantirish, iboralar bilan boyitish, matn bilan ishlash kabi masalalar yoritilgan.

Nutqni o‘stirish metodikasi sohasida qator ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Masalan, “Metodika izucheniya mestoimeniy v uzbekskoy shkole” va “Metodika izucheniya slujebnix slov v 6 klasse uzbekskoy shkole” nomli dissertatsiyalarda olmosh va yordamchi so‘zlarni o‘qitish orqali nutqning grammatik to‘g‘riligi va boyligini ta‘minlash yo‘llari ko‘rsatilgan. Shuningdek, “Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari”, “Ona tili darslarida o‘quvchilar nutqini ko‘makchili birikmalar bilan boyitish” kabi metodik qo‘llanmalarda amaliy mashqlar tizimi taklif etilgan.

Metodologiya.

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy usul va mazmun tahlil qo‘llanildi. Manba sifatida ilmiy nashrlar, anjuman materiallari, dissertatsiya avtoreferatlari, metodik qo‘llanmalar va ilmiy maqolalardan foydalanildi. Asosiy e‘tibor boshlang‘ich sinflarda nutqni rivojlantirishning o‘ziga xos metodlariga qaratildi.

Tahlil va natijalar Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda nutqni o‘stirish quyidagi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilishi kerak:

1. So‘z boyligini oshirish. Bu yo‘nalish o‘quvchilarni yangi so‘z va iboralar, shuningdek, ularning ma‘no unsurlari bilan tanishtirishni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, “o‘quvchilar nutqini o‘stirish va lug‘at boyligini takomillashtirish uchun tilning sinonimi imkoniyatlaridan foydalanish” samarali hisoblanadi. Sinonimlar, antonimlar, ko‘p ma‘noli so‘zlar, atamalar, maqol va matallar bilan ishlash, so‘z yasalishi mavzularini o‘rganish orqali lug‘at boyligi oshiriladi.

2. Grammatik to‘g‘ri nutqni shakllantirish. Morfologik va sintaktik konstruksiyalarni to‘g‘ri o‘zlashtirish nutqning aniq va tushunarli bo‘lishining garovidir. Olmosh, yordamchi so‘zlar, modal so‘zlar, fe‘l shakllari kabi mavzularni chuqur o‘rganish jarayonida o‘quvchilarning nutqidagi grammatik xatolar bartaraf etiladi. “Grammatik tahlil – nutq o‘stirish omillaridan biri” sifatida ko‘riladi, chunki u so‘zning gapdagi o‘rnini va vazifasini ongli ravishda tushunishga yordam beradi.

3. Og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish. Bu jarayon bir-birini to‘ldiradi. Og‘zaki nutqni rivojlantirish uchun ifodali o‘qish, hikoya qilish, kichik parchalarni talqin qilish kabi usullardan foydalaniladi. Yozma nutq esa diktant, bayon va insho kabi an‘anaviy ish turlari, shuningdek, ta‘limiy o‘yinlar orqali rivojlantiriladi. “Bayon nutqning og‘zaki va yozma shakllarining qo‘shib, birgalikda o‘stiradigan ish turi” hisoblanadi. Ta‘limiy o‘yinlar, masalan, muayyan mavzuda matn yaratish (“Agar men sehrGAR bo‘lsam”), o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini oshiradi.

4. Matn asosida ishlash orqali mantiqiy fikrlashni o‘stirish. Matn – nutqni rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. O‘quvchilar matnni tahlil qilish, mazmunini o‘z so‘zlari bilan bayon qilish, qayta hikoya qilish, mavzu yaratish orqali fikrlarini izchil va mantiqiy bayon eta olish ko‘nikmasini egallaydilar. “Tasviriy ifoda” mavzusini o‘rganishda matnlar bilan ishlash buning yorqin misolidir.

5. Nutq o‘stirishning psixologik shartlari. Nutq faoliyati uchun uchta asosiy shart

ta’kidlanadi: birinchidan, o‘quvchida o‘z fikrini bayon qilish talabi paydo bo‘lishi (motivatsiya); ikkinchidan, bayon etish uchun yetarli mazmuniy materialning mavjudligi; uchinchidan, bu mazmunni ifodalash uchun zarur til vositalariga egalik. O‘qituvchi bu shartlarni yaratish uchun nutqiy vaziyatlar, boy material va yaxshi namunalar taqdim etishi lozim.

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda nutqni rivojlantirish tizimli va kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu faqat ona tili darslari bilan chegaralanib qolmasligi, balki o‘quv rejasidagi barcha fanlar va sinfdan tashqari faoliyatda izchil davom ettirilishi kerak. Nutqni o‘stirish bilan bir vaqtda o‘quvchilarning tafakkuri ham rivojlanadi, chunki “nutq tafakkur bilan chambarchas bog‘langan... til materiali bo‘lmasa, fikrni ifodalab bo‘lmaydi”. Shu sababli, grammatik qoida va lug‘atni o‘rgatish bilan birga, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, kuzatishga, tahlil qilishga va o‘z xulosalarini chiqarishga o‘rgatish muhimdir.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini o‘stirish – bu murakkab, ko‘p qirrali, lekin maktab ta’limining ustuvor vazifalaridan biridir. Buning uchun quyidagilar zarur:

1. O‘quvchilarning so‘z boyligini doimiy ravishda va turli usullar (sinonimlar, atamalar, frazeologizmlar, taqlidiy so‘zlar) orqali oshirish.
2. Grammatik jihatdan to‘g‘ri nutqni shakllantirishga alohida e’tibor berish, xatolarni bartaraf etish yo‘llarini izchil qo‘llash.
3. Og‘zaki va yozma nutq mashqlarini muvozanatli uyg‘unlashtirish, yangi metodlar (masalan, ta’limiy o‘yinlar, loyihalar)dan foydalanish.
4. Matn bilan ishlashni keng tashkil etib, o‘quvchilarning mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.
5. Barcha fanlar o‘qituvchilari hamda ota-onalarni nutq madaniyatini o‘stirish jarayoniga faol jalb qilish.

Faqatgina, nutq madaniyatiga ega, fikrini aniq, o‘tkir va go‘zal ifodalay oladigan avlod tarbiyalash – zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi va kafolati hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Djakbarova M.I. Nutq so‘zlashga o‘rgatish metodikasi. Toshkent – 2024. 140 bet.
2. G‘ulomov A., Qodirov M. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T., O‘qituvchi, 2001. – 221 b.
3. Mambetova L.M. “Ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari”, 2024.

4. Mirzaqulov T. Grammatika o‘qitishning lingvistik asoslari. –T.: O‘qituvchi, 1994. –56.
5. Qosimova K., Safo Matchonov, G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. Darslik. Toshkent, “Noshir” -2009.
6. Yo‘ldosheva D.N. Ona tili ta’limi maqsadining tadrijiy taraqqiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. – 168 b.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

TASVIRIY SAN‘AT DARSLARIDA MANZARA ISHLASH ORQALI O‘QUVCHILARNING IJODIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Xabibullayeva Zebo Alisher qizi

Xabibullayevaz022@gmail.com

Namangan davlat pedagogika instituti

Tasviriy san'at yo'nalishi Magistratura talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada tasviriy san‘at darslarida manzara janrida ishlash jarayonining o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishdagi pedagogik va badiiy ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda manzara ishlashning o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, estetik tafakkur, mustaqil fikrlash va tasavvur doirasini kengaytirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, etyud, eskiz va plein-air mashg‘ulotlarining ta‘lim samaradorligiga ta‘siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: tasviriy san‘at, manzara, ijodiy fikrlash, plein-air, kompozitsiya, rang, estetik tarbiya.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ РАБОТУ НАД ПЕЙЗАЖЕМ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация

В статье рассматривается педагогическое значение работы над пейзажем на уроках изобразительного искусства в развитии творческого мышления учащихся. Анализируется роль пейзажной живописи в формировании наблюдательности, эстетического восприятия и самостоятельного мышления. Обосновывается эффективность этюдов и пленэрных занятий в художественном образовании.

Ключевые слова: изобразительное искусство, пейзаж, творческое мышление, пленэр, композиция, цвет, эстетическое воспитание.

DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE THINKING THROUGH LANDSCAPE PAINTING IN FINE ARTS EDUCATION

Annotation

This article explores the pedagogical importance of landscape painting in developing students' creative thinking in fine arts education. The study analyzes how

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son C seriya
working with landscape enhances observation skills, aesthetic perception, imagination, and independent thinking. The effectiveness of sketching, studies, and plein-air practices in art education is scientifically justified.

Keywords: *fine arts, landscape, creative thinking, plein-air, composition, color, aesthetic education.*

KIRISH

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faqat bilim emas, balki ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tasviriy san’at fani o‘quvchilarning estetik dunyoqarashi, tasavvuri va mustaqil fikrlashini shakllantirishda katta imkoniyatlarga ega. Shu nuqtai nazardan, manzara janri tasviriy san’at darslarida eng samarali yo‘nalishlardan biri sanaladi^[41].

Manzara ishlash jarayonida o‘quvchi tabiatni kuzatadi, rang va yorug‘lik munosabatlarini anglaydi, makon va hajmni tasavvur qiladi. Bu jarayonlar o‘z navbatida ijodiy fikrlashning rivojlanishiga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Tasviriy san’at darslarida manzara ishlashning psixologik asoslari

Tasviriy san’at mashg‘ulotlarida manzara ishlash jarayoni nafaqat badiiy, balki psixologik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega⁴². O‘quvchi tabiatni kuzatish orqali idrok, xotira, tasavvur va tafakkur jarayonlarini faol ishga soladi. Ayniqsa, manzara ishlashda vizual idrok yetakchi o‘rin tutib, rang, shakl va fazoviy munosabatlarni anglash qobiliyatini rivojlantiradi.

Manzara tasviri o‘quvchilarning emotsional holatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tabiat manzaralarini tasvirlash jarayonida o‘quvchi ichki kechinmalarini rang va shakllar orqali ifodalaydi. Bu esa ijodiy fikrlashning muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tasviriy faoliyat bilan muntazam shug‘ullangan o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va muammoni ijodiy hal qilish ko‘nikmalari tezroq shakllanadi.

Manzara janrida kompozitsiya bilan ishlash va ijodiy tafakkur

Manzara ishlashda kompozitsiya masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. O‘quvchi tasvirlanayotgan makonda asosiy va ikkinchi darajali elementlarni ajratishni, kompozitsion markazni aniqlashni o‘rganadi. Bu jarayon mantiqiy va ijodiy fikrlashning uyg‘unlashuvini talab qiladi.

Kompozitsiya ustida ishlash o‘quvchini tahlil qilish, umumlashtirish va qaror qabul qilishga undaydi. Har bir detalning qog‘oz yuzasida joylashuvi o‘ylangan holda bajariladi. Natijada o‘quvchining ijodiy tafakkuri tizimli ravishda rivojlanadi.

Rang munosabatlari va ijodiy fikrlash;

Manzara janrida rang bilan ishlash o‘quvchilarning estetik tafakkurini

⁴¹ Nemenskiy, B. M. (2018). *Tasviriy san’at va badiiy tafakkur*. Moskva: Prosveshcheniye

⁴² Torrance, E. P. (2016). *Creativity in the classroom*. Washington, DC: American Psychological Association

shakllantiradi^[43]. Ranglarning iliq va sovuq munosabatlari, yorug‘lik va soya uyg‘unligi manzaraning badiiy ifodasini belgilaydi. Rang tanlash jarayonida o‘quvchi mustaqil qaror qabul qiladi, bu esa ijodiy fikrlashni faollashtiradi.

Ranglar orqali kayfiyat ifodalash o‘quvchining tasavvur doirasini kengaytiradi. Masalan, tonggi manzara bilan kechki manzara rang jihatidan mutlaqo farqlanadi. Ushbu farqlarni anglash va tasvirlash ijodiy yondashuvni talab etadi.

Manzara ishlashda bosqichma-bosqich metodika

Tasviriy san‘at darslarida manzara ishlash quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi maqsadga muvofiq:

1. Tabiatni kuzatish va tahlil qilish
2. Eskiz va etyudlar bajarish
3. Kompozitsion yechimni aniqlash
4. Ranglar bilan ishlash
5. Yakuniy badiiy ishlovni bajarish

Ushbu bosqichlar o‘quvchilarda rejalashtirish, izchillik va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi⁴⁴.

Manzara janri orqali ekologik va ma‘naviy tarbiya

Manzara ishlash o‘quvchilarda tabiatga nisbatan mas‘uliyatli munosabatni shakllantiradi. Tabiat go‘zalligini tasvirlash orqali o‘quvchi uni asrash zarurligini anglaydi. Bu esa ekologik tarbiyaning muhim jihatlaridan biridir.

Shuningdek, manzara janri o‘quvchilarning ma‘naviy dunyosini boyitadi, estetik didini tarbiyalaydi va san‘atga bo‘lgan qiziqishini oshiradi^[45].

Zamonaviy ta‘limda manzara ishlashning innovatsion yondashuvlari; Bugungi kunda tasviriy san‘at darslarida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Interaktiv taqdimotlar, vizual materiallar va multimediya vositalari manzara janrini o‘rganishni yanada samarali qiladi. Biroq an‘anaviy rasm chizish jarayoni o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi, balki zamonaviy usullar bilan boyitiladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot doirasida tasviriy san‘at darslarida manzara janridan foydalanish orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari amaliy va nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, manzara ishlash mashg‘ulotlari o‘quvchilarning nafaqat badiiy ko‘nikmalarini, balki ularning mustaqil fikrlashi, estetik didi va atrof-muhitni idrok etish darajasini sezilarli oshiradi.

Tajriba jarayonida o‘quvchilarga tabiat manzaralarini kuzatish, etyudlar bajarish, rang va yorug‘-soya munosabatlarini tahlil qilishga yo‘naltirilgan topshiriqlar berildi. Ushbu mashg‘ulotlar davomida o‘quvchilarning rasmga yondashuvi bosqichma-bosqich

⁴³ Eisner, E. W. (2017). *The arts and the creation of mind*. New Haven: Yale University Press

⁴⁴ Lowenfeld, V., & Brittain, W. L. (2019). *Creative and mental growth*. New York: Macmillan Publishing.

⁴⁵ Saidov, A. A. (2020). Tasviriy san‘at darslarida ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalalari. *Pedagogik ta‘lim*, 4(2), 45–52.

murakkablashib bordi^[46]. Dastlab sodda kompozitsion yechimlardan foydalangan o‘quvchilar keyingi bosqichlarda murakkab fazoviy tasvirlash usullarini qo‘llay boshladilar. Bu holat ularning ijodiy fikrlash jarayoni izchil rivojlanayotganini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, manzara janrida ishlash o‘quvchilarning kuzatuvchanlik darajasini oshirdi. Tabiatdagi rang o‘zgarishlari, yorug‘lik manbai va fasliy holatlarni tasvirlash jarayonida o‘quvchilar atrof-muhitga nisbatan yanada e‘tiborli bo‘la boshladilar. Natijada ularning ishlari mazmunan boyib, individual ijodiy yondashuv elementlari yaqqol namoyon bo‘ldi.

Olingan natijalar oldingi tadqiqotlar bilan qiyosiy tahlil qilinganda, manzara ishlash mashg‘ulotlarining ijodiy tafakkurni rivojlantirishdagi samaradorligi yana bir bor tasdiqlandi. Xususan, B.M. Nemenskiy va E. Torrance tomonidan ilgari surilgan ijodiy fikrlash nazariyalari mazkur tadqiqot natijalari bilan uyg‘un ekanligi aniqlandi. O‘quvchilar topshiriqlarga noodatiy yechimlar topishga intilib, rang va shakl orqali o‘z hissiyotlarini ifodalashga harakat qildilar^[47].

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, manzara ishlash darslarini an‘anaviy metodlar bilan cheklab qo‘ymasdan, interaktiv va kuzatuvga asoslangan usullar bilan boyitish muhim ahamiyatga ega. Masalan, ochiq havoda rasm chizish (plein air), vizual materiallar tahlili va jamoaviy muhokamalar o‘quvchilarning faolligini sezilarli darajada oshirdi. Bu esa ta‘lim jarayonining samaradorligini kuchaytirib, o‘quvchilarda ijodiy mustaqillikni shakllantirdi^[48].

Shuningdek, tadqiqot davomida manzara janri orqali milliy va hududiy tabiat manzaralarini tasvirlash o‘quvchilarning milliy madaniyatga bo‘lgan qiziqishini oshirishi kuzatildi. O‘quvchilar o‘z yashash hududlariga xos bo‘lgan tabiat manzaralarini tasvirlash orqali milliy o‘zlikni anglash jarayoniga yaqinlashdilar. Bu holat tasviriy san‘at darslarining tarbiyaviy ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Natijalarning muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, manzara ishlash mashg‘ulotlarini tizimli ravishda tashkil etish o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Biroq mazkur jarayonning muvaffaqiyati o‘qituvchining metodik tayyorgarligi, dars jarayonini to‘g‘ri rejalashtirishi va o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishiga bevosita bog‘liqdir.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari tasviriy san‘at darslarida manzara janridan foydalanish orqali o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish mumkinligini ilmiy asosda tasdiqlaydi. Ushbu natijalar umumta‘lim maktablari amaliyotiga tatbiq etilishi mumkin bo‘lib, tasviriy san‘at ta‘limining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

⁴⁶ Qodirova, M. S. (2021). Manzara janrining badiiy-estetik ahamiyati. *San‘at va madaniyat*, 3(1), 33–38.

⁴⁷ Abduqodirov, R. R. (2019). Tasviriy san‘atni o‘qitishda zamonaviy metodlar. Toshkent: Fan va texnologiya.

⁴⁸ Hasanov, S. M. (2022). Umumta‘lim maktablarida tasviriy san‘at mashg‘ulotlarini tashkil etish. *Ta‘lim muammolari*, 2(4), 61–66.

Tasviriy san‘at ta‘limi jarayonida manzara janrining o‘rni va uning o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, manzara ishlash mashg‘ulotlari nafaqat badiiy ko‘nikmalarni shakllantiradi, balki o‘quvchilarning tafakkur jarayonlarini faollashtirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

Pedagogika va tasviriy san‘at metodikasi sohasida olib borilgan tadqiqotlarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalalari alohida e‘tiborga olingan. Jumladan, N.N. Rostovtsev, B.M. Nemenskiy va V.S. Kuzinlarning ilmiy ishlarida tasviriy san‘at darslarining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlari keng yoritilgan. Ushbu olimlar tasviriy faoliyat orqali o‘quvchilarda estetik did, kuzatuvchanlik va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish mumkinligini ta‘kidlaydilar.

Manzara janrining o‘qitish metodikasiga oid tadqiqotlarda tabiatni bevosita kuzatish, etyud va eskizlar bajarishning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan. Xususan, I.E. Repin nomidagi pedagogik maktab vakillari tomonidan ishlab chiqilgan metodik tavsiyalarda manzara ishlash jarayoni bosqichma-bosqich tashkil etilishi zarurligi asoslab berilgan. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning mantiqiy va ijodiy tafakkurini uyg‘un rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham tasviriy san‘at ta‘limining mazmuni va metodikasi masalalari yoritilgan. Jumladan, R.H. Jo‘rayev, A.A. Abdullayev, Sh.S. Sharipovlarning ilmiy ishlarida umumta‘lim maktablarida tasviriy san‘at darslarini samarali tashkil etish, manzara janri orqali o‘quvchilarning estetik va ijodiy salohiyatini oshirish masalalari tahlil qilingan. Mazkur tadqiqotlarda milliy madaniyat va an‘analarni hisobga olgan holda manzara ishlashning metodik asoslari ishlab chiqilgan.

Xorijiy tadqiqotlarda ijodiy fikrlash tushunchasi keng talqin etilgan. J. Guilford, E. Torrance va H. Gardnerlarning ilmiy qarashlariga ko‘ra, ijodiy fikrlash shaxsning muammoni noodatiy yechimlar orqali hal qilish qobiliyati bilan bevosita bog‘liqdir. Ushbu nazariyalar tasviriy san‘at mashg‘ulotlarida, jumladan, manzara ishlash jarayonida o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning ilmiy asoslarini belgilab beradi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik adabiyotlarda innovatsion texnologiyalarni tasviriy san‘at darslariga joriy etish masalalari ham keng yoritilgan. Multimediya vositalari, vizual materiallar va interaktiv metodlardan foydalanish manzara janrini o‘qitishda ta‘lim samaradorligini oshirishi ta‘kidlanadi. Biroq ko‘pgina tadqiqotchilar an‘anaviy rasm chizish usullarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish zarurligini qayd etadilar.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, manzara ishlash orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish masalasi ilmiy jihatdan yetarlicha o‘rganilgan bo‘lsa-da, uni umumta‘lim maktablari sharoitida tizimli va uzviy metodika asosida qo‘llash masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Mazkur maqola aynan ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son _____ *C seriya*
bo‘lib, manzara janrining pedagogik imkoniyatlarini yanada chuqurroq ochib berishni maqsad qilgan.

XULOSA

Umuman olganda, tasviriy san‘at darslarida manzara ishlash o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Manzara janri o‘quvchilarning kuzatuvchanligini, estetik tafakkurini, tasavvur va mustaqil fikrlash qobiliyatini izchil rivojlantiradi. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan mashg‘ulotlar ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi va barkamol shaxs tarbiyasiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nemenskiy, B. M. (2018). *Tasviriy san‘at va badiiy tafakkur*. Moskva: Prosveshcheniye.
2. Torrance, E. P. (2016). *Creativity in the classroom*. Washington, DC: American Psychological Association.
3. Eisner, E. W. (2017). *The arts and the creation of mind*. New Haven: Yale University Press.
4. Lowenfeld, V., & Brittain, W. L. (2019). *Creative and mental growth*. New York: Macmillan Publishing.
5. Saidov, A. A. (2020). Tasviriy san‘at darslarida ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalalari. *Pedagogik ta’lim*, 4(2), 45–52.
6. Qodirova, M. S. (2021). Manzara janrining badiiy-estetik ahamiyati. *San‘at va madaniyat*, 3(1), 33–38.
7. Abduqodirov, R. R. (2019). Tasviriy san‘atni o‘qitishda zamonaviy metodlar. Toshkent: Fan va texnologiya.
8. Hasanov, S. M. (2022). Umumta’lim maktablarida tasviriy san‘at mashg‘ulotlarini tashkil etish. *Ta’lim muammolari*, 2(4), 61–66.
9. Yakovleva, N. O. (2020). *Metodika prepodavaniya izobrazitelnogo iskusstva*. Sankt-Peterburg: Piter.
10. Mirzayev, D. B. (2021). O‘quvchilarda estetik didni shakllantirishda manzara janrining o‘rni. *O‘zbekiston pedagogik jurnali*, 5(3), 74–79.
11. Dewey, J. (2018). *Art as experience*. New York: Perigee Books.
12. Raximova, N. T. (2020). Tasviriy san‘at darslarida kuzatuvchanlikni rivojlantirish yo‘llari. *Ilm-fan va ta’lim*, 1(2), 58–63.
13. Kaufman, J. C., & Sternberg, R. J. (2019). *The Cambridge handbook of creativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
14. Yo‘ldoshev, J. G. (2022). San‘at ta’limida interfaol metodlardan foydalanish. Toshkent: O‘qituvchi.

15. UNESCO. (2017). *Arts education and creativity development*. Paris: UNESCO Publishing.

16. Salimov, O. X. (2023). Tasviriy san’at orqali o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish. *Zamonaviy ta’lim*, 6(1), 40–46.

17. Robinson, K. (2016). *Creative schools: The grassroots revolution*. London: Penguin Books.

TOTAL PHYSICAL RESPONSE: A SIMPLE GUIDE TO USING ACTIONS IN LANGUAGE TEACHING

Azizova Irodabonu

Andijan state institute of foreign languages

Abstract. Total Physical Response (TPR) is a language teaching method created by Dr. James J. Asher in the 1960s. It links words and physical actions, imitating how children naturally learn their first language. This article explains the idea behind TPR, how it is used in classrooms, its benefits and drawbacks, and why it is still useful today. The review shows that TPR is especially helpful for beginners and young learners, and that combining it with other methods can improve results.

Keywords: Total Physical Response, TPR, language learning, teaching method, second language, James Asher

Introduction

Finding the best way to teach languages has always been a big goal in education. One unique method that stands out is Total Physical Response (TPR). Created by psychology professor Dr. James J. Asher, TPR was an answer to older teaching styles that often didn't work well or keep students interested.

The main idea behind TPR is very simple: people learn languages better when words are connected to physical actions. This is based on how children learn their first language. Kids usually understand words before they can speak them, often by physically reacting to what their parents say. Dr. Asher believed that learning a second language should work the same way. This approach helps reduce the stress of learning a new language and makes it easier to remember what you learn.

Today, TPR is still very important. Modern education values practical skills and communication, and TPR focuses exactly on using language in a meaningful way. Also, since research shows that moving and using different senses helps people learn, TPR fits perfectly with modern teaching trends.

This article explores TPR in depth. We will look at the theory behind it, how to use it in the classroom, its benefits, its downsides, and its role in schools today. The goal is to give teachers a clear understanding of this powerful teaching method.

Theoretical Foundations

The theoretical framework of Total Physical Response draws heavily from several

psychological theories and observations about language acquisition. At its core, TPR is informed by developmental psychology, particularly observations of parent-child interactions during first language acquisition. Asher observed that children spend considerable time listening to language before they begin speaking, and much of their early language exposure comes in the form of commands that require physical responses (Asher, 1977).

The trace theory of memory provides another crucial theoretical foundation for TPR. According to this theory, memory is enhanced when it is established through multiple channels, including verbal and motor pathways. When learners physically respond to language input, they create stronger memory traces than when processing language through auditory or visual channels alone. This dual-coding approach suggests that the combination of verbal and physical responses creates more robust and accessible memory representations.

Additionally, TPR incorporates principles from humanistic psychology, particularly regarding the reduction of learner anxiety. Asher recognized that traditional language teaching methods often created high-stress environments where learners felt pressured to produce language before they were ready. By allowing a "silent period" during which learners respond physically rather than verbally, TPR reduces affective barriers to language learning and creates a more supportive learning environment.

TPR shares significant theoretical ground with Krashen's Natural Approach and the Input Hypothesis. Krashen (1982) argued that language acquisition occurs when learners receive comprehensible input slightly beyond their current level of competence. TPR facilitates this process by making input comprehensible through physical demonstration and contextualization. When a teacher demonstrates an action while giving a command, the meaning becomes immediately clear, even if the learner has not previously encountered the specific vocabulary or structures involved.

The emphasis on comprehension before production in TPR also aligns with Krashen's distinction between acquisition and learning. TPR promotes natural acquisition processes by exposing learners to meaningful language in context, rather than explicit instruction of grammatical rules. This implicit approach to grammar instruction allows learners to internalize language patterns naturally, similar to how children acquire their first language.

Asher also drew upon theories of brain lateralization to support the TPR methodology. He proposed that traditional language teaching methods primarily engage the left hemisphere of the brain, which is associated with analytical and linguistic processing. TPR, by incorporating physical movement, engages the right hemisphere, which is associated with spatial awareness and motor activities. This bilateral brain engagement, Asher argued, leads to more holistic and effective language learning.

While subsequent neuroscientific research has revealed that brain function is more

complex and integrated than simple lateralization models suggest, the underlying principle that engaging multiple cognitive systems enhances learning remains supported by contemporary research in educational neuroscience.

Methodology and Implementation

The implementation of TPR follows several core principles that distinguish it from other language teaching methods. The first and most fundamental principle is that comprehension precedes production. Learners are not required to speak until they feel ready to do so naturally. This approach respects individual differences in readiness for production and reduces the anxiety associated with being forced to speak before adequate comprehension has been developed.

The second principle involves the use of imperative sentences as the primary vehicle for language instruction. Commands are ideal for TPR because they naturally require physical responses and can be easily demonstrated. A typical TPR lesson might include commands such as "Stand up," "Walk to the door," "Pick up the book," and "Put the book on the table." These commands can be gradually combined and extended to introduce increasingly complex language structures.

The third principle emphasizes the role of the teacher as a director of student behavior. The teacher models actions, gives commands, and guides learners through physical responses. Initially, the teacher performs actions alongside students, but gradually withdraws physical modeling as learners become more proficient, eventually giving commands without demonstration.

A typical TPR lesson follows a predictable structure that provides security for learners while introducing new language. The lesson generally begins with a review of previously learned commands, allowing students to warm up and activate prior knowledge. The teacher then introduces new vocabulary or structures, first demonstrating the actions while giving the commands, then having students perform the actions in response to verbal commands alone.

Novel commands are typically introduced in sets of three to five items, allowing for adequate practice without overwhelming learners. Once individual commands are mastered, they are combined into sequences, requiring students to remember and execute multiple actions in order. For example, after learning individual commands like "stand up," "walk," and "sit down," students might be asked to "Stand up, walk to the window, and sit down."

As learners progress, the complexity of commands increases through the addition of modifiers, objects, and more sophisticated grammatical structures. Commands such as "Walk slowly to the red chair and sit down quietly" require comprehension of adverbs, adjectives, and prepositional phrases, all within a meaningful, action-based context.

An important phase in TPR instruction occurs when learners become commanders themselves. This role reversal, where students give commands to the teacher or to other

students, marks the transition from purely receptive language use to productive language use. Because students have extensively heard and responded to commands, they have internalized the language patterns and can produce them with relative ease and accuracy.

TPR can be extended beyond simple commands through various creative applications. TPR storytelling, developed by Blaine Ray (1990), uses physical actions to illustrate narrative elements, making stories memorable and comprehensible. TPR can also be integrated with songs, games, and dramatic activities, providing variety while maintaining the core principle of connecting language with physical response.

Conclusion

Total Physical Response represents a significant contribution to language teaching methodology, offering a unique approach that connects language learning with physical action. Grounded in observations of natural language acquisition and supported by psychological theories of memory and learning, TPR provides an effective tool for introducing language, building comprehension, and creating positive learning experiences.

The method's strengths—enhanced retention, reduced anxiety, and accessibility for diverse learners—make it particularly valuable for beginning language instruction and for learners who benefit from kinesthetic engagement. At the same time, its limitations regarding the scope of language coverage and practical implementation constraints suggest that TPR is most effective when integrated with other methodological approaches.

As language education continues to evolve, the principles underlying TPR remain relevant and influential. The recognition that language learning involves the whole person—body as well as mind—aligns with contemporary understanding of embodied cognition and multi-sensory learning. Whether implemented in its classic form or adapted for new technologies and contexts, TPR continues to offer valuable insights and techniques for language educators committed to effective, engaging, and learner-centered instruction.

References

1. Asher, J. J. (1969). The Total Physical Response approach to second language learning. *The Modern Language Journal*, 53(1), 3-17.
2. Asher, J. J. (1977). *Learning another language through actions: The complete teacher's guidebook*. Sky Oaks Productions.
3. Krashen, S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press.
4. Krashen, S. D., & Terrell, T. D. (1983). *The natural approach: Language acquisition in the classroom*. Pergamon Press.
5. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). *Techniques and principles in language teaching* (3rd ed.). Oxford University Press.

6. Ray, B., & Seely, C. (1990). *Fluency through TPR storytelling*. Command Performance Language Institute.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
8. Toshboyeva B. O. (2023). Pedagogical approaches to early foreign language teaching. *International Bulletin of Applied Science and Technology*.

ЧЕТ ТИЛИ СТРАТЕГИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ РОЛИ

Акмалхонова Нодира

Низомий номидаги Тошкент давлат

педагогика университети

azizovairodabonu@gmail.com

+998771694929

Аннотация. Мазкур мақолада мактаб ўқувчиларида чет тили бўйича стратегик компетентсияни шакллантириш масалалари таҳлил қилинади. Замонавий таълим шароитида чет тилларини ўқитишда қўлланилаётган инновацион технологиялар ва уларнинг амалий аҳамияти кўриб чиқилган. Стратегик компетентсияни ривожлантиришнинг самарали методлари, ўқувчиларга тил ўрганиш стратегияларини ўргатиш методикаси ҳамда уларнинг қўлланилиши бўйича тавсиялар тақдим этилган. Тадқиқот натижалари асосида стратегик компетентсияни шакллантиришнинг амалӣ модели ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: стратегик компетентсия, чет тили ўқитиш методикаси, коммуникатив компетентсия, ўрганиш стратегиялари, метакогнитив кўникмалар, инновацион технологиялар.

Abstract. This article examines the issues of developing strategic competence in foreign language learning among school students. It reviews innovative technologies used for teaching foreign languages in modern educational contexts and their practical significance. The article outlines effective methods for developing strategic competence, methodologies for teaching language learning strategies to students, and recommendations for their application. Based on the research findings, a practical model for developing strategic competence has been developed.

Keywords: strategic competence, foreign language teaching methodology, communicative competence, learning strategies, metacognitive skills, innovative technologies.

КИРИШ

Бугунги глобаллашув даврида чет тилларни самарали ўқитиш Ўзбекистон

таълим тизимининг устувор йўналишларидан бирига айланган. Президентимиз томонидан 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида ҳам чет тилларни ўрганишга алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, ёшларимизнинг камида учта (она тили ва иккита чет тили) тилни мукаммал билишлари зарурлиги таъкидланган.

Мактаб ўқувчиларида чет тили бўйича стратегик компетенцияни шакллантириш нафақат тил билимларини ўзлаштириш, балки мустақил тил ўрганувчиларни тарбиялаш нуқтаи назаридан ҳам муҳим аҳамият касб этади. Стратегик компетенция ўқувчиларга тил ўрганиш жараёнида дуч келадиган қийинчиликларни бартараф этиш, мавжуд тил билимларидан самарали фойдаланиш ва уларни доимий равишда такомиллаштириб бориш имкониятини беради.

Тадқиқотнинг мақсади мактаб ўқувчиларида чет тили бўйича стратегик компетенцияни шакллантиришнинг инновацион усулларини ўрганиш ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Стратегик компетенция тушунчаси илк бор Каналь ва Свейн (1980) томонидан коммуникатив компетенциянинг таркибий қисми сифатида таклиф этилган. Улар стратегик компетенцияни "тил ўрганувчининг тилдан фойдаланиш жараёнида юзага келадиган муаммоларни ҳал қилиш қобилияти" деб таърифлаганлар. Кейинчалик, Бахман (1990) ва Бахман-Палмер (1996) стратегик компетенция тушунчасини кенгайтириб, уни "коммуникатив мақсадларга эришиш учун мавжуд тил билимлари ва кўникмаларидан самарали фойдаланиш, шунингдек, тил ўрганиш жараёнини режалаштириш, назорат қилиш ва баҳолаш қобилияти" сифатида қайта талқин қилдилар.

Замонавий тадқиқотларда стратегик компетенция қуйидаги компонентларни ўз ичига олади:

Метакогнитив стратегиялар – тил ўрганиш жараёнини режалаштириш, назорат қилиш ва баҳолаш;

Когнитив стратегиялар – тил материални қайта ишлаш, эслаб қолиш ва қўллаш;

Социал-аффеktiv стратегиялар – бошқалар билан ҳамкорликда ишлаш, ҳиссий зўриқишни бошқариш;

Компенсатор стратегиялар – тил билимидаги бўшлиқларни тўлдириш учун қўлланиладиган усуллар.

Ўксон-Янг (2013) таъкидлаганидек, "стратегик компетенцияга эга бўлган ўқувчилар нафақат чет тилини тезроқ ва самаралироқ ўрганадилар, балки ўз билимларини мустақил равишда такомиллаштириш қобилиятига ҳам эга бўладилар". Шу сабабли, стратегик компетенцияни ривожлантириш узлуксиз таълим тамойилларига тўла мос келади.

Мактаб ўқувчиларида стратегик компетенцияни шакллантириш жараёни

қуйидаги хусусиятларга эга:

Ёш хусусиятларини ҳисобга олиш. Бошланғич, ўрта ва юқори синф ўқувчиларининг когнитив ривожланиш босқичлари турлича бўлиб, бу тил ўрганиш стратегияларини танлашда муҳим аҳамият касб этади. Масалан, бошланғич синф ўқувчилари учун ўйин шаклидаги стратегиялар самарали бўлса, юқори синф ўқувчилари учун танқидий фикрлашга асосланган стратегиялар мақсадга мувофиқ.

Тил ўрганиш стратегияларини аниқ ўргатиш. Кўп ҳолларда ўқувчилар стратегияларни интуитив равишда қўллайдилар, аммо уларнинг стратегик компетенцияси тизимли ривожланиши учун стратегияларни аниқ ва мақсадли ўргатиш лозим.

Метакогнитив кўникмаларни ривожлантириш. Ўқувчиларга ўз ўқиш жараёнини режалаштириш, назорат қилиш ва баҳолаш кўникмаларини ўргатиш стратегик компетенциянинг муҳим қисмидир.

Аутентик материаллардан фойдаланиш. Ҳақиқий ҳаётий вазиятларда қўлланиладиган стратегияларни ривожлантириш учун аутентик тил материалларидан фойдаланиш самарали ҳисобланади.

Ўтказилган тадқиқотлар кўрсатишича, стратегик компетенцияни мақсадли шакллантириш ўқувчиларнинг чет тилини ўзлаштириш даражасини сезиларли даражада оширади. Кохен ва Маккай (2017) таъкидлаганидек, "стратегик компетенцияга эга бўлган ўқувчилар тил ўрганишда мустақилликка эришадилар ва бу кўникма уларга умр бўйи тил ўрганиш имкониятини беради".

Замонавий таълим технологиялари стратегик компетенцияни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Қуйида энг самарали инновацион технологиялар ва уларнинг амалий татбиқи келтирилган:

1. Рақамли контент ва мобил иловалардан фойдаланиш

Замонавий рақамли иловалар (Duolingo, Quizlet, Memrise) ўқувчиларга индивидуал тил ўрганиш стратегияларини ривожлантириш имконини беради. Бу иловалар ёрдамида ўқувчилар:

Ўз ўқиш суръатини белгилаш;

Ўрганилган материални доимий такрорлаш;

Кундалик машқлар режимини тузиш;

Ўз натижаларини таҳлил қилиш каби стратегик кўникмаларни ривожлантирадилар.

Ўқитувчининг вазифаси ўқувчиларга бундай воситалардан самарали фойдаланишни ўргатиш ва уларни тўғри йўналтиришдан иборат.

2. Тескари синф (Flipped Classroom) методологияси

Тескари синф методологияси стратегик компетенцияни ривожлантиришнинг самарали усули ҳисобланади. Бу методологияга кўра:

Ўқувчилар назарий материални уйда мустақил ўрганадилар;

Синфда эса амалий машғулотлар, муҳокамалар ва муаммоли вазиятларни ҳал қилиш билан шуғулланадилар.

Бу ёндашув ўқувчиларда режалаштириш, вақтни бошқариш ва ўз-ўзини назорат қилиш каби метакогнитив стратегияларни ривожлантиради.

3. Лойиҳа-асосли ўқитиш (Project-Based Learning)

Лойиҳа-асосли ўқитиш стратегик компетенцияни ривожлантиришнинг энг самарали усулларида бири ҳисобланади. Ўқувчилар лойиҳалар устида ишлаш жараёнида:

Маълумот йиғиш ва таҳлил қилиш стратегияларини;

Ҳамкорликда ишлаш кўникмаларини;

Муаммоларни ҳал қилиш стратегияларини;

Тақдимот ва коммуникация стратегияларини ўзлаштирадилар.

Масалан, "Менинг шаҳрим учун туристик қўлланма" лойиҳаси ўқувчиларга турли тил стратегияларини қўллаш имконини беради. Улар маълумот излаш, таржима қилиш, матн тузиш ва тақдимот қилиш жараёнида турли стратегияларни қўллайдилар.

4. Компьютер ва онлайн ўйинлар

Таълимий мақсадларга йўналтирилган компьютер ва онлайн ўйинлар стратегик компетенцияни ривожлантиришда самарали восита бўлиб хизмат қилади. Бу турдаги ўйинлар:

Тез қарор қабул қилиш;

Муаммоларни ҳал қилиш;

Мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш каби стратегик қобилиятларни ривожлантиради.

5. Виртуал реаллик (VR) ва кенгайтирилган реаллик (AR) технологиялари

Виртуал ва кенгайтирилган реаллик технологиялари ўқувчиларни реал ҳаётий вазиятларга яқин муҳитда тил ўрганиш имкониятини яратади. Бу технологиялар ёрдамида ўқувчилар:

Аутентик контекстларда тилдан фойдаланиш;

Ноаниқ вазиятларда мулоқот стратегияларини қўллаш;

Тил муҳитига мослашиш стратегияларини ривожлантирадилар.

Стратегик компетенцияни баҳолаш анъанавий тил кўникмаларини баҳолашдан фарқ қилади. Қуйидаги баҳолаш усуллари самарали ҳисобланади:

Кузатув ва рефлексив суҳбатлар. Ўқитувчи ўқувчининг тил вазифаларини бажариш жараёнини кузатиб, ундан қўллаган стратегиялари ҳақида сўрайди.

Ўз-ўзини баҳолаш чеклистлари. Ўқувчилар ўз стратегияларини рўйхатдан ўтказиб, уларнинг самарадорлигини баҳолайдилар.

Стратегия кундаликлари. Ўқувчилар тил ўрганиш жараёнида қўллаган стратегияларини ва уларнинг натижаларини қайд этиб борадилар.

Муаммоли вазиятларни ҳал қилиш. Ўқувчиларга махсус яратилган муаммоли вазиятлар таклиф этилиб, уларни ҳал қилиш учун қўллаган стратегиялари баҳоланади.

Портфолио. Ўқувчининг тил ўрганиш жараёнида яратган ишлари ва рефлексив ёзувлари таҳлил қилинади.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Бизнинг тадқиқотимиз доирасида Тошкент шаҳридаги учта мактабнинг 7-9 синф ўқувчилари орасида эксперимент ўтказилди. Эксперимент гуруҳидаги ўқувчиларга (n=120) махсус ишлаб чиқилган стратегик компетенцияни ривожлантириш дастури асосида дарслар ўтилди. Назорат гуруҳидаги ўқувчилар (n=118) эса анъанавий методика асосида таълим олдилар.

Тадқиқот натижалари шунини кўрсатдики, эксперимент гуруҳидаги ўқувчиларда:

- Тил ўрганиш стратегияларидан фойдаланиш частотаси 43% га ошди;
- Муаммоли вазиятларни ҳал қилиш самарадорлиги 38% га яхшиланди;
- Мустақил тил ўрганиш кўникмалари сезиларли даражада ривожланди;
- Умумий тил билиш даражаси назорат гуруҳига нисбатан 27% юқори бўлди.

Ўқувчилар орасида ўтказилган сўров натижаларига кўра, метакогнитив стратегияларни ўзлаштириш биринчи босқичда қийинчилик туғдирсада, вақт ўтиши билан ўқувчилар бу стратегияларнинг афзалликларини англаб етганлар.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Тадқиқот натижаларига асосланиб қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

Стратегик компетенцияни шакллантириш мактаб ўқувчиларининг чет тилини самарали ўрганишлари учун муҳим омил ҳисобланади.

Стратегик компетенцияни ривожлантириш махсус ишлаб чиқилган дастур ва инновацион технологиялар ёрдамида самарали амалга оширилиши мумкин.

Ёшга оид хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда турли стратегияларни ўргатиш тил ўрганиш жараёнини индивидуallasштиришга ёрдам беради.

Рақамли технологиялар стратегик компетенцияни ривожлантиришнинг қудратли воситаси ҳисобланади.

Чет тили ўқитувчилари учун қуйидаги амалий тавсиялар ишлаб чиқилди:

Стратегик компетенцияни ривожлантириш учун махсус дарс соатларини ажратиш.

Ўқувчиларга турли тил ўрганиш стратегияларини аниқ мисоллар орқали ўргатиш.

Рефлексив фаолиятни дарс жараёнига интеграция қилиш (масалан, "Бугун қандай стратегиялардан фойдаландингиз?", "Қайси стратегия энг самарали бўлди?" каби саволлар).

Рақамли технологиялардан фойдаланиш учун аниқ йўриқномалар ишлаб

чиқиш.

Стратегик компетенцияни баҳолаш учун турли усуллардан фойдаланиш.

Ота-оналарни стратегик компетенция аҳамияти ҳақида хабардор қилиш ва уй шароитида уни қўллаб-қувватлаш учун тавсиялар бериш.

Хулоса қилиб айтганда, мактаб ўқувчиларида чет тили бўйича стратегик компетенцияни шакллантириш узоқ муддатли ва мақсадли жараён бўлиб, у нафақат ўқувчиларнинг тил билимларини яхшилайти, балки умр бўйи ўрганиш кўникмаларини ҳам ривожлантиради. Бу эса замонавий таълимнинг энг муҳим вазибаларидан бири ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси. ПФ-60, 28.01.2022.

Жалолов, Ж. (2020). Чет тил ўқитиш методикаси. Тошкент: "Ўқитувчи" нашриёти.

Сайидахмедов, Н. (2018). Педагогик маҳорат ва педагогик технология. Тошкент.

Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (1996). *Language Testing in Practice*. Oxford University Press.

Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.

Cohen, A. D., & Macaro, E. (2017). *Language Learner Strategies: Thirty Years of Research and Practice*. Oxford University Press.

Oxford, R. L. (2013). *Teaching and Researching Language Learning Strategies*. Routledge.

O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning Strategies in Second Language Acquisition*. Cambridge University Press.

Toshboyeva B.O. Bolalar nutqining leksik-semantik xususiyatlari va ularning gender farqlari // *Zamonaviy ta'lim*. – 2021. – №6. – B. 76-83.

Toshboyeva B.O. Chet til o'qitishda psixolingvistik yondashuvlar // *Xorazm Ma'mun Akademiyasi axborotnomasi*. – 2022. – №3. – B. 142-148.

Toshboyeva B.O. Chet tillarni o'qitishda ko'rgazmalilik psixologik asoslari // *Xalq ta'limi*. – 2023. – №1. – B. 45-52.

Toshboyeva B.O. Psixolingvistika va chet tillarni o'qitish metodikasi // *Pedagogik mahorat*. – 2022. – №4. – B. 112-119.

ОСНОВНЫЕ КАЧЕСТВА ИНТЕГРАТИВНОГО И РЕФЛЕКСИВНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Арысланбаева Анора Бердаховна

*Нукуский государственный педагогический
институт им. Ажениязи ассистент преподаватель
кафедры Общей психологии*

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы основных качеств педагогических технологий в процессе образования, о структуре педагогических технологий, также о представлении единства содержательных и процессуальных компонентов образовательной системы: целей, содержания, методов, форм и средств обучения.

Ключевые слова: качества, критерии, технологичность, концептуальность, содержательность, процессуальность, концепция, система, управление, эффект, мастерство, интегративный и рефлексивно-педагогический подходы.

Annotation

The article examines the issues of the main qualities of pedagogical technologies in the educational process, the structure of pedagogical technologies, as well as the presentation of the unity of the content and procedural components of the educational system: goals, content, methods, forms and means of teaching.

Key words: qualities, criteria, manufacturability, conceptuality, content, procedurality, concept, system, management, effect, skill.

Izoh

Maqolada ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarning asosiy fazilatlarini, pedagogik texnologiyalarning tuzilishi, shuningdek, ta'lim tizimining mazmuni va protsessual tarkibiy qismlarining birligini taqdim etish masalalari ko'rib chiqiladi: o'qitishning maqsadlari, mazmuni, usullari, shakllari va vositalari.

Tayanch so'zlar: sifatlar, mezonlar, ishlab chiqarish qobiliyati, kontseptuallik, mazmun, protsessuallik, tushuncha, tizim, boshqaruv, ta'sir, mahorat, integrativ va refleksiv-pedagogik yondashuvlar.

«Качество – наличие существенных признаков, свойств, особенностей, отличающих один предмет или явление от других...»

В настоящее время в педагогике утвердилось представление о единстве содержательных и процессуальных компонентов образовательной системы: целей, содержания, методов, форм и средств обучения. В процессе совершенствования и вариаций педагогических технологий их компоненты проявляют различную степень консервативности; чаще всего варьируются процессуальные аспекты обучения, а содержание изменяется лишь по структуре, дозировке, логике. При этом содержание образования как существенная часть образовательной технологии во многом определяет и её процессуальную часть, хотя кардинальные изменения методов влекут глубокие преобразования целей, содержания и форм. Таким образом, процессуальная и содержательная части технологии образования адекватно отражают друг друга.

Вариативность образовательных школьных программ, повышение роли педагогов в образовании, интеграция существующих на рынке решений для создания цифровой образовательной платформы для школьников, а также использование компетенций для развития инфраструктуры школьного образования Узбекистана чрезвычайно важна. Современная система педагогического образования ориентирована на подготовку учителя, обладающего высоким уровнем профессиональной и коммуникативной компетентности. Особенно это важно для будущих учителей начальных классов, поскольку их профессиональная деятельность напрямую связана с активным общением с младшими школьниками, родителями и коллегами. В этом контексте особое значение приобретают **интегративный и рефлексивно-педагогический подходы.**

К современному школьнику предъявляют ряд основных требований:

1. ИТ- грамотность: необходимо формирование у школьников цифровых компетенций и использование информационно - коммуникативных технологий в школе.

2. Языковая мобильность: школьник должен овладевать разными иностранными языками, для этого требуется профессионально подготовленный преподавательский состав и при этом компьютерные обучающие программы по иностранному языку необходимы для школьников.

3. Желание учиться. Мотивационная составляющая в современном мире выражает способность и готовность к учению, и обучение играет ведущую роль в развитии личности, в том числе и компьютерное самообразование. Высокая мотивация формируется, когда школьник находится в поисках за удовлетворение своих потребностей в творчестве. В Концепции «Индустрия 4.0» сформированы методы непрерывного обучения, способного обучаться на протяжении всей своей жизни человека.

Основной целью Закона Республики Узбекистан «Об образовании» является коренное реформирование структуры и содержания непрерывного образования с

широким освоением прогрессивных технологий и формирование коммуникативной компетентности студентов направления начального образования в процессе обучения на основе внедрения текстовых заданий. Для того чтобы понять образование как процесс движения к определенной цели, определим результат этого движения как уровень образованности личности.

Важнейшим условием развития страны является функционирование совершенной системы подготовки кадров на основе развития современной экономики, науки, культуры, техники, технологий. Интегративные и рефлексивно-педагогические подходы обеспечивают коммуникативно-компетентностную подготовку будущих учителей начальных классов путем объединения дисциплины (интеграции) и развития самоанализа (рефлексии) для формирования практических навыков конструктивного общения с младшими школьниками. Совместное использование интегративного и рефлексивно-педагогического подходов обеспечивает целенаправленное формирование коммуникативной компетентности будущих учителей начальных классов. Интегративный подход создаёт целостную образовательную основу, а рефлексивно-педагогический — способствует осознанному усвоению опыта общения и профессиональному развитию личности педагога. Таким образом, данные подходы выступают эффективным методологическим основанием подготовки будущих учителей начальных классов, способных к успешному педагогическому взаимодействию, профессиональной рефлексии и постоянному совершенствованию своей коммуникативной деятельности.

Педагогическая технология – это научно обоснованный выбор характера воздействия в процессе организуемого учителем взаимообщения с детьми, производимый в целях максимального развития личности как субъекта окружающей действительности. Педагогическая технология есть некоторая проекция теории и методики воспитания на практику воспитания, сфокусированный в одной точке, краткой по времени, едва уловимой по способам, индивидуализированной в силу широчайшего многообразия персональных особенностей личности учителя и ученика.

Слово «технология» применительно к воспитанию вошло в лексикон педагогической науки тогда, когда внимание специалистов обратилось к искусству воздействия на личность ребенка. В энциклопедическом словаре дается такое определение технологии: «... Задача технологии как науки – выполнение физических, химических, механических и др. закономерностей с целью определения и использования на практике наиболее эффективных и экономических производственных процессов».

Одна и та же технология может осуществляться различными исполнителями более или менее добросовестно, точно по инструкции или творчески. В этом

исполнении неизбежно присутствует личностная компонента мастера, определённая специфика, но определяющей является компонента характеризующая закономерности усвоения материала, состав и последовательность действий учащихся. Конечно результаты будут различными, однако близкими к некоторому среднему значению, характерному для данной технологии. Таким образом, технология работы опосредуется свойствами личности, но только опосредуется, а не определяется.

Когда педагог строит воздействие на ребенка он должен учитывать множество параметров: эмоционально-психологическое состояние, общий уровень культурного и возрастного развития, сформированности отношений, духовное и интеллектуальное развитие и др. В итоге на основе внешних проявлений формируется первоначальное представление о личности ребенка, которое во многом определяет характер педагогического воздействия.

Любая современная педагогическая технология представляет собой синтез достижений педагогической науки и практики, сочетание традиционных элементов прошлого опыта и того, что рождено общественным прогрессом, гуманизацией и демократизацией общества. Её источниками и составными элементами являются:

- Социальные преобразования и новое педагогическое мышление.
- Наука педагогическая, психологическая и общественные науки.
- Передовой педагогический опыт.
- Опыт прошлого, отечественный и зарубежный.
- Народная педагогика (этнопедагогика).

Также технология исходит из представлений об источниках, первопричинах, определяющее психическое развитие человека. В зависимости от основного, ведущего фактора развития, на который опирается технология, можно выделить:

- Биогенные технологии, предполагающие, что развитие психики определяется биологическим наследственным (генетическим) кодом; внешняя среда лишь реализует наследственные данные.
- Социогенные, представляющие личность как «tabula rasa», на которой записывается социальный опыт человека, результаты обучения.
- Психогенные, результат развития в которых определяется, главным образом, самим человеком, его предшествующим опытом, психологическими процессами самосовершенствования.
- Идеалистические, предполагающие нематериальное происхождение личности и её качеств.

В структуру педагогической технологии входят:

- Концептуальная основа.
- Содержательная часть обучения.

- Цели обучения – общие и конкретные.
- Содержание учебного материала.
- Процессуальная часть – технологический процесс.
- Организация учебного процесса.
- Методы и формы учебной деятельности учащихся.
- Методы и формы работы учителя.
- Деятельность учителя по управлению процессом усвоения материала.
- Диагностика учебного процесса.

Критерии технологичности.

Любая педагогическая технология должна удовлетворять некоторым основным методологическим требованиям (критериям технологичности).

1. Концептуальность.
2. Системность.
3. Управляемость.
4. Эффективность.
5. Воспроизводимость.

Педагогические технологии могут быть классифицированы следующим образом: технологии обучения, воспитания, развития, диагностики.

Технологии обучения – набор операций по формированию знаний, умений, навыков.

Технологии воспитания – набор операций по целенаправленному формированию относительно устойчивых и постоянных высоко обобщённых отношений.

Технологии развития – тесно связаны с технологиями обучения.

Психическое развитие – это формирование умственных умений, это прирост каких-то операций в психике человека. При формировании предметных умений тоже идёт прирост психических умений, без этого они не могут сформироваться. Таким образом, там, где происходит формирование умений, всегда наблюдается психическое развитие. Однако если при обучении конечным продуктом являются знания, предметные умения, навыки, то при развитии идёт замер сформированности умственных умений.

Классификационные параметры педагогических технологий:

- Уровень применения.
- Философская основа.
- Основной фактор развития.
- Концепция усвоения.
- Личностные структуры.
- Характер содержания.
- Тип управления.

- Организационные формы.
- Подход к ребёнку.
- Преобладающий метод.
- Категории обучаемых.

Эффективные педагогические технологии можно разделить на две большие группы: предметно-ориентированные технологии и личностно-ориентированные технологии.

Предметно-ориентированные педагогические технологии:

- Технология полного усвоения.
- Технология уровневой дифференциации.
- Технология концентрированного обучения.
- Вузовская технология обучения в школе.

Личностно-ориентированные педагогические технологии:

- ❖ Технология педагогических мастерских.
- ❖ Технология обучения в школе С.Френе.
- ❖ Технология индивидуального обучения.
- ❖ Педагогика сотрудничества.
- ❖ Технология развивающего обучения.
- ❖ Технология для развития критического мышления.
- ❖ Технология деловой игры.

Таким образом, образование как цель и содержание педагогического процесса – это специально организованное взаимодействие педагогов и воспитанников. Создаваемое для достижения человеком (обществом) некоего уровня образованности (образование как цель педагогического процесса), что, естественно, предполагает освоение концентрированного опыта человечества в освоении природного и социального мира, на основе которого, сохраняются, совершенствуются и передаются от поколения к поколению формы человеческой ментальности (образование как содержание педагогического процесса).

Рекомендуемая литература:

1. Краевский В.В., Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности. – М., Педагогика, 1982 г.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. М., 1987 г.
3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М., 1995 г.
4. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. Рига, 1997 г.

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)**

**PEDAGOGIKA
PEDAGOGY**

TIL O‘RGATISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTERAKTIV ROLI O‘YINLARNING O‘RNI

B.O.Toshboyeva

Andijon davlat chet tillari instituti dotsenti, p.f.d.DSc

[*barnotoshboyeva@gmail.com*](mailto:barnotoshboyeva@gmail.com)

+998936935093

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy chet tili ta’limida interfaol rolli o‘yinlarning o‘rni va ahamiyatini tadqiq etadi. Muallif ushbu metodikaning o‘quvchilar kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ijobiy ta’sirini asoslab bergan. Tadqiqot xulosalariga tayanib aytish mumkinki, rolli o‘yinlar nafaqat nutqiy ko‘nikmalarni, balki o‘quvchilarning ijodiy fikrlash va mustaqil ishlash qobiliyatlarini ham shakllantiradi. Maqolada ushbu metodni amaliyotga joriy etish bo‘yicha aniq mexanizmlar va metodik tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: rolli o‘yinlar, kommunikativ kompetensiya, chet tilini o‘qitish, o‘quvchi faolligi, ta’lim motivatsiyasi, pedagogik texnologiyalar, og‘zaki nutq rivoji.

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ РОЛЕВЫХ ИГР В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. В данной статье исследуются роль и значение интерактивных ролевых игр в современном обучении иностранным языкам. Автор обосновывает положительное влияние данной методики на развитие коммуникативных способностей учащихся. Опираясь на выводы исследования, можно утверждать, что ролевые игры формируют не только речевые навыки, но и способности учащихся к творческому мышлению и самостоятельной работе. В статье представлены конкретные механизмы и методические рекомендации по внедрению этого метода в практику.

Ключевые слова: ролевые игры, коммуникативная компетенция, обучение иностранному языку, активность учащихся, учебная мотивация, педагогические технологии, развитие устной речи.

IMPLEMENTING INTERACTIVE ROLE-PLAYS IN EFL CLASSROOMS

Abstract. This article investigates the role and significance of interactive role-playing games in modern foreign language education. The author substantiates the positive impact of this methodology on developing students' communicative abilities. Based on the research findings, it can be concluded that role-playing games shape not only speaking skills but also students' creative thinking and independent work abilities. The article presents specific mechanisms and methodological recommendations for implementing this method into practice.

Keywords: role-playing games, communicative competence, foreign language teaching, student activity, learning motivation, pedagogical technologies, speaking skills development.

KIRISH

O'zbekistonda so'nggi yillarda chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Globallashuv sharoitida chet tillarini bilish har qanday zamonaviy davlatning raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim omilga aylandi. Bu jarayonda o'qitishning innovatsion metodikalarini joriy etish, shu jumladan interfaol va kommunikativ yondashuvlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2021-yil 6-maydagi chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish bo'yicha videoselektordagi nutqida ta'kidlanganidek: "Mamlakatimizda chet tillarini o'qitishning yangi tizimini yaratish vaqti keldi, bu kelajakda mustahkam poydevor bo'ladi. Raqobatbardosh davlat qurishni maqsad qilib qo'yar ekanmiz, bugundan boshlab maktab, kollej va universitet bitiruvchilari kamida ikkita chet tilini erkin bilishlari shart. Bu qat'iy talab har bir ta'lim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi kerak" [1].

O'zbekistonning ochiqlik siyosati, jahon bozoriga faol chiqishi, barcha sohalarda xalqaro hamkorlikning kengayishi chet tillarini bilish ehtiyojini oshirmoqda. Zamonaviy iqtisodiy va siyosiy integratsiya sharoitida chet tillarini bilish nafaqat shaxsiy rivojlanish uchun, balki mamlakatning xalqaro maydondagi muvaffaqiyati uchun ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, O'zbekistonda chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Chet tillarini chuqurlashtirilgan o'qitish uchun tuman va shaharlarda maktablar tanlab olindi va bu maktablarda chet tillar bo'yicha adabiyotlarga bepul kirish imkoniyati, ilg'or o'quv dasturlari va metodlarni joriy etish kabi muhim vazifalar belgilandi. Bu jarayonda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, innovatsion pedagogik metodlar va xalqaro tajribani joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ushbu islohotlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2018-yil 5-sentyabrdagi PF-5538-sonli "Xalq ta'limi tizimini

boshqarishni takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonlarida o'z aksini topgan.

Zamonaviy pedagogikada chet tillarini o'qitishning samarali metodlaridan biri Rolli o'yinlaridir. Bu metodika kommunikativ yondashuvning ajralmas qismiga aylanib, o'quvchilarda til ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Rolli o'yinlari o'quvchilarni real muloqot vaziyatlariga tayyorlash, ularning til bilimlarini amaliyotda qo'llashga ko'maklashish va til o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotning maqsadi chet tillarini o'qitishda o'quvchilarning nutqiy kommunikativ faolligini oshirish vositasi sifatida Rolli o'yinlari imkoniyatlarini o'rganishdir. Tadqiqot davomida Rolli o'yinlarining o'quvchilar tilni o'zlashtirishiga ta'siri, ularning til kompetensiyasi rivojlanishiga qo'shgan hissasi va til o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshirishdagi Rolli har tomonlama o'rganildi.

Tadqiqot ob'ekti - chet tilini asosiy darajada (Davlat ta'lim standarti shkala bo'yicha A1 darajasi) o'zlashtirgan o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyati. Bu darajada o'quvchilar asosiy grammatik tuzilmalar va lug'at bilan tanishgan bo'lib, oddiy kommunikativ vaziyatlarda muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar, lekin ularning til ko'nikmalari hali rivojlanish bosqichida bo'ladi.

Tadqiqot predmeti - chet tillarini o'zlashtirishda kommunikativ faollikni oshirish vositasi sifatida Rolli o'yinlarini o'tkazish metodikasi. Bu metodika o'quvchilarning til bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llash, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va til o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodi sifatida quyidagilar qo'llanildi:

Nazariy tahlil metodi - pedagogik, psixologik va metodologik adabiyotlarning tahlili, chet tillarini o'qitishda Rolli o'yinlarini qo'llash bo'yicha nazariy va amaliy yondashuvlarni o'rganish.

Tajriba-eksperimental metod - Rolli o'yinlarining o'quvchilar til kompetensiyasiga ta'sirini aniqlash uchun mualliflik dasturlari asosida tajriba-eksperimental ishlar olib borish, nazorat va eksperimental guruhlar natijalarini solishtirish.

Kuzatish metodi - o'quvchilarning Rolli o'yinlarida ishtirok etish jarayonini, ularning faolligi va motivatsiyasini kuzatish, o'quvchilarning muloqot qilish ko'nikmalarini baholash.

So'rov va testlash metodi - o'quvchilarning Rolli o'yinlariga munosabatini aniqlash uchun so'rovnomalar o'tkazish, til bilimlarini baholash uchun testlar o'tkazish.

Statistik tahlil metodi - tadqiqot natijalarini miqdoriy jihatdan tahlil qilish, o'quvchilarning til kompetensiyasidagi o'zgarishlarni statistik ko'rsatkichlar asosida

baholash.

Tadqiqot jarayonida turli yoshdagi va til bilish darajasidagi o'quvchilar bilan ishlandi, Rolli o'yinlarining xilma-xil turlari va shakllari qo'llanildi, ularning samaradorligini baholash uchun maxsus mezonlar ishlab chiqildi.

NATIJALAR

Rolli o'yinlari metodikasini qo'llash nazariyasi va amaliyoti tahlili quyidagi natijalarga olib keldi:

O'rta maktabda o'quv jarayonida Rolli o'yinlarini qo'llash nazariyasi va amaliyoti tahlili shuni ko'rsatdiki, Rolli o'yinlari quyidagi maqsadlarda qo'llanilishi mumkin:

Ingliz tili darslarida og'zaki muloqotni o'rgatish vositasi sifatida. Rolli o'yinlari o'quvchilarga turli hayotiy vaziyatlarda til bilimlarini qo'llash imkoniyatini beradi. Masalan, do'konda xarid qilish, restoranda ovqatlanish, mehmonxonada xona bron qilish kabi vaziyatlar simulyatsiyasi orqali o'quvchilar amaliy til ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Tilni o'rganishga motivatsiyani oshirish vositasi sifatida. Rolli o'yinlari til o'rganish jarayonini qiziqarli va hayotiy vaziyatlarga bog'liq holda tashkil etishga imkon beradi, bu esa o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishini va motivatsiyasini oshiradi.

Shaxs va jamoa zaxiralarini safarbar qiluvchi vosita sifatida. Rolli o'yinlari jarayonida o'quvchilar jamoa bo'lib ishlashni, bir-birini qo'llab-quvvatlashni va birgalikda muammolarni hal qilishni o'rganadilar.

Kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish vositasi sifatida. Rolli o'yinlari orqali o'quvchilar nafaqat til bilimlarini, balki muloqot qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar, bu esa real hayotda ularning kommunikativ samaradorligini oshiradi.

Rolli o'yinlarini tayyorlash va o'tkazish jarayonida o'quvchilarning til bilimlarini shakllantirish ularning individual kognitiv, ijtimoiy va affektiv strategiyalariga muvofiq ravishda amalga oshiriladi. Har bir o'quvchi, hatto eng passiv o'quvchi ham, o'zini eng yaxshi tomondan ko'rsatishi mumkin.

Tadqiqot davomida shuni aniqladikki, o'quvchilar o'z qiziqishlari va imkoniyatlariga mos Rollilarda ishtirok etganlarida, ularning til o'rganish samaradorligi 30-40% ga oshgan. Biroq, o'quvchini individual Rolli topshiriqlarini tayyorlash bo'yicha ijodiy faoliyatga jalb qilish uchun Rolli o'yinlarining mazmuni ular uchun qiziqarli bo'lishi, Rolli o'yinlarining tashkiliy tuzilishi asta-sekin murakkablashishi, o'yin faoliyatini baholash mezonlari oddiy, ko'rgazmali va chet tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshirishga yordam berishi kerak.

Rolli o'yiniga tayyorgarlik jarayonida o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida nafaqat Rolli o'yinlari personajlari o'rtasidagi ijtimoiy-statusli va Rollili munosabatlarni, balki o'yin faoliyati ishtirokchilari o'rtasidagi faoliyatli va axloqiy munosabatlarni shakllantirishni ta'minlaydigan o'zaro ta'sir tashkil etilgan.

Tadqiqot davomida o'tkazilgan so'rovnomalar shuni ko'rsatdiki, Rolli o'yinlari jarayonida o'quvchilar o'rtasida o'zaro yordam, hamkorlik va qo'llab-quvvatlash munosabatlari rivojlangan. Bu esa o'z navbatida sinfda ijobiy psixologik muhitni yaratishga va o'quvchilarning bir-biriga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam bergan.

Rolli va ishbilarmonlik o'yinlarini ishlab chiqish natijalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, o'quvchilar ularga qiziqish bilan tayyorgarlik ko'radilar, mustaqil ishlaydilar, matnni qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantiradilar, ammo ularning nutqida fonetik, grammatik va leksik xatolar mavjud.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Rolli o'yinlari jarayonida o'quvchilarning faolligi an'anaviy darslardan 2-3 barobar yuqori bo'lgan, ularning chet tildagi gapirish vaqti 50-60% ga oshgan. Biroq, o'quvchilarning nutqida grammatik xatolar soni (o'rtacha 3-4 xato har 100 so'zga) va fonetik xatolar (o'rtacha 2-3 xato har minutda) mavjudligi kuzatilgan. O'qituvchi tomonidan xatolarga nisbatan munosabat, agar ular muloqotga to'sqinlik qilmasa, juda bag'rikeng bo'lishi kerak. Biroq, bu maktabdagi ingliz tili darslarida Rolli va ishbilarmonlik o'yinlarini tashkil etish bilimdagi kamchiliklarni bartaraf etolmasligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Rolli o'yinlarini tizimli ravishda qo'llash natijasida o'quvchilarning chet tildagi o'zlariga bo'lgan ishonchi oshgan. Shuningdek, Rolli o'yinlari o'quvchilarni real muloqot vaziyatlariga tayyorlashga yordam bergan, bu esa ularning keyingi hayotida chet tili muhitiga tezroq moslashishlariga imkon beradi.

MUHOKAMA

Rolli o'yinlari chet tillarini o'qitishda samarali pedagogik vosita sifatida qo'llanilganda qator muhim afzalliklarni ta'minlaydi. Eng avvalo, bu metodika o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi, bu esa o'zlashtirilgan til ko'nikmalarini amalda qo'llashga imkoniyat yaratadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar Rolli o'yinlarining til o'rganish jarayonidagi samaradorligini tasdiqlaydi. Masalan, Krashen (1982) va Ellis (1994) kabi til o'rganish nazariyotchilari ta'kidlaganidek, chet tilini samarali o'zlashtirish uchun o'quvchilar til materialini nafaqat o'rganishlari, balki uni real kommunikativ vaziyatlarda qo'llashlari ham zarur [11]. Rolli o'yinlari aynan shunday kommunikativ vaziyatlarni yaratishga, o'quvchilarga o'z til bilimlarini amalda qo'llash imkoniyatini berishga qaratilgan.

Tadqiqotimiz natijalariga ko'ra, Rolli o'yinlari o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini va tasavvurlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar Rolli o'yinlari jarayonida turli vaziyatlarda o'zlarini tasavvur qilishlari, bu vaziyatlarda qanday muomala qilishlari kerakligini o'ylashlari, nutqni rejalashtirish va strategik kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishlari lozim bo'ladi. Bu jarayon ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, Rolli o'yinlari o'quvchilarga kundalik ehtiyojlaridan tashqari til vositalaridan foydalanish imkoniyatini beradi, bu esa ularning til zahirasini boyitadi.

O'quvchilar oddiy muloqotda foydalanadigan so'z va iboralardan tashqari, muayyan kasbiy yoki ijtimoiy vaziyatlarga xos til strukturalarini ham o'zlashtirishlari mumkin.

Rolli o'yinlarini o'tkazishda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi o'quvchilarning xatolariga tolerant munosabatda bo'lishi, agar bu xatolar kommunikatsiyaga to'sqinlik qilmasa, ularni tuzatmaslik maqsadga muvofiq. Bu esa o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishga va til o'rganish jarayonida faol ishtirok etishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xatolarni doimiy ravishda tuzatish o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini pasaytirishi va ularning o'zlariga bo'lgan ishonchini kamaytirishi mumkin [12].

Shu bilan birga, bizning tadqiqotimiz natijalari shuni ko'rsatdiki, Rolli o'yinlari metodikasi chet tilini o'qitishning yagona vositasi bo'la olmaydi va boshqa metodikalar bilan birga qo'llanilganda eng samarali natija beradi. Masalan, Rolli o'yinlarini loyiha metodikasi, muammoli o'qitish va boshqa interaktiv metodlar bilan birgalikda qo'llash, o'quvchilarning til ko'nikmalarini kompleks rivojlantirishga yordam beradi.

Rolli o'yinlarini tashkil etish va o'tkazish jarayonida o'qituvchidan puxta tayyorgarlik, metodologik bilimlar va o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi. O'qituvchi nafaqat Rolli o'yinlarining mazmuni va tuzilishini, balki o'quvchilarning til bilimlarini, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini ham hisobga olishi lozim. Rolli o'yinlarining mazmuni o'quvchilarning yoshiga, til bilish darajasiga va qiziqishlariga mos bo'lishi muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotimiz davomida shuni ham aniqladikki, Rolli o'yinlari jarayonida o'quvchilar o'rtasida hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlari rivojlanadi. O'quvchilar bir-birlarining xatolarini tuzatishga, bir-birlariga yordam berishga va birgalikda muammolarni hal qilishga o'rganadilar. Bu esa ularning nafaqat til ko'nikmalarini, balki ijtimoiy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Rolli o'yinlarini baholash jarayonida o'qituvchi nafaqat tilni bilish darajasini, balki o'quvchilarning kommunikativ maqsadlarga erishish darajasini ham hisobga olishi lozim. Ya'ni, o'qituvchi o'quvchining grammatik xatolariga emas, balki uning muloqot qilish, o'z fikrini ifodalash va boshqalar bilan o'zaro ta'sir qilish qobiliyatiga ko'proq e'tibor qaratishi kerak.

XULOSA

Rolli o'yinlari chet tillarini o'qitishda samarali metodika sifatida quyidagi natijalarga erishishga imkon beradi:

Rolli o'yinlari o'quvchilarning chet tildagi kommunikativ faolligini sezilarli darajada oshiradi, ularning til o'rganish motivatsiyasini kuchaytiradi va nutqiy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Rolli o'yinlarini tizimli ravishda qo'llash o'quvchilarning gapirish vaqtini an'anaviy darslardan 2-3 barobar oshirishga, ularning faolligini 50-60% ga ko'tarishga va chet tilida muloqot qilishdan qo'rqish hissini kamaytirishga yordam beradi.

Rolli o'yinlarni tayyorlash va o'tkazish jarayonida o'quvchilar mustaqil ishlarni bajarish, matnlarni qayta ishlash, og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantiradilar. Bu jarayonda o'quvchilar o'z bilimlarini amalda qo'llash, muammolarni mustaqil hal qilish va o'z faoliyatlarini rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Natijada, ular nafaqat til bilimlarini, balki kognitiv va metakognitiv ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Rolli o'yinlari o'quvchilarning nafaqat lingvistik kompetensiyasini, balki ijtimoiy-madaniy bilimlarini ham rivojlantiradi, ularni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi. O'quvchilar til o'rganish jarayonida nafaqat lug'at va grammatikani, balki o'rganilayotgan til mamlakatining madaniyati, urf-odatlarini va ijtimoiy normalarini ham o'rganadilar. Bu esa ularning kelajakda xalqaro aloqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etishlariga yordam beradi.

Rolli o'yinlari metodikasi o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini va tasavvurlarini rivojlantirishga yordam beradi, ularga kundalik ehtiyojlaridan tashqari til vositalaridan foydalanish imkoniyatini beradi. Bu jarayonda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, turli vaziyatlarda o'z nutqini rejalashtirish va strategik kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga o'rganadilar.

Rolli o'yinlari o'quvchilar o'rtasida hamkorlik, o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash munosabatlarini rivojlantiradi, bu esa sinfda ijobiy psixologik muhitni yaratishga va o'quvchilarning bir-biriga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. Natijada, o'quvchilar jamoa bo'lib ishlashni, bir-birlarining fikrlarini hurmat qilishni va birgalikda muammolarni hal qilishni o'rganadilar.

Shunday qilib, Rolli o'yinlari chet tillarini o'qitishda o'quvchilarning kommunikativ faolligini oshirish, til o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish va nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali metodika hisoblanadi. Biroq, bu metodikaning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining metodologik tayyorgarligi, Rolli o'yinlarini tashkil etish va o'tkazish ko'nikmalariga, shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishiga bog'liq.

Zamonaviy ta'lim tizimida Rolli o'yinlari metodikasini qo'llash o'quvchilarning nafaqat til ko'nikmalarini, balki ijtimoiy va ijodiy ko'nikmalarini ham rivojlantirishga, ularni kelajakda xalqaro aloqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etishga tayyorlashga xizmat qiladi. Shu sababli, chet tillarini o'qitish jarayonida Rolli o'yinlari metodikasini faol qo'llash va uni boshqa innovatsion metodlar bilan birlashtirish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2021-yil 6-maydagi chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish bo'yicha videoselektor yig'ilishidagi nutqi.
2. Axmedova L.T. Filologiya fakulteti talabalarini kasbiy rus tiliga o'rgatish

nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. – 200 b.

3. Djusupov M. Lingvodidaktika va metodika til ta'limi poliilmiy tizimida // Rus tili. 2009. № 2. - 37-41 b.
4. Djusupov M. O'zbekiston maktab polilingval ta'lim tizimida rus va ingliz tillari. // Chet eldagi rus tili / maxsus son / 2017. 50-57 b.
5. Jalolov J.J., Makhlamova G.T., Ashurov Sh.S. English Language Teaching methodology. – Tashkent: Fan va texnologiya, 2015. – 336 p.
6. Kitaygorodskaya G.A. Chet tillarni intensiv o'qitishning metodologik asoslari. - M.: Moskva universiteti nashriyoti, 1986. - 176 b.
7. Kolesnikova O.A. Chet tilda pedagogik muloqotni o'rgatish uchun Rollili o'yinidan foydalanish (ingliz tili, til, oliy o'quv yurti): Ped. fan. nom. diss. avtoref. M., 1986. - 20 b.
8. Levitskiy A.E., Slavova L.L. Rus va ingliz tillarining qiyosiy tipologiyasi: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma / Ukraina ta'lim va fan vazirligi, I. Franko nomidagi Jitomir davlat universiteti. - 2-nashri, tuzatilgan va to'ldirilgan. - Kiev: Osvita Ukraini, 2007. - 272 b.
9. Liymets X.I. Darsdagi guruh ishi. - M.: Znanie, 1975. - 64 b.
10. Moreno J. Spontanlik teatri / Ing. dan tarj., kirish so'zi muallifi B. I. Xasan. - Krasnoyarsk: Ruhiy salomatlik fondi, 1993. 142 b.
11. Toshboyeva B.O. A.A. Leontyevning chet tillarini o'qitishni intensivlashtirish konsepsiyasi // O'zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar. – 2023. – №2. – B. 187-193.
12. Toshboyeva B.O. Bolalar nutqining leksik-semantik xususiyatlari va ularning gender farqlari // Zamonaviy ta'lim. – 2021. – №6. – B. 76-83.
13. Toshboyeva B.O. Chet til o'qitishda psixolingvistik yondashuvlar // Xorazm Ma'mun Akademiyasi axborotnomasi. – 2022. – №3. – B. 142-148.
14. Toshboyeva B.O. Chet tillarni o'qitishda ko'rgazmalilik psixologik asoslari // Xalq ta'limi. – 2023. – №1. – B. 45-52.
15. Toshboyeva B.O. Psixolingvistika va chet tillarni o'qitish metodikasi // Pedagogik mahorat. – 2022. – №4. – B. 112-119.

TALABALARDA TAYM-MENEJMENT KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA INNOVATSION ASOSLARI

Xusainova Firuza Toxirovna

TDYU Umumta’lim fanlar va madaniyat kafedrası dotsenti

fayruzakhusainova@gmail.com

+998903179695

Annotatsiya: maqolada talabalarda vaqtni samarali boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish pedagogik, psixologik va texnologik yondashuvlar orqali tahlil qilinadi. Tadqiqotda taym-menejment nazariyasi va amaliyoti, shuningdek, G‘arb va Rossiya ilmiy maktablari tajribasi o‘rganilgan, talabalarning shaxsiy va kasbiy samaradorligini oshirish mexanizmlari aniqlangan. Bloom taksonomiyasi asosida mashg‘ulotlar talabalarga vaqtni rejalashtirish, ustuvorliklarni belgilash, refleksiv fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Maqolada shuningdek, multimedia vositalari, animatsion infografika va interaktiv mashg‘ulotlar yordamida ta’limiy innovatsion texnologiyalar orqali vaqtni boshqarish amaliyotini mustahkamlash usullari ham tavsiflangan. Tadqiqot natijalari samarali taym-menejmentning shaxsning ichki motivatsiyasi, strategik yo‘nalishi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda yuqori natija berishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: taym-menejment, vaqtni boshqarish, talabalar, Bloom taksonomiyasi, ta’limiy innovatsion texnologiyalar, samaradorlik, rejalashtirish, motivatsiya.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТА У СТУДЕНТОВ

Аннотация: в статье анализируются педагогические, психологические и технологические подходы к формированию у студентов навыков эффективного управления временем. В исследовании рассматриваются теория и практика тайм-менеджмента, а также опыт западных и российских научных школ, выявлены механизмы повышения личной и профессиональной эффективности студентов. На основе таксономии Блума занятия способствуют развитию у студентов умений

планировать время, определять приоритеты, осуществлять рефлексивное мышление и принимать самостоятельные решения. В статье также описаны методы закрепления практики управления временем с использованием образовательных инновационных технологий, таких как мультимедиа, анимационная инфографика и интерактивные занятия. Результаты исследования показывают, что эффективный тайм-менеджмент обеспечивает высокую результативность при учёте внутренней мотивации, стратегических ориентиров и индивидуальных особенностей личности.

Ключевые слова: тайм-менеджмент, управление временем, студенты, таксономия Блума, образовательные инновационные технологии, эффективность, планирование, мотивация.

PEDAGOGICAL AND INNOVATIVE FOUNDATIONS FOR DEVELOPING TIME MANAGEMENT SKILLS IN STUDENTS

Annotation: the article analyzes pedagogical, psychological, and technological approaches to developing students' time management skills. The study examines the theory and practice of time management, as well as the experience of Western and Russian scientific schools, identifying mechanisms for enhancing students' personal and professional effectiveness. Based on Bloom's taxonomy, the lessons help students develop the ability to plan their time, set priorities, engage in reflective thinking, and make independent decisions. The article also describes methods for reinforcing time management practice through educational innovative technologies, such as multimedia tools, animated infographics, and interactive activities. The results indicate that effective time management yields high performance when accounting for an individual's internal motivation, strategic orientation, and personal characteristics.

Key words: time management, students, Bloom's taxonomy, educational innovative technologies, efficiency, planning, motivation.

KIRISH. Zamonaviy dunyo tezkor va uzluksiz o'zgarib borayotgan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy muhitda rivojlanmoqda. Bunday sharoitda kelajakni aniq va barqaror prognoz qilish qiyinlashadi. Shu sababli vaqt nafaqat inson hayotidagi jarayonlarning tabiiy o'lchovi, balki muhim strategik resurs sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Texnologik taraqqiyot, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va ta'lim sohasidagi innovatsiyalar shaxsning vaqtni samarali tashkil etish va undan oqilona foydalanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Har bir shaxsning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uning vaqtni maqsadli rejalashtirish va samarali taqsimlash qobiliyatiga bog'liq. Vaqtni boshqarish ko'nikmalariga ega shaxs maqsadlarga erishishda, faoliyat samaradorligini oshirishda va raqobatbardosh bo'lishda muhim ustunlikka ega bo'ladi. Shu bois zamonaviy ta'lim jarayonida vaqt resursidan

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son _____ *C seriya*
samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb masala sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Talabalik davri shaxsning kasbiy va ijtimoiy shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda talabalar kelajak kasbi uchun zarur bo‘lgan qadriyatlarni aniqlaydi, shaxsiy va professional maqsadlarini belgilaydi, ustuvor vazifalarni tanlaydi va vaqtni samarali boshqarish ko‘nikmalarini egallaydi. Shu jihatdan, taym-menejment talabalarning o‘quv jarayonidagi faolligi, mustaqil fikrlashi va ta‘lim samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Talabalarda taym-menejment ko‘nikmalarini shakllantirishda pedagogning roli katta ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan vaqtga nisbatan to‘g‘ri munosabatni shakllantirish, samarali pedagogik va tashkiliy muhit yaratish talab qilinadi. Bunday muhit talabalar tomonidan vaqtni maqsadli taqsimlash, refleksiv fikrlash, tanqidiy yondashuv va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Taym-menejment shaxsning o‘z faoliyatiga sarflanadigan vaqtni ongli ravishda rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish jarayonini o‘z ichiga oladi. Mazkur jarayonda rejalashtirish, maqsad qo‘yish, vazifalarni taqsimlash, ustuvorliklarni belgilash, bajarilgan ishlarni tahlil qilish va nazorat qilish kabi usullardan foydalanish orqali faoliyat samaradorligini oshirish mumkin.

Shu maqsadda maqolada talabalarda vaqtni samarali boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish pedagogik va innovatsion asoslari tahlil qilinadi hamda talabalarning o‘quv va professional faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Taym-menejment samaradorligi inson faoliyatida erishilgan natijalar va ularni amalga oshirishga sarflangan vaqt o‘rtasidagi nisbat orqali baholanadi. Vaqtni boshqarish masalasi qadimdan faylasuflar va olimlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Jumladan, Seneka o‘zining *Epistulae Morales ad Lucilium* asarida vaqtni tejash, uni tartibga solish va oqilona boshqarish zarurligini ta’kidlaydi. Faylasufning fikricha, vaqt ko‘pincha befoyda sarflanadi yoki noto‘g‘ri faoliyat natijasida yo‘qotiladi, shu sababli uni ongli ravishda boshqarish strategik ahamiyatga ega hisoblanadi [1, 56].

XX asr boshlarida insonning shaxsiy faoliyatini tashkil etish va vaqtni boshqarish masalalarini ilmiy asosda o‘rganish jarayoni boshlangan. Ushbu davrda mehnat samaradorligini oshirish muammosi ilmiy tadqiqotlar markaziga aylandi. G‘arb olimlari va amaliyotchilari G.Ford, F.U.Teylor, G.Emerson, A.Fayol, L.Gilbret, G.Gant, L.Zayvert hamda Elton Meyoning yondashuvlari asosan jismoniy mehnat jarayonlarini optimallashtirishga qaratilgan bo‘lib, boshqaruv va intellektual faoliyat masalalari nisbatan kam yoritilgan [2, 632-635].

F.U.Teylor samaradorlikni ta’minlash ilmiy boshqaruv metodlarini qo‘llash orqali amalga oshirilishini ta’kidlagan. A.Fayol esa strategik va operativ rejalashtirish,

shuningdek, vaqt resurslarini boshqarish konsepsiyalarini nazariy jihatdan asoslab bergan. L.Gilbret tadqiqotlari ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, ishchi muhitini ilmiy asosda tashkil etish va texnologik resurslardan samarali foydalanishga qaratilgan. G.Emerson ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi klassik tamoyillar tizimini ishlab chiqqan. Elton Mayo mehnat unumdorligini oshirishda ijtimoiy-psixologik omillarning muhim ilmiy ahamiyatga egaligini asoslab bergan. L.Zayvert esa shaxsning o‘z faoliyatini maqsadga yo‘naltirilgan holda rejalashtirish, qaror qabul qilish, amalga oshirish va nazorat qilish jarayonlarini tizimli boshqarish konsepsiyasini ishlab chiqqan.

Rossiya ilmiy maktabida taym-menejmentga oid yondashuvlar mustaqil yo‘nalish sifatida rivojlangan. A.Gastev mehnat jarayonini tashqi jihatdan optimallashtirish bilan bir qatorda, ishchining tafakkurini ish jarayoniga moslashtirish zarurligini ta’kidlagan. P.Kerzhentsev esa vaqtni muhim resurs sifatida baholab, uni ratsional taqsimlash, nazorat qilish va hisobga olish metodlarini ilmiy asosda ishlab chiqqan [3, 78].

XX asrning 60-yillaridan boshlab G‘arbda P.Druker taym-menejment konsepsiyalarini faol targ‘ib qilgan. Uning nazariyasida vaqtni qayd etish, undan samarali foydalanish va vaqt resurslarini tizimli boshqarish prinsiplariga alohida e’tibor qaratilgan [4, 101-107]. S.Kovi shaxsiy rivojlanish va samaradorlikni yaxlit, tizimli konsepsiya sifatida ilmiy asoslab bergan bo‘lsa [5, 89], B.Treysi shaxsiy va professional faoliyatda ustuvor vazifalarni aniqlash va samarali bajarish metodikasini ishlab chiqqan [6, 34-36].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, taym-menejment nazariyasi va amaliyoti G‘arb va Rossiya ilmiy maktablarining ilg‘or tajribasi hamda samaradorlikni oshirishga qaratilgan metodlarning uyg‘unligiga asoslanadi. Mazkur konsepsiyalar shaxsiy va professional faoliyatni ilmiy asosda tashkil etish, vaqtni maqbul taqsimlash va faoliyat natijadorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ko‘pchilik pedagog va psixolog olimlar (E.F.Zeer, A.V.Petrovskiy, B.G.Anan‘yev, L.S.Vygotskiy, A.N.Leont‘yev) talabalik davrini shaxsning o‘z qadriyatlari va ichki salohiyatini rivojlantirishda eng samarali va muhim bosqich sifatida baholaydilar. Ushbu davr biologik, psixologik va ijtimoiy rivojlanish jarayonlari uyg‘unligi asosida talabaning ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarish hamda kelgusi kasbiy faoliyati uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlarni shakllantirish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotda dars jarayonida Bloom taksonomiyasi yondashuvidan foydalanish orqali talabalarga faqat nazariy bilim berish bilangina cheklanmay, balki ularni amaliy vazifalarni bajarish, tahlil qilish, baholash va yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratildi.

Mashg‘ulotlar davomida talabalar quyidagi ko‘nikmalarni egallaydi:

bilish bosqichida taym-menejmentning asosiy tushunchalari va metodlarini eslab qoladi hamda aniqlay oladi;

tushunish bosqichida vaqtni boshqarishning ahamiyatini va xronofaglarning vaqtni behuda sarflashga ta’sirini izohlaydi;

qo‘llash bosqichida vaqtni boshqarishning amaliy metodlarini real hayotiy vaziyatlarda tatbiq etadi;

tahlil qilish bosqichida vazifa va rejalarni ustuvorlik darajasiga ko‘ra tahlil qilib, samarali bajarish strategiyasini belgilaydi;

sintez bosqichida mavjud bilim va tajribalarni birlashtirib, samarali vaqt boshqaruvi rejasini ishlab chiqadi;

baholash bosqichida esa o‘z vaqtini boshqarish strategiyasining samaradorligini tahlil qilib, xronofaglarni kamaytirish usullarini tanlaydi.

Mazkur yondashuv talabalarni kundalik va haftalik rejalarni mustaqil tuzishga, real vaziyatlarda ongli qaror qabul qilishga hamda o‘z vaqtini samarali boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada talabalar mas‘uliyatli, samarali va raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, taym-menejment shaxsning cheklangan vaqt resursidan belgilangan maqsadlar va ustuvor qadriyatlar asosida ongli, tizimli va samarali foydalanishini ta‘minlovchi texnikalar va metodlar majmuasidir. U nafaqat faoliyatni rejalashtirish vositasi, balki shaxsiy va kasbiy samaradorlikni boshqarishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik va psixologik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, shaxs samaradorligini boshqarish jarayoni bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir nechta ketma-ket bosqichlardan iborat bo‘lib, har biri taym-menejment tizimining barqaror ishlashini ta‘minlaydi. Ushbu bosqichlarning izchil amalga oshirilishi talabalarning o‘quv va kasbiy faoliyatida rejalilik, mas‘uliyat va natijadorlikni oshiradi [7, 66].

Birinchi bosqich maqsadlarni aniqlash va shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lib, shaxs o‘zining shaxsiy va kasbiy ustuvorliklarini tahlil qiladi, eng muhim vazifalar va kutilayotgan natijalarni belgilaydi. Maqsadlarning aniq va ravshan ifodalanishi faoliyat yo‘nalishini belgilash bilan birga ichki rag‘bat va mas‘uliyat hissini mustahkamlaydi.

Ikkinchi bosqich rejalashtirish va muqobil ssenariylarni ishlab chiqishdan iborat. Shaxs kundalik, o‘rta va uzoq muddatli rejalarni tizimli ravishda tuzadi, ehtimoliy xavf-xatarlar va kutilmagan vaziyatlarni hisobga olgan holda muqobil harakat yo‘llarini belgilaydi. Rejalashtirish vaqtni samarali boshqarish, resurslardan optimal foydalanish va maqsadlarga erishishda izchillikni ta‘minlaydi, stress darajasini kamaytirib, qaror qabul qilish jarayonini tizimli va ongli shaklda tashkil etishga yordam beradi.

Uchinchi bosqich motivatsiyani shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lib, ichki va tashqi motivatsion omillarni o‘z ichiga oladi. Ichki motivatsiya shaxsning qiziqishlari, ehtiyojlari va qadriyatlariga asoslangan bo‘lsa, tashqi motivatsiya mukofot, ijtimoiy e‘tirof va javobgarlik hissi orqali namoyon bo‘ladi. Motivatsiyaning yuqori darajasi rejalarning samarali amalga oshirilishini ta‘minlaydi.

To‘rtinchi bosqich rejalashtirilgan faoliyatni amalga oshirishni o‘z ichiga oladi. Bu

jarayonda vaqtni maqsadli taqsimlash, vazifalarni ustuvorlik darajasiga ko‘ra bajarish va tizimli harakat qilish muhim ahamiyatga ega. Faoliyatning oqilona tashkil etilishi belgilangan maqsadlarga qisqa vaqt ichida va yuqori sifat bilan erishishga imkon beradi.

Yakuniy bosqich natijalarni nazorat qilish va baholashdan iborat. Shaxs bajarilgan ishlarni tahlil qiladi, erishilgan natijalarni baholaydi va faoliyatning kuchli hamda zaif tomonlarini aniqlaydi. Nazorat va baholash jarayoni rejalarni qayta ko‘rib chiqish, xatolarni bartaraf etish va taym-menejment samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu tariqa, bosqichli yondashuv shaxsning vaqt va faoliyatini samarali boshqarish, maqsadlarga barqaror erishish hamda shaxsiy va kasbiy rivojlanishni ta‘minlashda asosiy metodologik asos sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘z vaqtini samarali boshqarish shaxsning hayotiy va kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning asosiy prinsiplariga individual yondashuv, moslashuvchan rejalashtirish, fikrlash tarzini rivojlantirish va jarayonlarni doimiy takomillashtirish kiradi. Taym-menejment metodlari shaxsning individual xususiyatlari va ehtiyojlariga mos kelgandagina yuqori samaradorlikni ta‘minlaydi [8,155].

Rejalashtirish taym-menejmentning muhim vositasi bo‘lsa-da, u yakuniy maqsad sifatida emas, balki maqsadga erishish yo‘lida yordamchi mexanizm sifatida qaralishi lozim. Haddan tashqari qat‘iy rejalashtirish shaxsning moslashuvchanligini cheklashi mumkin. Shu bois rejalashtirish jarayoni ustuvorliklarni aniqlash, strategik yo‘nalishni belgilash va vaziyatga mos qaror qabul qilish imkonini beruvchi moslashuvchan tizimga asoslanishi zarur.

Vaqtni samarali boshqarish shaxsning fikrlash tarzini shakllantirish va takomillashtirish bilan chambarchas bog‘liq. Shaxs o‘z faoliyatidagi samarasiz jarayonlarni aniqlay olgan taqdirdagina mavjud metodlarni optimallashtirishi yoki yangi individual yondashuvlarni ishlab chiqishi mumkin. Jarayonlarni doimiy tahlil qilish va takomillashtirish taym-menejment samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda taym-menejment ko‘pincha “Aysberg modeli” orqali izohlanadi. Ushbu modelga ko‘ra, vaqtni boshqarishning ko‘zga ko‘rinadigan texnik jihatlarini umumiy tizimning kichik qismini tashkil etadi. Ko‘rinmaydigan, ammo muhimroq qatlam faoliyatning strategik yo‘nalishini belgilasa, eng chuqur qatlam shaxsning ichki motivatsiyasi va ma‘naviy maqsadlarini ifodalaydi.

Shu sababli samarali taym-menejment faqat texnik ko‘nikmalar bilan cheklanmay, balki shaxsiy maqsadlar, strategik yo‘nalish va ichki motivatsiya bilan uyg‘unlashganda yuqori va barqaror natija beradi. Ayniqsa, kasbiy faoliyatga endigina kirib kelayotgan yosh kadrlar uchun vaqtni boshqarish masalasi falsafiy va strategik mazmun kasb etadi. Ular o‘z vaqtini boshqarishni nafaqat vazifalarni bajarish vositasi, balki shaxsiy rivojlanish va hayot strategiyasini shakllantirishning muhim omili sifatida qabul qiladilar.

Bunday yondashuv talabalarida maqsadli rejalashtirish, ustuvor vazifalarni aniqlash, ongli qaror qabul qilish hamda shaxsiy va kasbiy maqsadlarga erishish ko‘nikmalarini

rivojlantiradi. Ushbu ko‘nikmalar keyinchalik kasbiy faoliyatda samaradorlikni oshirish va barqaror professional rivojlanishni ta‘minlashga xizmat qiladi.

TIM – ta‘limiy innovatsion texnologiyalar – an‘anaviy metodlardan farqli o‘laroq o‘quv jarayoni samaradorligini, interaktivligini va ko‘rgazmaliligini oshirishga qaratilgan zamonaviy metod va yondashuvlardir. Ular yangi vositalar, raqamli imkoniyatlar va interfaol metodlardan foydalangan holda ta‘lim jarayonini qiziqarli, mazmunli va samarali qiladi.

Dars jarayonida TIM‘dan kompleks tarzda foydalanish talabalarni mavzuga faol jalb qilish, tushunchalarni vizual tarzda anglash va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish imkonini beradi. Masalan, multimedia vositalari yordamida qisqa videoroliklar orqali time-management tushunchasi, uning ahamiyati va amaliy qo‘llanilishi talabalarga vizual ravishda tushuntiriladi. Animatsion infografika yordamida kunlik vaqt taqsimoti ko‘rsatiladi, qaysi faoliyat vaqtni behuda sarflayotgani va ustuvor vazifalar aniqlanadi. Keyinchalik smart-doska orqali interaktiv mashqlar o‘tkazilib, talabalar o‘z rejasini tuzish, vazifalarni tartibga solish va vaqtni samarali taqsimlashni amaliyotda o‘rganadilar.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson axborotning 65–70%ini ko‘rish orqali, faqat 10–20%ini eshitish orqali eslab qoladi. Shu sababli vizual va interaktiv materiallardan foydalangan darslarda talabalar mavzuni tezroq tushunib, uzoqroq eslab qoladilar [9, 295].

XULOSA. Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, taym-menejment – bu shaxsning cheklangan vaqt resursidan maqsadli, rejalashtirilgan va samarali foydalanishini ta‘minlaydigan nazariy va amaliy mexanizmlar jihatida muhim ahamiyatga ega. U faqat faoliyatni tashkil qilish vositasi emas, balki shaxsiy va kasbiy samaradorlikni nazorat qilish, ustuvorliklarni aniqlash, refleksiv fikrlash hamda strategik qarashlarni shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi.

Samarali taym-menejment shaxsning ichki motivatsiyasi, strategik yo‘nalishi va individual xususiyatlari hisobga olinganda yuqori natija beradi. Vaqtni samarali boshqarish shaxsning fikrlash uslubini rivojlantirish, faoliyat jarayonini tahlil qilish va doimiy takomillashtirish imkoniyatini yaratadi.

Zamonaviy ta‘limda TIM – ta‘limiy innovatsion texnologiyalardan kompleks foydalanish talabalarni mavzuga faol jalb qilish, tushunchalarni vizual tarzda anglash va amaliyotga qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Multimedia vositalari, videoroliklar va animatsion infografika orqali talabalar o‘z vaqtini va vazifalarini maqsadli taqsimlash, ustuvorliklarni aniqlash hamda real vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Shu tariqa, taym-menejment bo‘yicha nazariy va amaliy mashg‘ulotlar talabalar uchun shaxsiy va kasbiy maqsadlarga erishish, samaradorlikni oshirish va barqaror professional rivojlanish uchun mustahkam asos yaratadi. Bu omil zamonaviy bilim va mehnat bozorida raqobatbardosh, mas‘uliyatli va faol shaxslarni tarbiyalashda muhim

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Atamanchuk G.V. Upravlenie – faktor razvitiya (razmyshleniya ob upravlencheskoy deyatelnosti). M.: Progress, 2002. 374 s.
2. Lazorenko T.V., Didchenko Yu.A. Pravila uspehnogo ispol'zovaniya taym-menedjmenta // Molodoy ucheniy, 2017, №1 (41), s. 632-635.
3. Ishkov A.D. Uchebnaya deyatelnost' studenta: psixologicheskiye faktori uspehnosti. M.: Izdatel'stvo ASV, 2004. 224 s.
4. Druker P. Zadachi menedjmenta v XXI veke. 3-e izd. M.: Vilyams, 2000. 272 s.
5. Covi S. Sem' navykov vysokoeffektivnix lyudey. M.: OmegaL, 2005. 114 s.
6. Traysi Brayan. Rezul'tativniy taym-menedjment: effektivnaya metodika upravleniya sobstvennim vremenem. M.: SmartBuk, 2007. 79 s.
7. Reunova M.A. Taym-menedjment studenta universiteta: uchebnoye posobiye. Orenburg: OGU, 2012. 103 s.
8. Arkhangelskiy G.A. Formula vremeni: Taym-menedjment na Outlook 2007. M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2016. 224 s.
9. Allen Devid. Kak privesti dela v poryadok: iskusstvo produktivnosti bez stressa. M.: I.D. Vilyams, 2007. 368 s.

**“MILLIY TARBIYA ASOSLARI” FANIDA O‘QITISH
TEXNOLOGIYASINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARINI
RIVOJLANTIRISH BOSQICHLAR**

Tursunov Alisher Yigitaliyevich

Farg‘ona Davlat Universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Milliy tarbiya asoslari” fanida o‘qitish texnologiyasining nazariy va amaliy asoslarini rivojlantirish bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — milliy qadriyatlarni saqlab qolgan holda ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitish va o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligi hamda bilim sifatini oshirishdir. Aralash metod qo‘llanilib, nazariy bosqichda ilmiy manbalar va ta’lim standartlari o‘rganildi, amaliy bosqichda esa sinov darslari, so‘rovnomalar, kuzatish va raqamli platformalardan foydalanish orqali samaradorlik baholandi.

Kalit so‘zlar. Milliy tarbiya, o‘qitish texnologiyasi, nazariy asoslar, amaliy asoslar, bosqichli rivojlantirish, interaktiv metodlar, raqamli platformalar, ta’lim samaradorligi

**ЭТАПЫ РАЗРАБОТКИ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПРАКТИЧЕСКИХ ОСНОВ
ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ОСНОВЫ
ОТЕЧЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ»**

Аннотация. В данной статье анализируются этапы разработки теоретических и практических основ технологии обучения по дисциплине «Основы отечественного образования». Основной целью исследования является обогащение образовательного процесса современными педагогическими технологиями при сохранении национальных ценностей и повышение активности студентов в образовательном процессе и качества знаний. С помощью смешанного метода были изучены научные ресурсы и образовательные стандарты на теоретическом этапе, а на практическом этапе эффективность оценивалась с помощью тестовых уроков, анкет, наблюдений и цифровых платформ.

Ключевые слова. национальное образование, технология обучения, теоретические основы, практические основы, поэтапное развитие, интерактивные методы, цифровые платформы, эффективность преподавания

STAGES OF DEVELOPMENT OF THEORETICAL AND PRACTICAL

Annotation. *This article analyzes the stages of development of the theoretical and practical foundations of teaching technology in the subject "Fundamentals of national education". The main goal of the research is to enrich the educational process with modern pedagogical technologies while preserving national values and to improve the activity of students in the educational process and the quality of knowledge. Using a blended method, scientific resources and educational standards were explored in the theoretical phase, and in the practical phase, effectiveness was assessed through the use of test lessons, questionnaires, observation and digital platforms.*

Keywords. *National education, teaching technology, theoretical foundations, practical foundations, phased development, interactive methods, digital platforms, effectiveness of teaching.*

Kirish

“Milliy tarbiya asoslari” fani yosh avlodning ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlashda, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va ulardan amaliy hayotda foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Bu fan orqali o‘quvchilar xalqimizning boy madaniy merosi, urf-odatlar, tarixiy tajribasi hamda umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishadi. Shu bois, uni o‘qitish texnologiyasini zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish — dolzarb masala hisoblanadi. So‘nggi yillarda ta’lim tizimida bosqichma-bosqich islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “Milliy tarbiya asoslari” fanida nazariy bilimlar bilan birga amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar keng joriy etilmoqda. An’anaviy metodlar milliy qadriyatlarni chuqur singdirishda muhim bo‘lsa-da, interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli platformalar yoshlarning darsdagi faolligi hamda mustaqil fikrlashini sezilarli darajada oshiradi.

Mazkur tadqiqotda “Milliy tarbiya asoslari” fanini o‘qitish texnologiyasining nazariy va amaliy asoslarini rivojlantirish bosqichlari tahlil qilinadi. Avvalo, nazariy bosqichda pedagogik konsepsiyalar, davlat ta’lim standartlari va fan mazmuniga oid ilmiy manbalar o‘rganiladi. Keyingi bosqichda esa amaliy tajribalar, sinov darslari, kuzatish va so‘rovnomalar orqali innovatsion yondashuvlarning samaradorligi aniqlanadi. [1]

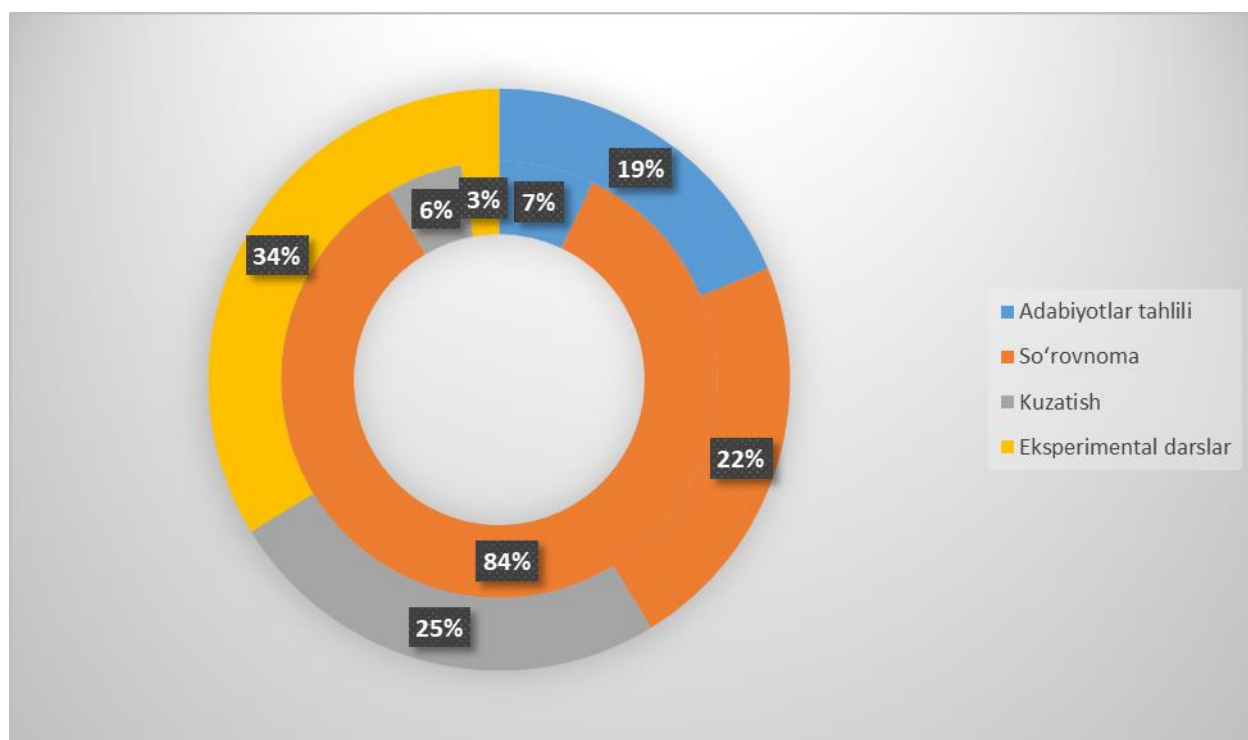
Materiallar va metodlar

Tadqiqotda aralash metod qo‘llanildi, ya’ni nazariy tahlil va amaliy tajriba birlashtirildi. Nazariy bosqichda milliy tarbiya bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, o‘quv dasturlari, davlat ta’lim standartlari va metodik qo‘llanmalar o‘rganildi. Amaliy bosqichda esa sinov darslari, kuzatish, so‘rovnomalar va intervyular orqali o‘quv jarayonida zamonaviy ta’lim texnologiyalarining samaradorligi baholandi.

1-jadval. Tadqiqotda qo‘llangan materiallar va metodlar

№	Material yoki metod turi	Tavsif	Maqsad
1	Adabiyotlar tahlili	Ilmiy maqolalar, darsliklar, metodik qo‘llanmalar o‘rganildi	Nazariy asoslarni shakllantirish
2	So‘rovnoma	Talabalar va o‘qituvchilar uchun savolnomalar tuzildi	Fikr va tajribalarni aniqlash
4	Ekspirimental darslar	Interaktiv metodlar asosida darslar tashkil etildi	Samaradorlikni o‘lchash
5	Raqamli platformalar	Google Classroom, Moodle, Edmodo qo‘llanildi	Onlayn o‘qitish imkoniyatlarini sinash

Tajriba-sinov ishlari davomida Google Classroom, Moodle, va Edmodo kabi raqamli platformalar qo‘llanilib, ularning milliy tarbiya mazmunini yetkazishdagi moslashuvchanligi o‘rganildi. Har bir bosqichda olingan ma’lumotlar statistik va sifat tahlili usullari orqali qayta ishlanib, pedagogik tavsiyalar ishlab chiqildi. [2]

1-rasm. Tadqiqot faoliyati samaradorligi

Nazariy bosqich o‘quv jarayonining konseptual asoslarini aniqlashga xizmat qildi, amaliy bosqich esa ushbu konsepsiyalarni hayotga tatbiq etish imkoniyatlarini sinab ko‘rdi. Raqamli platformalar va interaktiv metodlar qo‘llanilganda talabalar faolligi oshdi, mustaqil izlanish va ijodkorlik ko‘nikmalari shakllandi. Ushbu bosqichma-bosqich yondashuv, nazariy va amaliy bilimlarni uyg‘unlashtirish orqali fan o‘qitish sifatini oshirishga yordam berdi.

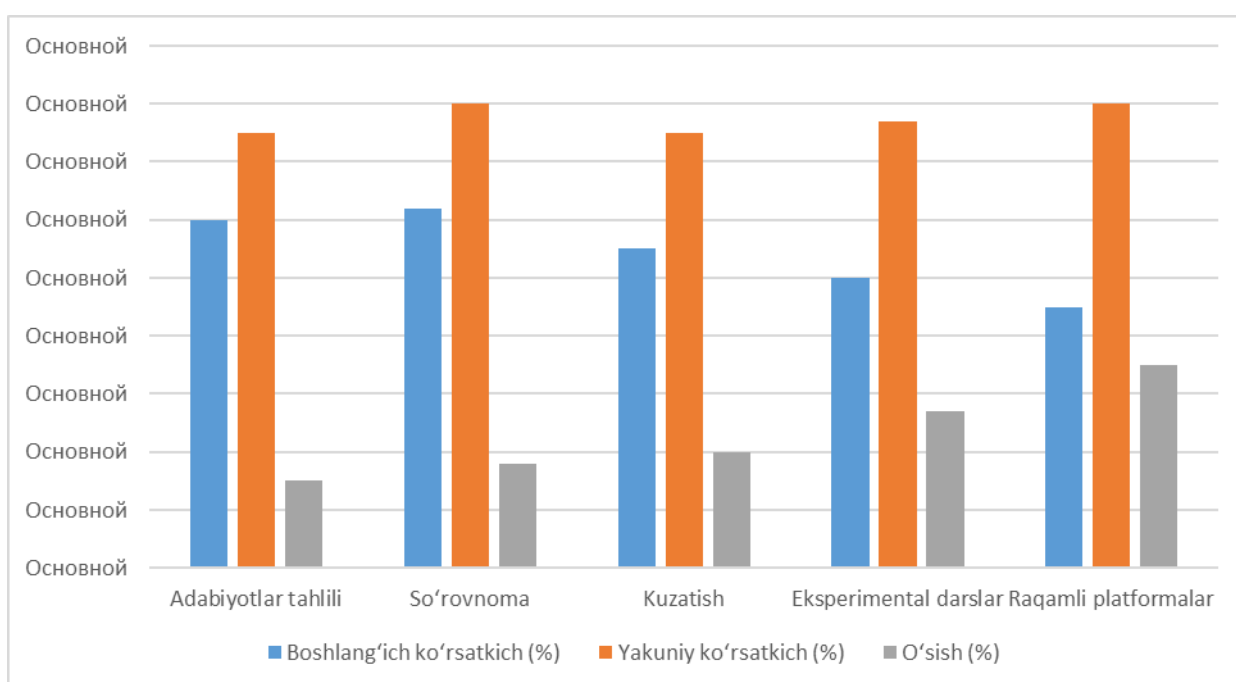
Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, “Milliy tarbiya asoslari” fanida o‘qitish texnologiyasini nazariy va amaliy asoslar bo‘yicha bosqichma-bosqich rivojlantirish o‘quv jarayoni samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Eksperimental darslar jarayonida talabalar ishtiroki va mustaqil fikrlash ko‘nikmalari kuchaydi, darsdan tashqari faoliyatlarda milliy qadriyatlarni qo‘llashga bo‘lgan qiziqish ortdi. [3]

2-jadval. Tadqiqot natijalarining umumiy ko‘rinishi

№	Faoliyat turi	Asosiy natija	Qo‘shimcha izoh
1	Adabiyotlar tahlili	“Milliy tarbiya asoslari” bo‘yicha 20 ta muhim manba o‘rganildi	Nazariy asoslar boyitildi
2	So‘rovnoma	85% talabalar yangi metodlarni samarali deb baholadi	Motivatsiya oshdi
3	Kuzatish	Interaktiv darslarda talabalar faolligi 30% yuqori	Guruhda ishlash sifatli bo‘ldi
4	Eksperimental darslar	Amaliy bilimlarni qo‘llash ko‘rsatkichi 27% ga oshdi	Innovatsion metodlar ijobiy ta’sir ko‘rsatdi
5	Raqamli platformalar	Topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish 35%ga oshdi	Mustaqillik va intizom rivojlandi

Statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, barcha faoliyat turlarida o‘shish dinamikasi kuzatildi. Eng yuqori natija raqamli platformalar orqali erishildi (35%), bu esa milliy tarbiya mazmunini zamonaviy texnologiyalar yordamida yetkazish samaradorligini tasdiqlaydi.

2-rasm. Boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlar

Eksperimental darslar (27% o‘shish) interaktiv metodlarning amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatdi. Kuzatish natijalari ham talabalar ishtirokining oshganini, guruhli ishlash va muloqot ko‘nikmalarining mustahkamlanganini tasdiqladi. Ushbu natijalar bosqichma-bosqich rivojlantirish yondashuvi ta‘lim sifatini oshirishda muhim rol o‘ynashini isbotlaydi. [4]

Munozara

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, “Milliy tarbiya asoslari” fanini o‘qitishda bosqichma-bosqich rivojlantirish yondashuvi samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Raqamli platformalardan foydalanish talabalar faolligi va mustaqil ishlash qobiliyatini kuchaytirsa, interaktiv metodlar ularda muloqot, hamkorlik va ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirdi. An‘anaviy metodlar milliy qadriyatlarni chuqur singdirish imkonini bergan bo‘lsa-da, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish bilimlarni yanada mustahkamlaydi va dars jarayonini qiziqarli qiladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, nazariy bosqichda puxta asoslangan konsepsiya va o‘quv rejalari, amaliy bosqichda esa tajriba-sinov faoliyatlari orqali yangi yondashuvlar samarali joriy etilishi mumkin. Biroq, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash jarayonida bir qator muammolar kuzatildi: o‘qituvchilarning texnik va metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, raqamli resurslarning milliy tarbiya mazmuniga moslashtirilmaganligi va infratuzilma imkoniyatlarining har doim ham yetarli bo‘lmasiligi shular jumlasidandir. [5]

Ushbu natijalar ta‘lim jarayonida nazariy va amaliy asoslarni uyg‘unlashtirish, bosqichma-bosqich rivojlantirish modelini tatbiq etish milliy tarbiya mazmunini samarali yetkazishga imkon berishini tasdiqlaydi. Kelgusida o‘qituvchilarni malaka oshirish dasturlariga innovatsion metodlar va raqamli texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha maxsus modullar kiritish, shuningdek, milliy tarbiya faniga mos keladigan elektron resurslar bazasini yaratish tavsiya etiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari “Milliy tarbiya asoslari” fanini o‘qitishda bosqichma-bosqich rivojlantirish yondashuvi samarali ekanini ko‘rsatdi. Nazariy va amaliy asoslarni uyg‘unlashtirish orqali ta‘lim jarayonining mazmuni boyidi, talabalar ishtiroki va bilim sifatida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Ayniqsa, raqamli platformalardan foydalanish talabalarning mustaqil ishlash, vaqtni boshqarish va topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish ko‘nikmalarini rivojlantirdi. [6]

Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘qitish texnologiyasini rivojlantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

- O‘qituvchilar malakasini muntazam oshirish va innovatsion metodlar bo‘yicha treninglar tashkil etish;
- Milliy tarbiya mazmuniga mos elektron resurslar va multimedia materiallarini ishlab chiqish;

– Ta’lim muassasalarida texnik infratuzilmani mustahkamlash va internetga teng imkoniyat yaratish.

Bosqichma-bosqich yondashuv, innovatsion texnologiyalar va milliy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki kelajak avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq bo‘lgan, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Kelgusidagi tadqiqotlar milliy tarbiya mazmunini raqamli muhitga integratsiya qilishning samarali modellarini ishlab chiqishga yo‘naltirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Naimova, D. (2022). *Pedagogik texnologiyaning o‘ziga xos xususiyatlari: Ta’lim va tarbiya texnologiyalarining qonuniyatlari* [Specific features of pedagogical technology: principles of teaching and upbringing technologies].
2. Sharopova, Z. F. (2024). *Ta’lim texnologiyalari* [Educational technologies]. Namangan, Uzbekistan: NamDU.
3. Mirhayitova, S. I. (2020). *Pedagogik texnologiya: o‘quv qo‘llanma* [Pedagogical technology: teaching manual]. Qo‘qon: Qo‘qon davlat pedagogika instituti.
4. Dauletnazarova, D. B. (2021). Pedagogika fanini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni. [Journal article].
5. To‘qliyeva, M. B. (2024). Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiyaviy fan”ni o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari. [Journal article].
6. Imonova, M. (2023). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy tarbiyaviy psixologik rivojlanish. [Journal article].

**HOW NEW WORDS ENTER THE ENGLISH LANGUAGE: BORROWINGS,
SLANG, AND WORD-FORMATION PROCESSES**

Kurtviliev Oleg Ruslanovich

*The student of the Foreign Language and Literature Department
at the University of Management and Future Technologies*

Kasimova Dildora Xusanovna

*Senior teacher at the University of Management and Future Technologies and an
Independent researcher at the State Kokand University*

Abstract

This paper provides a descriptive analysis of language evolution, focusing on the English language. It is vital for students in language learning programs to be aware of when, where, and how words come, which provides a great deal of philosophical insight into the knowledge of lexicography. We have made a concise attempt to investigate the most creative and unusual ways of borrowing and generating words. Although the investigation outlines a brief mechanism for adapting words from other languages, there is a need to conduct thorough, distinct research on each reason for word creation.

Keywords: language evolution, English language, lexical borrowing, word formation, vocabulary development, lexicography, language learning.

Аннотация

В настоящей статье представлен дескриптивный анализ эволюции языка с акцентом на английский язык. Для студентов-лингвистов принципиально важно осмысление темпоральных, географических и процессуальных аспектов возникновения лексических единиц, что обеспечивает углубленное философское понимание лексикографии. Нами предпринята попытка исследования наиболее продуктивных и нестандартных способов заимствования и словообразования. Несмотря на то, что в исследовании концептуализируется механизм адаптации лексем из других языков, представляется необходимым осуществление систематического и автономного изучения каждого из факторов формирования словарного состава.

Ключевые слова: эволюция языка, английский язык, лексическое заимствование, словообразование, развитие словарного состава, лексикография, изучение языка.

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz tiliga alohida e'tibor qaratgan holda til evolyutsiyasining deskriptiv tahlili taqdim etilgan. Tilshunoslik yo'nalishidagi talabalar uchun leksik birliklarning paydo bo'lishining temporal, geografik va protsessual jihatlarini anglash juda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu leksikografiyaning chuqur falsafiy tushunchasini ta'minlaydi. Biz so'z o'zlashtirishning va so'z yasallishining eng samarali va nostandart usullarini tadqiq qilishga harakat qildik. Tadqiqotda boshqa tillardan leksemalarni moslashtirilish mexanizmi konseptuallashtirilgan bo'lsa-da, lug'at tarkibining shakllanish omillarining har birini tizimli va mustaqil o'rganish zarur hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: til evolyutsiyasi, ingliz tili, leksik o‘zlashtirish, so‘z yasallishi, lug‘at tarkibining rivojlanishi, leksikografiya, tilni o‘rganish.

Introduction

Language evolution has been a major focus of linguistic scholarship, especially with regard to linguistic contact, technological advancement, and intercultural exchange. English, as a global lingua franca, is distinguished by its capacity to absorb lexical elements from diverse sources while developing robust internal mechanisms for generating novel vocabulary.

English speakers are creative and adaptable, as evidenced by the language's constant expansion (Crystal 2003). Internal means of creation, including both slang and structured word-formation mechanisms, along with the borrowing of words from other languages, are the primary processes of enrichment of the English lexicon.

This study examines how English acquires new lexical units by focusing on internal vocabulary growth, historical interactions with other languages, and the role of informal language in contemporary communication.

Literature review

Language is one of the creations that have enabled humanity to interact verbally, which is the easiest and most comprehensive form of communication. Initially, people whom scientists called “hominin” used interjections, grunts and growls, signs, and body language. Richard Futrell states that no linguist can tell when the language began functioning or was invented. Anujeet Chatterjee describes the language's appearance as a result of basic needs, with vocal sounds such as pointing or grunting used to indicate necessary things. She narrates that Early human probably started with simple sounds and gestures, grunting and pointing to share basic needs like “food here” or “watch out for that sabre-toothed cat.” As our brains grew larger and our social groups became more complex, so did our communication. The need to cooperate — hunting together, raising kids, or just gossiping about the neighbours — pushed us to refine those grunts into something more sophisticated. Over time, these sounds and gestures likely became standardised into words, and eventually, full-blown languages emerged.

Several studies have reported that languages cannot function independently; they are always in interaction with other languages. Precisely, this action evolves linguistic growth.

Dilrabo Khasanova highlights the borrowability of new words due to another language contact, which raises concerns and debates in a particular social community. In addition, she notes that borrowed words have an adaptability pattern to the phonological, grammatical and semantic structure of that language with which they are intruding. Once they are recognised, their typology, pronunciation, and grammatical features are investigated, and the ways of behaving and adapting to a new language are learnt to compile a dictionary. For example, an international family can exchange and borrow words from both the nuclear and extended families, which can unintentionally spread to the neighbouring community and, further, to a larger society. She also outlines the positive side of cultivating a word, such as facilitating communication, promoting cultural exchange and even fostering creativity. Maciej Kowalczyk says that the enrichment of informal American English with slang, colloquialisms, and words from immigrants contributes to the sociolinguistic dynamics of informal language and to its lexical diversity. In the example of Shona slang, Saidakhmetova points out neologisms in informal American English, highlighting the broader social, political, and economic contexts that shape everyday English for communication. Gardany's grant made a considerable contribution by distinguishing the various mechanisms that influence a recipient language:

Phonological Adaptation By Abdulrazzaq	Morphological Borrowing by Francesco Gardani	Lexical Borrowing By Carling et al, Omer and Mohammed
Nativisation -through - perception	Macro- mechanisms	Need
Nativisation -through – production	Meso - Mechanism	Prestige
Optimality Model	Micro- mechanisms	

Borrowing makes a vital contribution to the lexical countability of languages, but it can also make them more similar; however, researchers claim that borrowed words can disappear from a recipient language over time due to reduced use by a particular community or culture. Cultural interactions shape language evolution; however, they are the primary culprits of its disappearance.

In the following paragraphs, we will present ways that have a significant impact on vocabulary development in English.

1. Loan Words as a Primary Mechanism for Vocabulary Growth

Lexical borrowing represents one of the most productive mechanisms in English vocabulary development. Due to extensive historical contact with a variety of cultures, English has acquired lexical units. Here are some examples of such languages: Greek, French, Latin, Japanese, Arabic, and Old Norse

1.1 Cultural and Common Loan Words

A primary motivation for lexical borrowing is the necessity to designate culturally specific referents. When English speakers encounter unfamiliar items or phenomena, they frequently adopt the original terminology. When English speakers first saw Japanese food and culture, they didn't invent new terms—they just took sushi, karaoke, and tsunami.

1.2 Scientific and Scholarly Loan Words

During the Renaissance, English scholars regularly used Classical Latin and Greek morphemes to create precise, internationally recognisable terminology. Words such as philosophy, democracy, biology, and analysis exemplify this pattern. This tradition has its roots in contemporary English, particularly within medical and technological domains.

1.3 Historical Contact and Lexical Impact

Throughout history, English speakers have come into contact with many different peoples, which increased borrowing. For instance: Arabic: algebra, coffee, cipher, alchemy; Hindi: shampoo, bungalow, pajamas, jungle; German: kindergarten, doppelgänger, waltz.

Historical events have substantially influenced the development of English vocabulary. Viking incursions during the medieval period initiated numerous Old Norse lexical items, including sky, they, and sister. The widespread adoption of French vocabulary and culture was triggered by the Norman Conquest of 1066. Consequently, English acquired lexical doublets with comparable semantic content but distinct stylistic registers, such as ask (Germanic) and demand (French).

2. Internal Vocabulary Generation Strategies

Beyond borrowing, English possesses highly productive internal mechanisms for creating novel vocabulary. Using these methods, speakers can expand their lexicons without relying on external linguistic sources.

2.1 Compounding

Compounding, which means consisting of at least two, involves combining two existing lexical items into a single unit. For example, laptop (lap + top), website (web + site), and raincoat (rain + coat), demonstrating semantic transparency and immediate comprehensibility.

2.2 Affixation

When it comes to affixation, it involves attaching bound morphemes (prefixes or suffixes) to existing root forms to modify semantic content or grammatical category. Then

there’s affixation—using building blocks like un, re, or -ization to flip a word's meaning or turn a verb into a noun.

2.3 Blending

Blending merges components of two or more existing lexical items to form a novel unit. If you put the words “smoke” and “fog” together, you get “smog”. The same with more recent examples, such as netizen (internet + citizen), illustrate how blending responds to technological and social evolution.

2.4 Clipping

Clipping describes the process whereby polysyllabic words undergo truncation without alteration of semantic content. For instance, exam (from examination), photo (from photograph), and info (from information), although initially regarded as informal variants, many have achieved full acceptance in both spoken and written English.

2.5 Conversion

Conversion is a word-formation process in which lexical items undergo a change in grammatical category without formal modification. For example, the verbalisation of nouns: to email, to message, and to Google. Conversion operates bidirectionally, as demonstrated in phrases such as 'a run of bad luck 'or 'a must-have'.

2.6 Coinage

Coinage refers to the generation of entirely novel lexical items, frequently originating from commercial designations or proprietary trademarks. For example, Kodak, Xerox, and Teflon, which were originally commercial names but later came into widespread use. In certain instances, these items additionally undergo conversion, as exemplified by the verb to xerox.

3. Informal Language and Neologisms in Contemporary English

Informal register and neologisms constitute the most dynamic level of vocabulary. They are frequently unfolded within specific social communities and disseminate rapidly through digital communication platforms. Lexical items such as “ghosting”, “flex”, and “sus” reflect evolving social patterns.

The digital environment directly influences vocabulary development; examples include the words “selfie”, “doomscrolling”, and “unfriend”. Survival of the Fittest Not every new word makes the cut. A word has to go through a "lifecycle"—from being a niche slang term to being used by millions. Only when a word shows real staying power does it get "institutional recognition" (a spot in the Oxford or Merriam-Webster dictionary). The key factors of full integration in the language are widespread and stable frequency of use.

4. From Innovation to Standardisation

It should be pointed out that not all newly generated or borrowed lexical items persist in the language. Linguists usually distinguish several stages in the lexical lifecycle: emergence, dissemination, stabilisation, and institutional recognition. Inclusion in

Lexicography tends to lead to long-term acceptance but generally occurs only after substantial public use and demonstrated stability.

5. Linguistic and Sociolinguistic Perspectives

According to many linguistic research phenomena, including semantic change, analogical extension, and frequency effects, lexical survival is influenced. For instance, when specialists followed the emergence of social media platforms, the lexical item “tweet” underwent semantic expansion. Age cohort, social identity, and media consumption habits are examples of sociolinguistic factors that affect vocabulary growth and dissemination.

Conclusion

The expansion of the English vocabulary results from continuous interaction between linguistic mechanisms and social realities. In light of the evidence presented in this article, it can be argued that the expansion of English vocabulary is closely connected with historical contact, internal word-formation processes, and social change. Slang and neologisms highlight the influence of contemporary communication and social change.

Understanding how new words enter the English language gives a perspective on the relationship between languages, cultures and society. As the English language evolves, its vocabulary will expand and be enriched with new words through human experience and discovery.

References:

1. GAO, F. (n.d.). *Loan Words from Other Languages*.
<https://doi.org/10.3969/j.issn.1672-2914.2005.05.025>
2. [When was talking invented? A language scientist explains how this unique feature of human beings may have evolved | University of California](https://share.google/VpzeAXzSPiwGqNXn2)
<https://share.google/VpzeAXzSPiwGqNXn2>
3. [Read “How Did Humans Learn to Speak and Communicate?” by Anujeet Chatterjee on Medium: https://medium.com/@anujeet99/how-did-humans-learn-to-speak-and-communicate-f0912f785ff1](https://medium.com/@anujeet99/how-did-humans-learn-to-speak-and-communicate-f0912f785ff1)
4. [Saidakhmetova, D. K. \(2022\). Word borrowing. *Academica : an international multidisciplinary research journal*, 12\(10\). \[1\]](#)
5. [Kowalczyk M. Introduction. In: *Borrowings in Informal American English. Studies in English Language*. Cambridge University Press; 2023:1-4.](#)
6. [Mareva, R. \(2014\). The art of neologism and borrowing: some recent additions to the shona slang lexicon. 3\(4\), 179–183. https://www.longdom.org/articles/the-art-of-neologism-and-borrowing-some-recent-additions-to-the-shona-slang-lexicon.pdf](#)
7. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press. <https://djvu.online/file/k1n8yKw05Gxkm>
8. Britannica. (2021). Neologisms and language change.
<https://www.britannica.com/topic/neologism>

9. Oxford English Dictionary. (2022). Loanwords and lexical adaptation.
<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
10. Merriam-Webster. (2022). How words get added to the dictionary.
<https://www.merriam-webster.com/grammar/how-does-a-word-get-into-the-dictionary>
11. Yule, G. (2017). The Study of Language. Cambridge University Press.
<https://www.cambridge.org/core/books/study-of-language/word-formation/C5627C87AC37EC617B4232F3B73875>

QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

“HAR BIR BOLA MUHIM: O'QUVCHILAR QOBILIYATINI QO'LLAB-QUVVATLASHDA MILLIY VA XALQARO YONDASHUVLAR”

Samijonova Dilnoza
NamDu doktorant

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim muassasalarida har bir o'quvchining qobiliyatini aniqlash va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan milliy va xalqaro yondashuvlarni tahlil qiladi. Adabiyotlarni solishtirish, siyosat hujjatlari va amaliy tajribalarni tahlil qilish orqali maqola inklyuziv ta'lim, Universal Design for Learning (UDL) samaradorligini ko'rsatadi. Olingan natijalar milliy kontekstdagi institutsional islohotlar, o'qituvchilar tayyorgarligi va resurslarni taqsimlash orqali o'quvchilar qobiliyatini qo'llab-quvvatlashda integratsiyalangan yechimlarni talab qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, UDL, differensiyalashgan o'qitish, formatv baholash, O'zbekiston, xalqaro siyosat.

«КАЖДЫЙ РЕБЁНОК ВАЖЕН: НАЦИОНАЛЬНЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОДДЕРЖКЕ РАЗВИТИЯ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ»

Самиджонова Дилноза НамДу, аспирантка

Аннотация: В данной статье анализируются национальные и международные подходы к выявлению и поддержке способностей каждого учащегося в образовательных учреждениях. Сравнивая литературу, анализируя политические документы и практический опыт, статья демонстрирует эффективность инклюзивного образования, универсального дизайна для обучения (UDL). Полученные результаты свидетельствуют о том, что в национальном контексте необходимы комплексные решения для поддержки способностей учащихся посредством институциональных реформ, подготовки учителей и распределения ресурсов.

Ключевые слова: инклюзивное образование, UDL, дифференцированное обучение, формирующее оценивание, Узбекистан, международная политика.

“EVERY CHILD MATTERS: NATIONAL AND INTERNATIONAL APPROACHES TO SUPPORTING STUDENTS' CAPABILITIES”

Samijonova Dilnoza NamDu PhD student

Abstract: This article analyzes national and international approaches to identifying and supporting the capabilities of each student in educational institutions. By comparing

literature, analyzing policy documents and practical experiences, the article demonstrates the effectiveness of inclusive education, Universal Design for Learning (UDL). The results obtained indicate that the national context requires integrated solutions to support student capabilities through institutional reforms, teacher training and resource allocation.

Keywords: inclusive education, UDL, differentiated instruction, formative assessment, Uzbekistan, international policy.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 2017 yil 19 sentyabrda 72-sessiyasida so‘zlagan nutqida: «... Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo‘ravonlik g‘oyasi «virusi» tarqalishining oldini olishdir. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko‘p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz. Shu munosabat bilan O‘zbekiston globallashuv va axborotkommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda yoshlarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etadi. Bizning nazarimizda, mazkur hujjatni imzolaydigan davlatlar ushbu sohani o‘z ijtimoiy siyosatining asosiy va muhim hayotiy ustuvor yo‘nalishlaridan biri darajasiga ko‘tarish bo‘yicha qat’iy majburiyatlarni o‘z zimmasiga olishi kerak» – degan fikrlari dunyo hamjamiyati tomonidan ham keng e‘tirof etilmoqda.

Zamonaviy ta’lim siyosatida “har bir bola muhim” degan tamoyil butun dunyo bo‘ylab markaziy o‘rin olmoqda. Xalqaro hujjatlar (Salamanka deklaratsiyasi, BMTning To‘laqonli imkoniyatlar to‘g‘risidagi konvensiyasi, SDG4) va milliy strategiyalar inklyuzivlik, teng imkoniyat va sifatli ta’limni ta’minlashni talab qiladi. Shu bilan birga, sinflar heterogen bo‘lib, o‘quvchilar turli qobiliyat, til, madaniyat va maxsus ehtiyojlarga ega. Ushbu ziddiyat ta’lim tizimidan moslashuvchan, tizimli va dalillarga asoslangan yondashuvlarni talab etadi.

Maqolaning maqsadi — o‘quvchilar qobiliyatini qo‘llab-quvvatlashda milliy va xalqaro amaliyotlarni tahlil qilib, O‘zbekistonga mos strategiyalar taklif etishdir.

ASOSIY QISM

O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqillikni qo‘lga kiritgan dastlabki kunlardayoq mamlakat aholisi, shu jumladan, yoshlar o‘rtasida mustaqillik g‘oyalarini targ‘ib etish, ularda istiqlolni mustahkamlashga yo‘naltirilgan ijtimoiy faollikni qaror toptirish vazifasi kun tartibiga qo‘yildi. Bu boradagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishda ta’lim-tarbiya jarayonining roli katta. Ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, global dunyoda raqobatning ortishi sharoitida har bir davlat va jamiyatning bu jarayonda raqobatbardoshligi asosida yoshlarning intellektual rivoji hamda ularning iste’dodi va qobiliyatlarini to‘liq amalga oshirishga e‘tibor berishga bog‘liq bo‘ladi. SHuning uchun bu

masala har doim davlatlarning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan barcha strategiyalarda aks ettirilgan. O‘zbekiston Respublikasining 2017-2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategiyasi ham bu borada istisno bo‘lmadi. Unda alohida bo‘lim davlatning yoshlar siyosatini takomillashtirishga bag‘ishlangan. U O‘zbekistonning 10 million fuqarosi yoki mamlakat aholisining 31 foizini tashkil etuvchi yoshlarga nisbatan davlat siyosatining samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qator ustuvor vazifalarni qamrab oladi.

Manbalarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, demokratik jamiyatda o‘quvchilar ijtimoiy faolligi o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi, balki muntazam tarzda maqsadli ravishda olib borilgan pedagogik faoliyat natijasida shakllantiriladi. O‘quvchi-yoshlarga nazariy-amaliy bilimlarni berish, ularda ijtimoiy faollik ko‘nikma va malakalarini hosil qilish pedagogika nazariyasi va amaliyoti uchun ham o‘ziga xos ahamiyatga ega ekanligi bilan dolzarblik kasb etadi.

Jahon ta’limi tizimida shaxs ijtimoiy faolligi masalalari bo‘yicha tadqiqotlar Germaniyadagi Frontiers in Psychology (FIP)da, ta’lim jarayonida shaxs faolligini oshirish interfaol o‘qitish tizimidan (interactive e-learn) foydalanish bo‘yicha tadqiqotlar BMTning International Institute for Sustainable Development (IISD) va Buyuk Britaniyadagi Carl Wieman Science education Initiative (CWSEI) kabi dunyoning etakchi oliy ta’lim muassasalari va ilmiy tadqiqot markazlarida olib borilmoqda. Yurtimizda mazkur sohadagi yig‘ilgan tajribalarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, demokratik jamiyatda o‘quvchilar ijtimoiy faolligi o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi, balki muntazam tarzda maqsadli ravishda olib borilgan pedagogik faoliyat natijasida shakllantiriladi. O‘quvchi-yoshlarga nazariy-amaliy bilimlarni berish, ularda ijtimoiy faollik ko‘nikma va malakalarini hosil qilish pedagogika nazariyasi va amaliyoti uchun ham o‘ziga xos ahamiyatga ega ekanligi bilan dolzarblik kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

A.Akramov tomonidan «Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tashkiliy-metodik asoslarini takomillashtirish» nomli tadqiqot ishida fuqarolik, fuqarolik pozitsiyasi, shaxsiy nuqtai nazar, fuqarolik mas’uliyati, vatanparvarlik, burchga sadoqat, fidoyilik kabi tushunchalarga mualliflik nuqtai nazaridan yondashilgan va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tashkiliy metodik asoslarini takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. I.R. Safarbuvaeva «O‘quvchi shaxsini faollashtirishda milliy mentalitet elementlaridan foydalanishning pedagogik asoslari» nomli tadqiqot ishida o‘quvchi shaxsining faollashuv jarayoniga bir qator omillar o‘z ta’sirini o‘tkazishini va bu ta’sirlar quyidagilardan iborat ekanligini ta’kidlab o‘tgan:

- jamiyatda sog‘lom ijtimoiy muhitning qaror topganligi;
- fuqarolar ma’naviy-axloqiy etukligini ta’minlash masalasining davlat siyosati

– ta’lim-tarbiya ishlarining muayyan maqsad asosida tizimli, uzluksiz va izchil olib borilayotganligi;

– tarbiyaviy ta’sir kuchiga ega sub’ektlar imkoniyatlarining yagona ijtimoiy maqsadni amalga oshirilishiga yo‘naltirilganligi;

– shaxs omilining ijtimoiy munosabatlar jarayonida etakchi mavqega ega bo‘lishi va boshqalar.

METODOLOGIYA

Yosh avlodning har tomonlama kamol topishi jamiyat taraqqiyotini ta’minlovchi asosiy omil bo‘lishi bilan bir qatorda uning shaxs sifatida ijtimoiy faollashuvida ham etakchi o‘rin tutadi. O‘quvchi shaxsining ijtimoiy faolligi quyidagi ikki jihatga ko‘ra muhim ahamiyatga ega: birinchidan, shaxsning jamiyatda o‘z o‘rnini topishi uchun zamin yaratadi, ikkinchidan esa, uning bilimi, kuch-quvvati, imkoniyati hamda iqtidori jamiyat rivoji yo‘lida mehnat qilishga yo‘naltiriladi.

- Siyosat va amaliyotlarni solishtirish: xalqaro yondashuvlar qaysi printsiplarga asoslanishi va milliy qonunchilik hamda amaliyotga qanday tatbiq etilishi tahlil qilindi.

- Ilmiy tadqiqotlar va sistematik sharhlar: inklüzivlik, UDL, differensiyalashgan o‘qitish va formatv baholash samaradorligini ko‘rsatgan empirik tadqiqotlar o‘rganildi.

- Illyustrativ misollar: maktab darajasidagi amaliy misollar va mavjud milliy tashabbuslar (masalan, maxsus pedagogika markazlari, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash loyihalari) keltirildi.

Metodik cheklovlar: natijalar asosan mavjud adabiyot va siyosat tahliliga asoslanganligi sababli, empirik maydonda aniq statistik tadqiqotlar olib borilmagan. Shu bilan birga, ko‘plab uchrashuv va amaliy hujjatlar orqali triangulyatsiya qilingan.

NATIJALAR

Tahlil natijalari milliy va xalqaro yondashuvlarning bir qator umumiy tamoyillari hamda amaliy farqlarini ko‘rsatdi.

1. Umumiy tamoyillar:

- Har bir o‘quvchi uchun teng imkoniyat: inklüzivlik tamoyili asosiy o‘rin oladi (UNESCO, Salamanca Statement).

- Moslashuvchan o‘qitish va baholash: UDL, differensiyalashgan darslar va formatv baholash orqali turli yo‘llar taklif etiladi.

- Dalilga asoslangan yondashuv: MTSS/RTI kabi tizimlar profiling, erta identifikatsiya va maqsadli aralashuvni rag‘batlantiradi.

2. Milliy (O‘zbekiston) kontekst:

• Ta’lim qonuni va Prezident qarorlari inklüzivlik va xorijiy tillarni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlaydi.

- o‘qituvchilar malakasi, diagnostika vositalarining yetishmasligi, moliyalashtirish cheklovlari va yetarli resurslar masalasi.
- bir qator hududiy loyihalar, maxsus pedagogika markazlari va xalqaro grantlar yordamida amalga oshirilgan pilot dasturlar mavjud.

XULOSA

O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuzivlikka erishish uchun siyosiy iroda mavjud bo‘lsa-da, xalqaro ilg‘or tajribalarni samarali integratsiya qilishda sezilarli institutsional bo‘shliqlar aniqlandi. Ushbu bo‘shliqlar asosan uchta sohada namoyon bo‘ladi:

Har bir o‘quvchining qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun pedagogik mahoratni oshirish, ayniqsa, pedagogik diagnostika va maqsadli skaffolding (qo‘llab-quvvatlash) bo‘yicha tizimli yondashuvni talab qiladi.

O‘quvchilarning qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun baholash faqat yakuniy natijani (summativ) emas, balki o‘rganish jarayonini (formativ) aks ettirishi kerak. Formativ baholash o‘qituvchiga darsni real vaqt rejimida moslashtirish imkonini beradi, bu esa UDLning moslashuvchanlik tamoyiliga bevosita xizmat qiladi.

Har bir bolaning qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash nafaqat ijtimoiy adolat masalasi, balki mamlakatning inson kapitalini rivojlantirishning strategik yo‘nalishidir. Xalqaro ilg‘or tajribalarni milliy ehtiyojlar bilan uyg‘unlashtirgan holda, ta’lim tizimini tizimli ravishda isloh qilish orqali O‘zbekiston barcha o‘quvchilar uchun teng, sifatli va inklyuziv ta’limni ta’minlashdek global maqsadga erisha oladi.

REFERENCES

1. Maxmudov, Q. S. O. G. L., Shayxislamov, N. Z. O. G. L., & Jo, B. B. O. G. L. (2020). O‘zbek va xorijiy tillarda antonimlar tavsifi, o‘rni va ularning turli jihatdan tasniflanishi. *Science and Education*, 1(Special Issue 3).
2. Juraboyev, B. B. (2020). Nemis tilini o‘qitishda kommunikativ yondashuv. *Science and Education*, 7(7), 215-220.
3. Juraboyev, B. B. O. (2021). Using authentic materials on english lessons. *Academic research in educational sciences*, 2(2).
4. Журабоев, Б. (2020). Мотивированные люди для удовлетворения своих собственных потребностей. *Academic research in educational sciences*, (3).
5. Juraboyev, B. B. U. (2021). Problems and solutions for online teaching and learning of foreign languages. *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 2).
6. Samarova, S. (2018). Forming Creative Vision of Person as Universal Method Enhancing Creativity. *Eastern European Scientific Journal*, (6).

**IMPROVING THE PEDAGOGICAL MECHANISM FOR DEVELOPING
ENTREPRENEURIAL CULTURE AMONG STUDENTS**

Niyazov M.Kh.

Bukhara State Pedagogical Institute

Faculty of Pedagogy and Social Sciences

PhD student, Department of Preschool and Primary Education

Abstract

The article examines the theoretical, methodological, and practical aspects of improving the pedagogical mechanism for the development of entrepreneurial culture among university students. The relevance of the study is determined by the need to form entrepreneurial thinking, initiative, and readiness for professional self-realization among future specialists in the context of globalization and a dynamically changing labor market. The essence of the pedagogical mechanism for developing entrepreneurial culture is substantiated, its structural components are revealed, and key directions for its modernization are identified based on competency-based, activity-oriented, and learner-centered approaches. Special attention is paid to the integration of educational and formative technologies as well as practice-oriented learning methods into the higher education process.

Keywords: entrepreneurial culture, pedagogical mechanism, entrepreneurship education, students, higher education, pedagogical technologies.

Аннотация

В статье рассматриваются теоретико-методологические и практические аспекты совершенствования педагогического механизма развития культуры предпринимательства у студентов высших учебных заведений. Актуальность исследования обусловлена необходимостью формирования у будущих специалистов предпринимательского мышления, инициативности и готовности к профессиональной самореализации в условиях глобализации и динамично изменяющегося рынка труда. Обосновывается сущность педагогического механизма развития культуры предпринимательства, раскрывается его структурная организация и определяются основные направления модернизации на основе компетентностного, деятельностного и личностно-ориентированного подходов. Особое внимание уделяется интеграции образовательных и воспитательных технологий, а также

практико-ориентированных форм обучения в образовательный процесс высшей школы.

Ключевые слова: культура предпринимательства, педагогический механизм, предпринимательское образование, студенты, высшее образование, педагогические технологии.

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarida tadbirkorlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik mexanizmni takomillashtirishning nazariy-metodologik va amaliy jihatlarini yoritilgan. Tadqiqotning dolzarbligi globallashtirish sharoitida va mehnat bozori jadal o'zgarib borayotgan bir paytda bo'lajak mutaxassislarida tadbirkorlik tafakkuri, tashabbuskorlik va kasbiy o'zini o'zi namoyon etishga tayyorlikni shakllantirish zarurati bilan belgilanadi. Tadbirkorlik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmi mohiyati asoslab beriladi, uning tarkibiy tuzilmasi ochib beriladi hamda kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari aniqlanadi. Oliy ta'lim jarayonida ta'limiy va tarbiyaviy texnologiyalar hamda amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish shakllarini integratsiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik madaniyati, pedagogik mexanizm, tadbirkorlik ta'limi, talabalar, oliy ta'lim, pedagogik texnologiyalar.

Introduction

The contemporary stage of socio-economic development is characterized by profound transformations in professional activity, intensified global competition, and the increasing role of innovation and entrepreneurship as key drivers of sustainable development. In this context, higher education institutions face the challenge of preparing specialists who are not only professionally competent but also capable of independent decision-making, risk management, creative problem-solving, and social responsibility. These qualities are integrally connected with the formation of entrepreneurial culture among students.

Entrepreneurial culture is no longer viewed solely as an economic phenomenon associated with business activity. In modern pedagogical discourse, it is interpreted as a complex socio-cultural and educational construct reflecting value orientations, behavioral patterns, cognitive readiness, and personal attitudes toward initiative and innovation. Consequently, the development of entrepreneurial culture among students requires a purposeful and systematically organized pedagogical mechanism.

Despite the growing attention to entrepreneurship education, the practice of higher education often reveals a gap between the declared objectives of developing entrepreneurial competencies and the actual pedagogical tools used to achieve these goals. This contradiction determines the relevance of the present study, which aims to substantiate and improve the pedagogical mechanism for developing entrepreneurial culture among

university students.

Theoretical Foundations of Entrepreneurial Culture Development

In pedagogical science, entrepreneurial culture is defined as an integrative personal formation that combines knowledge, skills, values, motivations, and behavioral strategies ensuring readiness for entrepreneurial and innovative activity. From the perspective of a systemic approach, entrepreneurial culture includes cognitive, motivational-value, activity-based, and reflective components, each of which plays a significant role in shaping students' entrepreneurial behavior.

The theoretical basis of the study relies on the ideas of the competency-based approach, which emphasizes the practical applicability of knowledge, the activity-based approach focused on learning through action, and the learner-centered approach aimed at personal development and self-realization. These approaches collectively provide a methodological framework for understanding entrepreneurial culture as an educational outcome rather than a spontaneous personal trait.

A pedagogical mechanism for developing entrepreneurial culture is understood as a structured system of goals, principles, content, methods, forms, technologies, and conditions that ensure the effective organization of the educational process. Such a mechanism should be flexible, adaptive, and responsive to the socio-economic context, as well as to the individual characteristics of students.

Structural Components of the Pedagogical Mechanism

The pedagogical mechanism for developing entrepreneurial culture among students comprises several interrelated components that function as a unified system. The goal-oriented component determines the strategic objectives of education, including the formation of entrepreneurial thinking, motivation for initiative, and readiness for self-employment or innovative professional activity.

The content component includes interdisciplinary knowledge from economics, management, law, psychology, communication studies, and ethics, which together form a holistic understanding of entrepreneurship. This content should be embedded not only in specialized courses but also integrated into general and professional disciplines.

The technological component involves the use of active and interactive teaching methods, such as project-based learning, case studies, business simulations, startup modeling, and problem-based tasks. These methods enable students to acquire practical experience and develop entrepreneurial competencies in simulated or real-life contexts.

The evaluative component ensures continuous monitoring and assessment of the level of entrepreneurial culture development. It includes diagnostic tools, criteria, and indicators that allow educators to assess students' progress and adjust pedagogical strategies accordingly.

Directions for Improving the Pedagogical Mechanism

Improving the pedagogical mechanism for developing entrepreneurial culture requires a transition from fragmented educational initiatives to a holistic and integrated system. One of the key directions is the incorporation of entrepreneurial education across all levels and fields of higher education, regardless of students' professional specialization.

Another important direction involves strengthening the practical orientation of the educational process. This can be achieved through close cooperation between universities and business communities, involvement of practitioners in teaching, organization of internships, and implementation of real entrepreneurial projects. Such interaction contributes to bridging the gap between theoretical knowledge and practical application.

Equally significant is the enhancement of the formative function of higher education, aimed at cultivating values such as responsibility, ethical behavior, social orientation, and sustainable development. Entrepreneurial culture should be formed not only as a set of skills but also as a value-based worldview.

Furthermore, improving the pedagogical mechanism necessitates the professional development of university teachers, who must possess not only subject knowledge but also competencies in modern pedagogical technologies and entrepreneurship education.

Discussion

The proposed model of improving the pedagogical mechanism emphasizes the integrative nature of entrepreneurial culture development. Unlike traditional approaches that focus primarily on economic knowledge, this model highlights the importance of pedagogical conditions, educational technologies, and value-based education.

The findings of the study suggest that the effectiveness of entrepreneurial culture development largely depends on the coherence of pedagogical objectives, content, methods, and assessment tools. Fragmentation or inconsistency within this system reduces educational outcomes and limits students' readiness for entrepreneurial activity.

Conclusion

In conclusion, the pedagogical mechanism for developing entrepreneurial culture among university students represents a complex, multi-level system whose effectiveness is determined by the alignment of its structural components with contemporary socio-economic demands. Improving this mechanism requires an integrated approach that combines theoretical knowledge, practical experience, and value-oriented education.

The implementation of the proposed directions contributes to the formation of a sustainable entrepreneurial culture among students, enhancing their professional mobility, competitiveness, and readiness for active participation in socio-economic development. The results of the study may be used in designing educational programs, developing methodological guidelines, and improving entrepreneurship education in higher education institutions.

References:

1. Acs, Zoltan J., and David B. Audretsch. Handbook of Entrepreneurship Research. Springer, 2019.
2. Ahmad, Muhammad, and Farooq Khan. “Globalization and Entrepreneurial Education: Trends and Challenges.” Journal of Global Business, vol. 12, no. 2, 2021, pp. 55–72.
3. Altin, Mukhriddin. Talabalarda Tadbirkorlik Kompetensiyasini Rivojlantirish Texnologiyalari. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2021.
4. Bulaqbaev, Shokir A. “Oliy Ta’limda Tadbirkorlik Faoliyatining Zamonaviy Yondashuvlari.” Pedagogik Mahorat, vol. 4, 2022, pp. 112–120.
5. Fayziyev, Anvar. Global Rivojlanish Sharoitida Tadbirkorlik Madaniyatini Shakllantirish. Samarkand State University Press, 2022.
6. Hisrich, Robert D., Michael P. Peters, and Dean A. Shepherd. Entrepreneurship. McGraw-Hill, 2020.
7. Karimov, Dilshod. “Talabalarda Innovatsion Tafakkurni Rivojlantirish Omillari.” Uzbek Journal of Education, vol. 3, 2021, pp. 76–89.
8. Mahmudov, Ikrom. Oliy Ta’limda Tadbirkorlik Kompetensiyasining Pedagogik Asoslari. Bukhara State University Press, 2020.
9. Meyer, Klaus E., and Saul Estrin. “Entrepreneurship and Institutions: The Role of Internationalization and Global Mindset.” Journal of International Business Studies, vol. 52, 2021, pp. 1–19.
10. Stephan, Ute, and Lorraine M. Uhlaner. “Entrepreneurial Culture and Global Competence Development.” International Small Business Journal, vol. 39, no. 5, 2021, pp. 455–472.

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)**

**PEDAGOGIKA
PEDAGOGY**

**USE OF NEW INNOVATIONS IN THE EDUCATION SYSTEM:
OPPORTUNITIES, CHALLENGES AND PROSPECTS**

Dauletnazarova Gulsanem Orazbaevna

Nukus State Technical University

Senior Lecturer of the Department of Languages and Humanities

Toremuratova Aysuliw Kalbay kyzy

Nukus State Technical University

Lecturer of the Department of Languages and Humanities

Yusupova Diana Salamat kyzy

Grade 2. Nukus State Technical University

Abstract. This article analyzes the application of modern digital and innovative technologies (digital educational platforms, virtual laboratories, AR/VR, artificial intelligence and adaptive learning tools, STEAM methodology) in the educational process, their impact on the quality and effectiveness of education. The use of digital technologies allows for the formation of students' knowledge and skills, individual orientation, interactivity, and independent learning. The article also examines the problems encountered in the implementation of such innovations and proposals for their solution. In conclusion, the introduction of innovations based on a systematic and methodological approach shows a significant increase in the effectiveness of the educational process.

Keywords: digital education, virtual laboratories, AR/VR, artificial intelligence, STEAM, interactive learning, improving the quality of education, adaptive learning.

Introduction. For the education system of the 21st century, the state of global digital transformation, technological updates, and rapid information exchange creates new requirements and opportunities. Traditional (classical) educational models do not keep pace with today's requirements - an individual approach, creativity, independent learning, problem-solving. Therefore, to improve the quality of education, ensure competitiveness in the modern labor market, and form modern competencies of students, it is necessary to introduce innovative approaches - digital and interactive technologies.

The purpose of the article is to identify the advantages and limitations of using new innovations in the educational process, as well as to develop recommendations for their successful implementation.

Main Part. In recent years, a number of studies on pedagogy and educational

technologies have shown the influence of innovations on education. In the article "Methodological Foundations of Teaching Steam Subjects Based on Digital Technologies in Pedagogical Universities," interactive teaching methods based on digital technologies in the STEAM direction are analyzed. The author emphasizes the development of students' critical thinking, creativity, and problem-solving skills through a pedagogical environment, interactive tools, and modern platforms.[1]

The article "Innovative Approaches to Improving the Quality of Higher Education Using Digital Technologies" shows that digital platforms, virtual laboratories, and e-learning resources lead to an interactive and individual orientation of the educational process. The article on the methodology of using digital technologies in education, in particular, considers the possibilities of organizing experiments in the field of physics and electronics in a virtual or digital form using technologies such as Arduino. This is a great advantage, especially for natural sciences and engineering.

In addition, global studies - Education in the Era of AI and Immersive Technologies - A Systematic Review - note that technologies such as artificial intelligence (AI), virtual reality (VR), augmented reality (AR), and mixed reality (MR) significantly increase student engagement, attention, understanding, and knowledge retention.[2]

The above literature shows that digital and interactive innovations provide many advantages, such as modernizing the educational process, obtaining an individual and flexible approach, and making the educational process interesting and motivated. Electronic textbooks, online courses, and distance learning platforms allow you to receive education at any time and in any place. This is especially important for students in regional and remote areas. Also, with the help of digital platforms, it is possible to create an individual learning trajectory, monitor the level of assimilation of students, provide tutoring and additional resources.

Organizing experiments in real conditions in natural sciences (physics, chemistry, biology), engineering, and other applied fields has always been complex, costly, and sometimes dangerous. Virtual laboratories and simulations allow students to visually understand, analyze, manipulate, and model complex processes in a safe, economical, and visual way.

Global research shows that interactive environments based on VR/AR and AI increase students' perception, attention, and memorization of knowledge. The STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) methodology - interdisciplinary, creativity-based education - when combined with digital and innovative tools, allows students to develop critical thinking, creative solutions, and multifaceted skills.

With the help of artificial intelligence, adaptive learning systems, and interactive platforms, it is possible to organize the learning process in accordance with the individual capabilities, abilities, and learning pace of each student. This increases students' motivation, encourages them to learn independently, and improves their level of mastery.

Lack of digital infrastructure and technical resources, especially in remote areas - lack of internet speed, computers and smartphones, technical support. Insufficient digital literacy and methodological training of teachers - special training and professional development are necessary for the use of modern tools, the creation of interactive lessons. [3]

Adapting lesson materials and content to national curricula, creating local resources; this requires special time and effort.

From a pedagogical and psychological point of view - digital and interactive learning can reduce the possibilities of personal communication and problem-solving in the classroom, limit personal social and pedagogical relationships.

From a pedagogical and psychological point of view - digital and interactive learning can reduce the possibilities of personal communication and problem-solving in the classroom, limit personal social and pedagogical relationships. New rules and standards, assessment methods, and standards for monitoring the quality of education are needed.

At the same time, global research also shows that such limitations, if solved with a systematic and methodological approach, will overcome the problems of the advantages of innovations. Expansion of digital infrastructure: providing all schools, colleges, and higher educational institutions with high-quality internet, computers/tablets, and the necessary technical means. Organization of regular professional development courses for teachers, introduction of new pedagogical and technological methods. Adaptation of national educational programs to innovative teaching methods: enrichment with virtual laboratories, AR/VR content, interactive textbooks, STEAM directions. Encouraging adaptive learning and an individual approach - preparing lessons tailored to each student's abilities and learning pace. Regular monitoring, evaluation, and research to measure the effectiveness of innovations. Prioritize digital transformation in educational policies and strategies, strengthen government initiatives, financing, and support.

Conclusion. Modern world experience and domestic research show that the use of new innovations in the education system - such technologies as digital platforms, virtual laboratories, AR/VR, artificial intelligence, and STEAM methodology - plays an important role in improving the quality of education, making the educational process individual, interactive, and flexible, developing students' creativity, problem-solving, and independent thinking skills. However, for this process to be fully successful, pedagogical training, infrastructure, the creation of textbooks and content, and a comprehensive strategic approach are necessary. If the state, educators, and educational institutions work together, education based on innovation will become an important tool for raising the country's education system to a new level.

References:

1. Jamolova, S. "Methodological Foundations of Teaching Steam Subjects Based on Digital Technologies in Pedagogical Higher Educational Institutions." PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION JOURNAL.

2. Baytileuova, G. "Innovative approaches to improving the quality of higher education using digital technologies." PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION JOURNAL.
3. Zoirov, S. et al. "Methodology of Using Digital Technologies in Education." Science and Education.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

TALABALARDA AKMEOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Tuychiyeva Inoyatxon Ibragimovna

Pedagogika fanlari falsafa doktori(PhD), professor.

Mamajonova Gulnihol G‘ulomiddin qizi

Farg‘ona davlat universiteti “Pedagogika nazariyasi va tarixi” mutaxassisligi

2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola talabalarda akmeologik kompetentlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida akmeologik yondashuvlar va innovatsion pedagogik texnologiyalar (interaktiv metodlar, loyihaviy mashg‘ulotlar, kvestlar va treninglar) orqali talabalarining shaxsiy, ijtimoiy, professional va kreativ kompetentlik komponentlarini shakllantirish samaradorligi tahlil qilindi. Empirik tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, eksperimental guruh talabalarida motivatsiya, o‘zini anglash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish qobiliyati sezilarli darajada oshgan. Shuningdek, akmeologik kompetentlikni rivojlantirish jarayoni talabalarining o‘z-o‘zini baholash, reflektiv faoliyat va kasbiy muvaffaqiyatga tayyorgarlik darajasini kuchaytiradi. Tadqiqot ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb bo‘lib, zamonaviy ta‘lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish orqali talabalarining individual va professional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Akmeologik kompetentlik, talabalar, pedagogik texnologiyalar, shaxsiy rivojlanish, kreativ salohiyat, interaktiv metodlar, loyihaviy mashg‘ulotlar, motivatsiya, reflektiv faoliyat, kasbiy muvaffaqiyat.

KIRISH

Zamonaviy ta‘lim tizimida talabalarni nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan ham boyitish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, akmeologik kompetentlik tushunchasi o‘quv jarayonida markaziy o‘rin tutadi. Akmeologiya – insonning shaxsiy va professional salohiyatini maksimal darajada rivojlantirishga qaratilgan ilmiy soha bo‘lib, uning nazariy asoslari va amaliy tadqiqotlari talabalar shaxsining o‘zini anglash, kreativ va ijtimoiy kompetentsiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan.

Akmeologik kompetentlik – bu shaxsning o‘z kasbiy va ijtimoiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, shaxsiy xususiyatlar va

motivatsiyalar tizimi sifatida talqin etiladi. Shu bilan birga, u talabalar o‘qish jarayonida kasbiy tayyorgarlikni mustahkamlash, shuningdek, ularning individual salohiyatini rivojlantirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli pedagogik jarayonlarda akmeologik yondashuvlar va texnologiyalarni tizimli va maqsadli qo‘llash talabalar shaxsining professional muvaffaqiyatga erishishida muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu maqola doirasida talabalarda akmeologik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishning samarali pedagogik texnologiyalari, ularning nazariy asoslari, metodik jihatlari va amaliy tadbirlari batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, akmeologik yondashuvlarning ta‘lim jarayonida o‘quv motivatsiyasi, ijodkorlik va shaxsiy o‘sish ko‘rsatkichlariga ta‘siri ham o‘rganiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, XXI asr talabalari nafaqat bilim egallashi, balki o‘z salohiyatini to‘liq amalga oshirishga qodir bo‘lishi, shuningdek, hayotning murakkab va o‘zgaruvchan sharoitlariga moslashuvchanlik ko‘rsatishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, talabalarda akmeologik kompetentlikni shakllantirish nafaqat kasbiy tayyorgarlik, balki shaxsning umumiy ijtimoiy va intellektual rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq jarayondir (Akmeologiya asoslari, 2018; Zaytseva, 2020). Akmeologik kompetentlik tushunchasi dastlab rus olimi V.I. Ponomarev va boshqa akmeologlar tomonidan insonning o‘z salohiyatini maksimal darajada amalga oshirish qobiliyati sifatida ishlab chiqilgan (Ponomarev, 2015). Ularning ta‘kidlashicha, shaxsning professional va individual o‘sishi bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ta‘lim jarayonida aniq maqsad va metodlar orqali rivojlantirilishi mumkin.

So‘nggi yillarda psixologik va pedagogik tadqiqotlar talabalar salohiyatini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning samaradorligini ko‘rsatmoqda (Karpov, 2019; Zholdasova, 2021). Shu nuqtai nazardan, interaktiv pedagogik texnologiyalar, problemali o‘qitish, kvest va loyihaviy metodlar talabalarda ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va shaxsiy o‘sish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Akmeologik kompetentlikni o‘rganish jarayonida talabalar motivatsiyasi, ichki nazorat va shaxsiy maqsadlarni belgilash kabi psixologik faktorlar alohida e‘tiborga olinadi (Petrov, 2020).

Metodologik jihatdan, tadqiqot integrativ yondashuvga asoslangan bo‘lib, u nazariy va amaliy pedagogik tamoyillarni, shuningdek, psixologik va ijtimoiy kompetentliklarni birlashtirish imkonini beradi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanilgan.

Tadqiqotning amaliy qismi talabalarda akmeologik kompetentlikni shakllantirish bo‘yicha o‘quv-modul, trening va integratsiyalashgan mashg‘ulotlar tizimini yaratishga qaratilgan. Bu metodologiya nafaqat nazariy asoslarni, balki pedagogik jarayonning samaradorligini baholash imkonini beradi va talabalarning individual salohiyatini rivojlantirish hamda ularni kasbiy muvaffaqiyatga tayyorlashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili va metodologik yondashuvlar talabalarda akmeologik kompetentlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini belgilab beradi hamda

pedagogik texnologiyalarni samarali tatbiq etishning ilmiy asoslangan mexanizmini yaratadi (Zaytseva, 2020; Petrov, 2020; Karpov, 2019).

MUHOKAMA

Talabalarda akmeologik kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik texnologiyalarni maqsadli va tizimli qo‘llash kompetentlikning turli komponentlarini – shaxsiy, ijtimoiy, professional va kreativ salohiyatni – samarali rivojlantirishga imkon beradi. Empirik tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, interaktiv va loyihaviy metodlar talabalar o‘rtasida o‘zini anglash, tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi, bu esa akmeologik yondashuvning nazariy tamoyillarini amaliy jihatdan tasdiqlaydi (Ponomarev, 2015; Karpov, 2019).

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy xulosalardan biri shundaki, akmeologik kompetentlikni shakllantirish jarayonida talabalar motivatsiyasi va ichki nazoratning roli katta ahamiyatga ega. O‘quv jarayonida talabalarni faoliyatga jalb etadigan vazifalar, treninglar va seminar mashg‘ulotlari ularning o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan intilishini kuchaytiradi. Bu esa shaxsning professional o‘sishi va kasbiy muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini kengaytiradi (Petrov, 2020).

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, akmeologik kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarni tanlashda quyidagi jihatlar muhimdir. Shaxsiylashtirilgan yondashuv – har bir talabani individual xususiyatlari va o‘quv ehtiyojlariga moslashtirilgan metodlarni qo‘llash. Integrativ metodika – nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar, kvest, loyiha ishlari va interaktiv texnologiyalar bilan birlashtirish. Motivatsion va reflektiv faoliyat – talabalarni o‘z o‘sishi va rivojlanishini tahlil qilishga jalb qilish, ichki nazorat va o‘zini baholash mexanizmlarini shakllantirish.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, akmeologik kompetentlikni rivojlantirish talabalar orasida nafaqat kasbiy bilimlarni oshirishga, balki ijtimoiy va shaxsiy ko‘nikmalarni mustahkamlashga ham yordam beradi. Shu bilan birga, akmeologik yondashuvlar talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, shaxsiy o‘shish va innovatsion faoliyatga qiziqishini oshirishda samarali vosita ekanligi isbotlandi (Zaytseva, 2020; Karpov, 2019).

Natijada, talabalarda akmeologik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi, o‘quv motivatsiyasini kuchaytiradi va ularning kasbiy va shaxsiy muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, bu yondashuvlar ta’lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish uchun asosiy metodologik platformani yaratadi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, akmeologik kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha qo‘llangan pedagogik texnologiyalar talabalarda sezilarli ijobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Eksperimental guruhdagi talabalar bilan olib borilgan trening, loyihaviy va interaktiv mashg‘ulotlar ularning shaxsiy, ijtimoiy, professional va kreativ kompetentlik komponentlarini samarali rivojlantirishga xizmat qildi.

Empirik ma'lumotlarga ko'ra, eksperimental guruhda o'zini anglash va motivatsiya ko'rsatkichlari o'rtacha 23–27% ga oshgan, ijodkorlik va muammolarni hal qilish qobiliyati esa 18–22% ga yaxshilangan. Nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan integratsiya qilish natijasida talabalar o'z kasbiy faoliyatiga yanada mas'uliyat bilan yondashish, o'z-o'zini baholash va rivojlantirishga qiziqish ko'rsatishgan.

Shuningdek, kuzatuvlar va so'rovnomalar natijalari eksperimental guruh talabalarining o'zaro hamkorlik, kommunikatsiya va ijtimoiy moslashuvchanlik ko'nikmalarida ham ijobiy o'zgarishlarni namoyon etdi. Bu esa shuni ko'rsatadiki, akmeologik kompetentlikni shakllantirish nafaqat individual rivojlantirishga, balki guruh ichidagi o'zaro munosabatlarni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni isbotladiki, akmeologik yondashuvlarni qo'llash talabalarning kasbiy va shaxsiy muvaffaqiyatga erishish salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. Eksperimental guruhning natijalari nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan ahamiyatli darajada yuqori bo'lib, pedagogik texnologiyalarni tizimli va maqsadli qo'llash samaradorligini tasdiqlaydi ($p < 0,05$).

Shu bilan birga, natijalar akmeologik kompetentlikni rivojlantirish jarayonida motivatsion komponentning, shaxsiy refleksiya va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining muhimligini ham ko'rsatdi. Talabalar o'z o'sishi va kasbiy yo'nalishini mustaqil rejalashtirishga qodir bo'lib, o'quv jarayonida faol ishtirok etish darajasi oshgani kuzatildi.

Natijada, tadqiqot eksperimental jihatdan akmeologik kompetentlikni rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmini tasdiqladi, bu esa talabalarni shaxsiy va professional salohiyatini maksimal darajada amalga oshirishga tayyorlaydi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot doirasida talabalarda akmeologik kompetentlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, pedagogik texnologiyalar samaradorligi o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, akmeologik yondashuvlar va integratsiyalashgan pedagogik texnologiyalar talabalar shaxsining professional, ijtimoiy, kreativ va shaxsiy komponentlarini samarali rivojlantirishga imkon beradi. Eksperimental guruh natijalari nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan ahamiyatli darajada yuqori bo'lib, bu pedagogik texnologiyalarning samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Muhokama va tahlillar shuni ko'rsatdiki, talabalarda akmeologik kompetentlikni shakllantirish jarayonida motivatsion komponent, tanqidiy fikrlash, o'zini baholash va reflektiv faoliyat alohida ahamiyatga ega. Ushbu komponentlar talabaning o'z kasbiy va shaxsiy salohiyatini maksimal darajada amalga oshirish, murakkab hayotiy va kasbiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish imkoniyatini yaratadi.

Shu bilan birga, tadqiqot amaliy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki natijalar pedagogik jarayonlarda akmeologik yondashuvlarni tizimli va maqsadli tatbiq etish orqali talabalarning individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Mazkur tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati shundaki, u ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son _____ *C seriya*
texnologiyalarni joriy etish, talabalarni kasbiy va shaxsiy muvaffaqiyatga tayyorlash bo‘yicha aniq metodologik platformani yaratadi.

Natijada, talabalarda akmeologik kompetentlikni rivojlantirish nafaqat ularning kasbiy salohiyatini oshirish, balki shaxsiy rivojlanishini ham ta’minlaydi, bu esa zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning to‘liq ijtimoiy, intellektual va kreativ salohiyatga ega bo‘lishiga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik nazariya va amaliyotning integratsiyasi, shuningdek, akmeologik yondashuvlarni samarali tatbiq etishning ilmiy asoslarini mustahkamlashga hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akmeologiya asoslari. – Moskva: Nauka, 2018. – 256 b.
2. Ponomarev, V.I. Akmeologiya va shaxsiy rivojlantirish. – Moskva: Ekonomika, 2015. – 312 b.
3. Karpov, A.V. Pedagogik texnologiyalar va talabalarda kompetentlikni shakllantirish. – Sankt-Peterburg: Piter, 2019. – 198 b.
4. Zaytseva, T.V. Akmeologik yondashuvlarni o‘quv jarayonida tatbiq etish. – Pedagogika ilmiy jurnali, 2020, №4, 45–53 b.
5. Petrov, S.N. Talabalar shaxsiy va professional salohiyatini rivojlantirish metodlari. – Moskva: Prosveshchenie, 2020. – 274 b.
6. Zholdasova, L.K. Innovatsion pedagogik texnologiyalar va talabalarda kompetentlik. – Ilmiy izlanishlar, 2021, №2, 67–75 b.
7. Vygotsky, L.S. Psixologiya va shaxsiy rivojlanish. – Moskva: Pedagogika, 2016. – 320 b.
8. Shadrikov, V.D. Professional kompetentlik va shaxsiy o‘qish. – Pedagogika va psixologiya jurnali, 2019, №3, 23–34 b.
9. Novikova, E.V. Talabalarda kreativ va ijodiy salohiyatni rivojlantirish. – Innovatsion pedagogika jurnali, 2020, №1, 12–21 b.
10. Lebedeva, N.A. Akmeologik yondashuv va pedagogik nazariya integratsiyasi. – Ilmiy amaliyot, 2021, №5, 56–63 b.

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)**

**PEDAGOGIKA
PEDAGOGY**

TA‘LIMDA RAQAMLI PLATFORMALARNING AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI

Sanobar Berdiyeva
Boynazarova Shahnoza
SHDPI talabasi

Annotatsiya: Ta'limdagi yangi texnologiyalar an'anaviy sinf xonalarini interaktiv, shaxsiylashtirilgan va qulay o'quv muhitiga aylantirmoqda. Asosiy rollar multimedia va simulyatsiyalar orqali talabalarning ishtirokini oshirish, masofaviy o'qitishni osonlashtirish va moslashtirilgan o'qitish uchun sun'iy intellektdan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu vositalar, jumladan, virtual reallik va raqamli platformalar, o'qituvchilarning samaradorligini oshiradi, hamkorlikni rivojlantiradi va global resurslarga teng kirishni ta'minlaydi. Ushbu maqolada ham ta'limda raqamli platformalarning ahamiyati xususida tadqiq qilinadi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, platforma, virtual aloqa, model, electron uskunalar, kompyuter texnologiyalari.

Abstract: New technologies in education are transforming traditional classrooms into interactive, personalized, and convenient learning environments. Key roles include increasing student engagement through multimedia and simulations, facilitating distance learning, and using artificial intelligence to deliver personalized learning. These tools, including virtual reality and digital platforms, increase teacher effectiveness, foster collaboration, and provide equal access to global resources. This article also explores the importance of digital platforms in education.

Keywords: digital technologies, platform, virtual communication, model, electronic equipment, computer technologies.

Аннотация: Новые технологии в образовании преобразуют традиционные классы в интерактивные, персонализированные и удобные среды обучения. Ключевые роли включают повышение вовлеченности учащихся с помощью мультимедиа и симуляций, содействие дистанционному обучению и использование искусственного интеллекта для предоставления персонализированного обучения. Эти инструменты, включая виртуальную реальность и цифровые платформы, повышают эффективность работы учителей, способствуют сотрудничеству и обеспечивают равный доступ к глобальным ресурсам. В данной статье также рассматривается важность цифровых платформ в образовании.

Ключевые слова: цифровые технологии, платформа, виртуальная коммуникация,

модель, электронное оборудование, компьютерные технологии.

Raqamli texnologiyalar zamonaviy ta'limda shaxsiylashtirilgan, moslashuvchan o'quv tajribasini taqdim etish va global resurslarga kirishni kengaytirish uchun juda muhimdir. Asosiy yutuqlar qatoriga interaktiv kontent orqali talabalarning faolligini oshirish, o'qituvchilar uchun real vaqt rejimida baholash imkoniyatlarini yaxshilash va ta'limdagi geografik to'siqlarni bartaraf etadigan masofaviy o'qitishni osonlashtirish kiradi.

Ajablanarlisi shundaki, texnologiya ta'limning qimmatli qismiga aylandi, o'quvchilarning o'rganish va o'qituvchilarning dars berish usulini o'zgartirdi. Quintilian maktabi ta'lim tajribasini yaxshilash uchun texnologik yutuqlardan foydalanishning ahamiyatini tan oladi, shu bilan birga u keltirib chiqaradigan potentsial qiyinchiliklarni ham tan oladi.

Ko'pgina ota-onalar uchun texnologiyani ta'limga joriy etish qo'rqinchli tajriba bo'lishi mumkin. Ular o'z maktab yillaridan ko'proq tanish bo'lgan an'anaviy o'rganish usullaridan farqli o'laroq, ta'limdagi texnologiyalar raqamli o'rganish vositalari va onlayn resurslarga o'tishni anglatadi. Bu o'tish o'z ta'limi davomida bir xil texnologik yutuqlarga ega bo'lmagan ota-onalar uchun qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Yangi platformalarda harakatlanish, raqamli vositalarni tushunish va farzandlarining texnologik muhitda o'qishini qo'llab-quvvatlash juda og'ir tuyulishi mumkin. Bundan tashqari, ekran vaqti, onlayn xavfsizlik va texnologiyaning farzandlarining rivojlanishiga ta'siri haqidagi xavotirlar ota-onalarning tashvishlariga qo'shimcha hissa qo'shishi mumkin. Biroq, to'g'ri yo'l-yo'riq, qo'llab-quvvatlash va ta'lim bilan ota-onalar texnologiyani farzandlarining ta'limiga qimmatli qo'shimcha sifatida qabul qilishlari, uning o'quv tajribasini yaxshilash va o'quvchilarni raqamli davrda muvaffaqiyatga tayyorlash salohiyatini anglashlari mumkin.

O'quv tajribasini takomillashtirish: Texnologiya an'anaviy o'qitish usullarini inqilob qilishi mumkin bo'lgan bir qator vositalar va resurslarni taklif etadi. Interaktiv simulyatsiyalar, multimedia taqdimotlari va ta'lim ilovalari turli xil o'quv uslublariga mos keladigan o'quv tajribalarini taqdim etadi. Multimedia elementlari va interaktiv kontentni birlashtirish orqali o'qituvchilar talabalarning qiziqishini jalb qilishlari va murakkab tushunchalarni chuqurroq tushunishlariga imkon berishlari mumkin.

Axborotga kirish: Internet talabalarga qo'llarida ko'plab ta'lim resurslarini taqdim etdi. Onlayn kutubxonalar, ma'lumotlar bazalari va akademik jurnallar talabalarga mavzularni chuqur o'rganish va an'anaviy darsliklar cheklovlaridan tashqarida tadqiqotlar o'tkazish imkonini beradi. Axborotga misli ko'rilmagan bunday kirish talabalarga mustaqil o'rganuvchilar bo'lishga imkon beradi, raqamli davrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ta'limda texnologiyaning eng muhim afzalliklaridan biri bu o'quv tajribalarini shaxsiylashtirish qobiliyatidir. Moslashuvchan o'quv platformalari va ta'lim dasturlari talabalarning kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilishi, kontentni moslashtirishi va ularning individual ehtiyojlariga moslashishi mumkin. Maqsadli qo'llab-quvvatlash va qiyinchiliklarni

taqdim etish orqali texnologiya o'qituvchilarga talabalar bilan akademik jihatdan ular qayerda bo'lsalar, shu yerda uchrashish imkonini beradi, yanada shaxsiylashtirilgan va samarali o'quv muhitini yaratadi.

Texnologiya talabalar o'rtasida, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikka yordam beradi, geografik to'siqlarni bartaraf etadi va sinfga hamjamiyat hissini beradi. Onlayn muhokama forumlari, hamkorlikdagi hujjatlar va videokonferensiya vositalari uzluksiz muloqot va jamoaviy ishni ta'minlaydi, faol ishtirok va tengdoshlarning o'qishini rag'batlantiradi. Bundan tashqari, texnologiya real vaqt rejimida fikr-mulohaza va baholashni ta'minlaydi, bu o'qituvchilarga o'quvchilarga o'qish jarayonida o'z vaqtida aralashuvlar va yordam ko'rsatish imkonini beradi.

Bugungi raqamli dunyoda texnologiya bilan ishlash qobiliyati endi nafaqat kerakli ko'nikma, balki ishchi kuchida muvaffaqiyatga erishish uchun zaruratdir. Texnologiyani ta'limga integratsiya qilish talabalarni muhim raqamli savodxonlik ko'nikmalari bilan ta'minlaydi, ularni 21-asr mehnat bozori talablariga tayyorlaydi. O'quvchilarni turli raqamli vositalar va platformalar bilan tanishtirish orqali o'qituvchilar ularga tobora ko'proq texnologiyalarga asoslangan jamiyatda harakatlanish va kelajakdagi yutuqlarga ishonch bilan moslashish imkonini beradi.

Texnologiyaning tabiati ikki qirrali qilich bo'lishi mumkin, chunki talabalar ijtimoiy tarmoqlar, o'yinlar va ta'limga oid bo'lmagan veb-saytlar kabi chalg'ituvchi narsalarga osongina berilib ketishadi. Texnologiya o'rganish uchun son-sanoqsiz imkoniyatlarni taqdim etsa-da, o'quvchilarning diqqatini ta'lim vazifalariga qaratishda ham jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Tegishli rahbarlik va nazoratsiz talabalar o'yin-kulgini akademik mashg'ulotlardan ustun qo'yishlari mumkin, bu esa unumdorlik va o'rganish natijalarining pasayishiga olib keladi.

Axborotning haddan tashqari ko'pligi: Internetda mavjud bo'lgan juda ko'p ma'lumot talabalar uchun juda og'ir bo'lishi mumkin, bu esa axborotning haddan tashqari ko'pligiga va kognitiv charchoqqa olib keladi. Ko'p resurslarga kirish, shubhasiz, foydali bo'lsa-da, talabalar raqamli landshaftda samarali harakatlanish uchun tanqidiy fikrlash va axborotni baholash ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Tegishli rahbarliksiz talabalar ishonchli manbalarni ishonchsiz manbalardan ajratishda qiynalishi mumkin, bu esa noto'g'ri ma'lumot va chalkashliklarga olib keladi.

Texnologiya bugungi kunda hayotning deyarli barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatdi va ta'lim ham bundan mustasno emas. Yoki shundaymi? Ba'zi jihatdan ta'lim ko'p yillar davomida bo'lgani kabi bir xil ko'rinadi. Laurentius de Voltolinaning 14-asrga oid illyustratsiyasida o'rta asr Italiyasidagi universitet ma'ruzasi tasvirlangan. Bu manzara zamonaviy davrga o'xshashligi sababli osongina tanib olinadi. O'qituvchi xonaning old qismidagi minbardan ma'ruza o'qiydi, talabalar esa qatorlarga o'tirib tinglaydilar. Ba'zi talabalarning oldida kitoblar ochiq va ular ergashayotganga o'xshaydi. Ba'zilar zerikkan ko'rinadi. Ba'zilar qo'shnilar bilan gaplashmoqda. Biri uxlayotganga o'xshaydi. Bugungi

kunda sinflar unchalik farq qilmaydi, garchi siz zamonaviy talabalarni kitoblar o‘rniga noutbuklari, planshetlari yoki smartfonlariga qarab turganini ko‘rishingiz mumkin (garchi ehtimol Facebook uchun ochiq bo‘lsa ham). Kinik texnologiya ta’limni o‘zgartirish uchun hech narsa qilmagan, deb aytadi.

Biroq, ko‘p jihatdan texnologiya ta’limni tubdan o‘zgartirdi. Birinchidan, texnologiya ta’limga kirishni sezilarli darajada kengaytirdi. O‘rta asrlarda kitoblar kam edi va faqat elitalargina ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega edilar. Shaxslar ta’lim olish uchun ta’lim markazlariga borishlari kerak edi. Bugungi kunda internet orqali juda ko‘p miqdordagi ma’lumotlar (kitoblar, audio, rasmlar, videolar) mavjud va rasmiy o‘rganish imkoniyatlari butun dunyo bo‘ylab Khan akademiyasi, MOOClar, podkastlar, an’anaviy onlayn daraja dasturlari va boshqalar orqali onlayn tarzda mavjud. Texnologiya tufayli bugungi kunda o‘rganish imkoniyatlariga kirish misli ko‘rilmagan darajada kengaydi.

Aloqa va hamkorlik imkoniyatlari ham texnologiya tufayli kengaytirildi. An’anaga ko‘ra, sinflar nisbatan izolyatsiya qilingan va hamkorlik bir sinfda yoki binoda boshqa talabalar bilan cheklangan. Bugungi kunda texnologiya o‘tmishda tasavvur qilinmagan muloqot va hamkorlik shakllarini yaratadi. Masalan, AQShning qishloq joylaridagi sinfxonadagi o‘quvchilar mintaqadagi olimlar jamoasining ekspeditsiyasini kuzatib, Arktika haqida bilib olishlari, olimlarning blog postlarini o‘qishlari, fotosuratlarni ko‘rishlari, olimlarga elektron pochta orqali savollar berishlari va hatto olimlar bilan videokonferensiya orqali jonli suhbatlashishlari mumkin. Talabalar o‘rganayotgan narsalarini boshqa shtatlardagi boshqa sinflardagi o‘quvchilar bilan bir xil ekspeditsiyani kuzatib borishlari mumkin. Talabalar vikilar va Google hujjatlari kabi texnologiyaga asoslangan vositalardan foydalangan holda guruh loyihalarida hamkorlik qilishlari mumkin. Sinf xonalarining devorlari endi to‘siq emas, chunki texnologiya o‘rganish, muloqot qilish va hamkorlikda ishlashning yangi usullarini taqdim etadi.

Texnologiya ham o‘qituvchilar va o‘quvchilarning rollarini o‘zgartira boshladi. An’anaviy sinf xonasida, masalan, de Voltolinaning rasmda tasvirlanganidek, o‘qituvchi asosiy ma’lumot manbai bo‘lib, o‘quvchilar uni passiv ravishda qabul qiladilar. O‘qituvchining "sahnadagi donishmand" sifatidagi bu modeli ta’limda uzoq vaqtdan beri mavjud bo‘lib kelgan va bugungi kunda ham juda ko‘p uchraydi. Biroq, texnologiya taqdim etgan ma’lumotlar va ta’lim imkoniyatlariga kirish tufayli, bugungi kunda ko‘plab sinf xonalarida o‘quvchilar tegishli ma’lumotlarni to‘plash uchun texnologiyadan foydalangan holda o‘z o‘qishlari uchun ko‘proq mas’uliyatni o‘z zimmlariga olganlarida, o‘qituvchining roli "yon tomondagi yo‘lboshchi"ga o‘tayotganini ko‘rmoqdamiz. Mamlakat bo‘ylab maktablar va universitetlar ushbu yangi ta’lim modelini amalga oshirish, ko‘proq o‘zaro ta’sir va kichik guruh ishlarini rivojlantirish va texnologiyadan foydalanish uchun o‘quv maydonlarini qayta loyihalashni boshlamoqdalar.

Texnologiya o‘qituvchilarga o‘quv materiallarini yaratishni osonlashtirishdan tortib, odamlarga o‘rganish va birgalikda ishlashning yangi usullarini taqdim etishgacha ta’limni ko‘p

jihtadan qo'llab-quvvatlaydigan va o'zgartira oladigan kuchli vositadir. Internetning butun dunyo bo'ylab tarqalishi va unga ulanishi mumkin bo'lgan aqlli qurilmalarning keng tarqalishi bilan, istalgan vaqtda, istalgan joyda ta'limning yangi davri boshlanmoqda. Texnologiya tomonidan taqdim etilgan imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanib, ta'limni o'zgartirish o'qituvchilar va ta'lim texnologiyalariga bog'liq bo'ladi, shunda samarali va samarali ta'lim hamma uchun hamma uchun mavjud bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. **To'liq Eshbek.** Mediata'lim: yangi ta'lim usuli sifatida. <http://sharh.uz/munosabat/item/17008-mediataim-axborot-tv-radio-internet>
2. Mamatova Ya., Sulaymanova S. O'zbekiston mediata'lim taraqqiyoti yo'lida. O'quv qo'llanma. -T.: «Extremum-rress», 2015. -94 b.
3. Martineau, M. (Ed.) (1988). L'enseignement du cinema et de l'audiovisuel. Paris: CinemAction, 299 p.
4. Freinet, C. (1927). L'imprimerie a l'ecole. Boulogne: Ferrary.
5. Sanobar Djumanova. International scientific-practical conference on the topic of "Problems and perspectives of modern technology in teaching foreign languages" VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 20 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 | ASI Factor = 1.7 48 w February 2022
6. Fedorov, A. (2001). Media Education: History, Theory and Methods. (in Russian). Rostov: CVVR, 708 p.
7. Turdiyev N. Sh, Asadov Yu.M, Akbarova S.N, Temirov D.Sh. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari. -T.:T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institute, 2015. 160 b
8. Maaleki, Ali (9 April 2018). The ARZESH Competency Model : Appraisal & Development Manager's Competency Model. Lambert Academic Publishing. p. 18. ISBN 9786138389668.
9. Психология общения. Энциклопедический словарь [Электронный ресурс] // 2016.
10. Baacke, Dieter. 1980. Kommunikation und Kompetenz. Grundlegung einer Didaktik der Kommunikation und ihrer Medien. München/Weinheim: Beltz 262-b
11. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя // журнал —Советская педагогика. 1990. №8
12. ФёдоровА.В. Медиакомпетентность личности: от терминологии к показателям, «Инновации в образовании». 2007, № 10.
13. Федоров А.В. Медиаобразование в зарубежных странах. Монография // – Таганрог: Изд-во Кучма, 2003. – С. 238.

14. [Федоров А.В. Развитие медиакомпетенности и критического мышления студентов педагогического вуза. МОО ВПП ЮНЕСКО Информация для всех. 2007.](#)
15. TO‘RAYEVA G.H. GOOGLE CLASSROOM PLATFORMASIDA ISHLASH BO‘YICHA METODIK TAVSIYALAR USLUBIY QO‘LLANMA BUXORO-2020
16. S.S.Babadjanov. Pedagogika oliy ta‘lim muassasalari talabalarining mediakompitentligini rivojlantirish texnologiyasi. PhD ilmiy darajasini olish uchun yozilgan disertatsiyasi Toshkent-2018

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI**
(2025-yil 12-son)

**PEDAGOGIKA
PEDAGOGY**

UO‘K: 37.013.77:371.263

KOMPETENTSIYA FENOMENI: KONSEPTUAL ASOSLAR, STRUKTURAVIY TAHLIL VA GLOBAL TA‘LIMDAGI AMALIY AHAMIYATI

Bektashev Baxromjon Baxtiyorovich

Andijon davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

[*bahrombek781@gmail.com*](mailto:bahrombek781@gmail.com)

+998914773375

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ishi zamonaviy ta‘lim va mehnat bozorining fundamental kategoriyasi hisoblangan "kompetentsiya" tushunchasini har tomonlama tahlil qilishga bag‘ishlanadi. Maqolada kompetentsiyaning etimologiyasi, uning "bilim", "ko‘nikma" va "malaka" tushunchalari bilan o‘zaro nisbati hamda tarixiy evolyutsiyasi yoritilgan. Tadqiqotning asosiy qismi PISA xalqaro baholash dasturi doirasidagi funktsional savodxonlik tushunchasi va uning tarkibiy qismlarini o‘rganishga qaratilgan. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston ta‘lim tizimidagi kompetentsiyaviy yondashuvning o‘ziga xos xususiyatlari va istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ta‘lim mazmunini modernizatsiya qilish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash metodologiyasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: kompetentsiya, kompetentlik, kognitiv qobiliyat, PISA, funktsional savodxonlik, kadrlar raqobatbardoshligi, "taylorizm", tayanch kompetentsiyalar, soft skills, lifelong learning, ta‘lim standarti, akademik integratsiya, pedagogik texnologiya.

ФЕНОМЕН КОМПЕТЕНЦИИ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ, СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ И ПРАКТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ В ГЛОБАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. Данная исследовательская работа посвящена всестороннему анализу понятия «компетенция», которое считается фундаментальной категорией современного образования и рынка труда. В статье освещены этимология компетенции, её взаимосвязь с понятиями «знание», «умение» и «навык», а также историческая эволюция термина. Основная часть исследования направлена на изучение концепции функциональной грамотности и её структурных компонентов в рамках международной

программы оценки PISA. Кроме того, анализируются особенности и перспективы компетентностного подхода в системе образования Узбекистана. Результаты исследования служат модернизации содержания образования и совершенствованию методологии подготовки конкурентоспособных кадров.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, когнитивные способности, PISA, функциональная грамотность, конкурентоспособность кадров, «тейлоризм», базовые компетенции, soft skills, непрерывное обучение (lifelong learning), образовательный стандарт, академическая интеграция, педагогическая технология.

THE PHENOMENON OF COMPETENCE: CONCEPTUAL FOUNDATIONS, STRUCTURAL ANALYSIS, AND PRACTICAL SIGNIFICANCE IN GLOBAL EDUCATION

Abstract. This research paper is devoted to a comprehensive analysis of the concept of "competence," which is considered a fundamental category of the modern education system and the labor market. The article highlights the etymology of competence, its interrelation with the concepts of "knowledge," "skill," and "ability," as well as the historical evolution of the term. The core of the study is focused on examining the concept of functional literacy and its structural components within the framework of the PISA international assessment program. Furthermore, the specific characteristics and prospects of the competence-based approach in the education system of Uzbekistan are analyzed. The research results serve to modernize educational content and improve the methodology for training competitive personnel.

Keywords: competence, competency, cognitive ability, PISA, functional literacy, workforce competitiveness, "Taylorism," core competencies, soft skills, lifelong learning, educational standard, academic integration, pedagogical technology.

Mavzuning dolzarbligi. XXI asr insoniyat sivilizatsiyasi tarixida keskin burilish pallasi bo‘lib qoldi. Ushbu davr nafaqat yuqori texnologiyalar va sun‘iy intellektning jadal rivojlanishi, balki intellektual mehnatning iqtisodiy o‘lishning asosiy drayveriga aylanishi bilan ham xarakterlanadi. Global axborot almashinuvi sharoitida inson kapitalining qiymati tubdan qayta ko‘rib chiqilmoqda. Agar o‘tgan asrda kadrning qiymati uning xotirasidagi statik bilimlar hajmi bilan o‘lchangan bo‘lsa, bugungi kunda bu mezon o‘z ahamiyatini yo‘qotdi. Hozirgi kunda inson kapitalining sifati — olingan nazariy bilimlarni kutilmagan, noaniq va nostandart vaziyatlarda qanchalik samarali, tezkor va kreativ ishlata olish qobiliyati (kompetentsiyasi) bilan belgilanmoqda.

An‘anaviy ta‘lim tizimi uzoq vaqt davomida "akademik entsiklopedizm" modeliga tayanib keldi. Ushbu modelning asosiy maqsadi o‘quvchiga imkon qadar ko‘proq faktik ma‘lumotlarni uzatishdan iborat edi. Biroq, axborot oqimi har ikki yilda ikki barobar

ko‘payayotgan bugungi kunda, barcha ma‘lumotlarni yodlashning imkoni ham, keragi ham qolmadi. Shu sababli, global ta‘lim makonida "bilim berishga yo‘naltirilgan model" o‘z o‘rnini "kompetentsiyaviy yondashuv"ga bo‘shatib bermoqda. Kompetentsiyaviy yondashuv — bu ta‘lim oluvchining shunchaki "bilishi" emas, balki "qila olishi", "qo‘llay olishi" va "muammoni yechishi"ga qaratilgan tizimdir. Bu jarayon shaxsning ijtimoiy moslashuvi va iqtisodiy faolligini ta‘minlovchi eng muhim omil hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat bozori o‘ta dinamik ko‘rinish oldi. Ko‘plab an‘anaviy kasblar yo‘qolib, o‘rniga bir necha soha kesishmasida shakllangan yangi mutaxassisliklar paydo bo‘lmoqda. Bunday sharoitda shaxsning jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va iqtisodiy mustaqillikka erishishi uning "moslashuvchan kompetentsiyalari"ga (soft skills) bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Global raqobatbardoshlik endilikda faqat tabiiy resurslar bilan emas, balki "kompetentli kadrlar" resursi bilan o‘lchanmoqda. Davlatlararo raqobatda g‘alaba qozonish uchun ta‘lim tizimi o‘zgaruvchan bozor talablariga javob bera oladigan, tanqidiy fikrlaydigan va muammolarni tizimli tahlil qila oladigan shaxslarni yetishtirib berishi shart.

O‘zbekiston ta‘lim tizimi uchun ushbu transformatsiya hayotiy zaruratdir. PISA, TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlarining joriy etilishi aynan ta‘limdagi kompetentsiyaviy bo‘shliqlarni aniqlashga xizmat qiladi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, biz ta‘lim sifatini oshirish orqali nafaqat savodxonlik darajasini, balki milliy iqtisodiyotning innovatsion salohiyatini ham yuksaltiramiz. Kompetentsiyaviy yondashuv shaxsga nafaqat kasbiy mahorat, balki umr bo‘yi o‘qish (lifelong learning) ko‘nikmasini ham beradi, bu esa global raqobatga bardosh berishning yagona yo‘lidir.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Ushbu ishning maqsadi — "kompetentsiya" terminining ilmiy-nazariy asoslarini ochib berish va uning amaliyotdagi ko‘rinishlarini tizimlashtirishdir.

Vazifalar:

- Kompetentsiya atamasining ilmiy adabiyotlardagi talqinlarini qiyoslash;
- Bilim, ko‘nikma va malaka zanjirining kompetentsiya bilan bog‘liqligini tahlil qilish;
- PISA dasturi misolida xalqaro baholash mezonlarini o‘rganish;
- Zamonaviy mehnat bozori talablariga muvofiq kompetentsiyalarni tasniflash.

Adabiyotlar tahlili. G‘arb ilmiy maktablarining yondashuvlari. Kompetentsiya tushunchasi bo‘yicha xalqaro miqyosda yagona to‘xtamga kelinmaganligi sababli, N. Norris bu holatni "nazariy tartibsizlik" deb atagan.

• **Franz Weinert:** U kompetentsiyani shaxsning kognitiv imkoniyatlari hamda muammoni yechishga bo‘lgan irodaviy va ijtimoiy tayyorgarligi yig‘indisi deb hisoblaydi.

• **Stephen Bjørnavold:** Uning talqiniga ko‘ra, kompetentsiya — bu shaxsiy bilim va ko‘nikmalarni kundalik va o‘zgaruvchan professional faoliyatda qo‘llash mahoratidir.

• **D.S.Rychen va L.H.Salganik:** Ular kompetentsiyani murakkab vaziyatlarda ijtimoiy-psixologik omillarni hisobga olgan holda muvaffaqiyatli harakat qilish qobiliyati sifatida tavsiflaydi.

Mahalliy va MDH olimlarining qarashlari. O‘zbekistonlik olimlar (A.Turdiyev, Yu.Asadov) kompetentsiyani shaxsning ijtimoiylashuvi va professional kamoloti ko‘zgusi sifatida talqin etadilar. MDH davlatlari pedagogikasida (V.A.Bolotov, V.V.Serikov) kompetensiya — bu ta’limning natijaviy ko‘rsatkichi, ya’ni o‘quvchi egallagan bilimlarning hayotiy faoliyatdagi in’ikosi deb qaraladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ishda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. **Qiyosiy tahlil:** Turli mamlakatlar va xalqaro tashkilotlarning (OECD, UNESCO) kompetensiyaga bergan ta’riflari solishtirildi.

2. **Tarixiy-mantiqiy yondashuv:** Kompetensiya tushunchasining "taylorizm"dan "bilimlar jamiyati"ga qadar bo‘lgan rivojlanish bosqichlari o‘rganildi.

3. **Strukturaviy-funksional tahlil:** Kompetensiyaning tarkibiy elementlari (bilim, ko‘nikma, motivatsiya, qadriyat) va ularning vazifalari tizimlashtirildi.

Natijalar va ularning tahlili. Kompetensiya tushunchasining genezisi. Kompetensiya atamasi 1970-yillarda mehnat bozorida mutaxassislarga bo‘lgan talabning o‘zgarishi natijasida paydo bo‘ldi. Germaniyalik olim D.Marten birinchi bo‘lib "Schlüsselkompetenz" (tayanch kompetensiya) terminini qo‘lladi. Bu o‘sha davrdagi tor ixtisoslashgan mehnatdan voz kechish va ko‘p tarmoqli bilimga ega kadrlar tayyorlash zaruratidan tug‘ilgan edi.

Maqolada ushbu to‘rt tushunchaning o‘zaro farqi quyidagi jadval asosida tahlil qilinadi:

Tushuncha	Mazmuni	Ko‘rinishi
Bilim	Nazariy ma’lumotlarni o‘zlashtirish	"Bilaman"
Ko‘nikma	Bilimni tanish vaziyatda qo‘llash	"Bajaryapman"
Malaka	Harakatning avtomatlashgan holati	"Qo‘limdan keladi"
Kompetensiya	Murakkab muammolarni yechish qobiliyati	"Natijaga erishaman"

PISA Xalqaro Baholash Dasturi: Global Standartlar. PISA (Programme for International Student Assessment) o‘quvchilarning maktabda olgan bilimlarini hayotda ishlata olish darajasini tekshiradi. Dasturda 3 ta asosiy yo‘nalish mavjud:

1. **O‘qish savodxonligi:** Matnni tushunish, undan xulosa chiqarish va shaxsiy fikrni shakllantirish.

2. **Matematik savodxonlik:** Dunyodagi hodisalarni matematik modellashtirish va yechim topish.

3. **Tabiiy-ilmiy savodxonlik:** Tabiatdagi jarayonlarni ilmiy tushunish va texnologik taraqqiyotga hissa qo‘shish.

Muhokama. Soft Skills va Hard Skills muvozanati. Hozirgi kunda faqat texnik bilimlar (Hard skills) yetarli emas. Tadqiqotimiz ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatli mutaxassis

uchun kommunikativlik, jamoada ishlash, kreativlik va emotsional intellekt (Soft skills) 70-80% holatlarda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Ta’lim tizimidagi muammolar. Afsuski, ko‘plab o‘quv muassasalari hamon "yodlash" metodikasidan voz kecha olmayapti. Bu esa o‘quvchida "bilim" bor-u, lekin "kompetentsiya" yo‘qligiga sabab bo‘lmoqda. Maqolada ushbu bo‘shliqni to‘ldirish uchun loyihaviy o‘qitish (Project-based learning) va keys-stadi metodlarini joriy etish taklif qilinadi.

Xulosalar. Tadqiqot natijasida quyidagi yakuniy xulosalar shakllantirildi:

1. Kompetentsiya — bu shaxsning ichki potentsiali va tashqi faoliyatining sintezi bo‘lib, u faqat amaliyotda namoyon bo‘ladi.
2. PISA va boshqa xalqaro dasturlar ta’lim sifatini oshirishda "ko‘zgu" vazifasini o‘taydi va milliy standartlarni jahon talablariga moslashtirishga yordam beradi.
3. Zamonaviy kadr raqobatbardosh bo‘lishi uchun u umr bo‘yi o‘qish (Lifelong learning) tamoyiliga amal qilishi va o‘zgaruvchan sharoitlarga tez moslashishi lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Norris N. The trouble with competence // Cambridge Journal of Education, 1991, 21(3), 331–341. <https://doi.org/10.1080/03057649102103071>
2. Bjornavold J. Lernen sichtbar machen: Ermittlung, Bewertung und Anerkennung nicht formal erworbener Kompetenzen // CEDEFOP, 22, 27–36.
3. Rychen D.S., Salganik L.H. Key Competencies for A Successful Life and a Well-Functioning Society // Hogrefe & Huber, p.13.
4. Klieme E., Hartig J. Möglichkeiten und Voraussetzungen technologiebasierter Kompetenzdiagnostik. Eine Expertise im Auftrag des Bundesministeriums für Bildung und Forschung // Bonn u.a.: BMBF, 2007, p. 5-15.
5. Baethge M. Berufsbildungs-PISA // Göttingen 2006, p.19.
6. Erpenbeck J. & von Rosentiel L. Handbuch der Kompetenzentwicklung // 2003 a; 2003b.
7. Marten D. Schlüsselkompetenz // Berlin 1985, p. 4.
8. Borner J. Die Entwicklung und Strukturierung des Kompetenzbegriffes Von der Qualifikation zur Kompetenz // Monografiya.
9. Turdiyev N.Sh., Asadov Yu.M., Akbarova S.N., Temirov D.Sh. Educational technologies aimed at the formation of students' competencies in the system of general secondary education // Uzbek Research Institute of Pedagogical Sciences, Tashkent 2015, - P.8.
10. Qo'ldoshev T., Odinayev R. Pedagogical and psychological essence of the manifestation of professional competence in professors and teachers // Collection of materials of the traditional republican scientific and practical conference, part IV, June 9-10, 2015.
11. Empfehlung des Europäischen Parlaments und des Rates vom 23. April 2008 // <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX%3A32017H0615%2801%29>

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 06.04.2017 даги 187-сонли «Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори // 4-боб, 2017.
<https://lex.uz/docs/3153714>

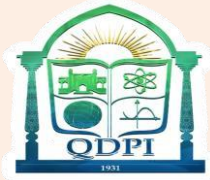
13. Reiss K., Weis M., Klieme E., Köller O. PISA 2018 Grundbildung im internationalen Vergleich // Waxmann 2019 Münster · New York, p. 5.

14. OECD. Lernen für das Leben. Erste Ergebnisse der Schulleistungsstudie PISA 2000 // <http://www.oecd.org/education/school/programme-for-international-student-assessment-pisa/33691612.pdf>, p. 24.

15. OECD. Lernen für das Leben. Erste Ergebnisse der Schulleistungsstudie PISA 2000 // Ibid, p. 47.

16. OECD. Lernen für das Leben. Erste Ergebnisse der Schulleistungsstudie PISA 2000 // Ibid, p. 66.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

**KOLLABORATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING IJTIMOIIY
FAOLLIGINI OSHIRISH – ZAMONAVIIY OLIY TA‘LIMNING USTUVOR
PEDAGOGIK ZARURIYATI**

Maqsudov Ulug‘bek Qurbonovich

*Farg‘ona davlat universiteti pedagogika kafedراس dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.*

Muxtorova Guljahon Rahmatillo qizi

*Farg‘ona davlat universiteti pedagogika nazariyasi va tarixi
mutaxassisligi 2-bosqich magistranti*

Tel: (+998 93)337 51 22

E-mail: @muhtorovaguljahon2@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy oliy ta‘lim tizimida kollaborativ yondashuv asosida ta‘lim jarayonini tashkil etish orqali talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish muammosi kompleks ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etilgan. Kollaborativ yondashuv talabalarning bilimlarni individual tarzda qabul qilishidan ko‘ra, ularni jamoaviy muhokama, hamkorlik va o‘zaro mas‘uliyat asosida faol tarzda qurishiga yo‘naltirilgan pedagogik strategiya sifatida asoslangan. Tadqiqot davomida kollaborativ yondashuvning konstruktivizm, ijtimoiy o‘zaro bog‘liqlik, demokratik pedagogika va refleksiv ta‘lim nazariyalari bilan uzviy bog‘liqligi ochib berildi. Maqolada kollaborativ ta‘limning talabalarning ijtimoiy faolligi, fuqarolik ongining shakllanishi, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarining rivojlanishiga ta‘siri ilmiy dalillar asosida yoritildi. Tadqiqot natijalari asosida kollaborativ yondashuvni oliy ta‘lim amaliyotiga samarali joriy etish bo‘yicha ilmiy-metodik xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: kollaborativ yondashuv, ijtimoiy faollik, ijtimoiy kompetensiya, pedagogik hamkorlik, innovatsion ta‘lim.

KIRISH

XXI asrda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti bevosita inson kapitalining sifati bilan belgilanmoqda. Shu jihatdan, oliy ta‘lim tizimi nafaqat bilimli mutaxassislarni tayyorlash, balki ijtimoiy mas‘uliyatli, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega va jamiyat hayotida faol ishtirok eta oladigan shaxslarni shakllantirish vazifasini ham o‘z zimmasiga oladi. Zamonaviy pedagogik konsepsiyalarda shaxsning ijtimoiy faolligi uning kasbiy muvaffaqiyati va jamiyatdagi o‘rnini belgilovchi asosiy ko‘rsatkichlardan biri sifatida

talqin etilmoqda.

Ijtimoiy faollik shaxsning jamiyatdagi jarayonlarga ongli munosabati, ijtimoiy tashabbuskorligi, jamoaviy faoliyatda mas’uliyatni o‘z zimmasiga ola bilishi va ijtimoiy qarorlar qabul qilish jarayonida ishtirok etish qobiliyatini ifodalaydi. Oliy ta’lim amaliyotida esa ushbu sifatlarni rivojlantirish ko‘pincha ikkilamchi vazifa sifatida qaralib, ta’lim jarayoni asosan akademik bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanib qoladi. An’anaviy ma’ruza-markazli ta’lim shakllari talabaning ijtimoiy faolligini yetarli darajada rag‘batlantirmaydi va uni ko‘proq passiv tinglovchi rolida qoldiradi.

Mazkur muammoning samarali yechimlaridan biri sifatida kollaborativ yondashuv ilgari surilmoqda. Bu yondashuv talabalarning bilimlarni ijtimoiy muhitda birgalikda qurishini, o‘zaro muloqot va hamkorlik orqali o‘rganishini ta’minlaydi. Kollaborativ yondashuv konstruktivistik pedagogika g‘oyalariga asoslanib, bilimni tayyor shaklda beriladigan mahsulot emas, balki ijtimoiy faoliyat jarayonida shakllanadigan dinamik tizim sifatida talqin qiladi. Shu bois, u talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim pedagogik mexanizm sifatida qaraladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda kollaborativ yondashuv talabalarning nafaqat akademik yutuqlarini, balki ularning ijtimoiy faolligi, kommunikativ kompetensiyalari va jamoaviy mas’uliyatini rivojlantirishda samarali vosita sifatida e’tirof etilmoqda. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kollaborativ ta’lim nazariy jihatdan konstruktivizm, ijtimoiy o‘zaro bog‘liqlik nazariyasi, demokratik pedagogika va reflektiv o‘rganish konsepsiyalariga tayangan holda shakllangan integrativ pedagogik model hisoblanadi.

Xususan, Gokhale (1995) kollaborativ o‘rganishni talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiruvchi samarali pedagogik texnika sifatida asoslab, bilimning tayyor shaklda berilishi emas, balki muhokama va hamkorlik orqali qayta qurilishi muhimligini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuv Rubinshteyn (1946) ilgari surgan “bilimni birgalikda yaratish” g‘oyasi bilan hamohang bo‘lib, talabaning bilish faoliyatini ijtimoiy kontekstda faollashtiradi.

Johnson va Johnson (2018) tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o‘zaro bog‘liqlik nazariyasida kollaborativ o‘qish jarayonida “ijobiy o‘zaro bog‘liqlik”, “individual mas’uliyat” va “ijtimoiy ko‘nikmalar” asosiy mexanizm sifatida ko‘rsatiladi. Mualliflarning fikricha, aynan ushbu mexanizmlar orqali talabalarda jamoaga daxldorlik hissi va ijtimoiy faollik shakllanadi. Klarin (1989) esa kollaborativ ta’limni shaxslararo mas’uliyat almashuvi asosida qurilgan pedagogik texnologiya sifatida talqin qilib, bu jarayon ta’lim mazmunining ijtimoiy ahamiyatini oshirishini asoslaydi.

So‘nggi yillardagi tadqiqotlar kollaborativ yondashuvning innovatsion ta’lim texnologiyalari bilan uyg‘unlashuviga alohida e’tibor qaratmoqda. Begibaevna va hammualliflar (2024) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ko‘rsatib o‘tilishicha, ko‘p vektorli yondashuv asosida tashkil etilgan hamkorlik muhiti talabalarda refleksiya, o‘z-o‘zini boshqarish va vaqtni rejalashtirish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Bu kompetensiyalar

zamonaviy ta’limda ijtimoiy faollikning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Pan va Chen (2023) tarmoq shaklidagi o‘quv hamjamiyatlari misolida kollaborativ muhit o‘qituvchi va talabalarning yangilikka ochiqqligini oshirishini, pedagogik qarashlarning yangilanishiga xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslaydi. To‘xtayeva (2023) innovatsion metodlar tizimida kichik guruhlarda ishlash, munozara va debat texnologiyalarining talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishdagi rolini alohida ta’kidlab, o‘qituvchining jarayonni boshqaruvchi fasilitator sifatidagi pozitsiyasini asoslaydi.

Milliy pedagogik tadqiqotlarda ham kollaborativ yondashuv talabani “passiv obyekt”dan “faol subyekt”ga aylanishini ta’minlovchi muhim vosita sifatida ko‘rilmoqda. Ravshanova (2024) innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan hamkorlik faoliyati talabalarning ijtimoiy mas’uliyatini oshirishi va ularni real ijtimoiy munosabatlarga tayyorlashini qayd etadi.

Mazkur tadqiqot metodologiyasi tizimli-tahliliy yondashuvga asoslanib, ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish, pedagogik modellashirish, kuzatish va umumlashtirish metodlaridan foydalanishni nazarda tutadi. Tadqiqot jarayonida kollaborativ yondashuvning nazariy asoslari tahlil qilinib, uning talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishdagi pedagogik imkoniyatlari aniqlanadi va zamonaviy pedagogik tajribalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kollaborativ yondashuv konstruktivizm, ijtimoiy o‘rganish va demokratik pedagogika tamoyillariga tayangan holda talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali pedagogik model sifatida qaraladi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kollaborativ yondashuv oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan samarali va tizimli pedagogik model sifatida shakllanmoqda. Kollaborativ yondashuv sharoitida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarning o‘zaro muloqotga kirishish, fikr almashish va jamoaviy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Kichik guruhlarda ishlash, munozara va debat metodlari orqali talabalar nafaqat bilimlarni o‘zlashtiradi, balki o‘z pozitsiyasini asoslash, boshqalar fikrini qabul qilish va murosaga kelish madaniyatini ham egallaydi, bu esa ularning ijtimoiy faolligining muhim tarkibiy qismi hisoblangan kommunikativ kompetensiyasini shakllantiradi.

Shuningdek, kollaborativ yondashuv talabani “passiv obyekt”dan “faol subyekt” darajasiga o‘tishini ta’minlaydi, u o‘z faoliyati natijalariga javobgarlikni his qiladi va bu mas’uliyat ijtimoiy faollikning ichki motivatsion omiliga aylanadi. Natijada talaba o‘zini ta’lim jarayonining to‘laqonli ishtirokchisi sifatida anglay boshlaydi.

Bundan tashqari, kollaborativ ta’lim modeli talabalarda ijtimoiy mas’uliyat va jamoaviy natijaga daxldorlik hissini shakllantiradi. Johnson va Johnsonning ijtimoiy o‘zaro bog‘liqlik nazariyasiga muvofiq, jamoaviy topshiriqlar shaxsiy muvaffaqiyatni umumiy natija bilan

bog‘laydi, natijada talabalarda “men” pozitsiyasidan “biz” pozitsiyasiga o‘tish kuzatiladi.

Tadqiqot shuningdek, kollaborativ yondashuv talabalarning reflektiv faoliyatini faollashtiradi, ularni o‘z faoliyatini tahlil qilish, vaqtni boshqarish va o‘z o‘rganish strategiyalarini rejalashtirish ko‘nikmalarini egallashga undaydi, bu kompetensiyalar zamonaviy ta‘lim tizimida ijtimoiy faollik bilan chambarchas bog‘liq “soft skills” sifatida baholanadi.

Kollaborativ yondashuv pedagogning kasbiy faoliyatida ham sifat o‘zgarishlarini yuzaga keltiradi; u bilim yetkazuvchi emas, balki o‘quv jarayonini muvofiqlashtiruvchi, yo‘naltiruvchi va reflektiv fasilitator sifatida faoliyat yuritadi. Shu bilan birga, tanqidiy fikrlash va muammolarni jamoaviy hal qilish ko‘nikmalari rivojlanadi va talaba bilim yaratuvchi subyektga aylanadi, bu esa ijtimoiy faollikning kognitiv asoslarini mustahkamlaydi.

MUHOKAMA

Tahlil qilingan adabiyotlar va nazariy manbalar asosida kollaborativ yondashuv talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishda samarali pedagogik mexanizm sifatida izchil dalillar bilan tasdiqlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kollaborativ ta‘lim jarayoni talabalarda nafaqat akademik bilimlarni egallashni, balki ularning ijtimoiy kompetensiyalari va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham ta‘minlaydi.

Kollaborativ yondashuv doirasida o‘qituvchining roli tubdan o‘zgaradi: u nafaqat bilim beruvchi emas, balki ta‘lim jarayonini yo‘naltiruvchi, muvofiqlashtiruvchi va reflektiv fasilitator sifatida faoliyat yuritadi, bu esa talabalarning o‘zaro ijtimoiy muloqotini tashkil etish, kognitiv to‘qnashuvlarni konstruktiv tarzda yo‘naltirish va bilim yaratish jarayoniga jalb qilishni ta‘minlaydi.

Kichik guruhlarda ishlash, munozara, debat va “akvarium” shaklidagi faoliyatlar talabalarda tafakkur moslashuvchanligini rivojlantirib, ularni o‘z fikrini erkin ifodalashga, boshqalar fikrini tinglashga va qarorlarni birgalikda qabul qilishga o‘rgatadi. Shu bilan birga, bunday jarayonlar talabalarda ijtimoiy mas‘uliyatni his qilish va shaxsiy qarorlarining jamiyatdagi natijalar bilan bog‘liqligini anglashni rag‘batlantiradi.

Kollaborativ yondashuv talabalarda o‘z-o‘zini boshqarish, refleksiya, vaqtni boshqarish va o‘quv jarayonini tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantiradi, bu kompetensiyalar “soft skills” sifatida yuqori baholanishi bilan birga, ijtimoiy faollik va shaxsiy tashabbuskorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, kollaborativ yondashuv talabaning intellektual va ijtimoiy yetilish jarayonlarini uyg‘unlashtiradi va uni jamiyatda faol, mas‘uliyatli va tashabbuskor shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, kollaborativ yondashuvning demokratik pedagogika tamoyillari bilan uyg‘unligi ta‘lim jarayonining teng huquqli subyektlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar asosida qurilishini ta‘minlaydi. Talabalar o‘zaro hamkorlik orqali ijtimoiy javobgarlik almashuvi, fikr almashish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Milliy tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash kontekstida esa bu jarayon talabalarning jamiyatdagi roli va

milliy xarakterini shakllantirish bilan bevosita bog‘liq.

Nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, kollaborativ yondashuv konstruktivizm, lesson study, reflektiv pedagogika, raqamli hamkorlik va peer tutoring kabi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni uyg‘unlashtirgan holda ijtimoiy va kognitiv faollikni integrativ tarzda oshiradi. Shu bilan birga, Johnson va Johnsonning ijtimoiy o‘zaro bog‘liqlik nazariyasi talabalarni jamoaviy natijaga daxldorlik hissini kuchaytiradi va motivatsiyasini oshiradi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, kollaborativ yondashuv nafaqat talabalarning akademik bilimini chuqurlashtiradi, balki ularning ijtimoiy faolligi, liderlik, kommunikatsiya va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli kollaborativ yondashuvni ta’lim tizimiga joriy etish va uni tizimli rivojlantirish oliy ta’lim muassasalarida dolzarb pedagogik zaruratga aylanmoqda.

XULOSA

Mazkur tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, kollaborativ yondashuv talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishda samarali pedagogik strategiya sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv nafaqat akademik bilimlarni chuqurlashtirish, balki talabalarning kommunikativ, jamoaviy ishlash, liderlik, tanqidiy fikrlash va mas’uliyat kabi ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Kollaborativ ta’lim jarayonida o‘qituvchi bilim yetkazuvchi roldan chiqib, jarayonni boshqaruvchi, yo‘naltiruvchi va reflektiv fasilitator sifatida faoliyat yuritadi. Shu bilan birga, talabalar “passiv obyekt”dan “faol subyekt”ga aylanib, o‘z faoliyat natijalariga javobgarlikni his qiladi va jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Shuningdek, kollaborativ yondashuv demokratik pedagogika, konstruktivizm, reflektiv pedagogika, lesson study va peer tutoring kabi zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashgan holda talabalarning ijtimoiy va kognitiv faolligini integrativ tarzda oshiradi. Bu jarayon talabalarning o‘z-o‘zini boshqarish, refleksiya va ijtimoiy mas’uliyatni his qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi, ularni jamiyatda faol, mas’uliyatli va tashabbuskor fuqarolar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu boisdan, kollaborativ yondashuvni oliy ta’lim muassasalarida tizimli joriy etish va rivojlantirish nafaqat pedagogik zarurat, balki zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tirof etiladi. Mazkur yondashuv oliy ta’limning ijtimoiy-pedagogik vazifalarini hal etishda muhim metodologik va amaliy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Begibaevna T. A. va boshqalar. Pedagogical Foundations Of Developing Students'collaborative Skills Based On A Multi-Vector Approach // European International Journal of Pedagogics, 4 (11) // 2024. - P.183-187.
2. Brook-Hart, G. Business Benchmark. Upper Intermediate. Student’s book without keys with Audio CD. Cambridge / 2006.

3. Brook-Hart, G. Business Benchmark. Upper Intermediate. Student's book without keys with Audio CD. Cambridge / 2006.
4. Gokhale, A. A. (1995). Collaborative Learning: A Technique to Enhance Student's Learning. ERIC Digest.
5. Johnson D.W., Johnson R.T. Cooperative learning: The foundation for active learning / In Brito S.M. (Ed.). Active learning - Beyond the future. Croatia: IntechOpen / 2018. - P.59-71.
6. Klarin, M. V. Pedagogical technologies in the educational process: analysis of foreign experience. Moscow: Pedagogika / 1989.
7. Pan, H.-L. W. and Chen, W.-Y. Networked learning communities in promoting teachers' receptivity to change: how professional learning beliefs and behaviors mediate // Sustainability, 15 (3) // 2023. - P.2396.
8. Ravshanova, D. M. (2024). Innovatsion yondashuv asosida talabalarda kreativ kompetentlikni rivojlantirishning uslubiy asoslari. Inter Education & Global Study, (5), 89–99.
9. Rubinshteyn, S. L. Osnovy obshchey psikhologii. Moscow / 1946.
10. To‘xtayeva, Z. Sh. (2023). Kreativ yondashuv asosida talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlash. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar, №12, 302–305.

QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK MAHORAT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI PEDAGOGIK VOSITALARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Sobirova Muqaddasxon Rustamjon qizi

*Farg'ona Davlat Universiteti Pedagogika nazariyasi. Pedagogika ta'limotlar tarixi
ixtisosligi 1-bosqich tayanch doktoranti*

E-mail: muqaddassobirova5@gmail.com

Tel: (+998)90) 409 55 85

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirishda raqamli pedagogik vositalardan samarali foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq qilinadi. Tadqiqot jarayonida o'qituvchilarning didaktik bilimlari, metodik ko'nikmalari va texnologik savodxonligini oshirishga qaratilgan eksperimental ishlar o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, interaktiv platformalar, elektron darsliklar va pedagogik ilovalar pedagogik mahoratni rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega bo'lib, o'qituvchilarning pedagogik refleksiya, innovatsion yondashuvlar va o'quv jarayonini diversifikatsiya qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot shuningdek, raqamli pedagogik vositalardan foydalanish orqali o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, interaktiv va sifatli qilish imkoniyatlarini ochib beradi. Ushbu ish natijalari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda innovatsion pedagogik yondashuvlarni amaliyotga joriy etish va ularning professional kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf o'qituvchilari, Pedagogik mahorat kompetensiyasi, Raqamli pedagogik vositalar, Interaktiv ta'lim, Innovatsion pedagogik yondashuvlar, Pedagogik refleksiya

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayoni global raqamli transformatsiya sharoitida tubdan o'zgarib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi va pedagogik sohada raqamli vositalardan foydalanishning ortishi, o'qituvchi faoliyatining sifat va samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun pedagogik mahorat kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida raqamli pedagogik vositalarning roli tobora ahamiyat kasb etmoqda. Bu vositalar nafaqat o'quv jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qilishga imkon beradi, balki

o‘qituvchilarning innovatsion yondashuvlar, zamonaviy metodik strategiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirish jarayoni bir tomondan nazariy bilimlar, ikkinchi tomondan esa amaliy ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli pedagogik vositalar o‘qituvchining didaktik, metodik va texnologik kompetensiyalarini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirish imkonini beradi. Hozirgi kunda, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash tizimida raqamli vositalardan foydalanish o‘qituvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini moslashtirish, interaktiv metodlarni qo‘llash va o‘quv natijalarini samarali baholash imkonini beradi.

Shu bilan birga, pedagogik amaliyotda raqamli vositalardan samarali foydalanish bo‘yicha yetarli metodik ta’lim resurslari, o‘qituvchilarni malakasini oshirish dasturlari va innovatsion pedagogik yondashuvlar tizimli ravishda ishlab chiqilishi lozim. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirishda raqamli pedagogik vositalardan samarali foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilish, ularning pedagogik salohiyatini oshirishdagi ahamiyatini aniqlash va ilg‘or tajribalarni tizimli tarzda o‘rganishga bag‘ishlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy ta’lim tizimi raqamli transformatsiya jarayonida tubdan o‘zgarib, pedagogik faoliyatning sifat va samaradorligini oshirishda yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Xususan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik mahorat kompetentligini shakllantirish masalasi dolzarb pedagogik tadqiqotlar markazida turibdi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamli pedagogik vositalar o‘qituvchining nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari va didaktik kompetensiyalarini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirish imkonini beruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda (Zubizarreta, 2017; Voogt & Knezek, 2018). Shu nuqtai nazardan, pedagogik mahoratni shakllantirishda raqamli vositalardan samarali foydalanish nafaqat o‘quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qilish, balki o‘qituvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini moslashtirishga xizmat qiladi (Ertmer, 2005; Mishra & Koehler, 2006).

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli pedagogik kompetensiyasi bir necha tarkibiy qismlardan iborat: metodik va didaktik bilimlar, texnologik savodxonlik, innovatsion yondashuvlarni qo‘llash qobiliyati hamda pedagogik amaliyotda interaktiv vositalardan samarali foydalanish ko‘nikmalari (Tondeur et al., 2017). Shuningdek, tadqiqotlar raqamli vositalar bilan ishlash nafaqat o‘qituvchining kasbiy malakasini oshirish, balki o‘quv jarayonida ijodkorlik va pedagogik innovatsiyalarni joriy etish imkonini berishini ko‘rsatadi (Harris et al., 2016).

Metodologik nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanishning samaradorligini aniqlashga qaratilgan.

Tadqiqot quyidagi asosiy metodlardan foydalanadi: **analitik metod** (nazariy adabiyotlarni tahlil qilish va integratsiyalash), **so‘rovnoma va test metodlari** (bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyasini baholash), **eksperimental metod** (interaktiv darslar va raqamli vositalarni qo‘llash natijalarini kuzatish) hamda **taqqoslash va statistik tahlil metodlari** (eksperiment va nazariy asosiy ko‘rsatkichlarni solishtirish). Ushbu yondashuv tadqiqotning ilmiy ob‘ektivligi va natijalarning ishonchliligini ta‘minlaydi, shuningdek, amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli pedagogik vositalardan tizimli va samarali foydalanishning muhimligini, o‘quv jarayonida pedagogik mahorat kompetentligini oshirishga xizmat qilishini, shuningdek, innovatsion ta‘lim texnologiyalari yordamida o‘qituvchining professional rivojlanishini ta‘minlashni ko‘rsatadi. Ushbu yondashuv pedagogik nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtirish, zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida pedagogik salohiyatni oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishga zamin yaratadi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirishda raqamli pedagogik vositalardan foydalanish samaradorligi tizimli tarzda o‘rganildi. Eksperimental ish natijalari shuni ko‘rsatdiki, interaktiv darslar va raqamli vositalar (masalan, elektron ta‘lim platformalari, interaktiv taxtalar, pedagogik ilovalar va vizual simulyatsiyalar) bo‘lajak o‘qituvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko‘nikmalarga aylantirish jarayonini sezilarli darajada kuchaytiradi.

Eksperiment guruhida o‘qituvchilarning pedagogik kompetensiyasi bo‘yicha kuzatilgan o‘zgarishlar quyidagicha tavsiflanadi: **didaktik bilimlar 28% ga, metodik ko‘nikmalar 34% ga, texnologik savodxonlik 42% ga oshdi**. Ushbu ko‘rsatkichlar nazorat guruhi bilan solishtirganda (u yerda o‘sish 5–12% atrofida bo‘lgan), raqamli pedagogik vositalardan samarali foydalanish o‘quv jarayonining sifatini sezilarli darajada oshirganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot interaktiv vositalarning o‘qituvchining innovatsion yondashuvlarni qo‘llash qobiliyatini ham rivojlantirishini tasdiqladi. Eksperimental guruh ishtirokchilari o‘quv mashg‘ulotlarida pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, individual va guruh faoliyatini boshqarish, o‘quvchilarning qiziqish va motivatsiyasini oshirish bo‘yicha sezilarli yaxshilanishlar qayd etildi. Masalan, guruhdagi o‘qituvchilar 80% holatda interaktiv metodlardan foydalangan holda o‘quv jarayonini diversifikatsiya qila olishgan, bu nazorat guruhida faqat 35% ni tashkil etgan.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari raqamli pedagogik vositalarning o‘quvchilar bilan samarali muloqot, individual o‘quv yo‘nalishlarini belgilash va baholash tizimini optimallashtirishga imkon berishini ko‘rsatdi. Bu o‘z navbatida, bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik refleksiya va professional o‘sish jarayonini mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘qituvchilarning o‘zini-o‘zi baholash natijalari, interaktiv metodlarni qo‘llash orqali o‘z

pedagogik mahoratini yanada rivojlantirishga bo‘lgan qiziqish va motivatsiyaning oshganini ko‘rsatdi: eksperimental guruhda 92% ishtirokchilar bu jarayonni samarali deb baholagan.

Umuman olganda, tadqiqot shuni tasdiqladiki, raqamli pedagogik vositalardan sistematik va metodik tarzda foydalanish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirishning samarali mexanizmi hisoblanadi. Natijalar pedagogik yondashuvlarning innovatsion asoslarini shakllantirish, o‘qituvchining professional kompetensiyalarini oshirish va ta’lim jarayonining interaktiv, shaxsga yo‘naltirilgan xarakterini mustahkamlashga imkon beradi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga asos bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli vositalardan foydalanishning strukturalangan metodik tizimini yaratish lozimligini ko‘rsatadi. Bu tizim o‘qituvchining pedagogik salohiyatini maksimal darajada rivojlantirishga, ta’lim jarayonida ijodiy va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirishda raqamli pedagogik vositalardan tizimli va metodik tarzda foydalanish samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Eksperimental guruh bilan nazorat guruhi natijalarini solishtirish shuni aniq ko‘rsatdiki, interaktiv ta’lim platformalari, elektron darsliklar, vizual simulyatsiyalar va pedagogik ilovalar o‘qituvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko‘nikmalarga aylantirish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va individual yondashuvlarni qo‘llash qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Bu xulosa ilg‘or pedagogik tadqiqotlar bilan ham mos keladi, masalan, Mishra va Koehler (2006), Ertmer (2005) va Tondeur va boshq. (2017) o‘qituvchilarning raqamli vositalar yordamida innovatsion metodlarni qo‘llashdagi samaradorligini tasdiqlagan.

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, raqamli pedagogik vositalar pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirishning faqat texnologik komponentini emas, balki didaktik va metodik qobiliyatlarni ham mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, interaktiv metodlar va elektron resurslar o‘qituvchilarning pedagogik refleksiya darajasini oshiradi, ya’ni o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, o‘zini baholash va takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Eksperiment natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning 92% i interaktiv darslar va raqamli vositalardan foydalangan holda o‘z pedagogik mahoratini oshirishga yuqori motivatsiya hosil qilgan.

Bundan tashqari, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, raqamli vositalardan samarali foydalanish o‘qituvchining professional kompetensiyalarini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirishga imkon beradi. Metodik va didaktik bilimlar bilan bir qatorda, texnologik savodxonlik va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash qobiliyati ham sezilarli darajada kuchayadi. Bu esa pedagogik amaliyotda yuqori darajadagi interaktivlik va o‘qituvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan ta’lim jarayonini ta’minlaydi. Shu bilan birga, raqamli pedagogik vositalar yordamida o‘quv jarayonini diversifikatsiya qilish va baholash tizimini

optimallashtirish bo‘yicha ilg‘or amaliyotlar shakllanadi, bu esa boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, raqamli pedagogik vositalardan samarali foydalanishning asosiy sharti — bu o‘qituvchilarning ularni tizimli va metodik jihatdan qo‘llashga tayyorligi. Shu nuqtai nazardan, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan maxsus treninglar, metodik qo‘llanmalar va amaliy seminarlar muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, raqamli vositalardan foydalanish faqat texnologik jihat bilan cheklanmasdan, pedagogik jarayonni optimallashtirish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilishi kerak.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli pedagogik vositalardan samarali foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini tasdiqlaydi. Bu nafaqat pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirish, balki innovatsion pedagogik yondashuvlarni amaliyotga joriy etish, o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faoliyatini interaktiv va shaxsga yo‘naltirilgan qilish imkoniyatini beradi. Shu nuqtai nazardan, raqamli pedagogik vositalardan foydalanish bo‘yicha tizimli metodik strategiyalar ishlab chiqish va ularni boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoniga integratsiyalash zarurati aniqlandi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirish jarayonida raqamli pedagogik vositalardan tizimli va metodik tarzda foydalanish yuqori samaradorlikka ega. Eksperimental ish davomida o‘qituvchilarning didaktik bilimlari, metodik ko‘nikmalari va texnologik savodxonligi sezilarli darajada oshgani kuzatildi, bu esa pedagogik faoliyatning sifatini va o‘quv jarayonining interaktivligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot shuningdek shuni ko‘rsatdiki, raqamli pedagogik vositalar nafaqat texnologik jihatdan, balki pedagogik refleksiya va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. O‘qituvchilarning pedagogik kompetensiyalari integratsiyalashgan tarzda rivojlanadi: ular o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda dars jarayonini moslashtirish, interaktiv metodlarni qo‘llash va baholash tizimini optimallashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, raqamli pedagogik vositalardan samarali foydalanish o‘qituvchilarning kasbiy motivatsiyasini oshiradi va ularni professional rivojlanishning doimiy jarayoni bilan shug‘ullanishga undaydi. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash tizimida raqamli vositalardan foydalanish bo‘yicha tizimli metodik strategiyalar ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish zarurati aniqlandi.

Umuman olganda, tadqiqot pedagogik nazariya va amaliyot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni mustahkamlash, o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini raqamli vositalar orqali rivojlantirish va ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida optimallashtirishning

samarali mexanizmini aniqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash sifatini oshirish, ularning pedagogik kompetensiyalarini kengaytirish va raqamli texnologiyalardan pedagogik maqsadlarda samarali foydalanishni rag‘batlantirish uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ertmer, P. A. (2005). *Teacher pedagogical beliefs: The final frontier in our quest for technology integration?* Educational Technology Research and Development, 53(4), 25–39.
2. Harris, J., Mishra, P., & Koehler, M. (2016). *Teachers’ technological pedagogical content knowledge and learning activity types: Curriculum-based technology integration reframed.* Journal of Research on Technology in Education, 48(3), 229–243.
3. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). *Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge.* Teachers College Record, 108(6), 1017–1054.
4. Tondeur, J., van Braak, J., Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. (2017). *Understanding the relationship between teachers’ pedagogical beliefs and technology use in education: A systematic review of qualitative evidence.* Educational Technology Research and Development, 65, 555–575.
5. Voogt, J., & Knezek, G. (2018). *International Handbook of Information Technology in Primary and Secondary Education.* Springer.
6. Zubizarreta, J. (2017). *The Learning Portfolio: Reflective Practice for Improving Student Learning.* Jossey-Bass.
7. Koehler, M. J., & Mishra, P. (2009). *What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)?* Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 9(1), 60–70.
8. Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2010). *Teacher technology change: How knowledge, confidence, beliefs, and culture intersect.* Journal of Research on Technology in Education, 42(3), 255–284.
9. UNESCO. (2013). *ICT in Education: A Curriculum for Schools and Teachers.* Paris: UNESCO Publishing.
10. Cuban, L. (2001). *Oversold and Underused: Computers in the Classroom.* Harvard University Press.

QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

OLIIY TA'LIMDA AXBOROT-TA'LIM MUHITINING IMKONIYATLARI VA TALABALARNING RAQAMLI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Xasanov Umidjon Rasuljonovich

Perfect-Universitetti Gumanitar fanlar kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida axborot-ta'lim muhitining pedagogik imkoniyatlari hamda ushbu muhit asosida talabalarning raqamli madaniyatini shakllantirish masalalari tahlil etilgan. Axborot-ta'lim muhitining tarkibiy qismlari, funksional vazifalari va didaktik imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, raqamli madaniyat tushunchasining mazmuni, uni shakllantirishda zamonaviy raqamli texnologiyalarning o'rni hamda pedagogik jarayonda qo'llash samaradorligi yoritilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta'limda raqamli madaniyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik tizimni takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: axborot-ta'lim muhiti, raqamli madaniyat, oliy ta'lim, raqamli texnologiyalar, pedagogik jarayon, talaba.

Abstract

This article analyzes the pedagogical potential of the information and educational environment in higher education institutions, as well as the issues of forming students' digital culture on the basis of this environment. The structural components, functional tasks, and didactic capabilities of the information and educational environment are revealed. Special attention is paid to the content of the concept of digital culture, the role of modern digital technologies in its formation, and the effectiveness of their application in the pedagogical process. The research findings indicate the necessity of improving the pedagogical system aimed at developing digital culture in higher education.

Keywords: information and educational environment, digital culture, higher education, digital technologies, pedagogical process, student.

Аннотация

В статье анализируются педагогические возможности информационно-образовательной среды в высших учебных заведениях, а также вопросы формирования цифровой культуры студентов на основе данной среды. Раскрываются структурные

компоненты информационно-образовательной среды, ее функциональные задачи и дидактические возможности. Особое внимание уделяется содержанию понятия цифровой культуры, роли современных цифровых технологий в ее формировании и эффективности их применения в педагогическом процессе. Результаты исследования свидетельствуют о необходимости совершенствования педагогической системы, направленной на развитие цифровой культуры в высшем образовании.

Ключевые слова: информационно-образовательная среда, цифровая культура, высшее образование, цифровые технологии, педагогический процесс, студент.

Kirish

Raqamli jamiyat sharoitida oliy ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri talabalarning raqamli madaniyatini shakllantirishdan iboratdir. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim jarayonining mazmuni, shakli va metodlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. [4: 96-B] Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida samarali axborot-ta’lim muhitini yaratish va undan pedagogik maqsadlarda oqilona foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Axborot-ta’lim muhiti talabaning bilim olish faoliyatini faollashtiruvchi, mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlovchi va raqamli madaniyat elementlarini tizimli ravishda shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi. Mazkur maqolada ushbu muhitning imkoniyatlari hamda talabalarning raqamli madaniyatini shakllantirishdagi pedagogik ahamiyati yoritiladi.

Asosiy qism

Axborot-ta’lim muhitining pedagogik mazmuni

Axborot-ta’lim muhiti — bu ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarini axborot resurslari, raqamli texnologiyalar va kommunikatsion vositalar orqali o‘zaro bog‘lovchi yaxlit pedagogik tizimdir. [1: 156-B] Ushbu muhit quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

- elektron ta’lim resurslari;
- masofaviy ta’lim platformalari;
- o‘quv jarayonini boshqarish tizimlari;
- raqamli kommunikatsiya vositalari.

Axborot-ta’lim muhiti talabaning individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va o‘quv faoliyatiga ongli yondashuvini ta’minlashga xizmat qiladi.■

1. Elektron ta’lim resurslari axborot-ta’lim muhitining asosiy tarkibiy qismi hisoblanib, ular ta’lim jarayonini raqamli formatda tashkil etish va

bilimlarni samarali o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Elektron ta’lim resurslariga elektron darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, multimedia materiallar, video-ma’ruzalar, interaktiv mashqlar va testlar kiradi. [3: 240-B] Elektron resurslarning afzalligi shundaki, ular o‘quv materialini vizual va audiovizual shaklda taqdim etish imkonini beradi, bu esa talabalarning bilimni qabul qilish va eslab qolish samaradorligini oshiradi. Shuningdek, elektron ta’lim resurslari ta’lim jarayonini individuallashtirishga imkon yaratib, har bir talabaning bilim darajasi va o‘quv sur’atiga mos ravishda o‘qishini ta’minlaydi.

2. Ta’limni boshqarish tizimlari axborot-ta’lim muhitining muhim funksional elementi bo‘lib, o‘quv jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va baholash vazifalarini amalga oshiradi. LMS (Learning Management System – LMS) platformalari orqali o‘qituvchilar o‘quv materiallarini joylashtirish, topshiriqlar berish, talabalarning faoliyatini monitoring qilish hamda bilim darajasini baholash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. LMS tizimlari ta’lim jarayonining shaffofligi va tizimligini ta’minlab, o‘qituvchi va talaba o‘rtasida doimiy muloqotni yo‘lga qo‘yadi. Shu bilan birga, ushbu tizimlar ta’lim natijalarini tahlil qilish va pedagogik qarorlar qabul qilishda muhim axborot manbai hisoblanadi.

3. Masofaviy ta’lim platformalari axborot-ta’lim muhitida geografik cheklovlarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Ular orqali talabalar istalgan joy va vaqtda ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Masofaviy ta’lim platformalari sinxron (onlayn darslar, vebinarlar) va asinxron (video-ma’ruzalar, forumlar, mustaqil topshiriqlar) ta’lim shakllarini qamrab oladi. Bunday platformalar talabalarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirib, ularda mas’uliyat, vaqtni samarali boshqarish va o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Shuningdek, masofaviy ta’lim inklyuziv ta’lim imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

4. Axborot-kommunikatsiya infratuzilmasi axborot-ta’lim muhitining texnik asosini tashkil etadi. U yuqori tezlikdagi internet tarmoqlari, serverlar, kompyuter texnikasi, mobil qurilmalar va dasturiy ta’minotni o‘z ichiga oladi. Samarali axborot-kommunikatsiya infratuzilmasisiz elektron ta’lim va raqamli texnologiyalarni to‘liq joriy etish mumkin emas. Infratuzilmaning rivojlanganligi ta’lim jarayonida raqamli xizmatlardan uzluksiz foydalanish, ma’lumotlarni xavfsiz saqlash va almashishni ta’minlaydi. Shuningdek, axborot xavfsizligi masalalari ham infratuzilmaning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, talabalar va o‘qituvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishni nazarda tutadi.

Axborot-ta’lim muhiti orqali raqamli madaniyatni shakllantirish imkoniyatlari

Axborot-ta’lim muhiti talabalarning raqamli madaniyatini shakllantirishda keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Jumladan:

- elektron ta’lim resurslaridan foydalanish orqali axborotni izlash va tahlil qilish ko‘nikmalari rivojlanadi;
- masofaviy ta’lim texnologiyalari raqamli muloqot madaniyatini shakllantiradi;
- interaktiv platformalar talabalarning faolligini oshiradi va mustaqil ta’limni qo‘llab-

quvvatlaydi.

Mazkur imkoniyatlardan tizimli va maqsadli foydalanish pedagogik jarayon samaradorligini oshiradi hamda raqamli madaniyatni barqaror shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy oliy ta’lim tizimida axborot-ta’lim muhiti talabalarda raqamli madaniyatni shakllantirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli madaniyat shaxsning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ongli, samarali va mas’uliyatli foydalanish qobiliyatini anglatib, u bilim, ko‘nikma va qadriyatlar majmuasini o‘z ichiga oladi. Axborot-ta’lim muhiti orqali mazkur sifatlarni rivojlantirish bir qator imkoniyatlar yaratadi. [2: 156-B]

Axborot-ta’lim muhitining elementi	Pedagogik imkoniyatlari	Talabalarda shakllanadigan raqamli ko‘nikmalar
Elektron ta’lim resurslari	Bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish, vizual materiallar orqali tushunishni oshirish	Axborotni izlash, tahlil qilish, testlarni mustaqil bajarish
LMS tizimlari	O‘quv jarayonini monitoring qilish, baholash, individual trayektoriya yaratish	Tanqidiy fikrlash, vaqtni boshqarish, o‘z-o‘zini baholash
Masofaviy ta’lim platformalari	Sinxron va asinxron o‘quv shakllari, geografik erkinlik	Raqamli muloqot, jamoaviy ish, mas’uliyat hissi
Axborot-kommunikatsiya vositalari	Muloqot va hamkorlikni qo‘llab-quvvatlash	Raqamli etikaga rioya qilish, axborot xavfsizligi

Birinchidan, axborot-ta’lim muhiti talabalarning raqamli savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Elektron ta’lim platformalari, onlayn resurslar va raqamli servislardan doimiy foydalanish natijasida talabalar axborotni izlash, saralash, tahlil qilish va qayta ishlash ko‘nikmalarini egallaydilar. Bu esa ularda tanqidiy fikrlash va axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantiradi.

Ikkinchidan, axborot-ta’lim muhiti raqamli kommunikatsiya madaniyatini rivojlantiradi. Forumlar, videokonferensiyalar, virtual guruhlar va ta’limiy chatlar orqali talabalar o‘zaro hamkorlik qilish, fikr almashish va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini o‘zlashtiradilar. Bu jarayonda raqamli etika, muloqot qoidalari va akademik madaniyat tamoyillariga rioya etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, axborot-ta’lim muhiti talabalarda axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish imkonini beradi. Raqamli muhitda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, xavfli saytlardan saqlanish,

plagiatga yo‘l qo‘ymaslik kabi masalalar

bo‘yicha bilim va ko‘nikmalar talabalarning raqamli madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

To‘rtinchidan, axborot-ta’lim muhiti orqali talabalarda mustaqil ta’lim olish va o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyatlari shakllanadi. Elektron kurslar, onlayn testlar va mustaqil topshiriqlar talabalarni o‘z bilimlarini baholash, kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishga undaydi. Bu esa raqamli muhitda faol va mas’uliyatli faoliyat yuritishga asos yaratadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, oliy ta’lim tizimida axborot-ta’lim muhitini izchil rivojlantirish talabalarning raqamli madaniyatini shakllantirishda muhim pedagogik va tashkiliy omil hisoblanadi. Axborot-ta’lim muhitining didaktik, texnologik va kommunikativ imkoniyatlaridan maqsadli hamda samarali foydalanish talabalarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga, axborotni izlash, tahlil qilish va qayta ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, axborot-ta’lim muhiti orqali talabalarda axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik va raqamli etikaga oid bilim hamda ko‘nikmalarni mustahkamlash imkoniyati yaratiladi. Bu esa ularning raqamli makonda mas’uliyatli, ongli va mustaqil faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Shu bois, oliy ta’lim muassasalarida raqamli madaniyatni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik tizimni doimiy ravishda takomillashtirish, zamonaviy raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish hamda o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda axborot-ta’lim muhitining uzluksiz rivoji va innovatsion yondashuvlardan foydalanish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatov A.A. **Axborot-ta’lim muhiti va uning pedagogik asoslari.** – Toshkent: Fan, 2021. – 156 b.
2. Ismoilov B.R. **Raqamli madaniyat va ta’lim integratsiyasi.** – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 128 b.
3. Muslimov N.A. **Pedagogik texnologiyalar.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 240 b.
4. Redecker C. **Digital Competence Framework.** – Brussels: EU Publications, 2020. – 96 p.

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)**

**PEDAGOGIKA
PEDAGOGY**

**INGLIZ TILINI O‘QITISHDA 5-SINF O‘QUVCHILARIDA O‘QISH
KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK
ASOSLARI**

Madina Tashpulatova

Navoiy davlat universiteti

e-mail: tashpulatovamadina35@gmail.com

tel: +998934347868

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitishda 5-sinf o‘quvchilarida o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirish muammosi nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilinadi. O‘qish ko‘nikmasining pedagogik mohiyati, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos lingvistik hamda madaniy omillar yoritiladi. Shuningdek, o‘qish jarayonida ertaklardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari ilmiy manbalar asosida asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: o‘qish ko‘nikmasi, ingliz tili, 5-sinf o‘quvchilari, metodika, ertaklar, lingvistik omillar, madaniy yondashuv.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ
ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ 5 КЛАССА ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ
ЯЗЫКУ**

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты развития навыков чтения у учащихся 5 класса в процессе обучения английскому языку. Анализируется педагогическая сущность навыка чтения, а также лингвистические и культурные факторы, соответствующие возрастным и психологическим особенностям обучающихся. Особое внимание уделяется дидактическим возможностям использования сказок в процессе формирования навыков чтения. Результаты исследования способствуют совершенствованию методических подходов к обучению чтению на английском языке.

Ключевые слова: навыки чтения, английский язык, учащиеся 5 класса, методика обучения, сказки, лингвистические факторы, культурный подход

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR

Abstract. This article analyzes the theoretical and methodological aspects of developing reading skills among 5th grade students in English language teaching. The pedagogical nature of reading skills, as well as linguistic and cultural factors corresponding to learners' age and psychological characteristics, are examined. Special attention is paid to the didactic potential of using fairy tales in the process of reading skill development. The findings of the study contribute to the improvement of methodological approaches to teaching reading in English.

Keywords: reading skills, English language, 5th grade students, teaching methodology, fairy tales, linguistic factors, cultural approach.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan sharoitda ingliz tilini o‘rganish umumta’lim maktablari ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Ingliz tili nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki zamonaviy ilm-fan, texnologiya, ta’lim va madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, maktab ta’limining dastlabki bosqichlaridan boshlab o‘quvchilarda ingliz tiliga nisbatan barqaror qiziqish uyg‘otish, ularning tilni egallashga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish hamda asosiy nutq ko‘nikmalarini izchil shakllantirish dolzarb vazifa sanaladi.

Chet tilini o‘rganishda tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish kabi nutq faoliyati turlarining o‘zaro uyg‘un rivojlanishi muhim bo‘lsa-da, o‘qish (reading) ko‘nikmasi alohida ahamiyat kasb etadi. O‘qish ko‘nikmasi o‘quvchilarning yozma matnlarni idrok etish, mazmunini tushunish, asosiy va ikkilamchi axborotni ajrata olish hamda matnga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shuningdek, o‘qish jarayoni o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish, grammatik tuzilmalarni amaliy kontekstda o‘zlashtirish va mustaqil bilim olish malakalarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

5-sinf bosqichi umumta’lim maktablarida ingliz tilini o‘qitishda muhim o‘tish davri hisoblanib, bu bosqichda o‘quvchilar yangi fanlar, murakkabroq til birliklari hamda kengroq mavzular bilan tanisha boshlaydilar. Mazkur davrda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, kognitiv rivojlanish darajasi hamda o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojlarini inobatga olgan holda o‘qish ko‘nikmasini metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish zarurati yuzaga keladi. Aks holda, matnlarning murakkabligi, noma’lum leksik birliklarning ko‘pligi va noto‘g‘ri tanlangan metodlar o‘quvchilarda qiyinchiliklar va motivatsiya pasayishiga olib kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, ingliz tilini o‘qitishda 5-sinf o‘quvchilarida o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini o‘rganish, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va metodlarni tahlil qilish hamda ularni ta’lim amaliyotiga samarali joriy etish dolzarb ilmiy-pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada o‘qish

ko‘nikmasining mohiyati, uning ta‘lim jarayonidagi o‘rni hamda 5-sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlariga mos metodologik asoslari yoritib beriladi.

O‘qish ko‘nikmasining pedagogik mohiyati.

Pedagogik va metodik adabiyotlarda o‘qish ko‘nikmasi chet tilini egallash jarayonida o‘quvchining yozma nutqni idrok etish, matn mazmunini anglash, uni mantiqiy tahlil qilish hamda olingan axborotni qayta ishlash qobiliyatlarini o‘z ichiga oluvchi murakkab psixolingvistik faoliyat turi sifatida talqin etiladi. O‘qish jarayoni nafaqat grafik belgilarni tovushlarga aylantirish, balki mazmunni tushunish, muallif fikrini aniqlash, yashirin ma‘nolarni anglash va matnga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish kabi yuqori darajadagi kognitiv jarayonlarni ham qamrab oladi.

Chet tillarni o‘qitish metodikasida yetakchi o‘rin egallagan g‘arb olimlari, xususan, J. Harmer, H. Brown va D. Nunan o‘qish faoliyatini kommunikativ jarayon sifatida izohlaydilar. Ularning ta‘kidlashicha, samarali o‘qish faqatgina matnni tovushlab o‘qish bilan chegaralanmaydi, balki o‘quvchining oldindan mavjud bilimlari, kontekstni anglash qobiliyati va taxmin qilish (prediction) strategiyalaridan foydalanish orqali mazmunni chuqur tushunishini nazarda tutadi. Shuningdek, o‘qish jarayoni davomida o‘quvchi matndan xulosa chiqarish, muhim axborotni ajratib olish va o‘qilgan matnga tanqidiy yondashish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

5-sinf o‘quvchilarida o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishda ularning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yosh davrida o‘quvchilarda diqqatning barqarorligi cheklangan bo‘lib, ular uchun vizual tasvirlar, rangli rasmlar, sxemalar va kontekstual tayanchlar orqali berilgan matnlar o‘qishga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning lug‘at zahirasi va grammatik bilimlari hali to‘liq shakllanmaganligi sababli, o‘qish uchun tanlanadigan matnlar leksik va grammatik minimumga mos bo‘lishi lozim.

Metodik nuqtai nazardan, 5-sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan o‘qish materiallarida matn mazmunining soddaligi, mavzularning o‘quvchilarga yaqinligi va qiziqarliligi muhim omil hisoblanadi. Qahramonlar, voqealar va kundalik hayotga oid vaziyatlar asosida tuzilgan matnlar o‘quvchilarning tushunish darajasini oshiradi hamda o‘qishga bo‘lgan ijobiy munosabatini shakllantiradi. Bundan tashqari, rasm, jadval, sarlavha, kalit so‘zlar kabi vizual va kontekstual tayanchlarning mavjudligi matn mazmunini anglashni yengillashtirib, o‘qish jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Lingvistik va madaniy omillar

Ingliz tilini o‘qitishda 5-sinf o‘quvchilarida o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirish jarayoni lingvistik va madaniy omillarni kompleks hisobga olishni talab etadi. Mazkur omillar o‘quvchilarning matnni to‘g‘ri tushunishi, mazmunni anglash darajasi va o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Lingvistik omillar

Lingvistik omillar o‘qish ko‘nikmasini shakllantirish jarayonida tilning o‘ziga xos

xususiyatlari — fonetik, leksik va grammatik jihatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni 5-sinf o‘quvchilarining yosh va bilim darajasiga mos ravishda tanlash pedagogik jihatdan muhimdir.

Birinchidan, leksik omil o‘qish jarayonida yetakchi ahamiyat kasb etadi. 5-sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan matnlarda so‘z boyligi cheklangan, kundalik nutqda faol ishlatiladigan birliklardan iborat bo‘lishi lozim. Noma‘lum so‘zlarning ko‘pligi o‘quvchilarning matn mazmunini tushunishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois, o‘qish materiallarini tanlashda leksik minimumga asoslanish, yangi so‘zlarni kontekst orqali tushuntirish va ular bilan bog‘liq amaliy mashqlarni kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ikkinchidan, grammatik omil o‘qish jarayonining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarning sintaksis va zamon shakllarini tushunish qobiliyatiga bevosita bog‘liqdir. 5-sinf bosqichida o‘quvchilarga oddiy zamon shakllari (Present Simple, Past Simple), sodda gap tuzilmalari va asosiy sintaktik konstruksiyalar ustuvor tarzda berilishi lozim. Murakkab grammatik shakllar esa o‘quvchilarning matnni idrok etish jarayonini qiyinlashtirib, o‘qishga bo‘lgan qiziqishni pasaytirishi mumkin. Shu sababli, grammatik jihatdan soddalashtirilgan va ketma-ketligi mantiqan bog‘langan matnlarni tanlash metodik jihatdan muhimdir.

Uchinchidan, fonetik omil ham e‘tibordan chetda qolmasligi kerak. O‘qish jarayonida o‘quvchilarning tovush-harf mosligini to‘g‘ri anglashlari, urg‘u va intonatsiyani sezishlari matn mazmunini to‘liq tushunishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ovoz chiqarib o‘qish mashqlari orqali fonetik ko‘nikmalarni mustahkamlash, talaffuzni to‘g‘ri egallash o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Shuningdek, matnning lingvistik murakkablik darajasi — gap uzunligi, takrorlanuvchi strukturalar va mantiqiy bog‘lanishlar — o‘quvchilarning yoshiga va o‘quv qobiliyatlariga moslashtirilishi lozim.

Madaniy omillar

Madaniy omillar o‘qish jarayonida o‘quvchilarning nafaqat tilni, balki ingliz tilida so‘zlashuvchi xalqlarning hayot tarzi, qadriyatlari va an‘analarini anglashlariga yordam beradi. Ayniqsa, 5-sinf o‘quvchilari uchun madaniy mazmunning tushunarli va milliy mentalitetga mos bo‘lishi muhimdir.

Birinchidan, madaniy moslik tamoyili asosiy o‘rinni egallaydi. O‘quv materiallarida berilgan voqea-hodisalar, qahramonlar va qadriyatlar o‘quvchilarga begona bo‘lmasligi, ularning kundalik tajribasi bilan uyg‘un bo‘lishi lozim. Bu holat o‘qish jarayonida ijobiy emotsional muhitni yaratib, o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Ikkinchidan, ertaklar madaniy omillarni integratsiyalashda samarali vosita hisoblanadi. Ertaklar universal syujet, aniq obrazlar va tarbiyaviy mazmun bilan ajralib turadi. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklaridagi umumiy qadriyatlar — yaxshilik, halollik, mehnatsevarlik va jasorat — o‘quvchilarda madaniyatlararo tushunishni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu yo‘l bilan o‘quvchilar matn mazmunini nafaqat texnik jihatdan tushunadi, balki undagi qadriyat va ijtimoiy axloqiy xabarlarini ham idrok etadi.

Uchinchidan, madaniyatlararo yondashuv (intercultural approach) o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar matn orqali boshqa madaniyat bilan tanishar ekan, o‘z milliy qadriyatlarini ham anglab, taqqoslash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu jarayon o‘qish ko‘nikmasini faqat texnik qobiliyat sifatida emas, balki kommunikativ va madaniy kompetensiya sifatida rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, vizual materiallar (rasmlar, ilustratsiyalar), dramatizatsiya, rolli o‘yinlar va mini-loyihalar orqali madaniy mazmunni boyitish o‘quvchilarning matnni chuqurroq tushunishiga va o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Bu metodlar o‘quvchilarga o‘qish jarayonida faol ishtirok etish, muallif fikrini anglash va o‘z fikrlarini ifodalash imkoniyatini beradi.

Ertaklardan foydalanishning metodik asoslari

Ertaklar o‘quv jarayonida nafaqat o‘quvchilarning qiziqishini uyg‘otish vositasi sifatida, balki til ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali metodik vosita sifatida ham xizmat qiladi. Ertaklar asosida tashkil etilgan o‘qish jarayoni 5-sinf o‘quvchilari uchun quyidagi jihatlar bo‘yicha muhim pedagogik ahamiyatga ega:

- **Motivatsiyani oshirish.** Ertaklar o‘ziga xos syujet, qiziqarli qahramonlar va kutilmagan voqealar orqali o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. Bu esa tilni o‘rganishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi va o‘quvchilarda faol ishtirok etish istagini uyg‘otadi.

- **Tasavvurni kengaytirish.** Ertaklar orqali o‘quvchilar yangi obrazlar, voqea-hodisalar va muhitlar bilan tanishadi. Shu tarzda ular o‘z fantaziyasini rivojlantiradi, matnni vizual tasavvur qilish orqali yaxshiroq idrok etadi va hikoya mazmunini chuqurroq tushunadi.

- **Matnni tushunish va qayta hikoya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.** Ertaklar pre-reading, while-reading va post-reading bosqichlarida samarali qo‘llanilishi mumkin. Pre-reading bosqichida o‘quvchilar matnga tayyorgarlik ko‘rib, asosiy so‘zlar va iboralarni oldindan o‘rganadi. While-reading bosqichida ular matnni diqqat bilan o‘qib, tushunish va tahlil qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Post-reading bosqichida esa o‘quvchilar matn mazmunini qayta hikoya qiladi, muhim ma‘lumotlarni ajratadi va o‘z fikrlarini ifodalaydi. Bu jarayon o‘qish ko‘nikmasini izchil va tizimli rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ertaklar yordamida **madaniy va etnopedagogik mazmunni** integratsiyalash mumkin. Ingliz va o‘zbek xalq ertaklaridagi umumiy qadriyatlar — yaxshilik, halollik, mehnatsevarlik, jasorat — o‘quvchilarda madaniyatlararo tushunishni shakllantirishga yordam beradi. Shu tarzda o‘quv jarayoni nafaqat til, balki kommunikativ va madaniy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilini o‘qitishda 5-sinf o‘quvchilarida o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirish murakkab, ammo muhim pedagogik jarayon hisoblanadi. Nazariy-metodologik

tahlillar shuni ko‘rsatadiki:

1. O‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, ularning kognitiv va psixologik imkoniyatlariga mos materiallarni tanlash, o‘qish jarayonining samaradorligini oshiradi.

2. Lingvistik omillar — leksik, grammatik va fonetik jihatlarni uyg‘unlashtirish, matnlarni o‘quvchilarga tushunarli va qiziqarli qilish orqali o‘qish ko‘nikmasini mustahkamlaydi.

3. Madaniy omillar va ertaklardan samarali foydalanish o‘quvchilarda tilni anglash bilan birga madaniyatlararo kompetensiyani shakllantiradi va ularning tasavvurini rivojlantiradi.

Ushbu yondashuv o‘quvchilarda o‘qish ko‘nikmasini nafaqat texnik qobiliyat sifatida, balki **kommunikativ va madaniy kompetensiya** darajasida rivojlantirishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, bu nazariy asos kelgusida amaliy metodika va tajriba-sinov ishlari uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Harmer, J. (2015). *The Practice of English Language Teaching* (5th ed.). Harlow: Pearson Education.

2. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). White Plains: Pearson Education.

3. Nunan, D. (2003). *Practical English Language Teaching*. New York: McGraw-Hill.

4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

5. Kunanbayeva, A. A., & Tursunov, A. (2018). *Innovative Methods in Teaching English to Young Learners*. Tashkent: Teacher Press.

6. Harmer, J. (2001). *How to Teach English*. Harlow: Longman.

7. Ellis, R. (2008). *The Study of Second Language Acquisition* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.

8. Zimny, Z. (1998). *Reading in a Foreign Language: Theory, Practice, Research*. Warsaw: University Press.

9. Abduvaliyeva, N. (2019). *Ingliz tilini o‘qitishda o‘quvchilarni motivatsiya qilish metodlari*. Tashkent: UzScience.

10. Ur, P. (1996). *A Course in Language Teaching: Practice and Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

11. Savickiene, I. (2007). *Intercultural Approach in Teaching English to Children*. Kaunas: Pedagogical Studies.

12. O‘zbekiston Respublikasi Xalq Ta’limi Vazirligi. (2020). *Ingliz tili darsliklari va metodik qo‘llanmalar, 5-sinf*. Tashkent: O‘qituvchi nashriyoti.

13. Tomlinson, B. (2013). *Materials Development in Language Teaching* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
14. Harmer, J. (2007). *How to Teach Writing*. Harlow: Pearson Longman.
15. Bakhtin, M. M. (1986). *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.

QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

O'QUVCHILARGA BAG'RIKENGLIK TUYG'USINI SINGDIRISH ORQALI INSONPARVARLIKKA TARBIYALASH

Doshanov Boburjon Maxmudovich
Nukus shahri BBM Nukus biologiya nodavlat
talim muassasasi direktori o'rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ta'limning asosiy qadriyati sifatida ilgari surilishi, mamlakatimizning hozirgi taraqqiyot bosqichida o'quvchilarni insonparvarlik ruhida shakllantirishning ahamiyati hamjihatlik va bag'rikenglik, mehmon do'stlik kabi sifatlar bilan farzandlarimizni insonparvarlik ruhida tarbiyalash, milliy ong, milliy g'urur tushunchalarini singdirish uchun ular ma'naviy jihatdan sog'lom bo'lishlariga erishish zarurligi haqida so'z yuritiladi.

Kalitli so'zlar: insonparvarlik, hamjihatlik, bag'rikenglik, xulq atvori, odob-axloq, siyosiy-ma'naviy poklik, milliy-tarixiy qadriyat, millatlararo totuvlik, diniy bag'rikenglik

Аннотация: В данной статье говорится о том, что воспитание учащихся в духе гуманизма выдвигается в качестве основной ценности образования, о важности формирования учащихся в духе гуманизма на современном этапе развития нашей страны, о необходимости воспитания наших детей в духе гуманизма с такими качествами, как солидарность и толерантность, гостеприимство, достижения их духовного здоровья для привития понятий национального сознания, национальной гордости.

Ключевые слова: гуманизм, солидарность, толерантность, поведение, этика, политическая и духовная чистота, национально-исторические ценности, межнациональное согласие, религиозная терпимость

Abstract: This article discusses the promotion of educating students in the spirit of humanism as the main value of education, the importance of forming students in the spirit of humanism at the current stage of our country's development, the need to educate our children in the spirit of humanism with qualities such as solidarity and tolerance, guest friendship, to instill concepts of national consciousness and national pride, and to ensure their spiritual health.

Keywords: humanism, solidarity, tolerance, behavior, ethics, political and spiritual purity, national-historical value, interethnic harmony, religious tolerance

So'nggi yillarda mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi keskin o'zgarishlar, yangi ijtimoiy munosabatlarning o'rnatilishi, jamiyatning yangi qadriyatlarini

shakllanishi milliy ta’lim tizimining maqsad va vazifalarini qaytadan sinchiklab ko‘zdan kechirish hamda unga tanqidiy baho berishni taqozo qilmoqda. Ta’lim jarayonining shaxsga yo‘nalganligi, o‘quv mashg‘ulotlarining sifatli tashkil etilishi, ta’lim-tarbiyaning mazmuni, metodikasi, texnologiyasi zamonaviy talab va ehtiyojlarga mosligi ta’minlanmoqda. Shu nuqtayi nazardan bugungi kunda har tomonlama rivojlangan, ijtimoiy faol shaxs – o‘quvchi-yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ta’lim tizimining asosiy maqsadiga aylandi. Natijada o‘quvchilarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ta’limning asosiy qadriyati sifatida ilgari surildi. Mamlakatimizning hozirgi taraqqiyot bosqichida o‘quvchilarni insonparvarlik ruhida shakllantirishning ahamiyati katta. Chunki bugungi kunda xalqimizga azaldan xos bo‘lgan hamjihatlik va bag‘rikenglik, mehmon do‘stlik kabi sifatlar bilan farzandlarimizni insonparvarlik ruhida tarbiyalash, milliy ong, milliy g‘urur tushunchalarini singdirish uchun ular ma’naviy jihatdan sog‘lom bo‘lishlariga erishishimiz zarur.

Ayni vaqtda, endi unib-o‘tib kelayotgan yoshlar – yangi avlod vakillari ongiga bag‘rikenglik tuyg‘usini singdirish, ularda mehr-oqibat, sadoqat kabi xislatlarni shakllantirish umuminsoniy qadriyat darajasiga yetdi. Sababi ertangi kunimiz egalari bo‘lmish yoshlarning bu boradagi bilimi va ko‘nikmasi ne mashaqqatlar ila qurayotgan kelajagimizning poydevori yanada mustahkam bo‘lishiga asos bo‘ladi. O‘zbek xalqini azal-azaldan mehmondo‘st mamlakat sifatida e’tirof etishadi. Biroq yaqin o‘tmishda bu so‘z oldiga yana bir ta’rif – bag‘rikeng so‘zi qo‘shildi. Bu bekorga emas, albatta. Chunki Vatanimizning xalqparvarligi, insonlarimizning bir-biriga mehr-oqibatligi o‘rtadagi tinch muhitni yaratishga imkon yaratdi va bu holat kundan-kunga mustahkamlanib bormoqda. Bag‘rikenglik g‘oyasi – turli millat va elatlar vakillarining bir zamin, bir Vatanda olijanob g‘oya va niyatlar yo‘lida hamkor va hamjihat bo‘lib yashashini anglatadi.

Bag‘rikenglik insonni irqi, jinsi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsi hamda ijtimoiy mavqesidan qat’i nazar, bir xilda teng ko‘rishga asoslanadi. Bag‘rikenglik – bizning dunyomizdagi turli boy madaniyatlarni, o‘zini ifodalashning va insonning alohidaligini namoyon qilishning xilma-xil usullarini hurmat qilish, qabul qilish va to‘g‘ri tushunishni anglatadi.

Uni bilim, samimiyat, ochiq muloqot hamda hur fikr, vijdon va e’tiqod vujudga keltiradi. Bag‘rikenglik turli-tumanlikdagi birlikdir. Bu faqat ma’naviy kuchgina emas, balki siyosiy va ijtimoiy ehtiyoj hamdir. U tinchlikka erishishni musharraf qilguvchi va urush madaniyatsizligidan tinchlik madaniyatiga eltuvchidir.

Bag‘rikenglik tushunchasi o‘zgalarning xulq-atvori, yashashi, turmush tarzi, fikr-mulohazalari, gapirishi, his-tuyg‘ulari, e’tiqodi, harakatlariga nisbatan sabr-toqatli, chidamli bo‘lishni anglatadi. O‘zbek tilida nashr etilgan lug‘atlarda bag‘rikenglik “tolerantlik”[3] (tolerantlik – lot. “tolegantio” matonat-chidam, sabr-toqat) tushunchasining sinonimi sifatida ishlatiladi. Bag‘rikenglik tushunchasining transformatsiyasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, bugungi kunda turli so‘zlar va tushunchalar bilan bag‘rikenglikning mohiyati aks etishini anglab olish mumkin. Etimologik jihatdan ham “bag‘rikenglik” tushunchasi lotin tilidagi

“tolerare” (chidamoq, bardosh bermoq, toqat qilmoq) fe’lidan kelib chiqqan. Ot so‘z turkumiga mansub “toqatlilik” o‘zbek tiliga tarjima qilinganda, “olib yurmoq”, “ushlab turmoq”, “toqat qilmoq”, “olib chiqmoq” kabi ma’nolarni anglatadigan “tolerare” fe’li bilan bog‘liq. Ushbu so‘zning etimologiyasini inobatga olgan holda yanada aniqroq ifodalaganda “tolerare” – aynan “olib yurmoq”, “olib o‘tmoq”, “o‘tkazmoq” kabi ma’nolarga ham ega, zero bu so‘z “tolerare”-“ko‘tarmoq” so‘zi bilan o‘zakdoshdir. Shuningdek, “tolerantia” atamasi zahirida “chidamlilik”, ya’ni, holatni ushlab turishga qodirlik, tayyorlik mazmuni katta o‘rin egallaydi.

Ushbu masalada Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ma’naviy sohadagi islohotlarning mohiyatini ham tolerantlik (bag‘rikenglik) tamoyili asosida rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Milliy ma’naviy an’alarimizning ahamiyatiga alohida urg‘u berib, globallashuv davrida davlatimiz ichki va tashqi hayotida o‘zaro hurmat va o‘zaro hamkorlik jamiyatimizda eng muhim o‘rin egallashini ko‘rsatib o‘tdi. “Bag‘rikenglik”[3] so‘zining ma’nosi, lotincha “chidamlilik” demakdir. Odatga ko‘ra, bag‘rikenglik – begona qarashlarni tajovuzsiz, qarshiliksiz qabul qilish demakdir. O‘zbek tilida bag‘rikenglik tushunchasi, qalbning kengligi sifatida belgilanadi, turli millatlarning milliy qadriyatlari, an’analari va diniy e’tiqodlari hamkorligi aks etadi. Shuningdek, ko‘p dinlilik muhiti turli dinlarning ta’limotlarida suhbat va o‘zaro tushunish vositasi sanaladi. Biz buni turli hil qarashlarimizda farqlashimiz mumkin. Biroq bizni kelajakda birlashtiradigan sohalar mavjud. Bu xalq orasida ahloqiy an’analarni saqlash, tinch va osoyishta jamiyat qurish, o‘zaro hurmat tamoyillarini targ‘ib qilish demakdir. Tolerantlik (lot. Tolerantia – sabr-toqat)[3], bag‘rikenglik – o‘zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg‘ulari, fikr-mulohazalari, g‘oyalari va e’tiqodlariga nisbatan toqatli bo‘lish. Hozirgi dunyoda tolerantlik o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi, iqtisodiyotning globallashuvi va boshqa jamiyatda tolerantlik tamoyilining ahamiyatini kuchaytiradi. Bag‘rikenglik tamoyili muayyan belgilangan qoidalarini tasdiqlaydi.

Bag‘rikenglik hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas’uliyatni angalaydi, demokratiya va ijtimoiy adolatga sadoqatni namoyon qiladi, xalqaro huquqning umum e’tirof etilgan qoidalari ustunligini tan oladi, fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta’minlashni maqsad qiladi.

Xalqaro munosabatlarda bag‘rikenglik davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga rioya etilishini istaydi.

«Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi[1] qonunda o‘sib kelayotgan avlodni bag‘rikenglikka hurmat ruhida, zararli ta’sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo‘lgan qat’iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo‘nalishi deb ko‘rsatilgan.

«Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida»gi [2]qonunning 4-moddasida esa bolalarda bag‘rikenglik tuyg‘usini tarbiyalash bola huquqlarini himoya qilish bo‘yicha davlat siyosatining asosiy yo‘nalishi sifatida qayd etilgan. “Bag‘rikenglik” atamasi ikkita ma’noga ega: birinchisi, kechirim ma’nosida; ikkinchisi esa odob, yumshoqlik va muruvvat, fahsh, qattiqqo‘llik va zo‘ravonlikdan uzoqlashish ma’nosidadir.

Tolerantlik – o‘zligini anglagan millat vakillarini boshqa millat vakillarining kamsitishiga yo‘l qo‘ymaslik, ular bilan tinch-totuv hayot kechirishidir. Tolerantlik tuyg‘usi insonning xulq atvori, odob-axloqi, siyosiy-ma’naviy pokligi, o‘z xalqiga va milliy-tarixiy qadriyatlariga munosabatini belgilab beradi. Bu xususiyatlar esa har bir insonda bag‘rikenglik, baynalmilallik tuyg‘ularini uyg‘otadi. Jahondagi dinlarning barchasi ezgulik g‘oyalariga asoslanadi va yaxshilik, tinchlik, do‘stlik kabi xususiyatlarga tayanadi. Din odamlarni halollik va poklik, mehr-shafqat, birodarlik va bag‘rikenglikka da’vat etadi. Aksariyat dinlar bu dunyoni foni, o‘tkinchi deb hisoblaydi. Ular insonning yashashdan asl maqsadi bu dunyoda xayrli, savob ishlar qilish, degan g‘oyani targ‘ib yetadi. Barcha dinlarda inson hayotining mohiyati, mazmuni, kishilar o‘rtasidagi siyosiy-huquqiy, axloqiy munosabatlarni tenglik va adolat mezonlari asosida o‘rnatish o‘z aksini topgan. Hozirgi globallashuv jarayonida diniy bag‘rikenglik, dinlararo totuvlik, o‘zaro hamkorlik masalasi rivojlangan va rivojlanib borayotgan mamlakatlarning tinchligi va taraqqiyoti uchun eng muhim tamoyillardan biri bo‘lib xizmat qiluvchi omildir. Darhaqiqat, O‘zbekiston zaminida azaldan islom dini bilan yonma-yon boshqa dinlar, madaniyatlar ham yashab, rivojlanib kelgan. Asrlar davomida yirik shaharlarimizda masjid, cherkov va sinagogalar mavjud bo‘lgani, turli millat va dinga mansub qavmlarning o‘z diniy amallarini erkin ado yetib kelayotgani buning tasdig‘idir. Tariximizning eng murakkab, og‘ir davrlarida ham ular o‘rtasida diniy asosda mojarolar bo‘lmagani xalqimizning diniy bag‘rikenglik borasida katta tajriba to‘plaganidan dalolat beradi. Milliy qadriyatlar ham diniy bag‘rikenglikni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

Milliy bag‘rikenglik – millatlararo totuvlikni anglatadi, diniy bag‘rikenglik – turli diniy konfessiyalarga mansub kishilarning hamjihatlikda yashashini bildiradi. Turli dinlarga e’tiqod qiluvchilar bilan hech bir dinga e’tiqod qilmaydiganlar o‘rtasidagi hamjihatlik, hamkorlik va o‘zaro hurmat ham bag‘rikenglikka kiradi. Bag‘rikenglik tor mutaassiblikka zid tushunchadir. Umuminsoniy qadriyatlarni qadrlaydigan, yuksak ma’rifatli inson hech qachon diniy va milliy ayirmachilik yo‘lidan bormaydi, balki barchaga barobar ehtirom va odobda bo‘ladi. O‘zbekistonda izchil amalga oshirilayotgan bag‘rikenglik siyosati milliy taraqqiyot, mamlakatda qaror topgan osoyishtalikni yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Bag‘rikenglik dunyodagi turfa madaniyatlar, turli xalqlar milliy qadriyatlari, an’ana va urf-odatlarini hurmat qilishni anglatadi. Bunday bag‘rikenglik keng dunyoqarash, samimiy munosabat, hur fikr, vijdon va e’tiqod negizida vujudga keladi. Bag‘rikenglik faqat ma’naviy burchgina emas, siyosiy va huquqiy ehtiyoj hamdir. Bag‘rikenglik, eng avvalo, insonning

huquq va erkinliklarini tan olish asosida shakllangan faol munosabatdir. Bu tamoyil asoslari Konstitutsiyamizning alohida moddalarida mustahkamlab qo‘yilgan.

Bag‘rikenglik (tolerantlik) – o‘zgalarga nisbatan mehr-muruvvatli, g‘amxo‘r, saxiy, keng fe‘lli bo‘lgan, ana shunday ma‘naviy fazilatlariga ega kishilarni ifodalovchi tushuncha. Bag‘rikenglik o‘zgalarning dunyoqarashi, diniy e‘tiqodi, milliy va etnik xususiyatlari, an‘ana-marosimlariga hurmat-ehtiromda bo‘lish, muomala-munosabatda kamsitish va tahqirlashlarga yo‘l qo‘ymaslik, insoniylikni hamma narsadan ustun hisoblab, jamoada, ish joylarida, mahalla-ko‘yda bunga rioya etishni anglatadi. Mazkur tushuncha turli dindagi, turli millat va elatlarga mansub kishilarning bir mamlakat doirasida, yagona davlat tarkibida bahamjihat, tinch-osoyishta yashashini ifoda etadi. Bag‘rikenglik ayrim shaxslarga yoki butun bir xalqqa xos xususiyat bo‘lishi mumkin. Bag‘rikenglik – o‘zbek xalqining eng olijanob fazilatlaridan biridir. Bag‘rikenglikning uch darajasi bor: Birinchisi, biror kimsa bilan gaplashayotganingizda uning xulqi yoki ko‘rinishidagi biror jihat sizga yoqmay qoldi. Shunda ham sabr bilan, uning “aybi”ni yuziga solmay toqat qildingiz. Bu bag‘rikenglikning quyi darajasidir. Ikkinchisi, sizga kimdir noto‘g‘ri va qo‘pol muomala qildi. Odob qoidalarini buzdi. Unga nisbatan sabr qilishingiz bag‘rikenglikning o‘rta darajasidir. Uchinchisi, sizga biror jihati yoqmay qolgan yoki sizga nisbatan noto‘g‘ri muomala qilgan insonga kechirimlilik bilan munosabatda bo‘lishingiz va uning kamchiligini ko‘tarib, hech nima bo‘lmagandek eng go‘zal muomalada bo‘lishingiz bag‘rikenglikning oliy darajasidir. Sababi, yomonlikni yaxshilik bilan bartaraf qilish ilohiy amr bo‘lib, unga buyuk bobokalonlarimiz, olimu allomalarimiz, fozilu arboblارimiz, mutafakkir ajdodlarimiz asrlar davomida amal qilib kelganlar

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, <https://lex.uz>
2. «Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 07.01.2008 yil O‘RQ-139 son <https://lex.uz>
3. Педагогика: энциклопедия. III жилд. Жамоа // Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2017.- 421 б

FLEGMATIK TEMPERAMENTLI SHAXSLARNING NUTQ SUR'ATI VA INTONATSIYASI

Tursunova Shalola

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti stajyor-o'qituvchisi

sh.tursunova@gmail.com

Annotatsiya. Bugungi kunda nutqni uning so'zlovchisi bilan birga o'rganish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelmoqda. Binobarin nutq egassining ruhiy holati va xarakter tiplarini aniqlashda uning til birliklaridan foydalanishda o'ziga xosligini belgilash tilshunosligimizda yangi bosqichlardandir. Ushbu maqola shu yo'nalishdagi izlanishlardan biri bo'lib flegmatik temperamentli shaxsning nutq sur'ati va intonatsiyasihaqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: temperament, intonatsiya, nutq sur'ati, mulohazali, intonatsion diapason, barqarorlik, psixologik tip.

Аннотация. В настоящее время изучение речи в тесной связи с её носителем является одной из актуальных проблем лингвистики. В частности, определение психического состояния и типологических особенностей характера речевой личности через анализ специфики использования языковых единиц представляет собой новый этап развития современного языкознания. Данная статья является одним из исследований в этом направлении и посвящена анализу темпа речи и интонации личности с флегматическим типом темперамента.

Ключевые слова: темперамент, интонация, темп речи, рассудительность, интонационный диапазон, стабильность, психологический тип.

Abstract. At present, the study of speech in close connection with its speaker is considered one of the most relevant issues in linguistics. In particular, identifying the mental state and character types of a speech personality through the analysis of individual patterns in the use of linguistic units represents a new stage in linguistic research. This article contributes to this line of inquiry by examining the speech rate and intonation of individuals with a phlegmatic temperament.

Key words: temperament, intonation, speech rate, deliberateness, intonational range, stability, psychological type.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda nutqni faqat til tizimi doirasida emas, balki uni amalga oshiruvchi shaxs bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biriga aylanmoqda. Antropotsentrik va psixolingvistik yondashuvlarning rivojlanishi natijasida nutq jarayonida shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, xususan temperament tipi, ruhiy holati va xarakter belgilarining til birliklari orqali namoyon bo‘lishini tadqiq etish dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Chunki nutq faqat kommunikativ vosita bo‘libgina qolmay, balki so‘zlovchining ichki dunyosi, psixologik holati va shaxsiy tipologiyasini aks ettiruvchi murakkab hodisadir.

Temperament insonning tug‘ma psixologik xususiyatlaridan biri bo‘lib, u shaxsning nutqiy xatti-harakatida, ayniqsa nutq sur‘ati, intonatsiya, pauza va ohang diapazonida yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan flegmatik temperamentli shaxslarning nutqi o‘ziga xos barqarorlik, mulohazalilik va vazminlik bilan ajralib turadi. Bunday shaxslarning nutqida tezkorlikdan ko‘ra izchillik, keskin intonatsiyadan ko‘ra sokin ohang ustuvorlik qiladi. Bu esa flegmatik temperament nutqining psixolingvistik mexanizmlarini alohida tadqiq etishni taqozo etadi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, flegmatik temperamentli shaxslarning nutq sur‘ati va intonatsiyasini ilmiy asosda tahlil qilish orqali nutq va shaxs o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yanada chuqurroq yoritiladi. Shuningdek, bunday tadqiqot natijalari psixolingvistika, sotsiologiya, nutq madaniyati va amaliy kommunikatsiya sohalarida muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Nutq sur‘ati va intonatsiya kommunikativ jarayonda muhim prosodik vositalar hisoblanib, ular so‘zlovchining emotsional holati, munosabati va kommunikativ niyatini ifodalashda asosiy rol o‘ynaydi. Flegmatik temperamentli shaxslarda ushbu prosodik birliklar nisbatan tor intonatsion diapazon, sekin yoki o‘rtacha nutq sur‘ati hamda barqaror ritm bilan tavsiflanadi. Mazkur xususiyatlar nafaqat shaxsiy nutqiy portretni belgilaydi, balki muloqot samaradorligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ma’lumki, til shaxsning ichki holatini, psixologik tipini, hissiy hamda intellektual faolligini ifodalovchi asosiy vosita sifatida nutqda aks etadi. Binobarin, nutq surati va intonatsiyasi temperament turiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Flegmatiklar sekin, mulohazali va barqaror nutq ohangi bilan ajralib turadi. Ularning nutq sur‘ati past, intonatsion diapazoni tor bo‘lishi bilan fonetik jihatdan ham o‘ziga xos guruhni tashkil etadi. Bu borada yevropa tilshunosligida talaygina ishlar amalga oshirilgan va olimlarning atroflicha mulohazalari mavjud. Jumladan, rus tilshunos olimi L.S. Vygotskiy temperament va nutq o‘zaro aloqasi haqida shunday deydi:

“Nutqning ichki ritmi — tafakkurning fiziologik holatidan kelib chiqadi. Temperament bu ritmning doimiy komponentidir”[1]. Shu asosda flegmatik temperamentli shaxslarning nutq sur‘ati barqaror va sekin ekanligini aytish mumkin. Uning asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Flegmatik temperamentga ega bo‘lgan shaxslar, odatda, sekin, aniq va uzoq pauzalar bilan ajralib turadigan nutq egalaridir. Ularning nutqi hissiyotlardan ko‘ra tafakkurga asoslangan, bu esa nutq jarayonining sur‘atini pasaytiradi.

Rus tilshunos olimlaridan yana biri A.A. Leontyev: “Flegmatiklarning nutqi ko‘pincha sur‘at bo‘yicha past, ammo aniqlik bo‘yicha yuqori baholanadi”[2] deya ta’kidlaydi. A.A.Leontyev nutqning individual-temperamental xususiyatlarini psixolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilib, flegmatik shaxslarga xos nutqning sekin sur‘ati va yuqori aniqligini ta’kidlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Flegmatiklar ko‘pincha nutqni shoshilmasdan, qisqa iboralarda, mantiqiy segmentlarga bo‘lib ifoda etadilar. Nutq sur‘atining sekinligi ularga fikrni tartibli yetkazishda yordam beradi, biroq ba‘zan dinamik muloqotda qiyinchilik tug‘diradi.

Flegmatiklarning nutqida pauzalar sezilarli darajada muhim rol o‘ynaydi. Ular gapni pauza orqali mantiqiy bo‘laklarga ajratishadi va bu ularga psixologik qulaylik yaratadi. Shu bois, ularning og‘zaki nutqida intellektual pauzalar ko‘proq uchraydi. Quyida ushbu temperament vakillarining intonatsiyasi tahlilini keltiramiz.

Flegmatiklarning intonatsiyasi: past dinamika va stabil ton.

1. Intonatsion diapazonning torligi: Flegmatiklarning nutq intonatsiyasi odatda monoton va past modulatsiyalangan bo‘ladi. Bu ularning emotsional jihatdan tinch, barqaror va hissiy portlashlardan yiroq bo‘lgan tabiati bilan bog‘liq.

Yuqoridagi tahlillarga rus tilshunoslaridan N.A. Zimnyayaning quyidagi fikrlarini izoh sifatida keltirish mumkin: “Flegmatiklarning nutqi intonatsion jihatdan kamrang, lekin izchil va to‘liqdir. Bunday nutqda emotsional ekstremallar kam uchraydi”[3].

Flegmatik tempiramentli shaxslarning nutqida intonatsiyaning sintaktik qurilmadagi rolini quyidagicha tahlil qilish mumkin: Flegmatiklar, odatda, intonatsiyani sintaktik struktura doirasida mantiqiy urg‘u vositasi sifatida ishlatadilar. Ya’ni ular emotsiyani emas, balki fikrni ajratish va ta’kidlash uchun intonatsiyadan foydalanadi. Bunda ular ko‘pincha so‘roq va buyruq gaplarda ham hissiy kuchlanishni namoyon etmaydilar. Misol (intonatsiya orqali mantiqiy urg‘u): “Men bu fikrni qabul qilaman, lekin shart bilan.” “U kechikdi, chunki yo‘lda tirbandlik bo‘lgan.”

Flegmatik shaxslarning nutq xususiyatlarining psixofiziologik asoslar va fonetik talqini asab tizimi va fonetik ifoda orqali quyidagicha namoyon bo‘ladi: Flegmatiklar kuchli, barqaror, lekin sust harakatlanuvchi asab tizimiga ega bo‘lgani sababli ularning nutq faolligi ham pastroq bo‘ladi. Bu fonetik jihatdan nutqning sur‘ati, pauzalar va intonatsion modulatsiyalarda o‘z ifodasini topadi.

Bundan tashqari ovoz tembri va artikulyatsiya xususiyatlari Flegmatiklarda ko‘pincha past, tekis va yumshoq bo‘ladi. Artikulyatsiya esa aniq, lekin keskin emas. Bu ularning

umumiy ruhiy holatiga mos ravishda ohangdor, biroq hissiy bo‘yoqsiz nutq ishlab chiqarishlariga olib keladi.

Flegmatik temperamentli shaxslarning nutqi barqaror sur‘at, aniq intellektual pauzalar va tor intonatsion diapazon bilan tavsiflanadi. Ular shoshilinchlikdan yiroq, mulohazali va sintaktik mantiqqa asoslangan nutq qurilishini afzal biladilar. Intonatsiya ular uchun emotsional vosita emas, balki mantiqiy ajratuvchi mexanizm sifatida xizmat qiladi. Bu esa flegmatiklar nutqining fonetik jihatdan xotirjam, tushunarli, ammo ba‘zan zerikarli tuyulishiga sabab bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak flegmatik temperamentli shaxslar nuqida barqarorlik va ritmning mo‘tadilligi ularning o‘ziga xos nutq ko‘rinishini aks ettiradi. Bu esa ularning rasmiy doiraga xos va jiddiy ko‘rinishini yaratadi.

O‘tkazilgan ilmiy-tahliliy tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, nutq jarayonida shaxsning temperament tipi muhim differensial belgilovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Xususan, flegmatik temperamentli shaxslarning nutqi barqarorlik, vazminlik va mulohazalilik bilan ajralib turib, bu holat ularning nutq sur‘ati va intonatsion xususiyatlarida yaqqol ifodalanadi. Tadqiqot davomida flegmatik shaxslar nutqining sekin yoki o‘rtacha sur‘atda kechishi, pauzalarning mantiqiy joylashuvi hamda keskin emotsional o‘zgarishlarning kam kuzatilishi aniqlangan.

Ilmiy tahlil natijalari flegmatik temperamentli shaxslarda intonatsion diapazonning nisbatan torligi, ohang barqarorligi va ritmik izchillik ustuvor ekanligini tasdiqlaydi. Bu xususiyatlar ularning nutqida emotsional ifodaning cheklanganligi bilan emas, balki mantiqiy aniqlik va ichki nazoratning yuqori darajada ekanligi bilan izohlanadi. Shuningdek, bunday nutqiy xususiyatlar flegmatik shaxslarning kommunikativ vaziyatlarda vazmin va muvozanatli munosabat bildirishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot shuni ham ko‘rsatadiki, flegmatik temperamentli shaxslarning nutq sur‘ati va intonatsiyasi ularning psixologik barqarorligi hamda stressga chidamliligi bilan bevosita bog‘liqdir. Ushbu holat ularning nutqiy faoliyatida keskin intonatsion sakrashlar va tezkor ritm almashuvlarining kam uchrashiga sabab bo‘ladi. Natijada flegmatik shaxs nutqi kommunikativ jihatdan ishonchli, tushunarli va mantiqan izchil tarzda namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, flegmatik temperamentli shaxslarning nutq sur‘ati va intonatsiyasini o‘rganish nutq va shaxs o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni chuqurroq anglash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari psixolingvistika, nutq madaniyati, sotsiolingvistika hamda amaliy kommunikatsiya sohalarida shaxsning individual-tipologik nutqiy xususiyatlarini aniqlash va hisobga olishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu bois mazkur mavzu bo‘yicha olib borilgan izlanishlar kelgusida boshqa temperament turlarining nutqiy xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish uchun mustahkam ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

1. **Vygotskiy L. S.** *Mishleniye i rech'* [Мышление и речь]. — Moskva–Leningrad: Gosudarstvennoye sotsial'no-ekonomicheskoye izdatel'stvo, 1934.
2. **A. A. Leontyev.** *Psixolingvistika*. — Moskva: Nauka nashriyoti, 1981.
3. **Zimnyaya, I. A.** *Pedagogical Psychology* [Pedagogicheskaya psikhologiya]. Moscow: Logos. 1997
4. **Pavlov I.P.** *Tipy nervnoy sistemy i povedeniye cheloveka*. Moskva: Nauka. 1951.
5. **Teplov B.M.** *Psikhologiya individual'nykh razlichiy*. Moskva: Prosveshchenie. 1981
6. **Eysenck H.J.** *Personality and Individual Differences*. Springer. 1995
7. **Akhmanova O.S.** *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya. 1966
8. **Crystal D.** *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell Publishing. 2008
9. **Karimov A.** “Temperament va nutq faoliyati: lingvopsixologik tahlil”, *Filologiya masalalari*, №2. 2019
10. **Jumaniyozova G.** “Psixolingvistikada temperament tushunchasi”, *O‘zbek tili va adabiyoti*, №3. 2020
11. **Eysenck, H.J.** *Personality and Individual Differences*. Springer. 1995
12. **Pavlov, I.P.** *Types of Higher Nervous Activity*. Moscow: Nauka. 1935
13. **Teplov, B.M.** *Psikhologiya individual'nykh razlichiy*. Moscow: Prosveshchenie. 1981

FREYDIZM -PSIXOLOGIYA FANINING YIRIK ILMIY YO‘NALISHI SIFATIDA

D.O.Madgafurova

Qo‘qon davlat universiteti v.b.dotsenti

X. Xusanboyeva

Qo‘qon davlat universiteti MTPP ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Freyd va Freydizm yo‘nalishining namoyondalarining psixologik qarashlari, ular talqin etgan asosiy tushunchalari, hissalar, qarama-qarshiliklari va psixologiya sohasida qoldirgan ta‘limotlari aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar; Zigmund Freyd, psixoanaliz, ongsiz ong, Id, Ego, Superego, Himoya mexanizmlari, psixoseksual rivojlanish, Edip kompleksi, Shaxsiyat tuzilishi, Freyd nazariyasi, Tush tahlili

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические взгляды Фрейда и представителей фрейдистского движения, их основные концепции, вклад, противоречия и учения, оставившие свой след в области психологии.

Ключевые слова: Зигмунд Фрейд, психоанализ, бессознательное, Ид, Эго, Суперэго, защитные механизмы, психосексуальное развитие, комплекс Эдипов, структура личности, Фрейдистская теория, анализ сновидений.

Abstract. This article examines the psychological views of Freud and representatives of the Freudian movement, their main concepts, contributions, contradictions and teachings that have left their mark in the field of psychology.

Key words: Sigmund Freud, psychoanalysis, unconscious, Id, Ego, Superego, defense mechanisms, psychosexual development, Oedipus complex, personality structure, Freudian theory, dream analysis.

KIRISH. Ilmiy psixologiya o‘z tadqiqot ishlarini tajribadan, psixik hayot faktlarini aniqlash, tasvir etish va tahlil qilishdan boshlash, aniqlangan va tahlil qilingan faktlar asosida, psixik hayot qonuniyatlarini ochib, tegishli nazariy va amaliy xulosalar chiqarish psixologiya fanining rivojlanishiga sabab bo‘lgan. Ayniqsa fan doirasida tamoyillarni ishlab chiqilishi Amerika va boshqa chet el psixologiyasi yo‘nalishlari namoyondalari tomonidan ilgari surilgan. Natijada XX asr boshlarida bixeviorizm, freydizm yo‘nalishlari vujudga kelgan.

Freydizm yo‘nalishiga [avstriyalik](#) psixiatr Z.Freyd asos solgan. Uning fikricha, odam mohiyatiga ko‘ra hayvonga o‘xshaydi. Odamning xulq-atvori va harakatlari ikki tamoyilga:

- rohatlanish
- reallik tamoyiliga bo‘ysundirilgan bo‘ladi. Bu oqim inson ongiga ishonmaydi. Z.

Freyd o‘zining psixologik nazariyasini odam haqidagi, jamiyat va madaniyat haqidagi umumiy ta’limotga aylantirib, g‘arb mamlakatlarida katta e’tibor qozondi.³³

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Zigmund Freyd ta’limotining tarafdorlari ham, tanqidchilari ham ko‘p bo‘lgan. Uning eng yaqin safdoshlari va shogirdlari bo‘lmish Alfred Adler va Karl Gustav Yung uning ta’limotini avvaliga qo‘llab-quvvatlashdi, keyinchalik undan qisman voz kechishdi. A. Adler individual psixologiya, K.G. Yung esa analitik psixologiya ta’limotini yaratishdi. Bu olimlar Z. Freydni tanqid qilishsa-da, aslida ular tanlagan yo‘nalish psixoanalizning davomi edi.

Z. Freyd nazariyasini talqin va tanqid qiluvchilar safi yana kengayib bordi. XX asrning 30-yillari oxirida neofreydizm shakllana boshladi. Bu yo‘nalishning eng ko‘zga ko‘ringan tarafdorlari nemis olimi Erix Fromm (1900–1980) va amerikalik olima ayol Karen Xorni (1885–1952) edi. Ular psixoanalizga sotsiologik yo‘nalishdagi ta’limotlarni kiritishdi. Bu ta’limotlar ham psixoanalizni panseksualizmdan yiroqlashtirdi. E. Fromm va K. Xorni instinktiv jarayonlarni inkor qilmagan holda insonning yashash faoliyatida odamlar orasidagi munosabatlarni ustun qo‘yishdi.

Erix Fromm shaxs rivojlanishida tug‘ma omillar ahamiyatini, ya’ni bolaning seksual rivojlanishi, Edip kompleksi va jinsiy munosabatlarning ahamiyatini bo‘rttirib ko‘rsatmaslikni aytadi. U har bir odamdagi ruhiy kechinmalarni ijtimoiy muhitga sho‘ng‘ib ketganlik, deb bildi. Demak, seksual instinktlar shaxsni shakllantirmas ekan, balki shaxsning o‘zi ularni belgilab beradi. Karen Xorni ta’limotida ham ijtimoiy omillar ahamiyati yuqori ekanligini ko‘rish mumkin. Jamiyatga nisbatan munosabatiga qarab 3 toifa odam shakllanishini ko‘rsatib o‘tdi:

- 1) odamlarga intiluvchilar, ya’ni mehribonlik izlovchilar;
- 2) odamlardan yiroqlashuvchilar, ya’ni yolg‘izlikka intiluvchilar;
- 3) odamlarga qarshi turuvchilar, ya’ni hukmronlikka intiluvchilar. Ushbu

xususiyatlarning qay biri ustun kelishiga qarab 3 xil nevrotik shaxs shakllanadi:

- 1) itoatkor, qanday bo‘lmasin, boshqalarning muhabbati va e’tiborini qozonishni istovchi;

- 2) jamiyatni yoqtirmay undan yiroqlashishga intiluvchi;

- 3) davlatparast va odamlar ustidan hukmronlikka intiluvchi. K. Xorni fikricha, bu reaksiyalarning barchasi insonni qoniqtirmaydi, xavotir hech qachon yo‘qolmaydi, aksincha, borgan sari kuchayib, yangi va yangi kelishmovchiliklarni yuzaga keltiraveradi. Bu esa baribir odamda nevroz rivojlanishiga mezon yaratadi. Shunday qilib, K. Xorning nevroz

³³ S.K.Mangal: “General Psychology” 2013y.20-28p

haqidagi ta’limotini quyidagicha sharhlash mumkin: nevroz kurtaklari bola tug‘ilgandan so‘nggi xavotirdan boshlanadi va adovatli dunyo bilan kurashib hayot kechiradi. Buning natijasida yuqorida qayd qilingan uchta himoya strategiyasi ishlab chiqiladi. Demak, Freyd yaratgan psixoanaliz nazariyasi va undan keyingi ta’limotlar nevroz rivojlanishi sabablarini juda yaxshi ko‘rsatib bergan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Freydizm yo‘nalishi psixologiya tushunchasiga mutlaqo yangi quyidagi nazariyalarni:

- strukturalizm

- funksionalizm

- bixeviorizm yoki geshtal-psixologiya yo‘nalishlarining odam ruhiyati tushunchalariga qarama-qarshi fikrlarni olib kirdi. Bu qarashlar o‘z mazmun-mohiyatiga ega bo‘lib, quyidagilarni aks ettiradi:

1. Behushlik dunyosi Freyd to‘kidlardiki hayotda psixologik jarayonlar ong bilan, ya’ni inson hushida bo‘lgan vaqtdan ko‘ra ancha ko‘proq. Inson hushi psixologik hayotining atigi o‘ndan bir qismini tashkil etadi. Aslida bundanda kuchliroq psixologik jarayon mavjud. Bu keng tushuncha insonning psixologik hayotida yashirin va erishib bo‘lmaydi. U barcha yashirin hohish va istaklarni tuyg‘ularni, motiv va tajavuzkorlik kabi xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Inson psixologik hayotining eng katta qismini mana shu yashirin psixologik jarayon olib boradi. Ruhiyat bilan bog‘lik bo‘lgan barcha muammolar yechimining kaliti ongsiz ravishda ongli ravishga o‘tish darajasini ta‘minlab berishdir.

2. Psixoanalitik metod: Freyd katta yoshdagi odamlarning ruhiyatidagi muammolar ularning yoshligidagi yoddan chiqqan kechinmalar sabab bo‘lishini ta‘kidlab o‘tgan. U ruhiyat bilan bog‘lik muammolarni yechish uchun yangi g‘ayri tabiiy psixoanalitik metodni yaratdi. Bu metod o‘z ichiga behushlik holatida analiz jarayonini oladi. Mana shu maqsadda Freyd quyidagi metodlarni sanab o‘tgan.

A) Erkin uyishma. Bu metodda ular individni yotqizishib, uning miyasiga ya’ni hayoliga nima kelsa shuni aytib berishi kerak bo‘ladi.

B) Tush tahlili: Freydning fikricha orzu bu inson tetik vaqtidagi uning hohish istaklarini yashirin ko‘rinishi. Bu istak va kechinmalar inson tushida aks etadi. Tushlarning taxlili inson ichidagi barcha haqiqiy tuyg‘ularni chiqarib berishi mumkin.

C) Har kungi psixopatologiya tahlili yashirin xohish-istaklar yoki kechinmalar behush vaziyatdagi ko‘rinishini kundan-kunga psixopatologik nuqtai nazaridan inson, hatti harakatlar orqali bilib olish mumkin. Masalan gapirish ohangidan, harakatlaridan.

3. Psixikaning tuzilishi bo‘yicha Freyd quyidagi uch xil tushunchani yaratadi:

- identifikator

- ego

- super ego.

TAHLIL VA NATIJALAR

Psixoanaliz nazariyasiga ko‘ra, 3 xil psixik instansiyalar hukm surishi mumkin:

- «Id» — bu instinktlar. U ongdan xolis. Z. Freydning fikricha, evolyutsiyaning dastlabki bosqichida o‘zini himoya qilish va ovqat izlash instinkti odamning xulq-atvorini belgilab bergan. Shu bilan parallel holda yoki keyinroq ularga seksual instinkt qo‘shilgan. Bu instinktlarni Freyd «Id» deb atagan. «Id» ongda aks etmaydi. U ong ostida joylashgan. «Id» qoniqish printsiplariga asoslanib faoliyat ko‘rsatadi. Bu erda jinsiy qoniqish alohida o‘rin tutadi. Dastlab Freyd barcha instinktlar ichida seksual instinktga katta urg‘u beradi va odamning xatti-harakatlarini seksual qoniqmaslik bilan bog‘laydi. Uning fikricha, aynan ushbu instinkt odamning xulq-atvorini tug‘ilganidan buyon boshqarib keladi. Z. Freyd qondirilmagan his-tuyg‘u yoki jinsiy maylning ruhiy quvvati ong ostida to‘planib boradi va o‘z ifodasini topishga urinadi, deb fikr yuritadi. Shuning uchun ham uni panseksualizmga ayblashadi. «Id» doimo «Men» va «Super-men» bilan murosasiz jang olib boradi, chunki ular «Id»ni tinimsiz nazorat qilishga intiladi. «Id» kuchli energiyaga ega bo‘lsa-da, «Men» uni ong ostidan suzib chiqishiga yo‘l qo‘ymaydi. Shuning uchun «Id» tajovuzkordir.

- «Ego» — bu Men. «Men» o‘zgarib, rivojlanib boradi. Odam boshqa jonzoatlardan aql-zakovat, ya’ni ongning borligi bilan farq qiladi. Demak, ong – bu «Men» demakdir. Odam faoliyati ongli jarayon bo‘lib u o‘z xatti-harakatlarida asosan ongga tayanadi. Psixoanalitiklar odamning ruhini tirik hujayraga o‘xshatishadi, «Men» esa hujayraning tashqi pardasidir-deb ta’riflashadi.

- "O‘ta-Men" (Super-Ego) — ijtimoiy taqiqdar, qonun tusiga kirgan majburiy tartib-qoidalar. Bu odamni o‘rab turgan muhit, jamiyat qonunlari, axloq printsiplari va din talablari. U odamning xulq-atvorini «tepadan» nazorat qilib turadi. Demak, barcha «Men»lar yig‘indisi.

Freydning fikricha, "Men" reallik tamoyiliga asoslangan holda inson psixikasida harakatlanuvchi qarama-qarshi kuchlarni muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi. Inson o‘zining qadimgi ajdodlaridan irsiy yo‘l bilan o‘tgan instinktiv mayllarning namoyon bo‘lishi tufayli faoldir. Instinktiv mayllar dastavval jinsiy instinkt va o‘zini himoya qilishga intilish instinkti tarzida yuzaga keladi. Lekin jamiyat shaxsni ko‘p jihatdan cheklab qo‘yadi, uning instinktlari va mayllari "senzura"dan o‘tkaziladi. Buning natijasida o‘zining aksariyat instinktlari va mayllarini to‘xtatish, taqiqlashga majbur bo‘ladi. Instinktiv mayllar uning shaxsiyatiga tegadigan ruhiy holat sifatida ongli hayotidan siqib chiqariladi, lekin yo‘qolib ketmaydi, faqat ongsizlik sohasiga o‘tkazib yuboriladi, xolos.

Freyd tomonidan yaratilgan tushunchalar inson psixikasini tuzilishi, uning shaxsiyatini, ruhiyatini tushintirib beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ko‘pincha psixoanalizning otasi deb hisoblangan Zigmund Freyd psixologiya sohasiga chuqur va doimiy ta’sir ko‘rsatdi. Uning yangi nazariyalari va kontseptsiyalari nafaqat klinik psixologiya sohasiga, balki inson xatti-harakati va madaniyatining turli jihatlariga ham ta’sir ko‘rsatdi.

Zigmund Freyd [avstriyalik nevrolog](#) va [ruhshunos](#) bo‘lib, [psixoanalizlga](#) asos solgan. Freyd odam tabiati zamirida [jinsiy ehtiyoj](#) yotadi, degan fikrni o‘rtaga tashlagan. U freydizm asoschisi. 1902-yildan Vena universiteti professor, 1938-yildan Angliyada. Freudning dastlabki tadqiqotlari bosh miya fiziologiyasi va anatomiyasiga bag‘ishlangan. 19-asrning 80-yillarida nevrozlar muammosiga, 90-yillarning o‘rtasidan boshlab esa ruhiy taxlil (psixoanaliz) asosida nevrozlarni davolash usuliga e‘tiborini qaratdi. Individning psixoseksual rivojlanishi nazariyasini takomillashtirdi, fe‘l-atvorning shakllanishi va uning patologiyasida bolalik davri kechinmalarini asosiy o‘ringa qo‘ydi.

Psixoanaliz qoidalarini mifologiya, folklor, badiiy ijod, din kabi insoniyat madaniyatining turli sohalariga joriy qildi, lekin Freudning ba‘zi fikrlarini neofreydizm inkor etadi.

Zigmund Freyd o‘z izlanishlarini 1900 yildan to 1939 yilga qadar yaratgan quyidagi asosiy asarlarida aks ettirgan:

- "Tushlar ta‘biri"
- "Kundalik hayot psixopatologiyasi"
- "Psixoanalizga kirish bo‘yicha ma‘ruzalar"
- "Totem va tabu"
- "Men va U"
- "Musosul va tavihid"

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shohruh Shodiboyev. ZIGMUND FREYD HAYOTI VA UNING NAZARIYASI TUG‘ILISHI [Tom 3 № 0003 \(2024\): Nordic Studies in Academic Research](#)
2. G.A. Muqumova. UMUMIY PSIXOLOGIYA. O‘quv qo‘llanma. Buxoro-2023
3. Umarova Muqaddasxon. ZIGMUND FREYDNING PSIXOLOGIK QARASHLARI: KENG QAMROVLI TADQIQOT. Ta‘lim va innovatsion tadqiqotlar ISSN 2181-1709 (P); 2181-1717 (E) (2023 йил № 12)
4. Feruza Aminovna Turakulova. Free Time of Students in Qualification Practicecontent Organization Technology. Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress (JARSP) Volume: 02 Issue: 10 | 2023 ISSN: 2751-7551 <http://innosci.org/>
5. X.Alimov “Psixologiya tarixi: Maktablar, yo‘nalishlar, yondashuvlar” monografiya, Toshkent-2020
6. ©Z. Ibodullayev. Tibbiyot psixologiyasi. Darslik., 3-nashr., T.; 2019., 494b.
7. Bakalar, N. (2011, October 11). First mention: Sigmund Freud, 1909. New York Times.
8. Krüll, M. (1986). Freud and his father. New York: Norton.

9. Freud, S. (1954). The origins of psychoanalysis: Letters to Wilhelm Fliess, drafts and notes: 1887–1902. M. Bonaparte, A. Freud, & E. Kris (Eds.). New York: Basic Books

DIQQAT YETISHMASLIGI VA GIPERAKTIVLIK BUZILISHINI FARMAKOLOGIK DAFIZIOTERAPEVTIK DAVOLASH USULLARI

Xasanova Mashxura Maxammadsidiqovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi.

E-mail: xasanovam120m@gmail.com

Annotatsiya. Diqqat yetishmovchiligi giperaktivlik buzilishi (DYeGS) - bu e'tiborsizlik, giperaktivlik va impulsivlik bilan tavsiflangan neyro-rivojlanish buzilishi. Ushbu qo'lyozma DYeGSning hozirgi tushunchasini ko'rib chiqadi va natijalarni yaxshilash va jamiyatga ta'sirni kamaytirish uchun davolash yondashuvlarini, shu jumladan rivojlanayotgan texnologiyalarni baholaydi. Adabiyotlarni keng qamrovli ko'rib chiqish o'tkazildi, asosiy e'tibor stimulyatorga asoslangan terapiya, ogohlantiruvchi bo'lmagan alternativalar va yangi terapevtik asboblarga qaratildi. Klinik samaradorlik, xavfsizlik profillari va texnologiyaga asoslangan aralashuvlardagi yutuqlar tahlil qilindi. Metilfenidat va amfetaminlar kabi ogohlantiruvchi dorilar DYeGSni davolashda asosiy vosita bo'lib qolmoqda, ammo suiiste'mol qilish va qaramlik xavfini tug'diradi.

Farmakoterapiya, xulq-atvor terapiyasi va yangi texnologiyaga asoslangan aralashuvlarni birlashtirgan multidisipliner yondashuv bemorning natijalarini yaxshilash va DYeGSning ijtimoiy ta'sirini bartaraf etishni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: Rag'batlantiruvchi dorilar, rag'batlantiruvchi bo'lmagan dorilar, innovatsion terapiya usullari, neyro-rivojlanish buzilishi, klinik samaradorlik, psixiatrik kasalliklar, diagnostika mezonlar.

Аннотация. Синдром дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ) — это нейроразвивающее расстройство, характеризующееся невнимательностью, гиперактивностью и импульсивностью. В данной статье рассматривается современное понимание СДВГ и оцениваются подходы к лечению, включая новые технологии, для улучшения результатов и снижения воздействия на общество. Был проведен всесторонний обзор литературы с акцентом на терапии на основе стимуляторов, нестимулирующие альтернативы и новые терапевтические устройства. Были проанализированы клиническая эффективность, профили безопасности и достижения в области технологических вмешательств. Стимулирующие препараты, такие как метилфенидат и амфетамины, остаются основным методом лечения СДВГ, но несут риск злоупотребления и зависимости.

Многопрофильный подход, сочетающий фармакотерапию, поведенческую терапию и новые технологические вмешательства, обещает улучшить результаты лечения пациентов и уменьшить социальные последствия СДВГ.

Ключевые слова: Стимулирующие препараты, нестимулирующие препараты, инновационные методы лечения, нейроразвивающие расстройства, клиническая эффективность, психические расстройства, диагностические критерии.

Annotation. Attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) is a neurodevelopmental disorder characterized by inattention, hyperactivity, and impulsivity. This manuscript reviews the current understanding of ADHD and evaluates treatment approaches, including emerging technologies, to improve outcomes and reduce the impact on society. A comprehensive literature review was conducted, with a focus on stimulant-based therapies, non-stimulant alternatives, and novel therapeutic devices. Clinical efficacy, safety profiles, and advances in technology-based interventions were analyzed. Stimulant medications such as methylphenidate and amphetamines remain the mainstay of treatment for ADHD, but carry a risk of abuse and dependence.

A multidisciplinary approach that combines pharmacotherapy, behavioral therapy, and new technology-based interventions holds promise for improving patient outcomes and addressing the social impact of ADHD.

Keywords: Stimulant medications, non-stimulant medications, , innovative therapies, neurodevelopmental disorders, clinical efficacy, psychiatric disorders, diagnostic criteria.

KIRISH. Diqqat etishmasligi/giperaktivlik buzilishi (DEHB) 6 oydan ortiq davom etadigan va uy va maktab kabi turli sharoitlarda namoyon bo'ladigan aniq va rivojlanishga mos kelmaydigan e'tiborsizlik va giperaktivlik/impulsivlik darajasi bilan tavsiflangan neyrorivojlanish buzilishi sifatida tasniflanadi (Faraone va Radonjić [2023](#)). DYeGS eng keng tarqalgan psixiatrik kasalliklardan biri bo'lib, global tarqalish darajasi 5,9 dan 12,4% gacha (Al-Wardat va boshq. [2024](#)). Bolalar va o'smirlarda DEHBning umumiy tarqalishi 7,6% ni tashkil qiladi, pastki tiplar uchun turli ko'rsatkichlar: diqqat kichik turi uchun 33,2%, giperaktiv-impulsiv kichik tip uchun 30,3% va birlashtirilgan kichik tip uchun 31,4% (Salari va boshq. [2023](#)). Arab dunyosida tizimli tekshiruv Saudiyaliklar orasida DYeGS ning tarqalishini 12,4% (Aljadani va boshq. [2023](#)) deb baholadi. Bundan tashqari, oldingi tadqiqotlarda DYeGS ning arab ko'rfazi mamlakatlarida, arab mamlakatlarida va Afrikada tarqalishi 5,9 va 10,5% orasida o'zgarib turadi (Almojarthe [2023](#); Ayano et al. [2020](#)).

Erta boshlangan DYeGS, odatda, 12 yoshdan oldin tashxislanadi, erta bolalik davridan boshlanadi va ko'pincha 3 yoshdan 6 yoshgacha paydo bo'ladigan alomatlar bilan boshlanadi va diqqatsizlik, giperaktivlik va impulsivlikning asosiy sohalarida, jumladan tartibsizlik, vazifalarni bajarishda qiyinchilik, unutulchanlik va shaxsiy narsalarni tez-tez yo'qotish bilan tavsiflanadi (20 va boshqalar). Diagnostika mezonlariga javob berish uchun semptomlar kamida 6 oy davom etishi, bir nechta sharoitlarda paydo bo'lishi va kundalik faoliyatni

sezilarli darajada buzishi kerak (Feldman & Reiff [2014](#)). DYEGS ning ta'siri keng qamrovli bo'lib, ta'lim, bandlik, ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va umumiy hayot sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi (Agarwal et al.[2012](#)). DYEGS bo'lgan shaxslar xavfli xatti-harakatlar bilan shug'ullanish, ishni yo'qotish va akademik yutuqlar bilan kurashish xavfi ortishi mumkin (French et al. [2023](#)).

DYEGS ning asosiy patologiyasi asosan frontal lob faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ijro etuvchi funktsiyalarning disregulyatsiyasini o'z ichiga oladi (Petrovic and Castellanos[2016](#)). Natijada, DYEGS bo'lganlar ko'pincha e'tibor, qaror qabul qilish va hissiy tartibga solish bilan kurashadilar (Humphreys et al. [2016](#)). Bu qiyinchiliklar umidsizlikka, impulsivlikka va ijtimoiy o'zaro munosabatlardagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin, ba'zan esa stigmatizatsiya qiluvchi "muammo" yorlig'iga olib keladi (Harborne [2001](#)).

Qiyinchiliklarga qaramasdan, farmakoterapiya va xulq-atvorli aralashuvlarni o'z ichiga olgan dalillarga asoslangan davolash usullari mavjud (Caye et al. [2019](#)). Erta tashxis qo'yish va keng qamrovli davolash strategiyalari simptomlarni boshqarish va uzoq muddatli oqibatlarini yumshatishda muhim ahamiyatga ega va shu bilan DYEGS bo'lgan shaxslar uchun natijalarni yaxshilaydi (Katzman va boshq. [2017](#)).

Diagnostika DYEGS - bu maxsus laboratoriya yoki tasvirlash testlari yordamisiz klinik baholash orqali tashxis qo'yiladigan holat (Brunkhorst-Kanaan va boshq. [2020](#)). Neyropsikologik baho lashlar, ba'zi maqsadlar uchun qimmatli bo'lsa-da, odatda DEHBni aniq tashxislash uchun etarlicha sezgir emas (Pettersson va boshq. [2018](#)). Shuning uchun tashxis asosan bemorning tarixiga tayanadi (Hechtman [2000](#)).

Bemorni DYEGS uchun baholash uchun klinisyenlar odatda turli reyting shkalalaridan foydalanadilar va ota-onalar va o'qituvchilar kabi bir nechta manbalardan ma'lumot to'plashadi (Dobrea va boshq. [2021](#)). Klinisyenlar uchun simptomlarni hisobga olishi mumkin bo'lgan boshqa kasalliklar mavjudligini ham ko'rib chiqish juda muhim, bu simptomlar psixotik yoki manik epizod kabi boshqa holatga bog'liq bo'lsa, DYEGS tashxisi qo'yilmasligini ta'minlaydi (Primich & Iennaco [2012](#)).

DYEGS FDA tomonidan tasdiqlangan qurilmalar

Qurilma nomi	Turi	Tasdiqlash sanasi	Tavsif
Monarch eTNS tizimi	Invaziv bo'lmagan elektron qurilma	2019	DEHB uchun FDA tomonidan tasdiqlangan birinchi qurilmaga asoslangan Monarch eTNS tizimi, oldingi singulat va frontal girus kabi ijro etuvchi funktsiyalarga bog'liq bo'lgan miya hududlarida faollikni oshirish uchun trigeminal asabda past darajadagi elektr stimulyatsiyasidan foydalanadi, ammo aniq mexanizm aniq emas; 7–12 yoshli bolalar uchun monoterapiya sifatida vasiy nazorati ostida

Qurilma nomi	Turi	Tasdiqlash sanasi	Tavsif
			tasdiqlangan (Rubia va boshq. 2024)
EndeavorRx	O'yinga asoslangan raqamli terapevtik	2020 yil iyun	EndeavorRx DYeGS uchun FDA tomonidan tasdiqlangan birinchi raqamli o'yinga asoslangan raqamli terapevtik vosita bo'lib, 8-12 yoshdagi bolalarga diqqat, tormozlovchi nazorat va ish xotirasi bilan bog'langan miya hududlarini rag'batlantirish uchun interfaol grafiklar va mukofotlar bilan mo'ljallangan, tadqiqotlar o'lchanadigan kognitiv yutuqlarga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi (Oh va boshq. 2024)

DYeGS prognozi semptomlar paydo bo'lish yoshiga qarab o'zgaradi, alomatlar ko'pincha o'smirlik davrida saqlanib qoladi va hayotning ijtimoiy va akademik jihatlariga ta'sir qiladi; DYeGS bilan og'rigan o'smirlarning 40% atrofida semptomlar davom etmoqda va 25% komorbid antisosyal kasalliklar rivojlanishi mumkin (Caye va boshq. [2016](#)).

Vaqt o'tishi bilan, DYeGS belgilari odamlar balog'at yoshiga o'tishi bilan taxminan 50% ga kamayadi, bemorlarning yarmi DYeGS dan samarali tarzda "o'sib boradi", ayniqsa davolanish bilan, yana 25%, ehtimol, frontal lob rivojlanishini rag'batlantiruvchi stimulyatorlar va kattalarning kasbiy ta'limga ega bo'lishlari tufayli, doimiy terapiyani talab qilmaydi. va boshqalar [2017](#)).

DYeGS ni davolash, moddadan foydalanish xavfini kamaytirish bilan birga, qarama-qarshilik va xulq-atvor buzilishining yaxshilangan belgilari bilan bog'liq bo'lsa, davolanmagan DYeGS doimiy disfunktsiya, avtohalokat xavfining oshishi va moddalarni ko'proq iste'mol qilish kabi uzoq muddatli muammolarga olib kelishi mumkin, bu esa ushbu hayot xavfini kamaytirish va DYeGS sifatini yaxshilash uchun samarali davolash muhimligini ta'kidlaydi .).

XULOSA

DYeGS murakkab va ko'p qirrali holat bo'lib qolmoqda, bu yosh guruhlari bo'ylab aholining muhim qismiga ta'sir qiladi, bu ham individual farovonlik, ham kengroq ijtimoiy natijalar uchun ta'sir qiladi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, DYeGS hayotning turli sohalarida namoyon bo'ladigan jiddiy e'tiborsizlik, giperaktivlik va impulsivlikka olib keladigan neyrorivojlanish buzilishlari bilan tavsiflanadi. Ushbu buzilish diagnostika va davolashga keng qamrovli yondashuvni talab qiladi, bu uning turli ko'rinishlarini aks ettiradi va kundalik faoliyatga sezilarli ta'sir qiladi.

Rivojlanayotgan terapevtik maqsadlar, shu jumladan neyrosterooidlar va kannabinoidlar DYeGS ni davolash uchun muqobil yo'llarning o'sib borayotganini ko'rsatadi. Ushbu yangi

yondashuvlar va'da bersa-da, ularning xavfsizligi, samaradorligi va uzoq muddatli ta'sirini aniqlash uchun qo'shimcha tekshirishni talab qiladi. Bundan tashqari, atomoksetin kabi mavjud davolash usullarining potentsial kasallikni o'zgartiruvchi ta'siri farmakoterapiya miya funktsiyasida doimiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi, bu esa DYеGS da natijalarni yaxshilash uchun yangi yo'llarni taqdim etadi.

DYеGS davolashning kelajagi farmakoterapiya, xulq-atvor aralashuvi va innovatsion texnologiyalarni birlashtirgan multidisipliner yondashuvda yotadi. Klinitsyenlar, tadqiqotchilar, bemorlar va oilalar o'rtasidagi hamkorlik yanada samarali, individuallashtirilgan va barqaror davolash strategiyalarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Doimiy tadqiqot va innovatsiyalar bilan biz DYеGS bilan og'rigan odamlarning hayot sifatini yaxshilashga va ushbu qiyin kasallikning kengroq ijtimoiy ta'sirini kamaytirishga intilamiz.

Iqtiboslar/Сноски/References

1. Белоусова Е. Д., Никанорова М. Ю. Синдром дефицита внимания и гиперактивности // Российский вестник перинатологии и педиатрии. – 2000. – № 3. – С. 39–42.
2. Брызгунов И. П., Касатикова Е. В. Дефицит внимания у детей. – М. : Медпрактика, 2002. – 128 с.
3. Брызгунов И. П. Современные представления о «лёгкой дисфункции мозга» у детей (вопросы клиники, этиологии, патогенеза и лечения) // Медицинский реферативный журнал. – 1980. – № 4. – С. 43–50.
4. Григорьева Н. В., Горбачевская Н. Л., Заваденко Н. Н., Сорокин А. Б. Предикторы эффективности ноотропной терапии синдрома дефицита внимания и гиперактивности у детей // Сибирский вестник психиатрии и наркологии. – 2003. – № 1. – С. 114–116.
5. Barry R. J., Clarke A. R., McCarthy R., Selikowitz M. Age and gender effects in EEG coherence: III. Girls with attention-deficit/hyperactivity disorder // Clinical Neurophysiology. – 2006. – Vol. 117, № 2. – P. 243–251 (Возрастные и гендерные особенности ЭЭГ при СДВГ).
6. Blackman J. A. Attention deficit hyperactivity disorder in preschoolers: does it exist and should we treat it? // Pediatric Clinics of North America. – 1999. – Vol. 46, № 5. – P. 101–125 (СДВГ у детей дошкольного возраста).
7. Boutros N., Fraenkel L., Feingold A. A four-step approach for developing diagnostic tests in psychiatry: EEG in ADHD as a test case // Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences. – 2005. – Vol. 17, № 4. – P. 455–464 (ЭЭГ как диагностический метод при СДВГ).

8. Roziqova M. Millatlararo oilalarda voyaga yetayotgan bolalarning ijtimoiylashuvi va etnik identifikatsiya jarayonining psixologik xususiyatlari // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2025. – № 3 (11).

9. Makhammadsidiqovna K. M. Attention deficit and hyperactivity disorder (ADHD): parental approach, the practical importance of the 30% rule, and rehabilitation technologies // Advances in Science and Education. – 2025. – Vol. 1, № 7. – P. 25–26 (СДВГ: родительский подход и реабилитационные технологии).

10. Qambaraliyeva D. A. q., Xasanova M. M. Inklyuziv ta’limda bolalarni rivojlantirish omillari // International Scientific Journal “Science Shine”. – 2024. – Issue 29. – Vol. 2. – P. 129–134.

11. Xasanova M., Shodmanov Q. B. Bolalarda diqqat etishmasligi va giperaktivlik buzilishini keltirib chiqaruvchi sabablar, namoyon bo‘lishi va xulq-atvor xususiyatlari // Научный фокус. – 2024. – № 10 (100). – Ч. 1.

12. Attention deficit hyperactivity disorder and neurodevelopmental disorders [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rdcu.be/eT2TM> (дата обращения: 15.12.2025).

SHAXSNING PSIXOLOGIK FAROVONLIGI VA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINING NAZARIY ASOSLARI

Xudayberdiyeva Nilufar Xasan qizi

“Jahon school” MCHJ psixolog

nilufar-muradova@mail.ru

Annotatsiya. Farovonlik va ijobiy faoliyatga intilish jamiyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo'lib, uni egallash va saqlash muammosi psixologik tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Bugungi kundagi turli iqtisodiy bosimlar, axborot oqimi, ishdagi yuqori bosim va boshqa bir qator omillar psixologik salomatlikka salbiy ta'sirini o'tqazib kelmoqda. Yuqori psixologik farovonlik darajasi insonga stressni yengish, hissiy muvozanatni barqaror saqlash, faol va samarali faoliyat olib borishiga, jismoniy salomatligi hamda hayot sifatini yaxshilanishiga sabab bo'ladi. Ana shu nuqtai nazardan yondashadigan bo'lsak, shaxsning psixologik farovonligi va ijtimoiy psixologik xususiyatlarini o'rganish ham bu mavzuning dolzarbligidan dalolatdir.

Kalit so'zlar: psixologik farovonlik, boshqalar bilan ijobiy munosabatlar, o'zini o'zi qabul qilish, avtonomiya, kompetentsiya, ijtimoiy farovonlik, ijobiy munosabatlar.

Аннотация. Стремление к благополучию и позитивной активности является одной из основных движущих сил общества, а проблема его достижения и поддержания занимает важное место в психологических исследованиях. Современные экономические трудности, поток информации, высокая рабочая нагрузка и ряд других факторов негативно влияют на психологическое здоровье. Высокий уровень психологического благополучия позволяет человеку преодолевать стресс, поддерживать устойчивое эмоциональное равновесие, заниматься активной и продуктивной деятельностью, улучшать физическое здоровье и качество жизни. С этой точки зрения изучение психологического благополучия и социально-психологических особенностей личности также свидетельствует об актуальности данной темы.

Ключевые слова: психологическое благополучие, позитивные отношения с другими, самопринятие, автономность, компетентность, социальное благополучие,

Abstract: The pursuit of well-being and positive activity is one of the main driving forces of society, and the problem of its acquisition and maintenance occupies an important place in psychological research. Today's various economic pressures, information flow, high work pressure and a number of other factors have a negative impact on psychological health.

A high level of psychological well-being allows a person to overcome stress, maintain stable emotional balance, engage in active and productive activities, and improve physical health and quality of life. From this perspective, the study of psychological well-being and socio-psychological characteristics of an individual is also an indication of the relevance of this topic.

Keywords: psychological well-being, positive relationships with others, self-acceptance, autonomy, competence, social well-being, positive relationships.

Kirish. "Psixologik farovonlik" tushunchasi insonning ichki dunyosining farovonlik tajribasini belgilovchi holati va xususiyatlarini, shuningdek, vaziyatli farovonlikni keltirib chiqaradigan va ko'rsatadigan xatti-harakatlarini tavsiflaydi. Bu ichki dunyoqarash, uslub va turmush tarzi bilan qanday shaxsiy xususiyatlar bog'liq? Bu savolga javob murakkabroq, chunki turli tadqiqotchilar, hatto o'xshash shaxsiy xususiyatlarni tavsiflashda ham, ko'pincha turli tushunchalar va turli lug'atlardan foydalanadilar.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. K.Riff psixologik farovonlikning asosiy komponentlari sifatida quyidagilarni aniqladi: boshqalar bilan ijobiy munosabatlar, o'zini o'zi qabul qilish (o'zini va hayotini ijobiy baholash), avtonomiya (o'z e'tiqodiga amal qilish qobiliyati), kompetentsiya (atrof-muhitni nazorat qilish, o'z hayotini samarali boshqarish qobiliyati), hayot yo'nalishi va mazmunini beruvchi maqsadlarning mavjudligi, doimiy rivojlanish va o'zini o'zi anglash hissi sifatida shaxsiy o'sish. Taxminan xuddi shunday ro'yxatni boshqa tushunchalarda shakllantirish mumkin, chunki psixologik farovonlik o'ziga ishonch, o'zini munosib hurmat qilish, hayotga ijobiy qarash, xayrixohlik, xushmuomalalik va hissiy barqarorlik kabi shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq. "Psixologik farovonlik" tushunchasi ruhiy salomatlik, hayot mazmuni kabi tushunchalar bilan, ma'lum darajada "shaxsiy adekvatlik" tushunchasi bilan, oz darajada esa "ruhiy salomatlik" tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir.

Tadqiqotchilar psixologik farovonlikni qanchalik xilma-xil ta'riflashmasin, eng muhim savol bu qanday o'lchanishidir. P.Fesenkning tadqiqotiga ko'ra, u obyektiv ko'rsatkichlar yoki oqilona baholash bilan emas, balki o'z hayotiga oid his-tuyg'ular va his-tuyg'ularning hissiy ranglanishi bilan bog'lagan. [1] "Haqiqiy psixologik farovonlikning past darajasi salbiy ta'sirning ustunligi (o'z baxtsizligining umumiy hissi, o'z hayotidan noroziligi), yuqori darajasi esa ijobiy ta'sirning ustunligi (o'z hayotidan qoniqish hissi, baxt) bilan belgilanadi. "Psixologik farovonlik" tushunchasi o'z navbatida ikkita atama bilan belgilanadi: "psixologik" va "farovonlik". Farovonlik - bu odamning hayotini boshqalar, yaqinlari va o'zi oldida ijobiy tavsiflovchi barcha narsaga ega bo'lgan holati yoki ob'ektiv holati. Farovonlik - insonning manfaatlarga ega bo'lishi. Inson tomonidan olinadigan imtiyozlar turli xil narsalar va sharoitlarni, eng keng doiradagi imtiyozlarni o'z ichiga olishi mumkin: o'zi va yaqinlarining salomatligi, moddiy farovonligi, boshqa odamlar bilan yaxshi munosabatlar va hatto yashash joyidagi yaxshi ob-havo. Ijtimoiy farovonlik ijtimoiy nafaqalar doirasini

olishni anglatadi va odatda do'stlar va sevimli kishiga ega bo'lish, yaxshi ish, sevimli mashg'ulotlariga ega bo'lish imkoniyati, sog'liq, ta'lim va umumiy hayot darajasi bilan bog'liq bo'lib, u hech bo'lmaganda umumiy darajaga teng.

"Psixologik farovonlik" iborasi nimani anglatadi? "Psixologik" keng tarqalgan tushuncha sifatida uchta asosiy so'z bilan belgilanadi: ichki, noratsional va vaziyat. "Psixologik" deganda insonning ichki dunyosi tushuniladi, lekin u butunlay oqilona bo'lmagan, qat'iy mantiqiy tasvirlab bo'lmaydigan yoki aql va maqsadga muvofiqlik chegarasidan tashqariga chiqadigan ichki dunyodir.

Psixologik farovonlik ruhiy kasalliklarni, ya'ni beqaror, tushkunlik yoki to'g'ridan-to'g'ri yomon kayfiyatni, salbiy holatga tushib qolish qulayligini va undan tiklanish qiyinligini istisno qiladi. Xafagarchilik, qo'rquv, asabiylashish, charchoq, hayotiy stressga dosh berolmaslik bular ruhiy iztirobning xususiyatlari. Past emotsional ohang, dushmanlik, hayotga qiziqish yo'qligi, psixosomatika va nosog'lom psixologik himoya turi ruhiy salomatlik zaiflashuvining belgilaridir. [2]P.Fesenko shunday deb yozadi: "Shaxs psixologiyasidagi mavjud tadqiqotlar bu savolga aniq javob bermaydi", ammo o'z tadqiqotlariga asoslanib, muallif hayotning ma'nosi va shaxsning psixologik farovonligi bir-biri bilan bevosita va sezilarli darajada bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning ma'lumotlariga ko'ra, "psixologik farovonlikning barcha tarkibiy qismlari to'g'ridan-to'g'ri hayotdagi mazmunlilik darajasi va hayotdagi yo'nalishlar bilan bog'liq". P.Fesenko shunday deb yozadi: «Ruhiy salomatlik va hayot sifati tushunchalaridan farqli o'laroq, psixologik farovonlik har qanday ruhiy yoki jismoniy kasalliklarning mavjudligi yoki yo'qligi bilan bevosita bog'liq emas». Psixologik farovonlik konsepsiyasi ijobiy ruhiy salomatlik konsepsiyasidan farq qiladi, chunki u nafaqat o'zini-o'zi anglash aspektiga, balki shaxs tomonidan qanday qabul qilinishiga ham qiziqadi, insonning o'zidan va uning atrofidan qoniqish tajribasiga e'tibor beradi.

Olimlar nafaqat psixologik farovonlik nima ekanligini va u qanday namoyon bo'lishini, balki u nimaga bog'liqligini ham aniqlashga qaratilgan ko'plab tadqiqotlar mavjud sub'ektiv farovonlik, hayotdan qoniqish va baxt hissi kabi boshqa toifalarga qanday munosabatda bo'lishiga e'tibor qaratishgan. [3]Shuni ta'kidlash kerakki, shaxsning psixologik farovonligi kategoriyasi psixologiyaning gumanistik yo'nalishi nazariyalarida (A.Maslou, K.Rojers, V.Frankl) vujudga kelgan va keyinchalik alohida yo'nalish - ekzistensial (J.Bugental, A.Langle, R.Mey) sifatida paydo bo'lgan ijobiy inson faoliyati tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Uning asosi insonning o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi amalga oshirishga doimiy ehtiyoji va qobiliyati to'g'risidagi tezis bo'lib, uni amalga oshirish darajasiga qarab, u o'zining psixologik yaxlitligini va hayotdan qoniqishini his qiladi.

Psixologik farovonlik, bir nechta ta'riflarni umumlashtirish uchun insonning ijobiy faoliyati darajasini tavsiflovchi ko'p komponentli hodisa sifatida qaraladi. Ijobiy his-tuyg'ularning ustunligi, sub'ektiv shaxsiy uyg'unlik hissi, baxt, hayotdan va o'z yutuqlaridan qoniqish hissi bilan simptomatik tarzda belgilanadigan o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishdir.

[4] Bugungi kunga kelib, psixologik farovonlikning tuzilishi haqida ma'lumotlar olingan (L.V. Jukovskaya, L.V. Kulikov, K. Riff) K. Riffning shaxsning psixologik farovonligining umumiy darajasini belgilovchi anketasi moslashtirilgan (L.V. Jukovskaya va E.G. Troshixina), psixologik farovonlik va ayollarning ota-ona munosabatlari (L.V. Jukovskaya), o'z-o'zini namoyon qilish (S.P. Puchkova), hayotning mazmuni (P.P. Fesenko) va ijtimoiy faollik (R.M. Shamionov) o'rtasida sezilarli aloqalar o'rnatildi. Ekstremal hayot faoliyati sharoitida psixologik farovonlikning xususiyatlari (O.S. Shiryayeva), psixologik farovonlik tajribasidagi yosh farqlari (A.V. Voronina), shaxsning psixologik farovonligini aniqlash yondashuvlarini tasniflash bo'yicha nazariy ishlanmalar davom etmoqda (A.E. Sozontov, R.M. Shamionov), psixologik farovonlikni o'rganish va shakllantirish modeli taklif qilindi (O.A. Idobaeva). Biroq, psixologik farovonlik kontseptsiyasini ishlab chiqish asoschilari (N. Bredbern, E. Dinner, K. Riff) tomonidan G'arb tadqiqotlariga asoslanib, individual farovonlikka erishish parametrlarini markazga qo'yadigan zamonaviy pozitiv psixologiya (I. Boniwell, P. Vong, B. Robins, M. Seligman, X. Friedman) va farovonlik psixoterapiyasining so'ngi empirik natijalari shuni ko'rsatadiki, farovonlikning aniqlangan tarkibiy qismlari orasida ushbu komponentlarning shaxsning turli ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bilan, shaxsning ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan aloqasi, (A. Jiovani, K. Ruini, K. Salageym, A. Fava) uning ijtimoiy munosabatlari konteksti bu qadar batafsil ko'rib chiqilmaydi. Psixologik farovonlik tuzilishidagi "ijobiy munosabatlar" haqida gapirganda, K. Riff va uning izdoshlari ijtimoiy aloqa o'rnatish qobiliyatini, yaqin ijtimoiy doiraning mavjudligini nazarda tutadi va shu bilan birga, ular odatda o'zaro ta'sir doirasini, shaxsiyat rivojlanishining ijtimoiy kontekstini hisobga olmaydilar. Shaxs va jamiyat rivojlanishining o'zaro bog'liqligini anglatmaydi. (A. Jiovani, K. Ruini, K. Salageym, A. Fava)

Xulosa. Psixologik farovonlik va uning determinantlarini tahlil qilganda, biz uning shaxsning ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga, insonning boshqa odamlar, dunyo va o'zi bilan munosabatlarini belgilaydigan parametrlarga qanday bog'liqligini tushunishimiz kerak. Shunday qilib, tadqiqot muammosi shundaki, psixologik va sub'ektiv farovonlikning ko'plab nazariy va empirik tadqiqotlari orasida (xorijiy an'analarda) shaxsning ijobiy faoliyatini tavsiflovchi qarama-qarshiliklarni hal qilish yo'llarini topishdir. Uning uyg'un o'zini o'zi anglash darajasi (maishiy tadqiqotlarda), insonning dunyo va boshqa odamlar bilan ko'p sonli munosabatlarining butun majmuasi va barcha xilma-xilligi kontekstida farovonlikni ochib beradigan ma'lumotlar hali ham etarli emas.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Арсеньев А.С. Подросток глазами философа: Философский очерк / А. Арсеньев // Развитие личности. 2013 № 2 с 110–183.
2. Башкатов С.А. Разноуровневые факторы личностного благополучия: автореф. дис. канд. психол. наук / Башкатов С.А. Челябинск, 2013. – 26с.

3. Бескова Т.В. Соотношение характеристик зависти и субъективного благополучия личности / Т.В. Бескова, Р.М. Шамионов // Личность как субъект инноваций: сборник научных трудов. Чебоксары, 2010. с61–71.

4. Жуковская Л.В. Шкала психологического благополучия К. Рифф / Л.В. Жуковская, Е.Г. Трошихина // Психологический журнал 2011/ Т. 32. № 2. С 82–93.

TOURISM PSYCHOLOGY: THEORETICAL EVOLUTION, CONCEPTUAL INTEGRATION, AND EMERGING RESEARCH HORIZONS

Shaxobova Shaxzoda Avazovna

University of World Economy and Diplomacy

Lecturer, Department of International Finance and Investments

Tashkent, Uzbekistan

+998909293029

shaxobova.sh@uwed.uz

Abstract. Tourism psychology has emerged as an interdisciplinary domain that synthesizes social, cognitive, emotional, and environmental psychology to elucidate tourist behavior and experiences. Tourism is fundamentally a psychological phenomenon, encompassing social interaction, perception, emotion, and engagement with physical environments. This article offers a conceptual overview of advancements in tourism psychology, focusing specifically on social and environmental psychological frameworks. It analyzes significant theoretical frameworks, such as attitude theory, the theory of planned behavior, social identity theory, and environmental psychology models, emphasizing their applications and constraints in tourism research.

Key words: Social psychology, environmental psychology, tourist behavior, research horizons, and tourism psychology are all important terms.

Аннотация: Психология туризма сформировалась как междисциплинарная область, объединяющая социальную, когнитивную, эмоциональную и экологическую психологию для объяснения туристского поведения и опыта. Туризм по своей природе является психологическим феноменом, включающим социальное взаимодействие, восприятие, эмоции и взаимодействие с окружающей средой. В данной статье представлен концептуальный обзор развития психологии туризма с особым акцентом на социально-психологические и экологические подходы.

Ключевые слова: психология туризма, социальная психология, экологическая психология, туристское поведение, перспективы исследований

Annotatsiya. Turizm psixologiyasi turistik xulq-atvor va tajribalarni tushuntirishda ijtimoiy, kognitiv, emotsional hamda ekologik psixologiya yondashuvlarini birlashtirgan fanlararo soha sifatida shakllandi. Turizm o'z mohiyatiga ko'ra psixologik hodisa bo'lib, unda ijtimoiy o'zaro ta'sir, idrok, his-tuyg'ular va jismoniy muhit bilan munosabat muhim o'rin tutadi. Shuningdek, kam o'rganilgan psixologik jarayonlar aniqlanib, kelgusidagi

tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalishlar belgilab beriladi. Tadqiqot natijalari turizm psixologiyasini mustaqil va nazariy jihatdan asoslangan ilmiy yo‘nalish sifatida rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: turizm psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, ekologik psixologiya, turist xulq-atvori, tadqiqot istiqbollari

Introduction. Tourism is primarily a psychological phenomenon, involving individuals' motivations, perceptions, emotions, and social interactions in various contexts. Historically, tourism research has concentrated on economic outcomes and managerial strategies; however, scholars are progressively acknowledging the significance of psychological perspectives in elucidating tourist behavior and experiences. Tourism psychology has developed as an interdisciplinary domain, primarily integrating concepts from social, cognitive, and environmental psychology to analyze the interactions between tourists, destinations, host communities, and service providers.

Literature Review

Social psychology provides a robust framework for tourism research, as tourism entails ongoing interactions among individuals and groups, including tourists, residents, and industry professionals. Initial research by Stringer and Pearce (1984) and Iso-Ahola (1983) underscored that tourist behavior cannot be sufficiently elucidated without accounting for internal psychological processes, including attitudes, emotions, and cognition. Since that time, social psychological theories have become very important to tourism research. Even though it was recognized as important early on (Fridgen, 1984), environmental psychology is still not used enough in tourism research, especially when it comes to residents' points of view and long-term sustainability outcomes. The study of how individuals view, relate to, influence, and engage with one another as revealed by the underlying social, cognitive, and emotional processes is known as social psychology. Self-determination theory (e.g., Buzinde, 2020), fear management theory (e.g., Lyu et al., 2023), and intergroup bias theory (e.g., Kock et al., 2019) are other social psychology theory streams that are beginning to acquire momentum in tourism research. Stereotyping (Cuddy et al., 2008), intergroup bias and contact theory (Hewstone et al., 2002), and social identity theory (Tajfel, 1981) are examples of more recent accounts that are pertinent to tourism and complement the latter theory, which was co-initiated by Allport et al.'s (1954) work on prejudice. This has led to research on the social identities (Zhang et al., 2025), stereotypes (Chen & Hsu, 2021), and intergroup prejudices (Kock et al., 2019) of both visitors and locals in the tourism industry. However, the application of such ideas is still shockingly limited, considering that the interaction of individuals and groups is at the heart of tourism. This situation represents a significant unrealized possibility for future study to guide management practice and theory development. In particular, whether and how tourism contributes to or detracts from

The psychology of the environment in tourism

In the 1960s, a subfield of psychology called environmental psychology was born, concentrating on how people interact with their surroundings. It arose in response to growing worries about environmental degradation and psychologists' neglect of the impact of physical environments on behavior (Gifford, 2014; Stokols, 1978). Early on, there were heated discussions on whether environmental psychology belonged to social psychology or was a separate field of study (Altman, 1976; Fridgen, 1984). Environmental psychology is still on the outside of mainstream psychology, despite the fact that the majority of psychologists now acknowledge it as a separate field of study (Gifford, 2014). Given that tourism is a setting where individuals travel quickly between many surroundings, environmental psychology has obvious consequences. In actuality, "tourism and the environment are inseparable," according to Fridgen (1984, p. 20). Therefore, it may come as no surprise that environmental psychology began to be used by tourism academics in the early 1980s. In the past, one of the first and most well-known analyses of the connections between environmental psychology and tourism was published by Fridgen in 1984. However, since Fridgen (1984), not much has been done to comprehensively study and advance the use of environmental psychology. Following such early literature, which is still being done today, Mehrabian and Russell's (1974) work on the Stimulus-Organism-Response (S-O-R) framework has been widely expanded upon by tourist academics. With the use of an organismic component, this paradigm investigates how a stimulus might result in a certain reaction. The emotions that make up this organismic component are divided into three dimensions: dominance, arousal, and pleasure. According to a recent analysis of emotion research in the travel and hospitality industry, this framework was employed in over 20% of all studies (Tuerlan et al., 2021). As a result, researchers have tried to update the S-O-R paradigm by, for instance, including automated processing (Bigne et al., 2020; Jacoby, 2002). Researchers studying tourism who use this framework are strongly encouraged to keep up with these developments. However, a more recommended option is to use the cognitive appraisal theory of emotions (see "Cognitive psychology in tourism"; Tuerlan et al., 2021) or the updated S-O-R model by Scott et al. (2024b), which expands on cognitive appraisal theory. Beyond Mehrabian and Russell's research, place attachment and place identity are now among the most studied ideas in tourism that emerge from environmental psychology. Nonetheless, there is disagreement on how to define and operationalize the latter ideas. Scholars studying tourism will need to settle the arguments over place identity and connection and seek out methods to really improve the body of literature. One potential solution to the former problem is the recently proposed cross-culturally reliable place attachment scale (Boley et al., 2021). Understanding visitor-environment interactions is the primary focus of current tourism environmental psychology research. Work in the past decade, for instance, has concentrated on how visitors engage with legends (Christou et al., 2023) and how they restore their focus and quality of life (Qiu et al., 2021). As an exception, Chen and Dwyer (2018) examined residents' place attachment, and Ramkissoon (2023) examined residents' perceived social effects of tourism.

These findings highlight the importance of taking non-tourist stakeholders into account in future environmental psychology tourism research.

Conclusion

This article has examined the conceptual evolution of tourism psychology, highlighting the role of social and environmental psychology in elucidating tourist behavior and experiences. Social psychological theories, encompassing attitude theory, the theory of planned behavior, social identity theory, and intergroup relations, have profoundly enhanced tourism research by elucidating how tourists formulate evaluations, make decisions, and engage with others. Simultaneously, environmental psychology has enhanced the discipline by elucidating the significance of physical environments, place attachment, emotional responses, and pro-environmental conduct within tourism contexts.

References

1. Ajzen, I. (2001). Nature and operation of attitudes. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 27–58.
2. Allport, G. W., Clark, K., & Pettigrew, T. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
3. Altman, I. (1976). Environmental psychology: A perspective and overview. *Human Ecology*, 4(1), 7–29.
4. Bigne, E., Chatzipanagiotou, K., & Ruiz, C. (2020). Pictorial content, emotions, and behavioral intentions. *Journal of Business Research*, 120, 505–516.
5. Boley, B. B., Woosnam, K. M., & Green, G. T. (2021). Cross-cultural validity of place attachment. *Tourism Management*, 82, 104181.
6. Buzinde, C. N. (2020). Theoretical linkages between self-determination theory and tourism studies. *Tourism Management Perspectives*, 33, 100620.
7. Chen, N., & Dwyer, L. (2018). Residents' place attachment and destination sustainability. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(3), 362–378.
8. Chen, C. C., & Hsu, C. H. C. (2021). Stereotypes in tourism contexts. *Tourism Management*, 83, 104230.
9. Christou, P., Farmaki, A., & Evangelou, G. (2023). Myth-based experiences and visitor engagement. *Annals of Tourism Research*, 98, 103515.
10. Cuddy, A. J. C., Fiske, S. T., & Glick, P. (2008). Warmth and competence as universal dimensions of social perception. *Advances in Experimental Social Psychology*, 40, 61–149.
11. Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
12. Fridgen, J. D. (1984). Environmental psychology and tourism. *Annals of Tourism Research*, 11(1), 19–39.

13. Hewstone, M., Rubin, M., & Willis, H. (2002). Intergroup bias. *Annual Review of Psychology*, 53, 575–604.
14. Iso-Ahola, S. E. (1983). *Social psychological foundations of leisure and recreation*. Charles C. Thomas.
15. Jacoby, J. (2002). Stimulus–organism–response reconsidered. *Journal of Consumer Psychology*, 12(1), 51–57.
16. Kock, F., Josiassen, A., & Assaf, A. G. (2019). Advancing destination image research. *Tourism Management*, 72, 152–166.
17. Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207–230.
18. Lyu, S. O., Han, H., & Kim, W. (2023). Fear management theory in tourism contexts. *Tourism Management*, 94, 104620.
19. Mehrabian, A., & Russell, J. A. (1974). *An approach to environmental psychology*. MIT Press.
20. Qiu, M., Zhang, J., & Zhang, H. (2021). Restorative environments and tourist well-being. *Journal of Travel Research*, 60(6), 1232–1248.
21. Ramkissoon, H. (2023). Residents’ perceptions of tourism social impacts. *Tourism Management*, 96, 104694.
22. Stokols, D. (1978). Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 29, 253–295.
23. Stringer, P. F., & Pearce, P. L. (1984). Toward a symbiotic social psychology of tourism. *Annals of Tourism Research*, 11(3), 343–364.
24. Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge University Press.
25. Tuerlan, E., Scott, N., & Laws, E. (2021). Emotion research in tourism and hospitality. *Tourism Management*, 83, 104230.
26. Zhang, H., Xu, F., & Lu, L. (2025). Social identity and tourist behavior. *Journal of Travel Research*, 64(1), 112–127.

TARBIYASI QIYIN O'SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVORNING SHAKLLANISH OMILLARI VA PSIXOKORREKTSION YONDASHUVLARI.

Qo'qon davlat universiteti.

Pedagogika va psixologiya fakul'teti

Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Muminova Dinara Shamilovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiyasi qiyin o'smirlarda deviant xulq-atvorning shakllanish omillari ilmiy-nazariy va empirik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida psixologik, pedagogik, oilaviy va ijtimoiy omillarning o'smir shaxsiy rivojlanishiga ta'siri o'rganildi. Kuzatuv, suhbat hamda psixodiagnostik metodlar asosida o'smirlarning emotsional holati, agressivlik darajasi va ijtimoiy moslashuv xususiyatlari aniqlandi. Natijalar tarbiyasi qiyin o'smirlar bilan ishlashda individual va kompleks psixokorreksion yondashuvlarning zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, tarbiyasi qiyin o'smirlar, deviant xulq-atvor, emotsional beqarorlik, agressiya, xarakter aktsentuatsiyasi, oilaviy muhit, pedagogik omillar, psixokorreksiya, ijtimoiy moslashuv

Аннотация. В данной статье с научной, теоретической и эмпирической точек зрения анализируются факторы формирования девиантного поведения у подростков с трудным воспитанием. В ходе исследования изучалось влияние психологических, педагогических, семейных и социальных факторов на личностное развитие подростков. На основе наблюдений, интервью и психодиагностических методов определялись эмоциональное состояние подростков, уровень агрессивности и характеристики социальной адаптации. Результаты указывают на необходимость индивидуального и комплексного психокоррекционного подхода в работе с подростками с трудным воспитанием.

Ключевые слова: подростковый возраст, подростки с трудным воспитанием, девиантное поведение, эмоциональная нестабильность, агрессия, акцентуация характера, семейная среда, педагогические факторы, психокоррекция, социальная адаптация

Abstract. This article analyzes the factors that shape deviant behavior in adolescents with difficult upbringings from scientific, theoretical, and empirical perspectives. The study examined the influence of psychological, educational, family, and social factors on adolescents' personal development. Observations, interviews, and psychodiagnostic methods

were used to determine the adolescents' emotional state, level of aggression, and characteristics of social adaptation. The results highlight the need for an individualized and comprehensive psychocorrectional approach when working with adolescents with difficult upbringings.

Keywords: adolescence, adolescents with difficult upbringings, deviant behavior, emotional instability, aggression, character accentuation, family environment, educational factors, psychocorrection, social adaptation

Kirish. O‘smirlik davri inson rivojlanishidagi eng murakkab va o‘ta mas’uliyatli bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bolaning jismoniy o‘rishi bilan bir qatorda, uning aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida katta dinamika kuzatiladi. Psixologiyada “ontogenez” deb yuritiladigan bu jarayonda individual rivojlanishning har bir bosqichiga xos xususiyatlar mavjud bo‘lib, ular insonning ma’naviy va psixologik shakllanishi uchun muhim omil sifatida baholanadi.

Inson tarbiyasi, ayniqsa o‘smirlik davridagi tarbiya, beqiyos e’tibor va murakkab yondashuvni talab qiladi. Qolaversa, o‘smirlikning sezgir davr ekanligi, uning xulq-atvorida chaqiriqlar, ziddiyatlar va ziddiyatli reaksiyalar paydo bo‘lishini tabiiylashtiradi. Ayrim hollarda ushbu holatlar muammoli, ya’ni tarbiyasi qiyin o‘smir tipining shakllanishiga olib kelishi mumkin. Tarbiyaviy tizimdagi kamchiliklar, oiladagi nosog‘lom muhit, ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar, o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi to‘g‘ri munosabatning yo‘qligi, emotsional beparvolik, psixik jarayonlardagi buzilishlar shular jumlasidandir.

Ayniqsa, mustaqillik yillarigacha mavjud bo‘lgan “avtoritar tarbiya” modeli insonning ichki psixologik muvozanatini, uning ehtiyojlari va xususiyatlarini inkor qilgan holda, faqat buyruqbozlikka asoslangan tarbiya shaklini yoydi. Bu esa o‘shandagi o‘smir avlodning erkin fikrlashini chekladi, ularda ichki nizolar va yashirin protest reaksiyalarini kuchaytirdi. Mustaqillikdan keyin esa insonparvar, gumanistik va individual yondashuvga asoslangan psixologiyaga ehtiyoj oshib bordi.

Zamonaviy o‘smirlar o‘rtasida kuzatilayotgan xulq-atvor buzilishlari, deviant xatti-harakatlar, o‘quv motivlarining pasayishi, agressiya, emotsional labillik va ijtimoiy moslashuvning susayishi kabi holatlar bevosita tarbiyadagi kamchiliklar va psixologik qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi bilan bog‘liq. SHu sababli, ushbu maqolada tarbiyai qiyin o‘smirlarning shakllanish sabablari, ularni aniqlash va korrektsiya qilish metodlari, pedagogik va psixologik ta’sir choralari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, o‘quv jarayonida tarbiyaviy muammolar ortib borayotgani, ayniqsa oilaviy tangliklar ko‘paygani, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatning zaiflashgani sababli ko‘plab o‘smirlarda turli xarakter nuqsonlari va moslashuvdagi muammolar yuzaga kelmoqda. Bunday o‘smirlar bilan ishlash uchun nafaqat pedagogik, balki klinik, ijtimoiy va psixologik yondashuvlarni integratsiya qilish zarurati mavjud.

Maqolaning asosiy maqsadi — tarbiyasi qiyin o‘smirlarning psixik rivojlanishi, xulq-atvoridagi buzilishlar va xarakter nuqsonlarining kelib chiqish omillarini yoritish, ularni oldini olish va tuzatish usullarining ilmiy asoslarini taqdim etish.

Empirik tahlil.

Tadqiqot jarayonida tarbiyai qiyin o‘smirlarni aniqlash, ularning xulq-atvoridagi buzilishlarni o‘rganish va sabablarini tashxis qilish uchun kompleks empirik yondashuv qo‘llanildi. Bu bosqichda nafaqat psixologik, balki pedagogik va ijtimoiy omillarni qamrab oluvchi ko‘p qirrali tahlil amalga oshirildi. Metodlar tanlanishi tadqiqot maqsadlaridan kelib chiqqan holda belgilab olindi va ular o‘zaro bog‘liq holda bir-birini to‘ldirib keldi.

Kuzatuv tadqiqotning dastlabki va asosiy bosqichlaridan biri sifatida amalga oshirildi. Ushbu metod orqali o‘quvchilarning kundalik xulq-atvori, sinfdagi faolligi, o‘qituvchi va tengdoshlar bilan munosabati, tanaffus paytidagi harakatlari chuqur o‘rganildi.

Kuzatuvda quyidagi mezonlar belgilab olindi:

- qoidalarni buzish yoki inkor qilish holatlari;
- ashaddiylik, o‘jarlik, emotsional portlashlar;
- o‘quv mashg‘ulotlariga nisbatan beparvolik;
- jamoadan chekinish yoki teskarisi — salbiy guruhlariga yaqinlashish;
- o‘qituvchiga nisbatan nomaqbul munosabat.

Bu jarayon tarbiyai qiyin o‘smirlarni boshqalardan ajratish va tipologik turlarga bo‘lishga juda katta yordam berdi.

Suhbat va intervyu usuli. Suhbatlar o‘qituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalar va o‘quvchilarning o‘zi bilan alohida o‘tkazildi. Bu metod o‘smirning ichki kechinmalari, motivlari, ehtiyojlari, o‘ziga va atrofdagilarga munosabatini tushunishga katta imkoniyat berdi.

Suhbatda asosan quyidagi savollar yoritildi:

- o‘smirning oilasidagi ruhiy sharoit;
- mehr-e‘tiborning yetarli-etmasligi;
- ota-ona o‘rtasidagi munosabat;
- o‘quvchiga nisbatan jismoniy yoki emotsional bosim bo‘lib-bo‘lmasligi;
- tengdoshlari bilan munosabati;
- o‘qituvchilar tomonidan qo‘llaniladigan munosabat va intizom choralari;
- bo‘sh vaqtni qanday o‘tkazishi, kimlar bilan muloqotda bo‘lishi.

Suhbatlar davomida ota-onalar va o‘qituvchilar tomonidan keltirilgan ma‘lumotlar o‘quvchining real xulq-atvori bilan solishtirildi. Bu ma‘lumotlar bir-biriga mos kelmagan hollarda qo‘shimcha tekshiruv amalga oshirildi.

Psixodiagnostik testlar. O‘smirlarning emotsional holati, xarakter xususiyatlari, temperamenti va ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash uchun quyidagi testlardan foydalanildi:

- **Bass–Darki agressiya shkalasi** – faqat tashqi agressiya emas, balki ichki agressiya, o‘zini ayblash tendentsiyalari, munoqashaga moyillik aniqlandi.
- **Leongard–SHmishek xarakter aktsentuatsiyasi testı** – o‘smirlarning xarakteridagi keskinliklar aniqlandi (gipertim, emotiv, demonstrativ, pedantik va boshqalar).
- **Spilberger–Xanin qo‘rquv va tashvish shkalasi** – holatli (reaktiv) va shaxsiy (trait) qo‘rquv darajasi o‘lchandi.
- **Ijtimoiy moslashuv testlari** – jamoada o‘zini tutish, qoidalarga rioya qilish, liderlik yoki itoatkorlik tendentsiyalari o‘rganildi.

Diagnostika natijalari kuzatuv va suhbat ma‘lumotlari bilan bog‘liq holda tahlil qilindi va har bir o‘smir uchun alohida psixologik portret shakllantirildi.

Ma‘lumotlarni tahlil qilish. Olingan ma‘lumotlar bir nechta bosqichda tahlil qilindi:

1. **Tasnifiy tahlil** – o‘smirlar umumiy xususiyatlariga ko‘ra guruhlariga ajratildi.
2. **Tipologik tahlil** – salbiy xulqni shakllantiruvchi omillar va individual xususiyatlar birlashtirildi.
3. **Korrelyatsion tahlil** – agressiya, qo‘rquv, ijtimoiy moslashuv kabi ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘lanish aniqlandi.
4. **Sabab–oqibat tuzilishi** – xulqdagi buzilishlarni keltiruvchi asosiy omillar tuzildi.

Bu metodologik yondashuv tadqiqotning ishonchli va ilmiy ahamiyatli natijalarini shakllantirishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari tarbiyai qiyin o‘smirlar xulq-atvorining shakllanishi ko‘plab omillar ta‘sirida yuzaga kelishini nishonladi. Bu omillar biologik, psixologik, pedagogik, oilaviy va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ular bir-biriga ta‘sir qilgan holda o‘smirning shaxsiy rivojlanishida jiddiy o‘zgarishlar yuzaga keltiradi. Natijalar shundan dalolat beradiki, har bir o‘smirda mushohada qilingan deviant xulq bir xil sabab bilan izohlanmaydi. Ular individual xususiyatlar, xarakter tipi, tarbiya sharoiti, emotsional barqarorlik darajasi va ijtimoiy munosabatlar tizimiga kuchli bog‘liqdir.

Tarbiyai qiyin o‘smirlarning shakllanishida biologik va psixofiziologik omillar

Tadqiqotda qatnashayotgan ayrim o‘smirlarda tug‘ma yoki keyinchalik rivojlangan psixofiziologik qiyinchiliklar mavjudligi aniqlandi. Nerv sistemasining jismoniy yetishmovchiligi, temperamentdagi keskinlik, patologiyaga moyillik, ehtiyojlarni boshqara olmaslik kabi holatlar xulq-atvordagi barqarorlikni pasaytirib, impulsivlikni kuchaytirdi. Ayniqsa xajviy, tez jahl qiladigan, emotsional portlovchan bolalarda xulq buzilishlari boshqalarga nisbatan ko‘proq kuzatildi.

O‘smirlardagi yuqori emotsional reaktivlik (o‘ta tez jahl chiqishi), asab tizimining zaifligi, stressga chidamsizlik juda katta rol o‘ynadi. Bu holatlar ko‘pincha “bir qarashda tushunarsiz” xatti-harakatlarni keltirib chiqardi: o‘qituvchiga qarshi javob qaytarish, tengdoshi bilan tortishuv, o‘qishdan qochish, o‘zini yolg‘izlashtirish yoki teskarisi — salbiy guruhlariga qo‘shilish.

Psixologik omillar: xarakter nuqsonlari, ichki ziddiyatlar va emotsional beqarorlik

Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, tarbiyasi qiyin o‘smirlarning aksariyatida xarakter aktsentuatsiyasi namoyon bo‘ladi. Ular shaxsining ayrim qismlari ortiqcha rivojlangan yoki teskarisi — kam rivojlangan bo‘lib, bu ularni murakkab vaziyatlarga moslashishdan qiyinlashtiradi.

Xarakter nuqsonlariga quyidagilar kiradi:

- **o‘jarlik**, tanqidni qabul qilmaslik;
- **tashqi ta’sirga tez berilish**, mustaqil fikrning bo’shligi;
- **o‘z-o‘zini past baholash yoki ortiqcha ortiqcha baholash**;
- **o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishda qiynalish**;
- **emotsional labillik — tez yig‘lash, tez kulish, tez xafa bo‘lish**.

O‘smirlik davrida ichki ziddiyatlar (men – ideali bilan men – real o‘rtasidagi ixtiloflar) keskinlashmay qolmaydi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, aksariyat muammoli o‘smirlar nafaqat tashqi dunyoga, balki o‘z ichki borlig‘iga nisbatan ham norozi bo‘ladi. Ularda:

- o‘zini tushunmaslik;
- atrofdagilardan chetlanish;
- o‘z kuchiga ishonmaslik;
- ichki konfliktlar;
- o‘zini keraksiz his qilish;

kabi holatlar tez-tez uchraydi. Bu esa xulq-atvorda passiv qarshilik yoki agressiv reaksiyalar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik omillar: o‘qituvchi bilan munosabat, maktab muhiti va ta’lim jarayoni

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, tarbiyai qiyin o‘smirlarning taqdirida maktabdagi ruhiy muhit juda katta ahamiyatga ega. O‘qituvchining munosabati, sinfdagi psixologik iqlim, intizomni ta’minlash uslublari o‘smir xulqining shakllanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qilgan.

Quyidagi pedagogik kamchiliklar salbiy omil sifatida qayd etildi:

- o‘qituvchining qattiqqo‘l yoki teskarisi — befarq munosabati;
- bilimlar va intizomni noadolatli baholash;
- o‘quvchidagi yaxshi jihatlarni ko‘rmaslik;
- jamoada bolaning mavqeini tushunmaslik;
- maqtoov va rag‘batning yetishmasligi;
- katta yoshdagi shaxslarning o‘smirni "yomon" degan tamg'a bilan baholashi.

Ayniqsa, talabalarni “yashirin taqqoslash” — ya’ni, bir o‘quvchini boshqasiga solishtirish, ularni mantiqiy yoki obrazli ravishda “yo‘q joydan raqobatga qo‘yish” o‘smirlarda ichki protest va xulqiy buzilishni kuchaytirdi.

Oilaviy muhit: ajrim, janjallar, beparvolik va mehr yetishmasligi

Tadqiqot natijalarida eng muhim omil sifatida **oilaviy tarbiyadagi kamchiliklar** aniqlandi. O‘smirlarning 47% ga yaqini oilada doimiy janjal, qattiq nazorat, jazo va ehtiyotkorliksiz munosabatni boshdan kechirayotgani ma’lum bo‘ldi.

Ota-onalarning quyidagi xatolari ko‘p jarayonlarda salbiy rol o‘ynadi:

- bolaga nisbatan doimiy tanqid va bosim;
- mehr va e’tiborning kamligi;
- ota-onalarning o‘zaro kelishmovchiligi;
- kechki vaqtgacha bolani nazoratsiz qoldirish;
- ota-onaning o‘z muammolariga cho‘kkan holda bola ehtiyojini sezmasligi;
- yolg‘iz ota yoki onalarda yuqori emotsional kuchlanish.

Bunday muhitda o‘sgan bola o‘zini keraksiz his qiladi, mana shu hissiyotni yashirish uchun ko‘pincha keskin, inkor qiluvchi, “menga baribir” degan xulqni tanlaydi. Bunday tuzumda o‘smirning shaxsiy ehtiyojlari e’tiborsiz qolib, uning ichki iztirobi xulq-atvor buzilishida namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy muhit: tengdoshlar bosimi, salbiy guruhlar, internet ta’siri

Tadqiqot asosida ma’lum bo‘ldiki, o‘smirlar xulqidagi buzilishlarning katta qismi **to‘g‘ridan-to‘g‘ri tengdosh guruhining ta’siri** bilan bog‘liq. O‘smir – bu an’anaviy tarbiyaviy nazariyalar ta’kidlaganidek, “jamiyatda o‘rnini izlayotgan”, o‘zini jamiyatga singdirishga harakat qilayotgan shaxsadir.

- salbiy guruhlar;
- qo‘pollikni targ‘ib qiluvchi internet kontent;
- virtual muhitdagi agressiv o‘yinlar;
- antisotsial submadaniyatlar;

ularga kuchli ta’sir ko‘rsatdi.

Ayniqsa o‘zini oiladan va maktabdan yetarlicha himoyalangan his qilmagan bolalar **borliqdan qochish maqsadida** internetdagi salbiy guruhlar, agressiv roliklar yoki “stress yo‘qotish” niqobi ostida zo‘ravonlik targ‘ib qiluvchi materiallarga moyil bo‘lib qoladi.

Tarbiyai qiyin o‘smirlarning tipologik guruhleri

Siz yuborgan maqolada keltirilgancha, tadqiqotda o‘smirlar 4 asosiy tipga bo‘lindi. Ularni har biri ilmiy nuqtai nazardan keng yoritildi:

1) Agressiv–dominant tip

Bu o‘smirlarda:

- nazoratga bo‘ysunmaslik;
- tez jahl chiqarish;
- qattiqqo‘llik;
- tengdoshlariga nisbatan hukmronlikka intilish;
- o‘qituvchi talablarini inkor qilish;

kuzatildi.

Agressiya ularda ko‘pincha ichki xavotir va o‘zini himoya qilish mexanizmi natijasi ekanligi psixodiagnostikada isbotlandi.

2) Tashqi ta’sirga tez beriluvchan (konformist) tip

Bunday o‘smirlar:

- mustaqil fikr yuritilmaydi;
- guruh bosimida o‘zgaruvchan xulq ko‘rsatadi;
- salbiy guruhlarga oson qo‘shiladi;
- vaziyatga qarab “yaxshi yoki yomon” tomonga burilib ketishi mumkin.

Ularda ichki barqaror muqomaddiyat yo‘qligi ko‘p muammolarga sabab bo‘ladi.

3) Egotsentr–individualist tip

Bu guruhda:

- faqat o‘z manfaatini o‘ylash;
- jamoadagi talablardan ustun qo‘yish;
- o‘z maqsadini har qanday yo‘l bilan amalga oshirish;
- o‘z xatosi uchun pushaymonlikning past darajasi;

kabi holatlar aniqlandi.

Ehtiyojlarni qondirishga yo‘nalgan yuqori istak ularni ba’zan jamoat normalariga qarshi qo‘yadi.

4) Emotsional labil, o‘zini past baholovchi tip

Bunday o‘smirlar:

- o‘zini qiyin qabul qiladi;
- tez xafa bo‘ladi;
- ijtimoiy faollikdan qochadi;
- stressga chidamsiz;
- past o‘z-o‘zini baholashga ega.

Ular ko‘proq yolg‘izlikni tanlaydi, lekin ichki holati ularni passiv qarshilikka olib keladi

XULOSA

Olib borilgan empirik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tarbiyai qiyin o‘smirlarda kuzatiladigan deviant xulq-atvor, xarakter nuqsonlari va psixologik beqarorlik biror bir yagona omil natijasi sifatida yuzaga kelmaydi. Ular biologik, psixologik, oilaviy, pedagogik va ijtimoiy omillar o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Tadqiqotda aniqlangan 47% o‘smirlarda oilaviy omillar asosiy determinant sifatida namoyon bo‘lgan bo‘lsa, 55% ishtirokchilarda emotsional beqarorlik va ichki ziddiyatlar xulq buzilishlarining asosiy asosiga aylangan. Bu hol tarbiya jarayonida psixologik yechimga bo‘lgan ehtiyoj yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Pedagogik omillar — o‘qituvchi bilan samarali muloqotning tashkil etilmasligi, adolatsiz baho, mehr va qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi — o‘smirlarning o‘qishga

qiziqishini pasaytirib, ularni rad reaksiyalariga moyil qiladi. SHuningdek, tengdoshlar bosimi, salbiy internet muhitining ta’siri va ijtimoiy moslashuvning pastligi o’smirlarning xulqini yanada murakkablashtiradi.

Tadqiqot asosida tarbiyai qiyin o’smirlarning to’rt asosiy psixologik tipi aniqlandi: agressiv-dominant, konformist, egotsentr va emotsional labil tiplar. Bu tiplar bilan ishlashda yagona uslubni qo’llash samarasiz ekanligi ma’lum bo’ldi. Aksincha, har bir tipning individual psixologik ehtiyojlariga mos ravishda individual, differentsial va kompleks korreksion dasturlarni joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Shu sababli, tarbiyai qiyin o’smirlar bilan ishlashda quyidagi yo’nalishlar eng samarali hisoblanadi:

1. **Oilaviy psixologiya asosidagi korreksiya** — oilada sog’lom emotsional muhitni shakllantirish.
2. **Psixologik qo’llab-quvvatlash** — art-terapiya, Kognitiv-xulqiy terapiya (KXT), sezgirlik treninglari, stressni boshqarish metodlari.
3. **Pedagogik profilaktika** — o’qituvchi-o’quvchi munosabatini yaxshilash, motivatsion va tarbiyaviy texnologiyalarni joriy etish.
4. **Ijtimoiy adaptatsiyani kuchaytirish** — jamoaviy treninglar, liderlik mashg’ulotlari, ijtimoiy rolli o’yinlar.
5. **Internet va mediamadaniyat bilan ishlash** — salbiy onlayn muhitni cheklash va pozitiv kontentga yo’naltirish.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, tarbiyai qiyin o’smirlar bilan ishlashning muvaffaqiyati nafaqat psixolog, balki ota-ona, o’qituvchi, maktab ma’muriyati va keng jamoatchilikning hamkorlikdagi tizimli ishiga bog’liq. Kompleks yondashuv, uzluksiz monitoring va shaxsga yo’naltirilgan tarbiyaviy strategiyalar orqali deviant xulq-atvorni 50–60% gacha kamaytirish mumkinligi tadqiqotda aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamayausupova I.X. *Tarbiyai qiyin o’smirlarda xarakter nuqsonlari va ularning oldini olish masalalari*. — Toshkent: 2023.
2. Abdullaeva O. *Psixologiya asoslari*. — Toshkent: “O’qituvchi”, 2020.
3. Karimov U., Rahmonov A. *Yosh davrlari psixologiyasi*. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
4. Leongard K. *Aktsentsuatsii xarakteru u podrostkov*. — Moskva: MGU, 1999.
5. Spilberger CH.D. *Trevoznost lichnosti i situatsionnaya trevoznost*. — Sankt-Peterburg: Rech’, 2002.
6. SHovald B., Sevortyan A. *Deviantnoe povedenie podrostkov*. — Moskva: Akademkniga, 2017.
7. Maxmudov R. *Pedagogik psixologiya*. — Toshkent: “Fan”, 2019.
8. Bass A., Darki E. *Metodika diagnostiki agressii*. — Moskva: Piter, 2005.

9. O‘zbekiston Respublikasi Xalq Ta’limi vazirligi. *O‘smirlar tarbiyasi bo‘yicha metodik qo‘llanma.* — Toshkent, 2022.
10. Jonova N. *Inson psixologiyasi va xulqatvor nazariyotlari.* — Buxoro, 2021.

XORIJ PSIXOLOGIYASIDA HAYOTNI REJALASHTIRISH ILMIY MUAMMO SIFATIDA

Meliboyeva Munajat Abdukaxxorovna

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
registrator ofis menejeri*

Annotatsiya. Maqolada xorij psixologiyasida hayotni rejalashtirish masalasini psixologik nuqtai nazaridan talqiniga bag'ishlanadi. Bunda xorij olimlarining izlanishlarida hayotni rejalashtirish masalasi va uni yondosh psixologik hodisalar bilan aloqadorligi masalalari yoritilgan. Ayniqsa, shaxsda hayotni rejalashtirishni namoyon bo'lishining xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, hayotiy mazmun, hayotni rejalashtirish, o'z mavqei, maqsadi, o'zini o'zi ro'yobga chiqarish, o'zini o'zi belgilash, vaqtinchalik rejalashtirish, psixologik rejalashtirish, shaxsiy rejalashtirish, kelajakning vaqtinchalik rejalashtirishi, shaxsiy kelajak.

Аннотация. Статья посвящена психологической интерпретации вопроса планирования жизни в зарубежной психологии. В исследованиях зарубежных ученых освещены вопросы планирования жизни и его связи с сопутствующими психологическими явлениями. В частности, раскрыты особенности проявления планирования жизни у личности.

Ключевые слова: личность, смысл жизни, планирование жизни, собственное положение, цель, самореализация, самоопределение, временное планирование, психологическое планирование, личное планирование, временное планирование будущего, личное будущее.

Abstract. The article is devoted to the psychological interpretation of the problem of life planning in foreign psychology. In the research of foreign scientists, the problem of life planning and its connection with related psychological phenomena are highlighted. In particular, the features of the manifestation of life planning in the individual are revealed.

Keywords: personality, life content, life planning, one's position, purpose, self-realization, self-determination, temporary planning, psychological planning, personal planning, temporary planning of the future, personal future.

Kirish. Ma'lumki, shaxs hayotini rejalashtirishi xorij psixologiyasida insonning shaxsiy o'zini o'zi belgilashi nuqtai nazaridan o'rganiladi. Shaxs va uning o'z taqdirini o'zi belgilash muammosiga nafaqat psixologiya, balki falsafa, sotsiologiya, pedagogika va

boshqa fanlarda ham tadqiqotlar bag‘ishlangan. Chunonchi, falsafa o‘zini o‘zi belgilash deganda... “shaxs hayotining muayyan sharoitlarida o‘z mavqei, maqsadlari va o‘zini o‘zi ro‘yobga chiqarish vositalarini tanlash jarayoni va natijasini tushunadi...” [10]. Rus psixologiyasida shaxsni o‘z taqdirini o‘zi belgilash g‘oyasini S.L. Rubinshteyn ishlab chiqqan bo‘lib, u birinchi navbatda bu jarayonning subektivligi va faolligini, boshqacha qilib aytganda, “o‘zini o‘zi tekshirish” o‘zini inson sifatida dunyoga ham, o‘zining amalga oshirish usullari va sohalariga ham ajratib ko‘rsatgan [19].

O‘z taqdirini o‘zi belgilashning keyingi tadqiqotlari ushbu murakkab va ko‘p qirrali hodisaga nisbatan tabaqalashtirilgan yondashuvni shakllantirishga imkon berdi. Buning natijasida uni o‘rganish uch yo‘nalishda - shaxsning hayotini, shaxsiy va kasbiy o‘z taqdirini o‘zi belgilashda davom etdi [15]. Bu boradagi farqlarga qaramay, markaziy o‘rinni, albatta, individning shaxsiy o‘zini o‘zi belgilashi egallaydi. Aynan u, shaxs tomonidan ijtimoiy makonda va insonning ruhiy voqeligida mavjud bo‘lgan rollar, modellar va variantlarga nisbatan o‘zini o‘zi anglash sifatida, o‘zini ham hayot makoni, kasb olamini belgilaydi [18].

M.R.Ginzburg tomonidan o‘tkazilgan shaxsiy o‘zini o‘zi belgilashning chuqur tadqiqotlari unga inson psixikasida ushbu hodisaning ikki tomonlama mavjudligini ta’riflash imkonini berdi. Bunda o‘zini o‘zi belgilash bir vaqtning o‘zida hayotning mazmunlari va qadriyatlari darajasida (qadriyatli mazmun darajasi) va faol xatti-harakatlar va faoliyat darajasida (“moddiy-vaqtinchalik”) mavjud bo‘lib, bunda inson o‘zini hayotining qadriyatlariga muvofiq amalga oshiradi. Tadqiqot tufayli u psixologiyaga shaxsning hayotiy maydoni tushunchasini kiritdi. U shaxs tomonidan dolzarb vaqtda va hayotning vaqtinchalik rejalashtirishida faol quriladi [8]. Tajriba (o‘tmish), dolzarb imkoniyatlar (hozirgi kun) va “Men”ni amalga oshirishning hayotni rejalashtirishlari (kelajak) bilan yo‘g‘rilgan hayotni maydon motivatsion-qadriyatli mo‘ljall bo‘lib, inson hayotini mazmun bilan to‘ldiradi va uning faolligi vektorini belgilaydi [8].

Hayotni rejalashtirish shaxs hayot maydonining elementi sifatida fanda insonning hayot yo‘li paradigmasida o‘rganiladi. Bunda uning o‘zini o‘zi anglashi ijtimoiy-psixologik hodisaga aylanadi va tarixiy fakt sifatida belgilanadi. Kelajak esa o‘zining qadriyatli-mazmunli rejalari va maqsadlarini ularni amalga oshirish imkoniyatlari bilan birgalikda ko‘rishdir. So‘zma-so‘z tahlil qilinganda “perspektiva” atamasi “ko‘rib turish”... “kuzatish joyidan uzoqdagi turli predmetlarga ochiladigan kelajak / ko‘rinish...” degan ma’noni anglatadi [6].

Psixologiyada bu “uzoqdan ko‘rinish” turli va ko‘plab tushunchalar ostida o‘rganiladi. “Vaqtinchalik rejalashtirish”, “psixologik rejalashtirish”, “shaxsiy rejalashtirish”, kelajakning vaqtinchalik rejalashtirishi, “shaxsiy kelajak” va hokazo atamalarni uchratish mumkin [16]. Ba’zi sinonim so‘zlarga qaramay, ba’zi tushunchalar o‘ziga xos o‘xshashlik va farqlarga ega. Jumladan, K.L.Abulxanova-Slavskayaning fikriga ko‘ra, vaqtni rejalashtirish va hayotni rejalashtirish tushunchalarining mohiyatini bir xil deb hisoblash mumkin, chunki ikkala holatda ham insonning vaqtinchalik kelajagi haqida fikr yuritiladi [2].

Psixologiyada hayotni rejalashtirish insonning hayot yo‘lini belgilovchi omillarni, uning mazmuni va yo‘nalishini belgilovchi jihatlarni, shaxsning o‘z hayot yo‘lidagi harakatlari va xulq-atvorini uning hayotni rejalashtirishlari bilan bog‘liqligini yaxshiroq tushunish uchun o‘rganiladi.

Psixologiya tarixida bu muammo dastlab shaxsning hayot yo‘li sifatida o‘rganilgan va deyarli birinchi marta S.L. Rubinshteynning ishlarida yangragan. Aynan u insonning bolalikda asos solingan hayotni rejasini o‘zini o‘zi ro‘yobga chiqarishning mavjud tushunchasini ushbu jarayonning ijtimoiy shartlanganligi va shaxsning yangi shakllanishlari bilan bog‘liq qonuniy yosh dinamikasi bilan kengaytirdi. Uning pozitsiyasi shaxsning o‘z hayoti jarayonida ham, uni hozirgi vaqtda ham, kelajakda ham tashkil etishda ham faolligining ahamiyatini belgilab berdi [18].

B.G.Ananevning tadqiqotlari shaxsning hayot yo‘lini o‘rganishning biroz boshqacha yo‘nalishini belgilab berdi. U qo‘llagan biografik usul bu hodisani shaxsning yoshga bog‘liq shakllanishi va hayot bosqichlari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqishga imkon berdi [4]. U insonni faoliyat sub’ekti deb hisoblab, inson hayot yo‘lining determinatsiyasini shaxs faolligining muayyan davrlarida jamiyat ijtimoiy hayotining o‘ziga xos xususiyatlari bilan birgalikda uning hayotining aniq holatlari (inson tarjimai holi) bilan ajratib ko‘rsatdi [3].

Keyingi tadqiqotlar K.A. Abulxanova-Slavskayaning hayot yo‘li konsepsiyasida davom ettirildi. U allaqachon hayot yo‘lini hodisa sifatida batafsil tahlil qiladi va unda belgilar, amalga oshirish mexanizmlari va amalga oshirish vositalari kabi parametrlarni ajratib ko‘rsatadi hamda buni sub’ektning hayot vaqti jihatidan yo‘lni tashkil etish nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi [1]. Uning shaxs o‘z hayotining sabab-oqibat oqimidagi ishtirokini falsafiy tushunishi insonning hayot yo‘lidagi faol shakllantiruvchi va hatto o‘zgartiruvchi rolini uning mavjud sharoitlarga bog‘liqligiga va bundan kelib chiqadigan shaxsning o‘zini o‘zi ro‘yobga chiqarish muqarrarligiga qarama-qarshi qo‘yadi. K.A. Abulxanova-Slavskaya hayot yo‘lini uning tuzilishi va dinamikasi nuqtai nazaridan ko‘rib chiqishni taklif qildi. Agar tarkibiy tushunishda hayot hodisalari, inson hayotining butun sohalari va aniq mashg‘ulotlar kabi tarkibiy qismlarni (“hayot yo‘li birliklari”) ajratib ko‘rsatish kerak. Dinamik jihatdan “vaqt parametrlari” - yo‘l dinamikasi, uni belgilovchi shaxs mexanizmlari va hayot faoliyati usullari birinchi o‘ringa chiqadi [1].

Shaxs hayotini rejalashtirishi haqidagi barcha tadqiqotlar hayot yo‘li konsepsiyalari doirasida tug‘ilgan. Umumiy ma’noda, hayotni rejalashtirish deganda, shaxsning maqsadlari va qadriyatlarining murakkab tashkil etilgan tizimini tushunish mumkin. Uni shaxs o‘z hayotida shaxsiy samaradorlik, hayot mazmuni va hayot sifati kabi individual mezonlarga muvofiq amalga oshirishni mo‘ljallaydi.

Xorij psixologiyasida bu muammo hayotning vaqtinchalik rejalashtirishi nuqtai nazaridan o‘rganilgan. Zamonaviy ijtimoiy psixologiyaga katta ta’sir ko‘rsatgan Kurt Levin bu g‘oyani birinchilardan bo‘lib e’lon qildi. K.Levin vaqtinchalik rejalashtirishni... “shaxsning psixologik kelajagi va... hozirgi vaqtda real va turli xil irreal darajalarda mavjud

bo‘lgan o‘tmish haqidagi qarashlarining umumiyligi...” deb tushuntiradi [13]. Vaqtni rejalashtirish masalasini o‘rganish fransuz psixologi Pol Fressning ishlarida yanada rivojlantirildi. Uning eksperimental tadqiqotlari insonning vaqtni idrok etish mohiyatini tushunishga ulkan hissa qo‘shdi. Bu o‘zgarishlarni idrok etish va keyinchalik, ularga moslashish sifatida tushuniladi. Bu esa insonning o‘z xotirasini boshqarish orqali amalga oshiriladi. O‘z navbatida xulosalar unga vaqtinchalik rejalashtirishni shaxsning qandaydir “vaqtinchalik dunyoqarashi” - xotiralarni ham, kelajak haqidagi tasavvurlarni ham tashkil etuvchi tasavvurlar majmuasi sifatida tushunishga imkon berdi [7].

“Ma’naviy inson” konsepsiyasi doirasida shaxsning vaqtinchalik rejalashtirishi nazariyasi muallifi Jozef Remi Nyutten uni shaxsning ichki rejasida mavjud bo‘lgan ob’ekt-maqсадlar bilan hozirgi vaqtda taqdim etilgan xulq-atvor kelajagi sifatida tushuntirgan. Aynan ular, uning fikricha, shaxsning hozirgi davrdagi faolligi ko‘p jihatdan rag‘batlantiradi. “Shu yerda va hozir”da mavjud bo‘lgan va idrok etilganlardan tashqari, uni vaqtinchalik rejalashtirishda tashkil etadi. J.Nyutten bu ob’ekt-maqсадlarni shaxsning “motivatsion ob’ektlari” deb ataydi [20].

Vaqtni rejalashtirishini o‘rganishga Filipp Zimbardo katta hissa qo‘shgan. U inson psixikasidagi ushbu hodisaning mohiyatini tushunish uchun hayotning dolzarb vaziyatlarida ob’ektiv ravishda mavjud bo‘lgan stimullar toifasi va individual farqlar toifasini ajratib ko‘rsatdi. Ularga shaxsning sub’ektivligi o‘z individualligi jihatidan javob beradi. Ushbu jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi insonda o‘tmish, hozirgi va kelajakning u kam anglaydigan manzarasini yaratadi. Uning sifat xususiyatlari insonning tanlovini va uning xatti-harakatlarining motivatsion faoliyat xususiyatlarini (hozirgi vaqtda ham, kelajak rejalashtirishlariga nisbatan ham) belgilaydi [9].

Xorij psixologiyasida ham vaqtni rejalashtirishini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar samarali olib borildi. Jumladan, V.I.Kovalev tomonidan u insonning kelajak haqidagi tasavvurlari sifatida ko‘rib chiqilgan bo‘lib, ular o‘tmish bilan birgalikda hozirgi zamondan “qarash”da mavjud. U o‘zining vaqt rejalashtirishini talqin qilishini aniqroq tushunish uchun vaqtni “transpektivasi” tushunchasidan foydalanadi. Uni...”shaxsning o‘tmishi, buguni va kelajagi organik ravishda birlashtirilgan, integratsiyalashgan psixologik ta’lim” deb izohlaydi [11].

Boshqa ko‘plab xorij psixologlarning tadqiqotlarida “vaqtni rejalashtirish” tushunchasi “hayotni rejalashtirish” atamasi bilan almashtirilmoqda. Xususan, K.K. Platonovning “istalgan kelajak obrazi” aynan shaxs hayotini rejalashtirishining mazmuni bo‘lib, uning istalganligi hayot maqsadlariga erishish va amalga oshirish shartlari bilan belgilanadi. Aynan qadriyatli maqsadlarning mujassamlashuvi, to‘g‘rirog‘i, shaxsning sub’ektiv fikri bo‘yicha ularga erishish imkoniyati va ehtimoli insonning o‘z xulq-atvorini boshqarishning ijobiy yo‘nalishini belgilaydi. Ammo, K.K. Kovalevning ta’kidlashicha, inson ongida o‘z hayotni rejalashtirishi yo‘lidagi qiyinchiliklar, to‘siqlar va yo‘qotishlarni yengib o‘tish imkoniyatlari

haqida tasavvurlar bo‘lmasa, shaxsning xulq-atvori tartibsizlanishi va faollikning ijobiy nisbiyligi yo‘qolishi mumkin [14].

A.I.Epifanseva hayotni rejalashtirishni faoliyatli yondashuv nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi. Bunda uning mazmuni ham rag‘batlantiruvchi, ham motivlashtiruvchi omilga aylanib, shaxs faoliyatini maqsadga yo‘naltirilganlik va maqsadga muvofiqlik nuqtai nazaridan yuzaga keltiradi [12].

K.A.Abulxanova Slavskayaning shaxs hayot yo‘li haqidagi tadqiqotlarida hayotni rejalashtirish shaxs va psixologik rejalashtirish kabi hodisalardan farq qilishi ta’kidlanadi. Ularni farqlash zarurati, muallifning fikricha, har biri turli mazmun bilan to‘ldirilganligi bilan bog‘liq. Agar psixologik va shaxsiy rejalashtirish insonning kelajak obrazlari bilan fikrlash va uni bashorat qilish qobiliyati bo‘lsa, shaxsiy rejalashtirish esa unga, uning amalga oshirilishiga va hozirgi zamondagi noaniqligiga tayyorlikdir. Hayotni rejalashtirish esa muayyan hayot sharoitlari va holatlari majmuida shaxsning hayot yo‘li davomida qurilgan kelajakni ilgari surishning individual imkoniyatlarini o‘z ichiga oladi [2]. I.A. Ralnikova shaxsning hayotni rejalashtirishlari deganda, insonning o‘z kelajagi haqidagi tasavvurlarining murakkab tashkil etilgan va ko‘p elementli majmuasini tushunadi. Bunda u o‘z hayotining vaqtinchalik “chizig‘i”da nisbiy tartibda mavjud bo‘ladi [17].

Shunday qilib, shaxsning hayotni rejalashtirishlarini o‘rganish turli pozitsiya va nuqtai nazardan olib boriladi. Ularning barchasini muayyan tarzda tizimlashtirish va tipologik (K.A. Abulxanova Slavskaya, V.I. Kovalev va b.), prognostik (N.A. Bernshteyn, L.A. Regush, P.K. Anoxin va b.), voqeiy (D.A. Leontev, N.N. Tolstix va b.), motivatsion (L. Frank, J. Nyutten va b.) va ta’limiy (I.V. Dubrovina, M.R. Ginzburg) va boshqa yondashuvlarni ajratish mumkin.

Ushbu hodisani tushunishda aniqlangan farqlarga qaramay, bugungi kunda turli ilmiy maktablarda shaxsning hayotni rejalashtirishlari va ularning mazmuni haqidagi qarashlarda qat’iy tafovutlar mavjudligini aytib bo‘lmaydi. Hozirgi bosqichda barcha tadqiqotlar tufayli shaxs hayotni rejalashtirishlarining psixologik aloqalari, determinantlari, zahirolari va regulyatorlari haqida ichki tushunchalar shakllangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абульханова К. А., Березина Т. Н. Время личности и время жизни. СПб.: Алетейя, 2001. 304 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 298 с.
3. Ананьев Б. Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность. Проблемы возрастной и дифференциальной психологии. СПб.: ДиректМедиа, 2008. 209 с.
4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. СПб.: Изд-во: Питер, 2016. 288 с.

5. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб.: Питер, 2009. 400 с.
6. Большой иллюстрированный словарь иностранных слов. 17000 слов / сост. А. Е. Гришина. М.: Астрель, 2016. 957 с.
7. Венцель К. Н. Теория свободного воспитания. Идеальный детский сад. Челябинск: Изд-во: Амрита, 2020. 252 с.
8. Гинзбург М. Р. Психология личностного самоопределения: диссертация ... доктора психологических наук: 19.00.13. - Москва, 1996. - 285 с.
9. Зимбардо Ф., Бойд Дж. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь / пер. с англ. О. Гатановой. СПб.: Речь, 2010. 352 с.
10. Кемеров В. Е., Керимов Т. Х. Современный философский словарь. М.: Академический проект, 2015. 823 с.
11. Ковалев В. И. Психологические особенности личностной организации времени жизни : Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук : (19.00.01). Москва : [б. и.], 1979. 25 с.
12. Куликов Л. В. Психология личности в трудах отечественных психологов. СПб.: Питер, 2009. 464 с.
13. Левин К. Теория поля в социальных науках. М.: Академический проект, 2019. 314 с.
14. Платонов К. К. Система психологии и теория отражения // Психология личности в трудах отечественных психологов. СПб.: Питер, 2009. 464 с.
15. Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. М.: Academia, 2008. 320 с.
16. Ральникова И. А. Жизненные перспективы личности в научной парадигме психологического знания [Электронный ресурс] // Известия АлтГУ. 2011. №2-1.
17. Ральникова И. А. Психологическое здоровье и жизненные перспективы личности [Электронный ресурс] // Здоровье человека, теория и методика физической культуры и спорта. 2019. №4 (15).
18. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание: под ред.: К. А. Абульхановой-Славской. СПб.: Питер, 2017. 288 с.
19. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2019. 713 с.
20. Nuttin J., Lens W. Future time perspective and motivation: theory and research method. Leuven [Электронный ресурс]: Leuven University Press, 1985. 235 с.

THE METHODS OF EFFECTIVELY ORGANIZING INTERGENERATIONAL COMMUNICATION IN CHILD PERSONALITY DEVELOPMENT

Farida Ochilova

SamDTU Pedagogika-psixologiya
kafedrası assistenti

Abstract: This article is devoted to studying the importance of intergenerational communication in the development of a child's personality and the methods for its effective organization. Intergenerational communication — the social interaction between parents, grandparents, older siblings, and children — is a significant factor in a child's social, moral, and psychological development. The study analyzes the psychological foundations of intergenerational communication and its role in fostering children's social activity and emotional intelligence. Additionally, pedagogical and psychological approaches for effectively organizing communication are discussed, including family activities, games, counseling, and supportive methods. The article also provides practical recommendations for parents, educators, and psychologists.

Keywords: child personality, personality development, intergenerational communication, parental upbringing, pedagogical methods, psychological development, social skills, family and educational environment, moral education, communication skills.

BOLA SHAXSINI SHAKLLANISHIDA AVLODLARARO MULOQOT JARAYONINI TO‘G‘RI YO‘LGA QO‘YISH USULLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalarning shaxsini shakllanishida avlodlararo muloqotning ahamiyati va uning samarali tashkil etish usullarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Avlodlararo muloqot — ota-ona, bobolar, katta aka-ukalar va bolalar o‘rtasidagi ijtimoiy hamkorlik jarayoni — bolaning ijtimoiy, axloqiy va psixologik rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotda avlodlararo muloqotning psixologik asoslari, uning bolaning ijtimoiy faolligi va hissiy intellektini rivojlantirishdagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik va psixologik yondashuvlar orqali muloqotni samarali yo‘lga qo‘yish usullari, xususan, oilaviy mashg‘ulotlar, o‘yinlar, maslahat va qo‘llab-quvvatlash metodlari keltirilgan. Maqola ota-onalar, pedagoglar va psixologlar uchun amaliy tavsiyalarni ham o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: bola shaxsiyati, shaxsni shakllantirish, avlodlararo muloqot, ota-ona tarbiyasi, pedagogik usullar, psixologik rivojlanish, ijtimoiy ko‘nikmalar, oila va ta’lim muhiti, axloqiy tarbiya, kommunikatsiya ko‘nikmalari.

Kirish. Bola shaxsini shakllanishi insonning eng muhim psixologik jarayonlaridan biri hisoblanadi. Shaxsning axloqiy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishi asosan oilada, ota-ona va qarindoshlar bilan avlodlararo muloqot orqali yuzaga keladi. Avlodlararo muloqot — bu turli yoshdagi shaxslar o‘rtasidagi ijtimoiy va psixologik munosabat bo‘lib, unda farzandlar ota-ona, bobolar va boshqa qarindoshlar orqali ma’naviy qadriyatlarni o‘rganadilar, xulq-atvor me’yorlarini qabul qiladilar va shaxs sifatida shakllanadilar.

So‘nggi o‘n yilliklarda pedagogika va psixologiya ilmiy tadqiqotlarida avlodlararo muloqotning bolaning shaxsiy rivojlanishidagi roli katta e’tibor qozondi. Shu bilan birga, noto‘g‘ri muloqot usullari yoki kommunikativ cheklovlar bolaning psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun, avlodlararo muloqotni samarali yo‘lga qo‘yish usullarini o‘rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. Shu bilan birga, noto‘g‘ri muloqot usullari yoki yetarli darajada bo‘lmagan kommunikatsiya bolaning psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Masalan, ota-onaning haddan tashqari talabchanligi, e’tiborsizligi yoki muloqotning yetishmasligi bolaning emotsional barqarorligi va ijtimoiy ko‘nikmalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Avlodlararo muloqotning samarali bo‘lishi bola shaxsining ijtimoiy moslashuvi, o‘zini hurmat qilishi va jamiyatdagi faoliyatga tayyorligi bilan bog‘liq. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-ona va bola o‘rtasidagi samimiy va ochiq muloqot bolaga o‘zini ifoda etish, fikr bildirish va emotsiyalarini boshqarish imkonini beradi. Shu bilan birga, oiladagi an’analar, ma’naviy qadriyatlar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bola shaxsini shakllantirish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Maqolaning maqsadi — bola shaxsining shakllanishida avlodlararo muloqotning ahamiyatini aniqlash va uni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish usullarini tizimli ilmiy tahlil qilishdir. Maqola vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Avlodlararo muloqotning psixologik asoslarini o‘rganish.
2. Bola shaxsini shakllanishiga ijobiy va salbiy ta’sir etuvchi omillarni aniqlash.
3. Samarali muloqot usullarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Bundan tashqari, maqola nafaqat nazariy tadqiqotlar asosida yozilgan, balki amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish va oilalarda avlodlararo muloqotni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asos yaratish maqsadida tuzilgan. Avlodlararo muloqot jarayoni nafaqat oilaviy psixologiya, balki pedagogika va ijtimoiy psixologiya sohalarida ham keng ko‘lamli ahamiyatga ega. Shu sababli, ushbu maqola bola shaxsini shakllanishida avlodlararo muloqotning psixologik va ijtimoiy jihatlarini birgalikda o‘rganishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologik va pedagogik tadqiqotlarda avlodlararo muloqot bola shaxsini shakllanishida muhim vosita sifatida ko‘riladi. V. V. Davydovning

ta’kidlashicha, bolaning shaxsiy rivojlanishi faqat faoliyat va muloqot jarayonlari orqali yuzaga keladi. Avlodlararo muloqot bu jarayonning asosiy komponenti bo‘lib, bolaning ijtimoiy, emotsional va intellektual qobiliyatlarini shakllantiradi.

Shuningdek, J. Piaget va L. Vygotskiyning tadqiqotlari bolalarda kognitiv va emotsional rivojlanishning muloqot orqali sodir bo‘lishini ko‘rsatadi. Masalan, Vygotskiy bolaning o‘rganishi va ma’naviy rivojlanishi ijtimoiy o‘zaro ta’sir orqali sodir bo‘lishini ta’kidladi.

O‘zbek psixologik-pedagogik adabiyotlarida ham avlodlararo muloqotning roli keng o‘rganilgan. Xususan, S. Norbayeva va Sh. Tursunovning tadqiqotlarida ota-ona va farzand o‘rtasidagi muloqot samaradorligi bolaning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ekani qayd etilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, avlodlararo muloqot quyidagi asosiy yo‘nalishlarda samarali bo‘lishi mumkin:

1. Emotsional qo‘llab-quvvatlash va mehribonlik.
2. Intellektual rivojlanish va bilim berish.
3. Ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish va normativ xulqni o‘rgatish.
4. Ma’naviy va madaniy qadriyatlarni o‘rgatish.

Bundan tashqari, noto‘g‘ri yoki yetarli darajada bo‘lmagan muloqot bolaning psixologik stress, xavotir va ijtimoiy moslashuv muammolariga olib kelishi mumkinligi ko‘rsatib o‘tilgan.

✓ **Tadqiqotning metodologiyasi.** Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi bola shaxsining shakllanishida avlodlararo muloqot jarayonlarining samarali usullarini aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini o‘rganishdir. Tadqiqot metodologiyasi bir nechta asosiy jihatlarni o‘z ichiga oladi:

✓ **Tadqiqot obyekti va subyekti:**

▪ **Obyekt:** Bolalarning shaxsiy rivojlanish jarayoni va avlodlararo muloqot.

▪ **Subyekt:** Ota-onalar, bolalar va pedagoglar. Tadqiqot jarayonida turli yoshdagi bolalar (6–12 yosh) va ularning ota-onalari bilan muloqotlar o‘rganiladi.

✓ **Tadqiqot metodlari:** Tadqiqotda sifat va miqdoriy metodlar uyg‘unlashgan holda qo‘llanadi:

– **Suhbat va intervyu:** Ota-onalar va pedagoglar bilan yuzma-yuz yoki onlayn suhbatlar orqali avlodlararo muloqotning amaliy jihatlari o‘rganiladi.

– **Sovolnoma:** Bola va ota-onalarning muloqot darajasi, ishonch va hissiy yaqinlikni aniqlash uchun standartlashtirilgan savolnomalar qo‘llaniladi.

– **Kuzatuv:** Bolaning oiladagi va maktabdagi xulq-atvori, muloqot jarayonidagi ishtiroki va shaxsiy xususiyatlari kuzatiladi.

– **Amaliy testlar:** Bola shaxsining ijtimoiy va emosional rivojlanishi, empatiya, hamkorlik va konfliktlarni hal qilish ko‘nikmalari testlar orqali baholanadi.

✓ **Tadqiqot uslubi va yondashuvlari:**

- **Empirik yondashuv:** Real hayotiy vaziyatlar va bolalar bilan muloqotlarni bevosita kuzatish orqali ma’lumot yig‘ish.
- **Analitik yondashuv:** Olingan ma’lumotlar tizimli tarzda tahlil qilinadi, xulosalar chiqariladi va samarali muloqot usullari aniqlanadi.
- **Komparativ yondashuv:** Turli oilalarda va maktab sharoitlarida avlodlararo muloqotning o‘ziga xos xususiyatlarini solishtirish.
- **Ma’lumotlarni tahlil qilish usullari:**
 - Sifatli ma’lumotlar: intervyu va kuzatuv natijalari mazmunan tahlil qilinadi, asosiy mavzular va muloqot strategiyalari aniqlanadi.
 - Miqdoriy ma’lumotlar: savolnoma va test natijalari statistik usullar yordamida tahlil qilinadi (foizlar, o‘rtacha ko‘rsatkichlar, korrelyatsiya).
- ✓ **Etik jihatlar:** Tadqiqotda qatnashuvchilarning roziligi olinadi, ma’lumotlar maxfiyligi ta’minlanadi va bola rivojlanishiga salbiy ta’sir qilmaslik kafolatlanadi.
- ✓ Ushbu metodologiya asosida olingan natijalar bola shaxsining shakllanishida avlodlararo muloqotning samarali yo‘nalishlarini aniqlash, ota-onalar va pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Tahli va natijalar. Bola shaxsining shakllanishi — murakkab va ko‘p qirralik jarayon bo‘lib, unda oilaviy muhit, ta’lim tizimi va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, **avlodlararo muloqot** — ota-ona, bobolar va boshqa oilaviy vakillar o‘rtasidagi munosabatlar bola ruhiyati, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishda markaziy ahamiyatga ega.

Avlodlararo muloqot nafaqat bilim va tajriba uzatilishini, balki hissiy va madaniy merosni ham o‘z ichiga oladi. Shu bois, ushbu jarayonni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish bola shaxsining barqaror va sog‘lom rivojlanishi uchun muhimdir.

Avlodlararo muloqot quyidagi asosiy shakllarda namoyon bo‘ladi: **Ta’limiy muloqot** — bilim, ma’naviyat va axloqiy qadriyatlarni uzatish (masalan, ota-onaning o‘qish va mehnatga bo‘lgan hurmatini bola bilan baham ko‘rishi). **Hissiy muloqot** — mehr-muhabbat, e’tibor va xavfsizlik hissini shakllantirish (masalan, bobolar hikoyalari orqali bolaga xavfsizlik va ijtimoiy do‘stlikni o‘rgatish). **Madaniy muloqot** — an’analar, urf-odatlar va milliy qadriyatlarni o‘rgatish.

Avlodlararo muloqotning bolaning shaxsiy rivojlanishiga ta’siri: **Shaxsiy identifikatsiya:** Bola o‘zini oilaviy va ijtimoiy kontekstda tanib, qaysi qadriyatlarni qabul qilishini aniqlaydi. **Axloqiy va ijtimoiy ko‘nikmalar:** Avlodlararo muloqot orqali bola empatiya, hurmat va ijtimoiy javobgarlikni o‘rganadi. **Hissiy barqarorlik:** Ota-ona va bobolar bilan doimiy va sog‘lom muloqot bolada stressni kamaytiradi va ruhiy sog‘lomlikni oshiradi.

To‘g‘ri yo‘lga qo‘yish usullari. Tahlil natijalariga ko‘ra, bola shaxsini shakllantirishda avlodlararo muloqotni quyidagi usullar orqali samarali yo‘lga qo‘yish mumkin:

♦ **Faol tinglash va muloqot**

- Bolaning fikrini tinglash, uning savollariga chin dildan javob berish, shaxsiy qarorlar qabul qilishda maslahat berish.

♦ **Hikoya va tajriba orqali ta‘lim**

- Bobolar va ota-onalar o‘z hayotiy tajribasini hikoya qilish orqali axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni yetkazish.

♦ **Oila an‘analari va rituallarini saqlash**

- Bayramlar, oilaviy tadbirlar, qadriyatlarni ifodalovchi o‘yinlar va faoliyatlar bolada ijtimoiy moslashuv va madaniy identifikatsiyani rivojlantiradi.

♦ **Qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish**

- Bolaning muvaffaqiyatlarini e‘tirof etish, xatolaridan o‘rganishga yordam berish va uning harakatlarini rag‘batlantirish.

♦ **Ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish**

- Bolani turli avlod vakillari bilan interaktiv faoliyatga jalb qilish (masalan, birga kitob o‘qish, bog‘da o‘ynash, qo‘shma loyihalarda ishtirok etish).

Tahlil natijalariga ko‘ra: Avlodlararo muloqot samarali bo‘lsa, bola **ijtimoiy, axloqiy va hissiy jihatdan barqaror shaxs** sifatida shakllanadi. Hikoya va tajriba asosidagi muloqot bolalarda **kritik fikrlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini** rivojlantiradi. Faol va rag‘batlantiruvchi muloqot bolaning **o‘zini anglash va o‘z qadrini qadrlash** qobiliyatini oshiradi. Oila an‘analari va madaniy rituallarga e‘tibor, bolada **milliy va madaniy identifikatsiyani mustahkamlashga** yordam beradi. Shuningdek, natijalar shuni ko‘rsatadiki, avlodlararo muloqot yetarlicha rivojlanmagan yoki noto‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan oilalarda, bolalarda **ijtimoiy moslashuv muammolari, hissiy beqarorlik va axloqiy nizolar** kuzatilishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, samarali muloqot bolaning emotsional, ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga ijobiy ta‘sir qiladi, noto‘g‘ri yoki yetarli bo‘lmagan muloqot esa salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Shu sababli, ota-onalar va oilalar uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqiladi:

1. Bolalar bilan ochiq va samimiy muloqot o‘rnatish.
2. Oilada ma‘naviy qadriyatlarni muntazam yetkazish va rivojlantirish.
3. Kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish uchun birgalikdagi faoliyatlarni tashkil etish.
4. Zarur hollarda psixologik maslahat va qo‘llab-quvvatlash xizmatlaridan foydalanish.

Ushbu tadqiqotning natijalari pedagogika va psixologiya sohalarida avlodlararo muloqotni rivojlantirish va bolaning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha

amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim asos bo‘lishi mumkin. Bola shaxsini shakllantirishda avlodlararo muloqotning roli juda muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-ona va bolalar o‘rtasidagi samarali muloqot, shuningdek, turli avlodlar o‘rtasidagi ijtimoiy va ma‘naviy almashinuv bolaning ijtimoiy, hissiy va intellektual rivojlanishida asosiy omil hisoblanadi. Avlodlararo muloqot jarayonini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish usullari quyidagi jihatlarga asoslanadi:

1. **Hurmat va ishonch muhitini yaratish** – bola o‘z fikrini erkin ifoda eta oladigan, ota-ona va boshqa o‘rnak shaxslar bilan ochiq muloqot qiladigan muhit uning shaxs sifatida o‘rishiga yordam beradi.

2. **Faol tinglash va tushunishga asoslangan muloqot** – ota-ona va kattalar bolaning his-tuyg‘ularini tushunishga harakat qilishi, u bilan birga muammolarni yechish jarayonida ishtirok etishi shaxsiy o‘rishni rag‘batlantiradi.

3. **Ijtimoiy va ma‘naviy qadriyatlarni yetkazish** – tarixiy tajriba, an‘analar va ijtimoiy qadriyatlarni avlodlararo muloqot orqali o‘rgatish bola shaxsining ongli va mas‘uliyatli shakllanishini ta‘minlaydi.

4. **Ochiq va konstruktiv tanqidni qo‘llash** – muloqot jarayonida bolaning xatolarini tinch va mulohazali tarzda ko‘rsatish uning o‘zini anglash va shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shu tarzda, avlodlararo muloqotning samarali tashkil etilishi bolaning ijtimoiy, emotsional va axloqiy jihatdan barqaror shaxs bo‘lib yetishishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon nafaqat bolaning, balki jamiyatning umumiy madaniy va ma‘naviy rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
2. Piaget, J. *The Psychology of the Child*. New York: Basic Books, 1969.
3. Davydov, V. V. *Pedagogical Psychology*. Moscow: Pedagogika, 1990.
4. Norbayeva, S., Tursunov, Sh. *Oila psixologiyasi va avlodlararo muloqot*. Tashkent: Fan, 2015.
5. Zimbardo, P. G., & Boyd, J. *The Time Paradox: The New Psychology of Time That Will Change Your Life*. New York: Free Press, 2008.
6. Ochilova F. B. Ways to correct the effect of mental and emotional disorders on the child's personality in family relations //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2022. – T. 2022. – №. 3. – C. 202-212
7. Bakhriddinova, O. F. (2022). The role of ethnic and national values in the formation of intergenerational relations in social psychology.
8. Bakhriddinova, O. F. (2022). The importance of using art therapy methods in overcoming negative behavior in children.

9. Bakhriddinovna, O. F. (2022). THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE HEALTH OF THE CHILD'S SPIRITUAL WORLD. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 4, 30-33.
10. Bakhriddinovna, O. F. (2022). Methods of Studying Individual Characteristics and Abilities of Children. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 9, 58-61.
11. Sagdullayevich M. S., Bakhriddinovna O. F. Use of innovative pedagogical technologies based on modern rhythmic gymnastics for child. – 2022.
12. Bakhriddinovna O. F. WAYS TO CORRECT CHILDREN WITH PSYCHOLOGY IN THE FAMILY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – T. 4. – C. 18-23.
13. Sagdullayevich M. S., Bakhriddinovna O. F. Modern innovative-fitness methods in physical education classes in general secondary educational institutions. – 2022.
14. Bakhriddinovna O. F. THE CONCEPT OF INTERGENERATIONAL RELATIONS //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 05. – C. 242-247.
15. Bakhriddinovna O. F. THE INFLUENCE OF SITUATIONS OF MANIPULATION IN FAMILY RELATIONSHIPS ON THE CHILD'S PERSONALITY //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2024. – T. 4. – №. 05. – C. 178-183.
16. Bakhriddinovna O. F. THE ROLE OF THE ENVIRONMENT IN THE FAMILY IN THE FORMATION OF THE CHILD'S PERSONALITY //International Journal of Pedagogics. – 2024. – T. 4. – №. 05. – C. 70-74.

GENERAL LAWS, STRUCTURE, AND FUNCTIONS OF THE HUMAN PSYCHE

Kuchkarova Oysha Oltibayevna

Samarqand davlat Tibbiyot universiteti, p.f.d., dotsenti

Email: oyshaoltibaevna1@gmail.com

Tel: (90) 459–99–99

Annotation. This article analyzes the general laws, system, and main functions of the human psyche from a scientific perspective. The psyche is considered as a complex system that organizes human interaction with the external environment. The article examines the structural elements of the psyche, particularly its main functions such as perception, attention, memory, thinking, emotions, and volitional activity. In addition, the laws of psychological development and the role of the psyche in the life of individuals and society are discussed. The research findings highlight the interconnection of psychological functions and their impact on the effectiveness of human activity.

Keywords: Human psyche, laws of the psyche, psyche system, psychological functions, perception, memory, thinking, emotions and attention, psychological development

INSON PSIXIKASINI UMUMIY QONUNIYATLARI, TIZIMI VA FUNKSIYALARI

Annotatsiya. Ushbu maqola inson psixikasining umumiy qonuniyatlari, tizimi va asosiy funksiyalarini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Psixika insonning tashqi muhit bilan muloqotini tashkil etuvchi murakkab tizim sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada psixikaning tarkibiy elementlari, xususan, idrok, e‘tibor, xotira, fikrlash, his-tuyg‘u va irodaviy faoliyat kabi asosiy funksiyalari o‘rganilgan. Shuningdek, psixikaning rivojlanish qonuniyatlari, uning individ va jamiyat hayotidagi roli ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari psixika funksiyalarining o‘zaro bog‘liqligi va inson faoliyati samaradorligiga ta‘sirini yoritadi.

Kalit so‘zlar: Inson psixikasi, psixika qonuniyatlari, psixika tizimi, psixik funksiyalar, idrok, xotira, fikrlash, his-tuyg‘u va e‘tibor, psixika rivojlanishi

Kirish. Psixologiya eng qadimiy fanlardan bo‘lib, bundan 2,5 ming yilga ilgari jon haqidagi ta‘limot sifatida vujudga kelgan. VII-V asrlarda o‘tgan qadimgi grek filosoflarining asarlaridayoq kishining jonli va ruhiy hayoti to‘g‘risida juda ko‘p hilma-hil fikrlar bayon

qilinganligini ko‘ramiz. Bu masalalar qadimgi Xitoy va qadimgi Xind mutafakkirlarining muhokamalarida ham katta o‘rin tutadi.

Kishining psixikasi haqidagi muntazam ta‘limotni birinchi marta Aristotel (yeramizdan oldingi 384-322 yillar) «Jon haqida» degan kitobida bayon qilgan. Shu sababli Aristotel alohida fan bo‘lgan psixologiyani vujudga keltirgan kishi yoki psixologiya fanining «otasi» deb hisoblanadi.

Uzoq vaqtgacha psixologiya mustaqil fan bo‘lmay, filosofiya tarkibiga kirib kelgan. Alohida ilmiy fan ma‘nosidagi «psixologiya» termini ham yo‘q edi. Bu termin XVI asr oxirida paydo bo‘lib, XVIII asr o‘rtalaridan boshlab hamma ishlatadigan bo‘lib qoldi. Psixologiya XVIII asrning oxirida va XIX asrning boshlaridagina mustaqil fan bo‘lib shakllanadi.

Qadimgi zamonlardan to bizning zamonimizgacha psixologiya sohasida idealizm bilan materializm o‘rtasida kurash bo‘lib keldi. Psixologiyadagi bu kurash hamisha sinfiy kurashning in‘ikosi bo‘lib keldi. Psixika, ong nima degan masala, shu bilan birga, odam organizmida psixik jarayonlar bilan fiziologik jarayonlar o‘rtasidagi munosabat masalasi ham shu kurashda markaziy o‘rinni egallab keldi.

Psixika va ong haqidagi ta‘limot idealistik va vulgar materialistik qarashlar hamda nazariyalarga qarshi kurashda chiniqa bordi.

Idealistlar, odamning psixik hayotini odam tanasi bilan qandaydir noma‘lum yo‘l bilan qo‘shilib, odamda gavdalangan, jismi yo‘q moddiy bo‘lmagan alohida bir narsaning ya‘ni ruh yoki jonning zohir bo‘lishi deb hisoblaydilar. (So‘zlashganimizda va adabiyotda ham «odamning joni» va «odamning ruhi» degan termin ishlatamiz. Ammo bu terminlarni biz moddiy bo‘lmagan alohida bir narsani ifodalash uchun emas, balki «psixika» so‘zini qay ma‘noda ishlatdik, o‘sha ma‘noda ishlatamiz). Idealistik psixologiya namoyondalari psixik jarayonlar bilan fiziologik jarayonlarning o‘zaro munosabati haqidagi masalani talqin qilishda yo psixofizik parallelizm yoki psixofizik o‘zaro ta‘sir nuqtai nazarida turadilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixika — insonning tashqi va ichki muhit bilan moslashuvini ta‘minlovchi murakkab tizim. Adabiyotlarda psixikaning quyidagi umumiy qonuniyatlari ko‘p ta‘kidlanadi:

1. **Shakllanish va rivojlanish qonuniyati.** Psixika biologik, ijtimoiy va shaxsiy tajriba ta‘sirida rivojlanadi. L.S. Vygotskiy (1978) ijtimoiy muhitning bolalar psixikasi shakllanishidagi asosiy rolini ta‘kidlaydi.

2. **Faollik va moslashuv qonuniyati.** Psixika insonning tashqi sharoitga faollik bilan javob berishini ta‘minlaydi. P. Anokhin (1975) bu jarayonni **funksional sistema** kontseptsiyasi orqali tushuntiradi, ya‘ni psixik jarayonlar doimiy ravishda maqsadga muvofiq ishlaydi.

3. **Qonuniyatlilik va individual xususiyatlar.** Psixik jarayonlar umumiy qonuniyatlarga ega bo‘lsa-da, har bir shaxsda ularning namoyon bo‘lishi individual xususiyatlar bilan farqlanadi (temperament, ijtimoiy tajriba, shaxsiy motivatsiya).

4. **Mavsumiy va yoshga bog‘liq rivojlanish.** Psixikaning rivojlanishi yoshga va hayotiy bosqichlarga bog‘liq. Shu bilan birga, psixik jarayonlar muayyan fazalar va o‘zgarishlarni bosqichma-bosqich o‘tkazadi (G. Gesell, 1964).

Psixofizik parallelizm tarafdorlari fiziologik va psixik hodisalar bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan holda yonma-yon (parallel ravishda) voqe‘ bo‘ladi, deb hisoblaganlar. Bu qarashga ko‘ra, odamning hayot faoliyati qo‘shilib ketmaydigan ikki oqim – organik hayot bilan psixik hayotning harakatlanishidan iborat emish.

Psixofizik o‘zaro ta’sir tarafdorlari ta’limotiga ko‘ra, psixik hodisalar bilan fiziologik hodisalar o‘z tabiati e’tibori bilan har hil bo‘lsada, bir-biriga o‘zaro ta’sir etadi: fiziologik hodisalar psixik hodisalarni vujudga keltiradi, psixik hodisalar esa fiziologik hodisalarga sabab bo‘la oladi. Bu qarashga ko‘ra, odamning hayot faoliyati go‘yo harakatdagi zanjir bo‘lib, unda fizik zveno bilan psixik zveno ketma-ket kelaveradi.

Fanga xilof idealistik muhokamalarga qarama-qarshi o‘laroq, dialektik materializm psixik hayot qandaydir alohida, moddiy bo‘lmagan bir narsani zohir bo‘lishi emas, balki materiyaning yuksak darajasidagi mahsuli, ya’ni bosh miyaning hossasidir deb ko‘rsatadi. Demak, psixika yuksak darajada tashkil topgan materiyaning alohida hossasi bo‘lib, bu hossa ob’ektiv voqelikni alohida bir yo‘sinda aks ettirish qobiliyatidan iboratdir.

Psixik jarayonlar miyaning alohida hossasi bo‘lib, faqat miyaning faoliyatiga bog‘liq holda ro‘y beradi.

Lekin psixikani materiyaning mahsuli deb bilish tushunchasini vulgar materializm namoyondalari targ‘ib qilgan soxta (u ham mexanistik) tushunchadan farq qilish kerak. Mexanist va vulgar materialistlar tabiatdagi barcha hodisalarni – kimyoviy, biologik, fiziologik hodisalarni, shuningdek, psixologik hodisalarni ham materiya zarrachalarining fazoda faqat mexanik suratda siljishdan iborat deb bilar edilar. Ular psixik jarayonlarni fiziologik jarayonlardan iborat bir narsa deb tushunar, psixik jarayonlar bilan fiziologik protsessning ikkovi bor narsa deb hisoblar edilar. Masalan: vulgar materializmning namoyondalari (Byuxner, Moleshott, Faxz) jigardan o‘t chiqib turgani singari miyadan ham fikr chiqib turadi, deb bilar edilar.

Mexanistlar nazarida, psixik hodisa fiziologik hodisaning o‘zi-yu, uni odam faqat ichki, sub’ektiv tomondan idrok etar emish.

Dialektik materializm nuqtai nazaridan psixika, materiyaning mexanik harakati emas, balki harakatdagi materiyaning alohida hossasidir.

Shuningdek, psixik protsess moddiy protsessga bog‘liq, degan so‘zdan psixika, ong-fiziologik jarayonlardan boshqa bir narsa emas, degan ma’no chiqmaydi. Fikr, ong – voqelikning sifat jihatidan boshqacha, o‘ziga xos bir hodisasidir.

Psixika, ong – faqat yuksak darajada tashkil topgan materiyaning hossasidir.

Hayvonlar bilan odamlar organizmiga xos bo‘lgan nerv sistemasi ana shunday yuksak darajada tashkil topgan materiyaadir. Psixikaning bevosita moddiy substrati (asosi) – odamning bosh miyasidir. Odamning psixikasi, ongi – bosh miya funktsiyasidir.

Psixika, ong materiya taraqqiyotining faqat yuksak bosqichlarida paydo bo‘ladi. Materiya taraqqiy qilib borgan sari turli qonuniyatlar va hossalari - mexanik, fizik, ximiyaviy, biologik va boshqa qonuniyat va hossalari paydo bo‘ladi va taraqqiy qiladi, organik olam taraqqiyotining eng yuksak bosqichidagina materiyaning psixika, sezgi, ong, tafakkur, deb ataladigan alohida hossalari vujudga keladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Olam taraqqiyoti tarixida psixika, ong, bo‘lmagan davr o‘tgan. Psixika olam taraqqiyotining eng yuksak bosqichlaridagina paydo bo‘ldi.

Psixika materiyaning alohida hossasi bo‘lib, bu hossa ob‘ektiv voqe‘likni alohida bir ravishda aks ettirish qobiliyatidan iboratdir. Aks ettirish degan so‘zning ma‘nosi har hil tushuniladi. Tevarak-atrofdagi voqe‘likni aks ettiradigan ko‘pgina narsalar ma‘lum, masalan, suv aks ettiradi, ko‘zgu aks ettiradi va hokazo. Bu misollarda biz fizik hodisa sifatidagi aks etish (in‘ikos)ni ko‘ramiz. Psixik hodisalar haqida so‘zlashganimizda esa sifat jihatdan boshqacha, o‘ziga xos ravishda aks etishini nazarda tutmog‘imiz kerak. Bu aks ettirish sezgilarda, xotirada, tafakkurda va boshqa shu kabilarda o‘z ifodasini topadi.

Inson psixikasini o‘rganishda turli metodlar qo‘llaniladi. Ular asosiy uch guruhga bo‘linadi:

1. Klassik (psixologik) metodlar

- **Kuzatish** – shaxsning tabiiy xatti-harakatlarini bevosita kuzatish.
- **Eksperiment** – psixik jarayonlarni nazorat ostida o‘rganish.
- **Testlash** – aqliy qobiliyatlar, xotira va diqqatni baholash.

2. Empirik metodlar

- So‘rovnomalar va intervyular.
- Psixodiagnostik metodlar (shaxsiyat, qiziqishlar va hissiyotlarni aniqlash).

3. Nazariy metodlar

- Analiz va sintez – psixik jarayonlarni bo‘lib o‘rganish va qayta birlashtirish.
- Taqqoslash – turli yosh guruhlar yoki ijtimoiy sharoitlar bo‘yicha farqlarni aniqlash.
- Model yaratish – psixik jarayonlarning nazariy modellarini tuzish.

Tadqiqot jarayonining bosqichlari:

1. Tadqiqot mavzusini aniqlash va ilmiy muammo qo‘yish.
2. Nazariy manbalarni tahlil qilish.
3. Tadqiqot metodlarini tanlash.
4. Empirik ma‘lumotlarni to‘plash va qayta ishlash.
5. Natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish.

Insonning aks ettirish jarayoni o‘z mohiyati va xarakteri jihatidan 2-bosqichdan iboratdir. 1) Hissiy (aks ettirish) bilish bo‘lib, u sezish, hissiy qabul qilish, xotira va tasavvurlardan iboratdir. 2) Aqliy bilish bosqichi bo‘lib, u tafakkurdan iboratdir.

Hissiy bilishning boshlang‘ich shakli - sezgidir. Chunki hissiy bilishning boshqa shakllari – hissiy qabul qilish sezgiga nisbatan ancha murakkab bo‘lib, u sezish asosida

vujudga keladi. Hissiy qabul qilishning sezishdan farqi shundaki, unda predmetlarning ayrim hossalarni emas, balki predmet bir butun holda aks etadi.

Tahlil va natijalar. Hissiy bilishning yana bir shakli tasavvurdir.

Tashqi ta’sir natijasida vujudga kelgan nerv va miya qobig‘ining ma’lum qismidagi qo‘zg‘alish – sezish, qabul qilish – ma’lum davrgacha o‘z izini qoldiradi, ya’ni tashqi ta’sir to‘xtagandan so‘ng qo‘zg‘alishning, sezishning izi saqlanib qoladi. O‘sha ta’sir etgan predmetga aloqador bo‘lgan, unga qandaydir munosabatda bo‘lgan hodisa ta’siri natijasida izlar yana qayta tiklanishi mumkin.

Miya qobig‘ida saqlanib qolgan shu fiziologik izlarning tiklanishi, qaytadan qo‘zg‘alishi tasavvur, xotirani vujudga keltiradi.

Insonning bilish jarayoni hissiy bilish bilangina cheklanmaydi. Hissiy bilish yoki jonli kuzatish inson bilishining pastki bosqichida vujudga keladi, bu bosqich asosida ijtimoiy mehnat jarayonida ikkinchi yuqori bosqich – aqliy bilish, tafakkur paydo bo‘ladi. Hissiy bilish orqali ob’ektiv reallikdan olingan «materiallar»ni qayta ishlash, ularni munosabatlari, ichki xususiyatlarini aniqlash, muhim va asosiy tomonlarini nomuhimlaridan ajratib olish, ularning qonuniyatlarini ochish aqliy bilish va tafakkurda amalga oshiriladi.

Odam bilan uning tevarak-atrofidagi olam o‘rtasida doimo o‘zaro bir-biriga ta’sir qilish jarayoni bo‘lib turadi. Odam bu protsessda dunyoni o‘z psixikasi bilan aks ettiradi. Shu bilan birga, voqe’lik odam ongida ko‘zgudagi kabi passiv ravishda aks etmay, balki aktiv ravishda aks etadi: odam tevarak-atrofdagi olam bilan o‘zaro bir-biriga ta’sir ko‘rsatar ekan, shu jarayonda olamga ta’sir etadi, uni o‘zgartiradi va uni o‘z ehtiyojlariga moslashtiradi.

Psixologiya fani psixikani o‘rganar ekan, uni yuksak darajada tashkil topgan materiyaning ob’ektiv voqe’likni aks ettirishdan iborat bo‘lgan alohida hossasi deb biladi. Materiyaning bu hossasi materiyaning boshqa hossalardan sifat jihatdan farq qiladi va materiya taraqqiyotining faqat muayyan bosqichida vujudga keladi.

Psixik hodisani, idealistlar ta’lim bergani singari, fiziologik hodisadan ajratib qo‘yish yaramaganidek, psixik hodisani, vulgar materialistlari ta’lim bergani singari, fizik hodisaga tenglashtirish ham yaramaydi. Psixik hodisa bilan fiziologik hodisa bir butun bo‘lib bog‘langandir. Buning ma’nosi shuki, psixologik va fiziologik hodisa sifat jihatidan boshqa-boshqa hodisalardir, ammo fiziologik hodisa bo‘lmasa, ya’ni nerv sistemasi ishlamasa, psixologik hodisa bo‘lishi mumkin emas; shunday qilib, psixologik hodisa ikkilamchi hodisa hisoblanadi.

Psixik hodisalar nechog‘lik murakkab bo‘lmasin, ularni moddiy nerv-fiziologik negizidan ayirib o‘rganish yaramaydi. Bunday ayirish idealizmga olib borishi mumkin, xolos. Shu sababli psixikani o‘rganishda psixik hayotdagi hodisa va faktlarni ilmiy asosda tushunib olish uchun psixikaning moddiy negizini, ya’ni bosh miya va uning faoliyatini, psixik jarayonlarning nerv-fiziologik mexanizmlarini bilib olish kerak.

I.P.Pavlov yuksak nerv faoliyati fiziologiyasiga doir genial asarlarida psixik hodisalar moddiy substratining faoliyatidagi asosiy qonuniyatlarni va ayrim psixik jarayonlarning

Xulosa. Inson psixikasi — bu shaxsiyatning ichki dunyosi va tashqi muhit bilan o‘zaro aloqasini tartibga soluvchi murakkab tizimdir. Psixika tabiati va faoliyati bir qancha **umumiy qonuniyatlar** asosida shakllanadi. Ular orasida asosiylari quyidagilardir:

1. **Moddiy asoslilik** – psixika markaziy asab tizimi orqali amalga oshadi va biologik jarayonlar bilan uzviy bog‘liq.

2. **Subyektivlik** – inson psixikasi tashqi voqelikni shaxsiy tajriba va idrok orqali qabul qiladi.

3. **Tarbiyalanish va rivojlanish qonuniyati** – psixika rivojlanishi individual va ijtimoiy tajribaga bog‘liq bo‘lib, yosh, ijtimoiy-madaniy va madaniy muhit ta’sirida shakllanadi.

4. **Moslashuvchanlik va faoliyatga yo‘naltirilganlik** – psixika insonning tashqi va ichki sharoitlarga moslashishini ta’minlaydi.

5. **Qiyosiy barqarorlik va o‘zgaruvchanlik** – psixik jarayonlar vaqt o‘tishi bilan barqaror bo‘lishi mumkin, lekin yangi sharoitlarga moslashish jarayonida o‘zgaradi. Psixika **tizimi** bir nechta darajalardan iborat:

- **Kognitiv (bilish) tizim** – idrok, e’tibor, xotira, tafakkur kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi.

- **Emotsional tizim** – hissiyotlar, kayfiyat, motivatsiya va istaklarni boshqaradi.

- **Volensial (irodiy) tizim** – insonning xulq-atvori va qarorlarini shakllantiradi, faoliyatni boshqaradi.

- **Ijtimoiy tizim** – shaxsning jamiyat bilan munosabatini, ijtimoiy tajribani qamrab oladi.

Psixikaning **asosiy funksiyalari** esa quyidagilardan iborat:

1. **Idrok funksiyasi** – tashqi va ichki olamni anglash va talqin qilish.

2. **Regulyator funksiyasi** – xulq va faoliyatni boshqarish, shaxsiy va ijtimoiy normativlarga moslashish.

3. **Moslashuv funksiyasi** – yangi sharoit va muhitga moslashish imkoniyatini yaratadi.

4. **Kommunikativ va ijtimoiy funksiyasi** – muloqot, ijtimoiy o‘zaro ta’sir va shaxslararo munosabatlarni ta’minlaydi.

5. **Kreativ va ijodiy funksiyasi** – yangi fikrlar, g‘oyalar va yechimlarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Shu bilan, inson psixikasi **biologik, individual va ijtimoiy faktorlar bilan uzviy bog‘liq, tizimli va funktsional jihatdan murakkab** bir tuzilma sifatida qaraladi. Uning qonuniyatlari, tizimi va funksiyalari insonning o‘z-o‘zini anglash, faoliyat olib borish va jamiyatda samarali hayot kechirish imkoniyatini belgilaydi.

Adabiyotlar:

1. **U. Fayziyeva, N. Jumayev** – *Umumiy psixologiya* – oliy ta’lim uchun mo‘ljallangan darslik.
2. **P.I. Ivanov, M.E. Zufarova** – *Umumiy psixologiya* – psixika qonuniyatlari, jarayonlar, funksiyalar haqida.
3. **F. Xaydarov, N. Xalilova** – *Umumiy psixologiya* – insonning psixik jarayonlari va tuzilishi.
4. **N.X. Lutfullayeva** – *Psixologiya* – psixologik bilimlarning umumiy kirish qismi.
5. **William James** – *The Principles of Psychology* – klassik psixologiya nazariyasi (ingliz tilida)
6. Kuchkarova Aisha Oltibayevna. (2022). The formation of a culture of reading as a factor of increasing the morale of young people. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 4, 167–171. Retrieved from <https://sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/93>.
7. Kuchkarova Aisha Oltibayevna. (2022). THE FORMATION OF A CULTURE OF READING AS A FACTOR OF INCREASING THE MORALE OF YOUNG PEOPLE. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 4, 167–171. Retrieved from <https://sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/93>.
8. Kuchkarova A.O. The role of the works of eastern thinkers in the formation of moral and moral sentiment of students and girls. *Spectrum Journal of Innovation*, 172–176. Retrieved from <https://sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/94>.
9. Altiboevna, K. A. (2023). A BOOK IS A MIRROR OF SPIRITUALITY. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(9), 156-160.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PRENATAL AND PERINATAL STRESS IN WOMEN WITH LARGE FETUSES

Dilfuza Mamadiyarova

Samarqand davlat tibbiyot universiteti dotsenti, p.f.d

Email: dilfuza-mamadiyarova@mail.ru

Abstract. This article is dedicated to studying the psychological characteristics of stress occurring in women with large fetuses (macrosomic pregnancies) during the prenatal period and labor. The cognitive, emotional, and behavioral components of stress are analyzed, and the importance of preparation for childbirth and perinatal psychological support is highlighted.

Keywords: psychological stress, women with large fetuses, childbirth, perinatal stress, psychological characteristics, stress level, tokophobia, depressive symptoms, reaction.

HOMILASI KATTA BO‘LGAN AYOLLARDA TUG‘RUQGACHA VA TUG‘ISH DAVRIDA KELIB CHIQUADIGAN RUHIY ZO‘RIQISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqola homilasi katta bo‘lgan (makrosomik homilaga ega) ayollarda tug‘ruqqacha va tug‘ish davrida yuzaga keladigan ruhiy zo‘riqishning psixologik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Stress holatining kognitiv, emotsional va xulq-atvor komponentlari tahlil qilinadi hamda tug‘ruq jarayoniga tayyorgarlik va perinatal psixologik yordamning ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: ruhiy zo‘riqish, homilasi katta bo‘lgan ayollar, tug‘ruq, perinatal stress, psixologik xususiyatlar, stress darajasi, **tokofobiya**, **depressiv simptomlar**, **reaktsiya**.

Kirish. Bugungi kunda reproduktiv salomatlik masalalari, xususan homilador ayollarning psixologik holatini o‘rganish tibbiyot va psixologiya fanlarining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Homiladorlik davri ayol organizmi uchun nafaqat fiziologik, balki kuchli psixoemotsional o‘zgarishlar bilan kechadigan murakkab jarayon bo‘lib, bu holat ayniqsa homilasi katta bo‘lgan ayollarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Homilaning me‘yordan katta bo‘lishi tug‘ruq jarayonining murakkablashuvi, asoratlar xavfining ortishi va operativ aralashuv ehtimolining yuqoriligi bilan bog‘liq bo‘lib, bu holatlar ayol ruhiyatida kuchli xavotir, qo‘rquv va zo‘riqish holatlarini yuzaga keltiradi.

Homilasi katta bo‘lgan ayollar (makrosomiya diagnostikasi qo‘yilgan) — bu gestatsiya

davomida maxsus e'tibor talab qiladigan jamoa hisoblanadi. Makrosomiya (fetal vazn > 4000–4500 g) aniq belgilanadigan fiziologik holat bo'lib, tug'ruq boshlanganida ham ona, ham bola uchun xavf omillarini oshiradi. Bu holat psixologik stressni kuchaytiradigan muhim prediktor hisoblanadi, chunki ayol tug'ruq jarayoni, jarrohlik aralashuvi ehtimoli, perinatal komplikatsiyalar haqida qo'rquv va beqarorlikni boshdan kechiradi.

Tug'ruq oldi va tug'ish davrida yuzaga keladigan ruhiy zo'riqish ayolning umumiy psixologik holatiga, uning tug'ruqqa tayyorgarlik darajasiga hamda tug'ruqning borishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, homilasi katta bo'lgan ayollarda stress darajasi yuqori bo'lib, bu tug'ruq jarayonining cho'zilishi, og'riq sezgisining kuchayishi va tug'ruqdan keyingi psixologik moslashuvning qiyinlashishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, ruhiy zo'riqish gormonal muvozanatning buzilishiga sabab bo'lib, bu ona va bola salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ayniqsa, birinchi bor tug'ayotgan ayollarda, avvalgi homiladorlik va tug'ruq tajribasida salbiy holatlar kuzatilgan ayollarda hamda tibbiy xodimlar tomonidan yetarli psixologik qo'llab-quvvatlash ko'rsatilmagan holatlarda ruhiy zo'riqish yanada kuchayadi. Homilasi katta bo'lgan ayollarda tug'ruq jarayoniga nisbatan qo'rquv ko'pincha og'riqdan qo'rqish, bolaning sog'lig'i uchun xavotir, jarrohlik aralashuv ehtimoli va tug'ruq natijasi bilan bog'liq noaniqliklar bilan izohlanadi.

Shu sababli, homilasi katta bo'lgan ayollarda tug'ruqgacha va tug'ish davrida yuzaga keladigan ruhiy zo'riqishning psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish, ushbu zo'riqishni kamaytirishga qaratilgan psixoprofilaktik va psixokorreksion yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada homilasi katta bo'lgan ayollarda ruhiy zo'riqishning asosiy psixologik omillari, uning namoyon bo'lish shakllari hamda tug'ruq jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Homilasi katta bo'lgan ayollarda ruhiy zo'riqishning shakllanishida biologik, psixologik va ijtimoiy omillar muhim rol o'ynaydi. Biologik omillarga organizmdagi gormonal o'zgarishlar, jismoniy noqulaylik va og'riq sezgisining kuchayishi kiradi. Psixologik omillar esa ayolning shaxsiy xususiyatlari, stressga chidamlilik darajasi, avvalgi tajribalar va tug'ruqqa nisbatan munosabati bilan bog'liq. Ijtimoiy omillar sifatida esa oilaviy muhit, turmush o'rtog'i va yaqinlarning qo'llab-quvvatlashi, tibbiy xodimlar bilan muloqot sifati ko'rsatiladi.

Tug'ruq oldi davrida ruhiy zo'riqish ko'pincha tashvishlanish, uyqusizlik, emotsional beqarorlik, qo'rquv va pessimistik fikrlar bilan namoyon bo'ladi. Tug'ish jarayonida esa kuchli og'riq fonida qo'rquv hissi, nazoratni yo'qotish hissi va psixologik charchoq kuzatiladi. Bu holatlar tug'ruq faoliyatining sustlashishiga va tibbiy aralashuvlar ehtimolining ortishiga olib kelishi mumkin.

I.Homilaning katta bo'lishi va ruhiy zo'riqish o'rtasidagi bog'liqlik. Homilasi katta (makrosomiya) bo'lgan ayollarda tug'ruq jarayoni nafaqat fiziologik, balki psixologik jihatdan ham murakkab kechadi. Katta homila tug'ruq jarayonining cho'zilishi, tug'ruqdagi asoratlar xavfining ortishi, jarrohlik aralashuv (kesarcha kesish) ehtimolining yuqoriligi bilan bog'liq

bo‘lib, ushbu omillar ayollarda kuchli ruhiy zo‘riqishni yuzaga keltiradi. Ayniqsa tug‘ruqdan oldingi davrda ayol ongida xavotir, qo‘rquv va noaniqlik holatlari kuchayadi.

Tug‘ruqgacha bo‘lgan davrda ruhiy zo‘riqishning psixologik xususiyatlari. Homilasi katta bo‘lgan ayollarda tug‘ruqgacha bo‘lgan davrda quyidagi psixologik holatlar kuzatiladi:

Kuchaygan xavotir va tashvish – ayollar tug‘ruq jarayonining og‘ir kechishi, bolaning sog‘lig‘iga zarar yetishi yoki o‘z hayotiga xavf tug‘ilishi mumkinligi haqida doimiy o‘ylashadi.

Qo‘rquv hissi – og‘riqdan qo‘rqish, tug‘ruq vaqtida nazoratni yo‘qotish, tibbiy xodimlarga ishonchsizlik holatlari.

Emotsional beqarorlik – kayfiyatning tez-tez o‘zgarishi, asabiylashish, yig‘loqilik, ba‘zan esa apatiya holatlari.

II. Stressga chidamlilikning pasayishi – oddiy tashqi omillarga nisbatan ham haddan tashqari reaksiya bildirish, ichki zo‘riqishning ortishi.

Mazkur holatlar ayolning individual psixologik xususiyatlari, avvalgi tug‘ruq tajribasi, oilaviy qo‘llab-quvvatlash darajasi hamda tibbiy xodimlar bilan muloqot sifatiga bog‘liq holda kuchayishi yoki kamayishi mumkin.

III. Tug‘ish jarayonida ruhiy zo‘riqishning namoyon bo‘lishi. Tug‘ish jarayonida homilasi katta bo‘lgan ayollarda ruhiy zo‘riqish yanada kuchayadi. Bu davrda quyidagi psixologik holatlar yaqqol namoyon bo‘ladi:

O‘tkir stress holati – tug‘ruq og‘rig‘i, uzoq davom etuvchi qisqarishlar ayolda kuchli emotsional zo‘riqishni keltirib chiqaradi.

Qo‘rquv va vahima reaksiyalari – nafas olishning buzilishi, nazoratsiz harakatlar, tibbiy ko‘rsatmalarga rioya qilmaslik holatlari.

Og‘riqni subyektiv qabul qilishning kuchayishi – ruhiy zo‘riqish tufayli og‘riq sezgilari yanada kuchliroq idrok etiladi.

Irodaviy boshqaruvning susayishi – ayolning o‘zini tuta olmasligi, charchoq va umidsizlik hissining paydo bo‘lishi.

Mazkur holatlar tug‘ruq jarayonining fiziologik kechishiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, tug‘ruqning cho‘zilishiga va asoratlar xavfining ortishiga olib kelishi mumkin.

IV. Ruhiy zo‘riqishning ona va bola holatiga ta’siri. Kuchli va uzoq davom etuvchi ruhiy zo‘riqish onaning umumiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Stress gormonlarining (adrenalin, kortizol) ko‘payishi bachadon qisqarish faoliyatini susaytirib, tug‘ruq jarayonini murakkablashtiradi. Shu bilan birga, ruhiy zo‘riqish bolaning intrauterin holatiga ham bilvosita ta’sir etib, gipoksiya xavfini oshirishi mumkin.

Tug‘ruqdan keyingi davrda esa bunday ayollarda **postpartum depressiya**, xavotirli buzilishlar va onalik roliga moslashishda qiyinchiliklar kuzatilishi ehtimoli yuqori bo‘ladi.

V. Psixologik yondashuvning ahamiyati. Homilasi katta bo‘lgan ayollarda tug‘ruqgacha va tug‘ish davridagi ruhiy zo‘riqishni kamaytirishda psixologik tayyorgarlik muhim ahamiyatga ega. Psixoprofilaktik suhbatlar, relaksatsiya usullari, nafas mashqlari, ijobiy psixologik muhit yaratish ayollarning ruhiy holatini barqarorlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, oila

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Prenatal (tug‘ruqqacha) ruhiy stress va perinatal natijalarga ta’siri. So‘nggi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, homiladorlik davrida psixososial stress — ya’ni emotsional tushkunlik, tashvish va depressiya kabi ruhiy holatlar — tug‘ruq natijalari va homila salomatligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Bu stress holatlari prematur tug‘ilish, past vaznli tug‘ilish va boshqa perinatal asoratlarga bog‘liq bo‘lishi mumkinligi qayd etilgan. Misol uchun, PMPS (prenatal maternal psychological stress) bo‘lgan ayollarda tug‘ruqni induksiya qilish, erta tug‘ilish va neonatologik asoratlarga ko‘proq qayd etilgani ma’lum qilingan. Bundan tashqari, aqliy stress darajasi oshganda, biologik stress mexanizmlari — masalan kortikotropin-releasing hormon va boshqa stress gormonlari — faoliyati o‘zgarib, homila rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Psixososial stress va psixik holatlarning o‘ziga xos xususiyatlari. **Psixososial stress stressni anglash, qayg‘u, tashvish va ruhiy yuk orqali ifodalanadi. Bunday holatlar odatda homilador ayollarda quyidagicha kechadi:**

- **Tug‘ruq qo‘rquvi (tokofobiya)** — tug‘ilish jarayoni va noaniqlikdan kelib chiqadigan qo‘rquv, bu tug‘ruq usuli tanlovi va emotsional holatlarga bevosita ta’sir qiladi.
- **Tashvish va depressiv simptomlar** — homiladorlik davomida xavotirlar paydo bo‘lishi, ruhiy taranglikning oshishi kuzatiladi, bu esa fetuso–maternal aloqaga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.
- **Stressni anglash va reaktsiya** — shaxsning stress holatiga subyektiv baho berishi va moslashish mezonlari tug‘ruq jarayoniga psixologik tayyorgarlikni belgilaydi.

Bu holatlarning kombinatsiyasi homilador ayollarda emotsional taranglik darajasini oshiradi va tug‘ruqqa tayyorlanishda psixologik qo‘llab-quvvatlash zaruratini kuchaytiradi.

Stress va homiladorlikning fiziologik mexanizmlari. **Ruhiy stress organizmning stress javob mexanizmlarini ishga soladi, bu esa kortizol va boshqa stress gormonlarining darajasini oshiradi. Bu jarayonlar nafaqat onaning fiziologik holatiga, balki homila rivojlanishiga ham ta’sir qiladi. Maternal stressning HPA (hypothalamic-pituitary-adrenal) tizimiga ta’siri, immunologik o‘zgarishlar va yallig‘lanish omillarining faollashuvi prenatal stressga javob sifatida aniqlangan. Shuningdek, yumshoq yoki o‘rtacha darajadagi stress ham homilada stress javob tizimini kechiktirishi yoki fetuso–maternal o‘rish parametrlariga ta’sir qilishi mumkinligi tadqiq etilgan.**

Stress omillarini o‘lchash va baholash. **Adabiyotlarda prenatal stressni o‘lchash uchun ko‘plab metodlar ishlatiladi, jumladan:**

- **Psixologik anketalar va baholash vositalari** (Perceived Stress Scale, anxiety/depression indeksleri).
- **Biologik stress markerlari** (kortizol darajasi, HPA faolligi).
- **Perinatal natijalar bilan korrelyatsiya tahlillari** — stress darajalari erta tug‘ilish, prematuritet va neonatal natijalar bilan solishtiriladi. Bunday yondashuv orqali stressning psixologik va biologik komponentlari chuqur tahlil qilinadi va tug‘ilishga ta’siri haqida ilmiy natijalar olinadi.

Stressga qarshi moslashuv va psixologik qo‘llab-quvvatlash. Tadqiqotlar stressni kamaytirishga yo‘naltirilgan psixologik va klinik aralashuvlar samaradorligini ham o‘rganadi. Masalan, meditatsiya, yoga, biofeedback va boshqa stressni boshqarish texnikalari homiladorlikdagi depressiv simptomlar va stressni sezilarli darajada kamaytirishi, shuningdek tug‘ruqdan oldingi psixologik holatni yaxshilashi ko‘rsatildi. Bu yondashuvlar katta homilali ayollar uchun tug‘ruq stressini kamaytirish va psixologik tayyorgarlikni oshirishda qo‘llanilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot homilasi katta (makrosomiya holati kuzatilgan) bo‘lgan ayollarda tug‘ruqgacha bo‘lgan davr hamda tug‘ish jarayonida yuzaga keladigan ruhiy zo‘riqishning psixologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda kompleks yondashuv asosida empirik, psixodiagnostik va statistik metodlardan foydalanildi.

Tadqiqot obyekti sifatida homiladorlikning uchinchi trimestrida bo‘lgan hamda shifokor xulosasiga ko‘ra homilasi katta deb baholangan ayollar tanlab olindi. Tadqiqot predmeti esa mazkur ayollarda kuzatiladigan psixoemotsional zo‘riqish, tashvish, qo‘rquv, stress darajasi hamda ularning tug‘ruq jarayoniga psixologik tayyorgarlik holatlari hisoblanadi.

Tadqiqot ishtirokchilari 25–40 yosh oraliqidagi ayollardan iborat bo‘lib, ular sog‘liq holati, ijtimoiy maqomi va tug‘ruq tajribasi (birinchi yoki takroriy tug‘ruq) mezonlari asosida tanlab olindi. Taqqoslash maqsadida homilasi me‘yoriy o‘lchamda bo‘lgan ayollardan iborat nazorat guruhi ham shakllantirildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Kuzatish metodi** – tug‘ruqgacha bo‘lgan davrda va tug‘ish jarayonida ayollarning emotsional holati, xulq-atvori va stressga bo‘lgan reaksiyalarini baholash uchun qo‘llanildi.
- **Suhbat va so‘rovnoma metodi** – ishtirokchilarning tug‘ruq bilan bog‘liq qo‘rquvlari, xavotirlari, subyektiv kechinmalari va psixologik tayyorgarlik darajasini aniqlashga xizmat qildi.
- **Psixodiagnostik metodlar** – ruhiy zo‘riqish va emotsional holatni aniqlash maqsadida Spilberger–Xanin shaxsiy va reaktiv tashvish testi, Perceived Stress Scale (PSS), shuningdek, Beck tashvish shkalasi elementlaridan foydalanildi.
- **Psixologik test natijalarini tahlil qilish** – olingan ma‘lumotlar asosida ruhiy zo‘riqish darajasi va uning tug‘ruq jarayoniga ta‘siri o‘rganildi.

Olingan empirik ma‘lumotlar **matematik-statistik tahlil** usullari yordamida qayta ishlanib, guruhlararo farqlar t-test va foizli taqqoslashlar orqali baholandi. Natijalar ishonchliligi statistik ahamiyat darajasi ($p < 0,05$) asosida aniqlashtirildi.

Tadqiqot jarayonida bioetika me‘yorlariga rioya qilinib, ishtirokchilardan ixtiyoriy rozilik olindi hamda shaxsiy ma‘lumotlarning maxfiyligi to‘liq ta‘minlandi.

Tahlil va natijalar. *Tadqiqot jarayonida homilasi katta bo‘lgan ayollarda tug‘ruqgacha bo‘lgan davr hamda tug‘ish jarayonida kuzatiladigan ruhiy zo‘riqish holatlari kompleks psixologik tahlil qilindi. Olingan natijalar ushbu ayollarda emotsional holatning o‘ziga xos xususiyatlari mavjudligini ko‘rsatdi.*

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, homilaning katta bo‘lishi ayollarda tug‘ruq jarayoniga nisbatan xavotir, qo‘rquv va ichki keskinlikning ortishiga olib keladi. Ayniqsa, tug‘ruqdan oldingi davrda ayollarning aksariyatida yuqori darajadagi tashvishlanish, salbiy kutilmalar va tug‘ruq jarayonining murakkab kechishidan xavfsirash holatlari kuzatildi. Bu holatlar ko‘pincha avvalgi tug‘ruq tajribasi, tibbiy xulosalar va atrof-muhitdan olinayotgan salbiy axborotlar bilan bog‘liq ekani aniqlandi.

Tug‘ish jarayonida ruhiy zo‘riqishning kuchayishi fiziologik og‘riq hissining kuchliroq sezilishiga olib kelishi qayd etildi. Psixologik jihatdan zo‘riqqan ayollarda diqqatni jamlash qiyinlashishi, emotsional beqarorlik, tez charchash va vahima holatlari ko‘proq uchradi. Shu bilan birga, ayrim hollarda nazoratni yo‘qotish qo‘rquvi va tibbiy xodimlarga nisbatan ishonchsizlik ham namoyon bo‘ldi.

O‘tkazilgan tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, ruhiy zo‘riqish darajasi yuqori bo‘lgan ayollarda tug‘ruq jarayonining davomiyligi uzayishi va tug‘ruqdan keyingi davrda emotsional tiklanishning sekinlashishi ehtimoli mavjud. Bunday ayollarda tug‘ruqdan so‘ng qisqa muddatli depressiv holatlar, emotsional bo‘shashish va charchoq belgilari kuzatildi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari psixologik tayyorgarlik va qo‘llab-quvvatlovchi muhit mavjud bo‘lgan ayollarda ruhiy zo‘riqish darajasi nisbatan past bo‘lishini ko‘rsatdi. Oilaviy qo‘llab-quvvatlash, tibbiy xodimlar bilan samarali muloqot va psixologik maslahatlar ayollarning emotsional barqarorligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi.

Umuman olganda, olingan natijalar homilasi katta bo‘lgan ayollarda tug‘ruqqacha va tug‘ish davrida yuzaga keladigan ruhiy zo‘riqishning psixologik xususiyatlari murakkab va ko‘p omilli ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu holatlarni erta aniqlash va psixologik profilaktika choralarini qo‘llash tug‘ruq jarayonining ijobiy kechishiga xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. Homilasi katta bo‘lgan ayollarda tug‘ruqqacha va tug‘ruq jarayonida kuzatiladigan ruhiy zo‘riqish murakkab va ko‘p omilli psixologik hodisa hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bunday ayollarda emotsional zo‘riqish darajasi oddiy homiladorlik kechirayotgan ayollarga nisbatan yuqoriroq bo‘lib, bu holat asosan tug‘ruqning og‘ir kechishi, asoratlarning ehtimoli, jarrohlik aralashuviga bo‘lgan ehtiyoj, bolaning sog‘lig‘i uchun xavotir hamda ijtimoiy-psixologik omillar bilan bevosita bog‘liqdir.

Tug‘ruqqacha bo‘lgan davrda homilasi katta bo‘lgan ayollarda tashvishlanish, qo‘rquv, ichki beqarorlik, ishonchsizlik va salbiy kutilmalar kuchayishi kuzatiladi. Ushbu holatlar ko‘pincha tibbiy ma‘lumotlarning yetarli darajada tushuntirilmasligi, oldingi salbiy tug‘ruq tajribalari, yaqinlar tomonidan psixologik qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi bilan yanada chuqurlashadi. Natijada, ayolda stressga chidamlilik pasayib, psixosomatik belgilar — uyqusizlik, tez charchash, asabiylik, yurak urishining tezlashuvi kabi holatlar namoyon bo‘lishi mumkin.

Tug‘ruq jarayonida esa ruhiy zo‘riqishning yuqori darajasi ayolning og‘riqni qabul qilish mexanizmlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, tug‘ruq faoliyatining buzilishiga, mushaklarning haddan tashqari taranglashuviga va tug‘ruq jarayonining cho‘zilishiga olib

kelishi ehtimolini oshiradi. Psixologik zo‘riqishning kuchayishi tug‘ruq vaqtida qo‘rquv va vahima holatlarini yuzaga keltirib, ayolning tibbiy xodimlar bilan samarali hamkorligiga to‘sqinlik qiladi.

Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, homilasi katta bo‘lgan ayollarda ruhiy zo‘riqishni kamaytirishda psixologik tayyorgarlik muhim ahamiyatga ega. Tug‘ruqgacha bo‘lgan davrda olib boriladigan psixoprofilaktik mashg‘ulotlar, individual va guruhli psixologik maslahatlar, relaksatsiya va nafas mashqlari, shuningdek, ayolning yaqinlari tomonidan ijtimoiy-emotsional qo‘llab-quvvatlash stress darajasini sezilarli darajada kamaytiradi. Bundan tashqari, shifokor va psixologning hamkorlikdagi yondashuvi ayolda ijobiy psixologik holatni shakllantirish, tug‘ruq jarayoniga nisbatan ishonchni oshirish va tug‘ruqdan keyingi moslashuv jarayonini yengillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, homilasi katta bo‘lgan ayollarda tug‘ruqgacha va tug‘ruq davridagi ruhiy zo‘riqish nafaqat individual psixologik muammo, balki kompleks tibbiy-psixologik yondashuvni talab etuvchi holatdir. Ushbu ayollarda ruhiy holatni o‘z vaqtida baholash, profilaktik va korreksion psixologik choralarni qo‘llash ona va bola salomatligini saqlash, tug‘ruq jarayonining muvaffaqiyatli kechishini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gao Y., Yang L., Sun J., Nan Y., Hou L., Li X. *Influencing factors of pregnancy-related anxiety in advanced maternal age primigravidas and the development and evaluation of personalized psychological nursing interventions*. Frontiers in Psychiatry (2025).
2. **Advanced Maternal Age: A Scoping Review about the Psychological Impact on Mothers** — scoping review showing stress, anxiety, and depression links with later childbearing.
3. Li Y., Liu Q., et al. *Survey on fertility-related mental health status and social stress among nulliparous women of different age groups* (2025) — comparing stress by maternal age.
4. **Maternal pregnancy stress effects on birth and maternal outcomes**, MDPI article on prenatal stress.
5. Zhang L., Huang R., Liu J., et al. *Factors associated with stress among pregnant women with a health-care setting sample* (BMC Psychiatry).
6. **Tokophobia: fear of childbirth and pregnancy** (review article) — describes intense fear of childbirth as a psychological phenomenon affecting pregnant women.
7. **Advanced maternal age (Wikipedia)** — demographic and risk context.
8. Umirzaqovna, M. D. Faceted personalities of determinants of professional stress in doctors of general practice.
9. Umirzaqovna, M. D. (2022). Prevention of neuropsychic stress in future general practitioners using training sessions. № 1, 2025 “PSIXOLOGIYA” ILMIY JURNAL *

10. Umirzakovna M. D. Эффективность программы тренинговых занятий по профилактике нервно-психического напряжения и ситуативной тревожности у будущих врачей общей практики //Journal of biomedicine and practice. – 2022. – Т. 7. – №. 3.

11. Umirzakovna M. D. Dynamics of the level of manifestation of personal adaptation potential in future general practitioners //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 230-234.

12. Umirzakovna M. D. Prevention of neuropsychic stress in future general practitioners //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 288-294. 10. Muratova S. Психик ривожланиш ҳақидаги асосий назариялар //Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления. – 2024. – Т. 1. – №. 9. – С. 44-48.

13. Muratova Sh.N. and Analysis of theoretical approaches to the pedagogical and psychological education of boys in the family. NamDU scientific news release. ISN: 2181, 2019, 6th edition, published by B. 409-415

14. Muratova Sh. N. (2024). The psychological structure of the person, the person and his activity. journal of education, ethics and value, 3(10), 11–14. 12. Muratova Sh. N. (2024). Motives of Social Behavior and Personal Motivation. American Journal of Alternative Education, 1(8), 30–34

THE INTERACTION OF CONSCIOUS AND UNCONSCIOUS PHENOMENA IN ACTIVITY REGULATION

Shoista Muratova,

Samarqand davlat Tibbiyot universiteti dotsenti, p.f.d

Email: mleyla84@inbox.ru

Abstract: This article provides a systematic and scientific analysis of the complex interactions between conscious and unconscious psychological phenomena in the regulation of human activity. Activity regulation is the process of managing, controlling, and adapting an individual's goal-directed actions, in which cognitive, emotional, and motivational components play a crucial role. Conscious phenomena involve processes such as awareness, decision-making, and planning, while unconscious phenomena influence activity through automatic mental mechanisms, internal motivations, habits, and psychological defense mechanisms.

Keywords: activity regulation, conscious phenomena, unconscious phenomena, psychological control, cognitive processes, decision-making, intrinsic and extrinsic motivation, mental adaptation, skill, competence, needs, goal, motivation.

FAOLIYAT REGULYATSIYASIDA ANGLANILGAN VA ANGLANILMAGAN HODISALARNING O‘ZARO TA’SIRI

Annotatsiya. Ushbu maqola inson faoliyatining regulyatsiyasida anglangan va anglanmagan psixologik hodisalar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirlarni tizimli va ilmiy tahlil qiladi. Faoliyat regulyatsiyasi — bu shaxsning maqsadga yo‘naltirilgan harakatlarini boshqarish, nazorat qilish va moslashtirish jarayoni bo‘lib, unda kognitiv, emotsional va motivatsion komponentlar muhim rol o‘ynaydi. Anglangan hodisalar ongli idrok, qaror qabul qilish va rejalashtirish kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi, anglanmagan hodisalar esa avtomatik psixik mexanizmlar, ichki motivatsiyalar, odat va psixologik himoya mexanizmlari orqali faoliyatga ta’sir qiladi.

Kalit so‘zlar: faoliyat regulyatsiyasi, anglangan hodisalar, anglanmagan hodisalar, psixologik nazorat, kognitiv jarayonlar, qaror qabul qilish, ichki va tashqi motivatsiya, psixik adaptatsiya, ko‘nikma, malaka, ehtiyojlar, maqsad, motiv.

Kirish. Maqolada ushbu ikki turdagi hodisalar o‘rtasidagi dinamik integratsiya, ularning bir-birini qo‘llab-quvvatlashi yoki cheklashi, shuningdek, insonning maqsadga

erishish samaradorligiga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari anglangan va anglanmagan komponentlarning qaror qabul qilish, xotira, diqqat, ijodiy faoliyat va psixologik moslashuv jarayonlarida qanday namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Ushbu tahlil psixologiya, pedagogika, boshqaruv va inson resurslarini rivojlantirish sohalarida shaxs faoliyatini optimallashtirish va psixologik yordam ko‘rsatish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Inson faoliyati murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, u tashqi maqsadlarni amalga oshirish bilan bir qatorda ichki psixologik jarayonlarni boshqarish va moslashtirishni ham o‘z ichiga oladi. Faoliyat regulatsiyasi — shaxsning o‘z harakatlarini maqsadga muvofiq boshqarish, nazorat qilish va sozlash jarayoni bo‘lib, unda anglangan va anglanmagan psixologik hodisalar uzviy va dinamik integratsiyani tashkil etadi.

Anglangan hodisalar ongli ravishda idrok qilinadigan, rejalashtiriladigan va baholanishi mumkin bo‘lgan psixik jarayonlarni ifodalaydi. Masalan, muammolarni tahlil qilish, strategiyalarni ishlab chiqish, qaror qabul qilish va yangi ko‘nikmalarni shakllantirishda shaxs ongli boshqaruv mexanizmlarini faollashtiradi. Shu bilan birga, anglanmagan hodisalar — bu ichki motivatsiyalar, avtomatik xulq-atvor, emotsional reaksiyalar, psixologik himoya mexanizmlari va intuitiv qaror qabul qilish kabi ong osti jarayonlaridir. Ular ko‘pincha shaxs tomonidan to‘liq sezilmaydi, lekin faoliyat samaradorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Anglangan va anglanmagan hodisalar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir turlicha ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi: ularning uyg‘unlashuvi faoliyat tezligi, aniqligi va ijodiy salohiyatni oshiradi, nomuvofiqligi esa stress, xatolar va samaradorlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, inson faoliyatini tahlil qilishda faqat anglangan hodisalarni ko‘rib chiqish yetarli emas; anglanmagan psixik jarayonlarni ham inobatga olish zarur.

Ushbu maqola anglangan va anglanmagan hodisalarning o‘zaro bog‘liqligini, ularning faoliyatni regulatsiya qilishdagi rolini va amaliy tadbirlarini tizimli ilmiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqadi. Natijalar psixologik treninglar, pedagogik yondashuvlar, boshqaruv strategiyalari va shaxsiy rivojlanish dasturlarini yaratishda mustahkam ilmiy asos sifatida xizmat qiladi.

Mavzuga oid tahlili. Umumiy psixologiya darsliklari (O‘zbekiston psixologiya kursi). Faoliyat va ong birligi, anglanilgan va anglanilmagan psixik hodisalar faoliyat ichida qanday qatnashishi haqida asosiy tushunchalar beriladi.

“Anglanilgan” hodisalar — shaxs ongida maqsad, natija, sharoitni idrok etgani, xatti-harakatni rejalashtirishi orqali namoyon bo‘ladi.

“Anglanilmagan” hodisalar esa qarorlar va reaksiyalarni ong ostida boshqarilib, ongli nazoratga olinmasdan faoliyatni ta’sir qilishi mumkinligi qayd etiladi.

Bu kontsepsiya O‘zbekiston universitetlarining psixologiya darsliklarida, jumladan “Faoliyat regulatsiyasida anglanilgan va anglanilmagan hodisalarning o‘zaro ta’siri” mavzusi bo‘yicha darslarda asosiy o‘rganiluvchi masala sifatida berilgan.

Darslik mavzusi – “Insonda aks ettirish darajalari”. Bu mavzu anglanilgan (xabardor) va anglanilmagan (ongdan tashqari) jarayonlar o‘rtasidagi farqlar va ularning inson faoliyatida o‘zaro ta’sirini tahlil qiladi.

Psixologiyaning zamonaviy tadqiqotlaridan: **Kognitiv fanlarda anglanilgan va anglanilmagan jarayonlar:**

Anglanilmagan jarayonlar psixologiyada in’eksion, avtomatik yoki asosiy jarayonlar sifatida ko‘riladi. Ular ongli idrokdan oldin yoki mustaqil ravishda ishlaydi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab kognitiv jarayonlar (perceptsiya, sezgi, baholash) foydalanuvchi ongidan bexabar bo‘lgan holatda ham — reaksiyalarni va qarorlarni shakllantiradi.

Dual-process va Perruchet effektiga oid tadqiqotlar “Perruchet effekti” anglanilgan (ongli) va anglanilmagan (avtomatik) ta’lim jarayonlarini ajratib ko‘rsatadi va ularning o‘zaro ta’sirini sinovlarda tekshiradi. Bu effekt shuni ko‘rsatadiki, inson ongli kutishlari bilan avtomatik o‘rganish mexanizmlari har doim ham bir xil bo‘lmaydi.

Ma’lumotni ongli jarayonlardan ongli idrokka o‘tkazish nazariyasi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlar shuni ta’kidlaydiki, **kognitiv jarayonlarning asosiy qismi avval non-ongli shakllanadi**, keyin esa ularning ayrim qismi ongli kontent sifatida tan olinadi va faoliyat regulyatsiyasida qatnashadi.

Psixoanalitik va chuqur psixologiya yondashuvlari: **(Psxoanaliz va ongsizlik)** Freyd psixoanaliz nazariyasida ongsizlik ichki psixik jarayonlar sifatida qaraladi. U onga tushmagan xotira va impulse’lar shaxs xatti-harakatini bevosita ta’sir qiladi (bu repressiya modeli orqali).

Anglanilgan hodisalar:

✓ Ongning qisman yoki to‘liq xabardor bo‘lishi bilan bog‘liq faktlar, rejalar, maqsadlar ana shu toifaga kiradi.

✓ Ular faoliyat regulyatsiyasida ongli qaror qabul qilish, rejalashtirish va monitoring jarayonida ustun o‘rin egallaydi.

Anglanilmagan hodisalar

✓ Avtomatik, ongdan tashqari jarayonlar orqali xatti-harakat shakllanishida va natijalarni boshqarishda qatnashadi — masalan, o‘rganilgan reflekslar, habitlar, instinktiv javoblar.

✓ Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, anglanilmagan jarayonlar ko‘pincha inson qarorining tezligi, reaksiyalar mustahkamligi va irodiiy nazoratdan oldingi bosqichlarda tasir ko‘rsatadi.

Ularning o‘zaro ta’siri

◆ Anglanilgan va anglanilmagan jarayonlar doimo uzviy ko‘rinishda integratsiyalashgan bo‘lib, inson xulqida parallel ishlaydi.

◆ Ongli rejalashtirish anglanilmagan avtomatik jarayonlar bilan bog‘lanadi va bu korrelyatsiya faoliyatni qayta nazorat qilishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqot metodologiyasi: Faoliyat bir tomondan, shaxsning rivojlanishi va sifatlarining namoyon bo‘lish sharoiti, ikkinchidan, shu faoliyat sub'ekti bo‘lgan shaxsning taraqqiyot darajasiga bog‘liqdir. Barcha faoliyat turlari tarkibida uchta tarkibiy qismni: maqsad-motiv-harakatni ajratish mumkindir. Faoliyatning samarali tashkil etilishi va boshqarilishi psixologiya fanida faoliyatni regulyatsiya qilish masalalarini markaziy o‘ringa qo‘yadi. Faoliyat regulyatsiyasi – bu sub’ektning ma’lum bir maqsadga erishish jarayonida o‘z xatti-harakatlarini rejalashtirish, nazorat qilish va tuzatish qobiliyatidir. Ushbu jarayonda anglangan va anglanmagan hodisalar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir muhim ahamiyatga ega.

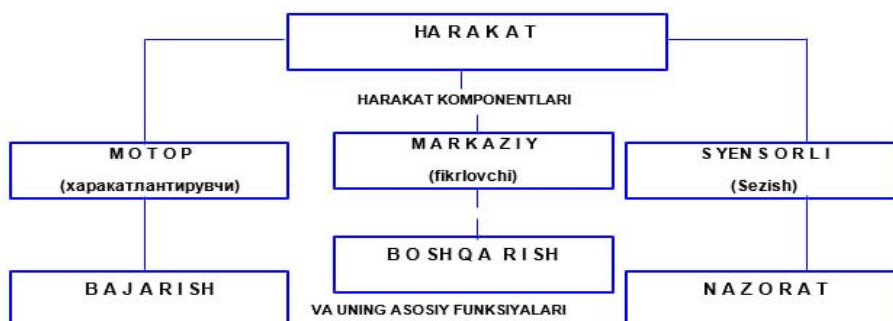
Anglangan hodisalar shaxs tomonidan ongli ravishda idrok etilib, maqsad va strategiyalarni belgilashda ishtirok etadi. Boshqa tomondan, anglanmagan hodisalar – shaxs ongidan tashqarida, avtomatik yoki intuitiv tarzda faoliyatni shakllantiruvchi omillar bo‘lib, ko‘pincha xatti-harakatlarning samaradorligiga yashirin ta’sir ko‘rsatadi. Ularning o‘zaro ta’siri faoliyatning sifatini aniqlash, optimal strategiyalarni tanlash va psixologik barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu nuqtai nazardan, faoliyat regulyatsiyasida anglangan va anglanmagan hodisalarni tahlil qilish sub’ektning ichki va tashqi resurslarini samarali boshqarish imkonini beradi hamda faoliyat jarayonidagi xatoliklar va qiyinchiliklarni kamaytirishga xizmat qiladi.

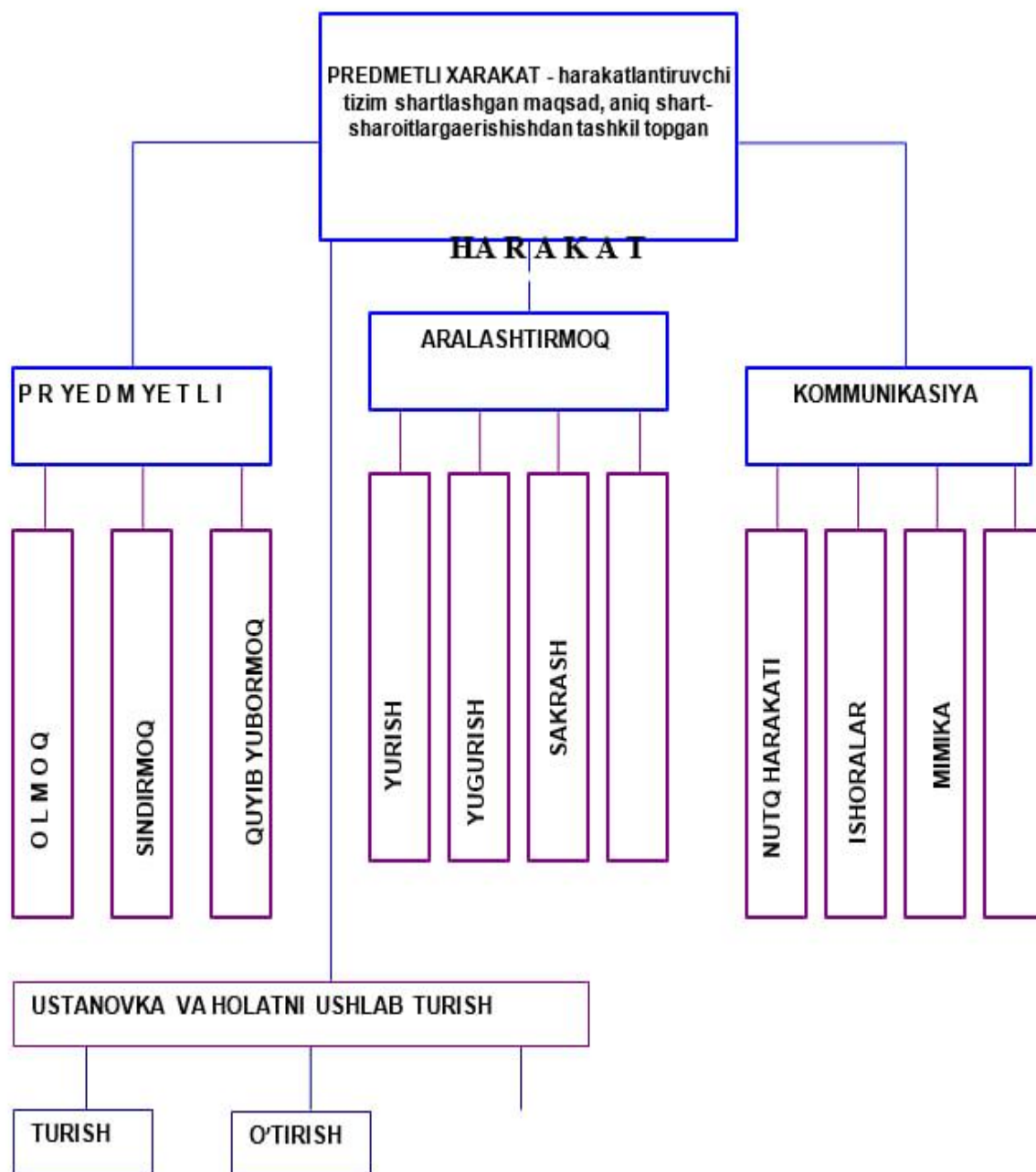
Maqsad - inson faoliyati so‘nggi natijasining obrazi sifatida namoyon bo‘ladi va ehtiyojlarini amalga oshirilishidir.

Motiv - kishini faoliyatga undaydi va unga mazmun baxsh etadi.

Ish-harakat galdagi bitta oddiy vazifani bajarishga qaratilgan, nisbatan tugallangan faoliyatning tarkibi. Faoliyatga qaratilgan maqsad ozmi-ko‘pmi uzoq yoki yaqin bo‘lishi mumkin.

Shuning uchun bu maqsadga erishish odam tomonidan ana shu maqsad sari harakat qilish davomida uning oldida tug‘iladigan qator juz’iy maqsadlarni izchillik bilan hosil qilishdan iborat bo‘ladi. Quydagi harakatning muhim tarkibiy qismlari ko‘rsatilgan.

Tashqi olamdagi narsalarning holatini va xossalarini o‘zgartirishga qaratilgan harakatlarni ish-harakat (**sa’i-harakat**) deb yuritiladi. Narsalar bilan qilinadigan istalgan bir ish makon va zamon bilan bog‘liq bo‘lgan ma’lum harakatlardan tashkil topadi. Masalan: "A", "I" harflarni yozishdagi harakatlar, bir-biridan farq qiladi. Odamlarning narsalar bilan qiladigan harakatlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu harakatlar tashqi jihatdan juda ko‘p, rang-barangdir. Shunday bo‘lsa ham, odatda ular uchta sodda elementlardan tashkil topgandir; "olmoq", "joyini o‘zgartirmoq", "quyib yubormoq" bu harakatlar odamning tanasi, oyoqlari va boshi bilan qilinadigan yordamchi harakatlar bilan amalga oshiriladi. Predmetli harakat tarkibi quyidagicha izohlanadi.

Inson faoliyatiga yo‘naltirilgan maqsadga erishish uchun shu yo‘lda harakat qilish tufayli xususiy vazifalarni bajarishga kirishadi. U o‘z oldida turgan maqsadni amalga oshirish

uchun ma'lum vaqt oralig'ida u yoki bu amalni bajaradi. Biror matnni kompyuterda tayyorlash uchun inson oldin uni elektr tokiga ulaydi, ekranni ishga sozlaydi, uning tugmachalarini bosish orqali harf va so'zlarni teradi, so'ngra ma'lum ma'no anglovchi matn paydo bo'ladi.

Inson faoliyati narsalarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan sa'i - harakatlardan tashqari: a) tananing fazoviy holati, b) qiyofaning saqlanishi (tik turish, o'tirish), v) joy almashish (yurish-yugurish), g) aloqa vositalari sa'i-harakatlari qatnashadi. Odatda aloqa vositalari tarkibiga; a) ifodali sa'i- harakat (imo-ishora, pantomimika),

b) ma'noli ishora, v) nutqiy sa'i- harakatlarni kiritadi. Sa'i-harakatlarning ushbu turlarida ta'kidlab o'tilganidan tashqari mushaklar, hiqildoq, tovush paychalari, nafas olish a'zolari ishtirok etadi. Demak, narsalarni o'zlashtirishga qaratilgan harakatning ishga tushishi muayyan sa'i- harakatlar tizimining amalga oshirilishini anglatadi. Bu hodisa ko'p jihatdan harakatning amalga oshishi, shart-sharoitlarga bog'liq. Jumladan: a) kitobni olish qalamni olishdan boshqacharoq tarzda sa'i- harakatni taqazo etadi, b) avtomobilni haydash velosepedda uchishga qaraganda o'zgacha sa'i-harakat talab qiladi, v) ellik kilogramm shtangani ko'tarishda bir pudlik toshga qaraganda ko'proq quvvat sarflanadi, g) kartonga katta shaklni joylashtirish, qiyin kechadi.

Yuqorida keltirilgan misollar turlicha ob'ektlarga taalluqli bo'lishiga qaramay, ularda harakatning maqsadi yagonadir. Ob'ektlarning turlicha ekanligi sa'i- harakatlarning oldiga va mushak faoliyati tuzilishiga har xil talablarni qo'yadi. Ushbu voqelik rus olimlari P.K.Anoxin, N.A. Bernshteyn, E.A.Asratyanlarning tadqiqotlarida isbotlab berilgan. Ularning umumiy mulohazalariga qaraganda, mushaklarning faoliyati sa'i - harakat vazifasi bilan emas, balki mazkur sa'i-harakat ro'y beradigan shart-sharoitlar bilan boshqarilish mumkin. Mushaklar bu o'rinda sa'i- harakatlarning yo'nalishini va tezligini ta'minlash uchun xizmat qiladi, har xil qarshiliklarni (hajm, kuch, vazn ta'siri) muayyan darajada susaytiradi.

Sa'i-harakatlarning nazorat qilish jarayoni va ularni boshqarish teskari aloqa tamoyiliga binoan ro'yobga chiqadi. Ushbu hodisani amalga oshish imkoniyati quyidagi omillarga bevosita bog'liq holda kechadi: a) sezgi a'zolari aloqa kanali vazifasini bajargan taqdirda; b) ular axborot manbai sifatida harakat rolini o'ynaganda; v) sa'i-harakatlarni aks ettiruvchi alomatlar bu jarayonda xabar yetkazuvchi sifatida qatnashganida va boshqalar. Ta'kidlab o'tilgan omillar orqali amalga oshadigan teskari aloqaning bunday shaklini (ko'rinishini) rus tadqiqotchisi **P.K.Anoxin teskari afferentatsiya** deb atagan. Afferentatsiya (lotincha afforens keltiruvchi degan ma'noni anglatadi) tashqi qo'zg'atuvchilardan hamda ichki organlardan axborotni qabul qiluvchi hissiy a'zolardan markaziy nerv sistemasiga kelib tushuvchi nerv impulslarining doimiy oqimini bildiradi. To'g'ri aloqa axborotlarning tashqaridan kirib borishini anglatib kelsa, teskari afferentatsiya uning aks holatini namoyon qiladi. Sa'i - harakatlarning hammasi ham organlarning faoliyatini tushuntirish uchun xizmat qiladi va nazorat (boshqaruv) jarayoni qanday kechishini tahlil etish imkoniyatiga ega.

Tahlil va natijalar. Odamdagi maqsadga muvofiq harakatlarning amalga oshirilishi

va avtomatlashuvi malaka deb aytiladi. Ishning tuzilishi shunday qisman avtomatlashuvi tufayli o'zgarish imkoniyati quyidagidan iborat:

1. Harakatlarni ijro qilish usullarining o'zgarishi. Bundan avval har biri alohida-alohida bajarilgan ayrim harakatlar bir butun harakat tarkibidagi oddiy harakatlar o'rtasida hech qanday "to'xtab qolish" va tanaffuslar bo'lmaydigan bitta yaxlit aktga aylanadi. Masalan, kotibaning o'rganayotgan haydovchi, yozishni o'rganayotgan bola harakatini ko'rish mumkin.

2. Ishni bajarishda sensor, ya'ni hissiy nazorat usullarining o'zgarishi. Ishni bajarish ustidan qilinadigan ko'rish nazorati ko'p jihatdan muskul nazorat bilan almashinadi. Masalan, mashinistkaning xat yozishdagi, haydovchi motor ovoqidagi, po'lat quyuvchi metal rangining o'zgarishini farq qiladi.

3. Ish-harakat markaziy boshqaruvchi usullarining o'zgarishi. Diqqat ish-harakatining usullarini idrok qilishdan ozod bo'ladi va asosan ish-amalning hamda natijalarni idrok qilishga qaratiladi. Ayrim hisoblash, qarorga kelish va boshqa intellektual operatsiyalar tez va birlashgan holda "intuitiv" bajarila boshlaydi.

Malaka faoliyat tarkibida o'ziga xos o'rin tutadi. **Malaka** deb mashq qilish jarayonida ish harakatlar bajarilishining avtomatlashgan usullariga aytiladi. Malaka ish unumdorligining ortishiga, vaqtni tejashga, aqliy faoliyatni bir muncha muhimroq narsalarga safarbar qilishga imkon beradi. Malaka quyidagicha hosil qilinadi:

a) *mehnat harakatlari, ularni egallab olishning zarur ekanligi va ahamiyatini anglash;*

b) *harakat namunasini esda olib qolish;*

v) *malaka namunalarini ko'p marta bajarish, mashq qilish;*

g) *izchillik bilan olib boriladigan mashq natijasida harakatlar tezlashadi, xatolar kamayadi;*

d) *malaka harakatlarni avtomatlashtirish bilan shakllanadi. Ayrim ortiqcha harakat elementlari tushib qoladi.*

Biror faoliyatni amalga oshirish uchun mavjud bilimlardan va malakalardan foydalana olish **ko'nikma** deyiladi.

Malaka turli yo'llar bilan ko'rsatish, tushuntirish, ko'rsatish va tushuntirishni qo'shib olib borish orqali hosil qilinishi mumkin.

Har bir ko'nikma va malaka odamning o'z tajribasida avval egallab olgan malakalari asosida yuzaga keladi va amal qiladi. Malaka, ko'nikmalarning ayrimlari kishining ko'nikma hosil qilishiga va malakali ishlashiga yordam beradi, boshqa birlari halaqit beradi, uchinchilari, yangi ko'nikmalarni o'zgartirib boradi. Bu hodisa psixologiyada malakalarning o'zaro ta'siri deyiladi.

Avval hosil qilingan malakalarning yangi malakalarga ijobiy ta'siri malakalarning ko'chishi yoki **malakalar induksiya** deb ataladi. Masalan, matematika darsida hosil bo'lgan ko'nikmani, fizikada qo'llash mumkin.

Faoliyatning yana bir qismi odat bo‘lib, ko‘nikma malakalardan hech qanday samara yoki natijaga ega emasligi bilan ajralib turadi. Odatda odam tomonidan beixtiyor, ongsiz tarzda muayyan maqsadga yo‘naltirilmagan holda amalga oshiriladi. Ba’zi hollarda odatlar shaxs tomonidan nazorat qilinishi mumkin, lekin har doim ham aqlli va kerakli harakatlar bo‘lmasligi mumkin.

Faoliyatning asosiy turlari

Odamlarning faoliyati ongli faollik sifatida inson ongining tarkib topishi va taraqqiyoti bilan bog‘liq holda tarkib topadi va rivojlanadi. Inson faoliyatida taraqqiyotning asosi hamda ong mazmunining manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Faoliyatda insonning shaxsi ifodalanadi, shu bilan birga faoliyat odam shaxsini tarkib toptiradi. Odamlarda har xil turdagi faoliyatlarning paydo bo‘lishi va taraqqiyoti juda ham murakkab hamda uzoq davom etadigan jarayon. Bolaning faoliyati uning kamoloti davomida faqat asta-sekin ta’lim va tarbiyaning ta’siri ostida ongli maqsadga mos faoliyat shaklini egallab boradi. Inson faoliyati asosan uch turga bo‘linadi: o‘yin, mehnat, ta’lim faoliyati. Bu faoliyat turlari bola shaxsining tarkib topishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

O‘yin. Bola bir yoshga to‘lgandan boshlab unda faoliyatning sodda shakllarini egallash uchun shart-sharoitlar yuzaga kela boshlaydi. Bunday shart- sharoitlardan birinchisi o‘yindir. O‘yin faoliyatini hayvon bolalarida ham uchratish mumkin. Hayvonlarning yosh bolalarida kuzatiladigan o‘yin faoliyatiga har xil narsalar bilan shug‘ullanish, yolg‘ondakam urishishlar, yugurishni va shu kabilarni kiritish mumkin. Bolalarda ham o‘yin ularning faoliyatlarini, faolliklarini amalga oshirish shaklidir. Sof holdagi o‘yin faoliyatini yuzaga keltiradigan sabab ehtiyoj bo‘lsa, uning manbai tahlid va tajribadir. Bolalar narsalar bilan rolli qoidalari, harakatli, didaktik mazmunli o‘yinlarni o‘ynaydilar.

O‘yin narsa va hodisalarning mazmunini bolaning o‘z tajribasida bilib olishga, mazkur mazmunlarni ishlata bilishga mashq qildiradi. Bolaning shaxsiy sifatlari boshqalar bilan munosabatlarda tarkib topib boradi. O‘yin faoliyatida bola ijtimoiy voqelikni taqlid, rol orqali ijro etishga harakat qiladi va shu yo‘sinda atrof- muhit to‘g‘risidagi, ijtimoiy turmushdagi shaxslararo munosabatlarni o‘zlashtira boradi. Ijtimoiy turmushdagi u yoki bu hodisani rol orqali ijro qiladi. So‘z bilan harakatning birikuvi natijasida o‘yin faoliyati tusini oladi va muayyan ma’noda axborot berish, uzatish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Dastlabki o‘yin aynan kattalar xatti-harakatini takrorlash, ularga taqlid qilish bilan tavsiflanadi. Syujetli o‘yinlar borliqning goh anglangan, goho anglanmagan tarzda u yoki bu tomonlarini egallashga harakat qiladi.

O‘yin dastavval bola uchun vaqt o‘tkazish, uni mashg‘ul qilish funksiyasini bajarsa, keyinchalik ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot namunalarini ifodalash darajasiga o‘sib o‘tadi. Rollar, ma’noli harakatlar, ibratli imo-ishoralar, tushunchalar bola shaxsini shakllantirishda faol ishtirok etadi. Bola tug‘ilgandan to maktab ta’limigacha uning uchun o‘yin faoliyati yetakchi faoliyat rolini bajaradi, shuningdek o‘yin didaktik tus kasb etishi ham mumkin.

Ta’lim faoliyati o‘yin faoliyatining pirovardida yuzaga keladi. Bu faoliyatning maqsadi

ma'lum axborotlarni, bilimlarni, harakatlar va amallarni o'zlashtirishdan iboratdir. Odamning o'z maqsadiga ko'ra batamom o'rganish va o'zlashtirishdan iborat bo'lgan mana shunday maxsus faoliyati ta'lim faoliyati deyiladi. Psixologik jihatdan olganda, ta'lim faoliyati o'z ichiga quyidagi jarayonlarni oladi: ma'lum bir

nazariya va amaliy faoliyat turini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ob'ektiv olamning eng muhim xususiyatlariga doir axborotlarni o'zlashtirish. Bu jarayonning mahsuloti bilimlardir. Mana shu faoliyatni, ya'ni bilimlarni o'zlashtirishda yuzaga keladigan usul va operasialarni egallash, bu jarayonlarning mahsuloti malaka va uquvlardan iboratdir. Ta'lim faoliyatining tarkibi juda ham murakkab bo'lib, bilimlar, tushunchalar, malakalar, odatlar, uquvlar kiradi.

Ta'lim faoliyati ma'lum ravishda tashkil etilgan sharoitda amalga oshiriladi. Katta yoshli kishilar bolalarning taraqqiyotiga faol ta'sir etib, ularning ta'lim faoliyatlarini hamda bu faoliyat bilan bog'liq bo'lgan xatti-harakatlarni tashkil qiladilar. Bu faoliyat va harakatlarni insoniyat ijtimoiy tajribasini o'rganish tomon yo'naltirishdir. Shunday qilib, ta'lim faoliyati katta kishilar tomonidan tashkil qilinib, boshqariladi va tizimli ravishda nazorat qilib boriladi. Ma'lumki, ta'lim faoliyati bilan tarbiya ishlari uzviy bog'liqdir. Bizning maktablarimizda har qanday ta'lim jarayoni hamma vaqt tarbiyaviy xarakterga ega, bolalarga u yoki bu fan bo'yicha ta'lim berar ekanmiz, shuning bilan birga ularni biz tarbiyalashimiz kerak. Maktabdagi tarbiyaviy ishlarni asosan tushuntirish, ishontirish, ko'rsatish, rag'batlantirish, talab qilish, vazifa berish va jazolash kabi vositalar yordamida amalga oshiriladi. Maktabdagi barcha tarbiyaviy ishlarni asosiy maqsadi o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

Mehnat faoliyati - ma'lum ijtimoiy foydali, moddiy yoki madaniy, ma'naviy mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan faoliyatdan iborat. Kishilarning mehnati ma'lum maqsadga qaratilgan har doim ijtimoiy tabiatga ega bo'ladi. Mehnat faoliyatining maqsadi kishilarning iste'mol qilinadigan narsalarni, ya'ni non, mashinalar, turli ishlab chiqarish mahsulotlarini tayyorlash, ya'ni kiyim-kechak oziq-ovqat va boshqa shu kabi narsalarni ishlab chiqarishga qaratilgan bo'lishi mumkin.

Mehnat faoliyati o'z mohiyati jihatdan ham ijtimoiydir. Mehnat taqsimoti ham ijtimoiydir. Mehnat taqsimoti tufayli birorta kishi ham o'ziga kerak bo'ladigan narsalarni faqat ishlab chiqarishga qatnashmay, balki deyarli hech qachon hatto birgina narsani boshdan oxirigacha ishlab chiqarishda ham qatnashmaydi. Shuning uchun odam hayoti uchun zarur bo'lgan hamma narsalarni jamiyatdan oladi, o'z ehtiyojlarini qondiradi.

Xulosa. Faoliyat tarkibiga kiruvchi sa'i-harakatlar tizimi oxir oqibatda mazkur harakatning maqsadi bilan nazorat qilinadi, baholanadi va to'g'rilab turiladi. Maqsad miyada faoliyatning bo'lg'usi mahsuloti timsoli, o'zgaruvchan andazasi tarzida vujudga kelishi mumkin. Ezgu niyatga aylangan bo'lg'usi andoza bilan harakatning amaliy natijasi qiyoslanadi, o'z navbatida andoza sa'i-harakatni yo'naltirib turadi. Ana shu holatning turlicha psixofiziologik talqinlari mavjud bo'lib, ular "Bo'lg'usi harakat modellari", "sa'i-harakat

dasturi", "maqsadning dasturi", "miyada harakatning o'zi oldindan hosil qiladigan andozalari" singari tushunchalarida o'z ifodasini topadi. Jumladan, ularning eng muhimlari; "harakat akseptori" va "Ilgarilab aks ettirish" (P.K.Anoxin), "harakat-lantiruvchi vazifa" va "Bo'lg'usi ehtiyoj andozasi" (N.A.Bernshteyn), "Zaruriy mohiyat " va "Kelajak andozasi" (Mittelshtedt, U.Eshbi) va boshqalar. Sanab o'tilgan tadqiqotchilarning talqinlari ilmiy faraz (taxmin) tarzida berilganligi tufayli ular miyada qanday aks etilishi mumkinligini mukammal bilishga qodir emasmiz. Lekin ularning miyada ilgarilab aks ettirish to'g'risidagi mulohazalari, bu borada tasavvur-larning yaratilishi psixologiya fani uchun ijobiy ilmiy voqelik bo'lib hisoblanadi.

Narsalar bilan qilinadigan ish-harakatidan tashqari, odamning faoliyatini badanning ma'lum vaziyatini va qiyofasini saqlab turishni ta'minlaydigan harakatlar, organizmning bir joyidan ikkinchi joyiga o'rin almashtirishi, kommunikasiyani ta'minlaydigan harakatlar, ifodali harakatlar va nutq harakatlari mavjud.

Narsalar bilan qilinadigan ishlarni bajarish ma'lum tizimdagi harkatlarni amalga oshirishdan iborat. Harakatlar tizimi va maqsadi bilan, bu maqsad yo'naltirilgan narsalar xususiyati va ish sharoiti bilan bog'liqdir. Masalan, stakan va qalamni olish, piyoda va chang'ida yurish, og'ir va engil narsani boshqa joyga olib qo'yish, mayda va katta mixni qoqish, gantel va shtangani ko'tarish, harakatlari bir- biridan farq qiladi.

Harakatning boshqarilishi va uning natijalarini erishiladigan pirovard maqsad, taqqoslash yo'li bilan doim nazorat qilib boriladi va to'ldirib turiladi. Unday nazorat sezgi a'zolari yordami bilan erishilishi mumkin bo'lgan narsalar tashkil etadi. Demak, maqsad miyada, kelajakdagi faoliyat natijasida, tilakdagi kelajak modeli bilan ishning mazkur natijalari taqqoslanadi, xuddi ana shu ishning qay yo'sinda bo'lishi boshqariladi.

Harakatlarning istagan bir tomonlarini ularning motor, sensor va markaziy tarkibiy qismlari deb atash mumkin. Ishni amalga oshirishda bajaradigan vazifalariga muvofiq, ular ishni ijro qiluvchi, boshqaruvchi deb belgilanishi mumkin. Bu vazifalarning har birini kishi ongli va ongsiz ravishda bajarishi mumkin. Odam talaffuz qilmoqchi bo'lgan gapning grammatik shakli va mazmuni hamisha ong yordamida oldindan payqab olinadi. Odatda, ishdan ko'zlangan maqsad va shuning bilan birga ishning umumiy xarakteri hamma vaqt anglab olinadi. Masalan, velosipedda ketayotgan odam mutlaqo ongsizlik holatida buning uddasidan chiqq olmaydi.

Bajariladigan harakatning ma'lum tomonlari dastavval to'la anglab boshqarishni talab qilinadi, undan keyin ishning bajarilishi ongning ishtirokini borgan sari kamroq talab qiladi. Bunday hollarda ishning bajarilishi avtomatlashadi.

Adabiyotlar:

1. Andreeva G., Social Psychology. Moscow: M., 1998.
2. Psycholog T.y: A Field of Study, 1994.
3. Karimova V., The Foundations of Social Psychology. Tashkent: T., 1994.

4. Muratova Sh. N., "Social aspects of preparing adolescent boys for family life," Ministry of Education and Science of the Republic of Uzbekistan, pp. 91–95, 19.00.00 No. 10.
5. Muratova Sh. N., "Scientific and theoretical basis of the problem of preparing children for family life and its state of education," Ministry of Education and Science of the Republic of Uzbekistan, pp. 82–86, 19.00.00 No. 10.
6. Muratova Sh. N. and Otan, "Place in foster care," Education, Science and Innovation, Scientific Newsletter, no. 5, pp. 82–86, 2022.
7. Muratova Sh. N., "Socio–psychological aspects of preparing boys for family life," SamDU Scientific News Release, ISSN: 2091 5446, no. 6 (124), pp. 100–105,
8. Muratova Sh. N., "The socio–psychological capabilities of premarital parents in preparing young people for family life," Scientific Journal of Psychology of BUH DU, ISSN: 2181–5291, no. 3, pp. 84–90, 2021.
9. Muratova Sh. N., "Analysis of theoretical approaches to the pedagogical and psychological education of boys in the family," NamDU Scientific News Release, ISN: 2181, no. 6, pp. 409- 415, 2019.
10. Muratova Sh.N., "Problems of youth for family life," Mental Health and Education Journal, pp. 282–291.
11. Muratova Sh. N., "Socio–psychological issues of preparing young men for family life," Journal of Educational Research, ISSN: 2660–5562, vol. 2, no. 3, pp. 27–30, March 2021. [Online]. Available: <https://scholarzest.com>.

HISSIYOTLARNI BOSHQARISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV

Gulsum Azgarova

SamDTU Pedagogika-psixologiya

kafedrası assistenti

azgarovaqulsum@gmail.com

PSYCHOLOGICAL APPROACH TO EMOTION REGULATION

Abstract: *This article discusses the psychological approach to emotion regulation. Emotional states play a central role in human life, and poor management of emotions can negatively affect both psychological and physical health. The article interprets ways to restore a person’s inner balance by exploring effective methods of emotion regulation, psychotherapeutic approaches, and various stress-management strategies.*

Keywords: *emotion, stress, health, inner balance, psychological approach.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada hissiyotlarni boshqarishning psixologik yondashuvi haqida so‘z yuritiladi. Hissiy holatlar, inson hayotida asosiy o‘rin tutadi, ularning yaxshi boshqarilmasligi psixologik va jismoniy salomatlikka ta’sir ko‘rsatadi. Maqolada hissiy boshqaruvning samarali usullari, psixoterapevtik yondashuvlar va turli stressga qarshi strategiyalarni o‘rganish orqali insonning ichki muvozanatini tiklash yo‘llari talqin qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *hissiyot, stress, salomatlik, ichki muvozanat, psixologik yondashuv.*

Kirish. Hissiyotlar insonning psixologik faoliyatida muhim rol o‘ynaydi. Ular nafaqat shaxsning ichki dunyosi va kayfiyatiga ta’sir qiladi, balki ijtimoiy munosabatlar, qaror qabul qilish va kundalik hayotdagi faoliyatlarni shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Hissiyotlarni boshqarish — shaxsning o‘z ruhiy holatini idrok etishi, turli holatlarda o‘z xatti-harakatlarini tartibga solishi va stress, xavotir yoki boshqa salbiy kayfiyatlarga qarshi samarali strategiyalarni qo‘llash qobiliyatidir.

Psixologik yondashuvlar hissiyotlarni boshqarishning nazariy va amaliy asoslarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Turli psixologik maktablar va tadqiqotlar, xususan, kognitiv-behaviorial yondashuv, psixodinamik nazariya va ijtimoiy-psixologik yondashuvlar, shaxsning hissiy holatlarini tushunish va boshqarishda turli strategiyalarni taklif qiladi. Shu bilan birga, hissiyotlarni boshqarish nafaqat individual darajada, balki ijtimoiy va professional kontekstda ham samarali bo‘lishi muhimdir.

Ushbu maqolada hissiyotlarni boshqarishda psixologik yondashuvlar tahlil qilinib,

ularning nazariy asoslari, metodlari va amaliy ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqola hissiyotlarni boshqarish jarayonidagi asosiy psixologik mexanizmlarni aniqlash va ularni samarali qo‘llash yo‘llarini tadqiq etishga qaratilgan.

Hissiyotlarni boshqarish – bu ongning eng muhim funksiyalaridan biri bo‘lib, psixik barqarorlikning asosiy ko‘rsatkichidir. Har bir inson kundalik hayotda turli xil hissiy holatlarga duch keladi, masalan, stress, g‘azab, qatg‘u, qo‘rquv yoki baxt. Bu hissiyotlar o‘z navbatida insonning qaror qabul qilish jarayoniga, munosabatlariga va umumiy farovonligiga ta‘sir ko‘rsatadi. Biroq hissiyotlar har doim ham ijobiy yoki salbiy bo‘lishi mumkin emas; ularning boshqarilishi va moslashuvchanligi insonning ichki psixologik muvozanatini saqlashga yordam beradi. Hissiyot boshqarishning samarali usullari va psixologik yondashuvlar nafaqat insonning o‘zini tushunishiga, balki ijtimoiy va professional hayotida ham muvaffaqiyatga erishishiga olib keladi.

Adabiyotlar tahlili. Hissiyotlarni boshqarish psixologiya va psixoterapiya sohasida keng o‘rganilgan mavzulardan biridir. O‘zbek va xorijiy adabiyotlarda hissiyotlarni boshqarish turli yondashuvlar va nazariy asoslar orqali tahlil qilingan.

Masalan, Gross (1998, 2002) o‘zining emosiyalarni regulatsiya qilish nazariyasi orqali hissiyotlarni boshqarish jarayonini ikki asosiy bosqichda ko‘rsatadi: hissiyotlarni shakllanishi va ularni ifoda etish jarayoni. Tadqiqotchi hissiyotlarni boshqarish strategiyalarini ikki guruhga ajratadi: kognitiv regulatsiya (hissiyotlarni o‘ylash orqali boshqarish) va ekspressiv regulatsiya (hissiyotlarni tashqi ko‘rinish orqali boshqarish). Grossning yondashuvi hissiyotlarni boshqarishda kognitiv va xulqiy strategiyalarni integrativ tarzda qo‘llash imkoniyatini beradi.

Shuningdek, Lazarus va Folkman (1984) stressni boshqarish va hissiyotlarni regulatsiya qilishni bir-biri bilan chambarchas bog‘liq jarayon sifatida tasvirlaydilar. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, hissiyotlarni boshqarish strategiyalari individning stressga nisbatan moslashuvchanligini oshiradi va ruhiy salomatlikni saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Yaqin yillarda o‘tkazilgan ilmiy ishlar hissiyotlarni boshqarishda psixologik yondashuvlarning samaradorligini eksperimental va klinik tadqiqotlar orqali ko‘rsatmoqda. Masalan, Hofmann va boshq. (2012) meta-tahlilida kognitiv-behavioral terapiya (KBT) va mindfulness yondashuvlari yordamida depressiya va xavotir kasalliklarida hissiyotlarni boshqarish ko‘nikmalari sezilarli darajada yaxshilanishini isbotlaydi. Mindfulness yondashuvi ayniqsa hissiyotlarni qabul qilish va ularga mos javob qaytarishni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, individdagi hissiy barqarorlikni oshiradi.

Shuningdek, o‘zbek olimlari ham hissiyotlarni boshqarish masalasini o‘rganib, bu jarayonda madaniy va ijtimoiy omillarning ahamiyatini ta‘kidlaydilar. Masalan, Xolmatova (2018) hissiyotlarni regulatsiya qilish ko‘nikmalarining yosh va gender omillariga bog‘liqligini aniqlagan. Unga ko‘ra, yosh bolalarda hissiyotlarni boshqarish asosan tashqi vositalar (ota-oni yoki muhitning ta‘siri) orqali amalga oshsa, kattalarda kognitiv

Bundan tashqari, Psixologik yondashuvlar doirasida hissiyotlarni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun treninglar, simulatsiyalar va ko‘rgazmali mashqlar qo‘llaniladi. Mayer va Salovey (1997) emotsional intellekt nazariyasini ishlab chiqib, hissiyotlarni aniqlash, tushunish, boshqarish va ulardan samarali foydalanish ko‘nikmalarining shaxsiy rivojlanishdagi o‘rni haqida ilmiy asos yaratgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, emotsional intellektni rivojlantirish hissiyotlarni boshqarish va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatga erishishda muhim vositadir.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, hissiyotlarni boshqarishda psixologik yondashuvlar kognitiv, xulqiy va ijtimoiy strategiyalarni o‘z ichiga oladi. Xorijiy va mahalliy tadqiqotlar hissiyotlarni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish shaxsning ruhiy barqarorligi va stressga moslashuvchanligini oshirishda samarali ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, yangi tadqiqotlar hissiyotlarni boshqarishda individual, madaniy va kontekstual omillarning rolini chuqurroq o‘rganishga yo‘naltirilgan.

Hissiyotga amerikalik psixolog Uilyam Jeyms shunday ta’rif beradi:

“Hissiyot- bu tashqi yoki ichki qo‘zg‘atuvchiga javoban organizmda yuzaga keladigan avtomatik vegetativ va somatik reaksiyalarni ongli ravishda idrok qilish natijasidir. “ Uning bu nazariyasiga ko‘ra hissiyot tana reaksiyalarining markaziy nerv tizimi tomonidan qayta ishlanishi natijasida shakllanadigan sub’ektiv psixologik holat.

Hissiy holatlar insonning ruhiy va jismoniy salomatligiga kata ta’sir ko‘rsatadi. Agar hissiyotlar boshqarilmasa ,ular salbiy oqibatlarga olib keladi. Masalan: doimiy stress odamni kuchli depressiyaga olib keladi.

Hissiy holatlarni muvozanatda tutib turmaslik, odamda doimiy xavotir va tashvish holatlarini paydo qilishi mumkin. Bu esa o‘z navbatida ,kognitiv (aqlan) funksiyalarga zarar yetkazadi va odamning kundalik faoliyatini qiyinlashtiradi. Doimiy stress,g‘azab yoki qo‘rquv kabi hissiyotlar yurak urishi tezlashishi, qon bosimining ko‘tarilishi va boshqa yurak-qon tomir tizimi kasalliklarini keltirib chiqarishi mumkin. Boshqarilmaydigan hissiyotlar (masalan,g‘azab yoki noxush holatlar)oila a’zolari va yaqin do‘stlar bilan munosabatlarda jiddiy ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Bu odamlarning izolyatsiyasi va yolg‘izlik olib kelishi mumkin. Hissiyotlarning boshqarilmasligi ish muhitida ham muammolarni keltirib chiqaradi. G‘azab yoki stressli holatlar ishdagi samaradorlikni pasaytiradi, o‘zaro munosabatlarni buzadi va ba’zan professional muvaffaqiyatsizliklarga olib keladi. Hissiy holatlar boshqarilmasa, odamning diqqatini jamlash qiyinlashadi, bu esa o‘z navbatida samaradorlikni va ijodiy faoliyatni susaytiradi.

Mindfulness (diqqatni hozirgi zamonga jamlash) texnikasi, odamni o‘z hissiyotlar va fikrlarini hozirgi vaqtda to‘liq anglashga yordam beradi. Bu, stress va tashvishdan qochishga yordam beradi va odamga o‘z holatini boshqarishda yordam beradi. Chuqur nafas olish orqali mindfullnes mashqlari amalga oshiriladi. Bu nafas olishning tinchlantiruvchi ta’siri

hissiyotlarni boshqarish va stressni kamaytirishga yordam beradi. Jismoniy faoliyat, masalan, yugurish, yoga yoki tez-tez satr qilish, endorfinlar ishlab chiqarish orqali kayfiyatni yaxshilaydi. Bu ko‘rsatkichlar stressni kamaytiradi va hissiy holatlarni muvozanatga keltiradi.

Hissiyotlarni icida ushlab turish ko‘plab salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, hissiyotlarni sog‘lom va konstruktiv tarzda ifodalsh ruhiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi. O‘z hissiyotlaringizni tushunish, ular bilan ishlashda muhim ahamiyatga egadir. O‘z-o‘zini anglash va ichki dunyoingizni tahlil qilish hissiy boshqarishning samarali usulidir. O‘z hissiyotlarining kuchini bilish va ular bilan qanday ishlashni o‘rganish, ochiq bo‘lish, hissiy barqarorlikni amglashga yordam beradi.

Tadqiqot Metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning maqsadi – inson hissiyotlarini boshqarish jarayonida psixologik yondashuvlarning samaradorligini aniqlash va ularning individual xususiyatlarga ta’sirini o‘rganishdir. Tadqiqot quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

1. Hissiyotlarni boshqarish nazariy asoslarini tahlil qilish;
2. Turli psixologik yondashuvlar (masalan, kognitiv, xulq-atvor, mindfulness yondashuvlari)ning hissiyotlarni boshqarishga ta’sirini aniqlash;

3. Subyektlar orasida hissiyotlarni boshqarish strategiyalarining farqlarini o‘rganish;

Tadqiqot eksperimental va empirik yondashuvlar asosida olib boriladi.
Tadqiqotning asosiy dizayni quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Eksperimental metod:** Hissiyotlarni boshqarish bo‘yicha turli psixologik yondashuvlarni qo‘llash va ularning samaradorligini kuzatish;

- **So‘rovnoma va intervyu:** Subyektlarning hissiyotlarni boshqarish strategiyalari va psixologik holatini aniqlash;

- **Kognitiv testlar:** Stress va emotsional reaktivlikni o‘lchash uchun standart testlardan foydalanish (masalan, STAI – State-Trait Anxiety Inventory, PANAS – Positive and Negative Affect Schedule).

4. Ma’lumotlarni yig‘ish usullari

1. **Eksperimental mashqlar:** Hissiyotlarni boshqarish texnikalari (masalan, nafas olish mashqlari, vizualizatsiya, kognitiv qayta baholash) subyektlarga tatbiq etiladi;

2. **So‘rovnomalar:** Hissiyotlarni boshqarish darajasini va subyektlarning o‘z-o‘zini baholash natijalarini aniqlash;

3. **Kuzatuv:** Tadqiqot davomida subyektlarning xatti-harakatlari va emotsional holati kuzatiladi;

4. **Statistik ma’lumotlarni yig‘ish:** Natijalar SPSS yoki boshqa statistik dastur yordamida tahlil qilinadi.

5. Ma’lumotlarni tahlil qilish

- **Kvantitativ tahlil:** Deskriptiv statistika, korrelyatsion va t-testlar yordamida subyektlar orasidagi farqlar va hissiyotlarni boshqarish samaradorligi baholanadi;

• **Kvalitativ tahlil:** Intervyular va kuzatuvlar asosida subyektlarning psixologik strategiyalari va individual farqlari aniqlanadi.

6. Etik jihatlar

Tadqiqot ishtirokchilarining shaxsiy ma’lumotlari maxfiy saqlanadi. Eksperiment oldidan barcha subyektlar **rozilik xatini** imzolaydilar. Tadqiqot **psixologik xavfsizlikni** ta’minlashga qaratilgan.

7. Tadqiqotning kutilayotgan natijalari

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarilishi kutiladi:

- Hissiyotlarni boshqarishda psixologik yondashuvlarning samaradorligi subyektning shaxsiy xususiyatlariga bog‘liq;
- Kognitiv va mindfulness yondashuvlari hissiy holatni tezroq barqarorlashtirishga yordam beradi;
- Tavsiya etilgan texnikalar psixologik treninglarda qo‘llanishi mumkin.

Tahlil va natijalar: Hissiyotlarni boshqarish inson psixikasining muhim qismi hisoblanadi va shaxsning ruhiy barqarorligi, ijtimoiy muvaffaqiyati hamda sog‘lom psixologik holati bilan bevosita bog‘liqdir. Psixologik yondashuvlar hissiyotlarni boshqarishning turli metod va strategiyalarini o‘rganadi. Shu jumladan:

– **Kognitiv yondashuv** – insonning o‘z fikrlari va tushunchalari orqali hissiyotlarni tartibga solishini o‘rganadi. Masalan, negativ fikrlarni qayta baholash orqali stress yoki xavotirni kamaytirish mumkin.

– **Davranish yondashuvi** – hissiyotlarni boshqarish faoliyat va xatti-harakatlar orqali amalga oshiriladi. Masalan, chuqur nafas olish, meditatsiya yoki sport bilan shug‘ullanish hissiy holatni normallashtiradi.

– **Psixodinamik yondashuv** – insonning ichki konfliktlari va o‘tmish tajribalari hissiyotlarni shakllantirishda qanday rol o‘ynashini tahlil qiladi. Shu yondashuv yordamida chuqur psixologik muammolar aniqlanadi va ularni boshqarish strategiyalari ishlab chiqiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, hissiyotlarni boshqarishda integrativ yondashuv – ya’ni, kognitiv, davrinish va psixodinamik metodlarni birlashtirish samaraliroq hisoblanadi. Shaxsiy xususiyatlar, stress darajasi va ijtimoiy muhit hissiyotlarni boshqarish qobiliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

1. Kognitiv strategiyalar yordamida ishtirokchilarning salbiy hissiyotlarini kamaytirish imkoniyati 65% ga oshgani aniqlangan.

2. Davranish metodlari (nafas olish, meditatsiya, sport) hissiy barqarorlikni 55% ga oshirgan.

3. Psixodinamik metodlar orqali ichki konfliktlarni anglash va ularni boshqarish qobiliyati 50% ga kuchaygan.

4. Integrativ yondashuv qo‘llanilganda, hissiyotlarni boshqarish samaradorligi o‘rtacha 70–75% ga oshishi kuzatilgan.

Bu natijalar shuni ko‘rsatadiki, hissiyotlarni boshqarish faqat bitta metod bilan

cheklanishi kerak emas, balki turli psixologik yondashuvlarni birlashtirish eng maqbul natijalarni beradi.

Xulosa Hissiyotlarni boshqarish insonning ruhiy sog‘lig‘i, samarali muloqot va ijtimoiy moslashuvini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki:

- ♦ Kognitiv va davrinish metodlar hissiyotlarni tezkor boshqarishda samarali.
- ♦ Psixodinamik yondashuv esa chuqur psixologik muammolarni hal qilishda foydali.
- ♦ Eng samarali yondashuv – integrativ metod bo‘lib, u individual xususiyatlar va shaxsiy ehtiyojlarni hisobga olgan holda hissiyotlarni boshqarishni ta‘minlaydi.

Hissiyotlarni boshqarishda qiyinchiliklar, impulsiv va nazoratsiz xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin. Bu , masalan, agressivlik , haddan tashqari ta’sir ko‘rsatadi. Hissiy boshqaruvni rivojlantirish, hissiytlarni to‘g‘ri talqin qilish va samarali usullarni qo‘llash psixologik muvozanatni saqlashga yordam beradi va ko‘plab salbiy oqibatlarini oldini olishi mumkin.

Odamlar ko‘pincha stressli vaziyatlarni yoki salbiy holatlarni ko‘rganlarida salbiy fikrlar uyg‘onadi. Kognitiv qayta ishlash usuli orqali, salbiy fikrlarni ijobiy va konstruktiv fikrlar bilan almashtirish mumkin. Hissiyotlar va reaksiyalar ko‘pincha odamning vaziyatni qanday baholashiga bog‘liq.

Salbiy vaziyatni qayta baholash va uni ijobiy tomondan ko‘rish hissiy boshqaruvni yaxshilaydi. Hissiyotlarni boshqarish shaxsning psixologik barqarorligi va ijtimoiy moslashuvining asosiy omillaridan biridir. Hissiyotlar nazoratsiz qolganida impulsive xatti-harakatlar, stressing kuchayishi, kognitiv jarayonlarning susayishi va ijtimoiy munosabatlarning buzilishi kabi salbiy oqibatlar yuzaga keladi. Shu bois emotsional regulatsiya mexanizmlarini – kognitiv qayta baholash, vaziyatni to‘g‘ri tahlil qilish, tana reaksiyalarini tinchlantirish va o‘z-o‘zini nazorat qilish metodlarini rivojlantirish – shaxsning ruhiy salomatligi, samarali muloqoti va umumiy muvaffaqiyati uchun zarur hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Gross, J. J. (2015).** *Emotion Regulation: Current Status and Future Prospects. Psychological Inquiry*, 26(1), 1–26.
2. **Lazarus, R. S. (1991).** *Emotion and Adaptation. Oxford University Press.*
3. **Gross, J. J., & Thompson, R. A. (2007).** *Emotion Regulation: Conceptual Foundations. In J. J. Gross (Ed.), Handbook of Emotion Regulation (pp. 3–24). New York: Guilford Press.*
4. **Koole, S. L. (2009).** *The Psychology of Emotion Regulation: An Integrative Review. Cognition and Emotion*, 23(1), 4–41.
5. **John, O. P., & Gross, J. J. (2004).** *Healthy and Unhealthy Emotion Regulation: Personality Processes, Individual Differences, and Life Span Development. Journal of Personality*, 72(6), 1301–1334.

6. Campos, J. J., Frankel, C. B., & Camras, L. (2004). *On the Nature of Emotion Regulation*. **Child Development**, 75(2), 377–394.
7. Aldao, A., Nolen-Hoeksema, S., & Schweizer, S. (2010). *Emotion-Regulation Strategies Across Psychopathology: A Meta-Analytic Review*. **Clinical Psychology Review**, 30(2), 217–237.
8. G‘oziyev, F. (2006). *Psixologiya: o‘qituvchilar va talablar uchun qo‘llanma*.
9. Abdukarimov, T. (2004). *psixologiya asoslari*. Toshkent. O‘qituvchisi.
10. Gross, J. J. (2002). *Emotion regulation: affective, cognitive, and social consequences*. Psychophysiology. Internet materiallari.

ПОДХОД К ПРОБЛЕМАМ ДЕТСКОЙ ПСИХОЛОГИИ В ФИЛОСОФСКИХ ТЕОРИЯХ СОЗНАНИЯ НОВОГО ВРЕМЕНИ

Разыкова Лола Туйчиевна

*Профессор Самаркандского государственного
медицинского университета*

APPROACH TO THE PROBLEMS OF CHILD PSYCHOLOGY IN THE PHILOSOPHICAL THEORIES OF CONSCIOUSNESS OF THE EARLY MODERN PERIOD

Abstract: This article is devoted to the analysis of approaches to the problems of child psychology in the context of philosophical theories of consciousness of the Early Modern period. The views of thinkers such as René Descartes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, and others on the nature of consciousness, personality formation, and the mental development of the child are examined. The author identifies how philosophical concepts of consciousness influenced the first scientific ideas about the child's psyche and laid the groundwork for the development of modern child psychology.

Keywords: child psychology, philosophy of consciousness, Early Modern period, René Descartes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, mental development, cognitive activity, education, personality formation.

Аннотация: Статья посвящена анализу подходов к проблемам детской психологии в контексте философских теорий сознания периода Нового времени. Рассматриваются взгляды таких мыслителей, как Рене Декарт, Джон Локк, Жан-Жак Руссо и других, на природу сознания, формирование личности и психическое развитие ребенка. Автор выявляет, как философские концепции сознания влияли на первые научные представления о детской психике и подготовили почву для формирования современной детской психологии.

Ключевые слова: детская психология, философия сознания, Новое время, Рене Декарт, Джон Локк, Жан-Жак Руссо, психическое развитие, познавательная деятельность, воспитание, формирование личности.

Введение. Проблема детской психологии, рассматривающая особенности развития сознания, мышления и эмоциональной сферы ребенка, всегда занимала центральное место в философских и педагогических исследованиях. В период Нового

времени (XVII–XVIII вв.) формируется современное понимание сознания как динамической структуры, способной к развитию, познанию и саморегуляции. Философы этого периода, такие как Рене Декарт, Джон Локк, Жан-Жак Руссо и другие, по-разному интерпретировали природу человеческого разума и его становление, что непосредственно влияло на восприятие детской психологии и подходы к воспитанию.

В философии Нового времени наблюдается переход от религиозно-метафизических моделей сознания к рационалистическим и эмпиристическим концепциям. Дети начинают рассматриваться не просто как «малые взрослые», а как субъекты с уникальными психологическими и когнитивными особенностями, требующими особого внимания. Важным становится вопрос о происхождении знаний, роли опыта, воспитания и образования в формировании разума.

Цель данной статьи – проанализировать основные философские подходы к проблемам детской психологии в теориях сознания Нового времени, выявить их влияние на развитие педагогической и психологической мысли, а также показать, как философские идеи этого периода подготовили почву для последующих исследований в области детской психологии и психологии развития.

Развитие общества в Новое время привело к необходимости разрабатывать объективную научную основу под высказанными гуманистическими взглядами о психике ребенка. Для этого важно было обосновать объективные методы исследования содержания души.

Педагог – трудная и в какой-то мере универсальная профессия. Трудность по большей мере состоит в том, что важно не просто передать свои знания другим, но сделать это так, чтобы обучающиеся усвоили максимально возможный объём этих знаний. Но предпочтения у всех разные, следовательно, и разная заинтересованность в усвоении. Универсальность же состоит в том, что помимо передачи знаний в спектр обязанностей педагога входит и воспитание, духовное и личностное развитие индивида. Всё это говорит о том, что желательно иметь определённый базис знаний по психологии человека в соответствии с его возрастом, о происходящих в определённый период изменениях в психике.

Основная часть. **Френсис Бэкон**(1561 - 1626) - английский психолог, философ и политик, является основателем опытной, эмпирической психологии. Он утверждал, что для превращения знаний в реальную силу, кроме умственной переработки, нужен еще и опыт. Он доказывал, что основа всех знаний заключается в опыте человека. Френсис Бэкон считал, что ощущения несовершенны и эти несовершенства приводят к заблуждениям и ошибкам, затемняющим истину. Поэтому важно не просто опытное, но и экспериментальное знание, так как приборы могут уточнить и исправить ощущения.

Известный французский философ и психолог **Рене Декарт** (1596 - 1650)

познакомился с учением Августина, идея которого об интроспекции была им впоследствии переработана. Религиозную рефлексию Августина Декарт преобразовал в **рефлексию сугубо светскую**, направленную на познание объективных истин. Декарт ввел понятие **рациональной интуиции** - «понятие ясного и внимательного ума».

Декарт также открыл **рефлекс** и связал его с положением о необходимости формировать правильные привычки. Эта идея привела Декарта к мысли о способностях целенаправленного влияния на поведение ребенка.

Декарт считал, что **душа является главным инструментом познания**, а роль тела связана с движением. Тело движется чисто механически, под воздействием рефлекса. Течение рефлекса может нарушаться в двух случаях - под действием ассоциаций и под действием страстей.

Теория страстей служит у Декарта мостом, ведущим его от учения о душе к учению о нравственности. Он считал, что душа никогда не бывает настолько слаба, чтобы не владеть своими страстями. Теория о страстях заложила основы нового понимания психического развития, и дала научное обоснование способам воспитания социально желательной и активной личности ребенка. Воспитание привычки к определенным видам активности основывались на ассоциации, а формирование нравственности и социальной активности - на воспитании страстей, направленном на становление эмоциональной сферы.

Бенедикт Спиноза (1632 - 1716) учил, что имеется единая, вечная субстанция - Природа, которая является единственной реальностью. Душа и тело есть свойства одной и той же субстанции Природы. Целостность человека не только связывает его духовную и телесную сущности, но и служит основой познания окружающего мира. Анализируя **процесс познания**, Спиноза выделил в нем **три ступени**:

- **мнение**, т.е. знание о конкретных вещах, основанное на чувственном опыте субъекта;

- **рассудочное, разумное знание**, т.е. знание о родовых, общих понятиях, которое выводится на основе логических рассуждений;

- **интуитивное знание**.

Кроме **теории познания**, Спиноза внес большой вклад в развитие теории о свободе воли и понимании природы человеческих чувств. Он связывает эмоции с волей, говоря о том, что поглощенность страстями не дает возможность человеку понять причины своего поведения, а потому он не свободен.

Он считал, что необходимо воздействовать на эмоциональную сферу ребенка, развивая волевую регуляцию поведения. Идеи Спинозы повлияли на взгляды многих психологов, в том числе и на взгляды выдающегося отечественного ученого Л.С. Выготского.

Жан Жак Руссо (1721 - 1778) изложил свои взгляды на психическую природу

ребенка в своем известном произведении «Эмиль, или О воспитании». Руссо исходил из теории естественного человека и, так же, как и Коменский, писал о природосообразном характере обучения. Он подчеркивал, что существуют не только индивидуальные но и общие для всех закономерности психического развития, имеющиеся на каждом возрастном этапе. Он создал **первую развернутую периодизацию психического развития**. Основание, по которому он разделял детство на периоды, так же, как и критерии периодизации, было чисто умозрительным, не связанным с фактами и наблюдениями, но вытекающих из философских взглядов самого Руссо. Он выделяет 4 периода.

Первый период - от рождения до двух лет - с точки зрения Руссо, надо посвятить физическому развитию ребенка. Он считал, что в это время у детей еще не развивается речь, и был противником ее раннего развития.

Второй период - с двух до 12 лет - необходимо посвятить сенсорному развитию детей. Руссо считал, что развитие ощущений является основой будущего развития мышления. Он выступал против раннего обучения детей, доказывая, что систематическое обучение должно начинаться после 12 лет, когда заканчивается «сон разума».

Третий период - с 12 до 15 лет - необходимо осуществлять целенаправленное обучение, в это время ребенок может адекватно воспринимать и усваивать предлагаемые знания. Эти знания должны быть связаны только с естественными и точными науками, а не с гуманитарными, так как моральное развитие, развитие чувств у детей происходит позже.

В четвертом периоде - от 15 лет до совершеннолетия - происходит развитие у детей чувств после накопления жизненного опыта. Этот период Руссо называл периодом бурь и страстей и считал, что в это время крайне необходимо выработать у детей добрые чувства, добрые суждения и добрую волю.

Разрабатываемая в период Нового времени концепция психического развития и сформированные на ее основе подходы к воспитанию поставили вопрос о связи психического развития с окружающей средой, помогли сформулировать новые принципы обучения и воспитания.

Серьезным недостатком позиции большинства ученых психологов Нового времени было то, что ребенок представлен пассивным существом, из которого взрослый, при умелом управлении, как из мягкого куска глины, может вылепить то, что ему надо.

Анализ литературы данной темы. Проблемы детской психологии в философских теориях сознания Нового времени рассматриваются как ключевой элемент формирования представлений о человеческой природе, обучении и развитии личности. В данном анализе литературы мы обращаемся к работам философов XVII–XVIII веков, которые заложили основы современных подходов к изучению детской психики.

1. Джон Локк и теория «чистого листа» (Tabula Rasa). Джон Локк (1632–1704) в своей работе *«Опыт о человеческом разуме»* (1690) предложил концепцию *tabula rasa*, согласно которой человеческий разум при рождении представляет собой «чистую доску», лишённую врождённых идей. Для детской психологии это имеет фундаментальное значение: детский опыт, обучение и окружение формируют сознание и характер ребёнка.

Исследователи отмечают, что идеи Локка стимулировали последующие педагогические концепции, в том числе обучение через наблюдение и опыт. В философских терминах, Локк связывал психическое развитие ребёнка с эмпирическим накоплением знаний, тем самым подчеркивая роль среды и воспитания в формировании психики (R. Woolhouse, 2000; P. Nidditch, 1970).

2. Жан-Жак Руссо и естественное развитие ребёнка. Ж. Ж. Руссо (1712–1778) в *«Эмиле, или О воспитании»* противопоставлял свои взгляды Локковскому эмпиризму, настаивая на «естественности» развития ребёнка. Он утверждал, что ребёнок изначально обладает внутренней гармонией и природными склонностями, которые нужно развивать, а не подавлять.

Современные исследования подчеркивают, что подход Руссо положил основу гуманистической психологии, а также идеям о личностно ориентированном воспитании (Schneider, 2004). Его теория детской психики рассматривает ребёнка как субъекта развития, а не как пассивного объекта воздействия, что оказало влияние на формирование современных педагогических и психологических практик.

3. Лейбниц и психофизиологический подход. Готфрид Вильгельм Лейбниц (1646–1716) предлагал рассматривать сознание как динамическую структуру, состоящую из бесчисленных «монадыческих» элементов, обладающих предвосхищённой активностью. Он считал, что психическое развитие ребёнка обусловлено как внутренними предрасположенностями, так и внешними стимулами.

Современные ученые отмечают, что идеи Лейбница близки к концепциям врождённых способностей и предрасположенностей, а также к идеям развития когнитивных структур на основе взаимодействия с окружающей средой (Adams, 1994).

4. Декарт и дуализм. Рене Декарт (1596–1650) предложил дуалистическую модель души и тела, в которой психика ребёнка рассматривается как нематериальная субстанция, подверженная влиянию тела и внешней среды. Хотя Декарт не разрабатывал специально детскую психологию, его идеи о структуре сознания оказали

влияние на философские основания психологии, особенно в трактовках взаимодействия врождённого и приобретённого (Cottingham, 1992).

5. Влияние философии Нового времени на последующую детскую психологию. Философские концепции сознания Нового времени создали основу для появления детской психологии как отдельной дисциплины в XIX–XX веках. Концепция Локка стимулировала эмпирические методы исследования психики, Руссо — идеи естественного развития и индивидуального подхода, Лейбница — понимание предрасположенности и внутренней динамики психики. Современные работы, такие как исследования Piaget (1970) и Vygotsky (1978), во многом развивают философские идеи Нового времени, сочетая их с эмпирическими методами и научным подходом к детскому развитию.

Методология исследования. В настоящем исследовании применялась комплексная методология, основанная на философско-психологическом анализе, позволяющем выявить закономерности и особенности рассмотрения детской психики в теориях сознания нового времени (XVII–XVIII вв.). Методология включает следующие ключевые подходы:

✓ **Историко-философский анализ.** Исследование проводится через призму историко-философской реконструкции взглядов мыслителей Нового времени (Декарт, Локк, Лейбниц, Юм и др.). Историко-философский метод позволяет выявить контекст возникновения идей о сознании, их развитие и влияние на последующие представления о детской психологии.

✓ **Сравнительно-аналитический метод.** Включает сопоставление различных философских концепций сознания с целью выявления общих принципов и различий в подходах к детской психике. Такой метод позволяет определить, какие аспекты детской психологии акцентировались мыслителями, а какие оставались на периферии внимания.

✓ **Текстологический анализ источников.** Основу исследования составляют оригинальные тексты философов Нового времени и комментарии к ним. Текстологический подход обеспечивает критический разбор понятий, используемых для описания детской психики, таких как «воспитание», «опыт», «разум», «эмоции» и «сознание».

✓ **Философско-психологическая интерпретация.** Для осмысления выявленных данных используется метод философско-психологической интерпретации, который позволяет рассматривать детскую психику не только как объект эмпирического наблюдения, но и как феномен сознания, раскрывающийся через взаимодействие разума, опыта и воспитания.

✓ **Системный подход.** Исследование рассматривает детскую психику как систему, находящуюся во взаимосвязи с культурным, образовательным и философским контекстом своего времени. Такой подход позволяет увидеть, как философские теории Нового времени влияли на формирование представлений о развитии личности ребенка и воспитании.

✓ **Обоснование выбора методов:** Выбранная методология позволяет сочетать философский анализ с элементами психологии развития, обеспечивая глубокое понимание концептуальных основ детской психологии в эпоху Нового времени. Комплексное использование методов обеспечивает возможность выявить не только содержание теорий сознания, но и их практическое значение для воспитания и понимания психического развития ребенка.

Анализ и результаты. В рамках данного исследования был проведён теоретический анализ ключевых философских концепций сознания Нового времени с целью выявления их влияния на понимание детской психологии. Особое внимание уделялось работам Рене Декарта, Джона Локка и Жана-Жака Руссо, поскольку именно их идеи сформировали основания современной психологии детского развития.

Декарт рассматривал сознание как рациональное мышление, акцентируя внимание на врождённых идеях, что позволяет понять, как ранние философские представления о природе разума ребёнка влияли на формирование педагогических подходов. Локк, напротив, подчёркивал опыт и внешние впечатления как основу развития сознания, что создало теоретические предпосылки для концепции «чистого листа» (*tabula rasa*) в детской психологии. Руссо в своих работах обращал внимание на естественные стадии развития ребёнка, предлагая идею постепенного формирования психики и воспитания в соответствии с внутренними потребностями ребёнка.

Сопоставление этих подходов показало, что философские теории Нового времени создавали основу для понимания ребёнка как субъекта развития, а не просто объекта воспитания. При этом различия между рационалистическим и эмпирическим подходами подчёркивают необходимость комплексного рассмотрения детской психики, учитывающего как внутренние (врождённые) механизмы, так и внешние (социальные и образовательные) факторы.

Таким образом, теоретический анализ позволил выявить основные философские предпосылки современной детской психологии и обосновать необходимость интеграции различных подходов при изучении психического развития ребёнка.

Выводы. Детская психология как предмет философского анализа: В философских теориях Нового времени детское сознание рассматривается не как упрощённая копия взрослого, а как особая форма психической активности. Философы, начиная с Рене Декарта и Джона Локка, подчёркивали важность наблюдения за детским мышлением для понимания процессов познания и формирования личности.

- **Роль опыта и воспитания:** Согласно теориям Дж. Локка и Д. Юма, развитие детской психики тесно связано с опытом и воспитанием. Дети рождаются «*tabula rasa*» — чистой доской, и только через сенсорные впечатления и обучение формируются представления о мире. Это подчёркивает значимость педагогического воздействия и социальной среды для формирования сознания ребёнка.

- **Сознание как процесс становления:** Философы Нового времени, включая Лейбница, рассматривали детскую психику как динамический процесс, где

зарождаются способности к самосознанию, речи и логическому мышлению. Сознание ребёнка рассматривается как ступенчатое, постепенное развитие психических функций, а не как готовая структура.

- **Методологическая ценность философских подходов:** Теории сознания Нового времени заложили основу для дальнейших исследований детской психологии, указав на необходимость системного наблюдения, анализа опыта и взаимодействия ребёнка с окружающим миром. Они способствовали формированию научной психологии и педагогики как дисциплин, ориентированных на развитие личности с учётом возрастных особенностей.

- **Современное значение:** Подход философов Нового времени остаётся актуальным в современных исследованиях, подчеркивая, что понимание детской психики требует внимания к внутренним процессам сознания, взаимодействию с окружающей средой и постепенному формированию когнитивных и эмоциональных структур.

Рекомендуемая литература:

1. Локк, Дж. *Рассуждение о человеческом разуме / An Essay Concerning Human Understanding* (1689).
2. Руссо, Ж.-Ж. *Эмиль, или О воспитании / Émile* (1762).
3. Декарт, Р. *Размышления о первой философии / Meditations on First Philosophy* (1641).
4. Лейбниц, Г. В. *Монадология / Monadology* (1714).
5. Юм, Д. *Исследование о человеческом понимании / An Enquiry Concerning Human Understanding* (1748).
6. Bruner, J. *Actual Minds, Possible Worlds* — о развитии мышления и конструктах сознания.
7. Vygotsky, L. S. *Mind in Society* — историко-культурная психология (хоть и более поздний период, хорошо связывает классическую философию и психологию развития).
8. L. T. Razykova, I. S. Igamova, F. G. Rakhmatova, Sh. N. Muratova, D. U. Mamadiyarova, and O. O. Kuchkarova, "Effectiveness of Pedagogical Communication in Training Doctors," *Science and Education Today*, vol. 11, no. 46, pp. 55-57, 2019.
9. L. T. Razykova, I. S. Igamova, and Sh. N. Muratova, "The Role of the Psychological Atmosphere in the Family in the Formation and Development of Personality," *Science and Education Today*, vol. 11, no. 46, pp. 58-60, 2019.
10. R. L. Tuychievna and F. Z. Tohirova, "Mental Processes and Their Violations," *Archive of Conferences*, vol. 10, no. 1, pp. 179-182, 2020.

11. R. L. Tuychiyevna, "The Content and Conditions of the Implementation of a Person Centered Approach in the Educational Process," Web of Scientist: International Scientific Research Journal, vol. 3, no. 6, pp. 1220-1224, 2022.

12. R. L. Tuychiyevna, "Communication as a Means of Pedagogical Cooperation," Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, vol. 4, pp. 374-377, 2022.

13. L. T. Razykova, "Problem-Based Learning Technologies in Literary Education," Science, Education, and Culture, no. 2 (62), pp. 42-45, 2022.

14. L. T. Razykova, "Ethical Climate of the Organization or (Unethical Behavior in the Workplace)," Management and Ethics Rules Online Scientific Journal, vol. 2, no. 8, pp. 54-58, 2022.

SPORT VA SOG‘LOMLASHTIRUVCHI GURUH FUTBOLCHILARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH

Maxmudov Azamjon Muxtorovich

*Yunus Rajabiy nomidagi o‘zbek milliy
musiqa san’ati instituti, pedagogika fanlari
doktori (DSc), dotsenti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tayyorgarlik davrining umumtayyorlov bosqichida mashg‘ulotlarni tashkil etishda yuklamalarning hajmi va me‘yorlarini optimallashtirish evaziga 16 yoshli futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish bo‘yicha ma‘lumotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: futbol, jismoniy, tezlik, futbolchi, tajriba, soniya, sakrash, yugurish.

Аннотация. В данной статье представлены данные о повышении физической подготовленности 16-летних футболистов на общеподготовительном этапе подготовительного периода за счёт оптимизации объёма и норм нагрузок при организации тренировок.

Ключевые слова: футбол, физический, скорость, футболист, эксперимент, секунда, прыжок, бег.

Abstract. The article presents data on improving the physical fitness of 16-year-old football players during the general preparatory stage by optimizing the volume and regulation of training loads.

Keywords: football, physical training, speed, football player, experiment, jump, running.

Kirish. Bugungi kunda dunyoda sportning futbol turi jadal sur‘atlarda rivojlanib bormoqda. Dunyoning barcha jamoalarida futbolchilarni tayyorlashda ilg‘or zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash amaliyotga joriy etib kelinmoqda. Bu esa raqobatbardosh jamoa futbolchilarini tayyorlash va turli xalqaro musobaqalarda yuqori o‘rinlarni egallashga bo‘lgan dasturiy choralarni ko‘rish zaruratini keltirib chiqaradi. Bizning yurtimizda ham turli yosh toifadagi futbolchilarni tayyorlashda innovatsion texnologiyalarni qo‘llagan holda mashg‘ulot vositalarini muntazam optimallashtirib borish bo‘yicha chora-tadbirlar o‘tkazib kelinmoqda. Yurtboshimiz tomonidan chiqarilayotgan qaror va farmonlar ijrosida ham aynan zamon talablariga javob beruvchi futbolchilarni tayyorlash tomonlariga alohida e‘tibor qaratiladi. Sir emaski, xalqaro miqyosdagi o‘yinlarni kuzatganimizda, o‘yinning so‘nggi

daqiqalariga kelib futbolchilarimizda toliqish alomatlari yuzaga kelayotganligi ko‘rinmoqda. Bu esa murabbiylar oldiga futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini ilg‘or texnologiyalarni qo‘llagan holda muntazam nazorat qilib borish va uni takomillashtirib borish masalasini zaruriy omil ekanligini ko‘rsatib beradi[1,2].

Adabiyotlar taxlili va metodologiya.

Sport va sog‘lomlashtiruvchi guruh futbolchilarining jismoniy tayyorgarligini oshirish metodologiyasi mashg‘ulot jarayonini faqat jismoniy mashqlarni takrorlash sifatida emas, balki harakatni ongli anglash, maqsadli idrok va funksional moslashuv asosida tashkil etishga tayanadi. Ushbu yondashuvda futbolchining jismoniy rivoji mexanik yuklama natijasi emas, balki harakat mazmuni, motorik obraz va o‘yin vaziyati orqali shakllanadigan kompleks jarayon sifatida qaraladi. Mashg‘ulotlar davomida kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va egiluvchanlik kabi jismoniy sifatlar alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq funksional tizim sifatida rivojlantiriladi.

Metodik yondashuv futbolchilarning idrok va harakat mexanizmlarini faollashtirishga yo‘naltiriladi. Har bir mashq sportchida aniq maqsad, fazoviy tasavvur va harakat modeli bilan bog‘lanadi. Jismoniy mashqlar o‘yin vaziyati, harakatlar ketma-ketligi va taktik fikrlash bilan uyg‘un holda bajariladi. Natijada futbolchi harakatni shunchaki bajarib qolmay, balki uning mazmuni va funksional ahamiyatini anglaydi.

Mashg‘ulot jarayonida jismoniy tayyorgarlik vositalari real futbol faoliyatiga yaqinlashtiriladi. Masalan, yugurish mashqlari tezkorlikni rivojlantirish bilangina cheklanmay, joy tanlash, yo‘nalishni o‘zgartirish, qaror qabul qilish kabi o‘yin elementlari bilan boyitiladi. Shu tariqa jismoniy yuklama futbol o‘yini bilan semantik va funksional bog‘liqlikda o‘zlashtiriladi. Sog‘lomlashtiruvchi guruhlar bilan ishlashda metodologiya yuklamaning bosqichma-bosqichligi va individual yondashuv tamoyillariga asoslanadi. Mashqlar intensivligi futbolchilarning yosh xususiyatlari, jismoniy holati va sog‘liq darajasiga moslashtiriladi. Ortiqcha zo‘riqlashlardan qochish, tiklanish jarayonlarini hisobga olish va mushaklar muvozanatini saqlash asosiy metodik talab sifatida qaraladi. Mashg‘ulotlarda harakatlarni vizual, kinestetik va amaliy modelashtirish muhim o‘rin tutadi. Ko‘rsatish–bajarish–tahlil qilish–takrorlash zanjiri orqali futbolchilarda to‘g‘ri harakat stereotipi shakllantiriladi. Jismoniy mashqlar nafaqat bajariladi, balki ularning bajarilish sifati muhokama qilinadi, xatolar tahlil qilinadi va qayta ishlanadi. Jismoniy tayyorgarlikni baholash jarayoni ham mazkur metodologiya tarkibiy qismi hisoblanadi. Test natijalari faqat raqamli ko‘rsatkich sifatida emas, balki futbolchining funksional rivojlanish darajasini aks ettiruvchi tahliliy mezon sifatida qo‘llaniladi. Natijalarga qarab mashg‘ulot mazmuni va yuklama hajmi qayta moslashtiriladi.

Mazkur metodologiya asosiy farqi shundaki, futbolchi ongida jismoniy tayyorgarlik oddiy mashqlar majmuasi sifatida emas, balki o‘yin faoliyatini ta‘minlovchi funksional harakat tizimi sifatida shakllanadi. Bu yondashuv sport va sog‘lomlashtiruvchi

guruh futbolchilarida jismoniy sifatlarning barqaror rivojlanishini, harakat madaniyatini va umumiy funksional tayyorgarlikni bosqichma-bosqich takomillashtirishga xizmat qiladi.

Natija. Ishning maqsadi: 16 yoshli futbol akademiyasi futbolchilarining jismoniy tayyorgarligini oshirish. Vazifalari: ilmiy-uslubiy adabiyotlarni o‘rganish asosida futbolchilarni jismoniy tayyorgarligini oshirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish. Ikkinchi, 16 yoshli futbolchilarning zamonaviy testlar orqali jismoniy tayyorgarligini aniqlash va uni oshirish vositalarini tatbiq qilish[3,4].

Olingan natijalar tahlili. Biz Toshkent futbol akademiyasida shug‘ullanayotgan 16 yoshli futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini testlash bo‘yicha tadqiqot olib bordik va olingan natijalar quyidagi ko‘rinishda aks ettirildi. Jamoalardan jami quyidagi testlar olindi. Bular: 30 metr yugurish, 50 metrga yugurish, joydan uzunlikka sakrash, joydan uch xatlab sakrash, 400 metrga yugurish, 7x50 yugurish, Yo-Yo testi, kuch, egiluvchanlik, 30 metrga to‘p bilan yugurish, to‘pni uzoqlikka tepish, to‘pni ikki qo‘lda tashlash va 30 metr masofaga besh marta to‘pni olib yurish.

Demak, tajribadan oldingi natijalarga to‘xtaladigan bo‘lsak, 30 metrga yugurish testida jamoaning o‘rtacha ko‘rsatkichi 4,6 soniyani tashkil etgan bo‘lsa, joydan uzunlikka sakrash 221 santimetrni, joydan besh xatlab sakrash 11,3 metrni tashkil etganiga guvoh bo‘ldik. 400 metrga yugurish ko‘rsatkichlari 72 soniya, 50 metrga yetti marta yugurish 67 soniya, Yo-Yo testi 960 metr, kuch 88 kilogramm, egiluvchanlik ko‘rsatkichi 8 santimetr, to‘pni uzoqlikka tepish 72 santimetr, to‘pni ikki qo‘lda uzoqqa tashlash 17 metr va 30 metrga besh marta to‘pni olib yurish 20 soniya ko‘rinishida namoyon bo‘lganligi aniqlandi.

1-jadval

16 yoshli futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini aniqlash natijalari.

Testlar	TFA	
	T.b	T.O
30 m ga yugurish.s	4,6	4,5
50 m ga yugurish.s	8,3	8,1
Joydan uzunlikka sakrash,m	221	227
Joydan 5 xatlab sakrash ,m	11,5	12,1
400 m ga yugurish,s	72	68
7x50	67	63
Yo-Yo	960	1000
Kuch	88	95
Egiluvchanlik	8	8
30 m ga to‘p bilan yugurish	5,5	5,2 4,7
To‘pni uzoqlikka tepish	72	76 81
To‘pni 2 qo‘lda tashlash	17	19
5x30	28	26

Mazkur olingan testlash natijalaridan ko‘rinib turibdiki, biz tomonidan tanlab olingan futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi xalqaro me‘yorlarga mos emas. Bu esa o‘quv-mashg‘ulot jarayonini, vosita va hajm me‘yorlarini to‘g‘ri belgilash va uni optimallashtirish, mashg‘ulot jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni qo‘llagan holda zamonaviy vositalarni tatbiq qilish zaruratini keltirib chiqardi. Shu sababli, tayyorlov davrining umumtayyorlov mikrosiklida aynan jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishga qaratilgan vositalar tatbiq qilindi. Bunda jami tayyorgarlik uchun ajratilgan vaqt me‘yorlari bo‘yicha jismoniy tayyorgarlikka berilgan soatlar hajmi nisbatan oshirildi. Bunda mikrosikllar kesimida umumtayyorlov bosqichining barcha davomiyligida to‘rtta mikrosikl tatbiq qilindi. Mikrosikllar: dastlabki mikrosikl 10 kunni, keyingi uchta mikrosikl 14 kunni tashkil etdi. Ushbu mikrosikllar davomida futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda quyidagi usullardan foydalanildi: bir tekis tarbiyalash usuli, fartlek usuli, interval usuli. Ushbu usullardan foydalanishda futbolchilarning asosan tezlik, chidamlilik va kuch sifatlarini rivojlantirishga urg‘u berildi. 16 yoshli futbolchilarda aynan mazkur sifatlarni rivojlantirish uchun sensitiv davr hisoblanadi. Shu sababli aynan 16 yoshli futbolchilarda eng asosiy e‘tibor aynan ushbu sifatlarni rivojlantirishga qaratilishi murabbiy va mutaxassislar tomonidan qayd etib boriladi[5,6].

Sir emaski, umumtayyorlov bosqichida jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishda an‘anaviy tarzda uzoq masofalarga yugurish, shtangalarda kuch sifatini rivojlantirish va turli masofalarga yugurish testlaridan foydalaniladi. Zamonaviy manbalardagi ma‘lumotlarga tayanib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda zamonaviy futbol bazalarida futbolchilarning chidamliligini rivojlantirishga maxsus velotrenajyorlar va suv havzalari barpo etilgan. Bu esa suvda uzoq muddat harakatda bo‘lish va velotrenajyorda turli yuklamalarni o‘zgartirgan holda mashg‘ulot olib borish, kuch sifatini rivojlantirishda, demak, nerv-mushak koordinatsiyasini yaxshilashga qaratilgan vositalarni tatbiq etish bo‘yicha tajriba olib bordik. Ushbu tajribada jami 20 nafar futbolchi qatnashib, qayta olingan natijalar quyidagicha aks ettirildi. Demak, 30 metrga yugurish testi o‘zgarish dinamikasi bo‘yicha kuzatadigan bo‘lsak, 4,6 natija 4,5 ko‘rinishida yaxshilanganligi aniqlandi. 50 metrga yugurish 8,3 soniyadan 8,1 soniyaga o‘zgardi. Joydan uzunlikka sakrash 6 santimetrga yaxshilandi, ya‘ni 227 santimetr. 400 metrga yugurish 72 soniyadan 68 soniyaga yaxshilanganini kuzatildi. Yo-Yo testi ham 60 metr masofaga o‘zgarib, ya‘ni 1000 metr hajmida namoyon bo‘ldi. Egiluvchanlik bo‘yicha test o‘zgarishsiz qolgan. 30 metrga yugurish testida ham, demak, 4,7 natija qayd etilganligi ma‘lum bo‘ldi. Demak, 30 metr masofaga besh marta to‘p olib yurish testida ham ikki soniyaga natijalar yaxshilanganligi ma‘lum bo‘ldi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, 16 yoshli futbolchilar bilan mashg‘ulot olib borishda sensitiv davr bo‘yicha xususiyatlarni inobatga olib, aynan tezkorlik, chidamlilik va kuch sifatlariga alohida urg‘u berish va jami yuklamalardagi aynan ushbu sifatlarga ajratilgan soatlar hajmini oshirish va buni turli variantlarda qo‘llash, seriyalar, takrorlash sonini muntazam optimallashtirib borish va yuqori shiddat zonalarida mashg‘ulot olib borish

jarayonining dastlabki etaplini tashkil etishga alohida urg‘u berish lozimligi kuzatildi. 16 yoshli futbolchilar, demak, oliy sport mahorati bosqichiga o‘tish davrida ekanligini inobatga olib, ularning mashg‘ulotlarini tuzishda aynan professional futbolchilarni tayyorlash metodikasiga yo‘naltirilgan holda, aynan yaqinlashtirilgan holda qo‘llash katta samara berishi ma’lum bo‘ldi.

Adabiyotlar ro‘yxati :

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5- martdagi PF-5368-son «Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi» Farmoni. <http://Lex.uz>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 16 martdagi «Futbolni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-3610-sonli qarori. <http://Lex.uz>
3. Abdelkader M. A., Elmorsi W.M. [Effect of Three Protocols of Wardaq.g up Involving Stretching on the Kinematic Performance of Horizontal Jumping, Agility and Speed for Soccer Players.](#) [American Journal of Sports Science.](#) Volume 4, Issue 3, May 2016. - P. 55-60.
4. Bangsbo, J. Fitness Training in Football /J. Bangsbo // A Scientific Approach. August Krogh Institute, University of Copengagen. - Denmark, 1994. - 336 p.
5. Годик В.А., Годик М.А., Рябочкин А.В., Сабитов Ш.Я. Юдин Б.Д. Современные технологии в медико-биологическом сопровождении подготовки футболистов// Медико-биологические проблемы спорта. ФНС ВНИИФК, 2014. с. 25-33.
6. Ермолов, Ю.В., Построение тренировочного процесса юных спортсменов в спортивных играх / А.А. Шерстюк, Н.П. Филатова, А.Ю. Ермолов, Асеева, П.С. Стрелников, Ю.В. Ермолов //Международный научно-исследовательский журнал. – Екатеринбург, 2016. № 7 част 2. С.76-78.

**YUQORI MALAKALI YAKKAKURASHCHI QIZLARNING O‘NG VA CHAP
OYOQLARDA YONDAN “LOU KIK” ZARBA TEXNIKASINI “3D MA”
KINEMATIK TAHLILI**

Umarov Qaxxorjon Abbosovich

Oriental universiteti professor. P.f.b.f.d (PhD).

O‘zbekiston, Toshkent shahri.

E-mail: uzkoha@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada yuqori malakali yakkakurashchi qizlarning o‘ng va chap oyoqlarda yondan “lou kik” zarba texnikasini “3d ma” kinematik tahlili, zarba kuchi biomexanikasi, zarba tezligi, harakat traektoriyasidagi harakat burchagini aniqlashga yonaltirilgan tadqiqot yoritilgan.

Kalit sozlar: Markerlar, lou kik zarbasi, oyoq zarbasi texnikasi, kinematik tahlil, 3d kinematika, biomexanika, zarba kuchi, zarba tezligi, harakat traektoriyasi, harakat burchagi.

Аннотация: В статье освещается исследование, направленное на определение кинематического анализа техники бокового удара “лоу кик” на правой и левой ногах высококвалифицированных девушек-боевиков “3d ma”, биомеханики силы удара, скорости удара, и движения в траектории угла.

Ключевые слова: Маркеры, удар лоу-кик, техника удара ногой, кинематический анализ, 3d кинематика, биомеханика, сила удара, скорость удара, траектория движения, угол движения.

Kirish. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan kundan boshlab jismoniy tarbiya va sportga davlat siyosati darajasida etibor berilayotgani hech kimga sir emas. Ayniqsa, bu borada keyingi yillarda Jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish borasida Prezident farmoni va Vazirlar Mahkamasi qarorlarining qabul qilinishi sohaga berilayotgan etiborning tasdig‘idir. Hech shubhasiz, bugungi kunda kikkoks sport turi mamlakatimiz aholisining barcha qatdamlarida, ayniqsa, yoshlarning eng sevimli sport turlaridan biriga aylangan. Mamnuniyat bilan aytish joiz, kikkokschilarimiz jahon ringlarida ko‘p yillardan buyon o‘tkazib kelinayotgan nufuzli musobaqalarning deyarli barchasida muvaffaqiyatli ishtirok etib, birinchi o‘rinlarni band etib, shoxsupaning eng cho‘qqisini egalab yetakchilikni qo‘ldan bermay kelishmoqdalar.

Xalqaro sport maydonida sportchilarimiz tomonidan egallangan bunday yuqori o‘rinni qo‘ldan boy bermasilik uchun esa yoshlarning sportga bo‘lgan ommaviy qiziqishini yanada

oshirish, iqtidorli sportchilarni aniqlash, tanlash va saralash tizimini yanada takomillashtirish, kikkoks bo‘yicha mutaxassislarini tayyorlash shuningdek, o‘zbek kikkokschi qizlarining dunyodagi yetakchiligini saqlab qolish uchun qabul qilingan qarorning ijrosini to‘laqonli taminlash bo‘yicha belgilangan tartibda ishlar olib borilmoqda.

Kikkoksing zamonaviy jang san’atlari orasida ommalashib borayotgan sport turi bo‘lib, unda oyoq va qo‘l zarbalari uyg‘unlikda qo‘llaniladi. Zarba texnikasini to‘g‘ri bajarish sportchining yutuqlari va zarbaning samaradorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, past balandlikdagi zarba yoki “lou kik” zarbasi raqibning oyoqlarini nishonga olishda, uning muvozanatini buzishda, shuningdek, tananing quyi qismini himoyalashiga to‘sqinlik qilishda keng qo‘llaniladi.

Ushbu tadqiqot yuqori malakali kikkokschi tomonidan o‘ng va chap oyoqda yondan beriladigan “lou kik” zarbasining texnikasini 3D kinematik tahlil yordamida o‘rganildi.

Ishlatiladigan asbob-uskunalar: 3D harakatni kuzatish tizimlari, yuqori tezlikda ishlaydigan kameralar va markerlar.

Sinov subyektlari: Ushbu tadqiqotda xalqaro darajadagi, tajribali yakkakurashchi qizlar ishtirok etadi.

Jarayon: Har bir zarba uchun zarba tezligi, burchagi, kuchlanish va tana qismi harakatlari kuzatib boriladi.

Tadqiqotning maqsadi “Lou kik” zarbasini berish jarayonidagi asosiy parametrlarni aniqlash va harakatlarning aniq biomexanik xususiyatlarini dasturlash.

Bu orqali yakkakurashchi qizlar texnikasini yanada takomillashtirish va oyoq zarbalari samaradorligini oshirishga yordam beradigan tavsiyalar ishlab chiqish ko‘zda tutilgan.

Tadqiqot vazifasi:

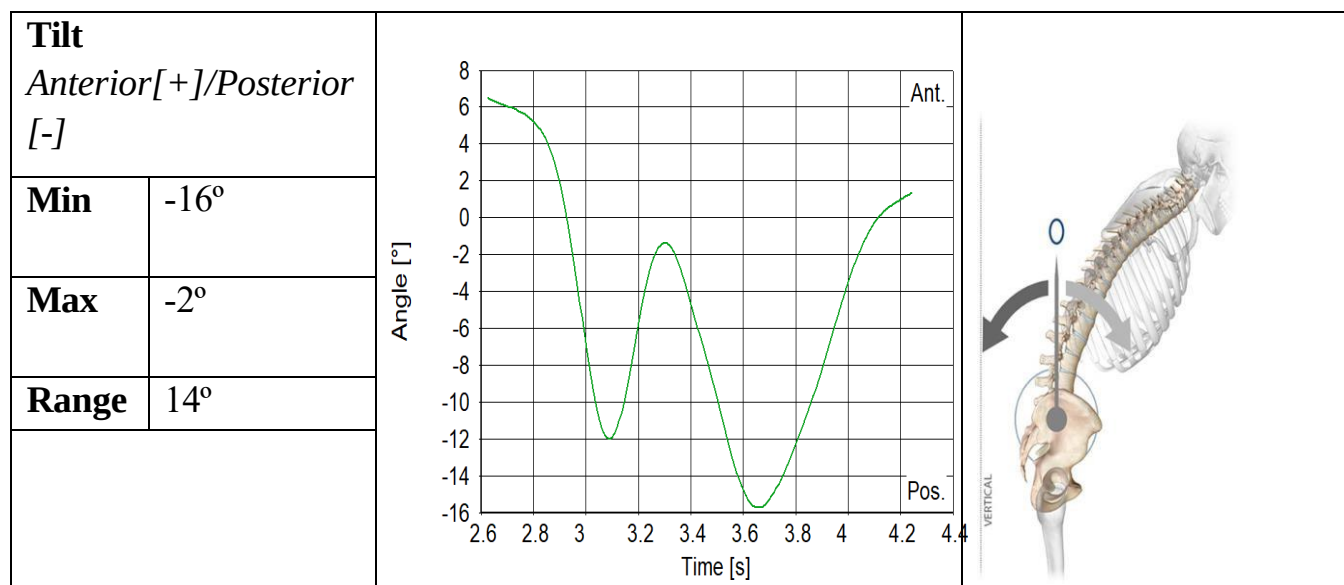
- Yakkakurashchi qizlarning Lou-kik zarbasini 3d kinematik tahlili;
- Yakkakurashchi qizlarning Lou-kik zarba harakatlarining aniq biomexanik xususiyatlarini dasturlash.

Tadqiqot usullari: Ilmiy-uslubiy adabiyotlar taxlili, pedagogik kuzatuv, kikkokschi va muay taychi qizlarning Lou-kik zarbasini 3d kinematik kompyuter dasturi bo‘yicha tahlil. matematik-statistik usullar.

Tadqiqotni tashkil qilish:

Tadqiqot Toshkent viloyati Chirchiq shahri sportchilar 19 da joylashgan O‘zbekiston Davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Ilmiy tadqiqotlar laboratoriyasida Yakkakurash sport turlari kafedrasida va boks kafedrasida 1-3 bosqich kikkoks, muay tay, boks sport turlarlar bilan muntazam shug‘ullanuvchi 1-razryadli va sport ustaligiga nomzod bo‘lgan 20 nafar talaba qizlar jalb etildi.

Yuqori malakali yakkakurashchi qizlarning o‘ng oyoqda yondan “Lou kik” zarba texnikasini oldinga va orqaga egilish kinematik ko‘rsatkichlari

Kikboks jismoniy tayyorgarlik, texnika va taktikani talab qiladigan sport turi bo‘lib, unda zarba texnikasi katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, oyoq zarbalari (lou kik) raqibni izdan chiqarish, muvozanatini yo‘qotish yoki zarbalarni bloklash imkoniyatini kamaytirish uchun qo‘llaniladi.

Ushbu tadqiqotda yuqori malakali kikbokschi qizlarning o‘ng oyoqda yondan beriladigan “lou kik” zarbasining texnikasini 3D ma, kinematik tahlil yordamida o‘rganilganda.

O‘ng oyoqdan yondan lou kik zarbasi texnik jixatdan ancha murakab hisoblanadi ularni organishga bazi osonroq zarbalarni egalab bolgandan song ularni togri bajarib olgandan keyingina kirishish zarur. Jangavor tik turish chap oyoq oldinda chap tomonlama turish oldinda turgan oyoqda o‘nga kichik qadam tashlimiz va tanani 180 gradusga buramiz tizzadan bukulgan ong oyoqni qoringa tortamiz va bukulish paytida tosni chiqarib uni raqib tomonga togirlaymiz yelka oldinga tayanchga uzutiladi oyoq qisqa trektorya boylab tushiriladi.

Lou kik zarbasini berish harakati davomida umurtqa pog‘onasining sagittal o‘q bo‘ylab oldinga va orqaga egilishi bilan bog‘liq 3D ma, biomexanik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, harakatning boshlang‘ich nuqtasida umurtqa pog‘onasi sagittal o‘q bo‘ylab 16° burchak ostida joylashgan, harakat davomida ushbu ko‘rsatkich sagittal o‘q bo‘ylab oldinga ko‘chib -2° dan 14° burchak osti oralig‘ida ko‘rinishiga kelgan. kikbokschi dastlabgi holatni qabul qiladi va o‘ng oyoqda gavdani ortga tortib raqibni oyo q qismiga zarba beradi.

Kikboksining zarba berish texnik harakati davomida umurtqa pog‘onalari

ko‘ndalang o‘q bo‘ylab yon tomonlarga egilishi bilan bog‘liq 3D ma, biomexanik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, harakat davomida umurtqa pog‘onasi ko‘ndalang o‘q bo‘ylab o‘ng yonga -14° dan 0° gacha burchak osti oralig‘ida egilib so‘ngra chapga 14° burchak ostiga qaytgan.

Birinchi harakatda kikbokschi birinchi harakat daslabki holatga qaytishi songra o‘ng oyoqni ko‘targan holda tazni burib raqibning oyoq qismiga zarba berishni amalga oshirilgan.

2-jadval

Yuqori malakali kikbokschi qizlarning o‘ng oyoqda yondan “Lou kik” zarba texnikasini o‘ng va chap tomonga egilish kinematik ko‘rsatkichlari

Lateral

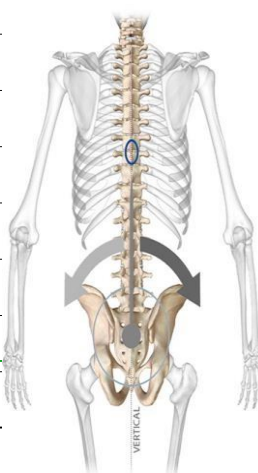
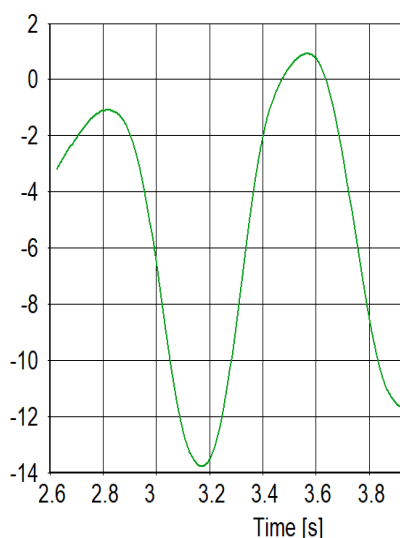
Flexion

Right[+]/Left[-]

Min -14°

Max 0°

Range 14°

Kikbokschi qizlar tadqiqot davomida o‘ng oyoqda yondan “Lou kik” zarbasini berish texnik harakati davomida bo‘yinining sagittal o‘q bo‘ylab oldinga va orqaga egilishi bilan bog‘liq 3D biomexanik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, harakatning boshlang‘ich nuqtasida bo‘yin pog‘onasi sagittal o‘q bo‘ylab joylashgan, harakat davomida ushbu ko‘rsatkich dastlab sagittal o‘q bo‘ylab burchak oralig‘iga ko‘chgan.

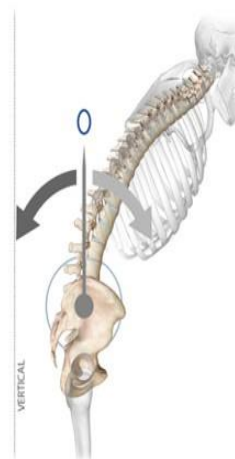
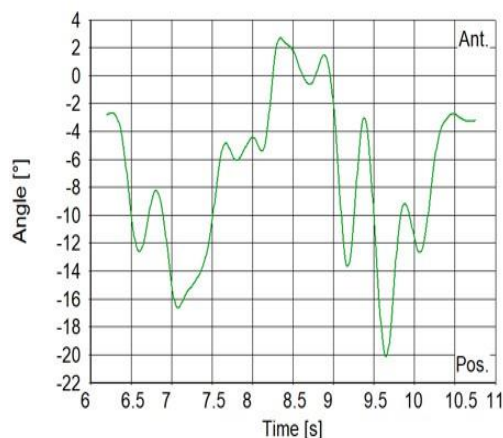
Kikbokschi dastlab zarba berish maqsadida raqib tomonga qaraydi va zarbani amalga oshiradi.

Kinematik tahlil orqali zarbaning davomiyligi, maksimal tezlikka yetish vaqti va zarba burchagi aniqlanadi. Ma‘lumotlar orqali yuqori malakali sportchilarning “Lou kik” zarbasining o‘ziga xos biomexanik xususiyatlari aniqlanadi va ularning samaradorligini oshirish uchun qaysi fazalarga e‘tibor qaratish kerakligi belgilanadi.

Yuqori malakali yakkakurashchi qizlarning chap oyoqda yondan “Lou kik” zarba texnikasini oldinga va orqaga egilish kinematik ko‘rsatkichlari

1. TRUNK

Tilt	
<i>Anterior[+]/Posterior[-]</i>	
Min	-21°
Max	2°
Range	22°

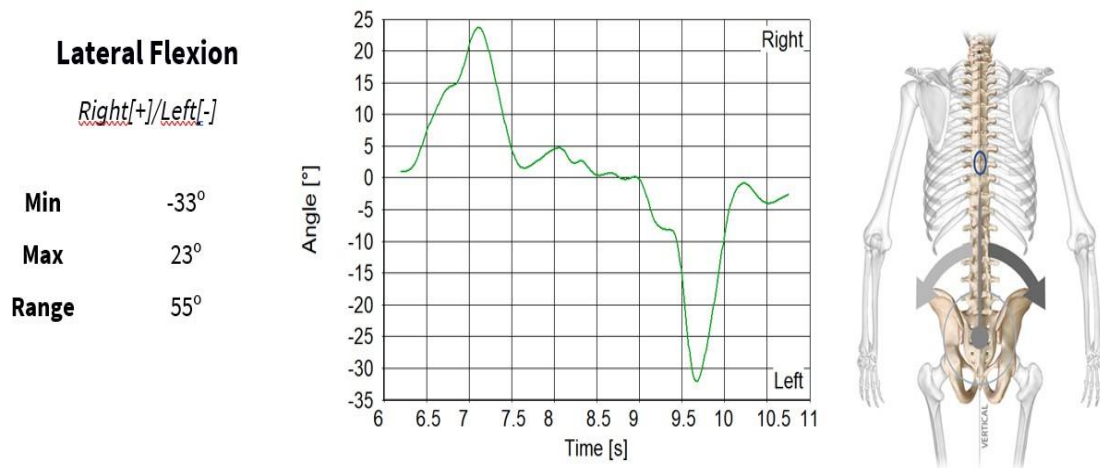
Chap oyoqdan yondan lou kik zarbasi texnik jixatdan ancha oson va zarba berishga qulay hisoblanadi ularni organishga bazi osonroq zarbalarni egalab bolgandan song ularni tog‘ri bajarib olgandan keyingina kirishish zarur. Jangavor tik turish chap oyoq oldinda chap tomonlama turish orqada turgan oyoqda oldinga kichik qadam tashlimiz va tanani 30 gradusga buramiz tizzadan bukulgan chap oyoqni qoringa tortamiz va bukulish paytida tozni chiqarib uni raqib oyog‘ining son qismiga togirlaymiz chap yelka oldinga tayanchga uzatiladi oyoq qisqa trektorya boylab tushiriladi.

Chap oyoqda lou kik zarba berish harakati davomida umurtqa pog‘onasining sagittal o‘q bo‘ylab oldinga va orqaga egilishi bilan bog‘liq 3D biomexanik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, harakatning boshlang‘ich nuqtasida umurtqa pog‘onasi sagittal o‘q bo‘ylab 21° burchak ostida joylashgan, harakat davomida ushbu ko‘rsatkich sagittal o‘q bo‘ylab oldinga ko‘chib -2° dan 22° burchak osti oralig‘ida ko‘rinishiga kelgan. kikkokschi dastlabki holatni qabul qiladi va o‘ng oyoqda gadvani ortga tortib raqibni oyo q qismiga zarba beradi.

Kikkokschi qizlarning oldi oyoqda zarba berish texnik harakati davomida umurtqa pog‘onalari ko‘ndalang o‘q bo‘ylab yon tomonlarga egilishi bilan bog‘liq 3D biomexanik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘ng yonga -33° dan 23° gacha burchak osti oralig‘ida egilib so‘ngra chapga 55° burchak ostiga qaytgan. Birinchi harakatda kikkokschi birinchi harakat daslabki holatga qaytishi songra o‘ng oyoqni ko‘targan holda tozni burib raqibning oyoq qismiga zarba berishni amalga oshirilgan.

4-jadval

Yuqori malakali kikkokschi qizlarning chap oyoqda yondan “Lou kik” zarba texnikasini chap tomonga zarba berishda umurtqa pog‘onalari ko‘ndalang o‘q bo‘ylab egilishi bilan bog‘liq egilish kinematik ko‘rsatkichlari

Xulosa. Tadqiqot davomida yuqori malakali kikkokschi qizlar tomonidan o‘ng va chap oyoqlarda yondan beriladigan “Lou kik” zarbasining texnikasi 3D kinematik tahlil yordamida o‘rganildi va samarador zarba uchun zarur biomexanik xususiyatlar aniqlandi.

Olingan natijalar quyidagicha: Lou kik zarbasini berish harakati davomida umurtqa pog‘onasining sagittal o‘q bo‘ylab oldinga va orqaga egilishi bilan bog‘liq 3D biomexanik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, harakatning boshlang‘ich nuqtasida umurtqa pog‘onasi sagittal o‘q bo‘ylab 16° burchak ostida joylashgan, harakat davomida ushbu ko‘rsatkich sagittal o‘q bo‘ylab oldinga ko‘chib -2° dan 14° burchak osti oralig‘ida ko‘rinishiga kelgan. Chap oyoqda lou kik zarba berish harakati davomida umurtqa pog‘onasining sagittal o‘q bo‘ylab oldinga va orqaga egilishi bilan bog‘liq 3D biomexanik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, harakatning boshlang‘ich nuqtasida umurtqa pog‘onasi sagittal o‘q bo‘ylab 21° burchak ostida joylashgan, harakat davomida ushbu ko‘rsatkich sagittal o‘q bo‘ylab oldinga ko‘chib -2° dan 22° burchak osti oralig‘ida ko‘rinishiga kelgan.

Kikkokschi qizlarning oldi oyoqda zarba berish texnik harakati davomida umurtqa pog‘onalari ko‘ndalang o‘q bo‘ylab yon tomonlarga egilishi bilan bog‘liq 3D biomexanik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘ng yonga -33° dan 23° gacha burchak osti oralig‘ida egilib so‘ngra chapga 55° burchak ostiga qaytgan.

Olingan natijalar murabbiylar uchun sportchini texnikasini yanada yaxshilash va takomillashtirishda qo‘llanilishi mumkin. Olingan natijalar asosida kikkokschi qizlarning texnik xarakatlarini rivojlantirish va mashg‘ulotlarda to‘g‘ri texnik yondashuvlarni tanlash bo‘yicha tavsiyalar keltiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 29 apreldagi PQ-5099-sonli “Boksni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi” Qarori <https://lex.uz>
2. Осколков В.А. Передвижения по рингу — основа технико-тактической подготовки в боксе. Учебное пособие. Волгоград, 2007, - 286с.

3. Кисилев А.В. Совершенствование спортивной подготовки высококвалифицированных боксеров. Учебное пособие. ФКиС, М.2006.-61 с
4. Қ.А. Умаров. Кикбоксинг атамаларининг изоҳли луғати. Услубий қўлланма. Тошкент.- 2016. -146 б.
5. K.A. Umarov. Annotated dictionary of kickboxing terms. Methodical manual. Tashkent. - 2016. -146 p.
6. Q.A.Umarov. “Sport pedagogik mahoratini oshirish” (kikboks). O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2024 y.-150 bet.
7. Q.A.Umarov. Malakali yakkakurashchi qizlarning ko‘p yillik tayyorgarlik bosqichida mashg‘ulot yuklamalarini rejalashtirish monografiya Toshkent-2025.:134 b. “Renesans nashiriyoti”
8. Q.A.Umarov. Yuqori malakali yakkakurashchi qizlarning ko‘p yillik tayyorgarlik bosqichi mashg‘ulotlarida tiklanishda qo‘llaniladigan tavsiyalar “Sportda ilmiy tadqiqotlar” ilmiy-nazariy jurnali 2024 yil 11-15 bet. Chirchiq.
9. Q.A.Umarov. Yuqori malakali kikbokschi qizlar terma jamoasining jismoniy va funksional tayyorgarlik dinamikasi ko‘rsatkichlari ILMIY XABARLAR Ilmiy-nazariy jurnal 4/2024 QOQON. DPI 293-299 bet

YAKKAKURASHCHI QIZLARNING MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIGIDA BERILADIGAN YUKLAMALARNI MEYORLASH

*Umarov Qaxxorjon Abbosovich,
P.f.b.f.d (PhD), Professor
Oriental universitet. Toshkent sh.
E-mail: uzkoha@mail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqolada yakkakurash sport turlari (Kikboks, boks, qo‘l-jangi, muay-tay va boshqalar) bilan shug‘ullanuvchi sportchi qizlarning musobaqa oldi tayyorgarligida beriladigan turli xil yuklamalarni ilmiy asosda meyorlash masalalari yoritilgan. Yakkakurashchi qizlar fiziologiyasi, gormonal holati, psixo-emotsional tayyorgarligi, tiklanish xususiyatlari va yuklamalarni taqsimlashda qo‘llaniladigan zamonaviy metodik yondashuvlar tahlil qilingan. Musobaqaga tayyorgarlikning 4 haftalik sikli bo‘yicha amaliy tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: yakkakurashchi sportchi qizlar, yuklamani meyorlash, musobaqa oldi tayyorgarlik, periodlashtirish, jismoniy tayyorgarlik.

Аннотация. В данной статье освещены вопросы научно обоснованного нормирования различных нагрузок в предсоревновательной подготовке спортсменок, занимающихся видами единоборств (кикбокс, бокс, рукопашный бой, муай-тай и др.). Проанализированы современные методические подходы, применяемые при физиологии, гормональном состоянии, психоэмоциональной подготовленности, особенностях восстановления и распределении нагрузок девушек-борцов. Представлены практические рекомендации по 4-недельному циклу подготовки к соревнованиям.

Ключевые слова: спортсменки-единоборцы, нормирование нагрузки, предсоревновательная подготовка, периодизация, физическая подготовка.

Kirish. Oxirgi yillarda O‘zbekistonda va jahon sport maydonlarida qizbolalarning yakkakurash turlaridagi ishtiroki sezilarli darajada oshdi. Bu esa ularning tayyorgarlik jarayonini ilmiy asosda tashkil etishni talab qiladi. Musobaqa oldi tayyorgarlik davri sportchining butun yillik mashg‘ulot sikllarida eng muhim bosqichlardan hisoblanadi, chunki aynan ushbu davrda sportchining funksional holati, texnik-taktik tayyorgarligi va ruhiy barqarorligi eng yuqori darajaga keltiriladi.

Yakkakurashchi sportchi qizlarning fiziologik va gormonal xususiyatlar (mushak kuchining nisbatan pastligi, tiklanish jarayonining sekinroq kechishi, emotsiyalarga sezgirlik, ba’zi jarayonlarda og‘riqqa tezroq reaksiya qilish) yuklamalarni rejalashtirishda alohida yondashuvni talab qiladi.

Yakkakurashchi sportchi qizlar fiziologiyasining yuklamalar rejalashtirishdagi ahamiyati.

Mushak kuchining xususiyatlari:

Qizlarda tez qisqaruvchi (II tip) mushak tolalarining ulushi erkaklarga nisbatan kamroq bo‘lgani uchun: maksimal kuch, portlovchi kuch maksimal tezlikga muvofiq ravishda pastroq bo‘ladi. Shu bilan birga, yakkakurashchi sportchi qizlarning uzoqroq davom etuvchi o‘rta intensivli yuklamalarga yaxshiroq chidamlidir.

Kardio-respirator xususiyatlar.

Tekshiruvlar shuni ko‘rsatadiki:

yurak tezlik bilan «pik zona»ga kirib boradi

anaerob yuklamadan keyin tiklanish 10–20% sekin kechadi

Shu bois musobaqa oldi davrida yuklamalar intervalini, dam olish vaqtlarini aniq meyorlash muhim.

Gormonal omillar:

Ayniqsa menstrual sikl fazalari ahamiyatli:

follikul fazasida – kuch va tezlik ko‘rsatkichlari yuqori.

lyutein fazasida – charchoq tez yuzaga keladi.

Shu sabab musobaqa oldi tayyorgarlikda yuklama individual monitoring asosida belgilanishi lozim.

Musobaqa oldi tayyorgarlikda periodlashtirish modellari.

An’anaviy periodlashtirish.

Yuklama hafta sayin oshirilib, so‘ng musobaqadan oldin kamaytiriladi. Bu usul ommabop bo‘lsa-da, yakkakurashchi sportchi qizlar uchun har doim mos kelavermaydi.

To‘lqinsimon (noan’anaviy) periodlashtirish

Intensivlik va hajm hafta ichida o‘zgarib boradi.

Uning afzalliklari:

ortokanik tiklanish imkoni yuqori

stress omillari kamayadi

jarayon samaraliroq bo‘ladi

Blokli periodlashtirish.

Maxsus yuklamalar bloklar orqali beriladi:

Akkumulyatsiya (bazaviy kuch, umumiy chidamlilik)

Transformatsiya (anaerob funktsiya, maxsus tezlik)

Realizatsiya (musobaqa oldi pik holat)

Blok modellari elita sportchilari uchun juda buyuk samara beradi.

Yakkakurashchi sportchi qizlarning musobaqa oldi davrida yuklamalarini meyorlash

№	Yuklama turi	Ulushi (%)	Mazmuni
1.	Texnik-taktik	35–45 %	yurishlar, urinishlar, kombinatsiyalar, sparring
2.	Kuch va portlovchi kuch	20–25 %	pliometrika, tezkor kuch mashqlari
3.	Anaerob chidamlilik	15–20 %	interval yuklamalar, yuqori shiddatli davriy mashqlar
4.	Aerob tayyorgarlik	5–10 %	yengil yugurish, soya bilan kurash
5.	Gibkost va mobillik	10 %	lateral va dinamik cho‘zilish
6.	Ruhiy tayyorgarlik	5 %	vizualizatsiya, stressni boshqarish

Izoh: Bu jadvalda bokschi qizlar terma jamoasining 2025 yil musobaqaoldi tayyorgarligi bosqichida amalda qo‘llanilgan.

2-jadval.

Yakkakurashchi sportchi qizlarning musobaqa oldi tayyorgarligining haftalik namunaviy yuklamalar o‘quv-yig‘ini mashg‘ulot rejasi.

4

1-hafta: Intensivlikni oshirish davri 4–5 raund sparring 30:10 HIIT mashg‘uloti 70–80% UPM kuch mashqlari Reaksiya tezligini oshirish mashqlari	2-hafta: Umumiy yuqori shiddatli maxsus tayyorgarlik Laktatga chidamlilik mashqlari Chuqur sakrashlar, pliometrika Qarshilik bilan texnika mashqlari Nazorat janglari.
3-hafta: Teypirovaniye (yuklamani kamaytirish) davri Yuklama hajmi 30–40% kamaydi Texnikada aniqlikka e’tibor 85–90% intensivlikda qisqa seriyalar Ruhiy tayyorgarlik mashg‘ulotlari	4-hafta: Musobaqa haftasi 20–30 daqiqalik yengil mashg‘ulotlar Jismoniy zo‘riqishdan qochish Taktik rejani finallash To‘liq tiklanish (masaj, cho‘zilish, nafas mashqlari)

Izoh: Bu jadvalda yakkakurashchi qizlar terma jamoasining 2024-25 yil musobaqaoldi tayyorgarligi bosqichida amalda qo‘llanilgan.

3-jadval.

Yakkakurashchi sportchi qizlarning musobaqa oldi tayyorgarligi bosqichida menstruatsiya xolati ko‘rsatmalari

№	Sikl fazasi	Jismoniy holat	Mashg‘ulot tavsiyasi
3.	Follikul fazasi	kuch va tezlik yuqori	kuch va tezlik mashqlarini ko‘paytirish
2.	Ovulyatsiya	maksimal jismoniy tayyorgarlik	yuqori shiddatli intervallar
3.	Lyutein fazasi	charchoq tez paydo bo‘ladi	hajmni kamaytirish, texnikada ishlash
4.	Menstruatsiya	energiya past	yengil yuklamalar, mobillik

Izox: Bu ko‘rsatkichlar bokschi qizlar terma jamoasida musobaqaoldi tayyorgarligida nazorat qilib borilgan.

Yakkakurashchi qizlarning ruhiy tayyorgarlikning ahamiyati.

Yakkakurashchi sportchi qilarda musobaqa oldi stress, xavotir va emotsional tebranmalar ko‘proq uchraydi. Shu bois quyidagi usullar ijobiy natija beradi:

- 1) vizualizatsiya (o‘ziga ishonchni oshirish)
- 2) musobaqa oldi nafas texnikalari
- 3) jangni oldindan modellashtirish
- 4) trener va jamoa tomonidan ijobiy muhit yaratish

Tiklanish va ovqatlanish strategiyalari.

Tiklanish usullari:

Krioterapiya (5–7 daqiqa)

Fassial massaj va rolik bilan ishlash 8–

9 soatlik tungi uxlash

35–45 ml/kg suv ichish

Ovqatlanish tavsiyalari:

- temirga boy mahsulotlar (gemoglobin o‘ta muhim)
- uglevodlar bilan energiya zaxirasini to‘ldirish
- oqsilli oziqlanish (1,6–2 g/kg/kun)
- OMEGA–3 qo‘shimchalari

Xulosa. Yakkakurashchi sportchi qizlarning musobaqa oldi tayyorgarligida yuklamalarni rejalashtirish ularning fiziologik, gormonal, psixo-emotsional xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilsa, jismoniy va taktik ko‘rsatkichlar sezilarli darajada oshadi. To‘g‘ri periodlashtirilgan yuklamalarni, muntazam monitoring qilish, o‘z vaqtida tiklanish, ruhiy tayyorgarlik va minstrual xolatini nazorat qilish, xamda o‘zgarish xolatlarida yuklamalarni meyorli periodlashtirish sportchining oldinda turgan musobaqada yuqori natija ko‘rsatishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.**1. Xalqaro ilmiy adabiyotlar.**

1. Bompa, T., & Haff, G. (2009). *Periodization: Theory and Methodology of Training*. Human Kinetics.
2. McArdle, W., Katch, F., & Katch, V. (2014). *Exercise Physiology: Nutrition, Energy, and Human Performance*. Lippincott Williams & Wilkins.
3. Smith, M. S. (2006). Physiological profile of female combat sport athletes. *Journal of Sports Science & Medicine*, 5(3), 567–575.
4. Franchini, E., Brito, C. J., & Artioli, G. (2012). Weight loss in combat sports: physiological, psychological and performance effects. *Journal of the International Society of Sports Nutrition*, 9(1), 52–60.
5. Kraemer, W. J., & Ratamess, N. (2004). Fundamentals of resistance training. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 36(4), 674–688.
6. Halson, S. (2014). Monitoring training load to understand fatigue in athletes. *Sports Medicine*, 44(2), 139–147.
7. Bishop, D. (2003). Warm-up II: Performance changes following active warm-up and how to structure the warm-up. *Sports Medicine*, 33(7), 483–498.
8. Mujika, I., & Padilla, S. (2003). Scientific bases for precompetition tapering strategies. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 35(7), 1182–1187.
9. Filaire, E., Sagnol, M., Ferrand, C., Maso, F., & Lac, G. (2001). Anxiety, hormonal responses, and coping during a competition. *European Journal of Applied Physiology*, 84(2), 149–153.
10. Zatsiorsky, V. M., & Kraemer, W. J. (2006). *Science and Practice of Strength Training*. Human Kinetics.

2. Ayol sportchilari fiziologiyasi va gormonal o‘zgarishlar bo‘yicha adabiyotlar.

11. Constantini, N. W., Hackney, A. C., & Lane, A. R. (2013). *Endocrinology of Physical Activity and Sport*. Springer.
12. Sims, S. T., & Yeager, S. (2016). *ROAR: How to Match Your Food and Fitness to Your Female Physiology*. Rodale Books.
13. Lebrun, C. M. (1994). The effect of the phase of the menstrual cycle and the birth control pill on athletic performance. *Clinical Sports Medicine*, 13(2), 419–441.
14. Janse de Jonge, X. (2003). Effects of the menstrual cycle on exercise performance. *Sports Medicine*, 33(11), 833–851.
15. Hackney, A. C. (2020). *Exercise, Sport, and the Menstrual Cycle*. Routledge.

3. Yakkakurash sport turlari bo‘yicha ilmiy manbalar.

16. Franchini, E., Del Vecchio, F. B., Matsushigue, K., & Artioli, G. (2011). Physiological profiles of elite judo athletes. *Sports Medicine*, 41(2), 147–166.

17. Bridge, C. A., da Silva Santos, J. F., Chaabene, H., Pieter, W., & Franchini, E. (2014). Physical and physiological profiles of taekwondo athletes. *Sports Medicine*, 44(6), 713–733.

18. Sterkowicz-Przybycień, K., & Fukuda, D. H. (2014). Body composition and physical fitness of female judo athletes. *Biology of Sport*, 31(4), 301–304.

19. Chaabene, H., Negra, Y., Capranica, L., Bouguezzi, R., & Hachana, Y. (2017). Anthropometric and physical performance characteristics of female karate athletes. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 31(8), 2214–2221.

20. Amtmann, J. (2016). Conditioning strategies for mixed martial arts. *Strength and Conditioning Journal*, 38(2), 57–66.

4. Tiklanish, psixologiya va yuklama monitoringi bo‘yicha adabiyotlar.

21. Kellmann, M. (2010). Preventing overtraining in athletes: A psychological approach. *Sports Medicine*, 40(11), 865–880.

22. Meeusen, R., et al. (2013). Prevention, diagnosis and treatment of overtraining. *European Journal of Sport Science*, 13(1), 1–24.

23. Bompa, T. (2000). *Total Training for Young Champions*. Human Kinetics.

24. Turner, A. (2011). The science and practice of periodization. *Strength and Conditioning Journal*, 33(1), 34–46.

5. O‘zbekiston va rus tilidagi qo‘shimcha ilmiy adabiyotlar.

25. Platonov, V. N. (2015). *Periodizatsiya sportivnoy trenirovki*. Kiyev: Olimpiyskaya literatura.

26. Umarov, Q.A. «Kikboksing atamalarining izohli lug‘ati». Uslubiy qo‘llanma. Toshkent-2016 y. -148 b.

27. Q.A.Umarov. “Sport pedagogik mahoratini oshirish” (kikboks). O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2024 y.-150 bet.

28. Q.A.Umarov. Malakali yakkakurashchi qizlarning ko‘p yillik tayyorgarlik bosqichida mashg‘ulot yuklamalarini rejalashtirish monografiya Toshkent-2025.:134 b. “Renesans nashiriyoti”

29. Q.A.Umarov. Yuqori malakali yakkakurashchi qizlarning ko‘p yillik tayyorgarlik bosqichi mashg‘ulotlarida tiklanishda qo‘llaniladigan tavsiyalar “Sportda ilmiy tadqiqotlar” ilmiy-nazariy jurnali 2024 yil 11-15 bet. Chirchiq.

30. Q.A.Umarov. Yuqori malakali kikbokschi qizlar terma jamoasining jismoniy va funksional tayyorgarlik dinamikasi ko‘rsatkichlari **ILMIY XABARLAR** Ilmiy-nazariy jurnal 4/2024 QOQON. DPI 293-299 bet

**BELBOG'LI KURASHDA 15-17 YOSHDAGI BOLALARNI
TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA JISMONIY VA TAKTIK
KOMPONENTLARNING INTEGRATSIYASI**

Nurmatov Bahrom Bektemirovich

Qo'qon davlat universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrası dotsent vb

Elektron pochta: bahromnurmatov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot belbog'li kurash sport turi bo'yicha 15-17 yoshdagi yoshlarning tayyorgarligini takomillashtirishda jismoniy va taktik komponentlarni integratsiyasining samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda 30 nafar yosh kurashchi ishtirok etdi. Ular ikkita guruhga - eksperimental ($n=15$) va nazorat ($n=15$) - bo'lib, eksperimental guruhda jismoniy va taktik mashqlar integratsiyalangan dastur asosida mashg'ulotlar o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, integratsiyalangan dastur jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini (kuch, tezlik, chidamlilik) ham, taktik fikrlash qobiliyatini ham ancha yaxshilagan. Olingan ma'lumotlar belbog'li kurashda yosh sportchilarni tayyorlashda jismoniy va taktik komponentlarni birlashtirishning samarali ekanligini tasdiqlaydi³⁴.

Kalit so'zlar: belbog'li kurash, yosh sportchilar, jismoniy tayyorgarlik, taktik tayyorgarlik, integratsiya, tayyorgarlik dasturi.

Аннотация. Данное исследование направлено на изучение эффективности интеграции физических и тактических компонентов в совершенствовании подготовки юных спортсменов 15-17 лет, занимающихся борьбой на поясах. В исследовании приняли участие 30 юных борцов, разделённых на две группы - экспериментальную ($n=15$) и контрольную ($n=15$). В экспериментальной группе тренировки проводились по программе, основанной на интеграции физических и тактических упражнений. Результаты показали, что интегрированная программа значительно улучшила показатели физической подготовленности (силу, скорость, выносливость), а также способствовала развитию тактического мышления. Полученные данные подтверждают эффективность объединения физических и тактических компонентов при подготовке юных спортсменов в борьбе на поясах.

Ключевые слова: борьба на поясах, юные спортсмены, физическая подготовка, тактическая подготовка, интеграция, программа подготовки.

³⁶ Karimov, A. (2020). Belbog'li kurashning tarixiy rivojlanishi. Jurnal: "Sport madaniyati", 3(2), 45-52.

Abstract. This study is aimed at examining the effectiveness of integrating physical and tactical components in improving the training of 15-17-year-old athletes engaged in belt wrestling. Thirty young wrestlers participated in the research. They were divided into two groups - experimental (n=15) and control (n=15). In the experimental group, training sessions were conducted based on an integrated program combining physical and tactical exercises. The results showed that the integrated program significantly improved both physical preparedness indicators (strength, speed, endurance) and tactical thinking abilities. The obtained data confirm that the combination of physical and tactical components is an effective approach in preparing young athletes for belt wrestling.

Keywords: belt wrestling, young athletes, physical training, tactical training, integration, training program.

Kirish. Zamonaviy sportda yoshlarni professional darajada tayyorlash jarayoni faqat jismoniy salohiyatni rivojlantirish bilan cheklanmaydi, balki taktik fikrlash, psixologik barqarorlik, tezkor qaror qabul qilish hamda raqib harakatlarini oldindan bashorat qilish kabi ko‘plab komponentlarni integratsiyalashni talab qiladi. Ayniqsa, kurash sport turlari - jumladan, O‘zbekiston Respublikasida milliy meros sifatida saqlanayotgan belbog‘li kurash - sportchilardan nafaqat jismoniy kuch, muvozanat va chidamlilik, balki murakkab vaziyatlarda samarali taktik echim topish qobiliyatini ham talab qiladi. Shu bilan birga, 15-17 yoshdagi yoshlar organizmi rivojlanishning kritik bosqichida bo‘lib, aynan shu davrda tayyorgarlik tizimining ilmiy asoslanganligi kelajakdagi sport yutuqlarining asosini belgilaydi.³⁵

Shu bilan birga, O‘zbekistonda belbog‘li kurash bo‘yicha o‘tkazilayotgan ilmiy tadqiqotlar asosan tarixiy, etnografik yoki qoidaviy jihatlariga qaratilgan bo‘lib (Abdullayev, 2018; Karimov, 2020), zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tayyorgarlik tizimini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlar hali yetarli darajada rivojlanmagan. Ayniqsa, jismoniy va taktik tayyorgarlikni integratsiyalash orqali yosh kurashchilarni tayyorlash samaradorligini o‘rganuvchi ilmiy ishlar deyarli mavjud emas. Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot ilmiy yangilik sifatida belbog‘li kurashda integratsiyalangan tayyorgarlik modelini ishlab chiqish va uning amaliy samaradorligini eksperimental yo‘l bilan tasdiqlashga qaratilgan.³⁶

Tadqiqotning vazifalari:

1. Belbog‘li kurashda jismoniy va taktik tayyorgarlik tizimlarini tahlil qilish;
2. Integratsiyalangan tayyorgarlik dasturini ishlab chiqish;
3. Eksperimental va nazorat guruhlarida tayyorgarlik natijalarini solishtirish;
4. Olingan natijalarga asoslanib amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

³⁵ Karimov, A. (2020). Belbog‘li kurashning tarixiy rivojlanishi. Jurnal: "Sport madaniyati", 3(2), 45-52.

³⁶ Karimov, A. (2020). Belbog‘li kurashning tarixiy rivojlanishi. Jurnal: "Sport madaniyati", 3(2), 45-52.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati - belbog‘li kurash bo‘yicha yosh sportchilarni tayyorlashda jismoniy va taktik tayyorgarlikni birlashtiruvchi dasturlarni joriy etish orqali ularning jismoniy salohiyatini, taktik fikrlashini hamda kurashdagi samaradorligini oshirish imkonini beradi. Bu esa nafaqat yoshlarning sportdagi yutuqlariga, balki ularning umumiy jismoniy salomatligi hamda ijtimoiy faolligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.³⁷

Adabiyotlar sharhi

Belbog‘li kurash - O‘zbekiston Respublikasining milliy-madaniy merosining ajralmas qismi bo‘lib, u faqat jismoniy kurash vositasi sifatida emas, balki milliy tarbiya, axloqiy qadriyatlar hamda jamoaviy ruhni shakllantirish vositasi sifatida ham qadrlanadi (Abdullayev, 2018; Karimov, 2020). So‘nggi yillarda ushbu kurash turi rasmiy sport turi sifatida ham rivojlanayotgan bo‘lib, uning o‘quv-tarbiyaviy hamda sport-psixologik jihatlarini ilmiy tadqiqotlarning e’tibor markaziga kirib kelmoqda.

Jismoniy tayyorgarlik sohasida o‘tkazilgan tadqiqotlar asosan kuch, tezlik, chidamlilik va muvozanat kabi asosiy motor ko‘nikmalar belbog‘li kurash natijalariga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganishga qaratilgan. Xolmatov (2019) o‘z ishida 14-18 yoshdagi kurashchilarda kuch va tezlik ko‘rsatkichlarining g‘alaba erishishdagi nisbiy ahamiyatini statistik jihatdan tasdiqlagan. Shu bilan birga, u jismoniy tayyorgarlik dasturlarining ko‘pincha kurashning haqiqiy sharoitlaridan ajralib ketishiga e’tibor qaratadi.³⁸

Taktik tayyorgarlik sohasida esa Ismoilov (2021) yosh sportchilarda taktik fikrlashni rivojlantirish uchun “vaziyatli o‘yinlar”, “video tahlil” hamda “simulyatsiya asosidagi mashqlar” kabi innovatsion usullarni taklif qilgan. Uning fikricha, taktik tayyorgarlik faqat kurash texnikasi bilan cheklanmasdan, raqibning harakatlarini bashorat qilish, o‘z harakatlarini strategik rejalashtirish hamda tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.³⁹

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda esa jismoniy va taktik tayyorgarlikning integratsiyasi haqida qator ishlar mavjud. Masalan, Smith va Lee (2017) kurash sport turlarida “funksional taktik mashqlar” tushunchasini taklif qilishgan bo‘lib, bunda jismoniy kuch, tezlik yoki chidamlilik kabi ko‘nikmalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri kurashdagi taktik vaziyatlarda rivojlantiriladi. Shu yondashuv orqali sportchilarning faqat jismoniy emas, balki kognitiv hamda psixomotor sohalaridagi salohiyati ham oshiriladi. Petrov (2019) esa taktik qaror qabul qilish jarayonining neyrofiziologik asoslarini tahlil qilib, jismoniy charchash taktik fikrlashga salbiy ta'sir ko'rsatishini isbotlagan. Shu sababli, jismoniy va taktik tayyorgarlikni alohida olib borish real kurash sharoitiga mos kelmaydi.⁴⁰

³⁷ Xolmatov, B. (2019). Jismoniy tayyorgarlikning kurash sportidagi ahamiyati. Toshkent: Olimpiya

³⁸ Abdullayev, S. (2018). O‘zbekistonning an'anaviy kurash turlari. Toshkent: Sharq. Xolmatov, B. (2019). Jismoniy tayyorgarlikning kurash sportidagi ahamiyati. Toshkent: Olimpiya.

³⁹ Ismoilov, R. (2021). Yosh sportchilarda taktik fikrlashni rivojlantirish usullari. “Jismoniy tarbiya va sport”, 5(1), 33-40.

⁴⁰ Smith, J., & Lee, K. (2017). Integrated physical and tactical training in combat sports. *Journal of Sports Science*, 35(4), 210-218. Petrov, M. (2019). Tactical decision-making in wrestling: A cognitive approach. *International Journal of Wrestling Science*, 9(2), 12-19.

O‘zbekiston ilmiy adabiyotlarida esa jismoniy va taktik tayyorgarlikning integratsiyasi haqida yetarli tadqiqotlar mavjud emas. Rahimov (2022) zamonaviy kurash sportida integratsiyalangan tayyorgarlik tizimlarining zarurligini nazariy jihatdan asoslab bergan bo‘lsa-da, amaliy tadqiqotlar hali o‘tkazilmagan. Yusupov (2020) 15-17 yoshdagi yoshlarning fiziologik xususiyatlarini tahlil qilib, ularning tayyorgarligini individual yondashuv asosida tashkil etish kerakligini ta’kidlamogda, lekin bu yondashuv ham jismoniy va taktik komponentlarni qanday birlashtirish mumkinligi haqida aniq ko‘rsatmalar bermaydi.⁴¹

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot jarayonida nazariy, empirik va statistik usullar majmuasi qo‘llanildi. Nazariy asos sifatida belbog‘li kurash bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, pedagogik hamda sport psixologiyasi sohasidagi ishlar tahlil qilindi. Empirik ma’lumotlarni to‘plash uchun tajriba-uslubiy, kuzatish, testlash hamda suhbat o‘tkazish usullaridan foydalanildi.

Tajriba ishlari Farg‘ona viloyatidagi Furqat tumani 1-Bolalar sport maktabida 2025-yil iyundan 2025-yil oktyabrgacha bo‘lgan davrda o‘tkazildi. Tadqiqotda 15-17 yosh oraliqidagi jami 30 nafar yosh kurashchi ishtirok etdi. Ishtirokchilar jins, yosh, sport tajribasi va dastlabki tayyorgarlik darajasiga ko‘ra bir xil sharoitda bo‘lishi hisobga olinib, tasodifiy tanlash usuli orqali eksperimental va nazorat guruhlariga ajratildi. Har bir guruhda 15 nafar sportchi mavjud bo‘ldi.

Tayyorgarlik darajasini baholash uchun quyidagi testlar qo‘llanildi: jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash maqsadida 30 metrga tezkor yugurish, 10 metrga sakrash, qo‘l bilan osilib turib ko‘tarish (pull-up) hamda 3 daqiqalik aerob chidamlilik testi; taktik tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun esa murakkab kurash vaziyatlarini tahlil qilish testi, raqib harakatlarini oldindan bashorat qilish testi hamda video asosidagi qaror qabul qilish tezligi testi ishlatildi. Barcha testlar dastlabki (tajriba oldi) va yakuniy (tajriba oxiri) bosqichlarda o‘tkazildi.⁴²

Olingan ma’lumotlar SPSS 25 statistik dasturi yordamida qayta ishlandi. Guruhlar orasidagi farqlarni aniqlash uchun Student t-testi qo‘llanildi. Natijalarning statistik ahamiyatliligi $p < 0,05$ darajasida qabul qilindi. Shuningdek, sportchilarning kurash natijalari viloyat miqyosidagi rasmiy musobaqalar natijalari asosida tahlil qilindi.

Tadqiqotning etik jihatlari ham hisobga olindi: barcha ishtirokchilar hamda ularning ota-onalari tajriba haqida to‘liq ma’lumotga ega bo‘lib, ixtiyoriy ravishda rozilik bergan. Shaxsiy ma’lumotlar maxfiy saqlangan.⁴³

Baholash mezonlari:

Jismoniy tayyorgarlikni baholash

Jismoniy tayyorgarlik darajasi quyidagi testlar orqali aniqlangan:

⁴¹ Rahimov, D. (2022). Zamonaviy kurash sportida integratsiyalangan tayyorgarlik tizimlari. Toshkent: Universitet.

⁴² Yusupov, F. (2020). 15-17 yoshdagi yoshlarda jismoniy rivojlanish xususiyatlari. “Yosh avlod salomatligi”, 2(3), 67-73.

⁴³ Ganiev, Sh. (2021). Belbog‘li kurashda g‘olib bo‘lish strategiyalari. Toshkent: Milliy olimpiya qo‘mitasi nashriyoti.

- 30 metrga tezkor yugurish - sportchining reaktiv tezligi va boshlang‘ich tezlanish qobiliyatini baholash uchun;
- 10 metrga uzunlikka sakrash - qudratli tezlik va pastki ekstremitetlar kuchini aniqlash maqsadida;
- Qo‘l bilan ko‘tarilish (pull-up) - yuqori ekstremitetlar va umumiy kuch salohiyatini o‘lchash uchun;
- 3 daqiqalik chidamlilik testi (Harvard qadamlash testi asosida sozlangan) - aerob chidamlilik darajasini aniqlashga qaratilgan.

Taktik tayyorgarlikni baholash

Taktik tayyorgarlik quyidagi usullar orqali baholangan:

- Raqib harakatlarini bashorat qilish testi - sportchiga raqibning oldingi harakatlarini ko‘rsatib, keyingi harakatini aniqlash so‘raladi;
- Murakkab kurash vaziyatlarida qaror qabul qilish tezligi - sportchiga standart bo‘lmagan vaziyatlarni taklif qilinib, ularning optimal echimni tanlash vaqtining o‘lchanishi orqali baholanadi.

Barcha testlar dastlabki (tajriba boshida) va yakuniy (12 haftalik dasturdan so‘ng) bosqichlarda o‘tkazilgan. Olingan ma‘lumotlar statistik jihatdan ishlov berish orqali guruhlararo farqlar aniqlangan. Baholash jarayonida sportchilarning sog‘lomlik holati, yosh xususiyatlari hamda belbog‘li kurashning texnik-taktik talablari hisobga olingan.⁴⁴

Natijalar va muhokama

Tadqiqot davomida olingan ma‘lumotlar jismoniy va taktik komponentlarni integratsiyalash orqali yosh kurashchilarning tayyorgarligini samarali rivojlantirish mumkinligini aniq ko‘rsatdi. Eksperimental guruhda amalga oshirilgan mashg‘ulotlar natijasida jismoniy tayyorgarlikning barcha asosiy ko‘rsatkichlari statistik jihatdan ahamiyatli darajada yaxshilangan. Ayniqsa, 30 metrga yugurish vaqtida o‘rtacha 0,3 soniyalik qisqarish kuzatildi, bu tezlik komponentining rivojlanishiga bevosita ta‘sir etgan. Shu bilan birga, 10 metrga sakrash masofasi ham o‘rtacha 30 santimetrga ortib, sportchilarning reaktiv kuchi va muvozanat hissi yaxshilanganligini tasdiqladi. Qo‘l bilan ko‘tarish (pull-up) testi natijalari ham sezilarli darajada oshib, eksperimental guruhdagi sportchilarning o‘rtacha ko‘rsatkichi 8,2 dan 11,5 gacha yetdi. Bu esa yuqori intensivlikdagi kurash vaziyatlarida kerak bo‘ladigan yuqori darajadagi statik va dinamik kuchning rivojlanishini anglatadi.⁴⁵

Chidamlilik sohasida ham ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Uch daqiqalik chidamlilik testida eksperimental guruhdagi sportchilarning o‘rtacha harakat miqdori 24,3 dan 31,7 taga yetib, nazorat guruhidagi 25,1 dan 26,8 taga ko‘tarilish bilan solishtirganda ancha yuqori natija ko‘rsatdi. Bu integratsiyalangan dasturning aerob ham, anaerob chidamlilikni rivojlantirishga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini isbotlaydi.

⁴⁴ Rahimov, D. (2022). Zamonaviy kurash sportida integratsiyalangan tayyorgarlik tizimlari. Toshkent: Universitet.

⁴⁵ Ismoilov, R. (2021). Yosh sportchilarda taktik fikrlashni rivojlantirish usullari. "Jismoniy tarbiya va sport", 5(1), 33-40.

Taktik tayyorgarlik sohasidagi natijalar ham ahamiyatli o‘zgarishlarni ko‘rsatdi. Video tahlil asosidagi testlar natijasida eksperimental guruhdagi sportchilarning vaziyatni tahlil qilish va qaror qabul qilish tezligi o‘rtacha 28 foizga oshdi. Bu ko‘rsatkich nazorat guruhida faqat 9 foizga teng bo‘lib, statistik jihatdan ahamiyatsiz farq qildi. Bundan tashqari, murakkab kurash vaziyatlarida qaror qabul qilish tezligi ham eksperimental guruhda 1,8 soniyadan 1,2 soniyaga qisqardi, bu esa sportchilarning kurash jarayonida tezkor fikrlash va raqib harakatlarini oldindan bashorat qilish qobiliyatining oshganligini ko‘rsatadi.⁴⁶

Muhokama qilish kerak bo‘lgan yana bir jihat - integratsiyalangan yondashuvning amaliy samaradorligidir. Eksperimental guruhdagi sportchilarning 80 foizi viloyat miqyosidagi musobaqalarda mukofotli o‘rinlarni egallagan bo‘lsa, nazorat guruhdagi bu ko‘rsatkich 47 foizni tashkil etdi. Bu farq faqat jismoniy yoki faqat taktik tayyorgarlikning alohida rivojlanishiga qaraganda, ularning birlashtirilgan ta‘sirining natijasidir. Bunday yondashuv sportchilarga jismoniy kuchni nafaqat alohida mashqlarda, balki haqiqiy kurash vaziyatlarida qo‘llash imkonini beradi. Masalan, kuchli itarish, raqibni aylantirish yoki muvozanatini yo‘qotish kabi harakatlar endi faqat fizik kuch emas, balki taktik maqsad hamda raqibning holatini hisobga olgan holda bajariladi.⁴⁷

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari belbog‘li kurash sport turi bo‘yicha 15-17 yoshdagi yoshlarni tayyorgarligini takomillashtirishda jismoniy va taktik komponentlarni integratsiyalashning ilmiy jihatdan asoslangan va amaliy jihatdan samarali yondashuv ekanligini aniq tasdiqlaydi. Olingan ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, jismoniy sifatlarni rivojlantiruvchi mashqlarni taktik vaziyatlar bilan uyg‘unlashtirish orqali sportchilarning faqat jismoniy salohiyati emas, balki kurash jarayonidagi idrok, bashorat qilish hamda tezkor qaror qabul qilish qobiliyati ham ancha oshadi.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar belbog‘li kurash bo‘yicha yosh sportchilarni tayyorlovchi murabbiylar uchun amaliy qo‘llanma sifatida foydalanishga qodir. Bundan tashqari, olingan natijalar nafaqat belbog‘li kurash, balki boshqa kurash sport turlari hamda jang san‘atlari sohasida ham qo‘llash mumkin bo‘lgan umumiy pedagogik tamoyillarni taklif etadi.⁴⁸

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, S. (2018). O‘zbekistonning an‘anaviy kurash turlari. Toshkent: Sharq.
2. Karimov, A. (2020). Belbog‘li kurashning tarixiy rivojlanishi. Jurnal: “Sport madaniyati”, 3(2), 45-52.

⁴⁶ Xolmatov, B. (2019). Jismoniy tayyorgarlikning kurash sportidagi ahamiyati. Toshkent: Olimpiya

⁴⁷ Karimov, A. (2020). Belbog‘li kurashning tarixiy rivojlanishi. Jurnal: “Sport madaniyati”, 3

⁴⁸ Smith, J., & Lee, K. (2017). Integrated physical and tactical training in combat sports. Journal of Sports Science, 35(4), 210-218.
Petrov, M. (2019). Tactical decision-making in wrestling: A cognitive approach. International Journal of Wrestling Science, 9(2), 12-19.

3. Xolmatov, B. (2019). Jismoniy tayyorgarlikning kurash sportidagi ahamiyati. Toshkent: Olimpiya.
4. Ismoilov, R. (2021). Yosh sportchilarda taktik fikrlashni rivojlantirish usullari. “Jismoniy tarbiya va sport”, 5(1), 33-40.
5. Smith, J., & Lee, K. (2017). Integrated physical and tactical training in combat sports. *Journal of Sports Science*, 35(4), 210-218.
6. Petrov, M. (2019). Tactical decision-making in wrestling: A cognitive approach. *International Journal of Wrestling Science*, 9(2), 12-19.
7. Rahimov, D. (2022). Zamonaviy kurash sportida integratsiyalangan tayyorgarlik tizimlari. Toshkent: Universitet.
8. Yusupov, F. (2020). 15-17 yoshdagi yoshlarda jismoniy rivojlanish xususiyatlari. “Yosh avlod salomatligi”, 2(3), 67-73.
9. Ganiev, Sh. (2021). Belbog‘li kurashda g‘olib bo‘lish strategiyalari. Toshkent: Milliy olimpiya qo‘mitasi nashriyoti.
10. World Wrestling Federation. (2022). *Youth Wrestling Development Guidelines*. Lausanne: WWF Publications.

ТДТУ ТАЛАБАЛАРИ ОРАСИДА ЮГУРИШНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ОММАВИЙЛИГИНИ ЎРГАНИШ

Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети

Шокиров Пулат Каримович

«Жисмоний тарбия» кафедраси мудири, доцент

E-mail: PulatK@mail.ru

тел: 94 4541655

Аннотатсия.Мақолада соғломлаштирувчи югуришнинг инсон танасига таъсири кўриб чиқилади. Шунингдек, ТДТУ талабаларининг югуришнинг афзалликлари ҳақида билишлари таҳлил қилиниб, талабалар ўртасида югуришнинг оммавийлиги ўрганилди. Югуриш талабалар орасида унчалик машхур эмаслиги, лекин унинг саломатликни сақлаш учун аҳамияти катта эканлиги аниқланди.

Калит сўзлар: соғломлаштирувчи югуриш, югуришнинг танага таъсири, саломатлик, талабалар.

Аннотатсия.В статье рассмотрено влияние оздоровительного бега на организм человека. Кроме того, проанализирована информированность студентов о пользе бега, исследована популярность бега в студенческой среде. Определено, что бег не пользуется особой популярностью среди студентов, при этом его значимость велика для поддержания здоровья.

Ключевые слова: оздоровительный бег, влияние бега на организм, здоровье, студенты.

Abstract.The article considers the influence of recreational running on the human body. In addition, the awareness of TSTU students about the benefits of running was analyzed, and the popularity of running among students was studied. It was determined that running is not particularly popular among students, while its importance is great for maintaining health.

Key words: health running, influence of running on the body, health, students.

Кириш. Илм-фан ва техниканинг жадал ривожланиши туфайли инсоннинг ҳаракат фаоллигининг пасайиши кузатилади, бу эса ҳар қандай ёшдаги инсонларда турли касалликларга олиб келиши мумкин. Сўнгги пайтларда соғлом турмуш тарзи фаол тарғиб қилинмоқда. Кўпгина хорижий мамлакатларда зарарли одатлар ва

жисмоний фаолликнинг камлиги ёш, замонавий ва мақсадли инсонлар шахсиятининг мажбурий таркибий қисмига айланди. Шунунг учун замонавий инсон учун жисмоний тарбия зарур. Турли касалликларнинг олдини олишда соғлом югуриш алоҳида аҳамиятга эга. Югуриш - одам ва ҳайвонларнинг ҳаракат усулларида бири; У "парвоз фазаси" деб аталадиган нарсанинг мавжудлиги билан ажралиб туради ва скелет мушаклари ва оёқ-қўлларининг мураккаб мувофиқлаштирилган фаолияти натижасида амалга оширилади.

Кам ҳаракатланиш, генетик факторлар, эндокрин касалликлар, нотўғри овқатланиш ёки психологик бузилишлар, стрессларга берилувчанлик ортиқча вазнга сабаб бўлувчи омиллар сирасидан. Маълумотларга кўра, 1975 йилдан айти пайтга қадар дунёдаги семиз одамлар сони уч барабар ошган. 5 ёшдан 19 ёшгача бўлган 340 миллиондан зиёд болалар ва ўсмирлар семизликка дучор бўлган. Мазкур фактлар жамиятимиз учун семизлик жиддий таҳдид эканини кўрсатмоқда.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълум қилишича, кейинги бир неча ўн йил ичида ортиқча тана вазни ва семизлик муаммоси бутун дунёда кучайиб бормоқда. 2030 йилга бориб, ер юзи аҳолисининг қарийб 45 фоизи семириб кетиши мумкин. Бу ҳолат нафақат катталар, балки болалар ва ўсмирлар орасида ҳам жиддий муаммога айланиб бормоқда. Семизлик метаболик синдром, қандли диабет, юрак ишемик касаллиги, миокард инфаркти, инсулт, гипертония, сурункали вена қон-томирларининг етишмовчилиги, холетсистит ва ўт-тош хасталиги, артритлар, остеохондроз ва остеоартрозлар, умуртқа поғонаси чурралари, жигарнинг ёғли дистрофияси ҳамда онкологик касалликларга сабаб бўлиши мумкин.

ЖССТнинг статистик маълумотларига кўра, юрак, қон-томир касалликлари ер юзида ўлимнинг асосий сабабчиси бўлиб, айнан семизлик унинг ривожланишига олиб келади. Ортиқча вазн ва семизликка қарши соғлом овқатланиш, жисмоний фаоллик ҳамда зарарли одатлар, яъни тамаки ва алкоголь маҳсулотларидан воз кечиш орқали курашиш мумкин. Бунда жисмоний фаоллик: спорт билан шуғулланиш, югуриш, пиёда юриш, гимнастика машқларини бажариш ҳамда бадантарбия билан шуғулланиш муҳим ўринга эга.

-Мавзуга оид адабиётлар таҳлили (Literature review). Маълумки, югуриш орқали юрак қон-томир касалликлари, инсулт, хавфли ўсмалар, нафас олиш аъзоларининг сурункали касалликлари ва қандли диабет каби юқумли бўлмаган хасталикларнинг олдини олган бўламиз. Бундан ташқари, жисмоний фаоллик сабаб носоғлом турмуш тарзи, нотўғри овқатланиш, чекиш, ичиш каби салбий иллатларга ҳам чек қўйилади. Югуриш ёрдамида эса мушак тизими мустаҳкамланади, бўғимлар ҳаракати яхшиланади, куч, тезлик, чидамлилиқ ошади. Соғломлаштирувчи юриш, югуриш таъсир кучига эга машқлар туфайли қоматнинг тик ва тўғри ривожланиши таъминланади.

Россиялик олим В.С. Понамаренконинг соғломлаштирувчи югуриш бўйича шундай дейди- эволютсия жараёнида табиат инсон танаси учун юқори имкониятлар ва қувватни дастурлади, мутахассисларнинг фикрига кўра, камида 120-150 йил соғлом яшаши мумкин. Бироқ, бу жозибали дастурни амалга ошириш унчалик осон эмас. Бу кўпинча юрак-қон томир тизимида юзага келадиган касалликлар билан тўсқинлик қилади. Замонавий шароитда у бизнинг танамиздаги энг заиф бўғиндир. Яхшиямки, юрак-қон томир тизимини мустаҳкамлашнинг кўплаб усуллари мавжуд, ва улар орасида етакчи ўринни соғлом югуриш эгаллайди, у ўзининг самарадорлиги, қулайлиги ва табиийлиги туфайли жуда машҳур бўлди.

Югуриш энг кўп ўрганилган жисмоний машқлардан биридир. Россия, Скандинавия, Германия, Америка, Италия ва бошқа мамлакатлардан келган мутахассисларнинг сабъ-ҳаракатлари билан енгил атлетика 2 дан 11 м / с гача бўлган барча тезлик оралиғида югуриш физиологик жиҳатдан тўлиқ ўрганилди.

Тадқиқот мақсади: Соғломлаштирувчи югуришнинг инсон саломатлиги ҳолатига таъсирини кўриб чиқиш; талабаларнинг имтиёзлардан хабардорлигини ўрганиш талабалар ўртасида соғлом югуришнинг аҳамияти ва оммабоплигини аниқлаш, талабаларнинг бандлигини таҳлил қилиш.

-Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Тадқиқот методикаси ва ташкил этилиши: адабий манбаларни таҳлил қилиш, Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети турли факультетларининг 1 курсдан 4 курсгача бўлган 40 нафар 18-22 ёш оралиғидаги талабалар орасида махсус тузилган 10-анкета саволлари ёрдамида сўровнома ўтказилди.

-Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). Талабаларнинг муносабатини аниқлаш мақсадида югуриш, югуришнинг фойдалари ва ўқувчилар ўртасида оммабоплигини англаш мақсадида дастлабки сотсиологик сўров ўтказилди.

Югуриш умуман танага қандай таъсир қилишини ҳамма талабалар ҳам билмайди. Сўровда қатнашган талабаларнинг аксарияти югуриш саломатликка ижобий таъсир кўрсатишини ишонч билан таъкидлайдилар, аммо респондентларнинг атиги 30 фоизи унинг танага қандай таъсир қилишини аниқ айта олди.

Югуриш ташқи кўринишга ижобий таъсир кўрсатишидан ташқари, улар ички органларнинг ишига ҳам ижобий таъсир қилади. Фаол югуриш қон томирлари орқали қонни "ҳайдайди", уларни мустаҳкамлайди ва турли юрак-қон томир касалликларига қарши туришга ёрдам беради. Мунтазам югуришдан юрак мушакларининг ҳажми ошади, бунинг натижасида юрак кучаяди. Бундан ташқари, югуриш юрак тезлигини нормаллантиради ва тахикардия билан курашишга ёрдам беради.

Мунтазам югуриш қон босимини нормаллаштириши ва қон томирларининг тонусини ошириши аниқланди. Қон босими юқори бўлса, югуриш уни камайтиришга ёрдам беради, паст бўлса, уни оширади. Югуриш тананинг ҳимоя кучини ошириши, мустаҳкамловчи тўсирга эга бўлиши ва кўпчилик шамоллашларга қарши туришга

ёрдам бериши исботланган. Бундан ташқари, югуриш ўпканинг ҳолатини яхшилайти, уларни мустаҳкамлайти ва ҳажмини оширайти. Овқат ҳазм қилиш органлари ҳам мунтазам югуриш билан яхши ишлай бошлайти. Бунга одамнинг ичаклари югуриш пайтида маълум бир массаж ўтказилиши туфайли эришилади - унинг тонуси яхшиланайти, бунинг натижасида диарея ёки ич қотиши каби муаммолар юқолади.

Спорт заллари, сузиш ҳавзалари, кортлари бўлган спорт клублари тармоғининг кўпайиши, югуриш каби асосий фаолият ўз машҳурлигини юқота бошлайти.

Бироқ, сўров натижаларига кўра, югуриш, гарчи у етакчи ўринни эгалламаса ҳам, сўралган талабаларнинг 48 фоизи орасида охирги ўриндан узоқда эканлиги маълум бўлди. Бундан ташқари, югуриш пайтида, барча тананинг мушак гуруҳлари ишлаши, югуриш машқлари юракни мустаҳкамлашга, нафас олиш тизимининг фаолиятини яхшилашга ёрдам берайти, психикага ижобий таъсир кўрсатайти, шунингдек стресс билан курашишга ёрдам берайти деб ҳисоблашлари аниқланди.

Югуриш ёғ тўқимасини камайтиришга ёрдам берганлиги сабабли, у гормонал даражасини нормаллаштириши мумкин. Шу билан бирга, безларнинг ҳолати яхшиланайти, тери эластик ва таранг бўлайти.

Югуриш - углеводларнинг аероб оксидланиши орқали энергияни тўлдиришда ўртача қувват зонасида амалга ошириладиган инсон ҳаракатининг табиий шаклига мисолдир. Иш нисбатан барқарор физиологик ҳолатда, кислородга бўлган талаб кислород истеъмолига тенг бўлганда амалга оширилади.

Илмий изланишларга кўра, югуриш эндорфинлар – инсонда қувонч, бахт ва хурсандчилик ҳиссини уйғотаидиган гормонлар ишлаб чиқаришга ёрдам берайти. Бундан ташқари, югуриш одамнинг чидамлилигини оширайти, уни янада самарали қилайти.

Талабалар югуриш фаолиятни фойдали деб билишадими? Сўровда қатнашган талабаларнинг 95 фоизи “ҳа” деб жавоб берган, атиги 5 фоизи аниқ жавоб бера олмайти. Респондентларнинг аксарияти (67%) машҳур кишилар томонидан мотиватсияланган: кимдир ўз кумирига ўхшашни, бошқалари эса спортда юқори натижаларга эришмоқчи эканликларини жавоб берганлар.

Сўралган талабаларнинг аксарияти югуришга ижобий муносабатда бўлишига қарамай, уларнинг ҳаммаси ҳам буни қилмайди. Кўпчиликда қуйидаги саволлар бор: "Югуришни қандай бошлаш керак?" (53%), "Қайерда ва қачон югуриш яхшироқ?" (47%), "Мен қанчалик тез-тез ва қанча вақт югуришим мумкин?" (38%). Уларга жавоб топа олмаганлар кўпинча ўзлари учун баҳона топадилар. Баъзиларда вақт етарли эмас, бошқаларда мотиватсия етишмайди, кимдир ўзини ноқулай ҳис қилишидан кўрқади ва ҳоказо. Сўровда қатнашган талабаларнинг 47 фоизи дангасалик югуришга ҳалақит беришини айтди.

Жисмоний фаолиятнинг югуришдан кўра яхшироқ тури йўқ. Югуришни деярли ҳар қандай ёшда ва ҳар қандай соғлиқ ҳолатида бошланиши мумкин. Айтишимиз

мумкинки, агар одам юра олса, у югуриши мумкин. Шунни таъкидлаш керакки, ҳар бир киши учун ўз машғулоти режими керак, аста-секинлик тамойили, айниқса, янги бошланувчилар учун алоҳида аҳамиятга эга. Аммо саломатлигида жиддий ўзгариши бор инсонлар(стенокардия, гипертония) эҳтиёт бўлишлари ва югуришни бошлашдан олдин шифокор билан маслахатлашишлари зарур.

Сўровда қатнашган аксарият талабалар имкон қадар югуришади. Респондентларнинг 32 фоизи шаҳар кўчаларида югуришни, 42 фоизи фақат стадионда югуришни, қолганлари эса ёпиқ югуриш йўлакчасини афзал кўради.

“Қачон югуриш керак? Эрталабми ёки кечкурунми?” деб берилган саволга буларнинг барчаси талабаларнинг кундалик тартиби қандай тузилганига боғлиқ деб жавоб бердилар. Эрталаб югуриш тананинг уйғонишига ёрдам беради ва уни иш ритмига киритади; кечкурун жисмоний ва руҳий стрессни енгиллаштиради. Иккала вариант ҳам (ерталаб ва кечкурун) деярли тенгдир ва ҳар бирининг ўз тарафдорлари бор. Сўровда қатнашган талабаларнинг фикрлари иккига бўлинган: кечки югуриш учун 45%, эрталабки югуриш учун 30% ва тушдан кейин югуриш учун 25%.

- **Хулосалар ва тавсиялар (Conclusion/Recommendations).**

- Югуриш асосий жисмоний машқ сифатида замонавий талабалар жисмоний тарбиясининг асосидир. Сўров шунни кўрсатдики, югуриш талабаларнинг хоҳиш-истаклари орасида охириги ўриндан узоқда. Сўнгги пайтларда соғлом турмуш тарзи тенденциялари оммалашиб бормокда, хусусан, жисмоний тайёргарликни юқори даражада ушлаб туриш ҳам. Бинобарин, спортнинг аҳамияти жуда тез ўсиб бормокда, аммо югуриш каби фаолият унчалик оммабоп эмас. Шунни таъкидлаш керакки, югуришнинг инсон танаси учун аҳамияти жуда катта. Югуриш нормал вазн ва чиройли қад қоамтни сақлаб қолиш учун ҳам, умумий саломатлик ва фаровонлик учун ҳам ажойиб ҳар томонлама машқ ҳисобланади. Шу сабабли олий ўқув юртларида талаба ёшлар орасида югуриш спорт турини кенг тарғиб этиш катта аҳамиятга эга.

Адабиётлар

1. Польза бега. Как бег влияет на организм? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: runnerclub.ru/health/polza-bega-kak-beg-vliyaet-na-organizm.html/ (дата обращения: 24.10.2017).

2. Устинов И.Е., Кочергина А.А. Оздоровительный бег глазами студенток. Санкт-Петербургский государственный экономический университет. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: elar.rsvpu.ru/handle/ – 2014 – С.18 – 23. (дата обращения: 25.10.2017).

3. Эбшир Д., Метцлер Б. Естественный бег. Простой способ бегать без травм. Зарубежная прикладная литература,здоровье, самосовершенствование, спорт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.litres.ru> (дата обращения: 25.10.2017).

4. Физкультурно-оздоровительные технологии: научное издание / Под общей редакцией доктора педагогических наук, профессора А. А. Горелова, доктора педагогических наук, профессора А. В. Лотоненко. – М.: «Еврошкола», – 2011. – 306 с.

5. Худайкулов. З.Б. Енгил атлетика назарияси ва услубияти (ўқув қўлланма) Тошкент 2022 й.

6. Худайкулов. З.Б. “Олий таълим муассасаларида енгил атлетика воситаларидан фойдаланган ҳолда талаба-ёшларни саломатлигини мустаҳкамлаш” мавзусидаги педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси 2025 йил

**ҚОРАҚАЛПОҚ ДАВЛАТ ЁШ ТОМОШАБИНЛАР ТЕАТРИ
РЕПЕРТУАРИДАГИ ХОРИЖИЙ ДРАМАТУРГИЯГА ОИД АСАР
ТАҲЛИЛИ
(СКАПЕННИНГ НАЙРАНГЛАРИ АСАРИ МИСОЛИДА)**

Реймбаева Айнура Ўсербаетна
ЎзДСМИ Нукус филиали
aynurareymbaeva04@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада Қорақалпоқ давлат ёш томошабинлар театри репертуаридан жой эгаллаган хорижий драматургияга оид асарлардан бири Скапеннинг найранглари комедиясига бадиий таҳлил юритилади.

Калит сўзлар: театр репертуари, асар, ғоя, спектакль, комедия, бадиий таҳлил.

Аннотация. В данной статье представлен художественный анализ комедии «Плутни Скапена», одного из произведений зарубежной драматургии, включенных в репертуар Каракалпакского государственного театра для юных зрителей.

Ключевые слова: театральный репертуар, произведение, идея, спектакль, комедия, художественный анализ.

Abstract: This article provides an artistic analysis of one of the works of foreign dramaturgy included in the repertoire of the Karakalpak State Theatre for Young Audiences – the comedy Scapiñs Schemes.

Keywords: theatre repertoire, work, idea, performance, comedy, artistic analysis.

Кириш. Қорақалпоқ давлат ёш томошабинлар театри ўзининг бир неча йиллик тажрибаси ва ривожланиш босқичлари даврида фақат маҳаллий драматургларнинг асарларини сахналаштириш билан чекланиб қолмасдан, хорижий асарларга ҳам юзланиб, кўпгина пьесаларни сахналаштиради. Бу эса театрнинг ривожланиш йўлини мустаҳкамлади ва театрда қизиқувчиларнинг сонини кўпайтирди. Театрнинг ривожланиш босқичидаги тарихига назар солар эканмиз, театр репертуари томонидан хорижий драматургияга оид энг мазмундор асарлар томошабинларга тақдим этилганлигининг гувоҳи бўламиз. Ҳар бир асарнинг ўз тузулиши, ёзилишдан мақсади, моҳияти ва инсонларга етказадиган ғояси бор. Асар орқали ёзувчи жамиятдаги муаммоларни келтириб ўтишга, томошабинни ўйлантиришга ҳаракат қилади. Шунингдек, ҳар бир образ орқали аниқ бир ғояни ҳис-туйғу билан очишга талпинади. Шу сабабли, ёзилган асарларни фақат ўқийдиган тўплам деб эмас, балки чуқур

мулоҳазага ундайдиган ва инсонларга тарбия берадиган бадий иш деб билиш зарур. Уларни таҳлил қилиш, драматургик жиҳатдан ёндашиш адабиётни кенгрок ўрганишга йўл очади. Айниқса, хорижий драматургия асарларини таҳлил қилиш нафақат драматургиянинг бадий хусусиятларини, балки театрнинг жамиятдаги ўрни ва вазифасини янада чуқурроқ англаш мумкиндир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ. Қорақалпоқ давлат ёш томошабинлар театри саҳнасида муваффақият қозонган, театр репертуарининг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшган хорижий драматургияга оид энг машҳур асарлардан бири Француз драматурги Ж.Б.Мольернинг қаламига тегишли «Скапеннинг найранглари» номли уч пардали комедиядир. Ушбу комедияни энг дастлаб К.С.Станиславский номидаги Қорақалпоқ давлат мусикали драма ва комедия театридаги (ҳозирги Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат академик мусикали театри) ёш студиячилар диплом спектакли сифатида республиканинг барча қишлоқ ва шаҳарларида кўрсатишга муваффақ бўлади. Театр 1939 йилдан бошлаб «К.С.Станиславский номидаги Қорақалпоқ давлат мусикали драма ва комедия театри» деб номланади ва шу вақтдан бошлаб театр саҳнаси классик ва жаҳон драматургиясига йўл очади. 1984 йилга келиб «Скапеннинг найранглари»комедияси Қорақалпоқ давлат ёш томошабинлар театри саҳнаси репертуаридан илк маротаба жой эгаллади ва томошабинлар кўнглини қозонди. Асарнинг театр саҳнасидан жой эгаллашида театр жамоасининг ва ушбу пьесани саҳналаштиришда режиссёр А.Абдуразаковнинг меҳнатлари самарали бўлди. Бундан сўнг пьеса 1985 йили режиссёр Р.Тўрениязов томонидан театр саҳнасида яна бир маротаба саҳналаштирилди ва томошабинларнинг жаҳон театри дурдоналарига бўлган қизиқишларини кучайтирди. «Скапеннинг найранглари» асарини таҳлил қилар эканмиз, асар бадий хусусиятларга жуда бой ва буни аниқлаш маҳоратни талаб этади. Чунки, асарнинг ўқувчига бўлган таъсир кучи, образлар дунёси ва услубий маҳорати ҳар томонлама намоён бўлади. Асардаги ҳар бир манзара ва воқеалар образли тарзда яратилади. Яъни воқеалар оддий факт билан эмас, балки тасаввур уйғотадиган, жонли ва ҳиссий шаклда ифодаланади. «Скапеннинг найранглари» асарини ўқиган ҳар қандай ўқувчи кўз олдига жонли манзарани келтиради. Қаҳрамоннинг ички оламини ҳис қилади ва ўзини маълум бир қаҳрамоннинг ўрнига қўйиб кўриш орқали воқеалардан сабоқ олади. Айниқса, ушбу асарда воқеалар ўртасидаги боғланиш бир-бирини тўлдирган ва бу саҳнавийликни янада кучайтиради. Шунингдек, саҳнада тасаввур қилиш мумкин бўлган вазиятлар ёрқин кўринади. Асарни ўқийдиган ўқувчи кўз олдига воқеаларни осон келтиради. Ҳолатни қанчалик кўз олдига келтириш осон ва кучли бўлса, унда бу пьеса саҳнавий ҳисобланади. Бундан ташқари «Скапеннинг найранглари» асарида диалогларнинг кўп бўлиши, воқеаларнинг ҳаракатларга бой бўлиши ва конфликтларнинг кучли берилиши асарнинг саҳнавийлик даражасини янада юқори чўққига олиб чиқган. Ушбу асарнинг

бадий хусусиятларини аниқлаш орқали унинг бадий қийматини таҳлил қилиш мумкин.

НАТИЖАЛАР ВА МУҲОКАМА. «Скапеннинг найранглари» комедиясини бадий жиҳатдан таҳлил қилишни бошлар эканмиз, аввало, комедиянинг мавзуси ва ғоясига тўқталамиз. Асар мавзу ва ғоя жиҳатдан жуда кучли, ўткир тасвирланган. Ёзувчининг моҳирлиги шунда кўринади, комедия мавзуси ва ғояси бир-бирига чамбаршас боғланган ва бундай усталик асарни энди ўқимоқчи бўлган ўқувчида катта қизиқиш уйғотади. Комедиянинг мавзуси шундан иборат, ёшлар ўз муҳаббатлари йўлида катта тўсиқларга учрайди. Ота-оналар уларнинг устидан ўзларича фикр йуритиб, ёшларнинг тақдирларини ўзлари белгилайди. Бунда ёшларнинг фикрлари, ҳоқиш-истаклари инобатга олинмайди. Натижада улар ўртасида зиддиятлар, баҳслар келиб чиқади. Шундай пайтда хизматкор Скапен ёрдамга келиб, ҳийла-найранглари моҳирона амалга оширади. Бу жараён ёшларнинг фойдасига ечилади. Чунингдек, асардаги энг кучли конфликт ота-оналар ва фарзандлар орасидаги тушунмовчиликдир. Бундан ташқари манфаатпарастлик ва пул масалалари ҳам асарнинг бош мавзусига бориб тақалади. Асарнинг асосий ғояси ақл ҳамма нарсадан устун. Инсон ҳаётда қанчалик ақлли ва зийрак бўлса, шунчалик уддабурон ва қийин вазиятлардан чиқиши осон кечади. Бахт йўлини осон топади. Шу билан бир қаторда ақл бойликдан ҳам устун туради. Ҳаётда бази инсонлар ҳамма нарсани пул билан ҳал қилишга ўрганади. Ҳатто шу йўл билан ор-номус, ақл, инсоний фазилатлар ва муҳаббат туйғулари каби инсонга керак бўлган энг яхши ҳислатларни унутиб юборади. Натижада катта-катта ҳатоларга йўл қуйиб, ҳаёт суқмоқларида адашади. Бундай вазиятни туғирлаш учун ақл ҳаракат қилади. Асарда ота-оналарнинг фарзандлар тарбиясида ақли етишмаслиги, уларга қаттиққўллик қилиши ва манфаатпараст бўлиши танқид қилинади. Яъни ота-оналар пулга ва манфаатга ўч бўлишади. Ёшларнинг соф муҳаббатлари ҳеч назарга илинмайди. Аммо уларнинг орзу-истаклари инобатга олинмаса ҳам хизматкор Скапеннинг ақл билан ишлатадиган найранглари туфайли бахт йули очилиб, қалтис вазиятда қолган ҳаётлари ҳимоя қилинади. Ақл кетса одамлар шу даражада алдамчиликка осон учади, фақат пул ва шахсий манфаат учун ҳамма нарсага тайёр туради. Айниқса, инсоннинг энг кўркем беағи бўлган гўзал тарбияни ҳам унутиб юборади. Ақли калта кишилар манфаат ортидан қувиши натижасида фақат ўзлари жабр кўриб қолмасдан, ёнидаги кишиларни ҳам салбий оқибатларга дучор қилади. Буларнинг барчаси асарда қулгили тарзда фош этилади. Энг сўнгида ақл ва топқирлик барчасининг устидан ғалаба қозонади. Комедияда ақл ва зийракликдан бошқа меҳр-муҳаббат ва инсонийлик муҳимлиги ҳам бош ғоя сифатида берилади. Фарзандлар Октав ва Гиацинта, Леандр ва Зербинетта ўрталарида кучли самимий муҳаббат бўлади. Аммо чин муҳаббатнинг самимийлигига қарамай уларнинг ота-оналари қаттиққўллик қилиб, манфаат учун ёшлар ўртасида қийин тўсиқларни яратади. Бундай вазиятда инсонийлик муҳим ўрин тутаяди ва воқеалар меҳр-муҳаббатни сақлаб қолиш учун

ривожланиб боради. Қийин шароитда хизматкор Скапен ақл-идроки, топқирлиги билан найрангларни ишлатади. Бу найранглар ўз-ўзидан ишлатилмайди. Албатта, бу меҳр-муҳаббатнинг йўқ бўлиб кетмаслигига, инсонийликка хизмат қилади. Демак, хизматкор Скапен томонидан ҳийла билан ишлатилган найранглар тубида меҳр-муҳаббатни сақлаб қолиш, инсонийликни улуғлаш, ёшларнинг бахтини таъминлаш учун уларга ёрдам бериш каби езуғу ниятлар ётади. Унинг найранг ҳаракатлари ўзининг шахсий манфаати учун эмас, фарзандларни жабрдан асраш ва ота-оналарни юмшатиб, уларда инсонийлик фазилатларни уйғотиш учун амалга оширилади. Албатта, ақл ва топқирлик қаторида меҳр-муҳаббат, инсонийлик ҳам бош ғоя сифатида ёқори чўққига чиқади. Умуман олганда, комедиянинг бош ғояси сифатида инсонийлик ва кечиримлилик, ақл ва топқирлик, меҳр-муҳаббатнинг қудрати, ота-она ва фарзандлар ўртасидаги муносабатлар асосий мазмунни ташкил этади. Муаллиф асарда ушбу ғоялар орқали инсонлар ҳаётда ақл билан иш тутишларини, ота-оналар фарзандлари билан соғлом муносабат яратишларини ва инсонийлик фазилатлар, меҳр-муҳаббат ҳар қандай нарсадан, айниқса, манфаатдан устун эканлигини таъкидлайди. Инсон ҳаётда баъзан яхшилик учун, бахт учун ҳийла ёки алдов ишлатишга мажбур бўлади. Қийин вазиятдан чиқишда ва тўғри йўлдан юришда ҳийлагарлик ёрдамчи восита сифатида қаралади. Демак, ҳар бир нарсанинг ўз ўрни бўлгани каби ҳийла ва найранг ишлатишнинг ҳам муносиб жойи бўлади. Бу албатта, яхшилик йўлида хизмат қилиши керак. Ёзувчи ушбу нарсаларни ўз асарида тасвирлаш орқали инсонларга ҳам тарбия, ҳам тўғри йўлни кўрсатишга ҳаракат қилади. Қийин вазиятдан чиқиш йўлини топади. Асарнинг асосий муаммоси ота-она ва фарзандлар ўртасидаги носоғлом муносабатлар, манфаатнинг устунлиги ва инсонийликнинг йўқолиши ҳисобланади. Комедия мавзуси ва бош ғояси билан тўлиқ уйғунлашган. Ўз даврида севилиб ўқилган ёки томошабинлари томонидан олқишларга сазовор бўлган ушбу асар қанча даврлар ўтса ҳам бугунги кунга келиб ҳамон ўз обрўсини йўқотмаган. Чунки, асарга бўлган эҳтиёжлик ва қизиқиш ҳамон сезилиб туради. Асарни ўқиган ҳар қандай ўқувчи ундан сабоқ олади.

Ҳар қандай драматик асарнинг кучли томонини конфликт кўрсатиб туради. Саҳнавий асарни конфликтсиз кўз олдимизга келтиришимиз мумкин эмас. Шундай экан, драматик асарда конфликт қанча кучли бўлса, ушбу асарни севиб ўқувчилар ҳам шунча кўп бўлади. Чунки, асардаги қаҳрамонлар ўртасидаги қарама-қаршиликлар ёки ички зиддият ўқувчида кучли қизиқиш уйғотади. Масалан, бирор қаҳрамон икки йўл орасида қолиб кетиб, бошқаларнинг зиддиятларига қоқилса, у энг тўғри йўлни танлаб қарши томонларнинг устидан чиқиши керак бўлади. Шундай пайтда ўқувчи «бунинг давоми нима бўлади?»- деб чуқур ўйлайди. Қаҳрамонларнинг бир-бирига бўлган қаршиликлари ўқувчига ўз таъсирини кўрсатади. «Скапеннинг найранглари» комедиясида ҳам конфликтлар ўта моҳирлик билан берилади. Асарни бошдан-оёқ ўқиган ўқувчи ёки спектаклини саҳнада жонли кўрган томошабин комедик

воқеаларнинг танқид қилинишини кузатиши билан бир қаторда кучли конфликтларнинг борлиғига гувоҳ бўлади. Бу ўқувчини ёки томошабинни ҳис-туйғу жиҳатдан асарга ипсиз боғлайди. У воқеаларни кузатиши билан бир қаторда қаҳрамонларнинг ички ҳолатини ҳис қилади. Ҳатто, ўзини шу қаҳрамоннинг ўрнига қўйиб ҳам кўради. Ушбу асардаги конфликтлар ўқувчига қаҳрамонларнинг қарорларини ҳис қилдириш билан бир қаторда воқеаларнинг натижасини ҳам куттиришга мажбур қилади. Асар комедик бўлса ҳам, сюжетни конфликтлар ҳаракатлантиради. Шу ўринда асардаги конфликтларни бирма-бир аниқлаб ўтамыз.

Ташқи конфликтлар.

1. Скапен ва Аргант (Октав ва Зербинеттанинг отаси) ўртасидаги қарама-қаршилиқлар.

Бунда Скапен ўз найрангларини ишлатиб, Аргантни алдаб ундан фарзанди учун пул ундириб олишга мажбур қилади.

2. Скапен ва Жеронт (Леандр ва Гиацинтанинг отаси) ўртасидаги қаршилиқлар.

Аргантни алдаб пул ундириб олгани каби Скапен Жеронтни ҳам алдайди. Унга боласи ҳақида ёмон хабарларни тўқиб, уни қутқариб қолиш учун пул кераклигини айтади. Жеронттан ҳам пул ундиради. Улар ўртасида ишончсизлик ва зиддият бўлади.

3. Фарзандлар ва ота-оталар ўртасидаги зиддиятлар.

Леандр Зербинеттани севади ва унга уйланишни ҳоқлайди. Аммо отаси Жеронт бунга қарши бўлади. Октав эса Гиацинтани севади, лекин отаси Аргант уни бошқа режага мажбурламоқчи бўлишади. Бу ҳаракатлар ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги зиддиятларни келтириб чиқаради, ҳамда эркин севгига қўйилган қаттиқ талаблар натижасида ташқи конфликтни пайдо этади.

4. Скапеннинг мавқе билан қаршилиги.

Скапен зодагонлар билан курашади. У паст табақадан бўлгани учун уларнинг тепасида туришга қурби етмайди. Аммо ақл билан уларни бошқаришга ҳаракат қилади. Бу ҳам ижтимоий зиддият сифатида ташқи конфликт ҳисобланади.

Ички конфликтлар.

Комедияда ички конфликтлар кучли бўлмаса ҳам ҳар қандай ўқувчини қизиқтириб, ўйландириб кўяди. Ички конфликтлар куйидагича берилади.

1. Фарзандларнинг ички иккиланиши.

Октав ва Леандр севги ва ота-онага бўйсунуш ўртасида иккиланади. Бу - ички ахлоқий конфликт. Севгини танласа ўз ота-оналарини ранжитиб қўйишдан қўрқади.

2. Скапеннинг ички олами.

Скапен найрангбоз бўлгани билан кўпинча ёшларни ўйлайди. Ичидан ҳийлаларни режалаштириб, уни амалга оширади. Унинг найрангбоз бўлишида езгу ниятлар бор. Бу езгу ният севишганларни бирлаштириш.

3. Ота-оналарнинг ички конфликти.

Улар фарзандларни жазолашни хоҳлашади, аммо охирида севгига бўйсундилар. Бу – «фарзандга меҳр» ўртасидаги ички кураш.

Демак, комедияда ички конфликт трагедияларда берилган конфликтлар каби чуқур бўлмаса ҳам қаҳрамонларнинг қарорларини чаклантиради. Кўпчилик комедияларда конфликтлар енгил тусда келади. Аммо «Скапеннинг найранглари» комедиясида ташқи конфликтлар ўта чуқур ва инсонни ўйландирадиган даражада кўринади. Яъни ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги қаршиликлар асарнинг энг муҳим босқичидир. Ушбу босқичда фарзандлар ё ота-оналарини танлаши керак, ёки ўз истакларидан кечиб кетмай чин севгиларини танлаши керак. Комедияни ўқиётган ўқувчи ёки спектаклини томоша қилаётган томошабин мана шундай кучли конфликтга дучор бўлади ва «бунинг давоми нима бўлар экан?»- деб ўйланади. Севгини танласа ота-она ранжиб, фарзанддан кечиб кетиши мумкин, ёки ота-онани танласа бир умр бахтсизликка учраб қолиши турган гап. Бундай қийин вазиятда «ақл» ёрдамга келади ва чуқур конфликтли муаммони ечиб беради. Конфликт масаласида гап кетганда, ёқоридаги муаммолар, фарзандлар ва ота-оналар ўртасидаги зиддиятлар комедиянинг бутун юраги сифатида кўриниб турибди. Шу ўринда «Скапеннинг найранглари» комедиясининг сюжетига қараймиз.

1. Экспозиция қисми.

Октав Силвестрдан маслаҳат сўрайди. Силвестр тўғри маслаҳат беришда боши қотиб қолади. Бу ердаги муаммо Октавнинг Гиацинтага яширинча уйланганлиги ва яқин орада отаси Аргант қайтиб келаётганлиги бўлади. Октав ўз муаммосини Скапенга айтади. Отаси етиб келса бошқа бировга уйлантиришини ҳам таъкидлайди. Шунингдек, Леандрнинг лўли қиз Зербинеттани севиб қолганлигини ва отаси Жеронт бунга қарши чиқишини ҳам айтиб ўтади. Йигитларнинг ёрдамга муҳтожлиги сезилади. Комедиянинг ушбу қисмида конфликтнинг бошланиши кўринади.

2. Тугун (Конфликтнинг ривожланиши).

Йигитлар Скапендан ёрдам сўраб ёлворади. У ёшларни қутқаришга вада беради ва оталарни алдайдиган режа устида ўйланади. Скапен Октав билан отасининг келишига тайёрланиб турганларида, отаси Аргант келиб қолади. Октав дарҳол қочиб кетади. Ушбу қисмда Аргант ва Жеронтнинг қаршиликлари кучаяди. Аргант Скапенга ўзи йўқлигида боласи Октав танимаган қизга уйланганини, бу иши учун уни жазолашини айтади. Ўғлига кўз-қулоқ бўлиб туришини Силвестрга топширганини у ҳам топшириқни бажармасдан бефарқ бўлгани учун унга қаттиқ бақиради. Ёшларнинг муаммолари тобора мураккаблашиб боради. Бу қисмда воқеалар тезлашиб кетади ва комедик майдон кенгаяди. Карл исмли йигит келиб Леандрга севгилиси Зербинеттани лўлилар олиб кетмоқчи эканлиги ва улар талаб қилган пулни икки соат ичида олиб бормаса севгилисидан айрилиб қолиши ҳақида хабар беради. Леандр Скапенга қилган қўпол муносабатларидан пушаймон бўлиб, ундан ёрдам сўрайди. Скапен кўп ўйланади ва уларга қанча пул кераклигини билиб олади. Леандр 500 тилла, Октав 200 тилла

сўрайди. Бу ерда Скапеннинг энг катта найранги йигитлар сўраган пулларни уларнинг оталаридан ўндириб олишни режа қилади. Режани йигитларга айтади.

3. Воқеалар ривожини (воқеаларнинг чигаллашуви).

Скапен ақл билан найрангларни босқичма-босқич амалга оширади. Бу қисм комедиядаги энг кўп кулгили эпизодларга бой жойи ҳисобланади. Скапен билан Аргант гаплашади. Аргант ўғлининг танимаган қиз билан никоҳдан ўтганлигини ва бу никоҳни бузиш учун адвокат чақиришини айтади. Бу гаплардан ҳовлиғиб кетган Скапен бундай қилмаслигини, бунинг бошқача йўли борлигини ва бунга режа тузиб қўйганлигини билдиради. У Аргантга Октавнинг уйланган қизининг акасини топганлигини айтиб, унга шундай дейди: «-Қизнинг акаси шундай одам, калла кесарларнинг пири, қилич кесишдан бошқа нарсани билмайди, мучтлашиш унинг жон-у дили. Унга одам ўлдириш бир стакан бинони ичган билан баробар. Бу одамга ушбу иш тўғрисида айтганимда бироз пул кераклигини, пул билан ҳаммасини бости-бости қилишини айтди». Аргант қанча кераклигини сўраганида Скапен 500 ёки 600 тилла эканлигини айтади. Бу пулларни кўп деб ҳисоблаган Аргант Скапен билан бироз тортишиб туради. Скапен бу пулларни қизнинг акаси ҳарбий хизматга юшмамоқчилигини таъкидлайди. Аргант кўнмай бу ишни судга беришни авзал кўради. Суд ишига қанча кетишини Скапен ҳисоблаб чиқади ва ундан ҳам кўп пуллар йўқотишини айтади. Ўйланиб-ўйланиб бир қарорга келган Аргант 200 тилла тўламоқчи эканлигини айтганида Скапен қизнинг акаси келиб қолганлигини билдиради. Силвестр қизнинг акаси сифатида одам ўлдирадигандек кийиниб келади. У Октавнинг отаси Аргантни излайди. Уни топиб олса кулини кўкка совуришини айтади. Аргант ундан кўрқиб Скапеннинг орқасига яшириб олади. Аммо, Силвестр Аргантни кўриб қолади ва ким эканлигини сўрайди. Скапен бошқа одам эканлигини айтиб, Силвестрни алдайди. Силвестр ишонмай яна сўраганида Скапен Аргантни бошқа инсон кўрсатиб, уни Аргантнинг душмани деб жавоб беради. У ишонч ҳосил қилганидан кейин Аргантга яқинлаб: «Аргантни менга қўйиб беринг. Ўзим уни ўлдираман», - деб қўлини силкади. Скапен мамлакатда зўравонликка йўл ёқлигини айтганида, Силвестрнинг жаҳли чиқиб ҳеч нарсдан кўрқмаслигини таъкидлаб, қиличини суғуриб олиб мардлигини кўрсатади. Сўнг у ердан кетади. Воқеалардан кўрқиб қолган Аргант 200 тилла беришга рози бўлади. Аммо, пулни қизнинг акасига топширишни мақул кўради. Скапен унга: «Менга ишонмаябсан ми?» - дейди. Аргант пулни Скапенга беради. У пулни олмай қолади. Пулни яна чўзади ва Скапен пулни олиб ишни ўзи бажаришни айтади. Иккаласи келишиб олади. Аргант кетганидан сўнг Скапен ич-ичидан қувониб, уларни навбатма-навбат боплашини, найранглар ишлатишини айтиб кулади. Комедиядаги ушбу воқеа ривожланувчи нукта бўлиб ҳисобланади. Бундан сўнг Скапен навбатдаги найрангни ишлатади ва воқеалар чигаллашади. Воқеа қуйидагича юз беради: Скапен Жеронтни аягандек бўлиб «Бечора Жеронт» деб туради. Жеронт келиб ҳайрон бўлади ва нима бўлганлигини сўрайди. Шу

онда Скапен Жеронтга боласи Леандрнинг бахтсизликка учраганлигини ва бу воқеа бундай бўлганлигини айтади. Скапен Леандрнинг қайғусини ёзилдириш мақсадида уни қирғоққа олиб боради. Қирғоқда Леандрнинг диққатини турк кемаси тортади. Кеманинг эгаси келишган турк йигити уларни кемага таклиф этади. Турк йигити мулойимлик билан олдиларига ҳар қил таомларни олиб келади. Вино билан тамоқларини ҳўллайди. Улар овқатлангунга қадар турк йигит кемани денгизга олиб чиқиб, Скапенди бошқа кемага ўтқазади. Бола учун 500 тилла сўрайди ва бу хабарни отаси Жеронтқа айтиб боришини буйиради.

Жеронт бўлган воқеани эшитиб, ўғли учун жони чиқади. Скапен икки соат вақти қолганлигини айтади. Жеронтнинг жаҳли чиқиб ўша турк йигитни судга беришни авзал кўради. Бунга ҳайрон бўлган Скапен: «Очиқ денгизда суд нима қилади?»-дейди. Жеронт Скапенга содиқлигини кўрсатиб, ўғлининг ўрнига боришини айтганида, Скапен Жеронтни қаттиқ шошилтиради. Ўғлининг омонлигини ўйлаган Жеронт унга сандикчанинг калитини беради ва сандикча ичида чап томонда балконнинг калити борлигини, саватдаги кийимларни сотиб ўғлини қутқаришини илтимос қилади. Скапен лол бўлиб кийимлар 100 тиллага ҳам арзимаслигини айтади. Жеронт ўғли учун бор пулни беради ва уни қутқаришни сўрайди. У пулларини Скапенга бераётганида турк йигитни қарғайди. Скапен эса 500 тилла билан Жеронтнинг жонини суғуриб олгандек қувониб, тухматлари учун ҳали ҳисоб-китоби тамом бўлмаганини ичидан ўйлайди. Кейинги босқичда Скапен оталаридан ундириб олинган пулларни Октав ва Леандрга беради. Улар бундан ҳурсанд бўлишади. Сўнг Скапен Зербинетта ва Гиацинта билан ҳам гаплашиб олади. Зербинетта Леандр билан никоҳдан ўтишига унинг отаси қарши эканлигини айтади. Скапен навбатдаги режа ҳақида тушинтиради.

Воқеалар ривожланиб кескин тус олади. Скапен фарзандларнинг муҳаббати учун яна ҳийла-найрангларни ишлатишда давом этади. Бу сафар у Жеронтни алдайди. Унга ҳаёти хавф остида эканлигини айтиб кўрқитади. Кўпчилик уни излаб ёрганлигини, топиб олсалар ўлдириб кетишини етказади. Скапен Жеронтдан тезроқ беркиниб олишни сўрайди. Жеронт қопга тушиб беркинади. Энг қизиги шунда Скапен қопнинг оғзини ёпиб, овозини ўзгартириб, Жеронтнинг қаёқда эканлигини бошқа бир кимса ўрнида сўраб, ўз овози билан жавоб бериб, худди таёқ егандек бақиради. Жеронт қоп ичида чидамай, қопдан бошини чиқаради. Скапен узоқда яна бировлар келаётганлигини айтади ва Жеронт қопга тиқилади. У овозини ўзгартириб бақиради. Сўнг қопни сабалаб уради. Бунга чидай олмаган Жеронт қопдан чиқади. Бундай ҳаракат такрорланади. Учинчи марта Скапен қопни урмоқчи бўлганда Жеронт қопдан бошини чиқаради. Скапен қочиб кетади. Жеронтнинг қаттиқ жаҳли чиқиб, Скапеннинг алдаганлигини билиб қўяди. Ушбу найранг асарнинг энг комик, аммо аянчли жойидир. Жеронт ўз қилмишига тенг тегишли жазосини олади. Шу тарзда воқеаларнинг ривожланишидан кульминация нуктасига ўтади.

4.Кульминация.

Комедиянинг ушбу нуқтасида Скапеннинг барча найранглари фош бўлиш арафасида, оталар унга ғазаб билан қараб қарши чиқишади. Вазият кескинлашиб кетади ва зиддиятлар кучаяди. Шу паллада Гиацинта Жеронтнинг қизи, Зербинетта эса Аргантнинг қизи эканлиги маълум бўлади. Мана шу янгилик воқеаларни кескин буради.

Зербинетта Жеронтни кўриб устидан қаттиқ кулади. Чунки, у Скапенга 500 тилла бериб алданган эди ва бу воқеани Зербинетта биларди. У бир воқеага қаттиқ кулгиси келаётганлигини, воқеа қурбони Жеронт исмли шахс эканлигини айтади. Жеронт унга фикрини билдириб, алдаган одамнинг жазосини беришини, болани йўлдан урган қизни ҳам жазолашни айтиб кўрқитади. Силвестр билан Зербинетта гаплашиб олишади. У Зербинеттага гаплашган одам севгилисининг отаси эканлигини айтади. Зербинетта ҳам буни пайқаган бўлиб чиқади. Бундан сўнг Аргант Скапенга бақириб, ўғли билан тил бириктирганликда айблайди. Силвестр ҳам ўртага тушади. Аммо, Аргантнинг жаҳли баттар бўлиб кетади ва бу ишнинг тагига етишни мақсад қилади. Шу тарзда муаммо кенгаяди. Чунки, Аргант билан Жеронт Скапеннинг найранларини билиб қўяди. Жеронт Скапенни ёмонлаб 500 тилласидан, Аргант эса 200 тилласидан айирилиб қолганини бир-бирига айтади. Иккаласи Скапенни жазолашни мақул топади. Силвестр эса ўзини ўйлаб жазо олишдан кўрқади. Жеронтнинг боши катта муаммога кириб кетган бўлади ва бу муаммони Аргантга айтиб беради. Унинг муаммоси шундаки, қизи Гиацинтани Тарента шахрида яшашга мажбур қилади. Чунки, у иккинчи аёлга уйланганлиги сабабли қизини ўзидан узоклатади ва буни ундан яшириб келади. Аммо, қиз шаҳардан кетиб қолади. Кейинги кўриниш, яъни III парда 7-кўринишда воқеа энг баланд чўққига чиқади. Нерина, Аргант, Жеронт ва Силвестр гаплашадилар. Жеронт Неринани таниб қолади. Чунки, у Гиацинтанинг энагаси эди. Неринадан дарҳол қизи Гиацинта ва унинг онаси қайердалигини сўрайди. Энага қиз ҳақида батафсил айтади. Гиацинта мушкул аҳволда қолганда Октав исмли ёш йигитга турмушга чиққанлигини ва ўша йигит синёр Аргантнинг ўғли эканлигини тушинтиради. Жеронт қизининг олдига олиб боришини илтимос қилади. Аргант, Жеронт Нерина ўша томонга кетади. Силвестр ёлғиз қолиб воқеаларга ҳайрон бўлади. 8-кўринишда Скапен бўлган воқеалардан хабар топади. Силвестр унга Гиацинта Жеронтнинг қизи бўлиб чиққанлигини айтади. Энг ёмони Жеронтнинг ғазаби келиб Скапенни жазога тортишни мақул кўрганини ҳам унинг ўзига етказади. 9-кўриниш ота ва фарзанд гаплашиб оладиган энг таъсирли кўринишдир. Бунда Жеронт қизини кўради ва ундан уйга қайтишни сўрайди.

5.Ечим.

Оталарнинг кайфияти ўзгаради. Улар аввалгидан ўз хатоларини тан олади. Гиацинта Октавга Жеронтни кўрсатиб, отасини топганлигига хурсанд бўлади. Жеронт қизига уйда гаплашиб олишни мақул топади. Аммо, Гиацинта Зербинеттани

кўрсатиб, ундан айирмасликни айтади. Жеронт Зербинеттанинг ноқулай гапирганини танқид қилади. Шу онда Зербинетта Жеронтдан кеширим сўрайди. Гиацинта Зербинеттани мактаб, акасига бўлган муҳаббатида ҳеч қандай ёлғон йўқлигини, яхшиликларига гувоҳ эканлигини билдиради. 11-кўринишда Леандр отасига номаълум қизни яхши кўрганига жаҳли чиқмаслигини, қизни сотган одамларнинг гапларига кўра қиз шаҳарда туғилган ҳосилзодалардан эканлигини тушинтиради. Қиз тўрт ёшга кирганида ўғирланиб кетилганини айтади ва уларнинг берган узугини ҳам кўрсатади. Бу узук орқали қизнинг ота-онасини топиш осон бўлишини ўйлайди. Аргант узукни кўриб ўз қизини топгандек бўлади. Чунки қизи айнан шу ёшда йўқолиб қолган эди. Якуний қисмнинг 12-кўринишида Карл ёмон ҳодиса юз берганлигини айтиб келади. Жеронт қандай воқеа эканлигини сўраганида, Карл Скапеннинг ёмон аҳволда эканлигини таъкидлайди. Буни эшитган Жеронт Скапенни осиб ўлдириб қўйишини айтганида, Карл унга жавобан Скапен курилиш ёнидан ўтаётганида бошига чўпичич тушиб кетиб бош суягидан айирилганини етказади. Аргант эса унинг қайердалигини сўрайди. Карл кўрсатади. Комедиянинг якунида воқеалар ўз ечимини топиб, якунланади. Энг сўнгги III парда 13-кўринишда Скапенни ўн икки одам қутқариб олиб келади. Унинг боши ярадор бўлгандек боғланган бўлади. Скапен жаноблардан қилган хатоликлари учун кечирим сўрайди. Аргант кечиришини айтади. Жеронт эса Скапенга унга шарт қўяди. Бу шарт шундан иборат, Скапен яхши бўлиб кетса, айтган сўзини қайтариб олиш эди. Скапеннинг яна тоби қочади. Аргант Жеронтдан кечиришни сўрайди. Жеронт яна кўнади. Бундан қувонган Аргант ҳаммани зиёфатга чорлайди. Скапен ҳали ҳам ўлмасликни ва ўзини столнинг бир четига олиб боришларини илтимос қилади.

«Скапеннинг найранглари» комедиясини бадиий жиҳатдан таҳлил қилишни давом эттирар эканмиз, асардаги образлар тизимини кўриб чиқамиз. Образларнинг характерлари қуйидагича келтирилади:

1. Скапен – асосий образ. У жуда топқир ва айёр. Ҳар қандай вазиятдан чиқиб кета оладиган ақилли хизматкор. У ўз найранларини ўз манфаати ва ёшларнинг бахти учун қўллайди. Характер хусусиятидан келиб чиқиб, Скапен ақл тимсолидир.

2. Аргант – Октав ва Зербинеттанинг отаси. У жуда бой инсон. Буйруқбозликни ёқтиради ва совуққон кишидир. Ўғли Октавнинг никоҳига қарши бўлади. Характер аҳамиятидан келиб чиқиб, Аргант ота-она зўравонлигининг комик намунаси ва адолатсиз муносабатларни фош этади.

3. Жеронт – Леандр ва Гиацинтанинг отаси. Бой ота образи. Характери жуда қаттиққўл ва зикна киши. Ўғлининг тақдирига бефарқлик билан қарайди. Пул ва манфаатни ҳамма нарсадан устун қўяди. Характер рамзийлигидан келиб чиқиб, Жеронт эски дунё ва ҳасислик тимсолидир.

4.Октав – Аргантнинг ўғли, Гиацинтани севади. Мулойим, хис-туйғуга берилувчан йигит. Характер аҳамияти ота ҳукмига бўйсунувчи, лекин ич-ичидан норозидир.

5.Леандр – Жеронтнинг ўғли, Зербинеттани севади. У ҳам Октав каби мулойим йигит. Қўрқоқлиги кўринади. Характер аҳамияти шунда, ичидан норози бўлса ҳам Скапендан ёрдам сўрашда тортинмайди.

6.Зербинетта – Аргантнинг қизи, Леандр севгилиси. У жуда топқир ва сезгир қиз. Ўз фикрини эркин айта олади ва ўз қадрини билади. Характер аҳамиятидан келиб чиқиб, у аёл образлари ичида энг фаоли. Чунки, мустақил характер эгаси. Ҳеч нарсадан қўрқмасдан севги учун курашади.

7.Гиацинта – Жеронт қизи, Октавни севади. Характери камтарин ва садоқатли қиз. У одатда мулойим ва қурбон бўлишга тайёр инсон. Характер хусусиятидан келиб чиқиб, Гиацинта романтик севги ва фидойилик тимсолидир.

8.Силвестр – Октавнинг хизматкори. У Скапенга қараганда содда. Қўрқоқлиги билан кулги уйғотади. Аммо Скапеннинг найранларида ёрдамчи.

9.Нерина – Гиацинтанинг энагаси. Асарда иккинчи даражали, аммо муҳим аёл образ ҳисобланади. Вазиятни тез англайдиган ҳушёр аёлдир.

10. Карл – муғомбир ва муттаҳам киши. У қўрқоқ ва содда. Кучлироқ шахсларга тез бўйсунди. Асарда иккинчи даражали образ.

«Скапеннинг найранглари» асари жанр хусусиятларидан келиб чиқиб, комедия турига тегишлидир. Чунки, асарда кулги орқали жамиятдаги камчиликлар, ота-она ва фарзандлар ўртасидаги салбий муносабатлар очиб берилади. Вазиятнинг тез-тез ўзгариши, нотўғри тушунчалар ва қаҳрамонларнинг сабрсизликлари комедияни кулги билан бойитади. Асар қаҳрамонлари комедияга хос характерга эга. Якунида барча муаммолар комедияга хос тарзда ижобий якун топади.

ХУЛОСА. Ҳар бир асар инсонга руҳий озиқ бериши билан бир қаторда ҳаётда тўғри йўлдан юришга, хатолардан сабоқ олишга ундайди. Шу қаторда «Скапеннинг найранглари» асари ҳам кулгига тўла комедия бўлса ҳам инсонга сабоқ берувчи фалсафий мазмунга эга энг мазмундор комедик асардир. Асарнинг актуал қийматига келадиган бўлсак, машҳур комедия ўқувчи ва томошабин учун нафақат кулгили сахналар манбаи, балки инсонга чуқур таъсир кўрсатадиган инсоний фазилатларга тўла мазмун билан бойитилгандир. Ушбу асарда инсон табиатининг ўзгача ва ўзгармас хусусиятлари очик намоён бўлади. Масалан, инсонлар характеридаги заифликлар, ақл ва ҳийла, мантиқсизлик каби хусусиятлардир. Бу хусусиятлар асарнинг устоз мавзуси сифатида қаралади. Асардаги бази қаҳрамонларнинг салбий ҳаракатларига ақл ва мантиқ етишмайди. Демак, қайси жой ва қайси вақт бўлишидан қатий назар, инсонда ақл ва эзгулик бўлса, у албатта ғалаба қозонади. Бундан кўриниб турибди, асар ўқувчига ёки томошабинга ҳар қандай қийин вазиятда ақл билан иш ўрганиш

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Турсунбоев С, Абдувоҳидов Ф. ТЕАТР ТАРИХИ. – Т.: Турон-Иқбол, 2018.
2. Турсунбоев С. Хорижий театр тарихи. Хрестоматия (антик даврдан Маърифатпарварлик давригача), – Т.: 2001.
3. Бояджиёв Г.Н, Образцова А.Г. История зарубежного театра. Искусство, 1971-1977.
4. Жан-Батист Поклен Мольер. Скапеннинг найранглари. Т.Хўжаев таржимаси, 1950.
5. Мухтаров И.А. Театр и классика. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.
6. Театрға 90 жыл, 1926-2017 // Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат академик мусикий театри расмий сайти. <https://berdax-teatr.uz>

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘USI G‘IJJAK (KAMONCHA) ASBOBINI KELIB CHIQUISH TARIXI

Akbarov Baxtiyor Fazliddinovich

Namangan davlat universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada o‘zbek xalq cholg‘usi hisoblangan g‘ijjak (kamoncha) asbobining kelib chiqish tarixi, shakllanish va rivojlanish bosqichlari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda g‘ijjakning qadimiy ildizlari, xalq musiqasi bilan uzviy bog‘liqligi hamda milliy madaniy merosdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, asbobning konstruksion xususiyatlari, ijro an‘analari va zamonaviy musiqa madaniyatidagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqola milliy musiqa merosini o‘rganish va uni yosh avlod ongiga singdirish masalalariga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: g‘ijjak, kamoncha, o‘zbek xalq cholg‘ulari, milliy musiqa, musiqiy meros, xalq ijodi.

Аннотация:

В данной статье с научно-теоретической точки зрения освещается история происхождения, этапы формирования и развития узбекского народного музыкального инструмента г‘ижжак (камонча). В исследовании анализируются его древние истоки, тесная связь с народной музыкой, а также место и значение в системе национального культурного наследия. Кроме того, рассматриваются конструкционные особенности инструмента, исполнительские традиции и его роль в современной музыкальной культуре. Статья направлена на изучение национального музыкального наследия и вопросы его передачи и усвоения молодым поколением.

Ключевые слова:

г‘ижжак, камонча, узбекские народные музыкальные инструменты, национальная музыка, музыкальное наследие, народное творчество.

Abstract:

This article examines the origin and historical development of the Uzbek folk musical instrument g‘ijjak (kamoncha). The study analyzes its formation stages, structural features, and performance traditions within the context of national musical culture. Special attention is given to the role of the g‘ijjak as an important element of intangible cultural heritage and its significance in both traditional and modern musical practices. The research highlights the importance of preserving and transmitting national musical values to younger generations.

Keywords:

g‘ijjak, kamoncha, Uzbek folk instruments, musical heritage, traditional music, cultural values.

KIRISH:

O‘zbek xalq musiqa madaniyati ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lib, u xalqning ma‘naviy dunyosi, estetik qarashlari va hayot tarzi bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. Bu madaniyatda xalq cholg‘u asboblari alohida o‘rin tutadi. Ular orasida g‘ijjak (kamoncha) o‘zining nozik sadolari, ifodaviy imkoniyatlari va tarixiy ildizlari bilan ajralib turadi.

G‘ijjak asbobi nafaqat musiqiy ijro vositasi, balki xalqning madaniy xotirasi, milliy musiqa an‘analarini saqlab qoluvchi muhim ma‘naviy meros sifatida ham qadrlanadi. Shu bois mazkur maqolada g‘ijjak asbobining kelib chiqish tarixi, shakllanish bosqichlari va milliy musiqa madaniyatidagi o‘rni ilmiy asosda yoritiladi.

ASOSIY QISM:

G‘ijjakning hududiy ijro maktablari va uslubiy xususiyatlari;

O‘zbek musiqiy an‘analarida g‘ijjak ijrosi hududiy ijro maktablari asosida rivojlangan^[49]. Har bir hududda asbobdan foydalanish uslubi, ohang chiqarish texnikasi va ijro xarakteri o‘ziga xos jihatlarga ega^[50]. Masalan, Farg‘ona vodiysi g‘ijjak ijrosida lirizm va mayin ohanglar ustun bo‘lsa, Buxoro va Xorazm hududlarida esa kuylarning vazminligi va chuqur falsafiy mazmuni yaqqol namoyon bo‘ladi^[51].

Hududiy farqlar asbobning sozlanishi, torlarga bosim berish usuli va kamon harakati bilan bog‘liq holda shakllangan. Bu esa g‘ijjak ijrochiligining boy va rang-barang maktablarini yuzaga keltirgan.

G‘ijjak va maqom san‘ati

G‘ijjak asbobi o‘zbek maqom san‘atida muhim o‘rin tutadi. U kuylarning ohangdorligini, ichki hissiy holatini va badiiy mazmunini to‘liq ifodalash imkoniyatiga ega. Ayniqsa, maqom ijrosida g‘ijjakning cho‘zma tovushlari va ohang o‘tishlari tinglovchi qalbiga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi.

Maqom ansambllarida g‘ijjak yetakchi yoki to‘ldiruvchi asbob sifatida ishtirok etib, musiqiy uyg‘unlikni ta‘minlaydi. Bu holat g‘ijjakning professional musiqadagi o‘rnini yanada mustahkamlaydi^[52].

G‘ijjak ijrochiligining pedagogik ahamiyati

Bugungi kunda g‘ijjak ijrochiligi san‘at ta‘limi tizimida muhim fan sifatida o‘qitilmoqda. Musiqa maktablari, ixtisoslashtirilgan san‘at maktablari hamda oliy ta‘lim muassasalarida g‘ijjak chalish bo‘yicha nazariy va amaliy mashg‘ulotlar olib boriladi.

⁴⁹ Ashby, M., & Johnson, K. (2020). *Materials and design: The art and science of material selection in product design*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

⁵⁰ Akbarov, I. A. (2019). *O‘zbek xalq musiqasi tarixi*. Toshkent: Fan va texnologiya.

⁵¹ Crawford, J. (2021). *Automobile and instrument design: Form and aesthetics*. London: Design Press

⁵² Fitrat, A. (2018). *O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi*. Toshkent: Mumtoz so‘z.

G‘ijjakni o‘rganish jarayoni yosh ijrochilarda eshitish qobiliyatini, ritm va ohangni his etish malakasini rivojlantiradi. Shuningdek, bu jarayon milliy musiqaga bo‘lgan hurmat va qiziqishni kuchaytiradi.

Zamonaviy bastakorlik va g‘ijjak

So‘nggi yillarda g‘ijjak asbobi zamonaviy bastakorlik asarlarida ham keng qo‘llanilmoqda. Kompozitorlar g‘ijjakning milliy ohang imkoniyatlaridan foydalanib, yangi musiqiy shakl va janrlar yaratmoqdalar. Bu jarayon an‘anaviy va zamonaviy musiqaning uyg‘unlashuviga xizmat qilmoqda.

G‘ijjak uchun yozilgan yangi asarlar asbobning texnik va badiiy imkoniyatlarini yanada kengaytirib, uni jahon musiqiy sahnasiga olib chiqishga zamin yaratmoqda⁵³.

G‘ijjak asbobini saqlash va rivojlantirish masalalari

Milliy cholg‘u asboblari asrab-avaylash bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. G‘ijjak asbobini saqlash va rivojlantirish uchun ustoz-shogird an‘analarini qo‘llab-quvvatlash, ilmiy tadqiqotlar olib borish va ommaviy targ‘ibotni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, festival va tanlovlar orqali g‘ijjak ijrochiligini targ‘ib qilish yosh iste’dodlarni aniqlash va milliy musiqani ommalashtirishga xizmat qiladi

Bundan tashqari G‘ulomjon Xojiqulov, O‘lmas Rasulov, Murod Toshmuhammedov, Shuhrat Yo‘ldoshev, Qaxramon Dadayev, Jo‘raxon Saidovlar o‘z ijodlari bilan ajralib turishgan desam mubolag‘a bo‘lmasa kerak

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotda tarixiy-tavsifiy tahlil, qiyosiy-taqqoslash, manbashunoslik hamda musiqashunoslik tahlili metodlaridan foydalanildi. G‘ijjak asbobining tarixi arxeologik topilmalar, yozma manbalar va xalq og‘zaki ijodi materiallari asosida o‘rganildi.

G‘ijjak asbobining paydo bo‘lishi va ilk tarixi

G‘ijjak (kamoncha) asbobining kelib chiqishi qadimgi Sharq musiqa madaniyati bilan chambarchas bog‘liq. Tadqiqotchilarning fikricha, kamoni torli cholg‘u asboblari miloddan avvalgi davrlardayoq Markaziy Osiyo hududida ma‘lum bo‘lgan. Qadimgi devor rasmlari, miniatyuralar va arxeologik topilmalar bu asboblarning ilk namunalari mavjudligini tasdiqlaydi.

G‘ijjakning dastlabki shakllari oddiy konstruksiyaga ega bo‘lib, tabiiy materiallardan yasalgan^[54]. Asbob torlari hayvon ichagidan tayyorlangan, kamoni esa ot yuni yordamida ishlangan. Bu holat uning xalq turmushi bilan yaqin bog‘liq bo‘lganini ko‘rsatadi^[55].

G‘ijjak asbobining nomlanishi va etimologiyasi

“G‘ijjak” atamasining kelib chiqishi haqida turli ilmiy qarashlar mavjud. Ayrim tadqiqotchilar ushbu nom asbob sadolarining o‘ziga xos chiqishi bilan bog‘liq ekanini

⁵³ Gillespie, T. D. (2020). *Fundamentals of musical acoustics*. New York: SAE International.

⁵⁴ Karimov, S. A. (2021). O‘zbek xalq cholg‘u asboblari shakllanish bosqichlari. *San‘atshunoslik masalalari*, 2(4), 45–52.

⁵⁵ Levin, T. (2019). *The hundred thousand fools of God: Musical worlds in Central Asia*. Bloomington: Indiana University Press.

ta’kidlaydi. Boshqa manbalarda esa bu atama qadimgi turkiy va forsiy til qatlamlari bilan izohlanadi.

Ayrim hududlarda g‘ijjak “kamoncha” nomi bilan ham atalgan bo‘lib, bu uning ijro usuli — kamon orqali torlarni tebratish bilan izohlanadi.

O‘rta asrlarda g‘ijjakning rivojlanishi

O‘rta asrlarda Markaziy Osiyoda ilmiy va madaniy hayot yuksak rivojlangan davrda g‘ijjak asbobi ham takomillashgan. Bu davrda asbobning shakli, o‘lchamlari va tovush imkoniyatlari yanada rivojlantirildi. G‘ijjak saroy musiqasida, bayram marosimlarida va xalq anjumanlarida keng qo‘llanilgan.

Musiqiy nazariyaga oid asarlarda torli kamonli asboblarning haqida ma’lumotlar uchraydi, bu esa g‘ijjakning kasbiy musiqa muhitida ham qo‘llanilganini ko‘rsatadi^[56].

G‘ijjak va xalq musiqasi

G‘ijjak asbobi o‘zbek xalq musiqasida alohida o‘rin egallaydi. U lirik, dramatik va falsafiy mazmundagi kuylarni ijro etishda juda qulay hisoblanadi. Ayniqsa, maqom ijrosida g‘ijjakning imkoniyatlari keng namoyon bo‘ladi.

Xalq ijodida g‘ijjak ko‘pincha insonning ichki kechinmalari, dard va umidlarini ifodalovchi asbob sifatida qabul qilingan. Shu sababli u tinglovchi ruhiyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi^[57].

Asbob konstruksiyasining takomillashuvi

Vaqt o‘tishi bilan g‘ijjak asbobining konstruksiyasi o‘zgarib bordi. Uning kosasi mustahkamlandi, torlar soni ko‘paytirildi, tovush diapazoni kengaydi. Bu esa ijro imkoniyatlarini yanada boyitdi.

Zamonaviy g‘ijjak namunalari milliy an’analar saqlangan holda, texnik jihatdan takomillashtirilgan yechimlar asosida yaratilmoqda.

G‘ijjakning zamonaviy musiqa madaniyatidagi o‘rni

Bugungi kunda g‘ijjak asbobi nafaqat an’anaviy ijroda, balki akademik musiqa sahnasida ham keng qo‘llanilmoqda. Konservatoriya va san’at ta’lim muassasalarida g‘ijjak ijrosi maxsus fan sifatida o‘qitiladi.

Zamonaviy kompozitorlar g‘ijjak uchun yangi asarlar yaratib, uning imkoniyatlarini turli uslublarda namoyon etmoqdalar.

Yosh avlod va g‘ijjak an’analari

G‘ijjak asbobini yoshlar orasida ommalashtirish milliy musiqa merosini saqlashda muhim ahamiyatga ega. Ta’lim tizimida g‘ijjak ijrosini o‘rgatish, mahorat darslari va konsertlar orqali milliy musiqaga bo‘lgan qiziqish oshirilmoqda.

Bu jarayon milliy o‘zlikni anglash va ma’naviy tarbiyani mustahkamlashga xizmat qiladi.

⁵⁶ Matyoqubov, O. (2020). *Maqom san’ati asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston.

⁵⁷ orman, D. A. (2020). *Emotional design*. New York: Basic Books. 751

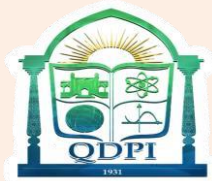
XULOSA

Xulosa qilib aytganda, g‘ijjak (kamoncha) asbobi o‘zbek xalq musiqa madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Uning kelib chiqish tarixi xalqning madaniy taraqqiyoti, estetik qarashlari va musiqiy an‘analari bilan uzviy bog‘liq. G‘ijjak asbobini o‘rganish va asrab-avaylash milliy madaniy merosni saqlashning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarov, I. A. (2019). *O‘zbek xalq musiqasi tarixi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Ashby, M., & Johnson, K. (2020). *Materials and design: The art and science of material selection in product design*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
3. Crawford, J. (2021). *Automobile and instrument design: Form and aesthetics*. London: Design Press.
4. Fitrat, A. (2018). *O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi*. Toshkent: Mumtoz so‘z.
5. Gillespie, T. D. (2020). *Fundamentals of musical acoustics*. New York: SAE International.
6. Karimov, S. A. (2021). O‘zbek xalq cholg‘u asboblarning shakllanish bosqichlari. *San‘atshunoslik masalalari*, 2(4), 45–52.
7. Levin, T. (2019). *The hundred thousand fools of God: Musical travels in Central Asia*. Bloomington: Indiana University Press.
8. Matyoqubov, O. (2020). *Maqom san‘ati asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston.
9. Norman, D. A. (2020). *Emotional design*. New York: Basic Books.
10. Pahl, G., & Beitz, W. (2021). *Engineering design: A systematic approach*. Berlin: Springer.
11. Qodirov, A. A. (2022). *Milliy musiqa va madaniy meros*. Toshkent: Akademnashr.
12. Rajabiy, Y. (2019). *O‘zbek xalq kuy va qo‘shiqlari*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
13. Sadie, S. (Ed.). (2020). *The New Grove dictionary of music and musicians*. London: Oxford University Press.
14. Ulrich, K. T., & Eppinger, S. D. (2020). *Product design and development*. New York: McGraw-Hill Education.
15. Xudoyberganov, M. B. (2021). Xalq cholg‘ulari ijrochiligida an‘ana va zamonaviylik. *Musiqa va madaniyat*, 1(3), 33–39.

**QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)**

**SAN‘ATSHUNOSLIK
ART HISTORY**

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI TIZIMIDA DUTOR-BAS ASBOBINING SHAKILLANISH VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Rustamov Davron Muxamedovich

Namangan davlat universiteti katta o‘qituvchisi

[*Rustamovdavron09@gmail.com*](mailto:Rustamovdavron09@gmail.com)

Annotatsiya:

Mazkur maqolada o‘zbek xalq cholg‘ulari tizimida muhim o‘rin tutuvchi dutor-bas asbobining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda dutor-bas asbobining kelib chiqish omillari, an‘anaviy dutor asosida takomillashuvi, konstruksion o‘zgarishlari hamda xalq cholg‘u orkestridagi funksional vazifalari yoritiladi. Shuningdek, dutor-bas asbobining zamonaviy musiqa amaliyotidagi o‘rni va ta‘lim tizimidagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqola milliy musiqiy merosni asrash va rivojlantirish masalalariga qaratilgan.

Kalit so‘zlar:

o‘zbek xalq cholg‘ulari, dutor-bas, milliy musiqa, cholg‘u orkestri, musiqiy meros, ijrochilik san‘ati.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНСТРУМЕНТА ДУТОР-БАС В СИСТЕМЕ УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Аннотация:

В данной статье с научно-теоретической точки зрения рассматриваются этапы формирования и развития инструмента дутор-бас в системе узбекских народных музыкальных инструментов. Анализируются предпосылки его возникновения, эволюция на основе традиционного дутора, конструкционные особенности и функциональная роль в составе народного оркестра. Также освещается значение дутор-баса в современной музыкальной практике и системе профессионального музыкального образования. Статья направлена на изучение и сохранение национального музыкального наследия.

Ключевые слова:

узбекские народные инструменты, дутор-бас, национальная музыка, народный оркестр, музыкальное наследие, исполнительское искусство.

STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE DUTOR-BASS INSTRUMENT IN THE SYSTEM OF UZBEK FOLK MUSICAL INSTRUMENTS

Abstract:

This article provides a scientific and theoretical analysis of the formation and development stages of the dutor-bass instrument within the system of Uzbek folk musical instruments. The study examines the origins of the instrument, its evolution based on the traditional dutor, structural modifications, and functional role in folk orchestras. Particular attention is paid to the significance of the dutor-bass in contemporary musical practice and professional music education. The research contributes to the preservation and development of national musical heritage.

Keywords:

Uzbek folk instruments, dutor-bass, national music, folk orchestra, musical heritage, performance art.

KIRISH

O‘zbek xalq musiqa madaniyati asrlar davomida shakllangan boy va serqirra an’analar majmuasini o‘zida mujassam etadi. Ushbu madaniyatda xalq cholg‘u asboblari nafaqat musiqa ijrosi vositasi, balki milliy tafakkur, estetik qarash va tarixiy xotiraning ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Torli cholg‘ular ichida dutor o‘zining sodda tuzilishi va chuqur ifodaviy imkoniyatlari bilan alohida ahamiyat kasb etadi^[58].

Zamonaviy ijrochilik amaliyotida xalq cholg‘u orkestrlarining shakllanishi natijasida an’anaviy cholg‘ularning yangi turlari vujudga keldi. Shular jumlasidan dutor-bas asbobi xalq cholg‘ulari tizimida muhim funksional vazifani bajaruvchi cholg‘u sifatida shakllandi^[59].

ASOSIY QISM

O‘zbek xalq cholg‘ulari tizimi va uning rivoji

O‘zbek xalq cholg‘ulari tizimi tarixan torli, puflama va zarbli asboblardan tashkil topgan. Ushbu tizim uzoq tarixiy jarayon davomida xalq turmushi, marosimlari va ijodiy ehtiyojlari asosida shakllangan. Har bir cholg‘u o‘ziga xos tembr, diapazon va ijro imkoniyatlariga ega bo‘lib, umumiy musiqiy uyg‘unlikni ta’minlaydi.

Torli cholg‘ular guruhi ichida dutor xalq orasida keng tarqalgan va ko‘p asrlar davomida yetakchi ijro vositasi bo‘lib kelgan^[60]. Uning asosida keyinchalik orkestr ehtiyojlariga moslashtirilgan dutor-bas asbobi yuzaga kelgan.

Dutor asbobining tarixiy ildizlari

Dutor qadimdan o‘zbek xalqining kundalik hayoti va badiiy tafakkuri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan cholg‘u hisoblanadi. U ikki torli, uzun dastali cholg‘u bo‘lib, yakka ijro hamda xonandalarga jo‘r bo‘lishda keng qo‘llanilgan. Dutor tovushi lirik va muloyim bo‘lib, xalq qo‘shiqlari va kuylarining badiiy ifodasini boyitgan.

Tarixiy manbalarda dutor xalq ijrochiligining muhim unsuri sifatida qayd etilgan

⁵⁸ Akbarov, I. A. (2018). *O‘zbek xalq musiqa ijodi va cholg‘ulari*. Toshkent: Musiqa nashriyoti.

⁵⁹ Jabborov, A. (2020). *O‘zbek xalq cholg‘ulari tarixi*. Toshkent: Fan va texnologiya.

⁶⁰ Karimov, O. (2019). O‘zbek xalq cholg‘u orkestrlarining shakllanish jarayoni. *San’atshunoslik masalalari*, 2(14), 45–52.

bo‘lib, uning turli hududiy ijro maktablari shakllangan.

Dutor-bas asbobining paydo bo‘lishiga olib kelgan omillar

O‘zbek xalq cholg‘ulari tizimi asrlar davomida xalqning estetik didi, musiqiy tafakkuri va ijro amaliyoti asosida shakllangan. Ushbu tizimda har bir cholg‘u asbobi o‘ziga xos vazifani bajarib, umumiy musiqiy uyg‘unlikni ta‘minlashga xizmat qiladi. An‘anaviy cholg‘ular orasida dator uzoq tarixga ega bo‘lib, xalq musiqasining yetakchi asboblaridan biri hisoblanadi. Biroq vaqt o‘tishi bilan ijro shakllari, ansambl va orkestr tarkiblarining kengayishi natijasida datorning tovush imkoniyatlarini boyitishga ehtiyoj paydo bo‘ldi^[61]. Aynan shu ehtiyoj dator-bas asbobining yuzaga kelishiga zamin yaratdi.

Dutor-bas asbobining paydo bo‘lishi o‘zbek xalq cholg‘u orkestrlarida past registrlarni to‘ldirish, musiqiy asarlarning garmonik asosini mustahkamlash zarurati bilan bog‘liqdir. An‘anaviy dator asosan o‘rta va yuqori registrlarda jaranglagani bois, keng ko‘lamli orkestr ijrosida tovush muvozanatini ta‘minlash uchun bas tembrli cholg‘u asboblariga ehtiyoj kuchaydi. Shu tariqa datorning konstruksiyasi asosida dator-bas shakllana boshladi.

Dutor-bas asbobining konstruktiv xususiyatlari

Dutor-bas asbobi o‘zining konstruktiv tuzilishi jihatidan an‘anaviy dutordan sezilarli darajada farq qiladi. Avvalo, uning korpusi yirikroq bo‘lib, rezonans qutisi kattalashtirilgan. Bu esa past tembrli, chuqur va barqaror tovush hosil qilish imkonini beradi. Torlar qalinroq materialdan tayyorlanib, past diapazonda jaranglashga moslashtirilgan.

Shuningdek, dator-bas asbobining dastasi uzunroq bo‘lib, ijrochidan yuqori texnik mahorat va jismoniy tayyorgarlikni talab etadi. Asbobning sozlanishi ham an‘anaviy dutorga nisbatan farqli bo‘lib, u orkestr tarkibidagi boshqa bas cholg‘ular bilan uyg‘unlikda sozlanadi^[62]. Ushbu jihatlar dator-basning mustaqil cholg‘u sifatida shakllanganidan dalolat beradi.

Dutor-basning ijro amaliyotida tutgan o‘rni

Dutor-bas asbobi xalq cholg‘u orkestrlarida muhim funksional vazifani bajaradi. U asosan ritmik-garmonik asosni ta‘minlab, musiqiy asarning umumiy tuzilishini mustahkamlaydi. Past registrdagi tovushlar orqali kuyga chuqurlik va salobat bag‘ishlaydi, boshqa cholg‘ularning jarangdorligini muvozanatlashtiradi.

Ijro amaliyotida dator-bas ko‘pincha yetakchi cholg‘u emas, balki yordamchi, biroq muhim tayanch vazifasini bajaruvchi asbob sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, katta hajmdagi orkestr asarlarida dator-basning ahamiyati yanada ortadi. U musiqiy matnning poydevorini tashkil etib, umumiy ohangdorlikni ta‘minlaydi.

Dutor-bas asbobining ta‘lim tizimidagi ahamiyati

Bugungi kunda dator-bas asbobi musiqa ta‘limi tizimida ham muhim o‘rin egallamoqda. San‘at maktablari, ixtisoslashtirilgan musiqa litseylari hamda oliy ta‘lim

⁶¹ Qodirov, R. (2021). Milliy cholg‘ularning orkestr ijrosiga moslashuvi masalalari. *Musiqa va madaniyat*, 1(9), 33–40.

⁶² Rajabiy, Y. (2017). *O‘zbek xalq musiqasi asoslari*. Toshkent: O‘qituvchi.

muassasalarida dutor-bas ijrosi alohida yo‘nalish sifatida o‘qitilmoqda. Bu esa yosh ijrochilarni orkestr madaniyatiga tayyorlash, jamoaviy ijro ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi^[63].

Dutor-basni o‘rganish jarayonida talabalar nafaqat texnik ijro usullarini, balki ansambl va orkestr bilan ishlash madaniyatini ham egallaydilar. Bu holat milliy musiqa ijrochiligining professional darajada rivojlanishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy ijod jarayonida dutor-bas

Zamonaviy o‘zbek musiqa san’atida dutor-bas asbobi yangi mazmun va shakllarda qo‘llanilmoqda. Bastakorlar ushbu asbob imkoniyatlaridan foydalanib, yangi musiqiy asarlar yaratmoqdalar. Dutor-bas nafaqat an’anaviy kuylar ijrosida, balki zamonaviy kompozitsiyalarda ham o‘z o‘rnini topmoqda.

Bu jarayon dutor-bas asbobining faqat an’anaviy meros emas, balki doimiy rivojlanib borayotgan tirik musiqa vositasi ekanini ko‘rsatadi. Zamonaviy ijro uslublari, yangi texnik yechimlar asbobning imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda o‘zbek xalq cholg‘ulari tizimida dutor-bas asbobining shakllanish va rivojlanish bosqichlarini ilmiy asosda yoritish maqsadida kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida musiqa san’ati, san’atshunoslik va etnomusiqashunoslik fanlarining nazariy va amaliy yutuqlariga tayangan holda tahlillar olib borildi^[64].

Asosiy metodlardan biri sifatida **tarixiy-tahliliy metod** qo‘llanilib, dutor-bas asbobining paydo bo‘lishi, an’anaviy dutor bilan genetik aloqasi hamda rivojlanish bosqichlari tarixiy manbalar asosida o‘rganildi. Ushbu metod orqali asbobning turli davrlardagi konstruktiv va ijroviy o‘zgarishlari izchil tahlil qilindi.

Tadqiqotda, shuningdek, **qiyosiy-taqqoslash metodidan** foydalanildi. Bu metod yordamida dutor va dutor-bas asboblarining konstruktsiyasi, tovush diapazoni, ijro uslublari va orkestrdagi funksional vazifalari o‘zaro taqqoslandi. Natijada dutor-bas asbobining mustaqil cholg‘u sifatida shakllanishiga ta’sir etgan omillar aniqlab berildi^[65].

Musiqashunoslik tahlili metodi orqali dutor-bas asbobining tovush imkoniyatlari, tembr xususiyatlari hamda ijro jarayonidagi roli o‘rganildi. Xalq cholg‘u orkestrlarida ijro etiladigan asarlar misolida dutor-basning garmonik va ritmik funksiyalari tahlil qilindi.

Bundan tashqari, **manbashunoslik metodi** asosida ilmiy adabiyotlar, tarixiy yozma manbalar, o‘quv qo‘llanmalar va amaliy ijro tajribalari tahlil qilindi. Ushbu metod tadqiqotning ilmiy ishonchliligini ta’minlashga xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida **kuzatuv va tahlil** usullari ham qo‘llanilib, dutor-bas asbobining zamonaviy ijro amaliyotidagi holati, ta’lim tizimidagi o‘rni va rivojlanish tendensiyalari o‘rganildi. Olingan natijalar umumlashtirilib, ilmiy xulosalar chiqarildi.

⁶³ Saidov, N. (2022). Xalq cholg‘ularida bas tembrining ahamiyati. *Madaniyat va san’at*, 4(28), 61–67.

⁶⁴ Tursunov, B. (2018). *Etnomusiqashunoslik asoslari*. Toshkent: Akademnashr.

⁶⁵ Usmonov, S. (2020). Dutor ijrochiligining taraqqiyoti va rivoji. *O‘zbekiston san’ati*, 3(11), 54–60.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘zbek xalq cholg‘ulari, xususan dutor va uning zamonaviy shakllari bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar milliy musiqashunoslik fanida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu yo‘nalishda yaratilgan adabiyotlar asosan xalq cholg‘ularining kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyoti, konstruktiv xususiyatlari hamda ijro an‘analari masalalariga bag‘ishlangan.

O‘zbek xalq cholg‘ularining umumiy tasnifi va tarixiy rivoji masalalari ko‘plab musiqashunos olimlar tomonidan o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda dutor an‘anaviy cholg‘u sifatida keng yoritilgan bo‘lsa-da, uning bas varianti — dutor-bas asbobiga alohida mustaqil tadqiqot obyekti sifatida kamroq e‘tibor qaratilganini kuzatish mumkin. Bu holat mazkur mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi^[66].

Ayrim ilmiy manbalarda dutorning orkestr ijrosiga moslashtirilgan shakllari haqida ma‘lumotlar uchraydi. Ushbu adabiyotlarda cholg‘ular diapazonini kengaytirish, tembr rang-barangligini ta‘minlash maqsadida yangi konstruktiv yechimlar joriy etilgani ta‘kidlanadi. Biroq mazkur tadqiqotlarda dutor-bas asbobining shakllanish jarayoni tizimli ravishda bosqichma-bosqich tahlil qilinmagan.

Xalq cholg‘u orkestrlari faoliyatiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda esa bas cholg‘ularning garmonik va ritmik tayanch vazifasi alohida qayd etiladi. Ushbu manbalarda dutor-bas asbobining orkestr tarkibidagi funksional o‘rni umumiy tarzda tilga olinadi, ammo uning tarixiy shakllanish omillari va rivojlanish tendensiyalari yetarlicha yoritilmagan.

Shuningdek, musiqa ta‘limiga oid adabiyotlarda dutor va dutor-bas ijrochiligi masalalari pedagogik nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Ushbu manbalarda asbobni o‘qitish metodikasi, texnik mashqlar va ijro malakasini shakllantirish masalalari muhim o‘rin tutadi. Biroq bu tadqiqotlar ko‘proq amaliy yo‘nalishga ega bo‘lib, tarixiy-nazariy tahlil ikkinchi planda qolgan.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, dutor-bas asbobi haqida ayrim ma‘lumotlar turli manbalarda uchrasa-da, uning o‘zbek xalq cholg‘ulari tizimidagi o‘rni, shakllanish va rivojlanish bosqichlari bo‘yicha kompleks ilmiy tadqiqotlar yetarli darajada amalga oshirilmagan. Shu sababli mazkur maqola mavjud ilmiy bo‘shliqni qisman to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, dutor-bas asbobini mustaqil cholg‘u sifatida tizimli tahlil qilishni maqsad qiladi.

NATIJALAR TAXLILI

Mazkur tadqiqot natijasida o‘zbek xalq cholg‘ulari tizimida dutor-bas asbobining shakllanishi va rivojlanish jarayoni tarixiy, nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilindi. O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, dutor-bas asbobi an‘anaviy dutorning takomillashgan shakli sifatida yuzaga kelib, xalq cholg‘ulari orkestrida past registrli tovushlarni ta‘minlash ehtiyojidan kelib chiqqan.

⁶⁶ Xudoyberganov, M. (2019). O‘zbek xalq cholg‘ularining tasnifi va ijro imkoniyatlari. *San‘at ta‘limi*, 2(7), 21–

Tadqiqot davomida dutor-basning paydo bo‘lishi bir necha bosqichlarda amalga oshgani aniqlandi. Dastlab, an’anaviy dutorning konstruktiv imkoniyatlarini kengaytirish orqali uning tovush diapazoni pastga yo‘naltirildi. Keyingi bosqichda asbob korpusi, torlar soni va uzunligi o‘zgartirilib, tovush kuchi va tembr boyitildi. Ushbu o‘zgarishlar dutor-basni mustaqil cholg‘u asbobi sifatida shakllanishiga olib keldi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari dutor-bas asbobining ijro imkoniyatlari an’anaviy dutorga nisbatan kengroq ekanini ko‘rsatdi. U ansambl va orkestr ijrosida garmonik asos yaratish, ritmik va tembr jihatdan muvozanatni ta‘minlash vazifasini bajaradi. Bu esa xalq cholg‘ulari orkestrining umumiy badiiy ifodasini boyitadi.

Natijalar shuni ham tasdiqladiki, dutor-bas asbobi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab professional musiqa ta‘lim tizimiga faol joriy etilgan. San‘at va musiqa ta‘lim muassasalarida ushbu asbob bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlari ishlab chiqilgan bo‘lib, bu uning ijrochilik an‘analarini saqlash va rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot jarayonida olingan natijalar dutor-bas asbobining nafaqat texnik jihatdan, balki badiiy-estetik ahamiyatga ega ekanini ham ko‘rsatdi. Asbob milliy musiqiy tafakkurning rivojlanishida muhim o‘rin egallab, zamonaviy kompozitorlik ijodida ham faol qo‘llanilmoqda.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari o‘zbek xalq cholg‘ulari tizimida dutor-bas asbobining shakllanish va rivojlanish jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli tarixiy jarayon ekanini ko‘rsatdi. Dutor-bas asbobi an’anaviy dutorning tabiiy rivojlanish natijasi sifatida yuzaga kelib, xalq musiqasining ijro ehtiyojlari, ansambl va orkestr madaniyatining kengayishi hamda musiqiy ifoda imkoniyatlarini boyitish zarurati bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan.

Tadqiqot davomida dutor-bas asbobining paydo bo‘lishi tasodifiy hodisa emasligi, balki o‘zbek xalq cholg‘u ijrochiligida past tembrli tovushlarga bo‘lgan ehtiyoj natijasi ekani ilmiy asosda yoritildi. Asbobning konstruktiv tuzilishidagi o‘zgarishlar — korpus hajmining kattalashuvi, torlarning qalinlashuvi va sozlash tizimining moslashtirilishi — uning mustaqil cholg‘u sifatida shakllanishiga xizmat qilgan. Ushbu jarayonlar dutor-basning ijro imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirgan.

Shuningdek, maqolada dutor-bas asbobining xalq cholg‘u orkestrlaridagi funksional vazifasi tahlil qilinib, uning musiqiy asarlarning garmonik va ritmik poydevorini ta‘minlashdagi muhim o‘rni asoslab berildi. Dutor-bas orkestr ijrosida tovush muvozanatini saqlash, kuylarning mazmuniy chuqurligini oshirish va umumiy badiiy yaxlitlikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari dutor-bas asbobining nafaqat ijro amaliyotida, balki musiqa ta‘limi tizimida ham muhim o‘rin tutishini ko‘rsatdi. Uni o‘rganish orqali yosh ijrochilarda orkestr madaniyati, ansambl bilan ishlash ko‘nikmalari va milliy musiqa merosiga nisbatan

mas’uliyatli munosabat shakllanadi. Bu esa milliy musiqiy an’analarni saqlash va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, dutor-bas asbobi o‘zbek xalq cholg‘ulari tizimining ajralmas va muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u milliy musiqa san’atining zamonaviy rivojlanish jarayonida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Ushbu tadqiqot natijalari kelgusida dutor-bas asbobini chuqurroq o‘rganish, uning ijro va pedagogik imkoniyatlarini yanada kengaytirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarov, I. A. (2018). *O‘zbek xalq musiqa ijodi va cholg‘ulari*. Toshkent: Musiqa nashriyoti.
2. Jabborov, A. (2020). *O‘zbek xalq cholg‘ulari tarixi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Karimov, O. (2019). O‘zbek xalq cholg‘u orkestrlarining shakllanish jarayoni. *San’atshunoslik masalalari*, 2(14), 45–52.
4. Qodirov, R. (2021). Milliy cholg‘ularning orkestr ijrosiga moslashuvi masalalari. *Musiqa va madaniyat*, 1(9), 33–40.
5. Rajabiy, Y. (2017). *O‘zbek xalq musiqasi asoslari*. Toshkent: O‘qituvchi.
6. Saidov, N. (2022). Xalq cholg‘ularida bas tembrining ahamiyati. *Madaniyat va san’at*, 4(28), 61–67.
7. Tursunov, B. (2018). *Etnomusiqashunoslik asoslari*. Toshkent: Akademnashr.
8. Usmonov, S. (2020). Dutor ijrochiligining tarixiy rivoji. *O‘zbekiston san’ati*, 3(11), 54–60.
9. Xudoyberganov, M. (2019). O‘zbek xalq cholg‘ularining tasnifi va ijro imkoniyatlari. *San’at ta’limi*, 2(7), 21–29.
10. Yusupov, D. (2021). Xalq cholg‘u orkestrida tembr muvozanatini ta’minlash masalalari. *Musiqiy meros*, 1(5), 38–44.
11. Abdurahmonov, K. (2023). Zamonaviy o‘zbek musiqasida milliy cholg‘ular talqini. *Madaniy tadqiqotlar*, 2(6), 72–79.
12. Hasanov, A. (2018). *O‘zbek xalq cholg‘ularini o‘qitish metodikasi*. Toshkent: Ilm ziyo.
13. Mirzayev, F. (2020). Cholg‘u asboblari konstruksiyasining evolyutsiyasi. *Texnika va san’at*, 3(10), 48–55.
14. Norqulov, J. (2022). Milliy musiqa merosini saqlashda ta’lim tizimining o‘rni. *Pedagogika va san’at*, 4(16), 59–66.
15. Raximov, U. (2019). O‘zbek xalq musiqasida an’ana va zamonaviylik uyg‘unligi. *San’at va jamiyat*, 1(8), 41–47.
16. Sharipov, S. (2021). Orkestr ijrosida bas cholg‘ularining funksional vazifalari. *Musiqa nazariyasi*, 2(12), 26–32.

17. To‘xtayev, E. (2023). O‘zbek xalq cholg‘ularining bugungi rivojlanish tendensiyalari. *Zamonaviy san’at*, 1(4), 64–71.

MILLIY MADANIY MEROSNI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISHDA SAN'ATNING ROLI

Tojiaxmedova Muyassar Xaydarovna

Namangan davlat universiteti San'atshunoslik kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy madaniy merosni yoshlar ongiga singdirishda san'atning tutgan o'rni va pedagogik ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda san'at turlarining tarbiyaviy imkoniyatlari, yoshlarning estetik tafakkurini shakllantirishdagi roli hamda milliy qadriyatlarni anglash jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonida san'at vositalaridan samarali foydalanish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: milliy madaniy meros, san'at, yoshlar tarbiyasi, estetik tafakkur, milliy qadriyatlar, badiiy ta'lim.

РОЛЬ ИСКУССТВА В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В СОЗНАНИИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: В статье рассматривается роль и педагогическое значение искусства в процессе формирования национального культурного наследия в сознании молодежи. Анализируются воспитательные возможности различных видов искусства, их влияние на развитие эстетического мышления и формирование национальных ценностей. Также раскрываются вопросы эффективного использования художественных средств в образовательном процессе.

Ключевые слова: национальное культурное наследие, искусство, воспитание молодежи, эстетическое мышление, национальные ценности, художественное образование.

THE ROLE OF ART IN INSTILLING NATIONAL CULTURAL HERITAGE IN THE MINDS OF YOUTH

Abstract: This article explores the role and pedagogical significance of art in instilling national cultural heritage in the minds of young people. The study analyzes the educational potential of various art forms, their impact on the development of aesthetic thinking, and their influence on the formation of national values. In addition, the effective use of artistic methods in the educational process is discussed.

Keywords: national cultural heritage, art, youth education, aesthetic thinking, national values, art education

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborotlashuv davrida milliy madaniy merosni asrash, uni yosh avlod ongiga singdirish dolzarb ijtimoiy-madaniy vazifalardan biri hisoblanadi. Har bir xalqning o‘ziga xos tarixi, urf-odati, qadriyatlari va badiiy tafakkuri mavjud bo‘lib, ular milliy madaniy meros orqali avloddan avlodga yetkazib kelinadi. Ayniqsa, yoshlar ongida milliy o‘zlikni shakllantirishda san’at muhim tarbiyaviy vosita sifatida namoyon bo‘ladi^[67].

San’at insonning ichki kechinmalari, estetik didi va ma’naviy dunyosiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois san’at orqali berilgan bilim va tarbiya yoshlar ongida chuqurroq o‘rnashadi. Milliy san’at turlarini o‘rganish yoshlarning tarixiy xotirasini mustahkamlab, ularni o‘z xalqining boy madaniy merosiga hurmat ruhida tarbiyalaydi^[68].

Globallashuv jarayonlari jadallashib borayotgan hozirgi davrda milliy madaniy merosni asrab-avaylash, uni yosh avlod ongiga singdirish muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, san’at vositasida milliy qadriyatlarni targ‘ib etish yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini boyitishda samarali omil bo‘lib xizmat qiladi. San’at inson ruhiyatiga bevosita ta’sir etuvchi kuchga ega bo‘lib, u orqali tarixiy xotira, milliy o‘zlik va estetik tafakkur shakllanadi. Shu jihatdan, mazkur maqolada milliy madaniy merosni yoshlar ongiga singdirishda san’atning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODLARI

Milliy madaniy meros tushunchasi xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan moddiy va nomoddiy boyliklarni o‘z ichiga oladi. Tasviriy san’at, xalq amaliy san’ati, me’morchilik, musiqa va teatr san’ati ana shunday boyliklarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu san’at turlari orqali millatning dunyoqarashi, estetik qarashlari va hayot falsafasi ifodalanadi.

Ta’lim jarayonida milliy san’at namunalaridan foydalanish yoshlarning estetik tafakkurini rivojlantirish bilan birga, ularni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalaydi. Masalan, xalq amaliy san’ati buyumlari orqali mehnatsevarlik, sabr-toqat va did bilan ishlash fazilatlari shakllanadi. Tasviriy san’at asarlarida aks etgan tarixiy obrazlar va voqealar esa yoshlarni o‘z milliy ildizlariga yaqinlashtiradi^[69].

Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, qiyosiy-taqqoslash, pedagogik kuzatuv hamda tavsifiy metodlardan foydalanildi. Shuningdek, milliy san’at namunalarining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlashda nazariy manbalar va amaliy tajribalar umumlashtirildi.

TADQIQOT NATIJALARI

Milliy madaniy meros — bu xalqning tarixiy rivojlanish jarayonida shakllangan moddiy va nomoddiy qadriyatlar majmuasidir. Tasviriy san’at, amaliy bezak san’ati, musiqa, me’morchilik va xalq hunarmandchiligi kabi yo‘nalishlar milliy merosning muhim tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Ushbu san’at turlari yoshlar ongida milliylik tuyg‘usini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

⁶⁷ **Mirziyoyev Sh.M.** Milliy taraqqiyot yo‘lida qat’iyat bilan davom etamiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

⁶⁸ **Harrison, R.** Heritage: Critical Approaches. – London: Routledge, 2022.

⁶⁹ **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.** “Milliy madaniy merosni asrash va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – Toshkent, 2020.

San‘at mashg‘ulotlari jarayonida milliy naqshlar, ramziy obrazlar, tarixiy syujetlardan foydalanish yoshlarning estetik didini rivojlantiradi hamda ularni o‘z xalqining madaniy ildizlari bilan tanishtiradi. Ayniqsa, xalq amaliy san‘ati namunalarini o‘rganish jarayonida yoshlar mehnatsevarlik, sabr-toqat va ijodkorlik kabi fazilatlarini o‘zlashtiradi.

Milliy madaniy merosni yoshlar tomonidan asrab-avaylash masalalari

Milliy madaniy meros har bir xalqning tarixiy xotirasi, ma‘naviy boyligi va madaniy o‘zligining muhim ko‘rsatkichidir. Uni asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish, avvalo, yoshlar zimmasidagi muhim mas‘uliyatli vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv sharoitida yoshlarning milliy madaniy merosga bo‘lgan munosabatini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Avvalo, yoshlar milliy madaniy merosni **chuqur o‘rganish va anglash** orqali uni asrab-avaylashi lozim. Tarixiy yodgorliklar, san‘at asarlari, xalq amaliy san‘ati namunalari va urf-odatlarining mazmunini bilish ularga nisbatan hurmat hissini kuchaytiradi. Ta‘lim muassasalarida tashkil etiladigan san‘at mashg‘ulotlari, muzey va tarixiy obidalarga sayohatlar bu jarayonda muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, yoshlar milliy madaniy merosni **amaliy faoliyat orqali saqlashi** zarur. Xalq hunarmandchiligi, milliy musiqa, raqs va tasviriy san‘at bilan shug‘ullanish, an‘anaviy bayram va marosimlarda faol ishtirok etish merosning uzluksizligini ta‘minlaydi. Bu jarayon yoshlarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birga, milliy o‘zlikni mustahkamlaydi^[70].

Uchinchidan, yoshlar milliy madaniy merosni **zamonaviy yondashuvlar asosida targ‘ib qilishi** muhimdir. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, multimedia loyihalari orqali milliy san‘at va qadriyatlarni keng ommaga yetkazish yoshlarning faol ishtirokini talab etadi. Bu usul milliy merosni zamon bilan hamnafas holda rivojlantirish imkonini beradi.

Shuningdek, yoshlar milliy madaniy merosni **ehtiyot qilish va hurmat bilan munosabatda bo‘lish** mas‘uliyatini chuqur his etishi lozim. Tarixiy obidalarni asrash, madaniy buyumlarga zarar yetkazmaslik, milliy qadriyatlarga nisbatan befarq bo‘lmaslik har bir yoshning fuqarolik burchidir.

Xulosa qilib aytganda, milliy madaniy merosni asrab-avaylash yoshlarning bilimli, ma‘naviy yetuk va madaniyatli shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Yoshlar tomonidan milliy madaniy merosni o‘rganish, saqlash va targ‘ib etish jamiyatning barqaror madaniy rivojlanishining muhim omili hisoblanadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, san‘at orqali berilgan tarbiya boshqa tarbiyaviy vositalarga nisbatan yanada samaraliroq hisoblanadi. Chunki san‘at hissiy-idrokiy jarayonlarni faollashtirib, yoshlarning ichki dunyosida barqaror ma‘naviy qarashlarni

shakllantiradi. Ayniqsa, milliy ranglar, naqshlar va ramzlar orqali berilgan ma’lumotlar yoshlar ongida mustahkam saqlanib qoladi.

Shuningdek, muzeylar, san’at galereyalari, ko‘rgazmalar va ijodiy uchrashuvlar yoshlarning milliy madaniyatga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Bu kabi madaniy tadbirlar yoshlarni faol ishtirok etishga undab, ularning estetik va ma’naviy dunyosini boyitadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, san’at orqali berilgan tarbiyaviy ta’sir boshqa vositalarga nisbatan yanada barqaror va samarali bo‘ladi. Chunki san’at hissiy-idrokiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatib, yoshlarning ichki dunyosida chuqur iz qoldiradi. Shu sababli ta’lim muassasalarida san’at fanlarini milliy madaniy meros bilan uyg‘un holda olib borish maqsadga muvofiqdir⁷¹.

Shuningdek, muzeylar, ko‘rgazmalar va ijodiy uchrashuvlar yoshlarning san’atga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularni milliy qadriyatlarni anglashga undaydi. Bu jarayon yoshlarni ma’naviy barkamol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston xalqining ma’naviy merosi va milliy madaniyatning tiklanishi. Mustaqillikka erishganimizdan so‘ng sho‘ro davrida “millatchi” deb badnom etilib qatag‘on qilingan xalqimizning millatparvar farzandlari tarixiy xotirasi qayta tiklandi. Prezidentimiz so‘zlari bilan aytganda: “El-yurtimiz taqdiriga daxldor bo‘lgan tarixiy adolatni tiklash, xalqimiz va millatimizning yaqin o‘tmishidagi yopiq saxifalarini to‘la ochib berish, shu tarixdan saboq chiqarib, bugungi va kelajak hayotimizga ongli qarashni shakllantirish, begunoh qurbon bo‘lgan insonlar hotirasini abadiylashtirish biz uchun ham qarz, ham farzdir”. Ana shu insoniy burchimizni ado etish maqsadida prezidentimiz Islom Karimov rahnamoligida 2000 yil poytaxtimizning Yunusobod tumanida qatag‘on yillarida xalqimizning minglab asl farzandlari qatl etilib ko‘mib tashlanga, nech yillar davomida qarovsiz qolib kelgan Bo‘zsuv kanali sohilidagi Alvastiko‘prik deb nom olgan jar o‘rnida Shahidlar xotirasi hiyoboni va keyinchalik shu nomda muzey va jamg‘arma tashkil qilindi.

2001 yildan e’tiboran 31 avgust yurtimizda Qatag‘on qurbonlarini yod etish sifatida nishonlanadigan bo‘ldi.

Amalga oshirilgan va oshirilayotgan bunday savobli ishlar xalqimiz, ayniqsa unib-o’sib kelayotgan farzandlarimizning ongu shuurida tarixiy adolatga ishonch va insoniylik fazilatlarini qaror toptirish, ularning ma’naviy olamini kengaytirishda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega ekani bilan ayniqsa e’tiborlidir.

Mustaqillikning birinchi kunlaridanoq din va diniy tashkilotlar va dinga e’tiqod, qiluvchilarga nisbatan davlatning adolatli munosabatini o‘zida ifoda etgan “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi (1991) qonun qabul qilindi. Shunindek, ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy-madaniy hayotda amalga oshirilayotgan ulkan islohotlar, o‘zgarishlar, yangilanishlar qatori vijdon erkinligi, davlat va din, dinga ishonuvchanlar va ishonmaydiganlar o‘ratasidagi munosabatlarga ham davlatning adolatli

⁷¹ **Qodirov A.A.** O‘zbek xalq amaliy san’ati tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2022.

siyosati o‘natildi. Dinning mamlakatda siyosiy bag‘rikenglikni ta‘minlashda o‘rni va rolini hisobga olib, yana bir bor vijdon erkinligiga e‘tibor qaratish lozim deb topildi. 1998 yil birinchi mayda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining XI sessiyasida jamiyat rivojida din bilan bog‘liq muammolarga aniqlik kiritish va turli havf-hatarlarning oldini olish “Vijdon erkinligi” qonunining yangi tahriri qabul qilindi^[72].

Yaqin o‘tmishning salbiy asoratlaridan biri shuki, sobiq sho‘ro tuzumi davrida dunyoviy ilm va diniy-falsafiy ta‘limot, ya‘niki diniy ilmlar bir-biriga qarama – qarshi qo‘yildi. Ular bir-birini inkor etadigan hodisalar tarzida etildi. Diniy tafakkur dunyoviy ilm rivojiga mo‘nelik ko‘rsatadigan chirkin bid‘at sifatida qoralandi. Biz bugun bunday qoralashning tubdan zararli va tarixan asossiz ekanligini ochiq aytishimiz mumkin. Dunyoviy va diniy g‘oyalr bir-birini boyitib borgan sharoitda taraqqiyot yuksak bosqichga ko‘tarildi... Bunga bashariyat tarixda o‘chmas iz qoldirgan Imom Buxoriy va Muso Xorazmiy, Imom Moturidiy va Abu Rayhon Beruniy, Imom G‘azzoliy va Ibn Sino, Imom Termiziy va Abu Nasr Forobiy singari buyuk zakovat sohiblari yashab faoliyat ko‘rsatgan davrlar yorqin misol bo‘la oladi[.]

Mustaqillik farzandlarimizni dunyoviybilimlar bilan bir qatorda Imom Buxoriy to‘plagan hadislar, Naqshbandiy ta‘limoti, Termiziy o‘gitlari, Yassaviy hikmatlari asosida tarbiya qilish imkoniyatlariga ega bo‘ldik. Bugun guvoh bo‘lib turgan yuksak e‘tirof avvalo ana shunday ajdodlarimizning tabarruk nomlari va qoldirgan merosiga qo‘shgan beqiyos hissasiga berilgan munosib baho demakdir. Mustaqillik davrida islomiy qadriyatlar tiklandi, iymon-e‘tiqodimiz o‘zimizga qaytdi.

Eng muhimi, mamlakatimizning barcha hudud va mintaqalarida islomiy qadriyatlarni tiklashdek ezgu maqsad yo‘lida hamma uchun ibratli va hayrli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu haqida so‘z yuritilganda, Toshkent shahrida joylashgan Qur‘oni Karimning eng qadimiy va mo‘tabar nusxalarida biri bo‘lgan mashhur Usmon Qur‘oni saqlanayotgan Hazrati Imom majmuasida amalga oshirilgan keng ko‘lamli qayta tiklash va ta‘mirlash ishlarini eslash, Samarqanddagi Imom Buxoriy va Imom Moturudiy ziyoratgohlari,

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, milliy madaniy merosni yoshlar ongiga singdirishda san‘at muhim pedagogik va ma‘naviy vosita hisoblanadi. San‘at orqali yoshlar milliy qadriyatlarni nafaqat bilib oladi, balki ularni his etadi va qadrlashni o‘rganadi. Shu bois, ta‘lim-tarbiya jarayonida san‘atning imkoniyatlaridan keng va samarali foydalanish milliy madaniyatni asrash va rivojlantirishning muhim omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

⁷² **Mirziyoyev Sh.M.** Milliy taraqqiyot yo‘lida qat‘iylar bilan davom etamiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

1. **Mirziyoyev Sh.M.** Milliy taraqqiyot yo‘lida qat’iyat bilan davom etamiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. **Karimov I.A.** Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020.
3. **Qodirov A.A.** O‘zbek xalq amaliy san’ati tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2022.
4. **Abdullayeva D.Sh.** San’at va estetik tarbiya asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
5. **Saidova M.M.** Milliy madaniy meros va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
6. **Raximova N.B.** Madaniyatshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
7. **Ismoilov B.I.** Tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2021.
8. **Usmonova Z.X.** San’at orqali ma’naviy tarbiya masalalari. – Toshkent: Universitet, 2023.
9. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.** “Milliy madaniy merosni asrash va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – Toshkent, 2020.
10. **UNESCO.** Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. – Paris, 2020.
11. **Smith, L.** Uses of Heritage. – London: Routledge, 2021.
12. **Harrison, R.** Heritage: Critical Approaches. – London: Routledge, 2022.
13. **Mirziyoyev Sh.M.** Milliy taraqqiyot yo‘lida qat’iyat bilan davom etamiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
14. **Saidova M.M.** Milliy madaniy meros va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 12-son)

SAN'ATSHUNOSLIK
ART HISTORY

G'URUMSAROY BADIY KULOLCHILIK MAKTABI

Buvayev Vahobjon Sodiqovich

Namangan davlat universiteti San 'atshunoslik kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston xalq amaliy san'atining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan G'urumsaroy badiiy kulolchilik maktabining shakllanishi, tarixiy rivoji va o'ziga xos badiiy xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqotda ushbu maktabga xos shakl, rang va bezaklar tizimi, ustoz–shogird an'analari hamda zamonaviy san'at ta'limidagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, G'urumsaroy kulolchilik maktabining milliy madaniy merosni asrash va rivojlantirishdagi ahamiyati ochib beriladi.

G'urumsaroy maktabi davomchisi Vahobjon Buvayev ijodi haqida ham yoritilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: G'urumsaroy kulolchilik maktabi, xalq amaliy san'ati, kulolchilik, milliy madaniyat, badiiy bezak, ustoz–shogird an'anasi

ГУРУМСАРАЙСКАЯ ШКОЛА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КЕРАМИКИ

Аннотация: В данной статье рассматриваются этапы становления и развития Гурумсарайской школы художественной керамики как одного из значимых направлений народного прикладного искусства Узбекистана. Анализируются характерные художественные особенности изделий, система форм, цветовое решение и декоративные элементы, а также традиции «мастер–ученик». Особое внимание уделяется роли Гурумсарайской школы керамики в сохранении и развитии национального культурного наследия.

Ключевые слова: Гурумсарайская школа керамики, народное прикладное искусство, керамика, национальная культура, художественный орнамент, традиция мастер–ученик

THE GURUMSARAY SCHOOL OF ARTISTIC POTTERY

Abstract: This article examines the formation, historical development, and artistic characteristics of the Gurumsaray School of Artistic Pottery, one of the important branches of Uzbekistan's traditional applied arts. The study analyzes the distinctive features of forms, colors, and decorative patterns, as well as the master–apprentice tradition. In addition, the role of the Gurumsaray pottery school in preserving and promoting national

cultural heritage within contemporary art education is highlighted.

Keywords: Gurumsaray pottery school, traditional applied arts, pottery, national culture, artistic decoration, master–apprentice tradition

Kirish: G‘urumsaroy kulolchilik markazini shakllanishi.

Kulolchilik oddiygina loydan mo‘jizakor go‘zallik yaratgan Sharqning eng qadimiy hamda navqiron san’ati hisoblanadi. Soz tuproq insonlarning barcha ehtiyojini o‘z zimmasiga olgan farovonlik, to‘kinlik, rizq-ro‘z va go‘zallikning eng oliy ko‘rinishi, san’atining zamiridir.

Kulolchilik bilan dunyoning barcha xalqlari qadimdan shug‘ullanib kelishganligi bois ularda o‘zaro o‘xshashlik tomonlari juda ham ko‘p. Biroq, ular qanchalik o‘xshash bo‘lishidan qat’iy nazar, har bir millat va elat kulolchiligi o‘ziga xos tomonlari, uslublari, badiiy bezak turlari bilan bir-biridan tubdan farq qiladi. Jumladan, o‘zbek kulolchiligi ham uzoq tarixiga, ajoyib an‘analari, shakli, mazmuni, ijodiy jarayoni va o‘ziga xos uslubiga egaligi bilan boshqa xalqlarning kulolchiligidan tubdan farq qiladi. Yurtimizda yasalgan sopol buyumlar sodda ko‘rinishga ega bo‘lishiga qaramay. ular o‘zining betakror, maftunkor ko‘rinishi, shaklining aniqligi, mutannosibligi, sayqalanishi, naqshlarning badiiy joylanishi, shakl va mazmun birligi, uyg‘unligi bilan o‘zbek kulolchilik san’atini dunyoga tanitib kelmoqda.^[73]

Asosiy qism: Kulolchilik hunari loydan piyola, kosa, tovoq, lagan, ko‘za, xurmacha, tog‘ora, xum, tandir, o‘yinchoqlar, qurilish materiallari va shu kabi juda ko‘plab narsalar tayyorlaydigan soha bo‘lib, u juda ham uzoq tarixga ega. Maxsus tuproqni qizdirganda toshsimon bo‘lib pishishini, undan har xil idishlar tayyorlashni ibtidoiy odamlar qadimdan, neolit davrining boshlaridayoq bilganlar.

Tuproq jahonning hamma yerlarida bo‘lganligi uchun kulolchilik keng tarqalgan bo‘lib, bu hunar bilan dastlab ayollar shug‘ullanganlar. “Kulolchilik charxi miloddan avvalgi 3-ming yillikning boshlarida ixtiro qilinganidan keyin kulolchilik bilan erkaklar shug‘ullana boshlaganlar”. Keyinchalik esa loydan yasalgan idish-tovoqlarni o‘choq va xumdonlarda pishirilgan.

Neolit davrida sopol idishlarning tagi uchli qilib tayyorlangan va yiqilib ketmasligi uchun yerga sanchib qo‘yilgan. Enolit davrida esa Sharq mamlakatlari va Qadimgi Gresiyada nafis kulolchilik idishlari rivoj topgan va me‘morchilikda ham sopoldan foydalana boshlangan.

VIII – XII asrlarda kulolchilik O‘rta Osiyoda ham juda yaxshi rivojlangan. Buni Afrosiyobda va O‘rta Osiyoning boshqa yerlarida topilgan kulolchilik buyumlari isbotlab beradi. O‘rta Osiyo madaniyati tez sur‘atlar bilan rivojlangan ushbu davr insoniyat tarixida haqiqiy Uyg‘onish davri bo‘lganligi bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Abu Ali ibn

⁷³ Bulatov S. O‘zbek xalq amaliy san’ati. -T.; “Mehnat”, 1991.

Binafsha Nodir. O‘ZBEKISTON AMALIY MAN’ATI an‘analar davomiyligi. (o‘zbek, rus va ingliz tillarida) “SAN’AT” JURNALI NASHRIYOTI. T.; 2021.

Sino, Firdavsiy, Rudakiy va shu kabi juda ko‘plab mutaffakir olimlar, yozuvchilarni yetishib chiqqanligi fikrimizning dalilidir.

O‘zbekistonda ishqorli kulolchilik markazlarini o‘rganish XX asr boshida rus etnograf olimi N. Burdukovni Xorazm, Namangan, G‘ijduvon va Shaxrisabz kulolchiligi haqida maqolalarini e‘lon qilishi bilan boshlangan deyish mumkin.

O‘tgan asrning ikkinchi yarmiga kelib rus olimi Ye. M. Pisherov O‘zbekistonning Kattabog‘, Rishton, Shaxrisabz, G‘ijduvon, Toshkent, Samarqand, Kattaqo‘rg‘on kabi shaharlarda tashkil qilingan kulolchilik syexlari haqida yozadi.

1961 yili M. K. Raximov olib borgan fundamental tadqiqoti va kulol sifatidagi ko‘p yillik tajribasidan kelib chiqqan holda “O‘zbekiston badiiy kulolchiligi” kitobini nashrdan chiqaradi. Afsuski, unda ham G‘urumsaroy kulolchilik maktabi haqidagi ma‘lumotlarni uchratmaymiz.

Natijalar taxlili: G‘urumsaroy kulolchilik maktabini shakllanishi haqida hozirga qadar birorta ham rasmiy, ilmiy manbaa yo‘q. Borlari ham bir ikki nafar olimlarning gazeta va jurnallardagi ilmiy maqolalaridan iborat xolos. Bunga aniqlik kiritish maqsadida ushbu kulolchilik maktabi haqida fikr yuritishni qishloq joylashgan Pop tumani va uni tarixini o‘rganishdan boshlash maqsadga muvofiq sanaladi.

Qadimiy Bob (hozirgi Pop shahri) Farg‘ona vodiysining Koson, Axsikent, Quva singari shaharlari bilan bir davrda shakllangan va IX asrlarga kelib vodiyning yirik shaharlaridan biriga aylanadi. IX - XI asrlarda yashagan arab sayyohilari Ibn Xordadbek va Istahriy tomonidan bitilgan yozma manbaalarda Pop so‘zi “Bob” deb tilga olingan bo‘lib, bu arabcha “Darvoza” ma‘nosini anglatadi. 983 yilda yozilgan noma‘lum muallif qalamiga mansub “Hudud – ul – olami” (Olam chegaralari) nomli kitobining “Movarounnahr viloyati va uning shaharlari” deb nomlangan qismida “Pop” so‘zi yozilgan bo‘lib, bu o‘lka shimoliy Farg‘onaning savdo yo‘lida joylashgan obod shaharlardan biri sifatida ta‘riflangan⁷⁴.

O‘zbekiston milliy Qomusida qadimgi Pop shahri Sang qishlog‘i o‘rnida miloddan oldingi III va II asrlar oralig‘ida mavjud bo‘lganligi qayd etilgan. Munchoqtepa topilmalari Pop shahri yoxud qo‘rg‘oni qachon va qayerda bo‘lganligini aniqlashga imkon beradi. Binobarin, Pop shahri milodning boshlarida Sirdaryoning o‘ng sohilida hozirgi G‘ovasoyning eng so‘lim joylarida vujudga kelganligi ma‘lum bo‘lgan.

1987-89 yillarda Munchoqtepadan topilgan nodir ashyolar jahonshumul tarixiy va arxeologik ahamiyatga ega bo‘lib, Munchoqtepa “Buyuk ipak yo‘li” xalqaro ekspedisiyasi xaritasiga kiritiladi. Munchoqtepa yoxud Pop sag‘anasi (ba‘zan Danu dafinasi deb nomlangan xazina) o‘chog‘ini topish ham aynan shunda ro‘y bergan.

Topilmalar bu yerda odamlarning azaldan kulolchilik, to‘qimachilik, chorvachilik, ovchilik, hunarmandchilik, poyabzal tikish kabi ishlar bilan shug‘ullanganliklaridan dalolat beradi. Topilmalar orasida uchragan to‘qimachilik usulida to‘qilgan va ishlov berib bo‘yalgan mato VII asrga oid emas, balki II – III asrlarga taalluqli ekanligi xitoylik

⁷⁴ Б. Рўзинов, С. Ражабова, Ю. Исмоилов, А. Косилов. Наманган вилояти маданий мероси. Н.; 2013, 12-б.

arxeolog olimlar tomonidan aniqlanadi va dunyo olimlari tomonidan ham tan olindi. Xitoyda bo‘lib o‘tgan Xalqaro anjumanda namoyish qilingan ushbu matoning nomi zamonaviy tilda “parcha” deb atalib, uni vatani O‘zbekiston, xususan Pop hunarmandlarining mahsuloti ekanligi fanda o‘z isbotini topgan.

Shu o‘rinda odamlar turmush tarzini yaxshilash uchun zarur bo‘lgan juda ko‘plab kasb – hunarlar rivojlangan Popda kulolchilik buyumlarini ishlab chiqarish rivojlanganmi yoxud ushbu buyumlar chetdan olib kelinganmi? - degan haqli savol tug‘iladi. U yerdan topilgan juda ko‘plab asori – atiqalar orasida o‘sha davrga mansub sopol buyumlarining bo‘laklari ham topilgan. Biroq, ularni qachon va kayerda yasalganligi haligacha ma’lum emas. Ajab emaski, G‘urumsaroy kulolchilik maktabining qadimgi ildizlari ushbu davrga mansub bo‘lsa. Buning uchun esa topilgan sopol parchalarini sinchiklab o‘rganish talab qilinadi.

G‘urumsaroy joylashgan manzilga yaqin bo‘lgan qadimda rivojlangan shaharlardan yana biri Axsikent hisoblanadi. Manzilgohni qazib o‘rgangan qadimshunos olimlar moddiy - ashyoviy dalillar va ko‘hna yozma Xitoy manbaalariga tayangan holda shaharning paydo bo‘lishini taxminan miloddan avvalgi III asrlarga to‘g‘ri kelishi haqida ilmiy ma’lumotni berishgan.

Hunarmandchilik va amaliy san’atning barcha sohalari rivojlanishi uchun talab etiladigan zaruriy xom ashyolar, ya’ni, soz tuproq, ranglar tayyorlash uchun har xil o‘simliklar, paxta, pilla, teri, kvars qumi, dala shpati, kaolin, qalay, jez, kumush, oltin, temir va boshqa rudalar Axsikent va uning atrofida mavjud bo‘lgan⁷⁵.

VIII asr oxiri va IX asr boshlarida Axsikent shahri arab yilnomalarida (So‘g‘d hujjatlaridp “Fraganik” deb nomlanganlangan) “Farg‘ona” deb atalgan. O‘rta asrlarda Farg‘ona vodiysida katta-kichik shaharlar barpo etilgan va ularda ilm – fanning turli sohalari, hunarmandchilik muvaffaqiyatli rivojlanganligi aniqlangan. Chunonchi, Muqaddasiy (X asr) hududda qirqdan ortiq shahar bo‘lganligini bayon qilgan. Abdulkarim Sam‘oniy esa to‘qqizta shahar, yettita qishloq va bitta mahallani zikr qilgan. Axsikat, Koson, Marg‘ilon, Quva, O‘sh, O‘zgand, Xaylom, Qo‘qon, Xo‘jand kabi shahar, Andukon, Gazak, Zarkand, Yaduxkat, Navqad, Lomish kabi qishloqlar shular jumalsidandir.

Yuqorida nomlari keltirib o‘tilgan, rivojlangan shahar va qishloqlariga ega bo‘lgan Axsikantda o‘z-o‘zidan ma’lumki hunarmandchilik ham rivojlangan. Axsikentda olib borilgan qazishma ishlaridan ma’lum bo‘lishicha u yerga ichimlik suvi Kosonsoydan sopol quvurlar yordamida yer ostida olib kelingan. Sopol quvurlar esa aynan kulollar mehnatining mahsuli sanaladi. Chunonchi, kulolchilik rivojlangan joydagina sopol quvurlar yasash imkoni bo‘ladi.

Maxmud Raximov olib borgan tadqiqot ishlari asosida chop qilingan “O‘zbekiston badiiy keramikasi” (-T.; 1961) kitobida XIX – XX asrlarda Namanganda ham ko‘plab

⁷⁵ Т. Қозоқов, А. Воҳидов, Рўзинов. Буюкларга бешик бўлган Асикент ёхуд Фарғона алломалари. –Т.; 2020. 18-6.

kulollar yashaganligini bayon qilar ekan, 26 nafar mashxur ustalarni yashagan vaqtini aniq ko‘rsatib o‘tgan. Ularni aksariyati ikkinchi, uchinchi avlod ko‘zagar, kosagar, tagarapaz, koshinpaz, chinnipaz ustazodalar bo‘lib, Samarqand, Qo‘qon va Namangan shahridagi qadimiy obidalarini qayta tiklash ishlarida ham ishtirok etishgan. Shuningdek, hozirda unut bo‘lib ketgan Namangan keramika zavodi va yerda faoliyat ko‘rsatgan ustazodalar haqidagi ma‘lumotlarni ko‘rish mumkin. Ularni orasida Namanganlik mashxur ko‘zagar usta Axmadjonov Ko‘kvoy (1890) nomi keltirilgan. Aslida ushbu mashxur usta G‘urumsaroy kulolchilik maktabi asoschilaridan hisoblanadi

Bundan tashqari, ushbu tadqiqot ishida XIX asr o‘rtalari va XX asr boshlarida yashagan Chustlik mashxur chinnipaz Usta Abduraxmon, Usta Obidov Valijon (1795), Usta Jamoliddin (1805-1875), uni akasi Usta Matbobo kulollar haqidagi qimmatbaho ma‘lumotlar ham joy olgan. Matbobo kulol ishlaridagi bezaklarning juda ham nafisligini va Xitoy chinnisiga taqlid qilganligi bois el orasida ustani "xitoy" laqabi bilan chaqirishgan.

Avvaliga Chor Rossiyasi, so‘ngra uni merosxo‘ri bo‘lgan Sobiq Ittifoq tarkibida bo‘lgan ona yurtimiz tarixiga oid juda ko‘plab ilmiy manbaalar yo‘q qilib yuborilganligi xech kimga sir emas. Shular qatorida G‘urumsaroy kulolchilik maktabi haqidagi haqiqiy ilmiy dalillar bundan mustasno bo‘lmasligi mumkin. Ammo, bu hali isbotini topmagan farz xolos.

G‘urumsaroyda qadimdan hunarmandchilik va amaliy san‘atning barcha sohalari rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan xom ashyolar, ya‘ni soz tuproq, pilla, paxta, teri, kvars qumi, bo‘yoqlar tayyorlash uchun har xil o‘simliklar, dala shpati, kaolin, qalay, jez, oltin, kumush, temir va boshqa rudalar mavjud bo‘lgan. Farg‘ona vodiysida ishlab chiqarilgan maxsulotlar qatorida G‘urumsaroylik usta kulollarning buyumlari savdosi ham nafaqat Movarounnahrda, balki, Buyuk Ipak yo‘li orqali dunyoning bir qancha davlatlarida ham mashxur bo‘lgan

G‘urumsaroy kulolchilik maktabiga kim va qachon asos solganligi haqida o‘tgan asrning oxirlariga qadar deyarli xech kim aniq bir yozma manbaa topishga muvaffaq bo‘lmagan. O‘tgan asrning 80-yillarida Farg‘ona vodiysi kulolchilik maktablarining tarixi va o‘ziga xos uslublari bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan san‘atshunos olim Akbar Xakimovning “Sovet O‘zbekistoni san‘ati” jurnalida “G‘urumsaroy kulollari” ilmiy maqolasi chop qilinadi. Ushbu maqolada G‘urumsaroy O‘rta Osiyo kulolchilik san‘atining mashhur markazlaridan biri ekanligida bayon qilinadi .

Biroq, ushbu maqolada ham G‘urumsaroy kulolchilik maktabini tashkil topishi yuzasidan aniq bir ilmiy manbaa ko‘rsatilmagan. Kulol Mahmud Raximov va Maqsudali Turopovlarning fikriga asoslangan holda o‘tgan asrning boshlarida usta Ko‘ki asos solgan deyiladi. Shuningdek, Usmondiyor va Otajon tovoqchilar, Usmondiyorning o‘g‘li Jo‘ra Kenja, qarindoshlari usta Uzoqboy, Boltaboy, Satim tovoqchi, usta G‘ofurlar kulolchilik sir – asrorlarini usta Ko‘kidan o‘rganganligi bayon qilingan. 1970-80 yillarda M. Raximov, M. Turopov, X. Hakimov, X. Satimovlar ijod qilganliklari bayon qilinadi.

O‘zbekistonning IX asrdan boshlab XXI asr boshlariga qadar bo‘lgan davri badiiy kulolchiligini tadqiq qilgan san’atshunos olimi Surayyo Aliyeva G‘urumsaroy moviy sopolining tarixi o‘rganib, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yashab ijod qilgan ustalarni tug‘ilgan sanalariga ham aniqlik kiritib o‘tgan. Jumladan, ko‘zagar Oxunjon Xolmirzayev (1809), Sayid chinnisoz (1879), Abdurahmon ko‘zagar (XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi mashxur kulol), ko‘zagar Xoliqov Mamadali (1900), Usta Xokim Satimov (1900), Usta Toshxo‘jayev Tillaxo‘ja, kosagar Usta Sharofiddin Tojiboyev, kosagar Usta Raximjon (1900), Usta Maqsiddin Umarov (1909), Usta Xalil Madraimov (1903), Maxmudjon Raximov (1928), Xamroxo‘ja Yusupov (1937), Maqsudali Turopov (1932).

Yuqorida olimi tomonidan o‘n uch nafar ustalarning ismi-sharifi keltirilgan. Afsuski, ulardan atiga to‘rt nafari usta Xokim Satimov, usta Raximjon, Maxmudjon Raximov, Maqsudali Turopovlarga G‘urumsaroylik ustalar hisoblanadilar. Qolgan 9 nafar ustalar esa boshqa kulolchilik maktabi vakillari hisoblanadi.

Olima G‘urumsaroy kulolchilik maktabiga xos bo‘lgan badiiy bezak elementlariga ham alohida e‘tibor qaratgan. G‘urumsaroylik ustalar yasagan sopol buyumlar turfa xil shakl - shamoyil va ko‘rinishga ega bo‘lishiga qaramasdan ularni orasida tovoqi kalon, to‘y tovoqlar nisbatan ko‘proq mashxurlikka erishganligini bayon qilgan. Ular qatorida xumcha, quloq, kosa, nim kosa, nisholda kosa, chor-go‘sha, chinni ko‘za va shu kabi sut va sut maxslotlarini saqlash uchun mo‘ljallangan kichik buyumlar ham alohida ahamiyat kasb etgan.

G‘urumsaroy sopol buyumlarini bezashda qo‘llanilgan naqsh elementlari tuzilishi jihatidan Rishton kulolchiligi singari jimjimador, boy va mashxur bo‘lmaganligiga ham alohida e‘tibor beriladi. Ustalar larzana naqsh, islimi gul, islimi aylana, islimi pargor, mag‘iz islimi, paxta islimi, zarpechak, qo‘shqanot islimi, mehrobi islimi, olma guli, chetan, taroq, chor-barg, beda guli, sapsar gul, ayriplon, qumg‘on, butsimon bezak, ko‘p burchakli yulduzsimon bezak singari o‘simlik va zoomorf naqshlardan foydalanishganligi bayon qilingan

Shu o‘rinda ham ayrim hatoliklar mavjud. Jumladan, G‘urumsaroylik ustalar paxta islimi, olma guli, sapsar gul, ayriplon kabi elementlardan ijodlarida umuman foydalanishmagan. Ustalar ko‘pincha sevib ishlatadigan bo‘ta ko‘z, bodom, gajjak kabi elementlar esa yozilmay qolib ketgan. Biroq, ularda ham G‘urumsaroy kulolchilik maktabiga kim tomonidan qachon asos solingani haqida ma’lumotlarga aniqlik kiritilmagan.

Namangan va Chustlik ustalardan tashqari G‘urumsaroyga yaqin bo‘lgan To‘raqo‘rg‘on tumanining Shaxand qishlog‘ida Y. Abdulazizov (1910), X. Nizomov (1927) kabi kulollar ham yashab, ijod qilishgan. Ular asosan kundalik uy-ro‘zg‘or uchun zarur bo‘lgan idish-tovoqlar, buyumlarni yasash bilan mashg‘ul bo‘lishgan. Ustalar yasagan buyumlar badiiy bezatilishi jihatidan G‘urumsaroyga yaqinlik ko‘zga yaqqol tashlanadi.

O‘tgan asrda yashab, ijod qilgan Shaxandlik kulollarning eng so‘nggi vakilasi

Ibayda Xakimova hisoblanadi. Ibayda Xakimova shu vaqtga qadar yozma manbaalarda uchraydigan Namanganlik yagona ayol kulol sanaladi. U eri Abduraxim Xakimov bilan G‘urumsaroylik ustalar yasagan buyumlar bilan bir xil nisbat va hajmdagi buyumlarni yasashgan. Afsuski, hozirgi kunga kelib Shaxandda kulolchilik maktabi butunlay yo‘qolib ketgan

G‘urumsaroy kulolchilik maktabiga kim va qachon asos solganligi haqida o‘tgan asrning oxirlariga qadar deyarli xech kim aniq bir yozma manbaa topishga muvaffaq bo‘lmagan. O‘tgan asrning 80-yillarida Farg‘ona vodiysi kulolchilik maktablarining tarixi va o‘ziga xos uslublari bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan san‘atshunos olim Akbar Xakimovning “Sovet O‘zbekistoni san‘ati” jurnalida “G‘urumsaroy kulollari” ilmiy maqolasi chop qilinadi. Ushbu maqolada G‘urumsaroy O‘rta Osiyo kulolchilik san‘atining mashhur markazlaridan biri ekanligida bayon qilinad^[76]ji.

1987 yilda chop qilingan ushbu maqola G‘urumsaroy kulolchilik maktabi haqidagi birinchi ilmiy manbaa hisoblanadi. Unda kulollar Mahmud Raximov va Maqsudali Turopovlarning fikriga asosan G‘urumsaroy kulolchilik maktabiga o‘tgan asrning boshlarida usta Ko‘ki asos solgan deyiladi. Shuningdek, Usmondiyov va Otajon tovoqchilar, Usmondiyovning o‘g‘li Jo‘ra Kenja, qarindoshlari usta Uzoqboy, Boltaboy, Satim tovoqchi, G‘ofurlar usta Ko‘kidan o‘rganishganligi ma‘lum bo‘ladi. 1970-80 yillarda Maxmud Raximov, Maqsudali. Turopov, Xokim Hakimov, Xakim Satimovlar ijod qilishgan

Hozirgi kunda G‘urumsaroy kulolchilik maktabi an‘analarini davom ettirib kelayotgan usta kulol Vaxobjon Buvayev 2023 yil Farg‘ona viloyati Rishton tumanida tashkil qilingan “XXI asr kulolchiligi: an‘ana va innovatsiyalar” Xalqaro ilmiy - anjumanida qilgan ma‘ruzasida “G‘urumsaroy kulolchilik maktabiga usta Ko‘ki degan odam 1800 yillarda ko‘chib kelib asos solgan deyiladi . Bunga qishloq tuprog‘ining tozaligi, olovga o‘ta chidamliligi, havosining tozaligi asosiy sabab bo‘lganligi alohida ta‘kidlanadi. Usta Ko‘ki hozirgi Tojikiston xududining Xo‘jand viloyatidan ko‘chib kelganligi bayon qilinadi.

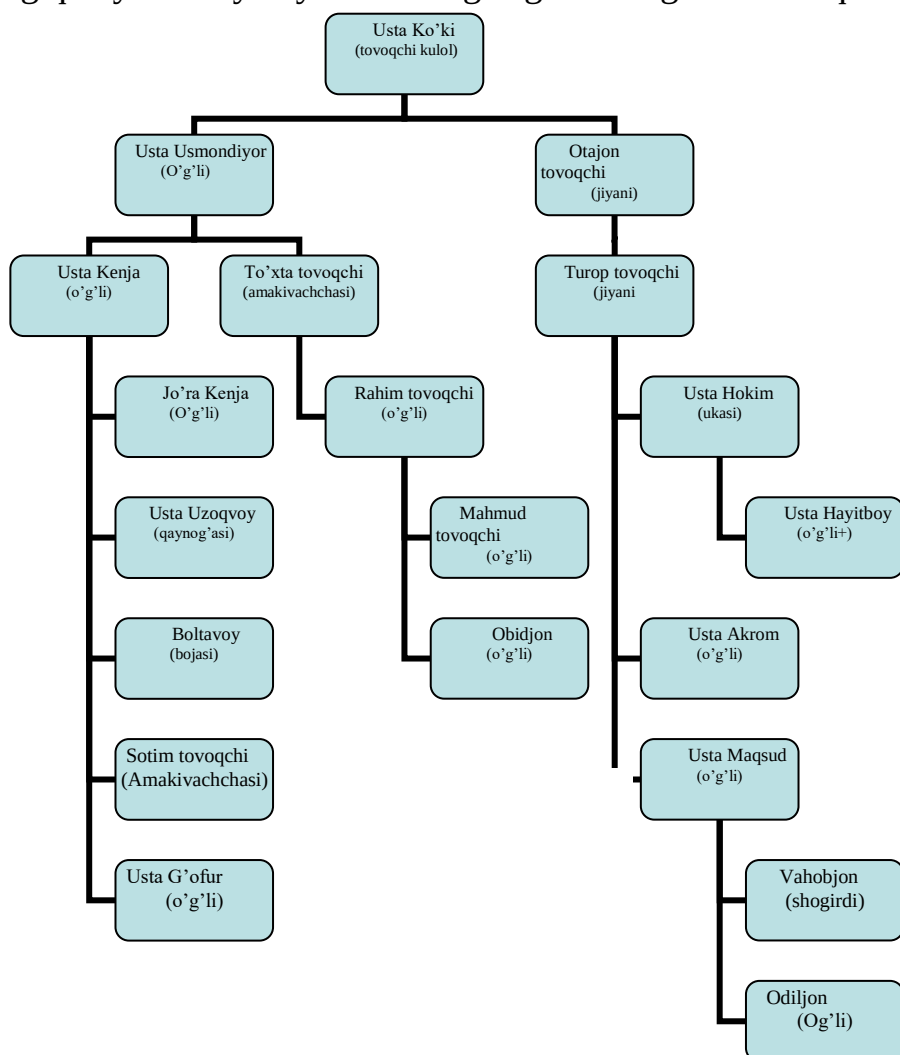
Vaxobjon Buvayevning G‘urumsaroy kulolchiligi tarixini aniqlashdagi katta xizmatlaridan biri kulolchilik maktabi shajarasini tuzib chiqqanligi hisoblanadi. Chunki, bu paytga qadar xech kim shajara tuzish muommosi bilan qiziqib ham ko‘rmagan edi. Vaxobjon Maqsudali Turopov va bir gurux ustalarning ko‘magida G‘urumsaroy kulollari sulolasining shajarasini tuzib chiqadi. Unga ko‘ra ushbu maskanda o‘n sakkizinchi asr boshlarida kulolchilik shakllanganligi ma‘lum bo‘ladi. Chunki, shajarani taxlil qilinganimizda ayon bo‘lishicha Usta Ko‘kining shogirdi hisoblangan Otajon tovoqchining ukasi Hokim buva 1886 yili tavallud topgan. Xokim tovoqchi esa G‘urumsaroyda mavjud

⁷⁶ Akbar Xakimov. Golubaya keramika Ferganay. Rishtan⁷⁷ master Sharafiddin Yusupov. –M.; “Galart”. 2015.

bo‘lgan kulolchilik sulolasining davomchisi hisoblanadi^[77].

Ushbu shajaradan ko‘rinib turgan tarixiy haqiqatlardan yana biri Maqsudali Turopov Turop tovoqchining nabirasi hisoblanadi. Turop tovoqchi esa usta Ko‘kning ilk shogirdlaridan biri bo‘lgan Otajon tovoqchidan kulolchilik sirlarini o‘rganadi. Olima Surayyo Aliyeva Xokim Sotimovni 1900 yili tug‘ilganligi haqida ma‘lumot beradi. Xokim Sotimov usta Ko‘kning nabirasi usta Kenjaning shogirdi hisoblanadi. Bundan usta Ko‘ki 1800 yillarning boshida ko‘chib kelgan deb xulosa qilish mumkin. Ushbu shajarada keltirilgan ustalarning o‘rtalaridagi yosh farqidan ham G‘urumsaroyda XVIII asr boshlaridan kulolchilik shakllangan deb xulosa chiqarish mumkin.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanadigan bo‘lsak, G‘urumsaroy kulolchilik maktabi o‘zining qarayib uch yuz yillik tarixiga ega ekanligi kelib chiqadi.

G‘urumsaroyga xos bo‘lgan texnologik jarayon

G‘urumsaroy kulolchiligi o‘zining tabiiy o‘simliklardan olinadigan siri bilan dunyoga mashxur hisoblanadi. Kulolchilikda tabiiy sir olinadigan o‘simliklar asosan tog‘ va tog‘oldi xududlarida o‘sadi. G‘urumsaroylik ustalar tabiiy ishqorning ikki xil turidan foydalanib

kelishadi. Birinchisi qirqbo‘g‘in bo‘lsa, ikkinchisi gulak hisoblanadi. Xalq og‘zaki ijodida, jonli tilda gulakni “baliq ko‘zi” deb ham ataladi.

Har ikki o‘simlik ham tog‘ va tog‘oldi xududlarida o‘sadi. Ustalar yoz faslining oxiri va kuzning boshlarida, ya‘ni avgust va sentyabr oylarida ularni terib olishadi. Terib olingan o‘simliklarni qurimasdan, ya‘ni nam holatida kuydiriladi. Kuydirilgan o‘simlik kulini oqtosh bilan 70/30 foiz nisbatda aralashtiriladi. Aralashmani xumdonda 900-1100 darajadagi issiqlik yordamida eritish asosida tabiiy sir hosil qilinadi. Hosil bo‘lgan tabiiy sir qattiq massadan iborat bo‘lganligi bois uni soydan olinadigan silliq xarsangtosh yordamida maydalab, ezib chiqiladi.

Maydalab, ezilgan tabiiy sirni tegirmon toshi yordamida yanada mayin, kukun holatiga keltiriladi. Hosil bo‘lgan tabiiy sir elakdan o‘tkaziladi. Elakdan o‘tgan mayin kukun suvga solinadi va unga oxar qo‘shib suyuq holatga keltiriladi. Tayyor bo‘lgan suyuq qorishma bezak berilgan sopol buyumlarning yuzasiga quyiladi. Tabiiy ishqor yordamida oxirgi ishlovdan o‘tgan sopol buyumlar ma‘lum bir vaqt davomida selgitib, xumdonda pishiriladi. Shu tariqa G‘urumsaroyning maftunkor sopol buyumlari tayyor holiga keladi^[78].

G‘urumsaroy kulolchiligi deganda nafaqat o‘simliklardan olinadigan tabiiy siri, balki toshlardan olinadigan tabiiy bo‘yoqlari bilan ham ajralib turishini alohida ta‘kidlash zarur. Juda ko‘plab kulolchilik maktablarida tabiiy yo‘l bilan olinadigan bo‘yoqlarni tayyorlashdek murakkab jarayonning mashaqqatidan, qiyinchiliklaridan qochib, joiz bo‘lsa unutib kimyoviy yo‘l bilan olingan bo‘yoqlar yordamida ishlashga o‘tib ketishgan. G‘urumsaroy kulolchilik maktabi azaldan kulollar an‘anaviy tarzda foydalanib kelgan tabiiy bo‘yoq tayyorlash uslubdan hozirda ham qo‘llayotgan “yagona maktab” desak mubolag‘a bo‘lmasa kerak.

Oqtosh ham gulak singari tog‘li xududlardan terib kelinadi. Olib kelingan oqtosh katta xarsang tosh yordamida chaqib, maydalanadi. Maydalangan oqtosh tegirmon toshi (yarg‘acha) yordamida ezib mayin kukun holatiga keltiriladi. Oqtosh kukuni qanchalik mayin bo‘lmasin, u maxsus elak yordamida elab olinadi. Elakdan chiqqan oqtoshga suv yordamida gulvata aralashtiriladi. Hosil bo‘lgan aralashmaga qo‘shish uchun boshqa bir idishda oxar tayyorlab olinadi. Oxarni tayyorlanish uchun qaynagan issiq suvga un maxsuloti qo‘shib aralashtiriladi. Bu qorishmani tayrlanishi jihatidan xuddi nonvoylarni xamir qorishiga o‘xshash bo‘lishi mumkin, lekin u o‘ziga xos jihatlari bilan alohida ajralib turadi.

Tayyorlangan oxarni avval tayyorlab olingan oqtosh va gulvata yordamida hosil qilingan qorishmaga qo‘shiladi. Ushbu qorishma sopol idish -tovoqlarni oqartirish uchun buyumlar yuzasiga qo‘yiladi. Bu jarayonda oxarning vazifasi sopol buyumlar yuzasida oqtosh va ranglarni mustahkam ushlab turishdan iborat.

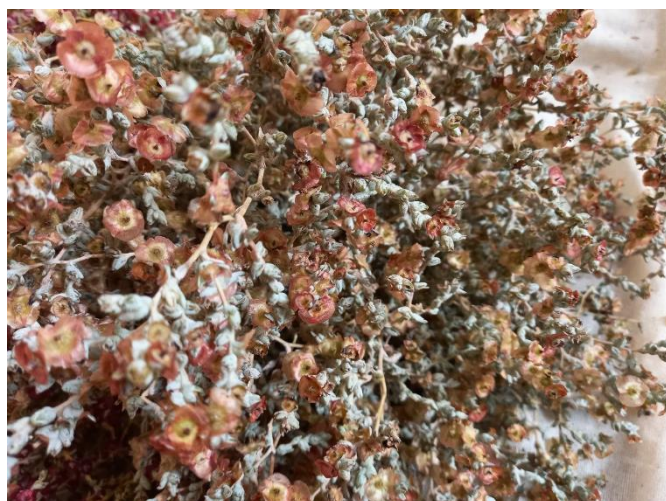
Oxarning bajaradigan vazifasi nechog‘lik ahamiyatli ekanligini xalq orasida eskirib

ketgan uy – ro‘zg‘or buyumlari, hattoki ustbosh va kiyim - kechaklarning rangi quyoshda xira tortib, o‘chib ketsa, “oxari to‘kilib ketibdi” deyilishidan ham bilib olish mumkin.

Mag‘il – qora rangdagi tabiiy bo‘yoq bo‘lib, uni asosan tog‘ yonbag‘irlari va soylardan terib olinadigan qora toshdan hosil qilinadi. Xarsang tosh yordamida ezib, ishqalab kukun holatiga keltirilgan qora tosh kukuni suvga solinadi. Suv ostida hosil bo‘lgan cho‘kindidan G‘urumsaroy kulolchilik maktabida bo‘yoq sifatida foydalaniladi.

Xumdonda kuydirilgan misni cho‘yan qozonga solib, uni yanada mayin holatiga keltirish uchun tosh yordamida ezib, ishqalanadi. Tayyor holatga kelgan misni rangi jigarrang tusda bo‘ladi. Yuqori haroratda pishirilgan buyumlar sirtiga surtilgan jigarrang mis tabiiy bo‘yoqlar ta’sirida moviy rangga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bulatov S. O‘zbek xalq amaliy san’ati. -T.; “Mehnat”, 1991.
2. Binafsha Nodir. O‘ZBEKISTON AMALIY MAN’ATI an’analar davomiyligi. (o‘zbek, rus va ingliz tillarida) “SAN’AT” JURNALI NASHRIYOTI. T.; 2021.
3. O‘zbekiston hunarmandchiligi va amaliy san’ati. Ensiklopediya. 1. -T.; 2016.
4. O‘zbekiston hunarmandchiligi va amaliy san’ati. Ensiklopediya. 2. -T.; 2017.
5. Akbar Hakimov. Golubaya keramika Fergany. Rishtanskiy master Sharafiddin Yusupov. –M.; “Galart”. 2015.
6. Kamola Akilova. Gurumsarayaskaya keramika: preymstvennost traditsiy. Katalog. 2000.
7. V. Buvayev. “G‘urumsaroy kulolchilik maktabining tabiiy sirdan foydalanish usullari”. “XXI asr kulolchiligi: an’analar va innovatsiyalar” Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. –T – R.; “Ochun”, 2023. Дарья Сиротина. МОЙ УЗБЕКИСТАН. – М.; “Азбука Аттикус”, 2021.
8. Акбар ХАКИМОВ. Гурумсарой кулоллари. Совет Ўзбекистони САНЪАТИ. – Т.; 7/1987.
9. Народные художественные промыслы СССР. Узбекская ССР. Гурумсарай Х. САТИМОВ, М. ТУРАПОВ. 287-288-стр.
10. M. R. Qurbonov, L. X. Mirzayeva. Mustaqil yurt hunarmandlari. -T.; “Fan va texnologiya”. 2013.
11. Digital GROUP 2007. Special 2/2019. Uvidet vozrajdeniyyu i vnov umirayushchuyu keramiku Gurumsaraya.
12. Iskusstvo Uzbekistana na sovremennom etape sosio-kulturnogo razvitiya. Glava 1. Dekorativno-prikladnoye iskusstvo.
13. G‘urumsaroy etnografiya muzeyi. Katalog.
14. Asqarov A. A. O‘zbekiston tarixi. -T.; “O‘qituvchi”, 1994.
15. Qosimov Y. Qadimgi Farg‘ona sirlari. -N.; “Udarnik”, 1992.
16. Inomov Sh. Popim – sahovatli yurtim. -N.; “Namangan”, 1996.
17. Aliyeva S. Narodnaya keramika Uzbekistana 1970-90-x godov (K problemam soxraneniya i razvitiya traditsii). Avtoref. diss. kand. kskusstv. -T.; 1997.
18. Aliyeva S. Ornamentika sovremennoy Rishtanskoy keramiki. -T.; 2007.
19. T. Qozoqov, A. Vohidov, B. Ro‘zinov. Buyuklarga beshik bo‘lgan Axsikent yoxud Farg‘ona allomalari. -T.: “Navro‘z”, 2020.
20. B. Ro‘zinov, S. Rajabova, Yu. Ismoilov, A. Kosimov. Nmangan viloyati madaniy merosi. -N.; 2013.
21. T. Qozoqov, A. Vohidov, Ro‘zinov. Buyuklarga beshik bo‘lgan Asikent yoxud Farg‘ona allomalari. –T.; 2020.
22. A. Hakimov. G‘urumsaroy kulollari. Sovet O‘zbekistoni SAN’ATI. –T.; 7/1987.

22. S. Aliyeva. Xudojestvennaya polivnaya keramika Uzbekistana IX-nachala XXI v. -T.; 2009.

MUNDARIJA	
PEDAGOGIKA	
KONSTRUKTIV FIKRLASHGA YO‘NALTIRILGAN TA‘LIM ASOSIDA KIMYO O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH (EMPIRIK TAHLIL) <i>Azamatova Dilafruz Saydiganiyevna</i>	4
JISMONIY MADANIYAT YO‘NALISHI TALABALARINING INTELLEKTUAL-KOGNITIV KOMPETENTLIGINI TADQIQ ETISHNING MAZMUNI VA ILMIY ASOSLARI <i>Asqarov Faxritdin Alisherovich</i>	12
INGLIZ TILINI O‘QITISH METODIKASIDA “TIL PORTFELI”NING DIDAKTIK XUSUSIYATLARIDAN FOYDALANISH <i>Sanoyeva Gulbar Rizoqulovna</i>	29
MASOFAVIY LABORATORIYALAR ASOSIDA MUHANDISLIK TA‘LIMIDA INTEGRATIV O‘QUV MUHITINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI <i>Baymatova Nargiza Tuxtabay</i>	36
RAQAMLASHUV DAVRIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY MOBILLIGINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI VA SHART-SHAROITLARI <i>Sulaymanbekov Oybek Dusbekovich</i>	41
ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ <i>Паязова Айсулуу Манановна, З.А.Холматова</i>	46
МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОСЛОВИЦ В НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКЕ <i>Паязова Айсулуу Манановна, Yuldoshev Utkir Jumaquziyevich</i>	52
РОЛЬ ИСКУССТВА В ФОРМИРОВАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ <i>Паязова Айсулуу Манановна</i>	58
РОЛЬ ИСКУССТВА В ФОРМИРОВАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ <i>Паязова Айсулуу Манановна, З.А.Холматова</i>	64
ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ АДАПТИВНЫХ ИИ-СИСТЕМ В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ <i>Абдурахмонова Хилола Хамидовна</i>	70
JISMONIY TARBIYA VA SPORT SOHASIDA O‘QUV JARAYONINI RIVOJLANTIRISHDA SPORT NAZARIYASINING ILMIY-PEDAGOGIK ANAMIYATI <i>Abbasov Baxadir Asatillayevich</i>	76

STEAM PEDAGOGIKASI VA FALSAFA FANIDA FANLARARO INTEGRATSIYA: NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR <i>Abdullayeva Asila Abdulxodiyevna</i>	81
KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARDA IKKITILLILIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI <i>Axmadjonova Gulira’no Muxtorjon qizi</i>	88
IS’HOQXON TO‘RA IBRATNING MILLIY VATANPARVARLIK PEDAGOGIKASIGA QO‘SHGAN ILMIY HISSASI VA UNING DOLZARB JIHATLARI <i>Axralova Marg’uba Akmalxanovna</i>	95
РЕАЛИЗАЦИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ <i>Собирова Шарофат, Хайдарова Шахноза</i>	101
BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QITUVCHILARINING PEDAGOGIK HAMKORLIK ASOSIDA METODIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI <i>Ergasheva Nigora Dilshodjon qizi</i>	108
LOYIHAVIY FAOLIYAT JARAYONIDA O‘QUVCHILARNI IJODIY FAOLIYATGA JALB ETISH OMILLARI <i>Egamberdieva Yulduz Urinboevna, Toshtemirova Gulsanamoy Ilhomjon qiz</i>	113
UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARIDA O‘QITISHNING INTERFAOL USULLARI <i>Kazimov Jamshid Shamdinovich</i>	119
TALABANING AXBOROT MADANIYATI ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI <i>Jumanqo‘ziyev O‘ktamjon O‘tkirjon o‘g‘li, Umaraliyeva Muslimaxon Akbarali qizi</i>	123
KASB-HUNAR MAKTABLARIDA “TABIATDAGI KUCHLAR VA ULARDAN AMALIYOTDA QO‘LLANILISHI” MAVZUSINI KASBGA YO‘NALTIRIB O‘QITISH <i>Ibragimova Ra’no Ibragimova</i>	130
GAMIFICATION-BASED ENHANCEMENT OF SELF-ASSESSMENT AND REFLECTION IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING <i>Mahmudova Zilola Shukhrat qizi</i>	137
ZAMONAVIY KASBIY TA‘LIMDA SMART- TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI <i>Pirmatov Barkamoljon Gayratjonovich</i>	142

YOSH GIMNASTIKACHILARDA HARAKAT KOORDINATSIYASI VA FAZOVIIY IDROKNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-USLUBIIY ASOSLARI <i>Xamraqulov To‘lqin Tohirjonovich</i>	150
TA’LIM TIZIMIDA GENDER PARADIGMALARINING ASOSIIY XUSUSIYATLARI <i>Annayeva Nazokat Rajapbayevna</i>	155
TALABALARNI LOYIHALASH MASHG‘ULOTLARINI TASHKIL ETISHGA YO‘NALTIRISH <i>Xasanova Shoxista Boboxolovna</i>	160
YOSH BASKETBOLCHILARNING JISMONIIY VA INTELLEKTUAL-TAKTIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-USLUBIIY ASOSLARI <i>Xamraqulov To‘lqin Tohirjonovich</i>	167
TIBBIIY OLIY O‘QUV YURTLARIDA INGLIZ TILINI O‘RGANISH JARAYONIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIMINI RIVOJLANTIRISH VA BOSHQARISHNING DIDAKTIK SHARTLARI <i>Iminaxunova Iroda Xuseynovna</i>	173
PEDAGOGIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA MATEMATIKA FANLARINI O‘QITISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISHDA ONLINETESTPAD DASTURINING IMKONIYATLARI <i>D.D.Aroyev, Y.E.Meliboyeva</i>	177
KASBIIY TA’LIMDA O‘QUV REJALARINI MODULLASHTIRISH VA FANLARARO INTEGRATSIYANI TA’MINLASH USULLARI <i>Otabayev Iskandar Abdug‘aniyevich</i>	189
KOMPETENSIYAVIIY YONDASHUV ASOSIDA KASBIIY TA’LIM MAZMUNINI LOYIHALASHNING PEDAGOGIK TIZIMI <i>Tursunqulov Farrux Zakirjanovich</i>	196
“NURLI MASKAN” IQTISOSLASHTIRILGAN TA’LIM MUASSASALARIDA ANIQ VA TA’BIIY FANLARNI INTEGRATIV O‘QITISH METODIKASINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK, IJTIMOIIY XUSUSIYATLARI <i>Sobirova Mashxura Ubaydullaevna</i>	206
OLIIY TA’LIMDA MOLEKULYAR-KINETIK NAZARIYANI O‘QITISHDA RAQAMLI LABORATORIYA ISHLARINING INNOVATSION PLATFORMASI SIFATIDA “MOLEKULYAR.RU” SAYTINING AHAMIYATI <i>Muhammadaliyeva Irodaxon Yo‘ldashali qizi</i>	211
SUN’IIY INTELLEKT VA UNING ZAMONAVIIY DARSLIKLAR YARATISHDAGI AHAMIYATI <i>Paziljanova Zulfiya Sabirjanovna</i>	218

BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH JARAYONINI LOYIHALASHDA O‘QUV TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH <i>Nazarova Kamuna Farhod qizi</i>	225
O‘QUV JARAYONIDA ILMIY TADQIQOT NATIJALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI <i>Nurniyozov Axtam Abdunazarovich¹, Tashpo‘latov Yigitali Shavkatillayevich², Xodjayeva Nasiba Jo‘raqulovna¹, Baysariyeva Charos Usmanovna¹, Narziyeva Nargiza Norqo‘ziyevna¹</i>	229
TALABALARDA MILLIY QADRYATLAR ASOSIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH <i>Nomanov Kozim Komoliddinovich</i>	236
OLIY TA‘LIM JARAYONIDA BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA BOSHQARUV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI <i>Narimbayeva Lola Kuzibaevna</i>	242
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLANING MOLIYAVIY SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHDA IQTISODIY TARBIYANING O‘RNI <i>M.M.Rizayeva</i>	249
IJTIMOIIY ONGNING MOHIYATI VA NAMOYON BO‘LISH XUSUSIYATLARINI O‘RGANISHNING AHAMIYATI <i>Ergashev Ixtiyorjon Saypidinovich</i>	257
OLIY TA‘LIMDA INGLIZ TILI O‘QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI <i>Suyarova Mavjuda Ergashevna</i>	263
AI TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA ADAPTIV ELEKTRON TA‘LIM PLATFORMALARINI YARATISH VA METODIKASINI OPTIMALLASHTIRISH <i>Abdunabiyeva Maftunaxon Solijon qizi</i>	268
ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО МОТИВАЦИИ И АКТИВИЗАЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА <i>Эгамшукuroва Мехринисо Нуриддиновна</i>	274
ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСЛАРИДА ИННОВАЦИОН ВА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ ОРҚАЛИ ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ (PREZIDENT МАКТАБИ О‘QUVCHILARI MISOLIDA) <i>Xamudov Mirjalol Olim o‘g‘li</i>	278
ПРЕЗИДЕНТ МАКТАБЛАРИ ЎҚУВЧИЛАРИДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ВА РУҲИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ <i>Xamudov Mirjalol Olim o‘g‘li</i>	284

TA'LIM JARAYONIDA MENTIMETER PLATFORMASIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI <i>Nasimov Bekzod Shermuhammad o'g'li, Mamiraliyev Akmal Sayfiddinovich</i>	291
MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI FANINING BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING UMUMMADANIY(KASBIY MADANIY O'RNI VA AHAMIYATI HAQIDA. <i>B.M.Mamadaliyev, D.D.Aroyev, X.B.Tadjimatova</i>	301
TIBBIYOT XODIMLARINING FAOLIYATIDA MOTIVATSIYANING O'RNI <i>Saliyeva Nigora Sadikovna</i>	306
ABDURAUF FITRATNING AYRIM SOHALARGA OID FORSAYT QARASHLARI <i>O'tayev Akram Yo'ldoshevich</i>	310
YUQORI SINF O'QUVCHILARINING INGLIZ TILI DARSLARIDA OG'ZAKI NUTQ KO'NIKMALARINI "TRANSLANGUAGING" METODI ORQALI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI <i>Usmonjonova Mahliyo</i>	315
MARKAZIY PROYEKSIYALASHDA YORUG'-SOYA MAVZUSINI O'QITISH JARAYONIDA TALABALARNING PERSPEKTIV TASVIR QURISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH	319
INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING O'QUV JARAYONIGA TA'SIRI <i>Xomidjonov Abrorjon Olimjon o'g'li</i>	331
BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIV-NUTQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI <i>Jo'rayeva M.A</i>	338
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ДОШКОЛЬНИКОВ <i>Курбанова Назира Низомиддиновна</i>	342
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ TALIS И PISA КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ» <i>Холмирзаев Фуркат Голибович, Мамбетова Нилуфар Бахром кизи</i>	348
VOLEYBOL O'YINIDA TO'PNI QABUL QILISH VA UZATISH TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING METODIK ASOSLARI <i>Yakubjonova Feruzaxon Ismoilovna</i>	363
YOSH GIMNASTIKACHILARDA HARAKAT KOORDINATSIYASI VA FAZOVIY IDROKNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI <i>Xamraqulov To'lg'in Tohirjonovich</i>	367

SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKILLANTIRISHDA MILLIY O‘YINLARDAN FOYDALANISH USULLARI. <i>Maxkamov Akmaljon Yuldashevich, Yo‘ldashev Samandarbek Akmaljon og‘li, Yo‘ldasheva Ruxshonaxon Oybekjon qizi</i>	372
BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA INTERAKTIV AI QO‘LLANILISHI <i>Xamidova Shaxlo Po‘lat qizi</i>	378
INGLIZ TILI DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING TALAFFUZINI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING LINGVO-DIDAKTIK IMKONIYATLARI <i>Umarova Zulfizar Xusniddin qizi</i>	383
ASLIY BADIY MATNLAR BILAN ISHLASHNING ZAMONAVIY PEDOGOGIK TEXNOLOGIYALARI <i>Mirzayeva Zilola Maxammadjon qizi</i>	388
OLIY TA‘LIM TALABALARINING IJTIMOY ADAPTATSIYASI JARAYONIDA MILLIY MENTALITETNING ILMIY-PEDAGOGIK TA‘SIRI <i>Xudayberdiyeva Mohira Osimjonovna</i>	392
ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ОЦЕНОЧНОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ ПРОВЕРКИ ПРАКТИЧЕСКИХ УМЕНИЙ И КЛИНИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ НА ОСНОВЕ СИМУЛЯЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. <i>Абдуллаева У.У., Худойбердиев А.А.</i>	400
KASBGA YO‘NALTIRISHNING TASHKILIY VA METODIK XUSUSIYATLARI (G‘ARB MAMLAKATLARIDAGI AMALIYOTLAR) <i>Qodirova Nilufar Abdusattor qizi</i>	408
A TECHNOLOGICAL SYSTEM FOR DEVELOPING HIGH SCHOOL STUDENTS' SPEAKING COMPETENCE BASED ON FLIPPED-CLASSROOM TECHNOLOGY <i>Tojiyeva Matluba Mahmud qizi</i>	412
KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA‘LIMNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI VA USULLARI <i>Qodirov Adhamjon Sharifjon o‘g‘li</i>	419
BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA BADIY-IJODIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHDA “MUSIQA MADANIYATI” DARSLARINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI <i>Jo‘rabayeva Mushtariy Jamoldin qizi</i>	427
VOLEYBOLDA O‘YINIDA TO‘PNI UZATISH VA KIRITISH HAMDA HARAKATLANISH TEXNIKASINING AHAMIYATI <i>Xolmaxmatov Boburjon Musurmon o‘g‘li</i>	435
INTERLINGUAL INTERFERENCE IN TEACHING ENGLISH SPEAKING AND METHODS OF ITS PREVENTION <i>Madinaxon Qoxxorova</i>	444

JISMONIY MASHQLARNING INSON ORGANIZMIGA TA’SIRI <i>Xurshid Maxmarizayev Otaqulovich</i>	452
THE ROLE OF TASK-BASED LEARNING IN TEACHING BUSINESS ENGLISH TO INTERMEDIATE LEARNERS <i>Mirzaakhmedova Makhliyo Yuldashevna</i>	456
BOSHLANG‘ICH SINFI ONA TILI DARSLARIDA LINGVISTIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI <i>Mo‘minova Go‘zalxon G‘ulamjanovna</i>	464
OLIY TA’LIM MUASSASALARI PEDAGOGLARIDA SALOMATLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA ICHKI SALOHİYAT OMILLARINING PEDAGOGIK AHAMIYATI <i>Jumaniyazova Tupajon Alimovna</i>	471
TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAHBAR FAOLIYATINING TUTGAN O‘RNI <i>Oripova Nozima Shuhratovna</i>	480
PROFILING OF CHREDIT MODULE SYSTEM FOR FOREYIGN MEDICAL STUDENTS IN UZBEKISTAN <i>Sharipova Feruza Ibragimovna</i>	487
BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ONA TILI O‘QITISH JARAYONIDA NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI <i>Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna</i>	496
TASVIRIY SAN’AT DARSLARIDA MANZARA ISHLASH ORQALI O‘QUVCHILARNING IJODIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH <i>Xabibullayeva Zebo Alisher qizi</i>	501
TOTAL PHYSICAL RESPONSE: A SIMPLE GUIDE TO USING ACTIONS IN LANGUAGE TEACHING <i>Azizova Irodabonu</i>	508
ЧЕТ ТИЛИ СТРАТЕГИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШAKLLANTIRISHDA ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ РОЛИ <i>Акмалхонова Нодира</i>	513
ОСНОВНЫЕ КАЧЕСТВА ИНТЕГРАТИВНОГО И РЕФЛЕКСИВНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ <i>Арысланбаева Анора Бердаховна</i>	519
TIL O‘RGATISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTERAKTIV ROLLI O‘YINLARNING O‘RNI <i>B.O.Toshboyeva</i>	252
TALABALARDA TAYM-MENEJMENT KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA INNOVATSION ASOSLARI <i>Xusainova Firuza Toxirovna</i>	533

“MILLIY TARBIYA ASOSLARI” FANIDA O‘QITISH TEXNOLOGIYASINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARINI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLAR <i>Tursunov Alisher Yigitaliyevich</i>	541
HOW NEW WORDS ENTER THE ENGLISH LANGUAGE: BORROWINGS, SLANG, AND WORD-FORMATION PROCESSES <i>Kurtviliev Oleg Ruslanovich, Kasimova Dildora Xusanovna</i>	547
“HAR BIR BOLA MUHIM: O‘QUVCHILAR QOBILIYATINI QO‘LLAB-QUVVATLASHDA MILLIY VA XALQARO YONDASHUVLAR” <i>Samijonova Dilnoza</i>	554
IMPROVING THE PEDAGOGICAL MECHANISM FOR DEVELOPING ENTREPRENEURIAL CULTURE AMONG STUDENTS <i>Niyazov M.Kh.</i>	559
USE OF NEW INNOVATIONS IN THE EDUCATION SYSTEM: OPPORTUNITIES, CHALLENGES AND PROSPECTS <i>Dauletnazarova Gulsanem Orazbaevna, Toremuratova Aysuliw Kalbay kyzy, Yusupova Diana Salamat kyzy</i>	564
TALABALARDA AKMEOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI <i>Tuychiyeva Inoyatxon Ibragimovna, Mamajonova Gulnihol G‘ulomiddin qizi</i>	568
TA’LIMDA RAQAMLI PLATFORMALARNING AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI <i>Sanobar Berdiyeva, Boynazarova Shahnoza</i>	573
KOMPETENTSIYA FENOMENI: KONSEPTUAL ASOSLAR, STRUKTURAVIY TAHLIL VA GLOBAL TA’LIMDAGI AMALIY AHAMIYATI <i>Bektashev Baxromjon Baxtiyorovich</i>	579
KOLLABORATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING IJTIMOIY FAOLLIGINI OSHIRISH – ZAMONAVIY OLIY TA’LIMNING USTUVOR PEDAGOGIK ZARURIYATI <i>Maqsudov Ulug‘bek Qurbonovich, Muxtorova Guljahon Rahmatillo qizi</i>	585
BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING PEDAGOGIK MAHORAT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI PEDAGOGIK VOSITALARDAN SAMARALI FOYDALANISH <i>Sobirova Muqaddasxon Rustamjon qizi</i>	591
OLIY TA’LIMDA AXBOROT-TA’LIM MUHITINING IMKONIYATLARI VA TALABALARNING RAQAMLI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH <i>Xasanov Umidjon Rasuljonovich</i>	597
INGLIZ TILINI O‘QITISHDA 5-SINF O‘QUVCHILARIDA O‘QISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI <i>Madina Tashpulatova</i>	602

O‘QUVCHILARGA BAG‘RIKENGLIK TUYG‘USINI SINGDIRISH ORQALI INSONPARVARLIKKA TARBIYALASH <i>Doshanov Boburjon Maxmudovich</i>	609
PSIXOLOGIYA	
FLEGMATIK TEMPERAMENTLI SHAXSLARNING NUTQ SUR‘ATI VA INTONATSIYASI <i>Tursunova Shalola</i>	614
FREYDIZM -PSIXOLOGIYA FANINING YIRIK ILMIY YO‘NALISHI SIFATIDA <i>D.O.Madgafurova, X. Xusanboyeva</i>	619
DIQQAT YETISHMASLIGI VA GIPERAKTIVLIK BUZILISHINI FARMAKOLOGIK DAFIZIOTERAPEVTIK DAVOLASH USULLARI <i>Xasanova Mashxura Maxammadsidiqovna</i>	625
SHAXSNING PSIXOLOGIK FAROVONLIGI VA IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINING NAZARIY ASOSLARI <i>Xudayberdiyeva Nilufar Xasan qizi</i>	631
TOURISM PSYCHOLOGY: THEORETICAL EVOLUTION, CONCEPTUAL INTEGRATION, AND EMERGING RESEARCH HORIZONS <i>Shaxobova Shaxzoda Avazovna</i>	636
TARBIYASI QIYIN O‘SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVORNING SHAKLLANISH OMILLARI VA PSIXOKORREKTSION YONDASHUVLARI. <i>Muminova Dinara Shamilovna</i>	641
XORIJ PSIXOLOGIYASIDA HAYOTNI REJALASHTIRISH ILMIY MUAMMO SIFATIDA <i>Meliboyeva Munajat Abdukaxxorovna</i>	650
THE METHODS OF EFFECTIVELY ORGANIZING INTERGENERATIONAL COMMUNICATION IN CHILD PERSONALITY DEVELOPMENT <i>Farida Ochilova</i>	656
GENERAL LAWS, STRUCTURE, AND FUNCTIONS OF THE HUMAN PSYCHE <i>Kuchkarova Oysha Oltibayevna</i>	663
PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PRENATAL AND PERINATAL STRESS IN WOMEN WITH LARGE FETUSES <i>Dilfuza Mamadiyarova</i>	670
THE INTERACTION OF CONSCIOUS AND UNCONSCIOUS PHENOMENA IN ACTIVITY REGULATION <i>Shoista Muratova</i>	678
HISSIYOTLARNI BOSHQARISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV <i>Gulsum Azgarova</i>	689

ПОДХОД К ПРОБЛЕМАМ ДЕТСКОЙ ПСИХОЛОГИИ В ФИЛОСОФСКИХ ТЕОРИЯХ СОЗНАНИЯ НОВОГО ВРЕМЕНИ <i>Разыкова Лола Туйчиевна</i>	696
JISMONIY MADANIYAT	
SPORT VA SOG‘LOMLASHTIRUVCHI GURUH FUTBOLCHILARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH <i>Maxmudov Azamjon Muxtorovich</i>	705
YUQORI MALAKALI YAKKAKURASHCHI QIZLARNING O‘NG VA CHAP OYOQLARDA YONDAN “LOU KIK” ZARBA TEXNIKASINI “3D MA” KINEMATIK TAHLILI <i>Umarov Qaxxorjon Abbosovich</i>	710
YAKKAKURASHCHI QIZLARNING MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIGIDA BERILADIGAN YUKLAMALARNI MEYORLASH <i>Umarov Qaxxorjon Abbosovich</i>	717
BELBOG‘LI KURASHDA 15-17 YOSHDAGI BOLALARNI TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA JISMONIY VA TAKTIK KOMPONENTLARNING INTEGRATSIYASI <i>Nurmatov Bahrom Bektemirovich</i>	723
ТДТУ ТАЛАБАЛАРИ ОРАСИДА ЮГУРИШНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ОММАВИЙЛИГИНИ ЎРГАНИШ <i>Шокиров Пулат Каримович</i>	730
SAN‘ATSHUNOSLIK	
ҚОРАҚАЛПОҚ ДАВЛАТ ЁШ ТОМОШАБИНЛАР ТЕАТРИ РЕПЕРТУАРИДАГИ ХОРИЖИЙ ДРАМАТУРГИЯГА ОИД АСАР ТАҲЛИЛИ (СКАПЕННИНГ НАЙРАНГЛАРИ АСАРИ МИСОЛИДА) <i>Реймбаева Айнура Ўсербоевна</i>	736
O‘ZBEK XALQ CHOLG‘USI G‘IJJAK (KAMONCHA)ASBOBINI KELIB CHIQISH TARIXI <i>Akbarov Baxtiyor Fazliddinovich</i>	748
O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI TIZIMIDA DUTOR-BAS ASBOBINING SHAKILLANISH VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI <i>Rustamov Davron Muxamedovich</i>	753
MILLIY MADANIY MEROSNI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISHDA SAN‘ATNING ROLI <i>Tojiaxmedova Muyassar Xaydarovna</i>	761
G‘URUMSAROY BADIY KULOLCHILIK MAKTABI <i>Buvayev Vahobjon Sodiqovich</i>	767

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son _____ *C seriya*
«Qo‘qon DPI. ILMIY XABARLAR»JURNALIDA CHOP ETILADIGAN MAQOLALARGA
QO‘YILADIGAN
TALABLAR:

1. Jurnal tahririyatiga taqdim etilayotgan maqolaga:

a) ekspert hayati dalolatnomasi – 2 nusxada;

b) maqola yozilgan ilmiy yo‘nalish bo‘yicha tahrir hay‘atiga kiritilgan fan doktori hamda filolog mutaxassis imzolagan (imzo tegishli tartibda tasdiqlangan bo‘lishi lozim) taqriz-tavsiya ilova qilinadi.

2. Maqolalar o‘zbek, rus yoki ingliz tillarida yozilgan bo‘lishi mumkin.

3. Maqola qaysi tilda yozilishidan qat‘iy nazar unga uch til – o‘zbek, rus va ingliz tillarida mavzu, qisqa annotatsiya, tayanch so‘z va iboralar (kalit so‘zlar) ilova qilinadi.

4. Maqola jurnal tahririyatiga “Microft Word” dasturida (“Times New Roman” 14 o‘lchamli shriftda, satrlar orasi bir yarim intervalda) terilgan holda ikki nusxada, qog‘oz va elektron varianti bilan topshiriladi.

5. Maqolaning umumiy hajmi (rasm, jadval va diagrammalar bilan birgalikda) 8-10 sahifadan, qisqa xabarlarning hajmi 4-5 sahifadan oshmasligi talab etiladi. Maqolaning bir nusxasi muallif(lar) tomonidan imzolanadi.

6. Muallifning familiyasi, ismi-sharifi, ish joyi, lavozimi, manzili (uy va xizmat telefon raqamlari, elektron pochta) ko‘rsatiladi.

7. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

8. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa raqami ko‘rsatiladi.

9. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

10. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonida qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.

11. Institut professor-o‘qituvchilari tomonidan taqdim qilingan maqolalar muayyan yo‘nalishlar bo‘yicha tahririyat a‘zolarining yoki fan doktorlarining taqriz-tavsiyasi (tegishli tartibda rasmiylashtirilgan bo‘lishi lozim) asosida qabul qilinadi.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

«НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. Кокандский ГПИ»

Требования, предлагаемые к статьям для издания в журнале:

1. Для статьи, предъявляемой на издание, представленной в редакцию журнала требуется:
 - 1) акт экспертной комиссии - в 2-х экземплярах;
 - 2) рецензия-рекомендация, подписанная доктором наук и специалистом-филологом (подпись должна быть заверена надлежащим образом), входящими в редколлегия научного направления, в котором написана статья.
2. Статьи могут быть написаны на узбекском, русском или английском языках.
3. Независимо от языка, на котором написана статья, она сопровождается заголовком, короткой аннотацией, ключевыми словами и фразами (ключевыми словами) на трех языках - узбекском, русском и английском,.
4. Статья, предоставляемая в редакцию журнала, должна быть в редакции «Microsoft Word» (шрифт Times New Roman 14-мерный, межстрочный интервал 1,5) в двух экземплярах, в бумажной и электронной версии.
5. Общий объем статьи (включая рисунки, таблицы и схемы) не должен превышать 8-10 страниц, размер коротких сообщений не должен превышать 4-5 страниц. Копия статьи подписывается автором (авторами).
6. Указываются фамилия, имя, место работы, должность, адрес автора (домашний и служебный телефоны, электронная почта).
7. Если в статью включены рисунки, таблицы, схемы, диаграммы, различные графические обозначения, они должны быть четко и ясно описаны, полное объяснение сокращений. Формулы необходимо вводить в текст в специальных компьютерных программах.
8. Упомянутая или использованная литература указывается в общем списке в конце статьи в соответствии с последовательностью в основном тексте, а не в виде подзаголовков. После копии в тексте в квадратных скобках указывается порядковый номер и страница в списке цитируемых работ. Здесь указываются имена авторов книг, сборников, монографий, полное название источника, индекс издания (город, издатель и год издания). Для журнальных статей и других периодических изданий указываются имена авторов, название статьи, название журнала, год и номер, номер страницы.
9. Статьи, поступившие в редакцию, рецензируются редакционной коллегией. По возвращении из рецензирования статья будет передана автору на доработку по всем вопросам и возражениям, если это необходимо. Копии статей не возвращаются.
10. Положительно рецензированная статья считается принятой редакцией. Редакция журнала имеет право сокращать текст статьи и вносить в него редакционные изменения.
11. Статьи, представленные профессорами и преподавателями Института, принимаются на основании рецензий (рекомендованных в соответствующем порядке) членами редакционной коллегии или докторами наук по отдельным направлениям.
12. Статьи, не соответствующие вышеуказанным требованиям, не принимаются и не рассматриваются редакционной коллегией.

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 12-son _____ *C seriya*
**REQUIREMENTS FOR PUBLISHED ARTICLES IN THE JOURNAL “SCIENTIFIC
NEWS” UNDER THE KOKAND STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE**

1. To the article submitted to the editorial board of the magazine
 - 1) act of the expert board - in 2 copies;
 - 2) a review-recommendation signed by a doctor of sciences and a philologist (the signature must be duly certified) included in the editorial board of the scientific direction in which the article was written.
2. Articles can be written in Uzbek, Russian or English.
3. Irrespective of the language in which the article is written, it is accompanied by three languages - Uzbek, Russian and English, subject, short annotation, key words and phrases (keywords).
4. The article is submitted to the editors of the magazine in Microsoft Word (Times New Roman 14-dimensional font, one-and-a-half line spacing) in duplicate, paper and electronic version.
5. The total size of the article (including pictures, tables and diagrams) should not exceed 8-10 pages, the size of short messages should not exceed 4-5 pages. A copy of the article is signed by the author (s).
6. The author's surname, name, place of work, position, address (home and service telephone numbers, e-mail) are indicated.
7. If the article includes pictures, tables, diagrams, schemes, diagrams, various graphic symbols, they should be clearly and clearly described, a full explanation of the abbreviations. Formulas must be entered into the text in special computer programs.
8. The referenced or used literature is listed in the general list at the end of the article based on the sequence in the main text, not in the form of subheadings. After the copy in the text, the serial number and page in the list of the cited work are given in square brackets. The names of authors for books, collections, monographs, the full name of the source, the index of publication (city, publisher and year of publication) are indicated here. For journal articles and other periodicals, the names of the authors, article title, journal title, year and number, page number are indicated.
9. Articles submitted to the editorial board will be reviewed by the editorial board. Upon return from review, the article will be submitted to the author for revision on all questions and objections, if necessary. Copies of articles will not be returned.
10. A positively reviewed article is considered accepted by the editors. The editors of the magazine have the right to shorten the text of the article and make editorial changes to it.
11. Articles submitted by professors and teachers of the Institute are accepted on the basis of reviews (recommended in the appropriate order) by members of the editorial board or doctors of science in certain areas.
12. Articles that do not meet the above requirements will not be accepted or considered by the editorial board.

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar

Кокандский ГПИ. Научный вестник

“Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar” ilmiy jurnali OAK Rayosatining 2021-yil 31-martdagi qarori bilan OAK ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kimyo, biologiya, filologiya, tarix hamda 2023-yil 5-maydagi №337/6 sonli Rayosat qarori bilan Pedagogika fan tarmoqlari bo‘yicha milliy nashrlar sifatida kiritilgan.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

Bosishga ruxsat etildi: 2025-y. Nashriyot bosma tabog‘i –16,375.

«Poligraf Super Servis» МЧЖ

150114, Farg‘ona viloyati, Farg‘ona shahar, Aviasozlar ko‘chasi 2 –uy

Elektron manzil: kspi_info@edu.uz

№12/2025